

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI YENİÇAĞ BİLİM DALI

17. YÜZYILDA MARAŞ SANCAĞI
(Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)

Hazırlayan
Hasan ARSLAN

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Doktora Tezi

Şubat 2014
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI YENİÇAĞ BİLİM DALI

17. YÜZYILDA MARAŞ SANCAĞI
(Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)

Hazırlayan
Hasan ARSLAN

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBD-09-871 kodlu proje ile desteklenmiştir.

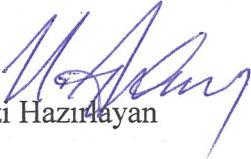
Şubat 2014
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

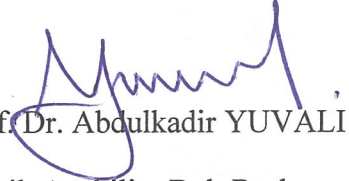
Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Hasan ARSLAN

“17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)” adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Enstitüleri Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Hasan ARSLAN

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI
Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Mustafa KESKİN danışmanlığında Haşan ARSLAN tarafından hazırlanan “17. Yüzyılda Maraş Sancağı (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

28/02/2014

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Mustafa KESKİN

Üye : Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Üye : Prof. Dr. Remzi KILIÇ

Üye : Prof. Dr. Süleyman DEMİRÇİ

Üye : Doç. Dr. İlyas GÖKHAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 21.02.2014 tarih ve 08 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Lütfullah ÇEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Coğrafi konumu, tarihi ve tabii güzellikleriyle Anadolu'nun güzide şehirlerinden biri olan Maraş, Paleolitik Çağ'dan beri çeşitli medeniyetlere sahne olmuştur. Bu araştırmanın amacı, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere olmak çeşitli arşivlerdeki vesika ve kütüphanelerdeki kaynak eserlerden istifade ederek, bugüne kadar münhasıran araştırılmayan Maraş Sancağı'nın 17. yüzyıldaki idari, içtimai, iktisadi ve kültürel vaziyetini tespit etmektir. Araştırmada ayrıca şehrin Osmanlı Devleti'nin bu devirlerde geçirdiği/giriştiği değişim/dönüşüm vetiresinden ne derece etkilendiği ortaya konulduktan sonra Sancak ile Osmanlı Payitahtı arasındaki ilişkiler, arşiv belgelerinden takip edilerek bölgenin Memâlik-i Mahrûse (Osmanlı Ülkesi) için ifade ettiği önem ve uzun süren savaşlar döneminde merkezî hükümete yaptığı katkı üzerinde durulacaktır.

Çalışmalar esnasında Sancak yapısının tam olarak ortaya konulması amacıyla belirlenen zaman dilimiyle sınırlı kalınmamış, ihtiyaç duyulduğunda (özellikle asayiş ve idari taksimat konularında) olayların önceki ve sonraki uzantılarına da bakılmıştır. Belge ve kaynaklardan toplanan bilgiler dört ana bölüme ayrılmış, her bölüm de kendi içerisinde alt bölümlere ayrılarak incelenmiştir. Tezde öncelikle Maraş Sancağı'nın idari teşkilatı belirtildikten sonra şehirdeki çeşitli yönetici ve temsilcilerin kimlikleri, şehirdeki etkinlikleri, yetkileri, sorumlulukları ve statüleri işlenmiştir. İkinci bölüm, Sancağın coğrafi konumu, demografik hususiyetleri, şehrin sosyokültürel hayatı ve halkın gündelik yaşantısı üzerine oluşturulmuştur. Böylelikle şehirde meskûn olan unsurlar belirlenerek şehrin hüviyeti ortaya konulmuştur. Bu bölümde dönemin sonlarında merkeztaşra ilişki ve yazışmalarına damgalarını vuran konargöçer aşiretlerin içtimai, idari ve iktisadi yapıları, eşkıyalıkları ve farklı mahallerde iskâna tabi tutulma konusu üzerinde daha genişçe durulmuştur. Üçüncü bölümde; Maraş Sancağı'ndaki reayanın iktisadi faaliyetleri, üretim ve tüketim ilişkileri, Devlet'in halka yüklediği mali yükümlülükler ile Maraş'ın merkeze yaptığı diğer katkılar gibi başlıklar işlenmiştir. Dördüncü bölümde; Maraş Sancağı'nın içtimai, kültürel, eğitim, iktisadi ve dinî hayatında en önemli kurum olan vakıflar hakkında bilgiler verildikten sonra şehirdeki sosyal, dinî ve ticari yapılar tespit ve tasvir edilerek şehrin fiziki yapısı anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışma ayrıca, tablolarla desteklenmiş, bazı önemli belgelerin transkripsiyonları ve orijinaleri dipnot ve ekler kısmında sunulmuştur.

Çalışmalarım sırasında teşekkür borçlu olduğum pek çok kimsenin yardımı oldu. Bunların başında hiç şüphesiz, daima şefkatiyle bizi karşılayan ve yarım asırlık hocalık tecrübesiyle yetişmemizde ve bu çalışmamızın sonlandırılmasında pek çok katkıları olan danışmanım muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Keskin gelmektedir. Üzerimdeki emeklerinden dolayı kendisine nihayetsiz şükranlarımı sunarken uzun ve sağlıklı bir ömür dilerim. Aslında bu tezimin konusunu, Prof. Dr. Süleyman Demirci ile birlikte kararlaştırmış, bir seneden fazla çalıştıktan sonra kendisinin yurt dışına gitmesiyle yasal zaruretlerden dolayı danışmanlığımı bırakmak zorunda kalmasına rağmen daha sonraki süreçte hasbi olarak daima bana yardımcı olmuştur. En umutsuz anlarımda bile bana cesaret veren ve her anlamda bütün imkânlarını sunmaya çalışan değerli hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu arada tez çalışmam boyunca tez izleme komitesinde olup tez çalışmamı sabırla takip eden değerli hocalarım Prof. Dr. Abdullah Saydam ve Doç. Dr. Özen Tok beyefendilere de teşekkür etmeden geçemeyeceğim.

Tezimi henüz taslak halindeyken okudukları, katkı sağladıkları ve yorumladıkları için başta Doç. Dr. Mehmet Karataş olarak Davut Adlığ, Serkan Şahin, Sedat Işık Bayram Kanarya gibi Dicle Üniversitesi'ndeki sevgili dostlarıma duyduğum minnettarlığı da burada belirtmeliyim.

Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Kütüphanesi'nden çalışmamızda başvurduğumuz pek çok tetkik eseri kullanmamıza yardımcı olan başta samimi arkadaşım Kemalettin Koç ve orada çalışan diğer arkadaşlara; arşiv vesikalarını temin ettiğimiz Başbakanlık Osmanlı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerindeki personelin her birisine bizlere gösterdikleri kolaylıklardan dolayı teşekkür borçluyum. Ayrıca, çalışmalarım sırasında her konuda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve zengin hususi kütüphanesini bana açan muhterem Yaşar Alparslan'a ve en yakın yardımcısı Serdar Yakar Bey'e de teşekkür ederim. Aynı şekilde Tezimi proje kapsamında maddi olarak destekleyen Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine ve bizlere yardımcı olan tüm personeline de buradan çok teşekkür ederim.

Son olarak bu çalışmam esnasında, onları çoğu zaman ihmal etmeme rağmen, benim için en büyük fedakârlığı yapan sevgili eşime ve çocuklarıma sevgilerimi sunuyorum.

Hasan ARSLAN

**17. YÜZYILDA MARAŞ SANCAĞI
(Siyasi, İdari, İktisadi ve İctimai Tarihi)**

Hasan ARSLAN

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Şubat 2014

Danışman: Prof. Dr. Mustafa KESKİN

ÖZET

Bu çalışma, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere çeşitli arşivlerdeki belgelere dayalı olarak 1600-1700 yılları arasında Maraş Sancağı'nın siyasi, idari, iktisadi, içtimaî ve kültürel yapısını ortaya koymayı amaçlamıştır. Ayrıca şehrin Osmanlı Devleti'nin bu dönemde geçirdiği/giriştiği değişim/dönüşüm vetiresinden ne derece etkilendiği ve bölgenin Osmanlı Devleti için ifade ettiği önem ve 17. yüzyıl boyunca merkezî hükümete yaptığı katkı üzerinde durulmuştur.

Maraş Sancağı bu dönemde Dulkadriye/Maraş Eyaleti'nin Paşa sancağıdır. Ve beylerbeyi veya vezir rütbeli paşalar tarafından idare edilmiştir. Elbistan, Zamantı ve Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazalarıyla birlikte Maraş Sancağı'nı oluşturan Maraş Kazası kadılığı mevleviyet derecesinde idi. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Kazaskerlere, İstanbul kadılarına, nakibüleşraflara arpalık olarak verilmiştir. Şehirde mütesellim, alaybeyi, defter kethüdası, tımar defterdarı, dizdar, alaybeyi gibi başkaca idareciler de bulunmaktaydı.

Tamamına yakını Müslüman olan Türkmenlerden oluşan şehir nüfusu, dönem boyunca yaklaşık 7000-12.500 civarında, sancağın nüfusu ise 47.000-78.000 dolaylarında seyretmiştir. Halkın temel iktisadi faaliyetleri ticaret, zanaat, ziraat ve hayvancılıktır. Daha önceki stratejik önemini bu dönemde kaybeden Maraş, uzun mesafeli ticarete varlık göstermese de yakın çevresine özellikle Basra ve Birecik tersanelerine kereste gibi orman ve zirai ürünler ile demir, dokuma ve dericiliğe dayalı sanayi mamuller satmaktadır. Şehir, vakıflar yönünden daha önceki dönemde ulaştığı zenginliğini korumakla beraber bu dönemde de pek çok cami, medrese, mektep ve çeşitli ticari ve sosyal içerikli vakıf eserleriyle imar edilmiştir. 17. yüzyıl boyunca bu çevrede meydana gelen Celâllilik ve eşkıyalık hadiselerinden nasibini alan Sancak, özellikle avarız türü vergileriyle, askerî harekâtlarda başta zahire, yük ve et ihtiyacı için çeşitli hayvanlar olmak üzere sunduğu çeşitli mal ve hizmetleriyle merkezî hükümete katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maraş Sancağı, Paşa sancağı, Maraş Eyaleti, Mühimme ve Şikâyet defterleri, idari ve iktisadi yapı, aşiretler, eşkıyalık, vakıf, Osmanlı Devleti.

**THE SUB-PROVINCE OF MARAS IN THE 17TH CENTURY
(Political, Administrative, Economic and Social History)**

by Hasan ARSLAN

Erciyes University, Institute of Social Sciences

Ph.D. Thesis, February 2014

Advisor: Prof. Dr. Mustafa KESKIN

ABSTRACT

The study was conducted to reveal political, administrative, economic, social and cultural structures of Marash sanjak during the years 1600 to 1700. The investigations based primarily on documents of Prime Ministry Ottoman Archives of Republic of Turkey, and the documents in various archives. In addition; in the study focused on to what extent the province was affected from changes and transformations in this period of the Ottoman Empire, the importance of the region for the Ottoman Empire and the contribution of the province to the central government throughout the 17th century.

Sanjak of Marash was a pasha sanjak of Dhu'lkadriyya/Marash Province. Therefore, Marash province was governed by beylerbeyi (a governor-general) and pasha governors ranking vezirs. Sanjak of Marash comprised kadâs of Marash, Elbistan, Zamanti and Hisn-i Mansur (Adiyaman), and Qadi, a judge appointed by the Sultan, of Marash province had *mevleviyet* degree. As of end of the 17th century; arable lands of Marash province were given by central government as a benefice to kazaskers (Judges of army), qadies of Istanbul and nakibüleshrafs. Also; some important administrators stayed in the province.

Although there were some Armenian populations, almost all of the population of the province center was Turkmen Muslims during the period. The province population was about 7.000-12.500, though the sanjak population was around 47.000 - 78.000 during the period. Basic economic activities of the province inhabitants were trading, craft, agriculture and animal husbandry. Since Marash province lost its earlier strategic importance, there weren't almost any long-distance trade in this period. However, short-distance trade with neighbouring provinces was common. Marash province especially sold forest products like timber to Basra and Biredjik shipyards; and agricultural products and industrial products such as iron, fabric and leather to the neighboring provinces. As the city preserved its richness, reached earlier, in terms of foundations in this period, many mosques, madrasas, maktab and various commercial and social structures were reconstructed. The Sanjak adversely affected by Celâlî and other rebel movements throughout the 17th century contributed to central government by paying awarid levies and providing a wide variety of goods and services to army needs including beasts of burden and food stuffs, grain and meat.

Keywords: The Province of Marash, the sanjak of Marash, the sanjak of Pasha, Registers of Important Affairs and Book of Complaints (Şikayet Defter), structure of administrative and economic, tribes, waqf, Ottoman Empire.

İÇİNDEKİLER

17. YÜZYILDA MARAŞ SANCAĞI (Siyasi, İdari, İktisadi ve İçtimai Tarihi)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL ONAY	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN MAHİYETİ VE KAYNAKLARI.....	1
1.1. Konunun Mahiyeti, Önemi ve Çalışma Yöntemi.....	1
1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi	4
2. 17. YÜZYILA KADAR MARAŞ'IN TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	13
3. 17. YÜZYILDA MARAŞ'IN SİYASİ TARİHİ	26

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARİ TEŞKİLAT VE ŞEHİR YÖNETİMİ

1.1. MARAŞ/DULKADRIYE EYALETİ'NİN KURULUŞU	32
1.2. MARAŞ/DULKADRIYE EYALETİ'NİN SANCAK TAKSİMATI	33
1.3. MARAŞ SANCAĞI'NIN KAZA VE NAHİYE TAKSİMATI.....	39
1.4. PAŞA SANCAĞI MARAŞ'IN YÖNETİMİ	43
1.4.1. Maraş Sancağı'nda Askerî-İdari Yönetim ve Şehirdeki Ehl-i Örf Yöneticileri.....	43
1.4.1.1. Beylerbeyi/Vali	43
1.4.1.2. Mütesellim	64
1.4.1.3. Alaybeyi (Mir-alay).....	66
1.4.1.4. Çavuşlar	72
1.4.1.5. Çeribaşı (Serasker) ve Çeri sürücü	73
1.4.1.6. Voyvoda	74
1.4.1.7. Kethüda.....	74
1.4.1.8. Mîralem.....	75
1.4.1.9. Şehirdeki Mali Görevliler.....	75
1.4.1.9.1. Defter Kethüdası.....	75
1.4.1.9.2. Tımar Defterdarı	76
1.4.1.10. Şehrin Güvenliğini Sağlayan Ehl-i Örf Görevliler.....	78
1.4.1.10.1. Yeniçeri Serdarı.....	78
1.4.1.10.2. Kethüdayeri.....	79
1.4.1.10.3. Subaşı.....	79
1.4.1.10.4. Asesbaşı-Asesler.....	80
1.4.1.10.5. Kale Örgütü ve Görevlileri	80
1.4.1.10.5.1. Dizdar	81
1.4.1.10.5.2. Kale Kethüdası	82
1.4.1.10.5.3. Mustahfızlar.....	82
1.4.1.10.5.4. Kaledeki Diğer Görevliler.....	83
1.4.2. Maraş Kazası'nın Adli-İdari Yönetimi ve Ehl-i Şer' Mensupları.....	87

1.4.2.1. Kadı.....	87
1.4.2.2. Müftü.....	101
1.4.3. Halkın Şehir Yönetimindeki Temsilcileri	103
1.4.3.1. Şehir Kethüdası	103
1.4.3.2. Nakibüleşraf Kaymakamı	104
1.4.3.3. Âyan/Eşraf ve İş Erleri	105
1.4.4. Devlet Görevlilerinin Halka Yaptıkları Zulümler	107

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞİM, DEMOGRAFİ VE SOSYAL HAYAT

2.1. MARAŞ SANCAĞI'NIN COĞRAFI VE FİZİKİ DURUMU.....	117
2.2. DEMOGRAFİK YAPI VE VAZİYET	121
2.2.1. Nüfus.....	121
2.2.2. Şehrin Mahalleleri.....	132
2.3. MARAŞ ŞEHİRİ, ETNİK-DİNİ YAPI VE SOSYOKÜLTÜREL HAYAT	134
2.3.1. Maraş Şehri.....	134
2.3.2. Kavmi Özellikler ve Dil.....	137
2.3.3. Maraşlı Meşhurlar	140
2.3.4. Maraş Sancağında Gayrimüslim Nüfus ve Müslim-Gayrimüslim ilişkileri..	150
2.4. MARAŞ ŞEHİRİNDE GÜNDELİK HAYAT	154
2.5. SANCAKTA SOSYAL TABAKALAŞMA.....	160
2.5.1. Askeriler.....	161
2.5.1.1. Ehl-i Örf (Ümera)	161
2.5.1.2. Ehl-i Şer' (Ehl-i İlim/Ulema).....	163
2.5.2. Reaya	163
2.6. MARAŞ SANCAĞI'NDA AŞİRETLER, AŞİRET EŞKIYALIKLARI VE AŞİRETLERİN İSKÂNI	164
2.6.1. Maraş ve Çevresindeki Aşiretler.....	165
2.6.1.1. Dulkadirli Türkmenleri.....	165
2.6.1.2. İfraz-ı Zülkadriye Cemaatleri.....	171
2.6.2. Konargöçerlerin Sosyo-Ekonomik Yapıları.....	175
2.6.2.1. Sosyal ve İdari Yapıları.....	175
2.6.2.2. Konargöçerlerin Hayat Tarzı, İktisadi Faaliyetleri ve Vergi Düzenleri..	177
2.6.2.3. Aşiretlerin Merkez İçin Yaptığı Diğer Hizmetler	183
2.6.3. Aşiretlerin Maraş ve Çevresindeki Eşkıyalık Faaliyetleri	186
2.6.4. Aşiretlerin Eşkıyalık Hareketlerine Karşı Devletin Aldığı Tedbirler	204
2.6.5. Aşiretlere Yapılan Zulümler	208
2.6.6. Eşkıyalığın İktisadi, İçtimai ve İdari Sonuçları.....	211
2.6.7. Aşiretlerin iskânı	215
2.6.7.1. İskânların Sebepleri.....	215
2.6.7.2. Rakka ve Haleb'e Yapılan Aşiret İskânları.....	218
2.6.7.3. Çukurova Bölgesine Yapılan Aşiret İskânları.....	224
2.6.7.4. Aşiretlerin Maraş Sancağı Dâhilinde İskân Edilmeleri.....	227
2.6.7.5. İskân Sonuçları.....	230

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPI VE MALİ KAYNAKLAR

3.1. SANCAK'TAKİ İKTİSADİ FAALİYETLER.....	232
3.1.1. Zirai Üretim ve Hayvancılık.....	233
3.1.1.1. Zirai Üretim.....	233
3.1.1.2. Hayvancılık.....	236
3.1.2. Sanayi Üretimi, Madencilik ve Ticari Faaliyetler	239
3.1.2.1. Sanayi Üretimi,.....	239
3.1.2.2. Madencilik	241

3.1.2.3. Ticari Faaliyetler.....	245
3.1.3. Eşkıyalık Faaliyetlerinin Sancağın İktisadi Yapısı Üzerindeki Yıkıcı Etkileri.....	249
3.2. MERKEZİ HÜKÜMETİN MARAŞ SANCAĞI'NDAKİ GELİR KAYNAKLARI	254
3.2.1. Vergi Gelirleri.....	254
3.2.1.1. Şer'i Vergiler	254
3.2.1.1.1. Cizye Vergisi	256
3.2.1.2. Avarız-ı Divaniye Türü Vergiler	260
3.2.1.2.1. Avarız Vergisi/Akçesi	261
3.2.1.2.2. Nüzul.....	270
3.2.1.2.3. Sürsat	279
3.2.1.2.4. İştira.....	287
3.2.1.2.5. Beldar Bedeli.....	295
3.2.1.2.6. Zuema ve Erbab-ı Tımar Bedeliyesi	297
3.2.1.3. Mukataalar	301
3.2.1.3.1. Maraş Defter Kethüdalığı ve Tımar Defterdarlığı Mukataası/ları ...	304
3.2.1.3.2. Maraş Çeltik Mukataası	307
3.2.1.3.3. İfraz-ı Zülkadriye Mukataası	309
3.2.1.3.4. Duhan Gümrüğü Mukataası.....	314
3.2.1.3.5. Elbistan Resm-i Çift Mukataası	316
3.3. 17. YÜZYILDA SANCAKTA VERGİLERLE İLGİLİ YAŞANAN SORUNLAR	317

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLAR, DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

4.1. MARAŞ SANCAĞI VE VAKIF MÜESSESİ.....	324
4.2. MARAŞ'TA BAZI ŞAHISLARCA YAPILAN ZÜRRI VE HAYRİ VAKIFLAR.....	326
4.2.1. Bayezidli Ailesine Ait Vakıflar	326
4.2.1.1. Hacı Abdullah Bey Vakıfları.....	326
4.2.2. Hatibzade Vakfı.....	329
4.2.3. Hoca Mehmed Durdu Vakfı	329
4.3. MARAŞ SANCAĞI'NDAKİ DİNİ VE SOSYAL YAPILAR	330
4.3.1. Camiler ve Mescitler	330
4.3.1.1. Maraş'taki Camiler	331
4.3.1.2. Maraş Mescitleri	349
4.3.1.3. Elbistan'daki Camii ve Mescitler	350
4.3.2. Maraş'taki Medrese, Mektep ve Kütüphaneler.....	353
4.3.2.1. Maraş Merkezindeki Medreseler	353
4.3.2.2. Maraş'taki Mektepler.....	363
4.3.3. Maraş Sancağındaki Tekke ve Zaviyeler	365
4.3.3.1. Maraş'taki Zaviyeler	366
4.3.3.2. Elbistan'daki Zaviyeler	373
4.3.4. Maraş'taki Buk'alar.....	375
4.3.5. Maraş'taki İmaretler.....	377
4.3.5.1. Nebeviye İmaretini	378
4.3.6. Afşin'deki Vakıflar	379
4.3.6.1. Ashab-ı Kehf Külliyesi.....	379
4.3.6.2. Mescid-i Karye-i Efsus	384
4.3.7. Maraş'taki Hamamlar	384
4.3.8. Maraş Beylerbeyi ve Dulkadiroğulları Sarayları	387
4.4. TİCARİ VE SANAYİ YAPILAR	387
4.4.1. Maraş'taki Hanlar.....	387
4.4.2. Maraş'taki Bedestenler	389
4.4.3. Maraş'taki Çarşılar.....	391
4.4.4. Maraş'taki Su Değirmenleri, Çeşmeler ve Su Kemerleri	393

4.4.5. Maraş'taki Köprüler	396
4.5. MARAŞ KALESİ	397
SONUÇ	400
KAYNAKÇA	409
DİZİN	436
EKLER	446
ÖZGEÇMİŞ	

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Dulkadir/Zülkadriye/Maraş Eyaleti Sancak Taksimatı.....	36
Tablo 2: Maraş Kazası İdarî Taksimatı (1523-1579)	41
Tablo 3: Maraş Sancağına Bağlı Nahiyeler (1600-1700).....	42
Tablo 4: 17. Yüzyılda Maraş Eyaleti'ne Atanan Vali/Beylerbeyleri	44
Tablo 5: Maraş Eyaleti'nde Mütesellimlik Yapan Kişilerin Listesi	66
Tablo 6: 17. Yüzyılda Maraş Sancağı'nda Alaybeylik Yapan Kişilerin Listesi	70
Tablo 7: 1025/1616-7 Yılında Maraş Kalesi Mustahfızanı	84
Tablo 8: 1037/1627-8 Yılında Maraş Kalesi Mustahfızanı	85
Tablo 9: 17. Yüzyılda Maraş Kazası'nda Kadı Olarak Görev Yapanların Listesi	93
Tablo 10: 17. Yüzyılda Maraş Kazası'nda Naip Olarak Görev Yapanların Listesi.....	99
Tablo 11: 1600- 1700 Yılları Arasında Maraş Livası/Kazası Tahmini Nüfus.....	127
Tablo 12: Arşiv Belgelerine Göre 17. Yüzyılda Maraş Mahalleleri.....	133
Tablo13: 17. Yüzyılda Maraş Mahallelerine Ait Avarızhane Sayıları	134
Tablo 14: Maraş'ta 17. Yüzyılda Konuşulan Bazı Kelimeler/Cümleler	140
Tablo 15: Avarızhane Defterlerine Göre Maraş Kazası'ndaki Cemaatlerin Listesi...	167
Tablo 16: Maraş ve Çevresinde Yaşayan Cemaatler/aşiretler	168
Tablo 17: 26 Z 1108/ 16.07.1697 Tarihinde Valide Sultan Hassı Olan İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na Katılan Cemaatler	173
Tablo 18: İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na Tabi Cemaatlerin Listesi.....	174
Tablo 19: Maraş Kazası/Livası'nda Avarızhane Sayısı ve Avarız Akçesi Miktarı.....	266
Tablo 20: Maraş Kazası'ndan Ayni Olarak Talep Edilen Nüzul Vergisi.....	273
Tablo 21: Maraş Livası/Kazası Nüzulhane Sayıları ve Ödenen Nüzul Bedelleri.....	274
Tablo 22: Maraş Livası/Kazası'ndan Talep Edilen Sürsat Bedeli	284
Tablo 23: Maraş Kazası'ndan Talep Edilen Sürsat Zahiresi Miktarı	285
Tablo 24: Maraş Livasında Talep Edilen Belderan Bedeli Mükellefiyeti	295
Tablo 25: Maraş Eyaleti Zuema ve Erbab-ı Tımar Bedeli Miktarı	299
Tablo 26: Maraş Defter Kethüdalığı ve Tımar Defterdarlığı Mukataası/ları.....	305

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı geçen eser	TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
a.g.m.: Adı geçen makale/madde	TED: Tarih Enstitüsü Dergisi
a.g.t. : Adı geçen tez	TKGMA: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
ATAÜ: Atatürk Üniversitesi	TSMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
AÜ: Ankara Üniversitesi	ty: Basım tarihi yok.
bkz.: Bakınız	vb.: ve benzeri
BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivi	VD: Vakıflar Dergisi
C.: Cilt	vd.: ve diğerleri
Çev.: Çeviren	ves.: vesika
DTCF: Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi	VGA: Vakıflar Genel Müdürlü- ğü Arşivi
DİA: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi	Vol. : Volume
D.n.: Defter numarası	Yay.: Yayını/yayınlayan
Edit.: Editör	Yay. Haz.: Yayına hazırlayan
EÜ: Erciyes Üniversitesi	Hicri Ayların Kısaltmaları
FÜ: Fırat Üniversitesi	M: Muharrem
GÜ: Gazi Üniversitesi	S: Safer
Hk: Hüküm	Ra: Rebiyülevvel
İA: İslâm Ansiklopedisi	R: Rebiyülahir
İÜ: İstanbul Üniversitesi	Ca: Cemaziyelevvel
KSÜ: Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi	C: Cemaziyelahir
MÜ: Marmara Üniversitesi	B: Receb
Nu: Numarası	Ş: Şaban
OTAM: AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi	N: Ramazan
S.: Sayı	L: Şevval
s.:sayfa	Za: Zilkade
s.n.: Sıra numarası	Z: Zilhicce
ss.: Sayfalar arasında.	
Sade.: Sadeleştiren	
SDÜ: Süleyman Demirel Üniversitesi	
SÜ: Selçuk Üniversitesi	
TA: Türk Ansiklopedisi	

GİRİŞ

1. Araştırmanın Mahiyeti ve Kaynakları

1.1. Konunun Mahiyeti, Önemi ve Çalışma Yöntemi

Toplumların gelişmişlik düzeyini gösteren unsurlardan biri de kuşkusuz şehirlerin geçirmiş olduğu tarihi süreçlerdir. Şehirlerin, içtimai, siyasi, iktisadi, kültürel ve dini yaşantıları, gelenek-görenek gibi çeşitli yönleriyle ele alınması; o toplumun genel durumu hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı da Maraş'taki toplumu ve onun kültürünü tarihi derinliklerine inerek anlamaya çalışmak ve bu alanda yapılan çalışmalara bir katkı yapmaktır.

Araştırma sahası olarak Maraş Sancağı'nın seçilmesinin birinci sebebi, sancağın hem sahip olduğu coğrafi konumu, hem de içtimai, iktisadi ve idari yapısı itibariyle farklı bir karakter arz etmesidir. Maraş, 17. yüzyılda kendi adıyla veya Dulkadriye/ Zülkadriye diye anılan eyaletin Paşa sancağı yani merkez sancağı konumundaydı. Osmanlı Devleti'ni bu dönemde içeride en çok uğraştıran Celâflilik ve eşkıyalık hadiseleriyle aşiretlerin iskânı gibi içtimai meseleler en çok bu coğrafyada yaşanmıştır. Bölge, ayrıca Devlet'in bu dönemde geçirdiği tımandan iltizama, iltizam usulünden malikâneye geçiş gibi mali ve askerî değişim/dönüşümün hissedildiği bir bölgedeydi. Maraş, Osmanlı Devleti'nin ne çok büyük ne de çok önemsiz bir sancağı durumunda iken merkezî hükümetin, 17. yüzyıl başlarında Batı ve Doğu'da Avusturya ve İran, yüzyılın son on altı yılında da Kutsal İttifak ile giriştiği uzun soluklu savaşların ağır mali ve beşeri yükünden kendi hissesinden fazlasını çekmiştir. Özetle, Maraş'ın yer aldığı bölgenin coğrafi konumu ve dönemin siyasi, iktisadi, içtimai ve askerî şartları, bu sancak üzerine çalışılmasına sebep olmuştur.

Şehirlerin tarihi boyutlarının incelenmesinde belli başlı değişimlerin göz önünde bulundurulması ve belirli ölçütlerle belirlenecek zaman dilimi içerisinde araştırmaların yapılması gerekmektedir. Böyle bir ayırım yapmaksızın uzun bir geçmişin gelişmelerini kesintisiz izlemek mümkün değildir¹. Maraş'ın bütün tarihi sürecinin ele alınmasının imkânsızlığı araştırma konusunun sınırlandırılması ihtiyacını ortaya koymuş bu zaman 17. yüzyıla sınırlandırılmıştır. Araştırma konusunun 1600-1700 yılları arasındaki zaman dilimini kapsama sebeplerinden *birincisi*, 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı

¹ Özer Ergenç, "Şehir Çalışmaları Hakkında Düşünceler", *Belleten*, C. LII, S. 203, Ankara 1988, s. 672.

Devlet sisteminde görülen siyasi, askerî ve mali alandaki değişimlerdir. Uzun süren savaşlar ve bunların sonucu meydana gelen gelişmeler, sistem değişikliğini zorunlu hale getirmiştir. Savaşta ve savaş sonrası ortaya çıkan bunalımları çözmek için tımar sisteminden iltizam sistemine ve 1695 yılından sonra da malikâne uygulamasına geçiş en temel sistem değişikliği olarak karşımıza çıkmaktadır². 16. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde meydana gelen değişim/dönüşümlerin, kriz ve buhranların Maraş Sancağı'nı nasıl ve ne ölçüde etkilediğini anlamak gayesiyle bu dönem tercih edilmiştir.

Dönemin tercih edilmesinde *ikinci sebep* ise, Maraş tarihi hakkında yapılan çalışmalarda bu yüzyılın belli bir bütünlük içerisinde çok yönlü olarak ele alınmamış ve genellikle atlanmış olmasıdır. Nitekim bizden önceki birçok çalışmada Maraş'ın Osmanlı egemenliğine geçtiği tarihlerden günümüze kadarki bölümü hakkında bilgi verilirken, tahrirlerin yapıldığı 1522'den 1563'e kadar olan dönem arasına yapılan atıfların dışında, genel olarak 17. ve 18. yüzyıllardan neredeyse hiç bahsedilmeden doğrudan 19. yüzyıla geçilmektedir. Yani çok sayıdaki çalışma içerisinde yörenin tarihine ait olanların sınırları, tahrirlerin yapıldığı 16. yüzyıl ile salnamelerin ve şer'îye sicillerinin yoğun olarak kullanıldığı 19. yüzyıl ağırlıklıdır³. Söz konusu çalışmalarda genellikle Solak'ın eserine veya yayınlanmış Maraş Sancağı'na ait tahrir defterlerine atıfla Maraş'ın klasik dönemi ile ilgili bilgiler verilmekte, 17. yüzyıl için ise sadece Evliya Çelebi'nin eserinde verdiği abartılı bilgiler sorgulanmadan alınmakta⁴, 18. yüzyıla ise hiç değinilmeden geçilmektedir.

Maraş'ın, 16. yüzyıla ait tarihinin, tahrir defterleri ışığında İbrahim Solak⁵, 19. yüzyılın sonlarını içine alan dönemin Ayhan Doğan⁶ ve 20. yüzyılın başlarındaki tarihi-

² 17. yüzyılda dönemin devlet adamları ve uleması hazırladıkları risale ve layihalarla, bu devirde Osmanlı devlet teşkilatında meydana gelen değişim/dönüşümünün veya adı geçenlerin tabiriyle "*nizam-ı âlemin ihtilal ve reaya ve berânın infiali*"nin mahiyet, boyutları ve sebepleri hakkında görüşlerini serdetmişlerdir. Bazı örnekler için bkz. Ayn-i Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-ı Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul 1979; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l- Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osman*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâfi'i'l- Mü'minin, Hırzû'l- Mülûk*, Ankara 1988.

³ İbrahim Solak tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve basılan "*XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)*" isimli çalışmada yazar, başta tahrir defterleri olmak üzere mühimme defterleri, muhasebe defterleri, ruznamçe ve tımar tevcih defterleri gibi arşiv kaynaklarını kullanmıştır. Solak'tan sonra Maraş'ın 19. ve 20. yüzyıllarındaki tarihine ait olmak üzere daha çok ahkâm defterleri, salnameler, şer'îye sicilleri ve diğer arşiv belgelerine dayalı olarak transkripsiyon çalışmaları ve araştırma tezleri yapılmıştır. Bütün bunlardan daha sonraki başlıkta bahsedilecektir.

⁴ Bir örnek için bkz. Mehmet Gürbüz, *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşerî ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş 2001, s. 16.

⁵ İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazâsı (1526-1563)*, Ankara 2004.

⁶ Ayhan Doğan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.

nin Harun Şahin⁷ tarafından incelenmiş olması, arada kalan boşluğun doldurulmasıyla şehir tarihinde bütünlük oluşturacağı düşüncesi de konunun seçilmesinde diğer bir sebep olmuştur. Yani Maraş'ın Osmanlı dönemindeki tarihinin tam bir panoramasının çıkarılmak istenmesi de daha önce çalışılmayan bu dönemin tercih edilmesinde etkili olmuştur.

Çalışma esnasında iki sorun ile karşılaşıldı. Bunlardan birincisi Osmanlı arşiv belgelerinin sayıca çok olmasına rağmen, zaman içinde çeşitli sebeplerden dolayı üretilen belgelerin serileri tam olarak günümüze intikal etmediği için arada çok büyük kopuklukların olmasıdır. İkincisi de Osmanlı dönemi belgelerinin hemen tamamına yakınının, resmî belgeler olmasıdır. Bu bakımdan devlet örgütünün işleyişini bu belgelerden çıkarmak, sivil hayata yani halkın gündelik yaşamına ilişkin bilgileri veya sıradan insanların özel tarihlerini çıkarmaktan daha kolaydır.

Şehir tarihi çalışmalarında diğer arşiv vesikalarına göre daha zengin içerikli şer'îye sicilleri, Maraş Mahkemesi'nce 17. yüzyılda tutulanları, günümüze kadar gelememiştir. Bu sebepten bu araştırmada, sicillerin dışındaki diğer arşiv malzemeleri ve kaynakların içerdiği verileri zaman ve mekânı göz önüne alarak analiz ettikten sonra tezde anlamlandırmaya çalışılarak Maraş Sancağı'nın bu dönemdeki idari, iktisadi, içtimai ve kültürel vaziyeti anlamlandırılmaya gayret edildi. Araştırmanın en belirgin bir niteliği de büyük ölçüde arşiv kaynaklarına dayanmasıdır. Çalışmalar esnasında, bir sonraki başlıkta mahiyet ve önemleri belirtilen avarızhane, cizye, ruznamçe (tımarzeamet tevcih defterleri), mukataa, ruûs, mühimme, şikâyet, ahkâm, tevcihât vb. çeşitli defter serilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın adında Maraş Sancağı ifadesi kullanılmakla birlikte, araştırma daha çok Maraş Kazası üzerinde yoğunlaşmıştır. Gerek kaynakların yokluğu gerekse araştırmanın sınırlarını çok fazla aşması gibi nedenlerden dolayı Sancağın kırsal yerleşim alanları ile ilgili sadece genel bilgiler verilmiştir.

Metin hazırlanırken Türkçe kurallarında “*Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu*”⁸ esas alındığından bir takım tamlamalar ve yabancı menşeli terimler en son kabul edilen imlaya uygun kullanılmıştır. Belge alıntılarında ise basit transkripsiyon kurallarına dikkat edildi. Tarihlerde varsa belgelerin hicri tarihleri de verilmiş, hicri aylar kısaltmalar listesindeki şekilleriyle kullanılmıştır.

⁷ Harun Şahin, *XX. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.

⁸ *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu*, (Haz. Şükrü Akalın vd.), Ankara 2009.

1.2. Kaynakların Değerlendirilmesi

Osmanlı şehir tarihinin en önemli problemi, çalışma alanı kapsamında başvurulacak bilgi kaynağı durumundaki belgelerin varlığı ve içeriğidir. Araştırma kapsamında yararlanılan kaynakların tamamı kaynakça kısmında verilmekle beraber önemli ve muhtevası farklı olan bazı kaynaklar hakkında kısaca bilgi verilmesi okuyucu açısından uygun görülmüştür.

1.2.1. Arşiv vesikaları

Osmanlı dönemine ait şehir tarihçiliğinde, özellikle doğrudan doğruya şehri ilgilendiren arşiv vesikalarının büyük bir öneme sahip oldukları, tartışma kabul etmeyen bir gerçektir⁹. Arşiv vesikaları içinde ilk akla gelen şer'iyeye sicilleridir.

Şer'iyeye sicilleri, özellikle şehrin idari, beledi, fiziki, demografik, mali, hukuki, askerî ve dinî yapısının yanında halkın içtimai, iktisadi ve kültürel hayat tarzlarını ve gündelik yaşamlarını tespit etmek için kullanılmaktadır. Şer'iyeye sicilleri, bu özelliklerinden dolayı bölgesel araştırmalar ve şehir tarihi çalışmalarında en çok kullanılan temel kaynaklar olmuştur¹⁰.

Maraş Sancağı ile ilgili olarak yapılan bu çalışma esnasında, şehir tarihi için bu kadar hayati öneme sahip Maraş Kazası şer'iyeye sicillerinden Osmanlı hâkimiyeti devresinde tutulanlardan sadece 20. yüzyıla ait dokuz tanesinin günümüze kadar gelebildiği anlaşılmıştır. Araştırmaya esas 17. yüzyıla ait serileri de dâhil diğerlerinin ise maalesef şu anda ne varlıkları ne de akıbetleri hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zaman zaman doğal felaketlerin (yangın gibi) ve eşkıyalık olaylarının yaşandığı Maraş'ta, bu defterlerin yanmış olma ya da çeşitli savaşlar sırasında tahrip edilmiş olma olasılıkları var mıdır? Ya da bu sicillerin başka yerlere tayin edilen kadılar tarafından yanlarında götürülme¹¹ veya kimsenin farkına varmadığı bir yerlerde bulunma ihtimalleri var mıdır? Bu

⁹ İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 1995, s. xvi; Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler", s. 676.

¹⁰ Genel anlamda şer'iyeye sicillerinin önemi ve içerikleri hakkında bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul 1991, s.157-162; Feyyaz Gürkan, "Şer'iyeye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma", *IX. Türk Tarih Kongresi, C. II*, Ankara 1988, s. 765-779; Nazmi Sevgen, "Şer'i Mahkemelerin Sicil Hazinesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 44 (Mayıs 1971), s.16-18; Cavid Baltacı, "Şer'iyeye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s.127-132; Ahmet Akgündüz, *Şer'iyeye Sicilleri*, C. I, İstanbul 1988; Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *AÜ DTCF Dergisi*, C. 1, S. 2 (1942), s. 89-96. Ayrıca sicillerin literatür değerlendirilmesinin yapıldığı yerli-yabancı pek çok tez, kitap ve makalenin isimlerinin topluca verildiği bir çalışma için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları ve Literatür Dergisi*, (Türk İktisat Tarihi Özel Sayısı), C. I, S. I, İstanbul 2003, s. 305 vd.

¹¹ II. Bayezid'in Umumî Kânunnâmesi'nde yer alan: "Vilâyet-i Karaman kadıları, bir kadılıktan ma'zûl olsalar, ellerinde olan sicillâtı sonra gelen kadıya teslim eylemeyüb, alup giderler imiş, teslim eylemeyi"

soruların cevaplandırılması, şu aşamada mümkün görünmemektedir. Ancak, Said Öztürk, 2011 yılında Kahramanmaraş'ta bir kamu kurumu arşivinden atık kâğıt fabrikasına gitmek üzere olan evrak içerisinde Maraş Şer'iyeye Mahkemesi tarafından tutulan ve 1867-1921 yılları arasına ait dokuz adet şer'iyeye sicilini tespit etmiştir¹².

Şehirlerle ilgili çalışmalarda kıymetli bilgiler veren şer'iyeye sicillerinin olmaması araştırma esnasında karşılaşılan en önemli problem olmuştur. Bu olumsuzluğu giderilebilmek gayesiyle geniş kapsamlı olarak arşiv vesikalarına yönelinmiştir. Türkiye'de Osmanlı Devleti dönemine ait zengin arşiv malzemesi ihtiva eden arşivlerin başında şüphesiz *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* gelmektedir¹³. Bu öneminden dolayı bu tez çalışması esnasında adı geçen arşivden geniş ölçüde istifada edilmiştir.

Maraş Sancağı'nın 17. yüzyıldaki durumunun incelenmesinde önceki yüzyıla ait bilgilerin mukayese yapılması açısından ehemmiyetli olduğu düşünülmüştür. Bu sebepten 16. yüzyılda şehirdeki nüfus, vergi düzeni, yer adları, sosyal ve ekonomik hayat hakkındaki bilgilere, bu konularda çok kıymetli bilgiler veren *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*¹⁴ ve *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi*'ndeki¹⁵ *Tapu Tahrir Defterleri*'nden ulaşılmıştır. Osmanlı bürokrasisinin değerli kayıtlarından kabul edilen tahrir defterleri; beş ile kırk yıllık aralıklarla yapılan vergi nüfusu sayımlarına ait olmak üzere mufassal, icmal, evkaf ve piyade olarak düzenlenirdi¹⁶. Maraş Sancağı'na ait Tahrir Defterlerindeki veriler ve özellikle bu defterlerin baş taraflarında kaydedilen kanunnameler sayesinde Sancağın içtimai, mali, iktisadi, demografik, fiziki ve idari yapısı hakkında önemli bilgiler temin edilebilmektedir. Ancak Devletin mali ve askerî amaçlarla düzenlediği Tahrir kayıtları bir şehrin siyasi, sosyal ve ekonomik tarihini yazmada

ilhah edeler. Tâ kim Müslümanların umûru muhtell olmaya" (Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânun-nâmeleri*, C. II, İstanbul 1990, s. 39) tarzındaki ifadeden, kadıların görevlerinden azledildikten sonra teşkil ettikleri sicilleri kendisinden sonraki kadıya teslim etmeyip, yanlarında alıp götürdükleri ve bu sebeple halkın çoğu işlerinde karışıklık çıktığı anlaşılmaktadır. Bu hükmün kanunnamede yer alması, kadıların bu işi alışkanlık haline getirdikleri şeklinde yorumlanabilir. Aslında 17. ve 18. yüzyıla ait Edirne'nin şer'iyeye sicillerinin bulunmayışı ve Topkapı Sarayı'nda muhafaza olunan defterlerin hepsinin kassam defterleri olmadığı ve müzeye intikal etmediği göz önünde bulundurulursa, Maraş'taki hadisenin çok da garipsenecek bir durum olmadığı görülür (Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) Kongreye Sunulan Bildiriler III, Ankara 1989, s. 1415-1424).

¹² Bu defterlerin tanıtımı ile ilgili olarak bkz. Said Öztürk, "Yeni Tespit Edilen Maraş Şer'iyeye Sicilleri", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. 1, Kahramanmaraş 2013, ss. 175-180.

¹³ Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşiv Kılavuzu*, İstanbul 1979, s. II.

¹⁴ BOA, TT.d., 402 numaralı mufassal, 998 icmal defter ve 124, 142, 219, 331 ve 758 numaralı tımar tevcih defterleri.

¹⁵ TKGMA, TT.d., 101, 108 numaralı Mufassal ve 329, 368 numaralı icmal defterleri.

¹⁶ Mehmed Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *VD*, S. XXII, Ankara 1991, s. 429-439.

kullanılacak en önemli kaynaklar olmalarına rağmen, yetersiz kaldıkları görülmektedir. Bu nedenle tahrir kayıtlarında olmayan bilgilerin, diğer arşiv malzemeleri ve kaynak eserlerden tamamlanması, bu bilgilerin oradaki bilgilerle mukayeseli kullanılması gerekmektedir¹⁷.

17. yüzyılı ilgilendiren şehir tarihi araştırmaları için göz önünde bulundurulması gereken husus, Osmanlı Devleti'nin gösterdiği sistem değişikliğidir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Devlet mekanizmasının temeli sayılan Tımar sistemi, 16. yüzyılın sonlarından itibaren karşılaştığı yeni şartların etkisiyle, tam anlamıyla uygulanamaz duruma gelmişti. Eskiden beri gelmekte olan tahrir geleneği kısmen de olsa uygulamadan kalkmıştı. Bu nedenle, şehir araştırmalarında tahrir defterlerinden edinilen bilgileri, 17. yüzyıl söz konusu olduğunda, başka tür kaynaklardan edinme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır¹⁸. Araştırmacılara başta güncel askerî, demografik ve mali veriler olmak üzere çok değerli bilgiler sunan mufassal tahrir kayıtları bakımından karanlık dönem olarak zikredilen 17. yüzyılda, şehir tarihleri için en kıymetli kaynaklar, *Mufassal Avarız ve Cizye Defterleridir*¹⁹.

İşte tam da bu noktada ortaya çıkan bir diğer sorun, hem sancak ile ilgili başta nüfus, yerleşme, iktisadi durum olmak üzere çeşitli bilgileri eksik bırakmış hem de çalışmalarını daha da zorlaştırmıştır. Bu ikinci sorun Maraş'ın 17. yüzyıla ait Mufassal Avarız Defterlerinin de henüz ortaya çıkmamış olması ve elde sadece içerdiği sınırlı ve genel bilgiler bakımından çok yetersiz olan *İcmal Avarız Defterlerinin* olmasıdır.

Çalışma esnasında bütün bu olumsuzluklar, arşivdeki çeşitli tasnif ve fonlarda kayıtlı vesikalar kullanılarak aşılmaya çalışıldı. Başka bir ifade ile Maraş Sancağı ile ilgili yapılan bu araştırma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin, *Bâb-ı Asafl (Ahkâm, Mühimme, Ruûs, Atik Şikâyet, Muhasebe, Mukataa defterleri)*, *Bâb-ı Defteri (Mevkufat, Baş Muhasebe defterleri)*, *Ali Emiri (I. Ahmed, IV. Murad, IV. Mehmed, II. Ahmed. II. Süleyman. II. Mustafa)*, *İbnül Emin (Ensab, Maliye, Dâhiliye, Askeriye, Tımar ve Zeamet, Darphane, Bahriye, Adliye, Meadin, Tevcihat, Vakıf)*, *Kamil Kepeci (Avarız, Cizye, Ahkâm, Ruznamçe, Ruûs, Muhasebe, Zimmet, Muhallefât, Mukataât, Cizye, Zahire, Darphane, Tersane, Masarifât, Mevkûfât,)*, *Cevdet (Maarif, Maliye, Dâhiliye, Askeriye, Tımar, Zaptiye, Darphane, Bahriye, Nafta, İktisat, Saray, Adliye,*

¹⁷ Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*. C. 1, S. 1, İstanbul 2003, 5.267.

¹⁸ Ergenç, "Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Düşünceler", s. 681.

¹⁹ Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Edit. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 35.

Evkâf), *Maliyeden Müdevver Defterler* (*Avarız, Cizye, Nüzul, Mevacib, Kuyud-u Mühimme, Evkaf, Bedel-i Sürsat, Bedel-i Belderan, Evâmir-i Şerife, Tımar ve Zeamet, Tevcihat, Varidat, Mukataat defterleri*) ve *Evkaf* tasnif ve fonlarındaki arşiv malzemeleri değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan ve sayıları binleri bulan bütün bu arşiv belgelerinin defter ve sayfa numaraları ile ilgili bilgiler tezin sonundaki kaynakça kısmında ve ilgili dipnotlarda detaylı olarak verilmiş olduğundan burada arşivdeki belgelerin bir kısmı hakkında kısaca bilgiler verilecektir.

Osmanlı Devleti'nin en yüksek kazai ve idari organı olan Divan-ı Hümâyûn toplantılarında görüşülen devletin iç ve dış meselelerine ait önemli kararların suretlerinin kaydedildiği defterlere "*Mühimme Defteri*" adı verilmiştir²⁰. Mühimme Defterleri, Maraş Sancağından Divan'a intikal eden pek çok meseleye dair kararları ve merkezî hükümet tarafından başta askerî, inzibati, idari ve mali konular olmak çeşitli hususlarda kadı ve beylerbeyi gibi görevlilere yazılan her türlü fermanları (emir/hüküm) ihtiva ettiklerinden şehir ile ilgili birçok bilgileri bu defterlerde bulmak mümkündür. Ayrıca bölgedeki askerî, idari ve içtimai alanlardaki gelişmeler ve değişmeler ile siyasi olayların tespit ve takibinde son derece öneme sahip Mühimme Defterleri, araştırmamızın en önemli kaynaklarından. 1600-1700 yılları arasındaki döneme ait olan 75 numaralı defterden başlamak üzere 111 numaralı deftere kadar taranarak doğrudan ya da dolaylı olarak Maraş Sancağı'nı ilgilendiren hükümler tespit edilmiştir. Ayrıca, 1'den 11 numaraya kadar olan *Mühimme Zeyli Defterleri*'nden de istifade edilmiştir. Böylelikle sancağın içtimai ve iktisadi durumuyla ilgili olarak çok sayıda hükümden faydalanılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında gerekli kısımlarda bu dönemden önceki veya sonraki Mühimme Defterlerinden de faydalanılmıştır.

Adalet kavramı üzerine kurulan Osmanlı Devlet sistemi içerisinde halkın doğrudan Padişah veya Divana sunduğu dilek ve şikâyetleri ile bunların halline dair emirlerin kaydedildiği defterlere *Ahkâm-ı Şikâyet Defteri* denilmiştir²¹. Bu defterlerin benzerlerinin, 1742 yılından itibaren eyaletlere göre ayrı defterler halinde, "*Ahkâm Defterleri*" adıyla da tutulmaya başlanması sonucunda, *Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri*, "*Atik Şikâyet*

²⁰ Mühimme defterlerinin Osmanlı Devletindeki yeri ve önemi konusunda bkz. Feridun Emecen "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mirî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet" *TALİD* C.3, S. 5, İstanbul, Haziran 2005, ss. 107-139. Mühimme defterlerinin muhtevası hakkında bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerinde Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri* (30 Nisan-2 Mayıs 1986) *Bildirileri*, İstanbul 1988, ss. 95-112.

²¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul 2000, s. 22.

Defterleri” adıyla anılmaya başlanmıştır²². Mühimme defterleri mahiyetinde olup, 1648 yılından itibaren tutulmaya başlanan bu defter serilerden de dönemimiz içerisinde kalanlar (1-30 numaralı Atik Şikâyet Defterleri) tek tek taranmış, Sancak ile ilgili tespit edilen belgeler çalışmada çokça kullanılmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde istifade edilen bir başka tasnif de içerisinde çeşitli mali kayıtların yer aldığı *Maliyeden Müdevver Defterler* idi. Bu defterlerin içinde çalışma dönemine ait Maraş livasının avarız, cizye, nüzul, sürsat, bedel-i belderan, tımar ve zeamet, ahkâm-ı maliye, malikâne ve mukataa kayıtlarından yararlanıldı.

Şehir hayatının temel unsurları olan vakıflar, şehrin dinî ve sosyal yapısıyla hayat şartlarını etkileyen müesseselerdir. 17. yüzyılda Maraş şehrinde bulunan vakıfların durumlarını, şehrin fiziki, içtimai ve dini yapısını tespit etmek için Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki *Evkaf Defterlerinin* yanı sıra, Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’ndeki *Maraş Kazası Hurufat Defterleri* ile *Şahsiyet Kayıtları Esas Defterlerinden* de istifade edildi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*’ndeki defterlerden Maraş Sancağı’nın idari taksimatını, *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi*’ndeki tahrir defterlerinden de ifade edildiği gibi özellikle 16. yüzyılda Maraş Kazası’nın idari, yerleşim, nüfus ve iktisadi vaziyetini tespit etmek maksadıyla yararlanıldı.

1.2.2. Kanunname ve Risaleler

17. yüzyılda kaleme alınmış ve genellikle Devletin içinde bulunduğu kötü vaziyeti ortaya koyarak çıkış çarelerini aramak maksadıyla hazırlanmış olan risaleler ile Devlet’in mevcut tımar ve zeamet düzeni ve taşra teşkilatından bahseden kanunnameler de Osmanlı tarihinin oldukça önemli kaynakları arasında yer alırlar. Bunların en mühim olanları *Sofyalı Ali Çavuş*, *Hezarfen Hüseyin Efendi* ve *Ayn-i Ali Efendi’nin* kanunnameleri ile *Koçi Bey’in* risalesi ve İlhan Şahin tarafından yayınlanmış olan Tımar hakkında bir risaledir. Bu kanunname ve risalelerde, Maraş eyaletinin idari teşkilat ve taksimatı hususunda oldukça kıymetli bilgiler yer almaktadır.

1.2.3. Seyahatnameler ve Vakayinameler

Tarih araştırmalarında faydalanılan arşiv belgeleri dışında önemli kaynaklardan biri de yerli ve yabancı seyyahların gezerek görerek kaleme aldıkları seyahatnamelerdir. 17. yüzyılda Maraş’ı ziyaret eden seyyahlarının başında *Evliya Çelebi* gelmektedir. 1649 ve 1671 yıllarında olmak üzere iki kez şehri ziyaret eden Evliya Çelebi, *Seyahatname*’sinde Maraş Eyaleti hakkında da çok değerli bilgiler vermektedir. Kâtip Çelebi de

²² Tefvik Temelkuran, “Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi”, *İÜ TED*, S. 6 (İstanbul 1975), s. 155.

“*Cihannuma*” adlı eserinde, Maraş Eyaleti’nin kaç sancaktan meydana geldiğini ve kaç zeamet ve kılıç olduğunu söz konusu eserinde belirttiği gibi, şehir ve kasabalarının fiziki ve iktisadi vasıflarından da detaylı olarak bahsetmektedir. Bu sebeplerden dolayı çalışmamızda, Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi* ve Kâtip Çelebi’nin *Cihannüma* adlı eserleri, en çok başvurulan temel başvuru kaynaklardan olmuşlardır. Ancak iki müellifin verdiği bazı bilgilerin güncel olmaması, bazılarının abartılı olması, kimilerinin farklı bir bakış açısıyla verilmiş olmasından ötürü bu bilgiler ihtiyatla ve arşiv belgeleriyle kontrol ederek kullanılmıştır.

17. yüzyıl Osmanlı tarihi hakkında bilgi veren klasik Osmanlı kaynaklarının başında Mustafa Naima Efendi’nin *Tarihi* ile Kâtip Çelebi’nin *Fezleke* adlı eserini zikretmek lazımdır. Ayrıca, Defterdar Sarı Mehmed Paşa’nın *Zübde-i Vekayiat* adlı eseri Maraş’ın siyasi, idari ve sosyal tarihinin tespitinde oldukça mühim kaynaklardır. Ayrıca, bu çalışmamızda Nev’izade Atai Efendi, Raşid Mehmed Efendi, Solakzade, Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, Abdurrahman İsa Efendi, Defterdar Sarı Mehmed Paşa ve Peçevî’nin yazmış oldukları eserlerinden istifade edilmiştir. Tüm bu eserlerin künyeleri bu çalışmanın kaynakça bölümünde yer almaktadır.

1.2.4. Tetkik Eserler

Maraş tarihinin araştırma dönemimiz olan 17. yüzyılına hasredilmiş müstakil bir çalışma şimdiye kadar yapılmamıştır. Şehir hakkında yazılan genel ansiklopedik maddeler haricinde, çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar²³, ekseriya Osmanlı dönemi öncesi özellikle de Dulkadiroğlu Beyliği dönemi ve Yakın Çağ’da Maraş tarihi ile ilgilidir.

Besim Atalay’ın *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* isimli kitabı, Maraş tarihi ile ilgili bilinen ilk çalışmalardandır. Osmanlı öncesi Maraş tarihi ile ilgili olarak Selman Canpolat’ın *Etiler Zamanında Maraş isimli eseri*; İlyas Gökhan’ın *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi, İlkçağdan Dulkadirliilere Kadar Maraş ve Selçuklular Zamanında Maraş* adlı kitapları ile Bayram Ayna’nın *Türk Fethinden Dulkadiroğulları Dönemine Kadar Maraş Bölgesi Tarihi (1085-1337)* ve İrfan Aladağ’ın, *İlk İslâmî Dönemlerde Maraş (İlk Fethinden Selçukluların Gelişine Kadar)*, başlıklı yüksek lisans tezleri sayılabilir.

²³ Burada bahsedilen çalışmaların künyeleri bu çalışmanın ilgili dipnotlarında ve Kaynakça kısmında verildiğinden burada tekrarlanmamıştır.

Beylikler dönemi ile ilgili ilk ve orijinal çalışmaları Mükrimin Halil Yinanç, “*Müslümanlar Tarafından Fethinden XIII. yy. Sonuna Kadar Maraş Emirleri*” adlı çalışmasıyla başlatmasına rağmen bu konudaki etraflı ve yararlı çalışmayı, Refet Yinanç, yerli ve yabancı kaynaklardan geniş ölçüde istifade ederek meydana getirdiği *Dulkadir Beyliği* adlı eseriyle yapmıştır. Ayrıca Hamza Gündoğdu’nun, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi* adlı eseri, Yaşar Baş ve Rahmi Tekin’in ortak yayınladıkları *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı)* adlı kitapları; Ahmet Dulkadiroğlu’nun *Dünden Bugüne Dulkadiroğulları* isimli çalışması; Nihal Poyraz’ın, *Dulkadiroğullarının İlmî ve Kültürel Faaliyetleri* isimli yüksek lisan tezi; Yaşar Alparslan ve Serdar Yakar beylerin gayretleriyle Ukde yayınları arasında çıkan Arifi Paşa’nın *Maraş ve Elbistan’da Dulkadiroğulları Hükûmeti* isimli çalışma ve çeşitli makalelerden oluşan *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları I-II* adlı kitaplar, Dulkadirli Beyliği ve döneminin işlendiği diğer çalışmalardır. Özellikle son iki çalışmada Dulkadiroğulları dönemi ve Beyliğin merkezi durumundaki Maraş ve Elbistan çevresindeki siyasi, askerî, içtimai, kültürel, iktisadi ve idari vaziyet ile Beyliğin Osmanlı hâkimiyetine girişi konularını etraflıca işleyen başta Faruk Sümer, Faruk Söylemez, İbrahim Solak ve İlyas Gökhan’ın olmak üzere bir çok araştırmacının makaleleri yer almaktadır.

Mehmet Özkarcı’nın Dulkadir ve Osmanlı dönemi Maraş vakıfları ile şehirdeki tarihi ve sanatsal yapıtları inceleyen pek çok makalesinin²⁴ yanında belki de en önemli ve kendi alanında en kapsamlı ve derli toplu çalışma olan *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş* isimli 2 ciltlik kitabı önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Osmanlı Devri Maraş tarihi ile ilgili olarak yapılan çalışmalar, son zamanlarda artmakla birlikte diğer dönemlere göre daha az sayıdadır. Bu dönem ile ilgili olarak 1563 tarihli Maraş Tahrir Defteri’nin Latin harfi ile neşri Refet Yinanç ve Mesut Elibüyük; 937/1530 tarihli *Muhasebe-i Vilâyet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zülkadirîyye Defteri*’nin de dizin ve tıpkı basımı, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından yapılmıştır. Halep Vilayeti Salnamelerinde Maraş Sancağı ile ilgili kısımları Said Öztürk tarafından *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı* adıyla hazırlanmış, Kahramanmaraş Belediyesi tarafında da iki cilt olarak yayınlanmıştır. Dulkadir Beyliği çalışmalarının devamı sayılabilecek İsmail Altınöz’ün “*Dulkadir Beylerbeyliği’nin Teşekkülü ve Gelişmesi*” adlı yüksek lisans çalışması, Osmanlı döneminin ilk devresi için de önemli bir araştırmadır. İbrahim Solak, “*XVI. Asırda Maraş*” adlı doktora tezinde 16. yüzyılın en önemli arşiv

²⁴ Bu makaleler için Kaynakça kısmına bkz.

kaynakları olan tahrir defterlerini kullanarak Maraş'ın bu dönemdeki iktisadi, idari ve sosyal tarihini incelemiştir. Osmanlının son asrındaki Maraş tarihi hakkında salname, arşiv belgeleri ve şer'îye sicillerine dayalı olarak Ayhan Doğan'ın "*XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*" ve Harun Şahin'in *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu* başlıklı doktora tezleri yapılmıştır.

17. ve 18. yüzyıl Maraş tarihi ile ilgili ise büyük bir boşluk vardır. Bu durumun en önemli sebebi, döneme ait kaynakların azlığı veya mevcut kaynakların verimsizliği ve arşiv malzemesine dayalı bir çalışmanın hem uzun süre alması hem de meşakkatli olmasıdır. İlyas Gökhan tarafından son zamanlarda bu arşiv malzemesinin bir kısmı kullanılarak 18. yüzyıl Maraş tarihi, özellikle de Maraş menşeli Bayezidoğulları ve Dulka-diroğulları ailesinden gelen idareciler ile ilgili çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır. İlyas Gökhan'ın Kasım Bal ile birlikte yayınladıkları *Osmanlı Dönemi Maraş'ın İdari Tarihinde Dulkadirli ve Bayezidli İdareciler (1700-1850)* adlı kitabı; *Maraş Mütesellimi Beyazitzade Numan Bey (1748-1780)* ve *Maraş Beylerbeyi Zulkadirzade Ömer Paşa* adlı makaleleri ve yine kendisinin danışmanlığında Fatih Temiz'e yaptırılan *Maraş Beylerbeyi Bayazitoğlu Kalender Paşa ve Faaliyetleri* adlı yüksek lisan tezini bu bağlamda örnek verebiliriz.

Yine son zamanlarda Osmanlı döneminde Maraş ve çevresinde yaşayan aşiretlerin çeşitli sosyoekonomik etkinliklerini, Devlet ile olan ilişkilerini, sebebiyet verdikleri şekavet hadiselerinin ve mecburi iskân süreçlerinin bölgeye olan tesirlerini arşiv belgeleri ve kaynaklara dayalı olarak inceleyen önemli çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında İlyas Gökhan'ın "*Kahramanmaraş ve Çevresinde Meydana Gelen İsyânlar (1519–1630)*" isimli makalesi; Faruk Söylemez'in *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-* adlı kitabı ve "*XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri*", "*XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş'ta Türkmen Aşiretleri*" adlı makaleleri; Ahmet Eyicil'in "*Maraş'ta 1855'de Tacirlü Aşiretinin İsyanı*" isimli çalışması; Süleyman Demirci ile birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki vesikalara ve kaynaklara dayalı olarak hazırlayıp yayınladığımız *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkîya, Devlet ve Siyaset Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)* isimli kitap ile "*Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkîyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*" ve "*Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*"

isimli makaleleri burada sayabiliriz. Mehmet Akif Terzi'nin Maraş, Adana ve Antakya üçgeninde bulunan Gâvur Dağlarında yaşayan aşiretlerin faaliyetlerini ve kalkıştıkları şekavet hadiselerinin Maraş'a etkilerini Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak inceleyen *Gavurdağı'nın Bulanık Tarihindeki Sır Perdesi* isimli yeni çalışması burada zikredilmeye değer.

Maraş Şer'iyeye Mahkemesi tarafından tutulan 223, 229, 230, 231, 232, 234, 235 numaralı Maraş Şer'iyeye Sicillerinin transkripsiyonları, Feyzullah Arslan, Mehmet Kabacık, Resul Kesenceli, Mehmet Karataş, Adil Akben, Ökkeş Ramazanoğlu, Lütfiye Küçükönder, Hasan Karakurt, Halil Aygan, Ramazan Hurç, Bahriye Yıldız, Ayşe Banu Kızmaz ve Şevki Karabekiroğlu tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Maraş Sancağı'na ait ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan IV, V ve VI numaralı Ahkâm Defterleri de Yasin Kozak ve Cengiz Özveri tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılarak bunların transkripsiyonu ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Pakize Yıldız'ın *Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, Mustafa Çabuk'un *Kahramanmaraş'ta Faaliyet Göstermiş Olan Misyoner Okulları* adlı yüksek lisans tezleri de son zamanlarda arşive dayalı olarak yapılan çalışmalardır.

Son dönemde Maraş Ermenilerini ve isyanlarını konu alan hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. Bu bağlamda Erdal İlter'in *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytun İsyancıları (1780-1915)* başlıklı çalışması; Ahmet Eyicil'in *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri* isimli kitabı; Ahmet Halaçoğlu'nun *Bir Ermeni'nin İtirafı 1895 Maraş ve Zeytun Olayları* isimli kitabı, Yalçın Özalp'ın *Millet-i Sadıka Patirtisi ve Maraş: Kahramanmaraş'ta Ermeniler* isimli çalışması; Nejla Günay'ın *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları* ile Yahya Bağçeci'nin *1895 Zeytun Ermeni İsyanı* adlı doktora tezleri; Yıldırım Özalp'ın, *Ermeni Tarihi, Maraş Yöresindeki Ermeni isyanları ve 1915 Olayları*, Ali Karahan'ın *1909 Maraş Olayları* ve Latif Dinçaslan'ın *Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyancıları (1895-1921)* adlı yüksek lisans tezleri öne çıkan çalışmalardır²⁵.

Maraş tarihi ile ilgili çalışmalara en çok maddi-manevi katkı sağlayan kurum, hiç şüphesiz Kahramanmaraş Belediyesi'dir. Belediye'nin maddi destekleriyle 2004, 2011 ve 2012 yıllarında Maraş ile ilgili düzenlenen sempozyumlara ait bildiriler, yine

²⁵ Maraş ile yapılan çalışmaların toplu bir bibliyografyası için bkz. Cavit Polat, *Maraş Bibliyografyası*, Kahramanmaraş 2009; Selim Kaya, "Dulkadir Beyliği Öncesi Maraş tarihi Bibliyografyası" *İlkçağdan Dulkadirliğe kadar Maraş*, (İlyas Gökhan – Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008, ss. 204-215; aynı müellif, "Dulkadir Beyliği Bibliyografyası", *Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, (Edit. Yaşar Alparslan- Mehmet Karataş, Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008, ss. 252-259;

aynı kurum tarafından kitaplaştırılmıştır²⁶. Gerek bu kitaplardaki gerekse de Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından bastırılan *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine* isimli eserdeki pek çok makaleden de çalışmamız esnasında yararlandık.

Son zamanlarda Maraş şehir tarihi ile ilgili olarak Kemalettin Koç'un yüksek lisan tezine dayalı olarak yayınladığı *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi isimli kitabı*; Ahmet Eyicil'in Maraş ile ilgili çeşitli makalelerini topladığı *Yakınçağ'da Kahramanmaraş* isimli çalışması; Nejla Günay'ın çeşitli konulardaki makalelerden oluşan *XX. Yüzyılda Maraş* adlı kitabı ve Yaşar Alparslan ile Serdar Yakar'ın Maraş hakkında bilgiler veren seyahatname vb. eserlerden derledikleri *Seyahatname, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş* isimli eserlerini de zikrederek bu bahsi kapıyoruz.

2. 17. Yüzyıla Kadar Maraş'ın Tarihine Genel Bir Bakış

Anadolu'nun en kadim şehirlerinden olan Maraş, tarihinde iki defa yer değiştirmiştir. İlk yerleşim yeri şimdiki Maraş şehrinin güneydoğusunda Erkenez çayının kenarındaydı²⁷. Maraş'ın ikinci yeri ise bugün halk arasında “*Kara Maraş*” olarak bilinen mevkidir. Maraş'ın ilk yerinden bu mevkie Hamdanî Devleti hükümdarı Seyfüddevle tarafından, ikinci yerinden şimdiki kale ve çevresine ise Dulkadir beylerinden Alaüddevle Bey tarafından taşındığı kaynaklar²⁸ tarafından belirtilse de şehirdeki tarihi Maraş Kalesi²⁹ ile Ulu Camii'nin buldukları konumları ve Camii'nin vakfiyesi³⁰ bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir.

²⁶ *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I-III, Kahramanmaraş 2013; *Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu (29 Nisan- 1 Mayıs 2011 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I-III, Kahramanmaraş 2012; *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I-III, İstanbul 2005.

²⁷ Nitekim Arap müverrihlerinin eserlerinde geçen “*El Erkenez yecri fi vasatıl Meraş*” tabiri ve Erkenez çayının etrafındaki höyük harabeleri bunu kanıtlamaktadır (Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, (Yay. Haz. İlyas Gökhan-Mehmet Karataş), Kahramanmaraş 2008, s. 19).

²⁸ *1302 Sene-i Hicriyesine Mahsus Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb*'den nakleden *Seyahatnâme, Şehir ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş* (Haz. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2009, s. 172; Atalay, a.g.e., s. 19, 192; *1302 Sene-i Hicriyesine Mahsus Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb*'den nakleden *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. I, (Haz. Said Öztürk), İstanbul 2006, s. 517; Tufan Gündüz, “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s.192.

²⁹ Daha çok Hititler tarafından inşa edildiği (Atalay, a.g.e., s. 218) ileri sürülen Maraş kalesi hakkında bkz. Dördüncü Bölümde Maraş Kalesi başlığına.

³⁰ Yapılan araştırmalara göre Maraş Ulu Camisi'nin Dulkadirli beylerinden ve Alaüddevle Bey'in de babası Süleyman b. Nasreddin Mehmed Bey tarafından yaptırıldığı ve oğlu tarafından da tamir ettirildiği anlaşılmaktadır (Nazif Velikahyaoğlu, “906/1501 tarihli Süleyman Bey oğlu Alaüddevle Vakfiyesi”, *Sütçü İmam Dergisi*, S. 6, Ankara, 1993, s. 29; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 119-120; İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Ankara 2004, s. 207).

Tartışmalı olan bu görüşlerin yanında Maraş'ın bugünkü olduğu yerde veya Mağaralı Mahallesi'nin bulunduğu mevkide kurulduğunu öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır. Mağaralı Mahallesi civarında bulunan arkeolojik bulgular da buranın çok eski dönemlerden beri yerleşim merkezi olduğunu ispatlamaktadır³¹.

Maraş şehrinin tarih boyunca aldığı isimler³², adının nereden geldiği ve anlamının ne olduğuna dair görüşler de şehrin ilk yerleşim yeri gibi muhtelifdir. Bu konuda da birkaç görüş ileri sürülmektedir. Ünlü tarihçi Herodot, Maraş şehrini Hitit komutanlarından Maraj adlı birisinin kurmasından dolayı şehre *Maraj* adı verildiğini belirtmektedir³³. Maraş, Geç Hitit şehir devletlerinden Gurgum krallığına başkentlik yaptığı dönemde Asur Kitabelerinde "*Markasi*"³⁴ olarak geçmektedir. Roma hâkimiyetinde "*Germa-nicia*" ismini alan Şehir³⁵, Müslümanlar tarafından ele geçirilince, Asurluların Markasi ismine çok yakın olan "*Mer'aş*" ismiyle anılmaya başlanmıştır. Yeniden Bizans hâkimiyetine girdiği kısa bir dönem içinde "*Marasin veya Marassion*" adıyla adlandırılan kent, bundan sonra Osmanlı devri de dâhil Maraş adıyla anıldı. Bu ad 07.02.1973'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Millî Mücadele dönemindeki üstün direnişinden dolayı "kahraman" unvanının verilmesiyle *Kahramanmaraş* şekline dönüştürüldü³⁶.

Maraş'ın geçmişi, tarihten önceki devirlerin en eskisi olan Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Bundan dolayı Maraş, geçmişten günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır³⁷. Bunda şehrin konumunun Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlayan önemli bir ticaret yolu üzerinde bulunmasının büyük rolü olmuştur³⁸.

Bu uzun tarihi geçmişi içerisinde Maraş'ta kurulan ilk uygarlığın, Anadolu'da II. Tudhaliya (M.Ö.1460) ile birlikte siyasi birliğini tamamlayan Eski Hitit İmparatorluğu olduğu, bölgede çıkan arkeolojik bulgularla teyit edilmiştir³⁹. Hitit İmparatorlu-

³¹ Ahmet Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş 2009, s. 20.

³² Maraş şehrine çeşitli dönemlerde verilen isimlerle ilgili olarak bkz. İlyas Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Kahramanmaraş 2011, s. 19-21; Kamil Levent Zoroğlu, "Kahramanmaraş'ın İlk Çağdaki Yeri ve Önemi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 303-304.

³³ Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, s. 19.

³⁴ Ali M. Dinçol, "Geç Hititler", *Görsel Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, s. 127.

³⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 17; Yılmaz Öztuna, "Maraş", *TA*, C. 23, Ankara 1976, s. 287.

³⁶ Besim Darkot, "Maraş", *İA*, C.7, İstanbul 1972, s. 311; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s.192.

³⁷ Maraş ve çevresinin tarih öncesi dönemlerine ait tarihi hakkında bkz. Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 40-54.

³⁸ Darkot, "Maraş", s. 310; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s.192; Necla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyancıları*, İstanbul 2007, s. 31-32.

³⁹ Zoroğlu, *a.g.m.*, s. 304-306; Darkot, "Maraş", s. 311; *Maraş İl Yıllığı*, Ankara 1967, s.74. Hatta Maraş Kalesi'nde bulunan ve İstanbul'a götürülüp, İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenen ve 30 Ağustos 2013

ğu'nun yıkılmasından sonra, Maraş, bölgede kurulan Gurgum Prenslığı'ne başkentlik yapmıştır⁴⁰. Daha sonra sırasıyla Asurlular, Medler ve Perslerin hâkimiyetine girmiştir. Perslerin de, M.Ö. 333 yılında İssos Savaşı'nda Büyük İskender'in ordularına yenilmesi üzerine Şehir, Makedonyalıların hâkimiyetine geçmiştir⁴¹. Büyük İskender'in Asya seferi sırasında Kapadokya Satraplığı'nın⁴² önemli merkezlerinden biri olan Maraş, İskender'in ölümüyle birlikte bir süre Selekos Devleti'nin elinde kalmış daha sonra Romalıların eline geçmiştir (M.Ö. 64)⁴³. Temelleri iptidai bir şekilde Hititler döneminde atılan Maraş Kalesi, Roma döneminde tamir edilmiş ve daha da geliştirilmiştir⁴⁴. Roma İmparatorluğu'nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Maraş, Bizans'ın hâkimiyet sahası içinde kalmıştır⁴⁵. Bizans'ın "*Marasin, Marasion*" diye adlandırdığı şehir, Bizanslılarla Sasaniler arasındaki muharebelerin cereyan ettiği bir alan olduğundan defalarca istilaya uğramış, birkaç kez el değiştirmiş ve sürekli tahrip edilmiştir. Sasaniler 605'ten itibaren Kayseri, Maraş gibi önemli ticaret şehirleri üzerinde hâkimiyet kurmuşlarsa da 611'de geri çekilmişlerdir⁴⁶. Böylelikle Müslümanların bölgeye hâkim olmasına kadar Bizanslıların elinde kalmıştır⁴⁷.

İslam fütuhatının Kuzey Suriye'den Anadolu'ya doğru yayılmasıyla Bizans, Maraş'ı kaybetmiştir. Stratejik öneme sahip olmasından dolayı 10. yüzyıla kadar Müslümanlar ile Bizans arasında mücadele sahası olan Maraş, sık sık tahrip edilmesine rağmen her defasında yeniden canlanıp kalkınmıştır⁴⁸.

Müslümanlar ilk defa, Hazret-i Ömer döneminde Şam bölgesi orduları genel komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah tarafından görevlendirilen Halid b. Velid'in 638 yılında gerçekleştirdiği fetih harekâtı sonrası Maraş şehrine, sahip olmuşlardır. Muaviye, hem Şam valiliği sırasında hem de halifeliği sırasında Suriye'nin kuzeyinde Bizanslılara karşı kaleler inşa ederek müdafaa hatları oluştururken, fethedilişinden o zamana kadar ha-

tarihinde tekrar Kahramanmaraş Müzesine getirilen ve halen orada sergilenen "*Maraş Arslanı*" da Hitit dönemine aittir (Atalay, *a.g.e.*, s. 28).

⁴⁰ Füzün Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962, s. 243; Dinçol, *a.g.m.*, s. 127.

⁴¹ Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 59-60; Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s. 35; Atalay, *a.g.e.*, s. 47-8.

⁴² Eski Pers medeniyetinde eyaletlere verilen isimdir.

⁴³ Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, s. 22-23; A. Doğan, *a.g.t.*, s. xi.

⁴⁴ Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 63.

⁴⁵ Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, s. 23-24; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 192.

⁴⁶ Atalay, *a.g.e.*, s. 51; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 192.

⁴⁷ Atalay, *a.g.e.*, s. 52-53.

⁴⁸ Darkot, "Maraş", s. 311.

rap bir halde bırakılmış olan Maraş şehrini bayındır hale getirmiş ve iskâna açmıştır⁴⁹. Emeviler bu bölgeye yerleşerek, Bizanslılar tarafından tahrip ve terk edilmiş olan bazı şehirleri yeniden inşa etmişlerdir. Böylece Toros geçitleriyle stratejik önemi olan yollar üzerinde bulunan Tarsus, Adana, Misis (Ceyhan), Maraş ve Malatya sınır bölgesinde bulunan Arap askerî üsleri haline gelmişti. Bu sınır şehirlerinden hareket eden İslam orduları en fazla Kilikya geçitleriyle Maraş-Elbistan geçidini kullanarak Anadolu'ya sızıyorlardı⁵⁰. Müslümanlar Maraş ve çevresine “*Saife*” ve “*Şatiye*”⁵¹ diye adlandırdıkları gazalar düzenlemekteydi. Zaman zaman Rum akınları sonucu tahrip edilen şehir, Abbas b. Velid döneminde iyice tahkim edilmiş⁵² ve II. Mervan dönemine kadar en emin bir belde olarak kalmıştır. Halife II. Mervân zamanında 747 yılında Bizanslılar Maraş'ı kuşatmışlardır. Halk canlarının bağışlanması şartıyla şehri boşaltarak el-Cezîre ve Kinnesrin'e göç etti. Bizans İmparatoru V. Konstantinos şehri yıktırmıştır. Mervân, Humus'u fethettikten sonra Maraş'ı yeniden ele geçirmiş ve şehri imar etmişti. Fakat Maraş, daha sonra Bizans kuvvetleri tarafından birkaç kez istilaya uğramıştır⁵³.

Emeviler döneminde Maraş amilleri Kinnesrin⁵⁴ emirlerine tabi idi ve Maraş şehri, Şam suğuru kabul ediliyordu. Abbasiler döneminde Maraş amilleri el-Cezire (Harran) emirliğine bağlandı. Böylece Maraş şehri, Abbasiler döneminde el-Cezire suğuru kabul edildi⁵⁵.

Anadolu fütuhata önem veren Halife Harun Reşid Maraş Amilliğine Ermeniyeye valisi Said b. Müslim b. Kuteybe'yi atadı. Şehri müstahkem ve mamur hale getirmiştir. Maraş suğur şehri olarak bazen halifelere, bazen de Mısır ve Suriye'de hükümrân olan Tulunoğullarına ve Hamdanî Devletine tabi olmuştu. Suğur valileri de çoğunlukla Tarsus'ta bazen Maraş'ta yahut Malatya'da otururlardı⁵⁶.

⁴⁹ Mustafa Demirci, “İslâm-Bizans Mücadelesinde Bir Serhat Şehri: Maraş”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 320-1; Selim Kaya, “Ortaçağda Maraş'ın Sosyokültürel ve Etnik Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 336.

⁵⁰ Şahin Uçar, *Anadolu'da İslam-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990, s. 59-61.

⁵¹ Müslümanlar Rumlara karşı mutad olarak her sene yaz gazası “*Saife*” ve kış gazası “*Şatiye*” olmak üzere iki kez sefer düzenlerlerdi (Mükrimin Halil Yinanç, “Maraş Emîrleri”, *VII-XVI. Asırlarda Maraş Emîrleri (Emîr, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi)*, (Edit. İlyas Gökhan- Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008, s. 19.

⁵² M. Demirci, *a.g.m.*, s. 322.

⁵³ M. H. Yinanç, “Maraş Emîrleri”, s. 20-21; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 76-77;

⁵⁴ Türkçe “Eski Halep” adı ile de anılan ve Kuzey Suriye'de bulunan tarihi bir şehirdir.

⁵⁵ İrfan Aladağ, *İlk İslâmî Dönemlerde Maraş (İlk Fethinden Selçukluların Gelişine Kadar)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kars 2009, s. 51.

⁵⁶ M. H. Yinanç, “Maraş Emîrleri”, s. 21-22.

Mu'tasım devrinden itibaren suğurda Türk askerleri ve emirleri etkin olmaya başladı. Valilerin tamamına yakını Türklerden olmuştur. 9. yüzyıl boyunca Maraş hiçbir istilaya uğramadı. 10. asırda ise Müslümanlarla Rumlar arasındaki mücadele çok şiddetlenmiş, Rumlar, Müslümanları Anadolu'daki yerlerden çıkarmaya başlamışlardı. Müslümanlar da ellerindeki yerleri muhafaza etmeye çalışıyorlardı⁵⁷. Bu dönemde Maraş, Hamdani hükümdarı Seyfüddevle tarafından ele geçirilmiş, şehir eski yerinden kaldırılıp daha kolay müdafaa olunabilecek bir yere nakledilmiştir⁵⁸. Seyfüddüvle tarafından imar ve ikmal edilen⁵⁹ Maraş, Hamdanilerin zayıflaması üzerine yine sık sık Rumların istilasına ve tahribine uğradı⁶⁰. Kesin olarak 962'de Rumların eline geçen Maraş şehri bütün suğur şehirleriyle beraber 962'den 1085'te Türklerin fethine kadar 124 yıl Bizans İmparatorluğu'nun elinde kalmış ve Antakya Dukalığı'na bağlı olarak idare edilmiştir⁶¹. Bu süre içinde Bizans İmparatoru II. Vasil, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Ermenileri zorunlu tehcire tabi tutarak Maraş'a yerleştirmiştir. Bunun sonucunda, Selçukluların Maraş bölgesini fethinden önce kentte Ermeni nüfus artmıştır. Bundan sonra, bölge Bizans'a bağlı Ermeni valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır⁶². Devamlı olarak Bizans'ın Ortodoks mezhebini dayatmasına maruz kalan Ermeniler, Türklerin bölgeyi fethini kolaylaştırıcı yardımlarda bulunmuşlardır⁶³.

Malazgirt zaferinden sonra Maraş'ın Alparslan'ın komutanlarından Çavuldur Bey tarafından ilk kez fethedildiği tartışılrsa⁶⁴ da şehir kesin olarak Melikşah döneminde Emir Buldacı tarafından 1085 yılında fethedilmiştir⁶⁵. Bölge aynı dönemde ardı arkası

⁵⁷ M. H. Yinanç, "Maraş Emîrleri", s. 22-23; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 82-83.

⁵⁸ Şehrin bu yeni yeri, bugünkü Namık Kemal Mahallesi yakınlarındaki ve halkın "Kara Maraş" dedikleri yerdir.

⁵⁹ Seyfüddevle'nin Maraş'taki kültür ve imar faaliyetleri hakkında bkz. Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s.91-95.

⁶⁰ *1302 Sene-i Hicriyesine Mahsus Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb*'den nakleden *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. I, s. 517; Atalay, *a.g.e.*, s. 61-62.

⁶¹ T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 192; M. H. Yinanç, "Maraş Emîrleri", s. 23.

⁶² *Urfalı Mateous Vekaynamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreyan), Ankara 2000, s.165-166.

⁶³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 69.

⁶⁴ Bu tartışmalar için M. H. Yinanç, "Maraş Emîrleri", s.25-26; Faruk Sümer, "Çavuldur", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 235-236; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 101-102.

⁶⁵ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002, s.17; Turan, *a.g.e.*, s.70,83; Mehmet Ersan, "XI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Çukurova'nın Siyasî Durumu", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler I*, Konya, 2001, s. 311.

kesilmeyen Türk göçlerine sahne olmuş ve Şehrin Türkleşmesi ve İslamlaşması süreci hızlanmıştır⁶⁶. Ancak şehir için yapılan savaşlar bitmedi.

Sultan I. Kılıç Arslan döneminde Eskişehir Ovası'nda Türk ordusunu mağlup eden Haçlılar Anadolu içerilerinde ilerlerken 1097'da Maraş'ı da almışlardır⁶⁷. Bu tarihten sonra Maraş, 17 sene kadar Ermenilerin, 35 sene de Lâtinlerin idaresi altında kalmıştı⁶⁸. 1114 yılında Maraş, Samsat, Hısn-ı Mansur, Keysun, Raban ve çevresindeki bölgeleri de etkileyen büyük bir deprem olmuş, depremde şehir tamamen yıkılmış ve yaklaşık olarak 40.000 kişi ölmüştür⁶⁹. Deprem sırasında Urfâ'da bulunan Mateous, çok nüfuslu bir şehir olan Maraş'ta hiç kimsenin kurtulamadığını belirtmiştir⁷⁰.

Nihayet Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud tarafından 1149 yılında şehir Haçlılardan geri alındıktan sonra Ayntab, Behisni, Keysun gibi şehirler de Maraş'a bağlanarak bir vilayet vücuda getirilmiş ve idaresine de oğlu veliaht Kılıçarslan getirilmiştir⁷¹. Ancak Türklerin şehir için Ermeni, Bizans ve Haçlılarla savaşı devam etmiştir. Danişmentliler, Eyyübiler ve Anadolu Selçukluları arasında cereyan eden mücadelelerde sık sık el değiştirse⁷² de genelde Anadolu Selçuklu sultanlarına bağlı kalan şehirde, Kilikya Ermeni Krallığı, Antakya Prensiği ve Suriye Meliklerine hudut olduğundan, muhtemelen 1208 yıllarında bir uç beyliği kurulmuştur⁷³. İdaresi yurtluk ve ocaklık olarak Türkmen beylerine tevcih edilen bu beyliğin başına Anadolu Selçuklu ümerasından Hüsameddin Hasan Bey getirilmiştir. 1259 yılına kadar şehrin idaresi onun çocuklarına intikal etmiştir⁷⁴. Bu aileden olup 1234 yılına kadar Maraş Emirliği'nde kalan Nusretüddin Hasan Bey zamanında Maraş yeniden imar edilmiş ve gelişmiştir. Bugün Afşin ilçesi sınırları içerisinde olan Ashab-ı Kehf'de bulunan kervansaray, tekke ve cami onun tara-

⁶⁶Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Sürecinde Maraş Bölgesi ve Bölgeye Yerleşen Türk Boyları", *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s.440-441.

⁶⁷ Işın Demirkent, *Urfâ Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C. I, Ankara 1990, s. 5.

⁶⁸ M. H. Yinanç, "Maraş Emîrleri", s. 32.

⁶⁹ Ernest Honigmann, "Mar'ash (Germanikeia)", *Eİ (Encyclopedia of İslam)*, vol. 6, London 1991, s. 507; Darkot, "Maraş" s. 311.

⁷⁰ Urfalı Mateous, *a.g.e.*, s.255-256.

⁷¹ M. H. Yinanç, "Maraş Emîrleri", s. 32.

⁷² Refet Yinanç-Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri*, C.I, Ankara 1988, s. xii; İlyas Gökhan, "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 345.

⁷³ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000, s. 132.

⁷⁴ M. H. Yinanç, "Maraş Emîrleri", s. 32.

findan yaptırılmıştır. Nusretüddin Hasan Bey zamanında Maraş üzerine saldıran Ermenilerle mücadele etmiştir⁷⁵.

13. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol istilâsı Anadolu'ya pek çok Türkmen kitlesini sürdü. Bu ikinci göç dalgası ile gelen Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu sahalardan biri de Maraş ve çevresiydi. Maraş yaylak ve kışlak alanlarına imkân tanıdığı için Türkmenler tarafından kısa sürede doldurulmuştu⁷⁶. 1240 yılında çıkan ve Anadolu Selçuklularını zor durumda bırakan Babailer isyanı bu bölgede başlamıştır⁷⁷. Anadolu Selçukları bu isyanı bastırmasına rağmen⁷⁸, zayıfladığından, 1243'te Moğollara karşı yaptığı Köseadağ Savaşı'nda yenilmekten kurtulamamışlardır⁷⁹. Devlet otoritesinin zayıfladığı bu dönemde Maraş ve çevresinde yaygınlaşan Ağaçeriler, bu bölgede çeşitli karışıklıklar, huzursuzluklar ve isyanlar çıkarmışlardır. Olaylar, halkın can ve mal güvenliğini tehdit eder duruma gelince 1257 yılında üzerlerine gönderilen kuvvetlere yenilmiş, asayiş ve emniyet yeniden sağlanmıştır⁸⁰. Ağaçerilerin meydana getirdiği bu kargaşa ortamında, Maraş'taki Selçuk idaresi çökmüş ve 1259 yılında Maraş Valisi İmadeddin şehri terk edince Moğollarla işbirliği içerisinde olan Ermeniler 1259'da Maraş'ı işgal etmişlerdir⁸¹. 1296 yılına kadar Kilikya Ermeni Prensiği'nin elinde kalan Maraş, bu tarihte Mısır Memlûk Devleti tarafından fethedilmiştir⁸². Maraş, Ermenilerden geri alındıktan sonra o bölgede bulunan Türkmen boylarına ikta olarak verilmiş ve 1337 yılında, Maraş ve Elbistan'da Dulkadir Beyliği kuruluncaya kadar, Memlûkların Halep Valiliği'ne bağlı olan Türkmen Beyleri tarafından yönetilmiştir⁸³.

Anadolu'da Moğol hâkimiyeti sarsılınca Maraş ve çevresi, Zeyneddin Karaca Bey'in etrafında toplanan Dulkadirli Türkmenlerinin idaresine girmişti. Konargöçer aşiretlerin reisi olan ve Memlûkluların Ermenilere karşı yaptığı muharebelere iştirak eden

⁷⁵ Nusretüddin Hasan Bey'in Maraş'taki siyasi ve imar faaliyetleri hakkında bkz. Gökhan, "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", 346-349; İlyas Gökhan, "Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, C. I, Konya 2001, ss. 335-345; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 109-119.

⁷⁶ T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 193.

⁷⁷ A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Alt Yapısı*, İstanbul 2000, s. 124; M. H. Yinanç, "Maraş Emirleri", s. 51-54.

⁷⁸ İsyân ancak, isyancıların liderleri Baba İlyas ve Baba İshak'ın Selçuklu ordusu tarafından öldürülmesi ve taraftarlarının Kırşehir yakınlarında mağlup edilmesiyle bastırılabilmiştir (Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980, s.106).

⁷⁹ Selahattin Döğüş, "Osmanlıların Fethine Kadar Dulkadirli Türkmenleri", *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, Kahramanmaraş 2008, s. 71.

⁸⁰ M. H. Yinanç, "Maraş Emirleri", s. 51-52; Faruk Sümer, "Ağaç-eriler", *Belleten*, C. XXVI, S. 103 (Ankara 1962), s. 522.

⁸¹ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xiii-xiv; Gökhan, "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", s. 349-351.

⁸² Gökhan, "13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş", s.351.

⁸³ M. H. Yinanç, "Maraş Emirleri", s. 55-56; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 4-5.

Karaca Bey, Anadolu'nun siyasi istikrarsızlığından istifade ile 1337 yılında Elbistan'ı ele geçirerek beyliğinin merkezi yaptı. Mısır ve Suriye'ye sahip Memlûk Sultanı En-Nâsır Muhammed b. Kalavun, ülkesinin Suriye sınırları güvenliğini sağlamak amacıyla Dulkadirlilerden Zeyneddin Karaca Bey'e hilât ve hediyeler vererek onu Elbistan naipliğine atamıştır (1337). Böylece Memlûkların himayesinde, Maraş ve Elbistan'da bir beyliğin temelleri atılmış oldu⁸⁴. Beyliğin merkezi önce Elbistan sonra Maraş olmuştur. Bununla beraber yazları Elbistan kışları Maraş kullanılmıştır. 14. asrın ilk yarısında Maraş ve çevresinde ortaya çıkıp, doğuda Harput'tan batıda Kırşehir'e, kuzeyde Sivas'ın güneyindeki Gemerek ve Gürün'den başlayarak Hassa'ya kadar olan alanda yaklaşık 180 sene devam eden Dulkadirliler, Oğuzların Bozok koluna mensuptular⁸⁵.

Karaca Bey'in en büyük amacı tamamen bağımsız bir beylik haline gelmekti⁸⁶. Bu yüzden 1341'de, Memlûk Sultanı Nasır Muhammed'in ölümüyle ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanmak istemişti. Bu Dulkadiroğlu-Memlûk ilişkilerini bozmuş, yapılan mücadelelerden sonra yakalanan Karaca Bey, Memlûklar tarafından Kahire'de asılarak idam edilmiştir⁸⁷. Bundan sonra Memlûklar, Dulkadiroğlu ailesini parçalayarak kendilerine bağlı tutmaya çalıştılar⁸⁸. Onun öldürülmesinden sonra, oğlu Halil Bey, Memlûklu devleti tarafından bu havalide yaşamakta olan Dulkadirli Türkmenleri beyi olarak tanınmıştır⁸⁹. 1522 yılına kadar Dulkadirli beyleri aynı aileye mensup olarak yani hanedanda herhangi bir değişiklik vuku bulmadan gelmişlerdir. Dulkadiroğulları Beyliği, bağımsızlığını kazanmış gibi görünmesine rağmen siyasi çıkarları doğrultusunda gerek Osmanlılar gerekse Memlûklular, beylik iddiası ile ortaya çıkan Dulkadirli ailesi mensuplarına her türlü desteği vermişlerdir⁹⁰. Bu durum da iki devletin arasındaki reka-

⁸⁴ R.Yinanç, *a.g.e.*, s. 9-10. Dulkadiroğulları Beyliği hakkında daha geniş bilgi için şu kaynaklara da bakınız: Arifi Paşa, *Maraş ve Elbistan'da Dulkadiroğulları Hükûmeti*, (Edit. Yaşar Alparslan- Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2011; Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara, 1989; aynı müellif, "Dulkadiroğulları", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 553-557; Johannes Heinrich Mordtmann, (Mükrimin Halil Yinanç) "Dulkadirliler", *İA*, C. 3, s. 654-662; Yaşar Baş-Tekin, Rahmi, *Maraş Vakıfları (Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya Ereğli 2007; *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları I- II*, (Edit. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008; Hamza Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986; Nihal Poyraz, *Dulkadiroğullarının İlmî ve Kültürel Faaliyetleri*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2003.

⁸⁵ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 7-8; Eyicil, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, s. 29-32; Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 182-3, 189-190.

⁸⁶ R. Yinanç, *a.g.e.*, s.15.

⁸⁷ Gökhan, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, s. 191-192.

⁸⁸ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 24.

⁸⁹ Mordtman, *a.g.m.*, s. 656.

⁹⁰ Hasan Basri Karadeniz, "Dulkadirli Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış", *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, (Edit. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş), Kahramanmaraş 2008, s. 36.

beti artırmış ve ilişkilerin bozulmasının en büyük nedenlerinden biri olmuştur⁹¹. Bu iki devlet kendilerine sadakat göstermeyen Dulkadir beylerini öldürmekten, öldürtmekten geri durmamışlar. Dulkadir beyliği yapan 10 beyden 5 tanesi⁹² Memlûklular tarafından, 2 tanesi⁹³ de Osmanlılar tarafından öldürülmüştür. Kısaca Beyliğin yayıldığı coğrafyanın stratejik öneminden dolayı, beylik üzerinde nüfuz kurabilme mücadelesi Osmanlı, Memlûklu ve Safevi devletleri arasında büyük çekişmelere sahne olmuştur⁹⁴.

Dulkadirli Türkmenlerinin dinamizmi, sürekli artan nüfusları, yeni yerleşim yerleri ve yaylalara ihtiyaç duyulması gibi nedenlerden dolayı beyliğin hudutlarını genişletmeleri zorunlu hale gelmişti⁹⁵. Bu sebeplerden dolayı Dulkadirli beyleri sürekli olarak bağımsızlık peşinde olmuştur. Sadece, Nasreddin Mehmed Bey (1399-1442) ve oğlu Süleyman (1442-1454) yumuşak bir siyasetle Osmanlılar ve Memlûklulara karşı denge politikası takip etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Dulkadirli Beyliği'nin istiklal mücadelesinde iki bey ön plana çıkmaktadır. Bunlar: Şehsuvar Bey (1467-1473) ve Alauddevle Bey (1479-1515)'dir. Bağımsızlık yolunda önceki beyler ve Şehsuvar Bey'in askerî mücadelelerinin aksine Alauddevle Bey askerî gücün yanı sıra özellikle siyasi manevra yolunu tercih etmiştir⁹⁶.

Dulkadirli'lere en uzun süre (1480-1515) hükümdarlık yapan, başta Maraş olarak Dulkadirli ülkesini bayındır hale getiren ve en fazla fütuhat yaparak beyliği en geniş sınırlarına ulaştıran hiç şüphesiz Alauddevle Bey'dir. Alauddevle Bey'in Fatih Sultan Mehmed'in yardımı ile Dulkadirli tahtını ele geçirmesi zaten bozulmaya başlamış olan Osmanlı-Memlûk ilişkilerini daha da gerginleştirdi. Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra Alauddevle Bey takip ettiği siyasetle Memlûk tehlikesini giderdi. Çünkü Alauddevle bir taraftan Sultan Kayıtbay'a bağlılığını bildirirken diğer taraftan da Osmanlı hü-

⁹¹ Arifi, *a.g.e.*, s. 28-29.

⁹² Memlûkların idam ettikleri veya suikast ile ortadan kaldırdıkları, Dulkadir beyleri: Karaca Bey (1337-1353), Halil Bey (1356-1386), Sevlî Bey (1386-1395), Melik Arslan Bey (1454-1466), Şehsuvar Bey (1467-1473).

⁹³ Fatih Sultan Mehmed'in yardımı ile beyliğin başına geçen Dulkadir Beyi Alauddevle Bey (1479-1515), yine bir Osmanlı hükümdarı olan Yavuz Sultan Selim; Şehsuvaroğlu Ali Bey (1515-1522) ise Kanuni'nin emri ile vezir Ferhad Paşa tarafından öldürülmüştür.

⁹⁴ Bu ilişkiler hakkında bkz. Faruk Söylemez, "Osmanlı Dulkadirli Siyasi ve Sosyal Münasebetleri", *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, s. 85-110; Hasan Basri Karadeniz, "Dulkadirli Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış", *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, s. 19-42; İlyas Gökhan, "Dulkadir Beyliğinin Kayseri Yöresindeki Hâkimiyeti ve Eserleri", *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Araştırmaları I*, s.181-190; aynı müellif, "Dulkadir Türkmenlerinin Diyarbakır ve Yöresindeki Faaliyetleri", *Diyarbakır Valiliği I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004)*, Diyarbakır, 2004, ss. 529-539.

⁹⁵ İlyas Gökhan, "Dulkadir Türkmenlerinin Diyarbakır ve Yöresindeki Faaliyetleri" *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, Kahramanmaraş 2008, s. 170.

⁹⁶ Karadeniz, "Dulkadirli Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 36-37.

kümdarı II. Bayezid ile de ilişkilerini sıcak tutmaya devam ediyordu. Ancak o, bu esna-
da Osmanlı ve Memlûkların Çukurova'daki savaşlarında Osmanlılara söz verdiği yar-
dımı yapmamıştır. Sonuçta, Osmanlıların Çukurova'yı kaybetmesi Alauddevle Bey'i II.
Bayezid'in gözünden düşürdü⁹⁷. Onun Akkoyunlulara destek vermesi ve o dönemde gü-
zelliği dillere destan olan kızı Benli Hatun'u önce kendi rızasıyla Şah İsmail'e nişanla-
mış iken, daha sonra mezhep farklılığını ileri sürerek bundan cayması Şah İsmail'i tah-
rik etmişti⁹⁸. Bu sebeplerden dolayı Şah İsmail, Alauddevle üzerine yürümeye başladı.
II. Bayezid, Alauddevle'nin (kayınpederinin) yardım isteğini pek ciddiye almadığı gibi;
Şah İsmail'in Osmanlı topraklarından geçişine de fazla ses çıkarmamıştı⁹⁹. Şah İsmail,
1507 yılında girdiği Elbistan ve Maraş'ı yakıp yıkarken, binlerce insanı da katletmiş-
tir¹⁰⁰. Şah İsmail'in Maraş ve Elbistan'daki bu tahribatı yüzünden kaynaklar 1508 yılı
öncesine ait Dulkadirli eserlerinin çoğunun yok olduğunu yazmaktadırlar¹⁰¹. Şah İs-
mail'in çekilmesinden sonra Alauddevle Bey, Maraş ve Elbistan'ı yeniden ele geçirdi.
Ancak Elbistan öyle tahrip edilmişti ki, bu yüzden başkenti Maraş'a taşıdı. Bundan son-
ra Alauddevle Bey, Osmanlılara karşı Memlûkların yanında yer almaya başlamıştır¹⁰².

Zaman geçtikçe Osmanlı'dan uzaklaşan Alauddevle, Yavuz Sultan Selim'in
cülusunu dahi tebrik etmemiştir¹⁰³. Onun bu hareketlerine rağmen, Yavuz Sultan Selim,
onu Çaldıran seferine katılmaya davet etmişse de¹⁰⁴ Alauddevle, yaşlılığını bahane ede-
rek sefere katılmamıştı¹⁰⁵. Yavuz bununla Şah İsmail ile işbirliği yapan¹⁰⁶ Alauddev-
le'nin sadakatini öğrenmek istemiştir. O ise bu sefer esnasında en azında tarafsız kal-
mak bir yana Osmanlı levazımcılarına ülkesinde erzak satışını yasakladığı gibi oğulları
vasıtasıyla Osmanlı ordusunun iâşe yollarını keserek teçhizatlarını yağmalattırılmıştır. Bu

⁹⁷ Şehabettin Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten*, C. XXXI, S. 123 (Temmuz 1967), s. 349-350.

⁹⁸ Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, C. I, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989, s. 432.

⁹⁹ Selahaddin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul 1966, s. 240-242.

¹⁰⁰ Solakzâde, "Şah İsmail Maraş ve Elbistan'ı yakıp yıkmakla kalmamış buralardaki türbelerde bulunan mezarları açtırıp kemiklerini dahi yakmıştır." demektedir. (Solakzâde, a.g.e., C. I, s. 432). Bu sefer hakkında bkz. Remzi Kılıç, "Şah İsmail'in Dulkadiro-ğulları Devleti Üzerine Yaptığı Orta Anadolu Seferi (1507) ve Sonuçları", *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 409-420.

¹⁰¹ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VIII. Defter*, (Haz. Ahmet Uğur), Ankara 1997, s. 254; Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü'l-Tevarih*, C. III, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 350 .

¹⁰² Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 350.

¹⁰³ Selahaddin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 103.

¹⁰⁴ Celalzâde Mustafa, *Selimname*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), Ankara 1990, s. 394; Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., C. IV, s. 181-182.

¹⁰⁵ Arifi Paşa, a.g.m., s. 44.

¹⁰⁶ Hoca Saadeddin Efendi, a.g.e., C. IV, s. 236-237.

vaziyet üzerine Yavuz Sultan Selim, ordusunun gerisini emniyete almak için, askerlerinin bir kısmını (40.000 kişilik) ihtiyat kuvveti olarak Kayseri ile Sivas arasında bırakmak zorunda kalmıştı¹⁰⁷. Alauddevle Bey'in Osmanlı ordusunun iâşe kollarını vurarak Osmanlı ordusuna büyük zarar vermesi, bardağı taşıran son damla olmuştur¹⁰⁸.

Yavuz Sultan Selim, bütün bunların hesabını Çaldıran zaferinden sonra soracaktır. Gerçekten Padişah, Kemah Kalesi'ni aldıktan sonra Dulkadir ülkesinin fethine girişti. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa komutasında ve Şehsuvaroğlu Ali Bey kılavuzluğunda¹⁰⁹ bir orduyu, Elbistan üzerine sevk etmiştir. İki ordu Göksun ile Andırın arasındaki Ördekli mevkiinde 13 Haziran 1515 tarihinde karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı ordusunun kati galibiyeti ile biten bu kanlı savaş, Alauddevle ile birlikte dört oğlunun ve otuz kadar boy beyinin de öldürülmesi ile sonuçlanmıştır¹¹⁰. Ayrıca Alauddevle hazinesinden ve Dulkadirli topraklarından Çaldıran zaferinde elde edilen ganimetten daha fazlası elde edilmiştir¹¹¹. Yavuz Sultan Selim, Dulkadir ülkesinin idaresini Şehsuvaroğlu Ali Bey'e tevcih ederken, Sinan Paşa'ya da Vezirlik rütbesi verildi¹¹².

Osmanlı Devleti, Dulkadir ülkesini ele geçirdikten sonra iltihak politikası gereği, bu topraklarda hemen bir eyalet oluşturmadı. Çünkü Osmanlı Devleti, bölgeyi daha doğru bir ifade ile *Vilayet-i Türkmân* diyarını, burada yaşayan aşiretlerin iç teşkilâtı (boy beylerine itaati ve merkezîyetçi bir sisteme fazla uymamaları) gereği idare etmenin zor olduğunu farkındaydı. Ayrıca Osmanlılar, Memlûklular ile kendi aralarında bir tampon bölge oluşturmak istiyorlardı. Bu yüzden Osmanlı Devleti, bir taraftan Dulkadirli Beyliği'ni ilhak edip Şehsuvaroğlu Ali Bey'i sancak beyi olarak atarken, ona diğer sancak beylerinden farklı muamelede bulunmuş ve ayrıcalıklar tanımıştır. Bu imtiyazların birincisi üç tuğlu vezir unvanı ile buraya vali tayin edilmesi; ikincisi ise Kırım Hanı ve Ramazanoğulları beylerine verilen unvanlar ile hitap edilmesidir. Böylece Maraş, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra 1522 yılına kadar Şehsuvaroğlu Ali Bey'in yönetiminde yarı müstakil bir statüyle idare edilmiştir¹¹³.

Şehsuvaroğlu Ali Bey, Rumeli'de Çirmen Sancak beyliği yaptıktan sonra Çal-

¹⁰⁷ Söylemez, "Osmanlı Dulkadirli Siyasi ve Sosyal Münasebetleri", s. 104.

¹⁰⁸ Celalzâde, *Selim-nâme*, s. 164-166; Şükrî-i Bitlisi, *Selim-nâme*, (Haz. Mustafa Argunşah), Kayseri 1997, s. 207; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 103-104.

¹⁰⁹ Hoca Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 238.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 372; Arifi, *a.g.e.*, s. 57.

¹¹¹ Hoca Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 239; Arifi, *a.g.e.*, s. 46-47.

¹¹² Söylemez, "Osmanlı Dulkadirli Siyasi ve Sosyal Münasebetleri", s. 106.

¹¹³ Solakzâde, *a.g.e.*, C. II, s. 35-37; Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 236-242; İsmail Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 20, 28.

dıran, Ördekli, Mercidabık ve Ridaniye savaşlarına katılarak Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetlerde bulunmuştur¹¹⁴. O, ayrıca 1519 senesinde zuhur eden Bozoklu Celal ve 1521'de Suriye'de Canberdi Gazali isyanlarının bastırılmasında aktif bir rol oynayarak başarılı olmuştur¹¹⁵. Ancak bu isyanların bastırılmasındaki başarıları Ferhat Paşa'nın kendisine olan kıskançlığını artırmıştır¹¹⁶. Şehsuvaroğlu Ali Bey, kendisine verilen imtiyazların etkisi ile olsa gerek müstakil bir bey gibi hareket etmiş, bu arada Memlûk Devleti ile iyi geçinme yoluna girmiştir. Bütün bu hareketleri, Yavuz Sultan Selim ile aralarındaki özel, samimi ilişkiden dolayı fazla sorun oluşturmamıştır¹¹⁷. Bununla birlikte, 1520'de Kanuni Sultan Süleyman'ın padişah olması ile bu durum değişmiş, Ali Bey, Padişah'ın gözünden düşmüştür. Osmanlı Devleti ile Ali Bey arasındaki ipleri koparan asıl hadise ise Dulkadirli Bölgesi'nden bazı şahısların onun aleyhinde Osmanlı Devleti'ne şikâyeti sonucu zuhur etmiştir. Şöyleki Ali Bey, kendisini teftiş için gönderilen Devlet görevlilerini (bir kadı ve iki çavuşu) öldürmüştür. Bu gelişmeler üzerine onu kıskanan Ferhat Paşa, Kanuni'den, onun katline dair bir ferman almıştır¹¹⁸. 1522'de İran seferi bahanesiyle Tokat'a çağırılan Ali Bey, Artukova'da ziyafet esnasında maiyeti ve oğulları ile birlikte Ferhat Paşa tarafından boğdurularak katledilmişlerdir¹¹⁹.

Ali Bey'in öldürülmesinin altında yatan gerçek sebep ise Dulkadir topraklarının doğrudan Osmanlılara bağlanmak istenmesidir. Büyük bir devlet haline gelen Osmanlı Devleti dört tarafı toprakları ile çevrilmiş Anadolu'nun ortasında müstakil bir beyliğin yaşamasına izin veremezdi. Bundan sonra Dulkadir beyliği tamamen kaldırılarak, Maraş merkez olmak üzere bir vilayet ve Bozok (Yozgat) bölgesi de bir sancak haline getirildi¹²⁰. Maraş ve Elbistan'ın birer sancak olarak 1522 yılında Rum Eyaleti'ne ilhak edildi. Kısa bir süre Rum Eyaleti'ne bağlanan Maraş ve Elbistan bir süre sonra,

¹¹⁴ Celalzâde, *Selimnâme*, s. 389; Solakzâde, *a.g.e.*, C. II, s. 36.

¹¹⁵ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 99-105.

¹¹⁶ Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 285; Celalzâde, *Selimname*, s. 398.

¹¹⁷ Ali Bey'in Osmanlı müverrihi Şükrî'ye bir Selimname yazdıracak kadar Sultan Selim'e muhabbeti vardır (Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara 1992, s. 58-59). Yine Ali Bey, Çaldıran Seferi'ndeki başarısından dolayı Yavuz Sultan Selim tarafından daha evvel hazineye alınmış olan Gedik Ahmet Paşa'nın kılıcı ile taltif edilmiştir (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 309).

¹¹⁸ Ali Bey ile Ferhat Paşa'nın arasını açan meseleler hakkında bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992, s. 256-257; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 100.

¹¹⁹ Peçevi *a.g.e.*, C. 1, s. 256-57; Hoca Saadeddin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 349. Osmanlı Devleti'nin Dulkadir Beyliğini ilhali ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hasan Basri Karadeniz, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadir Beyliği'nin İlhakı" *Türkler*, C. 9, Ankara 202, ss. 488-498.

¹²⁰ İlyas Gökhan, "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlılara Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyanlar", *Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, (Edit. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008, s. 217.

Rum Eyaleti'nden ayrılarak Karaman Eyaleti'ne bağlanır. Maraş'ın 1523 yılından 1531 yılına kadar Karaman Eyaleti'ne bağlı kalmıştır¹²¹. 1531 yılına kadar kaynaklarda Maraş veya Dulkadir beyler beyine rastlanmamakla birlikte 1531 yılından itibaren Dulkadir beylerbeyinin isminin bazı kayıtlarda geçtiği görülmektedir¹²².

Dulkadir beyliği sisteminin tamamen kaldırılarak Maraş ve çevresinin tahrirlerinin yapılıp Osmanlı merkezî sistemine göre yeniden teşkilatlandırılması sırasında ve sonrasında bölgede idari, içtimai, iktisadi, dinî ve mezhebi sebeplerden¹²³ ötürü arka arkaya Bozoklu Celal¹²⁴, Söklenoğlu Musa¹²⁵, Atmaca, Dulkadirli Zünnunoğlu¹²⁶ ve Kalendar Çelebi¹²⁷ isyanları çıkmıştır¹²⁸. Bu isyanlar devlet kuvvetleriyle bastırılmakla beraber devleti bir hayli uğraştırmıştır¹²⁹. Başlangıçta, Dulkadirli Beyliği döneminde oluşturulan tımar düzeninin, Osmanlı fethi ile bozulması ve söz konusu tımarların eski sahiplerinin ellerinden alınarak hazineye katılması¹³⁰, bölgenin tahriri esnasında yazım heyetinin halka karşı sert tavır takınmaları, halkın ödemekte güçlük çekeceği vergiler yazmaları gibi daha çok iktisadi ve içtimai sebeplerle Osmanlı idaresinden memnun olmayan daha çok konargöçer zümrelerin karıştığı Celâlî isyanları, daha sonra Sünni mezhebin dışında Şii eğilimli Türkmen grupların Safevilerin de tahrikleriyle devlete başkaldırmaları şeklinde devam etmiştir¹³¹.

Osmanlı Devleti bu durumu fark etmiş ve buralarda çıkan isyanları bastırdıktan sonra, bölgede sükuneti sağlamak için, yeniden idari ve ekonomik düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Biraz uzun sürse de, bölgenin Osmanlı fethinden öncesine ait birçok

¹²¹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1987, s.128.

¹²² Solak, *a.g.e.*, s. 28- 29.

¹²³ Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *DİA*, C.7, İstanbul 1993, s. 252.

¹²⁴ Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, C. IV, s. 347; Celalzade Mustafa, "Selimname" (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Cuhadar), Ankara 1990, s.446; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992, s. 74; Solakzade, *a.g.e.*, C. II, s. 88-89; Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, C.IV, (Haz. 1. Parmaksızoğlu), Ankara, 1992, s. 347-348.

¹²⁵ Peçevî, *a.g.e.*, C. I, s. 122; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, s.76.

¹²⁶ Bu isyan hakkında geniş bilgi için bkz. Solakzade, *a.g.e.*, C. II, s. 151-152; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâlî İsyancıları)*, Ankara 1999, s.119.

¹²⁷ Solakzade, *a.g.e.*, C. II, s. 153-157; Peçevî, *a.g.e.*, C. I, s. 126-127.

¹²⁸ Bu isyanlar hakkında derli toplu geniş bilgi için bkz. Gökhan, "Dulkadir Beyliği'nin Osmanlılara Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyancılar", ss. 213-232; Alaaddin Aköz - İbrahim Solak, "Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyancılar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (Aralık 2004), ss. 41-50.

¹²⁹ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxviii-xxix; Solak, *a.g.e.*, s. 28-31.

¹³⁰ Peçevî, *a.g.e.*, C. I, s. 126.

¹³¹ Safevilerin Anadolu'daki faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde*, s. 1-42; R. Paul Lindler, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), İstanbul 2000, s. 165-169; Mücteba İlgürel, "Celâlî İsyancıları", *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 252.

uygulaması, yeniden yürürlüğe konularak ve eski sahiplerine tımarları, eski boy beylerine boyaları iade edilerek, istenilen huzur ve sükun yeniden tesis edilebilmiştir.¹³²

3. 17. Yüzyılda Maraş'ın Siyasi Tarihi

Maraş bölgesinde 17. yüzyılda meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar, daha ziyade bu dönemde bölgede ve Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerinde meydana gelip bölgeye yayılan Celâlî isyanlarının ve bazı aşiret mensuplarının sebebiyet verdikleri şekavet hadiseleridir. Bu hadiseler, daha sonraki bölümlerde teferruatlı bir biçimde izah edileceğinden bu kısımda yüzyılın genel bir vaziyetini çizmek için öne çıkan bazı olaylara bölge ile bağlantısı bağlamında değinilecektir.

Maraş Sancağı, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran bazı büyük eşkıya liderlerinin saldırılarına maruz kalmış, iktisadi ve içtimai tahribatlara ve çözülmelere maruz kalmıştır¹³³. Maraş ve çevresi, bu dönemde eşkıya liderleri için cazip bir coğrafya olmasına karşın bu liderlerin çoğunun hakkında, yine bu bölgede yapılan çarpışmalarda, gelinmişti. Maraş beylerbeyilerinden bazıları, Kalavun Yusuf Paşa örneğinde görüleceği gibi, zaman zaman bu asilerle beraber hareket etmişlerdir.

Tanınmış büyük eşkıya liderlerinden olan Karayazıcı¹³⁴ üzerine serdar tayin edilen Vezir Mehmet Paşa, Konya'ya yaklaştığında, bu vilayette faaliyette bulunan Celâlî lideri Hüseyin Paşa, Karayazıcı'ya katılmak üzere Maraş vilayetine geçmiştir. İki komutanın güçleri 1599 yılında birleşerek Maraş yakınlarında küçük bir Osmanlı birliğini yenmişlerdir¹³⁵. Bu sırada, Maraş'ta Karayazıcı'ya nisbeten daha az kuvvetlere sahip Celâlîler de isyan ve tuğyan üzere idiler. Örneğin, üç yüz nefer piyade ve atlı ile Meymun Davudoğulları, dört yüze yakın atlı ve sekban ile Köse Sefer¹³⁶ ve iki yüz atlı ile Osman Paşa'nın mütesellimi Ömer bulunların önde gelenleri idi. Bütün bu asilerin celâlîleri, Maraş ve çevresinde büyük bir korku meydana getirmişlerdi¹³⁷. Maraş vilâye-

¹³² Aköz-Solak, *a.g.m.*, s. 50.

¹³³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Süleyman Demirci - Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*, İstanbul 2012, 137- 144.

¹³⁴ Karayazıcı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600) II*, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 1999, s. 863; Mücteba İlgürel, "Karayazıcı Abdülhalim", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 482-483; Mustafa Akdağ, "Kara-Yazıcı", *İA*, C. 6, İstanbul 1993, ss. 339-343.

¹³⁵ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. I, (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1968, s. 238. İki asinin gücü 14 000 kişiyi bulmaktaydı (William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2002, s. 22).

¹³⁶ BOA, M.d., 87: 67/179.

¹³⁷ Solakzade, *a.g.e.*, C. II, s. 417-418.

tinin tımar erbabı İstanbul'a yolladıkları mahzarlarda çağrıldıkları 1599 baharı seferine çıkamayacaklarını, çünkü her tarafta Celâlîlerin baş kaldırdığını bildiriyorlardı. Vilâyet ihtilâl içinde iken ehl-ü iyâllerini (çoluk çocuklarını) “*levendâtın*” yağma ve taarruzlarına terk ederek sefere gitmelerinin hiç bir suretle mümkün olamayacağını, ısrar edildiği takdirde dirliklerinden dahi “*feragat*” edeceklerini açıkça beyan etmişlerdi. Bu münasebetle, isyan üzere olan Hüseyin Paşa'nın da levendleriyle vilâyete dâhil olmuş bulunduğunu haber veriyorlardı. Fakat Merkez, bunlara derhal sefere gitmelerinin daha önemli olduğunu, gitmezlerse cezalandırılacaklarını emretmişti¹³⁸. Serdar Vezir Mehmed Paşa, Maraş'a ulaştığında Urfa'ya yönelen asiler, Urfa kalesinin dış surlarını aşarak iç kaleyi zorlamaya başlamışlardı. Urfa'da bir sene kadar kalan Karayazıcı, kendisi ile anlaşarak önce Ayntab sancak beyliğine, daha sonra Amasya ve Çorum sancak beyliğine atanmıştır. Buralarda da rahat durmayarak isyan edince üzerine gönderilen Sokulluzade Hasan Paşa, Karayazıcı'yı Göksun ve Elbistan arasında yenerek isyanını sonlandırmıştı. Böylece Karayazıcı'yı, en çok zarar verdiği Maraş civarında ortadan kaldırmıştı¹³⁹. Gerek celâlîler ve gerekse serdarların levendleri tamamıyla soygunla yaşıyorlardı. Onun için bu sıralarda Maraş ve Urfa havalisinde halkın iktisadi durumu bozulmuş ve göçe mecbur kalmışlardı¹⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyılın başlarında meydana gelen ve Maraş ile çevresini olumsuz etkileyen en büyük isyan, şüphesiz Haleb ve çevresinde uzun süre idarecilik yapan Canbuladoğlu ailesinden Canbuladoğlu Ali Paşa'nın isyanıdır¹⁴¹. Canbuladoğlu yeniçeri usulünde tertip ettiği yaklaşık 32.000 kişilik piyade ve süvari birliklerinden oluşan bir kuvvete sahipti. Hatta Maraş Türkmen taifesinden Bostancı cemaatinden bir grup da ona katılmıştı¹⁴². Bölge, Canbuladoğlu isyanı sırasında da, yağma, talan ve adam öldürme kısaca eşkıyalık hadiselerine sahne olmuştur. Canbuladoğlu Ali Paşa, Sultan I. Ahmed'e mektup yazarak, kendisi için Haleb beylerbeyliğini ve adamları için de ülkenin doğu bölgelerinde 14 adet üst kademe yöneticilik istemişti. Bu yerlerin ken-

¹³⁸ Ankara Şer'iyye Sicili Nu. 6, s. 257'den nakleden Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası “Celâlî İsyânları”*, Ankara 1999, s. 511.

¹³⁹ Peçevi *a.g.e.*, C. 1, s. 238. Karayazıcı'ya karşı Kuyucu Murad Paşa'nın verdiği mücadele için bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyic Ül-Vukuât*, C. I-II, s. 205-7; Naîmâ, *a.g.e.*, C. 1, s. 305.

¹⁴⁰ BOA, M.d., 79: 510/1302; BOA, M.d., 80: 523/1235; Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 448-9.

¹⁴¹ BOA, M.d., 79: 104; Selanikî, *a.g.e.*, C. 2, s. 863; Griswold, *a.g.e.*, 47-66, 121-124. Canbuladoğlu Ali isyanı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Naimâ Mustafa Efendi, *Nâima Tarihi*, C. II, (Neş. Zuhuri Danişman), İstanbul 1968, s. 538; M. C. Şehâbetin Tekindağ, “Canbulat” *İA*, C. 3, ss. 22-23; aynı müellif, “Canbolatoğulları”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 144-145.

¹⁴² Dilek Şahin, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celali Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyline Göre)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 226-227.

disine ve emrindeki adamlarına verilmesi karşılığında yirmi bine yakın adamıyla devletin emrine gireceğini ve savaşlara katılacağı sözünü vermişti. Canbuladoğlu, açıkçası Devletin zor durumundan yararlanmak istiyordu. Osmanlı hükümdarı da bu durumun farkında olduğu için kendi el yazısıyla “*Bu kadarı çokdur. Olur mı eyle viresün?*” diye mektubun sol üst köşesine bir not düşmüştü¹⁴³.

Osmanlı Devleti, 1607 yılında Anadolu’daki celâlîlerin tedib ve tenkiline Vezi-riazam Kuyucu Murad Paşa’yı memur etmiştir. Bu Celâlî seferi kapsamında Maraş beylerbeyi Zülfikâr Paşa’ya, Maraş eski beylerbeyi Ömer Paşa’ya ve Ayntab sancak beyi Kaçar Hüseyin Bey’e Serdarın ordusuna Konya Ovası’nda katılmaları için hükümler yazılmıştır¹⁴⁴. Neticede Maraş Beylerbeyi Zülfikâr Paşa da, kuvvetleriyle beraber Sadrazamın ordusunda bulunmuş ve isyanının bastırılmasında yararlı hizmetlerde bulunmuştur¹⁴⁵. Murad Paşa’nın sefer sırasında eşkıyayı temizlemede çok sert davranması sefere katılanları korkutmuş, dağılmalarına sebep olmuştu. Bu sefere katılan askerlerin korkularını gidermek amacıyla adı geçen idarecilere gönderilen hükümlerde, bu askerlerin korkmamaları, sefer sonucunda mükâfatlandırılacakları özellikle vurgulanmıştı. Ayrıca Zülfikâr Paşa’ya eğer memleketinin eşkıyadan muhafazaya ihtiyacı varsa yerinde kalabileceği yoksa gelip orduya katılması gerektiği de bildirilmiştir. Paşa’nın işi yavaştan alması ve gelip orduya zamanında katılmaması üzerine merkezî hükümet, yanına katılacak olanlarla birlikte, Adana Ovası’na inip Haleb’e doğru gitmekte olan Serdar Kuyucu Murad Paşa ordusuna münasip bir yerde katılması ve bunu tehir etmemesi ile ilgili olarak kendisine başka tekit emirleri gönderilmiş ve bu konularda ikaz ve tehdit edilmiştir¹⁴⁶. Murad Paşa, asilerin hazırlıklarını boşa çıkarmak amacıyla, kendisi de eski bir asi olmasına rağmen bağlılığını ispat etmiş olan Zülfikâr Paşa’ya Arslanlı Derbendi’nin öte yanında hazır olmasına dair talimat göndermişti. Zülfikâr Paşa, Canbuladoğlu’nun öncü kuvvetlerini Güvercinlik denilen yerde mağlup etmiş, Canbuladoğlu’nun en önem-

¹⁴³ BOA, A.E..SAMD.I. 616’dan nakleden Griswold, *a.g.e.*, s.197–198. Bu mektuba göre Maraş Eyaleti dahilinde: “2000 adamı ile sefere gitmek şartıyla” eski Ayntab sancak beyi Haydar’a Maraş Beylerbeyiliği; “1500 adamı ile sefere gitmek üzere” eski Samsad sancak beyi Derviş Bey’e Malatya Sancağı; “1000 adamı ile sefere gitmek üzere” zuemadan Kasım Bey’e Kars-ı Zülkadriye Sancağı; “500 adamı ile sefere gitmek üzere” Birecik’ten mazul Ali Bey’e Samsad Sancağı isteniyordu.

¹⁴⁴ M. Şahin, *a.g.t.*, s. 170-172.

¹⁴⁵ BOA, 8 Numaralı Mühimme Zeyl-i Defteri, 85/429’dan nakleden Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa’nın Celali Mühimmesi (1607)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 222; BOA, 8 Numaralı Mühimme Zeyl-i Defteri, 88/436’dan nakleden M. Şahin, *a.g.t.*, s. 226; Mücteba İlgürel, “Canbolatoğulları”, s. 144; Göknur Çelik, *Vâsıtî’nin “Gazâvât-ı Murad Paşa” Adlı Eserinin İncelemesi*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 19-21.

¹⁴⁶ M. Şahin, *a.g.t.*, s. 222, 226; D. Şahin, *a.g.t.*, s. 256-257, 273.

li komutanlarından Cin Ali'yi de öldürmüştür¹⁴⁷. Canbuladoğlu Ali Bey'in kuvvetleri ise, Maraş beylerbeyinin de eyalet askerleriyle destek verdiği Kuyucu Murad Paşa ordu- su tarafından 24.10.1607 tarihinde Oruç Ovası'nda yapılan savaşta bozguna uğratılmış- tır. Bu sefer sırasında ulufeciler, Maraş ve Ayntab'da kışlamışlardı. Zülfikâr Paşa'nın bu sefer sırasında devlete yapmış olduğu hizmetleri Padişah tarafından takdir edilmiş, kendisine süslü ve manevi değeri yüksek bir kaftan gönderilmiştir¹⁴⁸.

1605 yılında isyan eden ve devleti uzun süre uğraştıran Kalenderoğlu, celâlîle- rin büyüklerinden biriydi¹⁴⁹. Kalenderoğlu'nun Orta Andolu'daki faaliyetlerine karşı mücadele etmesi için adı geçen Maraş beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya Karaman eyaleti ih- san edilmişti¹⁵⁰. Üzerine gönderilen kuvvetleri yenen Kalenderoğlu, Konya ve Kara- man'ı yağmaladıktan sonra Haleb'den gelen hazineyi soymak için yola koyuldu. Kara- man'dan Elbistan'a kadar olan yerlerdeki ekili arazileri tahrip edip Türkmen evlerini basarak ilerlemiştir. Böylelikle Kalenderoğlu, yirmi otuz bin celâlîleriyle Maraş ve çev- resini harabeye çevirmiş, halkı perişan ve perakende etmiştir¹⁵¹. Zülkadriye Beylerbeyi Mehmed Paşa, vilayetinin bütün kuvvetleriyle 26.06.1607 tarihinde Kalenderoğlu isya- nını bastırmak için görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya katılmıştır¹⁵². Kuyucu Murad Paşa, Ayntab'dan kalkıp Maraş'a geldiği sırada, Kalenderoğlu isyanını sürdürmekteydi. Bu isyanı bastırmak için harekete geçen Kuyucu Murat Paşa, bütün kuvvetlerin gelmesini beklemeden hızla, İstanbul'a gönderdiği hazineyi ele geçirmeye çalışan Kalenderoğlu'nu yok etmek için Maraş ve Göksun taraflarına ilerlemiştir. Bu sı- rada Maraş çevresinde de bazı kuvvetler kendisine katılmıştı. Kalenderoğlu, Murat Pa- şa'nın önünü kesmek için Göksun Boğazını kapamak istemiş. Fakat durumu casusları ile haber alan sadrazam daha evvel davranarak boğazı tutmuştu. 1608'de devletin güçle- riyle isyancı başının kuvvetleri şiddetli bir çatışmaya giriştiler. Kuyucu Murat Paşa'nın planı Kalenderoğlu'nu aldatmıştı. Savaşın bir anında sadrazam hendeklerde sakladığı yeniçerileri savaş meydanına sürdü. Bu durum karşısında Kalenderoğlu kuvvetleri da- ğılmak zorunda kalmış ve kendisi de ağır kayıplar vererek İran'a doğru kaçmış ve izini

¹⁴⁷ Çelik, *a.g.t.*, s. 19; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 222; Griswold, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁴⁸ Griswold, *a.g.e.*, s. 109-117; M. Şahin, *a.g.t.*, s. 222, 226; D. Şahin, *a.g.t.*, s. 207-208

¹⁴⁹ İsyani hakkında bkz. Naima, *a.g.e.*, C. 2, s. 540-545; Mücteba İlgürel, "Kalenderoğlu Mehmed", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 256-257.

¹⁵⁰ D.Şahin, *a.g.t.*, s. 126-129.

¹⁵¹ Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 545-547. Geniş bilgi için bkz. Çelik, *a.g.t.*, s. 29-31; Griswold, *a.g.e.*, s. 127, 154.

¹⁵² D. Şahin, *a.g.t.*, s. 121-122, 126-129; Aycibin, *a.g.t.*, s. 545-547. Daha geniş bilgi için bkz. G. Çelik, *a.g.t.*, s. 29-31.

kaybettirmiştir. Kuyucu Murat Paşa'nın Anadolu'da Celâfilere büyük darbeler vurarak asayiş ve düzeni sağlamasına rağmen, 17. yüzyıl boyunca da ayaklanmalar devam etmiştir. 1590'lardan başlayıp 1610'lara kadar devam eden ve bölgeyi doğrudan etkileyen tüm bu isyan ve toplumsal kargaşalar, en fazla nüfusu etkilemiştir¹⁵³.

17. yüzyılın ortalarında Sultan II. Osman'ın 1622'de öldürülüşü sonrası Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan ayaklanmaların başında Osmanlı Devleti'ni belki de en fazla uğraştıran Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa¹⁵⁴ ve daha sonra oğlu Abaza Hasan Paşa'nın çıkardığı isyan hareketleri gelir. Bir müddet Maraş Beylerbeyliği de yapan Abaza Mehmed Paşa, 1623'te Erzurum Beylerbeyliği'nden azledilince bir yıl önce öldürülen hükümdarın intikamını almak için isyan etmişti. Vergileri kendi hesabına toplayan ve 15.000 kişilik bir ordusu olan Abaza Mehmed Paşa, normalde İstanbul'dan emir alacak olan Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa ve Sivas Beylerbeyi Yusuf Paşa'ya emir verir konuma gelmişti¹⁵⁵. Maraş beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa, 10.000 kişilik kuvveti ile Abaza Mehmed Paşa'ya katılmıştı. Mühim eşkiyadan olan Yusuf Paşa daha sonra Abaza Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düşünce onun tarafından Sivas'ta öldürülmüştür¹⁵⁶.

Bölgeyi olumsuz etkileyen bir diğer isyanın lideri olan Abaza Hasan Paşa¹⁵⁷, 1658 yılında Maraş ve çevresinde kışlamış, otuz kadar vali, sancak beyi vb. yüksek rütbeli devlet memurlarının maiyetinde otuz bin kişilik askerlerini civar kasaba ve köylere taksim etmiştir¹⁵⁸. Askerin halka yaptığı yağma ve talan hareketleri, o kadar yıkıcı idi ki bölgenin kırsal yaşamında aksamalara sebep olmuştu¹⁵⁹. Maraş beylerbeyi, 1658 tarihinde eyaletinde seferberlik üzere çıkarabilecek tüm askerleri ile birlikte Abaza Hasan üzerine serdar tayin edilen Diyarbekir Mutasarrıfı Vezir Murtaza Paşa'nın maiyetine

¹⁵³ Yunus Koç, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Nüfus Yapısı (1300- 1900)", *Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı*, S. 32 (Ankara 2000), s. 610.

¹⁵⁴ Abaza Mehmed isyanı hakkında bkz. Solakzâde, *a.g.e.*, C. II, s. 497-508,524-525, Peçevî, *a.g.e.*, C. I, s. 375, 384-385; Naima, *a.g.e.*, s. 423-437.

¹⁵⁵ Hatice Cırık, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 98-99.

¹⁵⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, s. 150.

¹⁵⁷ Abaza Hasan isyanı 1651-1659 yılları arasında cereyan etmiş ve Anadolu'da ciddi yönetim zafiyetine sebep olmuştur. Bu konuda yapılan en kapsamlı çalışma için bkz. M. İlgürel, *Abaza Hasan Paşa İsyanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doçentlik Tezi, İstanbul, 1976; aynı müellif, "Abaza Hasan", *DİA*, C. 1, İstanbul 1981, ss. 10-11

¹⁵⁸ Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 311-312.

¹⁵⁹ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 2009, s. 45; İlgürel, "Ateşli Silahların Yayılışı", s. 313; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 144.

girmesi için emir almıştı¹⁶⁰. Abaza Hasan Paşa isyanı, Köprülü Mehmed Paşa'nın gayretleriyle güçlkle bastırıldı¹⁶¹.

Osmalı Devleti, 17. yüzyılın ikinci yarısında doğuda hiçbir askerî faaliyete girişmedi. Devletin Avrupa cephesindeki savaş çabaları ise kesintisiz sürüyordu, ama Kutsal Birlik'e karşı savaşa girişilinceye kadar Devletin mali durumu yetkililerin olağandışı taleplere başvurmasını gerektirecek kadar sıkışmamıştı. Dolayısıyla, Maraş yöresi merkezî hükümetin savaş mekanizmasının işleyişinden hemen etkilenmemişti. Öte yandan, yöre işsiz kalmış paralı askerlerden oluşan çapulcu çetelerinin, konargöçer aşiretlerin, köylere ve yolcuları taciz eden haydutların eline düşmüştü¹⁶². Avusturya'ya karşı girişilen savaş da birçoğu Anadolu'da kalıp başıboş gezmeyi tercih eden sekbanların yarattığı soruna çözüm olmamış, 1680'lerden itibaren bütün kırsal kesim için kargaşanın giderek tırmandığı bir dönem olmuştu¹⁶³.

Ancak 17. yüzyılın baştan sona sadece, sıkıntılarla dolu bir dönem olduğu sanılmamalı. Şehir, yüzyılın ilkyarısında ne kadar maddi kayba uğramış olursa olsun, ikinci yarısında toparlanmaya başlamış olmalı. Maraş'ı ilk kez 1649'de, daha sonra da 1671'de ziyaret eden Evliya Çelebi ve Kâtib Çelebi'nin şehir hakkında verdikleri bilgiler ile bu dönemde pek çok cami, medrese, mektep ve vakfın kurulması bunu doğrulamaktadır¹⁶⁴. Evliya Çelebi, ikinci ziyaretinin ardından, 11.000 haneden müteşekkil şehrin büyüdüğünü, şehirde artık daha fazla han, cami ve dükkân bulunduğunu yazmaktadır¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık*, s. 320-322, 354, 356, 364-5, ves. 133, 134, 160, 162, 168.

¹⁶¹ İlgürel, "Celâli İsyânları", s. 255.

¹⁶² Bu konuya daha sonraki bölümlerde değinilecektir. 17. yüzyılda Maraş ve çevresinde meydana gelen Celâlîlik ve eşkıyalık faaliyetlerini arşiv kaynaklarına bağlı olarak inceleyen bir çalışma hakkında bkz. Süleyman Demirci - Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesinde Eşkîya, Devlet ve Siyaset Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*, İstanbul 2012.

¹⁶³ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 42.

¹⁶⁴ Kâtib Çelebi, *Cihannüma*, s. 598-599.

¹⁶⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARÎ TEŞKİLAT VE SANCAK YÖNETİMİ

1.1. Maraş/Dulkadriye Eyaleti'nin Kuruluşu

Maraş, Osmanlı topraklarına katıldıktan 1522 yılına kadar olan geçiş sürecinde Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey'in yönetiminde yarı müstakil bir statüyle idare edilmişti¹⁶⁶. Ali Bey'in Ferhat Paşa tarafından bu tarihte öldürülmesinden sonra ise bölge tamamen Osmanlı Devleti idaresi altına alınmış¹⁶⁷ ve Dulkadir ülkesi, 1523 yılında “*Vilâyet-i Dulkadriyye*” ismiyle yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu tarihte Maraş Sancağı, sancak merkezi Maraş'tan başka Elbistan, Kars-ı Maraş ve Zamantı kazalarından oluşmaktaydı¹⁶⁸. 1531 yılına kadar yeni bir eyalet oluşturulmadığından Maraş Sancağı, kısa bir süre Rum (Sivas) eyaletine bağlı¹⁶⁹ kaldıktan sonra Karaman eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır¹⁷⁰. 1531 yılına kadar herhangi bir kaynakta Maraş veya Dulkadir beylerbeyine rastlanmazken bu yıldan itibaren Dulkadir beylerbeyinin isminin bazı kayıtlarda geçtiği görülmektedir¹⁷¹. Böylece Maraş'ın Osmanlı idari düzeyinde bir eyalet olarak yer aldığı görülmektedir¹⁷².

Nitekim 937/1531 yılında Trablus sancak beyi Süleyman Bey'in Dulkadir vilâyetine müstakil beylerbeyi olarak atanmasıyla Dulkadriye eyaleti kurulmuştur. Dulkadriye eyaleti artık bu tarihten itibaren Osmanlı idari teşkilatında yerini almış, bu

¹⁶⁶ İsmail Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 20, 28; Faruk Sümer, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, (Ankara 1963), s. 59.

¹⁶⁷ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxxiii; İsmail Altınöz, “Dulkadir Vilâyetinin Osmanlı İdare Düzeneinde Yerini Alması”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 428; Solak, *Maraş Kazası*, s. 27.

¹⁶⁸ Altınöz, “Dulkadir Vilâyetinin Osmanlı İdarî Düzeninde Yerini Alması”, s. 427-429.

¹⁶⁹ Altınöz, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁷⁰ TSMA, D. 5246; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1987, s. 128.

¹⁷¹ Altınöz, “Dulkadir Vilâyetinin Osmanlı İdarî Düzeninde Yerini Alması”, s. 435.

¹⁷² Dulkadriye Eyaleti'nin kuruluşu hakkında daha fazla bilgi için bkz İsmail Altınöz, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995; aynı müellif, “Dulkadir Vilâyetinin Osmanlı İdarî Düzeninde Yerini Alması”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 427-429; aynı müellif, *Dulkadir Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, s. 53-85.

dönemden sonraki kayıtlarda Dulkadriye eyaletinin adına rastlanılmaya başlanmıştır. Bu tarihte hazırlanan bir sancak listesinde “*Vilâyet-i Zülkadriye*” adı altında Maraş, Paşa sancağı olmak üzere bir eyalet teşkilatının kurulduğu anlaşılmaktadır¹⁷³. Aynı şekilde Celâlzâde, 1538 Boğdan seferine çıkılırken yörelerini muhafazada bırakılan beylerbeyleri arasında Dulkadir Beylerbeyini de sayar¹⁷⁴.

1.2. Maraş/Dulkadriye Eyaleti'nin Sancak Taksimatı

Konuya başlarken bir noktaya kısaca değinmek yerinde olacaktır. O da şudur: Eyaletin adının kaynaklarda ve arşiv belgelerinde bazen “*Maraş Eyaleti*”, bazen “*Dulkadriye Eyaleti*” ve bazen de “*Zülkadriye Eyaleti*” olmak üzere farklı şekillerde yazılması hususu ve buna dayalı olarak “*Dulkadir*” ve “*Zülkadir*” kavramlarının mana ve menşeleri konusudur¹⁷⁵.

Her iki şekilde de yazılabilen Dulkadir; Arifi Paşa ve M. Halil Yinanç’a göre, Cengiz istilasını üzerine Orta Asya’daki yurtlarını terk ederek Anadolu’ya göç eden ve 14. asırda teşekkül edip, Maraş ve Elbistan’da iki asra yakın hüküm sürmüş olan bir Türkmen hanedanının adıdır¹⁷⁶. Dulkadir adının Türkçe, Arapça ve Farsça kaynaklarda *Dulgadır*, *Dulkadir*, *Zulgadır*, *Zülkadir*, *Zilkadir*, *Tolgadır* gibi çeşitli şekillerde yazılmış olması kelimenin tahlilini de zorlaştırmıştır. Arap tarihçilerinin çoğunluğu beyliğin adını “*Dulgadır*” veya “*Tulgadır*” şeklinde yazdıkları gibi¹⁷⁷, eserlerini Farsça yazan tarihçiler ise “*Zülkadir*” olarak kaydetmişlerdir. Bu adın Osmanlı kaynaklarında bazen “*Dulkadir*” bazen de özellikle muahhar kaynaklarda “*Zülkadir*” şeklinde kaydedildiği görülmektedir¹⁷⁸. Dulkadir adının anlamını Faruk Sümer, Türkmenlerin Ebu Yezid’i “*Bayezid*” şeklinde ve İlhanlı hükümdarı Ebu Said ismini kısaca Busad şeklinde telaffuz etmelerinden hareketle Dulkadir’in Abdulkadir veya buna benzer bir adın Türkmen telaffuzuna uydurulmuş şekli olarak izah etmektedir¹⁷⁹.

¹⁷³ Bu listede “*Vilâyet-i Zülkadriye*” adıyla kayıtlı bulunan Dulkadriye Eyaleti’nin sancakları şu şekilde sıralanmaktadır: “*Liva-i Maraş, Liva-i Bozok, Liva-i Sis, Liva-i Ayntab*”. (Atif Efendi, Nu. 1734, vr. 205’den nakleden Altınöz, “Dulkadir Vilâyetinin Osmanlı İdarî Düzeninde Yerini Alması”, s. 435.

¹⁷⁴ Altınöz, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁷⁵ Bu kelimelerin menşe’ ve manaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 6-8; Arifi Paşa, *a.g.e.*, s. 20-22; Altınöz, *a.g.e.*, s. 19-21.

¹⁷⁶ Arifi Paşa, *a.g.e.*, s. 20; Mükrimin Halil Yinanç, “Dulkadirlılar,” *İA*, C. 3, İstanbul 1988, s. 654.

¹⁷⁷ Atalay, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹⁷⁸ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁷⁹ Faruk Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I (Ankara 1970), s.103, n. 22; Aynı müellif, “Ceridler: Bir Türk Oymağının Tarihi”, s. 202; Aynı müellif, “Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar”, s. 14-15. Refet Yinanç da eserinde farklı görüşlere yer vermekle birlikte akla en yakın olanın Faruk Sümer’in ileri sürdüğü fikir olduğunu belirtmektedir (R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 6-7).

Osmanlı döneminden önce Eyaletin adı kaynaklarda, bölgeyi idaresinde bulunduran Dulkadir Beyliği'ne izafeten *Dulkadriye*, bazen de Farsçanın tesiriyle *Zülkadriye* olarak geçmektedir. Diğer taraftan Dulkadirli Beyliği'nin Osmanlı Devleti'ne ilhakının ardından tanzim edilen tahrir defterinde “*Zülkadir*” adıyla zikredilmektedir¹⁸⁰. 16. yüzyıla ait bazı kaynaklarda bu Eyalet için, bölgede Dulkadirli adıyla konargöçer büyük bir Türkmen teşekkülünün yaşamasından dolayı *Türkman Vilâyeti* adının da kullanıldığı görülmektedir. 17. yüzyıldan itibaren buraya, merkezi olan Maraş'tan dolayı Maraş Eyaleti de denilmiştir¹⁸¹.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alıp incelediğimiz 17. yüzyıla ait pek çok arşiv belgesinde ve bu dönemde yazılan kaynaklarda¹⁸² hiçbir kural gözetmeksizin bazısında “*Maraş*”¹⁸³, bazısında “*Dulkadriye/Zülkadriye*” hatta bazısında her iki isim yan yana¹⁸⁴ kullanılmaktadır. 1042/1632-3 tarihli bir sancak tevcih defterinde Maraş Eyaleti (nam-ı diğer Zülkadriye) şeklinde bir kullanım söz konusudur¹⁸⁵. 24 B 1110/26.01.1699 tarihli Karlofça Antlaşması metninde de hem Maraş hem de Zülkadriye isimleri birlikte geçmektedir¹⁸⁶. Ancak Osmanlı resmî belgelerinde 17. yüzyılın ortalarına kadar daha çok “Dulkadriye Eyaleti” kullanılırken bu tarihlerden itibaren “Maraş Eyaleti” kullanımının resmî yazışmalara daha yaygın olarak yansdığı görülmektedir.

¹⁸⁰ BOA, TT.d., 998: 408.

¹⁸¹ İlhan Şahin, “Dulkadir Eyaleti”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1993, s. 552.

¹⁸² Örneğin: Ayn-i Ali Efendi'nin 1609 tarihli risalesinde (Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, (Edit. M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979, s. 6-10) ve onun Maraş eyaleti hakkındaki bilgilerini 20 yıl sonra aynen tekrarlayan Koçi Bey'in, 1631'de Sultan IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde (Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1993, s. 120.) “*Zülkadriye Eyaleti*” şeklinde geçmektedir. Aynı şekilde Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından 1086/1675-76 tarihinde kaleme alınan ve Ayn-i Ali'deki bilgileri 70 yıl sonra kopye eden “Telhisü'l-Beyan” adlı eserde de “Maraş Eyaleti” olarak geçer (Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998, s. 114). Kâtip Çelebi'nin *Cihannüması*'nda Maraş Eyaleti olarak geçmektedir (Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ li-Kâtib Çelebi*, C. I, Tıpkı Basım, (Haz. Fikret Sarıcaoğlu), Ankara 2009, s. 598). Sofyalı Ali Çavuş'un 1653 tarihli Kanunnamesi'nde (*Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 7, 30, 87 (Osmanlıca metin, s. 1, 6)) ve Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1-2, (Sade. Tevfik Temelkuran, Haz. Mümin Çevik), İstanbul 1986, s. 127-8, 140, 144.) eyaletin adı bazen “Maraş” bazen de “Zülkadriye” olarak zikredilmektedir. Yabancı bir seyyah olan Ricaut, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Türklerin eskiden “*Dulkadir Beylerbeyliği*” dediği Maraş Eyaleti'nin Fırat'ın kıyısında, Maraş, Malatya, Ayntab, Sis ve Samsad olmak üzere beş sancaktan oluştuğunu nakletmiştir (*Türklerin Siyasi Düsturları*, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1996, s. 69.

¹⁸³ BOA, M.d., 81: 146/321; BOA, Ş.d., 22: 178/1204 (Evasıt-ı Z 1108/1-10.07.1697); BOA, Ş.d., 22: 40/265 (Evasıt-ı Z 1108/1-10.07.1697).

¹⁸⁴ BOA, M.d., 81: 22/50 (19 R 1025/6.05.1616); BOA, Ş.d., 8: 4/1 (Evail-i M 1083/29.04-8.05.1672); BOA, Ş.d., 2: 89/357.

¹⁸⁵ BOA, KK.d., 266. Ayn-ı kayıt BOA, C.DH., 6095 nolu belgede de geçmektedir.

¹⁸⁶ Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Nusretname C. I, Fasikül I*, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1962, s. 375.

Üzerinde Tımar sistemi uygulandığından has ile idare edilen eyaletlerden biri olan¹⁸⁷ 17. yüzyıldaki Maraş/Zülkadriye/Dulkadriye Eyaleti, bugünkü haritaya göre tanımlarsak; Kahramanmaraş, Adıyaman, Arapkir ve Darende hariç Malatya, Gaziantep illeri ile Osmaniye ilinin kuzey taraflarını (Kadirli, Saimbeyli ve Tufanbeyli vb) ve Kayseri ilinin doğu kısımlarını (Pınarbaşı, Tomarza ve çevresi) içine alan bir sahaya yayılmıştı ve yaklaşık 41.755 km²'lik bir alana sahipti¹⁸⁸.

Osmanlı ülkesi, evvela “üç tuğlu paşalar”ın idaresinde eyaletlere ayrılmış, eyaletler de, iki tuğlu paşaların idaresinde, “*liva*” veya “*sancak*” adıyla bölünmüştür. Livalar, ulema sınıfından kadıların idaresinde bulunan “*kadılık*” veya “*kazalar*”a, kazalar da nahiyelere ayrılmıştır. Özetle, Osmanlı idaresindeki topraklar aşağıdan yukarıya doğru sıralarsak, köy, kaza, sancak ve beylerbeylik şeklinde bir idari taksimata tâbi tutulmuştur¹⁸⁹.

Başında beylerbeyinin bulunduğu idari (eyalet) birimlerin¹⁹⁰ sınırları, devletin büyümesi ve çeşitli idari zaruretler sebebiyle farklılıklar göstermiş¹⁹¹, sayıları zamanla otuz dörde kadar çıkmıştır¹⁹².

İdari bakımdan eyalet, bir sancaklar federasyonu özelliği taşıırken, sancak ise idari ve askerî bakımdan devletin eyalet teşkilâtının en önemli alt birimini, idari teşkilâtının da temel birimini teşkil ediyordu¹⁹³. Sancaklar, coğrafi ve tarihi şartların sonu-

¹⁸⁷ Bilindiği üzere bu tür eyaletlerden mahallinde yapılan harcamalardan sonra artan para merkezi hazineye her sene irsaliye olarak gönderilmekteydi. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s.113.

¹⁸⁸ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar Türkiye (1074-1990)*, C. 2, Ankara 1996, s. 1091.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 579-580; Eyalet teşkilatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Halil İnalçık, “Eyalet”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548; aynı müellif, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s. 108-111; M. Çetin Varlık, “Anadolu Eyaleti”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 143; Şerafettin Turan, “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)”, *ATAÜ 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, s. 201-204.

¹⁹⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *DTCF Dergisi*, S. 13 (Ankara 1955), s. 50.

¹⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, II. kısım, Ankara 1988, s. 290; Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari taksimatı”, s. 201.

¹⁹² Osmanlı Devleti 17. yüzyılda dokuzu salyaneli olmak üzere 34 eyaletten oluşuyordu. Bu eyaletler şunlardı: Rumeli, Budin, Bosna, Temeşvar, Kanije, Eğri, Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Adana, Diyarbekir, Van, Erzurum, Kars, Çıldır, Trabzon, Kefe, Şam, Haleb, Rakka, Şehr-i Zol, Musul, Trablus-Şam, Kıbrıs, Cezayir. *Salyaneli eyaletler*: Mısır, Bağdad, Yemen, Basra, Lahsa, Trablusgarb, Tunus, Cezayir-i Garb ve Yemen eyaletleri idi. Osmanlı devletindeki beylerbeyliklerin sayısı ve listesi için bkz. Ayn-i Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 6-10; İnalçık, *Klasik Çağ*, s.110; Ş. Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari taksimatı”, s. 201-232; İlhan Şahin, “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32 (İstanbul 1979), s. 900-921; Kunt, *a.g.e.*, s. 182-198.

¹⁹³ Kunt, *a.g.e.*, s. 17; Feridun M. Emecen, “Beylikten Sancağa Batı Anadolu’da Osmanlı Sancaklarının Kuruluşu’na Dair Bazı Mülâhazalar”, *Bellekten*, C. LX, S. 227, Ankara 1996, s. 86. Alaaddin Aköz, Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Konya 2003), s. 110; Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Girişi Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 87. “*Sancak*” tabiri hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Mithat Sertoğlu,

cunda oluşmuş birimler olmakla birlikte idari ve hukuki yönünden birbirlerinden ayrılmaları mümkün olmayan ve çoğunlukla bir çırpıda aynı kumandanlar tarafından Osmanlı devletine katılan bölgeler olarak ortaya çıkmıştır¹⁹⁴.

Maraş Sancağı, 1850'ye kadar Maraş Eyaleti'nin merkezi sancağı yani Paşa sancağı olarak teşkilatlanmış, bu tarihten sonra eyalet kaldırıldığı için olağan bir sancak durumuna gelmiştir. İncelenen dönemde, Maraş Eyaleti idari teşkilatlanmasında sancak-kaza bölünmesi bakımından önemli bir farklılık görünmemektedir.

Tablo 1: Dulkadriye/Zülkadriye/Maraş Eyaleti Sancak Taksimatı (Kuruluştan 17. Yüzyıl sonuna Kadar)						
Yıllar	Bağlı Sancaklar					
1531 ¹⁹⁵	Maraş	Bozok	Sis (Kozan)	Ayntab		
1548 ¹⁹⁶	Maraş	Bozok	Sis (Kozan)	Ayntab	Üzeyr	
1568-1574 ¹⁹⁷	Maraş	Malatya	Sis (Kozan)	Kars(-ı Maraş)	Ayntab	Samsad
1585-1587 ¹⁹⁸	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Maraş)	Samsad	
1609 ¹⁹⁹	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Zülkadriye)	Samsad	
1631 ²⁰⁰	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Maraş)	Samsad	
1628-1641 ²⁰¹	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Maraş)		
1641-1649 ²⁰²	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Maraş)		
1653 ²⁰³	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Maraş)		
1701-1702 ²⁰⁴	Maraş	Malatya	Ayntab	Kars(-ı Maraş)		

Maraş eyaletinin 1548'de Maraş, Bozok, Sis (Kozan), Ayntab ve Üzeyr olmak üzere beş sancaktan meydana geldiği tespit edilebilmektedir²⁰⁵. Celâlzâde ise eyaletin sancaklarını Maraş, Bozok, Ayntab, Üzeyr²⁰⁶ ve Tarsus olarak gösterir²⁰⁷. 1568-1574 yıllarına ait bir diğer sancak tevcih defterinde eyaletin Maraş, Malatya, Sis, Ayntab,

Osmanlı Tarih Lüğati, İstanbul 1986, s. 302; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, İstanbul 1983, s.118 vd.

¹⁹⁴ Kunt, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁹⁵ Atıf Efendi, Nu. 1734, vr. 205'den nakleden Altınöz, "Dulkadir Vilâyetinin", s. 435.

¹⁹⁶ BOA, A.RSK.d., 1452: 161-166.

¹⁹⁷ Bu tarihlerde eyalete bağlı olan Bozok sancağı daha sonra Rum eyaletine, Üzeyr sancağı ise Halep eyaletine bağlanmıştır (Kunt, *a.g.e.*, s. 138-139, 141).

¹⁹⁸ BOA, KK.d., 262: 193-195. 1571 yılında Kıbrıs'ın fethiyle Kıbrıs eyaleti kurulduktan bir müddet sonra Sis sancağı Dulkadriye eyaletinden ayrılarak Kıbrıs eyaletine dâhil edildi (BOA, M.d., 12: 811).

¹⁹⁹ Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, 22.

²⁰⁰ Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, s. 120.

²⁰¹ BOA, KK.d., 266: 60-61; BOA, C..DH. 6095: 85-87.

²⁰² BOA, A.RSK.d., 1512: 59-61.

²⁰³ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, (Neş. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 29-30; İ. Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 914-915.

²⁰⁴ BOA, A.RSK.d., 1551: 19-20.

²⁰⁵ BOA, A.RSK.d., 1452: 161-166.

²⁰⁶ Payas merkezli bir sancak idi.

²⁰⁷ İ. Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 553.

Kars-ı Zülkadriye (Bugünkü Kadirli bölgesi) ve Samsad olmak üzere altı sancağa ayrıldığı görülmektedir. Buradaki isimlerden anlaşılacağı üzere eyalete bağlı olan sancaklar 16. yüzyıl ortalarına göre farklılık göstermektedir. Bu tarihlerde eyalete bağlı olan Bozok sancağı daha sonra Rum eyaletine, Üzeyr sancağı ise Halep eyaletine bağlanmıştır²⁰⁸. Bu arada 1571 yılında Kıbrıs'ın fethiyle Kıbrıs eyaleti kurulduktan bir müddet sonra Sis sancağı Dulkadriye eyaletinden ayrılarak Kıbrıs eyaletine dâhil edildi²⁰⁹. Böylece Maraş, Kars-ı Maraş, Ayntab, Samsat ile Malatya sancakları eyalete bağlı kaldı²¹⁰. Eyalet bu durumunu uzunca bir süre korudu. Nitekim 1609 tarihli Ayn-i Ali Efendi'nin verdiği listeye göre 1600'lü yılların başlarında Osmanlı Devleti'nde bulunan otuz iki eyaletten biri olan Dulkadriye (Zülkadriye) Eyaleti, Maraş, Kars-ı Zülkadriye (bugünkü Kadirli ilçesi ve çevresi), Ayntab, Samsad²¹¹ ile Malatya olmak üzere beş sancaktan müteşekkildi²¹².

1628-1641 yılları arasındaki kayıtları ihtiva eden bir Eyalet ve Sancak Tevcih Defterinde yer alan bilgilere göre, Maraş eyaleti bu tarihlerde *Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş* olmak üzere 4 sancaktan meydana gelmekteydi²¹³. Bu değişikliğe rağmen Koçi Bey, 1631'de Sultan IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde yer alan sancak taksimatında Veli Paşa'nın idaresinde ve Zülkadriye adıyla kaydettiği eyaletin sancakları içerisinde Samsad'ı da sayarak Ayn-i Ali'deki bilgileri aynen tekrarlamıştır²¹⁴. 1641-1649 yılları arasındaki tevcihlerin kaydedildiği başka bir Eyalet ve Sancak Tevcih Defterinde Maraş Eyaleti'nin *Maraş, Ayntab, Malatya ve Kars-ı Maraş* olmak üzere 4 sancaktan meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca, Eyalet'te bir Tımar Defterdarı ile bir Tımar Kethüdası da bulunmaktadır²¹⁵. Sofyalı Ali Çavuş, 1653 tarihli Kanunnamesi'nde 4 tane olarak verdiği Eyaletin sancaklarının Maraş, Ayntab, Kars (-ı Maraş) ve Malatya olduğunu belirtir. Bu bilgiler arşiv belgelerindeki bilgilere de uygundur²¹⁶. Yine aynı tarihlerde yazılan ve İlhan Şahin'in neşrettiği tımar sistemi hakkındaki bir risalede de aynı idari taksimat söz konusudur²¹⁷.

²⁰⁸ Kunt, *a.g.e.*, s. 138-139, 141.

²⁰⁹ BOA, M.d., 12: 811. Nolu hüküm (16 R 979/7.09.1571).

²¹⁰ BOA, KK.d., 262: 193-195

²¹¹ Orijinal kaynaktan "Sümeysad" olarak geçmektedir.

²¹² Ayn-i Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 22.

²¹³ BOA, KK.d., 266: 60-61; BOA, BOA, C..DH., 6095: 85-87. Ayrıca bkz. Ş. Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", s. 224.

²¹⁴ Danışman, *Koçi Bey Risalesi*, s. 120.

²¹⁵ BOA, A.RSK.d., 1512: 59-61.

²¹⁶ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 29-30.

²¹⁷ İ. Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", s. 914-915.

Hezarfen Hüseyin Efendi, 1086/1675 tarihlerine doğru meydana getirdiği “*Telhîsü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman*” adlı eserinde Ayn-i Ali'nin verdiği bilgileri, Koçi Bey gibi 65 yıl sonra aynen tekrarlamıştır²¹⁸. Temelde Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'ni esas aldığı anlaşılan Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nin birinci cildinde Maraş Eyaleti'nin isimlerini zikretmeksizin 4 sancak olduğunu söyler. Fakat devamındaki sayfalarda eyaletlerin sancak beylerinin haslarının ne miktar olduğunu belirtirken Zülkadriye yani Maraş Eyaleti'nin sancaklarını *Maraş, Malatya, Ayntab, Samsad ve Kars-ı Maraş (Zülkadriye)* şeklinde kaydeder. Yani burada 5 tane sancak saymaktadır²¹⁹.

Bu mülahazalardan sonra, Maraş Eyaleti'nin 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, *Maraş, Ayntab, Kars-ı Maraş (veya Zülkadriye) ve Malatya* olmak üzere 4 sancaklı bir yapı ile istikrar kazanarak yüzyıl boyunca bu durumunu muhafaza ettiği söylenebilir. Aslında dört sancaklı statü, 19. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir²²⁰.

Ancak 19. yüzyılda önemli idari değişikliklere uğrayan Maraş Eyaleti, 1831'de Malatya, Samsad ve Gerger sancaklarından ibaretti. Bu sancaklardan Samsad ve Gerger Eyalete sonradan dâhil edilmiş, buna karşılık daha önce eyalete bağlı olan Ayntab ve Kars buradan ayrılmıştı. Maraş Eyaleti, Tanzimat'ın ilânından sonraki idari düzenlemelerde statüsünü tamamen kaybetti. Nitekim 1850 yılına ait kayıtlara göre, eyaletin merkezi olan Maraş bir sancak olarak Adana eyaletine bağlıydı²²¹. Maraş Sancağı 1867 yı-

²¹⁸ Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 25, 127.

²¹⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.1-2, s. 127, 140. Evliya Çelebi de Hezarfen Hüseyin Efendi ve Koçibey gibi yaklaşık elli yıl sonra Ayn-i Ali'nin verdiği bilgileri tekrarlamıştır (Evliya Çelebi Mehmed Zıllı İbn-i Deriş, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1, (Neşr. Ahmed Cevdet), İstanbul, 1314/1896, s. 175, 192). Krş. Ayn-i Ali *a.g.e.*, s. 22. Evliya Çelebi, başka bir yerde eyaletin sancakları arasında Samsad ile birlikte Niğde'yi sayarak toplam altı sancaktan bahseder (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 9-10, (Sade. Tevfik Temelkuran, Haz. Mümin Çevik), İstanbul 1985, s. 46). Hâlbuki Niğde Sancağı'nın, bu dönemde eyaletin sancakları arasında olduğunu gösteren başka bir kaynak veya belgeye rastlanılmamıştır. Kısaca seyahatimizin bu konudaki bilgileri birbirinden çok farklıdır ve bazen çelişmektedir. Kâtip Çelebi de muhtemelen daha önceki kaynaklarda yazılan bilgileri kullandığı için *Cihannüması*'nda Maraş Eyaleti sancaklarını Maraş, Kars-ı Zülkadriye, Ayntab, Malatya ve Samsad olmak üzere 5 tane olarak zikreder (Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 598).

²²⁰ Bu duruma delalet eden bazı belgeler için bkz. BOA, A.RSK.d., 1551, s. 19-20; BOA, A.RSK.d., 1560, s. 62-64; BOA, A.RSK.d., 1568, s.19; BOA, A.RSK.d., 1572, s. 8-9; BOA, A.RSK.d., 1564, s. 72-74; BOA, A.NŞT.d., 1355, s. 13; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ, 1997, s. 55, 131-135; BOA, C..ML., 14729 (29 C 1137/15.03.1137). Bazı arşiv belgelerinde bu duruma aykırı bilgiler de bulunmaktadır. Mesela; Maraş Eyaleti'nin 1101/1689-90 ve 1103/1691-92 seneleri bedeliyelerinin tahsili ile ilgili 9 L 1112/19.03.1701 tarihli bir arşiv belgesine göre eyaletin Maraş, Ayntab, Malatya, Kars, Hısn-ı Mansur ve Gerger olmak üzere altı sancaktan oluştuğu görülmektedir. (BOA, MM.d., 3134: 364; BOA, M.d., 111 524/1822 (Evasıt-ı Ş 1112/19-29.02.1701).

²²¹ Baykara, *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, s. 116-117, 128; *Devlet Salnamesi 1266*, s. 44. Eyaletin 19. yüzyıldaki idari yapısı hakkında bkz. A. Doğan, *a.g.t.*, s. 5-15.

İndaki idari düzenlemede Haleb vilâyetine bağlandı ve böylece eyaletin idari statüsü ortadan kalkmış oldu²²².

1.3. Maraş Sancağı'nın Kaza ve Nahiye Taksimatı

Gerek klasik dönemde, gerekse incelediğimiz dönemde Maraş, hem Paşa sancağının, hem de kendi adıyla anılan kaza dairesinin merkezidir. Osmanlı idari sisteminde beylerbeyliği teşkil eden sancaklar askerî-idari bakımdan nahiyelere ayrılırken, idari-adli bakımdan da “kaza”lara ayrılmaktadır. Kadının sorumluluk bölgesini ifade eden kaza, bir taraftan ticari ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliği ifade etmektedir²²³.

1642-43 yıllarında Maraş Eyaleti livalarına bağlı toplam 13 kaza merkezi vardı. Bunlardan *Maraş, Elbistan, Zamantı, Kars* kazaları, Maraş Livası'na; *Ayntab, Telbaşer* kazaları, Ayntab Livası'na; *Malatya, Kâhta, Gerger, Şure, Taşabad, Behisni ve Hısn-ı Mansur-Samsad-Bezeki* kazaları da Malatya Livası'na tabi idiler²²⁴. Avarızhane defterlerinde Maraş Livası'na bağlı olarak Kars (-ı Maraş) kazası geçmekte ise de bu durum Kars-ı Maraş'ın idari olarak değil mali olarak sancağa bağlılığını göstermektedir. Çünkü aynı döneme ait sancak tevcih defterlerinde Kars-ı Maraş müstakil bir sancak olarak kaydedilmiştir²²⁵. Ayrıca Mevkufat Defterlerinde Malatya sancağına bağlı bir kaza olarak görülen Hısn-ı Mansur kazasının da idari yönden Maraş Kazası'na bağlı bir nahiye olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü hem çağdaş kaynaklarda²²⁶ hem de tımar tevcihi ile ilgili arşiv kayıtlarında Hısn-ı Mansur'un Maraş Sancağı'na bağlı olduğu çok açık olarak geçmektedir²²⁷. 1650'li yıllara ait arşiv belgeleri Maraş Eyaleti'nin kaza taksimatında herhangi bir değişikliğin olmadığını bizlere göstermektedir²²⁸. Hatta 17. yüzyı-

²²² İ. Şahin, “Dulkadir Eyaleti”, s. 553.

²²³ Ünal, “Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, s. 118; Tuncer Baykara, “Kazâ”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, s. 120. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, II, Ankara 1999, s. 60.

²²⁴ BOA, KK.d., 2604: 47-48.

²²⁵ BOA, KK.d., 266: 60-61; BOA, C..DH., 6095: 85-87; BOA, A.RSK.d., 1512: 59-61; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi*, s. 29-30; İ. Şahin, “Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale”, s. 914-915; BOA, A.RSK.d., 1551: 19-20.

²²⁶ Evliya Çelebi'de Hısn-ı Mansur'un siyasi-idari ve askerî durumu hakkında şunları nakletmektedir ki arşiv belgelerine uygundur: “*Mar'aş hâkinde subaşılıktır. Ve yüz elli akçe kazadır. Nahiyesi cümle yetmiş pare ma'mûr Türkânlar sakin kurâlardır. kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve nâ'ibi ve bâcdârı vardır, amma müftisi ve nakibi Mar'aş'dadır.*” (Evliyâ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, C. 3, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s. 101).

²²⁷ BOA, TT.d., 758: 1-230; BOA, İ.E..AS., 30/2680 (23 Ra 1107/01.11.1695); BOA, İ.E..AS., 38/3447 (18 Ra 1113/23.08.1701); BOA, İ.E..AS., 34/3033 (09 R 1109/25.10.1697). BOA, İ.E..AS., 27/2454 (19 M 1103/12.10.1691).

²²⁸ BOA, MM.d., 1980: 48-49; BOA, MM.d., 2787: 43-44; BOA, MM.d., 2989: 51-52; BOA, MM.d., 3844: 49-50; BOA, MM.d., 3850: 47-48. Bu dönemde tutulan bazı Avarızhane defterlerinde Maraş Eyalet-

lin sonlarına kadar bu durumun devam ettiği bu yüzyılın ikinci yarısına ait farklı tarihli mevkufat defterleri göstermektedir²²⁹.

Maraş Eyaleti'ni teşkil eden kazalar, nahiyelere²³⁰ taksim edilmişti. Yani kaza, kaza merkezi olan kasaba ile etrafındaki birkaç nahiyeden müteşekkildi. Hısn-ı Mansur gibi bazı kazalar ise nahiyelere taksim edilmeden sadece kaza merkezi olan kasaba ile onun çevresindeki köylerden meydana geliyordu²³¹. Nahiyelerde Maraş kadısı tarafından tayin edilen naip, nahiyede ortaya çıkan ve kendisine intikal eden davlarla ilgili hüküm verir, voyvodaları kontrol ederlerdi. Subaşlar da naipin kararlarına göre hareket ederlerdi²³².

Maraş Kazası, 1522-23 yılında hazırlanan tımar tevcih defterine göre Maraş, Keferdiz (bugünkü Sakçagözü), Pazarcık, Güvercinlik, Tekak (Tiyek), Kargılık, Kars ve Andırın²³³; 1525-26 tarihli Tahrir Defterine göre: Maraş, Kemer, Keferdiz, Kara Hayit, Aladinek, Pazarcık, Güvercinlik, Göynük, Tekak (Tiyek), Kargılık, Haruniye, Andırın,

ti'nin livaları arasında *Rum Kal'a, Birecik ve Nizib* kazalarından oluşan *Biretü'l-Fırat* livasını da görmekteyiz (BOA, MM.d., 2989: 52). Hatta Enver Çakar, bu kayıtlardan yola çıkarak bu kazanın idari yönden Maraş Eyaleti'ne bağlandığını söylemektedir (*17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ 2006, s. 65). Fakat bu defterlerdeki kaza listelerinin mali kayıtlar olduğundan eyaletlerin idari taksimatını tam olarak göstermediği kanaatindeyiz. Yani bu livanın sadece avarızları itibari ile Maraş Eyaleti'ne bağlı olduğunu düşünmekteyiz. Mali gayelerle hazırlanan bu tür kayıtlarda her zaman idari taksimatın göz önüne alınmadığı bazen de coğrafi ve beşeri unsurların dikkate alınarak bir tahrirat yapıldığını görmekteyiz. Mesela başka Avarızhane defterlerinde, aslında Rakka Eyaleti'ne bağlı olan (belgenin "Kaza-i Ruha der Vilayet-i Rakka" şeklindeki orijinal ifadesi ile bu kazanın Rakka Eyaleti'ne bağlı olduğu açıklanmıştır) Ruha Kazasının *Biretü'l-Fırat (Birecik) Livası'na* bağlandığını görmekteyiz (BOA, MM.d., 3844: 50; BOA, MM.d., 3850: 48). Hatta diğer bir avarızhane defterinde aynı livanın aynı kazalarla birlikte tekrar Haleb Eyaleti avarızhaneleri mahallinde kaydedildiğini görmekteyiz (BOA, MM.d., 2505: 46). Başka bir belgede Maraş Livası'na bağlı olan Zamantı Kazası'nın cizye ve avarızlarının Kayseriye defterine tabi olduğunu bunun için Maraş idarecileri tarafından müdahale edilmemesi için yetkililere ferman ve emr-i şerif gönderildiğini görmekteyiz (BOA, KK.d., 2604: 47).

²²⁹ BOA, MM.d., 3093: 39 (1051/1641-42); BOA, MM.d., 2787: 43 (10 N 1060/6.09.1650); BOA, MM.d., 2790: 50-51(1084/1674); BOA, MM.d., 3809: 42 (1089/1678-79); BOA, MM.d., 2805: 54 (1109/1697-98); BOA, MM.d., 3167: 54 (1100/1688-89); BOA, MM.d., 10277: 14-17 (11 Ş 1102/10.05.1691); BOA, MM.d., 3820 (1111/1699-1700); BOA, C..ML., 397/16289 (29 Z 1100/14.10. 1689); BOA, M.d., 111: 227/780 (Evail-i Ş 1111/11-21.02.1700); BOA, Ş.d., 23: 95/457 (Evahir-i S 1108/19-29.09. 1696).

²³⁰ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar *nahiye*, coğrafi ve idari anlamda küçük veya büyük bir çevreyi, bazen de geniş bir bölgeyi ifade eder. Bu dönemde, bir sancağın muhtelif kısımlarını belirten, ayrıca aynı livanın bu isimdeki merkezi bölgesini de ifade eden nahiyelerin, (Gökbilgin, "Nahiye", *İA*, C. 9, s. 38; M. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 110-111.) Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin düzenli olarak uygulandığı dönemlerde, idari bir merkez olmaktan çok tımarların kontrolünü sağlayan merkezler olduğu bilinmektedir (Alaattin Aköz, "XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazası (1501-1540)", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (İstanbul 1995) s. 68). Nahiye terimi hakkında tamamlayıcı bilgi için bkz. Gökbilgin, "Nahiye", s. 37-38; Halil İnalçık. "Adaletnâmeler", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*. S. II, s. 76-77.

²³¹ Çakar, *a.g.e.*, s. 67.

²³² Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları (1551-1603)*, Ankara 1963, s. 62.

²³³ BOA, TT.d., 124: 50/1.

Zeytun-Firnos ve Bayındır²³⁴; 1563 tarihinde Maraş, Camustil, Kuru Pınar, Kemer, Keferdiz, Kara Hayit, Pazarcık, Aladinek, Göynük, Bertiz (bugünkü Ağabeyli), Zeytun (bugünkü Süleymanlı) ve Yenice Kale²³⁵; 1579 tarihinde ise Maraş, Kara Hayit, Pazarcık, Camustil, Zeytun, Bertiz, Göynük, Kuru Pınar, Yenice Kale, Aladinek, Kemer ve Keferdiz nahiyelerinden²³⁶ oluşmaktadır.

Tablo 2: Maraş Kazası İdari Taksimatı (1523-1579)

s.n.	1523	1526-1527		1563	1579
	TT.d. 124	TT.d. 402	TT.d. 998	TKTT. d. 101	KK.d.
		Kaza-i Maraş	Kaza-i Maraş	Kaza-i Maraş	Kaza-i Maraş
1	N. Maraş	N. Maraş	N. Maraş	N. Maraş	N. Maraş
2	N. Keferdiz	N. Keferdiz	N. Keferdiz	N. Keferdiz	N. Keferdiz
3	N. Pazarcık	N. Pazarcık	N. Pazarcık	N. Pazarcık	N. Pazarcık
4	N. Güvercinlik	N. Güvercinlik	N. Güvercinlik	N. Kemer	N. Kemer
5	N. Tekak (Tiyek)	N. Tekak (Tiyek)	N. Tekak (Tiyek)	N. Camustil	N. Camustil
6	N. Kargılık	N. Kargılık	N. Kargılık	N. Kuru Pınar	N. Kuru Pınar
7		N. Kemer	N. Kemer	Bertiz	Bertiz
8		N. Kara Hayit	N. Kara Hayit	N. Yenice Kale	N. Yenice Kale
9		N. Aladinek-Araban	N. Aladinek-Araban	N. Zeytun	N. Zeytun
10		N. Haruniye	N. Haruniye	N. Göynük	N. Göynük
11		N. Zeytun-Firnos	N. Zeytun-Firnos	N. Aladinek	N. Aladinek
12		N. Bayındır	N. Bayındır	N. Kara Hayit	N. Kara Hayit
13		N. Andırın	N. Andırın		
14		N. Göynük	N. Göynük		
	N.nahiye				

17. yüzyılın başlarına ait bir avarızhane defterinde Maraş Kazası'nın (Livası'nın) nahiyeleri Maraş, Etraf-ı Şehir, Bertiz, Andırın, Göynük, Pazarcık, Haruniye, Zeytun ve Camustil olarak geçmektedir²³⁷. Culus-u Hümayun gerekçesiyle 1042/1632-33 yılında yenilenen Maraş Tımar Tevcih Defterine göre Maraş Kazası'nın nahiyeleri daha farklı sayıda ve 16. yüzyıldaki kayıtlara uygun bir biçimde görülmektedir. Bu deftere göre kazanın nahiyelerinin isimleri şunlardır: Maraş, Bertiz, Kemer, Keferdiz, Kara Hayit, Aladinek, Pazarcık, Güvercinlik, Göynük, Tekak, Kargılık, Haruniye, Andırın, Zeytun, Yenice Kale, Hısn-ı Mansur, Kuru Pınar²³⁸. İncelemeye esas dönem boyunca

²³⁴ BOA, TT.d., 402: 1029-34; BOA, TT.d., 998: 418-442.

²³⁵ Refet Yınanç-Mesut Elibüyük, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*, C. I, Ankara 1988, s. 291-307.

²³⁶ BOA, KK.d., 315: 15'den nakleden İbrahim Solak, "16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine bir değerlendirme", *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 498-9. Bu nahiyeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Altınöz, a.g.e., s. 99-108; Solak, *Maraş Kazası*, s. 50-96.

²³⁷ BOA, MM.d., 43: 92-96 (1028/1618-9). 1105/1693-4 tarihli bir diğer avarızhane defteri de aynı kayıtları içermektedir (BOA, KK.d., 2626: 32-35).

²³⁸ BOA, TT.d., 758: 1-230. Bu Defterde Aladinek Nahiyesi için bazen "Göynük'e tabi" (Aynı defter, s. 10, 108), Tekak ve Kargılık Nahiyeleri için ise "Güvercinlik'e tabi" (Aynı defter, s. 27, 28, 114,115) tabi-

isimleri muhtelif vesilelerle arşiv vesikalarına yansıyan ve tespit edilebilen Maraş Sancağı'ndaki nahiyeleri de 3 nolu tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3: Maraş Sancağına Bağlı Nahiyeler (1600-1700) ²³⁹					
s.n.	Maraş Kazasına Bağlı Nahiyeler	s.n.	Elbistan Kazasına Bağlı Nahiyeler	s.n.	Zamantı Kazasına Bağlı Nahiyeler
1	Maraş N. ¹	1	Elbistan N. ¹⁰	1	Zamantı N. ¹⁸
2	Bertiz N. ²	2	Ahsendere N. ¹¹	2	Pınarbaşı N. ¹⁹
3	Pazarcık N. ³	3	Hurman N. ¹²	3	Çörmüşek N. ²⁰
4	Keferdiz N. ⁴	4	Orta Niyabet N. ¹⁴	4	Hınzırı N. ²¹
5	Gögercinlik N. ⁵	5	Sarsab N. ¹⁵		
6	Kara Hayit N. ⁶	6	Aynul Arus N. ¹⁶		
7	Camustil N. ⁷	7	Nergele N. ¹⁷		
8	Hısn-ı Mansur N. ⁸				
9	Haruniye N. ⁹				
10	Zeytun ve Fırnis ²²				

Tablodaki notların Açıklanması:

¹ : BOA, A.E..SMST.II. 11/1028 (9 R 1114/2.09.1702); BOA, Ş.K.d., 24: 55/212; BOA, A.E..SMST.II., 1/45 (12 L 1114/1.03.1703); BOA, Ş.d., 24: 55/212; BOA, İ.E..AS., 46/4223; İ.E..AS., 27/ 2422 (20 L 1100/7.08.1689); BOA, A.E..SMST.II., 11/1028 (9 R 1114/2.09.1702).

² : BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1697).

³ : BOA, İ.E..AS., 34/3036 (18 Ca 1115/29.09.1703); BOA, İ.E..AS., 30/2682 (28 N 1114/15.02.1703); BOA, İ.E..VKF. 1802 (17 Ra 1084/2.07.1673); BOA, M.d., 81: 22/50.

⁴ : BOA, C..TZ., 36/1772 (26 Za 1108/16.06.1697). BOA, İ.E..DH. 1525 (3 B 1110/5.01.1699).

⁵ : BOA, İ.E..DH. 139 (2 Ş 1093/4.09.1682).

⁶ : BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667); BOA, İ.E..AS., 44/3983 (8 Za 1113/6.04.1702); BOA, İ.E..AS., 42/3781 (9 Z 1108/29.06.1697); BOA, A.E..SMST.II. 9/818 (28 N 1114/15.02.170).

⁷ : BOA, A.E..SMST.II., 15/1409 (10 R 1114/3.09.1702); BOA, A.E..SMST.II., 11/1063 (05 R 1114/ 29.08. 1702); BOA, A.E..SMST.II., 25/2414 (01 Ca 1111/25.10.1699); BOA, Ş.K.d., 24: 55/212; BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667); BOA, C..EV., 497/25138.

⁸ : BOA, İ.E..AS., 30/2680 (23 Ra 1107/1.11.1695); BOA, İ.E..AS., 38/3447 18 Ra 1113/23.08.1701); BOA, İ.E..AS., 34/3033 (9 R 1109/25.10.1697). BOA, İ.E..AS., 27/2454 (19 M 1103/12.10.1691).

⁹ : BOA, Ş.d., 25: 6/12 (Evasit-i L 1108/3-13.1697).

¹⁰ : BOA, Ş.K.d., 25: 195/793 (Evahir-i Za 1108/11-21.06.1697); BOA, İ.E..AS., 34/3448 (14 Ş 1114/3.01.1703); BOA, İ.E..AS., 34/3037.

¹¹ : BOA, C.DRB., 55/2727; BOA, İ.E..AS., 72/6446; BOA, Ş.K.d., 31: 5/16; BOA, Ş.d., 8: 29/116 (Evasit-i M 1083/9-19.05.1672).

¹² : BOA, İ.E..AS., 44/3983 (8 Za 1113/6.04.1702).

¹⁴ : BOA, A.E..SMST.II., 11/1022 (14 R 1114/7.09.1702); BOA, MM.d., 3244: 108; BOA, Ş.d., 31: 212/835 (Evahir-i Za 1110/21-31.05.1699); BOA, İ.E..AS., 44/3982 (29 Za 1111/ 18.05. 1700); BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667); BOA, İ.E..AS., 44/3983.

¹⁵ : BOA, A.NŞT.d., 1335: 58 (22 L 1103/07.07.1692); BOA, Ş.d., 16: 215/1016 (Evail-i N 1103/17-27.05.1692); BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667); BOA, A.E..SMST.II. 11/1063.

¹⁶ : BOA, İ.E..AS., 11/1064 (29 L 1073/6.06.1663); BOA, İ.E..AS., 42/3782 (29 Z 1111/17.06.1700).

¹⁷ : BOA, İ.E..AS., 44/3982 (29 Za 1111/18.05.1700); BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667).

¹⁸ : BOA, İ.E..AS., 30/2681 28 Z 1112; BOA, İ.E..AS., 10/875 (29 L 1089/14.12.1678); BOA, C..SM., 55/2799 (14 N 1104/19.05.1693); BOA, İ.E..AS., 30/2681 (28 Z 1112/5.06.1701).

¹⁹ : BOA, İ.E..AS., 19/1779 (15 B 1077/11.01.1667).

²⁰ : BOA, İ.E..AS., 30/2681 (28 Z 1112/5.06.1701); BOA, İ.E..AS., 38/3449 (17 Ra 1114/11.08.1702).

²¹ : BOA, İ.E..AS., 42/3778 (20 L 1114/9.03.1703); BOA, A.E..SMST.II., 20/1937.

²² : BOA, Ş.d., 28: 179/710 (Evail-i B 1109/13-23.01.1698); BOA, Ş.d., 27: 175/1215 (evasit-i M 1111 / 8-17.07.1699).

Şehir ile ilgili bazı konularda eksik ve eski bilgileri tekrarlayan Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında Maraş kazasının nahiyelerini *Maraş, Etraf-ı Şehir, Havsustol, Güvercinlik, Yenice Kale, Zeytuniye, Bertiz, Göynük, Yörükân, Haruniye, Andırın ve İl-beyli* diye sıralar²⁴⁰. Fakat bu bilgilerin, yukarıda bahsdilen arşivlerdeki resmî kayıtlar ile örtüşmemesinden dolayı güncel bilgiler olmadığı kanısındayız.

ri kullanılmıştır. Bu kayıtlardan adı geçen üç yerleşim biriminin bu tarihlere nahiyelikten tekrar köy statüsüne düştüğü söylenebilir.

²³⁹ Burada adı geçen nahiyelerin sancak içerisindeki konumları hakkında bkz. R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxx-xxxı.

²⁴⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, s. 46.

1.4. Paşa Sancağı Maraş'ın Yönetimi

Osmanlı taşra teşkilatında her eyaletin bir sancağı (genellikle en eski ve büyük şehrinin bulunduğu sancak) beylerbeyine ayrılmıştı. Beylerbeyi, Paşa Sancağı adı verilen sancağın merkezinde oturur ve aynı zamanda o sancağın sancak beyliğini yapardı²⁴¹.

Bu bölümün başından buraya kadar Maraş'ın sancak-kaza ve nahiye ilişkisi içerisinde 17. yüzyıldaki idari teşkilatlanmasını ortaya koymaya çalıştık. Bundan sonraki sayfalarda öncelikli olarak merkez tarafından Maraş'a atanan beylerbeyi ve kadının daha sonra da diğer ehl-i örf ve ehl-i şer'in yönetsel faaliyetlerini ele alacağız.

1.4.1. Maraş Sancağı'nda Askerî-İdari Yönetim ve Şehirdeki Ehl-i Örf Yöneticileri

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı padişahları fethettikleri bir bölgeye ilk iş olarak biri, yürütme kuvvetini temsil eden bey (beylerbeyi/sancak beyi), diğeri de yargı kuvvetini temsil eden kadı olmak üzere başlıca iki yönetici tayin etmişlerdir. Bey, kadının hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramadığı gibi, kadı da beyin kuvvetine dayanmadan hükmünü uygulayamazdı. Kadı hükümlerinde bağımsızdı ve doğrudan doğruya padişaktan emir alır, ona arzda bulunabilirdi. Osmanlılar taşra yönetiminde bu kuvvetler ayrımını, adil bir yönetimin temeli saymışlardır²⁴².

1.4.1.1. Beylerbeyi/Vali

Osmanlı Devleti'nde eyaletin her sancağına doğrudan doğruya merkezden bir sancak beyi atanırken, bunlardan "*Paşa Sancağı*" adı verilen ve eyalet merkezi olan sancağın doğrudan beylerbeyinin yönetimine bırakıldığı yukarıda belirtilmişti. Maraş şehri, paşa sancağı olma statüsünü 17. yüzyılda da devam ettirdiğinden, yönetiminden birinci derecede sorumlu kişiler, Maraş valileri/beylerbeyleri veya onlar adına bu görevi sürdüren mütesellimler olmuştur²⁴³.

17. yüzyılda Maraş yöneticilerine hitaben yapılan resmî yazışmalarda daha çok "Maraş/Dulkadiye beylerbeyi"²⁴⁴ unvanı kullanılmasına rağmen "Maraş valisi"²⁴⁵,

²⁴¹ Yusuf Oğuzoğlu, "XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler", *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. I (Samsun 1986), s. 140-155.

²⁴² İnalçık, *Klâsik Çağ*, s. 108; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", *Belleten*, C. XXXVIII, S. 152 (1974), s. 665.

²⁴³ Yücel, "Desantralizasyon", s. 665-666. Beylerbeyinin diğer sancaklardaki sancak beyi üzerindeki yetkisi sadece teftiştan ibarettir (Akdağ, *Celâlî İsyânları*, s. 58-59).

²⁴⁴ Pek çok belgede geçmesine rağmen bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 108: 21/71; BOA, C..ML., 14729; BOA, M.d., 92: 8/33; BOA, Ş.d., 6: 56/239; BOA, Ş.d., 8: 1/4; BOA, M.d., 73: 561/1223; BOA, M.d., 70: 84/160; BOA, M.d., 71: 54/11; TSMa, E. 7002/44.

²⁴⁵ Örnek için bkz. BOA, MM.d., 9896: 59; BOA, Ş.d., 11: 496, 508, 569; BOA, İ.E..DH., 1012; BOA, MM.d., 22340: 17; BOA, MM.d., 3167: 55; BOA, C..ML., 397/16289; BOA, M.d., 98: 18-19/48; BOA, Ş.d., 11: 154; BOA, C..ML., 14729; BOA, MM.d., 18536:1-2; BOA, İ.E..VKF. 7597.

“Maraş Paşası”²⁴⁶, “Mutasarrıf-ı Maraş”²⁴⁷ ve “Mirimiran-ı Maraş”²⁴⁸ gibi terkipler de kullanılmıştır²⁴⁹. Aslında her zaman için geçerli olmamakla birlikte eyaletlere tayin edilen paşalar üç tuğlu paşa (vezir) ise vali, iki tuğlu paşa ise beylerbeyi olarak anılıyordu²⁵⁰.

17. yüzyılda beylerbeyi ya da “vezir” rütbesindeki valiler tarafından idare edilmiş olan Maraş eyaletine çok sayıda yönetici tayin edilmiştir²⁵¹. 1600-1700 yılları arasında Maraş’a atanan valilerin/beylerbeylerin adları ve görev yılları tespit edildiği kadarıyla Tablo 4’de liste halinde verilmiştir. Eyalet ve sancak yöneticileri tayinlerinin kaydedildiği resmî belgelerin (Ruus vb.) yetersizliği ve Maraş Kazası’nda kadı tarafından tutulan şer’iye sicillerinden 17. yüzyıla ait olanlarının yokluğu, bahse konu zaman aralığında Maraş yönetimine tayin edilmiş olan valilerin/beylerbeylerin tamamının tespitine imkân hâsıl olmamıştır. Klasik Osmanlı kaynaklarında da bu hususta yeterli bilgi bulunmamaktadır. İncelediğimiz bu yüz yıllık süre içerisinde, buraya tayin edilenlerden 79 beylerbeyi ile ilgili bir takım bilgilere ulaşılmamasına rağmen bazı yıllara ait kayıtların olmamasından eyalete atananların sayısının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4: 17. Yüzyılda Maraş Eyaleti’ne Atanan Vali/Beylerbeyleri					
s.n	Valiler / Beylerbeyler	Tayin/Azil Tarihi	Bu görevde Bulunduğu Yıl/lar	Önceki Görevi	Sonraki görevi
1	Piyale Paşa		1600		
2	İbrahim Paşa	30.07.1600-?	1600-?		
3	Sefer Paşa		1603		
4	Hasan Paşa		1604-5		
5	Veli Paşa	28.02.1606-?	1606	Malatya Sb	
6	Zülfikar Paşa		1607		Şehrizol Bylb.
7	Ömer Paşa		1607		
8	Mehmed Paşa		1608-9		
9	Yusuf Paşa		1616		
10	Abaza Mehmed Paşa		1617		Erzurum Bylb.
11	Kalavun Yusuf Paşa	03.1622-?	1622-3		
12	Nogay Paşa	?- 27.06.1626	1626	Şam Bylb.	Haleb Bylb.
13	Zor Paşa	27.06.1626-?	1626		Anadolu Bylb.
14	Ebubekir Paşa		1627-9		

²⁴⁶ Bazı referanslar için bkz. BOA, M.d., 90: 53/164; BOA., İ.E..VKF. 882; BOA, Ş.d., 6: 14/61; BOA, Ş.d., 6: 46/199; BOA, MM.d., 3134: 346.

²⁴⁷ BOA, MM.d., 22340: 17; BOA, MM.d., 3134: 346. BOA, MM.d., 3178: 14.

²⁴⁸ Birkaç örnek için bkz. BOA, MM.d., 18536: 11; BOA, MM.d., 3178: 14; BOA, İ.E..DH. 7/701; BOA, KK.d., 2438: 9.

²⁴⁹ Bazı belgelerde bu üç tabir birlikte kullanılmıştır. Örnek için bkz. BOA, MM.d., 18536: 2, 10-11.

²⁵⁰ O. Kılıç, *a.g.e.*, s. 17.

²⁵¹ Maraş Eyaleti’nde görev yapan Beylerbeyleri/valiler ile ilgili tafsilatlı bir çalışma için bkz. Mustafa Keskin - Hasan ARSLAN, “17. Yüzyılda Maraş Valileri/Beylerbeyleri”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, Kahramanmaraş 2013, ss. 13-54.

15	Hasan Paşa	I.kez 05.03.1631-22.03.1632 II.kez 22.03.1632-?	1631-2		
16	Rum Mehmed Paşa	02.08.1632-?	1632-3		
17	Behisnili Ali Paşa	20.02.1633-?	1633	Sivas Bylb.	
18	Celeb Ali Paşa	26.01.1634-08.11.1634	1634		Konya Bylb.
19	Ali Paşa	08.11.1634-03.10.1635	1634-5	Kıbrıs Bylb.	
20	Mustafa Paşa	03.10.1635-?	1635-6		
21	Varvarî Ali Paşa		1637		
22	Yakub Paşa		1637'den önce		Mardin Has. Vyv.
23	Bıyıklı Mustafa Paşa	?-13.09.1638	1637-8	Şam Bylb.	
24	Kınalıoğlu Paşa		1638-9		
25	Vezir Gürcü Mehmed Paşa	I. kez 10.10.1638-? II. kez 31.01.1657-?	1638-9	Erzurum Bylb.	Anadolu Bylb.
26	Ali Paşa	I.kez 16.07.1639 II. kez 28.07.1640	1639, 1640	Kengiri Sb.	
27	Arslan Paşa	I. kez 21.01.1639-? II. kez 21.10.1647-?	1639 1647-?	Aydın mütesellimi	Şam Bylb.
28	Veli Paşa	15.08.1639 -?	1639-?		
29	Süli Paşa		1639-40		
30	İpsir Mustafa Paşa	08.07.1641-?	1641-2	Rumeli Bylb.	Van Bylb.
31	Cafer Paşa	01.11.1642-?	1642-3		
32	Vezir Mustafa Paşa	I. kez 13.02.1643-06.11.1643 II. kez 06.11.1643-?	1643	Saruhan Sb.	
33	Vezir Hasan Paşa (Küçük)	11.03.1644-?	1644	Bağdad Bylb.	Rumeli Bylb.
34	Vezir Mustafa Paşa	27.05.1644-?	1644	Erzurum	Anadolu Bylb.
35	Şaban Ağa	06.04.1645-?	1645-6	Yeniçeri Ağası	Kıbrıs Bylb.
36	Vezir Siyavuş Mustafa Paşa	I. kez 17.09.1646 II. kez 1658-1659	1646, 1658-9	Şam Bylb.	
37	Mehmed Paşa	08.10.1646-?	1646	Van Bylb.	
38	Tayyazade Ahmed Paşa	05.06.1647-?	1647	Mzl. Rakka Bylb.	
39	Ömer Paşa		1651-2	Trablusşam Bylb.	Konya Bylb.
40	Seydi Ahmed Paşa		1654 civarı	... Sb	Anadolu Bylb.
41	Vezir Gürcü Mustafa Paşa		1655	Kaniye Bylb.	Erzurum Bylb.
42	Ali Paşa	10.03.1660-?	1660	Eski Anadolu Bylb.	
43	Mehmed Paşa (Çavuşzade)		1660-1	Anadolu Bylb.	Sivas Bylb.
44	Mustafa Paşa (Kundakçı-zade)	12.1663-	1663-4	Bağdad Bylb.	Trabzon Bylb.
45	Ahmed Paşa		1666'dan önce		
46	Murad Paşa	?-12.1665	1665		
47	Vezir Mehmed Paşa		11.1665		
48	Hasan Paşa	? – 08.1676	1672, 1670-6		
49	Konakçı Ali Paşa	08.1676-?	1676-?		
50	Seyyid Mehmed Paşa		1678		Niğbolu Muh.
51	Seyyid Ebubekir		04-10.1680		
52	Vezir Mehmed Paşa		6.08.1682		
53	Kethüda Ahmed Paşa		05.1683-	Mzl. Anadolu Bylb.	Eğri Bylb.
54	Ömer Paşa		25.08.1683	Karahisar-ı Sahib Sb.	
55	Cufutoğlu Ahmed Paşa		1687	Haleb Bylb.	Aydın mu-hassılı
56	Şeyhzade Ahmed Paşa		20.05.1685		
57	Arslan Paşa		1685-6		
58	İbrahim Paşa (Çelebi)		1686	Mzl. Şam Bylb.	Timişvar Muh.
59	Şahin Mustafa Paşa		1688	Tırhala Muh.	Erzurum Bylb.
60	Vezir Hüseyin Paşa (Topal)		1688-9		Bosna Bylb.
61	Osman Paşa		1689		
62	Süleyman Paşa		1690		
63	Mehmed Paşa (Pomak)		21-30.03.1691	Ağrıboz Muh.	
64	Ali Paşa		1691-2		İlbasan Mut.
65	Ebubekir Paşa		1692		

66	Hasan Paşa (Tokmak)		1693-4		Amasya mir-livası
67	Mehmed Ağa	17.10.1694-?	1694		
68	Salih Paşazade Ahmed Paşa	5.11.1694-16.10.1695	1694-5	Nablus Mut.	Hamid-ili Sb.
69	Şehsuvarzade Mehmed	I. kez 04.1695-? II.kez 1711; III. kez 1713	1695, 1711,1713	Konya Bylb.	Çıldır Bylb.
70	Rodoslu Ali		1696		
71	Çötelî Ahmed Paşa	16.10.1695-8.08.1696	1695-6	Trabzon Bylb.	
72	Osman Paşa		1696		
73	Yunus Paşa	11.08.1696-9.09.1697	1696-1697	Niğde Sb.	
74	Halil Paşa (Bezirgan)	23.09.1697	1697-	Basra Bylb..	Menteşe Sb.
75	Mahmud Paşa		1697-8		
76	Seyyid Ahmed Paşa		1699		Adana Bylb.
77	İbrahim Paşa	1-10.05.1698- 7-17.08. 1699	1698-9		
78	Ahmed Paşa		1700-1	Niğbolu Muh.	
79	Rişvanoğlu Halil Paşa	I. kez:1701-2 II. kez: 1707-1710	1701-2, 1707-10	Malatya Mut.	
Bylb: Beylerbeyi, Sb: Sancak beyi, Mut: Mutasarrıf, Muh: Muhafız, Vyv: Voyvoda, Mzl: Mazul					

Maraş eyaletine atanan beylerbeylerin büyük bir kısmı “*kul sisteminden*” Saray’da yetişmiş, padişaha ve devlete karşı bağlılıkları denenmiş ve sadakat çerçevesi içerisinde eyalete gönderilmişlerdir. Fatih kanunnamesinde “*Beğlerbeğilik dört kimesnenin yoludur: Mal defterdarlarının ve beğlik ile nişancı olanın ve beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beğlerinin yoludur.*” denilmesine rağmen²⁵², 17. yüzyılda artık bu hiyerarşinin izlenmediği anlaşılıyor. Mesela, kanuna aykırı olarak sağ ulufeciler ağası birdenbire Maraş beylerbeyi olarak tayin edilmiştir²⁵³. Kalemiyeden yetişip başdefterdar olan Ömer Paşa, daha sonra sırasıyla Bosna, Anadolu, Trablusşam ve Maraş (1651-1652) valiliklerinde bulunmuştur²⁵⁴. Sarayda yetişen İpşir Mustafa Paşa, mirahur-ı sani ve mirahur-i evvel makamlarını ihraz ettikten başka sırasıyla Budin, Silistre ve Rumeli beylerbeyiliklerinden sonra 08.07.1641’de Maraş’a tayin edilmiştir²⁵⁵. Şahin Mustafa Paşa, Enderun’da yükselerek Has Oda’ya kadar çıkmış, silahdar-ı şehriyari olduktan sonra Tırhala sancak beyliğinden 1688 yılında Maraş Eyaleti’ne atanmıştır²⁵⁶. Gedikli Çavuşlarından Ahmed Paşa, sırasıyla Silahdar Ağası, Sipahiler Ağası, Mentеше sancak beyliği, Özi ve Niğbolu Muhafızlığı yaptıktan sonra 1700 yılında Maraş beylerbeyliğine atanmış fakat kısa bir süre sonra da azledilmiştir²⁵⁷.

²⁵² Bkz. *Kanunname-i Al-i Osman*, TOEM ilavesi, İstanbul 1330, s. 14.

²⁵³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatı’nda Kapıkulu Ocakları II*, Ankara 1988, s. 173, n. 2.

²⁵⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, C. 4, (Eski Yazıdan Nakleden: Seyit Ali Kahraman), (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s. 1324 (Bundan sonra kısaca “*Sicill-i Osmanî*” olarak zikredilecek).

²⁵⁵ BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A. RSK.d., 1512: 59; *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 791.

²⁵⁶ *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1561-2.

²⁵⁷ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197.

Maraş Beylerbeyi olarak atananlar arasında yeniçeri ocağından yetişenler de vardı. Şaban Paşa (06.04.1645)²⁵⁸ ve Ebubekir Paşa (1691-2)²⁵⁹ Yeniçeri Ağası iken, Maraş Eyaleti'ne atanmışlardır. İbrahim Paşa, ocaktan yetişerek Yeniçeri ağası olduktan sonra vezirlikle Erzurum, Bağdad, Şam valiliklerinden sonra azledilmiş bir süre sonra da Maraş'a görevlendirilmiştir²⁶⁰. Kambur bir Yeniçeri olan Kundakçızade Mustafa Paşa, yeniçeri Ağalığından Vezirliğe yükselerek sırasıyla Şam, Bağdad, Maraş (1663-4) ve daha sonra Trablusşam valisi olmuştur²⁶¹. Bağdad, Van, Trablusşam ve Erzurum valiliklerinden sonra 11.03.1644 tarihinde Maraş'a atanan Vezir Küçük Hasan Paşa da ocaktan yetişmiştir²⁶². Gürcü Mustafa Paşa, yeniçeri ağalığına kadar yükselmiş fakat saraydan ayrılarak Kaniye beylerbeyiliğinden sonra 1655'te Maraş'a tayin edilmiştir²⁶³.

Maraş Eyaleti'ne tayin edilen paşaların geldikleri bir diğer kaynak da çeşitli kale ve şehirlerin muhafızlık görevleridir. Özellikle hudut bölgelerinde muhafaza hizmetinde başarılı olanlar bir süre sonra Maraş, Adana ve Kars gibi eyaletlere tayin edilirdi. Örneğin: Pomak Mehmed Paşa, Ağrıboz muhafazasındaki hizmetlerine karşılık 21-30.03.1691 tarihinde²⁶⁴; Şahin Mustafa Paşa, Tırhala muhafızı iken 1688'de²⁶⁵; Ahmed Paşa, Niğbolu muhafızlığından 1700 yılında²⁶⁶ Maraş beylerbeyi olarak terfi ettirilmişlerdir. Maraş valilerine de zaman zaman kendi eyaletleri dışındaki bazı bölgelerin muhafazası görevi veriliyordu. Mesela, Maraş valileri içinde tarihte fazla bir etki bırakmayan, Veli Paşa, 15.08.1639 tarihinde Maraş beylerbeyi olarak tayin edildikten sonra Kerkük muhafazasıyla memur kılınmıştır²⁶⁷. Bazen de Maraş Eyaleti'nin tevcihi, muhafaza hizmetini yapmaları şartına bağlanıyordu. Örneğin Maraş valiliği, 10.03.1660 tari-

²⁵⁸ BOA, A.RSK.d., 1512: 59; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1558.

²⁵⁹ *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 432.

²⁶⁰ *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 777.

²⁶¹ *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1197.

²⁶² BOA, A.RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 641.

²⁶³ BOA, MM.d., 3857: 23; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1195; Mehmet Fatih Gökçek, *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi "Târîh-i Sülâle-i Köprülü" (Transkripsiyon ve Tahlil)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 24.

²⁶⁴ *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1067.

²⁶⁵ *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1561-2.

²⁶⁶ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197.

²⁶⁷ Nermin Yıldırım, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 70; Ömer Kucak, *Zafername (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2007, s. 62; Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 910.

hinde Rumeli tarafında Boğazhisarı'nı muhafaza etmek şartıyla eski Anadolu Beylerbeyi olan Ali Paşa'ya hatt-ı hümayun ile verilmiştir²⁶⁸.

Bu üç kaynaktan başka yollarla Maraş eyaletine atanan beylerbeyleri de vardır. Örneğin Kürt beylerinden olan Süli Paşa 1639-1640 tarihlerinde beylerbeyi olarak Maraş'ta görev yapmıştır²⁶⁹. Seyyid Mehmed Paşa da aynı şekilde beylerden olup yükselerek 1678'de Maraş beylerbeyiliğine kadar çıkmıştır²⁷⁰. Ticaret erbabı olan Bezirgân Halil Paşa, vezaret ile Basra, Diyarbekir eyaletlerinde bulunduktan sonra 23.09.1697 tarihinde Maraş beylerbeyiliğine atanmıştır²⁷¹.

17. yüzyılın sonlarına doğru bazı kişilere Maraş beylerbeyliği payesiyle çeşitli kale ve bölgelerin muhafazalığı görevinin verildiği arşiv kayıtlarına yansımıştır. Örneğin, Kul Kethüdası olan Mehmed Ağa, 17.10.1694 tarihinde Pançova muhafazasına²⁷²; gedikli müteferrikalarından olup arpalık olarak Karesi Sancağına mutasarrıf olan Rodoslu Ali Paşa, 21-30.06.1696 tarihinde Azak Kalesi'nin muhafazasına²⁷³; Seyyid Ahmed Paşa ise 1699 yılında Kavala muhafazasına²⁷⁴ Maraş beylerbeyliği payesi ile görevlendirilmişlerdir. Yine aynı şekilde 04-11.04.1696 tarihli bir Mühimme Defteri kaydına göre Maraş beylerbeyi payesine mutasarrıf olan Osman Paşa, Rodos Adası'nın muhafazası için görevlendirilmiştir²⁷⁵. Ancak işaret edilen örneklerin geçtiği belgelerde bu kişilerin bilfiil eyaletin idaresini yürütüp yürütmedikleri hususu kayıtlardan net olarak anlaşılmamaktadır.

Bahse konu edilen dönemde Maraş beylerbeyleri genellikle Anadolu içerisindeki herhangi bir sancak veya eyaletten tayin olabildikleri gibi, Anadolu'nun dışındaki sancak ve eyaletlerden de atanabilmişlerdi. Örneğin, Veli Paşa (1606), Malatya²⁷⁶; Ali Paşa (1639-40), Kengiri²⁷⁷; Ömer Paşa (1683), Karahisar-ı Sahib²⁷⁸; Pomak Mehmed

²⁶⁸ BOA, KK.d., 217: 7.

²⁶⁹ *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1553.

²⁷⁰ BOA, KK.d., 2438: 9; BOA, İ.E..AS. 24/2159 (29 N 1089/14.11.1678); *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1048.

²⁷¹ *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 584.

²⁷² Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin(1006-1116/1656-1704)*, (Neş. Abdulkadir Özcan), Ankara 1995 (Bundan sonra "*Zübde-i Vekayiat*" olarak anılacaktır.), s. 501; *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Ankara 2000 (Bundan sonra kısaca "*Anonim Osmanlı Tarihi*" olarak zikredilecek.), s. 86.

²⁷³ BOA, M.d., 108: 336/1384; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 273.

²⁷⁴ BOA, M.d., 111: 76/259; BOA, A.RSK.d., 1551: 28; BOA, İ.E..AS., 46/4223.

²⁷⁵ BOA, M.d., 108: 190/803.

²⁷⁶ *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, (Haz. Cengiz Orhonlu), İstanbul 1970, s. 129.

²⁷⁷ BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A. RSK.d., 1512, 59.

²⁷⁸ Fatih Gürçan, *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008, s. 71.

Paşa (1691), Bursa²⁷⁹; Yunus Paşa (1696-7), Niğde²⁸⁰ ve Rişvanoğlu Halil Paşa (1701), Malatya²⁸¹ sancaklarında sancak beyi görevlerinde iken Devlet'e yaptıkları hizmetlere mükâfat olarak terfian Maraş beylerbeyliğine atanmışlardır. Nogay Paşa (1626), Şam²⁸²; Behisnili Ali Paşa (1633), Sivas²⁸³; Ali Paşa (1634-5), Kıbrıs²⁸⁴; Vezir Gürcü Mehmed Paşa (1638-9) Erzurum²⁸⁵; İpşir Mustafa Paşa (1641-2), Rumeli²⁸⁶; Küçük Vezir Hasan Paşa (1644), Bağdad²⁸⁷; Mehmed Paşa (1646), Van²⁸⁸; Ömer Paşa (1651-2), Trablusşam²⁸⁹; Vezir Gürcü Mustafa Paşa (1655), Kanije²⁹⁰; Cufutoğlu Ahmed Paşa (1687), Haleb²⁹¹; Şehsuvarzade Mehmed Paşa (1695), Karaman²⁹²; Çötelî Ahmed Paşa (1695-6) Trabzon²⁹³ ve Bezirgân Halil Paşa (1697-8), Basra²⁹⁴ eyaletlerinde beylerbeylik görevlerinde iken Maraş Eyaleti'ne tayin edilmişlerdir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Dulkadriye eyaletine vali/beylerbeyleri atamalarında belli bir bölge ya da kademe sıralaması görülmemektedir. Maraş Eyaleti'nde görev yapan beylerbeylerinden, sonraki görev yerleri hakkında bilgi edinilenlerin, Anadolu, Şehrîzor, Karaman, Erzurum, Şam, Van, Rumeli, Kıbrıs, Haleb, Eğri, Sivas (Rum), Çıldır ve Adana gibi çok farklı eyaletlere atandıkları görülmektedir²⁹⁵. Örneğin, 17. yüzyılda isyanıyla ünlenen Abaza Mehmed Paşa, daha önce Maraş beylerbeyi iken 1620'de Erzurum beylerbeyliğine terfian atanmıştır²⁹⁶.

Çok nadir de olsa bazı Maraş mirimiran veya valilerinin tenzili rütbe ederek sancaklara veya muhafaza görevlerine atandıkları da görülmektedir. Örneğin, Maraş

²⁷⁹ *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1067.

²⁸⁰ *Zübde-i Vekayiat*, s. 588-589; Silahdar, *a.g.e.*, s. 171-2; BOA, C..ML., 568/23209.

²⁸¹ BOA, M.d., 111: 315/1106; BOA, M.d., 111: 373/1256; BOA, M.d., 111: 415/1418.

²⁸² Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C. II, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 384; Yunus Emre Konuk, *Sultan IV. Murad'ın Bağdad Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2005, s. 22; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1119.

²⁸³ Aycibin, *a.g.t.*, s. 835.

²⁸⁴ BOA, C..DH., 6095: 45.

²⁸⁵ BOA, KK.d., 266: 60; N. Yıldırım, *a.g.t.*, s. 36. *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1052.

²⁸⁶ BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A. RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 791.

²⁸⁷ BOA, A.RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 641.

²⁸⁸ BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

²⁸⁹ *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1324.

²⁹⁰ BOA, MM.d., 3857: 23; *Sicill-i Osmani*, C. 4, s. 1195.

²⁹¹ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 206).

²⁹² *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1074.

²⁹³ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 206.

²⁹⁴ *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 584.

²⁹⁵ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tablo 2.

²⁹⁶ BOA, A.RSK.d., 257: 1,88; BOA, A.RSK.d., 1498: 31'den nakleden Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 156; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1039; İsmail Gül, *Osmanlı Devleti'nde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyancıları (1623-1640)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2006, s. 12; Aycibin, *a.g.t.*, s. 694, 854.

beylerbeylerinden Bezirgân Halil Paşa (1697-8), Menteşe Sancağı'na²⁹⁷; Salih Paşazade Ahmed Paşa (1694-5), Hamid-İli Sancağı'na²⁹⁸; Tokmak Hasan Paşa (1693-4), Amasya Sancağı'na²⁹⁹; Ali Paşa (1691-2), İlbasan Sancağı'na³⁰⁰ ve Rişvanoğlu Halil Paşa (1701) Saruhan Sancağı'na³⁰¹ mirliya olarak gönderilmişlerdir. 1627-9 yılları arasında Maraş beylerbeyi olan ve azledilen Ebubekir Paşa'ya daha sonra Birecik Sancağı arpalık olarak verilmiştir³⁰².

Haleb Beylerbeyliğinden 1687 yılında Maraş'a atanan Boşnak asıllı Cufutoğlu Ahmed Paşa, buradan Aydın muhasıllığına getirilmiştir³⁰³. 1678 yılında Maraş valisi olan Seyyid Mehmed Paşa, daha sonra sırasıyla Kayseri ilavesiyle Niğbolu muhafızlığı, Adana ve Musul valiliklerinde bulunmuştur³⁰⁴. Maraş valisi Yakup Paşa (1637'den önce)'nin ismi bir belgede Mardin hasları voyvodası olarak geçmektedir³⁰⁵.

Maraş eyaletindeki bazı vali/beylerbeyleri de buradaki görevleri sırasında ölmüş veya işledikleri suçlarının üzerlerine sabit olması sonucu öldürülmüşlerdir. Örneğin, 1622-3 yıllında Maraş Beylerbeyi iken on bin kişilik kuvveti bulunan Kalavun Yusuf Paşa, Abaza Mehmed Paşa isyanında ona katılmış ve sonra Sivas önünde yine onun tarafında katledilmiştir³⁰⁶. Önceleri eşkıya elebaşlarından olup daha sonra bazı hizmetleri karşılığında 02.08.1632 tarihinde Maraş Eyaleti'ne mirimiran olarak atanan Rum Mehmed Paşa, kendisine güvenilmediğinden görevine başlamadan, Behisnili Ali Paşa'ya ölüm fermanı gönderilerek Ayntab'da öldürtülmüştür³⁰⁷. Asî Kalenderoğlu'na yardım eden, babası gibi kendisi de bir zamanlar eşkıyalığa sapan Kınalıoğlu Paşa, affedilerek 1638-9'da Maraş Eyaleti'ne atanmış ise de daha sonra hakkında merkeze

²⁹⁷ *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 584.

²⁹⁸ *Zübde-i Vekayiat*, s. 501; Silahdar, *a.g.e.*, s. 64; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197.

²⁹⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 60-1; *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 646.

³⁰⁰ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 273.

³⁰¹ BOA, A.RSK.d., 1551: 17.

³⁰² BOA, MM.d., 6633; MM.d., 300: 147,178; BOA, M.d., 87: 163/508; *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 13, s. 4'ten nakleden Zülfiye Koçak, *Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, ATAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2000, s. 238.

³⁰³ Mesut Demir, *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 454; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 206.

³⁰⁴ BOA, KK.d., 2438: 9; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1048.

³⁰⁵ TSMA, E. 9298-84; TSMA, E. 9298-85; BOA, MM.d., 3443: 225.

³⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3-4, s. 150; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1698; Aycibin, *a.g.t.*, s. 669-670, 703-704; Gül, *a.g.t.*, s. 12-13; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, (Çev. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 226.

³⁰⁷ BOA, C.DH., 6095: 45; BOA, KK.d., 266: 60; Naima, *Naima Tarihi*, C. III, s. 1202; Efkân Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 97; Aycibin, *a.g.t.*, s. 835.

şikâyetler gidince izalesi için ferman çıkmış ve öldürülmüştür³⁰⁸. Malatya ve Kars-ı Zülkadriye sancaklarının ilhakıyla 16.10.1695 tarihinde Maraş Eyaleti'ne tayin edilen Çöteli Ahmed Paşa, 1696 yılında Temeşvar Kalesi üzerine gidildiği sırada görev mahalinde bazı insanları şeriata muhalif olarak katlettiği şeran üzerine sabit olunca Pançova Ovası'nda Padişah'ın Otağı önünde öldürülmüştür³⁰⁹. Yine Maraş valisi Hasan Paşa, IV. Mehmed'in 1672 yılındaki I. Lehistan (Kamaniçe Seferi) seferine mükemmel kapı halkı ve eyaletindeki tımar askerleriyle katıldığı³¹⁰ gibi II. Lehistan seferine de çağrıldığı halde herkesten sonra gelip orduya katıldığı için İsakçı'da çavuşlar emminde hapsedilmiş ve mansıbı Konakçı Ali Paşa'ya ihsan olunmuştur (1676)³¹¹. Enderun'dan yetişerek Şam beylerbeyiliğinden sonra 1638 yılında Maraş'a atanan Bıyıklı Mustafa Paşa³¹² ile 1692 yılında Maraş valisi olan Ebubekir Paşa³¹³, bu görevleri esnasında iken ecelleriyle vefat etmişlerdir. 1687-8 yılları arasında Dulkadriye eyaleti beylerbeyi olan Mahmut Paşa da bu sıralarda eceliyle vefat etmiştir³¹⁴.

Ulaşılan ve incelenen belgelerden bu dönemde Maraş Eyaleti'nde görev yapan valilerin hepsinin görev süresini kesin olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, bu sürenin ortalama bir sene civarında olduğu anlaşılmaktadır³¹⁵. Her yıl tevcihi yapılan Maraş Eyaleti'nde, valilerin bazılarının bir sene bile bu görevde kalamadıklarını tevcihlerle ilgili belgelerden takip etmek mümkündür³¹⁶.

Maraş valilerinden bir kısmı, aralıklı olarak ya da artarda olacak şekilde birkaç defa aynı göreve tayin edilmişlerdir. Nitekim, Ali Paşa, ilki 1639 ikincisi 1640 tarihlerinde³¹⁷; Arslan Paşa, 1639 ve 1647-8 yıllarında³¹⁸; Vezir Gürcü Mehmed Paşa, 1638-9 ve 1657'de³¹⁹; Vezir Siyavuş Mustafa Paşa, 1649 ve 1658-9 senelerinde³²⁰ ve Rişvanoğ-

³⁰⁸ *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 888.

³⁰⁹ *Zübde-i Vekayıat*, s. 588-589; Silahdar, *a.g.e.*, s. 108, 171; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 206; BOA, M.d., 107: 2/5, 15/36.

³¹⁰ Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamaniçe*, (*Tahlil ve Metin*), (Haz. Ayşe Hande Can), (<http://ekitap.kultur.turizm.gov.tr/dosya/1-219106/h/giris.pdf> ziyaret tarihi: 25.09.2012) s. 11, 40; BOA, Ş.d., 8: 492/2392, 2393; BOA, Ş.d., 8: 395/1929; BOA, Ş.d., 8: 111/492; Ş.d., 4: 457/1938; *Zübde-i Vekayıât*, s. 50.

³¹¹ Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamaniçe*, s. 40, 73; Mehmet İnbaşı, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu*, İstanbul 2004, s. 119, 147;

³¹² N. Yıldırım, *a.g.t.*, s. 22, 34; Kucak, *a.g.t.*, s. xlviii, 19; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1190.

³¹³ *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 432.

³¹⁴ *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 923.

³¹⁵ Kunt, *a.g.e.*, s. 79.

³¹⁶ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tablo 2.

³¹⁷ BOA, KK.d., 266: 60; BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

³¹⁸ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 324; BOA, KK.d., 266: 60; Kucak, *a.g.t.*, s. 55; Aycibin, *a.g.t.*, s. 900; BOA, A.RSK.d., 1512: 59; N. Yıldırım, *a.g.t.*, s. 62.

³¹⁹ Naima, *a.g.e.*, C. III, s. 1398; KK.d., 266: 60; Aycibin, *a.g.t.*, s. 890; N. Yıldırım, *a.g.t.*, s. 36; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1052.

lu Halil Paşa, 1701-2 ve 1707-8 yıllarında³²¹ olmak üzere ikişer defa bu göreve getirilmişlerdir. Şehsuvarzade Mehmed Paşa ise tek örnek olarak 1695, 1711 ve 1713 yıllarında olmak üzere üç kez Maraş Eyaleti'ne atanmıştır³²². Bir sancak tevcih defterine göre: 1631'de Maraş Eyaleti'ne tayin edilen Hasan Paşa'nın³²³ ve Saruhan sancak beyliğinden 1643'te bu göreve getirilen Vezir Mustafa Paşa'nın³²⁴ bir yıl daha bu makamlarında ibka edildikleri görülmektedir.

İncelenen dönem içerisinde Maraş eyaletine gönderilen beylerbeylerinin bir kısmı "vezir" payesine sahipti. Maraş idarecilerine hitaben yazılan hükümlerde bu durum açık şekilde görülmektedir. 1622 yılında Maraş valisi olan Kalavun Yusuf Paşa, maliye kökenli olup önce şikk-ı evvel defterdarı olmuş daha sonra vezirlik ile buraya atanmıştır³²⁵. Gürcü Mehmed Paşa, saraydan vezir rütbesiyle ayrılmış, muhtelif eyaletlerde görev aldıktan sonra ilki 1638-9 ve ikincisi 1657-8 yıllarında olmak üzere iki kez Maraş valiliği yapmıştır³²⁶. Yukarıda adı geçen İbrahim Paşa, 1686'da ve Kundakçızade Mustafa Paşa, 1663'te yeniçeri ağalığından yükselerek vezirlik rütbesiyle Maraş Eyaleti'ne tayin olmuşlardır³²⁷. Enderun'dan yetişerek beylerbeyi olan Çavuşzade Mehmed Paşa, vezirlikle Anadolu beylerbeyi iken 1660'ta Maraş'a gönderilmiştir³²⁸. Başbakıku lu Topal Hüseyin Ağa, Anadolu'da ortaya çıkan eşkıya taifesinin izalesi ve cezalandırılması şartı ve vezirlik rütbesiyle 1688 yılında Maraş Valiliğine getirilmiştir³²⁹. Bunların dışında Mustafa Paşa (1643-4)³³⁰, Küçük Hasan Paşa (1644)³³¹, Mustafa Paşa (1644)³³², Siyavuş Mustafa Paşa (ilki 1646'da ikincisi 1658'de)³³³, Gürcü Mustafa Paşa (1655)³³⁴, Mehmed Paşa (1665)³³⁵ ve Mehmed Paşa (1682)³³⁶ vezirlik rütbesiyle Maraş Eyaleti'ne vali olmuşlardır.

³²⁰ BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

³²¹ BOA, M.d., 111: 415/1418; BOA, M.d., 111: 315/1106; BOA, A. RSK.d., 1560: 63; BOA, A.RSK.d., 1551: 17; BOA, MM.d., 22340: 17; *Anonim Osmanlı Tarihi*, s.154.

³²² BOA, M.d., 121: 44/179; Mehmet Süreyya, *Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. IV/I, (Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun), İstanbul 1996, s. 258.

³²³ BOA, C..DH., 6095: 45.

³²⁴ BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

³²⁵ *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1698; Aycibin, *a.g.t.*, s. 669-670.

³²⁶ BOA, KK.d., 266: 60; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1052. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)] Tahlil ve Metin Tenkidi*, (Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008, s. 103.

³²⁷ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 110.

³²⁸ *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1046.

³²⁹ *Zübde-i Vekayiat*, s. 292; BOA, M.d., 98: 18-19/48.

³³⁰ BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

³³¹ BOA, A.RSK.d., 1512: 59; *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 641.

³³² BOA, A.RSK.d., 1512: 59. *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1184.

³³³ BOA, A.RSK.d., 1512: 59; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1517; Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme*, s. 103.

³³⁴ BOA, MM.d., 3857: 23; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1195.

Maraş beylerbeyiliğine bilfiil resmî görevde bulunan kimseler atandıkları gibi mazul vaziyetteki kişiler de bu göreve atanmaktaydılar. Celeb Ali Paşa, taşralarda serbest büyüyüp talihinin yardımıyla beylerbeyi olmuş, Trablusşam valiliğinden alındığı bir sırada 26.01.1634 tarihinde kendisine Malatya Sancağı ilhakıyla Maraş Eyaleti tevcih edilmiştir³³⁷. Eski Rakka Beylerbeyi olan Tayyaroğlu Ahmed Paşa'ya 05.06.1647'de Maraş beylerbeyliği verilmiştir³³⁸. Vezir Siyavuş Mustafa Paşa, 17.09.1646 tarihinde birinci kez Maraş'a tayin edilirken Anadolu eyaletinden mazul durumundaydı³³⁹.

Osmanlı idari yapısı içerisinde eyalette sultanın otoritesini temsil eden en yüksek yönetici olan Maraş valilerinin, eyalet idaresi ile ilgili askerî ve idari olmak üzere iki asli görevi vardı³⁴⁰. Askerî görevi, kapı halkı ve görev bölgesindeki diğer sancaklardan emirlerine girecek olan askerlerle daima savaşa hazır halde beklemek ve çağrıldığında sefer anında orduya katılmaktı³⁴¹. Bu bağlamda eyaletteki tımar sistemi bünyesindeki zeamet ve tımar tasarruf eden askerlerin belirli zamanlarda yoklamalarını yaptırır³⁴², bu konuda divanına yansıyan her türlü sorunla ilgilenirlerdi³⁴³.

Bütün sancaklardaki tımarlı sipahilerin birinci derecede askerî şefi³⁴⁴ olan beylerbeyinin önemli görevlerinden biri de boşalan tımarların ehil olan kimselere tevcih edilmesidir³⁴⁵. “*Tezkiresiz tımar*” denilen bu tımarlar, ilk defa verilecek tımarlar olmazdı. Maraş valileri, ancak 2.999 akçeden az tımarları doğrudan tevcih edebilirler³⁴⁶,

³³⁵ BOA, Ş.d., 4: 106/459.

³³⁶ BOA, İ.E.. DH. 139.

³³⁷ BOA, C..DH., 6095: 45; BOA, MM.d., 3443: 5; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 281.

³³⁸ BOA, A.RSK.d., 1512: 59; *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 17, s. 243-3'den nakleden Ruhi Özcan, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Ayıntab (Gaziantep)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, Bişkek 2004, s. 36.

³³⁹ BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

³⁴⁰ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler Ankara 11-15 Ekim 1976*, C. II, Ankara 1981, s. 1266; Halil İnalçık, “Eyalet”, *EF*, Vol. II s. 723; Yücel, “Desantralizasyona”, s. 665; Kunt, *a.g.e.*, s. 27.

³⁴¹ Yücel, “Desantralizasyon”, s. 666; Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a kadar)”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s.78-79.

³⁴² BOA, Ş.d., 11: 569 (Evahir-i Z 1099/17-27.10.1688).

³⁴³ Muhafaza hizmetinde firar eden tımarlı sipahi yoklamaları ile ilgili bir örnek için bkz. BOA, M.d., 106: 349/1346 (Evahir-i R 1107/29-9.11.1695).

³⁴⁴ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1998, s. 218.

³⁴⁵ Mehmet İpşirli, “Beylerbeyi”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 71.

³⁴⁶ Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a kadar)”, s. 78-9.

3000 akçe olunca tevcihat yapamaz sadece tezkire yazıp devlet merkezine gönderirlerdi³⁴⁷.

Beylerbeylerinin idari görevi ise; kadı ile birlikte sorumluluk bölgesinde yaşayan reayanın güvenliğini sağlamak, kanuna aykırı hareketleri önlemek ve adaletin uygulanmasını temin etmek idi³⁴⁸. Kayıtlardan beylerbeyinin, gerek şehir için ve gerekse bölge için huzurun ve asayişin teminindeki en önemli icra organı olduğu anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda, beylerbeyine asıl görevinin bu olduğu hatırlatılmış, huzursuzluğa neden olan suçluların yakalanarak adalete teslim edilmesi, yani kadıya havale edilmesi, kendisine emredilmiştir³⁴⁹.

Maraş valileri görev yaptıkları eyaletin en yüksek mali amiri durumunda olmaları sebebiyle başta nüzul³⁵⁰, sürsat³⁵¹ gibi avarız vergileri³⁵² olmak üzere her türlü verginin tahsil edilerek zamanında hazineye gönderilmesi³⁵³, bütün mukataaların denetimi ve iltizam işleri, şehirde bulunan vakıfların korunması³⁵⁴, dini-sosyal yapıların ve kalelerin tamiri³⁵⁵; mütesellim, alaybeyi vb. ihtiyaç duyulan görevliler için merkeze arz yazılması³⁵⁶ gibi vazifeleri de yerine getirmekteydiler.

17. asırda Maraş beylerbeylerini en fazla meşgul eden konulardan birisi Osmanlı Devleti'nin hem batıda Avusturya, Venedik ve Lehistan ile hem de doğuda İran ile giriştikleri uzun soluklu savaşlar olmuştur. Vali/beylerbeylerin buldukları bölgenin en büyük askerî amiri ve kumandanı durumunda olmaları onların yetki ve sorumluluklarını hayli arttırmıştır. Hemen her dönemde kısa aralıklarla çok cepheli savaş-

³⁴⁷ Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Çev. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1992, s. 156-158. Bazı örnekler için bkz. BOA, İ.E.. AS., 24/2159 (29 N 1089/14.11.1678); BOA, İ.E..DH., 139; BOA, İ.E..AS. 46/4223.

³⁴⁸ Yücel, "Desantralizasyon", s. 666.

³⁴⁹ Bir örnek olarak bkz. BOA, M.d., 79: 605.

³⁵⁰ BOA, MM.d., 3857: 23 (12 C 1069/07.03.1659).

³⁵¹ Maraş eyaleti sürsat bedellerini tahsil etmek için önce Maraş Valisi Hüseyin Paşa'ya emredilmiş iken onun vefat etmesiyle, aynı vergiyi mahallinde toplamak için yeni vali Osman Paşa'ya yeniden ferman gönderilmiştir (BOA, MM.d., 3167: 55).

³⁵² BOA, MM.d., 3482: 187.

³⁵³ Vergilerin toplanması ve vergilerini vermek istemeyenler ile ilgili Maraş valilerine yazılan bazı emirler için bkz. BOA, MM.d., 6633: 45; BOA, MM.d., 300: 147,178; BOA, MM.d., 3178: 14; BOA, Ş.d., 11: 474 (Evahir-i L 1099/19-29.08.1688); BOA, MM.d., 18536: 11; BOA, MM.d., 3178: 14; Bayram Üstün, *41/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1048/M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 337-8.

³⁵⁴ Maraş, Sivas ve Karaman'daki Zülkadriye vakıflarına yapılan haksız müdahalelerinin önlenmesi ile ilgili Maraş valisi ve kadısına gönderilen emr-i şerif için bkz. BOA, MM.d., 22116: 17 (3 R 1052/1.07.1642). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 106/459.

³⁵⁵ BOA, M.d., 89: 67/170; BOA, M.d., 81: 88/195.

³⁵⁶ Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa'nın Malatya kalesindeki gönüllüler kethüdalığına Cafer'in atanması hususunda yazdığı arz için bkz. BOA, A.RSK. d., 1483: 21. Alaybeyi tayini için yazılan arzlar hakkında bkz. BOA, KK.d., 494: 103; BOA, İ.E..TCT., 823 (12 N 1111/03.03.1700); BOA, A.RSK. d., 1564: 72; BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64, 62/A.

ların yapılması, onları meslek hayatlarının önemli bir kısmını cephelerde fiilen muharebe etmek veya bunun hazırlığı içerisinde geçirmek zorunda bırakmıştır. *Şark veya Engürüs seferleri* olarak kayıtlarda zikredilen savaş dönemlerinde, sefer durumu önceden kendilerine bildirilir ve askerleri ile birlikte sefere hazır olması talimatı verilirdi. Onlar da kendi kapı halkı ve eyaletindeki diğer kuvvetlerle yoğun bir hazırlığın içine girerlerdi³⁵⁷. 1695 yılında Avusturya üzerine düşünülen ve II. Mustafa'nın bizzat katıldığı sefere hazırlıklar sadedinde Maraş Beylerbeyi Ahmed Paşa'ya, sayıları gönderilen fermanda belirtilen, mükemmel ve silahlı kapı halkı; eyaletinin Maraş, Zamantı, Gerger, Ayntab ve Kâhta kalelerindeki askerler, yine eyaletteki Gökvelioğlu Veli ve Rişvanoğlu Halil gibi bazı güçlü yerel beylerin askerleriyle birlikte katılması için emr-i şerif yazılmıştır³⁵⁸. 1603-4 yıllarında Maraş Beylerbeyi olan Sefer Paşa, eyaletindeki tüm askerler ile sefere çağrılmıştı³⁵⁹. Yine aynı şekilde Maraş beylerbeyi olan Nogay Paşa, IV. Murad'ın 1626 yılındaki Bağdad Seferine katılmıştır³⁶⁰. Bu sefer sırasında Nogay Paşa yerine Maraş beylerbeyi olan Zor Paşa, sefer dönüşünde Temmuz-Ağustos 1627 tarihinde Ahıska muhafazasına gönderilmişti. Zor Paşa, ayrıca Abaza Mehmed üzerine yapılan sefere de katılmıştı³⁶¹. 1635 yılında Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa, eyaletinin Ayntab Sancağı dışındaki tımar ve zeamet askerleri ve kendi mükemmel kapusuyla Karaman Beylerbeyi Arslan Paşa'nın yerine Ahıska muhafazasına tayin edilmişti³⁶². 1672-6 yılları arasında Maraş beylerbeyi olan Hasan Paşa, IV. Mehmed'in 1672 yılındaki I. Lehistan (Kamanıçe Seferi) ve 1676'daki II. Lehistan seferlerine mükemmel kapı halkı ve eyaletindeki tımar askerleriyle katılmıştır³⁶³. Araştırma dönemimiz ile ilgili pek çok belgeden Maraş valilerinin, özellikle 17. yüzyılın sonlarında Kutsal İttifak ile yapılan

³⁵⁷ Evail-i R 1110/7-17.10.1698 tarihinde Maraş Beylerbeyi Süleyman Paşa'ya gönderilen bir ferman ile Maraş cemaatlerinden toplam 200 kişilik bir kuvvetin oluşturularak düşünülen sefere gönderilmesi emredilmiştir (BOA, M.d., 99: 46-49/183). Sefer için aşiretlerden asker ihracı için Maraş valilerine gönderilen başka hükümler için bkz. BOA, M.d., 101: 1/4; BOA, M.d., 100: 142/543. Seferler için mühimmat temini ve irsali hakkında Maraş valilerine yazılan hükümlere bazı örnekler için bkz. BOA, MM.d., 3134: 67 (12 N 1112/20.02.1701); BOA, C..BH., 50/2377; BOA, M.d., 111: 531, 563; BOA, A.E.. SMST.II, 11/1033.

³⁵⁸ BOA, M.d., 108: 213/902; BOA, M.d., 106: 369/1412; BOA, M.d., 107: 2/5, 15/36. Başka belgelerden Ahmed Paşa'nın henüz gelip orduya yetişmediğinden bu konuda kendisine iki kez tekit emri yazılmıştır (BOA, M.d., 108: 191/817 (Evahir-i N 1107/24-05.04.1696).

³⁵⁹ BOA, M.d., 75: 204/415.

³⁶⁰ Topçular Kâtibi, *a.g.e.*, s. 384; Naima, *a.g.e.*, C. III, s. 922; Konuk, *a.g.t.*, s. 22.

³⁶¹ Konuk, *a.g.t.*, s. 28, 34-35; Nazım Tektaş, *Sadrzamlar, Osmanlıda İkinci Adam Saltanatı*, İstanbul 2002, s. 219; Aycibin, *a.g.t.*, s. 760, 774, 782.

³⁶² BOA, M.d., 87: 115/365 (13 R 1047/04.09.1637). Daha sonra Ahıska'nın muhafazasına Trabzon beylerbeyi Mehmed Paşa görevlendirilince Mustafa Paşa'ya eyaletinde sefer hazırlığı yapması için izin verildi (BOA, M.d., 87: 186/556; Naima *a.g.e.*, C. III, s. 1398).

³⁶³ Hacı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 11,40; BOA, Ş.d., 8: 492/2392, 2393; BOA, Ş.d., 8: 395/1929; BOA, Ş.d., 8: 111/492; BOA, Ş.d., 4: 457/1938; *İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, (Neş. Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996, s. 116, 148; *Zübde-i Vekayiât*, s. 50, 73; İnbaşı, *a.g.e.*, s. 119, 147.

savaşlardan dolayı sık sık seferlere çağrıldıkları, hatta bir kısmının, bu savaşlarda Devlet'e hizmet ederken hayatını kaybettiğini görmekteyiz³⁶⁴. Maraş beylerbeyi Yunus Paşa, 1697 yılında Sultan II. Mustafa'nın katıldığı Macar Seferi sırasında Zanta savaşında şehit düşmüştür³⁶⁵. Yine Maraş beylerbeyi Halil Paşa'ya kapısındaki askerler, eyaletinin tımar askerleri ve eyaletinden ihracına memur olduğu kale neferleriyle 1110/1698 yılında düşünülen sefere katılması emredilmiş³⁶⁶, fakat o, daha sonra bölgesindeki eşkiya ile mücadele etmesi şartıyla bu seferden muaf tutulmuştur³⁶⁷.

Beylerbeyleri sefere gittiklerinde kendi vilayetlerindeki bir sancak beyini yeteri kadar sipahi ile birlikte bölgelerinin muhafazası için bırakırlardı³⁶⁸. Osmanlı ordusu sefere çıktığında, Padişah huzurunda yapılan toplantılarda ve bayramlarda kanun gereği³⁶⁹, Maraş beylerbeyleri kendi askerleriyle Anadolu, Karaman, Sivas ve Diyarbekir eyaletlerinden sonra gelmek kaydıyla, ordunun sol kanadında yer alırdı³⁷⁰. Maraş beylerbeylerinin seferde Dümдар (Artçı) kumandanlığına tayin edilmesi de kanundu³⁷¹.

Maraş vali veya beylerbeyleri sadece seferlere iştirak etmemişler aynı zamanda serhatlardaki kale ve şehirlerin muhafazasına da tayin edilmişlerdir. Bu bağlamda Maraş beylerbeylerinden Yusuf Paşa, 02.05.1616 tarihinde askerleriyle Erzurum muhafazasına³⁷²; Vezir Mustafa Paşa, 19.06.1643 tarihinde Bağdad muhafazasına³⁷³; Arslan Paşa, 28.09.1686 tarihinde kapı halkı ve eyalet askerleri ile birlikte Pojeğa muhafazasına³⁷⁴ görevlendirilmişlerdir.

Çıkılan seferler esnasında ve bilhassa savaşta başarı gösteren valiler, taltif edilir³⁷⁵, kendilerine merkezden hilat, murassa kılıç ve para hediyeleri gönderilirdi. Örne-

³⁶⁴ Maraş beylerbeyi Çerkez Haydar Paşa, 06.09.1595 tarihinde Serdar-ı Azam Sinan Paşa ile birlikte katıldığı savaş esnasında şehit düşmüştür (M. Süreyya, *Sicil*, C. 2, s. 261; Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. 2, (Yay. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989. s. 507).

³⁶⁵ Silahdar, *a.g.e.*, s. 250, 273, 291, 298. Maraş Mutasarrıfı Yunus Paşa'ya bu sefer sırasında Kasapbaşı tarafından on öküz ve otuz koyun verilmiştir (BOA, İ.E..AS., 45/4133 (27 M1109/15.08.1697)).

³⁶⁶ BOA, M.d., 110: 392/1718 (Evahir-i L 1109/02-12.05.1698).

³⁶⁷ BOA, M.d., 110: 128/566 (Evail-i R 1109/17-27.10.1697).

³⁶⁸ BOA, M.d., 63: 8/14 (12 Ca 995/20.04.1587).

³⁶⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 129.

³⁷⁰ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi Metin ve İndeks (1003-1045/ 1595-1635)*, C. III, (Haz. Şevki Nezihi Aykut), Ankara 2004, s. 522; Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme*, s. 372; Yaşar Yücel-Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III Osmanlı Dönemi (1566-1730)*, Ankara 1991, s. 35.

³⁷¹ Konuk, *a.g.t.*, s. 72; Aycibin, *a.g.t.*, s. 248, 250; Yıldırım, *a.g.t.*, s. 36; Maraş Beylerbeyi Hasan Paşa, 1695 Macaristan seferinde dümдар tayin edilmişti (*Anonim Osmanlı Tarihi*, s. 61).

³⁷² BOA, M.d., 81: 76/165.

³⁷³ BOA, M.d., 89: 17/45.

³⁷⁴ BOA, Ş.d., 10: 71, 51, 179; Demir, *a.g.t.*, s. 278-9, 283, 454.

³⁷⁵ Salih Paşazade Ahmed Paşa, maiyetindeki askerleriyle 1694 yılında sefere iştirak etmiştir. Sefer dönüşünde, başarılı hizmetlerine karşılık Maraş Eyaleti, Malatya Sancağı ilavesiyle, 05.11.1694 tarihinde kendisine verilmiştir (*Zübde-i Vekayiat*, s. 501; Silahdar, *a.g.e.*, s. 64; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 197).

ğin, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana Seferi sırasında 20.05.1683 tarihinde Maraş beylerbeyi Kethüda Ahmed Paşa, 1.200 askeri ile birlikte padişahın önünde resmigeçit yaptığı sırada çeşitli hediyelerle taltif edilmiştir³⁷⁶.

İncelenen dönemde beylerbeylerini en çok meşgul eden bir diğer sorun da Celâlî isyanları ve eşkıyalık hadiseleri idi. 17. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun hemen her yerinde görülen yolsuzluk ve eşkıyalık olayları Maraş Eyaleti'nde de sıklıkla görülmüştür³⁷⁷. Bu tür suçluların yakalanarak mahkemeye çıkarılması ve suçu sabit olanların katledilmesi beylerbeyinin görevleri arasındaydı³⁷⁸. Celâlîlere karşı güvenliğin sağlanmasında muazzam çabaları olan beylerbeyleri, Celâlî gâilesinin sona ermesiyle birlikte bu defa daha çok aşiret menşeli eşkıya ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır³⁷⁹.

1603-4 yıllarında Maraş Beylerbeyi olan Sefer Paşa, eyaletindeki tüm askerler ile sefere çağrıldığı zaman, Arap eşkıyasının Celâlîlerle beraber hareket ederek Aynatab'da sebep oldukları faaliyetlerine karşı otuz kadar sipahinin sancağın muhafazası için alıkonulmasını merkezden rica etmişse de merkezî hükümet, bu sıralarda Avusturya ile yapılan savaşlar için fazla askere ihtiyacı olduğunu ileri sürerek, onu tüm askerleri ile birlikte sefere çağırmıştır³⁸⁰.

³⁷⁶ Mehtap Yılmaz, *Vekayi' name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 16, 49, 51.

³⁷⁷ 17. yüzyılda Maraş ve çevresinde meydana gelen asayiş ve eşkıyalık olaylarını arşiv belgelerine göre inceleyen çalışmalar için bkz. Süleyman Demirci, Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*, İstanbul 2012; aynı müellifler, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)", *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, S.2 (Nisan 2012), ss.73-103; aynı müellifler, "Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)", *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/2, S. 16, ss. 47-76; aynı müellifler, "Osmanlı Türkiye'sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)", *Turkish Studies*, Vol. 7/3, Summer 2012, pp. 887-914.

³⁷⁸ BOA, M.d., 81: 76/165 (05 R 1025/02.05.1616); M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s.15 vd.,

³⁷⁹ Türkmen taifesinden Bozkoyunlu, Kürt cemaatlerinden Cihanbeyli, Balbanlu, Kılıçlı gibi cemaatlerin Malatya çevresinde çıkardıkları eşkıyalığın bertaraf edilmesi için Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya hüküm gönderilmiştir (BOA, M.d., 101: 23/72 (Evahir-i C 1102/21-30.03.1691). Kara Eşmeli ve Bozkoyunlu aşiretlerinin Maraş'ın Elbistan nahiyesinde şehri 40 gün boyunca kuşatarak sebep oldukları eşkıyalıkların önlenmesi sadedinde Maraş beylerbeyine 09-19.06.1689 tarihinde gönderilen hüküm için bkz. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989, s. 79, ves.134. Maraş valilerine hitaben eşkıyalığı önlemeleri hususunda gönderilen başka hükümler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 457/1938; BOA, M.d., 100: 134/515; BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102/31.12.1690); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 93, ves. 144;

³⁸⁰ BOA, M.d., 75: 204/415.

Daha önce bahsedildiği üzere Anadolu'daki Celâflilerin tedibine ve tenkiline memur olan Kuyucu Murad Paşa'nın ordusunda Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa, kuvvetleriyle beraber bulunmuş³⁸¹, 17. yüzyılın başlarında Osmanlı ülkesinde çıkan en tehlikeli Celâflî isyanı olan Canbuladoğlu Ali Bey'in isyanının bastırılmasında Sadrazama yararlı hizmetleriyle yardım etmiştir³⁸². Zülkadriye Beylerbeyi Mehmed Paşa vilayetinin bütün kuvvetleriyle 26.06.1607 tarihinde Maraş ve çevresini de etkisi altına alan Kalenderoğlu isyanını bastırmak için görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa'ya katılmıştır³⁸³. 17. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan ayaklanmaların başında Osmanlı Devleti'ni belki de en fazla uğraştıran Erzurum Valisi Abaza Mehmed Paşa ve onun ölümünden sonra oğlu Abaza Hasan Paşa'nın devam ettirdiği isyan hareketleri gelir³⁸⁴. 1658 yılında Ayntab yakınlarında kışlayan Asi Abaza Hasan Paşa, 30.000 kişilik askerlerini civar kasaba ve köylere taksim etti³⁸⁵. Askerin halka yaptığı yağma ve talan hareketleri, o kadar yıkıcı idi ki bölgenin kırsal yaşamında aksamalara sebep oldu³⁸⁶. Maraş beylerbeyi, 1658 tarihinde eyaletinde seferberlik üzere çıkarabilecek tüm askerleri ile birlikte Abaza Hasan üzerine serdar tayin edilen Diyarbakir Mutasarrıfı Vezir Murtaza Paşa'nın maiyetine girmesi için emir almıştı³⁸⁷.

³⁸¹ Konya Ovası'nda Serdar Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın ordusuna katıları için, Maraş Beylerbeyi Zülfikar Paşa'ya, Eski Maraş Beylerbeyi Ömer Paşa'ya ve Eski Ayntab Beyi Kaçar Hüseyin Bey'e yazılan hükümler için bkz. Mehmet Şahin, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâflî Mühimmesi (1607)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 170-172. Daha sonra gönderilen bir hüküm ile Zülfikar Paşa'ya eğer memleketinin eşkiyadan hıfz u hirasete ihtiyacı varsa yerinde kalabileceği yoksa orduya gelip katılması gerektiği bildiriliyordu (*Aynı eser*, s. 222). 16.09.1607 tarihli bir hükümde Zülfikar Paşa'nın bu hizmetlerinin takdir edilip kendisine süslü ve manevi değeri yüksek bir kaftan gönderildiğini görüyoruz (Dilek Şahin, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâflî Hareketleri (8 numaralı Mühimme zeyline Göre)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 207-208). Zülfikar Paşa'nın, yanına katılacak olanlarla birlikte, Adana Ovası'na inip Haleb'e doğru gitmekte olan Serdar Kuyucu Murad Paşa ordusuna münasip bir yerde katılması ile ilgili emir ve Zülfikar Paşa'nın bunu tehir etmesi ile ilgili hükümler için bkz. D. Şahin, *a.g.t.*, s. 256-257, 273.

³⁸² BOA, 8 Numaralı Mühimme Zeyl-i Defteri, 85/429'dan nakleden M. Şahin, *a.g.t.*, s. 222; BOA, 8 Numaralı Mühimme Zeyl-i Defteri, 88/436'dan nakleden M. Şahin, *a.g.t.*, s. 226; Mücteba İlgürel, "Canbolaroğulları", *DİA*, C. 7, s. 144; Gökür Çelik, *Vâsıtı'nın "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 19-21.

³⁸³ D. Şahin, *a.g.t.*, s. 121-122, 126-129; Aycibin, *a.g.t.*, s. 545-547. Daha geniş bilgi için bkz. G. Çelik, *a.g.t.*, s. 29-31; William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân (1591-1611)*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2000, s. 127.

³⁸⁴ Hatice Cırık, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644-1660)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 98-99.

³⁸⁵ Mücteba İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul, 1979, s. 311-312.

³⁸⁶ Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul, 2009, s. 45; İlgürel, "Ateşli Silahların Yayılışı", s. 313; M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1944, s. 144.

³⁸⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık*, s. 320-322, 354, 356, 364-5, ves. 133, 134, 160, 162, 168.

Bu dönemde Osmanlı Devleti, daha önce devlete yararlı işlerde bulunan³⁸⁸, eşkıya teftişi konusunda tecrübeli, yetenekli ve iş bitirir Maraş beylerbeylerinden bazılarını olağanüstü yetkilerle donatarak, hem kendi bölgelerinde hem de daha geniş bir sahadaki eşkıya teftiş ve tedibine³⁸⁹ görevlendirmiştir. Örneğin, Maraş Eyaleti'ne mutasarrıf olup Anadolu'da müfettiş olan Vezir Ahmed Paşa, 5-15.12.1688 tarihinde Bozok Sancağı kazalarında halkı perişan edip evlerini yakıp yıkan Türkmen Mamalı Aşireti eşkıyalarının tuğyan ve istilalarını bertaraf etmek için gönderilmiştir³⁹⁰. Üsküdar'dan Bağdad'a kadar olan yerlerde ortaya çıkan eşkıya taifesinin izalesi ve cezalandırılması şartıyla Maraş Valisi olan Başbakikulu Hüseyin Ağa, bunu yerine getirmekte gevşek davranınca eşkıyalık giderek artmış Kasım 1688 tarihinde kendisine gönderilen yeni emirle ikaz ve tehdit edilmiştir³⁹¹. 1690'dan sonra Bağdad ve çevresinde ortaya çıkan çöl eşkıyasının da tedibine sık sık Maraş beylerbeyleri görevlendirilmişlerdir. Örneğin 1698 yılında yapılması düşünülen sefere çağrılan Halil Paşa³⁹², sonradan seferden muaf tutularak eyaletindeki tımar askerleri ile birlikte bu havaliyi eşkıyanın vereceği zararlardan korumak üzere görevlendirildi³⁹³. Türkmen taifelerinden Beğmişli, Arablı, Karaşeyhli, Döğerli, Kadirli, Seçen, Bozkoyunlu, Dimlek, Çepni ve Mamalı kabilelerine mensup eşkıya üzerine Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ile birlikte Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa, zikrolunan eyaletlerdeki kadılar, âyan-ı vilâyet ve iş erleri görevlendirilmişti³⁹⁴. Maraş ve Kars-ı Maraş sancaklarında bulunan kasaba ve köyleri harabeye çeviren Tacirli aşiretini tedip için 1702'de Maraş Beylerbeyi Arslan Paşa, memur edilmişti³⁹⁵. Eşkıya tedip ve teftişine en çok görevlendirilen Maraş valisi, Rişvanoğlu Halil Paşa'dır. O, Malatya sancak beyi iken iki kez Anadolu'nun sol kolunda Bolu'dan Erzurum'a kadar olan kazalardaki eşkıya def'ine tayin olmuştu³⁹⁶. Bu görevlerini başarı ile sonuçlandırınca terfi ederek Maraş Beylerbeyliğine atanan Paşa'ya bu kez mükemmel,

³⁸⁸ Belgelerin ifadesi ile: "...uğur-u hümayunda bezl-i mechud olub..." (BOA, C..AS., 558/23409).

³⁸⁹ Maraş Valisi Ali Paşa, 1714 yılında, Kilis Ekradı ve Kılıçlı aşireti eşkıyalarını tedibe görevlendirilmişti (*Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 65, s. 220'den nakleden Şaban Bayrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 28). Başka örnekler için Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 47-48.

³⁹⁰ BOA, İ.E..DH., 726 (Evasıt-ı S 1100 / 05-15.12.1688).

³⁹¹ BOA, M.d., 98: 18-19/48; *Zübde-i Vekayıat*, s. 292.

³⁹² BOA, M.d., 110: 128/566.

³⁹³ BOA, M.d., 110: 596/2753.

³⁹⁴ BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102/31.12.1690); BOA, M.d., 100: 104/403 (Evahir-i Za 1102/16-25.7.1691). Devlet, bazen de geniş bir alanı ilgilendiren eşkıyalığın önlenmesi için pek çok eyaletin valilerine ortak sorumluluklar yüklemiştir. Bir örnek için bkz. BOA, M.d., 112: 166/583.

³⁹⁵ BOA, M.d., 111: 392; BOA, M.d., 112: 167.

³⁹⁶ BOA, M.d., 110: 127/564 (Evail-i R 1109/17-27.10.1697).

güçlü ve silah kullanan adamları ile Bağdad ve Basra taraflarında ortaya çıkan çöl aşiretlerine mensup eşkıyayı def' ve ref' etmek için, Bağdad Valisi Vezir Mustafa Paşa'ya yardımcı olarak gitmesi emredilmiştir³⁹⁷. Paşa, bu sıralarda bir taraftan kendi bölgesinde eşkıyalıklarda bulunan bir taraftan kendi bölgesinde eşkıyalıklarda bulunan Cihanbeyli Aşireti'nden Koyunoğlu İbrahim ve kardeşlerinin ve Keleşorlu Cemaati'nden Kör Kavlu ve kardeşlerinin bertaraf edilmeleriyle uğraşırken³⁹⁸ diğer taraftan Rakka³⁹⁹, Bağdad ve çevresinde ortaya çıkan eşkıyanın tedibi ile de görevlendirilmiştir⁴⁰⁰.

Valilerin eyalet merkezlerinde hükümet işlerini gördükleri, kapı halkının bir kısmını barındırdıkları konakları bulunmaktaydı. Bu konaklar, valiler için, eyalet halkı tarafından doğrudan hükümet konağı olarak satın alınmakta veya yaptırılmakta ya da kiralanma yoluyla sağlanmakta idi. Konakların bakım, onarım vb. giderleri de yine eyalet ya da şehir halkı tarafından karşılanmaktaydı⁴⁰¹. Evliya Çelebi'nin tarifine göre Maraş sancağında oturan beylerbeyi/valilerine ait Paşa Saray'ı, şehrin yüksek bir yerinde bulunmaktaydı. Ayrıca bakımlı, ihtişamlı büyük sarayların ayarında⁴⁰² ve işlek bir cadde üzerindeydi⁴⁰³.

Maraş valileri, çeşitli tarihlerde Divan-ı Hümâyûn'un küçük bir modeli durumunda olan "Divan"lar⁴⁰⁴ kurmak suretiyle şehirde meydana gelen çok değişik problemleri hadiseleri özellikle askerî⁴⁰⁵, malî⁴⁰⁶ ve idari sorunları burada çözümlenmiştir⁴⁰⁷. Beylerbeyinin konağında, hatta bazen eyaletindeki başka bir sancakta⁴⁰⁸, toplanan Eyalet veya Beylerbeyilik Divanında; divan kâtibi, tımar defterdarı, defter kethüdası,

³⁹⁷ BOA, M.d., 111: 315/1106 (Evasıt-ı Z 1111 / 29.05-07.06.1700); BOA, M.d., 111: 373/1256 (Evasıt-ı S 1112 /27.07-05.08.1700). Daha sonra Evasıt-ı Za 1112/18-28.06.1701 tarihli gönderilen başka bir hükümde Rişvanoğlu Halil'in bazı husus için yerinde kalarak yerine kethüdasını 300 nefer ile göndermesi istenmiştir (BOA, M.d., 111: 415/1418).

³⁹⁸ BOA, MM.d., 3134: 361 (04 L 1112/14.03.1701); BOA, M.d., 111: 525/1824 (Evasıt-ı Ş 1112/20-30.01.1701).

³⁹⁹ BOA, M.d., 111: 466/1592.

⁴⁰⁰ Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 110: 596/2753; BOA, M.d., 111: 466/1592, BOA, M.d., 111: 475/1628, BOA, C.DH., 5347 (29 Ra 1121/08.06.1709); BOA, C..AS. 1083/47775.

⁴⁰¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, s. 22; Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 20.

⁴⁰² Orijinal ifade ile "saray-ı âlilerin eşbehi".

⁴⁰³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyhatnâmesi*, C. 9, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman- Robert Dankoff), İstanbul 2005, s. 175.

⁴⁰⁴ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara*, Ankara 1986, s.146.

⁴⁰⁵ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 14, s. 235'den nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 130.

⁴⁰⁶ Cuma Çam, *11 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2008, s. 170-172.

⁴⁰⁷ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 17, s. 203'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 345.

⁴⁰⁸ Ayntab kazasında Maraş Beylerbeyinin huzurunda mahkeme kurulması ve yeniçeriler ile ilgili bir davanın görülmesi ile ilgili olarak bkz. Çam, *a.g.t.*, s. 216.

hazine defterdarı, beylerbeyi kethüdası ve tezkireci bulunmaktaydı⁴⁰⁹. Araştırma esnasında beylerbeyine eyalet yönetiminde ve divan toplantılarında yardımcı olan görevlilerden; *kethüda*, *defter kethüdası*, *tımar defterdarı*, *defter emini*, *divan kâtibi*, *kapıcıbaşı*, *çavuşlar emini*, *çavuş kethüdası*, *divan çavuşları* ve *beylerbeyi çavuşları*'yla⁴¹⁰ ilgili kayıtlara rastlanılmıştır⁴¹¹.

Halkın her türlü dilek ve şikâyetlerine açık olan bu divanda eyaletin çeşitli işleri görüşülür, karara bağlanır ve netice ilgililere bir *buyruldu* ile bildirilirdi⁴¹². Divanın kararlarından memnun olmayanlar davalarını Divan-ı Hümâyûn'a iletebilirlerdi. Maraş sakinlerinden Hüseyin, Ş 1056/09.1646 tarihinde, bir alacak verecek davası için Maraş divanına başvurup buradan temessük almasına rağmen, alacağını tahsil edemediğinden bu kez Divan-ı Hümâyûn'a başvurmuştur⁴¹³.

Maraş beylerbeyleri ile ilgili olarak değinilmesi gereken bir husus da “*kapı halkı*”dır. Klasik dönemde kapı halkı denince beylerbeylerin, kendilerine tahsis edilen haslarının her beş bin akçesi ile seferler için besledikleri, teçhiz ettikleri ve geçimini sağladıkları askerler anlaşılmaktaydı⁴¹⁴. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde, hem merkezi idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olduğunu görüyoruz⁴¹⁵. Harp güçlerinin oluşturulmasında artık eyalet askerleri içinde tımarlı sipahilerin yerini, valilerin kapılarında besledikleri ve çeşitli adlarla anılan askerler almıştı⁴¹⁶. Valilerin gözde ve güçlü olmaları, kapılarında ücretle besledikleri askerlerin sayısı ile ölçülür olmuştur. Belgelerde özellikle de sefere yapılan çağrı emirlerinde sık sık vurgulanan “*mükemmel kapı*” tabirinin mümkün mertebe çok sayıda adamı olanları tanımladığı anlaşılmaktadır⁴¹⁷. İncelenen pek çok arşiv belgesinden Maraş valilerinin gerek iç güvenliği ve gerekse sefere katılma yükümlülüğü başta olmak üzere çe-

⁴⁰⁹ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İstanbul 2003, s. 203.

⁴¹⁰ Maraş Beylerbeyinin 170 kadar çavuşu olduğunu Evliya Çelebi bize nakleder (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı-Kahraman- Dankoff) s. 175).

⁴¹¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı-Kahraman- Dankoff) s. 174-5.

⁴¹² İpşirli, “Beylerbeyi”, s. 72.

⁴¹³ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 17, s. 179'dan nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 145.

⁴¹⁴ Ayn-i Ali, *a.g.e.*, s. 10; Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 92.

⁴¹⁵ Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008, s. 45.

⁴¹⁶ Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire (1600-1700)”, *Archivum Ottomanicum*, Vol. VI (Louvain 1980), p. 283; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 189 vd.

⁴¹⁷ “Mükemmel kapı” sahibi beylerin, daha kolay yükselebildikleri veya mazuliyetlerinin nispeten daha kısa sürdüğüne dair örnekler için bkz. Kunt, *a.g.e.*, s. 103-104. Hatta 17. yüzyılın ilk yarısında ümera arasındaki rekabetin kızışmasıyla kapı halkları daha da önem kazanarak, adeta siyasi ve ekonomik birer yatırım niteliğine büründüler (Karen Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altok), İstanbul 1999, s. 169).

şitli icra görevlerini kapısında beslediği çok sayıda atlı ve tüfekli asker sayesinde yerine getirdiği anlaşılmaktadır⁴¹⁸. Evliya Çelebi'ye göre 17. yüzyılın ortalarında Maraş beylerbeyinin kapı halkı iki bin civarındaydı⁴¹⁹. Bunların giderleri ve maaşları paşa sancağı ile öteki sancaklardan ayrılan haslar ve tekâlif-i örfiye türünden vergi gelirleriyle karşılanırdı⁴²⁰.

17. yüzyılda Maraş eyaleti, Adana ve Kars eyaletleri gibi beylerbeylerine ayrılan has gelirleri tek başına bir veziri geçindirmeyecek kadar az olan eyaletlerden biri idi⁴²¹. Hatta buraya vali olarak atanan bazı kimselerin bu mansıbı beğenmediği ve oraya vali olarak gitmek istemediği de görülmektedir. Örneğin 1654 yılında sarayda bir ağanın ölümüne sebep olduğu gerekçesiyle İstanbul dışına çıkarılmasına karar verilen ve kendisine Maraş Beylerbeyliği tevcih edilen Seydi Ahmet Paşa, Sadrazam İbşir Paşa'nın da "*Senin gibi bir adama Maraş valiliği azdır.*" şeklindeki tahriklerinin de etkisiyle, Devlet'e başkaldırarak görev yerine gitmeyince daha sonra Anadolu eyaleti valiliğine atanmıştır⁴²². Yine 1658-1659'da Şam valiliğinden azledilmiş bir vaziyette iken Maraş'a ikinci defa tayin edilen Vezir Siyavuş Mustafa Paşa, önce Maraş'a gitmek istemediyse de sonra kabul etti. Fakat kısa bir süre sonra bu görevinden azlolunarak Edirne'ye çağırılmış ve daha önceki hatalarından dolayı yargılandıktan sonra katledilmiştir⁴²³.

Evliya Çelebi, Maraş beylerbeylerine ayrılan hasların, 628.450 akçe olduğunu belirtir⁴²⁴. Nitekim bir Sancak Tevcihat Defterine göre Karaman beylerbeyi Murad Paşa, 25.06.1583 tarihinde Zülkadriye Eyaleti'ne 628.449 akçe has ile atanmıştır⁴²⁵.

⁴¹⁸ Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 111: 415/1418 (Evasıt-ı Za 1112/19-29.04.1701); BOA, Ş.d., 10: 51 (Evail-i N 1097/22.07.1686; BOA, M.d., 110: 128/566 (Evail-i R 1109/17-27.10.1697); BOA, M.d., 107: 15/36 (Evasıt-ı Z 1106/23.06-03.07.1695). Bu ve benzeri belgelerde "*Evvel-i baharda mükemmel kapu kulla sefer-i hümayunuma gelmek üzere*", "*evvel-i baharda darb ve harbe kadir yarar âdemleriyle sefer-i hümayunuma gelmek şartıyla*", "*mansabının tahammülüne göre cümlesi çifte tabancalı ve boy-lu tüfenkli müsellaah ve müretteb olmak üzere kapun halkını şimdiden techiz ve tertib ve hazır ve müheyya edüb*", biçimindeki kayıtlara bu dönemde sık sık rastlamak mümkündür.

⁴¹⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı-Kahraman- Dankoff), s. 175. Maraş Beylerbeyi Kalavun Yusuf Paşa, 1623 yılında Devlet'e isyan edip Abaza Mehmed Paşa'ya katıldığı zaman maiyetinde 10 bin kişilik kuvveti bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3-4, s. 150). Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Mehmed Paşa, 1727-1730 İran Seferi sırasında 800 kişilik kapı halkı ile Vezir Mustafa Paşa'nın emrine girmiştir (Rukiye Işık, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011, s. 45, VII. Nolu tablo).

⁴²⁰ Özbilgen, *a.g.e.*, s. 206.

⁴²¹ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 13.

⁴²² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, s. 322.

⁴²³ Abdi Paşa, *Vakâyi'-Nâme*, s. 103, 121; Gökçek, *a.g.t.*, s. 24-5, 67; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1517.

⁴²⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 128.

⁴²⁵ BOA, KK.d., 262: 193. Aynı kayıtların devamında anlaşıldığı kadarıyla Gazanfer Paşa, 576.725 akçe karşılığında 1.9.1576 tarihinde ikinci kez Zülkadriye Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmıştır (BOA,

Gelirinin az olmasından dolayı bazen Maraş eyaletine atanarlara, özellikle vezir rütbelilere, idari bölgelerindeki veya başka bölgelerdeki bir veya birkaç sancağın geliri de kendi maaşlarına ilave yani “*ber vech-i zamime*” veya “*ber vech-i ilhak*” olarak verilirdi. Maraş beylerbeylerinden; Trablusşam beylerbeyliğinden mazul olan Celeb Ali Paşa (1634)’ya Malatya Sancağı⁴²⁶; Arslan Paşa (1703)’ya Kars-ı Maraş sancağı⁴²⁷; Salih Paşazade Ahmed Paşa (1694-5)’ya Malatya sancağı⁴²⁸; Çötelî Ahmed Paşa (1695-6)’ya Malatya ve Kars-ı Maraş sancakları⁴²⁹ kendi gelirlerine ilave olarak verilmiştir. 1691 yılında Maraş beylerbeyi Mehmed Paşa, Malatya sancağına da *ber-vech-i zamime* mutasarrıf idi⁴³⁰. 1697-8 yılında Maraş valiliği yapan Bezirgân Halil Paşa aynı zamanda Aksaray Sancağına da tasarruf etmekteydi⁴³¹.

Belgelerden, Maraş eyaletine bağlı olan Ayntab⁴³², Malatya⁴³³ ve Kars-ı Maraş⁴³⁴ sancaklarının 17. yüzyılın ortalarından itibaren arpalık⁴³⁵ olarak tevcih edildikleri anlaşılmakla⁴³⁶ beraber Maraş Eyaleti’nin, sadece bir kez arpalık olarak tevcih edildiği görülmektedir. O tek istisna ise eyaletin, Anadolu eski beylerbeyi Vezir Siyavuş Mustafa Paşa’ya 17.09.1646’da arpalık olarak verilmesidir⁴³⁷.

Maraş beylerbeyleri, özellikle seferlere hazırlanırken çeşitli masraflar için fazla miktarda paraya ihtiyaç duymaktaydılar. Onun için sık sık varlıklı kişilerden ve hazineden borç alırlardı⁴³⁸. Bu cümleden olarak, Maraş beylerbeyi Vezir Gürcü Mustafa Paşa, Manisa’nın eski kadılarında Mevlana Mahmut’a 1655 senesinde 5.500 kuruş ve 1659

KK.d., 262: 193). Yabancı bir kaynak da 17. yüzyıldaki Maraş beylerbeyi hassının 628.450 akçe geliri olduğunu yazmıştır (Ricaud, *Türklerin Siyasi Düsturları*, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1996, s. 69).

⁴²⁶ BOA, C.DH., 6095: 45; BOA, MM.d., 3443: 5; Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murad-ı Rabisi (IV. Murad’ın Revan Seferi)*, (Haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2006, s. 24.

⁴²⁷ BOA, M.d., 114: 73.

⁴²⁸ *Zübde-i Vekayiat*, s. 501; BOA, M.d., 108: 213/902; BOA, M.d., 108: 191/817.

⁴²⁹ BOA, M.d., 107: 2/5, 15/36; Silahdar, *a.g.e.*, s. 108; BOA, M.d., 108: 21/71.

⁴³⁰ BOA, M.d., 100: 134- 515 (1691).

⁴³¹ Silahdar, *a.g.e.*, s. 304; BOA, M.d., 110: 128/566 (Evail-i R 1109/17-27.10.1697).

⁴³² BOA, MM.d., 3443: 220 (3 Za 1047/19.03.1638); M. Şahin, *a.g.t.*, s. 226.

⁴³³ Malatya sancağı, 1042/1631’de Behisnîli Ali Paşa’ya *ber vech-i arpalık* verilmişti. (BOA, KK.d., 266: 60). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 22: 65/418; BOA, M.d., 100: 134/515; BOA, M.d., 81: 157/346 (1025/1616-7); D. Şahin, *a.g.t.*, s. 105, 218.

⁴³⁴ BOA, M.d., 100: 7/19; BOA, M.d., 95: 61/391.

⁴³⁵ Arpalık usulü ile tevcih, muayyen bir görev karşılığı, geçimini sağlamak gayesi ile görev mahallinin dışında bir yerin gelirinin, bir devlet hizmetlisine tahsis edilmesi demektir (Çadircı, *a.g.e.*, s. 11).

⁴³⁶ BOA, M.d., 89: 17/45; BOA, Ş.d., 22: 65/418.

⁴³⁷ BOA, A.RSK.d., 1512: 59.

⁴³⁸ 1635 yılında Maraş beylerbeyi olan Mustafa Paşa’ya hazineden borç olarak verilen 2500 kuruş, daha sonra emr-i şerif ile Maraş Eyaleti’nde iştirakî ferman olunan camus bahasına tayin olunmuştur (BOA, MM.d., 3443: 22 (7 Ra 1047/30.07.1637)).

yılında 3.500 kuruş olmak üzere toplam 9.000 kuruş borçlanmıştı⁴³⁹. Maraş Mîr-i Mîrânı Mehmed Paşa, 1678 yılında hazineden borç olarak 8.000 kuruş (96.000 akçe) almıştı⁴⁴⁰. Maraş beylerbeyi Hasan Paşa da, 1672 yılında IV. Mehmed'in Lehistan üzerine gerçekleştirdiği Kamanîçe seferi sırasında, Enderun Hazinesi'nden toplam 400.000 akçe borçlanmıştı. Bu borçlar daha sonra beylerbeyinin mallarından tahsil edilmiştir⁴⁴¹. Maraş beylerbeyi Kethüda Ahmed Paşa, hazineden 26.06. 1683 tarihinde 5.000 kuruş (600.000 akçe)⁴⁴², 24.08.1683 tarihinde de 1.500 kuruşu (180.000 akçe) borç olarak Mirkelam Mehmed Ağa eliyle teslim almıştı. 04.10.1683 tarihinde 180.000 akçesini aynı ağa eliyle tekrar hazineye ödemiştir⁴⁴³. Maraş beylerbeyi olan Şeyhzade Ahmed Paşa da 20.05.1685 tarihinde borç olarak hazineden 480.000 akçeyi hazinedar Ömer Ağa eliyle teslim almıştır⁴⁴⁴.

Beylerbeylerine ayrılan gelir kaynaklarının tam dökümüne ulaşılan ve incelenen belgelerden rastlanılmamıştır. Ancak 16. yüzyılda kendilerine ayrılan hasların bu dönemde de devam ettiğini gösteren bazı belgeler mevcuttur. Örneğin, daha önceki dönemlerde olduğu gibi 17. yüzyılda da şehir merkezinde bulunan sük-i sultanideki boyahanelerin vergileri Maraş beylerbeylerine ayrılmıştı⁴⁴⁵. Maraş'ın "*bâd-ı hevâ*" vergisinin de Mîr-i Mîrana has tayin edildiği başka bir arşiv belgesinden anlaşılmaktadır⁴⁴⁶.

1.4.1.2. Mütesellim

Eyalet vali olarak tayin edilen kişilerin önceki görev yeri veya bulunduğu yer, Maraş Eyaleti'nden uzak ve gelmeleri zaman alacaksa⁴⁴⁷, ya da onlar, sefer vb. çeşitli sebeplerle görev yerlerine bizzat gelemiyorlarsa, görev yerlerine gelinceye kadar yerlerine *mütesellim* denilen bir vekil tayin ediyorlardı⁴⁴⁸. Beylerbeyleri ayrıca sefer⁴⁴⁹ veya

⁴³⁹ Bu borcun, Mevlana Mahmud'un vekil tayin ettiği sipahiye tahsil ettirilmesi için 11-20 M 1075/4-13.08.1664 tarihinde Diyârbekir Paşası, Amid Mollâsına ve Hasankeyf Kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, M.d., 95: 25 nolu hüküm)

⁴⁴⁰ BOA, KK.d., 2438: 9.

⁴⁴¹ BOA, D.MKF.d., 27526: 99, 105'ten nakleden İnbaşı, *a.g.e.*, s. 308.

⁴⁴² BOA, KK.d., 2438: 11.

⁴⁴³ BOA, KK.d., 2438: 47, 51.

⁴⁴⁴ BOA, KK.d., 2438: 47, 51.

⁴⁴⁵ BOA, İ.E..DH., 1012.

⁴⁴⁶ *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Nu. 17, s. 225-4'ten nakleden R. Özcan, *a.g.m.*, s. 36.

⁴⁴⁷ Bir örnek olarak bkz. BOA, M.d., 149: 23/97; Yahya Koç, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 226-7.

⁴⁴⁸ 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 17. yüzyıl boyunca giderek yaygınlaşan Mütesellimlik kurumu hakkında daha fazla malumat için bkz. Musa Çadırcı, "II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu", *AÜ DTCF Dergisi*, S. XXVIII/3 (1970), s. 287-296; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi", *AÜ DTCF Dergisi*, S. XXVIII (3-4), Ankara 1977, s. 369-390; Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 639; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 235.

başka bir görevle eyaletlerinden uzun süre ayrıldıklarında da yerlerine kendi kapı halkından veya nüfuzlu yerli ailelerden ehliyetli birisini, “*mütesellim*” tayin ederlerdi. Bir diğer mütesellimlik uygulaması da şöyle idi: Yukarıda değinildiği gibi bazı Maraş Valilerine bu görev ve gelirlerine ek olarak başka sancakların idareleri ve gelirleri de verilmekteydi. Bu durumlarda adı geçen beylerbeyleri kendilerine ber vech-i arpalık veya ber vech-i zamime olarak verilen bu sancakları, oralara tayin ettikleri vekilleri yani mütesellimler vasıtasıyla idare etmekteydiler. Mütesellimler sancağın hem mali hem de idari işlerine bakıyorlar, karşılık olarak da gelirin bir kısmını kendilerine ayırıyorlardı. Ya da belirli bir parayı peşin olarak asıl mutasarrıfa ödedikten sonra sancağın gelirleri bütünüyle kendilerine kalıyordu⁴⁵⁰. Beylerbeyi tarafından özellikle kapı halkından, memleket ayanından veya bölgenin ileri gelenlerinden seçilen ve onun buyrulduğu ile tayin edilen mütesellimler, arz ile Padişah’a sunulur⁴⁵¹, merkezî idarenin onaylamasının ardından atama süreci tamamlanırdı. Vali buyrulduğu ile Mütesellimin tayinini eyaletteki tüm kadılara, kethüdayerlerine, yeniçeri serdarlarına, âyan-ı vilayete ve iş erlerine duyururdu⁴⁵².

Mütesellimlerin görevlerine gelince; asıl görevlerinin ilgili yönetici adına vilayetin yönetimine katılmak ve onun her türlü gelirlerini toplamak olduğu anlaşılmaktadır. Merkezî hükümetin gözünde mütesellim resmî bir yönetici idi. Arşiv belgelerinden merkezî idarenin, eyaletten çeşitli idari, mali ve askerî taleplerinin karşılanmasında, eyalette ortaya çıkan her türlü sorunun çözülmesi⁴⁵³ hususunda mütesellimleri de muhatap olarak onlar adına emirler gönderdiği ve neticede onları da sorumlu tuttuğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁴. İncelenen belgelerde Maraş eyaletinde görev yapan bazı mütesellimlerin isimlerine rastlanılmıştır. Fakat bunların görev sürelerinin belirli bir sınırının olup

⁴⁴⁹ 1672 yılında IV. Mehmed’in Lehistan üzerine gerçekleştirdiği Kamanıçe seferine katılan Maraş Beylerbeyi Hasan Paşa, işleri için mütesellim olarak Boşnak Ahmed’i tayin etti (BOA, Ş.d., 8: 492/2392; BOA, Ş.d., 8: 111/492). Başka örnekler için bkz. M. Yılmaz, *a.g.t.*, s. 168.

⁴⁵⁰ Çadircı, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁵¹ Bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 14: 34/158 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

⁴⁵² Bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 4: 98/427.

⁴⁵³ Bir vergi anlaşmazlığı ile ilgili olarak *Maraş mollasına ve Maraş mütesellimine* gönderilen emir (BOA, Ş.d., 4: 62/261). Bir zeamete yapılan haksız müdahalenin önlenmesi için bkz. (BOA, *M.d.*, 81: 90/200). Ehl-i örfün zulümlerinin önlenmesi ile ilgili olarak Maraş mütesellimine yazılan bir hüküm için bkz. BOA, Ş.d., 14: 188/750 (Evasıt-ı S 1102/14-24.11.1690); BOA, Ş.d., 4: 62/261 (Evail-i Ra 1076/11-21.09.1665). Evail-i Ra 1076/11-21.09.1665 tarihinde Haseki Sultan’ın paşmaklık haslarından Kahta Kazası’ndaki Havidi Aşireti reayası ile ilgili bir vergi anlaşmazlığında *Maraş mollası ve mütesellimine*, Malatya kadısı ile Rışvan voyvodasına ayrı ayrı hükümler yazılmıştır (BOA, Ş.d., 4: 62/261 (Evail-i Ra 1076/11-21.09.1665).

⁴⁵⁴ Buna işaret eden bazı belgeler için bkz. BOA, Ş.d., 11: 527; BOA, *M.d.*, 94: 12/50; BOA, *A.E.*, SMST.II 2/149; BOA, *M.d.*, 100: 114/432; BOA, *M.d.*, 100: 104/403.

olmadığının ya da ne kadar zaman bu görevde kaldıkları ile ilgili yeteri kadar bilgiye ulaşılamamıştır. Bu dönem içinde Maraş beylerbeylerine mütesellim olarak Eyalet'te görev yapan ve tespit edilenlerin isimleri ve görev yaptıkları yılları içeren veriler aşağıdaki şekilde tablolaştırıldı.

Tablo 5: Maraş Eyaletinde Mütesellimlik Yapan Kişilerin Listesi		
<i>s.n.</i>	<i>Mütesellimin Adı</i>	<i>Bu görevde Bulunduğu Yıl/lar</i>
1	Boşnak Ahmed ⁴⁵⁵	1080/1669-70
2	Ahmed ⁴⁵⁶	1083/1672-3
3	Receb ⁴⁵⁷	1084/1673-4
4	Siyavuş Paşa ⁴⁵⁸	1096/1685'den önce
5	Ahmed Çavuş ⁴⁵⁹	1096/1684-5
6	Kalender ⁴⁶⁰	1098/1686-7
7	Kasım ⁴⁶¹	1100/1688-9
8	Süleyman ⁴⁶²	1101/1689-90
9	Ahmed ⁴⁶³	1108/1696'den önce
10	Seyyid Mehmed ⁴⁶⁴	1108/1696-7

1.4.1.3. Alaybeyi (Mir-alay)

Alaybeyi, beylerbeyi veya sancak beyinden sonra sancaktaki tımarlı sipahilerin en yüksek askerî amiri olup, serbest tımarlara sahipti⁴⁶⁵. Sefer zamanlarında çeribaşılar, kendi bölgelerindeki tımarlı sipahilerle cebelüleri toplayıp alaybeyinin yanına getirirler, o da bunları sancak beyinin kumandası altına götürürdü. Alaybeyi kendisine bağlı sipahilerin yoklama ve müfredat defterlerini tanzim ve tasdik edip, ilgili birimlere teslim ederdi⁴⁶⁶. Alaybeyi, ayrıca tımar tevcihi sırasında sipahilerle ilgili olarak emredilen hizmete gelip gelmedikleri ve yararlı olup olmadıkları hususuna dair ilgililere bir rapor

⁴⁵⁵ BOA, Ş.d., 8: 492/2392 (Evail-i S 1084/18-28.05.1673); BOA, Ş.d., 8: 492/ 2393 (Evail-i S 1084/18-28.05.1673).

⁴⁵⁶ BOA, Ş.d., 8: 111/492 (Evail-i Ş 1083/22-02.11.1672).

⁴⁵⁷ BOA, Ş.d., 8: 395/1929 (Evail-i M 1084/18-28.04.1673).

⁴⁵⁸ BOA, Ş.d., 11: 468 (Evasıt-ı N 1099/10-20.07.1688).

⁴⁵⁹ BOA, Ş.d., 11: 468 (Evasıt-ı N 1099/10-20.07.1688).

⁴⁶⁰ BOA, Ş.d., 11: 242 (Evail-i B 1099/02-11.05.1688); BOA, Ş.d., 11: 151 (Evail-i C 1099/03-13.04.1688).

⁴⁶¹ BOA, Ş.d., 15: 55/248 (Evahir-i Ca 1102/20.02.1691).

⁴⁶² BOA, Ş.d., 14: 34/158 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

⁴⁶³ BOA, Ş.d., 22: 179/1209 (Evasıt-ı Z 1108/01-11.07.1697); BOA, Ş.d., 22: 179/1211 (Evasıt-ı Z 1108/01-11.07.1697).

⁴⁶⁴ BOA, Ş.d., 22: 179/1211 (Evasıt-ı Z 1108/01-11.07.1697); BOA, Ş.d., 22: 179/1210 (Evasıt-ı Z 1108/01-11.07.1697); BOA, Ş.d., 22: 179/1209 (Evasıt-ı Z 1108/01-11.07.1697); BOA, Ş.d., 25: 197/799 (Evail-i Za 1108/22.05.1697).

⁴⁶⁵ Ömer Lütfü Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları Kanunlar I*, İstanbul 1943, s. 19, 287; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II*, s. 82; Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açılan Konya*, Konya 2001, s. 61-62; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 4, İstanbul 1979, s. 316.

⁴⁶⁶ Orhan Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van 1997, s. 172.

takdim ederdi⁴⁶⁷. Sancak Tevcih Defterleri kayıtlarına göre Maraş alaybeyliğine, Maraş'ta veya başka yerde eskiden aynı görevi yapanlar veya onların çocukları⁴⁶⁸, zeamet sahipleri⁴⁶⁹, dergâh-ı âli çavuşları⁴⁷⁰ ve Defter-i Hakâni şakirtleri⁴⁷¹ arasından beylerbeyleri⁴⁷², Müfettiş Paşa veya seraskerlerin arzı üzerine⁴⁷³ tevcihatlar yapılmıştır. Hatta bu göreve talip olanlar veya bu görevde olup ibka olmak isteyenler, bazı idarecilerden de iltimas mektubu aldıktan sonra merkeze arz ederek bu göreve atamalarını sağlamışlardır. Örneğin, Maraş Alaybeyi Mehmed, Rakka Valisi Vezir Hasan Paşa'dan aldığı iltimas mektubuyla birlikte Divan'a arzuhal sunarak bu görevde ibka edilmesini isteyince bu talebi merkezce kabul edilmiştir⁴⁷⁴.

Bir kimsenin alaybeyi olarak atanmasında daha önceki sefer veya kendisine havale edilen hizmetlerindeki başarıları; dindarlığı, dürüstlüğü, gayretli ve yararlı olması; atanacağı kazanın tımar ve zeamet sahiplerinin lehte veya aleyhte merkeze gönderdikleri mazharları⁴⁷⁵ etkili olmaktadır⁴⁷⁶. Alaybeyleri, Devlete hizmet ettiği, bu dönemde özellikle merkezî hazine için önemli olan bedel malının tahsil edilmesi gibi görevlerini gereği gibi yerine getirdikleri sürece makamlarında bırakılır yani tekrar atanırlardı. Ancak beratlarını her yıl yenilemeleri şarttı⁴⁷⁷. Alaybeylerin görevine kadı ve beylerbeyi arzı ile son verilirdi⁴⁷⁸. Azillerinde hakkında şikâyetlerin vuku bulması⁴⁷⁹, görevini ya-

⁴⁶⁷ Aköz-Doğan, *a.g.m.*, s. 116.

⁴⁶⁸ Daha önce Ayntab Alaybeyi olan Halil, 16 Ra 1114/10.08.1702 tarihinde Maraş alaybeyliği görevine atanmıştır (BOA, A.RSK.d., 1560: 62).

⁴⁶⁹ Bazı örnekler için bkz. BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

⁴⁷⁰ Kayseri ve Niğde Sancaklarının köylerinde 26.900 akçelik zeamete sahibi dergâh-ı âli çavuşlarından Hüseyin Çavuş, Zamantı ile birlikte Maraş alaybeyliğine atanmıştı (BOA, A.RSK.d., 1560: 62).

⁴⁷¹ Defter-i Hakâni şakirtlerinden olup Maraş'ta zeamet tasarruf eden Mehmed Feyzi, 20 C 1115/31.10.1703 tarihinde bu göreve atanmıştır (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64, 62/A).

⁴⁷² Misaller için bkz. BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

⁴⁷³ BOA, KK.d., 494: 103 (12 Ra 1109/28.09.1697); BOA, A.RSK.d., 1560: 62, 62/A.

⁴⁷⁴ BOA, A.RSK.d., 1564: 72.

⁴⁷⁵ BOA, KK.d., 494: 103 (12 Ra 1109/28.09.1697); BOA, A.RSK.d., 1564: 72.

⁴⁷⁶ Belgelerin orijinal ifadesi ile "... Maraş Alay Beğisi olan bais-ü arz-ı ubudiyet Ahmed Ağa bende-i ... dindar ve müstakim yarar ve namdar ve emsalinin mümtazı ve hizmet-i mezburenin uhdesindn gelmeğe kadir ve ba ferman-ı âli vaki olan emir-i padişahînin tahsiline mecd-ü sayı ve ehali-i kazanın siğar ve kibar ve zuema ve erbab-ı tımarı kendüye mail ve şakir atufet-i şehriyariye seza bende-i ferman olmağla mümaileyh baferman Alaybeğlik hizmetinde ber karar olmak ricasına ..." (BOA, A.RSK.d., 1560: 62/A).

⁴⁷⁷ BOA, KK.d., 494: 103 (12 Ra 1109/28.09.1697). Evahir-i R 1120/10.07.1708 tarihinde bu göreve getirilen Seyyid Mustafa üç kez bu görevde ibka edilerek beratı yenilenmiştir. Daha sonra eski alaybeyi Murtaza Ali ile giriştiği kanunsuzluklar üzerine 11 Ca 1124/16.06.1712 tarihinde azledilmiştir (BOA, A.RSK.d., 1564: 72).

⁴⁷⁸ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 50.

⁴⁷⁹ "...bundan akdem Alay Beği olan Zülkadir oğlu dimekle maruf ve Murtaza Ali kendü halinde olmayub müfsid ve müfettin ve ibadullaha isal-i mazarrat eylediği eştika olmağın min ba'd alay Beği olmamak üzere ref' olunmuşken..." (BOA, A.RSK.d., 1564: 72; BOA, İ.E..TCT. 823 12 N 1111/03.03.1700). Ecdadı ve kendisi Maraş sancağında uzun süre alaybeyi olan Dulkadiroğlu Murtaza Ali, yanlış işlere ve hak-sızlıklara karıştığundan ötürü Merkez'e şikâyet edilmiş ve bir daha bu göreve atanmamak üzere azledil-

pamayacak kadar yaşlanması ve güçten düşmesi⁴⁸⁰, tımar ve zeamet sahiplerinin kendilerinden razı olmamaları⁴⁸¹, bedel malının tahsiline mani olmaları⁴⁸², sefer ve muhafaza gibi hizmetlere gitmemeleri veya gidip fakat bu görev sırasında firar etmelerinin⁴⁸³ etkili olduğu belgelerden anlaşılmaktadır.

Bu dönemde belki de iktisadi zaruretlerin tazyikiyle veya daha fazla makam ve maaş hırsıyla şehirdeki ileri gelenler arasında çoğu zaman bu ve benzeri görevleri ele geçirme hususunda yoğun bir mücadele yaşandığına dair pek çok vesika mevcuttur. Nitekim incelenen belgelerden öğrenildiği kadarıyla hilaf-ı inha ve haksız bir şekilde alaybeylik görevini elde etmeye çalışanların sayısı ve bu konuda merkeze yansıyan şikâyetler azımsanmayacak kadar fazladır⁴⁸⁴. Hatta bazı idareciler rüşvet olarak haksız bir şekilde Maraş alaybeyliğini istediklerine arz ederlerdi. merkeze yansıyan şikâyetler üzerine bu haksızlıklar giderilmiştir⁴⁸⁵.

Çalışmaya esas dönemde, kanunsuz ve haksız hareketler içinde yer alan bazı alaybeylerin, halka ve tımarlı sipahilere zulümler yaptıkları da incelenen pek çok arşiv belgesinden anlaşılmaktadır⁴⁸⁶.

Merkezî hükümet tarafından Maraş alaybeylerine çok çeşitli konularda görevler tevdi edilmiştir. Örneğin, Maraş vilayetinden tedariki istenen camusların satın alınması⁴⁸⁷, zeamet ve tımar sahiplerinin bedeliyesinin tahsil edilmesi⁴⁸⁸, borcunu ödeme-
mek veya başka bir konudan dolayı yargıdan kaçıp kaybolanların buldurulması⁴⁸⁹, tımar nizalarının halledilmesi⁴⁹⁰, seferlere katılması⁴⁹¹, çeşitli kalelerin muhafazasına memur

miştir. Fakat o bu kez bir yolunu bulup oğlu Mustafa'nın bu göreve atanmasını sağlamışsa da dirlik sahiplerinin devam eden şikâyetleri üzerine oğlu da alaybeyliği görevinden alınmıştır (BOA, A.RSK. d., 1564: 72; BOA, A.RSK.d., 1560: 62/A; BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64 BOA, MM.d., 3134: 364 (09 L 1112/19.03.1701).

⁴⁸⁰ "...Maraş Alay Beğisi Ahmed mal-ı bedeliye tahsiline kadir olmayub hiyaneti zuhur idiüb ve zuema ve erbab-ı tımar dahi kendüinden menfur ve şikâyet üzere olmağla ref' olunub mal-i bedeliyenin tahsiline kadir ve her vecihle mahal ve müstahak olan Osman bedel cem'ine memur olan Abdullah arzı mucibince istihdamı için verildi." (BOA, A.RSK.d., 1560: 62). Başka örnekler için bkz. BOA, KK.d., 494: 103.

⁴⁸¹ Birçok örnek için bkz. BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

⁴⁸² BOA, A.RSK.d., 1560: 62, 62/A.

⁴⁸³ BOA, 13 numaralı Mühimme Zeyli, 3/4; BOA, İ.E..AS., 10/875 (29 L 1089/14.12.1678).

⁴⁸⁴ Birkaç örnek için bkz. BOA, A.RSK.d., 1560: 62.

⁴⁸⁵ Bazı örnekler için bkz. BOA, A.RSK.d., 1564: 72; BOA, İ.E..TCT., 832 (25 L 1113/25.03.1702).

⁴⁸⁶ Maraş alaybeyi Mehmed ve bazı zaimlerin Çakallı Dokuzu cemaatine yaptıkları zulümler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 457/1938 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670). Başka örnekler için bkz. BOA, İ.E..AS., 38/3449; BOA, Ş.d., 8: 6/11 (Evail-i M 1083/29.03-09.04.1672).

⁴⁸⁷ BOA, MM.d., 3443: 5 (22 M 1047/16.06.1637); BOA, MM.d., 3443: 22 (07 Ra 1047/30.07.1637).

⁴⁸⁸ BOA, MM.d., 3134: 220 (11 N 1112/19.02.1701); BOA, MM.d., 3134: 364 (09 L 1112/19.03.1701); Aynı mealdeki bir başka belge için bkz: BOA, M.d., 111: 524/1822 (Evasıt-ı Ş 1112/21-31.01.1701).

⁴⁸⁹ BOA, MM.d., 2926: 14 (22 M 1093/31.01.1682).

⁴⁹⁰ BOA, Ş.d., 16: 215/1016 (Evail-i N 1103/17-27.05.1692).

edilmesi⁴⁹², bazı vilayetlerin eşkiyadan muhafazası veya eşkiya tenkili ve tedibi⁴⁹³ gibi hizmetler bunlardan bazılarıdır. Alaybeyleri, ayrıca çeribaşların atanması⁴⁹⁴, bakımsız, rağbet edilmeyen veya mahlûl tımarların müstahaklarına tevcihi için merkeze arzlar yazarlardı⁴⁹⁵.

Alaybeylerin, tımarların arz ve tevcihinde sık sık haksızlıklar yaptıkları⁴⁹⁶ hatta vergilerin toplanmasına mani oldukları⁴⁹⁷ gibi kendilerine de görevlerini ifa ederken başkaları tarafından müdahaleler olduğu yine arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır⁴⁹⁸. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla merkezî hükümet de alaybeylerin bu tür hareketlerinin vilayetin tımar işlerini ve ona bağlı olarak askerî işlerinin nizamını bozduğunu hatta eskiden önemli bir kuvvet olan bu askerlerin seferlerde işe yaramaz hale geldiğini belirttikten sonra, bu durumun önüne geçmek için de idarecilerin, iltimaslara bakmadan hizmetlerini layıkıyla yaparak tımarları müstahaklara arz etmeleri, sefer ve diğer hizmetlerde yararlı olanları korumaları konusunda onlara sıkı tembih ve ikazlar ederdi⁴⁹⁹.

Örnekleri az olmakla birlikte zaman zaman Maraş alaybeylerine ek görevler de verilmekteydi. Örneğin; çeşitli sebeplerden dolayı nizamı bozulan Maraş alaybeyliği işlerini bir düzene sokmak üzere, Kayseri ve Niğde sancakları köylerinde 26.900 akçelik zeamete tasarruf eden dergâh-ı âli çavuşlarından Hüseyin Çavuş, Maraş ile birlikte Zamantı alaybeyliğine atanmıştır⁵⁰⁰.

Tevcihat Defterlerinden Maraş merkez sancağında, sancak statüleri olmamalarına rağmen Zamantı ve Hısn-ı Mansur kazalarında olmak üzere iki “Alaybeylik” daha

⁴⁹¹ Maraş eyaletindeki alaybeyleri, Maraş valisi ile birlikte Temeşvar Kalesini bir yıl süresince muhafazasına 12 Ra 1109/28.09.1697 tarihinde görevlendirilmişlerdir (BOA, KK.d., 494: 103).

⁴⁹² BOA, M.d., 106: 255/970 (Evail-i S 1107/11-21.09.1695).

⁴⁹³ Maraş eyaletindeki livaların alaybeyleri, sancaklarındaki tüm zuema ve erbab-ı tımarının başında olarak, Maraş Beylerbeyi Halil ile birlikte Bağdad ve havalisini korumak, Arap eşkiyasının zararlarından temizlemek ve oraya nizam vermek üzere memur edilmişlerdir (BOA, M.d., 110: 596/2753 (Evasıt-ı Ş 1110/12-22.02.1699); BOA, M.d., 89: 17/45 (gurre-i R 1053/19.06.1643).

⁴⁹⁴ Babası çeribaşı olan Bektaş'ın, Zamantı çeribaşılığına atanması için yapılan arz hakkında bkz. BOA, İ.E..AS., 10/875 (29 L 1089/14.12.1678).

⁴⁹⁵ Tımar tevcihi için sunulan bazı arzlar için bkz. BOA, İ.E..AS., 11/1064; BOA, İ.E..AS., 19/1778; BOA, İ.E..AS., 22/2033; BOA, İ.E..DH. 139 (2 Ş 1093/6.08.1682); Ş.K.d., 31 (5/16; BOA, İ.E..AS., 72/6446; BOA, İ.E..AS., 44/3982; BOA, A.E..SMST.II. 25/2414; BOA, A.E..SMST.II. 20/1937.

⁴⁹⁶ Bu konuda özellikle Dulkadiroğlu Murtaza Ali'nin çok sayıda zulmü olmuştur. Bazı örnekler için bkz. BOA, A.RSK.d., 1564: 72; BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

⁴⁹⁷ Bazı misaller için bkz. A.RSK.d., 1560: 62/A.

⁴⁹⁸ BOA, İ.E..TCT. 832 25 (L 1113/03.1702).

⁴⁹⁹ BOA, A.RSK.d., 1560: 62.

⁵⁰⁰ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-4.

görülmektedir⁵⁰¹. Bunun sebebi, muhtemelen Zamantı ve Hısn-ı Mansur nahiyelerinde tımar tasarruf eden askerî zümrenin fazla olmasıdır⁵⁰².

Maraş sancağında bu dönemde görev yapan alaybeylerin tamamı hakkında teferruatlı bilgilere ulaşılamamıştır. Arşiv belgelerine göre tespit edilebilenlerin isimleri ve bu göreve tayin ve azil tarihleri veya görev yaptıkları yıllarla ilgili tablo şöyledir:

Tablo 6: 17. Yüzyılda Maraş Sancağında Alaybeylik Yapan Kişilerin Listesi

S.n.	Alaybeyinin Adı	Tayin/Azil Tarihi	Bu görevde Bulunduğu Yıl/lar
1	Ömer ⁵⁰³	1017/1608-9	
2	Mustafa ⁵⁰⁴	1017/1608-9	
3	Halil ⁵⁰⁵	25 L 1042/05.05.1633	
4	Mustafa ⁵⁰⁶		30 L 1071/27.06.1661
5	Seyyid Mehmed ⁵⁰⁷		29 L 1073/ 06.06.1663- 02 Ş 1093/06.08.1682
6	Bayezid Ağa ⁵⁰⁸	16 M 1096/23.12.1684	
7	Halil ⁵⁰⁹		12/Z/1098/19.10.1687-20/C/1100/11.04.1689
8	Mehmed ⁵¹⁰		20 L 1100/07.08.1689
9	Dulkadiroğlu Murtaza Ali ⁵¹¹	29 Z 1108/19.07.1697	1697, 1699-1700, 1114/1702-3

⁵⁰¹ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-65; BOA, İ.E..AS., 38/3447 (18 Ra 1113/23.08.1701); BOA, İ.E..AS., 34/3033 (9 R 1109/25.10.1697); BOA, İ.E..AS., 30/2680; BOA, İ.E..AS., 27/2454; BOA, İ.E..AS., 42/3778 (20 L 1114/09.03.1703); BOA, C..DH. 6095.

⁵⁰² Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997, s. 55.

⁵⁰³ Görevini layıkıyla yapmadığından görevden alınmıştır (BOA, A.RSK.d., 1483: 15).

⁵⁰⁴ BOA, A.RSK.d., 1483: 15.

⁵⁰⁵ BOA, KK.d., 266, s. 61; BOA, MM.d., 3443: 7; BOA, C..DH. 6095: 45. 1047/1637'de bu görevden alındığı anlaşılan Halil, ordu mühimmatı için Maraş eyaletinde 120 çift camus alınmasına memur edilmiştir (BOA, MM.d., 3443: 5 (22 M 1047/16.06.1637))

⁵⁰⁶ BOA, İ.E..AS., 10/875 (29 L 1089/14.12.1678).

⁵⁰⁷ Bu göreve nereden ve kaç tarihinde atandığına dair bir kayda rastlamadık. Aşağıdaki belgelerde Maraş alaybeyi olarak adı geçen "Mehmed" adlı kişi bu Seyyid Mehmed ile aynı kişi ise onun uzun süre bu görevde kaldığı anlaşılmaktadır. Tımar tevcihi için sunduğu arzlar için bkz. BOA, İ.E..AS., 11/1064 29 L 1073; BOA, İ.E..AS., 19/1778 (23 B 1077/19.01.1667); BOA, İ.E..AS., 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667); BOA, İ.E.. DH. 139 (2 Ş 1093/6.08.1682). Alaybeyi Mehmed'in, Ali Kasım adlı kişinin kendisinde olan hakkını vermemesi ile ilgili bir şikayet ve sonucu hakkında bkz. BOA, Ş.d., 8: 6/11 (Evail-i M 1083/29.04.1672). Mahlul bir tımarın itası için Maraş alaybeyinin Merkeze yazdığı mektubu ile ilgili bir hüküm için bkz. BOA, İ.E..DH., 139 (2 Ş 1093/6.08.1682). BOA, İ.E..AS., 11/1064 (29 L 1073/6.06.1663). Bazı zaimlerle birlikte Çakallı Dokuzu cemaatine yaptığı bazı zulümler için bkz. BOA, Ş.d., 4: 457/1938 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670).

⁵⁰⁸ BOA, KK.d., 2438: 47. Sefere hazırlık için İbrahim Paşa'dan borç alması ile ilgili bir belge için bkz. BOA, İ.E..ADL., 1/88 (23 R 1096/29.03.1685).

⁵⁰⁹ BOA, İ.E..AS., 18/1714 (12 Z 1098/19.10.1687); BOA, İ.E..AS., 27/2421 (20/C /1100/11.04.1689). BOA, Ş.d., 11: 332 (Evail-i Ş 1099/30.05-09.06.1688).

⁵¹⁰ BOA, İ.E..AS., 27/2422.

⁵¹¹ BOA, İ.E..AS., 72/6446 (10 N 1111/01.03.1700); BOA, İ.E..AS., 42/3781 (29 Z 1108/19.07.1697); BOA, İ.E..AS., 44/3982 (29 Za 1111/18.05.1700); BOA, İ.E..AS., 42/3781; BOA, KK.d., 494: 103 (12 Ra 1109/28.09.1697). Murtaza Ali'nin çeşitli tımarlar ile ilgili olarak yazdığı arzlar için bkz. BOA, Ş.d., 31 (5/16) Evail-i L 1110/2-12.04.1699; BOA, İ.E..AS., 72/6446 10 N 1111/01.03.1700; BOA, İ.E..AS., 44/3982 (29 Za 1111/18.05.1700); BOA, A.E..SMST.II., 25/2414 (01 Ca 1111/25.10.1699). 9 L 1112/19.03.1701 tarihli başka bir belgede Zülkadir ailesinden Murtaza Ali'nin hala bu görevi yürüttüğü

10	Seyyid İbrahim ⁵¹²		20 L 1111/10.04.1700
11	Mehmed ⁵¹³	04.01.1701 - 16.12.1701	
12	Seyyid Halil ⁵¹⁴	16 Ra 1114/10.08.1702	
13	Hüseyin Çavuş ⁵¹⁵	12 L 1114/01.03.1703	
14	Seyyid Mustafa ⁵¹⁶	28 Ş 1114/17.01.1703	
15	Mehmed Feyzi ⁵¹⁷	31.10.1703 –23.03.1704	
16	Ahmed Ağa ⁵¹⁸	23.03.1704 - 06.03.1706	
17	Kilisli Mehmed ⁵¹⁹	28 B 1117/15.11.1705	
18	Osman ⁵²⁰	21 Z 1117/06.03.1706	
19	Seyyid Mustafa ⁵²¹	Evahir-i R 1120/10-20.07.1708	
20	Mehmed ⁵²²	11 Ca 1124/16.06.1712	

anlaşılmaktadır (BOA, MM.d., 3134: 364); BOA, M.d., 111: 524/1822). 15 B 1113/16.12.1701 tarihinde yaklaşık bir yıl süre ile bu görevi devam ettiren Mehmed'in yerine tekrar Murtaza Ali atandığı (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64), 22 Za 1113/20.04.1702 tarihine kadar alaybeyi olduğu (BOA, A.E..SMST.II. 19/1365) ve 14 R 1114/07.09.1702 tarihinde yerine Halil getirilmiştir (BOA, A.E..SMST.II., 18/1746). Başka bir arşiv kaydında Murtaza Ali'nin yaptığı kanunsuzlukların artık had safhaya ulaştığından bundan sonra kesinlikle alaybeyliğe gelmemek üzere görevden alındığı anlaşılmaktadır. Fakat o bir yolunu bularak bu kez oğlu Mustafa'nın Maraş alaybeyiliğine atanmasını sağlar. Oğlu Mustafa da babası gibi tımar ve zeamet arzları konusunda haksızlıklar yapınca bu görevden tekrar alınır (BOA, A.RSK.d., 1564: 72). Murtaza Ali'nin, görevden alındıktan sonra da çeşitli haksızlıklar irtikâp ettiği görülmektedir (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64).

⁵¹² BOA, A.E..SMST.II., 20/1937.

⁵¹³ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64. Maraş bedel malının toplanmasındaki iktidarsızlığı ve belki de Murtaza Ali'nin nüfuzu karşısında bu görevden alınarak yerine Murtaza Ali bir kez daha atanır (Aynı yer). Bir tımarın ihansı ile ilgili arzı için bkz. BOA, İ.E..AS., 34/3448.

⁵¹⁴ Ayntab Alaybeyi olarak da görev yapmıştır. BOA, A.RSK.d., 1560: 62. Halil'in Maraş alaybeyi iken çeşitli tımarlar ile ilgili Merkez'e sunduğu arzlarda adı geçmektedir. Misaller için bkz. BOA, A.E..SMST.II. 11/1063 (05 R 1114/29.08.1702); BOA, İ.E..AS., 34/3037 (29 L 1114/18.03.1703); BOA, A.E..SMST.II. 15/1409 (10 R 1114/03.09.1702); BOA, A.E..SMST.II., 11/1028 (09 R 1114/02.09.1702); BOA, A.E..SMST.II. 11/1022; BOA, A.E..SMST.II., 18/1746 (14 R 1114/7.09.1702). Haksız olarak başkasına verilen tımarının, tekrar kendisine verilmesi ile ilgili ferman için bkz. BOA, İ.E..AS., 34/3037 (29 L 1114/18.03.1703).

⁵¹⁵ Maraş ile birlikte Zamantı alay beyliği de verilmiştir (BOA, A.RSK. d., 1560: 62-64). Miralay Hüseyin'in Merkez'e sunduğu bazı arzlar için bkz. BOA, İ.E..AS., 34/3036 (18 Ca 1115/29.10.1703); BOA, A.E..SMST.II. 41/4047 (29 Z 1115/04.05.1704); BOA, A.E..SMST.II. 5/498 (11 Ca 1115/22.09.1703).

⁵¹⁶ Maraş Zaimlerindenir (BOA, A.RSK.d., 1560 62-64). Adının geçtiği daha çok tımar tevcihi ile ilgili arzlar için bkz. BOA, A.E..SMST.II. 9/818 (8 N 1114/26.01.1703); BOA, İ.E..AS., 30/2682 (28 N 1114/15.02.1703); BOA, A.E..SMST.II., 1/45 (12 L 1114/01.03.1703).

⁵¹⁷ Defter-i Hakânî şakirtlerinden olup Maraş'ta zeamete tasarruf etmekte iken bu göreve atanmıştır (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64, 62/A (17 Za 1115/23.03.1704).

⁵¹⁸ Zaimlikten Maraş Beylerbeyi Hasan Paşa arzı ile bu vazifeye getirilen (BOA, A.RSK.d., 1560: 62/A) ve beratı dört kez yenilenen Ahmed Ağa, bu görevi 21 Z 1117/05.04.1706 tarihine kadar devam ettirmiştir (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64). 1120/1708-9 yılında Maraş beylerbeyi Rışvanoğlu Halil Paşa'nın arzı ile alaybeyliğin Mustafa'dan alınarak kendisine verilmesi merkezden rica edilmişse de bu talep kabul edilmemiştir (BOA, A.RSK.d., 1564: 72).

⁵¹⁹ Ayntab sakinlerinden Kilisli Mehmed hilaf-ı inha ele geçirdiği bu görevden kısa süre sonra alınmıştır (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64).

⁵²⁰ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

⁵²¹ Bu tarihten önce bu göreve getirilen Seyyid Mustafa, beratı üç kez yenilenmiş daha sonra eski alaybeyi Murtaza Ali ile giriştiği kanunsuzluklar üzerine 11 Ca 1124/16.06.1712 tarihinde azl edilmiştir (BOA, A.RSK.d., 1564: 72).

⁵²² Eskiden de alaybeyiliği yapmış olan Mehmed Anadolu'da müfettiş olan Vezir Hasan Paşa arzı üzerine atandıktan sonra 03 Za 1124/02.12.1712 ve 24 Ra 1125/20.04.1713 tarihlerinde üzerinde ibka edilmiştir (BOA, A.RSK.d., 1564: 72).

1.4.1.4. Çavuşlar

Osmanlı devlet teşkilâtında “çavuş” unvanı, bazı saray hizmetlerini yerine getiren memurlara verilen ve orduda küçük bir askerî rütbeyi ifade eden bir terimdir⁵²³. Osmanlı devletinde Divan-ı Hümâyûn çavuşlarından başka, eyalet ve sancaklarda görevli çavuşlar da bulunmaktaydı⁵²⁴.

Maraş beylerbeylerinin hazinesinden maaş alan ulufeli çavuşlarından başka, yine onların emrinde, umumiyetle tımar tasarruf eden ve sayıları muayyen olan “*Defterli Çavuşları*” da bulunuyordu⁵²⁵. Beylerbeyi, bu çavuşları, devlet ve halk ile ilgili işlerinde istihdam ederdi. Diğer taraftan Mühimme Defterlerinde, beylerbeylere yazılan hüküm suretlerinin başlarındaki kayıtlarda, bu çavuşların, beylerbeyleri tarafından sık sık merkeze gönderilmesinden dolayı vilayet çavuşlarına, “*Dergâh-ı âli çavuşları*” da denilirdi⁵²⁶. Çavuşların *çavuşbaşı*, *çavuşlar kethüdası*⁵²⁷ ve *çavuşlar emini* gibi idari ve mali amirleri bulunmaktaydı. Çavuşbaşı, beylerbeyinin özel işlerinde istihdam ettiği çavuşların amiri idi. Defterli çavuşların amirine Çavuşlar Kethüdası denilirdi⁵²⁸.

Her ne kadar Maraş Beylerbeyinin 170 kadar çavuşu olduğunu Evliya Çelebi bize nakletse⁵²⁹ de bunların toplam sayıları hakkında diğer kaynak ve arşiv belgelerinden herhangi bir bilgi bulunmamıştır. Ancak Kanuni Sultan Süleyman’ın ilk dönemlerinde hazırlandığı tahmin edilen *Tımar Resimleri Kanunnamesi*’nden anlaşıldığına göre eyaletlerde görev yapan çavuşların sayısı 60 ile sınırlandırılmıştır⁵³⁰. Dolayısıyla, Maraş Eyaleti’nde görevli çavuş sayısının da bu civarda olduğu tahmin edilmektedir. Maraş Eyaleti’nde bu dönemde görev yapan çavuşların kimlik bilgileri, görev süreleri, menşeleri gibi teferruatlı bilgilerine ulaşılmamıştır. Sadece birkaçının ismine tesadüf edilmiştir⁵³¹.

⁵²³ Orhan F. Köprülü, “Çavuş”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 236.

⁵²⁴ O. Köprülü, *a.g.m.*, s. 237.

⁵²⁵ BOA, M.d., 59: 13/42’den nakleden Oğuzhan Yüce, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, ATAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007, s. 64. Bu hususta tafsilat için bkz. Barkan, *Kanunlar*, s. 359.

⁵²⁶ Mustafa Akdağ, *Büyük Celâli Karışıklıkları Ankara 1963*, s. 6, 25; Çam, *a.g.t.*, s. 138, 176; BOA, M.d., 50: 24/110.

⁵²⁷ BOA, A.RSK.d., 1483: 15.

⁵²⁸ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 182-183; BOA, MM.d., 3134: 364.

⁵²⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı-Kahraman- Dankoff) s. 175.

⁵³⁰ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 4, s. 588

⁵³¹ Maraş Eyaleti’nde değişik tarihlerde çavuşluk veya çavuşbaşılık yapan bazı isimler için bkz. BOA, A.RSK.d., 1483: 15; BOA, M.d., 50: 24/110; BOA, MM.d., 3134: 364.

1.4.1.5. Çeribaşı (Serasker) ve Çeri sürücü

Sancakta alaybeyinden sonra en yüksek rütbeli sipahi subayı olan *Çeribaşı (Serasker)*⁵³², serbest tımar tasarruf etmekteydi⁵³³. Memur olduğu yerde asayişin sağlanması, sefer halinde ve muhafaza hizmetlerinde eşkinci neferleri çıkartmanın yanında, sefer sonunda gereken muafiyetleri tahsil etmek de görevleri arasında idi⁵³⁴.

Çeri sürücüsü ise; çeribaşının idaresi altında çalışan, sipahilerin küçük zabitle-rindendi. Tımar sahibi olduklarından tımarlarının buldukları yerlerde oturmaları ka-nundu. Bunlar, terfi edince çeribaşı olurlardı⁵³⁵. Asıl vazifeleri, sefer zamanında sorum-lu oldukları nahiyeden tımarlı sipahileri ve cebelüleri toplayıp çeribaşıyla birlikte alay-beyinin komutası altına getirmektir⁵³⁶. Çeribaşılıarı, alaybeyinin arzı üzerine merkez tara-fından atanır, görevlerini yapmadıklarında azledilerek yerlerine başkası tayin edilirdi⁵³⁷.

Çalışma dönemimiz içerisinde Maraş Sancağı'nda görev yapan çeribaşı ve çeri sürücülerinin kimlikleri hakkında ayrıntılı bilgilere ulaşamamıştır. Fakat sefer hazırlık-ları ve muhafaza hizmetleri, vergi tevzi ve tahsil işleri için merkezden Maraş beylerbey-lerine ve diğer idarecilerine yazılan hükümlerde sık sık kendilerine de hitap edilmiş-tir⁵³⁸.

Maraş beylerbeylerinin başta eyaletteki çeribaşı ve çeri sürücülerini olarak tüm askerleriyle birlikte çeşitli kalelerin muhafazasına görevlendirildikleri yine arşiv belge-lerinde yer alan bazı fermanlardan anlaşılmaktadır. Mesela; gurre-i R 1053/19.06.1643 tarihinde Maraş muhafızı Vezir Mustafa Paşa'ya yazılan bir hükümle, başta kendi silahlı ve güçlü adamları olarak eyaletindeki alaybeyleri, tımar ve zeamet sahipleri, çeribaşı ve çeri sürücülerini toplayıp hazırlayarak, Ağustos sonlarında muhafazası çok önemli olan Bağdad Kalesi'nin yardımına koşması ve orada görevli bulunan Vezir Hasan Paşa'ya katılması emredilmiştir⁵³⁹.

⁵³² Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 47. Daha geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, "Çeribaşı", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 270.

⁵³³ Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1987, s. XXVIII, dipnot 162; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 4, s. 316.

⁵³⁴ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 353; Ünal, *Harput Sancağı*, s. 47.

⁵³⁵ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 354.

⁵³⁶ Aköz - Doğan, "Taşra Görevlileri", s. 122.

⁵³⁷ Maraş sancağının Zamantı Nahiyesi Çeribaşısı olan Hasan'ın vazifesini gereği gibi yerine getirmemesi ve miri malına zarar vermesi üzerine yerine babası da bir çeribaşı olan Bektaş atanmıştır (BOA, İ.E..AS., 10/875 (29 L 1089/14.12.1678)).

⁵³⁸ Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 89: 17/45; BOA, M.d., 87: 115/365 (13 R 1041/08.11.1631).

⁵³⁹ BOA, MM.d., 3134: 220 (11 N 1112/19.02.1701); BOA, M.d., 89: 17/45. Ahıska Kalesi muhafazasına yazılan bir görevlendirme için bkz. BOA, M.d., 87: 115/365 (13 R 1041/08.11.1631).

1.4.1.6. Voyvoda

Voyvoda, reis, subaşı, ağa gibi bir tabir olup, Osmanlılarda 17. yüzyıldan Tanzimat'a kadar "tahsil memuru" anlamında kullanılmıştır⁵⁴⁰. Osmanlı Devleti'nde valiler ve mutasarrıflar, kendilerine has olarak tahsis edilen bölgelerdeki vergi gelirlerini toplamak ve reayanın güvenini temin etmek üzere voyvoda adı verilen adamlarını gönderiyorlardı⁵⁴¹.

Maraş eyaletinde valide sultanlara, yüksek devlet görevlilerine veya çeşitli vakıflara ait hasların başında bulunan voyvodalar görevlerini ifa ederken zaman zaman zorluklar ile karşılaşmaktaydılar. Voyvodalar da çoğunlukla bu durumu merkeze kadar şikâyet ederlerdi. Divan'dan yerel yöneticilere gönderilen hükümlerde voyvodalara gereken yardımın verilmesi ve sorun çıkaranların hakkında gelinmesi vurgulanırdı⁵⁴².

1.4.1.7. Kethüda

Osmanlı devlet teşkilâtında devletin en üst kademesinde görev yapan sadrazamdan en alt kademesindekine kadar mülki ve askerî erkândan pek çok görevlinin maiyetinde ve onun direktifiyle çalışan *kethüda* unvanını taşıyan yardımcısı bulunmaktaydı⁵⁴³. Osmanlı devlet teşkilâtındaki kethüdalar arasında en önemlisi *sadaret kethüdası* idi⁵⁴⁴. Ondan sonra beylerbeyi/valilerin özel kethüdaları gelmekteydi⁵⁴⁵.

Vilâyet kethüdalarının başlıca görevleri bağlı oldukları beylerbeyine görevlerini ifade özellikle vergi tahsili zamanlarında yardım etmekte⁵⁴⁶. Beylerbeyi maiyetlerindeki kethüdalardan başka birimleriyle ilgili işleri takip ve onları Babıâli'deki gelişmelerden haberdar etmek amacıyla İstanbul'da ikamet eden ve "*kapı kethüdası*" adı verilen özel yardımcıları bulunurdu⁵⁴⁷.

⁵⁴⁰ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 398.

⁵⁴¹ Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 208; Sertoğlu, *Tarih Lüğati*, s. 359; Y. Yücel, "Desantralizasyon", s. 677; Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 598; Voyvodalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Çadırıcı, *Tanzimat'a Giderken Türkiye'de Şehir İdaresi*, AÜ DTCF, Doktora Tezi, Ankara 1972, s. 31-33, 60-65. Ayrıca bkz. Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 207-209.

⁵⁴² Valide Haseki Sultan'ın paşmaklık haslarını idare eden voyvodaların, görevlerini ifa ederken karşılaştıkları zorluklara bazı örnekler için bkz. (BOA, Ş.d., 4: 62/261 (Evail-i Ra 1076/11-21.09.1665); BOA, Ş.d., 28: 26/89 (Evail-i C 1109/15-25.12.1697); BOA, Ş.d., 28: 26/90; BOA, Ş.d., 7: 163/5839 (Evail-i B 1083/23.09-02.10.1672); BOA, Ş.d., 6: 175/837 (Evail-i L 1078/15-25.03.1668).

⁵⁴³ Maraş Eyaleti'ndeki bazı haslar kendi sahiplerinin adına kethüdaları tarafından idare edilirdi. Örneğin; Valide Haseki Sultan haslarını, 1078/1668 yılında kethüdası İbrahim (BOA, Ş.d., 6: 175/837 (Evail-i L 1078/15-25.03.1668), 1083/1672 yılında ise Hacı İmaeddin idare etmekteydi (BOA, Ş.d., 7: 163/5839).

⁵⁴⁴ Pakalın, *a.g.e.*, C.II, s. 251, 253-254; Sertoğlu, *Tarih Lüğati*, s. 183.

⁵⁴⁵ 1046/1636-7 yılında Maraş beylerbeyinin kethüdalığına Ömer Beşe adında biri tayin edilmişti (N. Özel, *a.g.t.*, s. 471).

⁵⁴⁶ Maraş Beylerbeyisi Rişvanoğlu Halil Bey'den Bağdad ve Basra havalisini eşkiyadan temizlemek için güçlü ve silahlı 300 kişilik bir kuvvetin kethüdası idaresinde Eylül'de Bağdad valisi Vezir Mustafa Paşa'nın yanına göndermesi istenmiştir (BOA, M.d., 111: 515/1418 (Evasıt-ı Za 1112/19-29.04.1701).

⁵⁴⁷ Mehmet Canatar, "Kethüda", *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 332-334; Sertoğlu, *Tarih Lüğati*, s. 174.

1.4.1.8. Mîralem

Araştırmamız esnasında Maraş eyaleti ile ilgili olarak karşılaştığımız bir diğer görevli *miralem*dir. Mîralem, Osmanlılarda hem sancaktar hem mehterhâne bölüklerinin amirini ifade eder⁵⁴⁸. Her vilayet ve sancağın da birer “*miralem*”i bulunuyordu. Vilayet ve sancak mîralemlerinin, Beylerbeyilik sarayındaki tabl-ı alem mehterleri ile beylerbeyi sancağının muhafaza ve taşınması ile görevli teşkilatın amiri olduğu düşünülmektedir⁵⁴⁹.

Vazifeye tayinleri dolayısıyla vezir, beylerbeyi ve sancak beylerine padişah tarafından verilen sancak ve tuğlar mîralem vasıtasıyla gönderilir ve bunlardan aidat alınır⁵⁵⁰. Sancak beyi, beylerbeyi veya vezir görevde iken ölürse verilen tuğ ve sancaklar mîralem vasıtasıyla geri alınarak hazine-i âmireye konulurdu⁵⁵¹.

İncelenen döneme ait Maraş miralemlerinden ancak iki üç tanesini tespit edebildik. 1017/1608-9 yılında 6.000 akçe tımar ile Maraş mîralemliğini yürüten Bekir vefat edince onun boş kalan yerine bir tımarlı sipahi olan Mehmed atanmıştır⁵⁵². Görüldüğü gibi Maraş Miralemi, tımar tasarruf etmekte idi. Ancak 22 M 1093/31.01.1682 tarihli bir belgeden Mustafa adındaki bir zaimin Miralemlik payesiyle Maraş Sancağı'nın çeşitli karyelerinde 25.000 akçelik bir zeamet tasarruf ettiği görülmektedir⁵⁵³.

1.4.1.9. Şehirdeki Mali Görevliler

1.4.1.9.1. Defter Kethüdası

Maraş Eyaleti'nde zeamet işlerine bakan kimse olarak bilinen *Defter Kethüdası*⁵⁵⁴, aynı zamanda vilayetteki tımar ve zeamet tevcihâtı ile ilgili teşkilatın da başı olduğundan belgelerde sık sık “*Tımarlar Kethüdası*” veya “*Tımarlar Defteri Kethüdası*” ifadeleriyle yer almaktadırlar⁵⁵⁵. Defter Kethüdası, umumiyetle her vilayette olduğu gibi, Maraş'ta da bir tane bulunuyordu. Maraş Defter Kethüdalarının umumiyetle bölge alaybeyleri ve zaimleri arasından tayin edildiği⁵⁵⁶ görülmektedir.

⁵⁴⁸ Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 226.

⁵⁴⁹ D. Aydın, *a.g.e.*, s. 200.

⁵⁵⁰ Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 543.

⁵⁵¹ Erhan Afyoncu, “Mir-i Alem”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, s. 124-125.

⁵⁵² BOA, A.RSK.d., 1483: 15.

⁵⁵³ BOA, MM.d., 2926: 86.

⁵⁵⁴ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 420; BOA, M.d., 81: 76/165 (5 R 1025/22.04.1616).

⁵⁵⁵ Bir örnek için bkz. BOA, M.d., 81: 76/165 (5 R 1025/22.04.1616). “... *Maraş Sancağında kethüda-i defter-i tımarha-i vilayet-i Dulkadriye...*” BOA, MM.d., 9896: 59; BOA, Ş.d., 11: 468 (Evasıt-ı N 1099/09-19.08.1688).

⁵⁵⁶ BOA, KK.d., 262: 195.

Ayn-i Ali Efendi eserinde⁵⁵⁷, Maraş Defter Kethüdalarının zeametini, 80.731 akçe, Evliya Çelebi⁵⁵⁸ ise 87.730 akçe olarak göstermektedir. Araştırma dönemimiz boyunca Maraş Eyaleti Defter Kethüdalığına tayin edilen kimselerle ilgili birtakım bilgilere Eyalet ve Sancak Tevcih Defterlerinden ulaşılmıştır. Bu vesikalara göre 21 N 1041/11.04.1632'de Osman'a⁵⁵⁹ tevcih edilen Maraş defter kethüdalığı, Evasıt-ı Ş 1042 /20.02.1633'te Maraş beylerbeyi Ali'nin arzıyla daha önce Rum Eyaleti tımar defterdarı olan Halil Efendi'ye⁵⁶⁰; 19 B 1049/15.11.1639'da de eskiden sancak beyi olan Hüseyin'e verilmiştir⁵⁶¹. Aynı mansıb, Evasıt-ı R 1050/21.07.1640'ta Selim, 13 Ra 1052/11.06.1642'de emektarlardan Hacı Osman'a, 11 Ra 1053/30.05.1643'te eski Alanya sancak beyi olan Seyyid Mehmed'e, bunun vefatı üzerine Cüce Hüseyin iltiması ile 1054/1644'e kadar eski kethüda Selim'e, onun ölümü üzerine de 4 Ra 1054/11.05.1644'te Mehmed'e, 10 L 1054/10.12.1644'te diğer Mehmed'e, 15 Ra 1055/11.05.1645'te Zeyrek Ağa'nın kardeşi Halil Çavuş'a; 01 L 1056/10.11.1646'da Darüssade Ağası tarafından Mehmed'e, Evasıt-ı Za 1056/19-29.12.1646'da Halil Çavuş'a ikinci kez tevcih edilmiştir⁵⁶². 07 M 1060/10.01.1650 tarihinde Maraş Defter Kethüdalığı'na Ayntablı Abdülcebbar'ın, atanması ile ilgili fermanında kendisine, hemen görevinin başına geçmesi, İstanbul'a bir adamını göndererek beratını alması emredilmiştir⁵⁶³. Başka bir belgede İstanbul tarafından Ca 1060/05.1650 tarihinde aynı göreve Sadrazam'ın silahtarı Sefer Ağa'nın atandığı anlaşılmaktadır⁵⁶⁴. 1064/1653-4 yılında ise Maraş Defter Kethüdası Ömer Beşe idi⁵⁶⁵.

1.4.1.9.2. Tımar Defterdarı

Vilayetlerde tımar işlerine bakan *Tımar Defterdarları*, tımarlarla tımarlıların defterlerini tutmakta ve onlara ait her türlü işleri yürütmekte ve gördüğü işlerden Defter

⁵⁵⁷ Ayn-ı Ali Efendi, *a.g.e.*, (*Osmanlıca Metin kısmı*), s. 22.

⁵⁵⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, s. 46.

⁵⁵⁹ BOA, C..DH., 6095: 45.

⁵⁶⁰ Evahir-i M 1042/8-18.08.1632 tarihinde tekrar ibka edilmiştir (BOA, C..DH., 6095: 45).

⁵⁶¹ BOA, KK.d., 266: 61; BOA, C.DH. 6095: 45.

⁵⁶² BOA, A. RSK.d., 1512: 60.

⁵⁶³ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 21, s. 57'den nakleden Hüsnüye Güner, *21 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili Defteri H. 1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006, s. 119.

⁵⁶⁴ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 129, s. 81'den nakleden Neşe Toğrul, *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili'nin (H. 1061, 1108, 1142-M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2010, s. 193.

⁵⁶⁵ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 23, s. 259'dan nakleden Nalân Özel, *23 No'lu Ayıntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006, s. 471.

Kethüdasına karşı sorumlu idi⁵⁶⁶. Tımar Defterdarları, ulufe Müteferrikaları, Dergâh-ı âli çâşnigirleri ve bölge zaimleri arasından tayin ediliyorlardı. Bunlar terfi ettiklerinde Defter Kethüdalığı'na tayin edilirdi. Fakat istisnai olarak Maraş eyaletinin eski defterdarı olan Hasan, Ayntab sancağına sancak beyi olarak atanmıştır⁵⁶⁷. Maraş Tımar Defterdarı'na 60.246 akçelik zeamet verildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz⁵⁶⁸.

Sancak Tevcih Defterlerinde Maraş Tımar Defterdarlığına yapılan bazı atamalar hakkında bilgiler mevcuttur. Bu defter kayıtlarına göre bu görev, 16 R 992/25.06.1584 tarihinde Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Abdurrahman'a⁵⁶⁹, 993/1585 yılında Kıbrıs Tımar Defterdarlığı'ndan azledilen Mehmed Bey'e; 15 Za 995/17.10.1587 tarihinde de Dergâh-ı âli çâşnigirlerinden Hüseyin Ağa'ya tevcih edilmiştir⁵⁷⁰. Maraş tımar defterdarı Bekir sebepsiz görevinden azledilince Haleb Defter Kethüdalığına atanır. Fakat buna müyesser olamayınca Evasıt-ı M 1002/7-17.10.1593 tarihinde tekrar eski görevi inayet olunur⁵⁷¹. 1025/1616-7 yılına ait bir Mühimme Defteri kaydına göre ise bu görevin Abdurrahim adındaki bir kişinin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır⁵⁷². Evail-i S 1042/18-28.08.1632 tarihinde Mirahur-u kebir Ahmed Ağa'nın iltimasıyla Divan-ı Hümâyûn kâtiplerden Muhyiddin Efendi'ye⁵⁷³ verilen bu görev, 5 M 1047/30.05.1637'de kâtip Abdi'ye verilmiştir⁵⁷⁴. Maraş Tımar defterdarlığına, evahir-i S 1050/12-22.06.1640'ta eski mirlivalardan Hasan Bey, 23 Za 1053/02.02.1640'ta Maraş Defter Emni Ahmed, 11 L 1054/11.12.1644'te eski Bozok sancak beyi Hüseyin Bey, Evahir-i Ra 1055/17-27.05.1645'te Ömer, 04 S 1056/22.03.1646'da Nasuh, Evahir-i B 1056/02-12.09.1646'da tekrar Nasuh, 26 C 1057/29.07.1647'de Hüseyin atanmıştır⁵⁷⁵.

Maraş sancağı hakkında çok çeşitli bilgiler veren Evliya Çelebi, Maraş Sancağı'nda defter kethüdası ve Tımar Defterdarı dışında *mal defterdarı* ve *defter emini* unvanlarını taşıyan iki mali yetkilinin de olduğunu nakletmişse⁵⁷⁶ de bu konuda diğer kaynak ve arşiv belgelerinde herhangi bir bilgi ulaşılamamıştır.

⁵⁶⁶ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 507.

⁵⁶⁷ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 129, s. 96'dan nakleden Toğrul, *a.g.t.*, s. 216.

⁵⁶⁸ Ayn-i Ali Efendi, *a.g.e.*, (*Osmanlıca Metin kısmı*) s. 22; Danişman, *Koçi Bey Risalesi*, s. 120; Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 127.

⁵⁶⁹ BOA, KK.d., 262: 195.

⁵⁷⁰ BOA, KK.d., 262: 195.

⁵⁷¹ BOA, A.RSK.d., 1141: 7.

⁵⁷² BOA, M.d., 81: 76/165.

⁵⁷³ BOA, C.DH. 6095: 46.

⁵⁷⁴ BOA, KK.d., 266: 61.

⁵⁷⁵ BOA, A. RSK.d., 1512: 61.

⁵⁷⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı-Kahraman- Dankoff) s. 174.

1.4.1.10. Şehrin Güvenliğini Sağlayan Ehl-i Örf Görevliler

Osmanlı şehirlerinde, halkın güvenliğini sağlamakla görevli beylerbeyi ya da kadının yardımcıları konumunda çeşitli görevliler bulunmaktaydı. Askerîler arasında yer alan bu görevliler, ehl-i örf zümresine dâhildirler.

17. yüzyılda Maraş şehrinde; yeniçeri serdarı, kethüdayeri, subaşı, asesbaşı ve asesler ile kaledeki görevliler güvenliğini sağlamakla sorumlu zümre içerisinde ön plana çıkmışlardır. Bu kısımda, şehrin güvenliğini sağlayan güçlerin genel yapısı ve adı geçen görevlilerin çalışma alanları belirlenmeye çalışıldı.

1.4.1.10.1. Yeniçeri Serdarı

İncelemeye esas dönemde birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi Maraş'ta da Yeniçeri ortalarının varlığı ile ilgili olarak incelenebilen belgelerden herhangi bir bilgiye ulaşılmamıştır. Ancak Padişah ve merkezî hükümet tarafından Maraş Eyaleti idarecilerine hitaben gönderilen bazı emir ve hükümlerde kendilerine hitap edilen yerel idareciler arasında yeniçeri ortalarının komutanı olan yeniçeri serdarının da geçmesi⁵⁷⁷ ve Evliya Çelebi'nin şehirde bulunan idarecileri sıraladığı yerde⁵⁷⁸ onun da adını zikretmesi Maraş'ta bu görevlinin olma ihtimalini güçlendirmektedir. Yeniçeri serdarları, yeniçeri ocağı içinden ve emektarları arasından İstanbul'daki Yeniçeri Ağasının mektubu⁵⁷⁹ ile üç aylık süre ile atanırlardı⁵⁸⁰.

Kadı ya da naiplere hitaben yazılan atama belgelerinde Yeniçeri serdarına görevi esnasında yardım edilmesi istenirken, serdara da mukim ve misafir yeniçeriler, cebeci, topçu, top arabacısı ve kul oğlanları gibi sancaktaki bütün askerî kuvvetlerin amiri olduğu ve eski kaide ve kanunlara göre hareket etmesi emredilmekteydi⁵⁸¹. Ayrıca serdara vilayet halkının emniyet ve rahatlarına çalışması gerektiği belirtilmekteydi. Yeniçeri serdarları, görevlerinde iktidarsızlık gösterdiklerinde azledilebilirlerdi⁵⁸².

Görevleri arasında bu kuvvetlerin zaptedilmesi, suç işleyenlerin mahkemeye teslimi ve ceza alanların hapsi en baştaydı. Yeniçeri serdarı ayrıca, ölüp de varisi olma-

⁵⁷⁷ BOA, MM.d., 3134: 361 (04 L 1112/14.03.1701).

⁵⁷⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı-Kahraman- Dankoff) s. 175.

⁵⁷⁹ BOA, Ş.d., 6: 144/651 (Evasıt-ı Z 1078/23-02.05.1668).

⁵⁸⁰ Ayla Akgün, *63/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1063-1064 / M. 1653-1654) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009, s. 45, 196.

⁵⁸¹ "... ol cânibde yeniçeri ve acemi oğlanı ve topçu ve cebeci mezbûrun üzerlerine serdâr bilüb sözünden taşra ve re'sinden hariç ve vaz' etmeyüb muti' ve münkâl olalar ve tevâif-i mezbûreden fevt olanların mirîye aid metrûkâtların merkûm ettirüb ma'rifet-i şer'î suk-i sultânide furûhât kılub hâsıl olan nukûdu müzmâ mahtûm mefrûdat defteri ile bu cânibe irsâl eylesesin..." Akgün, *a.g.t.*, s. 45, 195; BOA, Ş.d., 5: 2/1 (Evail-i L 1076/06-16.04.1666).

⁵⁸² Mehmet Beşirli, "17. ve 19. Yüzyıllarda Bir Orta Karadeniz Kenti: Tokat", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Yay. Erol Özvar-Arif Bilgin), İstanbul 2008, s. 214; Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 38.

yan yeniçerilerin terekelerini satıp, elde ettiği geliri Yeniçeri ağasına göndermekle yükümlüydü⁵⁸³. Divan-ı Hümâyûn'dan Maraş'taki mali, idari ve içtimai sorunlarla ilgili olarak yerel idarecilere gönderilen hükümlerde yeniçeri serdarlarına da hitap edilmiş ve onlara da yükümlülükler verilmiştir⁵⁸⁴.

1.4.1.10.2. Kethüdayeri

Osmanlı ordusunda kapıkulu süvarilerini oluşturan askerler, sağ ve sol ulufeciler ile sağ ve sol gariplerden ve de sipah ve silahdarlardan altı bölük olarak kurulmuşlardı⁵⁸⁵. Şehirdeki altı bölük askerlerinin başında bulunan Kethüdayeri bunların uygunuz hareketlerinden ve onların savaşa sevkinden sorumluydular. Kethüdayeri, onların arasındaki anlaşmazlıkları şer'le görür, savaştan kaçanları, halkı rahatsız edenleri yakalar ve cezalandırırdı⁵⁸⁶. Maraş Sancağındaki her türlü asayişsizlik olaylarının önlenmesi ile ilgili olarak yerel yöneticilere yazılan çeşitli emirlerden şehirdeki kethüdayerilerinin de muhatap alındığı anlaşılmaktadır⁵⁸⁷. Ancak kethüdayerilerinin de zaman zaman çeşitli şekillerde halka zulmettikleri belgelerden anlaşılmaktadır⁵⁸⁸.

1.4.1.10.3. Subaşı

Subaşı, Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde ordu komutanı ve başkumandan vazifesini ifa ederken, zamanla önemini yitirmiş, köy, kasaba, kaza, sancak ve diğer büyük merkezlerde emniyet ve asayiş sağlamaya görevlendirilmiştir⁵⁸⁹. Aslında Osmanlı şehirlerinin asayişinden öncelikli olarak kadılar ve subaşılar sorumlu idiler. Subaşının emri altında asesbaşı, asesler kethüdası ile aseslerden müteşekkil bir emniyet kuvveti mevcuttu⁵⁹⁰. Bunlar hep birlikte hem asayiş koruyorlar, hem de hâsıl olan “*bâd-ı hevâ*” resimlerini ve bazı şehir içi mukataa gelirlerini topluyorlardı⁵⁹¹. Subaşılar, başlangıçta merkezden atanırken zamanla beylerbeyi ve sancak beyi tarafından atanmaya başlamışlardır⁵⁹².

⁵⁸³ Oğuzoğlu, “Başlıca Yöneticiler”, s. 153; BOA, Ş.d., 5: 2/1 (Evail-i L 1076/06-16.04.1666).

⁵⁸⁴ BOA, MM.d., 3134: 361 (04 L 1112/14.03.1701).

⁵⁸⁵ Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Ankara 1981, s. 112-113.

⁵⁸⁶ Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 42; Oğuzoğlu, “Başlıca Yöneticiler”, s. 154.

⁵⁸⁷ BOA, M.d., 81: 90/200 (S 1025/02-03.1616); BOA, MM.d., 3134: 361 (04 L 1112/14.03.1701).

⁵⁸⁸ Birkaç örnek için bkz. BOA, Ş.d., 20: 68/283 (Evahir-i Ş 1106/6-16.04.1696); BOA, Ş.d., 20:79/324 (Evahir-i Ş 1106/06-16.04.1696).

⁵⁸⁹ Mücteba İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, II, Ankara 1981, s. 1276; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 141, 3 nolu dipnot; Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 259-261.

⁵⁹⁰ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II, s. 91.

⁵⁹¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II, s. 62-63.

⁵⁹² İlgürel, “Subaşılık Müessesesi”, s. 254.

Bu dönemde bazı subaşların isimleri, daha çok il üzerine *devr* namıyla yaptıkları teftişler esnasında halka yaptıkları zulümlerle kayıtlara geçmiştir. Örneğin, Maraş Beylerbeyi ve mütesellimi tarafından subaşı olarak tayin edilen Ali'nin Elbistan fukarasını haksız yere suçlayıp akçelerini alması üzerine Elbistan'da iskân ettirilmeyip Asitane'ye sürgün edilmesi için evâhir-i C 1097/15-25.05.1686 tarihinde Elbistan kadısına emr-i şerif gönderilmiştir⁵⁹³.

1.4.1.10.4. Asesbaşı-Asesler

Asesler, subaşının yanında geceleri çarşı ve pazarları bekleyen kimselerdi⁵⁹⁴. Genellikle şehirdeki dükkân sahiplerinin güven duydukları kimseler arasından seçilirdi. Geceleri sabaha kadar kendi görev bölgelerindeki çarşılı dolaşarak dükkânları beklemekte olan asesler, herhangi bir hırsızlık olayında şayet suçlu bulunamazsa, çalınan eşyayı tazmin etmek zorunda idiler⁵⁹⁵.

Bulunduğu yerin kadısının denetimi altında çalışan ve aseslerin şefi durumundaki asesbaşının tayini, kadının teklifi üzerine padişah tarafından gerçekleştirilirdi⁵⁹⁶.

1.4.1.10.5. Kale Örgütü ve Görevlileri

Osmanlı şehirlerinde asıl işlevi, şehrin güvenliğinin temini olan kalenin herhangi bir taarruz esnasında, kolaylıkla korunması için daha ziyade askerî sınıfa mensup kimseler yani mustahfizlar buralara yerleştirilmiştir. Askerî, idari, adli hususlarda birçok meselenin çözümlendiği ve pek çok fonksiyonu yerine getiren kaleler ve kaledeki görevlilerin bağımsız bir yönetim teşkilatı mevcuttu⁵⁹⁷.

Maraş Kalesi teşkilatında başta dizdar, kale kethüdası, mustahfiz yani kale erleri, kale imam-hatipliği, kale topçusu, cebeci, tüfenk endaz, gibi değişik askerî ve dinî sınıflara mensup kale mensupları görev yapıyorlardı. Bu başlıkta bu görevlilere kısaca değinilerek kale örgütünün Maraş güvenliğindeki yeri anlaşılmasına çalışılmıştır.

⁵⁹³ Demir, *a.g.t.*, s. 20, 186. Subaşların yaptıkları zulümlere başka örnekler için bkz. BOA, M.d., 81: 92/205; *Mühimme Defteri* 90, (Sade. Mertol Tulum, Haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan vd.) İstanbul 1993, s. 156.

⁵⁹⁴ Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Elazığ 2003, s. 64.

⁵⁹⁵ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 71-72.

⁵⁹⁶ Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 464.

⁵⁹⁷ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 77. Kale örgütü hakkında geniş bilgi için Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 7 (Ankara 1996), s. 3 vd.

1.4.1.10.5.1. Dizdar

Maraş'ta kale yönetiminin başı olan dizdar, kale komutanı olup⁵⁹⁸, sorumluluğu altında bulunan kalenin her türlü işlerinden mesuldü⁵⁹⁹. Eyalet vali ve kadısının emri altında ve denetiminde görev yapan dizdar⁶⁰⁰, şehrin güvenliğinin ve asayişinin sağlanmasından, kaledeki değerli eşyaların korunmasından⁶⁰¹ ve kaledeki hapishaneden de sorumluydu. Kale dizdarının diğer görevleri istendiği vakit sefere katılmak veya kale ket-hüdasını göndermek, sevki istenenleri istenilen yere sevk etmek, kendisine teslim edilen başka eşyaları korumak, merkezden veya Maraş mahkemesinden gönderilen suçluları hapsetmekti⁶⁰². Nitekim Maraş Şeker Deresi Mahallesi sakinlerinden Hatip Melik Hüseyin'in vergilerin toplanmasına engel olmak, halka çeşitli şekillerde zarar vermek gibi bir takım kanunsuz hareketleri, halk tarafından naip vasıtasıyla merkeze kadar şikâyet edilmiştir. Hüseyin'in yakalanarak ıslahı nefis etmesi için Maraş Kalesi'ne hapsedilmesi ve yeni bir emir gelinceye kadar serbest bırakılmaması için evasıt-ı Z 1108/1-10.07.1697 tarihinde Maraş naibine ve dizdarına ferman gönderilmişti⁶⁰³.

Dizdar, beylerbeyinin arzı⁶⁰⁴ üzerine veya doğrudan padişah beratı ile atanır ve herhangi bir kusuru olmadıkça da uzun süre görevine devam ederdi⁶⁰⁵. Kale dizdarının, görevlerini sürdürebilmesi için kale muhafazası hizmetini yerine getirmeleri, görevlerinde devlet malına ihanet etmemesi, mahpusları kaçırarak ihanet ve şekavet etmemesi, kale neferleri ile iyi geçinmesi gerekirdi. Herhangi bir başarısızlığı, görevini kötüye kullanması halinde yukarıda sözü edilen yöneticilerin arzı ile azledilebilirlerdi⁶⁰⁶.

Bu dönemde insanların zaman zaman birbirlerinin ekmeğini yani vazifesini haksız olarak ellerinden almaya çalıştıkları görülmektedir. Günlük 14 akçe ile 13 sene gibi uzun bir süre kusursuz bir şekilde Maraş Kalesi'nde dizdarlık yapan Hacı Abdullah'ın başına gelenler bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Emin Mehmed adlı kimse haksız bir şekilde onun *ekmeğini* yani görevini elinden almış. Fakat yapılan şikâyet ve

⁵⁹⁸ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. 9, İstanbul 1993, s. 480; Sertoğlu, *Tarih Lüğati*, s. 89.

⁵⁹⁹ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 469.

⁶⁰⁰ Âdem Kara, *19.Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul 2005, s. 109.

⁶⁰¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1976, s.101.

⁶⁰² Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 77; Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatı", s. 5.

⁶⁰³ BOA, M.d., 110: 96/402. Bu emrin gereğinin yerine getirilmemesi üzerine sorun devam etmiş, ahali tarafından tekrar yapılan şikâyetler üzerine ilgililer ikinci kez tembih ve tehdit edilmişlerdi (BOA, M.d., 111: 234/816 (Evasıt-ı Ş 1111/1-10.02.1700).

⁶⁰⁴ BOA, DFE.RZ.d., 274: 527. S 1103/10.1691 tarihinde Maraş Kalesi dizdarlığına Ali tayin edilmiştir (VGA, H.d., 1159, vr. 43b'den nakleden Pakize Yıldız, *Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, SÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 310).

⁶⁰⁵ O. Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van*, s. 334.

⁶⁰⁶ Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatı", s. 4.

soruşma neticesinde bu haksızlık anlaşılınca görevi, kendisine iade edilmiştir. Hatta Hacı Abdullah, bundan sonra bir müdahaleye maruz kalmamak için kaydına şerh verilmesi için merkeze de bir istida yazmıştır⁶⁰⁷.

1.4.1.10.5.2. Kale Kethüdası

Kaledeki bir diğer görevli de dizdarın yardımcılığını yapan kale kethüdasıdır. Kale kethüdası, kale erlerinin dirlik ve düzeninin sağlanmasından ve kaledeki diğer hizmetlerin görülmesinden dizdar ile birlikte sorumludur. Tayininde izlenen yol ve bağlı bulunduğu makamlar dizdarınki ile aynıdır⁶⁰⁸. 17. yüzyılın sonlarında Maraş Kalesi'nde yevmi 13 akçe ile kethüdalık görevini yerine getiren Mustafa Abdi'nin görevi Maraş sakinlerinden Muhzırbaşı Hasan tarafından, 1113/1701 yılında haksızlıkla ele geçirilmişti. Fakat Mustafa'nın ilgili yerlerde hakkını araması sonucu bir yıl sonra Hasan'ın hilaf-ı inha üstüne aldığı kethüdalık tekrar kendisine iade edilmiştir⁶⁰⁹.

1.4.1.10.5.3. Mustahfizlar

Osmanlı Devleti'nde kale ve hisarların muhafazası hizmetinde bulunan askerlere *mustahfiz* denilmektedir. Bunlar ekseriyetle ulûfeli olmakla⁶¹⁰ beraber Kanunnamelerden anlaşıldığı kadarıyla tımar tasarruf edenleri de vardır⁶¹¹. Dizdar ve kethüdanın yönetiminde, onların arzıyla tayin ya da azledilen⁶¹² mustahfizların kalede kalmaları kânundu⁶¹³. Aynı zamanda topçu, cebeci, tüfenk endaz, sipahi, zenberekçi, kuloğlu ve yeniçeri gibi değişik askerî sınıflara mensup olan bu görevliler, mensup oldukları askerî birim içerisinde rütbe alırlardı⁶¹⁴.

Maraş şehrinin savunmasında önemli rol oynayan ve kale erenleri ya da kale erleri⁶¹⁵ de denen mustahfizların görevleri arasında sefer esnasında dizdarla birlikte asker sevkiyatını yapmak⁶¹⁶, vergi toplayanlara refakat etmek, şehrin asayişinin teminine yardımcı olmak ve eşkıya takibinde bulunmak gibi hizmetler vardı⁶¹⁷. Mustahfizlar, lü-

⁶⁰⁷ BOA, İ.E..AS., 26/2331 (25 S 1097/21.01.1686).

⁶⁰⁸ R. Özdemir, *a.g.e.*, s.155; Ergenç, *Ankara-Konya*, s.79.

⁶⁰⁹ BAO, A.E..SMST.II, 5186.

⁶¹⁰ BOA, M.d., 106: 369/1412. Maraş Kalesi neferlerinin 1109/1698 yılındaki 135.612 akçelik ücretleri ocaklık olarak Ayntab Dimos Mukataası'ndan karşılanmıştı (BOA, İ.E..AS., 4338).

⁶¹¹ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 4, s. 480- 481. Bu tımarlara da “*mustahfiz tımarı*” denilmektedir (Ünal, *Harput Sancağı*, s. 48).

⁶¹² Batmaz, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatı”, s. 6-7. Bu konuda yaşanmış ve Merkez'e kadar yansımış haksız bir müdahale örneği için bkz. BOA, Ş.d., 16: 56/267 (Evahir-i B 1103/08-18.04.1692).

⁶¹³ *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Nu. 16, s. 185'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 132.

⁶¹⁴ Kara, *a.g.e.*, s. 110; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/2, s. 288.

⁶¹⁵ *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Nu. 16, s. 185'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 132.

⁶¹⁶ Tuş, *a.g.e.*, s. 70.

⁶¹⁷ “Mustahfiz”, *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 110.

zumlu hallerde kalenin onarım ve bakımı işlerinde de bizzat hizmet vermişlerdir⁶¹⁸.

1107/1695-6 senesinde düşünülen sefer için Maraş, Halep, Karaman, Adana, Anadolu ve Sivas eyaletlerindeki kalelerden silahlı, tam teçhizatlı, güçlü, sağlam ve eğitilmiş askerler istenildiği zaman, 10 tanesi Maraş Kalesi ulufeli neferlerinden olmak kaydıyla Maraş Eyaleti'ndeki Zamantı, Kâhta, Gerger ve Ayntab kalelerinden toplam 67 asker talep edilmişti⁶¹⁹.

1.4.1.10.5.4. Kaledeki Diğer Görevliler

Maraş kalesinde yukarıda bahsedilen görevlilerden başka mehter başı⁶²⁰, topçu⁶²¹, bayraktar (sancaktar)⁶²², cebeci, bevvâb, demirci⁶²³, neccar (marangoz)⁶²⁴, tabbal, ve meremmim⁶²⁵, gibi görevliler ile mütevellî⁶²⁶, ferraş, müezzin, imam-hatip⁶²⁷ gibi dini görevliler bulunmaktaydı. Maraş Kalesi dizdarından en aşağıdaki ferraşa kadar olan tüm bu kadrolar, belgelerin ifadesi ile “*Cemaat-ı Mustahfızân-ı Kal'a-i Maraş*” olarak adlandırılmaktaydı⁶²⁸.

Araştırmaya esas dönem içerisinde Maraş Kalesi görevlilerinin isimleri, kadroları, rütbeleri ve günlük ücret miktarları ile ilgili olarak arşiv vesikalarından elde edilen veriler aşağıdaki iki tabloda toplandı.

⁶¹⁸ 1053/1643-4 yılında meydana gelen iki depremde pek çok burcu ve suru yıkılan Behisni Kalesi'nin tamirinde kale mustahfızlarının işçi olarak çalıştırılması ferman edilmiştir (BOA, M.d. 89 67/170).

⁶¹⁹ BOA, M.d., 106: 369/1412 (Evasıt-ı Za 1107/12-22.06.1696).

⁶²⁰ Mehter başı olan Hacı Mehmed'in maaşı olmadığından düğün olduğu zaman aldığı paraya müdahale eden Mustafa'nın karışmaması için hüccet-i şer'ie verilmişken o bu davranıştan vazgeçmeyince durum tekrar Divan'a şikâyet edilmiştir. Merkezden yerel idarecilere gönderilen emr-i şerif ile Mustafa'nın bundan men edilmesi talimatı verilmiştir (BOA, M.d. 95: 31/182 (21-30 R 1075/ 11-19.11.1664).

⁶²¹ Kale topçuları aynı zamanda Ramazan ayında iftar ve imsakta top atarak vakitlerin halka duyurulmasına yardımcı olurlardı (Beşirli, *a.g.m.*, s. 214).

⁶²² Maraş Kalesi Mustahfızan Cemaati'nin yarım akçe ile sancaktarı ve kale surlarına bayrağı asıp indirmekle yükümlü olan Mehmed'in vefat etmesi üzerine Hüseyin'e kale dizdarı Yusuf'un arzıyla berat verilmiştir (VGA, H.d., 1128, vr. 120a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 310).

⁶²³ VGA, H.d., 1157, vr. 51a.

⁶²⁴ Maraş Kalesi neccarları Hüseyin ve Mustafa'nın beratları S 1109/08.1697'de yenilenmiştir (VGA, H.d., 1140, vr. 342a). Kalede neccar Ahmed'in vefatı üzerine Maraş Kalesi Dizdarı Mehmed arzıyla yerine Emir, neccar tayin edilmiştir (VGA, H.d., 1157, vr. 37a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 311).

⁶²⁵ Her türlü vergiden muafiyetle Maraş Kalesi'nde meremmim (su yollarının başta olarak her türlü bakım, onarım ve tamirat işlerini yapan kişi) olan Abdurrahman'ın işini yapmaması üzerine onun yerine Hüseyin'in atanması için Maraş Kalesi Dizdarı Osman, Divan'a mektup ile arz etmiştir. (BOA, A.NŞT.d., 1220: 5 (Za 1024/11.1615). Hurufat defterlerinden tespit edildiği kadarıyla Maraş Kalesi'ndeki meremmim kadrosuna 1,5 akçelik yevmiye ile S 1103/10.1691'de Mustafa, L 1116/ 01.1705'te Mehmed'in vefatı üzerine Hüseyin Halife, S 1134/11.1721'de bir zimmi olan Manas tayin edilmiştir (Yıldız, *a.g.t.*, s. 311).

⁶²⁶ VGA, H.d., 1157, vr. 51a.

⁶²⁷ Kalede bulunan Sultan Süleyman ya da Kale Camiinde görev yapmaktaydı.

⁶²⁸ BOA, MM.d. 6467: 16; BOA, MM.d. 3134: 264; BOA, MM.d., 6260: 54.

Tablo 7: 1025/1616-7⁶²⁹ Yılında Maraş Kalesi Mustahfizanı		
<i>GÖREVLİ ADI</i>	<i>GÖREVİ</i>	<i>YEVMIYESİ</i>
Osman	Dızdar	14
Şaban Onbaşı	Kethüda	11
Nureddin	İmam ve Hatip	11
Mehmed	Müezzin	5
Hakverdi Ahmed	ferraş	4
Yekûn	neferan 5	yevm 47 ⁶³⁰
<i>1. Bölük</i>		
Burak b. Abdüsselam	serbölük	9
Mustafa b. Ali	nefer	6
Ömer b. Gazi	“	8
Kâtip Mehmed	“	7
Abdüllatif b. Hacı Osman	“	6
Halil b. İbrahim	“	6
Ali	“	6
Seyyid Mehmed	“	6
Yekûn	neferan 8	yevm 54
<i>2. Bölük</i>		
İbrahim b. Cafer	serbölük	9
Mehmed	Nefer	6
Ali b. Mehmed	“	6
Abdüllatif b. Hüseyin	“	4
Hüseyin b. Ali	“	5
Ümmet	“	4
Yekûn	neferan 6	yevm 34
<i>3. Bölük</i>		
Ali	serbölük	7
Sefer	Nefer	8
Halil b. Ahmed	”	6
Ahmed	”	6
Abdüsselam	”	4
Yekûn	neferan 5	yevm 31
<i>4. Bölük</i>		
Hasan b. Mehmed	serbölük	10
Hacı Mehmed b. Sofu Ali	nefer	8
Durdu	“	5
Yekûn	neferan 3	yevm 23
<i>5. Bölük</i>		
Süleyman b. İbrahim	serbölük	10
Ahmed b. Mehmed	Nefer	5
Ebubekir b. Yusuf	”	5
Ömer b. Ahmed	”	5
Ahmed b. Receb	”	5
Hamza b. Mehmed	”	7
Mustafa b.	”	7
Ahmed b. Maksud	”	5
Mehmed	”	8
Yekûn	neferan 9	yevm 57
<i>6. Bölük</i>		
Ahmed b. Mehmed	serbölük	9
Hüseyin	Nefer	7
İbrahim b. Ahmed	“	6
İbrahim b. Ali	“	5
Hacı Ahmed	“	6
Emircan b. Mustafa	“	7
Yekûn	neferan 6	yevm 40
<i>Müteferrika Bölüğü</i>		
Süleyman b. Mehmed	Topçu	12
Mehmed b. Mustafa	Sertüfenk	5

⁶²⁹ BOA, MM.d., 6467: 12-13.

⁶³⁰ 2 akçesi caminin zeytinyağı parasıdır (Aynı yer).

Ebubekir b. Hasan	cebeci	7
Halil b. Cafer	topçu	8
Mustafa b. Süleyman	Topçu	8
Abdurrahman b. Abdülkerim	Nefer	5
Ahmed	”	7
Mehmed	bayraktar	6
Mirveli	Tabbal	6
Ferhad	Neccar	6
Mehmed Ali	bevfab-ı kala	5
Mehmed	Meremmim	5
Yekun	Nefer 13	yevm 82

Tablo 8: 1037/1627-8⁶³¹ Yılında Maraş Kalesi Mustahfizanı

<i>GÖREVLİ ADI</i>	<i>GÖREVI</i>	<i>YEVMIYESİ</i>
Şaban Ağa	Dizdar	14
İbrahim bin Cafer	Kethüda	13
Abdüselam	İmam ve Hatip	13
Mehmed	Müezzin	6
Hasan	ferraş	4
Yekün	neferan 5	yevm 52 ⁶³²
Bölük-ü Evvel		
Mustafa	serbölük	9
Osman b. Hüseyin	nefer	6
Ömer b. Gazi	“	8
Kâtip Mehmed	“	7
Abdüllatif b. Hacı Osman	“	6
Süleyman	“	6
Mustafa b. Mehmed	“	6
Mehmed b. Halil	“	6
Yekün	neferan 8	yevm 54
Bölük-ü 2		
Şaban b. Ahmed	serbölük	9
Mehmed b. Mahmud	Nefer	6
Ali b. Mehmed	“	6
Ahmed b. Mehmed	“	4
Hasan b. Ebubekir	“	5
Rıdvan b. Abdullah	“	4
Yekün	neferan 6	yevm 34
3. Bölük		
Mehmed b. Osman	serbölük	7
Ebubekir b. Sinan	Nefer	8
Halil b. Şaban	”	5
Ahmed	”	6
Ebubekir b. İbrahim	”	4
Yekün	neferan 5	yevm 30
4. Bölük		
Hasan b. Mehmed	serbölük	10
Hacı Mehmed b. Sofu? Ali		8
Durdu?		5
Yekün	neferan 3	yevm 23
5. Bölük		
Hüseyin b. Süleyman	serbölük	10
Ali b. Ahmed	Nefer	6
İbrahim b. Abdülvehhab	”	5
Ömer b. Ahmed	”	5
Durdu	”	5
Hamza b. Durdu	”	7
Mehmed b. Şaban	”	7
Ahmed b. Maksud	”	5
Hüseyin b. Davud	”	8

⁶³¹ BOA, MM.d., 6260: 54.

⁶³² 2 akçesi caminin zeytinyağı parasıdır (Aynı yer).

Yekûn	neferan 9	yevm 58
6. Bölük		
Abdi	serbölük	9
Hüseyin	nefer	7
Mustafa b. İbrahim	“	6
Ümmet		5
Yusuf b. Mehmed		6
Mustafa b. Cafer		7
Yekûn	neferan 6	yevm 40
Müteferrika Bölüğü		
Süleyman b. Mehmed	Ser Topçu	12
Veli b. Ebubekir	Sertüfenk	5
Veliyüddin b. Hüseyin	Nefer	7
Halil b. Cafer	Topçu	8
Yusuf veled-i Alemdar	Topçu	8
Mustafa b. Yusuf	Nefer	5
Ahmed b. Abdülgani	”	7
Mehmed	Bayraktar	6
Mirveli	Tabbal	6
Ahmed	Neccar	6
Mehmed b. Ali	Bevvab	5
Hacı Ali ...	-	6
Hacı Hasan	Neccar	1
Yekun	Nefer 13	yevm 82

M 1025/01-02.1616 tarihli bir maliye defteri kaydında Maraş Kalesi’ndeki 54 görevlinin senelik 131.760 akçelik tutarında maaşları olduğu, bu meblağın önceleri çeşitli mukataaların gelirinden verilmesine rağmen Murad Paşa zamanından itibaren hazineneden verildiği belirtilmiştir⁶³³. Maraş Kalesi’ndeki görevlilerin 1083/1673 yılındaki maaşlarının toplamı ise 129.808 akçe tutarındaydı. Bu paranın 82.500 akçelik kısmı Elbistan Resm-i Çift Mukataası malından masraf edilmiştir⁶³⁴. 17. yüzyılın sonlarına ait bir arşiv kaydında ise Maraş Kalesi’ndeki neferlerin sayısının 53’e indiğini ve 129.210 akçelik tutarında bir maaşlarının olduğu görülmektedir⁶³⁵. Başka bir belgede Maraş Kalesi’ndeki görevlilerin, 129.184 akçelik ücretlerinin Ayntab Dimos Mukataası malından verildiği bu meblağın üçte birinin devlet tarafından tahsil olunduğu ve geri kalanın neferlere dağıtıldığı anlaşılmaktadır⁶³⁶. Ancak bu ödemelerin zaman zaman aksadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 04 S 1112/21.07.1700 tarihli başka bir belgeye göre: Maraş kadısı, Divan’a yazdığı arzında kaledeki askerlerin, halkın can, mal ve erzakları ile çoluk çocu-

⁶³³ Aynı defterde Zamantı Kalesi’ndeki 23 neferin yıllık 38.880 akçelik maaşlarının mukataat malından ödendiği belirtilmiştir (BOA, MM.d., 6467: 16).

⁶³⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, (Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000, s. 773, 801.

⁶³⁵ Bu dönemde Maraş Sancağı dâhilinde bulunan ve stratejik kalelerden biri olan (BOA, MM.d., 3443: 178 (17 Ş 1047/04.01.1638) Zamantı kalesinde 23 neferin mukataa malından verilen maaşlarının yıllık 38.586 akçe olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MM.d. 2387: 14 (1113/1701-2). Zamantı kalesinin mustahfizanın gurre-i M 1108/31.07.1696 mevaciclerinin yarısı Milas Tuzlası Mukataasından verilmiştir (BOA, İ.E..AS., 33/2922).

⁶³⁶ BOA, İ.E..AS., 48/4338 (07 B 1110/09.01.1699). Hatta Devlete giden sülüs kısmının 1111/1699-1700 senesinde Şat (Fırat) Nehri üzerinde yapılacak donanmanın masraflarına ayrıldığı belirtilmiştir (BOA, MM.d., 3134: 264).

ğunu bu dönemde bölgede yaygınlaşan aşiret eşkıyasına karşı korumada önemli görevler üstlendiğinden varlıklarının şart olduğunu memleket ileri gelenlerinin kendisine sundukları mahzarlar ile birlikte İstanbul'a bildirmiştir. Divan'dan gelen fermada bu askerlerin maaşlarının aksatılmadan mutlaka verilmesi Ayntab kadısına ve Ayntab Dimos Mukataası eminine emredilmiştir⁶³⁷.

1.4.2. Maraş Kazası'nın Adli-İdari Yönetimi ve Kazadaki Ehl-i Şer' Mensupları

Osmanlı toprakları, idari-askerî olarak eyalet ve sancaklara ayrılmışken, şer'î idari olarak da kazalara bölünmüştür⁶³⁸. Maraş kazasında kadı, en büyük şer' yetkilisi olmanın yanında şehrin yönetiminde de beylerbeyi kadar; hatta dönem dönem ondan çok daha önemli roller üstlenmiştir. Bundan sonraki satırlarda, kaynaklarımızın bize sunduğu bilgiler çerçevesinde, şehrin idaresinde bu denli yetkili ve önemli olan Maraş kadısı ve onun yardımcıları başta olarak kazadaki diğer ehl-i şer' yetkililerinden bahsdelecektir.

1.4.2.1. Kadı

Kadı⁶³⁹, İslam hukukunda ve adalet teşkilatında insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'î hükümlere göre çözmek için yetkili makamlarca tayin edilen kişidir⁶⁴⁰.

Şehirde kendisine önemli görev ve sorumluluklar yüklenen Osmanlı kadısı, İslam devletlerindeki meslektaşlarına kıyasla geniş yetkilere sahiptir. Hatta şehirlerin tanımını yapılırken içinde kadının bulunmasının şart koşulması⁶⁴¹ bu kurumun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kadılar, hem devletin hem de halkın temsilcileri olduklarından onların muhtelif görevleri vardı. Padişah beratıyla ilmîye sınıfı arasından tayin olunan Maraş Kadısı, görev bölgesinde günlük ve devlet hayatının hemen her ala-

⁶³⁷ BOA, MM.d., 3134: 264.

⁶³⁸ R. Özdemir, *a.g.e.*, s.136.

⁶³⁹ Kadılık müessesesi ve Osmanlı hukuk sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı-Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 66-75; Ebul-ulâ Mardin, "Kadı", *İA*, C. 6, İstanbul 1977, s. 42-46; Halil İncalcık, "Mahkeme", *İA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 149-151; Halil İncalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması*, Ankara 2001; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004.

⁶⁴⁰ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'de kadı şöyle tanımlanmaktadır: "Hâkim, beyn-en-nâs vuku' bulan da'va ve muhasamayı ahkâm-ı meşruasına tevfiқан fasl ve hasm için taraf-ı sultanîden nasb ve ta'yin buyrulan zatdır." (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* (Haz. Ali Himmet Berki), Ankara 1959, s. 279).

⁶⁴¹ Halil İncalcık, Osmanlı Devleti'nde bir yerin fethinin tamamlandığının ve Osmanlı kontrolüne kesin olarak geçtiğinin kanıtı olarak oraya kadı ve subaşı gibi görevlilerin tayin edilmesini ifade etmiştir (Halil İncalcık, "Mehmed II", *İA*, C. 7, İstanbul 1998, s. 518). Osman Ergin de şehrin tanımını "şehir; içinde emirî, müftüsü ve tenfizi ahkâma kadir kadısı olan yerdir" şeklinde yapmaktadır (Osman Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğın Tarihi İnkışafı*, İstanbul 1936, s. 116).

nında meydana gelen anlaşmazlıkları, taraf ve tanıkları dinleyip kanıtları değerlendirdikten sonra şeriata ve kanunlara uygun olarak çözerdi.

Oldukça geniş görev ve yetkileri olan kadılar, sultanın emrettiği her hususta hüküm vermekle yetkili kılındıklarından onların adli, idari, mali, askerî, beledi bir takım görevleri yürütmesini ve denetlemesini de gerektirmiştir⁶⁴². Bu nedenle cami, medrese, zaviye ve vakıf gibi kurumların yönetim ve denetiminden şehrin idaresi ve asayişine kadar her alanda onu baş sorumlu olarak görmek mümkündür. Merkezden gelen ferman ve emirlerin halka duyurulması ve gereğinin yapılması hususunda da en önemli yöneticilerden birisi kadı idi⁶⁴³.

Maraş sancağındaki medrese, cami, mescit, zaviye, vakıf gibi pek çok kuruma mütevellî⁶⁴⁴, müderris⁶⁴⁵, imam-hatip⁶⁴⁶, şeyhü'l-kurra⁶⁴⁷, zaviyedar⁶⁴⁸ ve ferraş⁶⁴⁹ gibi çeşitli görevlere ilk defa veya tekraren yapılacak atamalarda Maraş kadısının arzı⁶⁵⁰ esas alındığı gibi vakıfların denetlenmesi ve korunması⁶⁵¹ da onun en önemli vazifeleri arasındaydı. Maraş kadısının sancaktaki başka görevler için de merkeze arzlar sunduğu anlaşılmaktadır⁶⁵².

Şehirde yıpranmış, eskimiş, harabe olmuş dini ve sosyal yapıların tamiri ile ilgili halkın isteklerini merkeze bildiren kadı, bu yapıların tamiri ile ilgili kendisine gönderilen emirleri de yerine getirirdi⁶⁵³.

Maraş kadısı, aynı zamanda şehrin bugünkü anlamda belediye başkanı olduğundan bu hususta kendisine yardımcı olan şehir kethüdası, muhtesip, pazarbaşı, mimarbaşı, çöp subaşı ve esnaf kethüdası ile birlikte şehrin düzen ve temizliği, narhların hakkaniyete uygun olması, günlük ve haftalık pazarların düzenli bir şekilde kurulması gibi belediye ve zabıta işlerini yerine getirirdi⁶⁵⁴. Merkezden veya mahalli idarecilerden

⁶⁴² Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 81; Oğuzoğlu, "Başlıca Yöneticiler", s. 140-153.

⁶⁴³ Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 28, 29, 26.

⁶⁴⁴ Bkz. BOA, İ.E..VKF., 4197; BOA, İ.E..VKF., 598.

⁶⁴⁵ BOA, İ.E..TCT., 2470;

⁶⁴⁶ Bu görev ile ilgili Maraş kadısının sunduğu bazı arzlar için bkz. BOA, C..EV., 68/3379; BOA, C..EV., 86/4277; BOA, İ.E..VKF., 4966; BOA, İ.E..VKF., 4527; BOA, C..EV. 25518; BOA, C..EV., 448/22693; BOA, C..EV. 194/9688; BOA, C..EV., 16052; BOA, C..EV., 113/5615; BOA, İ.E..VKF., 835.

⁶⁴⁷ BOA, C..EV., 15003.

⁶⁴⁸ BOA, C..EV., 28571; BOA, C..EV., 498/25163; BOA, C..EV., 25143; BOA, İ.E..VKF., 4197.

⁶⁴⁹ BOA, İ.E..VKF., 1001; BOA, İ.E..VKF., 835.

⁶⁵⁰ BOA, C..EV., 249/12453; BOA, C..EV., 16052; BOA, C..EV., 194/9688.

⁶⁵¹ BOA, İ.E.. DH. 1012 (1104/1692-3); BOA, C..EV. 497/25138.

⁶⁵² Bazı örnekler için bkz. BOA, A.RSK.d., 1483: 16; BOA, A.RSK.d., 1564: 72.

⁶⁵³ Maraş kalesindeki caminin tamiri için bir izin talebi hakkında bkz. BOA, Ş.d., 20: 18/73 (Evail-i Ş 1106 /17-27.03.1695).

⁶⁵⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II*, s. 68; Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri", s. 49, 51.

bir yolunu bulup hüccet, arz veya berat çıkartarak bir başkasının görevini kapanların yattığı haksızlığı gidermek de kadıya düşmekteydi⁶⁵⁵.

Mali konularda da birtakım görevler üstlenen Maraş kadısı, sancaktaki vergi işlerinin tanzimine, merkezî hükümetçe eyaletine/sancağına tarh edilen avarız türü vergilerin halka adil bir biçimde dağıtımına ve bu vergilerin toplanmasına nezaret etmekteydi⁶⁵⁶. Maraş'ta avarız vergisinin doğrudan toplanması veya vergi toplamak için görevlendirilen kişiye yardımcı olunmasına dair kadılara çeşitli hükümler gönderilmiştir⁶⁵⁷. Ayrıca vergi toplanmasında karşılaşılan zorluklar ve bunların giderilmesi⁶⁵⁸, vergiden muaf tutulan kimselerin karşılaştıkları sorunlar⁶⁵⁹, avarızhane sayılarının çeşitli nedenlere bağlı olarak arttırılması ya da azaltılması⁶⁶⁰, eyalette toplanan vergilerin teslim edildiğine dair hüccetler verilmesi Maraş kadılarının sorumlulukları arasındadır⁶⁶¹. Avarız vergisi dışında; nüzul⁶⁶², sürsat⁶⁶³ ve bedel-i belderân⁶⁶⁴ gibi olağanüstü durumlarda alınan vergilerin toplanması da kadının sorumluluğundaydı. Mesela, 1065/1654-5 senesine mahsup olarak Maraş, Malatya ve Ayntab sancaklarının toplam 2.189 avarızhanesinin her birinden 300 akçe bedel-i nüzullerinin seferi hümayun mühimmatı için toplanması hususunda Maraş, Malatya ve Ayntab kadılarına ayrı ayrı emirnâmeler gönderilmiştir⁶⁶⁵.

Kadı'nın gayrimüslim ahalinin haklarını gözetmek, zimmî reaya ile ilgili olarak makamına gelen davaları çözmek, onların mali yükümlülüklerini yerine getirmesiyle ilgilenmek gibi görevleri de vardı. Merkezî hükümet tarafından gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye vergisinin vaktinde⁶⁶⁶ ve eksiksiz toplanılması⁶⁶⁷, ehl-i örfün halka adalet

⁶⁵⁵ Bu konu ile ilgili belgelerde çok sayıda örnek vardır. Yeri geldikçe bahsedilecektir. Sadece iki tanesi için bkz. BOA, İ.E..AS., 26/2331 (25 S 1097/21.01.1686); BAO, A.E..SMST.II, 5186.

⁶⁵⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri ((975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, C. II, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1999, s. 377, 1935 nolu hüküm; *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Nu. 170A, s. 293'ten nakleden Koçak, a.g.t., s. 231.

⁶⁵⁷ BOA, Ş.d., 23: 95/457; BOA, M.d., 81: 94/209; BOA, KK.d., 2835: 73; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 67.

⁶⁵⁸ BOA, Ş.d., 7: 162/578; BOA, Ş.d., 7: 163/5839; BOA, Ş.d., 8: 493/2396; BOA, Ş.d., 4: 62/261; BOA, Ş.d., 11: 474; BOA, Ş.d. 28: 26/90.

⁶⁵⁹ BOA, Ş.d., 15: 23/103-104.

⁶⁶⁰ BOA, MM.d., 3857: 2; Özkan, a.g.t., s. 165; Koçak, a.g.t., s. 231.

⁶⁶¹ Bazı örnekler için bkz. BOA, İ.E..VKF., 5048 (gurre-i R 1114/25.08.1702); BOA, İ.E..VKF., 5046 (10 R 1114/03.09.1702).

⁶⁶² BOA, M.d., 59: 13/42; BOA, M.d. 32: 285/520, 311/564, 343/625, 344/626.

⁶⁶³ BOA, M.d., 84: 39/75; BOA, MM.d., 4433: 46; BOA, MM.D., 4347: 22; BOA, KK.d., 2577: 26.

⁶⁶⁴ BOA, KK.d., 2580: 27; BOA, KK.d., 2582: 11-12, 81. BOA, MM.d., 18536: 22; BOA, C..ML., 397/16289; BOA, MKF.d., 27616: 12.

⁶⁶⁵ *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Nu. 21, s. 63'ten nakleden Güner, a.g.t., s. 129-30.

⁶⁶⁶ BOA, C..ML., 23230; BOA, C..ML., 23229.

⁶⁶⁷ BOA, C..ML., 693.

üzere davranılması⁶⁶⁸, sakat, kadın, çocuk, işsiz, işe yaramayan ve cizye evrakını öde-miş kişilerden tekraren cizye talep edilmemesi⁶⁶⁹ gibi hususlarda kadıya emirler gönde-rilmiş ve toplamaya memur olan kişilere yardımcı olması istenmiştir⁶⁷⁰.

Sancaktaki idarecilerin ve onların adına hareket eden adamlarının halktan hak-sız yere vergiler toplamasıyla baş gösteren şikâyetler, Maraş kadısının gündemini meş-gul eden diğer önemli konulardı. Halkın bu konularda karşılaştığı ve yaşadığı her türlü haksızlıklar karşısındaki şikâyetleri yine kadı arzı aracılığıyla merkeze kadar iletilir ve giderilmeye çalışılırdı⁶⁷¹. Halkın, beylerbeyi, subaşı ve voyvoda gibi resmî görevlilerle yaşadığı her tür sorunda kadılar çözüm noktası konumundadır⁶⁷². Maraş havalisinde ya-şayan konargöçer ahalinin gerek kendi aralarındaki gerekse de devletle olan ilişkileri, kadı aracılığıyla yürütülmüş ve bunlarla ilgili sorunların çözüm noktasında kendisine sorumluluklar yüklenmiştir⁶⁷³.

Kadılar, tımar işlerinde de sorumlu olduklarından merkezden kendilerine gön-derilen hükümlerde, kazaları dâhilinde bulunan tımarların ve zeametlerin kimlere veril-diği bildirilmiş, dışarıdan tımar ve zeametlere müdahalelerin önlemesi istenmiştir⁶⁷⁴.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla 17. yüzyıl boyunca Maraş beylerbey-leri kadar Maraş kadılarını da en çok meşgul eden konu bu dönemde cereyan eden Celâlî isyanları ve diğer eşkıyalık olaylarının şehirde ortaya çıkardığı huzursuzlukların ve mağduriyetlerin giderilmesi olmuştur. Bu bağlamda kadı, rahat durmayıp şehrin hu-zurunu bozan kişilerin bu durumunu⁶⁷⁵, konargöçer grupların yaptıkları eşkıyalıkları⁶⁷⁶,

⁶⁶⁸ BOA, C..ML., 25895; BOA, C..ADL., 4493.

⁶⁶⁹ BOA, C..ML., 23264; BOA, C..ADL., 4382; BOA, C..ML., 23260.

⁶⁷⁰ BOA, İ.E..VKF., 7597 (23 M 1123/13.03.1711).

⁶⁷¹ BOA, İ.E..DH., 1676; BOA, Ş.d., 4: 459/1946; BOA, Ş.d., 4: 457/1938 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670); BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130.

⁶⁷² BOA, Ş.d., 2: 332/1282; BOA, Ş.d., 4: 62/261; BOA, Ş.d., 14: 20/93; BOA, Ş.d., 14: 28/131 BOA, Ş.d., 11: 402; BOA, Ş.d., 1: 190/777; BOA, M.d., 81: 91/202; BOA, Ş.d., 4: 457/1938; Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul 1989, s. 15, ves. 26; BOA, A.E..SAMD.II., 5/427; BOA, Ş.d., 1: 190/777 (Evahir-i Ş 1060/19-29.08.1650).

⁶⁷³ BOA, Ş.d., 4: 33/125 (Evasıt-ı Ca 1076/19-28.05.1665); BOA, Ş.d., 4: 86/369; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 64-5, ves. 119; BOA, Ş.d. 14: 181/724; BOA, Ş.d., 27: 115/774; BOA, Ş.d., 4: 86/370; BOA, M.d., 84: 35/65; BOA, Ş.d., 14: 47/218.

⁶⁷⁴ BOA, M.d., 81: 90/200 (S 1025 / 02-03. 1616).

⁶⁷⁵ BO, M.d., 110: 96/402 (Evasıt-ı Z 1108/1-10.07.1697); BOA, M.d., 111: 234/816 (Evasıt-ı Ş 1111/01-10.02.1700).

⁶⁷⁶ BOA, Ş.d., 11: 242; BOA, Ş.d., 4: 33/125; BOA, Ş.d., 4: 86/369; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 64-5, ves. 119; BOA, Ş.d. 14: 181/724; BOA, Ş.d., 27: 115/774; BOA, Ş.d., 27: 115/774 (Evail R 1110/07-17.10.1698). BOA, Ş.d., 14: 47/218; BOA, M.d., 112: 116/374'ten nakleden Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 2005, s. 180; BOA, Ş.d., 2: 249/961; Akgün, *a.g.t.*, s. 183-185; BOA, M.d., 101: 23/72; BOA, Ş.d., 15: 95/410; BOA, MM.d., 8458: 181'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 82; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 79, ves.134; BOA, M.d., 100: 33/100; BOA, M.d., 100: 114/432; BOA,

çeşitli nedenlerle bu cemaatlerin zorunlu iskâna tabi tutuldukları⁶⁷⁷ yerlerini değiştirmesi sonucu meydana gelen huzursuzlukları⁶⁷⁸ ve halka karşı kamu hizmetlilerinin yaptığı zulümler⁶⁷⁹ ile ilgili şikâyetlerini arzuhallerle Divan'a kadar iletir⁶⁸⁰ ve oradan bu konularda kendisine gelen emirleri yerine getirirdi⁶⁸¹.

Zaman zaman Maraş ve çevresinde eşkıya tedibi için görevlendirilen serdar vali ve müfettiş vezirlerin vazifelerini şer'e uygun olarak yerine getirmeleri için yanlarına Maraş Sancağı'ndaki ehl-i şer'den de görevlendirmeler yapılmıştır. Örneğin, 18-28.05.1690 tarihinde Haleb ve Maraş kadı ile müftüleri, Ekrad ve Türkmen eşkıyasının şer'le cezaları tertibine memur edilen Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın yanına mütevellî tayin olmuşlardı⁶⁸².

Kendileri, sancaktaki asayiş ve eşkıyalık hadiselerinin önlenmesinde ve bu tür hadiselerle maruz kalan halkı himaye eden kadı⁶⁸³ ve naiplerin⁶⁸⁴ kendilerinin de zaman zaman görevlerinde suiistimal yaptıkları ve zulümlerde buldukları, incelenen belgelerde görülmektedir⁶⁸⁵. Taşradaki halkın, devlet görevlilerinin zulümlerine ve eşkıyanın

M.d., 100: 104/403; BOA, M.d., 100: 142/543; BOA, Ş.d., 11: 286; BOA, M.d., 88: 214; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 79, ves. 134; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 112-113, ves. 164.

⁶⁷⁷ BOA, MM.d. 3134: 207-8.

⁶⁷⁸ BOA, M.d., 133: 26; BOA, MM.d., 10179: 28; BOA, M.d., 135: 196,197; Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2001, s. 150; BOA, C..DH., 49/2409; BOA, M.d., 135: 233/812; BOA, C..DH., 23/11101; BOA, C..DH., 2409; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 169-170, ves. 211; BOA, M.d., 135: 23; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 94; BOA, MM.d., 8458: 117; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 124, 140-141; Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 30.

⁶⁷⁹ BOA, M.d., 79: 218/541; BOA, Ş.d., 4: 457/1938.

⁶⁸⁰ Maraş kadısı Mevlana Ali Efendi, Maraş Beylerbeyi Hasan Paşa'nın halka yaptığı zulümleri şehrin ileri gelenlerinin Mahkemeye şikayeti üzerine Divan'a bildirmişti (BOA, M.d., 75: 281-153). Maraş Kadısı Abdussettar'ın Maraş Pazarcık ve Keferdiz nahiyelerine musallat olan Türkmen ve Ekrad eşkıyalarının şehirde kıtlık ve pahalılığa sebep olduklarını, ulema ve suleha ile sadatın mahkemeye yaptıkları şikâyetlerine binaen, Merkez'e bildirmesi ile ilgili olarak bkz. BOA, İ.E..DH., 1525 (3 B 1110/05.01.1699). Başka örnekler için bkz. BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696); (BOA, M.d., 90: 53/164 (5 R 1056/21.5.1646); BOA, Ş.d., 6: 48/207 (Evail-i Za 1077/25-04.04.1667).

⁶⁸¹ Maraş'ta mütesellim olan Dulkadiroğlu Murtaza Ali, ahaliyi rencide ettiğinden üzerindeki hukukun mağdurlara iadesi için Maraş kadısına ferman gönderilmişti (BOA, M.d., 114: 174 (1114/1703).

⁶⁸² "...siz bu babda hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye zulm ve taaddi olunmayub fesad ve şekavetleri sabit ve zahir olan eşkıyanın şer'le cezaları tertib ve icray-ı şer' ve ihkak-ı hak olunmakta siz dahi mukayyed ile bezl-i kudret ve sarf-ı ... eyleyesiz deyü yazılmışdır." BOA, M.d., 100: 32/98-99.

⁶⁸³ Bu dönemde Kadıların yaptıkları zulümlere birkaç örnek için bkz. BOA, Ş.d., 8: 372/1809 (Evail-i M 1084/18-28.04.1673); BOA, MM.d., 2926: 14 (22 M 1093/31.01.1682).

⁶⁸⁴ Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 111: 234/816; BOA, Ş.d., 27: 114/769.

⁶⁸⁵ Elbistan kadısı Abdullah Efendi'nin bilfiil kadı iken Ashab-ı Kehf evkafı reyası ve idarecilerine yaptığı zulümler için bkz. BOA, M.d., 80: 80/207 (20 Za 1022 /01.01.1614). Kadı ve naiplerin herkesten daha iyi bildikleri defter ve kanunlara aykırı olarak reyadan vergi talep ederek yaptığı zulümlerine örnekler için bkz. BOA, M.d., 73: 564/1228; BOA, Ş.d., 4: 74/308; BOA, Ş.d., 15: 89/389; BOA, Ş.d., 20: 51/219; BOA, Ş.d., 21: 421/1732; BOA, Ş.d., 27: 114/769 (Evail-i R 1110 /07-16.10.1698); BOA, Ş.d., 6: 39/167 (Evahir Za 1077/15-24.05.1667); BOA, Ş.d., 8: 372/1809 (Evail-i M 1084 / 18-27.04.1673).

şekavetlerine karşı en önemli sığınağı ve ilk şikâyet mercii olan kadıların zulüm ve teaddi mekanizması, adaletnâmelerde açık seçik olarak vurgulanmıştır⁶⁸⁶.

Kadı, aynı zamanda Osmanlı sefer organizasyonunda gerekli lojistik desteğin sağlanmasında önemli fonksiyonlar icra eden bir görevlidir⁶⁸⁷. Kadının askerî görevleri arasında askerin zahiresinin tedariki⁶⁸⁸; ordunun tahıl, saman ve odun gibi ihtiyaçlarının ve sefer mühimmatı için gerekli maddelerin karşılanması⁶⁸⁹ ve emredilen menzillere sevk edilmesi gibi görevler bulunmakta idi⁶⁹⁰. Sefere katılacak askerlerin önceden hazırlanması ve gerekli yoklamalarının yaptırılmasında da kadıların birtakım sorumlulukları vardı. Bu iş, kadılardan ziyade sancak ve alay beylerinin görevi olmasına karşılık, kadılar da bu hususlarda yardımcı konumunda bulunmuşlardır⁶⁹¹.

Maraş Kadısı, şehirde yaşayan ve Peygamber soyundan gelen seyitler ile ilgili her türlü işlerin de takipçisiydi. Bu zümreye ait olan defterlerin tutulması, vergi muafiyeti, sahte saadatin tespiti gibi konular kadının sorumluluğundadır⁶⁹².

Kısaca buraya kadar genel olarak, 1600-1700 tarihleri arasında öne çıkan konular üzerinde kadının başlıca görevlerinden bahsedildi. 17. yüzyıl boyunca özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş kadıları yargı ve diğer idari görevlerinin yanı sıra (belki de çoğunlukla) merkezî hükümetçe kendilerinden istenen mali ve askerî talepleri yerine getirmeye çalışıyorlardı.

İncelenen dönemde Maraş'ta görev yapan tüm kadıların isimlerini, görev sürelerini ve yevmiyelerini muhtevi ayrıntılı listeler çıkarmak mümkün olamamıştır. Ancak, incelenen arşiv belgeleri ve *Şakai-i Numaniye ve Zeyilleri* ile *Sicill-i Osmanî* gibi kaynaklardan Maraş'ta muhtelif tarihlerde görev yapan pek çok kadı ile ilgili birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Bunların isimleri ve görevde oldukları tarihler Tablo 9'daki gibidir.

⁶⁸⁶ Örnek olarak bir sureti Zülkadriye Beylerbeyi ve Maraş Monlasına da gönderilen, 1 B 1018/30.09. 1609 tarihli adaletnâme için bkz. BOA, M.d., 78: 893-899.

⁶⁸⁷ Kadının sefer organizasyonu hakkındaki sorumlulukları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. İnbaşı, *a.g.e.*, s. 57 ve muhtelif sayfalar.

⁶⁸⁸ BOA, C..AS., 826/35193; BOA, MM.d., 3443: 90; BOA, MM.d., 3443: 28; BOA, C..AS., 41442; BOA, MM.d., 3443: 43; BOA, C..AS., 826/35193; *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>*, C. I, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1996, s. 41-42; Yüce, *a.g.t.*, s. 49; BOA, MM.d., 3443: 43.

⁶⁸⁹ BOA, MM.d., 3462: 119; BOA, M.d., 12: 652 nolu hüküm; BOA, M.d., 9: 217 nolu hüküm.

⁶⁹⁰ BOA, MM.d., 3443: 224; BOA, M.d., 55: 203/367; BOA, M.d. 32: 285/520, 311/564, 343/625, 344/626; BOA, M.d., 63: 27/42, 34/367.

⁶⁹¹ BOA, Md., 99: 53; BOA, M.d., 99: 48-56; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 80-92, ves. 136, 137, 138, 140; BOA, M.d., 100: 9/24; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 90-91, ves. 139; BOA, M.d., 101: 1/4; BOA, M.d., 100: 39/125; BOA, Ş.d., 10: 248/987.

⁶⁹² BOA, Ş.d., 29: 337/1490; BOA, M.d., 95: 68/456; BOA, Ş.d., 15: 23/103; BOA, Ş.d., 15: 23/104; *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, Nu. 15, s. 443'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 168; BOA, Ş.d., 15: 23/103-104.

Tablo 9: 17. Yüzyılda Maraş Kazasında Kadı Olarak Görev Yapanların Listesi

S.n.	Kadının Adı	Tayin/Azil Tarihi veya Bu görevde Bulunduğu Yıl/lar	Önceki Görevi	Sonraki Görevi	Açıklama	Kaynak
1	Mehmed Efendi (Arab Tezkireci)	1007/1598-9 civarında	Gelibolu			SO, C. 3: 986
2	Hüseyin Biksi? Efendi	05.1598- 02.1599	Gelibolu			Ş N, C. 2: 490.
3	Sofi Mehmed Efendi	02.1599-07.1600		Kayseriye		Ş N, C. 2: 645-6.
4	Şani Mehmed Efendi	I. kez:07.1600 - 11.1600 II. kez 11.1600- 08.1601	Şam Müftüsü	Erzurum		Ş N, C. 3: 32; C. 2: 633; 490; SO, C. 5: 1568
5	Nişancı Hasmî Şah Mehmed Efendi	01.1603-?	Trablusşam			Ş N, C. 2:572; SO, C. 5: 1559.
6	Musace	01.1603-?			Kabul etmemiştir	Ş N, C. 2: 633.
7	Ali Kabil Efendi	01.1603 - 06.1604	Tokat			Ş N, C. 2: 572; SO, C. 1: 268
8	Adanalı Emir Ali Efendi	I. kez 06.1604 - 04.1605 II. kez: 12.1605-1606-7			Burada vefat etti	Ş N, C. 2: 516, 524; BOA, M.d. 75: 281.
9	Şemseddin Mehmed Efendi	02.1605	Ankara		Kabul etmemiştir	Ş N, C. 2: 574, 711.
10	Kırbaç Osman Efendi	06.1605-	Manisa Müf.		Kabul etmemiştir	Ş N, C. 2: 574, 711.
11	Gazalizade	11.1605-?			Burada vefat etti	Ş N, C. 2: 517.
12	Ali Efendi (Gümüşayak)	11.1605-12.1605	Trablus	Erzurum		SO, C. 1: 259; Ş N, C. 2: 517.
13	Emrullah Efendi	1610-04.1612				Ş N, C. 2: 591; SO, C. 2: 481
14	Abdullah Efendi	1614-15	Müderriş			SO, C. 1: 60.
15	Kızılca Hayrettinzade Abdullah Efendi	05.1616	Konya	Ankara	Kabul etmemiştir	Ş N, C. 2: 644-5.
16	Abdülkadir Efendi	06.1616 - 12.1618	Gelibolu	Ankara		SO, C. 1: 116; Ş N, C.2: 280; C. 3: 280.
17	Kösec Ahmed Efendi	12.1618-07.1621	Amasya Müf.	Konya	Kabul etmemiştir	Ş N, C. 3: 32; SO, C. 1: 181.
18	Yakubçezade Mahmud Efendi	07.1621 -11.1622		Kütahya		Ş N, C. 3: 32,87.
19	Başkesen Muslihiddin Efendi	11.1622 - 12.1623		Bosna		Ş N, C. 3: 13, 86,87.
20	Kadrizade Zeynelabidin Efendi	12.1623 - 7.10.1625	Kayseri			Ş N, C. 3: 87,12-3.
21	Menteşzade Ahmed Efendi	10.06.1626 - 05.1626	Kayseriye	Gelibolu	Kabul etmemiştir	Ş N, C.3: 83, 87,308
22	Cüzhan İdris Efendi	08.1626 -08.1626	Müderriş		Kabul etmemiştir	Ş N, C. 3: 192.
23	Seyyid Mahmud Efendi	I. kez 10.1625- 05.1626 II. kez 12.1631 III. Kez 22.03.1632	Kayseri	Kayseriye	Üç kez atanmış	Ş N, C. 3: 13, 41, 83, 87.
24	İmam Şehla Mehmed Efendi	08.1629 - 12.1631		Konya		Ş N, C. 3: 87.
25	Acem Abdülğani Efendi	I. kez 05.1626 - 08.1626 II. kez 08.1626 - 08.1628 III. kez 09.1629	Müderriş	Şire	Üç kez atanmış	Ş N, C. 3: 87-8, 133,192,308.
26	İdris Efendi	08.1628			Kabul etmemiştir	Ş N, C.2: 748.
27	Kara Yahya Efendi	08.1628 -4.09.1629	Trabzon			Ş N, C. 3: 133, 87; Ş N, C. 2: 748; SO, C. 5: 1673.
28	Kara Musa Efendi	04.1632- 03-04.1639	İstanbul		Arpalık olarak	Ş N, C. 3: 41,87.

					Burada vefat etti	
29	Kutub İbrahim Efendi	I. kez 03.1639 - 01.1640 II. kez 07.1652 - 16.08.1653	Konya Kütahya	Medine		Ş N, C. 3: 237, 87, 41, 651-2, 389.
30	Maraşî Ali Efendi	1639- 09.1641				Ş N, C. 3: 167,237.
31	Halil Efendi	I. kez 09.1641- 23.11.1642 II. kez 09.1644- 03.1646	Müderriş	Bosna		Ş N, C. 3: 167, 644, 249.
32	Hüseyin Efendi	11.1642 - 24.09.1644				Ş N, C. 3: 167, 249.
33	Ünsi Abdullatif Efendi	03.1646 - 12.1647	Kütahya	Trablusşam		Ş N, C. 3: 305, 167, 468, 249.
34	Karakaş Şeyhzade Mustafa Efendi	12.1647 - 09.08.1648	Kayseriye			Ş N, C. 3: 316, 167, 651, 305.
35	Sofi Mehmed Paşa İmamı Mehmed Efendi	07.1648 - 16.07.1650				Ş N, C. 3: 316, 651, 412.
36	Hevayizade Seyyid Mehmed Efendi	06.1651- 04.06.1651	Kütahya	Kütahya		Ş N, C. 3: 651, 653, 412-3.
37	Muidzade Mehmed Efendi	05.1651- 08.07.1652	Müderriş	Erzen-i Rum		Ş N, C. 3: 456, 647, 651, 412.
38	Paşmakçızade Nuh Efendi	07.1653 - 30.08.1654	Yenişehir	Kütahya		Ş N, C. 3: 651, 653, 237.
39	Kürd Abdülgani Efendi	08.1654- 19.08.1655	Sinop	Sofya		Ş N, C. 3: 642, 389, 455.
40	Abdullah Efendi	08.1655-15.09.1656				Ş N, C. 3: 651, 455.
41	İbrahim Efendi (Kutb)	1066/1656 civarında			Burada vefat etti	SO, C. 3: 759.
42	Hamid Efendi	07.1656			Kabul etmedi.	Ş N, C. 3: 444.
43	Mevzi' Ahmed Efendi	07.1656- 21.08.1656	Sinop		Kabul etmedi.	Ş N, C. 3: 651, 444.
44	Muhtari Mustafa Efendi	08.1656- 04.1657	Müd.	Kayseri		Ş N, C. 3: 638, 385, 444,397.
45	Ebussudzade Mehmed Sadık Efendi	04.1657 - 17.10.1657	Mekke	Galata	Arpalık olarak	Ş N, C. 3: 651, 384-6, 397, 407.
46	Hamidi Koca Mahmud Efendi	17.10.1657 - 04.1658	Kütahya	Konya		Ş N, C. 3: 650, 653, 406-7.
47	Nasuh Paşazade İmamı Zilevî Mahmud Efendi	04.1658 -07.1658	Erzen-i Rum	Ayntab		Ş N, C. 3: 652, 307, 407, 414, 500.
48	Şireli Mahmud Efendi	09.1658 -08.05.1659	Birgi	Diyarbakir		Ş N, C. 3: 637, 652, 311, 499-500.
49	Bosnevî Mahmud Efendi	05.1659 - 18.03.1660	Müderriş			Ş N, C. 3: 652, 311, 423,500.
50	Abdullahzade Abdurrahim Efendi	I. kez 03.1660 -11.06.1661 II. kez: 11.1665 -03.1667	Müderriş	Kütahya		Ş N, C. 3: 652, 653, 311, 339, 365, 423-4, 474.
51	Ali Dedezaade Ahmed Efendi	06.1661 - 25.05.1662	Tokat			Ş N, C. 3: 365, 423, 652.
52	Hamdizade Lütfullah Efendi	05.1662 -5.08.1663	Hanya			Ş N, C. 3: 307, 339, 352.
53	Edirnevi Baba Hüseyin Efendi	08.1663 -11.1665	Hanya			Ş N, C. 3: 307, 339, 423, 652.
54	Eyyüb Şeyhzade Abdullatif Efendi	03.1667 - 05.1668	Erzen-i Rum	Kütahya		Ş N, C. 3: 647, 652, 653, 423.
55	el-Hac İbrahim	18-28.11.1667				BOA, İ.E..VKF. 835.
56	Abdurrahim Efendi	02.1670 - 04.1671	Trablusşam		Burada vefat etti	Ş N, C. 3: 652, 377-8, 532.
57	İmamzade Mehmed Efendi	04.1671 - 18.04.1673	Hanya	Sakız		Ş N, C. 3: 652, 378, 646, C: 29.
58	Emine Kadıncızaade Kasir Hasan Efendi	04.1673 - 31.10.1674	Sinop	Karinabad		Ş N, C. 3: 652, 625; SO, C. 2: 622.
59	Mustafa Efendi	10.1674 - 03.1676	Lefkoşe	Kütahya		Ş N, C. 4: 137, 176; C.3: 652-3.
60	Sahhâf Şeyhizâde Enes Efendi	02-03.1676- 01-02.1677				UT, 433, 493-4.
61	Lühûmî Ali Efendi	01-02.1677- 08.1677	Müderriş	Kütahya		Ş N, C. 4: 168; C. 3: 652-3; , UT, 433.
62	Sahaf Şeyhzade Enes Efendi	02-03.1676- 03.1677	Müderriş			Ş N, C. 4: 137, 163, 176-7.

63	Luhumi Ali Efendi	03.1677- 30.08.1677				ŞN, C.4: 168; C. 3: 652, 653, 503
64	Abdülkadirzade Receb Efendi	08.1677 - 06.1679	Tokat	Ankara		UT, 433; ŞN, C. 3: 503-4, 652-3.
65	Edirneli İbrahim Efendi	06.1679- 25.10.1680	Konya			ŞN, C. 4: 196; C.3: 652, 532.
66	Nazik Abdullah Efendi	I. Kez 03.1668 -02.1670	Müderriş	Erzen-i Rum		ŞN, C. 4: 173; ŞN, C. 3: 647, 651, 652; BOA, MM.d. 2926: 14.
67		II. kez 10.1680 -06.07.1682	Erzen-i Rum	Konya		
68	Hüseyin Efendizade Yahya Efendi	07.1682 -16.05.1684	Müderriş	Erzurum		ŞN, C. 4: 128, 173; C. 648, 532, 652.
69	Kastamonulu Kara Hasan Efendi	04.1684- 03.1686	Konya			ŞN, C. 4: 33,53 128, 173.
70	Manastırlı Numan Efendi	I. kez 03.1686- 05.01.1688 II. kez 05.1690 -03.1691	Müderriş		Burada vefat etti	ŞN, C. 4: 32-33, 53, 128; C.3: 652; SO, C. 4: 1262.
71	Abdülmeccidzade Seyyid Ahmed Efendi	01.1688 -21.04.1689		Konya		ŞN, C. 4: 32-33, 53, 230.
72	Mağralı Mülazımî? Abdülkadir Efendi	04.1689- 10.05.1690	Manisa,			ŞN, C. 4: 32-3, 53.
73	Fenarizade Seyyid Mehmed Efendi	07-08.1690- 26.05.1694	İstanbul	Anadolu Kaza.	Arpalık olarak	ŞN, C. 4: 108, 128-9, 268; UT, 283.
74	Abdussettar Efendi	02-12.03.1691			Arpalık olarak	BOA, İ.E..DH., 1525.
75	Paşmakçızade Esseyid Ali Efendi	07.1690 - 06.1691	Nakibüleşraf	Tokad	Arpalık olarak	ŞN, C. 4: 32, 53, 108, 191, 231, 368, 336-339
		12.1695 - 19-9.06.1699	Rumeli Kaza.	Eyyüb		
76	Sadık Mehmed Efendi	05.1694			Arpalık olarak	UT, 830.
77	Hekimbaşızade Yahya Efendi	26.05.1694 -12.1694	Rumeli Kaza.	Haleb'e sürgün	Arpalık olarak	ŞN, C. 4: 108, 129, 267-8, 368.
78	Kırımı Seyyid Feyzullah Efendi	08.01.1695 -28.12.1695		Sakız		ŞN, C. 4: 108, 230, 231, 268; UT, 830.
79	Evlıya Mehmed Efendi	06.1699 - 23.03.1701	Anadolu Kaza.	Antalya	Arpalık olarak	ŞN, C. 4: 183, 190-1, 231; UT, 404.
80	Ebezade Abdullah Efendi	01.1701			Arpalık olarak Kabul etmemiştir	ŞN, C. 4: 366; SO, C. 1: 68.
81	Salbaş Damadı Abdurrahim Efendi	03.1701 - 04.1702	Müderriş		Burada vefat etti	SO, C. 3: 183, 191, 231, 366.
82	Gergerî Ahmed Efendi	05.1702- 05.08.1703	Bosna		Burada vefat etti	ŞN, C. 4: 196-7, 183; SO, C.1: 175.
83	Kabasakal Abdürrahîm Efendi	03-04.1701	Müderriş			UT, 454, 566.
84	Salbaş Efendi Damadı Abdurrahim Efendi	05.1702				UT, 738.
85	Ömer Efendi	03-13.09.173				BOA, C.EV., 68/3379.
86	Müneccimbaşı Mehmed Efendi	26.09.1703- 11.1704	Belgrad	Müneccimbaşılık		UT, 786, 866; ŞN, C. 4: 4, 318, 197, 231, 457.
87	Kara Halil Efendi	2.10.1704- 26.12.1704	İstanbul		Arpalık olarak Burada vefat etti	UT, 746. R. Gündoğdu, "Uşşâkî-Zâde Tarihinde Maraş", s. 746.
88	Mecdi Mehmed Efendi	26.12.1704			Arpalık olarak	UT, 791.
89	Abdurrahim Efendi	23.04.1705				UT, 965.
90	Kara Halil Efendi	I. kez 10.1704- 26.12.1704	İstanbul	Ayntab	Arpalık olarak	UT, 965.
		II. kez 05.05.1711- 09.1711	Anadolu Kaza.		Arpalık olarak Burada vefat etti	ŞN, C. 4: 318, 394, 457, 619.

ŞN: Şakaik-i Numaniye. SO: Sicill-i Osmani, Kaza: Kazasker. Müf: Müftüsü

Maraş eyaletindeki idarecilere gönderilen bazı hükümlerde “*toprak kadısı*” tabiri geçmektedir⁶⁹³. Normal şartlarda gerek devlet merkezinde ve gerek eyaletlerde tahkiki icap eden şikâyetler, toprak kadıları vasıtasıyla tahkik ve teftiş olunur; icap ederse kendilerine verilen emirlerle davalara da bakarlardı⁶⁹⁴.

Maraş kadılığı bu dönemde, mevleviyet derecesinin en düşük derecesi (üçüncü sınıf mevleviyet⁶⁹⁵) olan *devriye mevleviyeti* sınıfında yer almaktaydı⁶⁹⁶. Bundan dolayı Maraş kadısına hitaben yazılan resmî yazışmalarda genellikle “*Maraş Kadısı*” zaman zaman da “*Maraş Monlası (Mollası)*”⁶⁹⁷ tabirleri kullanılmıştır. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi, Maraş Kazası’nın günlük 500 akçe⁶⁹⁸ ile mevleviyet olduğunu ve kadısının yıllık hâsılatının 8.000-9.000 kuruş olduğunu nakletmektedirler⁶⁹⁹. Daha önce sancaklarda görev yapan ve ardından da bir süre müderrislik yapmış kadılar buraya atanırlardı⁷⁰⁰.

⁶⁹³ Eşkiya ve ehl-i fesadın “...*toprak kadısı ma’rifetiyle mukteza-yı şer’-i kavimle haklarından gelesin...*” cezalandırılması hususunda yerel idarecilere yazılan bir hüküm için bkz. BOA, M.d. 75: 281-153. Başka bir belgeye göre sefer mühimmatı için Maraş çevresinde kesilmesi emredilen kereste taşınması görevini devleriyle yapmaları emredilen Üsküdar Ulus taifesinden bazı kimseler, bu görevlerini yapmadıkları gibi, kendilerine gönderilen görevliler ile hayvanlarına saldırarak onları yaralamışlardır. Devlet, bu asilerin yakalanıp Toprak kadısı huzurunda yargılandıktan sonra başkalarına ibret olması için cezalandırılmalarını yerel idarecilerden talep etmişti (BOA, M.d., 34: 215/453 (09 R. 986 16/05/1578)’den nakleden Süleyman Nacak, *34 Numaralı Mühimme Defteri (h. 986/m. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 64).

⁶⁹⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 126.

⁶⁹⁵ Büyük vilayet kadılarına “*mevleviyet kadılar*” denilmekte ve bunlar günde 300-500 akçe almakta idiler. *Minlâ (Molla)* denilen bu kadıların tayinleri şeyhülislamın arzı ile olmakta idi. Vilayet kadıları, kaza ve sancak kadılarının yaptıkları işleri yapmakla beraber, onlar aynı zamanda bu kadılar üstünde bir üst mahkeme olarak da görev görmekte idiler. Kanunnameye göre, bunların memuriyet müddetleri bir yıldır (D. Aydın, *a.g.e.*, s. 202-3).

⁶⁹⁶ Bu grup kadılıklar içerisinde Ankara, Gelibolu, Mihaliç, Bosna, Sakız, Trablus, Kayseri, Maraş, Tire, Birgi, Balıkesir, Menemen, Erzurum, Tokat, Sinop, Mudurnu, Boyabad, Lefkoşe, Kandiyi, Kamanice mevleviyetleri bulunmaktaydı ve hepsi de payede eşitti (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 99-102). Maraş Kazası’nın 1570 yıllarında Elbistan kazasının ilhakıyla mevleviyet olduğu ve Konya kadılığından ayrılan Mevlana Sadi’ye tevcih olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır (*Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri 3 Vekayii’l- Fudalâ I Şeyhi Mehmed Efendi*, C.2, (Neş. Abdulkadir Özcan), İstanbul 1989, (Bundan sonra kısaca *Şakaik-ı Numaniye* diye anılacak), s. 270). 17 Z 978/12.04.1571 tarihinden önce Maraş kadılığı yevmi 30 akçe ile Ayntab’ta müderris olan Ahmed Efendi’ye verilmiştir (*12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. I, s. 390-391).

⁶⁹⁷ Bazı örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 13: 266/1248 (Evail-i Ş 1100/21-31.05.1689); BOA, Ş.d., 4: 98/427; BOA, Ş.d., 4: 62/261 (Evail-i Ra 1076/11-21.09.1665); BOA, Ş.d., 7: 44/172 (Evahir-i R 1082/27.08-08.09.1671); BOA, Ş.d., 4: 459/1946 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670).

⁶⁹⁸ Osmanlı şer’î düzeni içinde her kazanın derecesini, o kazaya tayin edilmiş kadıların yevmiyeleri belirlerdi. 20 akçelik yevmiyesi bulunan bir kadı, küçük bir kazaya atanırken, sancak ve eyalet merkezi olan şehirlerin etrafında oluşturulmuş kazalara, mevali derecesine yükselmiş kadılar atanırdı ve bunların yevmiyeleri 350 ile 500 akçe arasında idi. (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 87, 95). Kadıların aldıkları paraları onların yetki mertebeleriyle karıştırmamak gerekir. Çünkü Osmanlı’da kadıların gelir ve itibar bakımından farkları olsa da hukuki açıdan aralarında hiçbir fark yoktur (Tuncer Baykara, *Osmanlı Taşra teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990, s. 7; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 91-99; İnalçık, “Mahkeme”, s. 150; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 82-83).

⁶⁹⁹ “*ve bu Maraş Sancağı beş yüz akça-i şerif mevleviyyetdir.*” (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı, Kahrman, Dankoff), s. 174). “*..ve 500 akçe mevleviyet bir şehir-i azimdir...*” Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 598.

⁷⁰⁰ Fahrettin Atar, “Mahkeme”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 339- 340.

Osmanlı Devleti'nde 16. asır ortalarından 17. asır sonlarına kadar *Sakız, Kütahya, Erzurum, Sinop* ve *Kamaniçe*'den mazul kadılar, *Konya, Kayseri* ve *Maraş* kadısı olurlardı. *Konya, Kayseri, Maraş, Trablusşam* mevalisi *Bosna* ve *Sofya* kadısı olurlar yahut mazul olduğu kadılığa tekrar tayin edilirdi⁷⁰¹.

Maraş'ta kadılık görevini yürütenlerin bir kısmının sürelerinin bitiminde aynı vazifeye ikinci kez atandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Mahmud Efendi, 992/1584-5'te Maraş kadılığına, 994/1585-6'te Kütahya ve 996/1587-8 yılında tekrar Maraş Kadılığına atanmıştır⁷⁰². Ayrıca Gelibolulu Mahmud Efendi (1584-1585 ve 1588-1590 yıllarında)⁷⁰³; Hüsameddin Efendi (1590-1592 ve 1594-1595 senelerinde)⁷⁰⁴, Adanalı Emir Ali Efendi (I. kez 06.1604 - 04.1605 ve II. kez 12.1605 - 1606-7 tarihlerinde)⁷⁰⁵; Kutub İbrahim Efendi (I. kez 03.1639 - 01.1640 ve II. kez 07.1652 - 16. 08.1653 tarihlerinde)⁷⁰⁶; Abdullahzade Abdurrahim Efendi (I. kez: 03.1660 -11.06.1661 ve II. kez: 11.1665 - 03.1667 tarihlerinde)⁷⁰⁷; Manastırlı Numan Efendi (I. Kez Ca 1097/03.1686 -ğurre-i Ra 1099/5.01.1688 ve II. kez 05.1690 - 03.1691 tarihlerinde)⁷⁰⁸; Paşmakçızade Esseyid Ali Efendi (I. kez 07.1690 - 06.1691 ve II. kez 12.1695 - 19-29.06.1699 tarihlerinde arpalık olarak)⁷⁰⁹ ikişer kez Maraş Kadılığına tayin edilmişlerdir.

Bu dönemde sadece Acem Abdülğani Efendi, ilki 05.1626 - 08.1626 tarihlerinde; ikincisi 08.1626 - 08.1628 tarihlerinde ve üçüncüsü de 09.1629 tarihlerinde olmak üzere üç kez Maraş Kadılığına atanmıştır⁷¹⁰.

Belki de ücretinin düşüklüğünden Maraş kadılığına atanarlardan bazıları buraya gitmek istememişlerdir. Örneğin, Abdullah Efendi (Ebezade), B 1109/02.1698 tarihinde Rumeli Kazaskerliğinden ayrıldıktan sonra kendisi, Maraş Kadılığına atanmış ise de buraya gitmediğinde daha sonra Kıbrıs'a gönderilmiştir⁷¹¹. Aynı şekilde Maraş Ka-

⁷⁰¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 101-2. Dâhil müderrisleri de fakir ve muhtaç olup kadılık isterlerse *Sakız, Maraş* ve *Şam, Trablus* kadısı olabilirlerdi (Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 274).

⁷⁰² Aycibin, *a.g.t.*, 332.

⁷⁰³ *Şakaik-ı Numaniye* C. 2, s. 515-6; *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 936.

⁷⁰⁴ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 2, s. 392, 418, 427; *Sicill-i Osmanî*, C. 3, s. 686.

⁷⁰⁵ BOA, M.d., 75; 281-153; Zeynep Ayhün Özbek, *1-2 Nolu Mülâzemet Defteri (Tahlil ve Değerlendirme)*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 119. Bu görevde iken 1015 yılı sonlarında vefat etti. Daha fazla bilgi için bkz. *Şakaik-ı Numaniye*, C. 2, s. 516, 524, 572.

⁷⁰⁶ Hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 237, 87, 41, 652, 651, 389,

⁷⁰⁷ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 652, 653, 311, 339, 365; *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 423-4, 474.

⁷⁰⁸ *Şakaik-ı Numaniye*, C.4, s. 33, 32, 53, 128, C. 3, s. 652; *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1262.

⁷⁰⁹ Nakübüleşraf iken Maraş Kadılığı kendisine arpalık olarak tayin verildi (*Şakaik-ı Numaniye*, C. 4, s. 32, 53, 108, 191, 231, 368, 336-339).

⁷¹⁰ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 87. 88, 133.

⁷¹¹ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 68.

zası'na 07.1656'de atanan Hamid Efendi⁷¹², 21.08.1656 tarihinde tayin edilen Mevzi Ahmed Efendi⁷¹³, 10.06.1626'da Kayseri Sancağı'ndan Maraş'a atanan Menteşzade Ahmed Efendi⁷¹⁴ ve 08.1626 tarihinde Bursa Molla Yeğen Medresesi müderrisliğinden Maraş kadılığına tayin edilen Cüzhan İdris Efendi⁷¹⁵ bu görevi kabul etmemişlerdir.

Maraş kazasında idari anlamda Osmanlı klasik dönem kaza teşkilatı, 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş, fakat bundan sonra özellikle yüzyılın sonlarından itibaren Maraş Kadılığı, “*ber vech-i arpalık*” şeklinde Anadolu⁷¹⁶ ve Rumeli kazaskerlerine⁷¹⁷, Müneccimbaşılara⁷¹⁸, İstanbul kadılarına, Nakibüleşraf gibi ilmîye sınıfı mensuplarına veya yüksek dereceli kadılıklardan mazul olanlara tevcih edilmeye başlanmıştır. Örneğin, Fenarizade Seyyid Mehmed Efendi, 07-08.1690'da bilfiil Anadolu kazaskeri iken Maraş Kazası da kendisine arpalık olarak verilmiştir⁷¹⁹. Aynı şekilde Maraş Kazası, 05-06.1694 tarihinde Şeyhülislam Sadık Mehmed Efendi'ye⁷²⁰; 02.10.1704'te İstanbul kadılığından mazul Kara Halil Efendi'ye⁷²¹; 26.12.1704 tarihinde Anadolu Kazaskerliğinden mazul Mecdî Mehmed Efendi'ye arpalık olarak verilmiştir⁷²². Yine 08.05.1711'de Maraş kadılığı Anadolu Sadaretinden ayrılmış olan Kara Halil Efendi'nin arpalığı iken, 26.08. 1711'de onun ölmesi üzerine bu arpalıkları ondan alınarak İstanbul kadılığından mazul Mirzazade Efendi'ye arpalık olarak tayin edilmiştir⁷²³.

Maraş kadılığı geliri kendilerine arpalık verilen kimseler genellikle Maraş'a gitmez, oradaki işleri kendi adına yürütmesi için Maraşlı müderrislerden birini “*ber vech-i emanet*” Maraş Mahkemesine naip atarlardı. Örneğin Maraş kadılığı, 22.09.1727

⁷¹² *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 444.

⁷¹³ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 651. Hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 444.

⁷¹⁴ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 83; Kayseriye'den Maraş'a nakl edince kabul etmeyince mazul oldu. *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 87; Hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 308.

⁷¹⁵ Hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Şakaik-ı Numaniye*, C. 3, s. 192.

⁷¹⁶ Ra 1111/08-09.1699 tarihinde Maraş kazası, eski Anadolu kazaskeri Evliya Mehmed Efendi'ye arpalık olarak verilmiştir (Uşşâkizâde Es-Seyyid İbrahim Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Tarihi 1-2*, (Haz. Raşit Gündoğdu), İstanbul 2005, s. 404 (Bundan sonra kısaca “*Uşşâkizâde*” diye geçecek.). Maraş kazasının eski Anadolu Kazaskeri olan İbrahim Efendi'ye arpalık olarak verildiği başka bir belge için bkz. BOA, C..EV., 16052.

⁷¹⁷ Kazaskerlerin arpalık tasarruf etmeleriyle ilgili olarak bkz. Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla kadar)”, *Belleten*, C. LXI, S. 232, Ankara 1998, s. 632.

⁷¹⁸ Müneccimbaşı Mehmed Efendi, 2 C 1116/2.01.1704 tarihinde Maraş kadılığını arpalık olarak tasarruf etmiştir (Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 786, 866; BOA, A.RSK.d., 1560: 62/A).

⁷¹⁹ Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 283.

⁷²⁰ Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 830.

⁷²¹ Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 786.

⁷²² Uşşâkizâde, *a.g.e.*, s. 791, 965.

⁷²³ Raşit Gündoğdu, “Uşşâkî-Zâde Tarihinde Maraş”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, s. 746.

tarhinde ber vech-i arpalık eski Anadolu Kazaskeri Mevlana İbrahim Efendi'nin üzerinde iken kadılık görevini bizzat naip Mustafa el-Kameri Efendi yürütmekteydi⁷²⁴.

Bu naiplerin, kadının tüm görevlerini yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Çalışmaya esas dönemde Maraş naiplerinin atanma ve azil tarihleri başta olarak haklarında detaylı bilgilere ulaşılamadı. İncelenen belgelerden bir kaçının isimleri ve görev yaptıkları yıllar tespit edilebildi.

Tablo 10: 17. Yüzyılda Maraş Kazasında Naip Olarak Görev Yapanların Listesi

S.n.	Naibin Adı	Bu Görevde Bulunduğu Yıl/lar
1	Mevlana Abdulvahhab ⁷²⁵	1017/1608-9
2	Mevlana İsmail ⁷²⁶	Evahir-i S 1081/10-20-07.1670
3	Hüseyin Efendi ⁷²⁷	Evail-i B 1099 /02-11.05.1688
4	Ebubekir Efendi ⁷²⁸	1100/1688-9
5	Mehmed Efendi ⁷²⁹	25 B 1104/01.04.1693
6	Mevlana Abdullah ⁷³⁰	Evail-i Ş 1106/17-27.03.1695
7	Mevlana Ahmed ⁷³¹	26 Ca 1108/21.12.1696, 7 Ş 1109/ 28.02.1698
8	Mehmed Efendi ⁷³²	17 Ş 1109 /28.02-1698, 20 L 1109/01.05.1698
9	Esseyid Ali ⁷³³	07 N 1113/15.02.1702
10	Mevlana El-hac Hüseyin ⁷³⁴	Evail-i C 1121/08-18.08.1709

Şer'î ve örfî hukukun uygulandığı, kadının makamı olarak kabul edilen mahkeme binasını ele alacak olursak, 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı şehirlerinde kamusal mekân kullanımı olmadığından⁷³⁵, 17. yüzyılda Maraş şehrinde de resmî bir mahkeme binasına belgelerde rastlanmamaktadır. Bu durumda muhtemelen Maraş kadınları, büyük bir konağı kir alıyor ve buranın bir bölümü, kendi hane halkıyla birlikte yaşadığı özel bir mekân niteliği taşıırken, diğer bölümü herkese açık olduğu bilinen davaların görüldüğü mahkeme olarak işlev görüyordu.

⁷²⁴ BOA, C..EV., 16052.

⁷²⁵ BOA, A.RSK.d., 1483: 16.

⁷²⁶ BOA, Ş.d., 4: 457/1938.

⁷²⁷ BOA, Ş.d.,11: 242 (Evail-i B 1099 / 02-11.05.1688).

⁷²⁸ Görev yaptığı dönemde çok fazla zulümlere bulaşmıştır. Bazı örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 27: 114/769 (Evail-i R 1110/07-17.10.1698).

⁷²⁹ BOA, İ.E..DH. 1012.

⁷³⁰ BOA, Ş.d., 20: 18/73.

⁷³¹ BOA, İ.E..DH., 1676; BOA, C..EV., 113/5615.

⁷³² BOA, C..EV., 25518; BOA, C..EV., 68/3379.

⁷³³ BOA, İ.E..VKF., 5048; BOA, İ.E..VKF., 5046.

⁷³⁴ BOA, A.RSK.d., 1564: 72.

⁷³⁵ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006, s. 104.

1.4.2.1.1. Mahkemede Diğer Görevliler (Naip, Muhzırbaşı ve Muhzır ile Kâtipler)

Görevlerinin büyük bir bölümünü yürüttüğü mahkemede, Kadının başlıca yardımcıları naip, muhzırbaşı ve muhzırlar ile kâtiplerdi. Maraş mahkemesinde kadıdan başka yeterince naip bulunurdu. Genellikle mahallî medreselerin icazetlileri veya mazul kadılar arasından seçilen naipler, mahkeme dışındaki keşiflerde, olayların soruşturmasında görev alırlar, geceleri mahkemede nöbetçi kalırlardı⁷³⁶. Geniş bir bölgede bütün davaları göremeyen Kadı ayrıca görev yaptığı kazanın dâhilinde bulunan her nahiyeye bir naip tayin ederdi. Naip, kadının burada yapması gereken işlerini yürütürdü⁷³⁷.

Kadının emrinde bulunan bir başka görevli grubu kâtiplerdi. Kadı, kâtipleri yazısı düzgün, güvenilir, becerikli kişiler arasından seçer ve seçtiği kâtibin atanması için arzuhalde merkeze bildirirdi. Merkez beratla kâtibi atardı. Kâtibin asıl görevi; mahkemede duruşma anında mahkeme ile ilgili kayıtları Şer'îye sicillerine kaydetmek, merkezden gelen resmî yazıları ve benzeri belgeleri de olduğu gibi bu sicillere geçirmekti⁷³⁸. Maraş Mahkemesi'ndeki kâtiplerin sayısının, en az dört olduğu belgelerden anlaşılmaktadır⁷³⁹. Bütün kâtiplerin sorumlusu olan kâtibe "*başkâtip* veya *serkâtip*" ve bu göreve de "*baş kitâbet*" denmekteydi⁷⁴⁰. Başkâtibin görevi; kâtiplerin tuttuğu kayıtların yazım kurallarına uygun olup olmadığını denetlemek ve kaydedilen ferman, buyruldu gibi resmî yazıların asıllarına uygun şekilde yazılmasını ve bu kayıtların korunmasını sağlamaktı⁷⁴¹.

Maraş Mahkemesi'nde kısmet ve irsaliye kayıtlarını tutmak için de ayrıca bir kâtip görevlendirilmişti⁷⁴².

Maraş mahkemesinde sayıları birden fazla oldukları belgelerden anlaşılan *muhzırlar*⁷⁴³ ve bunların şefleri durumunda olan *muhzırbaşı*⁷⁴⁴ denen bir çeşit adli polis

⁷³⁶ Oğuzoğlu, "Başlıca Yöneticiler", s. 151

⁷³⁷ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II*, s. 70; İnalçık, "Mahkeme", s.150; Bayram Ürekli, "17. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilâtında Görevliler: Konya Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1999*, Konya 2000, s.712.

⁷³⁸ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 88; Oğuzoğlu, "Başlıca Yöneticiler", s. 151; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 85.

⁷³⁹ Belgelerde geçen "Kâtib-i sani" ve "dördüncü kâtip" ifadeleri buna işaret etmektedir (VGA, H.d., 1157: 38a; VGA, H.d., 1157: 41a; VGA, H.d., 1145, s.99; VGA, H.d., 1157: 42b; Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler*, s. 270).

⁷⁴⁰ VGA, H.d., 1145: 114; VGA, H.d., 1157: 47a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 303; Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler*, s. 270.

⁷⁴¹ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁴² Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler*, s. 271; VGA, H.d., 1145: 101'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 303.

⁷⁴³ VGA, H.d., 1159: 44b; VGA, H.d., 1157: 40b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 307

⁷⁴⁴ Baykara, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Görev ve Görevliler*, s. 272; VGA, H.d., 1157: 40b; VGA, H.d., 1148: 27b; VGA, H.d., 1157: 47a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 307. Maraş mahkemesinde muhzırbaşı olan Mehmed'in boş işlerle uğraştığından görevini layıkıyla yerine getirmedeği için Maraş Naibi Mevlana

de görev yapmaktaydı.

Muhzırbaşı ve muhzırlar, öldürme, yaralama ve topluma zarar veren diğer hareketler gibi kamu suçlarının dışında, alacak-verecek gibi kişiler arası anlaşmazlıklarda, davalıları mahkemeye celp ve kadı hüküm verdikten sonra davacıların hakkını teslim eden kimselerdi⁷⁴⁵. Muhzırlar ve muhzırbaşı ayrıca mahkemede güvenliği sağlar, mahkeme dışında da keşif ve soruşturma gibi olaylar için kadı ve naiple beraber giderlerdi⁷⁴⁶.

Maraş Mahkemesinde muhzırbaşı ve muhzırlar ve kâtiplerden başka, *mukayyid*⁷⁴⁷, *muid*⁷⁴⁸, *hafız-ı sicillat*⁷⁴⁹ gibi görevliler bulunmaktaydı.

Kadınların mahkemelerde davalara baktıkları esnada, dürüstlüğüne herkesin itimat ettiği ahaliden beş altı kişi de celselerde daima müşahit olarak bulunur ve kâtipler tarafından *Şer'iyye Sicili* denen defterlere geçen hüccet suretlerinin altını imza ederlerdi. Yani, bu kişiler bir nevi *jüri* teşkil ederlerdi ve büyük davalarda özellikle siyasi mahiyetteki davalarda bu jürinin kadrosu daha geniş tutulurdu⁷⁵⁰.

1.4.2.2. Müftü

Maraş kaza merkezinde kadıdan sonra gelen ve *ehl-i şer'* zümresinden sayılan müftü⁷⁵¹, şer'î hükümleri en iyi bilen ve davalar hakkında verilecek kararların hangi şer'î esaslara istinat edeceğini açık olarak tayin eden bir fetva makamı olarak kadıya adli vazifesinde yardım ederdi. Kadının verdiği kararların İslam'a uygun olup olmadığını denetleyen müftüler, ayrıca kentin önemli bir manevi şahsiyeti olarak sözü dinlenen bir görevliydi⁷⁵².

Maraş kazasında sosyal hayatta ortaya çıkan çok değişik meselelerin, şer'î hükümlere göre çözülmesi, günün şartlarına göre İslam'a uydurulması, toplumun önündeki engellerin İslam kurallarına göre kaldırılması işini müftü yerine getirmiştir⁷⁵³. Bu tür

Abdulvahhab Merkez'e yazdığı mektubuyla boşta kalan bu görevin başkasına verilmesini Padişah'tan rica etmiştir (BOA, A.RSK.d., 1483: 16 (1017/1608-9)).

⁷⁴⁵ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 85

⁷⁴⁶ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılında Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, s. 702.

⁷⁴⁷ VGA, H.d., 1091: 157b; VGA, H.d., 1139: 159b; VGA, H.d., 1142: 103a ; VGA, H.d., 1142: 103a; VGA, H.d., 1157: 46b; VGA, H.d., 1157: 52a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 307-8,

⁷⁴⁸ VGA, H.d., 1091, vr. 155a ; VGA, H.d., 1148: 35b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 307-9.

⁷⁴⁹ VGA, H.d., 1145: 106'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 307-9.

⁷⁵⁰ Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49.

⁷⁵¹ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 174-175. Müftülük ve müftü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 173-214; Pakalın, *a.g.e.*, II, s. 599-602.

⁷⁵² Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", s. 49.

⁷⁵³ Bazı örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 14: 100/432 (Evail-i Z 1110/31-10.05.1699); BOA, Ş.d., 15: 72/325 (Evasit-ı Ca 1102/10-20.02.1691).

konularla ilgili olarak merkeze yansıyan şikâyetlere karşılık mahalli yöneticilere hükümler yazılırken Maraş müftüsü de muhatap alınmakta ve kendisine sorunun mahallinde şer'le çözümlenmesi, aksi takdirde merkeze havale edilmesi istenmiştir⁷⁵⁴. Maraş Eyaleti'nde çeşitli işler için görevlendirilen ehl-i örf yöneticilerin yanlarına icraatlarını şer'e uygun yapmalarına yardımcı olmak ve onları denetlemek için merkeze hükümet tarafından bazı kereler Maraş müftüsü de görevlendirilirdi. Nitekim yukarıda da değinildiği üzere 17. yüzyılın sonlarında Maraş ve çevresinde artan Kürt ve Türkmen eşkıyasını cezalandırmak ve onların şekavetlerini ortadan kaldırmak için 18-28.06.1690 tarihinde memur edilen Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa'nın yanına Halep ve Maraş kadınları ile müftüleri mütevellî olarak tayin olmuşlardı⁷⁵⁵.

Evliya Çelebi'nin şehirdeki ehl-i şer' arasında saydığı ve “*şeyhülislam*” olarak haber verdiği Maraş Müftüsü⁷⁵⁶, ilmîye sınıfı arasından şeyhülislamın mektubu ile atanır ve yine aynı şekilde azledilirdi⁷⁵⁷. Araştırmaya esas dönemde Maraş'ta müftülük yapanların tamamı hakkında bilgilere ulaşmak mümkün olamamıştır. Ancak bazı arşiv belgeleri ile *Şakaik-ı Numaniye ve Sicill-i Osmanî gibi* bazı kaynaklarda Maraş'a müftü olarak atanan birkaç kişi hakkında bilgiler elde edilmiştir.

Görev süreleri kadılar gibi sınırlı olmayan müftülerin uzun süre bu görevde kaldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin Müderris Abdurrahman Efendi, yedi sene Maraş müftülüğü yaptıktan sonra 1008/1599-1600 senesinde vefat etmiştir⁷⁵⁸.

B 1070/04.1660 tarihli bir tevcih defteri kaydına göre Maraş Müftülüğüne, Maraş Kazası'nın eski bağlantıları olan Behisni, Elbistan ve Güvercinlik kazalarıyla birlikte Çekmece'de Abdusselam Medresesinde “*Musıla-i Sahn*” payesiyle müderris olan Abdurrahim Efendi tayin edilmiştir⁷⁵⁹.

12 Ca 1077/10.11.1666 tarihinde boşalan Maraş müftülüğüne Elbistan'da As-hab-ı Kehf Medresesi Müderrisi Ali Efendi, kendinden önceki müftü gibi Maraş'taki

⁷⁵⁴ Maraş'ta sakin mütegalibeden Mehmed'in haksız olarak Halil adlı birinin bir miktar mahsulünü ve akçelerini alması ile ilgili olarak Maraş Müftüsü, naipleri ve mütesellimine yazılan bir hüküm: “...mahallinde bir vecihle icrası mümkün olmadığı bildirüb sen ki müftü-i mümaileyhsin husus-u mezbu-re mukayyed olmağla mahallinde şer'le icrası mümkün olmaz ise divan-ı Edirne'ye havale olunmak için yazılmışdır” şeklinde bitmektedir (BOA, Ş.d., 18: 101/487 (Evail-i Z 1105/24-04.07.1694).

⁷⁵⁵ “...siz bu babda hilaf-ı şer'-i şerif kimesneye zulm ve taaddi olunmayub fesad ve şekavetleri sabit ve zahir olan eşkıyanın şer'le cezaları tertib ve icray-ı şer' ve ihkak-ı hak olunmakta siz dahi mukayyed ile bezl-i kudret ve sarf-ı ... eyleyesiz deyü yazılmışdır.” BOA, M.d., 100: 32/98-99.

⁷⁵⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, s. 46.

⁷⁵⁷ R. Özdemir, *a.g.e.*, s. 205.

⁷⁵⁸ *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 87.

⁷⁵⁹ BOA, KK.d., 217: 27 (B 1070/04.1660).

Taş Medresesi ve Şaziye Medresesi'ne de tasarruf etmek şartıyla atanmıştır⁷⁶⁰. Aynı göreve N 1001/06.1593 tarihinde Maraşlı olan Abdurrahman Efendi getirilmiştir⁷⁶¹. Koca Taceddin Efendi, 1008 Şaban/02-03.1600'ında mahlûl olan Maraş müftülüğüne atanmışsa da kendisi bu görevi kabul etmeyince⁷⁶² bu kez Ahmed Efendi, Amasya müftülüğünden Maraş'a naklolunmuştur⁷⁶³.

1.4.3. Halkın Şehir Yönetimindeki Temsilcileri

1.4.3.1. Şehir Kethüdası

Şehir kethüdası devlet ile reaya arasında hem ahalinin temsilcisi, hem de padişahın emirlerinin reaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmî görevlilerin yardımcısıdır. Beldenin “*âyan ve eşrafi*” diye tanımlanan grubun da başında bulunan şehir kethüdası bütün mahalle kethüdalarının da başı olup⁷⁶⁴, şehir ileri gelenleri tarafından kendi içlerinden mahkemede seçiliyorlardı⁷⁶⁵.

Şehir kethüdası, aslında yerel bir yönetici konumundadır. Bununla birlikte, devletin merkezi-mutlak yönetim modeli içinde Padişah'tan “*berat*” aldığından dolayı, askerîler arasında zikredilir. Ancak, beratlı oluşu diğer askerîlerden farklıdır. Tıpkı diğer yerel yöneticiler gibi şehir kethüdasının beratı, onun seçilmişliğinin tanınmasından ve onanmasından başka bir anlam taşımamaktadır⁷⁶⁶.

Devletle halk arasında idari ve mali konularda aracılık etmek, şehre gelen mübaşir, ulak vb. resmî görevlilere hizmet etmek, barınma ve beslenme problemlerini çözmek, bir şehirden diğer bir şehre giden üst düzey yöneticilerin yol boyunca masraflarını temin etmek ve askerî birliklere lazım olan zahireyi tedarik etmek şehir kethüdasının başlıca görevlerindedir⁷⁶⁷. Şehir kethüdası aynı zamanda vergilerin halka tevzi edilmesinde ve salyane defterlerinin hazırlanmasında en etkin konumda olan bir memurdu. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Maraş şehir kethüdalarından bazıları ara sıra mahalle halkından birtakım haksız isteklerde bulunmuşlardı. Örneğin, 27 M 1025/15.02.1616 tarihinde Maraş Kadı Mahkemesine gelen Maraş'ın Boğazkesen Mahallesi halkı, şehir kethüdaları ve başkalarının kendilerinden haksız yere avarız ve diğer vergileri ta-

⁷⁶⁰ BOA, İ.E..TCT., 357.

⁷⁶¹ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 2, s. 433.

⁷⁶² *Şakaik-ı Numaniye*, C. 2, s. 580

⁷⁶³ *Şakaik-ı Numaniye*, C. 2, s. 526.

⁷⁶⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, II, s.41.

⁷⁶⁵ Şehir kethüdası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, *DİA*, C. 38, Ankara 2010, ss. 451-452.

⁷⁶⁶ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara 2006, s. 167.

⁷⁶⁷ R. Özdemir, *a.g.e.*, s. 158; Çadırcı, *a.g.e.*, s. 42.

lep ederek rahatsızlık verdiklerini şikâyet etmişlerdir⁷⁶⁸.

1.4.3.2. Nakibüleşraf Kaymakamı

Evliya Çelebi, şehir hakkında bilgiler verirken Maraş sancağında bir Nakibüleşraf kaymakamı olduğunu bildirir⁷⁶⁹.

Hz. Peygamber'in (A.S) soyundan gelen seyit ve şeriflerin⁷⁷⁰ beratlarını almak ve kontrol etmek, vergiden muaflık ve benzeri haklarının korunması veya elde edilmesi gibi işlerini İstanbul'da yürüten Nakibüleşrafın⁷⁷¹ kazalarda *Nakibüleşraf Kaimmakamı* adlı bir temsilcisi bulunuyordu⁷⁷². Bunlar, İstanbul'dan Nakibüleşraf tarafından seyitlerin üzerine onun mektubu ile tayin olunur⁷⁷³, buldukları bölgelerdeki bütün seyitlerin defterlerini tutarak, onların kanunsuz işlerde bulunmamaları için teftiş eder ve hatta kanun ve adetlere aykırı hareket edenleri cezalandırırlardı⁷⁷⁴.

Evail-i C 1110/5-15.12.1698 tarihli bir belgeye göre Maraş kazasında Nakibüleşraf kaymakamı olan Seyyid Mehmed'e, bu görevine ek olarak, Kars-ı Zülkadriye Kazası'ndaki seyitlerin işleri de havale olunmuştur. Kendisine İstanbul'daki Nakibüleşraf Seyyid Osman Efendi'den gelen mektupta mutat görevleri hatırlatılmış ve seyitlerden hiçbir nam altında herhangi bir akçe talep edilmemesi ve onların bu tür haksız müdahalelerden korunması hususu özellikle vurgulanmıştır⁷⁷⁵.

Maraş'ta Nakibüleşraf kaymakamını en çok uğraştıran konulardan biri; sadattan olan kimselerden çeşitli vergilerin kanuna aykırı olarak talep edilmesi ve buna karşı verilen mücadeledir⁷⁷⁶. Belgelerde, Maraş kadısına bu konuda tedbirler almasına dair yazılan hükümler mevcuttur⁷⁷⁷. Nakibüleşraf kaymakamını uğraştıran diğer bir konu; çeşitli ayrıcalıklar elde etmek isteyen sahte sadat taifesiyle mücadeledir. Sadattan olmak avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye cinsi vergilerden muaf olmayı sağladığından, sahte temessük düzenleyip bu imtiyazları elde etmek isteyen çok sayıda insan vardı. Ş

⁷⁶⁸ Maraş kadısının halkın şikâyetlerini mektup ile Merkez'e bildirmesi üzerine bu rahatsızlığın ve haksız müdahalenin ortadan kaldırılması için Divan'dan yerel idarecilere hükümler gönderilmiştir (BOA, M.d., 81: 146-321).

⁷⁶⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, s. 46.

⁷⁷⁰ Osmanlı toplumunda seyit ve şeriflerin durumu ile ilgili olarak bkz. Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibül-Eşraflık Müessesesi*, Ankara 2003.

⁷⁷¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II*, s. 81. Nakibüleşraf hakkında daha fazla bilgi için bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 647-648; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 161-172.

⁷⁷² Daha geniş bilgi için bkz. Şit Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", *DİA*, C. 32, Ankara 2006, s. 322-324.

⁷⁷³ BOA, M.d., 95: 68/456; Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 233.

⁷⁷⁴ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s.167.

⁷⁷⁵ BOA, Ş.d., 29: 337/1490.

⁷⁷⁶ Bazı örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 15: 23/103 (Evail-i C 1102 /02-11.04.1691); BOA, Ş.d., 15: 23/104 (Evail-i C 1102 /02-11.03.1691); *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 16, s. 23 ve *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 18, s. 132'den nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 168.

⁷⁷⁷ Koçak, *a.g.t.*, s. 168.

1046/12.1636 tarihli bir belgede, Maraş ve Ayntab'da seksen kişinin seyit olmadıkları halde vergi vermemek için sahte belge düzenledikleri kayıtlıdır⁷⁷⁸. Bu tür sahtekârları tespit edip isimlerini merkeze bildirmek Nakibüleşraf kaymakamının göreviydi.

1.4.3.3. Âyan/Eşraf ve İş Erleri

Osmanlı şehir toplumunda devlet ile reaya arasında, hem ahalinin temsilcisi, hem de devlet emirlerinin reaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmî görevlilerin yardımcısı bir grup vardır ki, incelenen belgelerde bunlara, yörenin ileri gelen kimseleri anlamında, eşraf ve âyan denmektedir⁷⁷⁹. Bu gurubun, mahalle ve esnaf örgütlerinin başkanlarından, zengin tüccarlardan, esnafın yaşlı ve güngörmüşlerinden, ulema, imam, hatip gibi din adamları ile tarikat, tekke-zaviye şeyhlerinden ve şehirdeki *ma'zul* ve *mütekaid* askerîlerden oluştuğu anlaşılmaktadır⁷⁸⁰. Bazı belgelerde bu kimselere "*a'yân-ı vilâyet*"⁷⁸¹ denildiği gibi, memleketin yüze gelen önemli kimseleri anlamında "*vücuhi memleket*" de denilmekteydi.

Halk arasında sözüne güvenilen ve devlet ile olan ilişkilerde aracılık yapan bu insanlar aynı zamanda şehrin sorunlarıyla ilgilenmekte, bazı resmî yazışmalarda halkı temsil etmekte, eşya ve yiyecek maddelerine narh verileceği zaman bu kişilerin de görüşü alınmakta, şehre ait önemli meselelerin çözümünde kendilerinden yardım istenmekte ve halk adına hükümetten bazı isteklerde bulunabilmekteydiler⁷⁸². Örneğin 17. yüzyılın başlarında tüm Osmanlı ülkesinde yaygın olan Celâlî eşkıyasının Maraş ve çevresinde halkın can ve mallarına yaptığı tahribat ve etraflarına saldıkları korku ve dehşet memleketin âyan ve eşrafı tarafından merkeze mektup ve mazharlar ile iletilmiştir⁷⁸³. Maraş

⁷⁷⁸ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 15, s. 443'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 168.

⁷⁷⁹ BOA, M.d., 75: 281-153. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı-M. Fuad Köprülü, "Âyân", *İA*, C. II, ss. 40-43; Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Âyan Üzerine Bazı Bilgiler", *OA*, S. 3, İstanbul 1982, s. 106; Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 195-196; Yücel Özkaya, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s. 165; aynı müellif, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994, s.12 vd; aynı müellif, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, C. XLII, S. 168, Ankara 1979, s. 667.

⁷⁸⁰ Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumları", s. 1269-1270; Y. Yücel, "Desantralizasyon", s. 68.

⁷⁸¹ BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102 /31.12.1690); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 93, ves. 144.

⁷⁸² Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 140-143; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâî Tarihi*, II, s. 29; R. Özdemir, *a.g.e.*, s. 134. Maraş eyaletinde bulunan kadırlara ve âyana gönderilen bir hükme göre İstanbul Hükümeti, sefere katılan ve kapı halkı ile birlikte savaşta gösterdiği üstün çabalarından dolayı Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya imdad-ı seferiyelerinin ödenmesi ve bu hususta herhangi bir aksaklığın yaşanmamasını adı geçenlere emretmiştir (BOA, 13. Numaralı Mühimme Zeyli, s. 4, hüküm no: 10, 13).

⁷⁸³ "...Maraş kadısı olan Mevlana Esseyid Ali zide fadlehu ile Zülkadriyenin a'yan ve eşrafı südde-i saadetime mektub ve mahzar gönderub yedi sekiz yıldan beru vilayeti mezbureye sekban vesayir eşkıya müstevli olub nevahi ve kuranın reaya ve fukarası hayflerinden etraf ve cevânibe perakende ve perişan olub bağ ve bahçeleri ve yurd ve kışlıkları hali ve muattal kalub .." (BOA, M.d., 75: 153/281 (1013/1604-1605). Başka birkaç örnek için BOA, M.d., 69: 247/488; BOA, M.d., 71: 54/111.

Kalesi'ndeki askerler, Ayntab Dimos Mukataası malından verilen maaşlarını alamadıklarından dolayı görevlerini aksatmışlardır. Bunun üzerine Maraş Mahkemesi'ne gelen memleket eşraf ve âyanı, kaledeki askerlerin halkın can, mal ve erzakları ile çoluk çocuğunu bu dönemde bölgede yaygınlaşan aşiret eşkıyasına karşı korumada önemli görevler üstlendiklerinden varlıklarının şart olduğunu uzun uzun Kadıya arzetmişlerdir. Kadı da onların isteklerini mahzarla İstanbul'a bildirmiştir. Sonuçta merkeze hükümetten halkın istediği gibi bir karar çıkmıştır⁷⁸⁴.

Maraş'taki âyanlar, aynı zamanda şehrin ve vilayetin asayiş işlerinde özellikle eşkıya ile mücadelede görevlilere yardımcı olmak⁷⁸⁵, avarız türü vergilerin dağıtımında ve toplanmasında danışmanlık ve aracılık etmek⁷⁸⁶, seferler esnasında asker toplamak, mecbur tutulduklarında topladıkları askerler ile birlikte sefere iştirak etmek⁷⁸⁷, gerektiğinde zahire satın almak ve devlet adamlarının verdiği diğer görevleri yerine getirmekle mükellef tutulmaktaydılar⁷⁸⁸.

Devlet tarafından askerî, mali ve asayiş gibi çeşitli konularda Maraş'a gönderilen hüküm, ferman ve buyruclularda, beylerbeyi, kadı, mütesellim, yeniçeri serdarı, kethüdayeri, subaşı, alaybeyi, şehir kethüdası gibi resmî görevliler yanında eyaletin âyan ve eşrafını da muhatap almış, pek çok konuda onların yardımını istemiştir⁷⁸⁹.

Bundan başka, belirtilmesi gereken önemli bir nokta da eşraf ve âyanın böyle fiili görevlerde bulunmasının yanı sıra, vazgeçilmez danışman ve bilirkişiler olarak, beldenin yönetiminde etkinliklerinin bulunmasıdır. Herhangi bir görevlinin atanmasında, sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendiren kimi işlemlerin yapılmasında eşraf ve âyanın

⁷⁸⁴ BOA, MM.d. 3134: 264.

⁷⁸⁵ Maraş Kadısı Mevlana Ali Efendi, Maraş Beylerbeyi Hasan Paşa'nın halka yaptığı zulümleri şehrin ileri gelenlerinin Mahkemeye ettikleri şikâyetlerini arzıyla Divan'a bildirmişti (BOA, M.d., 75: 281-153). Maraş Kadısı Abdussettar'ın, Maraş Pazarcık ve Keferdiz nahiyelerine musallat olan Türkmen ve Ekrad eşkıyalarının şehirde kıtlık ve pahalılığa sebep olduklarını, ulema ve suleha ile sadatın mahkemeye yaptıkları şikâyetlerine binaen, Merkez'e bildirmesi ile ilgili olarak bkz. BOA, İ.E.DH., 1525 (3 B 1110/05.01.1699). Başka örnekler için bkz. BOA, M.d., 71: 54/111 (Evail-i S 1000/18-27.11.1591); BOA, M.d., 90: 53/164 (05 R 1056/21.05.1646); BOA, Ş.d., 6: 48/207 (Evail-i Za 1077/25.03-04.04.1667); BOA, M.d., 100: 114/432 ; BOA, M.d., 100: 104/403; BOA, M.d., 100: 104/403; BOA, A.E.SMST., II 2/149; BOA, M.d., 79: 109/273 (20 Z 1009/22.06.1601); BOA, C.DH., 257/12823; BOA, İ.E.DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696).

⁷⁸⁶ BOA, C.ML., 14729; *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 21, s. 63'ten nakleden Güner, *a.g.t.*, s. 129-30.

⁷⁸⁷ Maraş eşraf ve âyanından belgede isimleri yazılanlar, yine gönderilen hükümde belirtildiği üzere ve sayıda tam teçhizat ve tüfekli güçlü adamlarıyla 1110/1698-9 yılında düşünülen Engürüs seferine çağırılmışlardı (BOA, M.d., 110: 257/1176 (1109/1697-8). Başka seferler için yapılan çağrılar için bkz. BOA, Ş.d., 24: 133/566 (Evasıt-ı Ra 1108/08-18.10.1696); BOA, M.d., 108: 191/813; BOA, M.d., 108: 191/817; BOA, M.d., 99: 46-49/185.

⁷⁸⁸ BOA, MM.d., 3443: 43.

⁷⁸⁹ Pek çok örnekten birkaç tanesi için bkz. BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102 / 31.12.1690); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 93, ves. 144; BOA, M.d., 111: 31/86; BOA, M.d., 111: 525/1824; BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102/31.12.1690); BOA, M.d., 100: 104/403 (Evahir-i Za 1102/16-25.7.1691).

arzu ya da tanıklığı büyük önem taşımaktadır⁷⁹⁰. Bunun gibi, beylerbeyi, kadı, şehir ket-hüdası, subaşı ve benzeri görevlilerin atanmalarında ve azillerinde şehirlinin isteklerini âyan ve eşraf aracılığı ile merkezeî hükümete ilettiğine delalet eden pek çok belge vardır⁷⁹¹.

Merkez ile Maraş arasında yapılan yazışmalarda kendilerine hitap edilen bir diğer zümre de “*iş erleri*” diye tabir edilen ve şehrin çeşitli işlerini görmekle vazifeli kimselerdir. Bunların da âyan ve eşraf-ı vilayet gibi bir fonksiyon icra ettiği belgelerden anlaşılmaktadır⁷⁹².

1.4.4. Devlet Görevlilerinin Halka Yaptıkları Zulümler

17. yüzyılda Maraş ve çevresinde meydana gelen eşkıyalık hareketlerinin bir kısmında doğrudan veya dolaylı olarak sancaktaki, devlet görevlilerinin yer aldığı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır⁷⁹³. Normal şartlarda halkın emniyetini, huzur ve rahatını sağlamakla görevli olan bu zümreler; zaman zaman haktan ve adaletten ayrılarak zulüm⁷⁹⁴ eden kişiler olmuşlardır. Görevlilerin zulme varan davranışları, daha çok, *emr-i hümayun* ile yasaklanmasına rağmen, kalabalık maiyetleriyle sık sık illeri üzerine devre çıkmak⁷⁹⁵; kanuna, deftere ve şer’ e muhalif olarak salgunlar yapmak, çeşitli adlar altında ek vergiler⁷⁹⁶, angaryalar istemek⁷⁹⁷, vermeyenleri cezalandırmak şeklinde olurdu⁷⁹⁸. Bu dönem boyunca devlet görevlileri, kapılarındaki sekbanlar vasıtasıyla reayayı kanuni olmayan yollardan vergilendirme ve aşırı baskı uygulama yoluna gitmişlerdir. Beylerbeyinden en alttaki vergi toplayıcısına kadar pek çok devlet görevlisi, kanuni ve gayri-

⁷⁹⁰ Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Yönetim Kurumları”, s. 1270. Bir örnek için bkz BOA, C..EV., 498/25143.

⁷⁹¹ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64, 62/A; *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler*, s. 48-49a.

⁷⁹² Maraş’taki iş erlerine yazılan bazı hükümler için bkz. BOA, M.d., 100: 114/432; BOA, Ş.d., 20: 18/73; M.d., 111: 31/86; BOA, M.d., 111: 525/1824; BOA, M.d., 99: 46-49/185.

⁷⁹³ Bu konuyu arşiv belgelerine göre teferruatlı bir şekilde ortaya koyan bir çalışma için bkz. Demirci - Arslan, “Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, s. 47-76; Demirci - Arslan, *a.g.e.*, 56-87.

⁷⁹⁴ Aslında bir kimseye adalet vermek yerine hakkını ondan esirgemek, her çeşit haksızlık ve eziyet, zulmün esasını oluşturur (Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985, s. 3). Osmanlı hukukuna göre zulüm; şeriatça ve örfçe tanınmamış, çeşitli bidatlerin kamu hizmetlileri tarafından reayaya konulmasıyla işlenen suçların adıdır. Bu suçlar; kanunsuz vergi toplamak, zor kullanmak, sahtecilik ve dolandırıcılık, eşkıya ile işbirliği gibi suçları kapsar (Mumcu, *Zulüm*, s. 9-16). Ehl-i örfün ve ehl-i şer’in halka yaptığı zulümlerin bazılarını hülasalı bir biçimde izah eden ve buna karşı görevlilerin, şiddetli bir biçimde uyarılmaları ile ilgili bir belge için bkz. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 503-504, ves. 1.

⁷⁹⁵ Bazı örnekler için BOA, M.d., 94: 12/50 (Evail-i L 1073/9-19.05.1663); Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık*, s. 323-329, bel. 136.

⁷⁹⁶ BOA, Ş.d.,25: 10/30 (Evasıt-ı L 1108 / 2-11.5.1697).

⁷⁹⁷ BOA, M.d., 81: 157/347 (1025/1616-7); BOA, M.d., 86: 36/58.

⁷⁹⁸ Sadece bir örnek için bkz. *Gaziantep Şer’iyye Sicili*, Nu. 17, s. 229’dan nakleden R. Özcan, *a.g.m.*, s. 36-37. Daha fazla örnek için bkz. BOA, M.d., 81: 157/347; BOA, M.d., 86: 36/58; BOA, M.d., 81: 157/346; BOA, M.d., 74: 216/684.

kanuni arasında gidip gelerek, kanunları çiğnedikleri için, birkaç defa görevden alınarak tekrar göreve getirilmişlerdir⁷⁹⁹.

Divan'a en çok şikâyet edilen *ehl-i örf* idarecileri arasında *beylerbeyi* gelmektedir. Bu dönemde beylerbeylerinin, gerek uzun süren savaşıardan dolayı merkeze'in kendilerine yüklediği ağır mali yükümlülükler gerekse de paranın değerinin düşmesinden fiyatların yükselmesi zarureti karşısında artan masraflarını çıkarmak gayesiyle reyaya kanun ve şer'-i şerife muhalif olarak ek taleplerde buldukları Divan-ı Hümâyûn'a yansıyan şikâyetlerden anlaşılmaktadır⁸⁰⁰. Merkezden eyalet idarecilerine gönderilen ferman ve emirlerde, görevden alınan idarecilerin adlarının şikâyetlere daha çok yansıdığı ve onların halk üzerindeki zulümlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Eski Zülkadriye Beylerbeyi Mehmed Paşa bu türden uygulamalara örnek gösterilebilir. 1596-7 yıllarında Maraş beylerbeyi olan Mehmed Paşa⁸⁰¹, görev yaptığı süre içinde pek çok kimseden rüşvet alarak çok miktarda mal toplamıştı. Mehmed Paşa, Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Bayezid'in de içinde olduğu kırk elli Müslüman'dan 40.000 kuruştan fazla parayı rüşvet olarak almıştı. Bununla da yetinmeyerek halktan binlerce koyun-keçi, yüzlerce öküz, at, merkep, deve, katır; binlerce kilelik⁸⁰² arpa, darı; beş tulum pekmez toplamıştı. Adamları vasıtasıyla da nahiyelerden yaklaşık 25.000 kuruş para ile samur kürk ve kılıç gibi mallar topladıktan başka köylülere dört defa üçer bin kile tereke salgun edip hane başına ikişer kuruşluk *selamlık* almıştı⁸⁰³. Bu türden zalimane uygulamalarını gördüğümüz bir diğer örnek de 1616'da Maraş beylerbeyi olan Yusuf Paşa'dır. Yusuf Paşa, Türkmen taifesinden Topal Osman'a çeşitli zulümler yaptıktan sonra bahaneler ile kırk kadar atlı ve silahlı adamına Gergerli, tımar sipahisi Yusuf'un evini bastırıp evdeki başta yiyecek zahiresini, bütün mal ve eşyasını yağmalattırdı⁸⁰⁴. Onun

⁷⁹⁹ Fatma Acun, "Celâli İsyânları (1591-1611)", *Türkler*, C. 9, Ankara, 2002, s. 698-99.

⁸⁰⁰ Maraş beylerbeylerinin kanunsuz ve haksız bir şekilde çeşitli isimler altında vergiler talep ederek Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) halkına yaptıkları zulümler ve bu zulümler karşısında halkın toplu bir şekilde Maraş Kadısına ve Divan'a kadar yaptıkları şikâyetler ile ilgili olarak bkz. BOA, Ş.d., 6: 48/207 (Evail-i Za 1077/25-04.04.1667). Buna benzer bir durum Behisni (Besni) Kazasındaki ahalinin başına gelmişti. Şöyle ki: Maraş Beylerbeyleri, Malatya Sancağına bağlı oldukları için her türlü şer'î ve örfî vergilerini oraya ödeyen Besni Kazasındaki halktan devr, yağ, bal ve selamiye gibi adlarla taleplerde bulunuyorlardı (BOA, M.d., 90: 53/164 (05 R 1056/21.05.1646).

⁸⁰¹ BOA, M.d., 73: 355/779; BOA, M.d., 81: 236-535.

⁸⁰² **Kile:** Osmanlı Devletinde en yaygın olarak kullanılan hububat ölçü birimidir. Konu ile ilgili karşılaştırmalı müstakil bir çalışma için bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 63-74.

⁸⁰³ BOA, M.d., 79: 218/541 (17 S 1009/28.08.1600).

⁸⁰⁴ Hâlbuki Yusuf'un durumu araştırılınca kendi halinde salih bir kimse olduğu, o zamana kadar hareket ve tavırlarından kimsenin rencide olmadığı ortaya çıkmıştı (BOA, M.d., 81: 69/149 (10 Ca 1025/07.02.1616); BOA, M.d., 81: 69/150 (10 Ca 1025/07.02.1616).

köylülerden de *selamiye* namına yirmişer otuzar kile arpa toplaması köylüyü fakir düşürmüş hatta onların, Devlet tarafından talep edilen nüzul ve sürsat zahiresini ödeyemez hale gelmelerine sebep olmuştur. Buna benzer daha pek çok zulüm irtikâp eden Yusuf Paşa, böylelikle korumasına memur olduğu halka kendisi pek çok zulümler yapmaktaydı⁸⁰⁵.

Beylerbeyi olup aynı zamanda *ber vech-i arpalık* Malatya Sancağına da mutasarrıf olan Derviş, Malatya'nın Şure nahiyesinde halka iki defa salgun salarak bu bahane ile haksız yere halktan 750 kuruş topladı. İki defa da yağ, bal, üzüm salan mutasarrıf, onlardan elli batman yağ, elli batman bal, elli kile üzümlerini haksız yere almıştı⁸⁰⁶. Maraş Beylerbeyi, 11.11.1653 tarihinde konargöçer Akçakoyunlu cemaatinden Mustafa'nın on altı devesini almak suretiyle devlet görevlilerinin yapmış olduğu kanun dışı davranışlara farklı bir örnek olarak incelenen belgelerden görülmektedir⁸⁰⁷. Yaptıkları zulümlerde sınır tanımayan bazı beylerbeylerin daha da ileri giderek, seyitlere de zulüm ettikleri belgelerden anlaşılmaktadır⁸⁰⁸.

Osmanlı Devleti, 17. yüzyıl boyunca çeşitli tarihlerde yayınladığı onlarca *adaletnâme* ile her türlü *devr*, *selamiye*, *hilat bahası*, *subaşılık akçesi*, *müsvedde*, *meccanen zahire*, *yem* benzeri isimlerle halktan alınan "*tekâlif-i şakkayı*" yasaklamasına rağmen, 1690'lı yıllarda Maraş beylerbeylerinin, Gerger kazası ve nahiyeleri reayasından bu türden tekâlif almaya devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır⁸⁰⁹.

Maraş beylerbeyi Cafer Paşa, 1060/1650 senesinde Valide Sultan haslarına dâhil olan Kara Hasanlu Ceridi cemaatinden kanuna aykırı olarak 1.065 kuruş alarak onlara zulmedince merkeze, Paşa'dan aldıklarının geri alınıp verilmesi hususunda Maraş, Adana ve Niğde kadılarına ayrı ayrı hükümler yazmıştır⁸¹⁰.

⁸⁰⁵ Yusuf Paşa'nın yaptığı zulümlerin sona erdirilmesi için merkezden Maraş Kadısına defalarca fermanlar gönderilmişti (BOA, M.d., 81: 92/205 (1025/1616-7). 13.03.1616 tarihli bir hükümde Yusuf Bey'in İlbeyli cemaatinden kanuna aykırı olarak aldığı vergiler ve halka ettiği zulümler anlatılıyor. Buna göre Yusuf Bey, adı geçen cemaatten 700 kuruşluk bir atlarını cebren aldıktan başka, 20.000 kadar koyun, 150 bennaktan resim ve 103.500 kuruş para talep ederek kanuni olanın üstünde kat kat fazladan vergi aldığından ahali perişan olmuştu (Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130).

⁸⁰⁶ BOA, M.d., 81: 157/346 (1025/1616-7).

⁸⁰⁷ BOA, Ş.d., 2: 332/1282 (Evasıt-ı Z 1063 / 02-11.11.1653).

⁸⁰⁸ Rışvanoğlu Halil Paşa ile bir sancak beyinin seyitlere yaptığı zulümler için bkz. BOA, Ş.d., 15: 23/103 (Evail-i C 1102 / 02-11.04.1691). Seyitlere yapılan diğer bir zulüm ve teaddi için bkz. BOA, Ş.d., 15: 23/104 (Evail-i C 1102 / 02-11.03.1691).

⁸⁰⁹ BOA, Ş.d., 25: 10/30 (Evasıt-ı L 1108/2-11.05.1697).

⁸¹⁰ BOA, Ş.d., 1: 190/777 (Evahir-i Ş 1060/19-29.08.1650).

Malatya sancak beyi iken katıldığı seferler⁸¹¹ ve eşkıya def'i ile ilgili yaptığı başarılı hizmetleri, Padişah tarafından takdirle karşılandığından beylerbeyi rütbesi ile taltif edilerek, 1701 yılında Maraş eyaletine atanan Rışvanoğlu Halil Paşa'nın⁸¹², dönemin kaynaklarında, zalim ve mütegalibe olduğu için öldürüldüğü⁸¹³ belirtilmektedir. Onun yaptığı zulümlerin en büyüğü Maraş Valiliği görevinde bulunduğu sırada, kendisinden önceki Maraş valilerinden ve aslen Maraşlı olan Abdurrahim Paşa'yı bir takım dedikodulardan dolayı haksız yere tutuklattırması daha sonra da boğdurarak öldürtmesidir⁸¹⁴. Halil Paşa'nın özellikle tımarlar konusunda bir takım yolsuzluklara ve haksızlıklara tevesül ederek, bu yolla çeşitli menfaatler elde ettiğini⁸¹⁵; yine onun nüfuzundan yararlanan adamlarından bazılarının da tımar ve zeamet sahiplerinin dirliklerine müdahale etmek suretiyle halka zorluklar çıkardığı⁸¹⁶ belgelerden öğrenilmektedir.

17. yüzyılda Maraş'a atanan bazı beylerbeylerin eski eşkıya elebaşlarından olduğu bazılarının ise Maraş'ta vali iken meşhur isyancılara yardım ettikleri görülmektedir. Maraş Beylerbeyi olarak görev yapan Zülfikar Paşa⁸¹⁷ ve aynı göreve atanan fakat daha görevine başlamadan Ayntab'da Padişah fermanı ile Behisnili Ali tarafından ortadan kaldırılan Rum Mehmed Paşa⁸¹⁸, eskiden Celâli liderlerinden iken taşradaki en yüksek görev olan Beylerbeyiliğine kadar yükselmişlerdir. Bu iki örnek, bir asinin zamanla Devlet'ten neler kopararak hangi güce ulaşabildiğini ve asilerin zoru altında Devletin "Enderun'dan 'çıkma' yoluyla bey olma" gibi geleneklerinin nasıl bozulduğunu göstermektedir.

Maraş Beylerbeyi olan Kalavun Yusuf Paşa, 10.000 kişilik kuvveti ile Genç Osman'ın kanını dava ederek ayaklanan ve kendisi de bir ara Maraş Beylerbeyiliği

⁸¹¹ BOA, M.d., 110: 210; BOA, M.d., 110: 58/258 (Evasıt-ı Z 1108/1-11.07.1697); Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rışvan Aşireti Örneği-*, İstanbul 2007, s. 230.

⁸¹² BOA, M.d., 111: 525'den nakleden Söylemez, *Rışvan Aşireti*, s. 230.

⁸¹³ Uşşâkizâde Tarihi'nde, Maraş beylerbeyi Rışvanoğlu Halil Paşa'nın zorbalık ve taşkınlıklarının artması üzerine, padişah fermanıyla Rakka valisi A'rec Yusuf Paşa tarafından katledildiği ve başının kesilerek saltanat merkezine gönderildiği kaydedilmektedir (R. Gündoğdu, *a.g.m.*, s. 746; Söylemez, *Rışvan Aşireti*, s. 233). Raşid Tarihi'nde ise, Maraş beylerbeyi Rışvanoğlu Halil Paşa, "tagallub ve tuğyan ile şöhret, şan ve pašalık" elde ettiği halde sefere katılmadığından cezalandırılma cihetine gidildiği ifade edilmektedir (Söylemez, *Rışvan Aşireti*, s. 233).

⁸¹⁴ R. Gündoğdu, *a.g.m.*, s. 746; Söylemez, *Rışvan Aşireti*, s. 231.

⁸¹⁵ Paşa'nın bir tımarı bazen iki kişiye tevcih etmesi ve Maraş alaybeyi Mustafa'yı haksız olarak azletmesi ile ilgili bkz. BOA, A.RSK.d., 1564: 72.

⁸¹⁶ Paşa'nın adamlarından Behisnili Bektaş'ın Eski Maraş beylerbeyi olan Ahmed Paşa'nın malikâne şeklinde verilen mukataasına, Merkez'in müteaddit uyarılarına ve hükümlerine rağmen, müdahalesi hakkında bkz. BOA, İ.E..DH., 1802 (29 Ş 1111/19.02.1700).

⁸¹⁷ Griswold, *a.g.e.*, s. 107.

⁸¹⁸ Konya ve çevresinde isyan eden Rum Mehmed'in Maraş eyaletine atanarak isyanından vazgeçirilmesi ve ortadan kaldırılması ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Uzun, *a.g.t.*, s. 97.

yapmış olan Abaza Mehmed Paşa'ya katılmıştı. Mühim eşkıyadan olan Yusuf Paşa daha sonra Abaza Mehmed Paşa ile anlaşmazlığa düşünce onun tarafından Sivas'ta öldürülmüştür⁸¹⁹.

Beylerbeylerin bütün bu zulümlerine ve halktan gelen şikâyetlere karşı Devlet'in tavrı ise netti. Bu tür zulümleri üzerlerine sabit olan idarecileri kesinlikle cezalandırmıştır. Örneğin; Daha önce geçtiği üzere 1696 yılında ordunun Temeşvar Kalesi üzerine sefere çıktığı sırada eyaletinde şeriat muhalif olarak bazı insanları katlettiği şer'an sabit olan Maraş Beylerbeyi Çöteli Ahmed Paşa (1695-6), Pançova Ovası'nda Padişah'ın otağı önünde öldürülmüştür⁸²⁰.

Belki burada bir hususu açıklığa kavuşturmak gerekir. O da şudur: Bu birkaç örneğe bakıp Maraş eyaletinde beylerbeylerinin neredeyse çoğunun zulümlere bulaştığına zehap etmek yanlış olur. Çünkü yüz yıllık zaman diliminde yüz kişiye yakın vali/beylerbeyinin Maraş'a atandığı düşünülürken zulme bulaşanların sayıca fazla olmadıkları ortaya çıkar. Hatta bazı Maraş beylerbeyleri, kendi çabalarıyla eşkıyanın sebep olduğu zararları ve tahribatı gidermeye çalışmışlardır. Maraş'ın iktisadi ve içtimai yönden iyileştirilmesine çalışan gayretli idarecilerin başında 1603-4 yıllarında Maraş Beylerbeyi olan Sefer Paşa gelir. Sefer Paşa, yedi sekiz yıldan beri Maraş'ı istila eden sekban eşkıyasının zulüm ve korkusundan perişan olup etrafa dağılan; bağ, bahçe, kışlak ve yurtları boş kalan köy ve nahiye halkını, geri getirterek Elbistan, Pazarcık ve Göynük taraflarında boş ve harap olan karyelere yerleştirdi. Bu boş karye ve mezralarda çiftler kurup ziraat ettirdi. Sefer Paşa, diğer nahiyelerde de bunu yaparak perişan olup değişik bölgelere firar eden reayaya adamlar gönderip onların çoğunun eski yerlerine gelmelerini sağladı. Böylelikle vilayet günden güne yeniden şenlenmeye başlamış iken halefi olan Hasan Paşa zamanında işler yeniden bozuldu. Hasan Paşa, daha göreve tayin edilir edilmez zulmüne başlamıştı. Gerger kazasında Kadı olan Sinan'ı haksız yere hapsedip 850 kuruşunu aldı. Maraş'a geldiğinde de beş altı bin kuruş toplayarak zulüm etmeye devam etti⁸²¹. Bu iki örnek bize Devlet görevlilerinin dirayetleriyle, eşkıyalığı nasıl önlediği veya yıkıcı sonuçlarını en aza indirdiğini, tam tersi olunca da yani devlet

⁸¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III/1, s. 150.

⁸²⁰ BOA, İ.E..DH. 1646 (27 Ca 1109/11.12.1697); *Zübde-i Vekayiat*, s. 588-589; Silahdar, *a.g.e.*, s. 171. Maliye tarafından gönderilen bir hükümde; Ahmed Paşa'nın fukaraya zulüm ettiğinden dolayı kendine ait erzak, mal-mülk, eşya namına ne varsa hepsinin gönderilen mübaşir marifetiyle tespit edilip deftere yazılması, devlet adına toplanarak muhafaza edilmesi Maraş kadısına emredilmiştir (BOA, MM.d., 3462: 6 (11 C 1108/05.01.1697).

⁸²¹ BOA, M.d., 75: 153/281 (1013/1604-1605).

görevlisi dirayetsiz, hatta bazen eşkıya ile ittifak edip halka kendisi zulüm edince de huzursuzluk ve eşkıyalığın nasıl arttığını gösteriyor.

Maraş sancağında incelemeye esas dönemde sadece beylerbeyleri değil onlar adına hareket eden subaşılar da halktan kanuni vergilerinin kat kat üstünde haksız isteklerde bulunarak zulüm ederlerdi. Örneğin, Maraş Beylerbeyi subaşıları, Elbistan halkından eskiden beri kendi rızaları ile verdikleri üçer yüz kuruşa kanaat etmeyip biner kuruş isteyerek halka altından kalkamayacakları bir yük yükledikleri gibi onlardan “*kışla akçesi*” diye bir istekte daha bulunmuşlardı⁸²².

17. yüzyılda idari yapıdaki değişmelerle eyalet ve sancaklara Vezir rütbeliler tayin edilmeye başlandığından vazife yerlerine gitmeyen bu Paşalar, yerlerine daimi görevliler olarak *Mütesellimler* göndermişlerdir. Bahse konu dönemde Maraş mütesellimlerinden bazılarının, namına hareket ettikleri beylere ve paşalara güvenerek yaptıkları fenalık ve taaddide sınır tanımadıklarını arşiv belgeleri bize bildirmektedir⁸²³. Maraş'ta mütesellim olan Dulkadiroğlu Murtaza Ali, ahaliyi rencide ettiğinden üzerindeki hukukun mağdurlara iadesi için Maraş kadısına ferman gönderilmişti⁸²⁴. Fakat nüfuzlu olmasından dolayı görevinden azledilmişse de kendisine başka bir işlem yapılmamıştır⁸²⁵. 1706 yılında tımar ve zeametlere yeniden nizam verilmesi için hüküm geldiğinde haksız olarak tımarları üzerine kaydettiren Murtaza Ali⁸²⁶, 1707 yılında Bayezidoğlu Mehmed ile beraber vilâyet işlerine karışıp cizyelerin tahsilini de engellemeye kalkışınca kendileri tekrar tembih olunup ıslah olmazlarsa başka memlekete sürgün edilmeleri⁸²⁷ hükm-ü hümayun ile Maraş Beylerbeyine emredilmiştir⁸²⁸.

Sadece mütesellimler değil bazen *alaybeyleri* de zulme kalkıştırlardı. Mesela, Hısn-ı Mansur'da Alaybeyi Sefer, beylerbeyi ve mütesellimlere verdiği at ve pişkeşleri tekrar tımar sahibi zaim ve sipahilerden akçe isteyerek tahsil ettiği gibi vefat eden tımar sahiplerinin tımarlarını da rüşvetle başkasına vermekteydi⁸²⁹.

⁸²² BOA, M.d., 91: 55/172 (Evasıt-ı R 1056 / 27.04-06.05.1646).

⁸²³ Örneğin Maraş müteselliminin, Ayntab Sancağı mütesellimi ve Ayntab Dimos eminlerinin birlikte el-Hac Yusuf adlı zaimle yaptıkları zulümleri için bkz. BOA, Ş.d., 21: 333/1385 (Evail-i R 1107/09-18.11.1695).

⁸²⁴ BOA, M.d., 114: 174 (1114/1703).

⁸²⁵ Murtaza Ali'nin halka olan zulümlerinin artması üzerine Merkez'e fazla sayıda şikayet ulaşınca görevinden alınmıştı (BOA, M.d., 114: 174 (1114 / 1703); BOA, M.d., 115: 149).

⁸²⁶ BOA, M.d., 115: 149.

⁸²⁷ Belgenin ifadesi ile: “*diyar-ı ahere nefy*”.

⁸²⁸ BOA, M.d., 115: 240'den nakleden Bayrak, *a.g.t.*, s. 92.

⁸²⁹ BOA, Ş.d., 8 365/1777 (Evasıt-ı Z 1083 /30-10.03.1673). Maraş ve Ayntab kazalarında görevli olan alaybeylerinin, her gelen görevliye pişkeş verip daha sonra da bunu tekrar halktan alması ile ilgili olarak

17. yüzyılda Maraş'taki *voyvoda*⁸³⁰, *subaşı*⁸³¹, *çavuş ve kethüda gibi* devlet görevlilerinden bazılarının maddi çıkar elde etme peşinde koştukları ve dolayısıyla da görevlerini kötüye kullandıkları incelenen arşiv belgelerinden tespit edilmiştir. Örneğin, iki yüz kişilik atlı ile Zamantı kazasında reaya üzerine varıp evlerine konan Maraş Beylerbeyi Haydar Bey'in kethüdası Mustafa Çavuş, haksız bir şekilde ve karşılıksız olarak onların yem ve yemeklerini almıştı. Ayrıca atları için elli kile arpaya, birer batman bal ve yağ'a, her hane başına otuzar kırkar kuruşlarına da cebren el koymuştur⁸³². 14.04.1688 tarihli bir hükümde Maraş çavuşlar kethüdası olan Hüdabend Bey'in, Müslümanlara zulüm ve teaddisi olduğu ve cezalandırılması gerektiği vurgulanmıştır⁸³³.

Normal şartlarda eşkıyaya karşı buldukları bölgenin asayiş ve güvenliğini sağlamakla sorumlu dirlik sahipleri, onların başında da tımarlı sipahiler, bu dönemde diğer devlet görevlilerinin suiistimalleri nevinden, incelenen belgelerde görülen pek çok eşkıyalık faaliyetinin ya bizatihi içerisinde olmuşlar ya da bu faaliyetlere bir kısım menfaatler doğrultusunda destek vermişlerdir. Zamantı kazasında tımar sahiplerinden Seydiyar oğlu Battal Sipahi, daima ehl-i örf yanına varmakta, Müslümanlardan nice kimse-leri adı geçen idarecilere ihbar edip hilaf-ı şer'-i şerif akçelerini ve koyunlarını aldır-maktaydı. Sık sık yollara ve bellere inen Battal, insanları öldürüp başta yiyecek ve elbi-seleri olmak üzere her şeylerini yağmalıyordu⁸³⁴.

Elbistan nahiyesinde sakin tımar sahibi ve aynı zamanda eşkıyadan olan Hoş-geldi oğlu Ali, bazı eşkıya ile beraber, Kara Durak denilen yerde Hızır nam zaimi ve

bkz. BOA, M.d., 93: 59/286 (Evail-i L 1070 /06-16-07.1660); BOA, M.d., 93: 60/292 (Evail-i L 1070 /06-16.07.1660).

⁸³⁰ İfraz-ı Zülkadriye Voyvodası Cin Hasan'ın cemaatine yaptığı zulümler için bkz. BOA, M.d., 141: 35. Voyvoda ve diğer ehl-i örf ve şer'in reayaya ettiği zulümlere örnekler ve bunların refi için yazılan bir ada-letnâme için bkz. BOA, M.d., 81; 92/205 (1025/1616-17). Havas-ı hümayundan Rışvan hassı Voyvodası-nın adı geçen aşiret mensuplarından defterdekinden fazla vergi isteyerek yaptıkları zulümler hakkında bkz. BOA, Ş.d., 11: 294 (Evahir-i B 1099/22-01.05.1688). Elbistan kazasındaki reaya, İstanbul'a arzuhal göndererek eskiden beri vere geldikleri vergilerini Maraş Mirimiran Voyvodalarına ödedikleri halde bun-ların subaşıları kanaat etmeyerek daha fazla akçe talep ederek kendilerini rahatsız ve rencide ettiklerini şikayet etmişlerdi (BOA, M.d., 90: 58/184 (1056/1646-7). Türkmen Voyvodalarının "*kaimmakam akçe-si*" adıyla fazladan vergi isteyerek yaptıkları zulümüne örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 5: 4/15 (Evail L 1076/06-16.05.1666).

⁸³¹ Maraş Beylerbeyi ve mütesellimi tarafından subaşı yapılan Ali'nin Elbistan fukarasını haksız yere suç-layıp akçelerini alması üzerine Elbistan'da iskân ettirilmeyip Asitane'ye sürgün edilmesi için Elbistan ka-dısına ferman gönderilmiştir (BOA, Ş.d., 10: 14/46 (Evahir-i C 1097/15-25.05.1686).

⁸³² BOA, M.d., 73: 376/829 (Z 1003 /09.1595).

⁸³³ BOA, M.d., 67: 106/387. Hüdabend'in zulüm ve şekaveti hakkında daha sonraları Eski Maraş Beyler-beyi Ahmed'in de Divan'a arzı olmuştur. Ve Maraş vilayetinin ulema ve ayanının da ricalarına binaen adı geçen Çavuş'un Kıbrıs'a sürülmesi istenmiştir. Divan'dan çıkan cevabi emirde Divandakilerden bazıları-nın da bunun şekavetine şahadet ettikleri vurgulanmış ve sürgün isteği kabul edilmiştir (BOA, M.d., 69: 247/488). Çavuşların yaptıkları başka zulümler ile ilgili olarak bkz. BOA, M.d., 74: 146/496; BOA, M.d., 79: 123/300 (23 Za 1009 /26.05.1601); BOA, MM.d., 2926: 47 (5 Ra 1093 /12.05.682).

⁸³⁴ BOA, M.d., 73: 221/520 (N 1003/05-06.1595). Başka bir örnek için bkz. BOA, M.d., 64: 48/122.

sekiz adamlarını öldürmüş. Suçları üzerine sabit olan Ali, ortağı Halil'in yardımı ile hapisten kaçıp, kurtulmuştur. Eski alışkanlıklarından vazgeçmeyen bu şaki, daha sonra da eşkıyalığa devam etmiştir⁸³⁵. Hoşgeldi oğlu Ali, Şeyh Hacı Bayram oğullarından Ali Baba'yı ve akabinde, İstanbul'a kadar gidip kendisini Divan'a şikâyet eden Şeyh Bayram'ın evini basarak ikisini öldürmüştür. Bu esnada Şeyhin adamlarından pek çok kişiyi de yaralamıştır⁸³⁶. Görüldüğü gibi sık sık eşkıyanın zulüm ve teaddisinden yakınan ve zarar gören dirlik sahibi sipahi ve zaimlerin kendileri de zaman zaman eşkıyalık hareketlerinin önemli bir parçası haline gelmişlerdir.

Çalışmaya esas dönem içerisinde örnekleri nadir de olsa *ehl-i şer'* görevlilerinden ve eşkıyalıkların önlenmesinde sorumluluk verilen bazı kadı⁸³⁷ ve naiplerin⁸³⁸ de görevlerinde suiistimaller yaptıkları ve zulümlerde buldukları, incelenen belgelerden görülmektedir. Taşradaki halkın, devlet görevlilerinin zulümlerine ve eşkıyanın şekavetlerine karşı en önemli sığınağı ve ilk şikâyet mercii olan kadıların zulüm ve teaddi mekanizması, adaletnâmelerde açık seçik olarak anlatılmaktadır⁸³⁹. Esasen kadıların kazanın pek çok iş ve işleminde doğrudan veya dolaylı olarak yer alması, onların daha fazla haksızlıklara bulaşmalarına imkân tanıyordu.

Halka özellikle vergi konusunda baskı ve zulüm yapan kadılar, kanunu, yayımlanan adaletnâmeleri ve şeriatı herkesten daha iyi bildikleri halde, bunun hilafına vergiler almaktan, korumak zorunda oldukları halka kendileri de zulüm etmekten geri durmamışlardır⁸⁴⁰. Kadıların usulsüzlüklerine bir örnek olarak eski Elbistan kadısı Abdullah'ın uygulamaları gösterilebilir. Kendisine sahte bir mülazemet tezkeresi alan Abdul-

⁸³⁵ BOA, M.d., 67: 98/263 (12 C 999 /07.04.1591).

⁸³⁶ Kendisi hakkında: "*bundan başka fesat ve şenaatinin nihayeti yoktur izalesi lazımdır*" diye, Elbistan kazasının uleması, sulehası vesair âyan ve fukarasının şer'i şerife gelip söylediğini, Elbistan Kadısı Divan'a arz etmiştir (BOA, M.d., 71: 54/111 (Evail-i S 1000/18-27.11.1591). Aynı şakiler hakkında, Şeyh Hac oğullarının Elbistan Kadısına varıp şikâyetleri üzerine, Divan'dan bir hükm-ü hümayun daha çıkmıştır (BOA, M.d., 71: 51/107 (25 L 1001 /25.07.1593). Çelebi adlı sipahinin Elbistan'da yaptığı bina hırsızlıkları için bkz. BOA, M.d., 68: 25/47 (14 L 999 /05.08.1591). Maraş kazasının Körestanlı karyesine ber vech-i tımar mutasarrıf olan Hıdır'ın, aynı karye sakinlerinden Halil'in bazı mülk ve öküzlerini alıp daima rencide etmesi hakkında bkz. BOA, M.d.,73: 30/76. Celâli "*Kaçgun*"unda Tokat'a gidip ortalık durulunca tekrar eski yeri yurdu olan Elbistan'daki köyüne gelen Musa b. Şeyh Ali'nin başına gelen ibretlik ve dramatik bir vakıa için bkz. BOA, M.d., 80: 523/1235.

⁸³⁷ Bu dönemde Kadıların yaptıkları zulümlere birkaç örnek için bkz. BOA, Ş.d., 8: 372/1809 (Evail-i M 1084/18-28.04.1673); BOA, MM.d., 2926: 14 (22 M 1093/31.01.1682).

⁸³⁸ Birkaç örnek için bkz. BOA, M.d., 111: 234/816 (Evasıt-ı Ş 1111/01-10.02.1700); BOA, Ş.d., 27: 114/769 (Evail-i R 1110/27-06.10.1698).

⁸³⁹ Örnek olarak bir sureti Zülkadriye Beylerbeyi ve Maraş Monlasına da gönderilen, 01 B 1018/30.09.1609 tarihli adaletnâme için bkz. BOA, M.d., 78: 893-899.

⁸⁴⁰ Kadı ve naiplerin bu nevi zulümlerine örnekler için bkz. BOA, M.d.,73: 564/1228; BOA, Ş.d., 4: 74/308; BOA, Ş.d., 15: 89/389; BOA, Ş.d., 20: 51/219; BOA, Ş.d., 21: 421/1732; BOA, Ş.d., 27: 114/769 (Evail-i R 1110 / 07-16.10.1698); BOA, Ş.d., 6: 39/167 (Evahir-i Za 1077 / 15-24.05.1667); BOA, Ş.d., 8: 372/1809 (Evail-i M 1084 / 18-27.04.1673).

lah Efendi'nin yaptığı zulümler karşısında reayadan merkeze kadar giden şikâyetler üzerine durumun teftiş olunup mağdurların haklarının kendisinden alınıp sahiplerine verilmesi için emr-i şerif verilmişken o kaçıp firar etmiştir. Fakat yakalanıp muhakeme edilerek cezasının verilmesi için Divan tarafından yetkililere tekrar ferman gönderilmiştir.⁸⁴¹

İncelenen belgelerden, halktan kişilerin de bazen ehl-i örfü ve ehl-i şer'i arkasına alarak eşkıyalık yaptıklarına şahit oluyoruz. Maraş zenginlerinden Mustafa'nın kendi hattıyla sahte hüccet yazıp ve mühür kazdırması buna bir örnek olarak verilebilir. Onun ayrıca, bir kişinin on üç yıldan beri tasarrufunda olan mülk bağını, tarlalarını ve sair emval ve erzakını almasına rağmen, zengin olduğundan, kadılar tarafından himaye edilmesi kuvvetler arasındaki işbirliğinin halka nasıl olumsuz yansıdığına güzel bir örnektir. Bu kişiler arasındaki işbirliğinden dolayı Mustafa'nın cezalandırılması için gönderilen emir uygulanmamış ve cezalandırılması, ikinci bir emir ile tekit edilmiştir⁸⁴². Bu ikinci emrin uygulanıp uygulanmadığı ise meçhuldür.

Bazı karye sakinleri bile şehirliler gibi ehl-i örf ve şer'le yakınlık kurup bu yolla haksız kazanç elde etmek için hemşerilerine kötülük etmekten geri durmuyorlardı⁸⁴³. 1690'lı yılların sıkıntılı döneminde ehl-i örf ve şer' ile birlikte hareket ederek halkın normal işlerinin yerine getirilmesinde bile rüşvet alan Maraşlı Hüseyin ve Seyyid Mustafa gibi aracı kimseler türemişti. Bunlar gece gündüz mahkemeye varıp, naip ve ehl-i örfü ayarlayarak kendileri için halktan rüşvet alıp karşılığında Müslümanların işlerini yaptırıyorlardı⁸⁴⁴.

Birtakım kişiler de “*ehl-i örftenim*” deyip eşkıyalık yapabiliyorlardı. Daha önce hakkından gelinen Canbuladoğlu bölükbaşlarından ve *Haki Şehla* diye bilinen eşkıya reisi, Maraş ve Ayntab etrafında 500-600 nefer eşkıya ile gezip reyanın mallarını ve yiyeceklerini yağmalayıp zarar vermekteydi. Bahse konu fesat ve şenaati artınca âyan-ı vilâyet, kendisini ele geçirip Mahkemeye getirirler. Konu ile ilgili sorgulandığında:

⁸⁴¹ Abdullah Efendi'nin bilfiil kadı iken Ashab-ı Kehf evkafı reayası ve idarecilerine yaptığı zulümler belgenin devamında uzun uzadıya anlatılmaktadır (BOA, M.d., 80: 80/207 (20 Za 1022 /01.01.1614).

⁸⁴² BOA, M.d., 73: 336/743. Zamantı çevresinde ehl-i örf görevlilerinin önüne düşerek 40-50 atlı ile karye karye dolaşıp zulüm eden Kulaksız diye tanınan Receb'in eşkıyalıkları için bkz. BOA, M.d., 74: 201/646. Başka bir örnek için bkz. BOA, M.d., 80: 535/1256.

⁸⁴³ Bu duruma güzel bir örnek için bkz. BOA, M.d., 80: 309/761. Yine Zamantı kazasına tabi Alkenden Karyesinden İnbasıoğlu Mehmed ve onun oğlu Deli Ahmed'in aynı yolla yaptıkları eşkıyalıkları için bkz. BOA, Ş.d., 17: 107/517 (Evail-i Ş 1105 / 28.04.1694).

⁸⁴⁴ Hatta Maraş halkı bu davranışlarının yanlışlığına dair Şeyhülislam'dan fetva alarak Divan'dan bunların, haksız olarak aldıkları paraların geri verilmesini istemiştir (BOA, Ş.d., 20: 66/278 (Evahir-i Ş 1106/06.04.1695).

“sağ ulufeciler zuemasındanım” diye cevap verince deftere müracaat olunur. Fakat beyanında hiçbir doğruluk tespit edilemez ve böylece defterde isminin bulunmadığı kesinleşir⁸⁴⁵.

Bütün bu zulümler ve olumsuz şartlar altında halkın her zaman yaptığı şey ise Devlet’e karşı “*celay-ı vatan*” edecekleri tehdidi olmuştur. Köylüler yetkili makamlara yaptıkları şikâyetlerde: “*eşkıyanın salgun salma, haksız yere tekâlifte bulunma, devr bahanesi ile yaptıkları zulümlerini ve teaddilerini sıraladıktan sonra; hemen bunlar, üzerlerinden kaldırılmazsa, artık bunlara dayanamayacaklarını ve “celay-ı vatan” edecekleri*” ile hükümeti tehdit ederlerdi⁸⁴⁶. Bütün bu şikâyet ve tehditler üzerine Devlet’in zulümlere karşı yaptığı ise, çoğu zaman mahalli kadılara gönderdiği emirlerle bu tür kanunsuz uygulamaların tekrarlanmamasını, mütegalibe idarecilerin haksız olarak aldıkları akçelerinin geri sahiplerine verilmesini emretmiştir. Fakat bu kuru tehdit ve emirler çoğu zaman sorunu çözmeyince halk yerini ve yurdunu bırakarak başka diyarlara göç ettiğinde ise vergisini alamayan Devlet görevlileri geride kalanlardan daha fazla vergi talep ederek zulümlerini artırırlardı⁸⁴⁷. Bu durum zulüm mekanizmasının bir kısır döngüye girmesine sebep olmaktaydı.

⁸⁴⁵ BOA, M.d., 79: 109/273 (20 Z 1009/22.06.1601).

⁸⁴⁶ BOA, M.d., 80: 535/1256; bir örnek için bkz. Erkan, *a.g.t.*, s. 62.

⁸⁴⁷ Bir örnek için bkz. BOA, MM.d., 3134: 346 (21 N 1112 / 29.02.1701).

İKİNCİ BÖLÜM

YERLEŞİM, DEMOGRAFİ VE SOSYAL HAYAT

2.1. Maraş Sancağı'nın Coğrafi ve Fiziki Durumu

Kuzeyinde Sivas eyaleti, güney batısında Adana eyaleti ve Kars-ı Maraş sancakları, doğusunda Malatya sancağı, güneydoğusunda Biretü'l- Fırat (Birecik) sancağı, batısında Kayseri sancağı, güneyde Halep sancağının arazileri bulunan; 34° ve 35° 30' boylamları ile 37° 15' ve 38° 30' enlemleri arasında yer alan Maraş sancağı ile Dersaadet (İstanbul) arası mesafe, 220 saattir⁸⁴⁸.

7. yüzyılda Müslümanların Suriye'nin kuzey kesimlerine açılmasıyla birlikte Maraş, Bizans ile Müslüman toprakları arasındaki serhaddin (sugur) bir parçası haline geldi. Bütün uç bölgeleri gibi bu yöre de iki tarafında bulunanları ayırdığı gibi bir araya da getiriyordu. Tarihsel Suriye (Bilâd-ı Şam) ya da daha genel anlamda Arap toprakları (Arabistan) ile Anadolu (Rum) arasındaki sınırların geçirgenliğini coğrafi tanımlamalarda görmek mümkündür⁸⁴⁹. Ortaçağ coğrafyacılarından İbni Havkal, Şam kıtasının kuzey sınırlarını Maraş ve Malatya'ya kadar uzatarak şehri, Şam'a dâhil etmiştir⁸⁵⁰. *Menâzirü'l-Avâlim* müellifi de Maraş'ı, geleneksel olarak altıncı iklim olarak tanımlanan Bilâd-ı Şam'a dâhil ederken⁸⁵¹ Evliya Çelebi, şehrin dördüncü iklimde olduğunu kaydetmiştir⁸⁵². Kâtip Çelebi'ye göre de bütün Maraş Eyaleti, tıpkı Adana gibi Şam'ın bir parçasıydı, ama bazı kısımları Küçük Ermenistan dâhilinde sayılıyordu⁸⁵³.

⁸⁴⁸ Ali Tefvik, *Memâlik-i Osmâniye Coğrafyası (Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası)*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960'den nakleden *Seyahatnâme, Şehir Tarihi ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, (Haz. Yaşar Alparslan- Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2009, s. 311; "1326 (Miladi 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnâmesi", *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. II, (Haz. Said Öztürk), İstanbul 2006, s. 791; Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal, Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*, Kostantiniyye 1304, s. 485-489'dan naklen *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 194-196.

⁸⁴⁹ Yâkut El-Hamevî, *Mu'cemül Büldan*, C. 5, Beyrut t.y., s. 107'den nakleden *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 179-180.

⁸⁵⁰ Canbakal, *a.g.e.*, s. 35-36.

⁸⁵¹ Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim (Metin)*, C. II, (Haz. Mahmut Ak), Ankara 2007, s. 732.

⁸⁵² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 9, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), İstanbul 2005, s. 176.

⁸⁵³ "...eyalet-i Maraş ve Adana iki eyalettir ki bazısı vilayet-i Ermeniyeye-i Suğra bazısı iklim-i Şam'dan ma'duddur. Ve bu iki vilayet suğûr-u Şamdan olmağla Şam'a ilhak ettik..." (Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihân-nümâ*, s. 598).

Coğrafi olarak ise Mezopotamya düzlüklerinin kıyısında Küçük Asya ve Suriye ile bağlantılı yollar üzerinde Anti-Toros bölgesinde bir şehir olan Maraş⁸⁵⁴, Ahır Dağı'nın güney eteklerinde, şehirle aynı adı taşıyan sulak ve verimli ovanın kuzey kesiminde 620-760 m. rakımlı bir alana kurulmuştur⁸⁵⁵. Arazinin bir kısmı yeşilliklerle kaplı ovalık alanlardan bir kısmı da dağlık alanlardan oluşmaktadır⁸⁵⁶. Kuzeyinde Berit ve Engizek Dağları, doğusunda Gölbaşı Çukuru, güneyinde Kartal Dağı ve batısında kuzeydoğu Amanoslar vardır⁸⁵⁷.

Günümüz dünyasında kalkınmışlığın önemli göstergelerinden biri olan yollar, tarihin her döneminde gerek ekonomik, gerek içtimai ve gerekse askerî bakımdan hep önemli olmuştur⁸⁵⁸. Yolcu taşımacılığının yanında, orduların bir yerden başka bir yere sevki, merkezle idari birimler arasındaki her türden iletişimin temini, hacı ve tüccar kervanlarının sevkiyatı en eski dönemlerden günümüze kadar devletler için hayati önem taşımaktadır⁸⁵⁹. Maraş, eski zamanlardan beri, coğrafi vaziyeti itibarıyla birçok bölgeyi ve bu bölgelerden uzanan yolları birbirine bağlayan bir mevkiye olduğundan, büyük bir ticaret merkezi hizmetini görmüştür⁸⁶⁰. Şehir merkezi ve ilçelerinde düğümlenen eski yolların başlıcaları şunlardır:

1. Amanos dağlarının doğu etekleri boyunca uzanan ovayı takip ederek Antakya'ya inen yol.
2. Aynı ovanın kuzeydoğusunu izleyerek Hades (bugünkü İnekli Köyü, Göynük civarında) ve Viranşehir üzerinden Malatya'ya giden yol.
3. Doğu'da Besni üzerinden Sümeysat (bugünkü Samsat)'a giden yol.
4. Ayntab üzerinden Haleb'e giden yol.
5. Batıdaki dağlar arasından geçip Adana Ovasına inen Kadirli, Anavarza, Misis

⁸⁵⁴ Honigmann, *a.g.m.*, s. 505.

⁸⁵⁵ Besim Darkot, "Maraş", *İA*, C. 7, s. 310. "...ve bu şehir kıbleden şimale bir dağ eteğinde vaki olmuş tülü yedi bin adımdır." (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı, Kahraman, Dankoff), s. 175).

⁸⁵⁶ *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. I, (Haz. Said Öztürk), İstanbul 2006, s. 484.

⁸⁵⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l- A'lâm*, C. 6, İstanbul 1316, s. 4263.

⁸⁵⁸ Ruhi Turhan, *Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişimini Gösteren Kartografik Bilgiler*, İstanbul 1968, s. 29-40; R. Cevat Gürsoy, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, S. 26, 1974, s. 24-231; İbrahim Harekât, "Berid" *DİA*, C. 5, İstanbul 1997, s. 499-500; M. Fuat Köprülü, "Berid", *İA*, C. 2, İstanbul 1993, s. 541-549; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001, s. 7.

⁸⁵⁹ Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, C.10, Ankara 2002, s. 913-919; Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, C.10, Ankara 2002, s. 920-922.

⁸⁶⁰ Bkz. "Kahramanmaraş", *Yurt Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul 1982-1983, s. 5643-5745; Darkot, "Maraş", s. 310-311; Honigmann, *a.g.m.*, s. 505; Anonim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay. Ankara, 1966, s. 11, 17; Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara 1978, s. 22. Orta tunç devrinde Maraş'ın; Mezopotamya ve Kuzey Suriye'yi Orta Anadolu'ya bağlayan önemli bir güzergâhta olduğu görülmektedir. Mezopotamya'dan yola çıkan kervanlar Birecik'te Fırat'ı geçtikten sonra Maraş-Göksun-Sarız-Pınarbaşı yoluyla Kaniş'e (Kültepe) ulaşmaktaydı (Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1993, s.146).

yolu. 6. Kuzeybatıda Göksun üzerinden Kayseri'ye ulaşan yol. 7. Kuzeyde Elbistan ve Efsus (Afşin)'a giden başka bir dağ yolu⁸⁶¹. 8. Çukurova'yı Maraş'a bağlayan Bahçe-Maraş yolu ve buradan doğuya doğru Cerid ve Gölbaşı'na kadar giden yol. Bu yol Kartırcı yolu olarak da bilinir ve Çukurova ile Doğu Anadolu arasındaki tek kara yolu idi⁸⁶².

17. yüzyılın Maraş'ı ise, Osmanlı ülkesindeki anayolların dışında tali bir konumda kalmış, İmparatorluk Anadolu'sundaki ana yolları birbirine bağlayan ikincil yolların güzergâhında yer aldığından önceki dönemlerde ulaştığı stratejik önemini kaybetmiştir⁸⁶³.

Maraş'tan geçen en önemli tarihi güzergâhlardan biri de Halep ve Mezopotamya'dan gelip Maraş, Fırmıs⁸⁶⁴, Zeytun (bugünkü Süleymanlı kasabası), Göksun veya Elbistan üzerinden Kayseri⁸⁶⁵ veya Elbistan üzerinden Malatya'ya ulaşan güzergâhtır⁸⁶⁶. Evliya Çelebi de 1680 yılında, Hacca giden yolcuların kullandığı ikincil derecedeki bu yolu takip etmiştir⁸⁶⁷. 17. yüzyılda, kışları Çukurova, Güney Anadolu ve Kuzey Suriye'de, bahar ve yaz aylarında ise Orta Anadolu'daki Uzunyayla vb. yaylalarda konakla-

⁸⁶¹ Darkot, "Maraş", s. 310; William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 309.

⁸⁶² Kemalettin Koç, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Kahramanmaraş 2010, s. 80.

⁸⁶³ Osmanlı Devleti'nin iktisadi, siyasi ve askerî faaliyetlerinin icrası sistemli bir yol ağının teşekkülü ile mümkün olabilmıştır (Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, Manisa 1997, s. 91-98). Osmanlı hâkimiyeti süresince Anadolu'daki yollar üç ana kola ayrılarak sağ, sol ve orta kol olarak gruplandırılmıştır. Bu dönemde Anadolu'nun Sağ kolu, Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya ile Halep ve Şam yolunu takip eden Hac yolunu; Orta kol, Üsküdar-Gebze-İzmit-Bolu-Tosya Merzifon-Amasya-Turhal-Tokat-Sivas (Alacahan-Hekimhan)-Hasan Çelebi Malatya - Harput - Diyarbakır - Nusaybin-Musul-Kerkük güzergâhını takiben Bağdad - Basra yolunu; Sol kol, Üsküdar'dan Merzifon'a kadar orta kolu takip ederek buradan Ladik-Niksar-Karahisar-i Şarki-Kelkit-Aşkale Erzurum yoluyla Hasan kale'den bir kol Kars ve bir kol ile de Tebriz'e gitmekteydi. Ayrıca bu anayollar tali yollarla da beslenmiştir. Bu tali yollardan bazıları Maraş'tan geçmekteydi. Örneğin, Orta kolda Sapanca'dan Geyve, Taraklı, Torbalı, Göynük, Nallıhan, Ayaş, Ankara, Yahşihan, Kırşehir, Kayseri ve Maraş'a gelen ve yine aynı yolun Sivas'tan diğer bir kolla Ulaş, Manalık, Gürün, Elbistan, Maraş, Ayntab, Nizip, Birecik ve Urfa'ya uzanan tali yollar şehirden geçmekteydi (Ömer Demirel, "Osmanlı Dönemi Sivas Menzilhanesi", *Osmanlılar Dönemi Sivas Sempozyumu 21-25 Mayıs 2007, 1. Kitap*, s. 170; Sevim İlgürel, "Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *İÜ TED*, S. 6, İstanbul 1975, s.114-128).

⁸⁶⁴ Maraş Merkez ilçeye bağlı bugünkü Suçatı Köyü yakınlarında tarihi bir yerleşim yeri.

⁸⁶⁵ Bu yolun eski devirlerden beri Zeytun üzerinden geçtiği anlaşılmaktadır. Zira Polonyalı gezgin Siameon, 1616 yılında Filistin'den İstanbul'a dönerken, Maraş-Zeytun ve Fırmıs üzerinden Kayseri'ye gelmiş, buradan Ankara ve İstanbul'a devam etmiştir (Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simonun Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964, s. 157-162; Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 68). Bu güzergâhın eski tarihlerden beri kullanıldığı, günümüze kadar ulaşan yol kalıntılarından da anlaşılmaktadır. Zeytun köyü içerisinde üç tane tarihî köprü ve parke şeklinde yassı kalker taşlarla döşeli geniş bir yol günümüze kadar kalabilmiştir (M. Gürbüz, *a.g.e.*, s. 217).

⁸⁶⁶ M. Gürbüz, *a.g.e.*, s. 4.

⁸⁶⁷ Suraiya Faroqhi, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge 1987, s. 42.

yan konargöçer unsurlar da yaylak ve kışlaklarına giderken yine Maraş-Göksun güzergâhını kullanıyorlardı⁸⁶⁸.

Maraş şehrinin iklimi, sert olmayan, mutedil ve güzel bir havaya sahiptir. Kış aylarında Maraş'a çok kar yağmaz, genellikle dağlara kar yağarken şehrin merkezine yağmur düşer. Bahar aylarında bolca yağın yağmur, havanın nemini çok artırır. Ancak bu mevsimde bazen sert esen Poyraz, havanın nemini kurutucu bir etki yapar. Yağmurun hiç yağmadığı yaz aylarında ise Akdeniz iklimi yaşanan bölge için çok sıhhi ve halkın garbi dedikleri serin bir rüzgâr, her gün öğleden sonra başlayarak gece yarısına kadar eser, hatta bu saatlerde fırtınaya döner. Böylelikle gündüz çok ısınan kentin havası yaşanır hale gelir⁸⁶⁹.

Maraş, yer altı ve yer üstü su kaynakları açısından zengin bir yerleşim yeridir⁸⁷⁰. 17. yüzyılın ortalarında şehri iki kez ziyaret eden Evliya Çelebi⁸⁷¹ başta olmak üzere şehre gelen ve şehir hakkında çeşitli bilgiler veren seyyahların ve şehir ile ilgili gezi notlarını yazan yerli ve yabancı gözlemcilerin hemen hepsi Allah'ın şehre çokça ihşanda bulunarak verdiği saf sulara başka yerlerin pek az nail olduğunu ve bu suların on Maraş'ın su ihtiyacını karşılayabileceğini belirterek, kentin bu zenginliğini hep vurgulamışlardır⁸⁷². Buradaki başlıca kaynak suları, Evliya Çelebi'nin Şir Dağı'nın⁸⁷³ eteğinde bulunduğunu haber verdiği Pınarbaşı mevkiindeki Baharpınarı, Kırkgöz ve Büyükgöz membalarıdır. Günümüzde de kullanılan bu kaynaklardan, yüzlerce yıl kentin

⁸⁶⁸ Faruk Söylemez, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş'ta Türkmen Aşiretleri", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine* (Edit. Mehmet Özkarıcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008, s. 73.

⁸⁶⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), s. 175; *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. II, s. 422. Atalay, *a.g.e.*, s. 199-200. Şehrin havasının bu özelliğini, Maraş'ı ziyaret eden başka seyyahlar da haber vermişlerdir. Örneğin, 19. yüzyılın sonlarında şehir hakkında bilgi veren Vital Cuinet, bu bağlamda "...bütün bölgelerinde sağlığa oldukça yararlı mutedil bir iklim hâkimdir..." demektedir (*Seyahatnâme, Şehir ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş* (Haz. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2009, s. 150). Başka örnekler için bkz. Ali Tefvik, *a.g.e.*'den nakleden *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 311; Şemseddin Mağmumi, *Seyâhât Hâtıraları adlı eserinden naklen Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 58-61.

⁸⁷⁰ Mehmet Ali Canyurt, "Kahramanmaraş İlinin Su Ürünleri Üretim Potansiyeli ve Ceyhan Nehri Sorunları", *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1513; Kenan Uçan-Cafer Gençoğlan-Hasan Değirmenci-Ramazan Meral, "Tarımsal Açından Kahramanmaraş İli Su Kaynakları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1520.

⁸⁷¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-6; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 3, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999, s. 102.

⁸⁷² Örnekler için bkz. *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 41-42, 59-61, 115,

⁸⁷³ Bu Şir Dağı'nın, Pınarbaşı mevkiinin konumuna göre, bugün Ahır Dağı olarak bilinen dağ olması gerekir. Ancak Evliya'nın, başka bir yerde Şir Dağı'nı, Ayntab ile Maraş arasında ve ta Arafat Dağı'na ulaşan bir zirve olduğunu belirtmesine bakılırsa da bunun Ahır Dağı'nın tam aksi istikamette bir dağ olduğu anlaşılıyor (*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Şam-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, C. 3, 1. kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2006, s. 226).

içme ve kullanma suyu temin edildiği gibi Kara Maraş mevkiindeki bağ, bahçe ve bostanlarının sulama işi de hep bu su vasıtasıyla giderilmiştir⁸⁷⁴.

Maraş kaynak suyu bakımından olduğu gibi akarsu bakımından da zengin bir şehirdir. Nitekim Erkenez Nehri'nden “*şehrin bahçeleri altından akan, berrak ve hayat veren suyu olan bir nehir*”⁸⁷⁵ olarak bahseden Evliya, ayrıca Aksu Nehri'nin Maraş'ın doğusundaki dağlardan doğduktan sonra Ayntab ile Maraş arasında aktığını, her iki şehrin pamuk ve pirincinin bu akarsu sayesinde yetiştirildiğini kaydeder⁸⁷⁶. O, eserinin pek çok yerinde övdüğü Göksun yaylasındaki akarsu ve kaynaklardan “...*Nice bin kaynak akarsular var ki her biri birer abıhayattan nişan verir...*” diye sitayişle söz eder⁸⁷⁷. Kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla yukarıda bahsedilenlerden başka Maraş'ın kuzeybatı cihetinde Elbistan yakınlarından doğup Maraş yakınlarından akmaya devam eden Ceyhan ve Körsulu, güneybatı yönünde Akçay ve Deli çayları ile Elbistan kazasında Söğüdü, Hurman, Nargile ve Göksun nehirleri akmaktadır⁸⁷⁸. Sancağın hemen bütünü Ceyhan ırmağı havzasına dâhil olup anılan nehir, sancakta çıkan birçok çaylardan teşekkül edip güneybatıya doğru akarak Adana vilâyetine dâhil olur. Yalnız güneybatı köşesinin suları Fırat Nehrine tâbi Araban çayına karışır⁸⁷⁹.

2.2. Demografik Yapı ve Vaziyet

2.2.1. Nüfus ve Ötesi

Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplumun mevcut niceliğini ifade etmekle birlikte, nüfusun yoğunluğu, dinamizmi, hareketliliği, artış ve azalma eğilimleri, göç, yaş ve cinsiyete göre dağılımının tespit edilmesi, o toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel birçok olaylarını da izah etmeye yardımcı olmaktadır⁸⁸⁰.

Osmanlı Devleti'nin nüfus meseleleri üzerinde, bugüne kadar tatmin edici, ke-

⁸⁷⁴ Atalay, *a.g.e.*, s. 90; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 519-520; Bekir Sami Bayazıt, *Kahramanmaraş'ta Bayazıtogulları (1514-1990)*, Kahramanmaraş 1998, s. 16-17, 24-25; Şemseddin Mağmumi, *Seyâhât Hâtıraları adlı eserinden naklen Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 58-61. 1563 Tahrir Defterleri kayıtlarına (R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 75) kadar giren bu su kaynakları hakkında bkz. Ali Alaş - M. Hale Dosdoğru, “Kahramanmaraş İli İçme ve Kullanma Sularının Su Kalite Parametrelerinin Belirlenmesi”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1559-1571.

⁸⁷⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Kahraman-Dağlı-Dankoff), s. 176.

⁸⁷⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, 1. kitap, s. 226.

⁸⁷⁷ *Aynı eser*, s. 231.

⁸⁷⁸ *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. II, s. 499, 508.

⁸⁷⁹ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. 6, s. 4263.

⁸⁸⁰ Tuş, *a.g.e.*, s. 119; Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 10, 1953, s. 2 vd. Cengiz Orhonlu, şehir ve kasaba arasındaki farkı belirlemek için nüfus ve idarî teşkilatın bir ölçü olarak alınabileceğini söylemektedir (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), İzmir 1984, s. 4-5.)

sin neticeye ulaştırıcı bir araştırma yapılmış değildir. Vergi mükellefi olan erkek nüfusu tespit gayesiyle yapılan nüfus tahrirlerine ait kayıtlar (tahrir defterleri) esas itibariyle bi-zi kesin neticeye ulaştıracak mahiyette değildirler. Bu sebepten ötürü diğer sancaklar- da olduğu gibi Maraş sancağı nüfus yapısı da çeşitli açılardan incelenememekte ve bu konuda tam bilgilere ulaşılamamaktadır. Genellikle nüfus üzerinde yapılan ça-lışmalar, Avrupalı gezginlerin kaba tahminlerine ve özellikle tahrir defterlerine da-yanarak yapılan hesaplamalara bağlı kalmaktadır⁸⁸¹. Osmanlı toplumu için, bunlar- dan daha sağlıklı bir kaynağımız olmadığından⁸⁸² sancak nüfusu hakkında bazı tahminler yapılmak suretiyle bir ölçüde fikir sahibi olmak mümkündür⁸⁸³.

Burada 16. yüzyılda Maraş sancağının nüfusu ile ilgili Tahrir Defterlerinden yararalanarak elde edilen bazı bilgilere yer verdikten sonra Sancağın 17. yüzyıldaki de- mografik yapısı hakkında, ulaşılan belge ve bilgilere göre, birtakım değerlendirmeler yapılacaktır.

Maraş'ın demografik yapısı hakkında ilk bilgilere 16. yüzyılda tutulan tahrir defterlerinde rastlamaktayız. Söz konusu defterlere göre, 1526 yılında Maraş şehir mer-kezinin 51 mahallesinde tamamı Müslüman olan 7.068 kişi yaşamaktaydı⁸⁸⁴. 1563 yı- lında yapılan tahrir kayıtlarına göre ise Maraş'taki 42⁸⁸⁵ mahallede yaşayan toplam nü- fus 1526 tahririne göre % 59,13 oranında artarak tahminen 11.298 kişiye ulaşmıştır⁸⁸⁶. Maraş Kazası'nın genel nüfusunun 62.104 olduğu 1563 yılında bu nüfusun % 18,11'i şehirlerde, % 81,89'u kırsal alanda yaşamaktadır⁸⁸⁷.

17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti, önceki yüzyıllarda mevcut olan hayat şartlarını kaybetmiş ve özellikle de ülkenin her tarafına yayılan ve yaygınlaşan Celâlî

⁸⁸¹ Barkan, "Demografi Araştırmaları", s. 2.

⁸⁸² Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 103.

⁸⁸³ İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası 1520-1566*, Ankara 1990, s. 123.

⁸⁸⁴ 1526 yılında Maraş mahallelerinin vergi nüfusu 463 hane, 305 nefer, 91 mücerred ve 719 muafır. Bu verilere göre Maraş'ın tahmini nüfusu 3.473 kişiden ibaret olup, bu rakamın üzerine yaklaşık 3.595 kişilik muaf zümre eklendiğinde toplam tahmini nüfus 7.068 olarak bulunur (Solak, *Maraş Kazası*, s. 46-47).

⁸⁸⁵ R.Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. xxxi. Ayrıca bkz. Refet Yinanç, "XVI. Yüzyılda Maraş Sanca- ğı'nın Nüfus Yapısı", *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu*, Kahramanmaraş 1986, s. 20.

⁸⁸⁶ Bu tarihte Maraş şehrinin vergi nüfusu 1895 nefer, 322 mücerred ve 4616 muaf olarak kaydedilmiştir (Solak, *Maraş Kazası*, s. 47). Aynı yıl Maraş nüfusunun 16 bin civarında olduğu yönündeki bilgi ile kar-şılaştırmak için bkz. R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I. s. 37. Suraiya Faroqhi ise 16. yüzyıl Osmanlı şehir-lerini incelerken Maraş'ın da aralarında bulunduğu ve vergi yükümlüsü nüfusu 1000-3000 arasında olan yerleşim birimlerini orta büyüklükte şehir olarak nitelendirirken (Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Berktaş), İstanbul 1993, s. 12, 15, 17 [Harita 1: Anadolu'da Kent Dağılımı (1520-1540'lı Yıllarda), Harita 2: 16. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu Kasabaları], 1563 tahriri verilerine da-yanarak şehrin nüfusunu yaklaşık 13.000-14.000 olarak tahmin etmiştir (Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. s. 377 (Tablo 1).

⁸⁸⁷ Solak, *Maraş Kazası*, s. 117-118.

isyanları sebebiyle devletin temelini oluşturan tımar sistemi, her geçen gün bozulmaya devam etmiştir. Mali, siyasi ve ekonomik alanda yeni gelir kaynaklarına duyulan ihtiyaç, bir çıkış yolu olarak iltizam sistemini beraberinde getirmiştir⁸⁸⁸. 17. yüzyılın başından itibaren iltizam sisteminin yaygınlaşmasıyla birlikte, masraflı ve yorucu bir iş olan tahrirlerin⁸⁸⁹ yenilenmesi uygulamasından büyük ölçüde vazgeçilince⁸⁹⁰ Osmanlı demografi çalışmalarında temel kaynak olarak kullanılan tahrir defterlerinin yerini *avarız ve cizye defterleri* almıştır⁸⁹¹. Yüzyılın ortalarından itibaren avarız vergisi de olağan vergiler arasına girdiğinden, avarızhanesi tespit esasları⁸⁹² da değişmiş ve bu nedenle sözü edilen belgelerin, nüfus tahminleri açısından önemi azalmıştır.

Sayılan gerekçelerden ötürü 17. yüzyıl boyunca Maraş sancağı nüfusunun artış seyrini, etnik, dini, iktisadi ve içtimai yapısını tam anlamıyla açıklamaktan yoksunuz. Aslında bu durum ülkenin diğer bölgelerinde de geçerli olduğundan, bu sahanın araştırmacıları tarafından Osmanlı'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 18. yüzyılın bütünü, demografik bilgi kaynakları açısından gerçek bir "*karanlık dönem*" olarak nite-

⁸⁸⁸ William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611*, (Çev. Ülkü Tansel), İstanbul, 2000, s. 10.

⁸⁸⁹ Tahrir ve tahrir defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arnavid*, Ankara 1987; Ö. Lütfi Barkan, "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara, 1952, s. 290-294; aynı müellif, "Demografi Araştırmaları", s. 1-24; aynı müellif, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hâkana Mahsus İstatistik Defterleri (I)", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. II/1 (1940), s. 20-59; Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 143-156; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. XXII (1991), s. 429-439; aynı müellif, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 16-32; Kemal Çiçek, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 97 (Ağustos 1995), s. 93-111.

⁸⁹⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*, (Çev. Zeynep Altıok), İstanbul 2001, s. 93.

⁸⁹¹ Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", s.17-32; Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Edit. Halil İnalçık - Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 35-50. Mufassal avarızhane defterlerinin önemi ve nüfus tahminlerinde kullanılması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", s. 35-50; aynı müellif, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri", *XII. Tarih Kongresi, Ankara, 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Ankara 1999, s. 735-743.

⁸⁹² Avarızhanesi hakkında bkz. Özer Ergenç, "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar (8-10 Haziran 1973)*, Ankara 1975, s. 145-168; Süleyman Demirci, "Demography and History: The Value of The Avarızhâne Registers for Demographic Research, A Case of Study of the Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri ve Niğde, c. 1620s-1700", *Turcica*, Vol. 38 (2006), p. 184-188; aynı müellif, "Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A case study of the province of Karaman, 1621-1700", *Belleten*, C. 69, S. 256 (Aralık 2005), s. 906-907; aynı müellif, "Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620s-1700", *Belleten*, C. 70, S. 258 (Ağustos 2006), s. 569-570; Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâriz Defteri", *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, s. 249-253; Rıfat Özdemir, "Avâriz ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara 1993, s. 1581-1584; Mehmet Ali Ünal, "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avâriz Defteri", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler Araştırmalar*, Isparta 1999, ss.119-122.

lendirilmektedir. Bundan önceki ve sonraki dönemler hakkında bildiklerimizi ve esas bilgi kaynaklarımızın hemen hiçbirini bu dönemde bulamıyoruz⁸⁹³.

Araştırma alanımız olan Maraş Sancağının 17. yüzyılda nüfusu ile ilgili olarak kullanabileceğimiz kaynaklardan Maraş'a ait mufassal avarız ve cizye defterlerine tesadüf edilmemiş ve kazaya ait kadı sicilleri de günümüze kadar gelmemiştir. İşte bu imkânsızlıklardan dolayı şehrin bu dönemdeki nüfusu hakkında, Eyaletin sadece kaç gerçek haneden oluştuğu belirtilmeyen itibari avarızhane toplamlarının kaydedildiği ve demografik araştırmalar bakımından oldukça yetersiz olan icmal avarız defterlerindeki kayıtlar üzerinden, birtakım tahmini sonuçlar elde edebiliyoruz. Ancak burada önümüze, avarızhane defterlerine kimlerin kaydedildiği, kimlerin kaydedilmediği, defterlerdeki “avarızhane” tabirinin neyi ifade ettiği, bir avarızhanenin gerçekten kaç gerçek haneden oluştuğu, sancaktaki bir gerçek hanenin ortalama kaç kişiden oluştuğu, uzun dönemler aynı rakamları nakleden bu defter verilerinin ne kadar güncel olduğu gibi bazı sorunlar çıkmaktadır. Bunun için bu konu üzerinde kısaca duracağız.

Bilindiği üzere avarız defterleri, avarız ve avarız-ı divaniye olarak anılan vergilerin tevzi ve taksimi için oluşturulan ve nüfusun belirli birimlere ayrılması sonucu ortaya çıkan avarızhane kayıtlarının yer aldığı Mevkufat Defterleri'nin parçalarıdır. Avarızhane defterlerinde yer alan “hane” tabiri, 16. yüzyılda gerçek hanenin karşılığında kullanılırken, sonraki zaman diliminde, gerçek hanelerin birleştirilmesiyle oluşturulan vergi ünitesi haline dönüşmüştür⁸⁹⁴. Avarızhanenin oluşumunda o yerin zenginlik durumu; halkın şehirli, köylü, göçebe, muhacir olup olmaması ve sahip olduğu dükkân, ev, tarla miktarı gibi unsurlar temel belirleyici olmakla birlikte zamanın durumuna ve şartlarına göre bir avarızhane ünitesi, 3, 5, 10, 15 evden meydana gelmektedir⁸⁹⁵. Esasen gerçek hane ile avarızhane arasındaki fark ve bunun şehirden şehire, mahalleden mahalleye, köyden köye farklılık arz etmesi, avarızhane sayısının bölgenin ekonomik yapısına göre takdir edilen itibari bir sayı olduğunu ortaya koymaktadır⁸⁹⁶. Bu itibarla 17. yüz-

⁸⁹³ Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Edit. Halil İnalçık - Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 68. Nitekim Halil İnalçık, 17. ve 18. yüzyıllar Bursası'nın demografi durumunu aydınlatıcı belgelerin yokluğundan ötürü, 16. yüzyıldan sonra, doğrudan 19. yüzyıla atlayarak salnamelere başvurmuş ve onlardan bilgiler aktarmıştır (Halil İnalçık, “Bursa”, *EI² (Encyclopedia of Islam 2nd Edition)*, vol. I, s. 1334).

⁸⁹⁴ Nejat Göyünç, “Hâne Deyimi Hakkında”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, (İstanbul 1979), s. 333-346; Emecen, *Manisa Kazası*, s. 123-124.

⁸⁹⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, *İA*, C. 2, İstanbul 1993, s. 13-19.

⁸⁹⁶ Bu konunun araştırmacıları tarafından bir avarızhanenin kaç gerçek haneden meydana geldiği konusunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Örneğin, Feridun Emecen, Kayacık'ta bir avarızhanenin 3 gerçek haneden oluştuğunu belirtmiştir (Feridun Emecen, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *İÜ TED*, S. 12

yılda avarızhane kayıtlarından hareketle nüfusla ilgili tahminlerde bulunmak, şayet bir hanenin kaç gerçek haneyi temsil ettiğini gösteren veriler mevcut değilse oldukça zor ve yanılığ oluşturablecek bir durumdur.

Ulaşılan ve incelenen arşiv defter ve belgelerinden Maraş sancağına ait icmal avarız defterlerindeki⁸⁹⁷ bir avarızhanesinin kaç tane gerçek haneden oluştuğuna ve defterin dışında kalan (hariç ez-defter) muaf nüfusun miktarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Maraş'ta bir gerçek hanenin ortalama kaç kişiden⁸⁹⁸ oluştuğunu da, Maraş Kazası'nın bu döneme ait kadı sicilleri günümüze kadar gelememesinden, net olarak hesaplamak imkânı yoktur. Fakat bütün bu eksikliklere rağmen aynı dönemde Maraş Eyaleti'nin bir sancağı konumundaki Ayntab için kullanılan değerleri Maraş Sancağı

(1982), s. 159-170); Lütfi Güçer, ise Alaiye'de 3 gerçek hanenin bir avarızhaneye, Konya, Niğde, Aksaray ve Beyşehir livalarında 10 gerçek hanenin bir avarızhaneye; Karahisar-ı sahip'te 4-5 gerçek hanenin bir avarızhaneye karşılık geldiğini söylemektedir (Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 70-73); Mustafa Öztürk, ise Halep'e ait bir avarızhane defterinde, kişi sayısı ile hane arasında düzenli bir ilişkinin olmadığını belirterek, avarızhanelerin halkın iktisadî faaliyetlerine göre oluşturulan itibari birimler olduğunu ifade etmiştir ("1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *OTAM*, S. VIII (1979), s. 249-293). Ahmet Tabakoğlu bir avarız hanesinin 3-10 gerçek hane arasında değiştiğini söylerken (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1998, s.180) Özer Ergenç, Ankara Şehri'nde 16. yüzyılın ikinci yarısında bir avarızhanesinin 5 gerçek hane olduğunu belirtmiş (*Ankara ve Konya*, s. 53-54), Yusuf Oğuzoğlu ise Konya Şehri'nde 17. yüzyılın ikinci yarısında bir avarızhanenin 10 gerçek haneye isabet ettiğini ifade etmiştir (Oğuzoğlu, *Konya*, s. 38). 1642 yılında Karaman Eyaletine tabi kazalarda bir avarızhanesi 5 ile 14 arasında değişen değerlerde gerçek haneden müteşekkildi (Demirci, "Demography and History", p. 200).

⁸⁹⁷ Bu defterlerden iki tanesi diğer icmal defterlerinden farklı olarak eyaletteki livara ait kazaların merkezlerinde mahalle, köy ve cemaatlere ait ayrı ayrı toplam avarızhaneleri de kaydeden ve bazı araştırmacılar tarafından "Mufassal-İcmal Defter" diye nitelenen defterlerdir (Linda T. Darling, "Avarız Tahriri: Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Survey Registers", *The Turkish Studies Association Bulletin*, vol. 10/1 (Mart 1986), s. 25; Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", s. 39-40; aynı müellif, "XVII Yüzyıl Osmanlı Demografi Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri", s. 737-738). Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından "Mufassal-İcmâl" Avârız Defterleri ve 1701 - 1709 Tarihli Gümülüne Kazâsı Örnekleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 20, S. 1 (Temmuz 2005), s. 77-81.

⁸⁹⁸ Defterlerde "hane" diye kayıtlı bulunan ve bir aileyi tarif eden birimin kaç kişiden meydana geldiği hususunda bugüne kadar değişik görüşler ileri sürülmüştür (Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", s. 332). Bir ailedeki fert sayısının zamana, şartlara ve bölgelere göre değişebileceği aşikârdır. Nitekim töreler, savaşlar, salgın hastalıklar, tabii afetler ve hatta şehirde veya köyde oturuyor olma gibi durumlar ailenin kalabalık olup olmamasına direkt tesir etmektedir. Mufassal Tahrir defterlerine dayalı olarak toplam nüfus hesaplamaları yapılırken hane tabiri ile ilgili olarak araştırmacılar değişik katsayıları benimsemişlerdir. Hane karşılığı olarak başta Ö. Lütfi Barkan olarak pek çok araştırmacı 5 (Barkan, "Demografi Araştırmaları", s. 11-12; Göyünç, *Mardin Sancağı*, s. 86; Bahaeddin Yedi yıldız, *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 103-104; Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 266; Emecen, *Manisa Kazâsı*, s. 156; Göyünç "Hâne Deyimi Hakkında", s. 331-348), Faruk Sümer 7 (Sümer, "Kayı", *İA*, C. 6, İstanbul 1993, s. 461), M. A. Cook 4,5 (Michael A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972, s. 90), J.C. Russel 3,5 (Göyünç, "Hane" s. 332-333; Aköz, *Karaman*, s. 119), Halil İnalçık, 5-7, 9 ve 8 (Miroğlu, *a.g.e.*, s.137), M. Ali Ünal 7 (Ünal, *Harput Sancağı*, s. 63) katsayısını esas almışlardır. Şehirlerdeki hane büyüklüğünü 3 kişi kabul eden araştırmacılar da vardır (Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", s. 21; Mehmet Öz, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, s. 63; Turan Gökçe, *XV. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara 2000, s. 89). Barkan'ın önerdiği 5 rakamı bugüne kadar genel kabul gören katsayı olmuştur. Tahrir Defterlerindeki toplam nüfusu tahmin etmek için kullanılan başka bir yol ise, nefer sayısını 3 veya 4 ile çarpmaktır (Öz, *Canik Sancağı*, s.42).

için de aynı kabul ederek kullanacağız. Çünkü idari, içtimai ve iktisadi olarak birbirine benzeyen ve aynı coğrafyayı paylaşan bu iki şehrin demografik özellikler bakımından da benzeştiği söylenebilir. 17. ve 18. yüzyıl Ayntab şehrini araştıran Hülya Canbakal, Zülfiye Koçak, Hüseyin Çınar ve Zeynel Özlü adı geçen sancakta bir hanenin ortalama 3 çocuk ve ebeveyn olmak üzere toplam 5⁸⁹⁹ kişiden oluştuğunu tereke defterlerine dayalı olarak yaptıkları hesaplamalarla ortaya çıkarmışlardır⁹⁰⁰. Maraş için bir avarızhanesinin, kaç gerçek haneye karşılık geldiğini hesaplarken ise elimizde net bir veri olmadığından ve bazı kayıtlardan hareket ederek bunu da ortalama 20⁹⁰¹ adet gerçek hane olarak kabul edip elimizde bulunan belgelere göre Maraş Liva ve kazasının tahmini toplam nüfusları⁹⁰², yüzyıllık dönem boyunca aşağıdaki tablodaki gibi tespit edilmeye çalışılmıştır. Fakat bütün bu rakamların çok sıhhatli olmadığı, bazı ön kabullerle mukayyed olduğu hususunu unutmamak, sadece tahmini toplam bir nüfus rakamı oluşturma zaruretini göz önünde tutmak ve ihtiyatlı kullanmak gerekmektedir.

⁸⁹⁹ Bu değer, yukarıda bahsedildiği gibi, başta Barkan olmak üzere bu konuda araştırma yapan pek çok araştırmacı tarafından da kabul gören bir sayıdır (Barkan, “Demografi Araştırmaları”, s. 12; Miroğlu, *Kemah Sancağı*, s. 137; Emecen, *Manisa Kazası*, s. 55; İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000, s. 4).

⁹⁰⁰ Canbakal, *a.g.e.*, s. 225-226, Koçak, *a.g.t.*, s. 95-96; Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000, 58-58; Zeynel Özlü, *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003, s.17-21.

⁹⁰¹ Daha önce Maraş kazasına dahil olan ve daha sonra Kınık kazasındaki İfraz-ı Zülkadriye haslarına dahil edilen bazı ceamaatlerin avarızhaneleri ile Muhasebe-i Evvel kayıtlarındaki gerçek haneleri üzerinde yapılan bir hesapta bir avarızhanenin en az 15 gerçek haneden oluştuğu ve sabit bir rakamın tüm aşiretler için kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Hatta bu deftere göre Kara Süleymanlı cemaatinin 20 hanesi, Çakal Demircilü cemaatinin 15 hanesi, Davud Hacılı ve Musa Fakihlü cemaatinin 40 hanesi, Hüseyin Hacılı ve Mihmadlü cemaatinin 10 hanesi, Torun cemaatinin 80 hanesi, Seğmenlü Karamanlısı cemaatinin ise 90 haneleri bir avarızhane itibar edilmiştir (BOA, C..ML., 607/25054 (26 Z 1108/16.07.1697). 1590 yılında Maraş Kazası'nın ararızhane sayısı, 8678 gerçek hane olarak, 1618 yılında 518 adet itibari avarızhanesi şeklinde kaydedilmiştir (BOA, MM.d., 457: 105). Bu yaklaşık otuz senedeki nüfus artış veya azalışı gözden uzak tutulduğunda 1618 yılında Maraş Kazası'nda itibari bir avarızhanesinin ortalama $8678/518=16,75$ gerçek haneden oluştuğu sonucuna ulaşılabılır.

⁹⁰² Avarızhaneleri üzerinden tanzim edilen tablonun en son sütunundaki toplam nüfus miktarına muaflar da eklenmiştir. Çünkü avarızhanelerdeki rakamlara vergiden muaf olan imam, müezzin, hatip, hafız, mütevellî, kethüda, sâdat, pir-i fani, müderris, meşayih, talebe, zaviyedar, sipahizade, âmâ, abdal vs gibi zümreler ile fiilen askerlikle iştigal eden müstahfizlar, azebler, yeniçeriler, sipahiler, asesler gibi gruplar; kadı, müftü, naip, nakibüleşraf, subaşı, beylerbeyi, alaybeyi, çeribaşı, dizdar gibi idareci ve subaylarla bunların kapu halkının hane (ev) efradı dâhil değildir. Elimizde bunların toplamları konusunda herhangi bir belge bulunmadığı için, şehirdeki muafların toplam sayısı hakkında kesin bir rakam vermek de mümkün değildir. Nitekim Maraş mahallelerinin sahip olduğu toplam nüfus içerisinde muaf zümrelerin oranı 1526'da % 50,86, 1563'te % 41,03 iken Maraş Kazasının toplam nüfusu içerisinde muafların oranı ise 1563'te yaklaşık % 10'dur (Solak, *Maraş Kazası*, s. 48, 117-8). Bu durumun 17. yüzyılda da değişmediğini düşünmekteyiz. Başka araştırmacılar da farklı bölgeler için muaf zümrelerin, mükellef reaya nüfusuna oranını % 10 olarak kabul etmişlerdir (Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 108; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 54; Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, C. 73, S. 266 (2009 Nisan), s. 122).

Tablo 11: 1600- 1700 Yılları Arasında Maraş Livası/Kazası Tahmini Nüfus

Defter Fon Kodu ve No	Yıl	Avarızhane adedi		Hane Ağırlığı (Vergi Hanesi Katsayısı 20)		Nüfus Aralığı (Hane halkı katsayısı 5)		Toplam Nüfus (reaya+ askeri)	
		Maraş Livası ⁹⁰³	Maraş Kazası ⁹⁰⁴	Maraş Livası	Maraş Kazası	Maraş Livası	Maraş Kazası	Maraş Livası	Maraş Kazası
MM 457	998/1590	-	8678 ⁹⁰⁴	-	8678	-	43390	-	47729
MM 43	1028/1618	-	515	-	10300	-	51500	-	56650
MM 3862	1036/1626	713	-	14260	-	71300	-	78430	-
MM 6634	1037/1627	705	508	14100	10160	70500	50800	77550	55880
MM 6633 ⁹⁰⁵	1037/1627	641	443	12820	8860	64100	44300	70510	48730
MM 4347 ⁹⁰⁶	1046/1637	679	518	13580	10360	67900	51800	74690	59980
MM 4952	1043/1633	679	-	13580	-	67900	-	74690	-
MM 3093	1051/1641	679	518	13580	10360	67900	51800	74690	59980
KK 2604	1053/1643	676	515	13520	10300	67600	51500	74360	56650
KK 2614 ⁹⁰⁷	1057/1647	676 ⁹⁰⁸	515	13520	10300	67600	51500	74360	56650
MM 3832	1058/1648	676	515	13520	10300	67600	51500	74360	56650
MM 2787 ⁹⁰⁹	1059/1649	676	515	13520	10300	67600	51500	74360	56650
MM 1980	1060/1650	676	515	13520	10300	67600	51500	74360	56650
MM 3844	1061/1651	676	515 ⁹¹⁰	13520	10300	67600	51500	74360	56650
KK 2626	1067/1665	-	497,5	-	9950	-	49750	-	54725
MM 3855	1068/1657	675 0,5 r	513,5 0,5 r	13505	10275	67525	51375	74278	56512
MM 3857	1069/1658	675 0,5 r	513,5 0,5 r	13505	10275	67525	51375	74278	56512
MM 3853	1069/1658	675 0,5 r	513,5 0,5 r	13505	10275	67525	51375	74278	56512
MM 3157	1072/1661	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 3748	1073/1662	611 0,5 r	-	12225	-	61125	-	67237	-
MM 3067	1073/1662	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	-8972	61125	44860	67237	46346
MM 3836	1077/1666	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	-8972	61125	44860	67237	46346
MM 3856	1078/1667	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 2790	1081/1670	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 2412	1083/1672	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 3841	1087/1676	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 3809	1088/1677	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 3805	1097/1685	611 0,5 r	448,5 0,5 r	12225	8972	61125	44860	67237	46346
MM 3839	1098/1686	568,5 r 1	406 r 1	11371	8125	56855	40625	62540	44687
MM 3167	1099/1687	611 1 r	451 0,5 r	12225	9025	61125	45125	67237	49637
MM 3807	1108/1696	523,5 1 r	376 1 r	10471	7525	52355	37625	57590	41387
İE.DH 1676	1108/1696	-	366,5 0,5 r	-	7331	-	36655	-	40320
MM 22395	1109/1697	523,5 1 r	285,5	10471	5710	52355	28500	57590	31350
MM 3820	1110/ 1698	433	285,5	8660	5710	43300	28500	47630	31350

r: Rub

⁹⁰³ Maraş Livası'na Maraş, Kars-ı Maraş, Elbistan, Zamantı ve Sis kazaları dâhildir.

⁹⁰⁴ BOA, MM.d., 457: 105. Burada ifade edilen avarızhanesinin bir gerçek haneye karşılık kullanıldığı anlaşılmaktadır.

⁹⁰⁵ 38 hane Sis kazası da dâhildir (BOA, MM.d., 6633: 45-46).

⁹⁰⁶ BOA, MM.d., 4347: 72-73. BOA, MM.d., 4482: 79-81.

⁹⁰⁷ Maraş Livası'na tabi Zamantı Kazası avarızhaneleri, 1057/1647-8 senesinde Kayseriye Livası'na tahrir olduğu için burada görülmemektedir. 1058/1648-9 senesinde tekrar eskiden olduğu gibi Maraş Livası'na yazılmıştır (BOA, KK.d., 2614: 40-41; BOA, MM.d., 3832: 51).

⁹⁰⁸ 1057/1647-8 senesinde Zamantı Kazası avarızhaneleri mali yönden, Kayseriye Livası avarızhanelerine tahrir olunmuştur. Ancak Zamantı Kazası avarızhaneleri de tarafımızdan bu sayıya dâhil edilmiştir.

⁹⁰⁹ BOA, MM.d., 2787: 43-44; BOA, MM.d., 3835: 55-56.

⁹¹⁰ Daha sonraki bir ferman ile Maraş Kazası avarızhanelerinden 15 hane çıkarılarak 505 haneye tashih edilmiştir. Tenzil edilenlerin bir kısmı Kıllu, Oruç Gazilü gibi cemaatlere mensuptur (BOA, MM.d., 3844: 49-50).

Tablo11'den de anlaşılacağı üzere 1618-1700 yılları arasında Maraş Kazası'nın toplam avarızhane sayısı 518 ile 285,5 hane arasında farklılaşmıştır. 17. yüzyılın başlarında 518 adet ile başlanan avarızhane sayısında seksen senelik bir zaman diliminde yaklaşık % 50 civarında düşme gerçekleşmiştir⁹¹¹. Vergi hanesi temelinde değerlendirildiğinde, 17. yüzyılın başlarından itibaren nüfusta düşme eğilimi gözleniyor, bu da Anadolu'nun diğer yerleriyle nispeten paralel giden bir demografik eğilimdir⁹¹². Başka bir deyişle, kentin "17. yüzyıl buhranı"ndan payına düşeni aldığı söylenebilir.

Elimizde başka veriler olmadığından ihtiyatla kullandığımız kaynaklardaki verilerin bir an için doğru olduğu kabul edildiğinde, Tablo 11'den görüleceği üzere, incelenen dönemde Maraş kazasının nüfusu 1590 yılında yaklaşık 47.729 kişi iken yaklaşık 30 sene sonra 1618 yılında 56.650⁹¹³ civarına çıkmıştır. Yine aynı tablodan Kaza nüfusunun, yüzyılın yarısına kadar fazla bir artış göstermediği, yüzyılın sonlarında ise yaklaşık 31.350 kişiye düştüğü görülmektedir. Kaza nüfusunun yaklaşık % 20-22'sinin⁹¹⁴ şehir merkezinde yaşadığı düşünülürse Maraş şehir merkezindeki nüfusun da yaklaşık 7.000 ila 12.500 civarında bir değişim gösterdiği tahmin edilebilir. Maraş Livasının tahmini toplam nüfusunun ise 1626 yılında 78.430 civarında olduğu ve yüzyılın sonuna kadar düşüş eğilimi göstererek 47.630 civarına kadar düşmüştür. Burada bir noktaya dikkat çekmek yerinde olacaktır. O da şudur: bazı yazarlar Evliya Çelebi'nin şehir merkezi için haber verdiği 10.000⁹¹⁵ haneyi 5 katsayısı ile çarpmak suretiyle 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Maraş'ta 50.000 gibi abartılı bir nüfusun varlığını belirtmişlerdir⁹¹⁶. Halbuki arşiv belgelerindeki veriler ortada, araştırılan dönemde şehrin sadece merkezinin 50.000 nüfusa sahip olması hiçbir cihette mümkün görülmemektedir.

⁹¹¹ Osmanlı Devleti'nde 1640-1718 yılları arasındaki avarızhane sayılarının genel dağılımı ve bu zaman dilimindeki yüzdeler için bkz. Bruce Mc Gowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1981, s. 118-120. Sivas Eyaleti genelindeki değişim için bkz. Süleyman Demirci, "Kanun-i Kadimin İzinden Yeni Bir Sistemin Tesisine Osmanlı Mâli Sisteminde Değişim: XVII. Yüzyıl Sivas Eyâleti Avârızhâne Sayıları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme", *Osmanlı Döneminde Sivas Sempozyum (21-25 Mayıs 2007) Bildirileri*, C. 1, s. 188-190. Kayseri, Konya ve Niğde livaları avarızhanlerinde 17. yüzyıl boyunca meydana gelen değişimleri inceleyen bir çalışma için bkz. aynı müellif, "Demography And History", s. 181-206.

⁹¹² Faroqhi, *Men of Modest Substance*, s. 46-7.

⁹¹³ Bir avarızhanenin ortalama yirmi gerçek haneden oluştuğu ve her hanenin ortalama beş kişiden meydana geldiği düşünüldüğünde bu sonuçlar çıkmaktadır.

⁹¹⁴ 1563 Tahririne göre Kaza nüfusunun % 18'i şehirlerde geri kalanı ise kırsal yerleşimlerde yaşamaktaydı (Solak, *Maraş Kazası*, s. 118). 17. yüzyılda Maraş Sancağındaki kırsal yerleşimlerinden pek çok nüfusun Celâlîlerin önünden kaçarak şehir merkezlerine geldiği düşünüldüğünde bu oranın en az % 20-22 olacağı kabul edilebilir.

⁹¹⁵ Aslında *Seyahatname'de* şehirde 11.000 hane olduğu belirtilmiştir (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175).

⁹¹⁶ M. Gürbüz, *a.g.e.*, s. 16.

Toplam nüfustaki bu düşüşlerin bir kısmı tamamen mali düzenlemelerden kaynaklanmıştır. Yani Devlet tarafından vergi ayarlamaları için avarıza tabi bazı hanelerin maktu' hale getirilmesi söz konusudur⁹¹⁷. Yoksa Maraş avarızhane kayıtlarından yola çıkarak oluşturulan bu verilere dayanarak, 17. yüzyılda genel ve şiddetli bir nüfus azalmasından söz edip edilemeyeceği tartışmaya açıktır.

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: avarızhanesini oluşturan gerçek hane sayısı ne kadar çok olursa, hane başına düşecek vergi azalır. Ters durumda ise, hane başına düşen vergi miktarı da artmaktaydı. Bu sebepten bu hususta merkeze sunulan pek çok arzuhal, sancakların avarızhanelerine dâhil gerçek hane sayısının arttırılmasını sağlamağa yönelikti. Osmanlı Padişahı veya bazı devlet adamlarının, zaman zaman görülen lüzum üzerine halkın şikâyetlerini ve ricalarını da göz önüne alarak değiştirdiği⁹¹⁸ Maraş sancağına ait avarızhane rakamlarının nüfus tahminlerinde kullanılması, nüfusun da aynı paralelde bir seyir takip ettiği sonucu çıkarılabilir ki, bu mümkün değildir.

Doğal nüfus artışına rağmen şehir nüfusunun bu kadar uzun süre sabit kalmasının hatta dönemin sonlarında düşmesinin sebepleri, Maraş'ta incelemeye esas dönemde cereyan eden Celâlî fetreti ve aşiret eşkıyalıkları sırasında yaşanan toplumsal çözümler sonucunda gerçekleşen göçler ile başta asayiş sağlama ve başkaca gerekçelerle sancak dâhilindeki aşiretlerin Çukurova⁹¹⁹, Rakka, Haleb ve Hama-Humus gibi bölgelere mecburi iskâna tabi tutulmalarıdır. Maraş sancağını içtimai yönden olumsuz etkileyen celâlî isyanlarına girişte değinildiğinden ve aşiretlerin sebebiyet verdiği eşkıyalılardan

⁹¹⁷ Örneğin 1061/1651 tarihli bir ferman ile Maraş kazası avarızhanelerinden maktu hale getirilen Kıllu, Oruç Gazilü gibi cemaatlerine ait 15 hane çıkarılarak avarızhaneleri 505 haneye tashih edilmiştir (MM.d. 3844: 49-50). Aynı şekilde 7 C 1067/23.03.1675 tarihinde Maraş kazası avarızhanelerinden Şarkıyan Yörükleri ve Mamalı cemaatine ait 65 avarızhane çıkarılarak maktu' hale getirilmiştir (BOA, KK.d., 2627: 46). Yine bu tarihten yaklaşık on yıl sonra 448,5 0,5 rub olan Maraş kazası avarızhane adedinden 17 N 1096/17.08.1685 tarihli bir ferman ile 42,5 avarızhane tenzilat yapılmış ve düşürülen bu haneler maktu' haline getirilmiştir (BOA, MM.d., 2805: 65).

⁹¹⁸ Örneğin, Amcazade Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı döneminde bazı vergilerde indirime gidilmiş bu meyanda sancakların avarızhanelerinden de tenzilat yapılmıştır. 1699 senesinde Maraş eyaletine tabi Maraş Sancağından 34, Ayntab Sancağından 113 ve Malatya sancağından 35,5 avarızhane indirim yapılmıştır (Selim Hilmi Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006, s. 165). Başka örnekler için bkz. BOA, MM.d., 3260: 118-9 (29 S 1020/13.05.1611); BOA, MM.d., 3857: 2; BOA, C..ML., 607/25054 (26 Z 1108/16.07.1697); BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696).

⁹¹⁹ 115 avarızhaneleri olan Abdallı, Çakallı ve Tacirli Melik Ahmed vb. cemaatler Kınık kazasındaki Ümmü Sultan haslarına dâhil İfraz-ı Zülkadriye arazisine yerleştirilmişlerdir (BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696). Yine 1697 yılında Maraş kazasından Kınık, Ayas ve Berendi gibi nahiyelere gidip burada Ümmü Sultan hassına dâhil İfraz hassı arazisinde yaşamaya başlayan 30 cemaatin 90,5 ve 1 rub avarızhanesi, Maraş kazası avarızhanelerinden tenzil edilmiştir (MM.d., 22395: 28).

da daha sonraki başlıklarda değinileceğinden burada tekrara düşmemek için bu konudan burada bahsedilmeyecektir. Ancak özet olarak

1590'lerden başlayıp 17. yüzyıl boyunca zaman zaman devam eden ve bölgeyi doğrudan etkileyen tüm bu isyan ve toplumsal kargaşalar, en fazla nüfusu etkilemiştir⁹²⁰. İncelenen dönem içerisinde gerçekleşen bu olayların, Maraş'ta nüfusu olumsuz yönde etkilediği belgelerden anlaşılmaktadır. İster isyana ister başka etkenlere bağlı olsun bu dönemde köylülerin kaçtıklarına, terk edilmiş ya da harap olmuş köylere dair pek çok belge mevcuttur⁹²¹.

Maraş sancağının demografik yapısı incelenirken üzerinde durulması gereken en önemli konulardan birisi de insanların değişik sebeplerle zaman içinde sancaktaki kırsal kesimden şehre veya sancaktan başka bir yere geçici veya sürekli yer değiştirmeleri yani göç konusudur. Çünkü yerleşim birimleri üzerinde bu nüfus hareketlerinin içtimai, kültürel, iktisadi ve siyasî etkileri açık ve yaygın olarak görülebilmektedir⁹²².

17. yüzyıl başlarında Anadolu'da ortaya çıkan Celâlî isyanları önemli ölçüde nüfus hareketliliğine sebep olmuştur. Köylerde ve kasabalarda bulunan geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan insanlar Celâlî isyanlarının sebep olduğu güvensiz ortamdan can ve mal güvenliklerini sağlamak ve geçimlerini temin etmek için daha güvenli buldukları şehirlere göç etmişlerdir. İnceleme dönemimizde bölgede cereyan eden Celâlî isyanları ve çeşitli eşkıyalık hareketlerinin sebep olduğu içtimai çözümler ve Büyük Kaçgunluk⁹²³ sonucu perakende olan halkın bir kısmı sancak içerisinde yer değiştirirken⁹²⁴ bir kısmı ise daha uzak sancak ve eyaletlere kadar gitmişlerdir. Örneğin, Zeytun nahiyesi ve köylerinde yaşayan ve perakende olan bazı Ermeniler, Maraş'a yerleşirken bazıları da Halep ve Batı'daki diğer eyaletlere göç edip yerleşmişlerdir⁹²⁵. Elbistan kazasından bazı zimmîler de Ayntab'ın merkezine göç etmişlerdir⁹²⁶. Aynı şekilde, 16. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeden celayı vatan eyleyen yani yerinden yurdundan edilen reayadan bazılarının, Kars, Erzurum, Çıldır ve Gürcistan eyaletlerine kadar gidip oraya yerleştikleri Erzurum defterdarı Mehmed Paşa'nın İstanbul'a sunduğu yazısından

⁹²⁰ Y. Koç, *a.g.m.*, s. 610.

⁹²¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 5, (Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- İbrahim Sezgin), İstanbul 2001, s. 121; BOA, M.d., 75: 153/281 (1013/1604-1605).

⁹²² Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 40.

⁹²³ Daha fazla bilgi için bkz. Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 446-449, 455-502.

⁹²⁴ Bkz. BOA, M.d., 75: 153/281 (1013/1604-1605).

⁹²⁵ Nurdan İpek, *Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler*, İstanbul 2006, s.10.

⁹²⁶ *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 23, s. 295, (12 C 1064/30.04.1654)'den nakleden N. Özel, *a.g.t.*, s. 251-252. Bu zimmîlerle Maraş Kalesi görevlileri arasında cizye ile ilgili bir anlaşmazlık hakkında bkz. Güner, *a.g.t.*, s. 111.

anlaşılmaktadır⁹²⁷. Bazı Maraşlılar da eşkıyadan kaçarak Şam⁹²⁸, Tokat⁹²⁹, Kayseri ve Manisa'ya göç etmişti. 1612-13 yıllarında Maraş Kazası'na tabi Fırnıs nahiyesinden Kayseri sancağına 20 kişilik vergi mükellefi gayrimüslim reaya göç etmişti ve oradaki cizye mükellefleri arasında yazılmıştı. Maraş ve Sis sancaklarından da büyük bir grup gayrimüslim reaya, Kayseri Sancağı'na sığınmıştı⁹³⁰. Abaza Hasan Paşa isyanı sırasında da Maraş, Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinden binlerce kişi İran, Bağdad ve Erzurum'a göç etmişti⁹³¹.

Maraş sancağında yaşanan bu göçlerin sonuçlarını mali, idari ve askerî yönden olumsuz bir tarzda hisseden Osmanlı Devleti, bu zararları aza indirmek için bazı tedbirler almıştır. Bunların en önemlisi başka yere gidip, hem gittiği hem de ayrıldığı yerin düzenini alt üst eden⁹³², Devlet sistemini aksatan, gittiği yerde on yıldan fazla geçmeyen ve o yerin tahririnde yazılmayan reayayı eski yerlerine geri getirmeye çalışmak olmuştur⁹³³. 24.08-02.09.1644 tarihinde Maraş Eyaleti'ndeki kadırlara gönderilen fermanla, eyaletten zulüm sebebi ile “*cela-yı vatan ve tebdil-i mekân*” eyleyen reayadan zaman sınırlaması olmaksızın⁹³⁴ herkesin yerli yerine gönderilmesi, boş ve harap olmuş yerleşim yerlerinin şen ve abadan edilmesi emrediliyordu⁹³⁵. Mesela, Büyük Celâfî huzursuzlukları döneminde Haçin (Saimbeyli)'den Kayseri şehir merkezine doğru önemli bir göç olmuştu. Bu ahalinin eski yerlerine geri getirilmesi ile ilgili olarak gönderilen ferman üzerine Haçin Kadısı, merkeze müracaat ederek, göç edenlerin topraklarının ve mülklerinin başkaları tarafından ele geçirildiğini bu yüzden geri döndüklerinde perişan olacaklarını bildirmişti⁹³⁶. 1614 yılında Manisa'daki yerel idarecilere gönderilen bir fermanla, Erzurum, Maraş, Sivas taraflarından kalkıp Manisa'da yerleşerek, hizmetkâr şeklinde çiftliklerde çalışan reyanın, mutlak surette yerlerine gönderilmesi emredilmişti⁹³⁷.

⁹²⁷ BOA, *Divan Kayıt Defteri*, Nu. 148, s. 118'den nakleden Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 448-449. Mehmed Paşa'nın yazdıklarının fazlasıyla doğru olduğu, kendisinden bir yıl sonra adları geçen doğu illerinin “tahriri” işinde bulunan Eski Nişancı Ali Efendi'den Divan'a gelen mektup ile de anlaşılmıştır (BOA, İ.E.. Karton 3. Nu. 677'den nakleden Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 449).

⁹²⁸ BOA, M.d., 79: 510/1302.

⁹²⁹ BOA, M.d., 80: 523/1235.

⁹³⁰ Faroqhi, *Men of Modest Substance*, s. 46-47.

⁹³¹ Mücteba İlgürel, “Celâ-yı Vatan”, *DİA*, C. 11, s. 238; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 5, (Haz. Dağlı- Kahraman- Sezgin), s. 119-130.

⁹³² Bir örnek için *Gaziantep Şer'iyeye Sicili*, Nu. 17, s. 222'den nakleden R. Özcan, *a.g.m.*, s. 36.

⁹³³ Örnek için bkz. BOA, MM.d., 3134: 346 (21 N 1112/29.02.1701).

⁹³⁴ Fermanla “... *Bu kadar zamandır sakinüz dediklerine amel olunmayub ...*” ifadesiyle geçmektedir.

⁹³⁵ *TSMA*, E. 5222-22.

⁹³⁶ Uzun, *a.g.t.*, s. 204.

⁹³⁷ Manisa Şer'iyeye Sicilinden nakleden Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık*, s. 157. Fakat görevlendirilen idarecilerin, bu işte muvaffak olamamaları üzerine yeni emirler gelmiştir (*Aynı eser*, s. 158-159).

2.2.2. Şehrin Mahalleleri

17. yüzyıl Osmanlı şehir hayatında mahalle, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir⁹³⁸. Diğer bir anlamıyla, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu⁹³⁹, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş topluluğun yaşadığı yerdir⁹⁴⁰. Aynı zamanda mahalleler vergi kontrolü açısından da büyük önem arz etmekte olup, şehir halkının vermeye yükümlü olduğu avarız vergileri de buralarda toplanmaktadır⁹⁴¹. Bu bakımdan şehirlerde işlevsel ve sosyal bütünlüğü olan mahalleler, ikamet eden insanların idari, mali ve içtimai açıdan da en küçük iskân ünitesidir⁹⁴².

İncelemeye esas dönemde kalesi, hanları, hamamları, bedestenleri, dükkânları, çarşısı, değirmenleri, idare binaları, ibadethaneleri ve medreseleriyle başta beylerbeyi ve diğer askerî-mülki amirleriyle tam bir şehir hüviyetine haiz Maraş, muhtelif mahallelerden oluşmaktaydı.

Maraş'taki mahallelerin durumunu, düzenli ve sistematik bir şekilde ilk olarak sancağın 16. yüzyılda yapılan tahrirlerine ait Tahrir Defterlerinden tespit edebilmekteyiz. Buna göre şehrin mahalle sayısı 1526 yılında 51 iken⁹⁴³ 1563 yılında 42'dir⁹⁴⁴.

⁹³⁸ Ergenç, "Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", s. 1270. Mahallenin bu fonksiyonu için bkz. Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV (1984), s. 69-78.

⁹³⁹ Osmanlı Devleti şehirlerindeki mahallelerde ikamet edenler, birbirlerine karşılıklı olarak kefil tutulmak suretiyle toplumda bir sosyal kontrol mekanizması geliştirilerek güvenlik sağlanmıştır (Abacı, *a.g.e.*, s. 201). Kefalet sistemi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Sistemi", *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997, s. 4-12. Mahalleden ihraç sürecinde mahallelinin etkisini kadı sicillerine göre Kayseri örneğinde inceleyen bir çalışma için bkz. Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15 (2005/1), ss. 153-173.

⁹⁴⁰ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 145.

⁹⁴¹ Şehirde mahalle esasına dayanılarak oluşturulan avarızhaneler ve buna bağlı tahsil edilen avarız vergileri Osmanlı toplumunda mahallenin mali açıdan üstlendiği fonksiyonu ortaya koymaktadır. Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, C. 2, İstanbul 2001, s. 13-19; Halil Sahillioğlu, "Avârız", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 108-109; Ergenç, "Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", s. 75-77; Süleyman Demirci, *The Functioning of Ottoman Avârız Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery. A Case Study of the Province of Karaman, 1621 -1700*, Durham Üniversitesi, Doktora Tezi, Durham 2001, s. 229-270.

⁹⁴² Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 323; Ergenç, "Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", s. 1266; İlber Ortaylı, *Tanzimat Sonrası Mahalli İdareler*, Ankara 1974, s. 95. Osmanlı kültüründe birey için mahalleli, ailesinden sonra gelen ilk topluluk olmuştur (Özbilgen, *a.g.e.*, s. 386, 456). Mahallenin sosyal hayattaki ve gündelik yaşamdaki fonksiyonları hakkında geniş bilgi için bkz. Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç", s. 153-169.

⁹⁴³ BOA, TT.d., 402: 739-773; BOA, TT.d., 998: 418-419'den nakleden Solak, *Maraş Kazası*, s. 46.

⁹⁴⁴ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 11-33. Maraş'ın bu dönemdeki mahallerinin nüfusları, isim alma usulleri, şehirdeki konumları ve bugünkü karşılıkları gibi çeşitli özellikleri hakkında daha fazla malumat için bkz. Solak, *Maraş Kazası*, s. 38-50; K. Koç, *Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, s.140-161.

Şehrin 17. yüzyıldaki mahallelerinin tam sayısını, bunların gelişimini, başta demografik olarak çeşitli özelliklerini kaynaklarımızın yetersizliğinden dolayı tam olarak tespit ve takip edemiyoruz. Ulaşabildiğimiz belgelerden elde ettiğimiz bazı bilgileri burada vermekle yetineceğiz.

Evliya Çelebi, 1671 yılında şehre yaptığı yolculuğu sırasında Maraş şehrindeki 11.000 evden oluşan 42 mahallenin hepsinin de dere ve tepeler üzerinde, bağlı bahçeli soğuk suları olan yerler olduğunu bildirir⁹⁴⁵. Ancak arşiv belgelerinden bu sayıyı doğrulayamıyoruz. Maraş Livası için 1026/1617 ve 1106/1694-5 yıllarında hazırlanan icmal avarızhane defterlerinde şehrin 22 mahallesinin ismi kaydedilmiştir (Bkz. Tablo 13). Bu bilgilere göre mahalle sayısının bu şekilde düşmesinin iki nedeni olabilir. Ya bu dönemde şehrin mahallelerinin sınırları ve isimleri yeniden düzenlenerek bazıları, diğer mahalleler ile birleştirilmiş ya da idari açıdan böyle bir sınır ve isim değişikliği yapmadan avarızhane tahririnde mali bir düzenleme yapılmıştır. Birinci ihtimale göre Evliya Çelebi'nin verdiği bilginin güncel olmadığı 1563 tarihli eski tahrirlere ait bilgileri yaklaşık yüz sene sonra tekrarladığı anlaşılır. Fakat başka arşiv belgelerinden şehrin başka mahallelerinin isimlerine rastlamaktayız. Bu durum ikinci ihtimalin doğru olma olasılığını artırmaktadır.

Tablo 12: Arşiv Belgelerine Göre 17. Yüzyılda Maraş Mahalleleri					
S.n.	Mahalle Adı ⁹⁴⁶	S.n.	Mahalle Adı	S.n.	Mahalle Adı
1	Halifelü	12	Duraklı	23	Dalkaralu
2	Zonbadanlu	13	Şarkıyan	24	Kulağı Kurdlu
3	Kolanlu	14	Etmakçıyan	25	Davulcıyan
4	Hoca Durdulu	15	Kuytul	26	Deli Alilü
5	Devecıyan	16	Karğaçyan	27	Divanlı ⁹⁴⁷
6	Humarlu	17	Hazinedarlı	28	İsa Divanlı ⁹⁴⁸
7	Hoca Davudlu	18	Deveciler ⁹⁴⁹	29	Sarı Velilü ⁹⁵⁰
8	Reştebaiye ⁹⁵¹	19	Boğazkesen ⁹⁵²	30	Acemli ⁹⁵³
9	Boz Mehmedlü ⁹⁵⁴	20	Yukarı Ev (Oba) ⁹⁵⁵	31	Şeyh ⁹⁵⁶
10	Hatuniye ⁹⁵⁷	21	Çukur Oba ⁹⁵⁸		
11	Şeker Deresi ⁹⁵⁹	22	Cıgçıglu ⁹⁶⁰		

⁹⁴⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 175.

⁹⁴⁶ BOA, MM.d., 43: 92-95 (1026/1617); BOA, KK.d., 2626: 32 (1106/1694-5)

⁹⁴⁷ BOA, İ.E..DH., 1012 (25 B 1104/01.04.1693); BOA, İ.E..VKF., 4966; BOA, İ.E..VKF., 4527.

⁹⁴⁸ BOA, İ.E..VKF., 1767 (02 R 1078/21.09.1667); BOA, C..EV., 346/17584.

⁹⁴⁹ BOA, MM.d., 3462: 205 (29 R 1108/25.11.1696).

⁹⁵⁰ BOA, İ.E..VKF., 835 (Evahir-i N 1078/05-15.03.1668).

⁹⁵¹ BOA, Ş.d., 22: 178/1204 (Evasıt-ı Z 1108/1-11.07.1697).

⁹⁵² BOA, M.d., 81: 146-321 (27 M 1025/15.02.1616).

⁹⁵³ BOA, İ.E..VKF., 835 (20 N 1078/04.03.1668).

⁹⁵⁴ BOA, İ.E..ADL., 5/327 (04 S 1089/28.03.1678).

⁹⁵⁵ BOA, Ş.d., 22: 40/265 (Evasıt-ı Z 1107/12-22.07.1696)

⁹⁵⁶ BOA, C..EV., 25518; BOA, C..EV., 62/3068.

⁹⁵⁷ *Gaziantep Şer'ıye Sicili*, Nu. 23, s. 11'den nakleden N. Özel, *a.g.t.*, s.36.

⁹⁵⁸ BOA, Ş.d., 29: 274/1217 (evâil-i R 1110/7-17.10.1698)

17. yüzyılda 1026/1617 ve 1106/1694-5 yıllarında tutulan Avarızhane Defterlerine göre Maraş kazasının mahalleleri ve mahallerinin avarızhane sayıları ise şöyle idi:

Tablo13: 17. Yüzyılda Maraş Mahallelerine Ait Avarızhane Sayıları			
S.n.	Mahalle Adı	Avarızhane adedi	
		MM 43 ⁹⁶¹	KK 2626 ⁹⁶²
1	Cığcığlı	1	1
2	Yukarı Oba maa Duraklı	1,5	1,5
3	Kolanlu	1 rub	1 rub
4	Hoca Durdulu	1 rub	1 rub
5	Deveciyan	Nısıf	Nısıf
6	Şeker Deresi	1	1
7	Boz Mehmedlü	Nısıf	Nısıf
8	Etmakçıyan	1 rub	1 rub
9	Kuytul	Nısıf	Nısıf
10	Karğaçyan	1	1
11	Hazinedarlı maa Şarkıyan	2,5	2,5
12	Humarlu	1 rub	1 rub
13	Hoca Davudlu	1 rub	1 rub
14	Davulciyan	1 rub	1 rub
15	Kulağı Kurdlu	1	1
16	Dalkaralu	1 rub	1 rub
17	Zonbadanlu	Nısıf	Nısıf
18	Çukur Oba	1 rub	1 rub
19	Deli Alilü maa Halifelü	2	2

Kısaca Maraş mahallelerinin sayısının yaklaşık 150 yıllık süre içerisinde değişmediğini hatta bazı mahallelerinin nüfus olarak küçüldüğü söylenebilir. Mahalle sayılarının bu durumu şehrin fiziki bakımdan küçülmesiyle bağlantılı olmayıp mahalle anlayışındaki değişikliklerle ilgili olduğu düşünülmektedir.

2.3. Maraş Şehri, Etnik-Dinî Yapı ve Sosyokültürel Hayat

2.3.1. Maraş Şehri

Osmanlı dönemindeki şehir tanımı ile günümüzdeki şehir tanımı arasında büyük bir fark görülmemekle birlikte, nüfus, sanayi, ticaret gibi ölçü olarak alınan unsurların miktar ve mikyası değişmiştir. Şehir, genel olarak ticari ve sınaî faaliyetlerin geliştiği, hizmet sektörünün önemli yer tuttuğu bir merkezdir. Şehirleri köylerden ayıran en

⁹⁵⁹ BOA, M.d., 110: 96/402 (Evasıt-ı Z 1108/01-11.07.1697); BOA, M.d., 111: 234/816 (Evasıt-ı Ş 1111/01-11.02.1700).

⁹⁶⁰ BOA, C.EV., 448/22693 (29 R 1135/06.02.1723).

⁹⁶¹ BOA, MM.d., 43: 92-95 (1026/1617).

⁹⁶² BOA, KK.d., 2626: 32 (1106/1694-5)

önemli fark şehir halkının daha çok tarım dışı mal ve hizmet üretmesi⁹⁶³ ve bunları en yakın çevrede pazarlamasıdır⁹⁶⁴. Bu sebeple idari bakımından sancak beyi ya da kadı idaresinde bulunan⁹⁶⁵ Osmanlı şehri, “*Cuma kılınır ve bazarı durur yer*” olarak tarif edilmiştir⁹⁶⁶.

Tarihi ve sosyolojik açıdan bakıldığında şehir yerleşimi, dönem veya kültür çevresi farkı gözetilmeksizin, bütün toplumların gelişmişlik düzeylerini gösteren önemli bir olgudur. Ancak şehirlerin sadece belli bir mekânda ve yüksek nüfusa sahip yerleşim birimleri olmadığı, bazı fonksiyonel özellikler taşıması gerektiği de bilinmektedir⁹⁶⁷. Bu açıdan bakıldığında geleneksel bir İslam şehrinde fiziksel olarak üç temel ögenin varlığı öne çıkmaktadır. Bunlar dinî vecibelerin yerine getirildiği ve aynı zamanda toplumsal ilişkilerin pekiştirildiği cami, ticari faaliyetlerin yürütüldüğü pazar yeri ve hanlar ile temizlik ve sağlık açısından vazgeçilmez olan hamamdır⁹⁶⁸. Osmanlı şehirlerinin gelişmesinde önemli faktörlerden birisi de külliyelerdir⁹⁶⁹. Maraş sancağındaki şehir merkezi ve diğer kasabalar fiziki, sosyal ve ekonomik bakımdan şehre merkezlik eden vakıf müesseselerinin çevresinde gelişmiş, mahalleler çoğu zaman bu yapı ve kuruluşların etrafında teşekkül etmişlerdir⁹⁷⁰. Maraş’ın bu dönemde sahip olduğu vakıflar vasıtasıyla yaşatılan pek çok medreseleri, mektepleri, buk’aları, cami ve zaviyeleri ve buralarda ders veren âlimlerin faaliyetleri sayesinde oldukça canlı bir ilim ve kültür merkezi olduğu

⁹⁶³ Emecen, *Manisa Kazası*, s. 46.

⁹⁶⁴ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 13; Osmanlı şehir-kent sistemi ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, s. 125 vd.

⁹⁶⁵ Osman Ergin, *Türkiye de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, s.116; Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 12.

⁹⁶⁶ Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara 1999, s. 320.

⁹⁶⁷ Tuncer Baykara, “Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir”, *İÜ TED*, S. 6 (1975), s. 75.

⁹⁶⁸ Kuban, “Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi”, s. 53-73; Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara, 1972, s. 24; Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995, s. 103 vd.; Turgut Cansever, *İslamda Şehir ve Mimari*, İstanbul 2006, s.126. Şehir olgusunu Avrupa merkezli bir bakış açısıyla ele alan Weber, Avrupa dışında kalan ve İslam şehirleri de dâhil tüm şehirlerin kentsel bir kültür geleneğini taşımadığını, özerklikten ve hemşehrilik ruhundan yoksun olduklarını ayrıca yine Avrupa şehirlerinin dışında kalan Ortadoğu ve İslam şehirlerinin birbirlerinden farksız olduklarını iddia etmektedir (Bkz. Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul 2000). Ancak son zamanlarda bir kısmı Avrupalı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar, bu iddiaların geçersizliğini kanıtlamıştır (Bkz. Edhem Eldem-Daniel Goffman-Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul 2003).

⁹⁶⁹ Barkan, “Şehirlerin Teşekkül ve inkişafı Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, s. 239 vd.; Solak, *Maraş Kazası*, s. 36.

⁹⁷⁰ Türklerde şehircilik ve vakıfların şehir hayatındaki rolü hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Nuri Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936; aynı müellif, *Türk Şehirciliğinde İmaret Sistemi*, İstanbul, 1939; H. Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, *VD*, S. IX (1971), ss.13-37.

anlaşılmaktadır⁹⁷¹. Bütün bu açıklamalardan Maraş'ın tipik bir Osmanlı ve Türk-İslam şehri hüviyetini taşıdığı açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır⁹⁷².

Gezip gördüğü yerlerin şehir yönü üzerinde duran Evliya Çelebi, Maraş'ın eskiden daha büyük bir şehir olduğunu ve bu eski şehrin kalıntılarının o dönemde mevcut olduğunu, 17. yüzyılın ikinci yarısında da hâlâ mamur, bakımlı ve tarihi yapılarla süslenmiş bir şehir olduğunu eserinde aktarır⁹⁷³. Bu meyanda daha sonraki bölümde detaylı olarak bahsedeceğimiz şehrin kalesi, medreseleri, zaviyeleri, mektepleri, camileri, hamamları, değirmenleri, sarayları, çarşıları, hanları, imaretleri ve köprüleri hakkında da bilgiler verir. Seyyah, eserinin başka bir yerinde de 42 mahalleden oluşan şehrin, tamamı dere ve tepeler üzerine kurulu bağlı ve bahçeli, her bir evde berrak soğuk suların musluklardan aktığı, aralarında büyük Paşa Sarayı ve Dulkadiroğularının sarayının da bulunduğu toplam 11.000 haneden oluştuğunu zikreder. Evlerin tamamı toprak ve kireç örtülü, kâgir duvarlı ve yer yer kerpiç duvarlıdır. Şehrin bir konak kadar etrafında özellikle güneyinde içlerinden nehir ve küçük akarsuların aktığı yemyeşil bağ ve bahçelerin şehre mükemmel bir görüntü verdiğini, şehirden bahseden pek çok kaynak haber verir⁹⁷⁴.

Onun verdiği ve diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgilerden şehrin tüm bu yapılarıyla çok mamur ve canlı bir kültür ve ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, sadece Maraş merkezinde bu dönemde en az 6 han, pek çok hamam, hemen her biri bir mamul maddenin üretim ve satışına ayrılmış çeşitli çarşılar, arasta, iki bedesten, 39 cami ve 1039⁹⁷⁵ mescit, her cami ve mescidin bitişiğinde birer Kur'an kursu, pek çok zaviye ve dergâh, 11 medrese⁹⁷⁶, en az 40 sıbyan mektebi, onlarca su değirmeni, 70 çeşmenin, 1045 dükkânın ve iki imaretin mevcudiyeti kaynaklardan anlaşılmaktadır⁹⁷⁷. Namaz vakitleri, Cami-i Kebir yani bugünkü Ulu Camii bünyesinde yer alan muvakkithanede tayin edilirdi⁹⁷⁸. Bu dönemde Maraş şehir merkezinde, insanların yararlanmaları

⁹⁷¹ Daha fazla bilgi için bkz. Muhammed b. Ebî Bekr el-Maraşî Saçaklızâde, *Cühdî'l-Mukul*, (Dirâse ve Tahkik: Sâlim Kuddûrî el-Hamd), Ürdün 1422/2001, s. 12, 13 vd.

⁹⁷² Bu konuda bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176; A. Doğan, *a.g.t.*, s. 7-9.

⁹⁷³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman-Dağlı), s. 102.

⁹⁷⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 599; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176.

⁹⁷⁵ Bu rakam sadece şehir merkezi için mübalağalı görülmektedir.

⁹⁷⁶ Aynı yüzyılda yaşamış olan Kâtip Çelebi de, kenti pek çok medresesi olan bir büyük şehir olarak tasvir etmektedir (Katip Çelebi, *Cihannüma*, s. 598).

⁹⁷⁷ Bütün bu yapılar hakkında ilgili başlıkta detaylı bilgi verilmiştir.

⁹⁷⁸ Yıldız, *a.g.e.*, s. 59.

için el yazması kitapların yer aldığı, biri Alauddevle -Süleyman Bey Camii Kütüphanesi ve biri de Acemiye Mahallesi Kütüphanesi olmak üzere, en az iki kütüphane vardı⁹⁷⁹.

Evliya Çelebi, gittiği yerlerde halk kültürü veya dininin önemli parçalarından olan ziyaretlerden bahsetmeyi ihmal etmez. Babasının nasihatine uyarak büyük şeyhlerin ve diğer dini şahsiyetlerin metfun buldukları, kültürel ve dini açıdan önemli yerleri ziyaret eder ve onları kitabına kaydeder. Evliya, bir Türkistan şehri olarak nitelediği Maraş'ta din büyüklerinin çokluğunu şehrin kadimliğiyle izah etmektedir ki bu da ilginç ve önemli bir tespit olarak kabul edilebilir⁹⁸⁰. Bu çerçevede başta Elbistan'ın Ashab-ı Kehf'inden⁹⁸¹ Maraş'taki diğer ziyaretgâhlardan bahseder. Buna göre Maraş'taki ziyaretler, Velî Fakih Sultan, Omuzlu Küçi Dede, Derdmend Baba, Çomaklı Sultan, Malik Eşter, Karlı Baba, Cem Çerez Baba, Hazret-i Ukkaşe, Şeyh Cümceddîn, İbrahim Dede hazretleri, Sadeddîn-i Teftazanî hazretleri ve Manav Ali bin Balı Efendi ziyaretleridir⁹⁸².

2.3.2. Kavmi Özellikler, Dil ve Ötesi

Evliya Çelebi, bazen gördüğü yerlerin etnik yönüyle ilgili bilgiler de verir. Bu çerçevede Maraş halkının ekseriya Türkmen olduğunu ve günlük hayatlarında çok güzel Türkçe konuştuğunu söyler⁹⁸³. Elbistan'ın da ekseriya ahalisinin Türkmen olduğunu belirtir⁹⁸⁴. Ayrıca Maraş civarında, özellikle Ayntab'a doğru çeşitli beldelerde Türkmen kavimlerinin yaşadığını ve bunların eski dille konuştuklarını anlatır⁹⁸⁵. Hısn-ı Mansur'un köy ve kasabalarında yaşayan insanların Türkmen olduğunu da belirtir⁹⁸⁶. Bununla beraber Maraş merkezindeki mahallelerde Kürtçe konuşan nüfus olup olmadığına dair herhangi bir belgeye rastlanılmamışsa da sancağın birçok karyesinde özellikle

⁹⁷⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 107.

⁹⁸⁰ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176.

⁹⁸¹ Seyyah, Elbistan'daki Ashab-ı Kehf daha önce gördüğü diğer iki Ashab-ı Kehf ziyaretiyle karşılaştırır ve asıl Kehf Ashabının kendilerine ait olduğu konusunda Tarsus ulemasıyla Maraş uleması arasında büyük tartışmaların yapıldığını söyler. Maraşlıların "*Bizim Elbistan'daki Kehfler de hayatta olup niçe kerre kelblerinin sedası istimâ olunmuşdur.*" dediklerini, ama kendisinin çok dikkatle incelemesine rağmen orada bir ses işitmediğini belirtir (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 119). Maraş'a son gelişinde de ziyaret ettiği Ashab-ı Kehf'in Maraş'ta olmasının doğru olmadığını, gerçek Ashab-ı Kehf'in Tarsus'ta olduğunu söyler (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 168).

⁹⁸² Bu ziyaretler özellikle Ukkaş hazretleri ve Malik Eşter hakkında geniş bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 176; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*. C. 1, (Haz. O. Şaik Gökyay), İstanbul 1996, s. 220, 275,

⁹⁸³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

⁹⁸⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 119.

⁹⁸⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 102-103.

⁹⁸⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 101.

Hısn-ı Mansur nahiyesinde Kürtçe konuşan konargöçer ve yerleşik Kürt cemaatlerinin de olduğu pek çok arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır⁹⁸⁷.

Evliya Çelebi, Maraş ve çevresi hakkında kayda değer sosyokültürel bilgiler de verir. Seyyah Maraş halkı hakkında genel bir tanımlama ve betimleme denemesi yani bir tür antropoloji yaparak onları cana yakın, genciyle yaşlısıyla hayata tutunan, cömert, misafirperver olarak tasvir eder⁹⁸⁸. Onun söylediğine bakılırsa çok zeki âlimleri olan ve çok dindar olan şehir ahali, daha çok ticaret, zanaat ve rençperlik ederler⁹⁸⁹.

Eserinin birçok yerinde görüldüğü üzere, sosyal olayları, deterministik boyutlarıyla izah etmek, iklimle insanların bedenleri ve davranışları arasında ilişki kurarak onların sebeplerini çeşitli biçimlerde izah etmek, Evliya'nın bir özelliğidir. O, Maraş örneğinde de, iklimle, su ve havanın güzelliğiyle Maraş insanının bedeni, yüz kızılılığı, zekiliği, ehl-i safa oluşu, zinde ve muhabbetli oluşu arasında bağ kurmaktadır⁹⁹⁰. Bu çerçevede Maraş halkının genel görünümünü ve özelliklerini şu şekilde ortaya koyar: Bu şehrin su ve havasının güzelliğinden halkın masumane ve şefkat dolu yüzleri kızıl renklidir. Aralarında başta Erkenes nehri ve pek çok akarsuyun aktığı şehrin etrafındaki bağ ve bahçelerin tabii güzelliklerinin tesiriyle cümle halk zinde, ehl-i safa ve hatır alıcı, dostane bir kavimdir. Ancak o, medrese talebelerinin biraz eşkıya tabiatlı olduğunu da yazar⁹⁹¹.

Evliya Çelebi, eserinin başka bir yerinde de Maraş halkının genel bir tasvirini şöyle yapar: Boylu poslu ve bahadır kavmi vardır. Hepsi ehl-i sünnet Müslüman olan bu insanlar, Hanefî ve Şafî mezheplerine mensupturlar. Cömert, fakir fukara dostu kimselerdir. Hacılara çok yardım eden bu ahali, gariplere sahip çıkar, onları evlerinde misafir ederek onlara bolca ikramlar ederler. Seyyah, Maraş'ı ulemanın toplandığı yer, fazıl kişilerin çıktığı bir kaynak ve şairleri ve salih insanları çokça olan İrem Bağı gibi bir yer olarak tasvir eder⁹⁹².

Evliya Çelebi'nin naklettiklerine göre: Maraş erkekleri çuha⁹⁹³ elbise giyerler,

⁹⁸⁷ BOA, Ş.d., 6: 46/199 (Evail-i Z 1077 /25.05.-2.06.1677); BOA, C..DH., 257/12823; BOA, M.d., 100: 33/100; BOA, Ş.d. 14: 181/724 (Evasıt-ı S 1102 / 13-22.11.1690)

⁹⁸⁸ Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi'nin Gözüyle Kahramanmaraş", *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 29.

⁹⁸⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176.

⁹⁹⁰ Okumuş, *a.g.m.*, s. 29.

⁹⁹¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176.

⁹⁹² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 4. (Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman), İstanbul 2001, s. 18.

⁹⁹³ Yünden sıkı olarak dokunmuş, dayanıklı ve havlı bir nevi kumaş.

kadife külah üzerine beyaz destar⁹⁹⁴ sararlar. Kışın ise boyalı kuzu derisinden Okçuoğlu harvanileri⁹⁹⁵ giyerler. Kadınlar, ayaklarına sarı çizme giyerler, başlarına safi gümüş tas takke yahut sırmalı sivri takke takarlar ve üzerlerine beyaz çarşaf bürünürler⁹⁹⁶.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde gezip gördüğü yerlerde yaşayanların konuştukları diller hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Bu çerçevede Maraşlıların “*Ke-limâtları Lisân-ı Türki'dir. Ve Maraş'ın ekseriyyâ halkı Türkmândır*” der⁹⁹⁷ ve Maraş toprağında yaşayan Türkmenlerin dili hakkında “*Lisân-ı Etrâk-i Sahih*” başlığı altında örneklerle ayrıntılı bilgiler ortaya koyar. Türkmenlerin çeşit çeşit lehçeleri olduğunu söyleyen Evliya Çelebi bir dilbilimci tavrıyla Türkmen dilinden örnekler verir ve bu dil hakkında bir kanaat oluşmasını temin eder. Yazarın verdiği örnekleri burada kaydetmek yerinde olacaktır.

Seyyahımız, Türkmenlerin kadınları, erkekleri, sülaleleri ve kabilelerinin adlarından örnekler getirir. Onun naklettiklerine göre bu isimler şunlardır:

Kız ve kadın adları: Zahrufâ, Çiğdem, Mâvzîne, Âsîde, Câm Câmeh, Gülhân, Gülfâm, Sûsâm, Cânzâr, Lalezâr, Cûybâr, Hümâ, Ayşa, Hucân, Hundî, Döndü.

Türkmen cariyeye adları: Yumalak, Dumalak, Peymene, Erebiye, Narine, Narice, Hava, Rehan, Surhan, Menevşe, Varka.

Türkmen kul adları: Mısmar, Yüzulu, Yüzkulu, Yaşar, Fehred, Kahraman.

Türkmen meşhur erkek adları: Elemşâh, Kılıçalp, Dişbudak, Korkut, Boğaalp, Musladin, Yezîd, Mezîd, Mevzûd, Merden, Seyfalî⁹⁹⁸.

Türkmen kabile adları: Zülkadırlı, Karakeçilü, Develi, Akkoyunlu, Mamalı, Pehlivanlı, Kaçarlı, Dermelek, Yuvacık, Keçeli, Afşarlı, Evciler, Dedeler, Torunlar bunların hepsi aslında aynı olup Beydili kabilesi diye isimlendirilir.

⁹⁹⁴ Başa giyilen kavuk, takke, fes ve benzeri şeyler üzerine sarılan sarıya destar denir.

⁹⁹⁵ Uzun, etekleri geniş; bütün vücudu saran, kolsuz ve bazen yakası sırma işlemeli çuhadan üst elbisesi.

⁹⁹⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176.

⁹⁹⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

⁹⁹⁸ Evliya Çelebi'nin naklettiği isimlerin şehirde halk tarafından sık kullanılan değil diğer yerlerde pek kullanılmayan garip ve farklı isimler olduğu anlaşılmaktadır. Zira arşiv belgelerinde daha çok Halil, İbrahim, Satılmış, Yemliha, Kıtırmir, Mahmud, Hacı Mustafa, Hacı İsmail, Hacı Mehmed, Hacı Şehriyar gibi isimler geçmektedir (BOA, M.d., 81: 95/210 (13 S 1035/14.11.1625). Başka bir belgeden çıkarılan hepsi tımar sahibi olduklarından dolayı “Ağa” unvanını taşıyan kişilerin isimleri ise şöyledir: Sefer, Mehmed, Halil, Ahmed, Ali, Murtaza Ali, Bayram, Osman, Bilal, Mustafa, Musa, Musli, Fazlı, Mahmud, İbrahim, Fettullah, Receb, İshak ve Abdurrahman (BOA, İ.E..ADL., 1/88 (23 R 1096/27.02.1685). Başka bir belgede ise Ali Kethüda, Koca Kethüdaoğlu, Bedir, Seydi Ali, Köse Hasan, Öksüz Veli, Koca Veli, Kara Hasanoğlu Kızıl Ömer, Halil, Kızıl Alioğlu Sarı Hasan, Kara Veli, Osman, Gök Bekir” gibi isimler geçmektedir (BOA, M.d., 112: 184 /662 (Evasit-ı Z 1113/9-19.05.1702).

Evliya Çelebi, bunların daha pek çok garip söyleyişleri vardır, öyle ki birbirlerini tercümanla anlarlar dediği Türkmen dilinden seçtiği bu örneklerden sonra bu dili ve genel olarak Türk dilini konuşan kavimlerle ilgili bir değerlendirme yapar⁹⁹⁹.

Türkmenlerin sayı hesaplarının bir, iki, üç, dört, beş vs. şeklinde olduğunu belirttikten sonra şu örnek ıstılahları verir¹⁰⁰⁰:

Tablo 14: Maraş'ta 17. Yüzyılda Konuşulan Bazı Kelimeler/Cümleler					
s.n.	Kullanılan Kelime/Cümle	Karşılığı	s.n.	Kullanılan Kelime	Karşılığı
1	<i>Cenab-ı Bariye</i>	Çalab Allah	32	<i>Mezgit</i>	Mescit
2	<i>yalavaç</i>	peygamber	33	<i>fakı</i>	imam
3	<i>yüce çelep</i>	Yüce Allah	34	<i>ünlen</i>	müezzin
4	<i>heykel</i>	tılsım	35	<i>acarlı</i>	yeni
5	<i>eyne</i>	cami	36	<i>gümeç</i>	ekmek
6	<i>Kancarıdaydın?</i>	Nerede idin?	37	<i>Arvana</i>	dişi deve
7	<i>Darcıkma</i>	Darılma!	38	<i>ballı gara</i>	harnüb
8	<i>Onat düz</i>	Eyi eyle!	39	<i>kekremsi</i>	şarap
9	<i>Kancarı yılığan be</i>	Nereye gidersin bire?	40	<i>dutuk</i>	duvak
10	<i>levaşa</i>	ekmek	41	<i>helat</i>	hilat
11	<i>pişi</i>	ekmek	42	<i>Ham halet</i>	çerçi esvabı
12	<i>Muhıdı geyen mi?</i>	Ferace giyer misin?	43	<i>şarıkdı</i>	Şehirli oldu.
13	<i>Bargım yavıncıdı.</i>	Karnım ağrıdı.	44	<i>sındı</i>	makas
14	<i>Çöngeldim</i>	Kocadım.	45	<i>emcik</i>	meme
15	<i>Bu-gaz ancılayın düz neccar</i>	Bu kere şöyle yap dülger!	46	<i>damdazlak</i>	çırçıplak
16	<i>Öykünen mi kişi</i>	Uyar mısın adam?	47	<i>Alat samat</i>	Tez fevrice
17	<i>Be niden şu çepeli</i>	Bre neylersin su murdarı,	48	<i>gözgü</i>	ayna
18	<i>tuşuma geldi</i>	Fikrime geldi.	49	<i>gökçek</i>	güzel
19	<i>Cıllıkdırın bağrım</i>	yüreğim oynatır	50	<i>tahıl</i>	buğday
20	<i>Çokuşman kızan</i>	üşmen oğlanlar!	51	<i>dehle</i>	gözet
21	<i>maftul</i>	pazubend	52	<i>Karaş</i>	zağar
22	<i>Avnadım</i>	Yuvarlandım.	53	<i>göbelez</i>	küçük zağar
23	<i>haşal it</i>	uyuz köpek	54	<i>yitken</i>	tazı
24	<i>sankı</i>	bengi	55	<i>tola</i>	zağar
25	<i>Birikdi alan yere cum cumat</i>	Bir yere geldi meydana cümle cemaat.			
26	<i>kıranda şarlı kekremsi hörpüldedir.</i>	Taşrada şehirli şarap içerler.			
27	<i>Irmağa çimen mi uşak?</i>	Suya girer misin oğlan?			
28	<i>Naşı avanla heleşi mi eden hemi uşak?</i>	Bilmediğin adamla söyleşir miydin oğlan?			
29	<i>Eyne damının fakı muzallakadır şu kişi.</i>	Camiin büyük imamıdır o kişi.			
30	<i>Derimde bana oyan mı deyen be uşak?</i>	Çadırdı bana benzeyeyim mi dersin bre oğlan?			
31	<i>Gıllı gışlı şarlı gara hörpüldedirler.</i>	Kinli kibirli şehirli kahve içerler.			

2.3.3. Maraşlı Meşhurlar

Eski çağlardan günümüze kadar Maraş, tarihi önemine, bilgi ve kültür birikimine yaraşır biçimde, yaşadıkları çağın şartları içinde toplumlarına önemli katkılar sağlayan, faydalı işler yapan ve isimleri Maraş'ın sınırlarını aşmış mümtaz şahsiyetler yetiştirmiştir. Biz de bu başlıkta, inceleme dönemimizde, yani 17. yüzyılda, Maraş'ta yetiştirmiş meşhur âlim, şair ve devlet adamlarından, kaynaklardan tespit edebildiğimiz ka-

⁹⁹⁹ Evliya Çelebi, *a.ge.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 103-104.

¹⁰⁰⁰ Evliya Çelebi, *a.ge.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 103.

darıyla, bahsedeceğiz. Bu şahsiyetlerden bazıları ulema bir kısmı ise ümera sınıfından çıkmışlardır. Öncelikle ulemadan, yani ilmiye sınıfından olanlardan, başlayacağız.

Abdurrahman Efendi: Maraşlıdır. Belirli bir müddet eğitim gördükten sonra kırk akçeli medresede göreve başlar. Bu görevden ayrıldıktan sonra Abdusselam Medresesi'nde günlük elli akçe ile görevini sürdürür. 1584 yılının Şubatı'nda Fenarizade Mahmud Efendi yerine Orhaniye İznik müderrisliğine atanır. 1593 yılının Haziranı'nda günlük seksen akçe yevmiye ile Maraş müftülüğüne naklolunur ve 1593-1600 yılları arasında bu görevi icra eder¹⁰⁰¹.

Abdulhalim Efendi: Maraş doğumlu, fazilet sahibi, yumuşak huylu, kerim ve salih bir zat olan Abdulhalim Efendi, sırasıyla Beşiktaş'taki Sinan Paşa, Edirne'de Üç Şerefeli, Zal Paşa Sultani ve Sahn medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra adliye teşkilatına geçmiş ve Manisa, Medine (iki kez) ve Kudüs kadılıklarıyla müşerref olmuştur. C 1009/12.1600'de vefat etmiştir¹⁰⁰².

Abdurrahman Efendi: Abdulhalim Efendi'nin büyük oğlu olan Abdurrahman Efendi de ilmiyede temeyyüz edip önce 1608 Ekiminde Canbaziye Medresesi, 1615 Mayısı'nda Osman Paşa Medresesi'ne, bir yıl sonra Hayreddin Paşa Medresesi müderrisliklerine atanır. 1616 yılının Eylül ayında Edirne Kazancılar Medresesi'nde göreve başlar. 1618 yılının Aralık ayında Üç şerefeli Medresesi'ne terfi eder. Abdurrahman Efendi, bundan sonra Adliye Teşkilatında görevler üstlenir. Trablusşam, Bağdad, Bosna, Sakız ve Şam kadılıklarıyla taltif olunur¹⁰⁰³.

Maraşî Abdurrahim Efendi: İlim yolunda ilerleyip Silivri'deki Piri Paşa, Beşiktaş'taki Sinan Paşa ve Rum Mehmed Paşa medreselerinde müderris olarak çalışan, âlim, salih bir zat olan Abdurrahim Efendi, 1636 yılında ölmüştür¹⁰⁰⁴.

İsmetî Tâbii Hasan Efendi: Maraş eyaletine bağlı Kars sancağında doğmuştur. Döneminin bilginlerinden dersler alarak bilgisini artırdı. 1647 Nisanı'nda kırk akçe yevmiye ile Bursa Haliliye Medresesi'nde başladığı müderrislik görevini Ahizade Çelebi, Canbaziye, Atik İbrahim Paşa, Cedid Nişancı Paşa, Sahn-ı Seman, Mihrimah Sultan, Kasımpaşa, Yavuz Sultan Selim ve Süleymaniye medreselerinde sürdürmüştür.

¹⁰⁰¹ Nev'îzâde Atâî, *Hadâîku'l-Hakaik* (Neş. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 433; Cemil Çiftçi, *Maraşlı Şairler, Yazarlar, Âlimler*, İstanbul 2000, s. 10; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 150, 330.

¹⁰⁰² Nev'îzâde Atâî, *a.g.e.*, s. 445; *Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 109; Baltacı, *a.g.e.*, s. 400.

¹⁰⁰³ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁰⁰⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayi'ü'l-Fudalâ*, C. I, (Neş. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 45. Başka bir kaynak Abdurrahim Efendi'nin Za 1048/04.1639 vefat eylediğini kaydeder (*Sicill-i Osmanî*, C. 1, s. 134).

Gayretli ve hamiyetli bir ilim adamı olarak bilinen Hasan Efendi, 1673 Ekimi'nde Yenişehir kazasında başladığı kadılık görevini ise Mısır ve Mekke kazalarında devam ettirmiştir¹⁰⁰⁵.

Ali Efendi: Hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmadığımız Maraşlı Ali Efendi, Kutup İbrahim Efendi'nin Maraş kadılığından azledilmesinden sonra 1640 yılının Ocak ayında Maraş kadılığına atanır. 1641 yılının Ağustos ayında bu görevinden ayrılır¹⁰⁰⁶.

Semin Veli (Veliyüddin) Efendi: Maraş'ın Pazarköyü karyesinde doğan Veliyüddin Efendi, eğitimini tamamladıktan sonra Cezeri Kasım Paşa, Kılıç Ali Paşa, Mehmed Paşa, Gazanfer Ağa, Sahn-ı Seman, Şah Sultan, Eski Ayasofya ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik; İzmir ve Üsküdar kazalarında da kadılık yapmıştır. İzmir'den İstanbul'a gelirken yolda Z 1060/11. 1650'de vefat etmiştir¹⁰⁰⁷.

Ömer Efendi: Maraş'ta doğan, ilim-irfan sahibi olan Ömer Efendi, 1640 yılından 1657 yılına kadar Hamamiyye, Cedit İbrahim Paşa, Molla Gürani, Hangah, Sahn-ı Seman, Mihrimah Sultan, Aişe Sultan, Haseki Sultan ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Halep ve Mekke kadılıklarında kadı olarak görevler üstlenmiştir. Buradan azledilince 1662 yılının Ağustosunda Vize ve Kırklareli kendisine arpalık olarak ihsan olunmuş, 1666 Kasımı'nda ölmüştür¹⁰⁰⁸.

Üsküdarî Ahmed Ramazan Efendi: Aslen Maraşlı olduğu halde Üsküdarî lakabıyla tanınan müderris Ahmed Ramazan Efendi, sırasıyla Manisa, Edirne, Üsküdar (dört kez), Galata mollası ve Azak ve Yanova seferlerinde ordu kadısı olmuştur. Bir borç meselesinde Köprülü Mehmed Paşa'ya iyilik ettiği için Paşa ile ilişkileri iyi idi. Musikiye ilgili ve hoş sohbet bir insan olan Ahmed Ramazan Efendi, attan düşerek 1667'de vefat etmiştir¹⁰⁰⁹.

Kınalı Ebubekir Efendi: İlk eğitimine Maraş'ta, başlayan Ebubekir Efendi, eğitiminin geri kalanını İstanbul'da tamamladıktan sonra 1690 Şubatı'nda Cenabi Efendi Medresesi müderrisliğine atanmıştır¹⁰¹⁰.

Ahdi: Maraş kadılığı da yapmış olan 17. yüzyıl divan şairi Maraşlı Ahdi, *Mak-tel-i Hüseyin* adlı bir eser yazmıştır¹⁰¹¹.

¹⁰⁰⁵ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 501-502; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁰⁰⁶ *Şakaik-i Numaniye*, C. 3, s. 167, 237.

¹⁰⁰⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 190-191; *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1662; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 268.

¹⁰⁰⁸ *Şakaik-i Numaniye*, C. 3, s. 333; Şeyhî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. I, s. 333-4.

¹⁰⁰⁹ *Sicill-i Osmanî*, C. 4, s. 1347; *Şakaik-i Numaniye*, C. 3, s. 338.

¹⁰¹⁰ *Şakaik-i Numaniye*, C. 3, s. 125.

¹⁰¹¹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 11.

Sebki: Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve sipahi zümresinden olan Maraşlı Ahmed Bey, “*Sebki*” mahlasıyla şiirler yazmıştır¹⁰¹².

Lagarizade: Lagarizade lakabıyla tanınan Elhac Ahmed, 1092/1681 yılında *Emâli* adlı eseri *Leâli fi Tercüme-i Kasidetü'l Âmâli* adıyla tercüme etmiştir¹⁰¹³.

Ali b. Fazlillah El-Maraşî: Şâfiî mezhebine mensup bir fıkıh âlimi olan Ali b. Fazlillâh'ın, Şâfiî fikhî ve edebiyat ile ilgili eserleri vardır¹⁰¹⁴.

Debbağzade Ahmed Efendi: Maraş'ın yetiştirdiği seçkin âlimlerden biri olan Debbağzade Ahmed Efendi, bilhassa tefsir ve kıraat ilimlerinde derin bilgi sahibidir. Maraş'ta vefat etmiştir¹⁰¹⁵.

Sünbülzade Mehmed Efendi: Zamanının meşhur bilginleri arasında yer alan ve *Tevfiku'l-İlah fi Şerh-i Fen mine'l-Eşbah*, *Nuru'l-Ayn*, *Kitabü't-Tenzihat* adlı eserlerin müellifi Mehmed Efendi bir müddet Maraş'ta müftülük de yapmıştır¹⁰¹⁶.

Şeyh Ahmed Efendi: Orta Asya'dan göç ederek Maraş'ın Pazarcık nahiyesine bağlı Osman Dede köyüne yerleşen Şeyh Osman Semerkandî'nin soyundan gelen Şeyh Ahmed Efendi, *Nazmü'l-Leal* adında Arapça Türkçe manzum bir sözlük yazmıştır¹⁰¹⁷.

Saçaklızade Mehmed Efendi: Yazdığı eserleri ve ortaya koyduğu görüşleriyle 17. ve 18. yüzyılda Maraş bölgesinin hatta Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği en önemli âlimlerinde biridir¹⁰¹⁸. İlim tahsiline doğum yeri Maraş'ta başlayan Saçaklızade Mehmed Efendi, daha sonra Tibyân Tefsiri mütercimi Tefsirî Mehmed Efendi ve Darendeli Hamza Efendi'den dersler alır. Memleketine dönüp bir müddet burada kaldıktan sonra Şam'a giderek tahsiline orada devam etmiştir. Saçaklızade, burada büyük âlim ve mutasavvıf Abdülgani Nablusî'den tefsir, hadis ve tasavvuf ilimlerini tahsil etmiş, tasavvufun inceliklerini öğrenmiş ve icazet alarak memleketine dönmüştür. Maraş'a dönüşünden sonra bir yandan talebe okuturken bir yandan da eser telifi ile meşgul olmuş, dini ilimlerin farklı dallarında çok sayıda eser kaleme almıştır. 1145/1732 yılında vefat etmiştir¹⁰¹⁹. Saçaklızade'nin resmî bir görev aldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değil-

¹⁰¹² Çiftçi, *a.g.e.*, s. 267.

¹⁰¹³ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 199.

¹⁰¹⁴ Atalay, *a.g.e.*, s. 176; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰¹⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁰¹⁶ Atalay, *a.g.e.*, s. 182; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 275-276.

¹⁰¹⁷ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 293-294.

¹⁰¹⁸ Atalay, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁰¹⁹ Tahsin Özcan, “Maraşlı Bir Osmanlı Âlimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 54. Saçaklızade'nin hayatı ve tahsili hakkında bkz. İbrahim Çetintaş, *Saçaklızade ve İlimleri Sınıflandırması*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 25-29; Kadir Özdamarlar, “Türk Tasavvuf ve Dü-

dir. Ancak, Maraş'ta bir camide imamlık yaptığı ve öğrencilerine de cami veya onun bitişiğindeki medresede ders verdiği kaydedilir¹⁰²⁰.

Maraşî, medreselerde okutulan dersleri ve kitapları eleştirerek yeni bir usul ve program teklifinde bulunmuştur. *Tertîbu'l-Ulûm* isimli eserini de bu maksatla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Saçaklızade kelim ilmi ile meşgul olmuş ve bu alanda oldukça kıymetli eserler telif etmiştir. Ancak daha sonra tasavvufa meyletmiş ve kelâm ilmi ile ilgili yazdıklarından pişman olmuştur.

Çok yazan Saçaklızade Mehmed Efendi, fıkıh, tecvit, kıraat, münazara, kelim, mantık, akait, tefsir gibi muhtelif ilimlerde bir kısmı küçük risaleler halinde olan 120 civarında eser vermiş bir âlimdir. Ayrıca eğitimle ilgili farklı görüşlerini ortaya koyduğu eserleri ile ilimlerin tasnifine dair bir eseri mevcuttur. Bu eserlerin bir kısmı Anadolu, Mısır, Arabistan ve Suriye medreselerinde ders kitabı olarak uzun yıllar okutulmuştur¹⁰²¹.

Abdurrahim Paşa: İlmiye tarikinden yetiştiğinden bir müddet müderrislik yapmış olmakla beraber, bir ara kendi arzusuyla Maraş valiliği de yapmış olan Abdurrahim Paşa, bu görevini icra etmekte iken kendisini kıskanan bazı kişiler tarafından 1736 yılında öldürülmüştür. *Kaside-i Âmâli Şerhi*, *Hulasatü'l-Hesap*, *Dürer Haşiyesi*, *Kaside-i Münferice Şerhi*, *Bahaiyye Şerhi* gibi eserleri bulunan Abdurrahim Paşa, felsefe, aritmetik ve matematik gibi pozitif bilimlerde *Hulasatü'l-Hesap* ve *Bahaiyye Şerhi* adlı eserlerini kaleme aldığı gibi *Mülteka Şerhi* diye bilinen eserini, Sultan III. Ahmed'e takdim ederek ondan iltifat görmüştür¹⁰²².

Zikredilenlerden başka 18. yüzyılın Maraşlı meşhur âlimlerinden Sünbülzade Vehbi Efendi'nin dedesi âlim Sünbülzade Mehmed Efendi¹⁰²³ ve babası şair Reşid Efendi¹⁰²⁴ ile Maraş sakinlerinden ve bir ara Gerger kadısı olmuş İbrahim Efendi¹⁰²⁵ 17. yüzyılda Maraş'ta yetişmiş âlimlerdendirler.

şünce Dünyasında Saçaklı-Zâde Mehmet Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme", *I. Kahraman-maraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 44-46; Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyaları*, Gaziantep 1964, s. 106-113.

¹⁰²⁰ Bağdadlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, C. II, Ankara 1955, s. 322.

¹⁰²¹ T. Özcan, *a.g.m.*, s. 56. Bu eserlerin listeleri için Çetintaş, *a.g.t.*, s. 29-58; T. Özcan, *a.g.m.*, s. 57-67; Özdamarlar, *a.g.m.*, s. 47-51; Atalay, *a.g.e.*, s. 168-169.

¹⁰²² Bekir Karlığa, "On Sekizinci Yüzyıl Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahraman Maraşlı Bazı Bilim Adamları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. I, İstanbul 2005, s. 7; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 8-9.

¹⁰²³ Üç eseri vardır. Maraş'ta bir süre müftülük yapmıştır (Çiftçi, *a.g.e.*, s. 275-6; Atalay, *a.g.e.*, s. 182).

¹⁰²⁴ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 276; Atalay, *a.g.e.*, s. 182.

17. yüzyılda Maraş'ta yetişmiş devlet adamlarından yani dönemin resmî tasni-fiyle ehl-i örf sınıfına dâhil ümeradan bazıları hakkında kaynaklardan bilgilere ulaşılmış bulunmaktayız. Bunlardan da kısaca bahsedelim:

Halil Paşa: Maraş Eyaleti'ne bağlı Zeytun nahiyesi yakınlarındaki Fırnis karyesinde 1570 civarında dünyaya gelen ve aslen Ermeni kökenli¹⁰²⁶ olan Halil Paşa, Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) Rumeli Beylerbeyi iken "*Beylerbeyi Vakası*" olarak bilinen kapıkulu isyanında yeniçeriler tarafından katledilen ağabeyi Mehmed Paşa sayesinde saraya alınıp Enderun Mektebi'nde eğitim görmüştür. Daha sonra III. Murad döneminde doğancıbaşı, Sultan III. Mehmed (döneminde çakırcıbaşı, I. Ahmed döneminde ise yeniçeri ağası olmuştur. 1609-1611, 1613-1616 ve 1619-1622 yıllarında üç kez kaptan-ı derya; 1616-1618 ve 1626-1628 tarihlerinde de iki kez sadrazam olarak görev yapan Halil Paşa, Üsküdar'da bulunan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin müridi olup türbesi de Hüdâyî dergâhının yakınındadır¹⁰²⁷.

Yerli ve yabancı tarihçiler tarafından mutedil, tedbirli bir devlet adamı ve iyi bir kaptan olarak nitelenen Halil Paşa¹⁰²⁸, görevleri süresince elde ettiği gelirleri kurduğu vakıfları vasıtasıyla hayır işlerine sarf etmiştir. Vakfıyesi 1 Ra 1036 / 20.11. 1626 tarihinde tescil edilen Halil Paşa Vakfı, cami, mektep, sebil, çeşme, köprü, musalla, su kuyusu gibi bizzat kendisinden yararlanan hayrî bir vakıftı. Vakıf menzil, değirmen, arazi, bağ-bahçe, zeytinlik gibi gayrimenkul ve nakit para gibi gelirlere sahiptir¹⁰²⁹. 17. yüzyılın sonlarına ait arşiv belgelerine göre, Maraş Sancağının Zeytun ve Fırnis nahiye-

¹⁰²⁵ İbrahim Efendi ile bazı kimseler arasındaki bir borç meselesi hakkında Maraş beylerbeyi ve kadısına yazılan hüküm için bkz. BOA, Ş.d., 15: 89/389 (Evahir-i Ca 1102/20-2.02-03.1691).

¹⁰²⁶ Ermeni devşirmesi olduğuna dair bkz. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr Fi Esfâri'l-Bihâr*, (*Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan*), (Haz. İdris Bostan), Ankara 2008, s.139; Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l Vüzera*, (Neş. İsmet Parkmaksızoğlu), İstanbul 1952, s. 26; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım II, Ankara 1982, s. 370; aynı müellif, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 17.

¹⁰²⁷ Halil Paşa'nın hayatı ve vakıfları hakkında bkz. Meltem Aydın, "Halil Paşa İbn Pirî Vakfıyesi", *VD*, S. 37, s. 1-30; aynı müellif, "Maraşlı Halil Paşa", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, Kahramanmaraş 2013, s. 369-380; aynı müellif, *Gazânâme-i Halil Paşa 1595-1623 (Tahlil ve Metin)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 3-25.

¹⁰²⁸ M. Aydın, "Halil Paşa İbn Pirî Vakfıyesi", s. 4; *Sicill-i Osmanî*, C. 2, s. 582.

¹⁰²⁹ Vakıf ve vakfiye hakkında bkz. M. Aydın, "Halil Paşa İbn Pirî Vakfıyesi", s. 5-10. Halil Paşa, Maraş Eyaleti'nde Zeytun Karyesi yakınında bulunan ve doğduğu yer olan ve bu tarihlerde harabe haline gelen Fırnis Karyesini, Halep hazinesine 3000 akçe vererek miriden alıp mamur hale getirdikten sonra vakfına dâhil etmiştir (M. Aydın, "Halil Paşa İbn Pirî Vakfıyesi", s. 9).

lerinin karyelerinde oturan zimmîlerin cizyeleri, ispenç vergileri ile birlikte, Halil Paşa ve Mehmed Paşa hayri eserlerin masraflarına vakfedilmişti¹⁰³⁰.

Halil Paşa, kardeşi merhum Mehmed Paşa, adına da bir vakıf kurmuş, III. Murad tarafından bir mülkname ile Mehmed Paşa'ya verilmiş olan Maraş'a bağlı Zeytun Karyesi gelirlerini de bu vakfa bağlamıştır. Bu vakfın müstemilatında bir çeşme, bir mektep, kardeşi için bir türbe ve türbesi içinde Kur'an-ı Kerim okunan ve hafız yetiştirilen odalar bina ettirmiştir. O, ayrıca Maraş Eyaleti'nde Zeytun kasabasında bir sebil, biri kendisi diğeri kardeşi Mehmed Paşa için yaptırılmış iki han, Zeytun Kalesi yakınından geçen nehir üzerine bir köprü inşa ettirmiştir¹⁰³¹.

Halil paşa'nın büyük oğlu Ebubekir Bey, has odada eğitim görüp 1649 yılında kapıcıbaşı olmuştur¹⁰³².

Gani Yusufzade Ahmed Paşa: Bir ara Rakka beylerbeyliği yaptıktan sonra Maraş'ta oturmaya devam eden ve zengin olduğundan¹⁰³³ şehirde çeşitli hayır kurumları tesis eden Maraşlı Ahmed Paşa, 1101/1689-90 yılında Divanlı mahallesinde bir cami (Divanlı/Ahmed Paşa Camii)¹⁰³⁴, 1107/1695-1696 yılında Yukarı Oba/Şekerli (günümüzde Şeyh ve Turan Mahallesi) Mahallesi'nde bir cami (Şekerli/Ahmed Paşa/Yukarı Oba Camii)¹⁰³⁵ bir medrese (Şekerli Medresesi)¹⁰³⁶ inşa ettirmiş ve bunların giderleri için çeşitli vakıflar yapmıştır¹⁰³⁷. O, aynı zamanda Şekerli mahallesinde bir sıbyan mektebi (Ahmed Paşa Muallimhanesi) bina ettirmiştir¹⁰³⁸. Ahmed Paşa'nın adı bazen de tımar ve zeamet sahipleriyle¹⁰³⁹ ve kendisinden alacakları olanlarla¹⁰⁴⁰ yaşadığı sorunlar ve bunlara yaptığı zulümlerle Şikâyet ve Mühime Defterleri kayıtlarına geçmiştir.

¹⁰³⁰ BOA, İ.E..VKF., 31/3616 (23 Ra 1112/07.09.1700); BOA, İ.E..VKF., 48/5296 (02 Za 1116/26.02.1705); BOA, İ.E..VKF., 49/5419 (07 Ş 1118/14.11.1706); BOA, Ş.d., 28: 179/710 (Evail-i B 1109/13-23.01.1698); BOA, Ş.d., 27: 175/1215 (evasıt-ı M 1111 / 08-17.07.1699).

¹⁰³¹ M. Aydın, *a.g.t.*, s. 23.

¹⁰³² M. Aydın, "Maraşlı Halil Paşa", s. 372.

¹⁰³³ Ahmed Paşa'nın mülk olarak tasarrufunda ve yıllık 300 kuruş kira geliri olan bir hamamın var olduğu Evail-i Ş 1100/21-31.05.1689 tarihli bir Şikâyet Defteri kaydından anlaşılmaktadır (BOA, Ş.d., 13: 266/1248).

¹⁰³⁴ VGA, H.d., 1128: 119a; BOA, İ.E..VKF. 4966; BOA, İ.E..VKF., 4527.

¹⁰³⁵ A. Doğan, *a.g.t.*, s. 224; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 272; VGA, H.d., 1157: 40a.

¹⁰³⁶ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1202.

¹⁰³⁷ VGA, H.d., 1128: 119a; BOA, Ş.d., 22: 40/265. Ahmed Paşa, Divanlı camii görevlerinin giderleri için sük-i Sultanide (Maraş Çarşısı'nda) iki boyahane inşa ederek vakfetmiştir (BOA, İ.E..DH., 1012 (25 B 1104/01.04.1693).

¹⁰³⁸ VGA, H.d., 1157: 46a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 93.

¹⁰³⁹ Bir örnek için bkz. BOA, M.d., 98: 97/307 (Evahir-i R 1100/12-21.02.1689).

¹⁰⁴⁰ BOA, Ş.d., 13: 266/1248 (Evail-i Ş 1100/21-31.05.1689). Eski Arpa Emîni Mehmed, Yusufoglu Ahmed Paşa'dan 2.000 kuruş alacağını ister. Fakat Paşa vermez. Bunun üzerine yapılan mahkemede borcu kabul eden Ahmed Paşa, bu borcuna karşılık Maraş'ta yıllık üç yüz kuruşa kiralanan hamamının kirasını,

Veli Bey: Ahmed Paşa'nın kardeşi Veli Bey¹⁰⁴¹, önce Sis ve daha sonra da iki kez Aksaray sancak beyliği yapmıştır¹⁰⁴².

Veli Paşa: Maraş kökenli ve ümeradan olup yükselerek 1131/1719'da Kars-ı Maraş mutasarrıfı olmuştur. Uzun yıllar orada kaldı. Tedbirli ve güçlü bir kişi olan Veli Paşa, 1153/1740 yılında vezirlik rütbesine yükselmiş sırasıyla Trabzon, Aydın, Anadolu ve iki kez Erzurum valiliği yapmıştır¹⁰⁴³.

Yusuf Paşa (Seyfoğlu): Maraşlı bir Türkmen Ağasıdır. Uzun müddet Trablusşam beylerbeyi oldu. Yüz yaşına kadar yaşayan, çok mal biriktiren ve saklayan çopur yüzlü Yusuf Paşa, Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde vefat etmiştir¹⁰⁴⁴.

Dulkadiroğlu Seyyid Mustafa: Maraş'ta zeamet tasarruf eden¹⁰⁴⁵ Seyyid Mustafa'nın ismi ilk olarak 1690'lı yılların sıkıntılı döneminde, halktan rüşvet karşılığında sancaktaki ehl-i örf ve şer'i ayarlamak suretiyle halkın normal işlerinin yerine getirilmesinde aracılık eden kimseler arasında geçmektedir¹⁰⁴⁶. Onu 28 Ş 1114/17.01.1703 tarihinde Maraş alaybeyi olarak görmekteyiz.¹⁰⁴⁷ Başka bir belgeye göre Evahir-i R 1120/10.07.1708 tarihinde tekrar Maraş alaybeyliği görevine getirilen Seyyid Mustafa üç kez bu görevde ibka edilerek beratı yenilenmiştir. Daha sonra eski alaybeyi Murtaza Ali ile giriştiği kanunsuzluklar üzerine 11 Ca 1124/16.06.1712 tarihinde azledilmiştir.¹⁰⁴⁸ Dulkadiroğlu Seyyid Mustafa, 18.12.1724 tarihinde Revan Eyaleti'ndeki Zar-

borç bitinceye kadar Mehmed'e vermeyi kabul eder. Ancak Paşa, daha sonra buna da engel olunca bu konuda yerel idarecilere birkaç kez hükm-ü hümayun gönderilmiştir (BOA, Ş.d., 13: 229/1077 (Evahir-i B 1100/11-21.05.1689). Yine Ahmed Paşa, Azez Sancak beyi iken, Seyyid Mehmed'in babasını darp ederek akçelerini zorla alır. Ahmed'in babası daha sonra bu darp tesiri ile hayatını kaybeder. O zaman küçük olan Mehmed büyüdüğünde, Ahmed Paşa'yı dava eder ve davayı kazanır. Fakat Paşa, zaman aşımı olmuştur diyerek bu karara itiraz edince Mehmed, konu ile ilgili olarak şeyhülislamdan fetva alır ve onun bu davranışlarını Divan-ı Hümâyûn'a da şikâyet eder. Şikâyet konusunun araştırılıp doğru ise davalarının mahallî Mahkeme'de şer'le görülmesi için Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa ve Maraş kadısına emirler gönderilmiştir. (BOA, Ş.d., 14: 100/432 (Evail-i Z 1110/31.05-09.06.1699).

¹⁰⁴¹ F. Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, s. 301.

¹⁰⁴² F. Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, s. 82.

¹⁰⁴³ *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1659-1660.

¹⁰⁴⁴ *Sicill-i Osmanî*, C. 5, s. 1700.

¹⁰⁴⁵ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

¹⁰⁴⁶ Hatta Maraş halkı, onların bu davranışlarının yanlışlığına dair Şeyhülislam'dan fetva alarak Divan'dan haksız olarak aldıkları paraların geri verilmesini istemiştir (BOA, Ş.d., 20: 66/278 (Evahir-i Ş 1106 / 6.04.1695).

¹⁰⁴⁷ BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64. Adının geçtiği daha çok tımar tevcihi ile ilgili arzlar için bkz. BOA, A.E..SMST.II. 9/818 (8 N 1114/26.01.1703); BOA, İ.E..AS., 30/2682 (28 N 1114/15.02.1703); BOA, A.E..SMST.II., 1/45 (12 L 1114/01.03.1703).

¹⁰⁴⁸ BOA, A.RSK.d., 1564: 72.

Zebil (Erdebil) sancağına muhafaza şartıyla atanmıştır. Fakat bu sancak kısa bir süre sonra sancaklıktan çıkarılmıştır¹⁰⁴⁹.

Bayezidoğlu Mehmed: Çavuşoğlu diye bilinen Bayezidoğlu Mehmed, 17. yüz-yılın ikinci yarısında Türkmen Taifesinden Musacalu gibi bazı cemaat ve kabilelerin boy beyliğini yapmıştır. Ancak bu dönemde, onun ismi daha çok Maraş ve çevresinde karıştığı eşkıyalıklar ile belgelere yansımıştır¹⁰⁵⁰. Nitekim o, 1653 yılında arkadaşlarıyla birlikte sefere gitmeyen zaim ve tımar sahiplerinden toplanması emredilen bedel vergilerini toplayan memurlara zorluk çıkarmış ve bedellerin toplanmasına mani olmuşlardı¹⁰⁵¹. Karakoyunlu cemaatine mensup Bayezidoğlu Mehmed, başka bir belgeden anlaşıldığına göre Maraş-Adana bölgesinde eşkıya teftişine memur edilen Trablusşam Valisi Vezir Hasan Paşa'nın takibinden kaçan bazı eşkıyayı Andırın nahiyesinde koruyup kollamıştı. Bu hareketinin cezası olarak tutuklanıp İstanbul'a götürülen Bayezidoğlu Mehmed, bir buçuk sene tersane-i amire zindanına hapsedilmişti¹⁰⁵². "*Islah-ı nefis eyledi*" diye, insanların işine karışmamak şartı ve kefaletle serbest bırakılmasına rağmen daha sonra hem İfraz-ı Zülkadriye mukataasına dâhil Karalar Ceridi, Aydınlu, Sarılı, Kethüdalı, Hökerlü ve Beytilü cemaatlerinden bazı eşkıyanın eşkıyalık faaliyetlerine rüşvet alarak göz yumduğundan¹⁰⁵³ hem de has reayasının mallarını gasp edip yediğinden Kıbrıs adasına sürgüne gönderilmesi kararlaştırıldı. Kıbrıs'a sürgün olarak gitmeyip şekavetine devam edince İstanbul'a götürülüp Baba Cafer zindanında 9 ay zindanda bırakılarak cezalandırıldı. Daha sonra eşkıyalıklarından dolayı ailesi ile Rakka'ya iskâna mahkûm edildi. Fakat o, bu hükme de uymadı. Şekaveti günden güne ziyadeleşerek devam edince 1716 senesinde amcasının oğlu Abdullah ile beraber tekrar Kıbrıs Adası'na sürülmesi, Rakka valisi Vezir Osman Paşa'ya emredilmişse de zengin olan Bayezidoğlu, yetkililere rüşvet vererek bu sürgün yani "*nefi*" cezasının kendisine uygulanmasından da kurtulmuştur. O, daha sonra bir yolunu bularak Maraş alaybeyi olmuştu. Fakat o, pek çok sipahinin tımarını haksız olarak ele geçirip çocuklarına verdiği gibi, yanına topladığı adamlarıyla birlikte reayadan topladığı 5.000 kuruşu da zimmetine geçirerek yemişti¹⁰⁵⁴. Hâsılı onun zulümleri bu sırada artarak devam etmiştir. Bu gelişmeler üzerine

¹⁰⁴⁹ F. Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, s. 169, 304.

¹⁰⁵⁰ Bazı örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 11: 402 (Evasıt-ı N 1099/10-20.07.1688).

¹⁰⁵¹ BOA, Ş.d., 2: 79/319 (evail-i S 1063/01-10.01.1653).

¹⁰⁵² BOA, C..ADL., 13/855 (20 B 1126/01.08.1714).

¹⁰⁵³ Bayezidoğlu Mehmed ve arkadaşları bu cemaatlerden rüşvet olarak 600 kuruş, üç at, 700 koyun ve bazı eşyalar almışlardı (BOA, M.d.,119: 232-3/940-941 (evâil-i R 1123 /17.07. 1711).

¹⁰⁵⁴ BOA, C..AS., 558/23409 (29 Z 1133/21.10.1721).

Tacirli eşkıyasının tedibinde başarılı olan Karaman Valisi Hasan Paşa, merkezî hükümet tarafından hem onun hem de Maraş çevresinde eşkıyaların başta gelenlerinden Bayezidoğlu Mehmed, Kerimoğlu Halil ve Kozanoğlu'nun yakalanması için görevlendirilmiştir¹⁰⁵⁵.

Dulkadiroğlu Murtaza Ali: 17. yüzyılın ikinci yarısında Maraş'ın zengin ve nüfuzlu Dulkadir ailesinden olan Murtaza Ali hakkında ulaştığımız bilgilerden, onun sancakta alaybeyi¹⁰⁵⁶, mütesellimlik gibi görevler üstlendiği, aynı zamanda bu görevleri sırasında sık sık zulümlere de bulaştığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Maraş'ta mütesellim olan Dulkadiroğlu Murtaza Ali ahaliyi rencide ettiğinden görevden alınarak üzerindeki hukukun mağdurlara iadesi için mahalli yetkililere ferman gönderilmişti¹⁰⁵⁷. Fakat nüfuzundan dolayı görevinden azledilmişse de kendisine başka bir işlem yapılmamıştır. 1706 yılında tımar ve zeametlere yeniden nizam verilmesi için hüküm geldiğinde haksız olarak tımarları üzerine kaydettiren Murtaza Ali,¹⁰⁵⁸ 1707 yılında Bayezidoğlu Mehmed ile beraber vilayet işlerine karışıp cizyelerin tahsilini engellemeye kalkışınca kendileri tekrar tembih olunup ıslah olmazlarsa “*diyar-ı ahere nefy*” edilmeleri Maraş Beylerbeyine bildirildi¹⁰⁵⁹. Başka bir belgeden onun, Maraş beylerbeyi Vezir Hasan Paşa'nın kethüdalığını yaptığı ve Bayezidoğlu Mehmed hakkında merkeze ettiği garazkâr ihbarlarla onun İstanbul'da Tersanede hapsedilmesine sebep olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵⁵ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 137, ves. 187.

¹⁰⁵⁶ Belgelerden onun ailesinin de yıllarca bu görevde istihdam edildiği (BOA, A.RSK.d., 1560: 62) ve onun, 17. yüzyılın sonlarında defalarca bu göreve getirildiği belgelerden anlaşılmaktadır (BOA, İ.E..AS., 72/6446 (10 N 1111/01.03.1700); BOA, İ.E..AS., 42/3781 (29 Z 1108/19.07.1697); BOA, İ.E..AS., 44/3982 (29 Za 1111/18.05.1700); BOA, İ.E..AS., 42/3781; BOA, KK.d., 494: 103 (12 Ra 1109/28.09.1697). Murtaza Ali'nin çeşitli tımarlar ile ilgili olarak yazdığı arzlar için bkz. Ş.d., 31 (5/16) Evail-i L 1110/2-12.04.1699; İ.E..AS., 72/6446 10 N 1111/01.03.1700; BOA, İ.E..AS., 44/3982 (29 Za 1111/18.05.1700); A.E..SMST.II., 25/2414 (01 Ca 1111/25.10.1699). 9 L 1112/19.03.1701 tarihli başka bir belgede Murtaza Ali'nin hala bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır (BOA, MM.d., 3134: 364). Aynı mealdeki bir başka belge için bkz: BOA, M.d., 111: 524/1822. 15 B 1113/16.12.1701 tarihinde yaklaşık bir yıl süre ile bu görevi devam ettiren Mehmed'in yerine tekrar Murtaza Ali atanmıştır (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64). O, 22 Za 1113/20.04.1702 tarihine kadar bu görevi devam ettirmiş (BOA, A.E..SMST.II. 19/1365) ve 14 R 1114/07.09.1702 tarihinde onun yerine Halil atanmıştır (BOA, A.E..SMST.II., 18/1746). Başka bir arşiv kaydından anlaşıldığı üzere Murtaza Ali, yaptığı kanunsuzluklar artık had safhaya ulaştığından bundan sonra kesinlikle alaybeyliğe gelmemek üzere görevden alınır. Fakat o bir yolunu bularak bu kez oğlu Mustafa'nın bu göreve atanmasını sağlar. Oğlu Mustafa da babası gibi tımar ve zeamet arzları konusunda haksızlıklar yapınca bu görevden alınır (BOA, A.RSK.d., 1564: 72). Murtaza Ali'nin, görevden alındıktan sonra da çeşitli haksızlıkları irtikâp ettiği görülmektedir (BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64).

¹⁰⁵⁷ BOA, M.d., 114: 174 (1114/1703).

¹⁰⁵⁸ BOA, M.d., 115: 149.

¹⁰⁵⁹ BOA, M.d., 115: 240'den nakleden Bayrak, *a.g.t.*, s. 92.

¹⁰⁶⁰ BOA, C..ADL., 13/855 (20 B 1126/1.08.1714).

2.3.4. Maraş Sancağı'nda Gayrimüslim Nüfus ve Müslim-Gayrimüslim İlişkileri

16. yüzyılda yapılan tahrirlere ait defter ve diğer belgelerde Maraş'ın merkezindeki mahallelerde kayda değer bir gayrimüslim nüfusun yaşadığına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. 1526 ve 1563 tarihli tahrir defterlerine göre şehirde yaşayan nüfusun tamamı Müslüman'dır¹⁰⁶¹. Maraş Kazası'nın nahiye ve köylerinde ise 1526'da nüfusun yaklaşık % 13,91'i, 1563 yılında ise % 12,79'u gayrimüslim (bunların neredeyse tamamı Ermeni)lerden teşekkül etmekteydi¹⁰⁶². Yine aynı kayıtlara göre Maraş Sancağı genelinde bu oran, yaklaşık % 10 civarına düşmektedir¹⁰⁶³. 1563 tarihinde sancakta bulunan 829 köyün sadece 40'ında gayrimüslimler yalnız olarak, 11'inde de Müslümanlarla gayrimüslimler beraber yaşamaktaydılar. Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğu Zeytun nahiyesinde toplanmıştı¹⁰⁶⁴. Bu sıralarda Zeytun'da 148 Müslüman, 1.928 gayrimüslim mevcuttur¹⁰⁶⁵. Zeytun nahiyesine bağlı 6 Müslim, 6 gayrimüslim köyü vardır. Hıristiyan köyler; Köse Çınar, Fırın, Kala-i Zeytun ve Yeniceköy'dür¹⁰⁶⁶.

17. yüzyılda da Maraş şehir sakinlerinin büyük çoğunluğunu Müslüman ve ağırlıklı Türkmenler oluşturmaktaydı. Yüzyılın ortalarında iki kez şehri ziyaret edip hakkında detaylı bilgiler veren Evliya Çelebi, gezdiği yerlerdeki nüfusun etnik ve dini özelliklerini bahsettiğinden, Maraş Sancağı'nda geçtiği veya konakladığı bazı köylerin Ermeni köyü¹⁰⁶⁷ olduğunu belirtmesine rağmen şehrin merkezindeki halkın ekseriya Türkmen olduğunu ve Türkçe konuştuğunu söylemektedir¹⁰⁶⁸. Fakat bu durum, şehirde hiçbir gayrimüslim yaşamadığı anlamına gelmez. Çünkü bu dönemde şehri ziyaret eden diğer seyyahların ve arşiv belgelerinin sunduğu bilgilerden Ermenilerin, bu dönemden önce şehir merkezine yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1619 yılında Halep'e gelen oradan İstanbul'a giderken Maraş'tan geçen Polonyalı Simeon'un anlattıkları

¹⁰⁶¹ İbrahim Solak, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2002, s. 30; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I. s. xxxi, xxxvii; R. Yinanç, "XVI. Yüzyılda Maraş Sancağı'nın Nüfus Yapısı", s. 20.

¹⁰⁶² Solak, *Maraş Kazası*, s. 117-118.

¹⁰⁶³ 16. yüzyılda Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Ermeni nüfusun Müslüman nüfustan çok daha az olduğu görülmektedir. Örneğin Ayntab'da 1.802 Müslüman hanesine karşılık sadece 28 Ermeni hanesi bulunuyordu. Kayseri'de 1.344 Müslüman hane, 365 Ermeni hane varken Ankara'da 2.073 Müslüman ve 14 Ermeni hanesi olduğu tespit edilmişti (Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, (Haz. Kemal Çiçek), Ankara 2005 s. 49, 53).

¹⁰⁶⁴ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxxii.

¹⁰⁶⁵ Zeytun, Osmanlı Devleti genelinde Ermeni nüfusun Müslüman nüfusa oranla daha fazla olduğu nadir yerleşim yerlerinden biridir. Nejat Göyünç, bu dönemde Zeytun'da 737 hane Ermeni ailesiyle 15 keşiş yaşadığını nakletmektedir (Göyünç, *a.g.e.*, s. 56).

¹⁰⁶⁶ R. Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxxii, xxxvii.

¹⁰⁶⁷ Gökşun'dan Kayseri tarafına giderken geçtiği Künek ve Değirmen Boğazı köylerinin Ermeni köyü olduğunu bahseder (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman, Dağlı), s. 105, 119).

¹⁰⁶⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Kahraman, Dağlı, Dankoff), s. 175.

rına bakılırsa: “*Maraş'ta 20 hane, Fırnıs'ta ise 44 hane Ermeni vardır*”. Fırnıs'ta bir kilise ve manastır; Zeytun'da ise altı kilise ve bir manastır” vardır. Seyyahın İncicayan'dan aktardığına göre; “*Zeytun'da 11 kilise, İncilci İonnes'e ithaf edilmiş çok eski bir sapel ve iki de manastır vardır*”. Yazara göre Zeytun; “*Maraş'ın kuzeyinde, iki günlük mesafede, dağ ve çaylarla çevrili olup metin bir kale vaziyetinde tamamıyla Ermenilerle meskündür. Zeytun halkının gelirinin büyük kısmı civarda bulunan demir madeninin işletilmesiyle temin edilir. Yazar kasabada önceden 800 ev varken şimdi 30 ev kaldığını, diğerlerinin Celâlî isyanları sebebiyle dağıldıklarını belirtmiştir*”¹⁰⁶⁹.

Simeon'un verdiği bilgilerin özellikle Zeytun'daki nüfus sayısı ile ilgili olanları mübalağalı görülmekle beraber diğer bilgileri, arşiv kayıtları ve başka kaynaklardaki bilgilerle örtüşmektedir. Örneğin, Evahir-i Ca 1110/25-05.11-12.1698 tarihli bir Şikâyet Defteri kaydına göre, Maraş merkezinde sakin zimmî Ermeni taifesinden sekiz dokuz kişi, bir vergi sorunu için geldikleri Maraş mahkemesinde kadının huzurunda, dedelerinin aslen Zeytunlu olduklarını ve yüz seneyi aşkındır Maraş'ın merkezine yerleşip oturduklarını beyan etmişlerdir¹⁰⁷⁰. Maraş Sancağı'nın nahiye ve köylerindeki bazı Ermenilerin en az 17. yüzyılın başlarından itibaren şehir merkezine yerleştiğini bu belge bize çok net olarak göstermektedir.

17. yüzyıl Maraş'ında, zannedilenin aksine, dini ve etnik grupların ayrı mahallelerde oturmadıkları gayrimüslimler ile Müslümanların aynı mahallelerde meskûn oldukları ve sosyal hayatta tamamen iç içe yaşadıkları anlaşılmaktadır. Aynı durumun şehirdeki gayrimüslimlerin sayılarının iyice arttığı 19. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Nitekim 15.06.1856'da Maraş Mutasarrıfı Mehmed Münip Paşa tarafından üç bölüm halinde hazırlanıp Sadaret makamına gönderilen ve Maraş'ta çıkan olayların anlatıldığı belgedeki “*Maraş'ta mütemekkin reayanın müstakil mahallelerinin olmadığı cihetle, haneleri, İslâm haneleriyle mahlût (karışık) bulunduğu gibi, vergileri dahi beher mahallenin imam ve muhtarları vasıtasıyla mahluten tahsil olmakta olduğundan...*” ifadesi bunu açıkça göstermektedir¹⁰⁷¹. Maraş'ta Müslüman unsurlar ile gayrimüslim unsurların birlikte aynı ortamı, aynı mahalleyi paylaşmaları, farklı din ve düşünceye, gelenek ve göreneğe sahip kişilerin, grupların can ve mal güvenliğinin sağlandığını, birbirlerine karşı hoşgörülü davrandıklarını, birbirleriyle rahat ilişki kurabildiklerini, birbirle-

¹⁰⁶⁹ Hrand D. Andreasyan, *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi: 1608- 1619*, İstanbul 1964, s. 156-158; Simeon, *Tarihte Ermeniler*, (Çev. Hrand Andreasyan), y.y., 1999, s. 253, 254.

¹⁰⁷⁰ BOA, Ş.d. 29: 326/1433. Başka kaynaklar için bkz. BOA, Ş.d. 29: 338/1498.

¹⁰⁷¹ A. Doğan, *a.g.t.*, s. 258; Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s.112.

riyle anlaşabildiklerini, farklı dini unsurların birbirlerini tecrit etmemiş olduklarını göstermektedir.

Devşirme sistemi kapsamında Maraş sancağındaki gayrimüslim Ermenilerden de en az 16. yüzyılın sonlarından itibaren devşirme alındığı görülmektedir. Nitekim Maraş Eyaleti'ndeki kadınlara gönderilen 1622 tarihli bir devşirme fermanına göre kendi kazalarında devşirme için görevlendirilen Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'ya bu iş sırasında her türlü yardımın yapılması, hiçbir şekilde kanuna aykırı hareket edilmemesi ve kimseye haksızlık yapılmaması emredilmiştir¹⁰⁷². Yine 981/1573 tarihinde Maraş, Kayseri ve Niğde ve Beyşehir sancaklarından yeniçeri için oğlan toplanmasına Cafer Subaşı görevlendirilmiş ve bu işi nasıl yapacağını belirleyen kuralları içeren ferman ile bölgeye gönderilmiştir. Ferman içeriğine göre Zülkadriye eyaletinde 100 nefer toplanması emredilmiştir¹⁰⁷³. Aynı şekilde, bir Mühimme kaydına göre, aynı yıllarda bu Eyaletten devşirilip grup halinde İstanbul'a gönderilen çocuklardan 12 tanesi yolda Palo beyi Hüseyin'in adamları tarafından gasp edilince Diyarbekir beylerbeyine gönderilen 981/1573 tarihli bir hükümle kaçırılan on iki oğlanın derhal buldurulup yeniçerilere teslim edilmesi emredilmiştir¹⁰⁷⁴. Maraş Sancağı'ndan devşirilenler arasından Beylerbeyi rütbesini alan ve Veziriazam olanlar da vardır. Nitekim 1617 ve 1626 senelerinde iki defa Veziriazam olan ve yukarıda kendisinden tafsilatlı olarak bahsedilen Halil Paşa, Maraş'ın Fırnıs kasabasında doğmuştur¹⁰⁷⁵.

17. yüzyılda Maraş şehir merkezinde bulunan çok az sayıdaki gayrimüslimlere ait herhangi bir mabedin varlığına tesadüf edilmemiştir. Ancak seyyahların bildirdiklerine göre gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Zeytun nahiyesinde altı kilise, bir manastır ile Fırnıs karyesinde bir kilise ve bir manastırın var olduğuna yukarıda değinilmiştir¹⁰⁷⁶. Gayrimüslimlere diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, Maraş Sancağı'nda da dinlerinin, gelenek ve göreneklerinin gereğini yerine getirme hakkı verilmiştir. Zimmîler dini uygulamalarında herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmazlar. Çevreyi rahatsız etmedikleri sürece her türlü ibadet, ayin ve dini uygulamalarını yapabilirler. Dini teşkilatlarını devam ettirebilirler. Kilise, manastır, havra ve sair ibadet yerlerine doku-nulmaz. Osmanlı Devleti, sadece yeni bir mabet yapılması konusunda izin alınmasını

¹⁰⁷² Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 94-97.

¹⁰⁷³ BOA, M.d. 23: 63'ten nakleden Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 103-4.

¹⁰⁷⁴ BOA, M.d. 23: 237'den nakleden Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, s. 105-6, 127-8.

¹⁰⁷⁵ A. H. Groot, "Halil Paşa, Kayserili", *DİA*, C. 15, Ankara 1999, s. 324; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, C. I, s. 17.

¹⁰⁷⁶ Andreasyan, *a.g.e.*, s. 156-158; Simeon, *Tarihte Ermeniler*, s. 253, 254.

şart koşmuştur. İhtiyaç olduğu sürece de engel olunmamıştır. Nitekim Zeytun Ermenileri, Evail-i N 1101/08-17.06.1690 tarihinde adı geçen karye yakınlarındaki Otuzpınarı denilen yerdeki harabe olmuş bir kiliselerini tamir etmek istediklerini merkeze bildirmişlerdir. Padişah da kilisenin eski yapısına yeni herhangi bir bölüm eklememek şartıyla zaruri tamirine müsaade edilmesi ve bu hususta onlara zorluk çıkarılmaması için Maraş kadısına emr-i şerif göndermiştir¹⁰⁷⁷. Yine aynı nahiyede yağmurdan tahtalarının çürümesi sonucu harap olan bir Manastır kilisesinin tamiri için buradaki zimmîler merkezî hükümetten izin istemişlerdir. Maraş naibine gönderilen emirle adı geçen manastıra keşif yapılarak zimmîlerin dedikleri gibi tamire muhtaç ise yapının eski şekline uygun olarak tamir ettirilmesi için gerekli iznin verilmesi ve bu hususta onlara gereken yardımın yapılması emredilmiştir¹⁰⁷⁸.

Şehirde gayrimüslimlere ibadet mahallerini onarma hakkı verildiği gibi aynı zamanda din adamlarına çeşitli vergilerden muafiyet hakkı da tanınmıştır¹⁰⁷⁹. Gayrimüslim reayadan alınan vergiler konusunda hakkaniyet prensibine göre hareket edilmiştir. Yerel idarecilere gönderilen fermanlarda sık sık gayrimüslimlere hiçbir şekilde zulüm edilmemesi gerektiği ve buna rıza gösterilemeyeceği ifade edilmiştir. Mesela, yaklaşık yüz sene önce Maraş'a yerleşen bazı zimmî reaya, avarız ve her türlü vergilerini oturdukları mahallelerdeki ahali ile birlikte eksiksiz ödediklerinden dolayı bu konuda bunlara herhangi bir müdahale olmaması gerekirken Zeytun nahiyesindeki bazı kimseler, “*Sizin aslınız Zeytunlu’dur, onun için vergilerinizi bizimle birlikte vermelisiniz.*” gibi bahanelerle kanun ve şer’ e aykırı olarak kendilerine taaddide bulunmuşlardı. Adı geçen gayrimüslim reayanın bu şikâyetlerini mahkemede dinleyen Maraş kadısının, durumu arz ile bildirildiği merkez’den, bu haksız ve kanunsuz müdahalenin men ve def’ edilmesi hususunda, yerel idarecilere emirler gönderilmiştir¹⁰⁸⁰.

Gayrimüslimler, gerek kendi dindaşları ve gerekse Müslümanlar ile aralarındaki meselelerin çözümünde, haksızlığa uğradıklarında haklarını aramak için kadı mahkemesine, hatta Divan-ı Hümayûn’a kadar müracaat edebilmekte, haklarını aramak için buralarda dava açabilmekte, çeşitli konularda şeyhülislamdan fetva almakta ve şer’i mahkemelerdeki kadının verdiği hükmü kabul etmekteydiler. Mesela, Zeytun nahiye-

¹⁰⁷⁷ BOA, M.d. 100: 24/78’den nakleden Şakar, *a.g.t.*, s. 43.

¹⁰⁷⁸ BOA, M.d., 110: 270/587 (Evasıt-ı Ş 1110/12-22.02.1699).

¹⁰⁷⁹ Maraş’ta sakin bir rahibe ehl-i örf idarecilerinin vergi konusunda verdikleri bir rahatsızlığın men edilmesi ile ilgili olarak Divan’a yansıyan Evail-i Ca 1110/25.11-05.12.1698 tarihli bir yazışma belgesi için bkz. BOA, Ş.d. 29: 338/1498.

¹⁰⁸⁰ BOA, Ş.d., 29: 326/1433 (Evahir-i Ca 1110/25.11-05.12.1698).

sindeki zimmîlerden Andrik, Avdik'i "*Sen benim kardeşim Meğak'ı öldürdün.*" diye idarecilere gammazlayarak onun 700 kuruşunu almıştır. Bunlar daha sonra Müslümanlar huzurunda 300 kuruşa sulh olurlar. Fakat Andrik, sulhu bozarak Avdik'in fazladan parasını almaya kalkışınca o da, bu konu ile ilgili Şeyhülislam'dan fetva ve hüccet-i şer'iyeye alır ve durumu arzuhal ile İstanbul'a şikâyet ederek hakkını aramaya devam eder. Divan-ı Hümâyûn'dan Maraş kadısına gönderilen bir hükümle bu ikisinin muhakeme olunmaları için Edirne'deki Divan'a gönderilmeleri yetkililere emredilmiştir¹⁰⁸¹. Başka bir belgeden Maraş'ta sakin zimmî taifesinin ölümlerini gömdükleri yer ile ilgili olarak, ellerinde şeyhülislam fetvası olmasına rağmen idarecilerinin kendilerine verdikleri sıkıntı ve yapılan zulmü merkeze arzuhal ile şikâyet ettiklerini ve kendilerine bir daha müdahale edilmemesi ile ilgili Padişahın emr-i şerifini istediklerini anlamaktayız¹⁰⁸².

Bu dönemde gayrimüslimlerin bazılarının adları eşkıyalık hadiselerine de karışmıştı. Örneğin Mahmud Paşa Evkafından Maraş Kazasına tabi Zendere, Merkoş ve bağlı karyelerden Marderuş, Eşmi, Ekos, Bağçecioğlu Karagöz ve Bacanoğlu Koros adlı zimmîler kendi hallerinde durmayıp, vakfın reayasına ihtilal vermişlerdir. Ayrıca vergilerini vermemekle vakfa çok zarar verdikleri gibi vakıf reayasını ehl-i orfe gammazlayarak onlara başkaca zulümler etmişlerdir¹⁰⁸³. Yine Mehmed Paşa ve Halil Paşa vakıflarına bağlı Zeytun ve Fırnis köylerindeki zimmîler de "*İспенçler mukabelesinden cizye vermişiz.*" diye resm-i ispençlerini vermemekte direnmişlerdir¹⁰⁸⁴.

2.4. Maraş Şehrinde Gündelik Hayat

Bu başlıkta kırsal yerleşim yerlerinde geçen köy ve konargöçer göçebe hayatından ziyade şehirdeki gündelik yaşamın üzerinde durulacaktır. Maraş şehrinde gündelik hayatı belirleyen zamansal organizasyon dini kurallarla bağlıdır. Buna göre Müslümanlar için gün; sabah namazı ile başlar. Akşam namazı ile biter. Yatsı namazından sonra ertesi günün gecesi başlar. Bu anlamda İslam toplumunun bir parçası olan Osmanlı insanının hayat tarzını belirleyen zaman faktörünün düzenleyicileri de namaz vakitleridir¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸¹ BOA, Ş.d., 6: 30/125 (Evail-i Za 1077/25.04-5.05.1667).

¹⁰⁸² BOA, Ş.d., 2: 89/357 (S 1063/01.1653).

¹⁰⁸³ BOA, Ş.d., 27: 175/1215 (Evasit-ı M 1111 / 08-17.07.1699).

¹⁰⁸⁴ BOA, Ş.d., 28: 179/710 (Evail-i B 1109/13-23.01.1698)

¹⁰⁸⁵ Mehmet İpçioğlu, "Osmanlı Döneminde İki Şehrin Gündelik Yaşam Mukayeseleri (Maraş ve Konya)", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, Kahramanmaraş 2013, s. 152.

Maraş'ta ticari, içtimai ve kültürel faaliyetlerin en yoğun cereyan ettiği yer şüphesiz şehir merkezindeki çarşı ve buranın etrafında kümelenen dini, sosyal ve kültürel amaçlı yapıların bulunduğu alandır. Çarşıya inen yerli ahali ile şehre taşradan gelen insanlar camilerdeki şadırvanlardan abdestlerini alır. Namaz vaktine kadar buradaki banklarda oturur, vakit girince namazlarını kılarlar. Namazdan sonra alışverişlerini daha çok Ulu Camii'nin çevresinde konumlanmış “*Sûk-ı Sultaniye*” de denilen çeşitli çarşı, bedesten ve dükkânlarda yaparlardı. Şehir halkı ve dışarıdan gelen müşteriler, tahıl türü ihtiyaçlarını özellikle kışlık zahirelerini, bugünkü Arasa Camii civarında bulunan arasa denilen tahıl pazarında temin ederlerdi. Şehre ticaret amaçlı gelen ve günü birlik dönüş yapamayan insanlar yine bu çevrede bulunan kervansarayda veya Taş Han, Kâtip Hanı ve Hışır Hanı gibi hanlardaki odalarda kalırlar, değerli mallarını ve paralarını ise çarşı kompleksi içerisinde bulunan Yeni ve Eski bedestenlerde muhafaza ettirirlerdi. Maddi durumu iyi olmayanlar Alauddevle Vakfına ait Nebeviye imaretinde yeme, şehir merkezindeki çeşitli zaviyelerde de konaklama ihtiyaçlarını giderirlerdi. Temizliklerini ise Ferhat Paşa, Uzunoluk, Paşa ve Hatuniye gibi hamamlarda yaparlardı.

İnsanlar boş zamanlarında buralardaki kahvehanelerde vakitlerini geçirir, çeşitli sohbetler ederdi. Evliya Çelebi'nin anlattığına bakılırsa, işten güçten düşmüş bazı yaşlı kimseler ilerleyen yaşına rağmen çarşıda bir dükkânın önünde oturarak buradan gelip geçen gençler hakkında birtakım dedikodular yapmaktan geri durmazlar. Bunlar kendi aralarında bir takım tarihi menkıbeleri de anlatırlardı¹⁰⁸⁶. O, şehrin kuzeydoğusundaki Ahır Dağı'nın dibinde yer alan ve kaynak sularıyla meşhur Pınarbaşı mesire yerinin, ilim irfan ehlinin bir araya gelip dinlenip eğlendikleri bir mekân olarak bahseder¹⁰⁸⁷. Muhtemelen şehre yakın bağ ve bahçesi olmayan insanlar da özellikle sıcak mevsimlerde zaman zaman bu vb. mesire yerlerine tenezzüh etmek, dinlenip eğlenmek ve oradaki buz gibi akan sularda serinlenerek teneffüs etmek gayesiyle giderlerdi¹⁰⁸⁸.

Maraş'ın pazar ve panayır mahalleri ticari faaliyetlerin yanı sıra sosyal ve kültürel açıdan da önem arz etmektedir. Aşağıda üzerinde durulacak olan Maraş'ın hafta

¹⁰⁸⁶ Kendilerine bu gençlerden size ne fayda var denilse şöyle derler:

“Kocaldıkça gönül artar kara gözlülere meyli

Benim pîr olası gönlüm kocaldıkça gönül ister.” (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 175-176. Hatta 165 yaşında olduğunu iddia eden bir ihtiyar: “*Selim Han Mısır'a giderken on bir yaşında idim. Ilıcak belinde Osmanlı alaylarını seyrettik.*” diye Evliya'ya bir hatırasını anlatmıştır (*Aynı yer*).

¹⁰⁸⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 102.

¹⁰⁸⁸ Şemseddin Mağmumi, *Seyâhât Hâtıraları adlı eserinden naklen Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 58-61.

pazarları ile bilhassa panayırlar, diğer Osmanlı pazar ve panayırları gibi toplumsal kaynaşmanın ve kültürel etkileşimin sağlandığı önemli sahalardır. Bu alanlarda bir araya gelen şehir ve köy ahalisi ile göçebe topluluklar karşılıklı olarak örf ve adetler ile dil özelliklerinde birbirlerini etkilemekte ve bütünleşmektedir¹⁰⁸⁹.

Maraş şehir merkezinde çocuklar elbiselerini kendi başlarına giyebilecek yaşa gelince varsa mahallerindeki sıbyan mekteplerine veya mahalle mektebinin yerine geçen camideki Kuran kurslarına başlarlar. Burada başta Kur'an-ı Kerim'in okunması, farz ibadetlerini yerine getirecek ve günlük hayatında ihtiyaç duyduğu kadar dua ve ayetlerin ezberlenmesi, çeşitli temel dini bilgiler, basit hesap bilgileri, okuma ve yazma içeren temel eğitimi tamamladıktan sonra kızlar, hanımlığa mahsus ev işlerini yapacak şekilde başta anneleri ailenin diğer kadınları (nineler, teyze ve halalar vb) tarafından yetiştirilir¹⁰⁹⁰.

Erkek çocuklar, isterlerse medreseden önce şehirdeki Şems Hatun, Şadi Bey ve Hazineardı buk'alarında orta eğitimini alırlar. Daha sonra ise Bağdadiye, Bektutiye ve Taş medreselerinde tahsillerine devam edebilirlerdi. Buralarda başarı ile mezun olup icazet alanlar, Maraş'ta yüksek dereceli medreseler olmadığından başka şehirlerdeki yüksek dereceli medreselerde eğitimlerine devam etmekteydiler. Hatta başka yerlerdeki meşhur ulemadan özel dersler almaktaydılar¹⁰⁹¹.

Şehirde ayrıca yaş sınırı olmadan genç, orta yaşlı, ihtiyar her zümreden insanın, gerekli dini ilimleri dinleyerek ve yaşayarak öğrendikleri, ruh ve nefis terbiyesini yaptıkları İsa baba, Seyyid Mazlum, Bum Dede, Çomak Baba ve Ümmet Dede zaviyeleri gibi yaygın resmî olmayan pek çok eğitim kurumları vardı.

Bir de adı konulmamış bir aile okulu vardı ki, orada çocukların eğitimi için anneler, babalar, nineler, dedeler devreye giriyordu. Özellikle genç kızlar gündelik hayata dair birçok şeyi anneleri ve ninelerinden öğreniyorlardı. Kızların eğitiminden, ev bark sahibi olmalarından, barındırılmalarından sorumlu olan onlardı. Okumayan erkekler babalarının yanında veya başka bir ustanın yanında çırak-kalfa-usta ilişkisi içerisinde bir mesleği öğrenirlerdi¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁹ Bruce Mc Gowan, "Tüccarlar ve Zanaatkârlar", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul 2004, s. 822; Mehmet Yıldırım, "Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ın İktisadi ve Sosyal-Kültürel Hayatında Pazar ve Panayırların Rolü", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. 1, Kahramanmaraş 2013, s. 362.

¹⁰⁹⁰ İpçioğlu, *a.g.m.*, s. 153.

¹⁰⁹¹ Şakaik-i Numaniye, C. 3, s. 125; T. Özcan, *a.g.m.*, s. 54.

¹⁰⁹² İpçioğlu, *a.g.m.*, s. 156-157.

İncelenen belgelerden Maraş'ın dini ve hukuki hayatına dair ulaşılan bazı bilgilerin verilmesinin şehir hayatının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı için kısaca verilecektir. Şehir ve kasabalarındaki ehl-i sünnet mezhebine mensup bütün imam, şeyh ve hatipler, cami, medrese, tekke ve çeşitli mahfillerde kutsi kaynaklara ve muteber kitaplara uygun olarak ve hurafelerden uzak bir şekilde Müslümanlara nasihatte bulunurlardı¹⁰⁹³. Maraş sakinlerinden olup âlim, fazilet sahibi, tarikat ehli Seyyid Şeyh Mehmed'e, Müslümanları her gün cami ve mescide toplanmaya çağırdığı, namaza şevklendirerek teşvik ettiği kısaca halkı ahlaki ve dini konularda eğittiği için Maraş valileri tarafından kendisine her ay bir yeni eşrefi altın ve 300 sağ akçe ücret verilmiştir. Bu vazife için kendisine hüccet ve temessük verilen Şeyh Mehmed'e Maraş Kadısı Yahya Efendi'nin merkezî hükümete gönderdiği arz üzerine berat-ı şerif verilmiştir¹⁰⁹⁴.

Merkezî hükümet de toplumun manevi irşadı hususunda zaman zaman yerel idarecilere çeşitli emirler gönderirdi. Nitekim Vezir Amcazâde Hüseyin Paşa, sadreti sırasında (1697-1702) Anadolu ve Rumeli'deki tüm sancak ve eyaletlerdeki kadı ve müftülere yolladığı buyrulduyuyla "*Din doğru nasihattir.*" Hadis-i Şerifine uygun olarak halka nasihat etmelerini, birtakım yanlış ve sapkın fikirlerle halkın huzur ve güvenliğini zedeleyen ulemanın yerli yerince teftiş edilerek yanlışlığı tespit edilen ehl-i ilim mensuplarına kendileri ve eğitimlerine çekidüzen vermeleri hususunda tembihatta bulunmaları istenmiştir. Ayrıca İslam ve imanın şartları hususunda toplumun tüm kesimlerinin sağlıklı bilgilendirilmesi, bunların ibadetlerini doğru ve huzurlu bir şekilde yerine getirmesi, ümmetin birlik ve bütünlüğünü zedeleyen ve nefrete sebep olan bidat ve yanlış hareketlerden sakınmaları ve sakındırmaları sıkı sıkıya tembih edilmiştir¹⁰⁹⁵. Başka bir belgeden anlaşıldığına göre Maraşlı Şeyh Muhammed, İstanbul'da izinsiz olarak kürsüye çıkıp anlattığı birtakım yanlış fikirlerle halk arasında karışıklığa sebebiyet verdiğinden kendisinin vaaz u nasihatten men edilerek ve tembih edilmesi, eğer yaptıklarından vazgeçmezse Maraş tarafına gönderilmesi için İstanbul Kaimmakamına hüküm yazılmıştır¹⁰⁹⁶.

Maraş halkı kendilerini veya şehri ilgilendiren herhangi bir umumi mesele karşısında bizzat kendileri topluca¹⁰⁹⁷ veya temsilcileri mesabesindeki şehir ileri gelenleri

¹⁰⁹³ BOA, C..EV., 113/5615.

¹⁰⁹⁴ BOA, C..EV., 4/192.

¹⁰⁹⁵ Özkan, *a.g.t.*, s. 210; BOA, M.d., 112: 191, 193.

¹⁰⁹⁶ BOA, M.d., 110: 11/37 (Evail-i Za 1108/22-31.05.1697).

¹⁰⁹⁷ Belgelerin diliyle "*ulema, suleha, eimme, hatib, sadat-ı kiram, zuema, erbab-ı tumar vesair fukarası*". (BOA, C..EV., 497/25138)

yani memleketin âyan ve eşrafı vasıtasıyla Mahkeme’de kadının veya eyalet divanında ehl-i örf idarecilerin huzuruna gitmekte, dertlerini ilgililere anlatmakta, buradan bir sonuç alamazlarsa ya toplu mahzar ve mektuplarla veya kadı arzlariyle hatta kendilerini temsilen gönderdikleri adamlarıyla seslerini İstanbul’a kadar işittirmeye çalışmaktaydılar¹⁰⁹⁸. Maraş kadısı olan Mevlana Esseyid Ali ile Maraş ayan ve eşrafı südde-i saadete yani İstanbul’a mektup ve mahzar göndererek Maraş Eyaleti Beylerbeyi Hasan Paşa’nın halka yaptığı envai zulümlerini Padişah’a bildirmişlerdir¹⁰⁹⁹. Başka bir belgeden; Maraş kalesindeki neferlerin, mahkemeye gelerek Kanuni Sultan Süleyman’ın Maraş’ta yaptırdığı Kale Camii’nin ve özellikle minaresinin zamanla harabe olduğunu söylemeleri üzerine Maraş Naibi Mevlana Abdullah’ın da durumu mektup ile merkeze arz ettiği anlaşılmaktadır¹¹⁰⁰.

Maraş’ta yaşayan bireyler de birbiriyle veya devlet ile olan alacak-verecek¹¹⁰¹, cinayet, haksız tekâlîfe maruz olmak, tımar veya zeametine haksız müdahale edilmesi¹¹⁰², iftiraya uğramak¹¹⁰³ gibi eşkıya saldırılarına maruz kalmak gibi çeşitli sorunlarını öncelikle yerel adli mercilere¹¹⁰⁴ buradan bir sonuç almaz ise veya kadının verdiği kararı beğenmezse Divan-ı Hümâyûn’a kadar şikâyetini götürebilirdi¹¹⁰⁵. Divan-ı Hümâyûn’a şikâyet edilse bile merkezî hükümet askerî sınıfındaki yerel idarecilerin dışındaki reayanın davalarının öncelikle Maraş Mahkemesi’nde şer’le görülerek halledilmesini emrederdi. Örneğin, Hüseyin ve kardeşleri, Maraş Kazası’nda, atadan dededen mirasla sahip oldukları mülk ev, bağ ve bahçelerine yabancılardan Mahmud Efendi’nin

¹⁰⁹⁸ Bir örnek için bkz. BOA, C..ML. 14729.

¹⁰⁹⁹ BOA, M.d., 75: 153/281. Elbistan kazası ahalisinin beylerbeyi voyvodalarının kendilerinden haksız olarak talep ettikleri tekalif-i şakka karşısında yazı ile başvurup bu haksızlığın giderilmesi için Padişah’tan yardım talepleri için bkz. *Mühimme Defteri* 90, s. 156. Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 31: 319/1222 (Evahir-i Za 1110/20-30.06.1699).

¹¹⁰⁰ BOA, Ş.d., 20: 18/73 (Evail-i Ş 1106/17-27.03.1694).

¹¹⁰¹ Maraş beylerbeyi Hasan Paşa ve mütesellim Ahmed arasındaki alacak davası ile ilgili BOA, Ş.d., 8: 111/492 (Evail-i Ş 1083/22.11-01.12.1672). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 15: 89/390 (Evahir-i Ca 1102/20.02-02.03.1691); BOA, Ş.d., 15: 51/229 (Evasıt-ı Ca 1102/10-20.02.1691); BOA, Ş.d., 15 48/218 (Evail-i Ca 1102/31.01-10.02.1691); BOA, Ş.d., 8: 6/11 (Evail-i M 1083/29.04-09.05.1672); BOA, Ş.d., 11: 225 (Evail-i B 1099/02-12.05.1688); BOA, Ş.d., 4: 360/1442 (Evail-i R 1081/18-28.08.1670); BOA, Ş.d., 2: 312/1222 (Evasıt-ı Z 1063/02-12.11.1653).

¹¹⁰² BOA, M.d., 81: 90/200 (S 1025 /02-03.1616).

¹¹⁰³ BOA, M.d., 81: 95/210 (13 S 1035/14.11.1625).

¹¹⁰⁴ BOA, Ş.d., 31: 82/329; BOA, Ş.d., 18: 339/1535 (Evasıt-ı Ra 1106/30.10-10.11.1694).

¹¹⁰⁵ Maraş alaybeyi Mehmed’in Ali Kasım adlı kişiye olan borcunu ödememesi ile ilgili bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 8: 6/11 (Evail-i M 1083/29.04-09.05.1672). Maraş’ın Çukuroba Mahallesi’nde oturan İsmail’in buradaki bir taş ahırına bazı kimselerce yapılan haksız bir müdahaleyi nasıl İstanbul’a kadar taşıdığı ve Devletin en sıkışık bir durumda yani Kutsal ittifak ile savaştığı felaket yıllarında bu basit meselede takındığı tavır için bkz BOA, Ş.d., 29: 274/1217 (Evail-i R 1110/07-17.10.1698). Başka misaller için bkz. BOA, Ş.d., 11: 52 (Evasıt-ı Ca 1099/14-24.03.1688); BOA, Ş.d., 16: 125/607 (Evasıt-ı Ş 1103/28.04-08.05.1692); BOA, Ş.d., 15: 89/389 (Evahir-i Ca 1102/20.02-02.03.1691).

yetmiş seksen evleriyle gelip konup çeltik harmanlarını, bağ ve bahçelerini harap ettikleri gibi arazilerine ağaçlar dikmek suretiyle fuzuli olarak karışmalarını İstanbul'a şikâyet etmişlerdir. Merkezden Maraş beylerbeyi ve kadısına gönderilen hükümle adı geçenlerin davalarının mahallinde şer'le görülerek mağduriyetlerinin giderilmesini yetkililere emretmiştir¹¹⁰⁶. Kadı, mahkemede davaları çözüme kavuşturma aşamasında gerektiğinde, naipleri aracılığıyla olayın gerçekleştiği yerde keşif yaptırarak ilgililere keşif hücceti verirdi. İnsanlar da davalarının muhakemesi safahatında hem bu hüccetleri hem de şeyhülislamdan kendi iddialarıyla ilgili aldıkları fetvaları mahkemeye sunarlardı¹¹⁰⁷. Kars-ı Zülkadriye sancağında Gök Veliolu Veli ve çevresindeki eşkıyalar, Havva Hatun adındaki kadının kocası Hüseyin'i katledip malını yağmalamışlardı. Kadı, naibi marifetiyle olayla ilgili mahallinde keşif yaptırarak Havva Hatun'a keşif hücceti verdi. Davacılar, iddialarıyla ilgili şeyhülislamdan da fetva almışlardır. Meselenin yansıdığı Divan-ı Hümâyûn'dan, keşif hücceti ve fetvaya uygun olarak halli için Maraş beylerbeyi, kadısı ve Kars-ı Zülkadriye Kadısına hüküm yazılmıştır¹¹⁰⁸. Ehl-i örf ve ehl-i şer'in davaları ise mahalli mahkemede çözüme kavuşturulmazsa genellikle Divan-ı Hümâyûn'da görülürdü¹¹⁰⁹. Şehirdeki seyitlerin çeşitli davalarıyla eyaletteki nakibüleşraf kaymakamı ilgilenirdi¹¹¹⁰.

İnsanlar, borçlanırken mahkemede kadı ve şuhudu'l-hal denilen şahitler önünde bu alacak-verecek meselesini, şer'iyeye sicillerine de kaydetmek suretiyle resmileştirerek mahkemeden hüccet denilen bir belge alırlardı¹¹¹¹.

¹¹⁰⁶ BOA, Ş.d., 8: 4/1 (Evail-i M 1083/29.04-09.05.1672).

¹¹⁰⁷ BOA, Ş.d., 20: 66/278 (Evahir-i Ş 1106 /06-16.04.1695). Gani Yusufolu Ahmed Bey, Aziz sancak beyi iken, Seyyid Mehmed'in babasını darb eder ve zorla akçelerini alır. Daha sonra Ahmed'in babası bu darbin tesiri ile hayatını kaybeder. O zaman küçük olan Mehmed büyüdüğünde, Ahmed Bey'i' dava edince davayı kazanır. Fakat Ahmed, zaman aşımı olmuştur diyerek bu karara itiraz edince Mehmed de konu ile ilgili olarak şeyhülislamdan fetva alır (BOA, Ş.d., 14: 100/432 (Evail-i Z 1110/31.05-09.06.1699).

¹¹⁰⁸ BOA, Ş.d., 15: 72/325 (Evasıt-ı Ca 1102/21-31.07.1691).

¹¹⁰⁹ Maraş Beylerbeyi Hasan Paşa ve mütesellim Ahmed arasındaki alacak davası ile ilgili bkz. BOA, Ş.d. 8: 111/492 (Evail-i Ş 1083/22.11-02.12.1672). Maraş Elbistan Kazası halkının birleşerek kendilerine zulmeden şakileri Mahkemeye bildirmeleri ve Kadının da bu şikâyetleri mektupla Merkeze bildirmesi ile ilgili bir hüküm için bkz. BOA, M.d., 111: 227/780 (Evail-i Ş 1111/22-31.01.1700). Halkın kendilerinden fazladan vergi talebinde bulunan idarecileri Divan-ı Hümâyûn'a şikâyet etmeleriyle ilgili olarak bkz. BOA, Ş.d., 6: 48/207 (Evail-i Za 1077/25.05-05.06.1667). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 13: 266/1248 (Evail-i Ş 1100/ 02-12.02.1699); BOA, Ş.d.,13: 229/1077 (Evahir-i B 1100/11-21.05.1689); BOA, C..ML., 15521.

¹¹¹⁰ BOA, Ş.d., 7: 44/172 (Evahir-i R 1082/27.08-08.09.1671).

¹¹¹¹ Örneğin bkz. BOA, İ.E..ADL., 1/88 (23 R 1096/27.02.1685); BOA, Ş.d., 11: 414 (Evasıt-ı N 1099/10-20. 07.1688).

Bu dönemde bazı mütegalibe kimseler ve resmî görevliler, insanların devlet dairelerinde olan işlerini yapmaya kalkışması esnasında aracılık ederek rüşvet talebinde buldukları da belgelere yansımıştır¹¹¹².

2.5. Sancakta Sosyal Tabakalaşma

Maraş şehir nüfusunun asıl önemli kısmını sınaî ve ticari faaliyetlerle meşgul halk meydana getiriyordu. Fakat yönetim merkezi olması ve şehirde çok sayıda dini ve sosyal müesseselerin yer alması, nüfusun çok çeşitli sosyal gruplardan meydana gelmesini de sağlamıştır. Maraş Sancağı'nda sosyolojik anlamda bir sınıfsal ayrışım görülmemektedir. Bunun yerine sosyal statünün belirlediği bir sosyal tabakalaşma görülür. Fakat toplum içerisinde insanların biyolojik olduğu kadar, sosyal bakımdan da yani ihtiyaçları, gelirleri, yaşayışları, giyinişleri, çalışma ve istirahat saatleri, örf ve adetleri vb. açılardan da birbirlerinden farklı yönleri vardı.

Sosyal yapı üzerinde sosyal hayatın şekillenmesine yön veren faktör, din, toplumsal statü ve sosyal tabakalaşmadır. Sosyal tabakalaşma terimi ise belirli bir nüfusun hiyerarşik olarak sosyal manada üst üste gelen sınıflar halinde farklılaşması ve genel olarak otorite, prestij, statü ve güç gibi çeşitli değişkenlere göre nüfusun farklılaşmasının hiyerarşik sıralanması anlamında kullanılmıştır. Benzer özellikleri taşıyan insanlardan oluşan sosyal gruplar, sahip oldukları değerlerin geçerliliğine göre toplum içerisinde bir tabakalaşma teşkil etmişlerdir¹¹¹³.

Aslında Osmanlı toplumunda yasal olarak kabul edilen bir irsi aristokrasi yoktu¹¹¹⁴. Ancak toplumsal düzen içerisinde sosyal hayatın sağlıklı işleyebilmesi için gerekli olduğuna inanılan iki büyük sınıf mevcuttu. Birincisi; hükümdarın otoritesini temsil eden ve yönetici sınıfını oluşturan askerîler diğeri ise idare ile ilgisi olmayan, muhtelif din ve soylara mensup fiili üretimin yanı sıra vergi ödemekle yükümlü olanların teşkil ettiği yönetilenler sınıfı yani reaya idi¹¹¹⁵. Maraş Şehri'nde sosyal hayatı şekillendiren bu iki sınıf üzerinde durularak dönemin toplum yapısı incelenmeye çalışılmıştır.

¹¹¹² İnsanların ehl-i örf veya ehl-i şer' nezdinde giriştikleri işlerinde naip ve ehl-i örfü ayarlayarak kendileri için halktan rüşvet alıp karşılığında Müslümanların işlerini yaptırın kişiler için bkz BOA, Ş.d., 20: 66/278 (Evahir-i Ş 1106 /05-15.04.1695). İstisnai bir örnek olarak Maraş kadısı Nazki Abdullah Efendi'nin halktan rüşvet istemesi de belgelere yansımıştır (BOA, MM.d., 2926: 14 (23 M 1093/01.02.1682).

¹¹¹³ Eyüp Kemerlioğlu, *Toplumsal Tabakalaşma*, Erzurum 1990, s. 15; *Ergenç, Ankara ve Konya*, s. 126.

¹¹¹⁴ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s. 33.

¹¹¹⁵ Halil İncalcık, "The Nature of Traditional Society", *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy Collected Studies*, London 1978, p. 44.

2.5.1. Askerîler

İdari, mali, güvenlik ve eğitim gibi alanlarda hizmet veren askerî sınıfının, vergi muafiyeti yanında *askerî kassamlar* tarafından terekelerinin taksim edilmesi ve kadı-asker mahkemesinde yargılanmaları gibi ayrıcalıkları vardı¹¹¹⁶. Osmanlı toplumunda kullanılan “*askerî*” kavramı; fiili olarak askerî hizmette bulunan gerçek askerler ile bunların çocukları, eşleri, diğer aile fertleri yanında emekli olanları; Padişah beratı ile tayin edilmiş kamu görevlileri (memurlar, kâtipler, mültezimler, eminler vs.), yargı ve eğitim işlerini yürütenler (kadı, naip, müderrisler, mülazımlar vs.), vakıf hizmetlileri (mütevelli, cabi, nazır, kâtip vs.), dini hizmetleri yerine getirenler (imam, hatip, müezzin, hafız, zaviyedar, türbedar, kayyum, ferraş, seyit ve şerif gibi Hz. Peygamber soyundan gelenler vs.) ve devlet tarafından görev karşılığında vergiden muaf tutulan çeşitli zümreleri (köprücü, derbentçi, madenci, tuzcu, atmacacı vs.) içerir¹¹¹⁷.

Askerî sınıf mensupları tüm ekonomik zenginliklerini devlete yaptıkları hizmetleri karşılığında hazineden, dirlikten ve vakıflardan aldıkları gelirlere borçlu iken, reaya sınıfı mensupları ise toplumun ihtiyaç duyduğu maddeleri üreterek, üretilen malların dağıtımını yaparak kazanç sağlamaktaydılar. Ancak askerî zümrenin bu zenginliği görevde kaldıkları sürece vardı. Çünkü bu kişilerin mal varlıkları her an devlet tarafından müsadere edilebilmekteydi¹¹¹⁸. Maraş sancağında hükümdarın mutlak otoritesini temsil eden askerî sınıf, *ehl-i örf* (ümera) ve *ehl-i şer'* (ulema) olmak üzere başlıca iki kısımdı¹¹¹⁹.

2.5.1.1. Ehl-i Örf (Ümera)

Merkezî hükümetin Maraş sancağındaki adalet ve eğitim işleri dışındaki her türlü işlerini yürüten beylerbeyi, alaybeyileri, subaşılar, bunların köy ve kasabalardaki kişisel adamları, çeribaşı, çeri sürücü, eminler, çavuşlar, tımar defterdarı, defter emini, defter kethüdası, yeniçeri serdarı, kethüdayeri, tımar ve zeamet sahipleri, asesler, asesbaşılı ve merkezden atanan mübaşirler vb. devlet memurlarına Osmanlı yazışma di-

¹¹¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassam Defterleri”, *Belgeler*, S. 5-6, Ankara 1993, s. 4.

¹¹¹⁷ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, s. 49-53; Halil Sahillioğlu, “Askerî”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 488-489. Bu kavram hakkında daha geniş bilgi için bkz. Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545- 1659)”, s. 4, 5 vd. I.Selim Kanunnamesine göre, kimlerin *askerî sınıfa* dâhil edileceği ile ilgili bkz. Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kanunnameleri (1512-1520)*, Ankara 1995, s. 74, 75 ve 77.

¹¹¹⁸ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 155, 161.

¹¹¹⁹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 126.

linde “*ehl-i örf*” deyimini kullanılmıştır¹¹²⁰. “*Ağa, Bey, Emir, Alemdar, Beşe, Çavuş, Sipahi*” gibi unvanlara sahip bu zümrenin temel görevi hükümet emirlerini ve mahkeme kararlarını yerine getirmek, eyaletin askerî ve mali işlerini yürütmek ve sancağın asayişini sağlamaktı¹¹²¹.

Osmanlı toplumunda ehl-i örf taifesinin taşradaki sosyal mevkileri, devletten aldıkları görev ile orantılıydı. Padişahın otoritesini temsil eden taşra ümerası, hiyerarşik düzende belirli bir süre için tayin edilirdi. Devlet hizmetinde olmalarından dolayı sahip oldukları siyasi nüfuzları ve gelir durumları sosyal statülerini belirlemişti. Toplumun üst tabakalarında yer alan bu unsurlar, özel servet yapabilme olanakları yanında gelirlerinin bir kısmını hayır ve muhtelif işlere sarf edebilme imkânına sahiptiler¹¹²².

Maraş sancağı eyalet merkezi olduğundan taşra idaresinin en yetkili görevlisi Beylerbeyinin ikamet mekânıydı. Beylerbeyi, şehirde imar ve iskân hareketlerine de bizzat katılmıştır¹¹²³.

Şehirde ehl-i örf taifesinden dikkat çeken diğer bir zümre de kale muhafızlarıydı. Haklarında Birinci Bölümde bilgi verilen ve yaklaşık seksen kişiden oluşan Maraş kalesi personeli, kale dizdarının idaresinde kale kethüdası, mustahfiz yani kale erleri, kale topçusu, cebeci, tüfek endaz gibi değişik askerî sınıflara mensuptu.

Maraş sancağında önemli sayıda bulunan bir diğer grup da tımar ve zeamet tasarruf eden dirlik sahipleriydi. Evliya Çelebi, 1671 yılında sancakta toplam olarak 1018 adet tımar ve zeamet var olduğunu söylemektedir¹¹²⁴. Evliya’nın naklettiği bu bilgileri, 17. yüzyılın başlarında yazılan kaynaklardan naklettiğinden, her ne kadar güncelliği ve güvenilirliği olmasa da bu dönemde Sancakta en az bin civarında “*ağa*” unvanlı¹¹²⁵ zuema ve erbab-ı tımarın bulunduğu tahmin edilmektedir.

¹¹²⁰ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 17, 110-111, 242. Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli, “*ehl-i örf*”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, s. 519-520. Maraş sancağında bulunan bütün ehl-i örf idarecileri hakkında geniş bilgi Birinci Bölümde ilgili kısımda verilmiştir.

¹¹²¹ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 17, 110-111, 242.

¹¹²² Y. Yücel, “Osmanlı İdari Yapısında Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, s. 496-497.

¹¹²³ BOA, M.d., 75: 153/281 (1013/1604-1605).

¹¹²⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 174-5. Ayn-i Ali Efendi’nin 1609 tarihli risalesinde ve Hezarfen Hüseyin Efendi tarafından 1086/1675-76 tarihinde kaleme alınan “*Telhisü'l-Beyan*” adlı eserde Maraş sancağında 10 tanesi zeamet ve 1107 tanesi tımar olmak üzere toplam 1117 kılıç olduğu anlaşılmaktadır (Ayn-i Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 50-51; Hezarfen Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 127).

¹¹²⁵ Bunlardan bazılarının adları, “... *erbab-ı tıardan Sefer Ağa, Mehmed Ağa, Halil Ağa, Ahmed Ağa, diğer Ahmed Ağa, Ali Ağa, Murtaza Ali Ağa, Bayram Ağa, Ahmed Ağa, Osman Ağa, Ali Ağa, diğer Mehmed Ağa, Bilal Ağa, Mustafa Ağa, diğer Mehmed Ağa, Musa Ağa, Musli Ağa, Fazlı Ağa, Mahmud Ağa, İbrahim Ağa, Fettullah Ağa, Receb Ağa, İshak Ağa, diğer Musa Ağa, Seyyid Ahmed Ağa ve Abdurrahman Ağa...*”, şeklinde bir belgeye yansımıştı (BOA, İ.E..ADL., 1/88 (23 R 1096/27.02.1685)).

2.5.1.2. Ehl-i Şer' (Ehl-i İlim/Ulema)

Askerî sınıfa dâhil diğer bir grup ise, *ehl-i ilim* veya *ulema* da denilen ehl-i şer'¹¹²⁶ zümresi idi. Ehl-i ilim sınıfını eğitim-öğretim kurumlarının tüm personeli, ilimle meşgul olanlar, dini hizmetleri yürüten cami ve mescit görevlileri, tekke ve zaviyelerde görevli tarikat erbabı, vakıfların her türlü işlerini yürüten kadrolar, kadılık teşkilatı mensupları ve eşleri oluşturmaktaydı. Yine ehl-i ilim zümresinden sayılan devletin kendilerine tanımış olduğu bazı haklar sebebiyle askerîler arasında yer alan diğer bir zümre ise seyitlerdir.

Maraş sancağında toplum yapısının seçkin bir sınıfını oluşturan ve şehirde pek çok eğitim ve dini kurumun varlığından ötürü sayıları bir hayli fazla olan ilmiye mensupları, şehirdeki eğitim-öğretim ve adli işleri yürütürlerdi. Bu hizmetlerine karşılık olarak bağlı buldukları vakıflardan ve yürüttükleri işlerden aldıkları harçlarla maişetlerini temin ederlerdi¹¹²⁷. Genellikle “*Efendi, Halife, Şeyh, Molla*” gibi unvanları kullanan ehl-i şer', dini hizmetlerde görev almalarından dolayı toplum içerisinde ehl-i örften daha fazla itibar görürlerdi¹¹²⁸. Daha önce izah edildiği gibi görevleri gereği toplumu yönetmek, eğitmek ve aydınlatmakla yükümlü olan ehl-i şer', toplumsal yapı içerisinde piramidin en üst tabakasında yer almıştı¹¹²⁹. Maraş Sancağı'ndaki ilmiye sınıfının en önde gelenleri, Maraş kadısı veya naibi, müftüsü, nakibüleşrafi; medreselerin müderrisleri; camilerin imam-hatipleri, müezzinleri, şeyhülkurrallar; zaviyelerdeki zaviyedârlar, tekke şeyhleri, vakıfların nazır ve kâtipleri idi.

2.5.2. Reaya

17. yüzyılda Maraş sancağı nüfusunun askerîlerin dışındaki diğer asıl önemli bölümünü reaya yani herhangi bir resmî görevi bulunmayan halk teşkil ediyordu. Reaya sınıfı, temel geçim kaynakları ziraat, hayvancılık, ticaret ve sanayiye dayanan faaliyetlerinden elde ettiği gelirin belli bir miktarını devlete vergi olarak ödemekle mükellef zümreydi. Maraş şehir merkezinde yaşayan nüfusun çoğunluğunu da askerî sınıf dışında kalan ve reaya denilen şehir halkı oluşturmaktaydı. Şehir halkı içerisinde değişik işlerle uğraşan tüccar, esnaf ve zanaatkârlar ile şehir dışından gelen işsizler, esnaf örgütüne dâhil olmayan seyyar satıcıları saymak mümkündür¹¹³⁰.

¹¹²⁶ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 110.

¹¹²⁷ Ortaylı, “Kadı”, s. 70-73. Maraş'taki örnekler için aşağıda, Dördüncü Bölümde, ilgili başlığa bkz.

¹¹²⁸ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 133.

¹¹²⁹ Yücel, “Taşra Ümerasının Yerine Dair Düşünceler”, s. 503.

¹¹³⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, (Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s. 471-477.

Kaynakların eksikliğinden dolayı bu dönemdeki reayanın ekonomik durumu dahası serveti hakkında herhangi bir malumat elde edilememiştir. 17. yüzyılda reaya içerisinde Hoca Durdu, Timur Paşa, Hatipzade ailesinden Müderris Mehmed Efendi, Kalender Çelebi, Ahmed Çelebi ve merhum Ahmed Çelebi'nin oğlu Ali Çelebi; Ahmed Paşa, Bayezidzade Abdullah Efendi ve onun oğulları Veli, İskender ve Salih beyler gibi çeşitli dini ve sosyal kurumlar inşa edip onların gelirleri için vakıf tesis ettiren şahısların önemli servetlerinin olduğu düşünülebilir.

Şehir hayatında devlet ile reaya arasında hem halkın temsilcisi hem de devlet hükümlerinin takipçisi eşraf ve âyandı. Genel anlamda şehrin önde gelenleri olarak bilinen bu grup; zengin tüccarlardan, yaşlı ve emektar esnaftan, ulema, şeyh, imam ve hatip gibi din adamlarından vücuda gelmişti¹¹³¹. Şehrin idaresinde örf ve ilmiye mensubu devlet görevlilerinden başka şehir halkını âyan ve eşraf, zengin tüccarlar ve lonca görevlileri temsil etmekte ve şehir hayatında etkili olmaktaydılar. Bu sebeple yönetici konumunda olan askerî sınıf mensupları, görev bölgelerinde olan esnafla ilişkilerini iyi tutmak zorunda idi¹¹³².

2.6. Maraş Sancağı'nda Aşiretler, Aşiret Eşkivalıkları ve Aşiretlerin İskânı

Osmanlı toplum yapısını oluşturan önemli unsurlardan birini konargöçer¹¹³³ olarak bilinen aşiretler oluşturmaktaydı¹¹³⁴. Aşiret, yarı göçebe hayatı yaşayan, boy'un altında, cemaatin üstünde bir topluluk¹¹³⁵, akrabalık ilişkilerine dayanan, ortak çıkar ve yarar sağlamak için bir araya gelen insanların oluşturduğu birlikteliktir¹¹³⁶.

¹¹³¹ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 140.

¹¹³² İncalık, *Klasik Çağ*, s. 167.

¹¹³³ Konargöçerler ile ilgili bkz. Latif Armağan, "Osmanlı Devleti'nde Konargöçerler", *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 142-150. Osmanlı toplumunda şehirliler ve köylülerin durumu ile ilgili bkz. Feridun M. Emecen, "Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler", *Osmanlı* (Edit. Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), C. 4, Ankara 1999, s. 91-97. Göçebeler ile ilgili bkz. İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 132-141; Mehmet Emin Üner, *Aşiret, Eşkiva ve Devlet*, İstanbul 2009.

¹¹³⁴ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s.12; Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989, s. ix; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 14. Konargöçerler, 1580-90 döneminde Zülkadriye'de toplam nüfusun % 54'ünü, Haleb Beylerbeyliğinde % 58'ini, Bağdad Beylerbeyliğinde % 62'sini oluşturmuyordu (Rhoads Murph, "Some features of Nomadism in the Ottoman Empire", *Journal of Turkish Studies*, C. 8 (1984), s. 188-9).

¹¹³⁵ Mükrimin Halil Yinanç, "Aşiret", *İA*, C. 1, İstanbul 1993, s. 710; Yusuf Halaçoğlu, "Aşiret", *DİA*, C. I, İstanbul 1991, s. 9.

¹¹³⁶ Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), İstanbul 2000, s. 78.

İncelediğimiz belgelerdeki¹¹³⁷ aşiret¹¹³⁸ ve cemaat¹¹³⁹ tabirlerinin genellikle aynı anlamda olduğunu belirtmekte fayda vardır¹¹⁴⁰. Biz de bu kelimeleri aynı şekilde kullanmayı daha uygun gördük.

2.6.1. Maraş ve Çevresindeki Aşiretler

2.6.1.1. Dulkadirli Türkmenleri

Osmanlı Anadolu'sunda göçebe grupların en yoğun olarak yaşadıkları yerlerden biri Maraş bölgesiydi¹¹⁴¹. Bu bölgedeki göçebe gruplar Dulkadirli Beyliği'nin bakiyesi olduklarından Osmanlı döneminde *Dulkadirli*¹¹⁴² *Türkmenleri* adı altında teşkilatlandırılmışlardı. Dulkadirli Türkmenleri, Anadolu'da geniş bir coğrafyaya yayılan göçebe grupların başında gelmekteydi. Bu grubun öz yurdu, Osmanlı döneminden önce Dulkadiroğullarının asıl merkezi olan Maraş ve Elbistan bölgesi olduğu halde bu gruba

¹¹³⁷ Araştırma dönemi ile ilgili olarak incelenen arşiv belgelerinde, taife, kabile, cemaat, oymak ve aşiret kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Bir belgede aşiret olarak adlandırılan bir grup, bir başka belgede cemaat olarak adlandırılmaktadır. Hatta bir belge içinde bile, önce aşiret olarak isimlendirilen bir grup, birkaç satır sonra cemaat olarak adlandırılmaktadır. Örneğin: "...*Kılıçlı taifesinden...*"(BOA, M.d., 100: 142/543), "...*Ekrad-ı Kılıçlı cemaati...*" (BOA, M.d., 101: 1/4; BOA, M.d., 99: 46-49/185), "...*Kılıçlı aşireti...*" ((BOA, M.d., 101: 23/71; BOA, C. DH., 257/12823). "*İlbeğlü cemaati* kadimi mahal-i iskânları olan Maraş ve kurbünde... *İlbeğlü taifesi* mukaddema 1104 senesinde Münbiç Revandan Nahiyesinde iskân... *Maraş İlbeğlüsü Kabilesinin* 35.142 rusum-u raiyetleri Maraş Beğlerbeğisi haslarından olduğu... *Maraş Kazası Yörükân cemaatlerinden... İlbeğlü nam Hamidlü cemaati...*" (BOA, C..ML., 15521). "...*Bahrilü ve Çoblu ve Çengalli ve Ağcakoyunlu ve Cerid ve Afşar ve sair aşiretlerden... Bahrilü Cemaati*'nden ..." (BOA, M.d., 129: 191). "... Rakka iskânından olub... *Bahrilü Aşireti* ..." (BOA, M.d., 153: 156). "... Göçebe taifesinden *Tacirli Türkmanı* ve *Kılıçlı Ekrâdi aşiretleri... Kılıçlı Aşireti* Maraş'a karîb olan Pazarcık Ovası'nda ve *Tacirli Cemaati* kâh Maraş Eyaleti dâhilinde... *Tacirli Cemaati* kadimden İfraz-ı Zülkadiriyye Mukâtaası tevâbiinden... *Kılıçlı Cemaati* dahi Ekrad Taifesi'nden olmalarından ..." (BOA, M.d., 153: 84).

¹¹³⁸ BOA, MM.d., 3134: 361 (4 L 1112 /14.03.1711). Aşiret; Arapça bir kelime olup, kabile teşkilat ve taksimatında en küçük cemaat anlamındadır. Bir büyük baba ile oğul ve torunlarından meydana gelen büyük aile demektir. Türkçeye geçen bu Aşiret kelimesi, anlam değişikliğine uğrayarak, büyük bir aile manasına değil, göçebe veya yarı göçebe hayatı yaşayan oymak veya boy manasına kullanılmaya başlanmıştır (Mustafa Öztürk, "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı", *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*, Kitabından Ayırbaşım, Antakya 1992, s. 3).

¹¹³⁹ Osmanlı döneminde konargöçerlerde, idari, askerî ve sosyal tabir olarak en yaygın olan kurum "cemaat"ti. Birbirleriyle uzaktan veya yakından akraba olan veya birbirlerini çok iyi tanıyan belirli sayıdaki haneden meydana gelen bu birim, bütün konargöçerlerin temel yapısı idi (İlhan Şahin, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'su Göçebelerinin İdarî ve Sosyal Yapısı", *İÜ TED*, S. XV (İstanbul 1995), s. 260).

¹¹⁴⁰ Cevdet Türkay, *Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2001, s. 17.

¹¹⁴¹ Maraş ve çevresinin konargöçerlik için sunduğu imkânlardan olsa gerek, 16. asrın başında, Osmanlı hâkimiyetine giren bölgede nüfusun büyük bir çoğunluğu hala konargöçerlerden oluşmaktaydı. 1526 yılında Maraş Kazası nüfusunun % 59,5'i (Solak, *Maraş Kazası*, s. 117-118), Zülkadriye Vilayeti nüfusunun ise % 70'i konargöçerdi (İ. Şahin, "Dulkadir Eyaleti", s. 552).

¹¹⁴² Dulkadir kelimesinin etimolojisi ve Dulkadirli Türkmenlerinin menşei ile ilgili tartışma ve görüşler için bkz. Arifi Paşa, *a.g.e.*, 20-22; Faruk Sümer, "Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar", *Kahramanmaraş 1. Kurtuluş Sempozyumu (10-11 Şubat 1986)*, Ankara 1987, s. 45; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 6-8; Mükrimin Halil Yinanç, "Dulkadirîliler", *İA*, C. 4, İstanbul 1993, s. 654; Tufan Gündüz, "Dulkadirli Türkmenleri", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 451.

mensup bazı kabileler, başta Çukurova bölgesi olmak üzere Bozok, Sivas¹¹⁴³, Kırşehir, Karaman, Ayntab, Mardin, Antakya ve Şam¹¹⁴⁴ civarına kadar yayılmışlardı¹¹⁴⁵. Hatta daha 16. yüzyılın başlarında bu ele mensup bazı oymakların Ankara yakınlarına kadar sokulmuş oldukları görülmektedir¹¹⁴⁶. Dulkadirli elinden birçok bölükler İran'a kadar gitmiş oldukları gibi, birtakım şubeler de, Diyarbakır bölgesindeki Bozulus'un Dulkadirli kolunu meydana getirmişlerdi¹¹⁴⁷. Sivas'ın güneyinden Malatya, Kayseri ve Maraş'a kadar yayılan ve III. Murad'ın annesi Nur Banu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırdığı camiinin vakfına bağlandığından dolayı “*Üsküdar Türkmeni*” olarak da belgelerde geçen Yeni-İl Türkmenleri, Dulkadriye ve *yabaneri* diye adlandırılan Haleb Türkmenlerinden teşekkül etmişti¹¹⁴⁸.

1526 yılında 26 taifeye¹¹⁴⁹ bağlı 784 cemaatten müteşekkil Maraş sancağında yaşayan Dulkadirli Ulosu'nun cemaat sayısının 1580'e gelindiğinde % 58,5'lik bir azalma ile 459'a düştüğü görülmektedir¹¹⁵⁰. Cemaat sayısında yarıdan fazla düşme olmasının sebebi bu ulusa bağlı cemaatlerin birçoğunun Maraş Kazası dâhilinde bulunan köylerde yerleşik hayata geçmeleridir. 1563 yılında 242 köy 132 cemaat tarafından tasarruf edilmekte yine aynı tarihte 169 mezraa da 71 cemaat tarafından tasarruf edilmektedir¹¹⁵¹.

16. yüzyılda ananevi sosyal yapılarını büyük ölçüde muhafaza eden Dulkadirli Ulosu bu sosyal yapılanma içinde Anamaslu (Karacalu), Dokuz (diğer adı Bişanlı), Küreciyan, Cerid, Peçenek, Maraş Kavurgalusu, Alcı, Döngelölü, Küşne, Dışarıcıyan, Ağ-

¹¹⁴³ BOA, TT.d., 402: 628, 656.

¹¹⁴⁴ BOA, TT.d., 402: 216, 575, 583, 654. “*Cemâat-ı Eymürlü tâbi'-i mezbur, Şam nevahisinde kışlayub, yaylarlar*” (BOA, TT.d., 402: 402, 416, 499, 575 ve muhtelif sayfalar).

¹¹⁴⁵ İlhan Şahin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Konargöçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları”, *Türk Kültürü*, C. XX, S. 227, s. 285-294.

¹¹⁴⁶ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 17.

¹¹⁴⁷ Bozulus'a dahil olan Dulkadirli teşekkülleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri, “Bozulus Türkmenleri (1540-1640)”*, Ankara 1997, s. 47-104.

¹¹⁴⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*, İstanbul 1992, s. 196; Sümer, “Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, s. 511-512. 1548'de Yeni-il'e mensup 68 oymağın 55'i, 1583'te ise 190 oymağın 149'u Dulkadirli idi. Bu yönü ile Yeni-il Türkmenleri adıyla oluşturulan bu teşekkülün de ana külesinin Dulkadirlilerden meydana geldiği görülmektedir (Tufan Gündüz, “Bozulus Ne İdi?”, *Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri*, s. 453. Selahattin Doğuş, “Maraş'ta Dulkadir Türkmenleri ve İsyancıları”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Edit. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş, 2008, s. 128). Yeni-İl Türkmenleri hakkında geniş bilgi için bkz. İlhan Şahin, *Yeni-İl Kazası ve Yeni-İl Türkmenleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1980, s. 155 vd.

¹¹⁴⁹ Bu taifelere bağlı cemaatler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Solak, “XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, (Edit. Yaşar Alparslan- Mehmet Karataş-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008, s. 127-167.

¹¹⁵⁰ Dulkadirli Ulosu'nu meydana getiren cemaatlerin nüfus rakamları ise şöyledir: 1526'da tahmini toplam nüfus 143.469, 1580'de ise 134.533 kişi olduğu görülmektedir (Solak, “Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri”, s. 148).

¹¹⁵¹ TKGMA, TT.d., 101: 1-197.

cakoyunlu, Eymir, Çimelü, Kızıllu, İmanlu Afşarı, Yuvalu, Tekelü, Varsak, Çağırğanlu, Evcı, Gündeşlü, Tacirli ve Eşkinciler gibi adlarla bilinen muhtelif boylardan meydana gelmekteydi¹¹⁵².

Dulkadirli Ulusu, geniş bir coğrafyayı yaylak-kışlak olarak kullanmaktaydılar¹¹⁵³. Bir boy beyinin idaresinde yazın otlak ve sularının bol, havasının da son derece elverişli olduğu Sivas, Elbistan, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Malatya ve Harput yaylalarında vakit geçirmekte, kışın ise kar düşmeyen veya ara sıra düşse bile düşmesiyle kalkması bir olan Çukurova, Maraş ve Amik ovaları ile Haleb, Şam ve Trablusşam¹¹⁵⁴ dolaylarına kadar inmekteydiler¹¹⁵⁵.

Maraş Sancağındaki cemaatlerin, araştırılan dönemde yani 17. yüzyılda yapılmış tam ve tafsilatlı tahrir kayıtlarına ulaşılmadı. Ancak Maraş Kazası avarızhanelerinin 1026/1617¹¹⁵⁶ ve 1106/1694-95¹¹⁵⁷ yıllarında tahriri yapılmıştır. Mufassal-icmal avarızhane defterleri formatındaki bu kayıtlarda Maraş Kazası'ndaki Yörüklerin avarızhanelere dâhil olanlarının listelerine ulaşabiliyoruz. Bu defter kayıtlarına göre Maraş Kazası'nda bu tarihlerde mevcut Yörük cemaatleri tablo 15'teki gibidir:

Tablo 15: Avarızhane Defterlerine Göre Maraş Kazasındaki Cemaat/Aşiretlerin Listesi	
<i>Nahiye'nin Adı</i>	<i>Aşiret/Cemaatin Adı</i>
Camustil	Erkek?, Hacılı, Ağcakoyuluk?, Göç Begilü, Camustil, Çermilü?, diğer Çermilü, Afşarlu, Öksüz
Zeytun	Mişelü?, Karamanlu, (Çakır?) Derelü, Sarı (Güzellü?), Bektaşlı Kürecisi, Hacı Ali Obası
Yenice Kale	Boz? Döngellüsü benam-ı İlbeyli, Kabaklu
Pazarcık	Dişarcıyan?, Tacirli-i? Pazarcık, Kesten? benam-ı (Kötürümoğlu?).
Haruniye	Koca Hasanlu maa Yolbasanlı maa (Eşekçi?), Adaklu, Döngellü, Kara Hamzalu, Kara Hacılı, Ağca Cihanlu, Hevke (Hevge)?, Orçanlı, Sadıklu, Çanakçı.
Andırın	Bektaşlı, Saru Danişmendlü, Beğsan, Dolayanlu, Edhemlü, Sarıca İnelü?, Tur Alilü, Sandıkçı?, Benam-ı Belenlü, Haraclu (Kıraçlu)?, Maksudlu, Sakçılı, Fakihlü, Gömeç?
Göynük	İsa Fakihlü, Eğlenlü, İshaklu, Tacirli, Fodal?, Çolak Kalender, Kılıç, Helete.

¹¹⁵² İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konargöçerler İncelemeler-Araştırmalar*, Ankara 2006, s. 190.

¹¹⁵³ Solak, "Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", s. 124-7.

¹¹⁵⁴ Dulkadirli Türkmenleri Trablusşam eyaleti dâhilinde kışlamaya geldiklerinde bunların her hanesinden 12 akçe, sahip oldukları her sürü için de bir koyun alınır. Bu Türkmen taifesinin ödediği yıllık kışlak resmi ise 1645'te 10 bin akçe idi (BOA, MM.d., 842: 21).

¹¹⁵⁵ Orhan Sakin, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul 2006, s. 62.

¹¹⁵⁶ BOA, MM.d., 43: 92-95.

¹¹⁵⁷ BOA, KK.d., 2626: 33-35/2. Sayfalarının bazıları eksik olan bu defter kayıtlarına göre adı geçen cemaatlerden Abdallu, Afşarlı Karamanlusu, Anamaslu Ceridi, Araban?, Çakal Demircülü, Çıkrıkçı Necarlüsü Bahtiyar Obası, Davud Hacılı, Durak, Evcı, Eylülü Karamanlusu, Fakihlü, Gurbet Neccarlüsü, Hüseyin Fakihlü, Hüseyin Hacılı, İtoğlu? Tacirlisi, Kancı Ceridi, Kara Süleymanlu, Geke (Keke), Mihmadlu, Musa Fakihlü, Yüreğir Neccarlüsü, Sökmenlü Karamanlusu, Tacirli, Tacirli-i Melik Ahmed cemaatleri 26 Z 1108 / 16.07.1697 tarihinde İfraz hassı arazisinde iskân edilmişlerdir (BOA, KK.d., 2626: 34-5).

Maraş Kazası Yörükleri	İlbeyli, Tacirli-i Kara Hamid ..., Tacirli-i (İt?) oğlu, Kızıllu, Kıllu, Çalab Verdili, Kavlaklu, Aşıklı, Tekelü, Tacirli, Seydilü an taife-i Küreciyan, Ali Hacılu an taife-i Küreciyan, Abidlu? (an taife-i Küreciyan), Tekelü, İnebeylü, Dikeç, Kara Süleymanlu, Dayanlu, Fakihlü, Döngellü, Adillü, Tat (Tatar?) Ali, Çakal Demircülü, Koyuncu Dokuzu, Musa Fakihlü, Şemseddinlü, Bekişlü?, Oruç Arablu Ceridi, Kazancılar? Ceridi, Hasanlu (an taife-i Küreci), Nadir Hacı Abdi, Tacirli-i Melik Ahmed, Mansuroğlu Tacirlisi, Kara Hasanlu Tacirli-i Uğrak? Kethüda ve Kethüda cemaati, Zeyneblü Ceridi, İlbeyli, Alcı, Toyulu (veya Toylu?), Kara Güvenç?, Hacılar, Demrek Karğuluk, Hamidlü, Bozlu Ceridi, İncilü, Sofuyanlu, Durabeyli Hacı Osman, Hüseyin Fakihlü, Hüseyin Hacılu, Kırgıl, Kızıl Alilü, Kufçu?, Bostancı, Tehmürek benam-ı Hazinedarlu, Kancı Ceridi, Kara Mehmed benam-ı Çoban Ali, Selek(n)lu?, Akdağlı, Şehir (veya Şehid?)lü, Koyuncuoğlu Gündeşlüsü, Dikilü (Dinilü?) Ağcakoyunlu, Evcı, Geke (veya Keke), Boynu Yoğunlu, Küçükülü benam-ı Evcı, Ağcakoyunlu benam-ı Yayı Veli, Döngellü benam-ı Hacı Divane, Araban?, Afşarlı Karamanlusı, Hacılu, Eyülü? Karamanlusı, Sökmenlü Karamanlusı, Soysalu, Ahmed Hacılu an taife-i Küreciyan, Kabal? Sarılı, Keçilü Bulanıklusu, Kürtül, Digaç Karalusı benam-ı Hacı Osman, Karalu Löklüsü?, Kabal? Halifelu benam-ı Evcı?, Kara (Löklü?)ü Kebir, Oruç Arablu Hacı Şeyh Obası, Gurbet Neccarlüsü, Çıkrıkçı Neccarlüsü Bahtiyar Obası, Durak?, Mihmadlu, Anamaslu Ceridi, Sofuyanlu?, Yüreğir Neccarlüsü, Sarız Neccarlüsü, Zeğallu? Ceridi, Yörükülü (veya Yoğunlu?), Sarı Mehmedlü benam-ı Hasanlu, Şekilü Hacı Mustafa Obası, İhsanlu?, Çakılı, Kayalu, İranlu (İrablu)? Kondu, Abdallu, Alemlü, Fazıllu (veya Kasallu?), Karaca Arablu?, Demrek, Yayılar, Sadak, Tahirlü, Hacı Mehmed Kürtüllü, Hasan Demircülü, Şevket?oğlu, Uzunlu Evcisi, Değşirli, Hasan Demircilü, Kekledanlu?, Dede Sülü, Selmanlı, Anamaslu Zakirlüsü, İnallu?, Davud Hacılu, Bektutlu, Tacirli reaya-yı Abdurrezzak Çelebi, Karamanlu, Hubaz?
Maraş Kazası Şarkıyan Yörükleri	Mamalı, Tahtalu (veya Yahyalu?), Dalğıç, Alcı Beyli, Arefe Ğazilü, Şeyh Mihmadlu benam-ı Sarılar, Selman Fakihlü, Karacalu, Kafır Kıran, Kafır Kocalu Ali Nar (Bar), Evcı, Battal (Zimmi?), Şambayadi, Selmanlı benam-ı Hamoruç?, Beydili, Ağcakoyunlu.

Bu iki kaynaktan başka incelenen arşiv belgelerinden de Maraş ve çevresinde yaşayan aşiretlerden bazıları hakkında birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgilerin bir kısmına başka konularda ve ileride gelecek başlıklarda değinilecektir. Burada derli toplu olmayan ve başka bahislerde geçen bilgiler tekrar edilmeden sadece bir fikir vermesi açısından belgelerde isimleri geçen bu aşiretler bir tablo halinde vermekle yetinilmiştir.

Tablo 16: 17. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Yaşadığı Arşiv Belgelerine göre Tespit Edilen Cemaatler/aşiretler

s.n.	Aşiret/cemaatin ismi	s.n.	Aşiret/cemaatin ismi	s.n.	Aşiret/cemaatin ismi
1	Abdallu ¹	14	Afşar ²	21	İsa Fakihlü ³
2	Çakallı ⁴	13	Akçakoyunlu ⁵	22	Bektaşlı ⁶
3	Tacirli Melik Ahmed ⁷	14	Alcı ⁸	23	Bektutlu ⁹
4	Beydili ¹⁰	15	Beziki ¹¹	24	Cerid ¹²
5	Çağıranlı ¹³	16	Hacılu Dokuzu ¹⁴	25	Çakallı Dokuzu ¹⁵
6	Doğanlı ¹⁶	17	Gündeşlü ¹⁷	26	Dede Sülü ¹⁸
7	İlbeyli (Hamidlü) ¹⁹	18	Kara Beydil oymağı ²⁰	27	Kara Hasanlu Ceridi ²¹
8	Kılıçlı cemaati ²²	19	Koca Atlı ²³	28	Musacalu ²⁴

9	Receblü Afşarı ²⁵	20	Rişvan ²⁶	29	Ağca Eylül ²⁷
10	Sakallu Ceridi ²⁸	23	Tacirli ²⁹	30	Selmanlı ³⁰
11	Bozkoyunlu ³¹	24	Karacalu ³²	31	Sadaka Demürcülü ³³
12	Zirekanlı ³⁴	25	Torunlu ³⁵	32	Çevkanlı (Çelikanlı?) ³⁶

Tablo notlarının açıklamaları:

¹ Valide sultanlara paşmaklık olarak tayin edilen İfraz-ı Zülkadriye Hassı Mukataası reayası olup Adana Sancağındaki Ayas, Berendi ve Kınık kazalarına yerleştirilen Abdallu cemaati yerlerini terk ederek Kütahya, Karaman, Maraş ve Adana eyaletlerinin bazı kaza ve karyelerinde bazı çiftlik sahibi güçlü kimselerin yanlarına kaçarak sığınmışlardı (BOA, MM.d. 3134: 207-8 (26 Ca 1112/8.11.1700).

² Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa, Afşar cemaatinin devlete yaptıkları hizmetlerden dolayı Rakka iskânından affedilmeleri istemiş bu husustaki gerekli izni de almıştır (BOA, M.d., 120: 153'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 122-123). Afşar Cemaatinin Ayntab ve Maraş'ta boş ve harap köylere iskân emri çıktıktan sonra, Zamantı'da yaylayıp Güvercinlik'te kışlamak üzere ahvallerine nizam verilmişti (BOA, M.d., 130: 264'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 123).

³ Bu cemaatten bazı kimselerin isimleri, üzerlerine edası lazım gelen vergilerini voyvodalarına ödemekte çıkardıkları zorluklar ile yazışmalara yansımıştır (BOA, Ş.d., 11: 474 (Evahir-i L 1099/19-29.08.1688).

⁴ Çakallı aşireti mensupları, Maraş kazası avarızhanelerine yazılmasına rağmen Kınık Kazasındaki Valide Sultan hassındaki cemaatlerin içine gidip saklanarak avarızlarını ödemişlerdir. Maraş Kazası halkının bu durumu Divan'a şikayetleri üzerine Kınık kazasına mecburi iskâna tabi tutulmuşlardır (BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696). Çakallı cemaatine mensup eşkiyanın, Tacirli ve İlbeyli eşkiyası ile birlikte Antakya ile Maraş arasındaki bölgede giriştikleri şekavet hareketleri için bkz (BOA, Ş.d., 15: 95/410 (Evahir-i Ca 1102/20.02- 02.03.1691).

⁵ BOA, Ş.d., 2: 332/1282 (Evasıt-ı Z 1063 /02-11.11.1653).

⁶ Bektaşlı cemaatinden Kürd Nebi gibi bazıları, 16. yüzyılın sonlarında Maraş ve çevresinde eşkiyalıklarla nam yapmıştı (BOA, C..ZB., 71/3545 (29 S 1119/01.06.1707)

⁷ aşiret mensupları, Maraş kazası avarızhanelerine yazılmasına rağmen Kınık hassındaki cemaatlerin içine gidip saklanarak avarızlarını ödemediler (BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696).

⁸ Şekavetlerinden dolayı Hama'ya iskânları emredilen, ancak daha sonra affedilerek Maraş'a tabi Elbistan nahiyesinde Ahsendere mevkiine yerleştirilen Kılıçlı cemaatinin, Doğanlı ve Alcı cemaatleri ile birlikte şekavete devam etmeleri üzerine Kıbrıs'a sürülmek üzere harekete geçilmiştir (BOA, MM.d., 8458: 161'101'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.111).

⁹ Bektutlu cemaatine ait vergi gelirleri, Maraş'ta Alauddevle Bey tarafından bina edilen Bektutiye Medresesi evkafına vakfedilmişti (BOA, Ş.d., 4: 106/459 (Evahir-i Ca 1076/29.11-09.12.1665).

¹⁰ Rakka'ya yerleştirilmiş iken daha sonra buradan firar ederek Maraş ve Ayntab civarına dağılıp eşkiyalık faaliyetlerinde bulununca Rakka Valisi Yusuf Paşa, tarafından tedip edilerek eski yurtlarına götürülerek iskân edilmişlerdi (Silahdar, *a.g.e.*, s. 323).

¹¹ Bazı arşiv belgelerinden daha çok Hısn-ı Mansur nahiyesinde yaşayan bu cemaate mensup Bezikioğlu Ali, yaklaşık 100 kadar yoldaşlarıyla birlikte şekavet üzereydi (BOA, Ş.d. 1: 206/833 Evail-i L 1060/27-7.9-10.1650; BOA, Ş.d., 14: 28/131 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690); BOA, Ş.d., 14: 20/93 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690); BOA, Ş.d., 14: 19/90 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

¹² 11.01.1691 tarihinde alınan bir kararla Ayas, Berendi ve Kınık'ta iskâna memur edilen İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Kara Hasanlu Ceridi ve buna tabi olan Karalar Ceridi ve Sakallu Ceridi Cemaatleri burada rahat durmayarak eşkiyalığa kalkışmışlardır (Tatar, *a.g.t.*, s. 169-236; BOA, C..DH., 107/5347 (29 Ra 1121/8. 06.1709).

¹³ Çağıranlı cemaati, 17. yüzyılın ilk yarısında Kayseri, Sivas, Malatya, Ayntab, Birecik ve Yeni-İl'in yanı sıra Maraş'ta da konargöçer hayatı yaşamaktaydı (Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 74-75, ves. 129 (28 S 1025/17.03.1616)

¹⁴ İfraz-ı Zülkadriye aşiretlerinden Sakallu Ceridi ve Hacılı Dokuzu cemaatlerinin, 1710 yılında Hama'da, Murat Paşa Köprüsü ve Yenihan'a iskânları hususunda emir verildiği halde adı geçen aşiretler, iskân mahallelerine gitmemişlerdir (BOA, MM.d., 8458: 101)

¹⁵ Maraş'a tabi Türkmenlendendi. İsimleri bir vergi sorunu yüzünden belgelere yansımışlardır (BOA, Ş.d.,4: 457/1938 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670). 18. yüzyılın ilk yarısında Rakka'ya yerleştirilmişlerse de firar ederek Maraş'a tekrar gelmişlerdir (Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 88).

¹⁶ Kılıçlı cemaati, Alcı cemaatleri ile birlikte Elbistan bölgesinde şekavet üzereydiler (BOA, MM.d., 8458: 161).

¹⁷ BOA, MM.d., 10144: 91. Belgelerde "Yeni-İl hassına tabi Şarkpare Mukataası defterine kayıtlı olan Keçeli, Gündeşlü..." diye bir kayıt mevcuttur (BOA, Ş.d., 11: 474 (Evahir-i L 1099/19-29.08.1688).

¹⁸ Maraş Yörüklerinden Gündeşlü taifesine bağlı olan bu cemaatin Selmanlı cemaati ile birlikte 17. yüzyılın sonlarında 30.000 akçelik gelirleri bir mukataa haline getirilmiştir (BOA, MM.d., 9496: 2; BOA, MM.d., 9486: 125; BOA, MM.d., 10144: 91). Adı geçen oymaklar, 18. yüzyılın başlarında Sivas eyaletinde Ulaş ve Alaca Han civarına iskâna çalışılmıştır (Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 65; BOA, MM.d., 9956: 106, 110, 151, 120-1,123-4). Daha sonra verilen yeni bir kararla bu oymaklar iskândan affedilmişlerdir (BOA, MM.d., 9956: 125-129; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s. 111).

¹⁹ Maraş kazasına tabi Engizek Dağı'nda yaylayıp, Pazarcık, Haruniye ve Keferdiz mahallerinde kışlayan (BOA, MM.d., 8458: 232) *İlbeyli (Hamidlü)* cemaatinin isimleri, 17. yüzyılın sonlarından itibaren bulaştıkları eşkıyalık hareketleri ve buna ceza olarak kendilerine tatbik edilen mecburi iskân faaliyetleriyle ilgili olarak merkez-taşra yazışmalarında sık sık geçmektedir (BOA, Ş.d., 15: 95/410 (Evahir-i Ca 1102/20.02-02.03.1691); BOA, C..ZB., 71/3545 (29 S 1119 /01.06.1707); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 108-110, ves. 161; BOA, M.d., 133: 26; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 88, 109). Kendilerine karşı yapılan eşkıyalık hareketleri için bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 64, 75-6; BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616). İsimleri bazı belgelerde "*Maraş İlbeylisi*" olarak geçmektedir (Şakar, *a.g.t.*, s. 31 (Bu belgeye göre bir de "*Sivas İlbeylisi*" vardı); BOA, MM.d., 10179: 28; BOA, M.d., 135: 196-197'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 150). Seferlerde kendilerinden asker talep edilmişti (Şakar, *a.g.t.*, s. 31). 5.000 kuruşluk vergileri (BOA, MM.d.,10179: 28; BOA, M.d., 135: 196-197'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 150) ve 30 avarızhaneleri (BOA, C..ML., 15521 (20 B 1124 / 23.08.1712) vardı.

²⁰ Maraş'ta bulunan Bektutiye Medresesinin vakfına tabi olan ve iskândan firar ederek Aksaray civarına gelen bu oymak eşkıyalık üzere idi (BOA, MM.d. 16077: 63-64. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 52). Daha sonra Ulukışla ile Karapınar arasındaki Horti hanı civarında iskâna tabi tutuldular. Bu dönemde 131 hane idiler (BOA, MM.d., 9956: 62; Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 110).

²¹ 60 avarız/nüzul haneleri olan Kara Hasan Ceridi cemaati, Maraş Yörüklerinden olup İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na dâhil iken 1710 yılında Valide Sultan hassına dâhil edilerek Ayas ve Berendi havalisine iskânları ferman edilmişti (BOA, C..ML., 15521 (20 B 1124 /23.08.1712); (BOA, Ş.d., 1: 190/777 (Evahir-i Ş 1060/19-29.08.1650).

²² Ekrad taifesinden olan Kılıçlı aşireti bu dönemde daha çok Pazarcık ve Keferdiz nahiyelerinde meskûndü. Eşkıyalık faaliyetleri içerisine giren Kılıçlı aşiretinin Kıbrıs, Rakka, Hama ve Humus bölgelerinde iskâna tabi tutulduğu belgelerden anlaşılmaktadır (BOA, MM.d., 8458: 161; BOA, C..ZB., 71/3545 (29 S 1119 /01.06.1707); BOA, C..DH.,257/12823; BOA, İ.E..DH., 1660; BOA, M.d., 119: 116, 381; BOA, M.d., 135: 195, 196; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 111; Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 44-5.

²³ 17. yüzyılın sonlarında Hısn-ı Mansur (Adıyaman) civarında yaşamaktaydı (BOA, Ş.d., 14: 28/131 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

²⁴ Türkmen taifesinden olan Musacalu cemaati Milas kazası dâhilinde yaşamaktaydı (BOA, Ş.d. 11: 402 (Evasıt-ı N 1099/20-30.07.1688).

²⁵ İskân ve eşkıyalıkları için bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 145-147. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 64; BOA, MM.d., 8458: 261; BOA, M.d., 133: 153'ten nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 45; BOA, M.d., 135: 165'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 45-6.

²⁶ Aşiret bu dönemde daha çok Malatya Sancağı ve Hısn-ı Mansur nahiyesi dolaylarında yaşamaktaydı (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmanîyye*, C. II, (Haz. Mustafa Keskin-Ayhan Öztürk-Ramazan Tosun), İstanbul 1996, s. 318; Söylemez, *Rişvan Aşireti*, s. 230-3. Devlet, zaman zaman kendilerinden sefer için asker talep etmişti. Örneğin 1099/1687-8 senesi için bu cemaatlerden 440 nefer istenirken 1101/1689-90 senesi için düşünülen sefer için 300 süvarilik bir kuvvet talep edilmişti (BOA, M.d., 100: 39/125 (Evahir-i N 1101/28.06-07.07.1690). Rişvan aşiretinden Hamza oğlu Yusuf'un, 12 kişilik eşkıyası ile 1108/1696 senesinde yaptığı bir eşkıyalık hakkında bkz. BOA, Ş.d., 28: 26/89 (Evail-i C 1109/15-25.12.1697).

²⁷ Evahir-i Z 1099/17-27.10.1688 tarihinde zeamet reayası idi (BOA, Ş.d., 11: 364-569).

²⁸ İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden, Sakallu Ceridi ve Hacılı Dokuzu cemaatlerinin, 1710 yılında Hama'da, Murat Paşa Köprüsü ve Yenihan'a iskânları hususunda emir verildiği halde, iskân mahallelerine gitmemişlerdir (BOA, MM.d., 8458: 101).

²⁹ İfraz-ı Zülkadriye taifesinden olan Tacirli cemaati, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ümmü Sultan haslarına dâhil edilmişlerdir. Bundan sonra daha çok yaptıkları eşkıyalık hareketleri ve Devletin bunlarla mücadelesi bağlamında onları çeşitli bölgelere iskâna tabi tutmasından dolayı ismi en fazla belgelere yansıyan konargöçer gruplardandır. Bazı kaynaklar için bkz. BOA, M.d., 111: 401/1377 (Evail-i Ra 1112 /16-25.08.1700); BOA, C..DH., 107/5347 (29 Ra 1121 / 08.06.1709); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 134, 137; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 109;.

³⁰ Maraş Yörüklerinden Gündeşlü taifesine bağlı olan bir cemaattir (BOA, MM.d., 9496: 2; BOA, MM.d., 9486: 125; BOA, MM.d., 10144: 91).

- ³¹ Türkmen taifesinden olan bu cemaat da 17. yüzyılın sonlarından itibaren Maraş eyaleti dâhilinde eşkıyalığa ismi en çok karışan ve Rakka gibi çeşitli bölgelere iskâna zorlanan cemaatlereydi. Bazı kaynaklar için bkz. BOA, M.d., 100: 104/403 (Evahir-i Za 1102 / 16-25.08.1691); BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102 / 31.12.1690); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 93, ves. 144; BOA, M.d., 100: 142/543. Kendilerine voyvodaları tarafından yapılan bir zulüm için bkz. BOA, Ş.d., 5: 4/15 (Evail-i L 1076/6-16.04.1666); BOA, Ş.d., 5: 2/3 (Evail-i L 1076/6-16.04.1666).
- ³² Evahir-i Z 1099/17-27.10.1688 tarihinde zeamet reayası idi (BOA, Ş.d., 11: 364-569).
- ³³ 16 L 1077/11.04.1667'de Maraş nahiyesi civarında tımar reayası olarak yaşamaktaydı (BOA, İ.E..AS., 22/2033).
- ³⁴ Rişvan has mukataasına dâhil olan bir aşiret idi (BOA, Ş.d., 28: 26/90 (Evail-i C 1109/15-25.12.1697).
- ³⁵ Evahir-i Z 1099/17-27.10.1688 tarihinde zeamet reayası idi (BOA, Ş.d., 11: 364-569).
- ³⁶ 17. yüzyılın sonlarında Hısn-ı Mansur civarında yaşamaktaydı (BOA, Ş.d., 14: 28/131 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

2.6.1.2. İfraz-ı Zülkadriye Cemaatleri

Dulkadiroğlu Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından, Oğuzların Bozok koluna mensup Türkmen cemaatlerinin konfederasyonu şeklinde teşekkül etmiş olan bu beyliğe tabi bazı cemaatler, Anadolu'nun değişik yerlerine dağılmışlardır. Zaman zaman değişik cemaat gruplarına dâhil edilen bu aşiretler, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir idari birim halinde organize edilerek, Dulkadir veya Zülkadriye Türkmenlerinden ayrılanlar manasına gelen *İfraz-ı Zülkadriye Mukataası Türkmenleri* adıyla anılmaya başlanmışlardır¹¹⁵⁸. Bu cemaatler, başta Maraş, Elbistan, Kars-ı Maraş, Kozan, Malatya, Hısn-ı Mansur bölgelerinde ve kuzeyde Bozok sancakları ile Sivas eyaletlerini de kapsayan geniş bir alan içinde çoğunlukla yerleşmiş bulunmakla beraber Çukurova ve batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yayılmışlardı¹¹⁵⁹. Hatta İfraz-ı Zülkadriye'ye mensup olup İstanbul'da sakin olan insanların mevcudiyeti de belgelerden anlaşılmaktadır¹¹⁶⁰.

17. yüzyılın ikinci yarısında İfraz-ı Zülkadriye Cemaatlerinin bir kısmı konargöçer olarak yaşamlarını sürdürürken, bir kısmı da Adana Sancağı'ndaki Ayas, Berendi ve Kınık'ta reaya veya sipahi olarak sakin idiler. Konargöçer durumda olan cemaatlerin önemli bir kısmı da kış mevsiminde bu bölgeye kışlamak amacıyla gelmekteydiler¹¹⁶¹. İfraz cemaatlerinin raiyet resimlerinden oluşan İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, bu dönemde genellikle Valide Sultanlara has olarak tayin edilmiştir¹¹⁶².

¹¹⁵⁸ İlhan Şahin, "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XIII, S. 7-8 (İstanbul 1977), s. 101.

¹¹⁵⁹ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 25; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 39; Sümer, "*Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış*", s. 512.

¹¹⁶⁰ "...Has aklamundan 124 nefer İfraz-ı Zülkadriyye'nin perakende halkından..." (BOA, MM.d., 8458: 94).

¹¹⁶¹ BOA, MM.d., 8458: 42-44'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 97-8.

¹¹⁶² BOA, MM.d., 8458: 44; BOA, Ş.d., 6: 165/774 (Evasıt-ı N 1078/24.02-06.03.1668); BOA, Ş.d., 6: 153/701; BOA, Ş.d., 7: 43/168-170 (Evasıt-ı Za 1086/27.01-07.02.1676). Bu konuda daha fazla bilgi için

10 R 1102/11.01.1691 tarihinde alınan bir kararla İfraz-ı Zülkadriye Türkmenlerinden 56 cemaatin, tenhalaştığından güvenliği kaybolan bölgeyi yeniden şenelterek eşkıyadan muhafaza etmek, ticaret ve hac yollarının güzergâhında bulunan bu yerlerin emniyetini temin etmek düşüncesi¹¹⁶³ ve bu oymakları toprağa bağlamak gayesi ile Çukurova'da Demirkapı'dan Misis köprüsüne kadar olan bölgedeki Ayas, Berendi ve Kınık'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır¹¹⁶⁴. Buralarda daimi olarak sakin olmaları şartıyla iskân edilen 56 cemaatin 36'sına tabi olan kişiler, zaten daha önceki dönemlerde bu bölgelerde yaşayıp, ziraat ile uğraştıkları halde, bir süreden beri büyük oranda bu bölgeyi terk ederek başka bölgelere gitmişlerdi. Bu 36 cemaat 2 grup halinde telakki edilmiştir. Birinci grubu oluşturan ve büyük bir ihtimalle has toprağında sakin olan 663 hane; Büyük Hüseyin Hacılı (Hüseyin Hacılı be-nam-ı Ustalu), Küçük Hüseyin Hacılı (Hüseyin Hacılı-zade Sipahi), Mihmadlu, İncilü, Karaman Hacılı, Hüseyin Fakihlü, Geke, Çöplü, Büyük Yablaklu, Küçük Yablaklu, İsalu Ceridi, Şeyhlü Ceridi, Keçilü Karamanlu, Bostancı ile birlikte Tuzsuz, Karacalu, Obladanlu ve Çakırlu adlı 17 cemaate mensup idiler. İkinci grubu oluşturan ve tımar veya zeamet toprağında sakin oldukları için *sipahi reayası* olarak adlandırılan 640 hane; Musa Fakihlü, Durak, Dadaşlı, Davud Hacılı, Seğmenlü Karamanlusı, Çakal Demircülü, Afşarlu Karamanlu, Dedelu Karamanlu, Sarız Neccarlüsü, Çıkrık Neccarlüsü, Kancı Ceridi, Digalı Ceridi, Kömür Ceridi, Şahablu Neccarlüsü, Yüreğir Dokuzu, Durabeyli, Kara Süleymanlu, Terzi Ceridi ve Kerevetli adlı 19 cemaate mensuptular. Geri kalan 20 cemaat ise yine İfraz-ı Zülkadriye Cemaatleri'nden olup, çoğunlukla konargöçer olarak yaşamlarını devam ettirip, kış mevsiminde genellikle Çukurova bölgesine gelen kişilerden meydana gelmektedir. Konargöçer bir halde yaşamlarını sürdürdükleri için hane sayıları belli olmayan bu cemaatler; Kara Hasanlu Ceridi, Büyük Abdallu, Küçük Abdallu, Ela Firuzlu, Kara Dedelu, Esenli Alcısı, Kuşlu, Tacirli, Karaca Arablu, Çataldepelü, Dönekli, Bulanıklu, Ufacıklu, Hufman, Çakallı Dokuzu, Mir İsalu, Kızıllu, Arabistan, Kanlı Kavak ile birlikte Canlulu ve Anamaslu ismini taşımaktaydılar¹¹⁶⁵.

bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 97-139. Valide Sultan Hassı'na tabi olan bu mukataa 05 Za 1099/01.09.1688 tarihinden itibaren Vezir Ali Paşa'ya has olarak tayin edilmiştir (BOA, MM.d., 7028: 96). Ali Paşa'ya has olarak tayin edilen bu mukataa bir süre sonra Hass-ı Hümayun'a dâhil edilmiştir. Zira Evail-i Ra 1102/12-21.12.1690 tarihli bir belgeye göre İfraz-ı Zülkadriyye Mukataası Hass-ı Hümayun olarak gösterilmektedir (BOA, Ş.d., 14: 199/800; BOA, Ş.d., 6: 165/774 (Evasıt-ı N 1078/24.02-06.03.1668).

¹¹⁶³ "...Timurkapu'dan Misis'e varınca mürur ve ubûr iden ebnâ-yı sebîli kuttâ'ü't-tarîk ve ehl-i fesâd mazarratından hıfz ve hirâset idüb ..." BOA, MM.d., 8458: 48'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 316.

¹¹⁶⁴ BOA, M.d., 100: 122/467; BOA, MM.d., 8458: 42-5.

¹¹⁶⁵ BOA, MM.d., 8458: 42-44'ten nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 315.

17. nolu tablodan da görüleceği gibi 17. yüzyılın sonlarında, 90,5 avarızhaneleri olan ve Maraş kazası avarızhanelerine yazılan 30 kadar cemaat, daha sonra yerlerini terk edip Kınık Kazasındaki Ümmü Sultan haslarına dâhil İfraz-ı Zülkadriye cemaatleri içerisine karışıp burada arazi tasarruf etmişlerdir. Bunların ödemedikleri nüzul ve avarız vergilerini bir süre ödeyen Maraş ahalisi durumu daha sonra Divan'a kadar şikâyet etmiştir. Bunun üzerine konuyu soruşturan Adana Valisi Fazlı Paşa'nın ahalinin iddialarını doğrulayan raporu üzerine Tacirli, Kara Süleymanlu, Çakal Demürcilü, Musa Fakihlü, Kazancılı, Tacirli Melik Ahmed, Hüseyin Hacılı, Hüseyin Fakihlü, Gege, Sökmenlü Karamanlusu, Eyülü Karamanlusu, Gurbet Neccarlüsü, Çıkırlıklı Neccarlüsü, Durak, Mihmadlu, Anamaslu Ceridi, Sarılı Neccarlüsü, Abdallu, Davud Hacılı, Tacirli reaya-yı Abdurrezzak Çelebi, Fakihlü eşşehir be Çomaklı?, İncilü, Kancı Ceridi, Evcı (Bağı Kara?), Araban?, Afşarlu Karamanlusu, Yüreğir Neccarlüsü, Veledan-ı? Anamaslu, Çakkallı? maa Kınıklı?, Uzunlu (Evcisi?) cemaatlerinin avarızhaneleri Maraş Kazası'ndan tenzil edilerek kendileri adı geçen hassın arazilerine 26 Z 1108/16.07.1697 tarihinde iskân edilmişlerdir¹¹⁶⁶.

Tablo 17: 26 Z 1108/ 16.07.1697 Tarihinde Valide Sultan Hassı Olan İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na Katılan Cemaatler¹

S.N.	Cemaatin Adı	Avarızhanesi	Mevkufat Defterine Göre hane adedi	Muhasebe-i Evvel Defterine göre hane
1	Tacirli	2	2	-
2	Kara Süleymanlu	1,5	1,5	30
3	Çakal Demürcilü	7	7	100
4	Musa Fakihlü	1,5	1,5	60
5	Kazancılı	1,5	1,5	
6	Nadirlu Melik Ahmed	10	10	
7	Hüseyin Hacılı	6	6	60
8	Hüseyin Fakihlü	5	5	60
9	Gege	5	5	100
10	Seğmenlü Karamanlusu	0,5	0,5	45
11	Eyülü Karamanlusu	rub 1	rub 1	
12	Gurbet Neccarlüsü	10	1	
13	Çıkırlıklı Neccarlüsü	1,5	1,5	30
14	Torun (Durak)?	0,5	0,5	40
15	Mihmadlu	3	3	30
16	Anamaslu Ceridi	0,5	0,5	-
17	Sarılı Neccarlüsü	3	5	
18	Abdallu	5	5	
19	Davud Hacılı	0,5	0,5	20
20	Tacirli reaya-yı Abdurrezzak Çelebi	0,5	0,5	
21	Fakihlü Eşşehir be Çomaklı?	1	1	30
22	İncilü	8	8	30
23	Kancı Ceridi	4	4	
24	Evcı (Bağı Kara?)	rub 1	rub1	

¹¹⁶⁶ BOA, C..ML., 607/25054 (26 Z 1108/16.07.1697); BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Z 1108/16.07.1697).

25	Arabanlu?	2	2	
26	Afşarlu Karamanlusu	1	1	15
27	Yüreğir Neccarlüsü	4	4	
28	Veledan-ı? Anamaslusu	1	1	
29	Çakallı? maa Kınıklı?	14	16	
30	Uzunlu Evcisi?	0.5	2	

¹BOA, C..ML., 607/25054 (26 Z 1108/ 16.07.1697).

Tablo 18: 07 R 1102/08.01.1691 Tarihli Tahririne Göre İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na Tabi Cemaatlerin Listesi¹

S.N.	Cemaatin Adı	Hane Adedi	Açıklama
1	Hüseyin Hacilu Benam-ı Ustalu	60	<i>Mezbur cemaatler Ayas ve Berendi ve Kınık'ta sakin olanlardır</i>
2	Hüseyin Haciluzade sipahi	40	
3	Mihmadlu	30	
4	İtçilu (İncilü)	30	
5	Hacilu Karaman Sipahizade	40	
6	Hüseyin Faki(h)lü	60	
7	Gege (Keke)	100	
8	Çöplü	30	
9	Yaplaklu?	30	
10	Küçük Yapalaklu	45	
11	İsalu Ceridi	60	
12	Şeyhlü Ceridi	40	
13	Keçilü Karamanlu	30	
14	Bostancı maa Tuzsuz	30	
15	Karacalu	30	
16	Dobladanlu (Obladanlu)?	5	
17	Mahalle-i Çakırlu	13	
	Toplam	663	
18	Musa Fakihlü	15	<i>Mezburular Berendi ve Kınık'ta sakin İfrazın sipahi reayalarıdır</i>
19	Durak?	40	
20	Dadaşlı	35	
21	Davud Hacilu	20	
22	Seğmenlü Karamanlu	45	
23	Çakal Demircilü	100	
24	Orşarlu Karamanlusu	15	
25	Dedelu Karamanlusu	10	
26	Sarız Neccarlüsü	60	
27	Çıkrık Neccarlüsü	30	
28	Kancı Ceridi	30	
29	Diğalı Cerid	20	
30	Kömür Ceridi	25	
31	Şihablu Neccarlüsü	30	
32	Yüreğir Dokuzu	40	
33	Durabeyli	12	
34	Kara Süleymanlu	30	
35	Terziler Ceridi	25	
36	Kerevetli	13	
	Toplam	640	
37	Kara Hasanlu Ceridi		<i>Mezburular İfraz-ı Zülkadriye reaya-sından konargöçer cemaatlerdir.</i>
38	Abdallu		
39	Küçük Abdallu		
40	Ela Firuzlu		
41	Kara Dedelu		
42	Esenli Alcısı		
43	Kuşlu		
44	Tacirli		
45	Karaca Arablu		
46	Çataldepe		
47	Döngeli		
48	Bulanıklı		

49	Ufacıklı	
50	Huffman	
51	Çakallı Dokuzu	
52	Kırgıl	
53	Kızıllı	
54	Arabistan	
55	Kanlı Kavak maa Çakallı	
56	Anamaslı	

¹ BOA, MM.d., 10277: 49 (7 R 1102/8.01.1691).

2.6.2. Konargöçerlerin Sosyo-Ekonomik Yapıları

2.6.2.1. Sosyal ve İdari Yapıları

Sosyal bakımdan “*il*”¹¹⁶⁷, “*el*” veya “*ulus*”¹¹⁶⁸ adı altında gruplandırılan konargöçerler, sırasıyla boy (kabile)¹¹⁶⁹, aşiret, cemaat, oymak, mahalle ve oba (aile) şeklinde bölümlere ayrılmıştır¹¹⁷⁰. Tetkik sahamız olan Maraş ve civarında yaşayan ve Dulkadirli Ulusu’na bağlı cemaatlerin en büyük birimi taifeler¹¹⁷¹ olup onların alt birimlerini ise cemaatler oluşturmaktadır¹¹⁷².

Aşiretlerle ilgili isimlendirmede genellikle Kızılırmak Nehri’nin doğusunda kalan aşiretlere *Türkmen*, Kızılırmak’ın batısında kalan Ege, Marmara ve Rumeli bölgelerinde yaşayan aşiretlere ise *Yörük* denilmekle beraber¹¹⁷³, Maraş ve çevresinde yaşayan Dulkadirli Türkmenleri için hem *Türkmen* hem de *Yörük* tabiri kullanılmıştır¹¹⁷⁴. Türkmen veya Yörüklerin, konargöçerliği terk ederek yerleşik hayata geçmesi durumu arşiv

¹¹⁶⁷ Eski Türk toplumunda siyasi teşkilatlanmanın en üst kademesini teşkil eden il, siyasi bakımdan teşkilatlı bir millet anlamına gelir (İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2005, s. 232).

¹¹⁶⁸ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.16.

¹¹⁶⁹ “*Türkmen illeri umumiyetle boy veya tâife adını taşıyan teşekküllerden meydana gelmişlerdir*”, (Sümer, “Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, s. 511).

¹¹⁷⁰ Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 99; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 16; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 14); M. Öztürk, “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı”, s. 6; Sümer, *Oğuzlar*, s. 163-168; Mehmet Eröz, *Yörükler*, İstanbul 1991, s. 40-44.

¹¹⁷¹ BOA, TT.d., 181; TKGMA, TT.d., 116 (muhtelif sahifeler); BOA, TT.d., 402: 88 vd.; BOA, TT.d., 998: 444 vd. “... Maraş Türkmen Taifesine tabi İlbeğlü cemaatinden” (BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130). 1526 yılında bölgede 26 (BOA, TT.d., 402: 84-732, 927-939, 949-958, 960-971; BOA, TT.d., 998: 436, 438-439, 444-461.), 1580 yılında ise 21 taifenin bulunduğu görülmektedir (TKGMA, TT.d., 116: 1 vd).

¹¹⁷² “...konargöçer Türkmen Taifesinden Musacalu cemaatinin Demircilü kabilesi beyi ...” (BOA, Ş.d., 11: 402 (Evasıt-ı N 1099/10-20.07.1688). Başka örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 14: 187/749 (Evahir-i S 1102/24-4.11-12.1690); BOA, Ş.d., 14: 193/768 (Evasıt-ı S 1102/14-24.11.1690).

¹¹⁷³ Sümer, *Oğuzlar*, s. 511; Tayyib Gökbilgin, *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, İstanbul 1957, s. 6-8; İ. Şahin, “Konargöçer Aşiretlerin Hukukî Nizamları”, s. 285; Vahid Çabuk, “Yörük”, *İA*, C. 13, s. 430. Osmanlı kanunnamelerinde *Yörük*, toprağı olmayan yani bir yerde durmayan konargöçer olarak tanımlanmıştır (A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. II, s. 159).

¹¹⁷⁴ Belgelerde yörük tabiri bazen “*Yörükân-ı Maraş*” (BOA, TT.d., s. 282, 403, 432) bazen de “*Yörükân-ı Dulkadriyye*” olarak kullanılmıştır (BOA, TT.d., 402: 339, 379, 462).

belgelerinde, “*Yörüklükten çıktı*”¹¹⁷⁵ veya “*Türkmenlikten çıktı*”¹¹⁷⁶ şeklinde tanımlanmıştır.

Her boyun idari işlerini yürüten boy beyi unvanı verilen bir kişi bulunmaktaydı. Beyler, boy içerisinde doğruluğu, cesareti, mali kudreti ile tanınan kimseler arasından, boyları oluşturan kethüdaların bir araya gelerek ittifakla seçtikleri kişilerdi¹¹⁷⁷. İttifakla iş başına getirilen bu kimse hükümet tarafından onaylanarak, tayin edildiğine dair kendisine bir beylik beratı verilirdi¹¹⁷⁸. Boybeyleri de her aşiretin başına, aşiret içinden bir kişiyi kethüda olarak atarlardı¹¹⁷⁹. Kethüdalar boy beylerinden farklı olarak sadece kendilerine bağlı olan cemaatin sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Kethüdalar da boy beylerinin tayininde olduğu gibi aşiret ihtiyarlarının arzusu, boy beyi ve voyvodanın hükümete arzı sonucunda tayin edilmekte¹¹⁸⁰; idarede acziyeti ve vergi toplamada ihmalleri görülenleri ise halkın şikâyeti üzerine azledilmekteydi¹¹⁸¹. Kethüdaların boybeyleri tarafından da naspedildikleri Dulkadirli Kanunnamesinde zikrolunuyorsa da, bu husus kesin bir şekilde anlaşılmış değildir. Yalnız kethüdalığın irsi bir müesseseye olduğu bilinmektedir¹¹⁸².

Konargöçerlerin adli ve idari işlerini müstakil kadılar, mali idaresini ve vergi tahsilini ise Türkmen Ağası da denilen voyvodalar yürütürdü. Aşiretler, gerek has gerekse bir sancağın vergi dairesine dâhil olarak mukataaya verilmek suretiyle idare edildiği zaman, başlarında hükümet tarafından tayin edilmiş bir “*voyvoda*” bulunuyordu. Voyvodalar, ya sancak beyinin adamları arasından; ya da ahalinin rıza gösterdiği ileri gelenlerin arasından merkezî hükümet tarafından tayin edilen birisi olmaktaydı. *Türkmen voyvodası* veya *Türkmen ağası* adıyla anılan bu şahısların aşiretin devletle olan mali ilişkilerinde çok önemli bir fonksiyonları vardı. Hayvan başına alınacak vergi miktarlarının tespiti için hayvan sayımının sağlıklı bir şekilde yapılması ile toplanacak vergilerin bir düzen dâhilinde tahsil edilmesi, voyvodaların önemli görevlerindendi¹¹⁸³. Hane-

¹¹⁷⁵ “...Yörük, yörük olduğu haysiyetten madam ki yörüklükten feragat idüb temekkün ihtiyar itmeye..” (Barkan, *Kanunlar*, s. 80).

¹¹⁷⁶ “...İfraz-ı Zülkadiriye reayası fima-ba'd Türkmenlikten çıkıp Ayas ma'a Berendi ve Kınık kazalarında sakın olup...” BOA, MM.d., 8458: 48.

¹¹⁷⁷ Halaçoğlu, *İşkân Siyaseti*, s. 17.

¹¹⁷⁸ Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 14.

¹¹⁷⁹ Sümer, “Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, s. 511; Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 15; A. Akgündüz, *a.g.e.*, C. VII, s. 159.

¹¹⁸⁰ BOA, Ş.d., 14: 187/749 (Evahir-i S 1102/24.11-04.12.1690).

¹¹⁸¹ Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 15; T. Gündüz, *Bozulus Türkmenleri*, s. 114.

¹¹⁸² Sümer, “Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, s. 511.

¹¹⁸³ Orhonlu, *Aşiretleri İşkân Teşebbüsü*, s.18. Toplanan vergiden, “*Ağalık*” veya “*Voyvodalık*” namıyla % 25 oranında hisse alan Voyvoda hakkında bilgi için bkz. T. Gündüz, *Bozulus Türkmenleri*, s. 109-112.

dan üyeleri ve ileri gelen devlet adamlarının haslarına dâhil bazı cemaatlerin bu tür mali işleri kethüdaları tarafından icra edilirdi¹¹⁸⁴.

2.6.2.2. Konargöçerlerin Hayat Tarzı, İktisadi Faaliyetleri ve Vergi Düzenleri

Konargöçerler, yaylak ve kışlak bölgeleri arasında hareket halinde olduklarından “göçebe” tabiriyle¹¹⁸⁵ isimlendirilseler de, Anadolu’daki aşiretlerin yaşam tarzları itibariyle bu kelimenin ifade ettiği hayatı tam anlamıyla yaşamadıkları bilinmektedir. Yaylak ve kışlak bölgeleri arasında belirli zamanlarda gidip gelen ve esas olarak hayvancılık ile uğraşan bu zümreler, diğer taraftan kışlaklarında ziraatla uğraşmaktadırlar. Bu yüzden tam bir göçebe hayat tarzı içinde olmayan konargöçerler, göçebelikle yerleşik hayat arasında bir ara şekle sahip olduklarından, kanunnamelerde ve resmî kayıtlarda genellikle “konargöçer” tabiriyle nitelendirilmişlerdir¹¹⁸⁶. Konargöçerler, hayat tarzlarının gereği olarak kışın genellikle daha sıcak eski şehir ve kasabaların yakınındaki iskân merkezlerine inerler, yazları ise sürülerine otlak ve su bulmak amacıyla otu bol daha serin olan yaylalara göçerler¹¹⁸⁷. Buralarda çoğunlukla hayvancılıkla uğraşırlar. Yetiştirdikleri hayvanların başında ise koyun-keçi, deve ve at gelir¹¹⁸⁸. Arıcılıkla da uğraşan Maraş Yörüklerinden Dönüklü taifesi, Maraş şehir merkezindeki Alauddevle İmareti’nin bal ihtiyacını karşılamaktaydı¹¹⁸⁹. Aşiretler böylelikle hem hayvancılık hem de

¹¹⁸⁴ Örneğin Valide Haseki Sultan’ın haslarına dahil cemaatlerin 1078/1667-8 yılındaki kethüdası İbrahim, 1083/1672-3 yılında ise Hacı İmaeddin idi (BOA, Ş.d., 6: 175/837).

¹¹⁸⁵ Yaz mevsiminde, sıcak bölgelerden daha serin ve yeşillikli bölgelere gitmek, eski dönemlerden beri birçok Türk grubunun karakteristik özelliğidir. Mesela, Kafkasya’nın kuzeyinde önemli bir devlet olup, Türkler tarafından kurulmuş olan Hazar Devleti halkının çoğunluğu, kış mevsimi süresince kentlerde oturmaktaydılar. Kentlerde oturan bu kişiler, yaz mevsiminin gelmesi ile birlikte, başkentleri İtil’i bile boşaltıp çadırlarını alarak, sığır ve koyun sürüleriyle ya steplere çıkarlar, ya da tarlalar ve bağlarda güz dönemine kadar yaşarlardı (Arthur Koestler, *Onüçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)*, (Çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul 1984, s.16).

¹¹⁸⁶ BOA, Ş.d., 2: 249/961; BOA, Ş.d., 2: 332/1282; BOA, Ş.d., 8: 135/613; BOA, Ş.d., 8: 248/1199; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 12-13; Latif Armağan, “Osmanlı Devletinde Konar Göçerler”, *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 142; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 14; Salahaddin Çetintürk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *AÜ DTCF Dergisi*, S. II/2 (Ankara 1943), s. 114; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 71. Arşiv belgelerinde çoğunlukla “konargöçer” tabiri geçmekte ise de bazı cemaatler için yalnız “göçer Türkmen” (“... Çağıranlı cemaati... göçer Türkmen taifesi olmağla...” BOA, M.d. 81: 88/194.) veya “göçer evlü” (Örneğin; “...Ektrad tayfesinde ulus ta’bir olunur Göçerevli zümresinden Cihanbeğli aşiretinden Koyunoğlu...” BOA, M.d., 111: 525/1824. Yine başka bir örnek; “...göçer evlü Hacılar Kürdü nam cemaatinden...” BOA, M.d., 84: 35/65) tabirleri de geçmektedir.

¹¹⁸⁷ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 14. Bu konuda ayrıca bkz. Orhonlu, *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, s. 11.

¹¹⁸⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. T. Gündüz, *Bozulus Türkmenleri*, s. 119 vd; Hasan Basri Karadeniz, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1995, s. 269 vd.

¹¹⁸⁹ BOA, TT.d., 419: 432-437.

ziraatla meşgul olduklarından bu yönleriyle, hemen hemen bütün temel ihtiyaçlarını kendi kendilerine karşılayabilecek bir ekonomik yapıya sahiptirler¹¹⁹⁰.

Osmanlı Devleti, genellikle kendisine zengin gelir kaynağı temin eden reayadan bir sınıf nazarıyla baktığı konargöçer teşekkülleri, kontrol altında tutmak için yaşayış tarzlarını da göz önüne alarak onların toplu gruplar halinde yaşayanlarından kadınlıklar ve sancaklar teşkil etmiş ve bu suretle onlar idari ve mali bir teşkilata da tâbi tutulmuşlardır¹¹⁹¹. Kurulan bu teşkilatla konargöçer halk, üzerinde yaşadığı toprağın tasarruf şekline göre, yani tımar¹¹⁹², zeamet¹¹⁹³, has veya vakıf toprağında¹¹⁹⁴, raiyyet olarak mükellefiyet altına girerek hukuki bir nizama bağlanmışlardır¹¹⁹⁵. Bu sayede, bir taraftan aşiretlerin yaylak ve kışlak güzergâhlarının ya da idari teşkilatlarının dışına çıkarak vergi vermekten kaçmaları engellenirken, diğer taraftan da özellikle ordunun ve büyük şehirlerin ihtiyaç duyduğu et ve süt mamullerinin tedarikinde de süreklilik sağlanmıştır¹¹⁹⁶.

Türkmen aşiretleri, adet-i ağnam (koyun vergisi)¹¹⁹⁷, bennak vergisi, mücerred vergisi, yaylak-kışlak vergisi, resm-i ağıl, adet-i çoban, resm-i dönüm (resm-i zemin) ve avarız türü vergilerin yanı sıra resm-i arus (gerdek vergisi)¹¹⁹⁸, yave akçesi¹¹⁹⁹, cürm-ü

¹¹⁹⁰ BOA, TT.d., 402: 99, 105, 107, 111 vd. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. I, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul 2000, s. 75-6. Faruk Sümer, bunların darıdan pirince kadar her türlü toprak mahsullerini ettiklerini bildirmektedir ("Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", s. 516).

¹¹⁹¹ Sümer, "Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", s. 511.

¹¹⁹² Maraş Sancağının Merkez Nahiyesinde Sadaka Demürcülü Cemaati vergilerinin de içinde olduğu 3000 akçelik tımar, Maraş alaybeyi Mehmed'in arzı üzerine 3 R 1078/22.09.1667 tarihinde Süleyman'a verilmiştir (BOA, İ.E..AS. 22/2033 (16 L 1077/11.04.1667)).

¹¹⁹³ Maraş sancağı ve nahiyesinde Torunlu, Karacalu, Ağca Eyilü cemaatlerinin vergileri, Divan-ı Hümayûn katip şakirtlerinden Ahmed'in zeametına dahildi (BOA, Ş.d., 11: 364-569 (Evahir-i Z 1099/17-27.10.1688)).

¹¹⁹⁴ 1616 yılından itibaren Ashab-ı Kehf reayası arasına dâhil edilen Cerid aşireti, Döngelile Taifesinden Sarıbaş Cemaati ve Boynuyoğunlu Aşireti mutat vergilerini Ashab-ı Kehf vakfına ödediklerinden dolayı tamamı avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf ve müsellemler tutulmuşlardır (BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 5, s.4-6'den nakleden Faruk Söylemez, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş'ta Türkmen Aşiretleri", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Edit. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008, s. 185).

¹¹⁹⁵ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 15; İ. Şahin, "Konargöçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları", s. 285.

¹¹⁹⁶ T. Gündüz, *Bozulus Türkmenleri*, s. 41, 107.

¹¹⁹⁷ Konargöçerlerden tahsil edilen adet-i ağnam vergisi bölgelere göre oldukça nadir değişimler göstermekle beraber genel olarak iki koyuna bir akçe idi (Tufan Gündüz, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005, s. 80). Adet-i ağnam vergisinin uygulaması, oranları ve tesirleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 478.

¹¹⁹⁸ "Gelin resmi" de denilen bu vergi, bir kız veya dul evlenirken tımar sahibi veya sancak beyine verilmektedir. Kızdan 60 akçe, duldan 30 veya 40 akçe alınmaktaydı (Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", *AÜ DTCF Dergisi*, C. V, S. 5 (Ankara 1947), s. 483-511).

¹¹⁹⁹ Yave (kaçkun), sonradan bulunmuş olan hayvan sahibinden alınan vergidir (Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 24).

cinayet¹²⁰⁰ gibi bâd-ı heva (niyabet)¹²⁰¹ türünden vergiler veriyorlardı¹²⁰². Yerleşik hayata geçenler ise elde ettikleri zirai ürünün vergisini ödemek zorundaydılar.

Osmanlı Devleti'nde genellikle has reayası olan Türkmenlerin kimisi padişah hasları, kimisi valide sultan hasları, kimisi de şehzade hasları arasında yer alırken bir takım oymaklar da beylerbeyi veya sancak beyi haslarına dâhil idiler¹²⁰³. Maraş'ta bulunan İlbeyli Türkmenleri 1693 yılında beylerbeyinin hasları arasında yer alıyordu ve beylerbeyine yıllık 35.142 akçe vergi ödüyordu. İlbeyli Oymağı'nın bu dönemde otuz avarız hanesi ve bir o kadar da nüzul hanesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak devlete yaptığı hizmetlerine mukabil avarız ve nüzul vergisinden muaf tutulmuştu¹²⁰⁴. Böyle bir muafiyeti olmayan cemaatler yerleşik halk ile birlikte avarızhanelerine dâhil edilir ve onlar ile birlikte avarız, nüzul, sürsat gibi tekâlifî yerine getirirlerdi. Örneğin Maraş Kazası avarızhanelerine kaydedildikleri halde yerlerini terk ederek Kınık Kazası'ndaki Valide Sultan hassına bağlı İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinin toprağında sakin olan ve toplam 90,5 avarızhaneleri olan 30 kadar cemaatten 1111/1699 yılında 36.300 akçe (330 esedi kuruş) avarız vergisi alınmaktaydı. Aynı dönemde Maraş Kazası'na tabi Şarkıyan Yörükleri ile Mamalı taifesinin 65 avarız hanesinin 29.900 akçe avarız ve 39.000 akçe nüzul bedeli üzere toplam 67.900 akçelik (626 ve 1 sülüs esedi kuruş) vergileri mak-tu' olarak talep edilmiştir¹²⁰⁵.

Maraş çevresinde konargöçer olarak bulunan aşiretlerin bir kısmının "*Mukataa Yörükleri*"¹²⁰⁶ sınıfına dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Maraş Yörüklerinden Gündeşlü taifesinden Dede Sülü ve Selmanlı cemaatlerinin 30.000 akçelik mukataası, 1106/1695 ve 1108/1697 yıllarında El-Hac İbrahim ve Nuh Ağa tarafından 505 kuruşluk muaccele ile deruhte edilmişti¹²⁰⁷. Aynı dönemde Maraş Sancağı'nda konargöçer olarak yaşayan

¹²⁰⁰ Osmanlı ceza kanunlarına göre, işledikleri suçların derecesine ve ekonomik güçlerine göre suç işleyenlerden alınan bir vergidir (Ünal, *Harput Sancağı*, s.149-150).

¹²⁰¹ Resm-i arus, cürm-ü cinayet, resm-i tapu, resm-i zemin, yave, kenizek, adet-i deştbanî gibi vergiler bad-ı heva grubu vergilerdir. Bu gruba giren vergiler, zuhurata bağlı olduklarından miktarı önceden bilinmemekte, defterlere tahmini bir rakam yazılmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Ünal, *Harput Sancağı*, s.147-149.

¹²⁰² Konargöçerlerden alınan vergiler hakkında geniş bilgi için bkz. T. Gündüz, *Bozulmuş Türkmenleri*, s. 128-136; Çağatay, "Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler", s. 438-511; Güçer, *a.g.e.*, s. 16; Söylemez, *Rişvan Aşireti*, s. 107-122.

¹²⁰³ Geniş bilgi için bkz. Söylemez, *Rişvan Aşireti*, s. 123-126.

¹²⁰⁴ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 110. Göksu nehri kenarında kışlayan konargöçerlerden 21 nefer, ürettikleri yaylardan miri için beş tane kısa yayı Maraş kalesine verdikleri için avarız ve nüzul vergilerinden muaf tutulmuşlardır (BOA, MM.d., 43: 92-95)

¹²⁰⁵ BOA, MM.d., 3820: 36.

¹²⁰⁶ Mukataa Yörükleri hakkında bkz. Emecen, *Manisa Kazası*, s.136-138.

¹²⁰⁷ BOA, MM.d., 9496: 2; BOA, MM.d., 9486: 125; BOA, MM.d., 10144: 91. Aynı mukataa 1125/1713 senesine kadar aynı şahıslar kalmıştı ve değeri değişmemişti (BOA, MM.d., 10156: 61-62).

Duraklı Cemaati de yıllık maktu olarak 500 kuruş vergi veriyordu¹²⁰⁸.

Osmanlı Devleti, konargöçerlerden vergi talep ederken tahsil edilecek verginin alınabilirlik seviyesinde olmasına özellikle dikkat ederdi. Bu yaklaşım tarzı, verginin mükellefler üzerinde baskı unsuru olmasına, mal ve servetlerine yönelik tehdit vasıtası olarak kullanılmasına da mani olmaktaydı. Onların “*hallerine merhameten*” yapılan her uygulama aslında konargöçer reayanın menfaatlerinin korunmasına ve bu suretle iktisadi faaliyetin de devamlılığına yaramaktaydı¹²⁰⁹. Devletin bu hassasiyetine rağmen bazı aşiretler üzerlerine düşen vergilerini vermemek için çeşitli bahaneler ileri sürerek vergi tahsildarlarına zorluk çıkarmaktaydılar¹²¹⁰. Örneğin Rişvan Hassına ait Zirekanlı aşireti reayası, adet-i ağnam ve diğer resimlerini talep eden hassın Voyvodası Hasan’a sırf vergi ödememek için “*Kethüda karabaşıyız.*” diye bahaneler ileri sürmüşlerdi. Voyvoda Hasan’ın durumu merkeze bildirmesi üzerine Divan’dan, kanun ve defter mucibince bu vergilerin ilgililerden tahsili için, Maraş kadısına ferman gönderilmiştir¹²¹¹. Yine buna benzer olarak Hısn-ı Mansur kazasının Terentil, Kelti, Büyük Çerkezi gibi karyelerinin toprağında emlak ve arazi tasarruf eden Paşa Kavlisi cemaati mensupları da “*Bazıları biz askeriz, bazıları dahi biz şeyhzadeyiz ve bazıları biz muaf olduk.*” gibi bahanelerle vergilerini vermek istemeyince merkeze şikâyet edilmişlerdi¹²¹².

Vergiler, aşiretlerin tahririnden sonra tespit edilen gelir durumlarına göre tayin edilmekte idi. Ancak, tayin edilen verginin ikinci tahrire kadar standart olması ve aşiret mensuplarının gelir kaybına uğramaları halinde bile tahsil edilmeye çalışılması aşiretlerin dağılmasına sebep oluyordu. Bu durumda malum vergi oranı değişmemek kaydı ile aşiretin geride kalan mensuplarından tahsilâtın yapılmak istenmesi vergilerin bütünüyle ödenemez hale gelmesine yol açıyordu. Bu yüzden aşiret mensupları nereye giderse gitsin vergisi daha önce tayin edilen ve hissesine düşen oranda tahsil ediliyor ve

¹²⁰⁸ BOA, C.. ML., 31230.

¹²⁰⁹ T. Gündüz, *Danışmendli Türkmenleri*, s. 72.

¹²¹⁰ Süleymanlı kazası sakinlerinden Kızıl Koyunlu cemaati, Musacalu, Köçekli ve Boynu İnce cemaatlerinden bazıları eşkıyalar ile birlikte hareket ederek Valide Haseki Sultan paşmaklık hassı voyvodası Hüseyin’e zorluk çıkarmışlardı. Haseki Sultan kethüdası Hacı İmaeddin durumu bizzat bir adamı ile gönderdiği arzuhal ile Merkez’e anlatmıştır (BOA, Ş.d., 7: 162/578 (Evail-i B 1083/23-03.10-11.1672); BOA, Ş.d., 7: 163/5839 (Evail-i B 1083/3-03.10-11.1672). Bir sene sonraki bir kayda göre rahatsızlığın devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, Ş.d., 8: 493/2396 (Evasıt-ı S 1084/28.05-08.06.1673). Aynı hassa dahil Hevidi Aşireti’nin vergilerini ödememesi ile ilgili olarak başka bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 4: 62/261 (Evail-i Ra 1076/11-21.09.1665). Yeni-İl hassına bağlı Şarkpare mukataasından Keçelü, Gündeşli cemaatlerinden bazı kimselerin rüsumlarını vermekte kaçınmaları hakkında bkz. BOA, Ş.d., 11: 474 (Evahir-i L 1099/19-29.08.1688).

¹²¹¹ BOA, Ş.d. 28: 26/90 (Evail-i C 1109/15-25.12.1697).

¹²¹² BOA, Ş.d., 23: 95/457 (Evahir-i S 1108/19-29.09.1696).

onlar mümkün mertebe yeniden aşireti içine veya vergi bölgesine döndürülüyordu¹²¹³.

Aşiretlerin sebep oldukları eşkıyalık hareketleri ve bunlara karşı alınan tedbirler sırasında Devlet mekanizmasının normal işleyişinin zaman zaman aksadığı hatta bu sırada başvuru bazı uygulamaların adaletsizliğe sebep olduğu görülmektedir. 17. yüzyılın sonlarından itibaren Maraş ve çevresindeki bazı aşiretler, eşkıyalıklarından dolayı Rakka, Hama, Humus ve Haleb gibi bölgelere sürgün edilip iskâna tabi tutulmuşlardı. Bu mecburi iskânlar sırasında genellikle giden cemaatlerin vergi haneleri yerlerinden alınarak, gittikleri yerlerin hanelerine ekleniyordu. Yapılan bu işleme “*tashih ve tenzil*” deniliyordu. Ancak iskâna tabi tutulan aşiretlerin sık sık firar etmelerinden ve Devletin zaman zaman bunların iskân mahallerini değiştirmesinden dolayı bu işlem yani haneleri tenzil ve ilhak ameliyesi aksayabiliyordu. Bu durum, aşiretlerin ilk yaşadıkları yerlerde kalıp göç etmeyen halka büyük bir mali külfet ve bir zulmün kaynağını oluşturuyordu. Çünkü geride kalanlar, gidenlerin de vergilerini bu haksızlık düzeltilinceye kadar ödemeye devam ederdi. Bunun sonucunda reaya, bu haksızlığın giderilmesi için ilgili yerlere şikâyetle bulunurdu. Bu adaletsiz duruma en iyi örneklerden biri İlbeyli cemaati ile ilgili olarak meydana gelmişti. Maraş Kazası’na dâhil olan İlbeyli cemaati, 1692 yılında Haleb’de iskân edilerek 30 hanelik avarız ve nüzul haneleri Maraş Kazası avarızhanelerinden tenzil edildi. Fakat bu cemaat mensupları, 1704 tarihinde iskân mahallinden firar edip gelip Maraş çevresinde yaşamaya başladılar. Bunun üzerine avarızhaneleri tekrar Maraş Kazası’na dâhil edildi ve kendileri eskiden olduğu gibi Maraş Valilerine has kaydolundular. Aynı cemaat, 1705 yılında yine şikâyetleri sebebi ile tekrar Haleb’e iskâna tabi tutuldu. Ancak haneleri, bu kez tashih edilmemişti. Bu durum, Maraş’ta sakin ulema, süleha, eimme, huteba, sadat, nükaba, meşayih ve fukaranın topluca Divan’a şikâyetlerine sebep oldu. Adı geçenlerin şikâyetleri sadece bununla sınırlı değildi: onların ifadelerine göre 60 avarızhaneleri olan ve aslen Maraş Yörüklerinden Kara Hasanlu Ceridi cemaati de İfraz-ı Zülkadriye hassına dâhil iken 1710 yılında Ayas ve Berendi havalisine iskân edilmelerine rağmen onların haneleri de Maraş Kazası’ndan tenzil edilerek tashih edilmemişti. Maraş ahali ileri gelenleri, adı geçen cemaatin durumunun iyi olmasına ve yerlerinin belli olmasına rağmen vergilerinin kaza halkından

¹²¹³ Örnekler için bkz. BOA, M.d., 81: 94/209; BOA, KK.d., 2835: 73; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 67.

alınmasından da şikâyetçi olmuşlardı ve Padişah'tan bu haksızlıkların giderilmesi için merhamet istiyorlardı¹²¹⁴.

Aşiretlerden tahsil edilecek vergi sık sık hatırlatıldığı ve kendilerine defterin bir sureti ile hükm-ü hümayun verildiği halde, vergi tahsilinde zaman zaman usulsüzlükler yaşanmaktaydı. Özellikle vergi tahsildarları tarafından türlü bahaneler ile aşiretlerden para tahsil edilmeye çalışıldığı belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Mesela, 17. yüzyılın başlarında Maraş'ta konargöçer hayatı yaşayan Çağıranlı Cemaati'nden bazı kimselerin Divan'a sundukları arzuhalleriyle, kendi cemaat mensuplarının eskiden beri kanun ve defterde belirtilen adet-i ağnam ve sair vergilerini bağlı buldukları zabıtlarına ödediklerini, ancak idarecilerinin kendilerinden kanuna aykırı olarak fazladan vergi aldıklarını şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine merkezî hükümet, Maraş, Kayseriye, Ayntab, Birecik ve Yeni-İl kadılarına 28 S 1025/17.03.1616 tarihinde gönderdiği ayrı ayrı hükümler ile söz konusu cemaatten bundan sonra kanun ve defterde kayıtlı bulunan miktarın dışında fazladan vergi alınmamasını emretmiştir¹²¹⁵. Maraş bölgesinde konargöçer olarak yaşayan ve mükellef oldukları vergilerin dışında fazladan vergilere muhatap olan topluluklardan birisi de İlbeyli Aşireti'dir. Bu aşiretin 35.142 akçe rüsum-u raiyeti, bu dönemde Maraş Beylerbeyi'nin hasları arasında yer almaktaydı¹²¹⁶. Maraş Eyaleti'ni tasarruf eden Yusuf Paşa, kanunsuz bir şekilde adı geçen aşiretten “selamiye” adı altında yılda 1000 kuruş paralarını ve 700 kuruş değerindeki bir atlarını almıştı. Bunun yanı sıra adet-i ağnamlarını kanunlarda belirtildiği üzere “koyun kuzusu ile sayılıp ikisine bir akçe” ödedikleri halde, kendilerinden koyun başına sekizer-onar akçe talep eden ve cemaate yaptığı zulümlerde sınır tanımayan Paşa, fazladan olarak 103.500 kuruşlarını da ağnam, mücerred ve bennak vergilerine karşılık cebren almıştır. Ancak, aşiret mensuplarının bunu ödemeye gücü yetmediğinden perişan ve perakende olmaları söz konusu olmuştur. Bunun üzerine Hükümet merkezinden Maraş kadısına bu konuda gönderilen 24 S 1025/03.03.1616 tarihli hükümde, bütün Osmanlı ülkesinde “devir ve selamiye”nin kaldırılmış olduğunu bu nedenle bundan böyle reayadan selamiye adı altında bir tek kuruş alınmaması tembih edilmiştir. Ayrıca, adet-i ağnamın

¹²¹⁴ BOA, C..ML., 15521 (20 B 1124 /23.08.1712). Avarız vergileri ile ilgili şikâyetleri Kayseri örneğinde merkez-taşra ilişkisi bakımından değerlendiren bir çalışma için, bkz. Süleyman Demirci, “Complaints about *avâriz* assessment and payment in the *avâriz*-tax system: An aspect of the relationship between centre and periphery. A case study of Kayseri 1618-1700”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient JESHO* Vol. 46/4 (2003), pp. 437-474.

¹²¹⁵ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 74-75, ves. 129.

¹²¹⁶ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 108-110, ves. 161.

yine kanunlar çerçevesinde “*koyun kuzusuyla sayılıp ikisine bir akçe*” alınması, mücerred ve bennak vergilerinin defter-i hakanide belirtildiği şekliyle alınması yerel idarecilere emredilmiştir¹²¹⁷.

Bu örnekte görüldüğü gibi aşiretlerin, haksız bir şekilde maruz kaldıkları bu tür uygulamaları sık sık Divan’a şikâyet ederek seslerini ilgili mercilere iletmelerine ve merkezî hükümetin de mahallî idarecilere yaptığı sıkı tembihlere rağmen bu konudaki şikâyetlerin arkası hiç kesilmemiştir. Aşiretler gerek vergi tahsilinde meydana gelen usulsüzlükleri, gerekse dışarıdan gelen saldırılara karşı güvenliklerinin temini konusundaki taleplerini Divan’a iletirken sık sık “*bu durumun dağılmalarına sebep olacağı*” vurgusu ile dile getirmekteydiler. Bu ifade ile üstü kapalı bir tehdit ortaya koymuş oluyorlardı. Çünkü ekonomik güçleri (merkezi hazineye mali katkıları) ne olursa olsun bir konargöçer grubun dağılması vergi kaybı anlamına geliyordu. Konargöçerlerin mali açıdan tahammüllerinin zorlanmaması ve güvenliklerinin sağlanması taleplerini, Devlet’in, “*mal-ı miriye zarar gelmemesi için*” karşılamaya özen gösterdiği ve memurlarını bu yolda uyardığı görülmektedir¹²¹⁸.

2.6.2.3. Aşiretlerin Merkez İçin Yaptığı Diğer Hizmetler

Konargöçer aşiretleri belli bir vergi dairesine bağlayarak, merkezîyetçi idare tarzı ile daimi bir kontrol altında bulunduran Osmanlı Devleti, muhtelif zamanlarda onlardan çeşitli şekillerde faydalanmak cihetine de gitmiştir. Bilhassa bunların hayvancılıkla uğraşmaları ve geniş hayvan sürülerine sahip olmaları, Devletin bu konuda duyulan ihtiyaçlarını gidermesine imkân sağladığı gibi, madenlerle ilgili muhtelif işlerin yerine getirilmesi, ordunun zahire ve mühimmatının nakledilmesi; iç ayaklanmaların bastırılması; güvenlik ve asayişin sağlanması; kale, derbent ve geçitlerin tamir edilmesi ve korunması; yol, köprü, cami inşası ve tamiri veya herhangi bir sefer esnasında devletin tespit ettiği kadar asker göndererek bizzat muharebelerde bulunmaları gibi hususlarda bunlardan istifade edilmiştir¹²¹⁹.

Konargöçer aşiretler, askerî sınıftan olmamalarına ve vergi veren reaya sınıfına dâhil olmalarına ve bu döneme kadar askerî hizmetlerde pek fazla yer verilmemesine rağmen 17. yüzyıl sonlarında, II. Viyana Kuşatması’nın ardından ortaya çıkan savaşlar

¹²¹⁷ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75-76; BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616).

¹²¹⁸ BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130.

¹²¹⁹ İlhan Şahin, “1638 Bağdad Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni-il ve Halep Türkmenleri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı*, S. 33 (1982), s. 228-229, aynı müellif, *a.g.t.*, s. 156-158; Çakar, *a.g.e.*, s. 164. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 25-26.

sürecinde ordunun pek çok cephede savaşması sebebiyle artan asker ihtiyacını karşılamak maksadıyla bu zümrelerden asker talep edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır¹²²⁰. Mesela, Osmanlı Devleti tarafından 1689 yılında düzenlenen Sultan II. Süleyman'ın Avusturya seferine Güney ve Güneydoğudaki aşiretlerin boybeyleri ve kethüdarlarına ferman gönderilerek her aşiret ve oymağın kaç kişiyle sefere katılacağı belirtilmiştir. Kilis, Beydili, Haleb Türkmenleri, Rişvan, İfraz-ı Zülkadriye, Lekvanik, Bozulus cemaatleri ile Ruha (Urfa), Maraş, Adana, Payas ve Mardin mukataa ve voyvodalıklarına tabi aşiret ve cemaatlerden toplam olarak 4800 askerin istendiği belgelerden anlaşılmaktadır. Maraş, Kilis, Urfa ve Mardin yörelerinden 1689 yılındaki sefer-i hümayuna çağrılan aşiret ve cemaatlerin çıkardıkları asker miktarlarına bakıldığında Maraş Türkmenlerinin çıkardığı asker sayısının küçümsenemeyecek sayıda olduğu görülür¹²²¹. Aşiretlerin başlangıçta sefere katılma hususunda hevesli olmadıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Evasıt-ı S 1101/20-29.05.1690 tarihinde Edirne ordugâhında bulunmaları için birkaç defa emir gönderilen fakat ilkbahar gelmesine rağmen henüz hiçbiri gelmeyen cemaatlerin idarecilerine ve buldukları bölgelerin yerel idarecilerine mübaşir vasıtasıyla tekrar kesin emirler gönderilerek tembihler yapılmıştır. Aynı emirlerde bu defa sefere katılmalarının hayati önemi haiz olduğu ve bu konuda herhangi bir bahanenin kabul edilmeyeceği belirtildikten sonra acil ve hızlı bir şekilde belirtilen yerde orduya katılmaları istenmiştir¹²²².

Bir sene sonraki sefer için yine aşiretlerden asker talebi ile ilgili olarak Rakka, Maraş ve Adana beylerbeyleri ile adı geçen vilayetlerdeki sancak beyleri, Türkmen kadı, voyvoda, kethüda ve boybeyleri ile iş erlerine Evail-i C 1102/02-12.03.1691 tarihinde yazılan bir hükümde, yapılacak sefere belgede isimleri yazılan cemaatlerden miktarı ayrı ayrı belirtilen, tam teçhizatlı, dirliksiz güçlü yiğitlerden oluşturulacak 700 kişilik atlı bir kuvvetin isimleri yine fermanla yazılan başbuğların idaresinde çıkarılması, her bir askere 50 kuruş ve başbuğlarına 500 veya 250 kuruş verilmesi ve zamanında gelip Davud Paşa ovasında orduya katılmaları ve bu konuda hiç bir ihmâl ve kusurun kabul

¹²²⁰ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 27-28; Faruk Demirtaş (Sümer), "Boz Ulus Hakkında", *AÜ DTCF Dergisi*, C. VII, S. 1, Ankara 1949, s. 45.

¹²²¹ Maraş bölgesinde bulunan Türkmen cemaatlerinin, 400 askerle katıldıkları anlaşılmaktadır (BOA, Md., 99: 53). Bu dönemde Ekrad ve Türkmen cemaatlerinin bu sefer için çıkardıkları asker miktarı ile ilgili geniş malumat için bkz. BOA, M.d., 99: 48-56; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 80-92, ves. 136, 137, 138.

¹²²² BOA, M.d., 100: 9/24'ten nakleden Şakar, *a.g.t.*, s. 16. Aynı mealde hüküm Evail-i N 1101/8-18.06.1690 ve Evail-i C 1102/2-12.03.1691 tarihlerinde iki kez daha tekit edilmiştir (Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 90-91, ves. 139; BOA, M.d., 100: 29/88'den nakleden Şakar, *a.g.t.*, s. 31).

edilmeyeceği ayrıca vurgulanmıştır¹²²³. Bu dönemde kendilerinden seferler için sık sık asker talep edilen aşiretlerden biri de daha çok Malatya Sancağı ve Hısn-ı Mansur Kazasında bulunan Rişvan Mukataasına tabi cemaatlerdi. Bu aşiretten 1099/1687-8 senesi seferi için atlı, tam teçhizatlı ve silah kullanabilen 500, 1101/1690 yılındaki Moron Seferine katılmaları için de 300 kişilik bir kuvvetin boybeyleri, kethüdarları ve iş erleriyle birlikte Edirne sahrasında orduya katılmaları emredilmiştir¹²²⁴. Yine Maraş Ekradından olup 400 kişilik askerleri ile Serasker Vezir Mustafa Paşa'nın yanında Özi Seferi'ne katılan Halid'in ve adamlarının kendilerinden istenen hizmetleri yerine getirebilecek güçleri varsa alikonularak kışlak verilmesi, yoksa vilayetlerine gitmelerine izin verilmesi hususunda adı geçen Paşa'ya 08Za 1098/15.09.1687 tarihinde ferman gönderilmiştir¹²²⁵.

Osmanlı Devleti'nde, kara yolu ile nakliye; at, deve, katır gibi hayvanlarla yapılıyordu. Bunlar gerek ticaret kervanlarında ve gerekse savaş zamanlarında, mühimmat naklinde kullanılan en önemli vasıtalar olduğu için¹²²⁶, oldukça değerliydi. Osmanlı ordusu, bu konudaki ihtiyaçlarını konargöçerlerden sağlıyordu¹²²⁷. Özellikle yerleşik hayata geçmiş olan bir kısım aşiretler besledikleri deve ve katırlarla, tüccarların mallarını kira karşılığı taşımak suretiyle geçimlerini sağlıyorlardı. Mesela, Ankara yöresinde Kara Fakihlü Aşireti bu kiracılık işi ile uğraşırken¹²²⁸; Maraş eyaleti dâhilinde de, Atmalı ve Dumanlı aşiretlerinin kiracılık yaparak geçimlerini temin ettikleri görülmektedir¹²²⁹. Aşiretlerden bu fiili hizmetin yerine bazen şütürân bedeliyesi diye bir vergi de talep edilmekteydi. Mesela, 1086/1675 senesine mahsup olmak üzere Maraş Eyaleti'ndeki reayadan ve hususan Rişvan aşiretinden kırkar kuruş şütürân bedeliyesi istenmişti. Maraş Kazası'ndaki ahali bu yükümlülüklerini yerine getireceklerini taahhüt

¹²²³ BOA, M.d., 101: 1/4.

¹²²⁴ 1099/1689 senesi için bu cemaatlerden talep edilen 500 neferin 66 neferi yine Hısn-ı Mansur Kazası halkından istenmiştir (BOA, M.d., 100: 39/125 (Evahir-i N 1101/28.06-07.07.1690)'den nakleden Şakar, *a.g.t.*, s. 70).

¹²²⁵ BOA, Ş.d., 10: 248/987.

¹²²⁶ Üsküdar Ulus taifesinden bazı kimseler develeriyle, sefer mühimmatı için Maraş çevresinde kesilmesi emredilen kerestelerin taşınmasına memur edilmişlerdir. Adı geçen taife, bu görevlerini yerine getirdikleri gibi, kendilerine gönderilen görevliler ile hayvanlarına saldırarak onları yaralamışlardır. Devlet, bu asilerin yakalanıp Toprak kadısı huzurunda yargılandıktan sonra başkalarına ibret olması için cezalandırılmalarını yerel idarecilerden talep etmişti (BOA, M.d., 34: 215/453 (09 R. 986/16.05.1578)'den nakleden Nacak, *a.g.t.*, s. 64.).

¹²²⁷ Orhonlu, *Aşiretlerin İskâmı*, s. 21.

¹²²⁸ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 59.

¹²²⁹ Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22 (2007/1), s. 74.

ederken Rişvan aşiretinin, bu emre itaat etmemesi üzerine tekrar merkezden gönderilen tatar marifetiyle tahsil edilmesi için yetkililere emirler gönderilmiştir¹²³⁰.

Yine çoğu göçebe olan Maraş ve Pazarcık'taki halk, Basra taraflarına gönderilecek kerestelerin kesilmesinde kullanılacak demir tedariki ile mükellef kılınmıştı. Fakat bir süre sonra buradaki bazı cemaatlerin perakende olmasından dolayı yerlerinde kalanlar, neredeyse sürekli istenen bu yükümlülükleri yerine getirmeye güçlerinin yetmeyeceği, bunun yerine avarız vermek istediklerini merkeze bildirince talepleri kabul edilerek Dulkadriye Beylerbeyine bu konuda ferman gönderilmiştir¹²³¹.

Hısn-ı Mansur kazasına bağlı Rişvan aşireti mensuplarından bazıları, Padişah atları için kendilerinden istenen yükümlülükleri yerine getirmemek için direnince Mahkemeye çağrılmalarına rağmen kadı huzuruna da gelmemişlerdir. Bunun üzerine Hısn-ı Mansur kadısına gönderilen ferman ile adı geçenlerin üzerlerinde kalan vergilerin tamamının tahsil edilmesi ve eğer yine emirlere karşı çıkarlarsa İstanbul'a gönderilmeleri yetkililere sıkı sıkıya emredilmiştir¹²³².

2.6.3. Aşiretlerin Maraş ve Çevresindeki Eşkıyalık Faaliyetleri

Eşkıya, bedbaht, talihsiz, günahkâr, asi anlamına gelen “şaki” teriminin çoğulu olan bir kelimedir. Osmanlı kaynaklarında *kât'ü't-tarîk*¹²³³ tabiri de kullanılmakla birlikte daha çok şaki ve çoğulu eşkıya ile Celalî, eşirra, haramî, haramzade, türedi ve haydut kelimeleri kullanılmıştır. Eşkıyalık, genelde silahla veya başka bir şekilde zor kullanmak suretiyle yol kesip baskın yaparak mala, cana tecavüz, kamu düzeni ve güvenliğini ihlâl olarak tanımlanabilir¹²³⁴. Eşkıyalığı, *bağydan* ayıran fark, mevcut siyasi iktidara karşı başkaldırı niteliği taşımasıdır¹²³⁵.

Eşkıyalığı, zor kullanarak mal gasp etmek ve soygun yapmak anlamında kullananlar olduğu gibi daha geniş anlamda kullananlar da olmuştur. Hobsbawm “*Eşkıyalar*” isimli çalışmasında “*Görevlilere ücret dağıtmak için para götüren mutemedi köşe başında basıp soyanlardan teşkilatlanmış asilere ve vur kaç taktiği uygulayan gerillalara*

¹²³⁰ BOA, C..AS., 1050/46123 (09 Ş 1116/07.12.1704)

¹²³¹ BOA, M.d., 34: 210/440 (09 R 986 / 16.05.1578)'den nakleden Nacak, *a.g.t.*, s. 57.

¹²³² BOA, M.d., 81: 39/88 (gurre-i Ra 1035/01.12.1625).

¹²³³ Kât'ü't-tarîk, “*insanların mallarını zor kullanmak suretiyle ellerinden almak üzere yol kesen*” şahıs anlamındadır (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998, s. 234).

¹²³⁴ Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü*, İstanbul 1985, s. 38.

¹²³⁵ Mehmet Öz, “Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, s. 227.

kadar, saldıran ve zor kullanarak soygun yapan herkes kanunlar önünde eşkıyadır”¹²³⁶ demek suretiyle bu kavrama daha kapsamlı bir anlam yükleyerek eşkıyalığı tanımlamaktadır. Bu bölümde “eşkıyalık” istilahi, geniş anlamında kullanılacaktır.

Konargöçer grupların Devlete pek çok hizmetlerinin yanı sıra, zaman zaman eşkıyalık faaliyetlerine kalkıştıkları da görülmektedir. Özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bölgenin huzur ve asayişinin bozulmasına sebep olan ve merkezî hükümeti her zaman sıkıntıya sokan hususlardan biri, bazı aşiret mensuplarının kalkıştıkları eşkıyalık hareketleridir. Konargöçer hayatı yaşayan aşiretler, yerleşik halk ile zaman zaman sürtüşme içerisinde bulunmuşlardır. Aşiretler, aynı zamanda asi liderlerin ve zorba paşaların ihtiyaç duyduğu kapı halkı ve eşkıya oluşumlarına eleman temini için de iyi birer insan kaynağı görevi görmekteydiler¹²³⁷.

Aşiretlerin 17. yüzyıl boyunca Maraş ve çevresinde yaptıkları eşkıyalık hareketlerine girmeden önce bu bölgede eşkıyalık faaliyetlerinin yoğun olarak yaşanmasının sebeplerine yakından bakmak yerinde olacaktır. Maraş Sancağı, bu dönemde, pek çok hususiyetinden dolayı, eşkıyalık için elverişli bir durumdaydı. Öncelikle sancağın coğrafyası buna müsaitti. Bilindiği üzere Maraş ve bağlantılarının oluşturduğu havza, bol sulara sahip yaylalara, kışlak için elverişli ovalara ve su kaynaklarına sahiptir. Bölgenin güneyinde başta Maraş Ovası, Çukurova ve Amik Ovası gibi konargöçerlerin kışlakları için uygun mekânlar; kuzeyinde başta Uzunyayla olmak üzere iklimi, bitki örtüsü ve su kaynaklarıyla yaylak olarak kullanmaya elverişli geniş platolar vardır. Bir diğer coğrafi elverişlilik ise sancağın çevresinde yer alan dağların, eşkıyanın takibe uğradığında kaçıp kurtulduğu, izini kaybettirdiği ve hürriyetini tam olarak yaşadığı uygun mekânlar olmasıdır¹²³⁸.

Tarım, hayvancılık ve göçebelik gibi farklı hayat şartlarına imkân tanıyan başta elverişli iklimi ve coğrafi şartları da Anadolu’nun ilk fethinden itibaren, Türkmenlerin yoğun olarak bölgeye gelip yerleşmesine sebep olmuştur. Hatta bu Türkmen kesafetin-

¹²³⁶ Eric J. Hobsbawm, *Eşkıyalar*, (Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl), İstanbul, 1997, s. 11.

¹²³⁷ Efkan Uzun, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630–1655)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 132-3. Bostancı cemaatinden ayrılan pek çok kişi, asi Cemşid ve Canbuladoğlu’nun yanına giderek eşkıyalık hareketlerine girişince bunların yakalanmaları için Maraş, Adana, Kars, Ayas, Payas ve Çukurabad kadılarına emirler gönderilmişti (D. Şahin, *a.g.t.*, s. 226).

¹²³⁸ Dağ, direnen insanın direncini tüketmez. Yani dağ bir engel, sığınak, özgür insanlar ülkesi ve kural dışı yaşamın mekânıdır. Dağ özgürlüklerin, demokrasilerin, köylü “Cumhuriyetleri”nin sığınağıdır (Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s. 11).

den dolayı, Maraş, kullanılan belgelerde “*Türkman Vilâyeti Diyarı*” diye tanımlanmaktadır.

Bölgenin eşkıyalığı doğuran bir diğer hususiyeti, coğrafi konumu ile ilgilidir. Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonlarından itibaren bazı konargöçer¹²³⁹ cemaatleri, çeşitli sebeplerle yerleşik hayata geçirmek için Çukurova, Hama, Humus, Rakka ve Haleb bölgelerine iskâna tabi tutmuştur. İskân bölgelerinden sıklıkla firar eden ve genellikle Maraş ve çevresine gelen bu firariler, örnekleri aşağıda geleceği gibi çoğu zaman burada eski alışkanlıkları gereği eşkıyalığa sapsmışlardır.

Maraş’ın, kara yolu ulaşımı bakımından, Anadolu’nun kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusundaki yol güzergâhlarının kavşağı durumunda olması¹²⁴⁰, hem ticaret kervanlarının, hem diğer yolcuların hem de konargöçer grupların yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken bu yolları kullanması¹²⁴¹ da bu çevrede eşkıyalık faaliyetlerinin kolaylıkla yaygınlaşmasında önemli bir rol oynuyordu. Çünkü bu güzergâhlardaki sarp dağlar arasında bulunan ıssız geçitler, eşkıyanın kat’ü’t-tariklik için seçtiği uygun mahallerdi.

İşte bu coğrafi, beşeri ve fiziki özelliklerinden dolayı Maraş ve çevresi, 1240 yılında bu bölgede başlayıp Anadolu’nun diğer bölgelerine yayılan Baba İshak¹²⁴² ayaklanmasından bu yana sık sık isyanların yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Osmanlı Devleti’ne katılmasının hemen akabinde bu çevrede daha çok vergi menşeli huzursuzluklar çıkmıştır¹²⁴³. Tarihi süreç içerisinde bölgede önceleri görülen aşiretlerin eşkıyalık ve isyan hareketleri¹²⁴⁴, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni isyanları¹²⁴⁵ ile farklı bir şekil alarak siyasi talepleri beraberinde getiren bir sürece girmiştir.

¹²³⁹ Bu konuda aşiretlerin iskânı başlığında geniş bilgi verilecektir.

¹²⁴⁰ M. Gürbüz, *a.g.e.*, s. 218.

¹²⁴¹ Besim Darkot, “Maraş”, *İA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 310; Söylemez, “Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, s. 70.

¹²⁴² Baba İshak ve Babailer ayaklanması hakkında bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyamı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 1996.

¹²⁴³ Dulkadir Beyliği’nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra bölgede ortaya çıkan isyanlar hakkında geniş bilgi için bkz. İlyas Gökhan, “Dulkadir Beyliği’nin Osmanlı Hâkimiyetine Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyalar”, *Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, Kahramanmaraş, 2008, ss. 213-232; Alaaddin Aköz- İbrahim Solak, “Dulkadirli Beyliği’nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (2004), s. 41-50.

¹²⁴⁴ Maraş’ta Dulkadirli Türkmenlerinin, 17. yüzyıla kadar çıkardığı isyanlar için bkz. Döğüş, “Maraş’ta Dulkadir Türkmenleri ve İsyaları”, ss. 115-141. 1590-1750 yılları arasındaki dönemde Maraş Eyaleti’nde aşiretlerin sebep oldukları aşiret eşkıyalıklarını, arşiv vesikaları ve diğer kaynaklara göre analitik bir biçimde ele alan iki çalışma için bkz. Süleyman Demirci, Hasan Arslan, “Osmanlı Türkiye’sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)”, *Turkish Studies*, Vol. 7/3 (Summer 2012), ss. 887-914; aynı müellifler, “Osmanlı Türkiyesinde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)”, *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, S.2 (Nisan 2012), ss.73-103. Ayrıca bkz. aynı müellifler, *a.g.e.*, s. 18-86.

2.6.3.1. Aşiretler Arası Eşkialık Olayları

Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan konargöçer¹²⁴⁶ Türkmen ve Ekrad aşiretleri yer yurt darlığı sebebiyle birbirleriyle zaman zaman çatışmışlardır. Türkmen taifesinden Bekirceli Cemaati'nin Söğüdü, Dadalı ve Beğmişli oymakları ve Bozkoyunlu ve Kadirli taifesinden bazı kimseler, yanlarına aldıkları başka eşkıya ile birlikte 1660 yılında Valide Sultan hassına bağlı Rışvan aşireti obalarını basmışlardır. Üç adamlarını haksız yere öldürdükten sonra aşiretlerin en önemli mal varlığı mesabesindeki hayvanlarından üç bin manda, yüz beygir, yüz elli katır ve binlerce davarlarını sürüp götürmüşler. Ayrıca bütün mal ve erzaklarını yağmaladıktan başka binlerce akçelerini de alıp adeta insan kaynaklı bir afet gibi halkın ocağını söndürmüşlerdir¹²⁴⁷. 30.10-08.11.1665 tarihli bir belgede, Kılıçlı Ekradından yüz kadar şakinin, hiçbir sebep yok iken darp aletleriyle Akçakoyunlu taifesinden Mehmed ve diğerlerinin evlerini basıp birkaç adamlarını haksız yere yaraladıkları ifade edilmektedir¹²⁴⁸.

Lekvanik Ekradı aşiretinden kırk elli kişilik eşkıya grubu, 04 M 1020/19.03.1611 tarihlerinde Zamantı ve Elbistan nahiyelerinde yaşayan İlbeyli cemaati mensuplarının defalarca evlerini basarak her türlü hayvan, mal ve erzaklarını yağmalamışlardır. Bu eşkıya taifesinin yaptıkları bu kadarla bitmiyordu. Bunların aynı zamanda Karaman'dan Sivas'a kadar olan bölgede at, katır ve miri beygirlerini de hırsızladıklarına bu civarda yaşayan halkın şahadet ettiğini Zülkadriye beylerbeyi, Divan'a arz ettiği arzuhalinde bildirmiştir¹²⁴⁹.

Konargöçer Cerid Türkmenlerinden toplam onbeş eşkıya, 1100/1689 senesinde Kızılca Karye yakınlarında Cebel-i Bereket naibi Mustafa'ya saldırarak başta otuz koyun ve iki öküz olarak pek çok hayvanını; iki altın küpe, iki altın toka ve kemer gibi de-

¹²⁴⁵ Maraş ve çevresinde Ermenilerin meydana getirdiği isyanlar hakkında şu çalışmalara bkz. A. Latif Dinçaslan, *Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyancıları (1895-1921)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006; Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları*, İstanbul 2007; Yahya Bağçeci, *1895 Zeytun Ermeni İsyancı*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2008.

¹²⁴⁶ Genel olarak konargöçer yaşamlarını sürdüren cemaatlerin, bu yaşam özellikleri nedeniyle eşkıyalık olaylarına tevessül etmelerini kolaylaştırırken eşkıyalık yapmalarından sonraki dönemde, takip edilmeleri ve yakalanmaları hususunda büyük güçlükler ortaya çıkarmaktaydı (M. Öztürk, "Antakya ve Çevresinde Eşkialık Olayları", s. 965; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ, 1999, s. 15).

¹²⁴⁷ BOA, Ş.d., 4: 33/125 (Evasıt-ı Ca 1076/19-28.05.1665).

¹²⁴⁸ BOA, Ş.d., 4: 86/369.

¹²⁴⁹ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 64-5, ves. 119. Aynı cemaate ait eşkıya grubu, 1100/1689 yılında Hacılar Ekradı Kabilesinin evlerini basarak haksız yere onlardan iki kişiyi öldürdükleri gibi 4.547 kadar koyunlarını kuzularıyla birlikte, elli üç davar, iki tay at, bir katır ve sekiz yüz kuruş nakitlerini almışlardı (BOA, Ş.d. 14: 181/724; Demirci – Arslan, a.g.e., s. 28).

ğerli hususi eşyasını gasp etmişlerdir. Aynı eşkıya, Rişvan aşiretinden Mendollu cemaatinden Cebel-i Bereket Oymağına da saldırıp birçok kimseyi yaraladıkları gibi öldürdükleri iki üç adamın çeşitli silah ve daha başka eşyalarını yağmalayarak almışlardır¹²⁵⁰.

Cemaatler arasında¹²⁵¹ hatta aynı aşiretin kendi içerisinde de¹²⁵² daha küçük çaplı eşkıyalık olayları meydana gelebiliyordu. Bazen aşiretler arasında çok basit bir olay, daha büyük bir husumete dolayısıyla eşkıyalığa dönüşebiliyordu¹²⁵³. Aşiret eşkıyasının kendisine kurban seçiminde çoğu zaman kadın erkek ayırt etmeden herkese karşı taarruz ve tecavüzde bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Türkmen taifesinin konargöçer Kara Hacılı cemaatinden Muslu, kardeşi, Süleyman, Bali, Ömer ve Musa adlı şakiler 1689 yılında yine Türkmen taifesinin Bozdoğan cemaatinden Hıdır'ın kızı Ayşe'yi evinde otururken zorla yanlarına alıp götürürler. Onu önce Bali'nin evine götürüp tecavüz ettikten başka yaya olarak dağlarda yanlarında gezdirerek ona türlü türlü eziyetleri yaptıktan sonra Ayşe'yi üç dört ay kadar da bir evde hapsedmişlerdir. Daha sonra babası Hıdır, gelip kızını eşkıyanın ellerinden kurtararak evine götürmüştür¹²⁵⁴.

Yaptığı sayısız eşkıyalıklarından dolayı idamı için defalarca ferman çıkan Koyunoğlu Ali'yi Malatya mütesellimine teslim edenlere Ali'nin akrabalarının yaptığı kötülükler gibi bazı aşiretler, eşkıya akrabalarını ele vererek ortadan kaldırılmasına yardım edenlere, kötülük etmekten de uzak durmamışlardır¹²⁵⁵.

2.6.3.2. Aşiret Eşkıyasının Yerleşik Halka Yönelik Hareketleri

Konargöçer aşiretlerin yerleşik halkın ekinlerini yaymak suretiyle zarar verdikleri ve bu yüzden birçok kavganın yaşandığı belgelere yansımıştır. Hayvancılıkla uğraşan konargöçerler ile ziraat yapan köylüler arasındaki çatışmalar diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı'da da mevcuttu. Bu, konargöçerliğin doğurduğu doğal bir sonuçtur. Eşkı-

¹²⁵⁰ BOA, Ş.d., 27: 115/774 (Evail R 1110/07-17.10.1698).

¹²⁵¹ Bazen cemaatler arasında daha küçük çaplı eşkıyalık olayları da oluyordu. Örneğin, Maraş Yörüklerinden Arab adlı kimse on yedi adamı ile kendi halinde olan Yeni-il reayasından Akçakoyunlu cemaatinden Mehmed'in evini basıp üç devesiyle bir atını vurup telef ettiği gibi kardeşi Ali'yi de tüfek ile yaralamıştır (BOA, Ş.d., 4: 86/370 (Evahir-i R 1076 /01-09.11.1665)).

¹²⁵² Rişvan aşiretinden Şeyh Bilanlı kethüdası Hüseyin ve Belikanlı kethüdası Seferî Mehmed, padişahın emirlerine karşı gelerek bir takım eşkıya ile birlikte aşiretin koyunlarının vergi amaçlı sayımının yapıldığı köprüyü basıp yolları tahrip ettiler. Aynı zamanda orada bulunan insanları yaralayarak mal, eşya ve Devlete vermek üzere getirdikleri zahirelerini yağmaladılar (BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 1, s. 56'dan nakleden Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", s. 73).

¹²⁵³ Hacılar Ekradı cemaatinde bir kız isteme ve kızı vermeme yüzünden çıkan olaylar silsilesi için bkz. BOA, M.d., 84: 35/65 (18 Z 1038/08.08.1629)

¹²⁵⁴ Adı geçen eşkıyanın şehre gelen idarecilere de saldırdığı, onlara sıkıntı verdiği aynı belgeden anlaşılmaktadır (BOA, Ş.d., 14: 47/218 (Evahir-i L 1101 /31.01- 09.02.1690)'den nakleden Demirci – Arslan, "Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkıyalık Faaliyetleri", s. 893).

¹²⁵⁵ Koyunoğlu Ali'yi Malatya mütesellimine teslim edenlerin akıbetleri için bkz. BOA, M.d., 100: 134/515.

yalık yapan bazı cemaat mensuplarının dağlık ve sarp bölgelere kaçarak buralarda saklanmaları ve bu bölgelerde devlet hâkimiyetinin tam olarak tesis edilmesinin de zor olması, bu kişilerin eşkıyalık olaylarına cesaret etmelerinde bir başka etkidir¹²⁵⁶.

Maraş bölgesinde yaşayan konargöçer cemaat mensupları, yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken, kimsenin ekinlerine, malına ve canına zarar vermeyeceklerine dair taahhütte bulunuyorlardı¹²⁵⁷. Buna rağmen zaman zaman tayin edilen güzergâhlarının dışına çıkmaları, onların yerleşik ahaliye pek çok zarar vermelerine sebep olmuştur¹²⁵⁸. Genellikle ekili arazileri hayvanlarına otlatan bu cemaatlerin mensupları, bazı dönemlerde, adam öldürme, mal gaspı ile kadın ve kız kaçırma olaylarına da neden olmuştular¹²⁵⁹. Bu ise idareciler tarafından devletin varlığını ve yerleşik hayatın esası olan can ve mal güvenliğini tehdit eder bir durum yani eşkıyalık olarak görülmüştür¹²⁶⁰. Ancak, gasp, yağmalama, hırsızlık, adam öldürme gibi kanunsuz hareketler, tüm aşiret mensupları tarafından değil, sadece aşiretler içerisinde bulunan bir kısım şahıslar tarafından yapılıyordu. Bunlar, mensubu oldukları aşiretin kalabalık oluşuna da güvenerek yolculara, ticaret kervanlarına ve diğer aşiretlere saldırdıkları gibi, köy ve kasabalardaki hatta şehirlerdeki¹²⁶¹ yerleşik halkın evlerini basarak mal ve eşyalarını yağmalıyorlardı. Hatta

¹²⁵⁶ Mesela; dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal bir kale görünümündeki Dersim’de, tam anlamıyla devlet otoritesinin sağlanması ve bu bölgeye nüfuz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiştir (Yılmazçelik, *Dersim Sancağı*, s.15).

¹²⁵⁷ Aşiretler, hükümete verdikleri taahhütte, kendilerinden, bir şahsa zarar veren olursa zararını tazmin edecekleri gibi, cezalarını ve Hazine-i Amire’ye bir miktar nezr vermeyi kabul etmekteydiler. Bazı örnekler için bkz. BOA, MM.d., 8458: 34, 306, 272.

¹²⁵⁸ Aşiretler, Hükümet tarafından kendilerine verilen yaylak ve kışlaklarına gidip gelirken, hükümete verdikleri taahhüde rağmen, ekili toprakları harap ettikleri gibi, evleri tahribe, hatta insanları öldürüp, hayvanları gaspa varan kanun dışı hareketlerde bulunmuşlardı (Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s. 37). Hatta bunlar yüzünden bazı bölgelerin zahire bakımından kıtlık çektikleri dahi görülmüştür. Mesela, Maraş Sancağı’na bağlı Pazarcık ve Keferdiz nahiyelerinin, Çepni oymağının istilasına uğraması sonucu kıtlık baş göstermişti (BOA, İ.E..DH., 839).

¹²⁵⁹ “... yaylaka giden Yörükân cemâ’atleri vâfir cemâ’at ve cümlesi tüfenk-endâz olmalarıyla mürûr ve ubûr eyledikleri yerlerde reaya fukarasına cevr ve te’addîlerinin nihayeti olmamağla ...” BOA, M.d., 127: 350. Mustafa adlı sipahinin Divan’a bildirdiğine göre Türkmenlerin, kendisine ait Karadayı, Zirahur ve Kuyu adlı tımar köylerindeki halkın ekinlerini koyunlarına otlatıp köylülere mahsul aldırmadıkları anlaşılmaktadır. Bunlar adı geçen köylerdeki ekinleri otlatıkları gibi kendilerine “niçin yaptıklarını” sormak için gelenlerin de kimisini dövüp kimisinin kızlarına ve avratlarına musallat olmuşlardır. Buldurulup mahallinde şer’le gördürülmesi için Evail-i Ca 1027/26.04-06.05.1618 tarihinde Maraş, Kayseri ve Zamantı kadılarına emirler gönderilmiştir (Mustafa Süslü, *20-2 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili (H.1027-1028 M.1617-1618) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995, s. 312-3).

¹²⁶⁰ Hüseyin Arslan, *Osmanlı’da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl) Yönetim Nüfus Göçler İskânlar Sürgünler*, İstanbul 2001, s. 231-232.

¹²⁶¹ Ayntab Sancağı’ndaki eşkıyalık hareketleri o kadar yaygındır ki eşkıyanın şehrin içlerine kadar girip evleri basmaya, zina ve hırsızlık yapmaya dahi çekinmediği görülmektedir. Ayntab’da şehir merkezinde meydana gelen bazı eşkıyalıklar için bkz. Burcu Gelir, *1680-1700 Tarihleri Arasında Ayntab (Gaziantep) Şehrinde Asayiş Problemleri ve İslam-Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006, s. 154-168.

aşiretlere mensup bu hırsız ve haydutlar, zaman zaman buldukları sancağın sınırları dışına da çıkarak başka yerleşim birimlerinden yağmaladıkları hayvan, eşya ve paralarla tekrar kendi aşiretleri arasına dönüyorlardı¹²⁶².

Kars-ı Maraş'ta sakin olan Kerimoğlu Halil Bey'in burada kazandığı gücü çemeyen birtakım kişilerin teşviki ile Sakallu Ceridi'ne mensup eşkıya taifesi, çevreden de kendilerine katılan üç yüzden fazla süvari ile birleşerek geceleyin karanlıkta Ceyhan Nehri'ni geçip seher vaktinde Halil Bey'in konağını bastılar. Bu baskın sırasında konakta bulunan bazı malları gasp eden şakiler, konakta misafir olarak bulunan bir kişiyi ve konağın sakinlerinden dokuz kadını yaraladıktan sonra bazı mallarla birlikte Halil Bey'i yanlarına alarak geri gittiler. Halil Bey'i bir süre yanlarında alıkoyan bu kişiler, daha sonra cerime adıyla aldıkları iki at ve iki yüz kuruş karşılığında Halil Bey'i serbest bıraktılar¹²⁶³.

Bazen birden çok cemaat mensubu, çevrelerinde bulunan başka eşkıya grupları ile birleşerek, toplu bir şekilde dolaşıp, yolları üzerinde bulunan bölgelerde eşkıyalık olaylarına da karışmaktaydılar¹²⁶⁴. Kaçınılmaz olarak bunların halk ve yerleşim yerleri üzerindeki tahribatı ve zararları daha büyük boyutlarda meydana gelmekteydi. Örneğin, Selmanlı, Havanşir oymakları ile Şeyhlü, Kürd Mihmadlu, Turasanlu, Kurdlu, Karakoyunlu, Kara Alilü, Salarlu, Karaca Bekdiklü, Kürekir?, Kaşıkçı, Dönlü cemaatlerinden bazı eşkıya, tabileri ile birlikte 1654 yılında Danişmendli cemaatinden bazılarının evlerine saldırarak beş adamlarını öldürdükten başka yüz yirmi deve, otuz at, beş sürü, 2.500 koyun ile daha başka mal, erzak ve değerli eşyalarını gasp etmişler. Bunlar ayrıca Göçerli cemaatinden Veli sipahinin bin koyununu, bir at ve daha pek çok ev eşyasını talan edip yağmaladıktan sonra evini de ateşe vererek yakmışlardır¹²⁶⁵.

¹²⁶² Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkialık Hareketleri", s. 71. Maraş kazasında bulunan Bozok ve Tacirli Aşireti'nin Haliloğlu Obası'ndan birtakım eşkıya, Sivas sancağının Gürün kazasına tabi Karahisar köyü sakinlerinden Mehmed Emin ve Süleyman adlı kişilerle gayrimüslim ahaliden Kalos, Simon ve Hamar'ın evlerini basıp üç beygir, on altı öküz, on sekiz merkep, beş çift harar ve sair eşyalarını gasp ederek dönmüşlerdi (BOA, Maraş Ahkâm Defteri, Nu. 5, s. 158'den nakleden Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkialık Hareketleri", s. 73).

¹²⁶³ BOA, M.d., 112: 116/374'ten nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 180.

¹²⁶⁴ "... *Hâlâ Anadolu yakasında vâki' bazı mahallerde harâmzâde ve kuttâ'-i tarîk eşkıyâsı zuhûr ve kapusuz ve bacasız ba'zî levendât makûlesi ve derûnlarında şekâvet-i muzır olan ehl-i beled ve Ekrâd ve Türkman eskıyâsı ile müttehîd ve müttefik olub yollarda ve bellerde gezüb ebnâ'-i sebîl ve tüccâr ve sâir ibâdullahın önlerine inüb kat'-i tarîk ve katl-i nüfûs ve nehb ve gâret-i emvâl ile bilâd ve ibâda îsâl-ı hasarât ve fesâd ve şekâvet üzere ...*" (BOA, M.d., 122: 91).

¹²⁶⁵ Eşkialar, konargöçer olduğundan yakalanmaları için Halep, Kars-ı Maraş, Maraş ve Konya kadılarına, kethüdayerilerine ve boy beylerine fermanlar gönderilmiştir (BOA, Ş.d., 2: 249/961; Akgün, *a.g.t.*, s. 183-185). Konargöçer Türkmen Bozkoyunlu taifesi, Acerlü ve Kara Şeyhlü Oymaklarına bağlı 70-80 eşkıya birleşerek Hisn-ı Mansur kazası etrafındaki köylere saldırarak halktan pek çok kimseyi yaraladıkları

Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak ile sınırlarda mücadele ettiği 1683'ten sonraki dönemde, yapılmakta olan seferler nedeniyle taşradaki idarecilerin çoğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğu, Maraş bölgesinde eşkıyalık olaylarına karışan aşiretleri cesaretlendirmiş hatta aşiretler, bu konuda birlikte hareket ederek daha büyük şekavetlere girişmişlerdir. Nitekim Ekrad taifesinden Cihanbeyli Aşireti'nin Zeytun? Cemaati, Balbanlu taifesi, Kürecekli, Kılıçlı, Remeksli? aşiretinden Yazıcıoğlu, Atmalı, Rakhaslı?, Zeker Hacılı?, Çelikanlı, yine Türkmen taifesinden (Dimleklü?), Bozkoyunlu ve daha başkaca cemaatler, 1689 yılında adeta bir eşkıya konfederasyonu oluşturarak Maraş ve Malatya taraflarında terör estirerek halka her türlü taaddiyi yapmak suretiyle bölgede korku ve dehşet saçmaktaydılar. Halkın mahkemede, merkeze bildirmesi için kadıya yaptıkları şikâyetlere bakılırsa: adı geçen eşkıya, yolları keserek insanları öldürüyor; mal, eşya ve erzaklarını yağmalıyor; köy evlerini yakıp yıkararak ailelerin güzel kız ve kadınlarını çekip götürüyordu. Halkın tüm hayvanlarını sürüp götürürken ahalinin üçer dörder yüz kuruşlarını zorbalıkla alıyorlardı. Halkın çoğu perişan olarak dağılmış, yerleşim yerlerine giriş ve çıkışlar mümkün olmadığı gibi insanlar bağ ve bahçelerine bile gidemiyorlardı. Gidenler de soyulmuş ve gasp edilmiş olarak evine dönüyordu¹²⁶⁶.

17. yüzyılın sonlarından itibaren aşiretlerin eşkıyalıkları iyice artınca bölge halkının huzur ve güveni giderek tehlikeli bir vaziyete girdi. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin batıda pek çok cephede Avusturya ve müttelikleri ile yaptığı savaşlar sırasında İlbeyli Aşireti'nin bir takım mensupları, bazen tek başlarına bazen de Evcî, Çakallı ve Tacirli gibi aşiretlere mensup eşkıya ile birlikte Maraş ve çevresinde şekavete giriştiler. Reayaya daima saldırılarda bulunan eşkıya, yolların emniyetini ihlal ettiklerinden yolcuların¹²⁶⁷, hacıların can ve mal güvenliğini tehlikeye atmaktaydılar. Halkın sık sık şikâyetlerine sebep olan bu durum üzerine İlbeyli cemaatinin Rakka'da iskân olunmaları mahalli yetkililere 1692 yılında fermanla emredilmiştir. Ancak istenilen yerde su bulunmadığı için 1693'te alınan bir kararla Haleb eyaletindeki Menbiç Ravendan bölgesinde iskân edilmişlerdir. İlbeyli Aşireti, her ne kadar Menbiç'e yerleştirilmişlerse de

gibi ahalinin mal ve eşyasını yağmalayıp gasp ederek onlara her türlü zulüm ve taaddiyi yaparak etrafa korku ve dehşet saçmaktaydılar (BOA, Ş.d., 8: 248/1199 (Evasıt-ı Za 1083/27.02-0 8.03.1673).

¹²⁶⁶ Bu şikâyetlerin kadı mektubu ile bildirildiği Divan'dan eşkıya taifesinin tedip edilerek haklarından gelinmesi için Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ile Maraş ve Malatya kadılarına hükümler gönderildi (BOA, M.d., 101: 23/72 (Evahir-i C 1102 / 21-30.03.1691).

¹²⁶⁷ Bu gözü dönmüş eşkıyanın bir devlet görevlisine nasıl saldırdıkları ile ilgili olarak bkz. BOA, Ş.d., 15: 95/410 (Evahir-i Ca 1102/20-29.02.1691).

iskân yerlerinde durmayıp ilk zamanlardan itibaren, Afşar cemaati oymağı ve bu oymaktan Bab-ı Altun, Çeçelü, Dokuz, Silsipür ve sairleri ile birlikte iskân edildikleri yerlerden kaçarak Maraş yakınlarındaki Pazarcık Ovası, Kilis ve Ayntab çevresine gelip yerleşmişlerdir. Adı geçen aşiret, burada yolculara, köy ve kasaba halkına zulüm ve taaddide bulununca emniyet hislerini kaybeden ahali dağılmağa başlamıştır¹²⁶⁸. Yapmış oldukları eşkıyalıklar nedeniyle, bu cemaatin mensuplarının önde gelenleri katledilerek, geri kalanları defalarca başka bölgelere sürgün edilmiş olmasına rağmen, eşkıyalıklarının önü alınamamıştır¹²⁶⁹.

Aynı dönemde Kara Eşmelü ve Bozkoyunlu cemaatleri ile diğer eşkıya taifesinin bölgede yaptıkları eşkıyalıklar, daha da yıkıcı olmuş adeta katliam boyutuna varmıştı. Elbistan'a gelen eşkıya, halkın mallarını yağmaladıktan sonra şehri tam kırk gün kuşattılar. Ahaliden beş yüz kadar adam öldürüp beş yüz kadar kadın ve çocuğu tutup götürdüler¹²⁷⁰. İki yıl sonra (08.1691 tarihlerinde) yine Bozkoyunlu cemaatine mensup bazı eşkıya, Beğmişli, Arablı, Kara Şeyhlü, Döğerli, Kadirli, Seçen, Dimlek, Çepni ve Mamalı kabilelerinden yüzlerce eşkıya ile birleşerek yol kesme, adam öldürme ve yaralama, yağma ve benzeri fiilleri yapmaya başladılar. Esasen bu dönemde, adı geçen aşiretlerin şekavetleri o kadar yaygın idi ki belgelerde kat'ü't-tariklik, katl, yağma ve talan yapmak gibi eşkıyalık fiillerinin bunların adeta belirgin vasıfları oldukları vurgulanmaktadır. Eşkıyanın haklarından gelinerek bütün bu şekavetlerin sonlandırılması için Rakka Beylerbeyi Hüseyin Paşa¹²⁷¹ tayin edilirken ona yardımcı olarak da Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa ve Haleb mütesellimi kendi adamları ve eyalet askerleriyle birlikte görevlendirildiler. Behisni, Göynük ve Hısn-ı Mansur kadılarına, ayan ve iş erlerine de eşkıyanın kaçış noktalarından Kanlıbel denilen dağı tutarak eşkıyadan bir ferdi Malatya

¹²⁶⁸ Pek çok kimsenin öldürülmesi sonucu halkta huzur ve emniyet kalmayınca 1703 yılında Rakka valisi El-Hac Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümlerle, söz konusu aşiretlerin her ne suretle olursa olsun burarlardan kaldırılıp eski yerlerine götürülerek yerleştirilmesi emredilmiştir (BOA, MM.d., 8458: 181'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 82).

¹²⁶⁹ Rakka'da Harran Nahiyesine iskân edilen İlbeyli taifesi iskândan firar ederek Maraş taraflarına tekrar gelmiş ve buralarda şekavetlerine devam etmişlerdir. Bunların bundan sonraki bazı eşkıyalık hareketleri hakkında bkz. BOA, M.d., 133: 26; BOA, MM.d., 10179: 28; BOA, M.d., 135: 196,197; Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 150; BOA, C..DH., 49/2409 (11 Ra 1139/06.11.1726); BOA, M.d., 135: 233/812 (Evail-i C 1141/02-12.01.1729); BOA, C..DH., 23/11101; BOA, C..DH., 2409; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 169-170, ves. 211; BOA, M.d., 135: 23; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 94; BOA, MM.d., 8458: 117; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 124, 140-141; Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 30.

¹²⁷⁰ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 79, ves.134 (Evahir-i Ş 1100 / 09-19.06.1689).

¹²⁷¹ Hüseyin Paşa, 18-27.06.1690 tarihinde de Pazarcık ve Keferdiz nahiyelerine musallat olup buraları harabeye çeviren, pek çok insanı öldüren, halkın malını gasp eden eşkıyanın tedibi için görevlendirilmişti (BOA, M.d., 100: 33/100 (Evasıt-ı N 1101 / 18-27.06.1690).

ovasına ve Elbistan sahrasına geçirtmeyip mani olmaları istenmiştir¹²⁷². Fakat bütün bu önlemler asayiş tam olarak sağlamadığı gibi daha sonra bu eşkıyaya Türkmen taifesinden Tatalı, Kamas, Acurlu, Taya Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepni, Hacilu, Okçu, Kılıçlı ve Ekrâd tâifesinden Akalı, Cihanbeyli, Gürkân ve Del'ara cemaatlerinden bazı eşkıyanın da katılması ile tahribat, şekavet ve fesatları iyice artmıştır. Bu eşkıyalığın bertaraf edilmesi ve asilerin cezalandırılması için Sivas valisi Vezir Ömer Paşa ile birlikte Rakka, Maraş eyaletleri beylerbeyleri; Malatya, Arapkir, Divriği ve Haleb mütesellimleri; Selimiye ve Deyr-i Rahbe sancak beyi ve adı geçen yerlerdeki kadılar görevlendirilmişlerdir¹²⁷³.

Yine 1688-1689 yıllarında Türkmen cemaatlerinden Bozkoyunlu, Herikli, Pir Budakoğlu, Dimleklü, Hardallı, Kara Şeyhlü, Arablu Musa ve Kızıl Ahmed gibi bazıları, Beydili aşireti ile beraber, Hısn-ı Mansur ve Elbistan kazasında ekinleri ve köyleri tahrip ederek birçok kişiyi öldürmüşlerdi¹²⁷⁴.

Evahir-i B 1107/25.02-05.03.1696 tarihlerinde Kars-ı Zülkadriye halkı, toplu olarak Mahkeme'ye gelerek Kadı'nın huzurunda konargöçer aşiretlerin kendilerine yaptıkları taaddi ve tecavüzlerden dert yanmışlardı. Kadı İbrahim Efendi'nin mektup ile Divan'a gönderdiği halkın şikâyetlerine bakılırsa, onlar, daha önce kendilerine zarar veren Afşar ve Ekrad taifelerinin Rakka'ya iskân edilmeleriyle rahata kavuşmuşlardı. Fakat iskân bölgelerinden firar edip kazalarına gelen Arap ve Türkmen taifesine mensup eşkıya ve haramzadeler, Afşar aşiretlerinin yanına gitme bahanesiyle yaylaklarından kışlaklarına dönerlerken, bunların ekinlerini hayvanlarına yedirip mahvettikten sonra mal, hayvan ve erzaklarını yağmalayarak talan etmişlerdi. Yolcuların yollarına inip onları darp edip gasp etmekten de geri durmayan şakiler, işi daha da azıtarak bazı kişileri de öldürmüşlerdi. Kaza halkı, bu cemaatlerin, şu tecavüz ve taaddilerinin sonlandırılmasını ve Maraş kazasındaki Güvercinlik bölgesine iskânlarını Padişah'tan istemişlerdi. Padişah da konun araştırılması için Rakka beylerbeyine emir vermişti¹²⁷⁵.

Rişvan aşiretinden Hamza oğlu Yusuf, on iki kişilik eşkıyası ile birlikte 1108/1696 senesinde, Rişvan Voyvodası Hasan'dan aldıkları iki yüz baş koyun ile yollarına devam eden iki vatandaşa Yıldız Köprüsü denilen yerde saldırıp koyunları yağmalayarak almışlardır. Daha sonra firar eden eşkıyadan gasp ettiklerinin geri alınarak

¹²⁷² BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102 / 31.12.1690); BOA, M.d., 100: 104/403 (Evahir-i Za 1102 / 16-25.07.1691).

¹²⁷³ BOA, M.d., 100: 142/543.

¹²⁷⁴ BOA, Ş.d., 11: 286; BOA, M.d., 88: 214; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 79, ves. 134.

¹²⁷⁵ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 112-113, ves. 164.

sahiplerine iade etme ve asileri cezalandırma işi, Rakka valisi ve Hısn-ı Mansur kadısına havale edilmiştir¹²⁷⁶.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş ve çevresinde cereyan eden eşkıyalık olaylarına isimleri en çok karışan Kılıçlı cemaati¹²⁷⁷ mensupları, mecburi iskâna tabi tutuldukları Hama ve Humus bölgesine intibak edemeyince, Maraş ile Elbistan arasındaki eski mekânları olan Ahsendere'ye iskân edilmişlerdir¹²⁷⁸. Ahsendere'de de rahat durmayan Kılıçlı cemaati mensupları, iskân bölgelerinden firar eden Receblü Afşarı'nı içlerine alıp gizledikleri gibi, çevredeki halkın mal ve arazilerini zorla zabt ederek, Alcı Türkmeni ve Kilis Ekradı'ndan Okcu İzzeddinlü'ye tabi Çarkanlı Oymağı'ndan bazı eşkıyalar ile birleşerek eşkıyalık yapmaya başlayınca tedip ve tenkillerine Maraş Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir¹²⁷⁹. Verilen bu emre rağmen, Kılıçlı Ekradı'nın tenkilinde başarılı olunamamış ve bu cemaatin mensupları eşkıyalığa devam etmiştir.

Bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalığın sona erdirilerek gereken cezalarının verilmesi için bu kez Rakka Beylerbeyi memur edilmiştir¹²⁸⁰. Bir türlü Rakka'ya iskân edilemeyen bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl ve iskânları için Maraş Valisi Vezir Hasan Paşa, Halep Valisi Vezir Süleyman Paşa ve Adana Valisi Vezir Mehmed Paşa kapı halkları ile birlikte İç-İl Sancağı mutasarrıfı İslam Paşa'ya yardım etmek hususunda görevlendirilmişlerdir¹²⁸¹.

Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmanı'nın Kıbrıs'a iskân edilmeleri için verilen bu emir üzerine, yukarıda belirtilen fermanın bir süre sonra Maraş Beylerbeyiliği'ne atanan İslam Paşa, bunların iskânı için çevredeki askerlerin desteği ile üzerlerine doğru gittiği zaman, bu cemaatler kaçarak, bu sırada isyan üzere olan İfraz-ı Zülkadriyye cemaatlerinden Tacirli, Çakallı Dokuzu ve Dağ Ceridi cemaatlerinin içlerine girerek bu cemaatler ile birleşmişlerdir¹²⁸². Bu eşkıya taifesi, toplu bir halde ilerleyip, Maraş'a iki saat mesafesi olan Cısr-i Ceyhun (Ceyhan Köprüsü) adlı köprüye geldiklerinde, İslam Paşa idaresindeki askerler tarafından önleri kesilmiştir. Karışık bir durumda olan bu cemaatlerin içinden Kılıçlı, Bektaşlı ve Alcı cemaatlerine mensup olanlar seçi-

¹²⁷⁶ BOA, Ş.d., 28: 26/89 (Evail-i C 1109/15-25.12.1697).

¹²⁷⁷ Bazı eşkıyalıkları için bkz. Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 31.

¹²⁷⁸ BOA, M.d., 114-1: 157'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 157.

¹²⁷⁹ BOA, M.d., 111: 31/86-87; BOA, M.d., 114: 73 (Evail-i Za 1114/ 19-29.03.1703)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s.157-8.

¹²⁸⁰ BOA, M.d., 114-1: 157 (Evahir-i L 1115/27.02-08.03.1704)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 158.

¹²⁸¹ Tatar, *a.g.t.*, s.158.

¹²⁸² BOA, MM.d., 8458: 161. Bu cemaatlerden bir kısmı ise daha önceden kaçarak, Malatya Sancağı'nda Körpe Küpecik adlı bölgeye, Bektaşlı Nebi ile Kılıçlı Cemaati'nden bazıları ise Rışvanoğlu Halil Paşa'nın himayesine sığınmışlardır (BOA, M.d., 114-1: 666'dan nakleden Tatar, *a.g.t.*, s.158).

lip, iskân mekânlarına gönderilmek için yola çıkarılacakları sırada, Kılıçlı Kethüdası Bektaş ve Alcı cemaatinin ileri gelenleri İslam Paşa'nın yanına giderek bazı talep ve önerilerde bulunmuşlardır. Geçmiş suçları ve Kıbrıs'a iskân edilmelerinin affedilerek, eskiden iskân olundukları Hama'ya gönderilmeleri, bundan sonra Maraş ve Elbistan bölgesine gidecek olurlarsa Matbah-ı Amire'ye 25.000 kuruş nezir vermeyi kabul etmiş ve bu bağlamda Bektaş Kethüda'nın oğlu ile Alcı Cemaati'nden bazı kişileri rehin olmak üzere teslim etmişlerdir. Bunun üzerine, talep ettikleri şekilde; Malatya Sancağı ile Rişvanoğlu Halil'in yanında bulunanlarla birlikte Kılıçlı, Bektaşlı, Doğanlı ve Alcı Cemaatleri'nin Hama'ya götürülüp iskân edilmeleri, rehin alınan kişilerin münasip kalelerde hıfz edilmesi için Maraş Beylerbeyi İslam Paşa'ya emir verilmiştir¹²⁸³. Bu cemaatlerin, kendilerinin talebi olmasına rağmen, Hama'ya gitmek istemeyip, etraflarında bulunan bölgelerde eşkıyalığa devam etmeleri üzerine Rakka'ya iskân edilmeleri için emir verilmiştir¹²⁸⁴.

Nisan 1706 tarihinde Rakka'ya iskânları için verilen karara itaat etmeyen bu cemaatler, Rakka'ya gittikten kısa bir süre sonra firar ederek önce Kilis daha sonra Elbistan ve çevresine giderek, bu bölgelerin sakinlerine çeşitli zulümlerde bulunup, evlerini basıp, halkı canlarından bezdirmişlerdir. Bunun üzerine tekrar Rakka'ya gönderilmişlerse de, Kılıçlı Ekradı mensupları bir süre sonra tekrar firar ederek, Ayntab Sancağı'na bağlı Telbaşar Nahiyesi'ne gelmişlerdir. Bu bölgenin sakinlerinin karşı çıkmasına rağmen, zorla yerleşip, hayvanlarını bölgenin yerli halkının ekinleri içine salarak, tahrip ettirdikten başka köy halkının bir senelik hububatlarını, bağ ve bahçelerindeki meyvelerini yağmalamışlardır. Verdikleri zararlar bunlarla sınırlı kalmayan şakiler, 1712 senesinde aynı nahiyede dört kişiyi öldürürken beş köyü de yakmışlardır. Daha sonra bu cemaatten yüz kişilik bir eşkıya grubu, Ayntab şehrine yağma amacıyla saldırarak birçok insanı yaraladıkları gibi bir kişiyi de öldürdüler. Bunun üzerine, zararlarının giderilmesi amacıyla, tekrar Rakka'ya iskân edilmeleri için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir¹²⁸⁵. Verilen karar üzerine, Maraş Beylerbeyi Muhammed Paşa, arzuhal göndererek Kılıçlı Cemaati'nin, Rakka'ya iskân edilmelerinden affedilmesini talep etmiş¹²⁸⁶, Rakka Valisi'nin de merkeze gönderdiği mektupla bu affetme talebini tekrar

¹²⁸³ BOA, M.d., 114-1: 666; BOA, MM.d., 8458: 161.

¹²⁸⁴ Bu cemaatlerin Rakka'ya nakl ve iskânları için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir (BOA, M.d., 114-1: 724 (Evahir-i Za 1117/06-16.03.1706)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s.159).

¹²⁸⁵ BOA, M.d., 119: 116-117/576 (Evasıt-ı M 1124/19-29.02.1712); BOA, C.DH., 257/12823 (29 M 1124/08.03.1712); BOA, M.d., 119: 381'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 44-5.

¹²⁸⁶ BOA, M.d., 121: 44/179 (Evahir-i N 1125/11-21.10.1713).

etmesi üzerine, Kılıçlı Ekradı'nın eşkıyalık yapmamak şartıyla Elbistan'a iskân edilmesine karar verilmiştir¹²⁸⁷.

Elbistan bölgesine yerleştirilen Kılıçlı Cemaati mensupları, burada da rahat durmadığından tekrar Rakka'ya iskân edilmişler, ancak yeniden firar ederek Anadolu'nun bazı bölgelerinde eşkıyalık yapmaları üzerine, Rakka'dan firar eden diğer cemaatlerle birlikte iskân mahallerine geri gönderilmeleri için ferman gönderilmiştir¹²⁸⁸.

Kılıçlı aşireti¹²⁸⁹ eşkıyasının Maraş çevresinde sebep oldukları ve bir türlü önü alınmayan yol kesme, adam öldürme ve yağmalama gibi kanunsuz hareketleri üzerine 1714 yılında üzerlerine asker gönderilerek erkekleri kılıçtan geçirilip kadın ve çocukları ise Kıbrıs'a sürgün ve orada iskân edilmişlerdir¹²⁹⁰. Gösterilen bütün gayretlere rağmen Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınamamıştır. Bu cemaatler, bir fırsatını bularak iskân edildikleri yerlere ya gitmemiş, ya da gittikten kısa bir süre sonra firar etmişlerdir¹²⁹¹.

11.01.1691 tarihinde Ayas, Berendi ve Kınık'ta iskâna memur edilen İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Tacirli cemaati¹²⁹², iskân emirlerine aykırı bir biçimde burada konargöçer olarak yaşamaya devam etmiştir. Tacirli cemaati, yaz aylarında yaylaklarına giderken Maraş kazasından uzaktaki Andırın nahiyesindeki Akyol denilen yoldan gidip gelmeleri gerekirken, bu güzergâhı kullanmayarak Maraş ve Kars-ı Maraş kazalarından geçmekteydiler. Böylelikle yerleşik halkın ekinlerini sürülerine otlatarak tahrip ettikleri gibi, mal ve eşyalarını yağmaladıktan başka, zaman zaman halktan bazılarını saldırarak bazı kişileri öldürüyorlardı. Bu hareketlerine karşı Maraş Beylerbeyi Halil Paşa, bu cemaati Akyol güzergâhını kullanmaları, her türlü şekavetten uzak durmaları hususunda yüz kese akçe nezre bağlamıştı. Eşkıyalıklarını sona erdirmeleri için gönderilen fermana itaat etmeyen Tacirli cemaatinden iki yüz kişilik eşkıya grubu, Rakka'da iskânı ferman olunan Kılıçlı Ekradı, Alcı Türkmeni ve Okçu İzzeddinli cemaatinden Çerikanlı? Oymağı eşkıyası ile birleşerek Maraş ve Kars-ı Maraş çevresinde şekavetlerini daha da artırmışlardı. Bunlar insanların yollarını keserek onları soymak, hayvanlarını, mallarını ve erzaklarını yağmalamak, ekinlerini yakmak ve halkı ve kendilerine engel olmak

¹²⁸⁷ BOA, M.d., 120: 77/324 (Evail-i Za 1125/19-29.11.1713).

¹²⁸⁸ Tatar, *a.g.t.*, s.160.

¹²⁸⁹ Bu aşiret ve eşkıyalıkları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 156-163.

¹²⁹⁰ BOA, M.d., 139: 347'den nakleden Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", s. 79.

¹²⁹¹ Bu aşiretin daha sonraki dönemde yaptığı eşkıyalık faaliyetleri hakkında bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 161-163;

BOA, C..DH., 32/1558; BOA, C..DH., 257/12823; BOA, M.d., 139: 406.

¹²⁹² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 97-139.

isteyen insanları¹²⁹³ öldürmek suretiyle terör estirmeye başlamışlardı. Maraş ahalisi önde gelenleri ve fukarası hem mahzar ile hem de ulema ve ayandan bazıları İstanbul'a kadar giderek seslerini ve mağduriyetlerini Padişah ve Divan'a duyurmaya çalıştılar. Bunun üzerine Saltanat merkezi, Maraş ve Kars-ı Maraş sancaklarında bulunan kasaba ve köyleri harabeye çeviren Tacirli aşiretini tedip için Kars-ı Maraş ilavesiyle Maraş Beylerbeyi olan Arslan Paşa'yı görevlendirmiştir¹²⁹⁴. Ancak bunda başarılı olunamamış olmalı ki, bir yıl sonra tekrar bu hususla ilgili İstanbul'a giden şikâyetler üzerine, Tacirli Cemaatinin mensuplarından eşkıya olanlarının yakalanması ve diğerlerinin düzen altına alınması için Rakka ve Haleb valilerine ferman gönderilmiştir¹²⁹⁵.

1115/1704 yılı başlarına ait bir belgeden anlaşıldığına göre: Tacirli cemaati eşkıyası, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmeni'nden bazı eşkıyayı da yanlarına aldıktan sonra şerlerini giderek artırmışlardır. Maraş, Ayntab, Elbistan ve Kilis şehirlerinin merkezlerinde yaşayanlardan, şehir dışına çıkanları yakalayıp mallarını soymuş. Kasaba ve köylerdeki halkın hayvan, mal ve erzaklarını gasp etmişlerdir. Perişan olan halk, perakende olup yerini ve yurdunu terk etmeye başlamıştır¹²⁹⁶. Aynı sıralarda Okçu İzzeddinli, Kılıçlı, Recebli Afşarı ile Hama iskânına tabi Alcı cemaati eşkıyası ile birlikte hareket eden Tacirli cemaati eşkıyası, Maraş'a yaptıkları baskın sonucunda yüz elli kadar köyü yakıp yıkarak harabeye çevirmişlerdi¹²⁹⁷.

Halkın artan şikâyetleri üzerine durumu değerlendiren merkezî hükümet, bu sırada yaylaya gitmiş olan cemaat mensuplarının kışlaklarına geri dönme mevsiminde tamamen yakalanarak itaat altına alınması ve suçluların cezalandırılması hususunda Haleb Valisi Vezir Hasan Paşa, Sivas Valisi Abdi Paşa, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa ve Kayseri Sancağı'na mutasarrıf olan Mustafa Paşa gibi mahalli idarecileri görevlendirmiştir¹²⁹⁸. Fakat gönderilen bu ferman yaylak dönemine girildiği zaman içerisinde iken bölgeye ulaştığından, bu husus ile ilgili fazla bir şey yapılamamıştır. Hatta 1116/1704 civarında Kara Hasanlu Ceridi Cemaati ve buna tabi olan cemaat ve oymaklar ile birlik-

¹²⁹³ Eşkıyalar, kendilerini mahkemeye çağırانların evlerine dahi saldırıp yağmaladıktan sonra onlardan da altı kişiyi öldürmüşlerdi. Suçları üzerlerine sabit olunca kendileri Adana Kalesinde kalebentlikle cezalandırılmışlardır. Kendileri hakkında çıkan fermanla eğer bununla taaddileri def olunmazsa Rakka'ya iskân edileceği vurgulanıyordu (BOA, M.d., 111: 401/1377 (Evail-i Ra 1112 /16-25.08.1700).

¹²⁹⁴ BOA, M.d., 111: 392; BOA, M.d., 112: 167; BOA, M.d., 114: 62/297.

¹²⁹⁵ BOA, M.d., 112: 184/662 (Evasıt-ı Z 1113/09-19.05.1702); BOA, M.d., 114: 73 (Evail-i Z 1114/18-28.04.1703).

¹²⁹⁶ Bu cemaatlerin yaptıkları eşkıyalığın sona erdirilerek gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi görevlendirildi (BOA, M.d., 114-1: 157 (Evahir-i L 1115/27.02-08.03.1704)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 158).

¹²⁹⁷ BOA, MM.d., 8458: 232.

¹²⁹⁸ BOA, M.d., 114-1: 241 (Evasıt-ı M 1116/15-25.05.1704).

te Tacirli Cemaati'nin Maraş'tan öteye geçirilmemesi için Maraş civarında bulunan Cisir-i Ceyhun denilen Ceyhan Köprüsü, Devletin görevlendirdiği yerel idareciler tarafından tutulmuştu. Buna rağmen, bu cemaatlerin mensupları topluca hücum ederek bu köprüyü geçip, Maraş şehrine saldırarak birçok kişiyi katledip, mal ve eşyalarını yağmalamışlardır¹²⁹⁹.

Tacirli Cemaatinin itaatini arz etmeyerek eşkıyalık olaylarına devam etmesi üzerine, daha önceden vermiş oldukları hüccet gereğince 25.000 kuruş nezirlerinin tahsil edilmesi için ferman gönderilmiştir¹³⁰⁰. Gönderilen bu fermana rağmen Maraş ve çevresinde eşkıyalık yapmaya devam eden Tacirli Cemaati'nin mensupları, bu bölgede bulunan Bulanıklı karyesini basarak beş kişiyi katledip, birçok mal ve eşyayı gasp etmişlerdir. Durumun Maraş Naibi Mustafa tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, 1119/1708 yılında Tacirli Cemaati'nin bütün aile ve hayvanlarıyla kaldırılıp bu bölgeden uzaklaştırılarak, Rakka'ya sürülüp burada iskân edilmesi görevi Rakka beylerbeyi Vezir Yusuf Paşa'ya verilmiş ve bu işte kendisine yardım etmesi için Maraş beylerbeyi Rışvanoğlu Halil Paşa'ya da emir gönderilmiştir. Daha sonra bunların devlet hazinesine vermeleri gereken 2.500 kuruş vergilerinin de Rakka mukataasına katılması ve bu şekilde İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir¹³⁰¹.

İskân mahallerinde bir türlü zapturapt altına alınmayan ve buradan da firar eden Tacirli eşkıyası bu tarihlerden sonra da bu bölgede şekavetlerine devam etmiştir¹³⁰².

2.6.3.3. Aşiret Eşkıyasının, Devlet Görevlilerine Yönelik Hareketleri

İncelenen belgelerden zulme bulaşan devlet görevlileri olduğu gibi zaman zaman eşkıyanın tasallut ve saldırılarına maruz kalan *ehl-i örf* ve *ehl-i şer'* idarecilerinin

¹²⁹⁹ BOA, M.d., 114-1: 466'dan nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 186.

¹³⁰⁰ BOA, MM.d., 8458: 237 (20 N 1116/16.01.1705).

¹³⁰¹ BOA, M.d., 115: 479 (Evahir-i L 1119/15-25.01.1708); BOA, M.d., 115: 486/2141 (Evail-i Za 1119/24.01-3.02.1708); BOA, MM.d., 8458: 100.

¹³⁰² İskân mahalleri olan Rakka'da ziraat ile uğraşacakları yerde eski alışkanlıkları gereği yine silah ve atlı gruplar halinde gezmeye ve şekavete başlayan ve eşkıyalıkları 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam eden Tacirli aşireti mensuplarının bundan sonra yaptıkları bazı şekavetler ve bunlara karşı Devlet'in aldığı tedbirler hakkında detaylı bilgi için bkz., BOA, M.d., 115: 164, 177, 274, 478, 486, 571, 573 ; BOA, MM.d., 8458: 80-81, 86, 95-6, 100,104, 328-331; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 134-5, 136-7, 146 ; BOA, C..DH., 107/5347 (29 Ra 1121 /8.06.1709); Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 37; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s.140; Ahmet Eyicil, "Maraş'ta 1855'de Tacirli Aşireti'nin İsyanı", *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş 2009, s. 76-106; Faruk Söylemez, "XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22 (2007/1), s. 69-85; aynı müellif, "XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş'ta Türkmen Aşiretleri", *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine* (Edit. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008, s. 176-180; İ. Şahin, "Kenzü'l-Vekâyi", s. 104-113; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 79; Tatar, *a.g.t.*, s. 97-136, 187-199. BOA, M.d., 114-1: 518, 666

de varlığı anlaşılmaktadır. Örnekleri az da olsa bazı gözü dönmüş eşkıya diye tarif edilebilecek kimseler, ara sıra *ehl-i örf* taifesine saldırmaya cesaret ederek evlerini basıp mallarını yağmalamışlardır. Daha çok mazul devlet görevlilerini hedef alan bu eşkıya taifesi, birkaç örnekte olduğu gibi bilfiil görevde olanları da kendilerine hedef olarak seçmişlerdir. Mesela, Bektaşlı cemaatinden Kürd Nebi adındaki şaki, Kaba Ağaç yakınlarında eski Kudüs sancak beyi Arslan Paşa'ya saldırarak, yüz keselik ticaret malını yağmalamıştır. İlbeyli cemaatinden İblikoğlu İsmail ve Hamoğlan adlı şakiler ise, Maraş'ta Bayezidoğlu'nun kapısı önünde yükleri ile yatan bezirgânı basarak adamlarını öldürüp, mallarını gasp etmişlerdir. İblikoğlu ve eşkıyasının, bilfiil Karaman Valisi olup Maraş'ta bulunan Hasan Paşa'nın dahi iki yüz kadar adamına baskın verip onlardan pek çoğunu öldürdükleri incelenen arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır¹³⁰³. Meşhur eşkıyadan Gökoğlu Hasan, Maraş'ta Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Bayezid'i hiçbir suçu yokken kırk dört gün hapseder. Daha sonra 3.400 kuruş nakdinden başka pek çok mal ve erzakına haksız yere el koyar. Bayezid'in seksen yedi yaşındaki yaşlı babasını da hapsettirip onu serbest bırakma bahanesi ile kendisinden dört yüz kuruş daha alır. Babasının daha sonra bu işkencelerden dolayı öldüğü de aynı belgede verilen bilgilerden öğrenilmektedir¹³⁰⁴.

Konargöçer Türkmen taifesinden Acerli, Bozkoyunlu ve Dede cemaatlerine mensup şakiler, 1686 yılında Sivas kazasında Alaca Han yakınlarındaki Deve Çayırı denilen yerde giden tüccarı basıp mal ve erzaklarını yağmalamışlardır. Bunları yakalamaya memur edilen Maraş mütesellimi Kalender de Ayntab kazasına tabi Dölük köyü yakınlarında eşkıyanın saldırısına uğramıştır¹³⁰⁵. Bu örneklerde görüldüğü gibi eşkıya ile mücadele için görevlendirilen sancak beyi düzeyindeki insanların bile can ve mal güvenliklerine eşkıyanın ciddi tehdit ve tehlike oluşturması, eşkıya ile mücadelede olumsuz bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır¹³⁰⁶.

¹³⁰³ Demirci – Arslan, “Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkilyalık Faaliyetleri”, s. 903.

¹³⁰⁴ BOA, M.d., 81: 127/282 (selh-i Ca 1034 /09.03.1625). Başka bir örnek için bkz. BOA, M.d., 95: 9/51.

¹³⁰⁵ BOA, Ş.d.,11: 242 (Evail-i B 1099 /02-11.05.1688).

¹³⁰⁶ İfraz-ı Zülkadriye'ye tabi Kara Hasanlu cemaatine mensup bazı eşkıya taifesi, sefere çağrıldıkları halde gitmedikleri gibi bu konuda kendilerini ikaz için yanlarına gelen İfraz-ı Zülkadriyye Mukataası Voyvodası Abdullah'a çok sert bir şekilde karşılık vermişlerdir. Daha sonra kuvvetlerini iyice artıran eşkıya, Devletin resmi görevlisi Voyvodanın çadırını basma cüretini de göstermiştir. Bu baskın sırasında, çadırda bulunan devlete ait ve değerleri 5.000 kuruştan fazla olan mal ve eşyaları yağmalayan bu kişiler, daha sonra çevrede bulunan bölgelere dağılmışlardır. Durumun Abdullah tarafından İstanbul'a bildirilmesi üzerine, bu kişilerin nerede bulunurlarsa yakalanarak gereken cezalarının verilmesi için Rakka Beylerbeyi ile birlikte bölgenin idarecileri görevlendirilmiştir (BOA, M.d., 99: 53/186; BOA, Ş.d., 14: 66/299 (Evail-i Zilkade 1101/06-16.08.1690)'den nakleden Tatar, a.g.t., 170).

Bazı aşiret eşkıyası kendi görevlerini yapmaya çalışan devlet görevlilerine de saldırarak onların görevlerini yerine getirmelerine mani olmuşlardır. Örneğin, Ekrad Rışvan Aşiretinin Rumiyanlı cemaatinden olan Bereket Bölükbaşı diye tanınan eşkıya, Ekrad reayasından kırk elli tanesi atlı olmak üzere altı yüz kadar adam devşirip Hısn-ı Mansur (Adıyaman) kazasında Voyvoda ve Kadılar üzerine saldırarak şer'-i şerifin icrasına ve Rışvan hassı malının tahsiline mani olmuştu. Bunlar kendi vergilerini vermedikleri gibi, diğer reayayı da bu yönde tahrik etmişlerdi¹³⁰⁷.

Eşkıyalığın, yollarda, köy ve kasabalarda hatta şehirlerde yaygınlaştığı 1600'lü yılların sonlarında eşkıyanın, sefere giden veya dönen Devletin askerlerine bile saldırıp onlarla çarpıştığını görmekteyiz. Malatya'daki Yeniçeriler 1690 yılında seferden dönerken Toylar Çayırı denilen yere geldiklerinde Kürecekli, Balbanlu, Kılıçlı eşkıyalarından piyade ve süvari elli beş *kat'ü't-tarik* eşkıyasının saldırısına uğramışlardır. Aralarında yirmi dört saat süren çarpışmada iki asker hayatını kaybederken biri yaralanmıştır. Bazı askerlerin paraları, atları ve diğer eşyası gasp edildikten başka sulh bahanesi ile yüz seksen kuruşları da alınmıştır¹³⁰⁸. Aslında bu durumun Anadolu'da yaygın bir hal olduğu ve emniyetin savaşa giden devletin silahlı askerleri için de tam olarak sağlanamadığı başka belgelerden anlaşılmaktadır¹³⁰⁹.

Yaptıkları eşkıyalık ve *kat'ü't-tariklikleri* ile Antakya ile Maraş arasındaki yolların emniyetini ortadan kaldıran Evcı, Çakallı, Tacirli ve İlbeyli eşkıyası, yolcuların can ve mal güvenliğini tehdit eder hale gelmişlerdi. Onlar, bu güzergâhı kullananlara saldırarak onları gasp etmekte ve eşyalarını yağmalamaktaydılar. Aynı eşkıya, evahir-i Ca 1102/20-29.02.1691 tarihinde sefer emirlerini ilgili yer ve kişilere ulaştırmaya çalışan Dergâh-ı âli çavuşlarından Hasan Çavuş'u, Maraş derbendi diye bilinen yerde gasp ederek elbise ve eşyasını yağmalamaya dahi cüret etmişlerdir¹³¹⁰.

¹³⁰⁷ Daha sonra Bereket Bölükbaşı'nın yakalanması için Maraş Paşası ve Hısn-ı Mansur kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, Ş.d., 6: 46/199 (Evail-i Z 1077 / 25.05-02.06.1677). Behisni kazasında ayanlık iddiasıyla vilayet işlerine karışarak ahaliyi tahrik eden Rışvanoğlu Abdurrahman, kazaya gelen mütesellime görevini yaptırmamıştır (Erkan, *a.g.t.*, s. 65).

¹³⁰⁸ BOA, C..AS., 447/18637 (29 Ra 1102/31.12.1690).

¹³⁰⁹ 17-27.05.1664 tarihinde Anadolu, Karaman, Sivas, Adana ve Maraş beylerbeylerine, adı geçen eyaletlerdeki sancak beylerine, kadılara, mütesellimlere, kethüdayerlerine, Yeniçeri serdarlarına vesair iş erlerine yazılan hükümlerden yollarda hırsız ve haramzadelerin sefere giden askerlere saldırdığı belirtilmiştir (BOA, M.d., 94: 34/168). Veziriazam Damat İbrahim Paşa'nın tatarının Musul'dan dönerken Malatya yakınlarında uğradığı soygun için bkz. BOA, M.d., 131: 78/79.

¹³¹⁰ Eşkıyanın ele geçirilmesi için Maraş beylerbeyi ve Ayntab naibine emirler gönderilmiştir (BOA, Ş.d., 15: 95/410).

2.6.3.4. Aşiretlerin Ticaret Kervanlarına ve Yolculara Yönelik Eşkîyalıkları

Eşkîyalık olaylarının daha çok cereyan ettiği mahaller şüphesiz yollar özellikle de ticaret kervanlarının geçtiği ana yollar olduğu gibi eşkıyalardan en çok zarar gören grupların başında da kervan¹³¹¹ ve yolcular gelmekteydi. Çünkü eşkıyanın maddi ihtiyaçlarını sağladığı kaynakların başında gelen bu iki grup, aynı zamanda emniyet açısından da eşkıya saldırılarına daha kolay maruz kalmaktaydılar. Yerleşik halk, belki birlikte hareket ederek kendilerini eşkıyaya karşı koruyabilse de ıssız ve dar geçitlerde seyreden ticaret kervanları ve yolcular kalabalık eşkıya gruplarına karşı fazla bir şey yapamamaktaydı. İncelenen eşkıyalık olaylarının tamamında yolculara zarar verildiği, onların mal ve erzaklarının yağmalandığı, hatta kendilerinin öldürüldüğü kayıtlara geçmiştir.

Örneğin Maraş'a yakın Pazarcık Ovası'nda bulunan Kılıçlı taifesine mensup bir kısım atlı eşkıya, Halep'den başlayıp Ayntab ve Maraş üzerinden Malatya ve Sivas'a bağlanan ticaret yolunu kullanan tüccar ve yolculara gece gündüz demeden saldırıp, eşya ve hayvanlarını yağmalıyorlardı. Bu yüzden söz konusu kervan yolu, kapanma noktasına gelmişti¹³¹². Türkmen taifesinden Beğmişli, Arablı, Kara Şeyhlü, Dögerli, Kadirli, Seçen, Bozkoyunlu, Dimlek, Çepni ve Mamalı kabilelerine mensup ve yukarıda eşkıyalıklarından bahsedilen eşkıya, aynı biçimde 1687 yılında Bağdad tarafından gelen kervanı vurmuşlardır¹³¹³.

Eşkîyalık ve yol kesme olaylarına sadece bölge halkı maruz kalmamaktaydı. Devlet korumaları eşliğinde bölgeden geçen, yabancı bir elçinin de bu tip bir hadiseye maruz kaldığı vaki olmuştu. Hindistan elçisi Niyazi Han, yanlarında Yusuf Ağa komutasında bir muhafız kuvveti bulunmasına rağmen İstanbul'dan ülkesine dönerken Malatya'nın İzoli bölgesinde eşkıyaların saldırısına uğramış ve eşyaları gasp edilmiştir. Osmanlı Devlet yetkililerinin aldığı tedbirlere rağmen böyle bir vakianın olmuş olması, bu yıllarda eşkıyalık hareketlerinin ciddi boyutlara ulaştığının göstergesi olarak kabul edilmelidir¹³¹⁴.

¹³¹¹ 1718 yılı Nisan ayının başında Erzurum'dan Malatya'ya kervanıyla gelen tüccar, Malatya kazasına bağlı Çermik köyü yakınında Derviş Değirmeni denilen yerde Koyunoğulları Aşiretinden bazı eşkıyalar tarafından iki defa saldırıya uğramış tüccardan bir kişi öldürülmüş, dört at ve yüz kuruşluk eşyaları alınmıştı (Mehmet Karagöz, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", *OTAM*, S. 5, Ankara, 1994, s. 201).

¹³¹² BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 2, s. 179'dan nakleden Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", s. 73. Yukarıda bahsi geçen Bektaşlı cemaatinden Kürd Nebi ile İlbeyli cemaatinden İblik-oğlu İsmail'in adları, bu dönemde, tüccar veya kervan soyucu olarak geçmektedir (BOA, C.ZB., 71/3545 (29 S 1119 /01.06.1707)'den nakleden Demirci – Arslan, "Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkîyalık Faaliyetleri", s. 903).

¹³¹³ BOA, M.d., 100: 114/432 (29 Ra 1102 / 31.12.1690); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 93, ves. 144.

¹³¹⁴ Karagöz, "Malatya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri", s. 202-203.

2.6.3.5. Eşkîyanın Vakıflara ve Devlet Malına Yönelik Hareketleri

Eşkîyalığın önlenmesi için yayımlanan adaletnâmelerde yakınılan konuların başında, vakıflara yapılan müdahaleler ve vakıflara yönelik eşkıyalık faaliyetleri gelmektedir¹³¹⁵. Aşiretlerin zaman zaman vakıf köylerini basarak yağma ve talan hareketlerinde buldukları belgelerden gözlemlenmektedir. Türkmen taifesinden Şeref Kethüda, Pir Kulu, Bay Hoca ve diğer eşkıyası ile beraber, Zamantı kazasındaki Karatay evkafına bağlı Karatay karyesini mahsul zamanı basıp ahalinin iki at, üç merkep, yirmi beş müd buğday, sekiz öküz ve daha başka değerli eşyasını alıp perişan olmalarına sebep olmuşlardır¹³¹⁶.

Hiçbir kayıt ve hudut tanımayan eşkıya, zaman zaman devlete ait haslara tecavüz etmek suretiyle miri malına zarar vermekten bile geri durmuyorlardı¹³¹⁷.

Devletin vergilerini tahsil eden görevliler de ara sıra, bu anarşi ve kargaşa ortamından zarar görürlerdi. 1686-1687 senelerinde Bozulus voyvodası olan Beşir, üzerinde kalan otuz dokuz yük akçe ile 1688-1689 senelerini deruhte eden Hüseyin'in tahsil ettiği akçeyi hazineye teslim etmek için götürürken yolda Türkmen taifesinden 35 eşkıyanın saldırısına uğradı. Beşir ve arkadaşları alıkonulup 66.750 kuruş paraları ve pek çok eşyaları yağmalandıktan sonra Voyvoda öldürülmüştür¹³¹⁸. 1684 yılında gerçekleşen bir olayda İstanbul'a giden Van ve Tiflis hazinesi, Ayntab'da Deliklitaş denilen yerde Arap oğlu Ramazan ve Laklak Ali'nin başını çektiği otuz sekiz eşkıya tarafından basılmış ve soyulmuştur¹³¹⁹. Eşkîyanın, Devletin güvenlik güçlerinin sınırlarda diğer devletlerle savaştığı müsait bir ortamda, ne kadar pervasız ve acımasız hareket ettiğini bu iki hadise ve burada sayamadıklarımız diğerleri çok açık bir şekilde göstermektedir.

2.6.4. Aşiretlerin Eşkîyalık Hareketlerine Karşı Devletin Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin aşiretlerin çıkardığı eşkıyalığa karşı aldığı en önemli tedbir¹³²⁰, onları çoğu zaman bölerek farklı bölgelere yerleştirmek, hatta bazı bölgelerde mecburi iskâna tabi tutmak olmuştur. Bu tedbir daha çok devam edip tekrarlanan aşiret

¹³¹⁵ Bazı örnekler için bkz. Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 50-53.

¹³¹⁶ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 61-62, ves. 114 (12 S 1019 / 06.06.1610).

¹³¹⁷ Valide Sultan'ın paşmaklık haslarına Türkmen taifelerinin ilginç bir yolla nasıl zarar verdiği ile ilgili olarak bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 58, ves. 110 (3 M 1005 / 27.08.1596).

¹³¹⁸ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 93, ves. 151 (Evail-i M 1103 / 24.09-02.10.1691).

¹³¹⁹ Eşkîyadan ancak Arap oğlu Ramazan ve Laklak Ali yakalanarak mahkemeye getirilmiş ve dava sonunda hapis edilmiştir. *Ayntab Şer'iyye Sicili*, Nu. 35, s. 22, hk. 4 (25 N 1095/ 05.09.1684)'ten nakleden Gelir, *a.g.t.*, s. 161.

¹³²⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 87-132; aynı müellifler, "Osmanlı Türkiyesinde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler", s.73-103.

eşkıyalıklarına karşı uygulanırdı. Devletin 17. yüzyılın sonlarından itibaren Maraş eyaletindeki aşiretleri, Kıbrıs¹³²¹, Çukurova, Rakka, Hama ve Humus'a iskân ettirmesi, ekonomik ve askerî sebepleri yanında, uzun süre şikâyetlerine muhatap olduğu ancak içerisinde bulunduğu siyasi ortamın da etkisi ile bir türlü durduramadığı hatta giderek yayılıp artan aşiret eşkıyalıklarını önlemeye yöneliktir¹³²². Devlet, sorumluluk verdiği görevlilerden aşiret eşkıyalıklarının iyilikle halledilmesi, eğer olmaz ise elebaşlarının şiddetle cezalandırılmasını isterdi¹³²³. Eğer bu da sonuç vermezse onların değişik yerlere daha çok da bir sürgün mahalli olarak gördüğü Rakka bölgesine yerleştirilmelerini ferman buyururdu¹³²⁴.

Fakat iskâna tabi tutulanlar, çoğu zaman iskân mahallerine gitmemek için daha yolda iken kaçarlar¹³²⁵, zorla götürülürlerse de göçebe hayatına alıştıklarından, iskân mahallindeki şartların, yaşam tarzlarına uygun olmaması yüzünden buraları terk ederek firar ederlerdi¹³²⁶. Devlet de daha çok eşkıyalığa bulaşan¹³²⁷ bu firarileri, genellikle ya eski yerlerine veya başka yerlere iskâna tabi tutardı¹³²⁸. Böylece eşkıyalığın, iskânı; zorunlu iskânın firar ve eşkıyalığı beslediği bir kısır döngü Devlet'in ömrü boyunca sürüp gitti. Aşiretlerin eşkıyalıkları özellikle 17. yüzyılın sonlarında gözle görülür derecede, 18. yüzyıl boyunca daha da artarak devam etti. Hususan Kılıçlı, Tacirli, Reyhanlı ve Afşar gibi aşiretlerin bu bölgedeki asilikleri, her türlü tedbire rağmen önlenememiştir. Aşiret eşkıyalıklarını önlemek için onların zorunlu olarak yerleşik hayata geçirilmesi demek olan iskân konusu daha geniş olarak sonraki bölümde ele alınacağından kısa kesildi.

¹³²¹ BOA, M.d., 139: 347; BOA, C.DH., 257/12823.

¹³²² Geniş bilgi için Aşiretlerin iskânı bölümüne bkz.

¹³²³ BOA, M.d., 114: 62/297 (Evail-i Za 1114 / 19-28.03.1703).

¹³²⁴ Maraş, Halep, Antakya ve Adana çevrelerinde şekavet üzere olan Şeyhlü cemaatinden Odunlu ve Kavaklu oymaklarının, Amiki cemaati ile Okçu İzzeddin cemaatinden bazılarının, yani şekavete karışanların, Rakka nihayetindeki Harran Ovası'na iskânı ferman edilmişti (BOA, M.d.,106: 241/905 (Evasıt-ı M 1107 /21-30.08.1695). Bunun yanında buldukları bölgelerde rahat durmayıp, eşkıyalık yapan İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Sakallı Ceridi ve Çakallı Dokuzu cemaatlerinin, Hama ve Humus bölgesinde boş kalan arazileri imar etmeleri için buraya iskânları kararlaştırılmıştır (BOA, Ş.d., 58: 146-147).

¹³²⁵ Örnekler için bkz. BOA, M.d., 100: 132/520; BOA, MM.d., 3134: 361 (4 L 1112/14.03.1701); BOA, M.d., 111: 525/1824.

¹³²⁶ BOA, M.d., 135: 233/812; BOA, C.DH., 43/2110. Daha geniş bilgi için bkz. Orhonlu, *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, s. 77-95.

¹³²⁷ Kars-ı Zülkadriye'den kaldırılıp Rakka'ya iskân edildikten sonra oradan firar edip tekrar eski yerlerine gelen Afşar cemaatinin eşkıyalığı için bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 112-113, ves. 164 (Evahir-i B 1107/ 24.02.-4.03.1696).

¹³²⁸ Rakka iskânından firar edip Andırın ve Zamantı çevresine gelen İlbeyli ve Receblü Afşarı'nın tekrar yerlerine gönderilmesi ile ilgili bkz. BOA, M.d., 111: 31/86; Başka örnekler için bkz. BOA, M.d., 135: 190/3. BOA, MM.d., 3134: 160 (12 R 1112 / 26.09.1700).

Devlet, zaman zaman eşkıyanın bir bölgeden diğerine veya dağlara geçişine imkân sağlayan stratejik geçitleri ve derbentleri kontrol altında tutmak suretiyle¹³²⁹ önlem almaya çalışmış hatta çeşitli grup ve aşiretler, eşkıyanın yoğunlaştığı, ısızsız, yolcu ve kervanlar için tehlikeli derbentlere istimalet yoluyla yerleştirilerek şenlendirilmeye ve güvenliğinin sağlanılmasına çalışılmıştır. Mesela Maraş kadısı ve ileri gelenlerinin de arzuları doğrultusunda Maraş'ın Keferdiz nahiyesindeki derbendin şenlendirilerek güvenliğinin yeniden sağlanması amacıyla konargöçer taifesinin buraya yerleştirilmesine karar verilmiştir¹³³⁰. Sivas eyaletindeki Alacahan ve Ulaş isimli yerleri şenlendirip buraların emniyetini sağlamak için Maraş sakinlerinden Gündeşli Türkmenlerine tabi Dede Sülü ve Selmanlı oymakları iskân edilmişlerdir¹³³¹.

Eşkıyalığın önlenmesi ile ilgili uygulanan tedbirlerden birisi de, affetmek ve kefillik müessesesidir. Bu tedbirler sonucunda şakilerden bazılarının eşkıyalıktan pişmanlık duydukları ve devletin emrine girdikleri görülmüştür. Bu tedbirleri, bir bakıma suçluları teslim olmaya ve pişmanlıklarının kabul edilebilir ve insanın yanılabilirliği şeklinde bir yaklaşım tarzı ve çözüm yolu olarak anlamak mümkündür¹³³².

Aşiretler “*bir daha uygunsuz hareketlerde bulunmayacaklarına, kanun ve nizamla uyacaklarına*” dair “nezre” bağlanarak kendilerinden kefalet senetleri alınır. Türkmen Tacirli cemaati yaz aylarında yaylaya gidip gelirken Maraş çevresinde yaptıkları eşkıyalığa son vereceklerine ve bunu bir daha yaparlarsa yüz kese nezir akçesi ödeyeceklerine Maraş naibi imzasıyla nezir hücceti verirler. Fakat daha sonra sözlerinde durmazlar¹³³³.

¹³²⁹ Eşkıya özellikle aşiret eşkıyası ile mücadelede o bölgedeki geçit ve derbentlerin nasıl tutuldukları ile ilgili olarak bkz. Silahdar, *a.g.e.*, s. 248-50. Başka bir örnekler için bkz. BOA, M.d. 133: 10; BOA, M.d., 73: 355/779; BOA, M.d., 101: 36/115; Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 67. Yukarıda bahsedildiği gibi Türkmen taifelerinden eşkıyalık yapanların Malatya ovasına ve Elbistan sahrasına geçmemeleri için, Behisni, Göynük ve Hısn-ı Mansur kadı, ayan ve iş erlerine, Kanlıbel Dağını sedd ü bend edip eşkıyadan bir ferdi geçirtmemeleri emredilmişti (BOA, M.d., 100: 104/403 (Evahir-i Za 1102 / 16-25.08.1691); BOA, M.d., 100: 142/543; BOA, M.d., 100: 104/403; BOA, A.E..SMST., II 2/149).

¹³³⁰ BOA, M.d., 73: 62/272 (27 Z 1003 / 09.09.1692). Karaman eyaletindeki Ulukışla ve Karapınar arasında bulunan Horti hanı yeniden tamir ve imar edildikten sonra Maraş'taki Bektutiye Medresesi evkafı reayası olan Kara Beğdil oymağı mensuplarının yerleştirilmesine karar verilmiştir (BOA, MM.d., 9956: 62'den nakleden Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 110).

¹³³¹ BOA, MM.d., 9956: 110'den nakleden Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 111.

¹³³² Mehmet Karagöz, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1680-1700)”, *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, Elazığ 2006, s. 398.

¹³³³ BOA, M.d., 114: 62/297 (Evail-i Za 1114/ 19.04.1703). Rakka'dan firar edip Malatya havalisine gelen Ekrad taifesi, buralarda yaptıkları eşkıyalıkları yapmayacaklarına dair 5.000 kuruşa nezre bağlanmışlardı (BOA, MM.d., 3134: 160 (12 R 1112/26.09.1700). Bunlar daha sonra eşkıyalığa devam ettikleri için nezir eyledikleri akçenin kendilerinden tahsil olunması için emir verilmiştir (BOA, MM.d., 8458: 194 (1700). İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Kınık ve Berendi'ye iskân edildikten sonra firar edip eşkıyalık yapanların nezre bağlanıp, kefillere bağlanması hakkında bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 134, ves. 185

Aşiretlerin kefalete bağlanmalarının iki şekilde yapıldığı görülmektedir. Herhangi bir bölgeye iskân edilen bir oymağın bütün fertleri birbirlerine kefil yapılarak, bir kefalet zinciri oluşturuluyordu. Konargöçer aşiretleri “*nezir ve kefalete*” bağlama işlemi, aşiret eşkıyasının kontrol altında tutulması amacıyla Osmanlı Devleti’nin Anadolu’nun her tarafında uygulamaya koyduğu bir tedbirdi¹³³⁴. Böylece konargöçer reaya üzerinde bir otokontrol sağlanması hedefleniyordu.

İkinci kefalet usulü ise, bir aşireti oluşturan oymakların bey ve kethüdalarının yönetimindeki cemaatlerin halkına kefil yapılması şeklinde idi. Zaten aşiret boybeyleri ve oymak kethüdaları, yönetimleri altında bulunan halkın her türlü hareketlerinden sorumlu idiler.

Cemaatlerin nezre bağlanıp kefillerinin alınması yanında zaman zaman kendilerinden rehinler de alınırdı. Bu rehinler genellikle bazı kalelerde hapsedilerek hayatları karşılığında aşiretleri tarafından çıkarılan veya çıkarılabilecek şekavetlerin önlenilmesine çalışılırdı. Rakka taraflarına iskân edilip dağılanların tekrar oraya gönderilmesi için: Çepni ve Tacirli Taifesinden ikişer kişi Amasya Kalesi’ne, Cerid ve yine Çepni Taifelerinden altışar kişi Çorum Kalesi’ne, Cerid Taifesinden iki kişi Kengiri Kalesi’ne, Küçekli ve Cerid Taifelerinden üçer kişi Kalecik Kalesi’ne, Cerid Taifesinden Veli bölükbaşı Kayseriye Kalesi’ne rehin olarak konulup, kalebent yapılmışlardı¹³³⁵.

Şayet bütün bunlara rağmen aşiret eşkıyası buldukları çevreye zarar vermeye devam etmekte direnirse, eşkıyanın mensup olduğu oymak veya aşiret topluca uzak bir yere sürgün edilirdi. Bu sürgün yeri genellikle Rakka veya Kıbrıs olmuştur¹³³⁶.

Bazı ihmellere rağmen kefillik müessesesi iyi çalışmakta ve aynı zamanda sosyal muhtevalı bir tedbir olarak görünmektedir. Bağışlanan kişiler bu yolla tekrar topluma kazandırılmak istenmiştir. Bu Osmanlının kendine has esnek bir idare anlayışı-

(Evasıt-ı Ş 1118 / 17-26.11.1706). Aşiretlerin nezre bağlanmaları ile ilgili başka örnekler için bkz. BOA, İ.E.DH., 726; BOA, MM.d., 8458: 161; BOA, MM.d., 8458: 81. İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Kınık ve Berendi’ye iskân edildikten sonra firar edip eşkıyalık yapanların nezre bağlanıp, kefillere bağlanması hakkında bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 134, ves. 185 (Evasıt-ı Ş 1118 / 17-26.11.1706).

¹³³⁴ Batı Anadolu’daki uygulamalar hakkında bkz. Çağatay Uluçay, *18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, 1955, s. 63-64. Güney Anadolu’daki örnekler için bkz. M. Öztürk, “Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları”, s. 984. Doğu Anadolu’daki uygulamalar ile ilgili olarak bk. Fahrettin Tızlak, “XIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri”, *Belleten*, C. LVII, S. 220 (Aralık 1993), Ankara 1994, s. 777.

¹³³⁵ Refik, *Türk Aşiretleri*, s.135, ves. 186 (Evail-i L 1118 / 06-15.01.1707).

¹³³⁶ Söylemez, “Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, s. 78-9.

dır¹³³⁷. Osmanlı Devleti'nin, eşkıyalığa karşı; kararlı, ama esnek, kendine has bir yöntem takip etmiş olduğu tespitine¹³³⁸ bu çalışma ile biz de katılmaktayız.

Devlet, bazen eşkıyalık yapan aşiretlerin zararlarını ve eşkıyalıklarını durdurmak için başka aşiretleri de kullanırdı. Örneğin yukarıda geçtiği üzere İlbeyli (Hamidlü) cemaati, 1704'de Maraş bölgesini eşkıyalardan korumak, harap köyleri şen ve abadan etmek şartıyla buraya yerleştirilmişlerdi¹³³⁹.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bir diğer tedbir de buldukları yerlerin coğrafyasından dolayı eşkıyalık yapan grupları daha rahat zapt edebileceği yerlere naklederek iskân ettirmektir. Nitekim İç-il'den Maraş'a kadar olan sancakların sarp dağlarında yaşayan ve şekavet üzere olup bir türlü vergilerini de ödemeyen Kozanoğlu cemaatleri halkının, dağlardan indirilerek Kars-ı Maraş ve Sis sancaklarında boş ve harabe yerlere yerleştirilmesinin daha uygun olacağına yetkililer tarafından karar verilmişti¹³⁴⁰.

2.6.5. Aşiretlere Yapılan Zulümler

Adları sık sık eşkıyalık olayları ile resmî yazışmalara yansıyan aşiretlerin kendilerinin de zaman zaman ehl-i örf idarecilerinin veya bunlar adına hareket eden adamlarının zulümlerine ve haksız muamelelerine maruz kaldıkları yine arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır¹³⁴¹. Bu zulümlerin nesnesini çoğunlukla mahalli idarecilerin gayrikakanunî bir şekilde mali konulardaki aşırı talepleri oluşturmaktaydı. Maraş Beylerbeyinin, 11.11.1653 tarihinde konargöçer Akçakoyunlu cemaatinden Mustafa'nın on altı devesini haksız olarak alması devlet görevlilerinin yapmış olduğu kanun dışı davranışlara bir örnektir¹³⁴².

Çakallı Dokuzu cemaatinin bizzat mahkemeye gelerek yaptıkları şikâyetlerini dergâh-ı muallâya bildiren Maraş kazası naibi Mevlana İsmail'in, mektubundan anlaşıldığına göre, adı geçen cemaatin sipahilerinden Mehmed, Maraş alaybeyi ile Murtaza ve Hüseyin adlı zaimler, bunlardan bennak ve mücerred resimlerini kanun, defter ve şer'e aykırı bir şekilde fazla olarak almaktaydılar¹³⁴³.

13.03.1616 tarihli bir hükümde Maraş beylerbeyi Yusuf Paşa'nın kendi hassına dahil ve bu dönemde adı sık sık eşkıyalık ile anılan İlbeyli cemaatinden kanuna aykırı

¹³³⁷ Karagöz, "Filibe ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", s. 399.

¹³³⁸ Barkey, *a.g.e.*, s. 249.

¹³³⁹ BOA, MM.d., 8458: 232; Başka örnekler için bkz. Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 123-143.

¹³⁴⁰ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 163-164, ves. 205 (Evahir-i Za 1131 / 04-23.10.1719).

¹³⁴¹ Pek çok örnek için bkz. Demirci – Arslan, "Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)", s. 52-67.

¹³⁴² BOA, Ş.d., 2: 332/1282 (Evasıt-ı Z 1063 /02-11.11.1653).

¹³⁴³ BOA, Ş.d., 4: 457/1938 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670).

olarak aldığı vergiler ve halka ettiği zulümler anlatılıyor. Buna göre Paşa, bu cemaatten 1.000 kuruşluk *selamiye* ile birlikte yedi yüz kuruşluk bir atını cebren aldıktan başka ağnam, bennak ve mücerred gibi vergilerini de kanuni sınırdan¹³⁴⁴ ve defterde belirtilen miktardan kat kat fazladan talep etmişti. O, son olarak adı geçen cemaatten 103.500 Kuruş para daha isteyince ahali, “*Buna gücümüz yoktur. Eğer bu zulüm önlenmez ise perişan olarak dağılıp yer ve yurtlarımızı terk etmemiz mukadderdir*” diye önce Maraş Mahkemesi’ne, sonra da kadı arzı vasıtasıyla Divan-ı Hümâyûn’a kadar şikâyet ederek Padişah’tan merhamet istemişlerdi. Saltanat merkezinden gelen fermanda: cemaate yapılan haksızlıkların tamamının giderilmesi, idareci ve adamlarının il üzerine devre çıkmamaları, halktan bir akçe dahi olsa haksız bir talepte bulunmamaları, hakları olan vergileri de kanun ve deftere göre almaları yönünde şiddetle ikaz ve tehdit edilerek Padişah’ın bu tür zulümlere kesinlikle rızasının olmadığı uzun uzun beyan edilmişti¹³⁴⁵.

Valide Sultan haslarına dâhil olan Kara Hasanlu Ceridi reayaları, 1060/1650 senesinde kendilerinin 1065 kuruşlarını hilaf-ı şer’i şerif olarak onlara zulmeden Maraş beylerbeyi Cafer Paşa’yı Divan-ı Hümâyûn’a şikâyet etmişlerdi. Bunun üzerine merkez, Paşa’dan aldıklarının geri alınıp verilmesi hususunda Maraş, Adana ve Niğde kadılarına ayrı ayrı hükümler göndermiştir¹³⁴⁶.

Bazı aşiret idarecileri de bizzat kendi reayasına karşı zulümlere varan davranışlar içerisinde bulunmaktaydılar. Mesela, Evasıt-ı N 1099/10-20.1688 tarihli bir Şikâyet Defteri kaydından anlaşıldığına göre Türkmen taifesinden Musacalu ve Demircili cemaatlerinin mensuplarından Kasım, Hıdır Bali, Osman, Ali ve Musa’nın, cemaat beyleri Bayezidoğlu Mehmed’e şer’an bir verecekleri yokken Bayezidoğlu’nun kardeşi Alican, elli kadar adamıyla birlikte adı geçenlerin evlerine baskın vermek suretiyle adamlarından ikisini öldürüp on üç kişiyi de yaraladıktan başka otuz yedi baş develerini ve eşyalarını yağmalamışlardır. Durumun Hükümet merkezine şikâyet edilmesiyle davalarının Türkmen ağası marifetiyle görülerek zulmen aldıklarının adı geçen mütegalibeden geri alınarak hak sahiplerine verilmesi için Maraş, Adana ve Sivas valileri ile kadılarına ve Yeni-il Türkmenleri Voyvodasına emredilmiştir¹³⁴⁷.

¹³⁴⁴ Bu cemaat, koyun kuzusuyla bir sayılıp ikisinden bir akçe adet-i ağnam verirler iken Yusuf Paşa sekizer akçe almaktaydı (BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616)).

¹³⁴⁵ BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130; Demirci – Arslan, “Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri”, s. 53-54.

¹³⁴⁶ BOA, Ş.d., 1: 190/777 (Evahir-i Ş 1060/19-29.08.1650).

¹³⁴⁷ BOA, Ş.d., 11: 402.

Yine Hısn-ı Mansur sakinlerinden Bezikioğlu Ali adlı eşkiya, etrafına topladığı adamlarıyla Tavil Hasan köyünde yaşayan Ekrad taifesinin evlerini basarak pek çok kişiyi öldürüp mal, hayvan ve eşyalarını yağmaladığı gibi evlenme, miras paylaşımı gibi çeşitli resmî işlemlerde halktan rüşvet olarak haksız bir şekilde ellişer kuruş para almaktaydı. Köy ahalisinin kız ve kadınlarını zorla başkalarına ve adamlarına nikâhlayan Ali, Samsad nahiyesinde de Koca Atlı ve Çevkanlı (Çelikanlı?) cemaati mensuplarına da aynı şekilde zulüm ve haksızlık yapmaktaydı. Bütün bu zulümlerin şikâyet edildiği Divan'dan mahalli idarecilere ve Rakka beylerbeyine emirler gönderilmiş, olayın teftiş edilerek Mahkeme huzurunda adı geçen üzerine böyle şeyler sabit olursa hakkında şer'le gelinmesi emredilmiştir¹³⁴⁸.

Maraş, Kayseri, Sivas, Malatya, Ayntab, Birecik ve Yeni-il taraflarında yaşayan Türkmen taifesinden Çağıranlı Cemaati zabıtları de kendi cemaatlerinden tahsil etmekte oldukları çeşitli vergileri, Maliye tarafından kendilerine verilen deftere göre değil de kanuni haddin çok üstünde talep ederek onlara zorluk çıkarmaktaydılar¹³⁴⁹. Bu örneğe benzer biçimde Türkmen taifesinden Bozkoyunlu cemaatinin Türkmen Voyvodaları, reayadan kanuni haklarını aldıktan başka ayrıca “*kaimmakam akcesi*” adıyla herkesten fazladan beşer kuruş almaktaydılar¹³⁵⁰. Diğer bir örnek daha: Hısn-ı Mansur kazasındaki Padişah haslarına dâhil Rişvan hassı Voyvodaları, reayadan kanuni vergilerin dışında 1096/1684-5'ten beri senede ikişer bin yedi yüz beşer kuruş para, *samime* ismiyle yüz ellişer koyun, her bir yüz koyuna altışar buçuk kuruş *haraç* ve *zahire baha*, her yüz davardan *dalya* adıyla birer ve ikişer koyunlarını almışlardı. Sonuçta perişan olan reyanın şikâyetlerini Rişvan Ağası bir adamını İstanbul'a kadar göndererek Hükümete ve Padişaha duyurmuştu. Merkezden voyvodaların aldıkları akçelerin sahiplerine geri verilmesi için Hısn-ı Mansur ve Maraş kadılarına hükümler yazılmıştı¹³⁵¹.

Bazen resmî görevlilerin dışında bazı paragöz ve mütegalibe kimseler de kornargöçer gruplardan birtakım isteklerde bulunmak suretiyle onları rencide etmekteydi. Nitekim Türkmen taifesinden Bozulus cemaatinden bir gurubun Dergâh-ı Muallâya sundukları bir arzuhallerine bakılırsa; adı geçen aşiret mensupları, üzerlerine edası lazım gelen vergilerini fiili kethüdaları Hasan'a ödedikleri halde bu işle alakası olmayan

¹³⁴⁸ BOA, Ş.d., 14: 20/93 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690); BOA, Ş.d., 14: 28/131 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

¹³⁴⁹ BOA, M.d., 81: 88/194 (28 S 1035/29.11.1625); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 74-75, ves. 129 (28 S 1025/17.03.1616).

¹³⁵⁰ BOA, Ş.d., 5: 4/15 (Evail L 1076/6-16.04.1666); BOA, Ş.d., 5: 2/3 (Evail L 1076/06-16.04.1666).

¹³⁵¹ BOA, Ş.d., 11: 294 (Evahir-i B 1099/22-31.05.1688).

ve mütegalibeden Ömer, kethüdalık işlerine karıştığı gibi bunlardan kanun ve deftere aykırı bir şekilde vergi talep ederek onları rencide ve rahatsız etmişti¹³⁵².

Örnekleri az da olsa bazen yerli ahalden de aşiretlere baskın, yağma ve taaddi olmaktadır. Maraş sakinlerinden adı başka olaylara da karışan Zülkadiroğlu, 1689 yılında iskânı ferman olunup aileleriyle birlikte kendi hallerinde, iskân olunacak yere gitmekte olan Türkmen taifesinin Aba? cemaatinden bazılarının evlerine saldırıp yüzlerce hayvanlarını alıp pek çok eşyasını da yağmalamıştır¹³⁵³.

2.6.6. Eşkîyalığın İktisadi, İçtimai ve İdari Sonuçları

Maraş Sancağı'nda incelemeye esas dönemde yoğun olarak vuku bulan şekavet hadiseleri, sancağın idari ve sosyoekonomik bünyesinde birtakım sonuçlar doğurmuştur. Bu başlıkta bunlara kısaca değinilecektir¹³⁵⁴. Öncelikle yukarıda bahsedilen örneklerden anlaşıldığı gibi eşkıyalık hareketlerinden en büyük zararı köylerde yaşayan halk görmüştür. Şehirlere göre daha az korunaklı olan köyler ve kır yerleşmelerinin eşkıyalık faaliyetlerinden etkilenmeleri köy halkının uğraş alanları ile doğrudan ilgilidir. Köyde yaşayanların ekseriyeti çiftçilikle uğraştıklarından ürettikleri ürünlere ve hatta can güvenliklerine yönelik eşkıyalıklar meydana geliyordu. Merkeze göreceli olarak uzak yerlerdeki köyler, zaman zaman yakılıp yıkılıyor, bütün ürünleri yağmalanıp talan ediliyordu. Bütün bu eşkıyalıkları konu edinen çok sayıda arşiv belgesinin varlığını incelemeye esas dönem için göstermek mümkündür¹³⁵⁵. Örneğin yukarıda değinildiği gibi 17. yüzyılın sonlarında Maraş'ta birçok yerleşim yeri, önce İlbeyli, bunların Rakka'ya iskânlarından sonra da Okçu İzzeddinli, Kılıçlı, Receblü Afşarı, Alcı ve Tacirli eşkıyasının baskınına uğradı ve yüz elli kadar köy yakıldı, yıkıldı. Bu sebeple 04.08.1704 tarihinde Maraş beylerbeyine ve kadısına, şehri eşkıyadan korumak, harap köyleri imar ederek canlandırmak amacıyla bazı aşiretlerin kışlaklarına yerleştirmesine izin verildi¹³⁵⁶.

¹³⁵² Maraş ve Bozulus kadıları ile Maraş mütesellimine gönderilen hüküm ile Ömer'in zulümlerine son verilerek reaya fukarasının rencide edilmemesi hususunda kendileri uyarılmıştır (BOA, Ş.d., 14: 188/750 (Evasıt-ı S 1102/14-24.11.1690); BOA, Ş.d., 14: 93/768 (Evasıt-ı S 1102/14-24.11.1690).

¹³⁵³ BOA, Ş.d., 28: 146/579 (Evail-i B 1109 /13-22.01.1698).

¹³⁵⁴ 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın ortalarına kadar Maraş ve çevresinde cerayan eden eşkıyalık hadiselerinin idari ve sosyoekonomik sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 144-156.

¹³⁵⁵ Kılıçlı aşiretinin Maraş ve Ayntab çevresindeki köy ve kasabalarda yaptığı yıkıcı tahribat, yağma, katl ve şiddet hareketleri için bkz. BOA. C..DH., 257/12823 (29 M 1124 / 08.03.1712). Bozkoyunlu Taifesinden Polad, Bereket ve Piri adlı şakilerin eşkıyalığı, özellikle pek çok kimseyi öldürmeleri üzerine Süleli cemaatinin yedi köyü perişan ve perakende olmuştur. BOA, M.d., 81: 23/51 (19 N 1035/ 14.06.1626); Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 144-5.

¹³⁵⁶ BOA, MM.d., 8458: 232'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 109.

Eşkîyalığın ve Celâlîğin sebep olduğu en önemli olgulardan birisi de, göç hadisesidir. Celâlî isyanlarının en büyük ve en etkili sonucu köylü reaya arasında yaşanan “*Büyük Kaçgunluk*”tur¹³⁵⁷. Büyük Kaçgunluk, isyanların yıkıcılığına maruz kalan reayanın yaşadığı yerlerden daha güvenli yerlere yaptıkları göçlerdir. Köylülerin hepsinin katılmadığı bu göçler, bazen dağ başlarına, bazen de başka bir sancağa doğru olmaktadır¹³⁵⁸. Eşkîyanın zulüm ve taaddisi, zaman zaman dayanılmaz hale gelince halk, yıllardır oturdukları köylerini bırakıp giderdi. Örneğin, Kılıçlı eşkıyasının bu bölgedeki zulmünden elli pare köy halkı perişan ve perakende olmuştu. Yaşanan göçler, birçok bakımdan yeni göçleri teşvik etmekteydi. Nüfusu azalan köylerin vergi yükleri aynı kaldığından bu durum, göç etmeyen ahalinin daha ağır bir yük ile karşı karşıya kalmalarına sebep oluyordu. Zamanla bu ağır yüke tahammül edemeyen ahali de çareyi ya göç etmekte ya da eşkıyaya katılmakta buluyordu. Nadiren sesini duyurmayı başaran köylerin vergi haneleri düşürülmekteydi¹³⁵⁹. Belgelerden anlaşıldığına göre Maraş ve çevresinden hem Kars, Çıldır, Gürcistan hem de Orta Anadolu’ya göçler olmuştu¹³⁶⁰. 1614 yılında gönderilen bir fermanla, Erzurum, Maraş, Sivas taraflarından kalkıp Manisa’da yerleşerek, hizmetkâr şeklinde çiftliklerde çalışan reayanın, mutlak surette yerlerine gönderilmesi emredilmişti¹³⁶¹. Bazı Maraşlılar da eşkıyadan kaçarak Şam¹³⁶², Tokat¹³⁶³ ve Kayseri’ye¹³⁶⁴ göç etmişti¹³⁶⁵. Kadim yerlerini bırakarak başka yerlere gidip yerleşmeye çalışan bazı aşiretler, çoğunlukla orada karışıklığa, huzursuzluğa ve nihayetinde eşkıyalığa sebep olduklarından tekrar eski yerlerine veya başka uygun mahallere gönderilmişlerdir¹³⁶⁶.

¹³⁵⁷ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 446.

¹³⁵⁸ Erzurum Defterdarı, 20.10.1602 tarihinde İstanbul’a gönderdiği hususi adamı ile Sivas, Maraş ve sair memalikten celay-ı vatan eden reayanın Kars, Çıldır ve Gürcistan eyaletine yerleştiğini ve bunların miriye bir habbe vermediklerini, bildiriyordu. Ayrıca bu göçün on beş seneden beri devam ettiğini söylüyordu (BOA, *Divan Kayıt Defteri*, Nu. 148, s. 118’den nakleden Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 449).

¹³⁵⁹ Bir misal için bkz. Bayrak, *a.g.t.*, s. 23.

¹³⁶⁰ Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 448-449. Eşkîyanın ortaya çıkardığı huzursuzluklar döneminde Maraş ve çevresindeki gayrimüslimlerden bazıları Kayseri’ye göç etmişlerdi (Uzun, *a.g.t.*, s. 204).

¹³⁶¹ Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkîyalık*, s. 157. Fakat görevlendirilen idarecilerin, bu işte muvafak olamamaları üzerine yeni emirler gelmiştir (*Aynı eser*, s. 158-159).

¹³⁶² BOA, M.d., 79: 510/1302’den nakleden Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 146.

¹³⁶³ BOA, M.d., 80: 523/1235.

¹³⁶⁴ Eşkîyanın ortaya çıkardığı huzursuzluklar döneminde Maraş ve çevresindeki gayrimüslimlerden bazıları Kayseri’ye göç etmişlerdi (Uzun, *a.g.t.*, s. 204).

¹³⁶⁵ Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 146.

¹³⁶⁶ Bazı örnekleri için bkz. BOA, C..DH., 257/12823; BOA, MM.d., 3134: 161 (20 R 1112 / 04.10.1700); BOA, MM.d., 8458: 194; BOA, M.d., 111: 676/240; Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s.149.

Eşkîyalığın cereyan ettiği bölgelerdeki şehir, kasaba, köy ve mezralar bazen tamamen yakılıp yıkılıyordu. Bu arada pek çok eser de yok olup gidiyordu. Bazı yerlerin dağılan ahalisi tekrar yerine gelmediğinden bu yerler sönüp tarihin karanlık sayfalarına gömülüp gidiyordu. Koçi Bey, IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde, bunu, şu şekilde anlatır: "... mukaddema Anadolu ve Karaman vilayetlerinde Celâlî eşkıyası zuhur edip Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Maraş ve Haleb ve Şam ve Urfa ve Diyarbekir ve Erzurum ve Van ve Musul eyaletlerinde olan kura ve kasabatı garet ve yağma edüb nice memleketler harab ve yebab oldu. Urban¹³⁶⁷ ve Türkmen Taifesi dahi itaatten çıkub reaya fukarasına zulüm ve taaddiyi hadden efüz etmekle ol cihetten dahi nice köyler harab oldu. .. baki kalan memleketleri dahi zalememiz yakub reaya ve beraya perişan oldu."¹³⁶⁸

Kısaca eşkıyalığın yıkıcı etkisinden, saldığı dehşet ve korkudan dolayı birçok büyüklü küçüklü yerleşim yerinin boşaldığını söylemek yanlış olmaz ama boyutları hakkında kesin bir şey söylemek elimizdeki belgelerle mümkün değildir.

Eşkîyalık hareketlerinin ve bunların sebep olduğu göçlerin sonuçlarını mali, idari ve askerî yönden olumsuz bir tarzda hisseden Osmanlı Devleti, bu zararları aza indirmek için bazı tedbirler almıştır. Bunların en önemlisi başka yere gidip, hem gittiği hem de ayrıldığı yerin düzenini alt üst eden, Devlet sistemini aksatan reayayı, eski yerlerine geri getirmeye çalışmak olmuştur. Başka yere varıp on yıldan fazla geçmeyen ve o yerin tahririnde yazılmayanların geri getirilmesini yerel idareciler emrederdi¹³⁶⁹.

24.08-02.09.1644 tarihinde Maraş eyaletindeki kadınlara gönderilen fermanda eyaletteki bütün kasaba ve karyelerdeki her türlü vazifeleri tasarruf edenlerin beratlarının yoklatılarak zulüm sebebi ile "*cela-yı vatan ve tebdil-i mekân*" eyleyen¹³⁷⁰ reayanın yerli yerine gönderilmesi; gidip gelinen yerlerin sağlam tutulması ve buraların şen ve mamur edilmesi emrediliyordu. Zaman sınırlaması olmaksızın¹³⁷¹ herkesin yerli yerine gönderilmesi gerektiği bildiriyordu. Eğer bu emre direnenler olursa isim ve resimlerinin yazılıp bildirilmesi de ayrıca yetkililere emrediliyordu¹³⁷².

¹³⁶⁷ Çöl Arapları, bedevileri anlamındadır. Zaten bu dönemde yerleşik olmayan reayadan Türk olanlarına "*Türkmen*", Kürt olanına "*Ekrad*" ve Arap olanlarına "*Urban*" deniliyordu.

¹³⁶⁸ Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkîyalık*, s. 145.

¹³⁶⁹ BOA, MM.d., 3134: 346.

¹³⁷⁰ Abaza Hasan Paşa isyanında Maraş, Anadolu, Karaman ve Sivas eyaletlerinden binlerce kişi İran, Bağdad ve Erzuruma'a göç etmişti (İlgürel, "*Celâ-yı Vatan*", s. 238).

¹³⁷¹ Fermanda "... *bu kadar zamandır sakinüz dediklerine amel olunmayub ...*" ifadesi.

¹³⁷² *T SMA*, Bel. Nu. E 5222-22 (evahir-i C 1054 / 24.08-02.09.1644).

Eşkîyalığın geniş halk kitleleri üzerindeki en ağır ekonomik sonuçlarından biri de kırsal yerleşim alanlarındaki reyanın perişan olarak dağılıp gitmesi ile tarımsal üretimin azalması sonucu pahalılığın hatta kıtlığın ortaya çıkmasıdır¹³⁷³. Üretimin iyi olduğu vilayetlerde bile eşkıyanın tahribatı sonucu kıtlığın ortaya çıktığı görülmekte idi. Örneğin; irili ufaklı yirmiden fazla akarsuya sahip Maraş Kazasındaki Pazarcık ve Keferdiz nahiyeleri¹³⁷⁴, diğer bölgelerden daha verimli topraklarında yetiştirdiği hemen her türlü ürün sayesinde hem kendi nüfusunu hem de civardaki beldelerin nüfusunu beslemekteydi. Ancak Ekrad ve Türkmen eşkıyasının bu nahiyelere tasallutlarıyla sıkıntılar baş göstermiştir. Yetmiş seksen kişilik gruplar halinde köy ve kasabaların üzerine varan eşkıya, onlarca insanı haksız yere öldürdükleri gibi köy ve mezraları tahrip, hayvan ve harmanlarını talan ve telef etmişti. Halkın perişan ve perakende olduğu vilayette kıtlık ve pahalılık ortaya çıkmıştı¹³⁷⁵. Eşkîyanın sürekli soygunları ve görevlilerin kanunsuz *salma ve salgunları* yüzünden kıtlıkla yüz yüze gelen halk, göçe mecbur kalıyordu. Bu göç etme de kıtlığı artırarak bir kısır döngü daha oluyordu.

Daha önce başka bir vesile ile bahsedildiği gibi eşkıyalık hareketleri ve onlara karşı alınan tedbirler sırasında Devlet mekanizmasının zaman zaman iyi işlemediği hatta bazı uygulamaların adaletsizliğe sebep olduğu görülmektedir. Aşiretlerin eşkıyalıklarından dolayı Rakka, Hama, Humus ve Haleb gibi bölgelere sürgün edilip iskâna tabi tutulduğunu daha önce belirtmiştik. Bu mecburi iskânlar sırasında genellikle giden cemaatlerin vergi haneleri yerlerinden alınarak, gittikleri yerlerin hanelerine ekleniyordu. Yapılan bu işleme “*tashih ve tenzil*” deniliyordu. Ancak iskâna tabi tutulan aşiretlerin sık sık firar etmelerinden ve Devletin sık sık bunların iskân mahallerini değiştirmesinden dolayı bu işlem yani haneleri tenzil ve ilhak ameliyesi, aksayabiliyordu. Bu durum, aşiretlerin bırakıp gittiği yerlerin ahalisine bazen büyük bir zulmün kaynağını oluşturuyordu. Çünkü oradaki reaya, gidenlerin de vergilerini en azından bu haksızlık düzeltinceye kadar ödemeye devam ederdi. Bunun sonucunda reaya, bu haksızlığın giderilmesi için ilgili yerlere şikâyetle bulunurdu¹³⁷⁶.

¹³⁷³ Akdağ, “Yeniçeri Ocağı Nizamının Bozulması”, s. 297.

¹³⁷⁴ Pazarcık ve Keferdiz nahiyeleri, 1690’lı yıllarda da Türkmen ve Ekrad eşkıyasının istilasına uğramıştı. Buralara musallat olan eşkıya, altmış yetmiş adam öldürüp, insanların ırzına saldırıp, yağma ve soygunda bulunmuşlardı. Bütün bunlar halkı perişan ve perakende etmişti (BOA, M.d., 100: 33/100).

¹³⁷⁵ BOA, İ.E..DH., 1525 (3 B 1109/15.01.1698). Çepni oymağının bu yöreye verdiği zararlar için bkz. BOA, İ.E..DH., 839. Hısn-ı Mansur Kasabası ve Elbistan kazasında aşiretlerin yaptıkları tahribatlar için bkz. BOA, Ş.d., 11: 286; BOA, M.d., 98: 214; Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 150-151.

¹³⁷⁶ Bu konuya güzel bir örnek için bkz. BOA, C.ML., 15521 (20 B 1124/23.08.1712).

Eşkîyalığın sebep olduğu bir diğer sonuç daha vardı ki; işin ne kadar girift ve karmaşık olduğunu gösteriyordu. O da şu idi: Halktan bazı insanlar yapmak istedikleri fenalıkları anarşi ortamını bahane göstererek yapıyordu. Yani eşkıyalık hareketlerinin varlığı, onun için kötülüğüne bir kılıftı. Böyle durumlarda normal insanlar, eşkıya ile birlikte hareket ediyor¹³⁷⁷, elindeki emanetleri eşkıya yağmaladı diye sahiplerine ret cevabı veriyor¹³⁷⁸, komşusunun veya akrabalarının malını çalıp¹³⁷⁹, yağmalayabiliyordu.

2.6.7. Aşiretlerin iskânı

Reayasını denetim altında bulundurarak merkeziyetçi bir idare tarzını benimseyen Osmanlı Devleti, yerleşik ahaliye göre bir anlamda başıboş olan konargöçer grupları, farklı zamanlarda farklı iskân metotlarıyla belli bir bölgeye yerleştirme siyaseti gütmesine¹³⁸⁰ rağmen, 17. yüzyılın sonlarına kadar yerleştirme konusunda sürekli, sistemli ve özel bir çaba göstermemiştir. Devlet, ancak bu tarihten sonra o doğrultuda sürekli, sistemli politikalar takip etmeye başlamıştır.

2.6.7.1. İskânların Sebepleri

17. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin konargöçerleri toprağa yerleştirmek için yoğun bir çaba harcamasının birçok sebebi bulunmaktadır. Aslında bu dönemdeki iskân teşebbüsleri 1683 sonrası savaş döneminin ortaya çıkardığı sosyal dengesizliklerin bir sonucuydu. Yerlerinden kopan köylüler ve bu arada konargöçerler, ziraî üretimin azalmasına ve iç güvensizliğin artmasına yol açmışlardı. Bu da sosyal ve iktisadi bunalımları şiddetlendirmekteydi. Devlet bu oluşumu bir noktada durdurmak için göç hareketinin sınırlanması ve engellenmesinin yanında, konargöçerleri boş ve verimsiz topraklara iskân etmeyi denedi¹³⁸¹. Çünkü; 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkede huzur ve asayişin bozulmasının bir nedeni de aşiretlerdi. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve diğer devletlerle savaşta olduğu ve taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasına bağlı olarak, ortaya çıkan otorite boşluğunun yaşandığı bu dönemde yerleşik halk ile daima sürtüşme içerisine giren Türkmen ve Ekrad aşi-

¹³⁷⁷ Örnekleri için bkz. Çam, *a.g.t.*, s. 187.

¹³⁷⁸ Örnekleri için bkz. Çam, *a.g.t.*, s. 124, 135, 177.

¹³⁷⁹ Örnekleri için bkz. Çam, *a.g.t.*, s. 51, 57.

¹³⁸⁰ Bu konu ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI. (1951), s. 525-569. C. XIII. (1953), s. 56-78. C. XV. (1955). s. 209-237; Aynı müellif, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" *VD*, S. 2, Ankara 1942; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987.

¹³⁸¹ Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 158.

retler şekavetler yaparak devletin iç huzurunu tehdit eder duruma gelmişlerdir¹³⁸². Yaylak-kışlak mahalleri arasındaki gidiş geliş esnasında ekili toprakları hayvanlarına çiğnetip mahsullerini yediren aşiretlerin ayrıca köylülere veya diğer aşiretlere baskın yapmaları bu mücadelenin geçtiği alanların harap olması daima tekerrür eden hadiselerdendir¹³⁸³. Daima şekavet üzere olan gruplar, zaman zaman sekban ve saruca eşkıyası ile birlikte hareket ederek köyleri, kasabaları hatta şehirleri dahi basıyor; ekili yerleri bağ, bahçe ve tarlaları korkunç bir şekilde tahrip ederek bazen geniş bir bölgenin harabe haline gelmesine sebep olmaktaydılar¹³⁸⁴. Mahsuldar bir vilayetin bile eşkıyalık faaliyetleri sonucu kıtlık felaketi ile karşı karşıya kaldığı¹³⁸⁵ böyle durumların oralarda yaşayan halk için ne kadar öldürücü bir darbe olduğunu tahmin etmek güç değildir¹³⁸⁶. 17. yüzyılın ikinci yarısında bu rahatsızlık gittikçe artmış, halk başka şehirlere göçmeye başlamıştır. Türkmen ve Ekrad gruplarının Rakka, Haleb ve Maraş taraflarında daha ziyade dolaştıkları ve hasarat yaptıkları için bölgenin ve civar yerlerin idarecileri, Rakka valisinin emrinde olarak bu meselenin halledilmesine memur edilmişlerdi¹³⁸⁷. Fakat alınan bütün sıkı tedbirlere ve hatta elebaşlarından bir kısmının tedip edilmelerine rağmen, kısa bir zaman sonra tekrar ayaklandıkları ve bu arada birçok zararlara sebebiyet verdikleri belgelerden anlaşılmaktadır¹³⁸⁸. 1687-1689 yıllarında bu hareketler gittikçe çoğalmağa, netice olarak her taraftan merkeze şikâyetnameler gelmeye başladı¹³⁸⁹. Bu şekavet hadiseleri, tarlaların talan edilmesi ve köylerin boşalmasına sebep olduğu için

¹³⁸² BOA, Ş.d., 14: 47, 178; Konargöçerlerin, yaylak kışlakları arasında konup-göçmeleri sırasında, yerleşik ahalinin ekin ve mallarına zarar vermemeleri, aksi halde konargöçerlikten men edilecekleri kanunnamelerde belirtilmesine rağmen (A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 7, s. 315) arşiv belgelerinde de sık sık dile getirilen aşiretlerin bu zararları karşısında, yerleşik ahalinin konargöçerlerden şikâyetçi oldukları görülmektedir (Armağan, "Osmanlı Devletinde Konar Göçerler", s. 142).

¹³⁸³ Kara Gündüzlü Afşarı cemaatine mensup eşkıya, 1696 baharının ilk aylarında Kars-ı Zülkadriye Kazası'ndaki yerleşik halkın ekinlerini ve hububatlarını hayvanlarına yedirip mahvettikten sonra hayvan ve mallarını da yağmalayıp gasp etmişlerdir. Eşkıyalar, aynı zamanda yolcuların önlerini keserek onları gasp ve darp etmeye hatta öldürmeye varan taaddillerde bulunmaktaydılar (Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 112-113, ves. 164 (Evahir-i B 1107/24.02-04.03.1696)).

¹³⁸⁴ Bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 11: 68/320.

¹³⁸⁵ Birkaç vesile ile bahsi geçtiği üzere Maraş sancağının mümbit topraklarına sahip olan Pazarcık ve Keferdiz nahiyeleri, Çepni Oymağı'nın istilasını takip eden olaylar sonucunda kıtlık felaketine uğramıştır (BOA, İ.E..DH., 839). 1688-89 yıllarında Türkmen oymaklarından Bozkoyunlu, Dimleklü, Hardallı, Beğmişli, Karışeyhlü, Araplu ve Beydili gibi aşiretlere mensup eşkıya, Hısn-ı Mansur kasabasında; keza Bozkoyunlu, Kara Eşmelü ve diğer oymaklar da Elbistan kazasındaki ekili yerleri ve köyleri tahrip ettikleri gibi yüzlerce insanı da katletmişlerdir (BOA, Ş.d., 11: 286; BOA, M.d., 98: 214; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 79).

¹³⁸⁶ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 42-3.

¹³⁸⁷ BOA, M.d., 100: 32.

¹³⁸⁸ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 42-3.

¹³⁸⁹ Şikâyet defterinde, bu şikâyetler hakkında mahalli idare adamlarına, eşkıyalık faaliyetlerinin tasfiye ve vilayet işlerinin yeniden tanzimi ile ilgili müteaddit hükümler yazılmıştır (BOA, Ş.d., 20: 96; BOA, İ.E..DH., 726).

ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'ni mali açıdan zor duruma düşürmüştü. Osmanlı Devleti şekavet hadiselerinin önüne geçmek için aşiretleri parçalayarak onları mecburi iskâna tabi tutmuştur.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonlarından itibaren hem ülkede huzur ve güvenliği sağlayıp konargöçer aşiretlerden daha düzenli vergi toplamak, seferlerde onlardan asker olarak faydalanmak¹³⁹⁰ hem de çeşitli sosyoekonomik sebeplerden dolayı “virane” olan köyleri “şenlendirmek”, böylece buraları tekrar meskûn hâle getirmek suretiyle tarımsal üretimi artırmak amacıyla iskân faaliyetlerine başlamıştır. Böylelikle konargöçer gruplar da kontrol altında tutulacaktı¹³⁹¹. 1691 yılında alınan kararla, Anadolu ve Suriye'deki değişik bölgelere yapılması düşünülen iskân faaliyetlerinin temel amacı budur. İskâna tabi tutulan cemaatlerin çoğunluğu, bu tarihten önceki dönemde defalarca eşkıyalık olaylarına neden olan ve belirli oranda itaatsizlikleri ortaya çıkan cemaatlerden oluşmaktaydı¹³⁹².

İskân edilecek olan cemaatlerin mensuplarının ziraat ile uğraşp, üretim yapacakları ve bunun sonucunda eşkıyalık olaylarına girişmeyeceklerini düşünen idareciler, bu amaçla başta Rakka olmak üzere Anadolu'nun değişik bölgelerinde iskân bölgeleri tespit ederek bu hususun hayata geçirilmesi yoluna gitmişlerdir¹³⁹³. Bunlara harap ve boş yerlerin imarı ve zirai üretimin arttırılması için toprak ve konut veriliyor, yerleşik hayata uyum sağlamaları amaçlanıyordu. İşledikleri toprakların ürünlerinden devlete 1/5-1/7 arasında vergi vermeleri, buna karşılık avarız türü vergilerden ve diğer raiyyet resimlerinden muaf tutulmaları düşünülmüştü¹³⁹⁴.

Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın sonlarında başlattığı iskân siyaseti kapsamında, Maraş ve çevresinde konargöçer hayatı yaşayan aşiretleri de, onların karıştıkları ve önceki başlıklarda ele alınan eşkıyalık olaylarını bertaraf ederek bölgede huzur ve emniye-

¹³⁹⁰ Aslında “Göçebe asker doğmuş bir kimsedir. Gündelik olanaklarıyla, yani atı, teçhizatı ve yedek yiyeceğiyle, sefere çıkmaya her zaman hazırdır. Aynı zamanda, yerleşiklerin tamamen yabancısı oldukları, son derece stratejik bir mekân duygusu onun hizmetindedir.” (Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmed Ali Kılıçbay), Ankara 1995, s. 64).

¹³⁹¹ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 51.

¹³⁹² M. Öztürk, “Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı”, s. 10-11.

¹³⁹³ Bu dönemde yapılan iskânlar hakkında şu eserlere bakılabilir: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991; Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2005. Sadece Rakka bölgesine yapılan iskân ile ilgili olarak bkz. Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2001. 17. yüzyıl iskân meselesi hakkında geniş bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963.

¹³⁹⁴ BOA, MM. 8458: 38-40 (10 R 1102/11.01.1691); Orhonlu, *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, s. 47-9.

ti sağlamak amacıyla, Çukurova, Rakka, Hama, Humus¹³⁹⁵, Haleb, Kıbrıs ve hatta Maraş Sancağı'nın bazı nahiyelerinde iskân etmeye çalışmıştır.

Esasen Dulkadirli Türkmenlerinin erken dönemlerden itibaren yerleşik hayata geçmeye başladığı ve Dulkadirli Beyliği'nin hâkimiyet sahası olan Elbistan, Maraş, Bozok, Çukurova, Kırşehir ve Nevşehir'e kadar olan geniş bir sahayı şenlendirdiği görülmektedir. Bu cümleden olarak 16. yüzyıldan itibaren Maraş şehrinde Karamanlı, Divanlı, İsa Divan, Şekerdere, Halifeli, Firuzlu, Alemlı, Arablu, Çiçekli ve Çavuşlu gibi mahallelerin Dulkadir aşiretleri tarafından doldurulduğu ve bunların bir kısmının bu sayede vergiden muaf tutulduğu gözlenmiştir¹³⁹⁶. Dulkadirli Ulusu'na bağlı cemaatlerin önemli bir bölümü (yaklaşık % 50 civarında) 16. yüzyıl boyunca Maraş Kazası dâhilinde bulunan köylerde yerleşik hayata geçmişlerdir¹³⁹⁷. Yine 16. yüzyılın başlarından itibaren Maraş ve çevresinde konargöçer hayatı yaşayan Cerid Aşireti'nin, 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde bir kısmının yerleşik hayata geçerek ziraatla uğraştıkları, Ashab-ı Kehf reayası olarak Ashab-ı Kehf vakfına ödedikleri vergiler arasında buğday ve arpanın bulunmasından anlaşılmaktadır¹³⁹⁸.

2.6.7.2. Rakka ve Haleb'e Yapılan Aşiret İskânları

Eşkıyalık hareketlerinde bulunan cemaat ve aşiretlerin yerleştirildiği ve Devlet tarafından bir sürgün mahalli olarak seçilen Haleb ve Rakka bölgeleri Arap aşiretlerinin baskılarına karşı bir set alan olarak kullanılmıştır. Bu bölgelere daha 1691 yılından itibaren konargöçerler sevk edilmeye başlanmıştır¹³⁹⁹. Nitekim Maraş çevresinde yaşayan ve eşkıyalık ile şöhret kazanan İlbeyli aşireti, Rakka beylerbeyi ve aynı zamanda Rakka eyaletinde Türkmen ve Ekrad taifelerinin iskânına da memur Kadızade Hüseyin Paşa'nın merkeze gönderdiği uygun arzı üzerine Rakka'ya yerleştirilmesine 1692 yılında karar verilmiştir¹⁴⁰⁰. Ancak istenilen yerde su bulunmadığı için 1693'te alınan bir kararla Haleb eyaletindeki Menbiç Ravendan bölgesinde iskân edilmişlerdir. Rakka'da

¹³⁹⁵ Cemaatlerin belirli bölgelere iskân edilmeleri çerçevesinde bazı cemaatler de 24 C 1102 / 25.01.1691 tarihli fermanla Hama ve Humus'a iskân edilmişlerdir. BOA, MM.d., 8458: 41-42. Bu bölgeye iskân edilen cemaatler ve iskân edildikleri yerler için bkz. Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 65-70.

¹³⁹⁶ Solak, *Maraş Kazası*, s. 39-41; Selahattin Döğüş, "Osmanlıların Fethine Kadar Dulkadirli Türkmenleri", *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, Kahramanmaraş 2008, s. 86.

¹³⁹⁷ Solak, "XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri", s. 154.

¹³⁹⁸ Söylemez, "Maraş'ta Türkmen Aşiretleri", s. 179.

¹³⁹⁹ 17. yüzyılın sonlarından itibaren Rakka bölgesine yapılan iskân çalışmaları ve iskân bölgeleri için bkz. Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2001; Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s. 55-68; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 136-143.

¹⁴⁰⁰ 30 avarızhanesi olan İlbeyli cemaati, tasarruf edecekleri miri araziden elde ettikleri ürünlerden 1/5 ve diğer bağ ve bahçelerinden elde ettiklerinden uygun oranda vergi alınmak şartıyla her türlü tekâlif-i divaniye ve tekâlif-i şakadan muaf tutulmuşlardır (BOA, C.ML., 15521).

ahalisi vergilerin ağırlığı, çöl eşkıyasının baskıları üzerine boşalan yerlere iskâna memur edilen ve 30 avarızhanesi olan İlbeyli cemaati, burada emniyetin sağlanması, ziraat ile uğraşarak bölgelerini şenlendirmek ve sadece işledikleri arazilerinin vergilerini vermek şartıyla tüm avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır¹⁴⁰¹. Ancak İlbeyli aşireti, bir müddet sonra Rakka eyaletinde iskâna tabi tutulan cemaatlerden Afşar cemaati oymağı ile Bab-ı Altun, Cecelü, Dokuz ve Silsüpür gibi Türkmen vesair gruplar ile birlikte yerlerini terk edip Maraş, Kilis, Adana ve Haleb havalilerine giderek ahaliye zulmederek pek çok kişiyi öldürmüşlerdi¹⁴⁰². Pek çok kimsenin öldürülmesi sonucu halkta huzur ve emniyet kalmayınca 1703 yılında Rakka valisi El-Hac Mehmed Paşa'ya gönderilen bir hükümlerle, söz konusu aşiretlerin her ne suretle olursa olsun buralardan kaldırılıp eski yerlerine götürülerek yerleştirilmesi emredilmiştir¹⁴⁰³. Adı geçen cemaat, 1704 yılında iskân mahallerinden firar edip tekrar Maraş ve çevresine gelmişlerdir. Eski alışkanlıkları üzerine şekavetlerde bulununca 1705 yılında bu kez Rakka yerine Haleb'te Menbic Nehri yakınlarına yerleştirilmeleri ferman edildi. Fakat buradan da firar eden bu cemaatlerin, bu kez eski yurtları olan Maraş'taki yaylak ve kışlaklarına iskânları kararlaştırılmışsa da bu bölgede de şekavetlerine devam ettiklerinden bir yıl sonra tekrar Haleb'e iskânlarına emir verilmiştir¹⁴⁰⁴. Yapmış oldukları eşkıyalıklar nedeniyle, İlbeyli cemaati mensuplarının önde gelenleri katledilerek, geri kalanları defalarca başka bölgelere sürgün edilmiş olmasına rağmen, eşkıyalıklarının önü bir türlü alınmamıştır¹⁴⁰⁵.

17. yüzyılın sonlarından itibaren Maraş ve çevresinde özellikle Elbistan sınırları dâhilinde Ahsendere denilen bölgede sık sık eşkıyalık faaliyetlerine kalkıştığından Devleti uzun süre uğraştıran, iskânları ve itaatleri bir türlü mümkün olmayan cemaatlerden biri de Kılıçlı Ekradı'dır.

¹⁴⁰¹ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 108-110, ves. 161.

¹⁴⁰² Söylemez, "Maraş'ta Türkmen Aşiretleri", s. 177.

¹⁴⁰³ Adı geçen yerlerin kadılarına gönderilen emirde, bunların her ne şekilde olursa olsun kaldırılarak iskân mahallerine sevk edilmesi istenmişti BOA, MM.d. 8458: 181'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 82, 119.

¹⁴⁰⁴ BOA, C..ML., 15521. İlbeyli cemaatinin 18. yüzyılın ilk yarısındaki şekavetleri ve iskanları ile ilgili olarak bkz. BOA, C..DH., 2409; BOA, MM.d., 8458: 117, 181; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 82, 124; Cemil Cahit Güzelbey-Hulusi Yetkin, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, Gaziantep 1970, s. 30; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 169-170.

¹⁴⁰⁵ Rakka'da Harran nahiyesine iskân edilen İlbeyli taifesi iskândan firar ederek Maraş taraflarına tekrar gelmiş ve buralarda şekavetlerine devam etmişlerdir. Bunların bundan sonraki bazı eşkıyalık hareketleri hakkında bkz. BOA, M.d., 133: 26; BOA, MM.d., 10179: 28; BOA, M.d., 135: 196,197; Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 150; BOA, C..DH., 49/2409 (11 Ra 1139/06.12.1726); BOA, M.d., 135: 233/812 (Evail-i C 1141/02-12.01.1729); BOA, C..DH., 23/11101 (29 C 1141/30.01.1729); BOA, C..DH., 2409; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 169-170, ves. 211; BOA, M.d., 135: 23; Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 94; BOA, MM.d., 8458: 117; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 124, 140-141; Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 30.

Şubat sonları 1691 tarihine ait bir belgeye göre, adam öldürme, mal gaspı ve yol kesme gibi eşkıyalık olaylarında bulunan Kılıçlı Cemaati ile Tatalı, Kabas, Acurlı, Dana Şeyhlü, Günce, Kazlı, Çepni, Cecelü ve Alcı cemaatlerinin gereken cezalarının verilerek güvenliğin sağlanması talep edilmişse¹⁴⁰⁶ de başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine ismi geçen bu cemaatlerin, Rakka'da Colab Nehri havalisine iskân edilmelerine karar verilmiş ve bunların yaylak bahanesiyle başka yerlere kaçmalarına fırsat verilmemesi için gereken tedbirleri alması hususunda Rakka Beylerbeyi görevlendirilmiştir¹⁴⁰⁷. Fakat Kılıçlı cemaatinin, buraya gönderilmesinden kısa bir süre sonra vazgeçilerek Hama ve Humus'a iskân edilen cemaatler içine dâhil edilmeleri kararlaştırılmıştır¹⁴⁰⁸. İskân edildikleri bölgede fazla durmayan Kılıçlı cemaati mensupları, firar edip tekrar eski yerlerinde eşkıyalığa başlamışlardır. Bu hareketlerinden dolayı cezalandırılarak, iskân bölgelerine geri gönderilmeleri için görevlendirilen Vezir Genç Mehmed Paşa'nın¹⁴⁰⁹ faaliyetleri üzerine kaçarak İfraz-ı Zülkadriyye cemaatlerinden Kara Hasanlu Ceridi'ne sığınmış ve bu cemaat tarafından himaye edilmişlerdir¹⁴¹⁰. Tekrar iskân bölgelerine gönderilen bu cemaat, Hama bölgesinin iklimine ve yerleşik hayata intibak etmekte zorlanmıştır. İskân şartları içerisinde görülen taş evler yapıp sakin olmak ve ziraatla uğraşmak şartına uymayan bu cemaat, ziraatla uğraşmadığı gibi, taş ev yapıp oturmak yerine Türkmen obası olarak adlandırılan çadırlarda yaşamaya devam etmiştir¹⁴¹¹.

Kılıçlı Cemaati mensupları, iskân edildikleri Hama ve Humus bölgesine intibak edemeyince, Maraş ile Elbistan arasındaki eski mekânları olan Ahsendere'ye iskân edilmişlerdir¹⁴¹². Ahsendere'de de rahat durmayan ve eski şekavet alışkanlıklarını devam ettiren Kılıçlı cemaati mensupları, Receblü Afşarı¹⁴¹³, Alcı Türkmeni ve Kilis Ekradı'ndan Okcu İzzeddinlü'ye tabi Çarkanlı Oymağı¹⁴¹⁴, Doğanlı Ekradı ve İfraz-ı Zülkadriyye'ye tabi olan Tacirli cemaatinden bazı eşkıyaları da yanlarına alarak Maraş,

¹⁴⁰⁶ BOA, M.d., 100: 142/542.

¹⁴⁰⁷ BOA, M.d., 101: 11/26; BOA, MM.d., 8458: 40-41 (Evail-i C 1102/02-12.03.1691);Tatar, *a.g.t.*, s.156).

¹⁴⁰⁸ BOA, MM.d., 8458: 41-42 (24 C 1102/25.03.1691).

¹⁴⁰⁹ Vezir Genç Mehmed Paşa, bu dönemde Anadolu'da eşkıya teftişine memur edilmişti (BOA, M.d., 105: 68/309).

¹⁴¹⁰ BOA, M.d., 105: 68/309; BOA, MM.d., 9879: 81 (Evasıt-ı Ca 1106/28.12.1694-08.01.1695).

¹⁴¹¹ İskan düzenine aykırı olan bu durumun sona erdirilmesi için, bu obaların bozdurulması ve taş evler bina ettirilerek ziraatla uğraşmalarının sağlanması için Trablusşam Beylerbeyi Arslan Paşa görevlendirilmiştir (BOA, M.d., 108: 81/318 (Evail-i B 1107/05-15.02.1696).

¹⁴¹² BOA, M.d., 114-1: 157'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 157.

¹⁴¹³ BOA, M.d., 111: 31/86-87'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 157.

¹⁴¹⁴ BOA, M.d., 114: 73 (Evail-i Za 1114/19-29.03.1703).

Ayntab, Elbistan ve Kilis çevresinde gittikçe şekavetlerini artırmışlardır¹⁴¹⁵. Eşkîyalık yapan bu cemaatlerin tenkili için gösterilen bütün çabalara rağmen, Kılıçlı Ekradı, Doğanlı Ekradı ve Alcı Türkmeni'nin tenkilinde başarılı olunamaması ve bölge sakinlerinin bu cemaatlerin eşkıyalıklarından aşırı derecede zarar görmesi üzerine, bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakledilerek, burada iskân edilmeleri için İç-İl Sancağı mutasarrıfı İslam Paşa görevlendirilmiştir¹⁴¹⁶. Bir süre sonra Maraş Beylerbeyliği'ne atanan İslam Paşa, bunların iskânı için çevredeki askerlerin desteği ile üzerlerine gidince bu cemaatler kaçarak, bu sırada isyan üzere olan İfraz-ı Zülkadriyye cemaatlerinden Tacirli, Çakallı Dokuzu ve Dağ Ceridi cemaatlerinin içlerine girerek bunlarla birleşmişlerdir¹⁴¹⁷. Maraş yakınlarındaki Ceyhan Köprüsü civarında İslam Paşa'nın askerleri ile girdikleri çatışmada mağlup düşen adı geçen cemaatlerin kendi istekleri doğrultusunda Hama'ya iskânlarına karar verilmiştir¹⁴¹⁸. Fakat bu cemaatler kendi istekleri olmasına rağmen Hama'ya iskâna yanaşmayarak sözlerini tutmayınca tekrar Rakka'ya iskânları için Divan'dan emir çıkmıştır¹⁴¹⁹.

Nisan 1706 tarihinde Rakka'ya gittikten kısa bir süre sonra firar eden Kılıçlı Ekradı mensupları, Kilis, Ayntab ve Elbistan çevresindeki yerleşik halka verdikleri zararlar üzerine tekrar tekrar Rakka'ya götürülüp yerleştirilmesine rağmen şekavetlerine son verilip bir türlü itaat altına alınamamışlardır¹⁴²⁰. Defalarca Rakka'ya sürülüp yerleştirilmelerine emir verilen Kılıçlı cemaati, Maraş Beylerbeyi Mehmed Paşa¹⁴²¹ ve Rakka Valisi'nin merkeze gönderdikleri arzuhallerle bu cemaatin Rakka'ya iskândan affedilmelerini talep etmeleri üzerine eşkıyalık yapmamak şartıyla Elbistan'a iskân edilmelerine karar verilmiştir¹⁴²². Elbistan bölgesine yerleştirilen Kılıçlı aşireti¹⁴²³ eşkıyasının Maraş çevresinde sebep oldukları ve bir türlü önü alınmayan yol kesme, adam öldürme ve yağmalama gibi kanunsuz hareketleri üzerine 1714 yılında üzerlerine asker gönderilerek erkekleri kılıçtan geçirilip kadın ve çocukları ise Kıbrıs'a sürgün ve orada iskân edildi-

¹⁴¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 158.

¹⁴¹⁶ Bu cemaatlerin Kıbrıs'a nakl ve iskânları için Maraş Valisi Vezir Hasan Paşa, Halep Valisi Vezir Süleyman Paşa ve Adana Valisi Vezir Mehmed Paşa kapıları halkı ile birlikte İslam Paşa'ya yardım etmek hususunda görevlendirilmişlerdir (BOA, M.d., 114-1: 456 (Evasıt-ı L 1116/06-16.02.1705).

¹⁴¹⁷ BOA, MM.d., 8458: 161.

¹⁴¹⁸ Geniş bilgi için bkz. BOA, M.d., 114-1: 666; BOA, MM.d., 8458: 161.

¹⁴¹⁹ Bu cemaatlerin Rakka'ya nakl ve iskânları için Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa görevlendirilmiştir (BOA, M.d., 114-1: 724 (Evahir-i Za 1117/6-16.03.1706)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s.159).

¹⁴²⁰ Kılıçlı cemaati mensuplarının giriştikleri eşkıyalık hadiseleri hakkında bkz. BOA, M.d., 119: 116-117/576; BOA, C.DH. 257/12823 (29 M 1124/08.03.1712); BOA, M.d., 119: 381'den nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 44-5.

¹⁴²¹ BOA, M.d., 121: 44/179 (Evahir-i N 1125/11-21.10.1713).

¹⁴²² BOA, M.d., 120: 77/324 (Evail-i Za 1125/19-29.11.1713).

¹⁴²³ Bu aşiret ve eşkıyalıkları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 156-163.

ler¹⁴²⁴. Gösterilen bütün gayretlere rağmen Kılıçlı Ekradı ve diğer cemaatlerin eşkıyalıklarının önü alınamamıştır. Bu cemaatler, bir fırsatını bularak iskân edildikleri yerlere ya gitmemiş, ya da gittikten kısa bir süre sonra firar etmişlerdir¹⁴²⁵.

Haleb eyaletine tabi Menbic nahiyesi de, diğer bölgelerde olduğu gibi, 17. yüzyıl sonlarından itibaren iskân hareketlerine sahne olmuştur¹⁴²⁶. 1693 yılında, Menbiç nahiyesine yerleştirilen İlbeyli Türkmenlerine bağlı teşekküllerden Karataşlı, Tarikli ve İlbeyli cemaatlerinden 32 hane, daha sonra yerlerini terk ederek Maraş, Antakya, Adana, Lazkiye ve Trablusşam'a giderek orada yerleşmişlerdir¹⁴²⁷.

Arap eşkıyasının mazarratının önlenmesi için Anadolu canibinden Erzurum, Kars, Çıldır, Diyarbekir, Kütahya eyaletlerinde, Aydın, Saruhan, Kalecik, Keskin taraflarında, Sivas, Maraş ve Karaman caniplerindeki cemaat perakendelerinden Harran Ovası'na yerleştirilmesi için Divan'dan çıkan emir üzerine Maraş Eyaleti'nden İzzeddinli ve bağlı cemaatlerden ve yine Maraş Eyaleti'nde Receblü Afşarı, Feclü aşireti, İfraz-ı Zülkadriye'ye tabi Tacirli, Receblü Afşarı'na tabi Çepni, Dokuz ve bağlı cemaatlerinden ellışer hane ve Receblü Afşarı'na tabi İmam Fakih Uşakları cemaatlerinden de birer miktar hane, Harran Ovası'na yerleştirilerek, bölgeyi eşkıyadan korumak amaçlanmış ve bu cemaatler, ziraatla uğraşmak şartıyla bazı tekâliflerden de muaf tutulmuşlardır¹⁴²⁸.

1691 yılında Adana sancağında Ayas, Berendi ve Kınık kazalarına iskân olunan İfraz-ı Zülkadriye Türkmeni taifesinden Tacirli cemaati iskân nizamına uymadıkları gibi 1696 yılından itibaren şekavetlerini artırarak 10 yıl boyunca Ümmü Sultan hassına bağlı İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerine zarar vermişlerdir¹⁴²⁹. Hatta bu tarz hareketleri, iskân emirlerine uyan halka da kötü örnek olduğu gibi onların bu şekavet hareketlerinden zarar gören yerleşik halkın bir kısmının etrafa dağılmaları, iskân nizamının bozulmasına sebep olmuştur. Tacirli Aşireti mensuplarını kontrol altına almak üzere, 1702'de Maraş beylerbeyi Arslan Paşa, memur edilmiş ve Ayntab sancağı beyi Mirza Bey de onun maiyetine verilmiştir. Ama bütün önlemlere rağmen Tacirli oymakları rahat dur-

¹⁴²⁴ BOA, M.d., 139: 347'den nakleden Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", s. 79.

¹⁴²⁵ Bu aşiretin daha sonraki dönemde yaptığı eşkıyalık faaliyetleri hakkında bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 161-163; BOA, C..DH., 32/1558; BOA, C..DH., 257/12823; BOA, M.d., 139: 406.

¹⁴²⁶ Orhonlu, *İskân Teşebbüsü*, s. 61-62.

¹⁴²⁷ BOA, MM.d., 8458: 117.

¹⁴²⁸ BOA, MM.d., 8458: 328-330, 331; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 120-121, 140.

¹⁴²⁹ Bunların yaptıkları bazı eşkıyalıklar için bkz. BOA, M.d., 111: 401/1377 (Evail-i Ra 1112/16-25.08.1700).

mamıştır¹⁴³⁰. Eşkîyalıkların sona erdirmeleri için gönderilen fermana itaat etmeyen Tacirli cemaati mensuplarından bazı kimseler, diğer cemaat mensuplarını da kısıktarak bunlardan kendilerine tabi olanlarla birlikte iskân bölgelerini bırakarak Maraş ve Kars-ı Maraş çevresinde eşkıyalık yapmaya başlamışlardır. Bu durum üzerine, bunların eski iskân bölgelerine gönderilmeleri için Rakka ve Haleb valilerine ayrı ayrı emirnameler gönderilmiştir¹⁴³¹. Ancak bunda başarılı olunamamış olmalı ki, bir yıl sonra tekrar bu hususla ilgili İstanbul'a gönderilen şikâyetler üzerine, Tacirli Cemaati'nin mensuplarından eşkıya olanlarının yakalanması ve diğerlerinin düzen altına alınması için ferman gönderilmiştir¹⁴³². Devlet, zarar gören cemaatlerin şikâyetlerini de göz önüne alarak, Tacirli oymağının, Maraş havalisindeki Güvercinlik yöresindeki eski yerlerine yerleştirilmesine 1707'de karar vermiştir¹⁴³³. Fakat Tacirli cemaati burada da eski alışkanlıkları gereği¹⁴³⁴ yerleşik ahaliye her türlü şekaveti yapınca bu kez yıllık 2.500 kuruş olan malları Rakka mukataasına ilhak edilmek üzere, Maraş'tan sürülerek Rakka'ya nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. Bunun için bir mübaşir tayin olunmuş ve 7.02.1708 tarihinde Maraş Beylerbeyi ile Rişvanoğlu Halil Paşa'ya, birer ferman yollanmıştır¹⁴³⁵.

Rakka'ya iskân edilen Tacirli Aşireti mensupları, burada da iskân nizamına aykırı olarak yerleştirildikleri mahallerde ziraata rağbet etmeyip, savaş aletleri kuşanıp ata binerek eski yaşamlarını devam ettirmişlerdir. İfraz-ı Zülkadriye Türkmenlerinden Cerid cemaati, Tacirli cemaatine adam ve haber gönderip cemaatleri arasına gelmeleri için onları teşvik etmekle birlikte onları saklayıp yetkililere teslim etmeyeceklerini de taahhüt etmişlerdir. 1709 yılında Fırat'ın suyunun azalmasından dolayı fazladan bazı geçitler ortaya çıkınca Tacirli aşireti buralardan firar etmeye kalkışınca Rakka Valisi Yusuf Paşa kuvvetleri ile muhafazacılar, Birecik müteselliminin de yardımıyla onların bir kısmını yakalayıp tekrar yerlerine sürmüşse de bir kısmı kaçmayı başarmışlardı. Kaçabilen kısmı önce Ayntab yakınlarında Sof Dağı'na daha sonra Çukurova'daki Cerid cemaati içine kaçarak kurtulmuşlardır. Bunların buldukları yerden ele geçirilip çoluk çocukları ve hayvanlarıyla tekrar iskân sahalarına gönderilmeleri için Maraş Beylerbeyi Rişva-

¹⁴³⁰ Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 80.

¹⁴³¹ BOA, M.d., 112: 184 /662 (Evasıt-ı Z 1113/09-19.05.1702).

¹⁴³² BOA, M.d., 114: 73 (Evail-i Z 1114/18-28.04.1703)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 181-3.

¹⁴³³ BOA, MM.d., 8458: 87-91'den nakleden Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 80.

¹⁴³⁴ Şekavet yapmayacaklarına dair verdikleri kefalet senedine rağmen hareketlerinde devam ederek Kurdkulağı'nda Lekvanik aşiretiyle birliktelikte 1707'de voyvodaları İsmail Paşa'nın üzerine hücum edip, onun yanında olan mallarını bile yağma etme cesaretini göstermişlerdir (BOA, M.d., 115: 478, 274; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 134-135).

¹⁴³⁵ BOA, MM.d., 8458: 100; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 112.

noğlu Halil Paşa, görevlendirildi. Ona yardımcı olmaları için de Üzeyr sancak beyi Bilal, Maraş ileri gelenlerinden Fettahoğlu, Çobanoğlu ve Bayezidoğlu'nun da kabile ve aşiretlerinin yiğitleriyle gitmeleri için ayrı ayrı emirler gönderildi¹⁴³⁶.

2.6.7.3. Çukurova Bölgesine Yapılan Aşiret İşkânları

Maraş çevresindeki aşiretlerin önemli bir bölümünün yerleştirildiği mahallerden biri de Çukurova bölgesidir. Yukarıda değinildiği gibi 17. yüzyılın sonlarında Batı'da devam eden uzun süreli savaşların taşrada meydana getirdiği otorite ve asayiş yokluğundan artan eşkıyalık olayları sonucunda Demirkapı'dan Misis'e kadar olan bölgedeki reaya perişan olup dađılmışlardır¹⁴³⁷. Çukurova'daki Ayas, Berendi ve Kınık'tan oluşan bölgede yeniden ziraat yapılmaya başlanması ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla bu bölgenin iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Devlet idarecileri, 10 R 1102 /11.01.1691'de verilen emir¹⁴³⁸ ile ticaret ve hac yollarının güzergâhında bulunan ve ısızlaşıp güvenliği kaybolan bölgenin yeniden şenlendirilmesi, eşkıyadan muhafaza edilerek güvenliğinin sağlanması amacıyla¹⁴³⁹, İfraz-ı Zülkadriyye cemaatlerinden toplam elli altı Türkmen cemaati, burada daimi kalma ve toprağı sürme şartı ile yerleştirmeye bařlamıřtır¹⁴⁴⁰. Bu bölgeye iskân edilmesi düşünölen cemaat mensuplarının bir kısmı, hiç bu bölgeye gidip yerleşmemiştir. Bir kısmı ise gelip yerleştikten sonra Rakka, Haleb ve Hama gibi başka bölgelerden iskân edildikleri yerleri terk ederek bunların arasına firar edip karışan aşiretlerin de etkisiyle¹⁴⁴¹ eşkıyalık olaylarına karışıp bu bölgenin güvenliğini ve huzurunu iyice bozmuşlardır¹⁴⁴². Böylece bölgeye yerleştirilmelerinden umulan neticenin tam aksi bir vaziyet ortaya çıkmıştır. 1691 yılından itibaren Ayas, Berendi ve Kınık'a yerleştirilen yüz yirmi kadar oymaktan, daha sonraları ancak yirmi kadarı kalmıřtır¹⁴⁴³. Örneğin Abdallu cemaati yerlerini terk ederek Kütahya, Karaman,

¹⁴³⁶ BOA, C..DH., 107/5347 (29 Ra 1121/08.06.1709); BOA, C..DH., 2110.

¹⁴³⁷ BOA, KK.d., 2626: 35/2.

¹⁴³⁸ BOA, MM.d., 8458: 42-5'ten nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 316. İfraz-ı Zülkadriyye Cemaatleri'nin iskânı ile ilgili Mühimme hükmündeki tarih ise Evasıt-ı R 1102/12-22.01.1691'dir (BOA, M.d., 100: 122/466).

¹⁴³⁹ "...Timurkapu'dan Misis'e varınca mürur ve ubür iden ebnâ-yı sebili kuttâ'ü't-tarik ve ehl-i fesâd mazarratından hıfz ve hirâset idüb ..." BOA, MM.d., 8458: 48'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 316; BOA, KK.d., 2626: 35/2.

¹⁴⁴⁰ Orhonlu, *Aşiretlerin İşkânı*, s. 78; Tatar, *a.g.t.*, s. 315; Orhonlu, *Aşiretleri İşkân Teşebbüsü*, s. 75-6; Halaçoğlu, *İşkân Siyaseti*, s. 132. Bu cemaatler için bkz. İfraz-ı Zülkadriye aşiretler kısmına ve BOA, MM.d., 8458: 42-4. Bu aşiretlerin iskan çalışmaları ve sonuçları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 316-334.

¹⁴⁴¹ BOA, M.d., 105: 338/1500 (Evasıt-ı N 1109/23.03-03.04.1698).

¹⁴⁴² BOA, MM.d., 8458: 154; Tatar, *a.g.t.*, s. 175-6.

¹⁴⁴³ İfraz-ı Zülkadriye mukataasına tabi cemaatlerden, Maraş ve başka mahallere gidenlerin buldukları yeri gösteren 1707 tarihli bir defter bulunmaktadır. BOA, MM.d., 8458: 92-94 arasında kayıtlı olan bu defterdeki cemaatlerin isimleri ve buldukları mahaller hakkında bkz. BOA, MM.d., 8458: 92-94'den

Maraş ve Adana eyaletlerinin bazı kaza ve karyelerindeki çiftlik sahibi güçlü kimselerin yanlarına kaçarak sığınmışlardı. Buralarda gizlenen ve vergilerini de vermeyen bu kimselerin daha önce iskâna emredilen yerlere tekrar nakledilip yerleştirilmeleri için Kütahya, Karaman, Maraş ve Adana vali ve kadılarına hükümler yazılmıştır¹⁴⁴⁴.

60 avarızhanesi ile İfraz-ı Zülkadriye Türkmenlerinin en kalabalık cemaati sayılan Kara Hasanlu Ceridi cemaati vergileri, 1101/1690 senesinde İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'na eklenerek Ayas ve Berendi havalisine iskâna memur edilmişlerdir¹⁴⁴⁵. Yine aynı şekilde daha önce, İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerine tabi olup Hama ve Humus'a iskân olunan Karalar¹⁴⁴⁶ ve İsalu cemaatleri de¹⁴⁴⁷ yerlerini terk ile Kınık bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Mezkûr cemaatler, yerlerinden kaldırılmadıkları takdirde, yolu muhafaza edeceklerini, kimseye zarar vermeyeceklerini ve vergilerini devlete muntazaman ödeyeceklerini beyan etmişlerdi. Bunun için de, 14.06.1712'de Karalar cemaati mensupları 15.000, İsalu cemaati mensupları ise 5.000 kuruş nezir vermeyi taahhüt etmişlerdir¹⁴⁴⁸.

Rakka, Hama ve Humus'a iskân olunan İfraz cemaatlerinden Hüseyin Hacılı cemaatinden 2, Anamaslu'dan 1, Musa Fakihlü'den 2, Karamanlu'dan 1, Adilli'den 2, Hüseyin Fakihlü'den 1, Mihmadlu'dan 1, Karaman Hacılı'dan 1, Davud Hacılı'dan 1 ve Gekeli cemaatinden de 4 hane olmak üzere toplam 16 hane iskân mahallerinden kaçarak Kurdkulağı havalisine yerleşmişip şekavete başlamışlardı¹⁴⁴⁹. Hükümetin eski yerlerine nakletme teşebbüsü üzerine, cemaatin ileri gelenleri içlerindeki eşkıyayı teslim, herhangi bir şekilde yolculara ve ahaliye verecekleri zararın yine kendilerinden tazmini şartıyla, yerlerinde bırakılmalarını istemişlerdi. Ayrıca 10.000 kuruş nezir vermeyi taahhüt etmişler, vergilerini de zamanında ödeyeceklerini bildirmişlerdi¹⁴⁵⁰.

Yine İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Sakallu Ceridi ve Hacılı Dokuzu cemaatleri, şekavetlerinden dolayı 1710'da Hama'da¹⁴⁵¹ Murat Paşa Köprüsü ve Yeni-

nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 122. İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Etyemez cemaati gibi bazıları Karaman eyaletindeki İncesu kazasına kadar gidip yerleşmişlerdir (BOA, MM.d., 8458: 78).

¹⁴⁴⁴ BOA, MM.d. 3134: 207-8 (26 Ca 1112/08.11.1700).

¹⁴⁴⁵ BOA, C..ML., 15521.

¹⁴⁴⁶ Karalar cemaati ve tevabiinden yirmi bir hane Kınık'a yerleşmişti (BOA, MM.d., 8458: 89).

¹⁴⁴⁷ İsalı cemaatinden, Kınık'a on hane yerleşmişti (BOA, MM.d., 8458: 89).

¹⁴⁴⁸ BOA, MM.d., 8458: 89.

¹⁴⁴⁹ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 123.

¹⁴⁵⁰ Cemaatlerin birbirine kefil olmaları yanında, boy beyleri olan Beyoğlu'nun amcası oğlu Mustafa ve Kızıl Murad'ın oğlu Ömer ve Molla Ali rehin verilerek Adana Kalesi'ne hapsolünmüştür (BOA, MM.d., 8458: 90).

¹⁴⁵¹ Ayrıca, adı geçen cemaatlerin vergileri olan 4.500 kuruş da Hama mukataasına zam ve ilhak edilmiştir (BOA, MM.d., 8458: 101'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 65).

han'a iskânları emredilmişken, iskâna gitmedikleri için aynı yıl yeniden Adana tarafına iskânları kararlaştırılmıştı. Adı geçen cemaatlerin vergilerinin de yeniden 1713 yılında İfraz-ı Zülkadriye mukataasına zam ve ilhak edilerek, iskânlarının sağlanması hususunda Adana ve Maraş beylerbeyleri ve kadılarına ayrı ayrı emirler gönderilmiştir¹⁴⁵².

Kınık, Ayas ve Berendi'ye yerleştirilen cemaatler, ağır vergiler yüzünden fakir hale düşünce Devlet, bunların ziraat ettikleri arazilerden elde ettikleri ürünlerden topraklarının verimine göre 1/5 veya 1/7 oranında arazi haraçlarının alınmasını ve her türlü avarız ve diğer raiyyet vergilerinden muaf tutulmasını 19 Za 1105/12.07.1694 tarihinde emretmiştir¹⁴⁵³. 1691'de Ayas, Berendi ve Kınık kazalarına iskân edilen İfraz-ı Zülkadriye cemaatleri, 1706 tarihine gelinceye kadar ki süre içerisinde bölgenin iklim şartlarının ve yerleşik hayat nizamının kendi alışık oldukları yaşam şartlarına uymaması ve ilk etapta yerleşik hayata intibak edememelerinden¹⁴⁵⁴ buraya yerleştirilme amaçlarına aykırı olarak kanun, nizam ve şeriata uymayarak şekavete başlamışlardı. Köy ve kasaba halkına, yolculara saldırarak her türlü yağmalama, gasp, katl ve soygunu yaptıkları gibi idarecileri İsmail Ağa'ya saldırmışlardır. Eşkîyanın bu tür hareketlerinin önlenmesi, firar edenlerin yakalanarak iskân mahallerine daha önceki şartlar dâhilinde yerleştirilmeleri; burada ziraatla uğraşmaları ve her türlü tekliflerini ödemeleri ve kanunlara uymalarını temin etmek için bunların nezre bağlanarak kendilerinden kefiller alınması amacıyla Karaman Valisi Vezir Hasan Paşa görevlendirilmiştir. Güçlü ve silahlı adamlarıyla birlikte kalkıp Hasan Paşa'nın maiyetine girmek için Maraş'ta sakin olan Kozanoğlu, Çobanoğlu, Abdülkerimoğlu ve Bayezidoğlu'na da ayrı ayrı hükümler yazılmıştır¹⁴⁵⁵.

Ayas, Berendi ve Kınık bölgesindeki asayişsizliğin artması ve bunun önünün alınamaması sonucunda, bölgede yaşayan halkın başka yerlere firar etmesine karşı tedbirler düşünen devlet idarecileri yeni bir karar alarak, bölgedeki iskân ve asayiş problemini çözmeye çalışmışlardır. Alınan bu karara göre; daha önceki dönemlerde inşa edildiği halde, zaman içerisinde ahalsinin dağılması sonucu harabe haline gelen Adana sancağının Berendi kazasına tabi Kurdkulağı Menzili ve çevresinin imar edilerek, bura-

¹⁴⁵² Sakallu Ceridi'nin 2.000 kuruş, Hacılı Dokuzu cemaatinin ise 2.500 kuruş vergileri bulunmaktaydı (BOA, MM.d. 8458: 101; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 65).

¹⁴⁵³ BOA, KK.d., 2626: 35/2; BOA, M.d., 100: 122/466'den nakleden Şakar, *a.g.t.*, s. 226.

¹⁴⁵⁴ İfraz-ı Zülkadriye oymaklarından bazıları, yerleşik hayata çok zor intibak ettiler. Bu oymakları müteaddit defa kefalet altına almak icabetti. Tafsilat için bkz. BOA, MM.d., 8458: 80-81, 83-91, 102, 136'den nakleden Orhonlu, *Aşiretlerin İskânı*, s. 79; BOA, MM.d., 3891: 143 (24 S 1103/16.11.1691)'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 317.

¹⁴⁵⁵ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 134, ves. 185.

ya İfraz-ı Zülkadriyye cemaatlerinin derbentçi olarak atanmasına karar verilmiştir¹⁴⁵⁶. Yapılan çalışmaların sonucunda, ilk etapta İfraz-ı Zülkadriyye cemaatlerinden; Anamaslu, Seğmenlü Karamanlususu ve Davud Hacılı Cemaatleri bu bölgede derbentçi olarak sakin olmayı kabul etmişlerdir¹⁴⁵⁷. Daha sonra İfraz cemaatleri üzerine mutasarrıf tayin edilen Niğde sancağı mutasarrıfı Polatzade İsmail Bey, Kurdkulağı derbendini şen ve abadan etmek, bölgeyi korumak ve evler yaparak ziraatla uğraşmak üzere toplam yirmi beş cemaati¹⁴⁵⁸ daha, 01.09.1705 tarihinde buraya iskân ederek, derbentçi kaydettirmiştir¹⁴⁵⁹. 1710 tarihlerinde İfraz cemaatlerinden olup, Rakka, Hama ve Humus'a yerleştirilen Hüseyin Hacılı, Anamaslu, Musa Fakihlü, Karamanlu, Adillü, Hüseyin Fakihlü, Mihmadlu, Karaman Hacılı, Davud-Hacılı ve Gekeli cemaatlerine tabi bir kısım hane iskândan kaçarak Kurdkulağı havalisine yerleşmişlerdir¹⁴⁶⁰. Fakat bir süre sonra Kurdkulağı mahalline iskân olunan İfraz-ı Zülkadriye mukataası cemaatlerinden bazıları Çukurova'dan firar ile Karaman, Kütahya ve Bursa eyaletleriyle İç-İl, Aydın ve Saruhan sancaklarına gitmişlerdir. Buna karşılık, bunların asıl mekânlarına getirilmeleri için 1725 yılında emir verilmiştir¹⁴⁶¹.

2.6.7.4. Aşiretlerin Maraş Sancağı Dâhilinde İskân Edilmeleri

Maraş'ta eşkıyalık yapan aşiret ve cemaatler Maraş'tan sürülüp başka yerlere iskân edildikleri gibi, Maraş Sancağı'nda konargöçer olarak yaşayan aşiretler de başka yerlere gidip eşkıyalık olaylarına karıştığında oradan sürülerek tekrar Maraş'taki eski yerlerine iskân ediliyorlardı. Mesela, Evcî cemaati mensuplarının Maraş'tan kaçarak Bozok sancağının Akdağ kazasındaki tımar köylerine zarar vermeleri ve Afşar eşkıyasını içlerinde barındırmaları üzerine bu Türkmen haneleri, Akdağ kazasında buldukları köylerden kaldırılarak eski iskân mahalleri olan Maraş'a getirilip yerleştirilmişlerdir¹⁴⁶².

Konargöçerlerin eşkıyalık gibi zararlı hareketlerini önlemek amacıyla şartlara göre onların bazen yaylaklarına bazen de kışlaklarına iskân olundukları da görülmekte-

¹⁴⁵⁶ Kurdkulağı Derbendi ve buraya yapılan iskan çalışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 365-372; Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 28, 105, 106; BOA, MM.d., 3439: 276, 290; BOA, M.d., 119: 254.

¹⁴⁵⁷ BOA, MM.d., 8458: 236 (10 B 1116/08.12.1704).

¹⁴⁵⁸ Bu cemaatlerin isimleri şunlardır: Anamaslu, Seğmenlü Karamanlususu ve Davud Hacılı (BOA, MM.d., 8458: 236 (11 Ş 1116/08.12.1704), Musa Fakihlü, Durak, Tatlu, Geke, Çoblu, Kimi (Geymi?), Karaman Hacılı, Kaçarlılar, Hüseyin Hacılı, diğer Hüseyin Hacılı, Mihmadlu, Kömür Ceridi, Okçulu, Terzi Ceridi, Çiğdemlü ile birlikte Kara Bektaş, Deriklü ile birlikte Gürünlü, Afşarlu Karamanlususu, Aydınlu, Çakal Demircilü, Hacı Abdurrahman, Cıgırık (Çıkırık) Neccarlüsü ve Şahab Neccarlüsü cemaatleri (BOA, MM.d., 8458: 78-9 (11 Ca 1117/01.09.1705), .

¹⁴⁵⁹ BOA, MM.d., 8458: 79'dan nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 62.

¹⁴⁶⁰ BOA, MM.d., 8458: 90.

¹⁴⁶¹ BOA, MM.d., 8458: 287; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 133-134.

¹⁴⁶² Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 200-201.

dir. Nitekim Maraş kazasına tabi Engizek Dağı'nda yaylayıp, Pazarcık, Haruniye ve Keferdiz mahallerinde kışlayan İlbeyli cemaati, ahali üzerine yaptığı baskılar karşısında, önce Münbic'e iskân olunmasına rağmen, sonradan Maraş'ta yaylayıp kışlamak üzere iskânları teklif edilmiştir. Bunun üzerine 04.08.1704 tarihinde Maraş bölgesini eşkıya-dan koruyarak, harabe köyleri¹⁴⁶³ şen ve abadan etmek şartlarıyla kışlıklarına yerleş-tirilmek üzere, Maraş beylerbeyi ve kadısına müsaade verilmiştir¹⁴⁶⁴.

Rakka Valisi Vezir Yusuf Paşa, Afşar cemaatinin devlete yaptıkları hizmetler-den dolayı Rakka iskânından affedilmelerini ve Maraş çevresine yerleştirilmelerine izin istemiş; merkezden bu hususta gerekli izni de almıştır¹⁴⁶⁵. Rakka iskânından affedilen Afşar cemaatinin Maraş ve Ayntab'ta boş ve harap köylere iskân emri çıktıktan sonra, Zamantı'da yaylayıp Güvercinlik'te kışlamak üzere ahvallerine nizam verilmişti. Ancak bir süre sonra bölge halkı şikâyet ederek onların tekrar Rakka'ya gönderilmelerini iste-mişse de Devlet, bu şikâyetler karşısında, Afşar cemaatinin Rakka iskânından affedildi-ğini kesin bir dille beyan ederek, bu yöndeki istekleri reddetmişti¹⁴⁶⁶.

1710 yılları civarında ise, Göksun ve Mağara (Tufanbeyli) bölgelerinde yayla-mak, Anavarza canibinde kışlamak üzere, Lekvanik ve Kırıntılı cemaatlerinin iskânları yapılmıştır¹⁴⁶⁷.

Türkmen taifelerinden olup Rakka'ya iskânları ferman olunan Receblü Afşarı cemaati, 1712 yılında Rakka iskânından kaçarak Kayseri ve Zamantı bölgesinde Lekva-nik taifesiyle birleşip şekavete başlamışlardı. Bu sebeple yerlerinden kaldırılarak yeni-den Rakka'ya iskânları, Haleb ve Rakka valisi Yusuf Paşa'ya emredilmesine rağ-men¹⁴⁶⁸, 1713 yılına kadar yerleşmeleri sağlanamamıştır. Bu yüzden boş ve harap bir vaziyette bulunan Zamantı kazası köylerine iskânları için teşebbüse geçilmiş ve bu hu-susta 1713 tarihli bir emr-i şerif gönderilmiştir¹⁴⁶⁹. 1730 yılında ise mezkûr cemaatin

¹⁴⁶³ İlbeyli cemaatinin Münbic'e iskânından sonra Maraş, Okçu İzzeddinli, Kılıçlı aşiretleri, Receblü Afşarı ve İfraz-ı Zülkadriye reayasından Tacirli cemaati ile Hama iskânına tabi Alcı cemaati eşkıyasının baskınına uğramış, yüz elli kadar köy bu yüzden harap olmuştu (BOA, MM.d., 8458: 232).

¹⁴⁶⁴ Mezkur cemaat, Maraş mutasarrıflarına has tayin olunmuş, ayrıca, bir miktar da nezre bağlanmışlardır (BOA, MM.d., 8458: 232'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 109).

¹⁴⁶⁵ BOA, Md., 120: 153.

¹⁴⁶⁶ BOA, Md., 130: 264'ten nakleden, Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 50.

¹⁴⁶⁷ BOA, Md., 134: 192'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 135.

¹⁴⁶⁸ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 145-7, ves. 195; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 64.

¹⁴⁶⁹ Bu yolda Kayseri, Develü ve Talas kadılarına gönderilen emirlerden başka, 1729 yılında Zamantı bölgesinin tahriri için de, Kayseri ve Zamantı kadılarına mufassal emr-i şerifler gönderilmişti (BOA, MM.d., 8458: 261'den nakleden Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 64).

Zamantı nehri kıyılarında bulunan harabe ve boş altmış altı köye yerleştirilmeyi kabul ettikleri görülmektedir¹⁴⁷⁰.

Bu dönemde Maraş sancağındaki bazı derbentlere de aşiretlerin derbentçi olarak iskân edildiği görülmektedir. Genellikle yolların kavşak noktalarına ve merkezi bir durum arz eden yerlere inşa edilen derbentler¹⁴⁷¹, bölgenin ve yolun emniyetinin sağlanması açısından çok önemli birer tesis olmalarına rağmen çeşitli sebeplerle 17. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamışlardır. Bu durum yol emniyetinin tamamen yok olmasına ve çevre köy, hatta kasaba halkının da eşkıya baskısından yerlerini terk etmelerine sebep olmuştur. Devlet, bu bozulan sistemi yeniden bir nizama sokmak için derbentlere yeni ahali yerleştirme politikası doğrultusunda bazı konargöçer cemaatleri buralara yerleştirmiştir. Bu gaye ile tehlike bölgelerinde kurulan köyler, aynı zamanda derbentçilik yaparak o yerlerde emniyetin sağlanmasına yardım ediyorlardı. Mesela, 1704'te Güneydoğuda Şeyhü'l-Hadid mukataasının nizamına memur olan yetkili, Maraş tarafında bulunan boğazda büyük bir köy kurulması lazım geldiğini, bu gibi mütalaalarla gönderdiği kaimesinde tavsiye etmişti¹⁴⁷². Böylelikle boş ve ıssız yerlerde bulunan derbentler vasıtası ile meydana getirilen iskân toplulukları, tüccar ve yolcuların emniyetini temin eden bir husus olmuştur. Mesela Maraş kadısı ve ileri gelenlerinin de arzuları doğrultusunda Maraş'ın Keferdiz nahiyesindeki derbentin şenlendirilerek güvenliğinin yeniden sağlanması amacıyla konargöçer taifesinin buraya yerleştirilmesine karar verilmiştir¹⁴⁷³. Aynı şekilde Maraş'ın Kemer (bugünkü Şekeroba kasabası) nahiyesinde bulunan ve halkın büyük zahmet çektiği Keferdiz derbentini şenlendirmeye karar veren Devlet yetkilileri, bunun için bazı konargöçer oymaklara mensup kimselerin getirilip yerleştirilmesini emretmiştir¹⁴⁷⁴. Sivas eyaletindeki Alacahan ve Ulaş isimli yerleri şenlendirip buraların emniyetini sağlamak için Maraş sakinlerinden Gündeşli Türkmenleri-

¹⁴⁷⁰ Recebli Afşarı cemaati, diğer Türkmen cemaatlerinde geçerli olan iskân şartları çerçevesinde, ben-nak, mücerred, deve ve ağnam vergilerini vermek üzere tahrire tabi tutulmuştur. Ayrıca, Rakka mukataası'ndan ifraz edilerek, Zamantı Mukataası'na dahil edilmişlerdir (Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 64).

¹⁴⁷¹ Derbentlerin kuruluşu, teşkilatı, bir iskân metodu olarak kullanılması, işleyişi ve görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*.

¹⁴⁷² BOA, MM.d., 8458: 226-227; Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, s. 73.

¹⁴⁷³ BOA, M.d.73: 62/272 (27 Z 1003/09.09.1692). Karaman eyaletindeki Ulukışla ve Karapınar arasında bulunan Horti hanı yeniden tamir ve imar edildikten sonra Maraş'taki Bektutiye Medresesi evkafı reayası olan Kara Beğdil oymağı mensuplarının yerleştirilmesine karar verilmiştir (BOA, MM.d., 9956: 62'den nakleden Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, s. 110).

¹⁴⁷⁴ BOA, M.d.,73: 621 nolu hüküm (Z 1003/08-09.1595)'den nakleden Orhonlu, *Derbent Teşkilatı*, s. 103.

ne tabi Dede Sülü ve Selmanlı oymaklarının iskân edilmesine karar verilmiştir¹⁴⁷⁵. Fakat daha sonra verilen başka bir kararla bu oymaklar iskândan affedilmişlerdir¹⁴⁷⁶.

2.6.7.5. İskân Sonuçları

İskân politikası, bazı başarısızlıklara rağmen, sonraki dönemlerde de sürdürülmüştür¹⁴⁷⁷. İskân politikasının başarısız olmasının birtakım nedenleri vardır. Bunların arasında yerleşik hayat tarzına intibaksızlık, iskân alanlarının iyi seçilememesi, Arap aşiretlerinin baskısı sonucu birçok cemaatin yerlerini terk etmesi¹⁴⁷⁸, Rakka ve Kıbrıs gibi yerlere yapılan iskânların gerçekte bir cezadan başka bir şey olmaması¹⁴⁷⁹, bu bölgelerin iklim şartları bakımından uygun bir yer olmaması, konargöçer gruplar için en önemli geçim kaynağı olan hayvancılık için elverişli otlakların bulunamaması ve zirai toprakların verimsiz olmasıdır. Devlet bu durumlar karşısında, ulaştırma güvenliğini sağlayan noktaları (derbentleri) takviye etmiş, derbentler çevresinde kasabalar ve köyler kurmuş, yerleşmeyi çekici hale getirmek için de bazı vergilerden muafiyet sağlamıştır¹⁴⁸⁰.

Osmanlı Devleti birtakım sosyal problemlerin de hallolacağını düşünerek Rakka'da aşiretleri iskâna çalışmış ancak bu çaba çok daha başka sosyal problemlere yol açmıştır. Zira iskân edilen aşiretler Rakka'ya iskânı bir türlü kabullenememiş ve fırsat buldukça iskândan firar etmişlerdir¹⁴⁸¹. İskânı emrolunan ancak iskândan firar eden bu cemaatler Erzurum, Karaman, Anadolu, Sivas, Maraş, Adana, Şam eyaletlerine dağılarak bu bölgelerde şekavete başlamışlardır. Firariler gittikleri bu bölgelerde ahaliye adam öldürme ve yaralama, mal gasp etme ve yağmalama, hırsızlık ve tecavüz gibi her türlü zulmü yaparak çok daha büyük içtimai huzursuzluklara yol açmışlardır¹⁴⁸². Devlet de

¹⁴⁷⁵ BOA, MM.d., 9956: 110'den nakleden Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 111.

¹⁴⁷⁶ BOA, MM.d. 9956: 151'den nakleden Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 111.

¹⁴⁷⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 156-9.

¹⁴⁷⁸ BOA, M.d., 119: 387 (Ra 1125/04.1713); Orhonlu, *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, s. 87-90, 96).

¹⁴⁷⁹ Mesela bkz. BOA, M.d., 134: 329; BOA, M.d., 140: 5; BOA, M.d., 138: 334; Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 121; Orhonlu, *Aşiretleri İskân Teşebbüsü*, s. 96.

¹⁴⁸⁰ Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 144.

¹⁴⁸¹ Evasit-ı R 1102/12-21.01.1691 tarihinde alınan kararla (BOA, M.d. 100: 132/520) Rakka'ya iskânî ferman olunan cemaatlerin bazıları ya iskân mekânlarına hiç götürülemedi ya da buraya gittikten sonra firar ederek Anadolu içlerinde eşkıyalıklarda bulunmuşlardır (BOA, MM.d., 3134: 361 (4 L 1112/ 14.03.1701); BOA, M.d. 111: 525/1824).

¹⁴⁸² BOA, M.d., 111: 30/685'ten nakleden Çelikdemir, *a.g.t.*, s. 37; BOA, MM.d. 3134: 160 (12 R 1112/ 26.09.1700). Kars-ı Zülkadriye'den kaldırılıp Rakka'ya iskân edildikten sonra oradan firar edip tekrar eski yerlerine gelen Afşar cemaatinin eşkıyalığı için bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 112-113, ves. 164. Rakka iskânından firar edip Andırın ve Zamantı çevresine gelen İlbeyli ve Recebli Afşarı'nın tekrar yerlerine gönderilmesi ile ilgili bkz. BOA, M.d. 111: 31/86. Başka örnekler için bkz. BOA, M.d. 135: 190/3.

bunları, genellikle ya eski yerlerine veya başka yerlere iskâna tabi tutmuştur¹⁴⁸³. Bunun üzerine Anadolu'daki valilere ve beylere gönderilen hükümlerle ayaklanan aşiretlere kesinlikle müsamaha gösterilmemesi istenmiştir. Rakka Valiliği görevi verilen Yusuf Paşa ve Mahmud Paşa, ayaklanan Türkmen ve Ekrad grupların isyanını bastırmakla görevlendirilmiş ve isyan çok geçmeden bastırılmıştır¹⁴⁸⁴. Ayaklanan Türkmen ve Ekrad gruplar, silah zoru ve askerî yöntemlerle bastırma yoluna gidilmişse de bundan uzun vadeli çözüm alınamayacağı anlaşılınca, bunlar boş yerlere yerleştirilmeye veya sürgün yolu ile yaşadıkları yerlerin değiştirilmesi yoluna gidilmiştir¹⁴⁸⁵.

Aynı şekilde 11.01.1691 tarihinde alınan bir kararla Çukurova bölgesindeki Ayas, Berendi ve Kınık'ta iskâna memur edilen İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden bir kısmı daha ilk dönemlerde yapılan çalışmalara karşı çıkararak etkin bir mücadeleye girmişlerdir. İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerine mensup olan kişiler, kısa bir süre sonra Rakka'dan gelen iskân firarileri ile birleşerek çevrelerindeki bölgelerde eşkıyalık yapmaya ve huzursuzluklara neden olmaya başlamışlardır¹⁴⁸⁶. Askerî faaliyetler sonucunda önemli bir kısmı tekrar bu bölgeye getirilerek iskân edilen bu cemaatlerin mensupları, kendilerinin bölgeye iskân edilmeleriyle sağlanmak istenen güvenliği, bozan en önemli unsurlardan biri olmuşlardır. İlk dönemlerde bütün cemaatlerin katıldıkları eşkıyalık olayları ve itaatsizlikler, daha sonraki dönemlerde birkaç cemaate münhasır hale gelmiştir. Özellikle Kara Hasanlu Ceridi ve buna tabi olan Karalar Ceridi ve Sakallu Ceridi cemaatlerinin itaatleri hiçbir zaman tam olarak sağlanamamıştır. İtaat altına alınamayan bu cemaatlerin arasına Tacirli cemaatini de katabiliriz¹⁴⁸⁷.

¹⁴⁸³ Örnek olarak bkz. BOA, MM.d. 3134: 160 (12 R 1112/26.09.1700); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 117-8, ves. 169; Silahdar, *Nusretname*, s. 323; Özkan, *a.g.t.*, s. 187; Abdulkadir Özcan, "Daltaban Mustafa Paşa", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 433.

¹⁴⁸⁴ BOA, M.d., 104: 34; Bu sırada Anadolu'da eşkıya teftiş ve tedibine memur edilen Yusuf Paşa ile Rakka'dan firar eden Türkmen ve Ekrad aşiretleri eşkıyası arasındaki mücadeleyi Devlet açısından değerlendirerek ayrıntılı olarak anlatan çağdaş bir kaynak için bkz. Silahdar, *Nusretname*, C. I, s. 248-250.

¹⁴⁸⁵ BOA, M.d., 104: 104: 24; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 106, 110; Eröz, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁴⁸⁶ Örneğin, İfraz cemaatlerinden Tacirli cemaatine mensup 200 kişilik eşkıyanın, Rakka'dan firar edenlerle birlik olarak yaptıkları eşkıyalıklar için bkz. BOA, M.d., 111: 401/1377 (Evail-i Ra 1112 / 16-25.08.1700).

¹⁴⁸⁷ Bu cemaatlerin eşkıyalıkları ve bunlara karşı yürütülen tedbir faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 169-236.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSADİ YAPI VE MALİ KAYNAKLAR

3.1. Sancak'taki İktisadi Faaliyetler

Reaya tarafından zirai, sanayi ve ticari faaliyetler sonucunda muhtelif tüketim mallarının üretilmesi ve üretilen ürünlerin tüketiciye ulaştırılması hizmetleri ekonominin işi idi¹⁴⁸⁸. İktisadi faaliyetler, Maraş Sancağı'ndaki toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktaydı. Maraş ve çevresinin iktisadi ve sosyal gelişmişlik bakımından en parlak dönemi, Dulkadirli Beyliği zamanında (1337-1515) yaşanmıştır. Dulkadirli Beyliği döneminde Maraş'ın ileri gelenlerinden Alauddevle Bey zamanında (1481-1515) Maraş şehrinde kurulan vakıfların şehrin imarında büyük rolü olmuştur. Maraş'ta vakıflar aracılığıyla kurulan müesseseler ve sosyal yapılar (cami, mescit, medrese vs.) şehirde iktisadi ve sosyal canlılığın önemli bir göstergesidir¹⁴⁸⁹.

Kaynakların ve tahrir defterlerinin bildirdiklerine göre Dulkadirliler döneminde Maraş ve civarının iktisadi yapısı kendi kendine yeterlilik şeklindeydi. Kendi el işleri ile giyinir ve kendi ekinlerinin mahsulleri ile geçinirlerdi. Aba, kebe, börk, yazma, alaca, edik, postal, pabuç, yemeni, çevre vb. giyim eşyaları dokurken; başta her çeşit hububat ile yağ, bal, peynir, yaş ve kuru sebze ve meyve, kavurma, pastırma, sucuk, tarhana, bulgur gibi yiyeceklerini kendileri üretir ve yaparlardı. Ekinleri ise arpa, buğday, susam, pirinç, mercimek, darı, nohut, küşne, çavdar, mısır ve kendirdi¹⁴⁹⁰.

Bu bölümde inceleme döneminde Maraş sancağındaki iktisadi yapı ve faaliyetler hakkında belgelerin elverdiği ölçüde bazı bilgiler verilecek ve değerlendirmeler yapılacaktır.

¹⁴⁸⁸ Ergenç, *Ankara ve Konya*, s. 89.

¹⁴⁸⁹ Baş-Tekin, *a.g.e.*, s.75.

¹⁴⁹⁰ Arifi Paşa, *a.g.m.*, s. 89; R. Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, muhtelif sayfalarda.

3.1.1. Zirai Üretim ve Hayvancılık

3.1.1.1. Zirai Üretim

Sanayi öncesi toplumlarda olduğu gibi Osmanlılarda da ekonominin temeli, hukuki ve mali hususiyetleri kanunnamelerle tayin edilen zirai üretimdi¹⁴⁹¹. Zirai hayat, sadece kır iskân sahalarında değil kasaba ve hatta şehirlerde yaşayanları yakından ilgilendirirdi¹⁴⁹².

İnceleme dönemimiz içerisinde Maraş sancağının iktisadi hayatına baktığımızda, zirai üretimin ve ondan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan hayvancılığın, halkın en önemli geçim kaynakları arasında yer aldığını müşahede etmekteyiz¹⁴⁹³.

Erken modern dönem şehirlerinin pek çoğunda olduğu gibi Maraş'ta da zenginliğin kaynağı topraktı ve tarım kentin ekonomisine muhtelif biçimlerde katkıda bulunuyordu. Maraş Sancağı'nda sanayi ve ticaret yoğun olarak kaza ve kasabalarda toplanmıştır. Bununla birlikte şehirlerde tarım ve buna bağlı olarak hayvancılığın da varlığı söz konusudur. Şehrin çevresinde ve köylerde şehirlilere ait ve onlar tarafından işlenen bir miktar toprak parçası bulunmaktaydı. Şehirde yaşayan pek çok aile kendi ürettiği tahılı, meyve ve sebze tükettiğinden pazara kısmi bir bağlılık içinde hayatlarını sürdürmekteydi. Bu sebeple şehir çevresinde tarım yapılan arazi, şehir halkının beslenme ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yere sahipti. Arazi, bağ ve bahçe sahibi şehirliler elde ettikleri ihtiyaç fazlası mahsulün bir kısmını şehir pazarında satabilmekteydi¹⁴⁹⁴.

Maraş sancağı, uygun arazi yapısı¹⁴⁹⁵, zengin akarsuları, elverişli iklimi, verimli topraklarla örtülü ovaları¹⁴⁹⁶ ve gür otlaklara sahip yaylalarıyla zirai üretim ve hayvancılık için çok elverişli şartlara sahipti. Sancağın coğrafyası ile ilgili bilgi veren tüm kaynaklar, şehrin bu özelliğini vurgulamışlardır¹⁴⁹⁷. Aynı müellifler, Allah'ın şehre

¹⁴⁹¹ Osmanlı'da tarım ile ilgili bilgi için bkz. Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998; Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 3, Ankara 1999, s. 66-73.

¹⁴⁹² Gökçe, *Lazikiye Kazası*, s. 320.

¹⁴⁹³ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 1, (Haz. O. Şaik Gökyay), s. 78; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 102-104. 1563'te şehirdeki tarımsal faaliyetlerden 27.666 akçe toplanmıştır. Bir önceki tahire göre toplanan vergi % 67 oranında artmasına rağmen, şehrin toplam geliri içerisinde tarım faaliyetlerinin payı % 13'e gerilemiştir (İbrahim Solak, "16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 489).

¹⁴⁹⁴ Bu durum sadece Osmanlı şehirlerine mahsus olmayıp tüm Akdeniz dünyası şehirlerinde gözlenmiştir (Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 297).

¹⁴⁹⁵ Sancağın kuzey ve kuzey batı bölgeleri çoğunlukla dağlık, güney ve güney doğu kesimleri ise çoğunlukla düzlük ve alçak platolarla kaplı bir coğrafya arz etmektedir.

¹⁴⁹⁶ Bu ovalar, Aksu, Erkenez ve Ceyhan nehirleri ile kolları tarafından sulanmaktadır.

¹⁴⁹⁷ Örnek için bkz. *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. II, s. 442, 79-792; Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. 6, s. 4263-4264; Kâmil Elbâlî Elhalebî, *Kitâbü Nehrizeheb Fî Târih-i Haleb*, C. 1'den nakleden *Seyahatnâme, Kitaplarına Göre Maraş*, s.129-130.

çokça ihanda bulunarak verdiği saf sulara başka yerlerin pek az nail olduğunu, bu suların en önemlilerinin şehrin yarım saat kuzeyinde Ahır Dağı'nın eteklerinde Pınarbaşı denilen “*Kırk göz*” ve bunun on dakika doğusunda çıkan “*Pek göz*” denilen membaların, on Maraş'ın su ihtiyacını karşılayabileceğini, hep vurgulamışlardır¹⁴⁹⁸. Bu durum, Maraş halkının bu dağ eteklerinde bağcılık ve bahçecilik yapmasına imkân vermiştir. Nitekim o döneme ait kaynaklarda şehir anlatılırken, hep dört bir tarafı bu gözlerin onlarca membaından çıkan sularla sulanan bağ ve bahçelerle çevrili bağlık ve bahçelik bir yer olarak tasvir edilmiştir¹⁴⁹⁹.

Sancak topraklarında üretilen ürünlerin başında ana besin kaynağı olan buğday ve daha çok hayvan yemi olarak tüketilen arpa ilk sıraları almaktadır¹⁵⁰⁰. Maraş'ın gerek elverişli iklim ve toprak yapısı gerekse de su zenginliği, şehirde arpa, buğday, mısır, darı gibi hububatın yanı sıra; çok sayıda meyve ve sebze ile çeşitli sanayi bitkilerinin yetişmesine imkân tanımıştı¹⁵⁰¹. Bağ, bahçe ve bostan tarımının yaygın olarak yapıldığı şehirde üzüm, zerdali, kiraz, vişne, elma, nar, incir, şeftali, armut, koz, fıstık, dut ve zeytin gibi meyveler üretilmekteydi. Ayrıca pirinç, pamuk, üzüm, ceviz, zeytin, dut, tütün, susam, soğan, mercimek, nohut, kök boya, meyan ve susam Sancak genelinde önemli miktarlarda tarımı yapılan bitkilerdendi¹⁵⁰².

Zamantı kazası hariç sancağın genelinde bağ ve bahçecilik yaygın bir biçimde yapılmaktaydı¹⁵⁰³. Evliya Çelebi, şehirde yetiştirilen 20 kadar farklı üzümün kabak, cem ve sarı üzüm çeşitlerinin kışın karların yağmasına kadar kaldığını ve bu mevsimde kar altından çıkarılıp tüketildiğini zikreder. Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ikinci yarısında ziyaret ettiği şehrin güney tarafında eski Maraş'ın harabelerinin bulunduğu bölgede bağların

¹⁴⁹⁸ Şemseddin Mağmumi, *Seyâhât Hâtıraları adlı eserinden naklen Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 58-61.

¹⁴⁹⁹ Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. 6, s. 4263; Katip Çelebi, *Cihannüma*, s. 598; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-6.

¹⁵⁰⁰ 1563 tarihli Tahrir kayıtlarına göre Maraş Kazası genelindeki hububat üretimi için ayrılan 215.408 dönümlük ekilebilir arazinin % 87,5'inde arpa ve buğday ziraatı yapılmaktadır (Solak, “16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyo-ekonomik Yapısı Üzerine”, s. 490). Bu oran, Hısn-ı Mansur kazasında % 95'e kadar çıkmaktadır (Mehmet Taştemiş, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kâhta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 1999, s.158-159).

¹⁵⁰¹ Ali Saib, *a.g.e.*, s. 485-489'dan naklen *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 194-196; Solak, “16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyo-ekonomik Yapısı Üzerine”, s. 490. Maraş'ta tahıl ve endüstriyel bitkilerin üretimi şehrin Osmanlı hâkimiyetine girdiği 16. yüzyıldan beri yapılmaktaydı (Solak, *Maraş Kazası*, s. 141-151).

¹⁵⁰² Hicri 1326 (M 1908) Tarihli Halep Vilayeti Salnâmesi, s. 462'den naklen *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 167-8.

¹⁵⁰³ 16. yüzyılın ikinci yarısında 2.206.525 kök üzüm asmasından 88.261 akçe öşür alınmıştır (Solak, “16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine”, s. 490).

olduğunu da bize bildirir¹⁵⁰⁴. Seyyah, sadece Maraş şehrinin etrafının¹⁵⁰⁵ değil bir konak yere kadar olan bölgenin hatta köylerin dahi bağlı bahçeli olduğunu söyler. Örneğin Künek Köyü için “*Bağlı, bahçeli, abıhayat sulu ve kiliseli Ermeni köyüdür.*”; eski kasaba Elbistan’ın özellikleri için “*Bir düz sahrada (...) çayı kenarında ensesi Ashab-ı Kehf dağlı, bahçe ve bağlı, bin kadar haneli, temiz toprak ile örtülü şehirdir.*” demektedir¹⁵⁰⁶. Ayrıca eserinin bir yerinde Maraş diyarının Deride bağından söz etmektedir¹⁵⁰⁷. Şehrin etrafındaki hep bu bağ ve bahçeler Maraş’ın kuzeyinde Ahır Dağı’nın eteğinde Pınarbaşı mevkiinde çıkan kaynak suları ve şehrin güneyinde akan Erkenez nehri tarafından sulanmaktaydı¹⁵⁰⁸.

Maraş sancağında eskiden beri çeltik üretimi yapıldığı bilinmektedir. Şehrin isminin çeltik üretimi kaynaklı olduğu yönünde iddialar mevcuttur¹⁵⁰⁹. Bunun doğruluğu tartışılabilir olmakla birlikte, şehrin çeltik üretiminden kaynaklanan sıtma hastalığından oldukça etkilendiği bir gerçektir¹⁵¹⁰. Kesin doğru olan şu ki, Dulkadirli Türkmenleri, Memlûklular zamanından beri çeltik üretimi ile uğraşmışlar, Osmanlı idaresi altında da bu uğraşlarına devam etmişlerdir¹⁵¹¹. 1526 yılında Maraş Kazası’nda 229.882 akçelik hâsılla çeltik üretiminin önemli bir yeri vardı. 16. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir defterlerine göre Maraş Sancağı’nın Maraş, Güvercinlik ve Hisn-ı Mansur kazalarında çeltik yetiştirilmekteydi. 1563 yılındaki tahrir kayıtlarına göre Maraş Kazası’nın *Merkez, Camustil, Kemer, Kuru Pınar, Kara Hayit, Güvercinlik ve Pazarcık* nahiyelerinde çeltik üretiminde elde edilen gelir 89.189 akçedir¹⁵¹². Çeltik yetiştirilen köy ve mezralarda tarım ise, çoğunlukla cemaatler tarafından yapılmaktaydı¹⁵¹³.

¹⁵⁰⁴ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 176.

¹⁵⁰⁵ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 1, (Haz. O. Şaik Gökyay), s. 78; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman-Dağlı), s. 102-104.

¹⁵⁰⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, 1. kitap, s. 263-264.

¹⁵⁰⁷ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 7, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 249. 19. yüzyıla gelindiğinde bağcılığın yine eskisi gibi önemini koruduğunu ve çok miktarda üzüm üretildiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz (Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniye'nin Târih ve Coğrafya Lügati*, C. 3, Dersaadet 1313, s. 751-752’den naklen *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 184).

¹⁵⁰⁸ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Dağlı - Kahraman), s. 102.

¹⁵⁰⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵¹⁰ Atalay, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁵¹¹ Halil İnalçık, “Rice Cultivation and the Çeltükci Re’aya System in the Ottoman Empire”, *TURCICA*, Vol. 14 (Paris 1982), p.104.

¹⁵¹² Solak, *Maraş Kazası*, s. 148.

¹⁵¹³ Çeltik üretimi yapılan köy ve mezralar ile burada pirinç üretiminde bulunan cemaatler hakkında bkz. Bakı Çakır, “Maraş Çeltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraş’ta Çeltik Üretimi” *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, s. 556-557.

Evliya Çelebi, Maraş'ta pirinç yetiştirildiğini ve pirincin su ihtiyacının önemli bir kısmının Engizek dağından çıkararak Pazarcık ve Maraş Ovası'nı suladıktan sonra Ceyhan Nehri'ne katılan Aksu nehrinin karşıladığını anlatır¹⁵¹⁴.

Maraş, Sis ve Kars-ı Maraş kazalarındaki diğer nehirler vasıtasıyla da pirinç üretimi yapılmaktaydı. Yetiştirilen pirinçlerin önemli bir kısmının şark tarafına sefere çıkan askerlerin ihtiyacı için gönderildiği anlaşılmaktadır. Örneğin 1585 yılında İran üzerine yapılması düşünülen seferin hazırlıkları kapsamında bu kazalardaki Çeltik Enharı Mukataasının da tabii olduğu Halep hazinesi defterdarına gönderilen bir hükümlerle, bu sene önceki yıllarda gönderdiklerinden daha fazla pirincin tedarik edilerek 01.04.1585 tarihine kadar Erzurum'a gönderilmesi emredilmiştir¹⁵¹⁵. Kıbrıs'ın fethi için düzenlenen sefere katılan askerlerin yağ, bal, pirinç gibi bazı zahireleri Maraş ve Adana eyaletlerindeki yerleşik ve konargöçer halktan talep edilmiştir¹⁵¹⁶.

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinin birkaç yerinde¹⁵¹⁷ iri ve sulu olarak tarif ettiği Maraş narının çok meşhur olduğunu, çokça üretilen ve fırında biraz kurutulmuş bu narların hatırı sayılır miktarının develerle, pek çok vilayete, hususan Sivas'a kadar götürülüp satıldığını belirtir¹⁵¹⁸. Seyyah, şehirde bu iki meyveden başka pek çok çeşit meyvenin yetiştiğini de sözlerine ilave eder.

3.1.1.2. Hayvancılık

Gerek iklim şartlarından doğan zengin bitki örtüsü ve gerekse de sahip olduğu zengin suları ve geniş yaylaları sayesinde Maraş sancağında hayvancılık, daima önemli bir faaliyet olmuştur. Düz alanlarda ve dağ yamaçlarının alçak kısımlarında, hayvan sürülerini bolluk içinde besleyecek birçok otlaklar bulunmaktadır. 16. yüzyılın ikinci yarısında sancak nüfusunun yaklaşık yarısını oluşturan konargöçer cemaatler, yukarıda bahsedildiği gibi bu faaliyeti neredeyse tek geçim kaynağı olarak sürdürürken özellikle çiftçilikle uğraşan yerleşik halkın da daha başka amaçlarla hayvan beslediği anlaşılmaktadır¹⁵¹⁹.

Maraş'taki hayvancılık ile ziraatın yaygın olarak bir arada bulunması¹⁵²⁰ bölgenin coğrafi özelliklerinin yanında kırsal yaşam kültürü ile yakından ilgiliydi. Elverişli

¹⁵¹⁴ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 102.

¹⁵¹⁵ Yüce, *a.g.t.*, s. 49.

¹⁵¹⁶ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C. 1, s. 41-42.

¹⁵¹⁷ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 94, 121; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 176; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 8, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 63.

¹⁵¹⁸ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, 1. kitap, s. 207, 275.

¹⁵¹⁹ Solak, *Maraş Kazası*, s. 155.

¹⁵²⁰ Örnekler için bkz. *235 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili*, belge nu. 534, 541, 609, 642, 644, 649, 650.

iklime sahip bu bölgede, aynı zamanda yerleşim yerleri çevresinde sulu ve kuru tarım yapmaya elverişli alanlar ile meraların bir arada bulunması, ziraat ile hayvancılığın da bir arada olmasını gerekli kılmıştır¹⁵²¹. Köylü ve şehirli halkın çok sayıda yetiştirdiği inek, dana, öküz, keçi, koyun gibi büyük ve küçükbaş hayvanlar ile göçebelerin koyun, keçi, deve ve atları bölgede hayvancılığın oldukça gelişmesine yol açmıştı. Yörenin yeryüzü şekilleri ve iklimi gereği bölgede 16. yüzyılda en çok koyun yetiştirilirken¹⁵²² 17. asırda çok sayıda su camusundan bahsedilmiş, 19. asırda en çok bulunan hayvanın sığır ve keçi olduğu belirtilmiştir¹⁵²³.

Seyahatname'den anlaşıldığı kadarıyla Maraş şehir merkezine üç saat uzaklıkta Ahır Dağı'nın zirvesinde Karagöl isminde göle benzer bir su birikintisi, onun yakınında da bir sarnıç vardır. Evliya Çelebi'nin bize naklettiği efsanevi bilgilere göre: Maraş şehrinin eski yöneticilerinden kayser Cimcime'nin¹⁵²⁴ hem buralardaki yaylalarda hem Göksun yaylasında otlayan yetmiş bin sürülük koyun, keçi, camus ve sığırları varmış. Çobanlar, bunların sütlerini sağıp yer altındaki mermer arklar ile sarayına akıtarak orada bir kısmı halka dağıtıldıktan sonra kalanı da bir türlü tatlı yapıp gelen geçen kimselere ikram edilmiş¹⁵²⁵.

Maraş sancağında hayvancılık için en elverişli yörelerden birisi de Göksun yaylası idi. Bu yayladan çok etkilenen ve onu Anadolu'nun 360 meşhur yaylası arasında zikreden Evliya Çelebi, eserinin muhtelif yerlerinde çeşitli yayla ve dağlardan bahsederken Göksun yaylasından da meşhur, güzel, büyük bir dağ veya yayla ve mesire alanı olarak bahseder¹⁵²⁶. Onun verdiği biraz abartılı bilgilere göre etraftaki dağlardan çıkan binlerce kaynak suyu tarafından hayat bulan otlakları, bitkileri ve çiçekleri ile birlikte

¹⁵²¹ Mehmet Yetişgin, "Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 67-68-69, C. XXIII (Mart-Temmuz-Kasım 2007), s. 272.

¹⁵²² Solak, *Maraş Kazası*, s. 156. Kaza genelinde ağnam resmi 1526 yılında 57.315 akçe iken bu rakam 1563'te 19.155 akçeye düşmüştür. Buna göre 1526'da koyun sayısı 114.630, 1563'te ise 38.310'a düşmüştür. Yaylak, Kışlak, Ağıl ve Yatak Resminden 1526'da 10.610, 1563'te ise 9.818 akçe, kovan resminden 1526'da 7.885, 1563'te ise 9.499 akçe vergi alınmıştır (Solak, "16. Yüzyılda Maraş Kazası'nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine", s. 491).

¹⁵²³ Suraiya Faroqhi, "Mar'ash", *Eİ (Encyclopedia of İslam)*, vol. 6, London 1991, s. 509; Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. 6, s. 4264.

¹⁵²⁴ Seyyahın ifadesi ile bu kayser Cimcime şatafata öyle düşkün bir zat idi ki mutfağı, gerekli diğer işleri ve bütün koyunlarına her gün yetmiş katır yükü tuz harcanırmış. Onun zamanında Maraş öyle mamur bir şehirmiş ki şehrin bir ucundan diğer ucuna horoz damdan dama sıçrayıp bir daha yakalanmazmış (Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 174). Efsaneyi böylece nakleden Çelebi, efsane-nin doğruluk payını, hâlâ güzel ve ma'mûr bir şehirdir, diyerek adeta tasdik eder.

¹⁵²⁵ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 102.

¹⁵²⁶ Başka bir yerde yine Göksun yaylasını "*Diller ile anlatılmaz ve kalemlerle yazılmaz. Övülmeye ihtiyacı olmayan güzel bir yayladır.*" şeklinde tarif etmektedir (*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, 1. kitap, s. 232).

bu yayla o kadar geniştir ki, orada yüz binlerce konargöçer aile sürülerini otlatırlar. Konya ve Maraş eyaletlerinden pek çok Türkmen boyları burada yaylak hayatı yaşadığı halde birbirlerinden haberleri olmazmış¹⁵²⁷.

İncelemeye esas dönem içerisinde Maraş sancağının, burada elde edilen hububat, pirinç, tereyağı, un, bal, canlı et, yük ve binek hayvanı gibi zirai ve hayvansal ürünlerle, Osmanlı merkezi yönetimi tarafından özellikle şark tarafına düzenlenen sefer organizasyonlarına aşağıda detaylı olarak anlatılacağı üzere önemli katkılar yapmıştır. Eyaletten talep edilen zahirenin büyük bir kısmı 17. yüzyılda olağanlaşan ve ağırlaşan nüzul ve sürsat tekâlifi şeklinde tarh ve tahsil edilse de şehir halkından iştura yöntemiyle de sık sık sefer mühimmatı için arpa, buğday, hayvan yemi olarak saman ve alaf, koyun, camus, deve ve peksimet mubayaaları gerçekleştirilmiştir¹⁵²⁸.

Maraş sancağının özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gerek sarayın gerekse de sefer halindeki ordunun et kaynağını teşkil eden kasaplık koyunun temin edildiği önemli bir merkez olduğunu yine belgelerden takip edebilmekteyiz¹⁵²⁹. Bu koyunların bir kısmı konusunda tafsilatıyla bahsedileceği gibi aynı sürsat mükellefiyeti şeklinde temin edilirken bir kısmı da iştura usulüyle hususan Dulkadirli Türkmenlerinden sağlanmaktaydı¹⁵³⁰. Mesela, Maraş beylerbeyi, merkezî hükümetçe İstanbul'un et ihtiyacı için Maraş Eyaleti'nden talep edilen 2800 koyunu, 05 M 972/13.08.1564 tarihinde sahipleriyle birlikte yanlarına altı nefer sipahi de vererek İstanbul'a göndermiştir¹⁵³¹.

¹⁵²⁷ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 8, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 61; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 104-5.

¹⁵²⁸ Bazı örnekler için bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri*, C.1, s. 41-42; BOA, MM.d., 3443: 28, 43, 55, 90, 126, 179; BOA, MM.d., 7392: 4 (27 Z 1045/02.06.1636); Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 4-5, 12; Bülent Çelik, "XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Antep'te Ticaret ve Bu Konuda Karşılaşılan Zorluklar", *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan*, Gaziantep 1999, s. 149; *7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> III*, (Yay. Haz. H. Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1999, s. 366-368; BOA, MM.d., 3443: 5, 22, 224 (18 Za 1047/03.04.1638); BOA, MM.d., 3443: 22 (7 Ra 1047/29.08.1637); Aycibin, *a.g.t.*, s. 816; *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, 13: 4'ten naklen Koçak, *a.g.t.*, s. 239; BOA, MKF.d., 27488: 15; BOA, C..AS., 1050/46123 (9 Ş 1116/07.12.1704); BOA, MM.d., 6886: 11.

¹⁵²⁹ Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 338.

¹⁵³⁰ Robert Mantran, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. I, (Çev. M. Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara 1990, s. 180.

¹⁵³¹ *6 Numaralı Mühimme Defteri (972 /1564-1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I*, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1995, s. 29. Başka örnekler için bkz. Yunus Eren, *34 Numaralı ve H.986/1578 tarihli Mühimme defteri [s. 1-164] "İnceleme-Metin"*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 46; M.d. 55: 212/384 (Ra 993/03-04.1585); BOA, MM.d., 3260: 94 (2 M 1020/17.03.1611); İsmail Kaya, *15/2 Nolu Kayseri Şer'iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1019-1020/M.1611-1612)*, ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995, s. 115. Farklı gayelerle Maraş halkından yapılan talepler için bkz. *7 Numaralı Mühimme Defteri II*, s. 305-6; BOA, Cevdet Hariciye, 58/2891.

Osmanlı Devleti, çeşitli amaçlarda kullanmak için ihtiyaç duyduğu binek ve yük hayvanlarını, miri için daha masraflı olduğundan dolayı, satın almaktansa bunları sahiplerinden kiralama cihetine gitmiştir. Bu yöntemde daha çok konargöçer taifesi mensuplarından olan mekkari esnafına müracaat edilmiştir¹⁵³².

3.1.2. Sanayi Üretimi, Madencilik ve Ticari Faaliyetler

3.1.2.1. Sanayi Üretimi,

Osmanlı şehir araştırmalarının önde gelen otoritelerinden Özer Ergenç, şehri, “sakinlerinin iş bölümüne tabi olarak, tarım dışı mal ve hizmet üreten ve bunları yakın çevresine, ya da geniş bir alana pazarlayan yerleşim birimi” olarak tanımlamaktadır¹⁵³³. Maraş da 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu tanıma uygun olarak dokumacılık, boyacılık, dericilik, bakırcılık, değirmencilik gibi sektörlerde mal ve hizmet üreten bir sanayi şehriydi. Çünkü tahrir defterlerinden ve şehirde günümüze kadar gelebilen tarihi yapılarından anlaşıldığı kadar şehrin kalesinin güney eteğindeki Ulu Camii'nin doğu ve güneybatı taraflarında tesis edilen çarşı kompleksinde iki bedesten ile çeşitli mamul maddelerin satımını yapan ticari yapılar ile ayakkabıcılar ve köşkerler çarşısı yanında zahire ve külah pazarı, kırıhane, debbağhane, macunhane, meyhane, helvahane, şerbetçiler, şemhane (mumhane), değirmenler, hanlar ve dükkânlar yer almaktadır¹⁵³⁴.

Uğraşılan sanayi faaliyetlere baktığımızda üretim tamamen küçük üretim olarak adlandırılan zanaatkârlık biçiminde gerçekleştirilmekte ve üreticiler sahip oldukları aletler ve destgâhlar ile evlerde ve dükkânlarda bizzat kendileri çalışmak suretiyle yakın ve uzak pazarlar için üretim yapılmaktaydı. Buna rağmen 16. yüzyılın sonlarında Sancağın sadece Maraş kazasında sanayi ve ticari mallarının vergilendirilmesinden elde edilen gelir 134.682 akçe ile toplam şehir gelirinin % 63,6'sını oluşturmaktaydı¹⁵³⁵.

¹⁵³² Mustafa Nuri Türkmen, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 136. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ümit Ekin, *XVII. XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 112-126. Maraş sancağında bu bağlamda yapılan kiralama için bkz. BOA, C.BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709); BOA, MM.d., 3375: 164-167, 192-193'den nakleden Serdar Genç, “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, *Journal of History Studies*, C. 4, S. 1, s. 240.

¹⁵³³ Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları”, s. 1265.

¹⁵³⁴ R. Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, xxxii-xxxiii. Bu ticari işletmelerden devletin aldığı vergiler dolayısıyla haberdar olmaktadır. Bu vergi miktarlarının iki tahrir dönemi dökümü ve karşılaştırılması için bkz. Solak, *Maraş Kazası*, s. 180-190.

¹⁵³⁵ Solak, *Maraş Kazası*, s. 181.

Maraş, 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun en önemli tekstil üretim merkezlerinden biriydi. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman döneminde Maraş'ta dokumacılıkta 95.000 iğ'in¹⁵³⁶ kullanılması tekstil üretiminin ilerlemiş olduğunun bir göstergesidir¹⁵³⁷. Maraş'ta eski dönemlerden itibaren dokumacılıkla paralel olarak boyacılık da yapıla gelmiştir. S. Faroqhi, Fırat Nehri yakınlarındaki kentlerin yanı sıra Ceyhan Nehri boyundaki yerleşimlerde (Maraş, Elbistan ve Sis şehirlerinde) yüksek üretim kapasitesine sahip boyahanelerin faaliyette olduğunu belirtmektedir. Faroqhi, Maraş ve çevresinde bulunan boyahanelerin tahrir değerini de şöyle vermektedir: Merkez kazadaki boyahanelerin gelirleri 25.000 akçedir. Elbistan'daki boyahane 28.000 akçe, Fırs ve Zeytin yörelerinde bulunan boyahaneler ise daha düşük kapasiteli olup tahrir değeri beşer bin akçe olarak hesaplanmıştır. Yazar, ayrıca bu dönemde Maraş, Elbistan, Harput, Siverek, Ruha (Urfa) ve Ayntab ve yöresindeki tekstil üretiminin Anadolu, Rum ya da Karaman eyaletlerinkinden daha fazla olabileceğini, uluslararası ticaretin önemli merkezi olan Haleb'in, bu tekstil ürünlerinin bir kısmını kendine çekmiş ve önemli bir miktarının da Irak'a giden kervanlarca alınmasının mümkün olduğunu belirtmiştir¹⁵³⁸.

17. yüzyılda Maraş'taki zanaatkârlar tarafından en azından halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kadar çuha ve kadife ile kuzu derisinin işletilerek çeşitli elbiselerin üretildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Konargöçer cemaatlerden temin edilen kuzu derileri, kırmızı boyalı olarak imal edilmekteydi¹⁵³⁹. Dokumacılık ve dericilikte kullanılan boyalar muhtemelen Kayseri gibi bu alanlarda daha fazla gelişmiş merkezlerden alınmaktaydı. Nitekim gayrimüslim bir Maraşlı olan Yunoz veled-i Kuras Kayseri'ye 95 batman kırmızı boya almak için gitmiş fakat burada vefat etmiştir¹⁵⁴⁰. Bazı kumaşların boyanmadığını ve beyaz, kahverengi ya da siyah olan doğal haliyle satıldığını hatırlamak yarar vardır. Örneğin, Elbistan yöresi konargöçerleri, sattığı kara çadırlarıyla ünlüydüler¹⁵⁴¹. Yine belgelerden Maraş şehir merkezindeki "Sûk-i Sultânî (Sultan Çarşısı)"de çeşitli dükkânların yanında vergi gelirleri Maraş yöneticilerine ayrılan boyahanelerin olduğunu tespit etmek mümkündür. Bu dükkânlardan ikisini Ahmed Paşa, bina ederek gelirini Divanlı Mahallesi'nde inşa ettiği Camisi için vakfetmişti¹⁵⁴². Sadece şehir mer-

¹⁵³⁶ İğ: yün, pamuk vs. kıvırmaya mahsus iğnedir.

¹⁵³⁷ A. Doğan, *a.g.t.*, s. 295-6; T. Gündüz, "Kahramanmaraş", s. 195.

¹⁵³⁸ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s.188-189

¹⁵³⁹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 175.

¹⁵⁴⁰ Zeynep Kalıpcıoğlu, *75 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili*, (H.1073/74- M.1663/64), (EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996, s. 262-263.

¹⁵⁴¹ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 187.

¹⁵⁴² BOA, İ.E..DH., 1012 (25 B 1104/1.05.1693)

kezinde değil bazı karyelerde de boyahanelerin varlığı belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Alauddevle Bey'in, Osman Dedeye verdiği ve onun vakfettiği Pazarcık nahiyesi Dilöyük karyesindeki boyahane bunlardan sadece biriydi¹⁵⁴³.

Maraş sancağındaki ovalarda çokça üretilen ve orijinal ifadesiyle penbe olarak adlandırılan pamuk, çeşitli işlemlerden geçirilerek iplik haline getiriliyor ve dokuma sanayisinde pamuklu kumaş üretiminde kullanılıyordu¹⁵⁴⁴.

Evliya Çelebi, Pınarbaşı'ndaki kaynaklardan çıkıp bahçeleri suladıktan başka şehre kadar gelen suyun buradaki sekiz adet, Elmalı köyü tarafından akan bir nehrin de on altı un değirmenini döndürdüğünü ve bütün bu değirmenlerin çeşitli hayrî kurumlara vakfedildiğini ve bunlardan Ulu Camideki değirmenin en faal olanı olduğunu bize bildirmektedir¹⁵⁴⁵.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde Maraş ve çevresinde hem Mezopotamya'ya ihracata hem de Fırat Nehri üzerinde bir nehir filosu inşasına yönelik, önemli miktarda kereste üretimi yapılmıştır¹⁵⁴⁶. Osmanlı tarih araştırmalarının ustası Halil İncılık, Maraş'ın, İran'dan mal getiren kervanların güzergâhında yer aldığından ipekçiliğin geliştiği merkezlerden biri olduğunu vurgulamıştır¹⁵⁴⁷.

3.1.2.2. Madencilik

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş'ta bakır ve demir madeninin işlendiğine dair bilgilere sahibiz. Örneğin, 05 L 978/02.03.1571 tarihinde Bağdad Beylerbeyinin, Bağdad'daki cebehane ve bazı mühimmat için merkezden istediği 500 kantar bakır ve 300 kantar demirin Maraş diyarından tedarik edilerek acele bir şekilde Bağdad'a gönderilmesi hakkında Haleb defterdarına emr-i şerif gönderilmiştir¹⁵⁴⁸. Maraş'ta demirciliğin en gelişmiş olduğu yer Zeytun nahiyesiydi. Bu bölge çok dağlık ve engebeli olduğundan burada yaşayan halkın önemli bir geçim kaynağı demircilikti. Burada çıkarılan demir, Maraş'ta işlenerek çift ve binek hayvanları için malzemeler ve çeşitli ta-

¹⁵⁴³ Buradaki boyahanenin gelirlerine mirimiran ve ümeranın yaptıkları müdahalenin önlenmesi hususunda Maraş beylerbeyi ve kadısına hüküm gönderilmiştir (BOA, M.d., 81: 22/50 (19 R 1025/6.05. 1616).

¹⁵⁴⁴ R. Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxxiii.

¹⁵⁴⁵ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman- Dağlı), s. 102.

¹⁵⁴⁶ BOA, C.BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709); *Zübde-i Vekayiat*, s. 721; BOA, C.BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709); BOA, MM.d., 3134: 67 (12 N 1112/20.02.1701); Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 12-13; BOA, A.E.,SMST.II, 11/1033; BOA, A.E.,SMST.II,6/525; Cengiz Orhonlu, Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde nakliyat", *Tarih Dergisi*, C. XLII, 17-18 (1962-63), s. 79; Suraiya Faroqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara 2006, s. 80.

¹⁵⁴⁷ İncılık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, s. 175.

¹⁵⁴⁸ BOA, M.d., 12: 113. Nolu hüküm.

rım aletleri yapılırdı. Bu demirin bir kısmı da Kayseri, Elbistan gibi merkezlere gönderiliyordu¹⁵⁴⁹.

Kars-ı Maraş sancağı sınırları içinde yer alan Haçın (Saimbeyli) köyündeki Gümüş ve Kurşun Madeni Mukataası, Haleb muhasıllığına bağlı idi¹⁵⁵⁰. 1020/1611-2'li yıllarda Kars-ı Maraş Sancağının Mağara nahiyesinde işletilen kurşun madeni daha sonra buraya hizmet eden reayanın yerlerini terk etmesi sonucu atıl kalmıştır. Bunun üzerine Devlet, Maraş valisi ve kadısına bu madenden gelen 2 yük akçe gelirin nereye gittiğini ve kurşun üretilen mahallin ne vaziyette olduğunu araştırarak merkeze bildirmesini emreden bir ferman göndermiştir¹⁵⁵¹.

Maden bakımından zengin olan Elbistan madenleri de Maden-i Hümayun Emaneti'ne bağlı idi¹⁵⁵². Bu kazanın özellikle Ahsendere nahiyesinde bulunan bakır madeni bu dönemde işletilmekteydi. Nitekim Maraş Beylerbeyi ve vilayet âyanına gönderilen bir fermana göre, daha önce Ahsendere'de işletilen ve atıl bir vaziyette olan nühas (bakır) madenine, burayı yeniden işletmek isteyen Rıdvanzade Ali'nin maden emini olarak atandığı belirtilmiştir. Maraş yakınlarındaki Ceyhan Köprüsü'nden geçerek yaylağa giden konargöçer Türk ve Kürt aşiretlerinin, madene ait malzemeleri çalmamaları için gerekli tedbirlerinin alınması da, adı geçen idarecilere emredilmiştir¹⁵⁵³. Başka bir belgede Rıdvanzade Ali'nin madenden alıp İstanbul'a gönderdiği numunelerden yapılan analizler sonucu yeterli bilgilere ulaşılamadığı ifade edilmiştir. Daha sonra maden işinde mahir olan mühendis ve madencilerin tayin edilip Ahsendere nahiyesindeki bu maden ocağını incelemeleri, gerekli numunelerin alınarak analiz etmeleri ve buradaki cevherlerden elde edilebilecek altın ve gümüş miktarının, değerinin, işletilmeye uygun olup olmadığının hakkıyla araştırılması Gümüşhane Maden Emni Sadullah'a emredilmiştir¹⁵⁵⁴. Daha sonraları Ahsendere nahiyesinde bulunan sim (Gümüş) madenin devlet tarafından işletilmesinin masraflı olacağı, bunun için Gümüşhane maden emini Sadullah eliyle işletilmesinin uygun olacağı devlet yetkilileri tarafından değerlendirilmiştir. Bazı aşiretlerin de bu madenin işletilmesinde gereken kömürün tedariki karşılığında beylerbeylerine verdikleri imdâd-ı hazariye vergisinden muaf tutulacakları kararlaştırılmış-

¹⁵⁴⁹ Günay, *Maraş'ta Ermeniler*, s. 139.

¹⁵⁵⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVII, S. 1-4'den ayrı basım, İstanbul 1961, s. 11.

¹⁵⁵¹ BOA, MM.d., 3462: 119 (7 N 1108/30.03.1697)

¹⁵⁵² Özkaya, *Osmanlı Toplumuna*, s. 318.

¹⁵⁵³ Refik, *Türkiye Madenleri*, s. 37, ves. 54.

¹⁵⁵⁴ BOA, C..DRB., 55/2727.

tır¹⁵⁵⁵.

Araştırmaya esas dönemde Maraş sancağında işletilen ve Devlet tarafından talep edilen en önemli maden belki de güherçiledir. Eskiden barut yapımında kullanılan güherçile¹⁵⁵⁶ özellikle savaş sırasında kendisine en çok ihtiyaç duyulan ve barış döneminde ise üzerinde hassasiyetle durulan bir madde olmuştur. Gerek güherçileye duyulan ihtiyaç, arz ettiği önem ve gerekse verilen emirler gereği Osmanlı coğrafyasının Anadolu, Rumeli, Afrika ve Ortadoğu bölgelerinin birçok noktasında bu arada Maraş Sancağı'nda da güherçile işlemek üzere kârhaneler veya kâlhaneler kurulmuştur¹⁵⁵⁷. Karaman ve Zülkadriye vilayetlerinin farklı kazalarında on altı adet güherçile işleme tesisinde üretilen güherçilenin, Kayseri sancağının bazı karyelerinin istihdamı ile İstanbul'a ulaştırıldığını 981/1573 yılına ait bir belgeden anlamaktayız¹⁵⁵⁸.

Özellikle harp zamanı, barut ve gülle lazım olduğu vakitler, madenlerde büyük bir faaliyet görülürdü. Anadolu'da ve diğer eyaletlerde, güherçile madeni bulunan yerlerin kadılarına hükümler yazılır, gerekli malzemelerin hazırlanması istenirdi. 979/1571 senesinde baruta çok fazla ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Kars-ı Maraş, Zamanlı, Sis, Malatya, Gerger, Kâhta, Darende, Akdağ ve Divriği kazalarındaki güherçile ve barut imalathanelerinde bol miktarda güherçile ve barut işlettilmesi için adı geçen yerleşim yerlerinin kadılarına 03 S 979/21.06.1571 tarihinde ayrı ayrı hükümler yazılmıştır¹⁵⁵⁹.

Haleb'de imal edilen barutun hammaddesi olan güherçilenin önemli bir kısmı Maraş ve Hama gibi yerlerden karşılanmaktaydı¹⁵⁶⁰. Örneğin Kıbrıs adasının fethi için lazım gelen çok miktarda barut ve güherçilenin Haleb ve Maraş taraflarından karşılanması hakkında 22 M 979/16.06.1571 tarihinde Haleb defterdarına gönderilen fermanda barut işinin çok önemli olduğu ve güherçile işletilmesi işinde ihmalkâr davranılmaması tembih edilmiştir¹⁵⁶¹. Yine Maraş taraflarında güherçile işlemekle görevli Mirza Çavuş'un uzun zamandır güherçile göndermemesi yüzünden Tophane kârhanesi boş kalın-

¹⁵⁵⁵ Refik, *Türkiye Madenleri*, s. 39, ves. 56.

¹⁵⁵⁶ Güherçile, doğal halde bulunan ve adı güherçile olarak adlandırılan potasyum nitrat, Şili güherçilesi denilen sodyum nitrat ve duvar güherçilesi ya da toprak güherçilesi adı verilen kalsiyum nitrat şeklinde başlıca üç nitrat türüne verilen ortak isimdir (Metin Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11 (2001), s. 75).

¹⁵⁵⁷ Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 302, 304; Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 227; BOA, M.d., 9: 223 (27 L 977/4.04.1570) nolu hükümden nakleden Paşazade, *a.g.t.*, s. 98. Osmanlı ülkesinde güherçile işlemek üzere kârhanelerin kuruldukları merkezlerin adları için bkz. Hülagü, "Güherçile Üretimi", s. 78.

¹⁵⁵⁸ Refik, *Türkiye Madenleri*, s.18, ves. 30.

¹⁵⁵⁹ BOA, M.d., 12: 652 nolu hüküm.

¹⁵⁶⁰ BOA, M.d., 12: 975 nolu hüküm.

¹⁵⁶¹ BOA, M.d., 12: 531 nolu hüküm.

ca adı geçen çavuştan, taahhüt ettiği miktarda güherçileyi işleyip göndermesi hakkında Haleb defterdarına 24 Za 979/08.04.1572 tarihinde hüküm yazılmıştır¹⁵⁶².

Dulkadir vilayetinde güherçile hizmetinde olan Mirza Çavuş, Divan'a yazdığı mektubunda Elbistan Kazasında 63 gün kârhane işlettiğini bu zaman zarfında 12 kantar 28 batman güherçile ürettiğini ve bunu Haleb hazinesine teslim ettiğini ancak Elbistan'da kışların sert ve soğuklarının dondurucu olmasından dolayı barut işlenen kârhanenin kapatıldığını yazmıştır. O, güherçile üretimine, iklimi ve suyunun elverişli olmasından dolayı, Maraş'ta devam etmek istediğini eğer bu konuda izin verilirse, tayin edilecek sipahilerle gece gündüz çalışıp bol miktarda barut işleyeceğini bildirmiştir. Merkez de Maraş kadısına 12 L 977/20.03.1570 tarihinde yazdığı fermada güherçile işinin önemini hatırlattıktan sonra adı geçen çavuşa gereği şekilde yardım edilmesini emretmiştir¹⁵⁶³. Aynı tarihte Dulkadir beylerbeyine hitaben yazılan bir hükümde ise Maraş'ta açılan bu kârhanede çalıştırılan sipahizadelerin gereği gibi hazır edilerek gece gündüz güherçile üretilmesi ve bu konuda emre muhalefet edenlerin dirliklerinin ellerinden alınıp başkasına verilmesi gerektiği vurgulanmıştır¹⁵⁶⁴.

Maraş güherçile kârhanesi, Osmanlı Devletinin güherçileye verdiği önemden dolayı en üst seviyede oluşturulan Güherçile nazırlığı tarafından işletilmekte ve denetlenmekteydi¹⁵⁶⁵. Maraş'ta üretilen güherçile işinde istihdam edilen sipahizadeler ve mütekait sipahizâdeler avarız vergisinden muaftılar. Bunlardan bazen kârhânelerde çalışma yükümlülüğü yerine bu hizmetin karşılığı olarak *güherçile bedeliyesi* altında bir vergi talep edilmekteydi¹⁵⁶⁶. Güherçile işlemeye mübaşeret edenler ise zeamet tasarruf ederlerdi. Ayntab'da güherçile işlenmesine mübaşir tayin olunan Zaim Murad maiyetinde anılan hizmette istihdam olunmak üzere Zamantı'da güherçile hizmetinde olan sipahizâdelerden yeterli miktarda tedariki için Dulkadir beylerbeyine emredilmiştir¹⁵⁶⁷.

Osmanlı idaresi ihtiyaç duyduğu ve önem verdiği güherçile ihtiyacını temin etmek üzere iltizam usulüne başvurmuştur. 25 Ra 986/01.07.1578 tarihli bir Mühimme kaydına göre Dulkadriye vilayetindeki güherçile mukataası 33.000 altına önce Kıyasoğulları daha sonra da Şah Veli ve Şah Hüseyin tarafından iltizama alınmıştı. Bunların

¹⁵⁶² BOA, M.d., 12: 1140 nolu hüküm.

¹⁵⁶³ BOA, M.d., 9: 217 nolu hüküm; Paşazade, *a.g.t.*, s. 94.

¹⁵⁶⁴ BOA, M.d., 9: 218 nolu hüküm; Paşazade, *a.g.t.*, s. 94-5.

¹⁵⁶⁵ 3 S 981/4.06.1573 tarihinde bu görev Ali Çavuş adında birisinin uhdesinde idi (Refik, *Türkiye Madenleri*, s. 14, ves. 23).

¹⁵⁶⁶ 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) "Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım", (Haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), Ankara 2000, s. 180.

¹⁵⁶⁷ 7 Numaralı Mühimme Defteri, II, s. 45, 1662 nolu hüküm.

zamanında mukataanın malında meydana gelen usulsüzlüklerin teftişi için Kars-ı Dul-kadriye sancak beyine ve Andırın kadısına hükümler yazılmıştır. Aynı hükme göre güherçile işlerinde istihdam edilen çeşitli cemaatlerin yazın yaylaklarına gitmesiyle güherçile işlerinin aksadığı anlaşılmaktadır¹⁵⁶⁸.

Mahallî idarecilerin zaman zaman güherçile işinde istihdam edilenlerden muaf tutuldukları raiyyet rüsümünü ve daha başkaca tekâlifleri kanunsuz ve haksız bir şekilde talep etmek suretiyle onlara zulümler yaptığı, incelenen belgelerden anlaşılmaktadır¹⁵⁶⁹. Merkezî hükümet ise böyle durumlarda idarecileri sert bir üslup ile ikaz etmiş ve burada istihdam edilenlerin nöbetleşe çalıştırılmasını ve onlara iyi davranılmasını yetkililere emretmiştir¹⁵⁷⁰.

17. yüzyılda genellikle başka mukataalarla birlikte iltizama verilip işletilen Maraş Güherçile Mukataasının geliri Haleb defterdarı tarafından toplanırdı¹⁵⁷¹. Bu sebepten dolayı mukataanın değerini tek başına tespit etmek zordur. Ancak 1037-9/1627-9 yıllarında Halil Mehmed üzerinde görülen 115.000¹⁵⁷² akçe tutarındaki Maraş Güherçile Mukataası, 1040/1631 yılında Yedi Bölük halkından Hasan Yakub Salih adında bir silahtarın uhdesindeydi ve bedeli 300.000 akçe olarak görülmektedir¹⁵⁷³. Aynı mukataa 1072/ 1662 ve 1088/1677 yıllarında Valide Sultan haslarından olan İfraz-ı Zülkadriye mukataası ile birlikte 11.537,5 kuruş değerindeydi¹⁵⁷⁴.

3.1.2.3. Ticari Faaliyetler

Osmanlı şehir anlayışına göre bir yerleşim biriminde han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmiş ve Cuma kılınıyorsa orası şehir olarak tanımlanmaktadır¹⁵⁷⁵. Kaynaklardan takip edebildiğimiz kadarıyla, Maraş, inceleme dönemimizde tam bir şehir kimliğini göstermekteydi.

Aslında coğrafi vaziyeti itibarı ile Mezopotamya ve Kuzey Suriye'ye giden kervanların güzergâhında olmasından dolayı eski devirlerden beri büyük bir ticaret mer-

¹⁵⁶⁸ BOA, M.d., 34: 41/85, 272/569 ; Nacak, *a.g.t.*, s. 129; Eren, *a.g.t.*, s. 50.

¹⁵⁶⁹ Örnekler için bkz. Refik, *Türkiye Madenleri*, s. 15, ves. 26; BOA, A.E..SAMD.II., 5/427 (14 Ca 1103/2.02.1692).

¹⁵⁷⁰ Saray çalışanlarından Cüce İsmail'in Maraş kazasında güherçile kârhanesinde çalışan akrabalarına teaddi edilmemesi ve oradaki sipahizadelerin nöbetle çalıştırılması ile ilgili olarak yerel idarecilere gönderilen 3 S 981/4.06.1573 tarihli ferman için bkz. Refik, *Türkiye Madenleri*, s. 14, ves. 23.

¹⁵⁷¹ BOA, MM.d., 10160: 124; BOA, MM.d., 5597: 16. Bu mukataa, 1037/1628 yılında Elbistan Resm-i Çifti, Maraş ve Kars-ı Maraş Çeltik Mukataası ile birlikte emin Ahmed İbrahim eliyle işletilmekteydi (BOA, MM.d., 300: 114).

¹⁵⁷² BOA, MM.d., 300: 114, 147.

¹⁵⁷³ BOA, MM.d., 300: 232.

¹⁵⁷⁴ BOA, MM.d., 4887: 70; BOA, D.BŞM.d., 328: 7.

¹⁵⁷⁵ Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları", s. 1265.

kezi olan¹⁵⁷⁶ şehir, Kayseri, Sivas, Malatya, Besni, Antep, Antakya ve Adana'ya bağlayan yolların da kavşak noktasındaydı¹⁵⁷⁷. Fakat ilk çağlardaki bu avantajlı konumunu Osmanlı döneminde kaybeden Maraş şehri, 17. yüzyılda da uzun mesafeli ticaret yollarının göreceli olarak yakınında olmakla beraber üzerinde yer almıyordu¹⁵⁷⁸. Bu dönemde Hindistan ticaretinin antreposu Haleb kenti idi. Haleb'e giden kuzey yollarından biri Maraş'ın yüz elli kilometre güney doğu sınırında bulunan Birecik'ten geçiyordu. Ancak aşiretlerin artan eşkıyalık hareketlerinden dolayı 17. yüzyılda Fırat üzerinde yolculuk etmek pek tekin olmadığından bu yol ikincil öneme sahip bir güzergâh olmuştur¹⁵⁷⁹. Aynı şekilde Şam üzerinden geçen Cidde-Mekke hattı da Haleb'de son buluyordu. Haleb'den Anadolu'ya giden kara yolu da Akdeniz'e daha yakın bir güzergâh izliyor, Maraş'a uğramıyordu. Bu aynı zamanda başkenti Haremeyn'e bağlayan ana hac yoluydu¹⁵⁸⁰. İran ticareti ise iki farklı yol izliyordu: kuzey hattı (Diyarbakir-Erzurum-Tokat), şehrin ekonomisini doğrudan etkilemeyecek kadar uzaktan geçiyordu. Güney hattı ise Urfa ve Birecik'ten geçerek Haleb'de son buluyordu¹⁵⁸¹.

Uzun mesafeli ticaret açısından bir varlık gösteremeyen şehrin ekonomisinin özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında bölgesel bir güç oluşturduğu da şüphe götürmez¹⁵⁸². Elimizdeki kaynaklarla sancaktaki zanaat çeşitlerinin tamamını, bu meslek erbabının örgüt yapısını, üretim kapasitelerini, bunun ne kadarının içeride tüketildiğini, ne kadarının dışarıya satıldığını, dış ticaretin gerçekleştirildiği vilayetlerin isimlerini ve buralara satılan ürün çeşitlerini detaylarıyla tespit etmek mümkün değilse de bazı bilgilerden şehirde canlı bir ticari hayat olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim hem şehri ilk olarak 1649 daha sonra da 1671 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi'nin hem de Cihannüma adlı eserinde Kâtip Çelebi'nin Maraş'ın mamuriyeti ve ticari potansiyeli hakkında verdikleri bilgiler bu iddiamızı doğrulamaktadır. Kâtip Çelebinin betimlemeleri,

¹⁵⁷⁶ Darkot, *a.g.m.*, s. 310-312.

¹⁵⁷⁷ Honigmann, *a.g.m.*, s. 505.

¹⁵⁷⁸ Anadolu ile Suriye'yi bağlayan ana yollar ve bölgesel yollar için bkz. Franz Taeschner, *Das Anato-lische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, C. 2, Leipzig, 1924-1926, haritalar, s. 31-6.

¹⁵⁷⁹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, (Çev. Halil Berktaş), İstanbul 2004, s. 400; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, (Edit. Halil İnalçık- Donald Quataert), (Çev. Ayşe Berktaş vd.), İstanbul 2004, s. 610-611.

¹⁵⁸⁰ Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1683)*, (Çev. Gül Ç. Güven), İstanbul 2008, s. 13, 36.

¹⁵⁸¹ Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", s. 612-614.

¹⁵⁸² Maraş'ın Osmanlı döneminde yakın mesafe ticaret yolları üzerinde bulunduğu en önemli göstergesi yol ve geçitlerden alınan *bac-ı rah* resimleridir. 1526 ve 1563 yıllarında sadece Ceyhan nehri üzerindeki köprüden geçen tüccar ve celepkeşanlardan 15.000 akçelik *bac-ı rah* alınmıştır. Bu verginin kaza genelindeki miktarı 1526 yılında 63.450 akçe iken 1563'te 55.503 akçeye düşmüş ve toplam vergi gelirlerini yaklaşık yüzde üçünü oluşturmuştur (Solak, *Maraş Kazası*, s.187-189).

verimli tarımsal kaynakların “görmekli çarşılara” sahip müreffeh bir şehir görüntüsü çiziyor¹⁵⁸³. Evliya Çelebi ikinci ziyaretinin ardından, şehrin büyüdüğünü, artık daha fazla cami, han, hamam ve dükkân bulunduğunu yazıyor. Onun bildirdiklerine göre Maraş, 11.000 evden oluşan 42 mahallesi, 39 cami, 5 hamamı, 6 hanı¹⁵⁸⁴, dört demir kapılı iki bedesteni¹⁵⁸⁵ ve 1045 dükkâni¹⁵⁸⁶ olan bir şehir-i kadimdir¹⁵⁸⁷. İnsanları rençper (çiftçilikle uğraşan kimse) ve tüccar insanlardır¹⁵⁸⁸. Seyyah, Maraş’ın Osmanlı Devleti’nde para basılan büyük şehirlerden biri olduğunu nakletse¹⁵⁸⁹ de diğer kaynaklarda bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

17. yüzyılda şehirde canlı bir ticaret hayatının varlığına bir diğer işaret olarak da İskender oğlu Hacı Abdullah Bey’in, 1618 yıllarında Sûk-i Sultani (şimdiki Saraçlar Çarşısı)’de 72 dükkâni¹⁵⁹⁰ ve Hatipzadelerden Mehmet Efendi, Kalender Çelebi ve Ahmet Çelebi isimlerinde üç kardeşin şehre gelen kervanların mallarını indirip, ikamet etmesi için “*Taş Hanı*” ile çarşıda 50 kadar dükkâni inşa ederek vakfetmelerini gösterebiliriz¹⁵⁹¹.

Maraş sancağından çevredeki Ayntab, Sivas, Kayseri, Malatya, Adana¹⁵⁹², Harput ve daha başka vilâyetlere ticareti yapılan en önemli tarımsal ürünler, yukarıda değinildiği üzere sancak genelinde üretimi çokça yapılan üzümlerden imal edilen pekmez, pestil, bastık, samsa, sucuk, kuru üzüm, kırma, gibi yiyecekler ile Evliya Çele-

¹⁵⁸³ Katip Çelebi, *Cihannüma*, s. 598-99.

¹⁵⁸⁴ Bu hanların en meşhurları çarşı içindeki Acem ve Müftü hanlarıdır (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, s. 46). 1563 yılına ait tahrir defterlerine göre şehirde 2 bedesten ve 2 kervansaray mevcuttur (R. Yinanç - Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxxiii).

¹⁵⁸⁵ Seyyah, işler haldeki kuyumcular bedesteninin dört demir kapılı kargir bir bina ve diğerinin ise işlemez olduğunu bildirir (Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175).

¹⁵⁸⁶ Evliya Çelebi’nin verdiği tüm rakamlarda olduğu gibi bu 1045 dükkân sayısında da bir abartı söz konusudur. Çünkü yaklaşık iki yüz sene sonra dahi kaynaklar tarafından şehirdeki dükkân sayıları 1867 yılında 1856, 1876’da 989, 1890’lı yıllarda 1937, 1893’te 1447, 1900’de 1525, 1908’de 1615 olarak verilmiştir (A. Doğan, *a.g.t.*, s. 304). Maraş bedesteninde 1526 tahririnde 60 olan dükkân sayısı 1563 tahririnde 75 olarak kaydedilmiştir (BOA, T.d., 402: 779-781; Elibüyük -Yinanç, *a.g.e.*, C. I, s. 37-40).

¹⁵⁸⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Yay. Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

¹⁵⁸⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, (Sade. Mümin Çevik), s. 46.

¹⁵⁸⁹ Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 8, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 44.

¹⁵⁹⁰ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240 (Za 1027/10.1618 tarihli vakfiye)’den nakleden Mehmet Özkarcı, “Kahramanmaraş’ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8-Ekim 1999 Ankara) -Kongreye Sunulan Bildiriler-*, C. III/2, Ankara, 2002, s. 1220. Bu dönemde şehirde yer alan ticari yapılar hakkında bkz. Adı geçen makalenin tamamı ve aşağıda Dördüncü Bölüm’de Şehirdeki Ticari Yapılar Başlığında.

¹⁵⁹¹ VGM. D.n. 607, s. 255, s.n. 383’den nakleden Özkarcı, “Kahramanmaraş’ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi”, s. 1225.

¹⁵⁹² Adana’ya daha çok pekmez, çekme pekmezi ve çorak pekmezi gibi ürünlerin ticareti yapılmaktaydı (Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, ATAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 197-8, 218).

bi'nin eserinde sıklıkla bahsettiği nar meyvesidir¹⁵⁹³. Maraş'tan yakın mesafe vilayetlere gerçekleştirilen bu ticaret, 19. yüzyılda hem kapsam ve hem de değer olarak artmıştır. 1324 tarihli *Haleb Vilâyeti Salnamesi*'ne göre buradan Sivas, Kayseri, Adana, Harput ve daha başka vilâyetlere saraciye eşyaları, aba, sahtiyân, alaca ve sair çarşaf, hamam takımları, pekmez ve çeşitli şıraların, nakledilip satıldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁹⁴.

Ayrıca Maraş'ta demir madeni ve hadidhanelerin olduğu, işlenen demirin Basra bölgesine gönderildiği görülmektedir¹⁵⁹⁵. Yine kereste ve orman ürünleri ticaretinin Maraş ve çevresinde yaygın olduğu, Mezopotamya'ya Fırat nehri üzerinden ihraç edilecek kadar önemli miktarda üretim yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁵⁹⁶. Bölgede ki ormanlar öteden beri Osmanlıların Fırat nehri üzerinde, Basra ve Süveyş'te yapmaya çalıştıkları "kalite, sandal, piyade kayığı, firkata"nın kereste ve diğer ihtiyaçları için de kullanılmaktaydı¹⁵⁹⁷.

Maraş'taki bu ticari canlılığın en önemli sebeplerinden biri de Maraş'ın, konargöçer aşiretlerin kışlak-yaylak yol güzergâhında bulunmasıdır. Nitekim Çukurova, Şam ve Maraş çevresinde yaşayan konargöçer aşiretler Göksun ve Uzunyayla'ya gidip gelirken Maraş civarında bir iki gün konaklayıp ticaret ederlerdi. Aşiretler, yağ, süt, yün, keçe gibi kendi ürettikleri ürünlerin yanında etraftan yağmaladıkları eşyayı ucuz fiyattan Maraş çarşı, pazar ve panayırlarında halka satarken; buradaki esnaftan sırmalı eyer takımları, çul, çuval, çadır, bakırdan üretilen çeşitli eşyaları satın almaktaydılar¹⁵⁹⁸. Bu yüzden hayvancılıkla ilgili malzemeler üreten saraçlık, semercilik, debbağlık gibi iş

¹⁵⁹³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Yay. Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 176; Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz. Kahraman-Dağlı), s. 94, 121.

¹⁵⁹⁴ 20. yüzyılın başlarına ait bir Salname kaydına göre de Maraş'ta üretilen çeşitli kumaşlar, deri, aba ve saraciye malzemeleri Sivas, Kayseri, Elbistan, Darende, Gürün, Kozan, Adana, Cebel-i Bereket, Malatya, Behisni taraflarına ve çeşitli pekmez ve kuru üzüm ürünleri ise daha çok Adana, Sivas vilâyetleriyle Malatya sancağına götürülüp satılmaktaydı (Hicri 1320 (M 1902) Tarihli Haleb Vilayeti Salnâmesi'nden naklen *Seyahatnâme Kitaplarına Göre Maraş*, s. 166).

¹⁵⁹⁵ Adnan Gürbüz, "16-17. Yüzyıllarda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/9 (Sonbahar 2009), s. 168.

¹⁵⁹⁶ Faruqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, s. 80. Şehrin ticaretinde önemli bir yer tutan kerestenin 20. yüzyılın başlarında da aynı önemini koruduğu görülmektedir (Atalay, *a.g.e.*, s. 218; Harun Şahin, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında", *Gaziantepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10, (2011), s. 1070).

¹⁵⁹⁷ Bazı örnekler için bkz. BOA, C.BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709); *Zübde-i Vekayiat*, s. 721; BOA, MM.d., 3134: 67 (12 N 1112/20.02.1701); Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 12-13; BOA, A.E..SMST.II, 11/1033; BOA, A.E..SMST.II, 6/525; BOA, M.d., 111: 100vd.; Özkan, *a.g.t.*, s. 153. BOA, C.BH., 1359; BOA, M.d., 34: 215/453 (09 R 986 /16.05.1578)' den nakleden Nacak, *a.g.t.*, s. 64; BOA, M.d., 34: 210/440 (08 Ra 986/15.05.1578)'den nakleden Nacak, *a.g.t.*, s. 57. 1730'da Basra'da yapılacak firkatalar için Maraş dağlarından 20.100 kereste kesilip Birecik'te depo edilmişti (Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), İzmir 1984, s. 119-123).

¹⁵⁹⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (Haz. Cavid Baysun), Tezkire no: 27, Ankara 1991, s. 155.

kolları ve meslekler en kazançlı zanaatları¹⁵⁹⁹. Kurban bayramı zamanında da bu göçerler halkın artan hayvan kesme ihtiyacına cevap verirlerdi. Böylelikle şehir ahalişi uygun fiyata birçok eşya alırlar ve esnafı da hayli alışveriş ederlerdi¹⁶⁰⁰. Bu dönemde Osmanlı ordusundaki atların eğer ve koşum takımları ihtiyacının bir kısmı da Maraş'taki zanaatkârlar tarafından karşılanmıştır¹⁶⁰¹.

Maraş'ta kurulan pazar ve panayırarda¹⁶⁰² her türlü tahıl, bal, yağ¹⁶⁰³, üzüm, zeytin, ceviz, pirinç, pamuk, susam ve meyve, deri mamulleri, dokuma ürünler, at takımları gibi önemli ticari ürünlerin alış veriş yapılmaktaydı¹⁶⁰⁴. Bunların dışında pazar ve panayırarda satışı yapılan önemli ürünlerden bazıları, bilhassa Teke'den Maraş'a kadar olan bölgede¹⁶⁰⁵ yoğun olarak bulunan Yörük taifesinin getirdiği koyun ve keçi gibi hayvanlar ile yağ, peynir gibi hayvan ürünleridir¹⁶⁰⁶.

3.1.3. Eşkîyalık Faaliyetlerinin Sancağın İktisadi Yapısı Üzerindeki Yıkıcı Etkileri

16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarında bölgede cereyan eden Celâlî isyanları ile bu yüzyılın ikinci yarısında yoğun olarak ortaya çıkan aşîret eşkîyalık hareketlerinin en önemli sonuçlarından biri de Sancağın içtimai ve iktisadi bünyesinde meydana getirdiği çözümler ve tahribatlardır¹⁶⁰⁷. Bu çözümlenin ve olumsuz etkinin sınırlarını tamamıyla tespit edebilmek şimdilik mümkün değilse de bunların ipuçlarını arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. Peşin olarak eşkîyalığın ve idareci zümrünün zulümlerinin özellikle sancağın kırsal alanlarındaki içtimai ve iktisadi yapıyı sarstığını, zirai üretimi ve ticari faaliyetleri olumsuz etkilediğini hatta bazı dönemlerde bu alanlara ağır darbeler indirdiğini rahatlıkla ifade edebiliriz.

17. yüzyılın başlarında bölgede ortaya çıkan gerek Celâlîler ve gerekse serdarların işsiz leventleri tamamıyla soygunla yaşıyorlardı. Bunların köy ve kasabalarda estirdiği anarşi ve terör ortamında can ve mal güvenliklerini kaybeden veya eşkıya elebaşlarıyla zalim idarecilerin ağır tekâliflerine muhatap olan reaya yerini yurdunu, çiftini

¹⁵⁹⁹ Bekir Sami Bayazıt, *1865-1866 Kürdağı, Cebel-i Bereket, Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşîretlerin İskânları*, Kahramanmaraş 2008, s. 42; Atalay, a.g.e., s. 206; Nejla Günay, *XX. Yüzyılda Maraş (Ermeniler, Türkler, Müslümanlar)*, Kahramanmaraş 2012, s. 257.

¹⁶⁰⁰ Yıldırım, a.g.m., s. 363.

¹⁶⁰¹ Adnan Gürbüz, *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, İstanbul 2001, s. 248.

¹⁶⁰² Maraş sancağı genelinde 16. yüzyıldan itibaren kurulan pazar ve panayırlar ile bunların iktisadi ve sosyokültürel hayata etkileri hakkında bkz. Yıldırım, a.g.m., s. 365-368.

¹⁶⁰³ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Tezkire nu: 28, s. 155.

¹⁶⁰⁴ Harun Şahin, "Osmanlı Dönemi'nde Maraş'ta Ticaret", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29 (Nisan 2012: <http://www.akademikbakis.org>).

¹⁶⁰⁵ Halil inalcık, *Devlet-i Âliyye*, İstanbul 2009, s. 134-135.

¹⁶⁰⁶ M. Ali Ünal, *Harput Sancağı*, s. 225.

¹⁶⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Demirci – Arslan, a.g.e., s. 144-156.

çubuğunu bırakarak daha güvenli şehirlere veya bölgelere göç etmişlerdir. Örneğin en büyük Celâlî elebaşlarından biri olan ve 1605 yılında isyan eden Kalenderoğlu, üzerine gönderilen kuvvetleri Konya'da yendikten sonra Haleb'den gelen hazineyi soymak gayesiyle Maraş'ın Göksun bölgesine doğru yola koyulduğunda, Karaman'dan Elbistan'a kadar olan ekili arazileri tahrip edip, Türkmen evlerini basarak soygun ve yağmalamalarda bulunmuştur¹⁶⁰⁸. Gerek bölgeyi etkileyen Karayazıcı, Kalenderoğlu, ve Canbuladoğlu Ali Bey gibi Celâlî hareketleri ve gerekse de daha sonra çoğu aşiret menşeli eşkıyalık hadiseleri sonucunda Maraş ve havalisindeki halkın başta iktisadî ve içtimai vaziyeti zarar görmüş ve binlerce insan yerini yurdunu, çiftini çubuğunu terk ederek göçe mecbur kalmışlardır¹⁶⁰⁹.

Sadece Celâlî reisleri değil sancaktaki bazı ehl-i örf yöneticiler de halka yaptıkları zulümler ile onları iktisadi ve içtimai açıdan dayanılması zor durumlara düşürmekteydiler. Örneğin, eski Zülkadriye Beylerbeyi olan Mehmed Paşa, rüşvet olarak, halktan zorla binlerce keçi-koyun, yüzlerce öküz, at, merkep, deve, katır; binlerce kilelik arpa, darı; beş tulum pekmez talep etmiştir. Ayrıca adamları vasıtasıyla nahiyelerden yaklaşık 25.000 kuruş ile samur kürk ve kılıç gibi mallar topladıktan başka dört defa üçer bin kile tereke salgın edip hane başına ikişer kuruşluk selamlık almıştır¹⁶¹⁰. Aynı şekilde 1616'da Maraş Beylerbeyi olan Yusuf Paşa, köylülerden de selamiye namına yirmişer otuzar kile arpa toplayarak onları perişan etmişti¹⁶¹¹. İncelediğimiz belgelerden görülmektedir ki Maraş Beylerbeyi, 11.11.1653 tarihinde konargöçer Akçakoyunlu cemaatinden Mustafa'nın on altı devesini almak suretiyle devlet görevlilerinin yapmış olduğu kanun dışı davranışlara farklı bir örnek katar¹⁶¹².

Maraş eyaletinde bu şekilde halka envai zulüm yapan idareciler olduğu gibi kendi çabalarıyla eşkıyanın sebep olduğu perişanlıkları ve tahribatı gidermeye çalışanları da vardı. Bunlardan 1605 yılında Maraş Beylerbeyi Sefer Paşa, yedi sekiz yıldan beri Maraş'ı istila eden sekban eşkıyasının zulüm ve korkusundan perişan olup etrafa dağı-

¹⁶⁰⁸ Aycibin, *a.g.t.*, s. 545-547. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. G. Çelik, *a.g.t.*, s. 29-31. Griswold, *a.g.e.*, s. 127.

¹⁶⁰⁹ Bu dönemdeki Celâlî isyanlarından dolayı Maraş eyaletinde yerinden yurdundan ayrılan ve göç eden halktan bazılarının, Erzurum, Sivas, Tokat, Kayser, Kars hatta Gürcistan'a kadar gittikleri arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (Akdağ, *Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 448-449; BOA, M.d., 79: 510/1302; BOA, M.d., 80: 523/1235).

¹⁶¹⁰ BOA, M.d., 79: 218/541 (17 S 1009 / 28.07.1600); Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁶¹¹ BOA, M.d., 81: 92/205 (1025/1616). 13.03.1616 tarihli bir hükme göre Yusuf Paşa, İlbeyli cemaatinden 700 kuruşluk bir atlarını cebren aldıktan başka kanuni olanın üstünden vergi aldığından ahali perişan olmuştu (Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130).

¹⁶¹² BOA, Ş.d.,2: 332/1282 (evâsıt-ı Z 1063 /02–11.11.1653); Demirci – Arslan, *a.g.e.*, s. 58-59.

lan; bağ, bahçe, kışlak ve yurtları boş kalan köy ve nahiye halkını, geri getirterek Elbistan, Pazarcık ve Göynük taraflarında boş ve harap olan karyelere yerleştirmiştir. Bu boş karye ve mezralarda çiftler kurup ziraat ettiren adı geçen beylerbeyi, diğer nahiyelerde de bunu yaparak firar ve perişan olan reayaya adamlar gönderip onları çağırınca dağılan halkın çoğu, eski yerlerine gelmişlerdir. Sonuçta vilayet günden güne yeniden şenlendi. Ancak kendisinden sonra yerine gelen Hasan Paşa zamanında işler yeniden bozulmuştur¹⁶¹³.

17. yüzyılın ikinci yarısında taşrada bulunan idarecilerin büyük çoğunluğunun sefere gitmiş olmasından dolayı ortaya çıkan otorite boşluğunda yerleşik halk ile daima sürtüşme içerisine giren Türkmen ve Ekrad aşiretleri¹⁶¹⁴, yaylak-kışlak mahalleri arasındaki gidiş geliş esnasında ekili toprakları hayvanlarına çiğnetip mahsullerini yedirmişlerdir. Bütün bunların sonucunda mücadelenin geçtiği alanların harap olması daima tekerür eden hadiselerden¹⁶¹⁵. Daima şekavet üzere olan gruplar, zaman zaman sekban ve saruca eşkıyası ile birlikte hareket ederek köyleri, kasabaları hatta şehirleri dahi basıyor; ekili yerleri bağ, bahçe ve tarlaları korkunç bir şekilde tahrip ederek bazen geniş bir bölgenin harabe haline gelmesine sebep olmaktaydılar¹⁶¹⁶.

Mesela, zirai üretim kapasitesi kendi nüfuslarının ihtiyaçları üzerinde olan Maraş kazasının Pazarcık ve Keferdiz nahiyeleri, 1690'lı yıllarda Ekrad ve Türkmen eşkıyasının tasallutlarına maruz kalmıştır. Eşkıya, onlarca adamlarıyla birlikte bu nahiyelerin üzerine varıp onlarca insanı haksız yere öldürdükten başka köy ve mezraları tahrip ederek hayvan ve harmanlarını talan ve telef etmişlerdir¹⁶¹⁷. Aynı şekilde 1688-89 yıllarında Türkmen oymaklarından Bozkoyunlu, Dimleklü, Hardallı, Beğmişli, Karaşeyhlü, Araplı ve Beydili gibi aşiretlere mensup eşkıya, Hısn-ı Mansur kasabasında halkın hayvan, ekin ve mahsullerini yağmalarken, onlarca insanın canına kast etmişlerdir. Keza Bozkoyunlu, Kara Eşmelü ve diğer oymaklara mensup eşkıyalar da kırk gün kadar ku-

¹⁶¹³ BOA, M.d., 75: 153/281 (1013/1604-1605).

¹⁶¹⁴ BOA, Ş.d., 14: 47, 178. Konargöçerlerin, yaylak kışlakları arasında konup-göçmeleri sırasında, yerleşik ahalinin ekin ve mallarına zarar vermemeleri, aksi halde konargöçerlikten men edilecekleri kanunnamelerde belirtilmesine rağmen (Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 7, s. 315) arşiv belgelerinde de sık sık dile getirilen aşiretlerin bu zararları karşısında, yerleşik ahalinin konargöçerlerden şikâyetçi oldukları görülmektedir (Armağan, "Osmanlı Devletinde Konar Göçerler", s. 142).

¹⁶¹⁵ Kara Gündüzlü Afşarı cemaatine mensup eşkıya, 1696 baharının ilk aylarında Kars-ı Zülkadriye Kazası'ndaki yerleşik halkın ekinlerini ve hububatlarını hayvanlarına yedirip mahvettikten sonra hayvan ve mallarını da yağmalayıp gasp etmişlerdir (Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 112-113, ves. 164 (Evahir-i B 1107/24.02-04.03.1696).

¹⁶¹⁶ Bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 11: 68/320.

¹⁶¹⁷ BOA, M.d., 100: 33/100; BOA, İ.E..DH., 1525 (03 B 1109/15.01.1698). Çepni oymağının bölgeye verdiği zararlar hakkında bkz. BOA, İ.E..DH., 839.

şattıkları Elbistan kazasındaki ekili yerleri ve köyleri tahrip ettikleri gibi yüzlerce insanı da katlettikten sonra 500 kadar kadın ve çocuğu tutup götürmüşlerdir¹⁶¹⁸. Sonuçta korku ve dehşetten perişan ve perakende olan halk, dağılıp yerini yurdunu terk edince kıtlık ve pahalılık ortaya çıkmıştır. Mahsuldar bir yörenin bile eşkıyalık faaliyetleri sonucu kıtlık felaketi ile karşı karşıya kaldığı böyle durumların oralarda yaşayan halk için ne kadar öldürücü bir darbe olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bazen tamamen yakılıp yıkılan yerleşim yerlerinin perişan olan ahalisi tekrar yerine gelmediğinden bu yerler sönüp tarihin karanlık sayfalarına gömülüp gidiyordu. Koçi Bey, IV. Murad'a takdim ettiği risalesinde, bunu, şu şekilde anlatır: "... mukaddema Anadolu ve Karaman vilayetlerinde Celâlî eşkıyası zuhur edip Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Maraş ve Haleb ve Şam ve Urfa ve Diyarbekir ve Erzurum ve Van ve Musul eyaletlerinde olan kura ve kasabatı garet ve yağma edüb nice memleketler harab ve yebab oldu. Urban ve Türkmen Taifesi dahi itaatten çıkub reaya fukarasına zulüm ve taaddiyi hadden efüz etmekle ol cihetten dahi nice köyler harab oldu. ... baki kalan memleketleri dahi zalememiz yakub reaya ve beraya perişan oldu."¹⁶¹⁹.

Şehirlere göre daha az korunaklı olan kır yerleşmelerinin eşkıyalık faaliyetlerinden etkilenmeleri köy halkının uğraş alanları ile doğrudan ilgilidir. Köyde yaşayanların ekseriyeti çiftçilikle uğraştıklarından ürettikleri ürünlere ve hatta can güvenliklerine yönelik eşkıyalıklar meydana geliyordu. Zaman zaman merkeze göreceli olarak uzak yerlerdeki köy, mezraa ve kasabalar yakılıp yıkılıyor, bütün ekinleri tahrip edilirken ürünleri ve hayvanları yağmalanıp talan ediliyordu¹⁶²⁰. Bütün bu eşkıyalıkları konu edinen çok sayıda arşiv belgesinin varlığını incelemeye esas dönem için göstermek mümkündür. Bunlardan en canlı bir örnek yukarıda bahsi geçen Kılıçlı Ekradı taifesinden olan eşkıyanın yaptıklarıdır. Bu şakiler, beş on sene boyunca Elbistan ve Ayntab taraflarındaki köylülerin hatta şehirdeki halkın ürettiği hububatı, bağ ve bahçelerinde ürettikleri mahsulleri, mal ve erzaklarını yağmalarken; ekin ve tüm hayvanlarını telef edip büyük zararlar vermişlerdir. Verdikleri zararlar bunlarla sınırlı kalmayan şakiler, 1712 senesinde aynı nahiyede dört kişiyi öldürürken beş köyü de yakmışlardır¹⁶²¹. 17. yüzyılın sonlarında Maraş çevresinde İlbeyli, Okçu İzzeddinli, Kılıçlı, Receblü Afşarı, Alcı ve

¹⁶¹⁸ BOA, Ş.d., 11: 286; BOA, M.d., 98: 214; Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 79.

¹⁶¹⁹ Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık*, s. 145.

¹⁶²⁰ Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 73: 95/218 (1003/ 1594-1595); MM. 8458: 268; BOA, M.d., 101: 23/72 (evahir-i C 1102 /21-30.03.1691); BOA, Ş.d., 28: 26/89 (evayıl-i C 1109/15-25.12.1697).

¹⁶²¹ BOA. C..DH., 257/12823.

Tacirli aşiretlerinin eşkıyalıkları sonucu yaklaşık yüz elli kadar köy yakılıp yıkılmıştır¹⁶²².

Sadece yerleşik halk değil isimleri sık sık yaptıkları eşkıyalıklar vesilesiyle merkez-taşra yazışmalarına yansıyan konargöçer taifeler de hem çeşitli grupların eşkıyalık hareketlerinden hem de zalim devlet yetkililerinin zulümlerine maruz kalmış, bunların can, mal ve hayvanlarına yönelik saldırılar, yağmalamalar ve katliamlar meydana gelmiştir¹⁶²³. Bu durum, aşiretlerin başlıca iktisadi faaliyeti olan hayvancılığın zarar görmesine, neticede perişan olan bu insanların dağılıp perakende olmalarına sebep olmuştur. Örneğin, Rakka'ya iskân edilen Receblü Avşarı ve İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinden Tacirli eşkıyası birlikte Kıllu cemaatinden Zeyneblü ve Bozdoğan aşiretleri mensuplarının evlerine saldırarak 16 adamlarını katlettikten sonra, 80.000 kuruşluk binnek hayvanı ile koyun ve keçilerini yağmalayarak götürmüşlerdir¹⁶²⁴.

Tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi¹⁶²⁵ Maraş'ta 17. yüzyıl başlarındaki karışıklıklar, göç hareketleri ve eşkıyalık olayları nedeniyle ticaret hayatı büyük bir darbe almış. Pazar kurulan mahaller eşkıyanın en uğrak yerleri olmuş¹⁶²⁶, ticaret yollarının güvenliği bozulmuş ve tüccarların can ve malları eşkıyanın tasallutlarına maruz kalmıştır. Eşkıyalık olaylarının daha çok cereyan ettiği mahaller şüphesiz yollar özellikle de ticaret kervanlarının geçtiği ana yollar olduğu gibi eşkıyadan en çok zarar gören grupların başında kervan¹⁶²⁷ ve yolcular gelmekteydi. Mesela Maraş'a yakın Pazarcık Ovası'nda bulunan Kılıçlı taifesine mensup bir kısım atlı eşkıya, Haleb'den başlayıp Aynatab ve Maraş üzerinden Malatya ve Sivas'a bağlanan ticaret yolunu kullanan tüccar ve yolculara gece gündüz demeden saldırıp, eşya ve hayvanlarını yağmalıyorlardı. Bu

¹⁶²² BOA, M.d., 111: 401/1377 (evâil-i Ra 1112 / 16-25.08.1700); BOA, MM.d., 8458: 232'den nakleden Halaçoğlu, *İskan Siyaseti*, s. 109.

¹⁶²³ Bazı örnekler için bkz. BOA, M.d., 79: 218/541 (17 S 1009 / 28.07.1600); BOA, M.d., 81: 92/205 (1025/1616); BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130; BOA, Ş.d., 2: 332/1282 (evâsıt-ı Z 1063 /02-11.11.1653); BOA, Ş.d., 1: 190/777 (Evahir-i Ş 1060/19-29.08.1650); BOA, Ş.d., 11: 402; BOA, Ş.d., 14: 20/93 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690); BOA, Ş.d., 14: 28/131 (Evasıt-ı L 1101/18-28.07.1690).

¹⁶²⁴ Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 114-115 ves. 239 (evâil-i R 1167 / 26.01-04.02.1754); Lekvanik Ekradı Aşireti eşkıyası, 1100/1689 yılında Hacılar Ekradı Kabilesinin evlerini basarak haksız yere iki kişiyi öldürüp 4.547 kuzusuyla birlikte koyunlarını, 53 davar, iki tay at, bir katır ve 800 kuruş nakitlerini almışlardı (BOA, Ş.d. 14: 181/724 (evâsıt-ı S 1102/13-22.11.1690). Aynı cemaatten bazı eşkıyanın Zamantı ve Elbistan kazalarında İlbeylî cemaatine yaptıkları zulüm için bkz. Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 64-5, ves. 119 (4 M 1020 / 19.03.1611).

¹⁶²⁵ Suraiya Faroqhi, "Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslar arası", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 2, s. 616.

¹⁶²⁶ Kınık Kazasındaki Pazar yeri olarak kullanılan ve Cuma kılınan İsneyn Pazarı'nın nasıl eşkıyanın mekanı haline geldiği hakkında bkz. BOA, MM.d., 9876: 140 (16 Ca 1104/23.01.1693); BOA, M.d., 135: 52.

¹⁶²⁷ Bir örnek için bkz. Karagöz, "Malatya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri", s. 201.

yüzden söz konusu kervan yolu, kapanma noktasına gelmişti¹⁶²⁸. Hem mesela, İlbeyli cemaatinden İblikoğlu İsmail ve etrafındaki eşkıya, Maraş'ta Bayezidoğlu'nun kapısı önünde yükleri ile yatan bezirgânı basarak adamlarını öldürüp, mallarını gasp etmişlerdir¹⁶²⁹.

3.2. Merkezî Hükümetin Maraş Sancağı'ndaki Gelir Kaynakları

3.2.1. Vergi Gelirleri

Devletlerin, toplumu ilgilendiren görev ve hizmetlerini düzenli yürütülebilmesi için başvurduğu yöntemlerden biri olan vergi, sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yere sahiptir. Aslında devletin gerçekleştirdiği kamu hizmetlerinin finansmanına vergiler aracılığıyla katılmak birey için yasalarla yüklenmiş bir ödevdir. Modern hukukta da devletin ve bireyin sorumlulukları bu çerçeveden değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kendisinden önceki Türk-İslam devletlerinden örnek alarak geliştirdiği vergi politikası, ülkenin tamamını kapsayacak değişmez bir politika değil, her bölgenin ırk, kültür, iklim, iktisadi ve içtimai şartlarını göz önüne alarak, çeşitli vergi kanunnamelerinin tertip edildiği esnek bir politikadır¹⁶³⁰.

Şehir hayatını ve ülke yönetimini yakından ilgilendiren, yöneticileri uğraştıran, yakınmalara, ayaklanmalara ve çeşitli yolsuzluklara neden olan bu vergiler grubunun nelerden ibaret olduğunu, nasıl saptanıp toplandığını belirtmeden, sancağın sosyal ve ekonomik yapısını ortaya koymak oldukça güçtür. Bu sebepten ötürü, bu bölümde inceleme dönemimizde merkezî hükümetin Maraş sancağından aldığı en önemli gelirler olan çeşitli şer'î ve avarız türü vergiler ile mukataa gelirlerinden bahsedilecektir.

3.2.1.1. Şer'î Vergiler

Osmanlı Devleti, vergi teşkil ve tahsil sistemini iki prensip üzerinde inşa etmiştir. Bunlardan birincisi İslam hukuku, diğeri ise örf hukukudur. Tekâlif-i şer'iyye vergi grubu (cizye, zekât, öşür, haraç) tamamen İslam hukuku esaslarına göre belirlenmiştir¹⁶³¹. Tekâlif-i örfiye vergi grubu (timar bedeli, avarız akçesi, bedel-i nüzul, zahire ba-

¹⁶²⁸ BOA, *Maraş Ahkâm Defteri*, Nu. 2, s. 179'dan nakleden Söylemez, "Maraş ve Çevresinde Eşkialık Hareketleri", s. 73. Bektaşlı cemaatinden Kürd Nebi ile İlbeyli cemaatinden İblikoğlu İsmail'in adları, bu dönemde, tüccar veya kervan soyucu olarak kayıtlarda sık sık geçmektedir (BOA, C.ZB., 71/3545 (29 S 1119 /01.06.1707).

¹⁶²⁹ BOA, C.ZB., 71/3545 (29 S 1119 / 01.06.1707).

¹⁶³⁰ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *DTCF Dergisi*, C. 5, S. 2 (1947), s. 189.

¹⁶³¹ Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307, s. 23.

ha, kürekçi bedeli, kaftan baha, menzil malı vesaire) ise tamamen geleneklere bağlı kalarak reaya üzerine yükümlenmiştir¹⁶³².

İlahi hukuka dokunmamak ve ona aykırı olmamak şartıyla şeriatın kendisine tanıdığı sınırlı yasama yetkisine dayanarak Osmanlı hükümdarının toplumun yararına koyduğu kurallar çerçevesinde şekillenen bu çeşit vergiler, her döneme, devlete ve toplumun ihtiyacına göre değişiklikler gösterebilmektedir¹⁶³³. Osmanlı devleti diğer Türk İslam devletleri gibi örfi vergileri hayata geçirirken dayanak olarak uzun süren savaşları ve şer'î vergilerin bu savaşların maliyetini karşılamaktan uzak olmasını göstermiştir. Büyük bir ordunun beslenmesi, donatılması ve savaşa hazır hale getirilmesi ayrıca donanmanın da ihtiyaçlarının karşılanması gibi zorunluluklar Devleti bu çeşit vergiler vücuda getirmeye mecbur bırakmıştır¹⁶³⁴. Bu vergilerin miktarı daha önceden genellikle kestirilememekte ve meydana gelen gelişmelere göre yürürlüğe girmektedir¹⁶³⁵.

Toplanacak vergilerin taksim ve tevzi işleri kazada görev yapan “*voyvoda, kadi, naip, şehir kethüdası, şehir âyanı, esnaf şeyhi veya kethüdalari, eşraf ve iş erleri*” gibi yöneticiler tarafından yapılmıştır¹⁶³⁶.

Maraş Sancağı'nda 16. yüzyıl boyunca düzenli olarak yapılan mufassal tahrirler, 17. yüzyılda yenilenmediğinden bu dönem için şer'î ve örfi vergilerin tafsilatlı olarak kaydedildiği Tahrir Defterlerine sahip değiliz. Dolayısıyla araştırma dönemimiz ile ilgili olarak inceleyebildiğimiz kaynaklardan Maraş Sancağı'ndan talep ve tahsil edilen bu tür vergilerin isim ve miktarları ile tarh, tahsil ve sarf usulleri hakkında tafsilatlı bilgiler elde edilememiştir. Ancak bazı belgelerdeki birtakım kayıtlardan 16. yüzyılda halktan istenen şer'î ve örfi vergilerin¹⁶³⁷ bu sırada da talep edildiği fakat klasik dönemdeki önemlerini kaybettikleri anlaşılmaktadır¹⁶³⁸. Bu başlıkta sancaktan talep ve tahsil edilen şer'î vergilerden cizye ve avarız-ı divaniye vergilerinden bahsedilecektir.

¹⁶³² İnalçık, “Raiyyet Rüsûmu”, s. 31-67; Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2003, s. 211-225; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II*, s. 182-202. Abdurrahman Vefik Sayın, “Osmanlı devletinde örfi vergilerin tamamının yaklaşık 97 adet olduğunu bunların isimlerinin bölgelere göre farklılık arz ettiğini kaydetmektedir” (*Tekâlif Kavaidi*, İstanbul 1328, s. 26).

¹⁶³³ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultanî ve Fatih'in Kanunları”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 2 (1958), s. 102-126.

¹⁶³⁴ Akdağ, *Türkiye'nin İçtimai ve İktisadî Tarihi I*, s. 517.

¹⁶³⁵ İnalçık “Raiyyet Rüsûmu”, s. 31-67.

¹⁶³⁶ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 10 (1986), s. 87-89.

¹⁶³⁷ 16. yüzyılda Maraş kazası halkından talep ve tahsil edilen şer'î ve örfi vergiler hakkında bkz. Solak, *Maraş Kazası*, s. 139-174.

¹⁶³⁸ Bir kısmının 17. yüzyılda artık mukataalaştırıldıkları bu tür vergilerin kısaca ve dolayısıyla zikredildikleri bazı kaynak için bkz. BOA, MM.d., 9496: 2; BOA, MM.d., 9486: 125; BOA, MM.d., 10144: 91

3.2.1.1.1. Cizye Vergisi

Osmanlı Devletinde gayrimüslimlerle ilgili düzenlemeler, İslam'daki "zimme" hukuku çerçevesinde şekillenmiştir¹⁶³⁹. Osmanlı Devleti'nin himayesinde bulunan gayrimüslimler, aynen Müslümanlar gibi istedikleri yerde oturma, dolaşma ve toplanma, inanç ibadet ve öğrenim hürriyetine ve mesken masuniyetine sahip olmuşlardır. Askerlik yapma mecburiyetleri olmayan gayrimüslimler; münhasıran Müslümanlardan alınan zekât gibi bazı vergilerden de muaf tutulmuşlardır. Zimmîler bir nevi muhtariyetten de faydalanmakta, davaları kendi hususi kanunlarına göre kendi dindaşları tarafından görülmüştür¹⁶⁴⁰. İşte gayrimüslimlerden belli şartları taşıyanlar¹⁶⁴¹, başta emniyet ve himaye olarak kendilerine sağlanan bu kadar avantaja karşılık devlete sadece *cizye* veya *baş vergisi* denilen senelik bir vergi vermekle yükümlü kılınmışlardır. Cizye'yi ödeyen gayrimüslimlerin; can, mal, namus ve inanç hürriyetleri, içeriden veya dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı devletin güvencesine alınmıştır¹⁶⁴².

17. yüzyıla ait incelediğimiz belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Hanefî Fıkıhına dayalı ve Osmanlı Devleti'nin kabul ettiği cizye ile ilgili sistem, Maraş eyaletindeki Ermeni, Yahudi ve diğer Hıristiyan gayrimüslim cemaatlerden talep edilen cizye vergisi konusunda da aynen uygulanmıştır. Bu uygulamada öncelikle hasta, sakat, işsiz ve dinî herhangi bir görevi olmayan 14-75 yaş arasındaki gayrimüslim erkek nüfus, iktisadi durumları dikkate alınarak zengin (âlâ), orta (evsat) ve fakir (edna) olmak üzere üç sınıfa (*esnaf-ı selase*) ayrılmış ve bu üç sınıftan farklı miktarlarda cizye talep edilmiştir¹⁶⁴³. Bu şekilde tahakkuk ettirilen Maraş Sancağı'na ait cizyeler, ya merkez hazinesi adına görevlilerce doğrudan toplanmış ya da iltizam usulü ile tahsil edilmiştir. Ancak 15 yaşın

Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 770, 773; Akgün, *a.g.t.*, s. 189-90; BOA, Ş.d., 8: 487/2371 (Evail-i S 1084/07-17.06.1673).

¹⁶³⁹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s.7-8; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s.19-20; Yavuz Ercan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar", *Belleten*, C. LV, S. 213 (1991), s. 372.

¹⁶⁴⁰ Bahaeddin Yediylidiz, "İslam Hukukunda Zimmîlerin Yeri", *Türk Kültürü*, S. 290, C. 25, s. 33.

¹⁶⁴¹ Osmanlı Devleti'nde cizye mükellefiyet ve muafiyet şartları hakkında bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Rüsûmlar", *AÜ DTCF Dergisi*, C. 5, S. 5 (1947), s. 495; Halil İnalçık, "Cizye (Osmanlılarda Cizye)", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45.

¹⁶⁴² Cizye hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 42-45; İnalçık, "Cizye", s. 45-48; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. V, İstanbul 1969, s. 97-100; Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye", (Çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, C. 7, S. 32, s. 598-652.

¹⁶⁴³ Nedkoff, *a.g.m.*, s. 621; Ercan, "Gayri Müslimlerin Ödediği Vergiler", s. 371-3; BOA, MM.d., 3486: 10 (1102/1690-1).

üstündeki bütün yetişkin erkeklerden şahıs başına toplanması gereken cizyenin, zaman zaman hane başına ya da grup halinde (*ber vech-i maktu*) toplandığı da vakidir¹⁶⁴⁴.

Maraş sancağında sakin olan gayrimüslimler yerlerini değiştirseler de cizyelerini eskiden ödedikleri yerlere ödemeye devam ederlerdi. Örneğin Elbistan'ın bazı köylerinden Ayntab şehrine göç eden bazı Hıristiyan tebaa, cizyelerini eskiden olduğu gibi Maraş Kalesi dizdarı Mehmed Ağa'ya ödemeye devam etmişlerdir¹⁶⁴⁵.

Maraş cizyesinin çoğunlukla tek başına tahsil edildiği, bazen de başka vergi kalemleri ile birleştirilerek mukataa haline getirildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Maraş cizyesi maktu, 1034/1625 yılında İfraz-ı Zülkadriye Adet-i Ağnam Mukataası ve bennak resmi ile birleştirilerek yıllık 90.000 akçelik bir mukataa oluşturulup Mustafa Mehmed'e tevcih edilmiştir¹⁶⁴⁶. Yine aynı şekilde 1072/1662 senesine ait Elbistan kazası cizyesi, Elbistan ve Zamantı çift resimleri ile birlikte yıllık 900 tam kuruşluk, bir mukataa oluşturmaktaydı. Maraş sakinlerinden Ahmed Efendi tarafından iltizama alınan bu mukataanın gelirinin bir kısmı Maraş Kalesi askerlerinin maaşlarına ayrılmıştır¹⁶⁴⁷.

Emin ve mutemet kimseler arasından seçilen cizye tahsildarlarına “*cizyedar*” denilmiştir¹⁶⁴⁸. *Cizyedarlar*, *kadı*, *voyvoda*, *karabaş* ve *cizye zabitanı* gibi mahalli idarecilerle işbirliği yaparak kendisine merkezî hükümetçe verilen emr-ü defter ve talimatlar doğrultusunda reayadan cizyelerini toplar ve bunları hazineye teslim ettikten sonra kaim adında bir belge alırlardı. Bu arada merkezden gönderilen emirlerle yetkililer, verginin vaktinde¹⁶⁴⁹ ve eksiksiz toplanılması¹⁶⁵⁰, ehl-i örf'ün halka adalet üzere davranması¹⁶⁵¹, sakat, kadın, çocuk, işsiz, işe yaramayan ve cizye evrakını ödemiş kişilerden tek-raren cizye talep edilmemesi¹⁶⁵² gibi hususlarda uyarılmışlardır¹⁶⁵³. İncelediğimiz arşiv belgelerinden 17. yüzyılda Maraş cizyesini tahsil edenlerden bazılarının isimlerini öğrenebiliyoruz. Mesela, Cizyedarlık görevini 1105/1694'te Ahmed Ağa¹⁶⁵⁴, 1106/1695'de

¹⁶⁴⁴ BOA, MM.d., 300: 5.

¹⁶⁴⁵ Koçak, *a.g.t.*, s. 228.

¹⁶⁴⁶ BOA, MM.d., 300: 5.

¹⁶⁴⁷ BOA, MM.d., 4887: 73 (Gurre-i M 1072/21.08.1661).

¹⁶⁴⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 136.

¹⁶⁴⁹ BOA, C..ML., 23230; BOA, C..ML., 23229.

¹⁶⁵⁰ BOA, C..ML., 693.

¹⁶⁵¹ BOA, C..ML., 25895; BOA, C..ADL., 4493.

¹⁶⁵² BOA, C..ML., 23264; BOA, C..ADL., 4382; BOA, C..ML., 23260.

¹⁶⁵³ BOA, İ.E..VKF., 7597 (23 M 1123/13.03.1711).

¹⁶⁵⁴ BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13744.

İbrahim Ağa¹⁶⁵⁵, 1107/1696'de Mustafa Çelebi¹⁶⁵⁶, 1108/1697'de Seferzade Ahmed'in kethüdası Ahmed Ağa¹⁶⁵⁷, 1112/1700'de Salih Ağa¹⁶⁵⁸, 1115/1703'te Ömer Bekir¹⁶⁵⁹, 1120/1708'de Maraş Valisi Rişvanoğlu Halil Paşa'nın görevlendirdiği Derviş Ağa¹⁶⁶⁰, 1128/1716'da da Rişvanoğlu Mehmed Paşa¹⁶⁶¹ yerine getirmiştir. Başka bir belgeden anlaşıldığına göre 1110/1699 senesinde bu görevi üstlenen Osman Ağa, Maraş cizyesi malından zimmetinde kalan 30 kese akçenin Kayseri sancağındaki bazı zekâtlardan tahsilini polîçe etmişti¹⁶⁶².

Maraş kadısına cizye toplanması hususunda merkezden emirler gönderildiği gibi başka eyalet beylerbeylerinden de buyrulduklar gönderilmiştir. Örneğin, B 1012/12.1603 tarihinde, Diyarbakir valisi Osman Paşa tarafından Haleb ve Maraş eyaletlerindeki kadılara gönderilen emirlerde, aslında Diyarbakir eyaleti haraçgüzar keferesinden perakende olup Haleb, Maraş vesaire kazalarda sakin olan kefereden cizye tahsili için görevliler tayin edildiği bildirilmiştir. Her neferden 140 Osmanî toplayıp Amed hazinesine teslim etmeleri hususunda tayin edilen bu görevlilere gerekli desteği vermeleri istenmiştir¹⁶⁶³.

Maraş sancağındaki gayrimüslimlerden tahsil edilen cizye çoğunlukla doğrudan devlet hazinesine aktarılırken bazı kereler bu paranın bir kısmı veya tamamı yine merkezî hükümetin emirleri doğrultusunda başka bir harcama kalemine havale edilmiştir. Örneğin, Osmanlı merkez hazinesine 1622 yılında Maraş Sancağı'ndan Hıristiyan gayrimüslimlerden 14.559 akçe cizye geliri girişi olmuştur¹⁶⁶⁴. Maraş Eyaleti'ndeki gayrimüslimlerin 1113/1701 senesine mahsuben ödedikleri 14 yük 22.626 akçelik (160 akçe kur hesabıyla 8891 esedi kuruş ve 16 Mısırî para ve 2 akçe) cizye malından 8.891 esedi kuruş ve 50 paralık kısmı 1112/1700 yılındaki Hac organizasyonunda Mir el-Hac yani Hac emiri olan Şam beylerbeyi Vezir Hasan Paşa'nın ve hacıların masraf ve mü-

¹⁶⁵⁵ BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13760: 6.

¹⁶⁵⁶ BOA, D.,CMH.d., 26670: 3.

¹⁶⁵⁷ BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13760: 2.

¹⁶⁵⁸ BOA, İ.E..AS., 36/3607 (10 B 1112/21.03.1700).

¹⁶⁵⁹ Kardeşi Seyit Ali de Karaman eyaleti cizyesinin tahsili için görevlendirilmiştir. Seyit Ömer Bekir'in ölümü üzerine mirîye olan borçlarına karşılık merhumun İstanbul Astarıcılar Hanı ile evinde mevcut olan ve açık artırma ile satılan eşyalarının listesi ve tutarları için bkz. BOA, D.BŞB.d., 26420 (22 S 1118/05.06.1706; BOA, İ.E..AS., 84/7579 (1116/1704).

¹⁶⁶⁰ BOA, MM.d., 7076 : 92.

¹⁶⁶¹ BOA, MM.d., 3890: 6. Rişvanoğlu Mehmed Paşa, bu sıralarda Maraş ve çevresindeki Hristiyanların ödedikleri 29.850 esedi kuruşluk cizye malının tahsili ile birlikte aynı zamanda Maraş Eyaleti avarız ve nüzul bedellerini toplama işini de deruhte etmiştir (BOA, MM.d., 3890: 15).

¹⁶⁶² BOA, İ.E..DH. 1525 (27 B 1110/29.01.1699).

¹⁶⁶³ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 10, s. 40'tan nakleden Koçak, a.g.t., s. 224.

¹⁶⁶⁴ İpcioğlu, a.g.t., s. 101.

himmatı için ayrılmıştır. Aynı belgeye göre Devlet, cizyeyi halktan tahsil ederken resmî kuru her esedi kuruş için 160 akçe olarak hesap etmekte, hazineden herhangi bir masraf için para çıkışı yaparken de kuru bu kez her esedi kuruş için 120 akçeden hesaplamıştır. Bu aradaki farkı da “*sa’y-i hazine*” diye hazineye ek gelir olarak aktarmıştır. Bu örneğimizde 14 yük 22.626 akçenin 3 yük 55656 akçelik (her kuruş başına kırk akçe olarak) bir meblağ hazineye aktarılmış, Vezir Hasan Paşa’ya da 10 yük 66770 akçe (120 akçe kur hesabıyla 8891 esedi kuruş ve 16 Mısırî para ve 2 akçe) verilmiştir¹⁶⁶⁵. Aynı şekilde Maraş Sancağı’na bağlı kazalarda sakin ehl-i zimmet Yahudi ve Hıristiyan taifelerinin 1116/1704 senesinde ödedikleri cizye malından 166.734 akçelik¹⁶⁶⁶ kısmı Bozca Ada Kalesi’nin muhafazasında olan 106 nefer yeniçerinin 1115/1703 yılının altı aylık maaşlarına harcanmıştır¹⁶⁶⁷. 17. yüzyılının sonlarından itibaren Maraş cizyesi malından şehirdeki Bağdadiye-i Kübra Medresesi’ne 6.725 akçe, Alauddevle Bey Vakfına bağlı Alauddevle Bey Medresesi ve İmareti için ise senelik 14.400 akçelik bir gelir aktarılmaktaydı¹⁶⁶⁸. Başka bir arşiv belgesine göre ise 17 N 1107/20.04.1696 tarihinde Maraş livası ve çevresinin cizye malından 300.000 akçelik (2.500 kuruş’a eşdeğer) kısmı İstabl-ı âmirenin (saray ahır) sefer masraflarına ve mühimmat giderlerine ayrılmıştır¹⁶⁶⁹. Bu tarihlerde Maraş Sancağı’nın Zeytun ve Fırnıs nahiyelerinin karyelerinde oturan zimmîlerin cizyeleri, ispenç vergileri ile birlikte Mahmud Hüdayi Efendi mülhakatından aslen Maraşlı Halil Paşa ve Mehmed Paşa tarafından kurulan vakıfların masraflarına vakfedilmişti¹⁶⁷⁰.

18. yüzyılın başlarında Maraş, Malatya ve Ayntab livalarından 600’ü âlâ, 4.800’ü evsat ve 600’ü edna olarak toplam 6.000 adet kişiden 3.600.000 akçelik cizye vergisi alınmaktaydı. Bu gelirden Maraş Bağdadiye-i Kübra Medresesi’ne ve Elbis-tan’daki Ali Bey Camii’ne de hisse ayrılmaktaydı¹⁶⁷¹.

¹⁶⁶⁵ BOA, İ.E..DH., 1839 (17 R 1112/01.10.1700); BOA, İ.E..AS., 36/3607 (10 B 1112/21.12.1700).

¹⁶⁶⁶ Aynı belgeye göre bu meblağ, her kuruş 125 akçe kuru üzerinden 1389 esedi kuruş ve 18 Mısırî para etmekteydi.

¹⁶⁶⁷ BOA, İ.E..AS., 84/7579 (1116/1704-5).

¹⁶⁶⁸ Özellikle Yenice Kale nahiyesindeki Hristiyanların cizyelerinin yarısı buraya vakfedilmişti (BOA, İ.E..VKF., 7597; BOA, İ.E..VKF., 44/5046; BOA, İ.E..VKF., 5048; BOA, İ.E..VKF., 44/5047; BOA, İ.E..VKF., 68/7363; BOA, İ.E..VKF., 68/7362; BOA, İ.E..VKF., 68/7364).

¹⁶⁶⁹ BOA, D.CMH.d., 26670: 3 (1108/1696-7).

¹⁶⁷⁰ BOA, İ.E..VKF., 31/3616 (23 Ra 1112/07.09.1700); BOA, İ.E..VKF., 48/5296 (2 Za 1116/26.02.1705); BOA, İ.E..VKF., 49/5419 (07 Ş 1118/14.11.1706).

¹⁶⁷¹ BOA, MM.d., 7076: 92 (1120/1708); BOA, D.CHM.d., 26718: 7 (1125/1713). 1120/1712 yılına ait başka bir Maliye Defteri kaydına göre bu livalardaki Hristiyan ve Yahudilerin toplam 6.000 adet cizye mükellefinin 3.780.000 akçelik (12.600 dinara karşılıktır.) cizye vergisini Maraş mutasarrıfı Rışvanoğlu Halil Paşa’nın adamları İsmail ve Derviş Ağalara ödediği anlaşılmaktadır (BOA, MM.d., 22340: 17).

3.2.1.2. Avarız-ı Divaniye Türü Vergiler

*Avarız*¹⁶⁷² veya *avarız-ı divaniye*, yukarıda değinildiği üzere tekâlif-i örfiye adıyla Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilânına kadar olağanüstü hallerde ve özellikle savaş masraflarını karşılamak için, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye zorunlu tutulduğu her türlü hizmet, eşya veya para şeklindeki tekâliftir¹⁶⁷³.

Avarız-ı divaniye denen vergiler çok yönlü ve çeşitliydi. Askerin geçeceği yollar boyunca tesis edilen menzillere belirlenen çeşit ve miktarda zahire satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemesi ile arpa, saman gibi çeşitli ihtiyaç maddelerini tedarik ederek nakletmek, gerektiğinde amele, araba, hayvan bulmak, kürekçi, azap, cerâhor, kavas isimleri altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar yapmak ve avarız akçesi ya da avarız bedeli akçe ile seferin masraflarına iştirak etmek bu vergilerin belli başlıları idi¹⁶⁷⁴. Osmanlı vergi ıstılahında *salgun* ya da *salma* olarak da adlandırılan tüm bu vergileri, aynî olarak alınan, hizmet olarak talep edilen ve bedel olarak alınanlar diye gruplandırmak da mümkündür¹⁶⁷⁵. Bu grup vergilerden avarız vergisi daha çok nakit olarak alınırken, nüzul ve sürsat ise buğday, un, yağ şeklinde aynî olarak tahsil edilirdi¹⁶⁷⁶.

16. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin içine girdiği büyük mali kriz, paranın değeri ile oynanması gibi bir takım yüzeysel tedbirlerle atlatılmayacak duruma gelmiştir. Bu arada mali ve askerî sistemin temeli sayılan klasik tımar sistemi çözüldükten iltizam sistemi yaygınlaşmıştı¹⁶⁷⁷. Osmanlı yönetimi, mali ve askerî sisteminde yaptığı bu değişim çerçevesinde, hazine gelirlerini artırmak maksadıyla, büyük bir bölümü, aynî ödentilerden oluşan avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergileri, olağanüstü hallerde toplanan vergiler halinden çıkartarak, büyük bölümü her yıl düzenli olarak toplanan nakdî vergiler haline dönüştürdü¹⁶⁷⁸. Osmanlı mali mekanizmasının yeni şartlara in-

¹⁶⁷² Avarızın mahiyeti, tarh, tahakkuk ve tahsil usulü ve bu konu ile ilgili daha geniş malumat için bkz. Ömer Lütfü Barkan, "Avarız", *İA*, C. 2, İstanbul 1993, s. 13-19; Halil Sahillioğlu, "Avarız", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s.108-109; Süleyman Demirci, "Collection of Avarız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700", *Belleten*, C. 69, S. 256 (Aralık 2005), ss. 897-912; Özen Tok, Kayseri Kadı Sicillerindeki Avârız ve Avârızhâneler ile ilgili Belgeler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1655-1660) , *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri 2000, ss. 487-511.

¹⁶⁷³ Barkan, "Avârız", s. 13.

¹⁶⁷⁴ Barkan, "Avârız", s. 14. Avarız ile karşılanan masraflar için bkz. Barkan, "Avârız", s. 15-17; Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", s. 37.

¹⁶⁷⁵ İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 49.

¹⁶⁷⁶ Sahillioğlu, "Avarız", s.108-09.

¹⁶⁷⁷ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, 6, Louvain 1980, s. 283-337.

¹⁶⁷⁸ 1593-1606 yılları arasında devam eden savaşların etkisiyle III. Mehmed döneminde (1595-1603) her yıl toplanmaya başlanan avarız vergisinin 1620-1621 yıllarında tamamlanmış olan yıllık vergiye dönüşüm süreci ile ilgili tafsilat için bkz. Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and*

tibak programında önemli bir yer işgal eden bu dönüşüm, aynı zamanda avarız vergisinin kapsamında ve tarh usullerinde de kendini göstermiştir. 16. yüzyıl sonlarında hazinenin nakit ihtiyacının karşılanabilmesi için mümkün olduğunca muafiyetlerin kapsamı daraltılırken vergi yükümlülüğünde “*emlak ve arazi sahibi*” olma esas ölçü olarak belirlenmiştir¹⁶⁷⁹. Avarız-nüzul teşekkülünde yaşanan bu dönüşüm kapsamında dikkati çeken bir diğer önemli değişim de verginin tarh usulünde olmuştur. Bilindiği üzere *avarızhane*¹⁶⁸⁰ tabiri, 15. ve 16. yüzyıllarda gerçek hane veya yetişkin erkek (nefer) tabiri ile eşanlamlı olarak kullanılırken, 17. yüzyıldan itibaren “*birden fazla gerçek hane veya vergi veren mücerretten müteşekkil bir vergi birimi*” olarak anlam değişikliğine uğramıştır¹⁶⁸¹. Bundan sonra Devlet, avarız vergisini, değişen şartlara ve ihtiyaçlara göre büyüklüklerini zaman zaman yeniden tespit etmek imkânına sahip olduğu avarızhane üzerinden tahsil etmek yoluna gitmiştir.

3.2.1.2.1. Avarız Vergisi/Akçesi

Başta aynı olarak da tahsil edilen ve IV. Murad devrinin sonuna doğru yıllık nakdî vergi şeklini alan ve *avarız akçesi* de denilen avarız vergisi, daimî olmakla kalmayıp üstelik daha da ağırlaşmıştır¹⁶⁸². Esasen, avarız vergisi fevkalâde durumlarda alınan vergiler olmasına rağmen, artarda yapılan savaşların¹⁶⁸³ hazineye getirdiği ağır yük-

Financial Administration in the Ottoman Empire, 1560–1660, Leiden: Brill, 1996, s. 93-94; Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 35-36; Bruce Mc Gowan, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü (1600-1830)”, *VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara 1981, s. 1327-1328; Sahillioğlu, “Avârız”, s. 108.

¹⁶⁷⁹ Güçer, *a.g.e.*, s. 71; Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy*, s. 157-179.

¹⁶⁸⁰ “*Avarızhanesini*”, Osmanlıda belli sayıda gerçek hanelerden oluşan “vergi ünitesi” şeklinde tarif etmek mümkündür. Avarızhanesi, beldenin zenginliğine, halkın şehirli, köylü, göçebe ve muhacir olup olmadığına, dükkân ev ve tarla miktarına ve nihayet zamanın ve vaziyetin icaplarına göre, 3, 5, 10, 15 hatta 20-30 hane veya vergi mükellefi mücerretlerden teşekkül etmekteydi (Barkan, “Avârız”, s. 15). Bir avarızhanesinin kaç gerçek haneye tekabül ettiği bölgeden bölgeye değişmektedir. Lütfi Güçer’in tespitlerine göre, 1606’da Alâyi’de 3 gerçek hane bir avarızhanesi, 1643’te Konya, Niğde, Beyşehir ve Aksaray sancaklarında 10 gerçek hane bir avarızhanesi, 1709’da Karahisar-ı Sahip kazasında 4-5 gerçek hane bir avarızhanesidir (Güçer, *a.g.e.*, s. 70-73). Avarız hane sayıları bir belde de zamanla azalma olmaktadır. Bu azalma sebeplerini Bruce Mc Gowen, demografik değişimler, halkın mali gücünün zayıflaması veya hane sayısının tespitinde vergi kıstaslarının değişmesinden mi meydana geldiğini tartışmaktadır (Mc Gowen, “Avarız-Nüzul Teşekkülü”, s. 1327-1331).

¹⁶⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Çakar, *a.g.e.*, s. 3; S. Demirci, “Complaints About Avarız Assessment and Payment in the Avarıztax system”, p. 443-444; Emecen, *Manisa Kazası*, s. 123-24.

¹⁶⁸² Mc Gowan, “Avarız-Nüzul Teşekkülü”, s. 1327-1328.

¹⁶⁸³ Nitekim 1645’te başlayan Girit Savaşı 25 yıl devam ederek ancak 1669’da sonuçlandı. Yüzyılın ortasında baş gösteren Erdel İsyanı, yıllarca devleti uğraştırdığı gibi sonunda Osmanlı Devleti ile Avusturya’nın savaşmasına sebep oldu (1663). Lehistan ile 1672 yılında başlayan savaş, 1676’ya kadar devam etti. 1678- 1681 arasında Ruslarla yapılan savaşın ardından, 1683 yılında Avusturya ile yeniden başlayan savaş, diğer devletlerin de katılımıyla daha da büyüyerek, art arda gelen yenilgilerin sonucunda 1699’da Karlofça Anlaşması ile sona erdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara 1983, s. 326 vd.

ler¹⁶⁸⁴, zamanla onu da normal vergiler haline getirmiştir. Hatta bu vergilerin bir kısmı, bütçe açıklarının kapatılması için düzenli vergiler gibi tarh ve tahsil edilmiştir¹⁶⁸⁵. Avarız vergisi ancak Tanzimat'la birlikte kaldırılabilmiştir¹⁶⁸⁶.

Merkezden avarız vergilerinin toplanması ile ilgili olarak gönderilen fermanlarda en çok kullanılan “*mevkûfât defteri mucibince*” tabiriydi, zira vergi hanelerinin adedi mevkûfât dairelerinin icmal defterlerinde liva ve kaza esas üzerine kayıtlıydı¹⁶⁸⁷. Belgelerdeki irsal olunan mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sureti mucibince ifadesiyle merkezde bulunan defterlere ilaveten kaza mahkemelerine bu defterlerin bir suretinin de gönderildiği ve işlemlerin bu defterler esas alınarak yapıldığı görülmektedir¹⁶⁸⁸.

Avarızhane Tahrir Defterlerinde Müslim-gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın¹⁶⁸⁹ muaf olanlar¹⁶⁹⁰ ile emlak ve evi olmayanlar çıkarıldıktan¹⁶⁹¹ sonra geri kalan aile reisleri ve aileye kazanç sağlayabilecek durumda olan erkek fertleri esas alınarak¹⁶⁹² köy veya mahalle nüfusu tespit edildikten sonra bölgenin sosyoekonomik durumuna göre belirli sayıda gerçek hane bir avarızhanesi olarak kaydedilirdi.

Devlet, herhangi bir sebepten dolayı ihtiyaç duyduğu para ya da malların yekûnunu tespit ettikten sonra, bu yekûnu memleketin umum avarızhanesi adedine tak-

¹⁶⁸⁴ Bu savaşların, Osmanlı merkezî hazinesine getirdiği yük, sürekli artan bir oranda bütçe açığına sebep olmuştur. Yayınlanmış bu bütçe örneklerinden bazıları için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “1070-71 (1660-61) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XVII, S. 1-4, İstanbul, 1960, s. 304-317; Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, S. 1-2, İstanbul, 1969, s. 304-317.

¹⁶⁸⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, s. 539. Bir Ruznamçe Defteri kayıtlarına göre 1622 yılında Maraş eyaletine bağlı sancakların kazalarına ait avarızhanelerden 45.901 akçesi Maraş Sancağına ait olmak üzere toplam olarak 264.537 akçelik bir meblağ hazineye gelir olarak girmiştir (BOA, KK.d., 1696'dan nakleden Mehmet İpçioğlu, *Bir Osmanlı Bütçesi Örneği 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 81, 101, 279-281.

¹⁶⁸⁶ Sahillioğlu, “Avarız”, s.108-109; Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 539.

¹⁶⁸⁷ Mc Gowan, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü”, s. 1329.

¹⁶⁸⁸ BOA, C..ML., 15521 (20 B 1124/23.08.1712). Avarız ve nüzul vergilerinin tarh ve tahsili konusunu arşiv belgelerine göre Karaman eyaleti örneği üzerinde analiz ve tahkik eden bir çalışma için bkz. S. Demirci, “Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire”, ss. 539-565.

¹⁶⁸⁹ Hava Selçuk, “Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avâriz, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24 (2008/1), s. 164.

¹⁶⁹⁰ Askerîye ve ilmîye sınıf mensupları, çeşitli idari hizmetleri ifa edenler, yuvacı, kayacı, çadırcı, derbentçi, köprücü, çeltikçi, menzilci gibi bazı sınıflar ile kereste, zift, yelken bezi, ok, yay, saray mutfağı için çeşitli yiyecek, yeniçeri çuhası gibi aynı mükellefiyetler vermek yükümlüğünde olanlar, ayrıca serhat bölgelerinde bulunanlar, vakıf reayası ve körlük, delilik, düşkünlük gibi bedenî sakatlıkları olan kimseler avarızdan muaf tutulmuşlardır. Ancak 1620'lerden itibaren bu vergiden muaf tutulanların sayısı oldukça azaltılmıştır. Muafiyet meselesi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Barkan, “Avâriz”, s. 14-16; Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 37-38; Sahillioğlu, “Avarız”, s. 108; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 370; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi II*, s. 91-94.

¹⁶⁹¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi II*, s.197.

¹⁶⁹² Göyünç, “Hane Deyimi Hakkında”, s. 332

sim eder ve her mıntıkanın kadısına hükümler göndererek, o mıntıkadaki avarızhanelerine göre hesaplanmış miktarlarda avarız-ı divaniyenin toplanmasını emrederdi. Bu suretle üzerine para, arpa, saman veya herhangi bir hizmet salınmış olan halk, neticede, gücü nispetinde *âlâ*, *evsat* ve *ednâ* olarak, muhtelif derecelerde teklife iştirak ettirilirdi¹⁶⁹³. Avarızhanelerine dâhil olan gerçek haneler veya vergi mükellefi mücerretler, Müslim ve gayrimüslim ayırımı yapılmaksızın kendilerine dağıtılan vergiyi aralarında paylaştıktan sonra nakit olarak öderlerdi¹⁶⁹⁴. Bazı zengin hayırseverler, hayır kazanmak maksadıyla nakit veya gayrimenkullerini, mahalledeki Müslim ve gayrimüslim farkı gözetilmeksizin bu vergiyi ödemekte zorluk çeken avarız mükelleflerine yardım etmek amacıyla vakfederlerdi. Bu tür verginin talep edilmediği zamanlarda, geliri kamu yararına kurulmuş okul, su, köprü, çeşme gibi tesislerin ihtiyaçları için sarf edilen ve mahallenin sandığı mesabesindeki bu vakıflara *avarız vakfı* denilirdi¹⁶⁹⁵.

Maraş Eyaleti avarız sistemi dahilinde Doğu Anadolu ve Suriye ya da Osmanlı mali ıstılahında “*Eyalat-ı Saire*” içinde yer alıyordu. Bu terim İstanbul’a akması beklenen gelir miktarı açısından bu eyaletlerin tali konumunu yansıtıyordu. Başka bir deyişle, payitahttaki avarız defterlerinde kayıtlı üç vergi havzası arasında en düşük vergi kotaları Eyalat-ı Saireye aitti¹⁶⁹⁶.

Avarız vergisinin tahsili doğrudan devlet tarafından gönderilen memurlar vasıtasıyla yapılmaktaydı¹⁶⁹⁷. Yetkili memurlar, bu görevi yerine getirirken, her bir avarızhanesinden *mübaşir maişeti* adı altında maaşları için de bir ücret almakta idiler¹⁶⁹⁸.

İncelenen belgelerden Maraş avarız akçelerini tahsil eden kimselerden bazılarının isimleri tespit edilmiştir. Nitekim Maraş avarız akçeleri, 1043/1633-4’te ulufecilerden Nasuh Abdullah¹⁶⁹⁹, 1056/1646’da Ayaszade Mustafa Ağa’nın adamlarından Ab-

¹⁶⁹³ Barkan, “Avarız”, s. 15.

¹⁶⁹⁴ Bir örnek için bkz. BOA, Ş.d., 29: 326/1433 (Evahir-i Ca 1110/25.11-05.12.1698).

¹⁶⁹⁵ Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109; Sahillioğlu, “Avârız”, s. 109; Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, s. 171-172. Maraş şehrindeki bazı avarız vakfı örnekler için bkz. Yıldız, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁶⁹⁶ Bir örnek için bkz. BOA, KK.d., 2614: 40.

¹⁶⁹⁷ 17. yüzyılın ikinci yarısında bu vergiyi toplayan ve askerî zümreden olduğu düşünülen kişilere “ağa” unvanı verilmekteydi (S. Demirci, “İltizam (tax-farming) in the Avarız-tax Sytem”, s.160-1).

¹⁶⁹⁸ Bu ücret, çalışma dönemimizde Maraş Sancağında genellikle avarızhane başına 50 akçe olarak talep edilmişti (BOA, İ.E..ML., 1673). Bu ücretin dışında “*kitabîye*, *hidemaiye*, *mahkeme harcı vs.*” adlarla başka bir istekte bulunulmaması hususunda görevliler sıkı sıkıya tembih ve ikaz edilerek Devletin bu husustaki hassasiyeti vurgulanmıştır (Güner, *a.g.t.*, s. 129-30). Mübaşir ücreti 1650-1700 yılları arasında Kayseri Livasında da ortalama 50 akçe olarak alınmıştır (Selçuk, *a.g.m.*, s. 173-174). 17. Yüzyılda Karaman Eyaleti’ndeki kazalarda avarızhane başına farklı miktarlarda alınan mübaşiriye ücretlerini karşılatırmak için bkz. S. Demirci, “Avârız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire”, s. 573.

¹⁶⁹⁹ BOA, MM.d., 4952: 52-53.

durrahman Çelebi¹⁷⁰⁰, 1058/1648 yılında Sipahioğullarından Mehter Hüseyin Çelebi¹⁷⁰¹, 05 C 1060/05.06.1650 tarihinde İsmail Ağa¹⁷⁰², 1058/1648-9, 1059/1649-5, 1062/ 1651-2 senesinde Ilgın sakinlerinden zaim Şatır Ahmed Ağa¹⁷⁰³, 1072/1661-2¹⁷⁰⁴ ve 1073 /1662-3¹⁷⁰⁵ yıllarında Matbah-ı Amire emini Yusuf Efendi tarafından deruhte ve tahsil edilmiştir. 1100/1688-9 yılında Maraş avarız mallarının tahsili görevi, Anadolu'da müfettiş olan Vezir Hüseyin Paşa'nın üzerinden alınarak Maraş Valisi Osman Paşa'ya tevcih edilmiştir¹⁷⁰⁶. 1108/1696-7 yılında Sivas, Karaman, Adana eyaletleri ile Ankara, Sultanönü, Kengiri, Karahisar-ı Sahib gibi livaların bedel-i sürsat, bedel-i nüzul ve avarız vergilerinin tahsili görevi önce Maraş valisi Hüseyin Paşa'ya, onun ölümünden sonra da Maraş valisi Osman Paşa'ya verilmiştir¹⁷⁰⁷. Aynı yıl Malatya ve Karahisar-ı Sahib livaları avarız akçeleri ile birlikte İstabl-ı Amire mühimmatı için tayin edilen Maraş avarız bedellerini tahsil etmek üzere Arpa Emine Mustafa Efendi görevlendirilmiştir¹⁷⁰⁸. Maraş Sancağı'nın 1120/1708-9 senesine ait 4.973,5 kuruşluk avarız ve nüzul malları, Basra'da yapılacak olan Fırkateler için Maraş ve Behisni taraflarındaki dağlardan kesilecek kerestelerin kesim ve nakil ücretleri için kullanılmak üzere Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa'ya havale edilmiştir¹⁷⁰⁹. 1128/1715-6 senesine ait 4.745 esedi kuruşluk Maraş livasının avarız ve nüzul bedellerinin tahsili işini, Maraş ve çevresindeki Hıristiyanların cizyelerini de üstlenen Rişvanoğlu Mehmed Bey deruhte etmişti¹⁷¹⁰.

Tahsildar memur idarecilere gönderilen fermanlarda halktan alınan akçenin *halisü'l-ayar akçe* olması, ayarı düşük, züyuf, kızıl ve kırkık akçe olmaması, eğer halk vergisini kuruş ile ödeyecekse bunun esedi ve kâmil kuruş veya zolatanın akçe cinsinden yine fermanla belirtilen değerleri üzerinden alınması emredilmiştir¹⁷¹¹. Osmanlı

¹⁷⁰⁰ BOA, MKF.d., 27471: 2.

¹⁷⁰¹ BOA, KK.d., 2614: 40 (28 S 1058/28.03.1648).

¹⁷⁰² BOA, MM.d., 1980: 48.

¹⁷⁰³ BOA, MM.d., 3844: 49; BOA, MM.d., 3835: 55-56; BOA, MM.d., 3832: 51.

¹⁷⁰⁴ BOA, MM.d., 3157: 51.

¹⁷⁰⁵ BOA, MM.d., 3748: 9. Başta matbah Emine Yusuf Efendi'ye ferman verilmişken sonradan İbrahim Paşa kardeşi İshak Ağa'ya tahsili için emr ü ferman verilmiştir (BOA, MM.d., 3748: 14).

¹⁷⁰⁶ BOA, MM.d., 3178: 14.

¹⁷⁰⁷ BOA, MM.d., 3167: 54-55.

¹⁷⁰⁸ BOA, MM.d., 3807: 41.

¹⁷⁰⁹ BOA, C.BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709).

¹⁷¹⁰ BOA, MM.d., 3890: 27 (1128/1715-6).

¹⁷¹¹ Selçuk, *a.g.m.*, s. 163. Örneğin 3 R 1069/29.12.1658 tarihli bir ferman suretinde taşrada kuruş parası fazla miktarda alınıp verildiği ve reyanın miri malı tahsildarlarına vergilerinin kuruş üzerinden almaları için teklif yaptıkları belirtilmiştir. Devamında mübaşirlerin kuruş bulunan yerde kuruş, akçe olan yerde akçe alabilecekleri fakat bunu yaparken reaya ve hazineye gadredilmemesi ve tam kuruşun 90 akçe, Esedi kuruşun 80 akçe, Zolata'nın 50 akçe hesabı ile alınması emredilmiştir. Eğer akçe alınırsa züyuf, kırkık ve kemayar akçelerin kabul edilmeyerek "*halisü'l-ayar akçe*" alınması vurgulanmıştır (BOA, MM.d.,

Devleti, avarız vergisini akçe olarak tahsil ederken hicri sene ile mali sene arasındaki 11 günlük zaman farkını göz önüne alarak avarız akçesi toplamına ayrıca “tefavüt”¹⁷¹² adı altında bir fark eklemekteydi. Örneğin, Maraş livasının 1072/1661 yılına ait 244.450 akçelik avarız akçesine 3.470 akçe tafavüt eklenmişti¹⁷¹³. Eğer avarız akçesini kuruş cinsinden bir para ile talep ve tahsil ederse bu kez bu paraları tedavüldeki rayiçten daima 10 akçe eksisine almaktaydı. Kayıtlarda “tefavüt-i hasene ve kuruş” olarak geçen bu fark hazineye fazladan gelir olarak kaydedilmiştir. Nitekim 1641’de piyasada 70 akçe bir esedi kuruş değerinde iken¹⁷¹⁴ Devlet, aynı sene Maraş livasında avarız vergisi toplarken 80 akçeyi bir esedi kuruş olarak değerlendirmiştir¹⁷¹⁵.

İncelenen dönem içerisinde özellikle Celâlî ve aşiret eşkıyalıklarının yoğun yaşandığı ve buna bağlı olarak halkın perişan ve perakende olduğu dönemlerde, Maraş avarızhaneleri nizamının bozulduğu ve merkezî hükümetin buna karşı tedbirler aldığı görülmektedir. B 1032/05.1623 tarihinde, Zülkadriye muhafazasında olan Vezir Yusuf Paşa ve Maraş Eyaleti’ndeki kadılara yazılan bir fermanla; Maraş Sancağı’ndaki avarızhanelerin uzun zamandan beri düzensiz olduğu ve düzensizlikten dolayı avarız toplayan memurların zorluk çektikleri bildirilmiştir. Kadılardan; avarızhanelerin yeniden tanzim edilerek defter haline getirilmesi ve bundan sonraki işlemlerde defterlere göre hareket edilip bir suretlerinin de merkeze gönderilmesi istenmiştir¹⁷¹⁶.

3857:3). Bu belgelerdeki örnekte görüldüğü üzere Devlet, vergi tahsil ederken kuru yüksek tutmuştur. Hâlbuki bu tarihteki resmi rayiçe göre tam kuruş 88, esedi kuruş 78 ve zolata 38 akçe değerindeydi (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 152).

¹⁷¹² Osmanlı iktisadi yapısı ile ilgili araştırmalarda “tefavüt” konusu çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Sahillioğlu bütçe rakamlarının çürük akçe hesabıyla tutulduğunu dolayısıyla kuruş = 160 akçe ve pare=4 akçeden hesaplandığını; hâlbuki sağ akçe ile kuruş=120 ve pare=4 akçe olduğunu belirtmektedir. “Hazineye giren para ne çeşit olursa olsun önce sağ akçe ile değerlendiriliyor ve ödeme yapanın hesabından o miktar düşülüyor (ödeme yapan mültezim ise), sonra aynı miktar para yeniden çürük akçe ile değerlendiriliyor ve ikisi arasındaki fark (tefavüt) adı altında, açıktan, kur farkından hâsil olmuş bir gelir olarak yazılıyor.” (Halil Sahillioğlu, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Giderleri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri II*, Ankara 1981, s.1401). Pakalın ise tafavütü “hicri sene ile mali sene arasındaki on gün ve 21 saatlik farktan meydana gelen gelir farkı yerine kullanılan bir tabir” olarak tanımlamaktadır. “Bu fark hicri senenin 365 gün 8 saat 48 dakika, mali senenin ise 365 gün 8 saat 5 dakika olmasından ileri geliyordu. Maliyece mukataalar hicri sene üzerine ihale edilir ve bu iki sene arasındaki farka isabet eden kısım ayrıca alındığından bu farka tafavüt-ü hasene denilirdi.” (Pakalın, a.g.e., C. III, s. 434). Konumuz bakımından bu ikinci açıklama geçerlidir. Nitekim Cezar da tafavütü “ayarlar zammı” olarak açıklamakta ve genellikle Muharremi mukataalar için söz konusu olduğunu belirtmektedir (Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Mâlî Tarih)*, İstanbul 1686, s. 44). Bu konuda ayrıca bkz. Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, s. 75.

¹⁷¹³ BOA, MM.d., 3157: 51. Başka örnekler için bkz. BOA, MM.d., 2790: 50-51; BOA, MM.d., 2805: 54; BOA, MM.d., 3067: 21; BOA, MM.d., 3839: 31-32; BOA, KK.d., 2665: 22; BOA, MM.d., 2412: 38.

¹⁷¹⁴ Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 152.

¹⁷¹⁵ BOA, MM.d., 3093: 39-40.

¹⁷¹⁶ Koçak, a.g.t., s. 231.

Sefer zamanlarında Devletin külliyyetli miktarda paraya ihtiyaç duyması halinde bir bölgedeki avarızhanelerinin sayısı arttırılabildiği gibi, Devletin mali yönden rahatladığı zamanlarda ise, bölge halkının feryat ve istekleri de dikkate alınarak, avarızhanelerinden indirimler yapılırdı. Osmanlı padişahı, memleketinde herhangi bir fütuhat veya bir başarı meydana geldiğinde de, buna bir şükran ifadesi olarak, reyanın vergilerinden veya avarızhanelerinden indirim yapmak suretiyle onlara ihsanda bulunurdu. Nitekim 08 C 1069/03.01.1659 tarihli bir maliye kaydında bu âdetin, kadim ve güzel bir padişah kanunu olduğu vurgulandıktan sonra, o yıl Celâlî eşkıyasına karşı kazanılan başarıdan dolayı o sene sürsat zahiresi istenilen vilayetlerden avarızhane, nüzul bedeli istenilen yerlerden de hane başına akçe indirimi yapılarak halkın yükünün hafifletilmesi emredilmiştir. Sonuçta 1070/1660 senesinde reyanın her bir avarızhanesi için istenilen 600 akçeden 100 akçe indirilerek 500 akçe, aynı şekilde sürsat zahiresi mükelleflerinden de 600 akçe yerine 150 akçe indirim yapılarak 450 akçe talep edilmiştir. Konu ile ilgili çıkan fermanla bu işler için görevlendirilen mübaşirler ikaz edilmiş, hatta vergilerini daha önce 600 akçeden verenler varsa bunların fazlalıklarının iadesi tembih edilmiştir¹⁷¹⁷. Aynı şekilde Amcazade Hüseyin Paşa da sadrazamlığı döneminde (1697-1702), halk üzerindeki mali yükü hafifletmek adına ülke genelindeki sancakların avarızhanelerinde yaptığı tenzilat kapsamında 1699 senesinde Maraş eyaletine tabi Ayntab Sancağından 113, Malatya sancağından 35,5, Maraş Sancağı'ndan 34 avarızhane indirim yapmıştır¹⁷¹⁸.

Tablo 19: 17. Yüzyıl Boyunca Maraş Kazası/Livasında Avarızhane Sayısı ve Avarız Akçesi Miktarı

Defter Fon Kodu ve Nu	Yıl	Avarızhane adedi		Avarızhanesi başına ödenen miktar (akçe/kuruş)	Maraş Livası/Maraş Kazası'nda ödenen toplam avarız tutarı (akçe/kuruş)
		Maraş Livası	Maraş Kazası		
MM 457	998/1590	-	8678 ¹⁷¹⁹	-	-
MM 43	1028/1619	-	515	-	-
MKF 27432	1034/1625	713 ¹⁷²⁰	515	-	-
MM 3862	1036/1627	713	-	-	-
MKF 27444	1042/1633	659	-	-	-
MM 4952	1043/1634	679	-	300	203700/?
KK 2587	1050/1640	679	518	5 T.k.	3395 T.k./2590 T.k.
MM 3093	1051/1641	679	518	400	271600 (3345 E.k.) / 207200
KK 2604	1053/1643	676	515	400/ 5 K.k.	270400/206000
MKF 27468	1054/1644	704 ¹⁷²¹	515	-	-

¹⁷¹⁷ BOA, MM.d., 3857: 2.

¹⁷¹⁸ Özkan, *a.g.t.*, s. 165.

¹⁷¹⁹ Burada ifade edilen avarızhanesinin bir gerçek haneye karşılık kullanıldığını tahmin etmekteyiz (BOA, MM.d. 457: 105).

¹⁷²⁰ 38 hane Sis ve 50 hane Kars kazaları da dâhildir (BOA, MKF.D., 27432: 92-93).

KK 2614; MM 3832	1057/1647	666 ¹⁷²²	515	400	266400/206000
MM 2787	1059/1649	676.5	515	400	270600/206000
MM 3835	1059/1649	676.5	515	400	270600/206000
MM 1980	1060/1650	676.5	515	400	270600/206000
MM 3844	1061/1651	676	515 ¹⁷²³	400	270400/206000
KK 2621	1064/1654	681 R 1	-	400	272500/-
KK 2623	1065/1655	681 R 1	519,5 R 1	400	272500/207900
KK 2627	1068/1658	575 R 0,5	413,5 R 0,5 ¹⁷²⁴	400	230050/165450
MM 3157	1072/1662	611 R 0.5	448.5 R 0.5	400	244450/179450
MM 3748	1073/1663	611 R 0.5	-	400	244450/?
MM 3834	1076/1666	611 R 1	448,5 R 0,5	400	244450/179450
MM 3836	1077/1666	611 R 0.5	448.5 R 0.5	400	244450/179450
KK 2651	1080/1669	611 R 0,5	448,5 R 0,5	400	244450/179450
MM 2790; KK 2653	1081/1670	611 R 0.5	448.5 R 0.5	400	244450/179450
MM 2412	1083/1672	611 R 1	448.5 R 0.5	400	244450/179450
KK 2659	1084/1673	611 R 0,5	448.5 R 0.5	400	244450/179450
KK 2665	1086/1675	611 R 1	448.5 R 0.5	400	244450/179450
MM 3841	1087/1676	611 R 0.5	448.5 R 0.5	400	244450/179450
MM 3809	1088/1677	611 R 0.5	448.5 R 0.5	400	244450 / 179450
KK 2688	1089/1678	611 R 1	448.5 R 0.5	400	244450/179450
MM 2414	1095/1684	611 R 1	448.5 R 0.5	400	244450 (2222 R 1 E.k.) / 179450
MKF 27600	1096/1685	611 R 0.5	-	400/3,6 E.k.	244450 (2222 E.k.)7-
MM 2805	1097/1686	568.5 R 0.5	448.5 R 0.5 ¹⁷²⁵	400	227450 (2067,5 R 1) / 179450
MM 3839; MKF 27613	1098/1687	568.5 R 0.5	406 R 1	400	227450 (2067,5 R 1 Ek.)/ 162500
MM 3167	1099/1688	611 R 1	-	-	2222.5 E.k./-
MKF 27635	1100/1689	-	-	-	2222 E.k.
MKF 27708	1104/1692	601.5	-	-	3187,5 E.k..
MM 2471;MKF 27665	1104/1693	601.5 R 0.5	376.5 R 0.5	400	240650 (2187,5 E.k.) /150650
MM 2987	1105/1694	524 R 1	376.5 R 1	400	209700 (1906 E.k.)/ 150700
KK 2766	1106/1695	524.5 R 1	376 R 1	400	209700 (1906 E.k.)/ 150500
MM 3807; MKF 27776	1108/1697	523.5 R 1	266,5 R 1 ¹⁷²⁶	400/3,6 E.k.	1904.5 E.k./-
MM 22395	1109/1698	523.5 ¹⁷²⁷ R 1	285.5	500	261875/142750
MM 3820	1111/ 1700	433	285.5 ¹⁷²⁸	400	173200(1574.5 E.k.) /114200
MKF 27827	1112/1701	-	-	-	1904,5 E.k.
MM3091	1113/1702	-	-	-	1960,5 E.k.
MM3091	1114/1703	-	-	-	1960,5 E.k.
E.k.: Esedi kuruş. K.k.: Kamil kuruş. R: rub. S: sülüs. T.k.: Tam kuruş.					

¹⁷²¹ Zamantı kazasının 10 adet avarızhaneleri bu sayıya dâhil değildir (Aynı yer).

¹⁷²² Zamantı Kazası, 1057/1647-8 senesinde Kayseriye Livası avarızhanesine tahrir olunduğu için bu sayıya dâhil edilmemiştir.

¹⁷²³ Daha sonraki bir ferman ile Maraş kazası avarızhanelerden 15 hane çıkarılarak 505 haneye tashih edilmiştir. Bunların bir kısmı Kıllu, Oruç Gazilü gibi cemaatlerindendi. MM.d. 3844: 49-50.

¹⁷²⁴ 7 C 1067/23.03.1657 tarihinde Maraş kazası avarızhanelerinden Şarkıyan Yörükleri ve Mamalı cemaatine ait 65 avarızhane çıkarılarak maktu' hale getirilmiştir (BOA, KK.d., 2627: 46).

¹⁷²⁵ 17 N 1096/17.08.1685 tarihli bir ferman ile bu sayıdan 42,5 avarızhane tenzil edilerek maktu' haline getirilmiştir (BOA, MM.d., 2805: 65).

¹⁷²⁶ BOA, C..ML., 15521; BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696).

¹⁷²⁷ 90.5 rub 1 adet avarızhanesi bedel-i belderan için tayin edilen ve kendileri İfraz hassı arazisinde sakin olan Maraş cemaatlerine aittir (BOA, MM.d., 22395: 28).

¹⁷²⁸ 17 Ş 1110/18.04.1699 tarihli bir ferman ile Maraş Kazası avarızhanelerden 1 rub hane tenzilatı yapılarak kazanın avarızhanesi 285 rub 1'a tashih edilmiştir. BOA, MM.d. 3820: 36-37.

1618'den 1700 yılına kadar olan sürede Maraş eyaleti genelinde ve Maraş Livası özelinde her bir avarızhane üzerinden, istisna bir iki uygulama dışında, daima 400¹⁷²⁹ akçe avarız vergisi alındığını ve 80 senelik gibi uzun bir zaman diliminde bu rakamda herhangi bir değişikliğin olmadığını incelediğimiz arşiv belgelerinden görmekteyiz (Bkz. Tablo 19). Devlet, bu dönemde yaygınlaşan eşkıyalık faaliyetleri ve ağır vergiler yüzünden mali durumlarının zayıflaması üzerine yerlerini terk eden reayadan dolayı, vergi veren avarızhane sayısındaki azalmayı da dikkate alarak, paranın değerinin bu sürede düşmesine rağmen¹⁷³⁰, vergi miktarını enflasyon oranında artırmak bir yana avarızhane sayılarında indirimler yapmış, halkın daha da perişan olmasını engellemiştir.

Maraş Kazasının avarızhane sayılarındaki değişme ise şu şekilde olmuştur: 1618-1700 yılları arasında kazanın toplam avarızhane sayısı 518 ile 285,5 hane arasında farklılaşmıştır¹⁷³¹. 17. yüzyılın başlarında 518 adet ile başlanan avarızhane sayısındaki değişim daha çok aşiretlerinin iskân durum ve mahallerinin değişmesinden kaynaklanmış ve 80 senelik bir zaman diliminde yaklaşık % 50 civarında düşme gerçekleşmiştir¹⁷³². 1661 yılına kadar değişmeden devam eden Maraş Kazası avarızhane adedi bu ta-

¹⁷²⁹ Bu dönemde düzenli ve daimi bir şekilde tarh ve tahsil edilen avarız vergisinin miktarı belgelerde daima 400 akçe olarak kaydedilirken 1640 yılı avarızhane tevzi defterinde avarızhanesi başına 5 tam kuruş olarak (BOA, KK.d., 2587: 27) 1644 yılına ait avarız tevziatında da hem 400 akçe hem de 5 tam kuruş şeklinde kaydedilmiştir (BOA, KK.d. 2604: 47-48). İncelenen dönem içerisinde Maraş eyaletinde sadece 1697 yılında avarızhane başına 500 akçe alınmıştır (MM.d. 22395: 28-31). 17. yüzyılda diğer eyaletlerdeki durum için bkz. BOA, KK.d., 2887; BOA, MM.d., 3845; BOA, MM.d., 2808; BOA, KK.d., 2625; BOA, MM.d., 3850; BOA, KK.d., 2627; BOA, MM.d., 2783; BOA, MM.d., 3834. Arap eyaletleri olan Halep ve Trablusşam için bkz. BOA, KK.d., 2604; BOA, MM.d., 2808; BOA, MM.d., 4950; BOA, KK.d., 2627; , BOA, MM.d., 3067; BOA, MM.d., 2783; BOA, KK.d., 3067; S. Demirci, "Avarız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire", s. 563-590; aynı müellif, "Collection of avarız and nüzul levies in the Ottoman Empire", s. 897-912; aynı müellif, "Mardin Çevresinde Olağanüstü Vergi Mükellefiyeti Diyarbakır Eyaleti Örneği 1640-1700", *Uluslar Arası Mardin Tarihi Sempozyumu (26-28 Mayıs 2006) Bildirileri*, (Edit. İbrahim Özcoşar - Hüseyin H. Güneş), C. 1, ss. 267-277; aynı müellif, "Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Ekonomi: XVII. Yüzyılda Trabzon Eyaletinin Avarızhaneleri ve Vergi Nispetleri Üzerinde Bazı Gözlemler" *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Konferansı CIEPO-17 (18-23 Eylül 2006)*, ss. 543-555; aynı müellif, "Kanun-ı Kadimin İzinden Yeni Bir Sistemin Tesisine", ss.179-190. 17. Yüzyıl Diyarbakır Eyaleti ile ilgili kapsamlı ve karşılaştırmalı bir çalışma için bkz. Süleyman Demirci, "Osmanlı Klasik Sisteminde Değişim: Diyarbakır Eyaletinde Olağanüstü Vergi Uygulamalarına Yönelik Gözlemler: 1645-1700", *II. Uluslar Arası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Tarihi Sempozyumu (Diyarbakır, 15-18 Kasım 2006) Bildirileri*, C. 2, ss. 363-385.

¹⁷³⁰ Devletin vergi toplarken kullandığı esedî kuruş, kâmil kuruş ve zolatanın 17. yüzyıl boyunca yaklaşık % 100 değer kazanması karşısında akçenin aynı oranda değerini yitirdiği anlaşılmaktadır (Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 152).

¹⁷³¹ Kayseri avarızhanelerinde 17. yüzyılın ilk yarısında görülen dalgalanmalar için bkz. Demirci, "Demography and History", p. 189-190.

¹⁷³² Osmanlı Devleti'nde 1640-1718 yılları arasındaki avarızhane sayılarının genel dağılımı ve bu zaman dilimindeki yüzdellik değişimi için bkz. Bruce Mc Gowan, *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1981, p. 118-120. Sivas Eyaleti genelindeki değişim için bkz.S. Demirci, "Kanun-i Kadimin İzinden Yeni Bir Sistemin Tesisine", s. 188-190.

rihte 515 adetten 448,5 ve 0,5 rub'a¹⁷³³ düşmüş bu sayıdan 17 N 1096/17.08.1685 tarihli bir ferman ile 42,5 avarızhane daha tenzilat yapılmış ve düşürülen bu haneler maktu' haline getirilmiştir¹⁷³⁴. Maraş Kazası avarızhanelerine kaydedilen Maraş Yörüklerinden ve 90,5 ve 1 rub avarızhanesi olan 30 kadar cemaat, yerlerini terk edip gidip Kınık kazasındaki Ümmü Sultan hassına dâhil İfraz-ı Zülkadriye cemaatleri arazisinde yaşamaya başlamışlardı. Yerlerinde kalan ve bunların vergilerini haksız bir şekilde ödemekten usanan Maraş halkının, şikâyetlerini merkeze kadar iletmesi üzerine Adana Valisi Fazlı Paşa'ya yaptırılan soruşturma neticesinde, adı geçen cemaatlerin avarızhaneleri, Maraş Kazası avarızhanelerinden tenzil edilerek avarızlarının müstakilen buldukları mahallerde kendilerinden tahsil edilmesine 26 Z 1108/16.07.1697 tarihinde karar verilmiştir¹⁷³⁵.

17. yüzyılın sonlarında bölgede ortaya çıkan aşiret eşkıyalığı ve Devletin eşkıyalığa bulaşan cemaatleri, Rakka, Kıbrıs ve Çukurova gibi yerlere zorunlu iskân tedbirleri sırasında, avarızhanelerin zamanında tashih edilmemesi birtakım haksızlıklara sebep olmaktadır. Örneğin, yukarıda bahsi geçen ve önceleri Maraş Kazası avarızhanelerine kaydolunan Maraş Yörüklerinden 30 kadar cemaatin, Kınık kazasında bulunan Ümmü Sultan hassına dâhil olan İfraz-ı Zülkadriye içine gidip karışarak gizlenmelerinden dolayı 90,5 ve 1 rub olan avarızhanelerinin vergilerini de haksız olarak Maraş Kazası ahali ödemıştır¹⁷³⁶. Yine bu dönemde yaptıkları eşkıyalık hareketlerinden dolayı Halep ve Çukurova yöresine iskân edilen İlbeyli ve Kara Hasanlu Ceridi cemaatlerinin de toplam 90 avarızhaneleri Maraş Kazası avarızhanelerinden tenzil edilmediğinden bu tür bir haksızlığa sebep olduğu belgelerden anlaşılmaktadır¹⁷³⁷.

Devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olan Maraş avarız akçesi gelirleri, merkezî hükümet tarafından zaman zaman çeşitli hizmet veya kalemlere havale edilmiştir. Hatta bu gelir, çeşitli kurumların masrafları için ocaklık olarak tayin etmiştir. Bu bağlamda 1059/1650 yılına ait Maraş livası avarız bedelleri, Yeniçeri mühimmatı için tayin edilmişken¹⁷³⁸, 1058/1648-9 senesi Maraş ve Malatya livalarına ait avarız karşılığında her bir nefer için 4.000 akçe olmak üzere kürekçi bedeli tahsil edilip Kayseri'den

¹⁷³³ BOA, MM.d., 3157: 51.

¹⁷³⁴ BOA, MM.d., 2805: 65.

¹⁷³⁵ BOA, MM.d., 22395: 28; BOA, C..ML., 607/25054; BOA, İ.E.. DH. 1676.

¹⁷³⁶ BOA, İ.E..DH., 1676 (26 Ca 1108/21.12.1696); BOA, C..ML., 607/25054 (26 Z 1108/16.07.1697).

¹⁷³⁷ İlbeyli cemaatinin 30, Kara Hasanlu Ceridi cemaatinin 60 avarızhanesi vardı (BOA, C..ML., 15521 (20 B 1124/23.08.1712).

¹⁷³⁸ BOA, MM.d., 2787: 43 (10 N 1060/6.09.1650).

ihracı emredilen lağımıcıların ücretlerine verilmesi emredilmiştir¹⁷³⁹. Maraş livası avarız akçeleri, 1072/1661 senesinde Ayntab ve Malatya livalarına ait avarız ve bedel-i nüzul akçeleri ile birlikte¹⁷⁴⁰; 1073/1662¹⁷⁴¹, 1077/1666¹⁷⁴², 1080/1669¹⁷⁴³, 1081/1670¹⁷⁴⁴, 1083/ 1672¹⁷⁴⁵, 1076/1666¹⁷⁴⁶, 1084/1693¹⁷⁴⁷, 1086/1675¹⁷⁴⁸, 1087/1676¹⁷⁴⁹, 1089/1678¹⁷⁵⁰, 1095/ 1684¹⁷⁵¹, 1097/1686¹⁷⁵², ve 1098/1687¹⁷⁵³, 1104/1693¹⁷⁵⁴ yıllarında da Maraş ve Ayntab livalarının sadece avarız bedelleri Matbah-ı Âmire giderleri için ocaklık olarak tahsis edilmiştir. 1108/1696-7 yılında Maraş livası kazalarının avarız bedelleri, Malatya ve Karahisar-ı Sahib livaları ile birlikte İstabl-ı Âmire mühimmatı cihetine havale edilmiştir¹⁷⁵⁵. Aynı şekilde Maraş, Ayntab, Malatya, Hamid-İli ve Filipe livalarına tabi kazaların 1115/1703-4 yılına ait avarız ve nüzul bedeli malından 74.285 ve 1,5 rub esedi kuruş, İstabl-ı Âmire'nin yani saraydaki has ahırın masraflarına harcanmıştır¹⁷⁵⁶. Maraş Sancağı'nın 1120/1708-9 senesine ait 4.973,5 kuruşluk avarız ve nüzul malları, Basra'da yapılacak olan firkatalar için Maraş ve Behisni taraflarındaki dağlardan kesilecek kerestelerin kesim ve nakil ücretlerine harcanmıştır¹⁷⁵⁷.

3.2.1.2.2. Nüzul

Nüzul, askerî ve mali terim olarak bir askerî kıtanın beslenmesi için cins ve miktarı önceden belirlenmiş zahirenin ordunun geçeceği menzil veya stratejik noktalarda inşa edilen ambarlara götürülerek hazırlanması, indirilmesi anlamlarına gelmektedir.

Başlangıçta aynı ve bedenî hizmet olarak alınan avarız-ı divaniye vergilerinden avarız vergisinin zamanla nakdî vergiye dönüşmesi ile un ve arpadan aynı olarak toplana-

¹⁷³⁹ Böylece Maraş livası kazalarından 96 nefer kürekçi bedeli olarak 384.000 akçe ile 4,5 küsur haneden 2.574 (her haneden 572 akçe) akçe tahsil edilmiştir. Aynı tarihlerde Malatya livası kazalarından 143 nefer kürekçi bedeli olarak 572.000 akçe ile 6 küsur haneden 3.432 (her haneden 572 akçe olarak) akçe tahsil edilmiştir (BOA, MM.d., 3832: 51).

¹⁷⁴⁰ BOA, MM.d., 3157: 51.

¹⁷⁴¹ BOA, MM.d., 3748: 9, 14; BOA, MM.d., 3067: 21.

¹⁷⁴² BOA, MM.d., 3836: 46-47.

¹⁷⁴³ BOA, KK.d., 2651: 23.

¹⁷⁴⁴ BOA, MM.d., 2790: 50-51.

¹⁷⁴⁵ BOA, MM.d., 2412: 38-39.

¹⁷⁴⁶ BOA, MM.d., 3834: 22-23.

¹⁷⁴⁷ BOA, KK.d., 2659: 9, 58.

¹⁷⁴⁸ BOA, KK.d., 2665: 22-23.

¹⁷⁴⁹ BOA, MM.d. 2790: 50-51; BOA, KK.d., 2653: 56. Malatya livasının bu seneye ait avarız akçeleri, İstabl-ı Amire mühimmatı için tahsis edilmiştir (BOA, MM.d., 3841: 52-53).

¹⁷⁵⁰ BOA, KK.d., 2688:3.

¹⁷⁵¹ BOA, MM.d., 2414: 71.

¹⁷⁵² BOA, MM.d., 2805: 54.

¹⁷⁵³ BOA, MKF.d., 27600: 5; BOA, MM.d., 3839: 31-32.

¹⁷⁵⁴ BOA, MM.d., 2471: 74-75.

¹⁷⁵⁵ BOA, MM.d., 3807: 41.

¹⁷⁵⁶ BOA, MM.d., 16009: 15.

¹⁷⁵⁷ BOA, C..BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709).

nan nüzul vergisi ortaya çıkmıştır¹⁷⁵⁸. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti sefer sırasında askerî birliklerin ihtiyacı olan buğday veya un¹⁷⁵⁹ ile orduda kullandığı hayvanları için arpa temininde farklı yöntemler kullanılmaktaydı. Bunlardan nüzul adı verilen yöntem ile reaya üzerine dolaysız vergiler salarak bir miktar zahireyi ordu için temin etmelerini şart koşuyordu. Bu vergi, sefer güzergâhına yakın yerlerden aynı olarak, uzak olan yerlerden ise nakden toplanıyordu¹⁷⁶⁰. Nitekim 1627-8 yılında isyan halinde bulunan Erzurum valisi Abaza Mehmed Paşa'nın tenkili maksadıyla veziriazam Hüsrev Paşa'nın düzenlediği sefer sırasında, askerî harekâtın sahasının dışında kalan Zülkadriye, Karaman, Diyarbakir, Halep ve Şam eyaletlerinin nüzulünün bedel olarak tahsili yoluna gidilmiştir¹⁷⁶¹.

16. yüzyılda avarızın başına gelen süreç 17. yüzyılda nüzulün başına gelmiş, o da biraz gecikmeyle beraber avarızın yolunu izlemiştir. Bu dönemde bir taraftan savaş ve askerî usullerde meydana gelen gelişme ve değişimler, diğer taraftan 16. yüzyılın sonlarında batıda ve doğuda Avusturya ve İran ile girişilen uzun soluklu ve neticesiz savaşların masrafları devletin askerî ve mali sistemini tahrip etmiştir. Ayrıca ülke içindeki anarşi ve terör ortamından dolayı külliyetli nüfusun yer değiştirmesi sonucu üretimin azalması ve büyük çoğunluğu ürüne bağlı olan normal vergilerin tahsil edilememesi gibi nedenlerle artan nakit ihtiyacı nüzul vergisini hem olağan hem de nakdî vergiler sırasına sokmuştur. Nüzul artık daimî olmakla kalmayıp bu tür vergilerin en ağırı olmuştur¹⁷⁶².

Divan-ı Hümâyûn'da nüzul ve sürsat için verilmiş emirlerin büyük bir kısmı, kadılara hitaben yazılmıştır. Özellikle merkezden gönderilen fermanlarda *irsâl olunan mühürlü ve nişanlı mevkûfât defteri sureti mücebince sefer-i hümâyûn mühimmâtı için toplanması gereken bedel-i nüzullerin herhangi bir ihmale mahal verilmeden tahsil edilmesi ve kadıların bu konuda hassasiyet göstermeleri isteniyordu. Ayrıca, “Kadı, voyvoda, evkaf mütevellileri, kethüdayerleri ve yeniçerilere kendi aralarında işbirliği yaparak bedel-i sürsat, bedel-i nüzul akçelerinin muaf ve muaf olmayan reayadan zu-*

¹⁷⁵⁸ Nüzul, asker için gerekli un ile ordunun binek hayvanları için arpadan ibaret olup karşılıksız olan gerçek bir vergi hüviyetindedir (Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 539).

¹⁷⁵⁹ Devlet daha çok un talebinde bulunmaktaydı. Bu tercihte hareket halindeki bir ordunun arpa ve buğdayı öğütme ve kalburlamak gibi ek sorunlar ile uğraşmamak istemesinin de etkisi vardır (Ömer İşbilir, *17. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul 1996, s. 15; Levent Küçük, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 69-70; Güçer, *a.g.e.*, s. 76; İnbaşı, *Kamanıçe Seferi*, s. 220).

¹⁷⁶⁰ Barkan, “Avârız”, s. 14; Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 539. Taşıma ve güvenlik risklerinden kurtuldukları için nüzulün nakden istenmesi reayanın menfaatine daha uygun bir durumdur. (Küçük, *a.g.t.*, s. 71).

¹⁷⁶¹ BOA, MM.d., 6634.

¹⁷⁶² Mc Gowan, “Avârız-Nüzul Teşekkülü”, s. 1327-1328; Mehmet İnbaşı, “1642 Tarihli Avârız Defterlerine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İstanbul 2001, s.9-32.

lüm ve teaddi etmeden toplamaları, bu konunun ihmal edilmemesi”, gönderilen bütün emirnamelerde vurgulanmakta idi¹⁷⁶³.

Nüzul vergisi, avarız akçesi tarh, tevzi ve tahsiline benzer bir biçimde, kadılar marifetiyle kazaya tabi yerleşim birimlerindeki vergi mükellefi hane veya mücerretlerden teşekkül ettirilen avarızhane daha doğrusu “*nüzulhane*” üzerinden bir gruba veya cemaate topluca yüklenirdi. Mali durumu yetersiz olanlar, fakirler, kimsesizler, özürllüler, çocuklar, askeriler ve belli bazı hizmetleri ifa eden halk grupları nüzul vergisinden muaf tutulmuştur¹⁷⁶⁴. Avarızhaneler esas alınmak kaydıyla adalet anlayışı içerisinde toplanan nüzul, bizzat kadı tarafından, reayanın temin ettiği ve ücretini ödediği hayvanlara bindirilerek istenilen mahallere götürülür ve orada nüzul eminine¹⁷⁶⁵ veya bu işe memur olan yetkililere teslim edildikten sonra kendisine temessük adıyla bir teslim tutanağı verilirdi¹⁷⁶⁶. Nüzul vergisinin tevzi, tarh ve tahsilinde büyük sorumluluk Maraş kadısında olmakla beraber Maraş beylerbeylerine gönderilen emirlerde adı geçen idarecilerin bu konuda sıkı bir şekilde ikaz edildikleri hatta ihmalleri durumunda mansıplarının alınarak kendilerinin gereği gibi cezalandırılacakları vurgulanmıştır¹⁷⁶⁷.

Nüzul adı altında halktan alınan ayniyatın zamanında ve noksansız tahsil edilmesi, ordunun gelişinden evvel belirlenen yere nakledilmesi¹⁷⁶⁸, seferlerde ordunun kaderini belirleyici olduğu¹⁷⁶⁹ muhakkaktır. Ancak Devlet açısından çok önem verilen¹⁷⁷⁰ bu tür tekâliflerin halk tarafından zaman zaman önemsenmediği veya görevlilerce ihmal edildiği anlaşılıyor. Örneğin, Şark Seferinde olan Osman Paşa'nın Zülkadriye Vilayeti'nden istediği nüzul, bennak ve ırgat akçelerinin zamanında orduya gelmediği belirtilerek bu iş için görevlendirilen Divan çavuşlarından Cafer mübaşeretiyle en kısa sürede

¹⁷⁶³ Divan'dan Maraş (Zülkadriye), Karaman, Rum, Şam ve Trablusşam eyaletlerindeki kadılara gönderilen ve tüm bu uyarı ve unsurları taşıyan bir hüküm için bkz. BOA, MM.d. 53: 281. Başka örnekler için bkz. BOA, M.d., 44: 154; BOA, M.d., 53: 281.

¹⁷⁶⁴ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 25. Şeyh ailesinden fakir ve ilim erbabı Derviş Mustafa'nın bu tür vergilerden muaf olmak için yazdığı arzual için bkz. BOA, MM.d. 3260: 118-9 (29 S 1020/13.05.1611). Başka bir örnek için bkz. BOA, MM.d. 3260: 118-119.

¹⁷⁶⁵ Nüzul Emini: Sefere çıkan ordunun konaklayacağı yerleri ve oralarda yiyecek ve içecekleri hazırlayan memur hakkında kullanılan bir tabirdir. Nüzul emini, halktan avarız ve nüzul adlarıyla alınan vergilerle bu görevi yapardı (Pakalın, *a.g.e.*, C.II, s. 710).

¹⁷⁶⁶ Nüzul vergisi, tevzii, tarh ve tahsili hakkında geniş malumat için bkz. Güçer, *a.g.e.*, s. 70-92.

¹⁷⁶⁷ BOA, M.d. 32: 285/520, 311/564, 343/625, 344/626.

¹⁷⁶⁸ BOA, M.d., 3: 70/167.

¹⁷⁶⁹ İnbaşı, *Kamanîçe Seferi*, s. 219-220.

¹⁷⁷⁰ Sefere hazırlık kapsamında yerel idarecilere gönderilen hemen hemen tüm emirnamelerde ordunun zahire işlerinin “*umur-u ehem*”den olduğu vurgulanmıştır.

eksiksiz bir şekilde tahsil edildikten sonra, acele olarak götürülüp serdara teslim edilmesi için eyaletteki kadırlara emr-i şerifler gönderilmiştir¹⁷⁷¹.

Maraş Sancağında olağanüstü durumlarda, ordunun iaşesi için halktan talep edilen nüzul aynı alındığı gibi nakdî olarak da tahsil edilmiştir. Nüzulün aynı olarak alındığı zamanlarda Maraş Kazası avarızhane sayıları ve bunlardan talep edilen hububatın ve unun miktarı aşağıdaki tablodaki gibi idi:

Tablo 20: Maraş Kazasından Aynı Olarak Talep Edilen Nüzul Vergisi							
Yıl	Avarız hanesi	Tahakkuk Ettirilen			Teslim Edilen		Bakiye
		Arpa	Un	Toplam	Aynen	Nakden	
		Kile	Kile	Kile	Kile		
998/1590 ¹⁷⁷²	8678	4337	1448	5785.5	4160	-	1624
1046/1637 ¹⁷⁷³	518 ¹⁷⁷⁴	871,5	290,5	1162	1162	-	

Tablo 20'den anlaşıldığı gibi seferler sırasında Maraş kazası avarızhanelerine aynı olarak tevzi' edilen nüzulün 998/1590¹⁷⁷⁵ yılında 1/3'ü un, 3/4'ü arpa; 1046/1637-8¹⁷⁷⁶ yılında ise 1/5'i un, 4/5'i arpa olmak üzere tespit ve tahsil edilmiştir¹⁷⁷⁷.

Avarızhane başına alınan nüzul zahiresi miktarına gelince 1582, 1585 ve 1588 senelerinde Anadolu, Karaman, Haleb ve Şam eyaletlerinde olduğu gibi Zülkadriye eyaletinde de nüzul, her 30 haneden İstanbul ölçüsü ile 1 müd yani 1,5 avarızhanesinden 1 İstanbul kilesi¹⁷⁷⁸ hesabıyla tahsil edilmiştir¹⁷⁷⁹. Veziriazam Halil Paşa tarafından tarh edilen 1036-1037/1627-1628 yıllarına ait nüzul tevzii defterine göre ise, Maraş, Rum, Karaman, Haleb, Şam-ı Şerif, Trablusşam, Adana, Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Trabzon gibi eyaletlerden hane başına 24 kile zahire ihracı emredilmiştir¹⁷⁸⁰.

¹⁷⁷¹ BOA, M.d., 55: 203/367 (Za 993/10-11.1585). Başka örnekler için bkz. BOA, M.d. 32: 285/520, 311/564, 343/625, 344/626; BOA, M.d., 63: 27/42, 34/367.

¹⁷⁷² BOA, MM.d. 457.

¹⁷⁷³ BOA, MM.d. 4347: 60.

¹⁷⁷⁴ Bu 518 avarızhanesininin 36,5 hanesi bedel vermiş, 191 hanesi ise reaya zimmetinde kaldığından toplam 290,5 avarızhanesinden tahsilât yapılmıştır (BOA, MM. 4347: 60).

¹⁷⁷⁵ BOA, MM.d. 457. Diğer liva ve kazalar ile karşılaştırma için bkz. Güçer, *a.g.e.*, s. 146-163.

¹⁷⁷⁶ BOA, MM.d. 4347. Başka liva ve kazalar ile karşılaştırma için bkz. Güçer, *a.g.e.*, s. 164-185. BOA, MM.d. 4482: 79-81 (25 B 1036/11.04.1627)

¹⁷⁷⁷ Güçer, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁷⁷⁸ 1 müd, 20 İstanbul kilesine eşittir. İstanbul kilesi ile 1 kile arpa 22,25 kg. idi (Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Sevim Acar), İstanbul 1990, s. 51).

¹⁷⁷⁹ Güçer, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁷⁸⁰ BOA, MM.d. 6634: 20-22.

İncelenen dönem içerisinde Maraş, özellikle Şark seferlerinde ordunun ihtiyacı olan nüzul zahiresinin temini anlamında önemli bir bölgeydi¹⁷⁸¹. Maraş halkından nüzul adı ile talep edilen bu zahire, hareket halindeki orduların menzillerine değil, hükümet tarafından stratejik noktalarda bina edilen ambarlara konmakta ve sınır boylarında savaşılan ordu birimlerine teslim edilmiştir. Nitekim Zülkadriye eyaletine 1580 yılında tarh edilmiş olan 44.305 kile nüzulün 14.263 kilesi hudut gerisindeki kalelere teslim edilmiş, 15.461 kilesi ise savaşılan ordulara tevzi edilmiştir¹⁷⁸². Aynı şekilde 1590 senesinde serdar Ferhat Paşa zamanında gerçekleştirilen Gence seferi dolayısıyla Zülkadriye¹⁷⁸³, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbekir ve Haleb eyaletlerine tarh edilmiş olan nüzule ait defterin tetkikinden hububatın cepheye taşındığı ve orada kısmen Gence ve Gori kalelerine teslim, kısmen de savaşılan birliklere tevzi edildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁸⁴. Yine IV. Murad'ın Bağdad seferi sırasında adı geçen eyaletler ile birlikte Maraş¹⁷⁸⁵ eyaletinden talep edilen 100.540,25 kile nüzulden 96.548,25 kilesi harp sahasında 06 C-29 N 1048/15.10.1638-03.02.1639 tarihleri arasında aynen orduya teslim edilmiştir¹⁷⁸⁶.

17. yüzyıl boyunca tanzim edilen ve günümüze kadar kalan Bedel-i Nüzul hane defterleri incelendiğinde Maraş sancağında bedel olarak talep edilen nüzul vergisi ile ilgili verileri aşağıdaki gibi bir tabloda toplamak mümkündür:

Tablo 21: 17. Yüzyıl Boyunca Maraş Livası/Kazası Nüzulhane Sayıları ve Ödenen Nüzul Bedelleri

Defter Fon Kodu ve No	Yıl	Nüzulhane adedi		Nüzulhanesi başına ödenen Nüzul bedeli (akçe/Kuruş)	Talep Edilen toplam nüzul bedeli tutarı (akçe/Kuruş)	
		Maraş Livası	Maraş Kazası		Maraş Livası	Maraş Kazası
MM 3862	1036/1627	713	-	120	85560/-	
MM 6634 ¹⁷⁸⁷	1037/1628	705	508	560 / 7	394800/4935	284480/3556
MM 6633	1038/1629	641	431	1200 /15 K.k.	732000/9150	517200/6465

¹⁷⁸¹ Bkz. BOA, M.d., 55: 203/367 (Za 993/10-11.1585); BOA, M.d., 32: 289/529 (27 Za 986/25.01.1579); BOA, M.d., 63: 27/42, 34/367'den nakleden Serdar Kar, *63 Numaralı Mühimme Defteri: (995-996/1587-1588)*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s. 29; Şuayib İzgi, *32 Numaralı Mühimme Defteri [s. 201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 93, 157-8.

¹⁷⁸² Güçer, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁷⁸³ Bu defterin içeriğine göre Maraş kazasından talep edilen nüzulün miktarı 1.448 kilesi un ve 4.337 kilesi arpa olmak üzere toplam 5.785 kiledir (BOA, MM.d. 457: 105).

¹⁷⁸⁴ BOA, MM.d. 457: 105.

¹⁷⁸⁵ Defterdeki kayıtlardan Maraş Livasındaki 191 avarızhanenin, nüzullerini emredilen yere götürmedikleri anlaşılmaktadır (BOA, MM.d. 4347: 80).

¹⁷⁸⁶ Bu zahirenin 78276,5 kilesi arpa ve 22312,75 kilesi de undan ibaretti (Güçer, *a.g.e.*, s. 83).

¹⁷⁸⁷ Bu sene Maraş eyaletine bağlı Malatya livasının 6 altı kazasında avarızhane başına 11,5 kuruş, 1 kazasında 7 kuruş ve Ayntab livasında 10 kuruş nüzul bedel alınmıştır (BOA, MM.d., 6634: 19-23).

MKF 27467-8	1054/1645	666	515	280 / 3,5 K.k.	186480/2331	144200 / 1802,5
KK 2613	1056/1647	666	516	400 / 5 K.k.	266400 / 3330	206400 /2580
KK 2618	1060/1650	676,5	515	300 / -	202950 /-	154500
KK2621;KK2623	1065/1655	681 R 1	519,5	300 / -	204375 /-	155850
MM 3855	1068/1658	675 R 0,5	513.5 R 0,5	300	202537/-	154087,5/-
MM 3853	1069/1659	675 R 0,5	513.5 R 0,5	300	202537/-	154087,5/-
MM 3857	1070/1660	675 R 0,5	513.5 R 0,5	600	405075/-	308175/-
MM 3157	1072/1661-2	611 R 0,5	448,5 R 0,5	500	305562	224250
MM3748;KK2635	1073/1662-3	611 R 0,5	448,5 R 0,5	500	305562/-	224375
MM 3856	1077/1666-7	611 R 0,5	448.5 R 0,5	600	366675/-	269175/-
MKF 27520	1082/1671	611 R 0,5	448.5 R 0,5	300	183338	134588
KK 2657	1083/1672	611 R 0,5	448,5 R 0,5	600	366675	269250
KK 2662	1085/1674	611 R 0,5	448,5 R 0,5	600	366675	269250
KK 2668	1086/1675	611 R 0,5	448,5 R 0,5	600	366675	269250
KK 2688	1089/1678	611 R 0,5	-	600	366675	-
MKF 27600	1096/1685	611 R 1	-	600/5,4 E.k.	366750 / 3333,5 E.k.	-
MKF 27613	1098/1687	568,5 R 0,5	-	600/5,4 E.k.	-/3101,5 R 0,5 E.k.	-
MM3167;MM3178	1099/1687-8	-	-	-	-/3101,5 R 0,5 E.k.	-
MKF27635; KK2728	1100/1689	568,5 R 0,5	408 R 0,5	600/5,4 E.k.	341175/3101,5 E.k.	244875/2226 E.k.
MM 3807	1107/1695-6		523.5 1 rub	600		314250/-
MKF 27665	1104/1693	559 R 0,5	-	600/5,4 E.k.	335550 / 3049,5 E.k.	
KK 2762	1106/1695	524 R 1	376 R 1	600/5,4	314550/2859,5 R 0,5	225750/2052 E.k.
MKF 27776	1108/1697	-	-	-	2828 E.k.	
MKF 27827	1111/1700	-	-	-	1180,5 E.k.	
MKF 27842	1112/1701	-	-	-	1312,5 E.k.	
MKF 27853	1113/1702	407,5 R 1	260 R 1	600/ 5,4 E.k.	244650/2224 E.k.	156150/1405 E.k.
MM 3091	1114/1703	-	-	-	2855,5 E.k.	
E.k.: Esedi kuruş. K.k.: Kamil kuruş. R: rub. S: sülüs. T.k.: Tam kuruş.						

Yukarıdaki 21 nolu tablo incelendiğinde 17. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren istisnai durumlar hariç bedel olarak tahsil edilen nüzul vergisinin, Maraş Livası kazalarında avarızhane/nüzulhane başına çok farklı miktarlarda alındığı görülmektedir. Bu dönem içerisinde Maraş Sancağı'ndaki reaya, avarızhane başına en düşük nüzul bedelini 1036/1626 yılında 120 akçe olarak, en yüksek miktarı ise 1038/1628 yılında 1200 akçe (15 kamil kuruş)¹⁷⁸⁸ olarak ödemiştir¹⁷⁸⁹. Osmanlı Devleti, istisnai bu iki uç değer dışında ordunun hudutlarda savaştığı dönemlerde Maraş'taki reayadan genellikle 500-600 akçe, diğer normal zamanlarda ise 200-300 akçe gibi daha düşük oranda nüzul bedeli talep etmiştir. Halkın bu konudaki şikâyetlerini de nazara alan Padişah, onların hallerine

¹⁷⁸⁸ Bu seneki nüzul tahakkukuna, 1627 yılında isyan eden Erzurum Valisi Abaza Mehmet Paşa'yı tenkil etmek için görevlendirilen Veziriazam Hüsrev Paşa'nın komuta ettiği ordunun ihtiyaçlarını temin etmek için karar verilmiş ve tahsilini Maraş mirimiranı Bekir Paşa deruhte etmiştir. Aynı sene avarızhane başına nüzul bedeli miktarı, Karaman Eyaletinde 20, Rum Eyaletinde 20, Erzurum Eyaletinde 8-10, Diyarbekir Eyaletinde 17-20 kâmil kuruş üzerinden hesaplanmıştır (BOA, MM.d. 6633: 45-46).

¹⁷⁸⁹ Osmanlı ülkesinin farklı eyalet ve sancaklarında 17. yüzyıl boyunca alınan nüzul bedeli miktarları hakkında bkz. S. Demirci, "Trabzon Eyaletinin Avârızhaneleri Üzerinde Gözlemler", s. 543-555; aynı müellif, "Avârız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire", s. 575-581; BOA, MM.d. 3838: 41-46.

merhameten zaman zaman nüzul bedeli miktarlarında tenzilatlar da yapmıştır¹⁷⁹⁰. Bununla birlikte merkezî hükümetin, yüzyılın sonlarında bu 600 akçe nüzul bedeli oranını, ekonomide ve maliyede takip ettiği fiskalizm ilkesi¹⁷⁹¹ gereği, sürekli ve sabit halde tuttuğu, incelenen Nüzulhane defterleri kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, aynı sene içinde olmasına rağmen, avarız akçesi ve nüzul bedeli gibi nakdî vergileri, her bölgede veya her gruptan aynı oranda talep etmemiş, hangi kritere göre değiştiğini bilemediğimiz farklı miktarlarda talep etmiştir. Örneğin 1100/1689 senesinde maktu' olarak toplanan Maraş Şarkıyan Yörükleri ve Mamalı telifelerine ait nüzul bedelleri için avarızhane başına 680 akçe talep edilirken Maraş, Malatya ve Ayntab livalarındaki kazaların reayasından avarızhane başına 600 akçe istenmiştir. Aynı yılda Maraş Kazası Şarkıyan Yörükleri ve Mamalı tائفesi avarız akçesini 460 akçe, Baraklı Ceridi, Oruç Arablu, Zağallu, gibi cemaatler aynı vergiyi 500 akçe, Maraş livasındaki diğer reaya ise 400 akçe olarak ödemiştir. Bu kayıtlar, bu tür vergilerin nasıl değişken olduğunu şartlara ve ihtiyaç durumuna göre farklılaştığını gösterir¹⁷⁹².

Bedel-i nüzul mükellefleri, bedelleri tahsil eden mübaşirin maaşı için de ayrıca *mübaşir maişeti* adı altında belli bir meblağ ödemekteydiler. Maraş sancağında mübaşir ücreti için avarızhane başına 1645 yılında 10 akçe¹⁷⁹³, 1655 yılında 20 akçe¹⁷⁹⁴ olarak talep edilmişken 1672 senesinde ise bu ücret, 30 akçe olarak toplanmıştır¹⁷⁹⁵. Yerel idarecilere gönderilen emirnamelerde ve tahsil işi ile görevli kimselere verilen emir ve defter suretlerinde, halktan bu ücretin dışında "*kitabîye, hidemaiye, mahkeme harcı vs.*" adlarla başka bir istekte bulunulmaması hususunda görevliler sıkı sıkıya tembih ve ikaz edilerek Devletin bu husustaki hassasiyeti vurgulanmıştır.

¹⁷⁹⁰ Örneğin; Osmanlı merkezî hükümeti, Maraş mütesellim, naib ve kaza kadılarının, "*reayanın ödemeye güçleri ve tahammülleri yoktur*" diye Merkez'e arzuhal etmeleri üzerine, 1036/1627 yılında, Maraş livasının 713 avarızhanesinden 398 hanesini afferek halkın şikâyetlerine kulak vermiştir (BOA, MM.d. 3862: 95). Yine benzer şekilde Osmanlı Padişahı, 1659 yılında ülke genelindeki Celâlî eşkıyasının başarılı bir biçimde tenkil edilmesine şükür nişanesi olarak tüm Osmanlı memleketinde 1660 senesine mahsup olmak üzere tarh edilen nüzul ile yükümlü kılınan reayanın o sene için ödemesi gereken nüzul bedellerinden avarızhane başına 100'er akçe tenzilat yapmıştır (BOA, MM.d. 3857: 23 (12 C 1069/7.04.1659). Hatta Hükümet, kuraklığın veya kıtlığın yaşandığı bölgelerde bu durum düzelinceye kadar halktan aynı olarak istediği nüzülü nakde çevirmiştir. Tebriz'e nüzul ihracına memur edilen Malatya kazası ile ilgili bir örnek için bkz. BOA, M.d. 59: 41/182'den nakleden Yüce, *a.g.t.*, s. 124. Başka örnekler için bkz. BOA, MM.d. 6633: 45.

¹⁷⁹¹ Mehmet Genç tarafından "*hazineye ait gelirlerin mümkün mertebe yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemek olarak*" tanımlanan *fiskalizm* hakkında daha geniş bilgi için bkz. M. Genç, *a.g.e.*, s. 64-67, 83-84.

¹⁷⁹² BOA, MM.d., 3820: 38.

¹⁷⁹³ BOA, MKF.d., 27468: 68.

¹⁷⁹⁴ BOA, İ.E..ML., 1673.

¹⁷⁹⁵ Güner, *a.g.t.*, s. 129-3.

Lütfi Güçer, arşiv belgelerinden bazı kanıtlar sunduktan sonra, Osmanlı Devletinin avarız akçesi ile nüzul mükellefiyetini tedahül ettirmediğini yani birlikte almadığını belirtmiştir. Hatta Osmanlı maliyesi tarafından olağanüstü bir vergi olan avarız akçesi, her yıl düzenli olarak tahsil edilen bir vergiye dönüştükten ve bir takım hizmetlerin devamlı masrafı (ocaklık) olarak tahsil edilmesinden sonra dahi avarız akçesi ile nüzulün birlikte alınmamasına özen gösterdiğini, ifade etmiştir¹⁷⁹⁶. Bu tespiti bizim de karşılaştığımız birkaç örnek desteklemektedir. Mesela Elbistan Kazası, 1020/1611 tarihinde seferden dönen askerlere kışlak tayin edilince Elbistan halkı, merkeze arzuhal sunarak hem nüzul ödemekle hem de sefer için kazalarında kışlayacak bölük halkının ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü tutulduklarını, her ikisini karşılamaya güçlerinin yetmediğini bildirmişlerdir. Bunun üzerine kendilerinden o yılki nüzul bedelinin alınmaması ve adı geçen kaza ahalisine bu türden tekâlif talepleriyle rahatsızlık verilmemesi konusunda mahalli idareciler merkezî hükümetçe uyarılmışlardır¹⁷⁹⁷. Genel durum böyle olmakla beraber çalıştığımız dönem içerisinde bunun kesin bir kural olmadığını gösteren pek çok kayıt bulunmaktadır. Hususan 17. yüzyılın sonlarında batıda Kutsal İttifak ile devam eden savaşlar sırasında, Devletin, Maraş sancağındaki reayadan aynı sene içerisinde hem avarız akçesi, hem nüzul bedeli, hatta bazen sürsat bedelini de aldığını gösteren örneklerle rastlamaktayız¹⁷⁹⁸. Örneğin, 1047/1637 senesinde ordunun sefer hazırlıkları çerçevesinde Maraş Kazası'nda satın alınan 120 çift camus, gereği gibi korunup beslemeleleri için tekrar satın alındıkları sahiplerinin yanına verilmişlerdir. Bu işte istihdam edilen reaya, yani camusların emaneten bırakıldığı eski sahipleri, hem bu hizmetleri hem de bu hayvanları istenilen zamanda emredilen yere nakletmeleri karşılığında o senenin nüzul bedeli ve avarız akçesi dışındaki vergilerinden muaf tutulmuşlardır¹⁷⁹⁹. Bu örnekten anlaşılan, halkın bu mükellefiyetin yanında avarız ve nüzul tekâlifini de ödeyeceği fakat bunların dışındaki avarız türü angaryalardan muaf tutulacağıdır. Hem mesela Maraş

¹⁷⁹⁶ Güçer, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁷⁹⁷ BOA, MM.d., 3260: 102 (11 S 1020/25.04.1611). Aynı sene Kars-ı Maraş kazası da seferden dönen askerlere kışlak tayin olduğu için halkın iki tekâlifi yerine getiremeyeceklerini Hükümete bildirmeleri üzerine reaya o seneki nüzulden muaf tutulmuştur (BOA, MM.d., 3260: 91 (2 S 1020/16.04.1611)). Başka bir arşiv belgesine göre de 1054/1644 yılında Maraş sancağı avarızlarının sefer mühimmatı için nüzul bedeli olarak talep edildiği anlaşılmaktadır (BOA, MKF.d., 27468: 67-68).

¹⁷⁹⁸ Hatta bazı tevziat defterlerinde aynı senenin hem avarızhane hem de nüzulhane kayıtları beraber tutulmuştur. Örnekler için bkz. BOA, MKF.d., 27665; BOA, MKF.d., 27776; BOA, MKF.d., 27827; BOA, MKF.d., 27842.

¹⁷⁹⁹ BOA, MM.d. 3443: 5 (22 M 1047/16.06.1637).

halkı, 1065/1654¹⁸⁰⁰, 1104/1693¹⁸⁰¹ yıllarında hem avarız hem de nüzul bedelini, 1100/1689¹⁸⁰² yılında ise, bu iki vergiye ek olarak bir de sürsat bedelini beraber ödemiştir. Aynı minval üzere aşağıda bahsedileceği gibi 1660 yılından sonra Maraş livasının avarız akçeleri ve bedel-i nüzulleri birlikte ve düzenli bir şekilde Matbah-ı Âmire için tahsil edilmeye başlanmıştır¹⁸⁰³. Başka belgelerde Mamalı taifesi ve Maraş Kazası Şarhiyan Yörükleri Mukataası'na dâhil 65 avarızhanesi bulunan cemaatlerin de avarız akçesi ile nüzul bedellerini sürekli olarak ve aynı senede ikisini birlikte ödedikleri anlaşılmaktadır¹⁸⁰⁴. Halkın sıkça sızlanmalarına ve şikâyetlerine sebebiyet veren bu ağır tekâlifli yapmaya Devleti iten nedenin ise savaş ekonomisi olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁰⁵.

İnceleme dönemimiz boyunca neredeyse her sene talep edilen Maraş livasındaki kazalara ait nüzul vergisinin, daha çok bedel olarak tarh ve tahsil edildiği incelenen Mevkufat defterlerinden anlaşılmaktadır. Toplanan bu vergi hâsılâtının, Devlet tarafından çoğunlukla sefer halindeki askerlerin mühimmatı¹⁸⁰⁶ için harcanmasına mukabil zaman zaman İstabl-ı Amire ve Matbah-ı Amire gibi kurumların devamlı masrafı için ocaklık olarak da tahsis edildiğini görmekteyiz. Nitekim 1044/1634 yılında Maraş Eyaleti'ne ait nüzul bedellerinden 10.000 kuruş bu eyalette satın alınması kararlaştırılan develerin masraflarına harcanmıştır¹⁸⁰⁷. Aynı şekilde 1059/1649 yılına ait Maraş Eyaleti nüzul bedellerinden tahsil edilen 100.000 akçe, Kayseri'de istenen lağımcıların ücretle-

¹⁸⁰⁰ Devlet o sene, Başbakanlık İbrahim Ağa'nın adamı Eğin sakinlerinden Osman Bey marifetiyle, Maraş halkından 272.500 akçe avarız, 204.375 akçe de nüzul bedeli toplamıştı (BOA, KK.d., 2621: 22, 55; BOA, KK.d., 2623: 43).

¹⁸⁰¹ Maraş kazasındaki 601,5 ve 0,5 rub avarızhaneden müteşekkil avarız akçesi mükellefi, Osmanlı Devleti'nin felaket senelerine denk gelen 1693 senesinde hem 2.187,5 esedi kuruşluk avarız akçesi hem de aynı sene içinde 3.049,5 esedi kuruşluk da nüzul bedeli ödemiştir (BOA, MKF.d., 27842: 7).

¹⁸⁰² Bu üç tekâliften dolayı Maraş livası reayasından talep edilen toplam meblağ 7.762,5 esedi kuruş (853.875 akçeye karşılık gelen bu paranın 2.439 kuruşu sürsat bedeli, 2.222 kuruşu avarız akçesi, 3.101,5 kuruşu da nüzul bedeline karşılık gelmekteydi.) değerindeydi (MKF.d., 27635: 1).

¹⁸⁰³ Bazı kaynaklar için bkz BOA, MM.d., 3157: 51 (1072/1661); BOA, MM.d., 3748: 9, 14 (1073/1662); BOA, MM.d., 3067: 21 (1073/1662); BOA, MM.d., 3836: 46-47 (1077/1666); BOA, KK.d., 2651: 23 (1080/1669); BOA, MM.d., 2790: 50-51 (1081/1670); BOA, MM.d., 2412: 38-39 (1083/1672); BOA, MM.d., 3834: 22-23 (1076/1666); BOA, KK.d., 2659: 9, 58 (1084/1693).

¹⁸⁰⁴ BOA, KK.d., 2651: 43 (1080/1679); BOA, KK.d., 2659: 55 (1084/1673); BOA, KK.d., 2665: 26.

¹⁸⁰⁵ Bu konu hakkında detaylı bilgi için savaş ile ekonomi arasındaki ilişkiyi ve savaşın ülke ekonomisine etkilerini 17. - 18. yüzyıl Osmanlı örneği üzerinden güzel bir üslup ile anlatan şu esere bkz. Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ankara 2003, s. 210-225.

¹⁸⁰⁶ Örneğin, 1644 yılında bir yıl sonra Girit Adası üzerine düzenlenecek sefer mühimmatı için Maraş avarızları bedel-i nüzul olarak talep ve tahsil edilmesi Maliye tarafından kararlaştırıldıktan sonra 186.480 akçe tutarındaki bedelin tahsili için Maraş valisi Tekkeli Mustafa Paşa'ya emr ü defter irsal olunmuştur (BOA, MKF.d., 27467: 11; BOA, MKF.d., 27468: 67-68). 1672 yılında IV. Mehmed'in Lehistan üzerine gerçekleştirdiği Kamanıçe seferi vesilesiyle Maraş Sancağından 266.675 akçe nüzul bedeli talep ve tahsil edildi (BOA, MM.d. 2656: 4-81'den nakleden İnbaşı, *Kamanıçe Seferi*, s. 224).

¹⁸⁰⁷ BOA, MM.d., 6886: 11.

rine havale edilmiştir¹⁸⁰⁸. Maraş livası nüzul bedelleri, bu livaya ait avarız akçeleri ile birlikte 1660 yılından 1695 yılına kadar daimi ve düzenli bir şekilde tarh edilerek Matbah-ı Âmire giderleri için ocaklık olarak tahsis edilmiştir¹⁸⁰⁹. Yine bu bağlamda 1108/1696-7 yılında Maraş livası avarız ve nüzul bedelleri, Malatya ve Karahisar-ı Sahib livaları ile birlikte İstabl-ı Amire mühimmatı için tahsil etmek üzere Arpa Emni Mustafa Efendi'nin uhdesine verilmiştir¹⁸¹⁰. Aynı şekilde yukarıda değinildiği gibi Maraş, Ayntab, Malatya, Hamid-İli ve Filipe livalarına tabi kazaların 1115/1703-4 yılına ait avarız ve nüzul bedeli malından 74.285 ve 1,5 rub esedi kuruş, İstabl-ı Âmire'nin yani saraydaki has ahırın masraflarına harcanmıştır¹⁸¹¹. Maraş Sancağı'nın 1120/1708-9 senesine ait 4.973,5 kuruşluk avarız ve nüzul malları, Basra'da yapılacak olan fırkatalar için Maraş ve Behisni taraflarındaki dağlardan kesilecek kerestelerin kesim ve nakil ücretlerine harcanmak üzere Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa'ya havale edilmiştir¹⁸¹².

Maraş sancağındaki nüzul mükellefleri bazen bu yükümlülüklerini farklı bir hizmet şeklinde ifa ederlerdi. Örneğin hem nüzul mükellefi ve hem bu vergiden muaf olan reaya, Osmanlı merkezî hükümetinin Veziriazam Sinan Paşa'nın serdarlığında İran üzerine yapmayı düşündüğü seferin zahiresi için Kudüs'ten topladığı ve gemilerle Payas iskelesine getirdiği zahirenin, buradan Erzurum'a nakliyesi amacıyla gerekli olan kira develeri ile yeteri kadar gararları yani büyük çuvalları temin ederek görevlilere teslim etmişlerdir¹⁸¹³.

3.2.1.2.3. Sürsat

Osmanlı Devleti'nin, örfi vergi adı altında halktan aldığı vergilerden biri de önceden belli ve tayin edilmiş bir bedel karşılığında un, ekmek, arpa, koyun, yağ, bal, odun, saman vs. gibi muayyen bir erzakı belli bir yere getirip orduya satması anlamına

¹⁸⁰⁸ BOA, MKF.d., 27477: 4.

¹⁸⁰⁹ BOA, MM.d., 3157: 51 (1072/1661); BOA, MM.d., 3748: 9, 14 (1073/1662); BOA, MM.d., 3067: 21 (1073/1662); BOA, MM.d., 3836: 46-47 (1077/1666); BOA, KK.d., 2651: 23 (1080/1669); BOA, MM.d., 2790: 50-51 (1081/1670); BOA, MM.d., 2412: 38-39 (1083/1672); BOA, MM.d., 3834: 22-23 (1076/1666); BOA, KK.d., 2659: 9, 58 (1084/1693); BOA, KK.d., 2665: 22-23 (1086/1675); BOA, MM.d. 2790: 50-51; BOA, KK.d., 2653: 56 (1087/1676); BOA, KK.d., 2688:3 (1089/1678); BOA, MM.d., 2414: 71 (1095/1684); BOA, MM.d., 2805: 54 (1097/1686); BOA, MM.d., 3839: 31-32; BOA, MKF.D., 27600: 5 (1098/1687); BOA, MM.d., 2471: 74-75 (1104/1693); BOA, MKF.d., 27520: 30, 45 (1082/1671); BOA, DKF.d., 27600: 5 (1097/1685); BOA, DKF.d., 27613: 1 (1098/1687); BOA, KK.d., 2688: 2 (1089/1678); BOA, KK.d., 2635: 43 (1072/1661); BOA, KK.d., 2657: 51 (1083/1672); BOA, KK.d., 2662: 46 (1085/1674); BOA, KK.d., 2768: 64 (1086/1675); BOA, KK.d., 2728: 30 (1100/1689).

¹⁸¹⁰ BOA, MM.d., 3807: 41-42.

¹⁸¹¹ BOA, MM.d., 16009: 15.

¹⁸¹² BOA, C..BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709).

¹⁸¹³ İzgi, *a.g.t.*, s. 126, 147.

gelen *sürsattır*¹⁸¹⁴. Avarız ve nüzul muafiyetlerinin geçerli olmadığı sürsat¹⁸¹⁵; yürüyüş halinde bulunan orduların yol boyunca iaşesini sağlamak bakımından nüzul ile benzerlik göstermektedir¹⁸¹⁶. Fakat nüzul, un ve arpa olarak toplanırken sürsat, bunların dışında koyun, saman, ot, odun, yağ ve bal gibi ürünleri de kapsamaktadır¹⁸¹⁷. Nitekim 22 nolu tablodadan anlaşıldığı üzere incelemeye esas dönem boyunca Maraş Kazası'ndan sürsat zahiresi olarak yaklaşık 2.000 kile arpa, 500 ile 250 kile arasında un, 40 ile 200 aralığında adet koyun, 100-40 kıyye sadeyağı ve 100-30 kıyye bal talep edildiğini görmekteyiz. Maraş Kazası'na saman ve odun bahası olarak yaklaşık 2.000 akçe tarh edilirken 1635 yılında 20 araba, 1638-9 yılında ise 40 araba odun aynı olarak istenilmiştir¹⁸¹⁸.

Aslında sürsat, miri fiyattan da olsa karşılığı ödendiği için hakiki manada bir vergi değil sadece un, ekmek, arpa, koyun, bal vs. maddelerin kadılar tarafından toplanıp belli menzillerde bulunmasını gerektiren bir mükellefiyettir¹⁸¹⁹. Ancak bu durumu daha da özelleştiren husus ise halkın talep edilen ürün ve malzemeleri istenilen menzillere nakletmek ve onları piyasa fiyatlarından düşük fiyattan satmak zorunda bırakılmalarıdır¹⁸²⁰. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti, halktan sürsat mallarını satın alırken onları piyasa rayicinin altında satışa mecbur etmiş, hatta kendisi bakaya kalan sürsatı bedel olarak tahsil ederken piyasa değerinde bazen de üstünde bir fiyat uygulayarak daima hazinenin lehine olacak bir tutum içine girmiştir. IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan ve 1638'deki Bağdad seferleri sırasında arpanın kilesini 50 akçe, unun kilesini 70 akçe, koyunun tanesini 200 akçe, sadeyağın kıyyesini 30 akçe, balın kıyyesini 30 akçe¹⁸²¹ olarak belirleyen merkezî hükümet, aynı tarihlerde sürsatı nakden talep ettiği yerlerin halkından arpanın kilesi için 60 akçe, unun kilesi için 120 akçe, ko-

¹⁸¹⁴ Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 300; Barkan, "Avârız", s. 14.

¹⁸¹⁵ Sürsat, nüzul gibi avarızhane birimleri üzerinden değil kazanın toplam avarızhanesi göz önünde bulundurulmadan bölge halkına yüklenmektedir. Dolayısıyla avarızhane hesaplarında rol oynayan bireysel ve toplu muafiyet durumları sürsat mükellefiyetinde söz konusu olmayıp seyitler, imamlar ve hatipler dışındaki tüm reaya bu tekâlîfe dâhil edilirdi (BOA, MM.d., 3474: 7).

¹⁸¹⁶ Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007, s. 120.

¹⁸¹⁷ Güçer, *a.g.e.*, s. 95; Küçük, *a.g.t.*, s. 55, 72; Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 539.

¹⁸¹⁸ BOA, MM.d. 3476: 36-37; BOA, KK.d. 2575: 47-48; BOA, MM.d. 6633: 11-13; BOA, MM.d. 4482: 79-81; BOA, KK.d. 2566: 46; BOA, MM.d., 4433: 46-48. Maraş sancağı halkı en yüksek sürsatı, IV. Murad'ın 1047-8/1638-9 yılındaki Şark Seferi sırasında ordunun ihtiyaçları için istenen sürsat zahiresi tekalifinde yerine getirmiştir. Bu tarihte Maraş kazasından 3.000 kile arpa, 2.000 adet ekmek, 200 adet koyun, 100 kıyye sadeyağ, 100 kıyye bal istenmiştir (BOA, KK.d., 2577: 26; BOA, MM.D., 4347: 22; BOA, KK.d., 2583: 22).

¹⁸¹⁹ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 539.

¹⁸²⁰ Halil Sahillioğlu, "XVII. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli", *Çele*, S. 9, Bolu 1964, s. 15.

¹⁸²¹ BOA, KK.d., 2575: 47-48.

yunun tanesine karşılık 220 akçe, sadeyağın ve balın her kıyyesi için 40 ve 20 akçe, samanın kantarına 30 akçe ve odunun arabası için 80 akçe bedel talep etmiştir¹⁸²². İnceleme dönemimiz içerisinde yaklaşık 80 yıllık sürede akçenin değeri yüzde elli düşmesine rağmen Devlet, sürsat için belirlediği fiyatlarda bu oranda bir artış yapmadığı gibi bazı ürünlerin rayiç bedellerini zaman içerisinde düşürmüş, bazılarının fiyatlarını da sabit tutmuştur. Örneğin, 1036/1627 yılında arpanın kilesi 60, unun kilesi 120, koyunun tanesi 220, sadeyağın kıyyesi 40, balın kıyyesi 20 akçe rayiçle merkezî hükümet tarafından halktan satın alınmıştır¹⁸²³. 1099/1688 yılına gelindiğinde bile arpanın kilesi 50 (% 17 düşüş), unun kilesi 90 (% 25 düşüş), koyunun tanesi 200 (% 9 düşme), sadeyağın kıyyesi 30 (% 25 düşüş) ve balın kıyyesi 20 (sabit kalmış) rayiçle satın alınmıştır¹⁸²⁴.

Aynı toplanan nüzul vergisinde olduğu gibi sürsat yükümlülüğü yüklenen kazalarda, sürsatın organize edilip belirlenen menzillere gönderilmesinin sorumluluğu yine kadılara verilmişti¹⁸²⁵. Merkezî hükümet, kazalara gönderdiği emirlerde ordu için erzak getirenlere erzak bedellerinin eksiksiz ödenerek onlara zulüm edilmemesini, istenen miktar sürsat zahiresinin zamanında eksiksiz bir şekilde emredilen mahallere naklettilmesini ve böylelikle ordunun ihtiyacı için çok önem arz eden bu hususta yapılacak ihmallerin kesinlikle cezalandırılacağını vurgulamıştır¹⁸²⁶. Maraş kadısı, hükümet tarafından kendisine emredilen bu vazife gereği önceden belirlenen malları ordu birlikleri bölgeye gelmeden önce nüzul eminine, kasaplık koyunları ganem eminine teslim etmek ve teslim alındığını gösteren bir *temessük* belgesi almak zorundaydı¹⁸²⁷.

Osmanlı Devleti, sürsatı tarh ve tahsil ederken umumi teamül olarak, ordunun sefer güzergâhında bulunan kazalardan sürsatı aynen talep etmekteydi¹⁸²⁸. Fakat aynı talep edilecek sürsat zahiresinin, ordunun ihtiyacı olan miktarı aşması durumunda veya sefer güzergâhının uzağında olan bölgelerin sürsatlarının orduya teslimi sırasında pek çok zorluk ortaya çıkmaktaydı. Bu uzak mesafelerden nakliyenin hem geç sağlanması hem de ürün maliyetlerinin pahalıya mal olması ve zamanın darlığı¹⁸²⁹ gibi nedenlerden dolayı Devlet, bu aynî yükümlülüğü kendi belirlediği bedeller esas olmak üzere nakdî

¹⁸²² Bu değerler yaklaşık 30 yıl sonra da aynen uygulanmıştır (BOA, MM.d., 4482: 2 (1078/1667)).

¹⁸²³ BOA, MM.d. 4482: 79-81 (25 B 1036/11.04.1627)

¹⁸²⁴ BOA, KK.d., 2721: 67.

¹⁸²⁵ Güçer, *a.g.e.*, s. 93; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 319.

¹⁸²⁶ BOA, C..AS., 826/35193; Güçer, *a.g.e.*, s. 106; Küçük, *a.g.t.*, s. 76-77.

¹⁸²⁷ BOA, MKF.d., 27441: 47; Güçer, *a.g.e.*, s. 95.

¹⁸²⁸ BOA, MM.d., 4482: 4; BOA, MM.d., 3451: 4.

¹⁸²⁹ Sürsatın nakdî olarak talep edilmesinin gerekçeleri hakkında bkz. Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 13; İnbaşı, *Kamaniçe Seferi*, s. 222; Güçer, *a.g.e.*, s. 106; Küçük, *a.g.t.*, s. 76-77).

yükümlülüğe dönüştürmekteydi¹⁸³⁰. Esasen sürsat 1683 yılında başlayan savaşların mali sıkıntısını aşmak için bu tarihlerden sonra tamamıyla nakdî talep edilen bir vergi haline dönüştürülmüştür¹⁸³¹.

Çalışma dönemimizde Maraş halkından her yıl düzenli olarak talep edilmeyen sürsat vergisi, ihtiyaç anında, özellikle şark seferleri sırasında, aynı olarak istendiği gibi, batı hudutlarında yapılan savaşlar esnasında da nakdî olarak tahsil edilmiştir¹⁸³². Nitekim 1637-1638 senesinde Bağdad seferi dolayısıyla Maraş Eyaleti'ne tevzi edilen sürsat aynı olarak talep edilirken¹⁸³³, 1627 yılında asi Erzurum Valisi Abaza Mehmet Paşa'nın tenkili için sevk edilen ordunun mühimmatı için Maraş Eyaleti'ne tarh edilen sürsat, nakden istenmiştir¹⁸³⁴. Yine din ve devlet düşmanlarının Osmanlı ülkesine yaptıkları saldırıları önlemek gayesiyle 1067/1657 sıralarında batı yönünde yapılması düşünülen sefer mühimmatı için Maraş halkına tarh edilen 135.800 akçelik sürsat, nakden tahsil edilmiştir¹⁸³⁵.

17. yüzyıl boyunca İran ve ülkedeki asi Paşalar üzerine yapılan şark seferlerinin lojistik organizasyonu kapsamında Maraş eyaletinden çok önemli miktarda sürsat zahiresinin aynı olarak talep edildiğini 22 nolu tablodan takip etmek kolaydır. Örneğin, Sultan IV. Murad'ın 1635 yılındaki Revan seferine hazırlık kapsamında Maraş livasında¹⁸³⁶ 5.000 müd arpa, 950 müd un, 320 baş kasaplık koyun, 650 kıyye sadeyağ, 325 kıyye bal ve 85 araba odun tutan sürsat zahiresinin tedarik edilerek belirlenen menzillere nakledilmesi ve burada yetkililere teslim edilmesi için kadılara emirler gönderilmiştir¹⁸³⁷. 1638-9 yılındaki Bağdad seferine çıkan Osmanlı ordusunun ihtiyaçları için çok miktarda sürsat zahiresine lüzum olduğundan 1638 ve 1639 yıllarında iki defa olmak

¹⁸³⁰ Güçer, *a.g.e.*, s. 106; Küçük, *a.g.t.*, s. 76-77.

¹⁸³¹ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 159; İnbaşı, *Kamaniçe Seferi*, s. 219; Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İlaş ve İkmalı: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler*, C.10, Ankara 2002, s.151.

¹⁸³² Aşağıdaki 22 ve 23 nolu tabloları karşılaştırınız.

¹⁸³³ 27 kazadan müteşekkil Maraş eyaletinden bu sene için 34.600 kile arpa, 121.000 adet ekmek ve 1.700 kile un talep edilmiştir (Güçer, *a.g.e.*, s. 97). 1627-1628 yılı için Zülkadriye eyaletinden kilesi 60 akçeden 7.700 kile arpa, kilesi 50 akçeden 865 kile un istenmiştir (BOA, MM.d., 6633: s. 11-13).

¹⁸³⁴ Güçer, *a.g.e.*, s. 97.

¹⁸³⁵ BOA, KK.d., 2624: 105.

¹⁸³⁶ Bu dönemde Maraş livası, Maraş merkez kazası ile Elbistan, Zamantı ve Kars-ı Maraş kazalarından oluşmaktaydı.

¹⁸³⁷ Maraş kadısı, bu zahireyi, Arapkir, Eğin ve Başarı kazalarıyla beraber Sarioğlan Menziline götürüp yetkililere teslim etmiştir (BOA, MM.d., 4433: 46 (1044/1634-5)).

üzere Maraş Kazası'ndan 3.000 kile arpa, 2.000 adet ekmek, 200 adet koyun, 100 kıyye sadeyağ, 100 kıyye bal istenmiştir¹⁸³⁸.

Fakat halkın aynı olarak kendisinden talep edilen mükellefiyetlerinin tamamını zaman zaman yerine getiremediği de belgelerden anlaşılmaktadır¹⁸³⁹. Mesela, Maraş kazası halkı, 1628-9 yılında, Serdar Hüsrev Paşa komutasında Şark seferine çıkacak askerlerin ihtiyaçları için, aynı olarak kendisinden istenen 2.000 kile arpa, 1.000 kile un, 80 baş koyun ve 40 kıyye sadeyağını Nehir Kenarı Çayırı denilen menzile nakletmekle mükellef kılınmıştı. Fakat konu ile ilgili Mevkufat Defterinden halkın, adı geçen menzile bu sürsat zahiresinden, ancak 80 adet koyun ile 500 kile un ve 1.744 kile arpayı naklettiği anlaşılmaktadır. Geriye kalan 256 kile arpanın nakdî değeri (kilesi 80 akçeden) 20.480 akçe; 40 kıyye sadeyağın tutarı (kıyyesi 30 akçeden) 1.200 akçe ve 500 kile unun bedeli (kilesi 50 akçeden) 25000 akçe olmak üzere toplam 46.680 akçe de bakaya kalmıştır¹⁸⁴⁰.

19 ve 23 nolu tabloların karşılaştırılmasında görüleceği üzere Maraş kazası halkının, sürsat zahiresi mükellefiyetini bedel olarak yerine getirdiği zamanlar genelde avarız vergisine yakın bir meblağ ödediği anlaşılır. Mesela, 1669 yılında 169.200 akçe bedel-i sürsat öderken kendilerine aynı yıllarda 179.450 akçe de avarız yükletilmiştir¹⁸⁴¹.

Sürsat, nakdî olarak talep edildiği zaman bunu tahsil etmek için bazı devlet memurları tahsildar olarak görevlendirilirdi. Bu görevliler, aynı olarak ödenecek ürünlerin devlet tarafından belirlenen bedelleri üzerinden nakdî sürsat tahsilâtı yapmaktaydılar. Örneğin, 1100/1689 yılında Maraş, Sivas, Karaman ve Adana eyaletleri ile Ankara, Sultanönü, Kengiri, Karahisar-ı Sahib gibi livaların bedel-i sürsat, bedel-i nüzul ve avarız vergilerinin tahsili görevi önce Maraş valisi Hüseyin Paşa'ya verilmişken onun ölümünden sonra da Maraş valisi Osman Paşa, bu görevi deruhte etmişti¹⁸⁴².

Maraş Livası sürsat bedellerinin tahsiline 1108/1697 yılında Matbah-ı Âmire emini El-Hac Mehmed Efendi¹⁸⁴³, 1114/1702 senesinde ise Ayntab Sancağı Miralay

¹⁸³⁸ BOA, MM.d. 4433: 46-48. Maraş kazası sürsat zahiresini, Haleb eyaletine tabi Üzeyr kazası ile birlikte Nehir Kenarı Çayırı denilen menzilde Maraş kadısı naibi Mevlana Abdulhalim Efendi eliyle yetkililere teslim etmiştir (BOA, MM.D., 4347: 22; BOA, KK.d., 2577: 26).

¹⁸³⁹ Mesela, 1019/1610 senesine mahsup edilmek üzere Maraş, Kilis ve Arapkir kazalarından 600 adet koyun ve 600 vukiyye sadeyağ (revgan-ı sade) sürsat talep edilmiştir. Merkezden bu iş için tayin edilip görevlendirilen adam ile birlikte ilgililere emirler ulaştırılmasına rağmen bu kazalardan orduya herhangi bir şey gönderilmeyince adı geçen kazaların kadılarına tekraren maliye tarafından ikaz emirleri yazılmıştır (BOA, MM.d., 3260: 94 (2 M 1020/17.03.1611)).

¹⁸⁴⁰ BOA, MKF.d., 27441: 47.

¹⁸⁴¹ BOA, MM.d., 3476: 36-37; BOA, MM.d., 2790: 50-51.

¹⁸⁴² BOA, MM.d. 3167: 54-55; BOA, MM.d. 3178: 14.

¹⁸⁴³ BOA, MKF.d., 27781: 2.

Kasım Ağa görevlendirilmişti¹⁸⁴⁴. Padişaha ait yapıların masrafları için havale edilen 1088/1677 yılı Maraş sürsat bedellerinin tahsili için, Bina Emini Mehmed Ağa damadı Hüseyin Ağa'ya 18 L 1088/14.12.1677 tarihinde emir ve defter verilmişti¹⁸⁴⁵.

Tablo 22: 17. Yüzyıl Boyunca Maraş Livası/Kazasından Talep Edilen Sürsat Bedeli		
Defter Fon Kodu ve Nu.	Yıl	Maraş Kazası/Maraş livasında talep edilen Sürsat bedeli akçe /kuruş
KK 2575	1043/1634	202100/299250 ¹⁸⁴⁶
MM 4482	1078/1667	198300/315600
MM 3476	1080/1669	169200/270100
MM 3451	1082/1671	146300/233300
KK 2656	1083/1673	146300/233300
MM 3600	1085/1674	146300/233300
KK 2683; MKF 27557	1089/1678	146300/233300
MKF 27595	1095/1684	-/441390 (4012,5 S 1)
MKF 27604	1096/1685	-/233300 (2121 E.k.)
KK 2705	1097/1686	146300/233300 (2121 E.k.)
MKF 27600	1097/1686	-/268300 (2439 E.k.)
MKF 27613	1098/1687	-/233300 (2121 R 1 E.k.)
KK 2721	1099/1688	168800/268300 (2439 E.k.)
MM 3167-8; MKF 27635	1100/1689	-/268300 (2439 E.k.)
D.BŞM.ZMT 13760	1106/1695	435,5 E.k./-
MKF 27781	1108/1697	-/440165 (4001,5 E.k.)
KK 2775	1109/1698	277090 (2519 E.k)/ 440165 (4001,5 E.k.)
E.k.: Esedi kuruş. K.k.: Kamil kuruş. T.k.: Tam kuruş. R: rub. S: sülüs.		

¹⁸⁴⁴ Kasım Ağa ile bazı Maraş ileri gelenleri arasında borç meselesi yüzünden Divan'a yansıyan bir şikâyetin cevabı ile ilgili bkz. BOA, D.BŞM.d., 699: 3 (22 Za 1114/09.04.1703).

¹⁸⁴⁵ BOA, KK.d., 2683: 70.

¹⁸⁴⁶ Sis ve Kars kazaları dâhil edilmemiştir (BOA, KK.d. 2575: 47-48).

Tablo 23: 17. Yüzyıl Boyunca Maraş Kazasından Talep Edilen Sürsat Zahiresi Miktarları

Defter Fon Kodu ve Numarası	Yıl	Şa'ir (arpa)			Dakik/Nan (ekmek)			Ganem (koyun)			Revgan-ı sade (Te-reyağı)			Asel/Bal			Saman/odun
		kile	B.f.	Tutarı (akçe)	Kile/adet	B.f.	Tutarı (akçe)	Re's	B.f.	Tutarı (akçe)	kıyye	B.f.	Tutarı (akçe)	kıyye	B.f.	Tutarı (akçe)	kantar /araba
KK 2566	1032/1623	2000	-	-	500	-	-	80	-	-	80	-	-	40	-	-	-
MM 4482 ¹⁸⁴⁷	1037/1628	2000	60	120000	250	120	30000	200	220	44000	40	40	1600	30	20	600	2000
MKF 27441	1038/1629	2000			500			80			40			-			-
KK 2575 ¹⁸⁴⁸	1043/1634	2500	50	125000	500	70	35000	200	200	40000	40	30	1200	30	30	900	-
MM 4433	1044/1635	1500			300			100			200			100			20**
KK 2577; MM 347	1047/1638	3000			20000*			200			100			100			40**
KK 2583	1048/1639	3000			20000*			200			100			100			40**
KK 2624 ¹⁸⁴⁹	1067/1657	2000		80000	250		20000	200		32000	40		1200	30		600	2000
MM 3476	1080/1669	2000	50	100000	250	100	25000	200	200	40000	40	40	1600	30	20	600	2000
MM 3451	1082/1671 1850	2000	40	80000	250	90	22500	200	200	40000	40	30	1200	30	20	600	2000
KK 2656	1083/1672	2000	40	80000	250	90	22500	200	200	40000	40	30	1200	30	20	600	2000
MM 3600	1085/1674	2000	40	80000	250	90	22500	200	200	40000	40	30	1200	30	20	600	2000
KK 2683	1089/1678	2000	40	80000	250		22500	200		40000	40		1200	30		600	2000
KK 2705	1097/1686	2000	40	80000	250	90	22500	200		40000	40	30	1200	30	20	600	2000
KK 2721 ¹⁸⁵¹	1099/1688	2000	50	100000	250	90	25000	200	200	40000	40	30	1200	30	20	600	2000

B.f.: Akçe olarak birim fiyatı. “*” ile işaretli olanlar istenilen ekmek sayısını bildirir. “***” ile işaretli olanlar istenilen araba olarak odun miktarını bildirir.

¹⁸⁴⁷ Bedel olarak alınmıştır.

¹⁸⁴⁸ Bedel olarak alınmıştır (BOA, KK.d., 2575: 47).

¹⁸⁴⁹ Bu seneki sürsat bedel olarak 135.800 akçe ödenmiştir (BOA, KK.d., 2624: 105).

¹⁸⁵⁰ Bedel olarak alınmıştır (BOA, MM.d. 3451: 70-72).

¹⁸⁵¹ Bedel olarak alınmıştır. Mukabili Malatya ve Ayntab sürsat bedelleri ile birlikte tersane-i Amire için tahsiline tersane Emine Ali Efendi deruhte etmiştir (BOA, KK.d., 2721: 67).

Maraş sancağından nakden ödenen sürsat bedelleri, umumiyetle ordu hazinesine, padişah seferde ise Hazine-i Âmireye teslim edilmiş ve harbin diğer ihtiyaçları için sarf edilmiştir¹⁸⁵². 1672 tarihli olup sürsat zahiresi bedellerinin kayıt edildiği deftere göre Kamanıçe seferine çıkan askerin ihtiyaçları için, Maraş Sancağı'ndan 233.300 akçe sürsat bedeli talep ve tahsil edilmiştir¹⁸⁵³. Malatya ve Ayntab livalarına ait sürsat bedelleri ile birlikte Tersane-i Âmire'nin masraflarına havale edilen 1099/1688 yılına ait Maraş livası sürsat bedellerinin tahsili işini de Tersane Emini Ali Efendi deruhte etmişti¹⁸⁵⁴. 1020/1611 senesinde yapılan sefere katılan askerlerin ihtiyaçları için çok miktarda koyun ve yağ ihtiyacı ortaya çıkınca Maraş ve Niğde kadıları ile Kürtlü cemaatinin kethüdalarına gönderilen emir ile adı geçen cemaatten sürsat için 600 koyun ve 600 vukiyye sadeyağ istenilmesine rağmen gönderilmemiştir. Diyarbekir'de yazılan ikinci bir emir ile adı geçen idareciler sert bir üslup ile ikaz edilerek bu hususta herhangi bir bahane ve özrün kabul edilmeyeceği, belirtilen sayı ve miktardaki koyun ve yağın bu cemaatten toplanarak bu iş için görevlendirilen mübaşir Osman'a teslim edilerek orduya yetiştirilmesi kesin bir şekilde emredilmiştir¹⁸⁵⁵.

Maraş sancağındaki halk, incelemeye esas dönemde, özellikle 1683 Viyana bozgunundan sonra batı hudutlarında cereyan eden uzun soluklu savaşlar esnasında, düzenli olarak ödediği avarız ve nüzul vergilerinin yanında sürsat mükellefiyeti ile de muhatap olmaktadır¹⁸⁵⁶. Bu üç mükellefiyetin birlikte alındığını gösteren bir arşiv belgesine göre 1100/1689 yılında Maraş livasında sürsat bedeli olarak 2.439, avarız akçesi olarak 2.222, nüzul bedeli olarak da 3.101,5 esedi kuruş olmak üzere toplam 7.762,5 esedi kuruş avarız-ı divaniye vergisi toplanmıştır¹⁸⁵⁷. Devlet, paraya sıkıştığı bu dönemde halktan birkaç sene sonra isteyeceği sürsat bedellerini, yerel idarecilerden, vilayet ayanından veya şehirdeki itimat edilir zenginlerden peşin olarak isteyerek adı geçenlere borçlanırdı. Daha sonra zamanı geldiğinde halktan tahsil edilen sürsat bedelleri, bunla-

¹⁸⁵² Güçer, a.g.e, s. 98.

¹⁸⁵³ BOA, MM.d., 2656: 4-81'den nakleden İnbaşı, *Kamanıçe Seferi*, s. 224.

¹⁸⁵⁴ BOA, KK.d., 2705: 71.

¹⁸⁵⁴ BOA, KK.d., 2721: 67.

¹⁸⁵⁵ İ. Kaya, a.g.t., s. 115.

¹⁸⁵⁶ Bir maliye defteri kaydından Maraş'taki konargöçer taifesinden Mamalı Türkmenlerinin, 3 yük (bir yük 10.000 akçedir.) akçelik maktu avarızlarını düzenli olarak hazineye ödedikten başka sefer-i hümayun için de 1.000 adet koyun verdikleri anlaşılmaktadır. Bu ağır tekâlif karşısında perişan olan halk bu parayı veremeyince bunun yerine 1045/1635-6 senesinde sefer için 13 katar deve vermeleri ferman edilmiştir (BOA, MM.d., 7392: 4 (27 Z 1045/02.06.1636).

¹⁸⁵⁷ BOA, MKF.d., 27635: 1.

rın borçlarına havale edilirdi. Maraş livasının 1108/1697 ve 1109/1696 yılı sürsat bedelleri bu şekilde halktan talep edilmiştir¹⁸⁵⁸.

Osmanlı Devleti, merkezî hazinenin ihtiyaçlarını öncelemekle birlikte bazı ke-reler, halkın ağırlaşan tekâlif karşısında sürekli hale gelen şikâyetlerini de göz önüne alarak, sürsat bedellerinden indirim gitmiştir. Mesela 1069/1659 senesinde Maraş kazasından sürsat zahiresi için her haneden 600 akçe tahsili emredilmiş iken, Osmanlı ülkesinde eşkıyalara karşı kazanılan başarı üzerine Padişah emri ile sürsat zahiresi bedelinden 150 akçelik bir indirim yapılarak 450 akçeden alınması ferman olunmuştur. Hatta fermanın çıktığı tarihten önce toplanan fazlalıkların geri sahiplerine verilmesi de emredilmiştir¹⁸⁵⁹. Yine merkezî hükümet, Maraş livasının 1089/1678 yılına ait 233.300 akçelik sürsat bedeli malından 77.773 akçelik bir indirim yaparak 155.527 akçe tahsil etmiştir¹⁸⁶⁰.

3.2.1.2.4. İştirâ

Osmanlı sefer organizasyonlarında ordu için gerekli erzakın sağlanmasında başvurulan üçüncü yöntem, nüzul ve sürsatın nakdî alınmasından yahut sefer için bu yöntemler ile sağlanan mühimmatın yeterli gelmediği durumlarda uygulanan *iştirâ* usulü idi. Devlet eliyle ve parası merkez hazinesinden, taşra hazineler varidatından veya ordu hazinesinden verilerek gerçekleştirilen ve *iştirâ* veya *mubayaa* denilen bu satın almalar kapsamında hem belli menzil ve ambarlarda zahire stoklamak hem de hareket halindeki ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla piyasa fiyatı mukabilinde *iştirâ zahiresi* temin edilmekteydi¹⁸⁶¹.

17. yüzyılda sefer organizasyonları kapsamında yürütülen *iştirâ*, hukuki açıdan iki şekilde uygulanmıştı. Bunlardan birincisi, serbest piyasa koşullarına göre yürütülen *iştirâ* ikincisi ise, mükellefiyet şeklinde yürütülen *iştirâyı*¹⁸⁶².

¹⁸⁵⁸ BOA, KK.d., 2775: 2, 61.

¹⁸⁵⁹ BOA, MM.d., 3857: 2-3.

¹⁸⁶⁰ BOA, MKF.d., 27557: 4.

¹⁸⁶¹ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 539; Küçük, *a.g.t.*, s.72; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 139; Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu (Mora Fetih Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007, s. 120-121. *İştirâ* zahiresi ve *iştirâ* türleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Güçer, *a.g.e.*, s. 115-145.

¹⁸⁶² Devlet, mükellefiyet şeklinde yürütülen *iştirâ* yoluyla ordunun iaşesini sağlamak için gerekli zahirenin, tespit edilmiş resmi fiyatlar üzerinden satmasını halka zorunlu kılıyordu. Öyle ki bu maksatla, nüzul ve sürsat mükellefiyetinde olduğu gibi, her kazanın teslim edeceği *iştirâ* zahiresi belirlenip kazalara tarh ediliyordu. Bu durumda *iştirâ*, *iştirânın* tarh edildiği liva, kaza ve kazalara bağlı karyeler için olağan üstü bir vergi mahiyetini alıyor, tahsil ve takibi tekâlif-i örfiyede uygulanan kurallara göre gerçekleştiriliyordu (Güçer, *a.g.e.*, s. 124).

Sefer sırasında her kazanın iştirâ yoluyla teslim edeceği zahirenin miktarı önceden belli olup bu miktar kadınlara bildirildiğinden iştirâ yükümlülük halini almıştır. Avarızın tahsil ve teslim usulleri iştirâda da geçerli olup aradaki tek fark iştirâdaki fiyatların piyasa fiyatı olmasıdır¹⁸⁶³. Zahire iştirâsı için Merkezden görevliler tayin edilir ve mahalli idarecilere gönderilen emirnamelerde bu kişilere her türlü yardımın yapılması sıkı sıkıya tembih edilirdi¹⁸⁶⁴. Satın alınan zahire çoğu zaman reaya davalarıyla emniyetli ve korunaklı ambarlara taşınmış ve orada yetkili kişilere teslim edilip ücretlerini ve teslim makbuzlarını yine onların elinden almışlardır¹⁸⁶⁵.

Osmanlı Devleti, görevli memurların zahirenin tevzi ve iştirâsı esnasında reaya, taşıma işleri sırasında da mekkari esnafına, haklarını tamam ödememek veya çeşitli isimlerle ek taleplerde bulunarak onlara zulüm etmelerine göz yummamıştır. Öte yandan yetkililerin gevşeklik göstermeden talep edilen zahirenin noksansız ve zamanında tedarik ve teslimine çok önem vermiş, bu hususta yazdığı bütün emirlerde yetkilileri ikaz ve tembih hatta tehdit etmekten geri durmamıştır¹⁸⁶⁶. Ayrıca bu hususun Devletin en önemli işlerinden olmasından bu konuda gerekli titizlik ve gayretin gösterilmesi, tembellik ve ihmâl edilmemesi, eğer bunda bir ihmalleri olur ve zahire nakledilemezse gereken cezaların en ağır şekilde verileceği tüm emirlerde belirtilmiştir. Kadıların mansıplarından alınarak isimlerinin hükümet defterlerinden silineceği, uzak diyarlara sürgün edilecekleri; voyvoda, âyan-ı vilayet ve iş erlerinin ise eman verilmenden tüm emlak ve eşyaları miriye alındıktan sonra cezalarının tertip edileceği hatta öldürülecekleri özellikle vurgulanmıştır. Her birinin canla başla ve tüm gücüyle bu hususta çalışması ve gayret etmesi emredilmiştir¹⁸⁶⁷.

Genelde Maraş eyaleti özelde Maraş Sancağı, incelenen dönem içerisinde Osmanlı merkezî yönetimi tarafından düzenlenen seferler için ordu ihtiyaçlarının karşılanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Gerçi sancaktan talep edilen zahirenin büyük bir kısmı 17. yüzyılda olağanlaşan ve ağırlaşan nüzul ve sürsat tekâlifî şeklinde tarh ve tahsil edilse de şehir halkından iştirâ yöntemiyle de sık sık sefer mühimmatı için mubayaa- lar gerçekleştirilmiştir. Mesela, 12 Za 977/18.04.1570 tarihinde Kıbrıs'ın fethi için dü-

¹⁸⁶³ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 160; İnbaşı, *Kamaniçe Seferi*, s. 230.

¹⁸⁶⁴ BOA, C..AS., 826/35193.

¹⁸⁶⁵ BOA, MM.d., 3443: 90.

¹⁸⁶⁶ Bir örnek için bkz. BOA, MM.d., 3443: 28 (22 S 1047/16.07.1637).

¹⁸⁶⁷ Bir örnek olarak Maraş Beylerbeyi ile Maraş, Ayntab, Harput, Malatya ve Siverek kadılarına, bu iş için görevlendirilen mübaşire (dergah-ı mualla kapıcıbaşlarından Canik muhassılı Ahmed), âyan-ı vilayet ve iş erlerine gönderilen hüküm için bkz. BOA, C..AS., 41442. Başka örnekler için bkz. BOA, MM.d., 3443: 43 (9 Ra 1047/1.08.1637); BOA, C..AS., 826/35193.

şünülen seferin hazırlıkları kapsamında ordunun yağ, bal, pirinç başta olarak bol ve yeterli zahire teminine yönelik Maraş ve Adana eyaletlerine bağlı kaza kadılarına, Lekvanik, Haleb ve Yeni-il Türkmen cemaatleri kadılarına ayrı ayrı mufassal hükm-ü hümayun suretleri gönderilmiştir. Bu emirnamelerden anlaşıldığına göre yukarıda ihtiyaç duyulan zahirenin, bu işe memur Mirza Çavuş marifetiyle sahiplerinden tedarik edilerek ordunun yürüyüşü sırasında tayin edilen konaklara getirilerek askerlere satılması, sahiplerine ticaret ve askerlerin de maişetinde genişlik ve bolluk meydana getirmiş olacaktır¹⁸⁶⁸.

Bu dönemde Maraş, Sis ve Kars-ı Maraş kazalarında burada yer alan nehirler vasıtasıyla bol miktarda pirinç üretimi de yapılmaktaydı. Yetiştirilen pirinçlerin önemli bir kısmının şark tarafına sefere çıkan askerlerin ihtiyacı için Devlet tarafından istenildiği anlaşılmaktadır. 1585 yılında İran üzerine yapılması düşünülen seferin hazırlıkları kapsamında Haleb hazine defterdarına gönderilen bir hükümlerle, bu sene önceki yıllarda gönderdiklerinden daha fazla pirincin, Haleb hazinesine bağlı adı geçen kazaların çeltik mukataasında yetiştirilen pirinçlerden tedarik edilerek 01.04.1585 tarihine kadar Erzurum'a gönderilmesi emredilmiştir¹⁸⁶⁹.

9 Ra 1047/01.08.1637 tarihli bir Maliye kaydı içeriğinden Maraş eyaletinde her altı kilesi bir kuruş olmak üzere 53.400 İstanbul kilesi¹⁸⁷⁰ arpanın mükellefiyet iştirası şeklinde tevzi ve tedarik edilmesinin kararlaştırıldığını görmekteyiz. Hükümet, bu işle görevlendirilen Zabitan Mehmed'e gönderdiği bir emirle, o ana değin Malatya sancağında iştirâ edebildiği 24.000 kile arpayı reaya davarlarıyla Birecik'e naklettirerek orada Eski Rakka beylerbeyi Osman Paşa'nın adamına teslim etmesini, geri kalan 29.400 kilelik kısmını da en kısa zamanda tedarik etmesini emretmiştir¹⁸⁷¹. Aynı şekilde 09 Ş 1047/24.02.1638 tarihli bir Kuyûd-u Ahkâm-ı Maliye defteri kaydından anlaşıldığı kadarıyla Şark seferi sırasında Maraş Eyaleti ve Malatya'da satın alınması emredilen alafın yani hayvan yeminin temin edilen miktarının Ayntab'a nakledilerek orada teslim almaya memur olan Osman'a teslim edilmesi ve geri kalanın da acil olarak iştirâ talep edilmiştir¹⁸⁷². 14 C 1047/03.11.1637 tarihli diğer bir belgeye göre, Maraş Eyaleti'nin Malatya sancağında kışlamasına karar verilen 50 katar miri davarlarının her katar için

¹⁸⁶⁸ 12 Numaralı Mühimme Defteri, C. 1, s. 41-42.

¹⁸⁶⁹ Yüce, a.g.t., s. 49.

¹⁸⁷⁰ İstanbul kilesi, 18 okka, 350 dirhem= 24.215 kg. değerinde bir ağırlık ölçü birimidir (Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1*, s. 444).

¹⁸⁷¹ BOA, MM.d., 3443: 43.

¹⁸⁷² BOA, MM.d., 3443: 90.

günlük birer İstanbul kilesi arpa ve 50 vukiyyelik¹⁸⁷³ birer garar¹⁸⁷⁴ saman gerekmiştir. Kilesi 12'şer akçeden 7.500 kile arpa ve her gararı 4'er akçeden 7.500 garar samanın Malatya livası reayasından iştirah edilmesi ve parasının 1047/1637 senesi Malatya dimosu mukataası malından karşılanması mahalli idarecilere emredilmiştir¹⁸⁷⁵.

Şark seferleri için Maraş eyaletinde tedarik edilen zahire genellikle nakliye araç ve hayvanlarıyla Birecik'e kadar taşınır. Oradan da başta kerestesi olmak üzere her türlü malzemesi yine bu çevredeki sancak ve kazalardan karşılanarak inşa edilen gemilerle Fırat nehrinin müsait olduğu mevsimlerde eşkıyaya karşı emniyet tedbirleri de alınarak Bağdad'a nakledilirdi¹⁸⁷⁶. Akçakoyunlu taifesi mensupları develeriyle, 09 N 1047/25.01.1638 tarihinde Mısır ve Beyşehir'den Payas'a gelen zahirenin ve Haleb'den çıkarılan tereke ve peksimetin Birecik'e nakliye işinde görevlendirilmiş ve bunların ücretleri de Haleb hazinesinden karşılanmıştır¹⁸⁷⁷.

Sefer organizasyonları kapsamında Maraş sancağında zahire veya diğer mallar mubayaa edildiği gibi merkezî hükümet, doğrudan hazine için tahsil ettiği veya matbah-ı âmire (saray mutfağı) için ocaklık olarak tayin ettiği sancağın bir takım vergi gelirlerini, sancakta veya başka bölgelerde gerçekleştirilecek iştiraya havale cihetine de gitmiştir. Örneğin, 1637 tarihinde Şark seferine çıkacak askerlerin ihtiyaçları için gerekli olan 1.000 kile arpa, her altı kilesi bir kâmil kuruş rayiç üzerinden ve parası Ayntab dimosu mukataası malından karşılanmak şartıyla eski Rakka beylerbeyi Osman'ın gözetim ve denetiminde Maraş livası reayasından mubayaa edilmiştir¹⁸⁷⁸. Yine Maraş livasının 1047/1637 senesine ait nüzul bedeli malından 7.180 kuruş, bu sefer sırasında Haleb'den Diyarbekir'e kadarki menziller için yapılacak zahire iştirasına harcanmıştır¹⁸⁷⁹.

¹⁸⁷³ 1 vukiyye = 400 dirhem = 1,2822945 kg. (İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi C. I*, s. 446.

¹⁸⁷⁴ Kıldan veya ipten örülmüş, saman, pamuk vb. şeyleri taşımakta kullanılan büyük çuvaldır. Girar, girare, girar ve harar olarak da isimlendirilen ve bir hacim ölçü birimi olan garar hakkında bkz. Hinz, *a.g.e.*, 46; Taşkın, *a.g.t.*, 33-34; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 270, 294.

¹⁸⁷⁵ BOA, MM.d., 3443: 126.

¹⁸⁷⁶ Örnek olarak bkz. Güzelbey-Yetkin, *a.g.e.*, s. 4-5, 12; B. Çelik, *a.g.m.*, s. 149. 1638 Bağdad seferinde Osmanlı Devleti'nin asker toplama, ordunun iâşe, silah ve cebehane ikmalıyla nakliyat, istihkâm ve tami-rat hususunda yaptığı hazırlıklar hakkında bkz. Kerim Yans, *IV. Murad Devrinde Osmanlı Safevi Münasebetleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1977, s. 164-176; Tahsin Ünal, "Savaşa Çıkan Osmanlı Ordusunda Lojistik İşleri - IV. Murad'ın Bağdad Seferi Hazırlıkları", *Türk Kültürü*, S. V/58 (1967), s. 728-740. Osmanlılarda ordunun sefer hazırlıkları ve lojistik meseleleriyle ilgili son bir çalışma için bk. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, London 1999.

¹⁸⁷⁷ BOA, MM.d., 3443: 179 (9 N 1047/25.01.1638).

¹⁸⁷⁸ BOA, MM.d., 3443: 28, 55. (22 S 1047/26.06.1637).

¹⁸⁷⁹ BOA, MM.d., 7392: 4 (27 Z 1045/02.06.1636).

Osmanlı sefer organizasyonunda en önemli konulardan birisi, ordunun iâşe ihtiyacının karşılanmasıdır. Ordudaki en önemli besin kaynakları, koyun ve sığır eti idi. Bu noktada et ihtiyacı, daha ziyade seferin yapıldığı yöndeki Anadolu ve Rumeli'den canlı hayvan alımıyla sağlanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda sürsat ve maktu sistemi ile temin edilen, koyun ve sığırlar, 18. yüzyılda tamamen parası ile satın alınarak, sefer esnasında ordu ile birlikte sürüler halinde götürülmüştür¹⁸⁸⁰. Maraş sancağının özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gerek sarayın ve gerekse de sefer halindeki ordunun et kaynağını teşkil eden kasaplık koyunun temin edildiği önemli bir merkez olduğu yine belgelerden anlaşılmaktadır. Bu koyunların bir kısmı yukarıda bahsettiğimiz üzere aynı sürsat mükellefiyeti şeklinde temin edilmekte iken bir kısmı da işтира vs. yöntemlerle hususan Dulkadirli Türkmenlerinden sağlanmaktaydı¹⁸⁸¹. Mesela, Maraş beylerbeyi, İstanbul'un et ihtiyacı için 05 M 972/13.08.1564 tarihinde Maraş Eyaleti'nden 2.800 koyunu sahipleriyle birlikte yanlarına altı nefer sipahi koşarak İstanbul'a göndermiştir. Aynı belgeye göre bunlardan beşi, koyunları götürüp teslim ederek temessük yani teslim makbuzlarını almışlardır¹⁸⁸². İstanbul'da et konusunda yaşanan bir darlık üzerine Maraş ve çevresindeki Ulus taifesi mensuplarından kesime elverişli erkek koyun sahiplerinin hayvanlarıyla birlikte İstanbul'a sevk edilmesi ve orada piyasa değerleri üzerinden satılarak hem kendilerinin ticari kâr elde etmeleri hem de İstanbul halkının et ihtiyacının karşılanması mealinde İstanbul'dan Maraş ve Teke-ili kadılarına 15 M 986 /04.03.1578 tarihinde emirler gönderilmişti¹⁸⁸³.

İstanbul kadısının Padişah'a gönderdiği mektuba göre Koyun Emimi Mehmed, Ra 993/03-04.1585 tarihinde İstanbul Mahkemesi'ne gelerek eskiden İstanbul zahiresi için Zülkadriye vilayetinden iyi koyunların geldiğini fakat birkaç senedir bunların gelmediğinden dolayı bu konuda bir sıkıntı yaşandığını belirtmiştir. Bunun üzerine eyaletteki kadılara emirler gönderilmiştir ve İstanbul'un et ihtiyacının karşılanması bakımından bu koyunların gönderilmesinin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca eskiden olduğu gibi eyaletten yeniden koyun toplamak ve İstanbul'a sevk etmek için görevlendirilen mübaşirlere her türlü kolaylığın sağlanması, onlara kimsenin müdahale etmemesi ve onlara her türlü kolaylığın sağlanması emredilmiştir¹⁸⁸⁴. Hem yine Maraş, Kilis ve

¹⁸⁸⁰ İşbilir, "Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmâli", s. 152.

¹⁸⁸¹ Mantran, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁸⁸² *6 Numaralı Mühimme Defteri I*, s. 29.

¹⁸⁸³ Yunus Eren, *34 Numaralı ve H. 986/M. 1578 tarihli Mühimme defteri [s. 1-164] "İnceleme-Metin"*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 46.

¹⁸⁸⁴ BOA, M.d., 55: 212/384 (Ra 993/03-04.1585).

Arapkir kazalarından 1019/1610 senesine mahsup olmak üzere 600 koyun, 600 vukiyye tereyağının alınması emredilmişken o ana kadar merkeze bir koyun ve bir vukiyye yağ gönderilmediğinden dolayı bu istekleri acil olarak karşılanıp orduya gönderilmesi için maliye tarafından emr-i şerif yazılması için tezkere verilmiştir¹⁸⁸⁵.

Maraş sancağında tedarik edilen zahire, sadece sefer mühimmatına matuf değil başka işler için de talep edilmiştir. Bu kapsamda 16 C 976/06.12.1568 tarihinde Maraş ve Haleb eyaletlerindeki ehl-i örf ve ehl-i şer' idarecilerine yazılan bir emr-i şerif ile Payas Kalesi inşaatı için taş çektirilen arabaların mandalarının yem gereksinimi olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Maraş, Sis, Kars (-ı Maraş) ve Haleb'den bedeli mukabilinde arpa ve saman iştirâ edilerek kale inşaatının aksatılmadan tamamlanması yetkililere emredilmiştir¹⁸⁸⁶. Bu konuya ilginç başka bir örnek ise, bölgeden seyahat eden bir İran elçisi ile ilgilidir. İran'dan gelip İstanbul'a giden İran elçisi ve maiyetinin zahiresi ve ihtiyaçları için Maraş Eyaleti'nde 2.000 vukiyye nan-ı aziz (ekmek), 50 tane koyun, 149,5 vukiyye tereyağı, 450 kile arpa (şa'ir), 75 kantar saman ve 100 araba odun tayinat alınmıştır¹⁸⁸⁷.

Sefer esnasındaki bir ordunun beslenmesini temin etmek için iâşe maddelerinin bulunup, zahire ambarlarına depolanması kadar bu malzemelerin savaşın yapılacağı mahalle ve ordu güzergâhında bulunan menzillere ulaştırılması da önemlidir¹⁸⁸⁸. Osmanlı Devleti, erzak ve mühimmatın naklinde deniz ve nehir taşımacılığının yanı sıra kara taşımacılığını da kullanmıştır. Devlet, ayrıca batı yönündeki seferlerde daha çok arabaları kullanırken özellikle doğuya yapacağı seferlerde arabalardan ziyade diğer yük hayvanlarını kullanmıştır. Yük hayvanı olarak ise, genellikle deve, at¹⁸⁸⁹ ya da katır tercih edilmiştir¹⁸⁹⁰. Kara yolu ile taşımacılıkta beygir ve katırlar sarp arazilerde yük taşıyabilmeleri, deve ise zorlu koşullara dayanıklılığı, yolda beslenme kolaylığı ve yük taşıma kapasitesinin daha fazla olması sebebiyle tercih edilmiştir¹⁸⁹¹. Öküz ve mandalar¹⁸⁹² da seferberlik söz konusu olduğunda, diğer hayvanlarla birlikte mühimmat ve za-

¹⁸⁸⁵ BOA, MM.d., 3260: 94 (2 M 1020/17.03.1611).

¹⁸⁸⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri III, s. 305-6.

¹⁸⁸⁷ BOA, C..HR., 58/2891.

¹⁸⁸⁸ İşbilir, "Osmanlı Ordularının İâşe ve İkmâli", s. 154. Osmanlı Devleti'nin zahire sevkiyatını nasıl titizlikle takip ettiğinin görülmesi açısından bkz. İşbilir, *a.g.t.*, s. 57-58.

¹⁸⁸⁹ Osmanlı döneminde atın kullanımı için bkz. Yusuf Halaçoğlu, "At (İslâmî Devir)", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 28-31.

¹⁸⁹⁰ İşbilir, *a.g.t.*, s. 65.

¹⁸⁹¹ S. Genç, *a.g.m.*, s. 236-7, 244. Deve ile ilgili olarak bkz. Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 222- 226.

¹⁸⁹² Belgelerde daha çok camus olarak geçmektedir.

hirenin naklinde kullanılmışlardır¹⁸⁹³. Maraş sancağı, 17. yüzyıl boyunca Osmanlı Devletinin, zahirenin dışında ordunun sefer sırasında nakliye için gereksinim duyduğu binek ve yük hayvanlarını da işira veya kiralama yöntemi ile karşıladığı önemli bir bölge durumundaydı. Maraş Eyaleti'nde başta camus ve deve olmak üzere yük hayvanlarının iş-tirasının sık sık yapıldığı incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin Adana beyler-beyi 21 S 976/15.08.1568 tarihlerinde Divan'a gönderdiği mektubunda yapılması emre-dilen Payas Kalesi inşaatında kullanılmak üzere Maraş'a bağlı Elbistan ve Hısn-ı Man-sur kazalarından kağrı arabasına koşturmak için gerekli olan yüz adet mandanın ihraç edilmesi için Zülkadriye beylerbeyine emr-i şerif gönderilmesini rica etmiştir. Valinin bu isteğini kabul eden Padişah da “*Adamını gönder aldır.*” diye kendisine emir gönder-miştir¹⁸⁹⁴.

Osmanlı merkezî hükümeti, 1047/1637 senesinde IV. Murad'ın 1638-1639 ta-rihinde Bağdad üzerine yapacağı seferin hazırlıkları kapsamında Maraş kazasında eski Maraş beylerbeyi Halil mübaşeretiyle 125 çift genç, kuvvetli ve sağlıklı camusun¹⁸⁹⁵, satın alınmasını kararlaştırmıştır. Daha sonra satın alınan camusların tekrar eski sahiplerinin yanına emaneten verilmesi, hayvanların iyi ahırlarda gereği gibi korunup beslen-mesi ve istenilen zamanda Birecik'e götürülmesi ve orada Topçular kâtibi Osman'a tes-lim edilmesi ile ilgili Maraş beylerbeyi ve kadısına birer emirname göndermiştir¹⁸⁹⁶. Aynı şekilde Ayntab kadısına gönderilen M 1039/08.1629 tarihli bir ferman ile ordu toplarının taşınması için 500 adet camusun tedarik edilip Maraş Beylerbeyi Ebubekir'e teslim edilmesi emredilmiştir¹⁸⁹⁷. 1067/1656-7 yılında sefer-i hümayun için Maraş taraf-larında 50 katar¹⁸⁹⁸ şütüranın (devenin) iştirasına Eğinli Başbakikulu İbrahim Ağa gö-revlendirilmiştir. Genç her bir devenin 50'şer esedi kuruştan dolayısıyla katarı 300 esedi

¹⁸⁹³ S. Genç, *a.g.m.*, s. 241-243. Top arabalarının çekilmesi için camuslar kullanıldığından bunlara top-çeken camus da denilmiştir. Camus ve öküzler arabalara koşulmalarının yanında en çok ağır takımların (kuşatma topu gibi) çekilmesinde kullanılırlardı. Meselâ Badaloşka gibi topları yirmi camus ancak çeke-bilirdi (Rhoads Murphey, *The Functioning Of The Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049)*, Chicago 1979, s. 113).

¹⁸⁹⁴ 7 Numaralı Mühimme Defteri II, s. 366-8.

¹⁸⁹⁵ Türkiye'de camız, camış, kömüş adları ile de anılır. Çoğunlukla evcil hayvan olarak tanınır. Camuslar piriñç tarlalarında çalıştırılır ve yük hayvanı olarak kullanılırlar. Sütü, eti ve derisi de kullanılır. (http://tr.wikipedia.org/wiki/Asya_mandas%C4%B1, erişim tarihi: 04.09.2013).

¹⁸⁹⁶ BOA, MM.d., 3443: 5, 22, 224 (18 Za 1047/3.04.1638). Merkezî hükümet, Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa'nın hazineye olan 2.500 kuruşluk borcunu, satın alınan bu camusların masraflarına verilmesini Pa-şa'ya emretmiştir (BOA, MM.d., 3443: 22 (7 Ra 1047/29.08.1637)). Başka kaynaklardan da Adana ve Maraş Eyaleti'nden sık sık camus iştirası yapıldığı anlaşılmaktadır. Örnek için bkz. Aycibin, *a.g.t.*, s. 816.

¹⁸⁹⁷ *Gaziantep Şer'iyye Sicili*, 13: 4'ten naklen Koçak, *a.g.t.*, s. 239.

¹⁸⁹⁸ Develer, belgelerde birim olarak “*katar*” adı altında kaydedilmiş ve 1 katar devenin 6 adet deveden müteşekkil olduğu belirtilmiştir (İnbaşı, *Kamanıçe Seferi*, s. 91).

kuruş ve 20 kuruş da zimmeti olarak toplam 320 kuruştan satın alınması da kararlaştırılmıştır¹⁸⁹⁹.

Osmanlı Devleti, çeşitli amaçlarda kullanmak için ihtiyaç duyduğu binek ve yük hayvanlarını, miri için daha masraflı olduğundan dolayı, satın almak yerine bunları sahiplerinden kiralama cihetine gitmiştir. Bu yöntemde daha çok konargöçer tafelesi mensuplarından olan mekkari¹⁹⁰⁰ esnafına müracaat edilmiştir¹⁹⁰¹. Nitekim, 1119/1707 yılında Basra'daki 12 parça fırkata, zamanla kullanılmayacak kadar çürüyünce bunların Birecik'te yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu gemilerin yapımında kullanılacak kereste, Basra ve Bağdad taraflarında bulunmamaktaydı. Kerestenin Maraş dağlarından kesilmesi ve nakledilmesi gereği Basra Muhafızı Vezir Halil Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Vezir Halil Paşa'yı bu işle görevlendiren merkezî hükümet, kesilecek kerestelerin hayvanlarla Birecik'e nakledilmesinde istihdam edilecek çift öküzü, katır, bargir ve develerin Maraş, Ruha (Urfa), Behisni ve Ayntab kazalarından kiralama yöntemi ile tedarik edilebileceğine bu işle ilgili olanların da görüşünü alarak karar vermiştir. Devlet, öküzün her çiftine birer, her bir mehari deveye ikişer, bargir ve katırın her re'sine bir buçuk kuruş ücret¹⁹⁰² mukabilinde yeteri kadar yük hayvanının adı geçen kazalardan ihracı için mahalli idarecilere ayrı ayrı hükümler yollamıştır. Bütün bu işler için gerekli paranın, Maraş Sancağı'nın 1120/1708 senesine ait 4.973,5 kuruşluk avarız ve nüzul bedeli malından bunun da yetmemesi durumunda Malatya ve Maraş sancakları maktu malından ödenmesi hususu bu malların tahsili işini üzerine alan Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa'ya emredilmiştir¹⁹⁰³. Yine 1724 yılında İran üzerine gerçekleştirilen Tebriz ve Revan seferlerinde Maraş Sancağı'ndaki aşiretlerden (özellikle Rişvan aşiretinden) toplam 750 adet deve ve 100 adet katır temin edilmiştir¹⁹⁰⁴.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlı Devlet idarecileri reayadan iştira yoluyla temin ettiği bu ihtiyaçlarını bir süre sonra avarız türü bir mükellefiyet haline getirmiştir. Örneğin 9 Ş 1086/29.10.1675 tarihli bir arşiv belgesine göre 1086/1675 senesine mahsup

¹⁸⁹⁹ BOA, MKF.d., 27488: 15.

¹⁹⁰⁰ Askerî nakliyat işlerinde kullanılan yük hayvanlarını işletenlere mekkâreci denirdi.

¹⁹⁰¹ Türkmen, *a.g.t.*, s. 136. Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ekin, *a.g.t.*, s. 112-126.

¹⁹⁰² Bu iş için İstanbul'dan görevlendirilerek gönderilen bir dağ mimarına günlük 60 sağ akçe ücret ödenmiştir (*Aynı belge*)

¹⁹⁰³ BOA, C.BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709). 1044/1634 tarihli bir arşiv kaydına göre Maraş taraflarında satın alınması kararlaştırılan develerin 10.000 kuruş ve camusların 2.000 kuruş tutarındaki ücretleri bu eyaletten tahsil edilen nüzul bedeli ve gulamiye parasından ödenmiştir (BOA, MM.d., 6886: 11).

¹⁹⁰⁴ BOA, MM.d., 3375: 164-167, 192-193'den nakleden S. Genç, *a.g.m.*, s. 240.

olmak üzere Maraş eyaleti reayasından ve Rışvan Aşiretinden şütüran (deve) bedeli diye bir para talep etmiştir. Sadece Maraş Sancağı ahali hissesine düşen 81,5 şütüran bedeliyelerini 40'ar kuruştan olmak üzere ödemeye söz vermiştir¹⁹⁰⁵. Fakat bedel miktarının yüksek olmasından dolayı başta adı geçen aşiret ve eyalete tabi diğer sancak ve kazalardaki halk gönderilen bu emirlere itaat etmemiştir.

3.2.1.2.5. Beldar Bedeli

Bel kelimesi, yüksek iki dağın iki zirvesi arasındaki kısım veya alçak geçit ve boğaz anlamlarına gelir. Buna göre *beldar* veya çoğulu olan *belderan*, bir dağın geçit ve boğazını tutan, muhafaza eden kimse demektir¹⁹⁰⁶. Derbentçilerin aksine hiç bir vergi ve rüsumdan muaf olmayan beldarların onlardan farkları, bir maaş ve ücret karşılığı çalışmalarıdır. Bunlara ödenen maaş veya ücret yıllık olarak buldukları yerin tevzi defterine dâhil edilmek sureti ile avarız hanesi birimi üzerinden halktan alınmakta idi¹⁹⁰⁷.

Tablo 24: 17. Yüzyılda Maraş Kazası/Livasında Talep Edilen Belderan/Belderan Bedeli Mükellefiyeti

Defter Fon Kodu ve Nu	Yıl	Maraş livası / kazası avarızhane adedi	Maraş livası/kazasında Avarızhane başına talep edilen belderan bedeli Akçe/kuruş	Maraş livası/kazasında talep edilen belderan Toplam		Açıklama
				Bel-dar/neccar (nefer)	Bedel akçe/kuruş	
KK 2580	1047/1637	679/513		35-21/5-5	-	H.
KK 2582	1048/1638	679/518		35-21/5-5		H
MKF 27503	1073/1663				338063	B
MKF 27505; KK 2636	1074/1664	676 R 1/513,5 R 1	500		338063	B
MKF 27509	1076/1666	676 R1/513,5 R 0,5	1000	67	676125/513750	B
MM 22395	1088/1677	523,5 R/285,5	500	-	261875/142750	B
MKF 127624	1098/1687	568,5/-		-	-	-
MM 18536; MKF 27616	1100/1689	611/448,5 R 1	33 E.k. S 1 (4840 A)	203	20333 E.k. (2957240)	B
MM 3482	1106/1695	523,5 R 1/376 R 1	600		314250/225750	B
MM 3482; MM 10304	1107/1696	523,5 R 1/376 R 1	600		314250/225750	B
MM 10304	1108/1697	523,5 R 1/376 R 1	500		261875/188125	B

A: Akçe. E.k.: Esedi kuruş. R: rub. S: sülüs. B.: Bedel Olarak H.: Hizmet olarak

Osmanlı Devleti'nde, düzenlenen seferlere geri hizmet birlikleri olarak katılan

¹⁹⁰⁵ BOA, C..AS., 1050/46123 (9 Ş 1116/07.12.1704).

¹⁹⁰⁶ Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, s. 83.

¹⁹⁰⁷ Pakalın, *a.g.e.*, C. I, s. 202, 425; Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 162; Ersin Gülsoy, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresi'nin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004, s. 214-15.

ve en önemli yardımcı kuvvetlerden biri olan beldarlar, muharebe zamanlarında lağım-cılarla birlikte özellikle muhasaralarda top çekmek, icap eden yerleri kazmak, yolları açmak ve geri emniyeti sağlamak gibi işlerde çalıştırılmışlardır¹⁹⁰⁸.

Maraş livasının sefere göndereceği beldar sayısı, merkezî hükümet tarafından belirlenir ve bunların ücretleri de ait oldukları kazaların sahip oldukları avarızhaneleri üzerinden adil bir biçimde tevzi edilirdi¹⁹⁰⁹. Avarızhane tevzi defterlerine göre Maraş livasında bazen ortalama 20, bazen de 10, hatta 1100/1689 yılında 3 avarızhaneden bir beldar veya neccar talep edilmiştir¹⁹¹⁰. Beldarlar, vilayetin avarızhanesine göre bir ağa marifetiyle toplanmakta idi¹⁹¹¹. Örneğin 1638 Bağdad seferi için Maraş'tan istenen beldarlar, Sancaktar Hasan Ağa marifetiyle ihraç edilmiştir¹⁹¹².

Osmanlı Devleti, özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında giriştiği seferlerin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere Maraş livasından genellikle beldar hizmetini nakde yani bedel-i belderana dönüştürmüştür. Merkezî hükümet, sadece IV. Murad'ın 1638-39'de gerçekleştirdiği Bağdad Seferi sırasında muhasara işlerinde yararlı olmak üzere 679 avarızhanesine sahip Maraş livasında yaklaşık her 16 avarızhanesinden bir beldar veya neccar (marangoz, dülger) olmak üzere toplam 5 neccar ve 35 beldar talep edilmiştir¹⁹¹³. Bunlardan sadece 20 tanesi sefere katılmış, 20 tanesi ise firar etmiş veya sefere hiç gitmemiştir. Firar eden veya sefere katılıp da hizmette bulunmayanlardan, beldar bedeli tahsil olunması uygun görülmüştü. Seferde bulunup hizmetini yerine getirmeyenlerden 1.000'er akçe tahsil edilip Hazine-i âmireye gönderilmesine karar verildikten sonra bunların bakayalarının tahsil etmesi için 14 C 1049/12.10.1639 tarihinde Receb Bey görevlendirilmiştir¹⁹¹⁴.

Maraş sancağından belderan bedeli istenildiği zaman avarızhane başına istenen akçe miktarı 500 ile 1.000 akçe arasında değişken bir değer göstermiştir. Livada toplamda istenen bedel miktarı, avarızhanelerin durumuna göre 261.875 ile 676.125 akçe arasında gerçekleştirilmiştir¹⁹¹⁵. Maraş halkı, en yüksek belderan bedelini ise, batıda üç cephede savaşların devam ettiği bir dönemde 1100/1689 senesinde yapılması düşünülen

¹⁹⁰⁸ Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s. 83-84.

¹⁹⁰⁹ Bağdad seferi için toplanan beldarlar defteri için bk. BOA, MM.d., 2580; BOA, MM.d., 2582. 20 Nisan 1669 yılında Girit adası için tertip edilen beldar defteri için bkz. BOA, KK.d., 2646.

¹⁹¹⁰ BOA, KK.d., 2580: 27; BOA, KK.d., 2582: 11-12, 81.

¹⁹¹¹ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.162. Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s. 83.

¹⁹¹² BOA, KK.d., 2580: 27.

¹⁹¹³ BOA, KK.d., 2580: 27.

¹⁹¹⁴ BOA, KK.d., 2582: 11-12, 81.

¹⁹¹⁵ 23 nolu Tabloyu inceleyiniz.

sefer mühimmatı için ödemiştir. Halk, bu sefer için ordu hazinesine avarızhane başına yaklaşık 33 esedi kuruş ve 1 sülüs (akçe olarak 4.840 akçe) olmak üzere 203 nefer bel-darın bedeli olarak 20.333 esedi kuruş (2.957.240 akçe) vermekle mükellef tutulmuştur. Maraş Eyaleti belderan malının tahsiline ise sadr-ı âli¹⁹¹⁶ ağalarından eski lağımcı ağası kethüdası Gürcü Mahmud Ağa tayin edilmiştir¹⁹¹⁷. Padişah, halka merhameten istenilen belderan bedeli miktarından zaman zaman indirimler yapmıştır. Örneğin 1106-7/1695-6 senelerinde Maraş Sancağı'na bağlı kazalardaki avarızhanesi başına 600 akçe bedel-i belderan tahsil edilmekte iken bu miktarın, reayaya fazla gelmesinden dolayı, 1108/1697 senesinde Padişah fermanı ile 500 akçeye indirildiği anlaşılmaktadır¹⁹¹⁸.

3.2.1.2.6. Zuema ve Erbab-ı Tımar Bedeliyesi

Daha önce birkaç kez belirtildiği üzere, 16. yüzyıl ortalarından itibaren sık sık nakit sıkıntısı çeken Osmanlı maliyesi, muafiyet karşılığı yapılan çeşitli devlet hizmetle-rini veya aynı mühimmat tedarikini nakde çevirmeyi ve para sıkıntısının önünü almayı tercih etmiş, böylece bedel uygulamaları çok yaygınlaşmıştı¹⁹¹⁹. 17. yüzyıl ortalarında devlet hazinesine giren gelirlerin hemen hemen yarıya yakını çok çeşitlilik kazanmış olan bedellerden sağlanıyordu¹⁹²⁰. Böylelikle 17. yüzyılın başından itibaren Osmanlı ül-kesinin her yerinde oturan ve yerleşen zeamet ve tımar sahiplerinden, aktif askerî hiz-metten muaf tutulmalarına karşılık, “*bedeliye-i zuema ve erbab-ı tımar*” adı ile bir vergi alınmaya başlanmıştır¹⁹²¹. Yüzyılın sonlarında ise adı geçen vergi, sefere katılıp katıl-mamak söz konusu edilmeksizin düzenli tahsil edilen bir normal vergi durumuna gel-miştir¹⁹²². Bedeliyesini ödemeyenlerin dirlikleri ellerinden alınarak başkalarına verilir-di¹⁹²³. Devletin herhangi bir kurumunda ifa ettiği bir görev karşılığında Maraş sanca-ğında zeamet tasarruf edenlerden bedel talep olunmazdı¹⁹²⁴.

Daha önceleri tahmini bir meblağ üzerinden tahsil edilen Maraş eyaletindeki zuema ve erbab-ı tımarların bedelleri, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Defterhane'deki

¹⁹¹⁶ Sadrazamın unvanlarından biridir.

¹⁹¹⁷ BOA, MM.d., 18536: 22; BOA, C..ML. 397/16289; BOA, MKF.d., 27616: 12. Maraş halkı aynı ta-rihte 2.439 esedi kuruş sürsat bedeli, 2.222 esedi kuruş avarız akçesi ve 3.101,5 esedi kuruş nüzul bedeli ödemiştir (BOA, MKF 27635: 10).

¹⁹¹⁸ BOA, MM.d., 10304: 8, 89-90.

¹⁹¹⁹ Feridun Emecen, “Bedel”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1992, s. 301.

¹⁹²⁰ 1699'da Maraş, Erzurum, Şam ve Halep gibi dört eyaletten sağlanan bu tür gelirler yaklaşık 15 mil-yon akçeyi buluyordu (İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, s. 113).

¹⁹²¹ Mustafa Nuri Paşa, *a.g.e.*, C. I-II, s. 299, 307; Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, s. 198-199. Osmanlı Devleti bu dönemde askerden çok paraya ihtiyacı olduğundan sefere gelmeyen sipahi ve zaimlerden “*hizmet be-deli*” adıyla bir tazminat almaktaydı (Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, s. 11).

¹⁹²² Bu verginin Osmanlı maliyesindeki oranı için bkz. Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 29, 272-273.

¹⁹²³ BOA, İ.E..AS., 30/2681 (28 Z 1112/05.06.1701).

¹⁹²⁴ Örnek için bkz. BOA, MM.d., 2926:101; BOA, MM.d., 2926: 47 (05 Ra 1093/ 14.03.1682).

cedid defter kayıtları üzerinden şu şekilde hesaplanırdı: Dirlik sahipleri tasarruf ettikleri her 1.000 akçelik tımarları için 1.000 akçe bedel, görevli mübaşirin maaşı için de 150 akçe öderlerdi. Bunlar bedellerini isterlerse geçerli akçe ile isterlerse riyal kuruş veya esedi kuruş olarak (100 akçe bir kuruş olacak şekilde) ödeyebileceklerdi. Bu konu ile ilgili yazılan emirlerde bedellerin kırpık, züyuf ve kızıl akçe alınarak miri malına zarar verilmemesi konusunda tahsildarlar ve mahallî idareciler uyarılmışlardır¹⁹²⁵. 1060/1650 senesinde yapılacak Girit seferi mühimmatına tahsis edilen Diyarbekir ve Maraş eyaletleri zuema ve erbab-ı tımar bedelleri kapsamında her bir zeamet ve tımar sahibinin her 1.000 akçelik tımarlarından 800 akçesi miri için ve 200 akçesi mübaşir maaşı olarak toplam 1000 akçe talep edilmiştir¹⁹²⁶.

Bedel mallarının tahsiline tayin edilenlerin veya bunu mukataa olarak iltizama alanların eline emirler ve tevzi defteri verilirdi. Kendilerine bu tahsil işinde Maraş eyaletindeki kazaların kadıları, alaybeyleri ve çeribaşları yardım etmekteydi¹⁹²⁷. Bunların içersinde özellikle bedel malının tahsiline memur olan alaybeyleri, bu görevlerini layıkıyla yaptıkları sürece görevlerinde kalırlardı. Bu işte yetersizlikleri, suiistimalleri ve ihanetleri ortaya çıkanlar ise azledilerek yerlerine tımar ve zeamet sahiplerinin de razı oldukları bir kimse atanırdı¹⁹²⁸. Herhangi bir aksama durumunda kazalardaki alaybeyleri, zaimler ve diğer dirlik sahipleri sorumlu tutulur ve onlardan kefalet alınırdı. Mesela, 1101/1689 ve 1103/1692 seneleri Maraş Eyaleti bedelîyeleri malından baki kalan 13.000 kuruşun tahsili için Rakka valisi Ali Paşa'ya ferman gönderilmişti. O da Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş sancaklarındaki alaybeyleri, zaim ve tımar sahiplerini Rakka'ya çağırarak onlardan bu bedel bakiyesinin edası ve tahsili için taahhüt ve kefalet almıştı¹⁹²⁹. 1084/1673 senesinde Maraş Eyaleti'ndeki zuema ve erbab-ı tımar bedellerinin toplanmasını Hatip el-Hac Mehmed Efendi kefaletiyle Maraş sakinlerinden Gök Velioğlu Ali deruhte etmiştir. Ali'nin, deruhte ettiği bedel malını hazineye teslim etmeden vefat etmesi üzerine zimmetinde kalan 575.150 akçelik miri malının mahkeme kararıyla

¹⁹²⁵ BOA, MM.d., 215: 8 (03 N 1073/11.04.1663).

¹⁹²⁶ Güner, *a.g.t.*, s. 117-8.

¹⁹²⁷ Bu konuda yazılan hükümlerde her zaman Maraş beylerbeyinden sonra bunlar muhatap alınırdı. Bazı örnekler için bkz. BOA, MM.d., 3134: 220 (11 N 1112/19.02.1701); BOA, MM.d., 3462: 83 (18 Ca 1108/13.12.1696).

¹⁹²⁸ Bazı misaller için bkz. BOA, A.RSK.d., 1560: 62-64.

¹⁹²⁹ BOA, MM.d., 3134: 364 (09 L 1112/19.03.1701); BOA, M.d., 111: 524/1822 (Evasıt-ı Ş 1112/21-31.01.1701).

kefillerinden ve teslim ettiği kişilerden tahsil edilmesi için 23 M 1093/12.01.1682 tarihinde Maraş beylerbeyi ve kadısına emr-i şerif yazılmıştır¹⁹³⁰.

Bedellerini zamanında ödemeyen dirlik sahipleri, gönderilen emirler ve mübaşirler vasıtasıyla sert bir şekilde ikaz edilerek eğer bedellerini ödemezlerse sefere çağrılacakları veya dirliklerinin kendilerinden alınarak başkalarına verileceği ve gereği gibi cezalandırılacakları vurgulanırdı. Örneğin, 13 N 1103/29.05.1692 tarihinde Maraş valisi ve diğer yetkililere yazılan bir fermanla: 1102/1691 senesine ait olup alaybeylerin zimmetinde kalan ve altı ayda ödeyeceklerini taahhüt ettikleri, 10.000 kuruşluk zuema ve erbab-ı tımar bedellerinin üç gün içerisinde tahsil edilerek bu iş için tayin edilen Ali eliyle acele olarak Edirne'ye gönderilmesi ve ordunun sefere çıkmasından önce hazineye teslim edilmesi aksi takdirde bedellerini ödemeyenlerin tamamının sefere çağrılacağı ve zorla götürüleceği yetkililere emredilmiştir¹⁹³¹.

Tablo 25: 17. Yüzyıl Boyunca Maraş Eyaleti Zuema ve Erbab-ı Tımar Bedeli Miktarı

Defter Fon Kodu ve Numarası	Yıl	Maraş eyaleti bedel-i zuema ve erbab-ı tımar miktarı (akçe/ kuruş)	Bedel malının tahsilini deruhte eden/ler	Bakaya kalan
MM 9838	1063/1653	8000 E.k.	Mübaşir Mustafa	
MM 215	1073/1663	35 yük (3500.000 A)	Dizdarzade Mustafa Ağa	
MM 3300	1071/1661	-	Mustafa Paşa'nın Kethüdası Mehmed Ağa	750000 A
MM 3300	1073/1663	-	Mustafa Paşa'nın Kethüdası Mehmed Ağa	2314920 A
MM 2926	1084/1673	-	Maraş sakinlerinden Gök Velioğlu Ali	75150 A
MM 15822	1086/1675	-	Ahmed Ağa	600000 A
MM 3185	1087/1676	30.000 T.k.	-	-
D.BŞM.ZMT 13737	1088/1677- 1091/1680	-	Yeniçeri Orta Çavuşlarından Mehmed Çavuş	8588790
MM 18536	1101/1690	1000000 A	Kilis sakinlerinden Kenan Ağa	
D.BŞM 699	1101/1690 1103/1692	-	Dulkadir oğlu Murtaza Ali ve Zaim Ahmed	536.420 A
D.BŞM 624	1106/1695	3.000.000 A (25.000 E.k.)	-	-
MM 3462	1107/1696	30 yük (3000000 A)	Ayntab Alaybeyi Kasım Ağa	-
MM 3462 D.BŞM 699	1105/1694- 1110/1699	30 yük (3000000 A)	Ayntab Alaybeyi Kasım Ağa	15400 E.k.
MM 3134	1111/1699	-	Haleb sakinlerinden Abdurrahman	-
MM 3134	1112/1700	30.000 E.k.	-	-
MM 9496	1117/1705	17.500 E.k.	-	-
MM 9496	1119/1707	22.500 E.k.	Riştanoğlu Halil Paşa	

A: Akçe E.k.: Esedi kuruş. K.k.: Kamil kuruş. T.k.: Tam kuruş. R: rub. S: stülüs.

¹⁹³⁰ BOA, MM.d., 2926: 14.

¹⁹³¹ BOA, C..TZ., 176/8776.

Yukarıdaki 25 nolu tablo incelendiğinde 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle 1683 yılından sonra, devletin üç cephede devam eden savaş masrafları karşısında ihtiyaç duyduğu nakit sıkıntısından dolayı zuema ve erbab-ı tımar bedeli vergisinin olağan ve sürekli tarh ve tahsil edilen vergiler sırasına geçtiği görülmektedir. Osmanlı maliyesinin Baş Muhasebe kaleminin bu tarihlerde tuttuğu vergi kayıtlarına göre Maraş eyaletindeki zeamet ve tımar sahiplerinin 3.600.000 akçelik bedeliyesi vardı¹⁹³².

Bedel malını iltizam edenlere veya tahsili ile görevlendirilenlere “bedelci” denilirdi¹⁹³³. Maraş eyaletinin zuema ve erbab-ı tımar bedeliyesi mukataası, 1063/1652’de mübaşir Mustafa¹⁹³⁴, 1073/1663’de Dizdarzade Mustafa Ağa¹⁹³⁵, 1071-2/1661-2 yıllarında Hüsrev Paşa yeğeni Mustafa Paşa’nın kethüdası Mehmed Ağa¹⁹³⁶, 1084/1673 senesinde Hatip el-Hac Mehmed Efendi kefaletiyle Maraş sakinlerinden Gök Velioglu Ali¹⁹³⁷, 1088/1677’den 1091/1680 yılına kadar Malatya sakinlerinden Yeniçeri orta çavuşlarından Mehmed Çavuş¹⁹³⁸, 1100/1689 senesinde Kilis sakinlerinden Kenan Ağa¹⁹³⁹, 1101/1690 ve 1103/1692 yıllarında Dulkadiroğlu Murtaza Ali ve Zaim Ahmed¹⁹⁴⁰, 1105/1694’ten 1110/1698-9 senesine kadar Kasım Ağa¹⁹⁴¹, bu tarihten sonra da Dulkadiroğlu Murtaza Ali¹⁹⁴², 1111/1699’da Haleb sakinlerinden Abdurrahman¹⁹⁴³ ve Ra 1119/05-07.1707 tarihinde ise Rişvanoğlu Halil Paşa¹⁹⁴⁴ tarafından deruhte edilmiştir.

Maraş eyaletinin tımar ve zeamet sahiplerinin yıllık 30 yük yani 3 milyon akçe¹⁹⁴⁵ civarındaki maktu bedellerini zamanında tam olarak ödeyemediği ve bu meblağın bakayasının zaman zaman dört beş sene sonra devleti uğraştırdığı, bu iş için müfettişler ve yeni mübaşirler tayin ettiği yine incelenen belgelerden anlaşılmaktadır¹⁹⁴⁶.

¹⁹³² BOA, KK.d., 5045; BOA, MM.d., 5083’den nakleden Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 84.

¹⁹³³ BOA, MM.d., 2926:101 (7 C 1093/15.04.1682).

¹⁹³⁴ BOA, MM.d., 9838: 11 (5 M 1064/26.11.1653).

¹⁹³⁵ BOA, MM.d., 215: 8 (3 N 1073/11.04.1663).

¹⁹³⁶ BOA, MM.d., 3300: 31, 74, 77.

¹⁹³⁷ BOA, MM.d., 2926: 14.

¹⁹³⁸ BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13737: 2 (1095/1683-4).

¹⁹³⁹ BOA, MM.d., 18536: 2.

¹⁹⁴⁰ BOA, D.BŞM.d., 699: 3.

¹⁹⁴¹ BOA, A.E..SMST.II., 5108; BOA, MM.d., 3462: 85 (20 Ca 1108/15.12.1696).

¹⁹⁴² BOA, D.BŞM.d., 699: 3-10; BOA, MM.d., 3462: 83 (18 Ca 1108/13.12.1696); Toğrul, *a.g.t.*, s. 111.

¹⁹⁴³ BOA, MM.d., 3134: 441 (03 Z 1112/11.05.1701).

¹⁹⁴⁴ BOA, MM.d., 9496: 3.

¹⁹⁴⁵ BOA, MM.d., 3185: 9 (gurre-i M 1087/16.03.1676); BOA, MM.d., 3462: 83 (18 Ca 1108/13.12.1696). Bu bedel malı 1073/1663 yılında 35 yük akçe olarak talep edilmişti. (BOA, MM.d., 215: 8)

¹⁹⁴⁶ Bkz. BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13737: 2 (1095/1683-4); BOA, D.BŞM.d., 699: 3.

Genellikle doğrudan devlet hazinesi için tahsil edilen Maraş zuema ve erbab-ı tımar bedeli malının, çeşitli kurumların masraflarına havale edildiği de olmuştur. Mesele, 1107/1696 senesinde sefer mahallerine uzak oldukları için sefere gelmeye imkânları olmayan Maraş Eyaleti'ndeki dirlik sahibi zaim ve sipahilerden, aşiretlerin Rakka iskânında Rakka beylerbeyine yardım etmek şartıyla 30.000 kuruş bedel talep edilmiştir. Bu paranın 20 kiselik¹⁹⁴⁷ kısmının İstanbul'da Tuna Kaptanları salyanelerine, geriye kalan 20.000 kuruşunun da hac-ı şerif masrafları için tahsil edilmesi ferman edilmiştir¹⁹⁴⁸. Aynı şekilde Bağdad Kalesi muhafazasındaki cebecilerin 1.500 kuruşluk maaş ve et ücretleri, kimseye iltizama verilmeyen 1112/1701 senesi Maraş zuema ve erbab-ı tımar bedellerinin 30.000 kuruşluk malından ödenmiştir¹⁹⁴⁹.

3.2.1.3. Mukataalar

Mukataa, genel olarak geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan devlet hazinesine alınan vergi veya gelir kaynaklarına denilmektedir¹⁹⁵⁰. Osmanlı maliyesinin temelini oluşturan mukataa usulü, tımar ve haslarda geniş ölçüde tatbik edilmekteydi¹⁹⁵¹. Devlet, mirî arazi rejimini uyguladığı her yerde merkezî hazinenin nakit ihtiyacını karşılamak için, memleketin en zengin ve bol kazanç sağlayan kaynaklarını mukataa olarak merkezî hazineye bağlamıştı¹⁹⁵².

Mukataa haline getirilen gelir kaynağına ait hâsılat, genel olarak *iltizam*¹⁹⁵³ ve bunun biraz değiştirilmiş şekli olan *malikâne*¹⁹⁵⁴, *emanet* veya ikisinin de bazı özelliklerle

¹⁹⁴⁷ *Kise* (*kese*), para büyüklüklerini ifade etmek için kullanılmıştır. Rumî kese, divani kese ve Mısır kesesi adıyla anılan üç tür kese hesabı vardır. Bunlar içinde en fazla yaygınlık kazanan Rumî kese “beş yüz kuruş” karşılığı olarak kullanılmıştır.

¹⁹⁴⁸ BOA, MM.d., 3462: 83 (18 Ca 1108/13.12.1696).

¹⁹⁴⁹ BOA, MM.d., 3134: 220 (11 N 1112/19.02.1701).

¹⁹⁵⁰ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi II*, s. 334; Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, İstanbul 2006, s. 57; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, s. 454.

¹⁹⁵¹ İnalçık, *Suret-i Defter*, s. XXXV.

¹⁹⁵² Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II*, s. 294; Halil Sahillioğlu, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre 15. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphâne Mukâta'aları”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, İstanbul, 1963, s. 146.

¹⁹⁵³ İltizam sistemi hakkında bkz. Mehmet Genç, “İltizam”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 154-158; Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVII. Yüzyıldaki Boyutları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S. 29 (Ankara 1997), ss. 250-260; Salih Özbaran, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İltizam” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, ss. 453-457; Coşkun Can Aktan, “Osmanlı İltizam Sistemi” *Türk Dünyası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 71 (Nisan 1991), ss. 73-79; A. Mesud Küçükkalay - Ali Çelikkaya, “Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam”, *Türkleler*, C. 13, Ankara 2002, ss. 879-892.

¹⁹⁵⁴ Malikâne sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 231-296; Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

rini taşıyan “*emanet ber vech-i iltizam*” yöntemlerinden biri ile toplanmaktaydı¹⁹⁵⁵. İltizam yönteminde devlet kendi gelirlerini toplamak için ayrı bir teşkilat kurma külfetine katlanmadan bu gelir kaynaklarını belirleyip sınırlayarak mukataa haline getiriyor ve bunun işletilmesini *mültezim* adı verilen özel girişimciye müzayedede yoluyla devretmekteydi¹⁹⁵⁶. Şayet herhangi bir sebeple mukataaya müzayedede talip çıkmazsa devlet gelirlerini toplamak için ulufeli bir memur tayin edilirdi ki bu görevliye “*emin*”, usule de “*emanet*” denirdi. Devlet sıkıntılı dönemlerde, zarar söz konusu olduğunda; mukataayı kapatmayı ve güçlü kişilere vermeyi göze alamayarak emanet ve iltizamın dışında *emin-i mültezimlik* ya da *emanet ber vech-i iltizam* olarak nitelendirilen yöntemi uygulamıştır. Bu sistemde maaşlı memur olan emin aynı zamanda belli bir meblağı ödemeyi de üzerine aldığından işletmenin kârından ve zararından sorumlu tutulmuştur¹⁹⁵⁷.

Ticari, sanayi veya zirai her türlü kuruluş ve gelir kaynağı mukataa konusu olabildi. Diğer taraftan mukataa, merkezî hazineye ait bir gelir kaynağı olmakla beraber bu gelir, vakıflara, çeşitli devlet kurumlarına ocaklık veya devlet adamlarına has olarak da tahsis edilebilmektedir¹⁹⁵⁸. Örneğin, 1066/1656’de senelik geliri 55.280 akçe olan Maraş Çeltik-i Enhar Mukataası, merkezî hazine için iltizama verilirken bu yıllarda 512,5 tam kuruş gelire sahip Kars-ı Maraş Çeltik Mukataası ise Adana Kalesi neferlerine ocaklık tayin edilmişti¹⁹⁵⁹.

Teşkil edilen mukataa tek bir vergi türünü belli bir bölge veya bölgeler itibariyle kapsamına alabildiği gibi¹⁹⁶⁰ bir bölgedeki çeşitli vergi türlerini de kapsamına alabildi. Bu gelir kaynaklarının aynı bölge veya sancakta olması gerekmediği gibi, bir mukataa birimi içerisinde birden fazla gelir kaynağı da bulunabilirdi. Dolayısıyla şehirlerin tarım, ticaret v.b. özelliklerine göre birbirlerinden sayıca ve nitelik bakımından farklı, birden fazla mukataa türü olabilmekteydi. Mesela, Maraş Güherçile Bedeli Mukataası,

¹⁹⁵⁵ M. Genç, “İltizam”, s. 154-158; Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm Dönemi*, s. 21.

¹⁹⁵⁶ M. Genç, “İltizam”, s. 154-158; M. Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s.231-291; Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.120.

¹⁹⁵⁶ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, II*, s. 336.

¹⁹⁵⁷ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 126-127.

¹⁹⁵⁸ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 120.

¹⁹⁵⁹ BOA, MM.d., 9839: 54.

¹⁹⁶⁰ 1064/1654 yılında Maraş, Karaman ve Diyarbakir eyaletlerinin tumar defterdarlığı ve defter kethüdalığı haslarının maktu malları birleştirilerek tek mukataa haline getirilmiştir (BOA, MM.d., 9839: 7; BOA, MM.d., 3300: 61; N. Özel, *a.g.t.*, s. 493-5). Yine Elbistan ve Zamantı kazarlındaki havas-ı hümayuna dâhil çift resmi bir mukataa halinde iltizama verilmiştir (Akgün, *a.g.t.*, s. 189-190, 228-229).

çoğunlukla Maraş Çeltik Mukataası, Elbistan Resm-i Çift Mukataası ve İfraz-ı Zülkadriye Mukataası gibi başka mukataalarla birleştirilerek iltizama verilmiştir¹⁹⁶¹.

Yine aynı şekilde 1114/1702-3 senesinde Maraş, Karaman ve Sivas eyaletlerinin gümrük ve duhan vergileri bir mukataa haline getirilmiş 500 kuruş peşin ve senelik 1.650 kuruşluk taksitler halinde malikâne olarak ortaklık şeklinde Mustafa ve Hüseyin Ağalara verilmiştir. Fakat bu mukataayı deruhte edenler 3 yıl boyunca onu gereği gibi işletmemiş tüccar ile aralarında nizalar çıkmış Devlet'e ödemesi gereken meblağı da ödemeyince Mustafa Ağa hapsedilmiştir. Müzayedeye çıkarılan Mukataaya kimse talip olmamıştır. “*Hazineye gelir kaydedilen bir kaynağın iptali doğru değildir.*” kuralı gereği yeni talipliler çıkmayınca mukataanın 1115/1703'ten beri hazineye olan 2 yük 12.490 akçelik borcunu ödemeyi taahhüt eden Mustafa'ya yeniden verilmesiyle konu çözüme kavuşturulmuştur¹⁹⁶².

Yukarıda belirtildiği gibi ticari, sınaî işletmelerin mukataa yöntemiyle idaresi kadim bir uygulama idi. 16. yüzyılın sonlarından itibaren, Devletin içine girdiği mali krizi çözmek amacıyla¹⁹⁶³, küçüklerinden başlamak üzere dirlikler, mukataalaştırıldı¹⁹⁶⁴. 1695 yılından itibaren giderek mukataalar malikâneye dönüşürken, haslar mukataalaşmaya başladı ve 1697'de hasların da malikâne olarak satışıyla zincir tamamlandı¹⁹⁶⁵. Böylece Maraş eyaletindeki pek çok vergi kaynağının mukataa haline getirilmesi sonucunda Baş Muhasebe Kalemi tarafından denetlenen eyalet mukataalarının 1706-7 senesindeki yıllık geliri 4.982.397 akçeye ulaşmıştı¹⁹⁶⁶.

¹⁹⁶¹ 1037/1628 yılında Maraş Güherçile Bedeli, Elbistan resm-i çifti ve Haymana perakendeleri mukataaları birleştirilerek tek mukataa halinde iltizama verilmiştir. 1040/1641 senesinde ise bu kez Maraş, Kars-ı Maraş ve Sis Çeltik mukataaları birleştirilmiştir (BOA, MM.d., 300: 5, 114). Başka örnekler için bkz. BOA, MM.d., 300: 5; BOA, MM.d., 5597: 16; BOA, MM.d., 4887: 28.

¹⁹⁶² BOA, D.MMK.DHN.d., 23262: 2-3.

¹⁹⁶³ Devletin maliyesi hızla artan masrafların bütçede meydana getirdiği açıkları kapatmak üzere bir yandan gelirlerini arttırmaya çalışırken, diğer yandan da masrafları kısımaya çalışmıştır. Bu amaçla para taşıması, müsâdere, yeni vergiler koyma veya mevcut olanların oranlarını yükseltme gibi pratik çarelerin yanında, iltizâm usulünü yaygın olarak uygulamıştır (Batmaz, “İltizâm Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s. 39). Ayrıca bkz. Murat Çizakça, *A Comparative Evolution of Business Partnerships, The Islamic World and Europe with Specific Reference to The Ottoman Archives*, E.J. Brill, 1996. (Bu çalışmanın 140-186. sayfaları arasında iltizâm ve malikâne sisteminin karşılaştırılması ve sistemin işleyişi hakkında bilgiler verilmektedir).

¹⁹⁶⁴ Tanju Demir, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli’de Mukataa ve Vakıflar”, *EJOS*, Vol. 7 (2004), s.1-7.

¹⁹⁶⁵ Cezar, *Osmanlı Mâliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 42-44.

¹⁹⁶⁶ BOA, MM.d., 4087'den nakleden Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 170.

İnceleme dönemimiz ile ilgili ulaşabildiğimiz kaynaklarda Maraş sancağında mevcut bazı mukataaların isimleri geçmektedir¹⁹⁶⁷. Bundan sonraki satırlarda bunların içerisinde merkezî hazineye en fazla katkı yapan ve hakkında bilgilere ulaşabildiğimiz bazı mukataalar üzerinde duracağız.

3.2.1.3.1. Maraş Defter Kethüdalığı ve Tımar Defterdarlığı Mukataası/ları

Kapsamı ve organizasyonu hakkında kaynaklarda fazla bilgi olmayan bu mukataa muhtemelen Maraş eyaletinde görev yapan Defter Kethüdası ve Tımar Defterdarı¹⁹⁶⁸ adlı ehl-i örf görevlilerine tahsis edilen hasların mukataa haline getirilmesi ile oluşturulmuştur. Adı geçen haslara ait gelirler 17. yüzyılın ortalarında Maraş, Karaman ve Diyarbakir eyaletlerindeki aynı haslarla daha sonraki dönemde ise her ikisi yani Defter kethüdalığı ve Tımar defterdarı hasları bazen birlikte, bazen de tek başına mukataa haline getirilerek kimi zaman iltizam kimi zaman da emanet usulü ile işletilmiştir.

Maraş, Karaman ve Diyarbakir eyaletlerinin tımar defterdarlığı ve defter kethüdalığı hasları maktu¹⁹⁶⁹ malı üç sene tahvil olunmak şartıyla kuyumcular kethüdası Boyacı Hasan'a verilmiştir. Mukataanın ilk sene yıllık 2.000 kuruş, ikinci sene 2.500 kuruş ve üçüncü sene 3.000 kuruşluk geliri vardı. Fakat daha sonra Ömer ve Hüseyin'in bu değeri yıllık 2.500 akçeye yükselterek mukataaya talip olmaları üzerine, Divan-ı Hümayûn tarafından 1064/1654 yılının Muharremi'nden itibaren kendilerine iltizama verilmiştir¹⁹⁷⁰. Adı geçen mültezimlerin iltizam şartlarını yerine getirememeleri üzerine aynı mukataa, 23 Ca 1064/11.04.1654 tarihinde bu kez Mustafa Paşa'nın defter kethüdası Ahmed Ağa¹⁹⁷¹, bir yıl sonra da Sadrazam Murad Paşa'nın kapı kethüdası İsmail Ağa tarafından deruhte edilmiştir. 1066/1656 yılında Maraş Tımar defterdarlığı ve defter kethüdalığı hasları mukataası ayrılarak 1.000 kuruşluk gelirli bir mukataa haline getirilmiş ve iltizama verilmiştir¹⁹⁷².

Yaklaşık 10 yıl sonra 1.200 tam kuruşluk bir değere ulaşan Maraş Tımar Defterdarlığı ve Defter Kethüdalığı Mukataaları Muhasebe-i Evvel Kalemine bağlı idiler.

¹⁹⁶⁷ Maraş Sancağında mevcut mukataalar hakkında aşağıda gelecek kaynaklar hariç bazı örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 11: 414 (Evasıt-ı N 1099/10.07.1688); BOA, MM.d., 9496: 2; BOA, MM.d., 10160: 124; BOA, MM.d., 300: 5, 227; BOA, MM.d., 9496: 2.

¹⁹⁶⁸ Bu iki ehl-i örf idareci hakkında bkz. Birinci Bölüm.

¹⁹⁶⁹ *Maktu* kelimesi, genel olarak mukataa kavramını karşılamakla birlikte, mukataa haline getirilmesi mümkün olmayan küçük bir gelir kaynağının kayıt altına alınması ve devlete gelir sağlamanın ilk adımını oluşturmaktaydı (Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, s. 23). Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukâta'a Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 4-6.

¹⁹⁷⁰ N. Özel, *a.g.t.*, s. 493-5.

¹⁹⁷¹ Maraş tımar defterdarlığı ve defter kethüdalığı mukataalarının bu tarihte yıllık 1.200 tam kuruş geliri vardı (BOA, MM.d., 9839: 7).

¹⁹⁷² BOA, MM.d., 9839: 7.

Bu iki mukataayı birlikte 08 Ca 1071/09.01.1661'de dergâh-ı âli kapıcılar kethüdası Şaban Ağa, gurre-i M 1072/27.08.1661'de Maraş'ta sakin Ahmed Efendi, 15 S 1072/10.10. 1661'de Murtaza Ağa¹⁹⁷³, 1087/1676-7 tarihinde ise Ahmed¹⁹⁷⁴ adında bir kişi deruhte etmiştir.

Adı geçen Mukataanın 1088/1677 tarihindeki geliri 1.400 (=140.000 akçe) kuruş ve tefavütü ise 2.800 akçe idi. Bu tarihlerde Defter Kethüdalığı haslarının 1.020 kuruş, Maraş tımar defterdarlığının 408 tam kuruşluk geliri vardı¹⁹⁷⁵. Başka bir belgeye göre Muhasebe-i Evvel Kalemi'ne tabi olan Maraş Tımar Defterdarı Mukataası, 1083/1673 yılında 142.800 akçelik bir fiyatla mültezime satılmıştı¹⁹⁷⁶.

1087/1676 yılında 408 tam kuruş (48.960 akçe) geliri olan Maraş Tımar Defterdarlığı Mukataası, Has Bahçede görevli Ahmed tarafından hazineye bıraktığı (hazine mande) ulufesi karşılığında emanet ber vech-i iltizam üzerine almıştır¹⁹⁷⁷.

Tablo 26: 17. Yüzyılda Maraş Defter Kethüdalığı ve Tımar Defterdarlığı Mukataası/ları

<i>Tarih/Yıl</i>	<i>Deruhte Eden/ler</i>	<i>Mukataanın Yıllık Değeri</i>
23 Ca 1064/11.04.1654 ¹⁹⁷⁸	Ahmed Ağa (Mustafa Paşa'nın defter kethüdası)	1.200 tam kuruş
23 Ca 1065/21.03.1655 ¹⁹⁷⁹	İsmail Ağa (Sadrazam Murad Paşa'nın kapı kethüdası)	“
8 Ca 1071/9.01.1661 ¹⁹⁸⁰	Şaban Ağa (dergâh-ı âli kapıcılar kethüdası)	“
1071/1661-2 ¹⁹⁸¹	Abdullah Ağa	“
M 1072/27.08.1661 ¹⁹⁸²	Ahmed Efendi (Maraş sakinlerinden)	“
15 S 1072/10.10.1661 ¹⁹⁸³	Murtaza Ağa	“
1078/1668 ¹⁹⁸⁴	-	142.800 akçe
1083/1673 ¹⁹⁸⁵	-	142.800 akçe
1087/1676-7 ¹⁹⁸⁶	Ahmed	“
1088/1677 ¹⁹⁸⁷	-	1.400 kuruş (140.000 akçe)

¹⁹⁷³ BOA, MM.d., 4887: 23.

¹⁹⁷⁴ BOA, MM.d., 15822: 1, 3.

¹⁹⁷⁵ BOA, D.BŞM.d., 328: 2.

¹⁹⁷⁶ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 769.

¹⁹⁷⁷ BOA, D.BŞM.d., 328: 2; BOA, MM.d., 3185: 2.

¹⁹⁷⁸ BOA, MM.d., 9839: 7.

¹⁹⁷⁹ BOA, MM.d., 9839: 7.

¹⁹⁸⁰ BOA, MM.d., 4887: 23; BOA, MM.d., 3300: 74.

¹⁹⁸¹ BOA, MM.d., 3300: 72.

¹⁹⁸² BOA, MM.d., 9839: 7; MM.d., 3300: 28.

¹⁹⁸³ BOA, MM.d., 9839: 7.

¹⁹⁸⁴ BOA, MM.d., 3300: 61.

¹⁹⁸⁵ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 769.

¹⁹⁸⁶ BOA, MM.d., 15822: 1.

¹⁹⁸⁷ BOA, D.BŞM.d., 328: 2.

Yıllık 90.852 akçelik geliri olan Maraş Defterdarlık Kethüdalığı Mukataası, 1090-1097/1680-1686 yıllarında zeamet olarak Maraş'ta oturan Ahmed Efendi'nin¹⁹⁸⁸ üzerinde iken 1099/1688 ve 1100/1689 yıllarında Maraş Valisi ve Anadolu müfettişi Hüseyin Paşa'nın üzerindeydi¹⁹⁸⁹. Bu yıllara ait ve tahsil edilmeyen miri malının tahsili için Maraş beylerbeyi Osman Paşa'ya ferman verilmiştir¹⁹⁹⁰.

20.000 akçe ile Abdulkadir'in üzerinde olan Tımar Defterdarlığı ve Defter Kethüdalığı Hasları Mukataası, 1103/1692 Muharrem'in başından itibaren 12 L 1103/27.06.1692 tarihli berat ile malikâne olarak 4.000 akçe artıran Halil'e verildi¹⁹⁹¹. Başka bir belgeye göre Halil'in hazineye bir kuruş dahi ödemediği anlaşılmaktadır¹⁹⁹². Bu tarihlerde pek kimsenin rağbet etmediği ve mande kalan Mukataanın yıllık değeri 420.000 akçe tutarındaydı¹⁹⁹³.

1106/1694 yılında Maraş Defterdarlık Kethüdalığı Hasları Mukataası, 1.470 kuruştan 200 kuruş artırarak 1.670 kuruşa çıkararak Mir Ali¹⁹⁹⁴, Maraş Tımar Defterdarlığı Hasları Mukataası da Mir Ali'nin 36.000 akçeden 40.000 akçeye yaptığı artışı 42.000 akçeye kadar yükselten Halil tarafından iltizama alınmıştır¹⁹⁹⁵. Fakat Halil'in bu şartlarda adı geçen mukataayı işletemediğinden olsa gerek bir süre sonra aynı mukataa, 2 Ra 1107/10.11.1695 tarihinde bu kez 250 esedi kuruş peşinat ile yıllık 42.000 akçeye Maraş'ta oturan Boz Mehmed tarafından satın alınmıştır¹⁹⁹⁶.

Maraş Defterdarlık Kethüdalığı Hasları Mukataası, senelik 110.424 akçe ile 1108-1112/1696-1700 yılları arasında Abdi'ye malikâne olarak verilmiştir. Başka bir belgeye göre de Abdi Ağa'nın Mukataayı 27 Ş 1108/21.03.1697 tarihinde 1.520 esedi kuruş peşinat ile yıllık 102.000 akçeye deruhte ettiği anlaşılmaktadır¹⁹⁹⁷. Mukataanın peşin kısmının ödenmesinde Abdi ile ortağı Mir Ali arasında çıkan sorunun teftiş edilerek nizalarının sonlandırılması için Rakka Valisi ve Maraş kadısına ayrı ayrı emirler yazılmıştır¹⁹⁹⁸. 1116/1704'da yıllık 102.000 akçe olarak Abdi Ağa ve oğlu Mehmed

¹⁹⁸⁸ BOA, D.,BŞM.ZMT.d., 13737: 2.

¹⁹⁸⁹ BOA, MM.d., 18536: 11, 18.

¹⁹⁹⁰ BOA, D.BŞM.d., 699: 4. (22 Za 1114/09.04.1703)

¹⁹⁹¹ Bu tarihte 24.000 akçe (200 kuruş) değerindeki Mukataanın 400 akçe de tefavütü vardı (BOA, MM.d., 1516: 8).

¹⁹⁹² BOA, MM.d., 1621: 2.

¹⁹⁹³ BOA, D.BŞM.d., 624: 2.

¹⁹⁹⁴ BOA, D.BŞM.d., 800: 2.

¹⁹⁹⁵ BOA, D.BŞM.d., 800: 2.

¹⁹⁹⁶ BOA, MM.d., 9486: 126-127.

¹⁹⁹⁷ BOA, MM.d., 9486: 126-127.

¹⁹⁹⁸ BOA, MM.d., 3134: 388.

üzerinde olan¹⁹⁹⁹ aynı mukataa 1118/1706 senesinde yıllık 103.423 akçelik gelire ulaşmıştır²⁰⁰⁰. Abdi Ağa ve oğlu bu sıralarda Maraş vilayeti Tımar Defterdarlığı Hasları Mukataası'nı da *ber vech-i iştirak* malikâne olarak deruhte etmişlerken 1117/1705 yılında İstanbul'da mahkeme huzurunda kendi rızalarıyla Ömer adlı bir kişiye ferağ etmişlerdir²⁰⁰¹. Bu sırada mukataanın senede 42.000 akçelik geliri vardı. Tımar karyelerinden Bozbuçuk karyesinin 2.000, Çakal-i Kebir Karyesinin 1.736, Camustil Karyesinin 2.000 ve Çukur Hisar Karyesinin 1.876 akçe ki bu hisselerin toplamı 7.612 akçe etmekteydi. Bu miktara 4.388 akçe zam yapılarak senede 12.000 akçe karşılığında malikâne olarak Mehmed'in hissesiydi. O'nun bu tımarlarına tasarruf eden Salih, malını ve kalemiyesini her sene merkez hazinesine öderdi. Daha sonra bu karyeler Salih'in kasrı yedinden İbrahim ve Mehmed'e ferağ edilmiştir²⁰⁰².

Senelik 103.424 akçe tutarındaki Maraş Defterdarlık Kethüdalığı hasları mukataası, gurre-i M 1125/28.01.1713 tarihinde Hatice Sultan haslarına aktarılmıştır²⁰⁰³. 1128/1716 yılında 12.000 akçe zamlanarak 115.424²⁰⁰⁴ akçeye çıkan mukataa, 1131/1718 yılında Mehmed ve Ali tarafından malikâne şeklinde deruhte edilmiştir²⁰⁰⁵. 29 B 1143/07.02.1731 tarihli yeni berat ile 2.000 kuruş peşin ve senelik 961,5 kuruş gelir karşılığında Ali ve İbrahim tarafından yüklenilmiştir²⁰⁰⁶.

Tımar Defterdarlığı Mukataası, gurre-i M 1125/28.01.1713 tarihinde Halep Hazinesine aktarıldığı sırada senelik 54.000 akçe karşılığında Yakub ve Mehmed²⁰⁰⁷, gurre-i M 1131/24.11.1718'de Mustafa ve Behram tarafından malikâne olarak yüklenilmiştir²⁰⁰⁸.

3.2.1.3.2. Maraş Çeltik Mukataası

Bir tarım ekonomisinin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde çeltik üretimine özel önem verilmekteydi. Çeltik üretimi yalnızca özel kesimin ilgilendiği bir üretim değildi. Devlete ait çeltik alanları mevcut olup buralarda da devlet nam ve hesabına çeltik üretimi yapılırdı. Devlet politikası gereği çeltik üretiminde istihdam edilen şahıslara

¹⁹⁹⁹ BOA, MM.d., 9496: 2.

²⁰⁰⁰ BOA, D.BŞM.d., 800: 6.

²⁰⁰¹ BOA, MM.d., 9896: 59.

²⁰⁰² BOA, MM.d., 9896: 28.

²⁰⁰³ BOA, MM.d., 10156: 84.

²⁰⁰⁴ Bu tutarın 12.000 akçesi irsaliye geriye kalamı Hatice Sultan haslarına aitti (BOA, MM.d., 10163: 45).

²⁰⁰⁵ BOA, MM.d., 10163: 47.

²⁰⁰⁶ BOA, D.BŞM.d., 1361: 26-27.

²⁰⁰⁷ BOA, MM.d., 10156: 82. 1129/1716-7 yılına gelindiğinde Mukataa, İbrahim ve Mehmed ve Yakub adlı şahısların üzerindeydi (BOA, MM.d., 10160: 125).

²⁰⁰⁸ BOA, MM.d., 10163: 45.

muafiyetler sağlanırdı²⁰⁰⁹. Ayrıca çeltik üretimi Osmanlı'da özel bir organizasyona sahipti²⁰¹⁰.

Maraş sancağında da eskiden beri çeltik üretimi yapıldığı bilinmektedir²⁰¹¹. Memlûklular zamanından beri çeltik üretimi ile uğraşan Dulkadirli Türkmenleri, Osmanlı idaresi altında da bu uğraşlarına devam etmişlerdir²⁰¹². 1525 yılında Zülkadriye eyaletini oluşturan Sis, Kars-ı Maraş ve Maraş sancaklarında çeltik üretildiği bilinmektedir. Hatta Sis sancağına ait çeltik kanunnamesi bulunmaktadır²⁰¹³.

Maraş sancağında devlet kendine ait çeltik üretilen arazileri “mukataa” haline getirmişti. Bunlar Maraş Merkez ve Güvercinlik kazalarında bulunmaktaydı. Her iki kazada devlet adına üretilen çeltik alanları bir mukataa yapılmıştı²⁰¹⁴. Ayrıca Kars-ı Maraş sancağı da ayrı bir mukataa idi. Bu mukataalar Haleb hazinesine bağlı olup²⁰¹⁵ Haleb hazinesi defterdarı tarafından şahıslara artırma ile (iltizam) devredilirdi. Kayıtları Haleb defterdarı tarafından denetlenir, iltizama alan şahıslar (mültezim) taahhüt ettikleri bedelleri Haleb hazinesine öderlerdi. Bu ödemeler hazineye nakit olarak yapılırdı²⁰¹⁶.

Maraş Çeltik Mukataası'nın vergi gelirleri, 17. yüzyılın başlarında 50.000 akçe olarak görülmektedir²⁰¹⁷. 1040/1630 yılında yıllık geliri 50.000 akçe tutarındaki Mukataa, sağ ulufecilerden Mehmed Ahmed'in, 1067/1657 yılında ise Salih Paşa'nın kethüdası Mehmed Ağa'nın uhdesindeydi. Aynı tarihlerde 33.000 akçelik Kars-ı Maraş Çeltik Mukataası ise Mehmed Mirza adındaki silahtarlar bölüğünden bir askerînin iltizamındaydı²⁰¹⁸. 1047/1637'de geliri 656,5 kâmil kuruş tutarında olan Maraş Çeltik Muka-

²⁰⁰⁹ “...ve enhar-ı mezbureye hizmet eden kimesneler hizmetleri mukabelesinde avarız-ı divaniyeden ve tekâlif-i örfiyeden ve resm-i haneden ve resm-i ganemden muaf ve müsellemler olalar deyu ferman olunmağın...” (A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 7, s. 211). Osmanlı devletinde çeltikçi reaya olarak adlandırılan gruplar reyadan farklı bir statü sahibidirler. Pirinç yetiştirilen köylerde çeltikçi olarak kaydedilen köylüler kazandıkları bu statü gereği başka bir işle meşgul olamazlardı. Devlet pirinç üretimini garanti altına almak için böyle bir sınırlamaya gitmiştir. Pirinç üretimini hizmet formunda değerlendiren Osmanlı devleti bu hizmeti yerine getirenleri avarız-ı divaniye vergisinden bağışık tutmuştur (Barkan, *Kanunlar*, I, s. 21, 54; Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 3, s. 468). Bu konuda ayrıca bkz. Zeki Arıkan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Tebliğler*, (İstanbul 21-25 Ağustos 1989) Ankara 1990, s. 477-481; Feridun Emecen, “Çeltik”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 265-266.

²⁰¹⁰ Osmanlı İmparatorluğunda çeltik üretiminin şartları ve organizasyonu için bkz. İnalçık, “Rice Cultivation and the Çeltükçi Re'aya system in the Ottoman Empire”, pp. 69-141.

²⁰¹¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 17.

²⁰¹² İnalçık, “Rice Cultivation and the Çeltükçi Re'aya System in the Ottoman Empire”, p. 104.

²⁰¹³ Barkan, *Kanunlar I*, s. 202-203.

²⁰¹⁴ R. Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, I, s. 36. Bu Mukataanın, 1586-7'de iltizam bedeli 12.000 akçeydi (BOA, MM.d., 4972: 44).

²⁰¹⁵ BOA, MM.d., 3300: 19, 74.

²⁰¹⁶ Çakır, *a.g.m.*, s. 557.

²⁰¹⁷ BOA, MM.d., 615: 79 (1034/1624-25); BOA, MM.d., 7075: 8 (1046/1636-37).

²⁰¹⁸ BOA, MM.d., 300: 230.

taası emin vasıtasıyla işletilmekte²⁰¹⁹ iken 1066/1656'de senelik geliri 55.280 akçeye (691 tam kuruş) çıkmış ve mültezimlere verilmiştir. Adana Kalesi neferlerine ocaklık olarak verilen Kars-ı Maraş Çeltik Mukataası ise bu yıllarda 512,5 tam kuruş tutarındaydı²⁰²⁰. Maraş Çeltik Mukataası 1072/1662'de aynı değerde iken Kars-ı Maraş Çeltik Mukataası 41.000 akçeye yükseltilmiş ve Sis güherçile mukataası ile birlikte Adana Kalesi askerlerinin maaşlarına ayrılmıştır²⁰²¹.

1109/1697-8 yılında Osmanlı Maliyesinin Muhasebe-i Evvel Kalemi'ne ait gelirler arasında yer alan Maraş Çeltik-i Enhar Mukataasının senelik geliri 5.126.564 akçe tutmaktaydı²⁰²². Bu mukataa, muhtemelen Haleb hazinesi muhassıllığa dönüştürüldükten sonra, merkezî hazineye alınmış ve kayıtları Muhasebe-i Evvel (Baş Muhasebe) bürosunda tutulmaya başlanmıştı. 1129/1717 yılına gelindiğinde 800 kuruşa yükselen mukataanın, Hatice Sultan haslarına ilhak edildiğini²⁰²³, 1130/1718'de de Seyyid Mustafa ve Seyyid Ahmed'e malikâne olarak iltizama verildiğini²⁰²⁴ görmekteyiz.

Aynı Mukataa, çoğunlukla güherçile, resm-i çift ve İfraz-ı Zülkadriye gibi başka mukataalarla birleştirilerek iltizama verilirdi²⁰²⁵.

3.2.1.3.3. İfraz-ı Zülkadriye Mukataası

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayrı bir birim halinde organize edilerek İfraz-ı Zülkadriye Türkmenleri adıyla anılmaya başlanan cemaatlerin²⁰²⁶, mali ve idari teşkilatları da *İfraz-ı Zülkadriye Mukataası* şeklinde oluşturulmuştur. Bu Mukataanın gelirlerini buraya dâhil olan cemaatlerin başta adet-i ağnam vergileri olmak üzere tüm ser'i ve örfî rüsum-u raiyetleri oluşturmaktaydı²⁰²⁷.

17. yüzyılın başlarında Haleb Hazinesine²⁰²⁸ bağlı olan, iltizam veya emanet usulü ile işletilen İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel-

²⁰¹⁹ BOA, MM.d., 3443: 54.

²⁰²⁰ BOA, MM.d., 9839: 54.

²⁰²¹ BOA, MM.d., 4887: 70; BOA, MM.d., 3185: 4.

²⁰²² Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu bütçelerine Dair Notlar", s. 10.

²⁰²³ BOA, MM.d., 10160: 84, 124.

²⁰²⁴ BOA, MM.d., 10163:45. 10-20 sene sonra mukataanın hala adı geçenler üzerinde olduğu ve değerinin de (800 kuruş) değişmediği (BOA, D.BŞM.d., 1361: 26-27; BOA, MM.d., 4149:11) 1161/1748 yılında ise 108.000 akçe değerine ulaştığı anlaşılmaktadır (BOA, MM.d., 1582: 8).

²⁰²⁵ 1037/1628 yılında güherçile, Elbistan resm-i çifti ve Haymana perakendeleri mukataaları birleştirilerek sipahi oğullarından Ahmed İbrahim'in uhdesine verilmiştir. 1040/1641 senesinde ise bu kez Maraş, Kars-ı Maraş ve Sis Çeltik mukataaları birleştirilmiştir (BOA, MM.d., 300: 5, 114).

²⁰²⁶ İ. Şahin, "Kenzü'l-Vekâyi", s. 101.

²⁰²⁷ BOA, Ş.d., 6: 165/774 (Evasıt-ı N 1078/24-6.02-03.1668); BOA, Ş.d., 20: 344/1513.

²⁰²⁸ İ. Kaya, *a.g.t.*, s. 128.

likle Valide Sultanlara has olarak tayin edilmiştir²⁰²⁹. Valide Sultan Hassı'na tabi olan bu mukataa 05 Za 1099/01.09.1688 tarihinden itibaren Vezir Ali Paşa'ya has olarak²⁰³⁰ tayin edilmişse de bir süre sonra Hass-ı Hümayun'a dâhil edilmiştir²⁰³¹.

Mukataaya dair B 1013/11.1604 tarihli dönemimiz içerisinde rastladığımız ilk kayıttan anlaşıldığı kadarıyla kimse tarafından iltizama alınmayan Mukataanın 1011/1603 yılına ait malının toplanması için İshak kapıcı ile Topal Ali görevlendirilmişlerdir²⁰³². Z 1013/04.1605 tarihinde, İfraz-ı Zülkadriye mukataasını toplamaya memur olan Mehmed Bey, Ağaçlı Cemaati'nden Yakub bin Mehmed ile onun otuz adamının saldırısına uğramış ve bu kişilerin hak ettikleri cezayı almaları için Ayntab mahkemesine başvurmuştur²⁰³³. S 1027/01.1618 tarihinde, Zülkadriye İfraz Mukataası'na 240.000 Osmani zam yapılmıştır²⁰³⁴. Senelik 1.898 akçe değerindeki Zülkadriye İfraz Mukataası, 17 Ca 1027/12.05.1618 tarihinde, dergâh-ı âli sipahilerinden Murad Ağa'nın uhdesine verilmiştir²⁰³⁵.

İfraz mukataasının bu dönemde genellikle başka mukataalar ile birlikte iltizama verildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1034/1625 senesinde maktu' Maraş cizyesi gibi başka vergi kaynakları ile birlikte yıllık 90.000 akçe tutarında olan İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, Mustafa Mehmed'in üzerindeydi²⁰³⁶. Bu tarihlere kadar Haleb Hazinesine tabi olan ve 1037/1627'de Muhasebe-i Evvel Kalemine bağlanan ve bu tarihteki yıllık geliri 411.000 akçe olan mukataayı, eski Maraş Eyaleti beylerbeyi Ebubekir Paşa ve silahtarlar bölüğünden Rum Mehmed Paşa'nın kardeşi Ali Abdullah birlikte emanet usulü ile deruhte etmişlerdir. Bu tarihlerde İfraz cemaatlerinden Çakallı Dokuzu cemaati, buradan alınarak Rişvan Mukataasına dâhil edilmiştir²⁰³⁷. 1039/1629 yılında ise İfraz mukataasını Kayserili sipahi oğullarından Süleyman b. Osman, 411.000 (6.000 riyal kuruş) ile deruhte etmiştir. Fakat daha sonra Süleyman'ın bunu tahsil edememesi ve Devlet'e olan taksitlerini ödememesi üzerine Şaban Bey, tarafından iltizama alınmıştır²⁰³⁸. Bir yıl

²⁰²⁹ BOA, MM.d., 8458: 44; BOA, Ş.d., 6: 165/774 (Evasıt-ı N 1078/24-6.02-03.1668); BOA, Ş.d., 6: 153/701; BOA, Ş.d., 7: 43/168-170 (Evasıt-ı Za 1086/27-7.01.02.1676); BOA, MM.d., 3134: 207-8 (26 Ca 1112 /8.11.1700). Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 97-139.

²⁰³⁰ BOA, MM.d.,7028: 96.

²⁰³¹ BOA, Ş.d., 14: 199/800 (Evail-i Ra 1102/12-21.12.1690).

²⁰³² Bu belgeye göre mukataanın yıllık ilk taksiti 509.833 para iken bunun ancak 154.883 parası hazineye teslim edilmiştir (*Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 10, s. 369'dan nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 265).

²⁰³³ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 10, s. 346'dan nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 266.

²⁰³⁴ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 12, s. 392'den nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 266.

²⁰³⁵ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 12, s. 393'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 266.

²⁰³⁶ BOA, MM.d., 300: 5.

²⁰³⁷ BOA, MM.d., 300: 147, 178.

²⁰³⁸ BOA, MM.d., 300: 198.

sonra bu kez Mustafa Abdullah'ın, adı geçen mukataayı aynı değer yani 6.000 riyal kuruş karşılığında iltizama aldığı anlaşılmaktadır²⁰³⁹.

1042/1632 ve 1043/1633 senelerinde 420.000 akçe yıllık geliri olan İfraz-ı Zülkadriye Adet-i Ağnam Mukataası, bir süre sonra yeniden Haleb hazinesine bağlanmıştır. Bu tarihlerde Mukataa, Bali Mehmed tarafından berat-ı şerif ile deruhte edilmiştir²⁰⁴⁰. Bu mukataa, Maraş Güherçile Bedeli Mukataası ile birlikte Ca 1057/06.1647 tarihinde, 5.000 kuruşu peşin olmak üzere senede 11.537,5 kuruşa, Şaban adlı kişiye iltizama verilmiştir²⁰⁴¹. 1057/1647 yılında, Ayntab şehrinde Kanalcı Mahallesi'nde yaşayan dergâh-ı âli yeniçerilerinden Ömer Beşe ibn Ali, 1048/1638 senesinde, İfraz-ı Zülkadriye ve Güherçile Mukataaları'nın cem ve tahsil işini yapıp 3.500 esedi kuruşu eski Ayntab sancak beyi Mustafa Bey'in iki oğluna teslim ettiğini mahkemede şahitlerle ispat etmiştir²⁰⁴². Ömer Beşe'nin bu çabası, muhtemelen karşılaştığı bir sorunu çözme mücadelesidir.

İfraz Mukataasını, 1053/1643 senesinde Maraş güherçile bedeli mukataası ile birlikte Bozulus voyvodası Gürcü Nebi Ağa zabt etmekteydi. İki Mukataanın yıllık geliri 10.123 tam kuruştur²⁰⁴³.

Valide Sultanlara has olarak tayin edilen İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, 26 Ra 1072/19.11.1661 tarihlerinde Maraş Güherçile Bedeli Mukataası ile birlikte 1.1537,5 tam kuruş tutarında yıllık gelire sahipti²⁰⁴⁴. Uzun süre bu değerini koruyan Mukataa, 16 yıl sonra bile aynı değerde kalmıştı²⁰⁴⁵. İfraz Mukataasının, 1095/1684 tarihinde Rişvanoğlu Hüseyin Ağa'nın ve 1097/1686 Yusuf Ağa'nın üzerinde olduğu ve adı geçenlerin hazineye teslim etmeleri gereken paranın bir kısmının, zimmetlerinde kaldığı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır²⁰⁴⁶.

17. yüzyılın sonlarında Osmanlı hazinesine 1.680.000 akçe gelir sağlayan İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, 1102/1690'da Muhasebe-i Evvel Kalemî'nin denetiminde iken 1107/1696 senesinde Valide Sultan haslarına dâhil edilmesi²⁰⁴⁷ nedeniyle 1110/

²⁰³⁹ BOA, MM.d., 300: 224.

²⁰⁴⁰ BOA, MM.d., 4176: 48, 52.

²⁰⁴¹ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 19, s. 325'ten nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 266.

²⁰⁴² *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 19, s. 11'den nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 266.

²⁰⁴³ Mukataanın hazineye 253 kuruş da tefavüt olarak katkısı vardı (BOA, MM.d., 5597: 16).

²⁰⁴⁴ BOA, MM.d., 4887: 28.

²⁰⁴⁵ BOA, D.BŞM.d., 328: 7 (1088/1677).

²⁰⁴⁶ BOA, D.BŞM.ZMT.d., 13741: 2.

²⁰⁴⁷ BOA, MM.d., 10144: 82.

1698'de Haslar Mukataası Kalemine bağlanmıştır²⁰⁴⁸. Ancak 18. yüzyılın başlarında havastan çıkarılmasıyla tekrar Muhasebe-i Evvel Kaleminin denetimine verilmişti²⁰⁴⁹.

1102/1690 senesinde İfraz-ı Zülkadriye mukataası, Maraş Güherçile Bedeli Mukataası ile birlikte²⁰⁵⁰ 2 yük 37.714 akçelik peşin ile Adana sakinlerinden Fazlızade Mahmud Ağa tarafından deruhte edilmiştir. Fakat 10 R 1102/11.01.1691 tarihinde alınan bir kararla İfraz-ı Zülkadriye Türkmenlerinden 56 cemaat, Adana, Kınık, Berendi ve Ayas kazalarında mecburi iskâna tabi tutulup pek çok rüsum-u raiyetleri bağışlandığından²⁰⁵¹ Mahmud Ağa bu paranın ancak 3.695 kuruşunu İfraz cemaatlerinden tahsil edebilmiştir. Geri kalan 2 yük 5686 akçenin de toplanmasından sonra adı geçen Mukataanın Mahmud Ağa üzerinden refedilmesi ferman edilmiştir²⁰⁵².

İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, 17. yüzyılın son senelerinden itibaren rağbet gören bir mukataa olarak ortaya çıkmıştır. Daha önceden 14.000 kuruş yıllık malı olan bu mukataa²⁰⁵³, eski Türkmen Ağası İsmail'in oğlu İbrahim'in talip olması üzerine, 1103/1692 yılında 17.000, 1104/1693 yılı 18.000 ve 1105/1694 yılı 20.000 kuruş olmak üzere 3 yıllığına bu kişiye iltizama verilmiştir²⁰⁵⁴. Ancak bir süre sonra, İfraz-ı Zülkadriye Mukataası'nın mültezimi İbrahim'in babası olan Cebecibaşı İsmail Ağa tarafından daha yüksek teklif yapılmıştır²⁰⁵⁵. Böylece Maraş Güherçile Bedeli Mukataası ile birlikte yıllık geliri 21.000 esedi kuruş olan İfraz Mukataası²⁰⁵⁶, gurre-i M 1103 /12.10.1692 senesi başlangıcından üç seneye tahvil edilmek üzere kendisine iltizama verilmiştir²⁰⁵⁷. Bu yıllarda mukataa mallarını İsmail Ağa'nın hazinedarı ve kethüdası Kars-ı Zülkadriye Kazası sakinlerinden Kederlioğlu Mustafa vekâleten toplamıştır. İsmail 1103/1693 yılında mukataanın hesabını görmeden ölünce Devlet'e olan bütün borçlarını da oğlu ödemiştir. Oğlu daha sonra babasının ölümüyle kendisine intikal eden ve insanların üye-

²⁰⁴⁸ BOA, KK.d., 5045: 73.

²⁰⁴⁹ BOA, MM.d., 4087: 9 (1118/1706).

²⁰⁵⁰ Bu iki mukataanın yıllık toplam geliri 11.537,5 tam kuruştur (BOA, MM.d., 10277: 39).

²⁰⁵¹ BOA, MM.d., 10277: 13.

²⁰⁵² BOA, MM.d., 10277: 13; BOA, MM.d., 8458: 48'den nakleden Tatar, *a.g.t.*, s. 316; BOA, M.d., 100: 122/467; BOA, MM.d., 8458: 42-5.

²⁰⁵³ BOA, MM.d., 8458: 137; BOA, MM.d., 9873: 66 (9 R 1103/30.12.1691).

²⁰⁵⁴ BOA, MM.d., 9873: 235 (14 C 1103/03.03.1692).

²⁰⁵⁵ BOA, MM.d., 9876: 178-179 (5 C 1104/11.02.1693). İfraz-ı Zülkadriye Mukataası voyvodası İsmail, 10 B 1104/16.04.1693 tarihinde İfraz cemaatlerinin Çukurova'ya yerleştirilmesine karşı çıkan Akçakoyunlu Cemaatine mensup 400 kişilik bir eşkıya grubunun baskınına uğramıştır. Eşkıya, İsmail'i tehdit ederek, iskân edilen cemaatlerin mensuplarının buradan götürülmesini talep etmiş ve İsmail'in 1.500 kuruş parasını gasp ederek, etrafı yağmalayıp gitmişlerdir (BOA, MM.d., 9876: 367-8).

²⁰⁵⁶ Her iki mukataanın 1107/1696 senesi civarındaki yıllık geliri 21.000 esedi kuruş ve irsaliyesi de 2.186 kuruş tutarındaydı (BOA, MM.d., 10144: 82).

²⁰⁵⁷ BOA, MM.d., 1621: 2.

rinden Mustafa tarafından toplanan mahsulât ve rüsumattan kendi hissesine düşeni ondan istemiştir. Fakat Mustafa, bunları ödemediği için o da durumu merkeze şikâyet etmiştir. Bunun üzerine merkezî Hükümet tarafından “...*bulunduğu mahalde şer’le muhasebesi görülmek babında..*” Maraş ve Adana beylerbeyleri ile Maraş, Adana ve Kars-ı Zülkadriye kadılarına ayrı ayrı hükm-ü hümayunlar gönderilmiştir²⁰⁵⁸. İfraz-ı Zülkadriye Mukataasına 1106/1695 yılında Hüseyin²⁰⁵⁹, 1107/1696’da ise Murad Ağa²⁰⁶⁰, 1120/1708’de Kapıcıbaşı Yusuf²⁰⁶¹ voyvoda olarak atanmıştır.

1118/1706-7 senesine ait geliri 40.000 kuruş²⁰⁶² olan Mukataanın 18. yüzyılın başlarından itibaren malını her sene martında hazine-i âmireye teslim ve kalemiyesini vermek şartıyla taliplilerine malikâne olarak satıldığı anlaşılmaktadır²⁰⁶³. İfraz-ı Zülkadriye Mukataası idarecilerinin yetersiz kalması üzerine, 20 B 1123/3.09.1711’de İfraz-ı Zülkadriye Hassı Mukataası’nın iltizamı, bu dönemde Adana Beylerbeyi olan Kürd Bayramoğlu Derviş Paşazade Mehmed Paşa’ya Kurdkulağı Menzili’ni eski işlevine kavuşturması ve buraları eşkıyalardan temizlemesi şartlarıyla verilmiştir²⁰⁶⁴. Söz konusu mukataa 1129/1717 yılında Üzeyr sancak beyi Bilal Bey tarafından iltizam edilmiştir²⁰⁶⁵. İfraz-ı Zülkadriye Mukataası voyvodalığı, 1719’dan 1728 yılına kadar uzun bir müddet, bazı belgelerde Cin Hasan olarak da tanınan Hasan’ın uhdesinde kalmıştır. Bu tarihte Cin Hasan’ın yetersizliği ve cemaatlere yaptığı zulümler üzerine voyvodalık Kaptan-ı Derya olan Mustafa Paşa’ya verilmiştir²⁰⁶⁶.

Yukarıda anlatıldığı üzere İfraz-ı Zülkadriye cemaatleri, Adana Sancağı’nın Kınık kazasına yerleştirilmelerinden sonra pek çok eşkıyalık faaliyetlerine kalkışmışlardır²⁰⁶⁷. Cemaatlerin şekavetlerini bir türlü sonlandıramamasının sebeplerini mukataanın hukuki statüsüne bağlayan Osmanlı Devleti idarecileri, çözüm olarak İfraz-ı Zülkadriye Mukataası’nın haslık statüsünü kaldırıp, Adana Mukataası’na dâhil etmeyi bulmuşlardır. 1114/1703 yılı Martı iptidası tarihiyle 40.000 kuruş mal ile Adana Mukataası’na

²⁰⁵⁸ BOA, Ş.d., 20: 344/1513.

²⁰⁵⁹ BOA, MM.d., 9879: 107 (29 Ca 1106/15.01.1695).

²⁰⁶⁰ BOA, MM.d., 8458: 154; BOA, C..ML., 607/2505.

²⁰⁶¹ BOA, MM.d., 8458: 100-101 (12 R 1120/1.07.1708).

²⁰⁶² BOA, D.BŞM.d., 800: 8.

²⁰⁶³ Bir örnek için bkz. BOA, MM.d., 9896: 70. Yine İfraz-ı Zülkadriye Hass-ı Mukataası 1131/1718’de malikâne olarak Mustafa Ağa ve Kalender Ağa’nın üzerinde idi. 2/3’ü Mustafa’nın hissesi ve 1/3 hissesi Hacı Kalender Ağa’ya aitti. Bu sıralarada Mukataanın senelik 25.900 esedi kuruş hâsılı vardı (BOA, MM.d., 10163: 94).

²⁰⁶⁴ Tatar, *a.g.t.*, s. 371.

²⁰⁶⁵ Tatar, *a.g.t.*, s. 214.

²⁰⁶⁶ Tatar, *a.g.t.*, s. 216, 220.

²⁰⁶⁷ Bu konuda bkz. Tatar, *a.g.t.*, s. 169-236.

dâhil edilen İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, bu tarihten sonra kısa bir süre Adana Mukataası'na dâhil olarak kalmış ve Adana Valileri ile Beylerbeylerinin sorumluluğu altına girmiştir²⁰⁶⁸. Nitekim eski bir Cebecibaşı olan Hacı Mustafa Paşa, Evasıt-ı S 1118/24.05.04.05.1706 tarihinde İfraz-ı Zülkadriye Mukataası ilavesi ile Adana Beylerbeyliği'ne nasedilmiştir²⁰⁶⁹. Aynı şekilde Poladzade İsmail Bey, 1116/1704 Martı iptidasından itibaren, daha önceleri eziyet ve zulümler yaptığı İfraz-ı Zülkadriye cemaatlerinin idari birimi olan İfraz-ı Zülkadriye Hassı Mukataasının iltizamını alarak bu mukataaya Beylerbeylik payesiyle mutasarrıf olmuştur²⁰⁷⁰.

18. yüzyılın başlarında İfraz-ı Zülkadriye Hassı Mukataasının geliri mukataaya dâhil cemaatlerin iskân mahallerinde giriştikleri eşkıyalık hareketleri yüzünden Rakka, Halep ve Kıbrıs gibi yerlere zorunlu iskâna tabi tutulması sonucu sürekli değişkenlik arz etmiştir²⁰⁷¹. Nitekim 1122/1710 yılında 37.500 kuruş gelire sahip²⁰⁷² bu Mukataa, bir yıl sonra geliri 32.750 esedi kuruşa düşmüş ve 1123/1711 tarihinde üç seneye tahvil edilmek şartıyla Maraş beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa tarafından satın alınmış²⁰⁷³, 15 S 1125/13.03.1713 tarihinde ise Hamid livasının Burdur kazasında oturan El-Hac Burhaneddin Ağa tarafından deruhte edilmiştir. Fakat mukataayı fiili olarak bezirgân El-Hac Mehmed, idare ediyordu. Üç seneliğine verilen Mukataanın 1124/1712 senesinde yıllık 24.500, 1125/1713'te 27.000, 1126/1714 ve 1127/1715 senelerinde 28.500'er esedi kuruş malı vardı²⁰⁷⁴. Burhaneddin Ağa'dan sonra, yıllık geliri 24.500 esedi kuruşa düşmüş olan Mukataa, 1128/1716'da Mustafa Ağa tarafından deruhte edilmiştir²⁰⁷⁵.

3.2.1.3.4. Duhan Gümrüğü Mukataası

Osmanlı hazinesinin gelir kaynakları arasında duhan (tütün) gümrüğü ve tütün dönüm vergileri de yer almaktadır. Tütün 17. yüzyılın büyük bir bölümünde içilmesi yasak bir madde olduğundan vergilendirilmemiştir. Ancak bu yüzyılın sonlarına doğru tütün ekiminin²⁰⁷⁶ ve kullanımının yaygınlaşması, beraberinde tütünün vergilendirilme-

²⁰⁶⁸ Ancak bir yıl sonra; bu tarihten önce ve sonraki dönemlerde birkaç defa Adana Beylerbeyi olan Kürd Bayramoğlu Derviş Paşazade Mehmed Paşa'nın yaptığı talep üzerine, 40.000 kuruşa 7.005 kuruş zam yapılarak 47.005 kuruş ile bu mukataa tekrar Adana Eyaleti Mukataası'ndan ayrılıp, Derviş Paşazade Mehmed Paşa'ya iltizam edilmiştir (Tatar, *a.g.t.*, s. 184).

²⁰⁶⁹ Tatar, *a.g.t.*, s. 192.

²⁰⁷⁰ BOA, M.d., 114-1: 713; BOA, MM.d., 8458: 80-81.

²⁰⁷¹ Bkz. BOA, MM.d., 8458: 100-101 (12 R 1120/01.07.1708).

²⁰⁷² BOA, Ş.d., 58: 93.

²⁰⁷³ BOA, MM.d., 10163: 144.

²⁰⁷⁴ BOA, MM.d., 10156: 69-70.

²⁰⁷⁵ BOA, MM.d., 3890: 7.

²⁰⁷⁶ 11 Ş 1102/10.06.1691 tarihli bir maliye defteri kaydından Memleket-i Mahrusenin (Osmanlı ülkesinin) her tarafında insanların hububat ziraatı yerine duhan ziraatı yaptıkları ve bu durumun hazineye zarar

sini de gündeme getirmiş, II. Süleyman zamanında (1687-1691), tütün, hem dönüm üzerinden vergilendirilmiş hem de gümrük resmine tabi kılınmıştır²⁰⁷⁷.

Gümrükle ilgili vergiler de mukataa usulü ile yönetilmekte ve peşin vergiler mültezimler tarafından hazineye ödenmekteydi. Bu vergilerin toplanmasında ise, mukataaların gelirlerini üzerlerine alan kişiler bir sürü zorlukla karşılaşmışlardır. Mültezimlerin ellerinde kuvvet bulunmadığı için mukataa içindeki yolsuzluklar bunlar tarafından devlete iletilmişlerdi. Özellikle, ileri gelen aileler bu gümrükleri ödememe yoluna gitmekteydiler. 10.05.1704 tarihli fermanın anlaşıldığına göre, Sivas, Maraş ve Karaman eyaletlerinin mutasarrıf oldukları duhan (tütün) gümrüğünün toplanmasına çalışan kişilere bu vergileri ödenmemiştir. Bu gümrükler istendiğinde de bazı kimselerin, biz daha önce Adana’da verdik, tekrar “*virmeziz*” diye karşı koymaları üzerine, bunun önünün alınması için Karaman valisine ve Konya kadısına ferman yazılmıştı²⁰⁷⁸. Bu tip şikâyetlerin sayısı çok fazladır. Gelip geçen tüccarlar, tütünlerinin “*resm-i amediye*”si istendiğinde, bazıları hiç vermemekte, bazıları da eksik teklif edip, anlaşarak gelirin düşük olmasına neden olmakta idiler. Hazine defterlerine bakıldığında, Sivas, Maraş ve Karaman eyaletlerinde tütün fidanları tarlalarda iken her dönümde 2,5 kuruş vergi alınması, tahsildar maaşı için 10 para, kadı için 2 para toplam 12 para alınması konusunda 6.06.1708’de Maraş, Sivas ve Karaman kadılarına emr-i şerif yazılmıştı²⁰⁷⁹.

17. yüzyılın sonlarında Maraş eyaletinin duhan dönümü resmi ve duhan gümrüğü vergileri, Karaman ve Sivas eyaletlerindeki aynı isimli vergilerle birleştirilip bir mukataa haline getirilmişti. Bir arşiv kaydına göre Sivas, Karaman ve Maraş eyaletlerinin eskiden duhan resmi ve duhan gümrüğü yok iken 1114/1702 senesinde bir mukataa olarak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bu Mukataa’yı malikâne olarak alan Hüseyin ve Mustafa Ağaların zimmetlerinde hazineye 4 yük 13.262 akçe borçları kalmıştır. Hüseyin ve Mustafa Ağalar, bunu ödeyememelerine şu bahaneleri ileri sürmüşlerdir: öncelikle adı geçen mukataa, 1114/1702 senesinde kendilerine satılsa da beratlarını 1115/1703 senesinin başında aldıklarından önceki yılın gelirini tahsil edememişlerdir. İkincisi Anadolu ve Rumeli eyaletlerinden bu eyaletlere özellikle Samsun ve Sinop limanlarına

ve noksan verdiği için bundan sonra ziraati yapılan tüm duhan mahsulünün nısıf hissenin miriye ait olduğunun kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu belgeye göre Maraş Livası’nın 4 kazasında duhan ziraati yapılmaktadır (BOA, MM.d., 10277: 13). Başka bir maliye kaydından Maraş Eyaleti’nin Malatya ve Ayntab livalarının beraber nısf-ı duhan resmi 205 kuruş, Kars-ı Maraş livasının da 40 kuruş, olduğu anlaşılmaktadır (D.BŞM.ZMT.d. 13744; BOA, MM.d., 1179: 2-3 (1102-1104/1691-1693).

²⁰⁷⁷ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 273.

²⁰⁷⁸ *Konya Şer’iyye Sicili*, Nu. 41, s. 264’den nakleden Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 109-110.

²⁰⁷⁹ *Kayseri Şer’iyye Sicili*, Nu. 112, s. 95’ten nakleden Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumunu*, s. 109-110.

gitmek için Tokat'a gelen duhan sahipleri, daha önce uğradıkları yerlerde duhan gümrüğü ödediklerinden dolayı bunu tekrar ödemek istememişlerdir. Bu durum iltizam sahipleri ile tüccarlar arasında niza konusu olmuş ve Tokat Mahkemesi'nde bu dava görülmüştür. Mahkeme, sonuçta diğer yerlerde duhan gümrüğü ödeyen tüccarın bu eyaletlere duhanlarını satmak için getirdiklerinde duhanın kabasının vukkiyesinden 2, Yenice'nin vukkiyesinden 4 ve Kırca Ali'nin vukkiyesinden 6'şar para amediye adıyla bir resim alınmasına karar vererek meseleyi halletmiştir. Ancak daha sonra Tuna sahillerinde Duhan Mukataası Emini, bu kararın haksızlığa ve karışıklığa sebep olduğunu ileri sürerek Padişah'tan aldığı ferman ile bunu kaldırtınca adı geçenler de mukataayı bırakmışlardır ve zimmetlerindeki hazineye olan borçlarını ödeyememişlerdir. Satlığa çalışılan Mukataa'ya bu şekliyle kimse talip olmamıştır. Merkez, bu mukataayı Tokat Mahkemesinde karar verilen amediye şartı ve eski borçlarını da ödemek kaydıyla, Hüseyin'in çekilmesi üzerine, 1115/1703 senesinden geçerli olarak Mustafa Ağa'ya tevcih edilmiştir²⁰⁸⁰. 1115-1118/1703-5 yılları arasındaki senelik geliri 1.650 ve 500 kuruş peşinatı olan adı geçen mukataa, ber vech-i malikâne Hüseyin ve Mustafa Ağalara satılmıştır. Bu dönemde buradan elde edilen gelirin bir kısmı, dergâh-ı âli çavuşlarının mevacibine ve topçuların levazimat giderlerine harcanmıştır²⁰⁸¹. 1131/1719 yılında aynı mukataa, 900 kuruş muaccele ile Abdullah Efendi'ye satılmıştır²⁰⁸².

3.2.1.3.5. Elbistan Resm-i Çift Mukataası

17. yüzyıl boyunca çoğu zaman diğer gelir kaynaklarıyla birlikte bir mukataa haline getirilip işletilen Mukataa, Elbistan nahiyesindeki Padişah haslarına ait resm-i çift ve diğer raiyet resimlerinden oluşmaktaydı²⁰⁸³. 1034/1624 yılında Zamantı çift resmi ile birlikte 33.500 akçelik Elbistan çift resmi, 1037-1039/1627-9 yıllarında güherçile bedeli ve Maraş Çeltik Mukataası gibi başka mukataalarla birleştirilerek iltizama verilmişti. Bu tarihlerde Elbistan çift resmi ile Güherçile Mukataası'nın senelik geliri, 115.000 akçe tutarındaydı ve Halep defterdarı tarafından toplanırdı. 1040/1630 yılında 33.617 akçe değerindeki Elbistan Çift Resmi Mukataası silahtarlar bölüğünden Mustafa Abdullah'ın uhdesine verilmiştir²⁰⁸⁴. 17. yüzyılın ortalarında Zamantı Resm-i Çift Mukataası ile birlikte Karaman Valisi Hali Paşa'nın²⁰⁸⁵ uhdesinde olduğu arşiv belgelerinin

²⁰⁸⁰ BOA, D.MMK.DHN.d., 23262: 2-3.

²⁰⁸¹ BOA, MM.d., 9496: 2; BOA, D.MMK.DHN.d., 23262.

²⁰⁸² BOA, MM.d., 9496: 2.

²⁰⁸³ Akgün, *a.g.t.*, s. 189-190.

²⁰⁸⁴ BOA, MM.d., 300: 5, 144, 179, 199-200, 227.

²⁰⁸⁵ Akgün, *a.g.t.*, s. 190.

den anlaşılan Elbistan Resm-i Çift Mukataası, 1083/1673 yılında 95.000 akçeye iltizama verilmişti²⁰⁸⁶. Aynı yılda bu mukataanın malından 82.500 akçelik kısmı Maraş Kale-si'ndeki askerlerin maaşlarına harcanmıştır²⁰⁸⁷. Dönemin sonlarına doğru Elbistan'daki Hasların Çift Resmi Mukataası'nın yıllık 99.676 akçelik geliri vardı. Şehir Emni Abdi Efendi'nin oğulları Mehmed²⁰⁸⁸ ve Hüseyin, 600 kuruş muaccele ile 1111/1699 Mar-tı'nda deruhte etmişlerdi²⁰⁸⁹.

Maraş sancağında yukarıda bahsedilenlerin dışında hakkında fazla bir bilgi el-de edemediğimiz bir mukataa da Adet-i Ağnam Mukataasıdır. 1072/1661 senesinde Maraş livası Bedel-i Güherçile ile Adet-i Ağnam Mukataalarının birlikte 2.283 tam ku-ruş tutarında geliri vardı ve Valide Sultan haslarına dâhildi²⁰⁹⁰. Genellikle Beylerbeyleri hasları arasında yer alan²⁰⁹¹ âdet-i ağnam, daha sonra İfraz-ı Zülkadriye Mukataasına dâhil edilmiş ve malikâne olarak iltizama verilir olmuştur²⁰⁹².

3.3. 17. Yüzyılda Sancakta Vergilerle ilgili Yaşanan Sorunlar

Vergiler konusuna burada son vermeden önce vergi toplayan yetkililer ile mü-kellefler arasında yaşanan sorunlara da kısaca değinilecektir. Başta Mühimme ve Şikâyet Defterleri olmak üzere merkez-taşra yazışmalarını ihtiva eden pek çok arşiv belgesi bu konuda bizlere bazı bilgiler sunmaktadır. Bu hususta yaşanan sorunlar ve olaylar, genellikle yetkililerin, reayadan kanuni olandan fazla bir takım tekâlifler talep etmesi sonucu sebep oldukları zulümler veya reayanın kendi sorumluluğunu yerine ge-tirmeyerek devletçe talep edilen vergilerini vermemek için direnerek miri malına zarar vermeleri şeklinde tezahür etmiştir. Merkezî hükümetin sancakta idareyi kontrol gücü zayıfladığı zamanlarda ehl-i örf otoriteyi kötüye kullanarak kanunun gösterdiğinden faz-la vergiler almış, salgınlar salarak reaya ve berayaya taaddi ve zulümler etmiştir²⁰⁹³. Bu idareciler ve onların adamları kalabalık bir maiyetle köyleri gezerek kendilerini ve hay-

²⁰⁸⁶ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 770.

²⁰⁸⁷ Barkan, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 773.

²⁰⁸⁸ Hatice Sultan'ın Elbistan'daki bazı haslarının gelirini de deruhte eden Mehmed'in Resm-i Çift Muka-taasını en az 1102/1691 tarihinden beri elinde tuttuğu anlaşılmaktadır (BOA, A.E..SAMD.II., 5/409 (22 C 1103/11.03.1692).

²⁰⁸⁹ BOA, MM.d., 9496: 2 (1116/1704).

²⁰⁹⁰ BOA, MM.d., 4887: 70 (Gurre-i M 1072/27.08.1661).

²⁰⁹¹ BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1035/25.11.1625).

²⁰⁹² BOA, MM.d., 3134: 345 (21 N 1112/01.03.1701); BOA, MM. d., 10160: 124.

²⁰⁹³ BOA, M.d., 81: 157/347 (1025 / 1616-7); BOA, M.d., 86: 36/58.

vanlarını beslettirmişlerdir. Genellikle hane başına belli miktarda para, arpa, buğday veya başka yiyecek şeyler toplamışlardır²⁰⁹⁴.

Maraş sancağındaki dirlik sahiplerinin tımar ve zeamet bedellerini toplayan bedelcilerin, dirlik sahiplerine ve reayaya çeşitli zulümler yaptıkları belgelere yansımıştır²⁰⁹⁵. Örneğin, Maraş Sancağı'nda 25.000 akçelik zeamet tasarruf eden Mustafa, Divan-ı Hümayûn'a yazdığı arzuhal ile her sene seferlere katılmasına rağmen 1088-1089/1677-78 senesi Maraş bedel toplayıcılarının kendisinden de bedel istediğini şikâyet ederek bunun defedilmesini rica etmişti²⁰⁹⁶.

Maraş kazasındaki sipahi ve subaşılar, 1080/1669 ve 1081/1670 senelerinde reayadan bennak, mücerred, gerdek ve adet-i ağnam resimlerini tahsil ederken defter ve kanunda belirtilen miktardan fazla alarak zulüm edince, halk da merkeze gönderdikleri adamları vasıtasıyla Divan-ı Hümayûn'a sundukları arzuhal ile şikâyette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Maraş'a gönderilen fermanda, gerdek resminin Müslüman kadınların bakirelerinden altmış, dullarından otuzar akçe; gayrimüslimlerin bakirelerinden otuz, dullarından onbeşer akçe olarak alınması gerektiği Maraş kadısına emredilmiştir. Ayrıca diğer vergilerin de defter ve kanunda yazılan miktarlarda alınması ve reayaya zulüm edilmemesi vurgulanmıştır²⁰⁹⁷.

Başka bir arşiv belgesine göre Maraş yakınlarındaki Mirliya hası toprağında arazi mutasarrıf olanlar, bu arazilerde oturan reayadan defterdeki miktardan fazla öşür ve çift resmi aldıktan başka her tarla başına üçer kuruş talep etmişlerdi²⁰⁹⁸.

Bu dönemde isimleri eşkıyalık olayları ile resmî yazışmalara yansıyan aşiretlerden bazıları da başta beylerbeyi olmak üzere diğer ehl-i örf idarecilerin veya bunlar adına hareket eden adamlarının zulümlerine ve haksız muamelelerine maruz kaldıkları yine arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Bu zulümlerin nesnesini çoğunlukla mahalli idarecilerin gayrikanunî bir şekilde mali konulardaki aşırı talepleri oluşturmaktaydı. İncelediğimiz belgelerden görülmektedir ki Maraş Beylerbeyi, 11.11.1653 tarihinde kornargöçer Akçakoyunlu cemaatinden Mustafa'nın on altı devesini almak suretiyle devlet

²⁰⁹⁴ Daha fazla örnek için bkz. BOA, M.d., 81: 157/347; BOA, M.d., 86: 36/58; BOA, M.d., 81: 157/346; BOA, M.d., 74: 216/684; BOA, Ş.d., 31: 319/1222 (ahir-i Za 1110 / 28.06.1699).

²⁰⁹⁵ Sivas eyaleti Tımar Defterdarı Halil'in Malatya Sancağı'nın Şure kazasındaki tımarlarından kanuna aykırı olarak bedel talep edilmesi ve bunun önlenmesi için merkezden Maraş ve Malatya bedelcisine gönderilen bir emr-i şerif için bkz. BOA, MM.d., 2926: 101 (7 C 1093/15.04.1682). Başka bir örnek için bkz. BOA, MM.d., 2926: 47 (5 Ra 1093/14.03.1682).

²⁰⁹⁶ BOA, MM.d., 2926: 86 (22 M 1093/21.01.1682), 165 (12 L 1093/14.10.1682).

²⁰⁹⁷ BOA, Ş.d., 4: 459/1946 (Evahir-i S 1081/10.07.1670).

²⁰⁹⁸ BOA, Ş.d., 16: 58/275 (Evahir-i B 1103/08-18.04.1692).

görevlilerinin yapmış olduğu kanun dışı davranışlara bir örnektir²⁰⁹⁹. 13.03.1616 tarihli bir hükümde Maraş beylerbeyi Yusuf Paşa'nın kendi hassına dâhil ve bu dönemde adı sık sık eşkıyalık ile anılan İlbeyli cemaatinden kanuna aykırı olarak aldığı vergiler ve halka ettiği zulümler anlatılıyor. Buna göre Paşa, bu cemaatten 1000 kuruşluk *selamiye* ile birlikte 700 kuruşluk bir atlarını cebren aldıktan başka ağnam, bennak ve mücerred gibi vergilerini de kanuni sınırdan²¹⁰⁰ ve defterde belirtilen miktardan kat kat fazladan talep etmişti. O son olarak adı geçen cemaatten 103.500 kuruş para daha isteyince cemaat mensupları, “*Buna gücümüz yoktur. Eğer bu zulüm önlenmez ise perişan olarak dağılıp yer ve yurtlarımızı terk etmemiz mukadderdir.*” diye önce Maraş Mahkemesi'ne, sonra da kadı arzı vasıtasıyla Divan-ı Hümâyûn'a kadar Paşa'nın zulümlerini şikâyet ederek Padişah'tan merhamet istemişlerdi. Saltanat merkezi, başta beylerbeyi olarak mahallî idarecilere gönderilen ferman ile, cemaate yapılan haksızlıkların tamamının giderilmesi, idareci ve adamlarının il üzerine devre çıkmamaları, halktan bir akçe dahi olsa haksız bir talepte bulunmamaları, hakları olan vergileri de kanun ve deftere göre almaları yönünde şiddetle kendileri ikaz ve tehdit edilerek Padişahın bu tür zulümlere kesinlikle rızasının olmadığı uzun uzun beyan etmiştir²¹⁰¹.

Bu tür zulümlere bulaşan bir diğer Maraş beylerbeyi de Cafer Paşa'dır. O, 1060/1650 senesinde Valide Sultan haslarına dâhil olan Kara Hasanlu Ceridi reayalarının 1.065 kuruşlarını hilaf-ı şer'i şerif alınca adı geçen cemaat mensupları tarafından Divan-ı Hümâyûn'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine merkez, Paşa'dan aldıklarının geri alınıp verilmesi hususunda Maraş, Adana ve Niğde kadılarına ayrı ayrı hükümler göndermiştir²¹⁰². Yine Maraş kazası Naibi Mevlana İsmail'in, Çakallı Dokuzu cemaatinin bizzat Mahkeme'ye gelerek yaptıkları şikâyetlerini dergâh-ı muallâya bildiren mektubundan anlaşıldığına göre; adı geçen cemaatin sipahilerinden Mehmed, Maraş alaybeyi ile Murtaza ve Hüseyin adlı zaimler, cemaat mensuplarından bennak ve mücerred gibi resimlerini kanun, defter ve şer'in tayin ettiği miktarın çok üstünde talep ederek onlara haksızlık etmişlerdi²¹⁰³.

Bazı aşiret idarecileri de bizzat kendi cemaatlerinden tahsil etmekte oldukları çeşitli vergileri, Maliye tarafından kendilerine verilen deftere göre değil de kanuni had-

²⁰⁹⁹ BOA, Ş.d., 2: 332/1282 (Evasıt-ı Z 1063 / 02-11.11.1653).

²¹⁰⁰ Bu cemaat, eskiden beri koyun kuzusuyla bir sayılıp ikisinden bir akçe adet-i ağnam verirler iken Yusuf Paşa bu kez sekizer akçe almaktaydı (BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616)).

²¹⁰¹ BOA, M.d., 81: 91/202 (24 S 1025/13.03.1616); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 75, ves. 130.

²¹⁰² BOA, Ş.d., 1: 190/777 (Evahir-i Ş 1060/19-29.08.1650).

²¹⁰³ BOA, Ş.d., 4: 457/1938 (Evahir-i S 1081/10-20.07.1670).

din çok üstünde talepler ile onlara karşı zulümlere varan davranışlar içerisinde bulunmuşlardır²¹⁰⁴. Örneğin Türkmen taifesinden Bozkoyunlu cemaatinin Türkmen Voyvodaları, reayadan kanuni haklarını aldıktan başka ayrıca “*kaimmakam akçesi*” adıyla herkesten fazladan beşer kuruş toplamışlardı²¹⁰⁵. Hısn-ı Mansur kazasındaki Padişah haslarına dâhil Rişvan hassı Voyvodaları, reayadan kanunsuz bir şekilde 1096/1684-5’ten beri senede ikişer bin yedi yüz beşer kuruş para, *samime* ismiyle yüz ellişer koyun, her bir yüz koyuna altışar buçuk kuruş *haraç ve zahire baha*, her yüz davardan *dalya* adıyla birer ve ikişer koyunlarını almışlardı²¹⁰⁶.

Resmî görevlilerin dışında bazı paragöz ve mütegalibe kimseler de bazen konargöçer gruplardan birtakım isteklerde bulunmak suretiyle onları rencide etmişlerdi. Nitekim Türkmen taifesinden Bozulus cemaatinden bir grubun Dergâh-ı Muallâya sundukları bir arzuhallerine bakılırsa; adı geçen aşiret mensupları, üzerlerine edası lazım gelen vergilerini fiili kethüdaları Hasan’a ödedikleri halde bu işle alakası olmayan ve mütegalibeden Ömer, kethüdalık işlerine karıştığı gibi bunlardan kanun ve deftere aykırı bir şekilde vergi talep ederek onları rencide ve rahatsız etmişti²¹⁰⁷.

Kısaca; örneklerden anlaşıldığı kadarıyla idareciler ve onlar adına hareket eden tahsildarlar, vergi mükelleflerine bu tür haksızlıklar yaptıkları gibi bazen de vergiden muaf olanlardan da haksız bir şekilde vergi talebiyle onları rencide ederlerdi²¹⁰⁸. Yine bu dönemde merkez-taşra yazışmalarına yansıyan bazı belgelerden vergi mükellefi bazı kimselerin çeşitli bahaneler ileri sürerek veya nüfuzlu yakınlarına dayanarak vergilerini görevlilere vermemekte direndiklerini görmekteyiz²¹⁰⁹. Nitekim Havas-ı hümayundan Elbistan ve Zamantı Hasları Mukataasına tabi karyelerdeki raiyet ve raiyet oğulları zabıtları Karaman valisi Halil Paşa’ya resm-i bennak, resm-i çift, resm-i mücerred ve

²¹⁰⁴ Türkmen Musacalu ve Demircili cemaatlerine cemaat beyleri Bayezidoğlu Mehmed ve akrabalarından bazılarının ettikleri bu nevi zulümler için bkz. BOA, Ş.d., 11: 402 (Evasit-ı N 1099/10-20.1688). Maraş, Kayseri, Sivas, Malatya, Ayntab, Birecik ve Yeni-il taraflarında yaşayan Türkmen taifesinden Çağıranlı Cemaati zabıtlarının kalkıştıkları bazı zulümler için de bkz. BOA, M.d., 81: 88/194 (28 S 1035/29.11.1625); Refik, *Türk Aşiretleri*, s. 74-75, ves. 129 (28 S 1025/17.03.1616).

²¹⁰⁵ BOA, Ş.d., 5: 4/15 (Evail L 1076/6-16.04.1666); BOA, Ş.d., 5: 2/3 (Evail L 1076/06-16.04.1666).

²¹⁰⁶ BOA, Ş.d., 11: 294 (Evahir-i B 1099/22-31.05.1688).

²¹⁰⁷ Maraş ve Bozulus kadıları ile Maraş mütesellimine gönderilen hüküm ile Ömer’in zulümlerine son verilerek reaya fukarasının rencide edilmemesi hususunda idareciler uyarılmıştır (BOA, Ş.d., 14: 188/750 (Evasit-ı S 1102/14-24.11.1690); BOA, Ş.d., 14: 93/768 (Evasit-ı S 1102/14-24.11.1690).

²¹⁰⁸ Bir örnek olarak bkz. BOA, M.d., 81: 146-321 (27 M 1025/15.02.1616).

²¹⁰⁹ Birkaç örnek için bkz. BOA, Ş.d., 23: 95/457 (Evahir-i S 1108/19-29.09.1696); BOA, A.E..SAMD.II., 3/294 (6 C 1103/24.02.1692). Maraş Duhan Gümrüğü Mukataasını işletenlerin bu konuda maruz kaldıkları bir örnek bkz. Y. Özkaya, *Osmanlı Toplumuna*, s. 109-110.

resm-i dönüm gibi vergilerini ödemekten kaçınıp inat edince bu durumları 20 C 1063/18.05.1653 tarihinde Divan-ı Hümâyûn'a şikâyet edilmiştir²¹¹⁰.

Bazı dirlik sahipleri de bazen bedellerini ödemeyerek görevlilere zorluk çıkarırlardı. Mesela, Kars-ı Maraş Sancağı tımar ve zeamet sahipleri, 1105/1694 yılına ait bedellerini ödememek için bahaneler göstererek, Maraş eyaletinin zuema ve erbab-ı tımarının bedellerini iltizama alan Ayntab Sancağı alaybeyi Kasım'a²¹¹¹ çeşitli zorluklar çıkarmışlardır. Durumun Divan'a intikali üzerine yetkililere hitaben yazılan ferman ile bedellerini ödememekte ısrar edenlerin zeametlerinin havas-ı hümayuna katılması için isimlerinin deftere yazılarak merkeze gönderilmesi emredilmiştir²¹¹². Hem mesela Maraş Kazası'nın çeşitli karyelerinde tımar tasarruf eden Şaban adlı sipahi, reayadan hakkı olan raiyyet resimlerini isteyince onların ret cevaplarıyla karşılaşmıştır. O da durumu İstanbul'a şikâyet edince kanun ve defter mucibince alınıp kendisine verilmesi için Maraş Beylerbeyi ve kadısına hüküm yazılmıştır²¹¹³. Maraş'ta cizye vergisinin tahsili esnasında cizyedarlar ve zimmî reaya arasında bir takım sorunların yaşandığı ve bu durumlarda tarafların dava ve şikâyetlerini yerel mahkeme hatta Divan'a kadar götürdüklerini arşiv belgelerinden takip edebilmekteyiz²¹¹⁴.

Maraş sancağında çeşitli vergilerin toplanmasına tayin edilen görevlilerin, görevlerini ifa ederken bazen eşkıya ve zorba bazı kimselerin engellemeleriyle karşılaştıkları gibi bazen de can ve malları eşkıyanın fiili saldırılarına uğradıkları hatta bu saldırılar esnasında hayatlarını yitirdikleri incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Maraşlı Bayezidoğlu Mehmed, arkadaşları ile birlikte Maraş vilayetinde sefere çağrılmayan zaim ve tımar sahiplerinden 1062/1652 senesinde tahsili emredilen bedellerin toplanmasına mani olmuşlardır. merkezden gönderilen Evail-i S 1063/01-10.01.1653 tarihli bir ferman ile bu eşkıyanın her nerede bulunurlarsa yakalanarak bu iş için gönderilen mübaşir vasıtasıyla İstanbul'a gönderilmesi Maraş beylerbeyi ve kadısına emredil-

²¹¹⁰ Akgün, *a.g.t.*, s. 189-90.

²¹¹¹ BOA, D.BŞM. ZMT.d., 13760: 4; BOA, MM.d., 3462: 85-86 (20 Ca 1108/15.12.1696).

²¹¹² BOA, MM.d., 3462: 85-86 (20 Ca 1108/15.12.1696).

²¹¹³ BOA, Ş.d., 23: 95/455 (Evahir-i S 1108/19-29.09.1696).

²¹¹⁴ Örnekler için bkz. BOA, Ş.d., 28 179/710 (Evail-i B 1109/13-23.01.1698); Koçak, *a.g.t.*, s. 226. Buna benzer bir örnek: Evail-i B 1109/13.01.1698 tarihli bir Şikâyet Defteri kaydına göre Fırnis ve Zeytun karyelerin ahalisi "İспенç karşılığında cizye verdik." diye vergilerini vermemekte direnince merkezden defter gereği lazım gelen ispençlerini ödemeleri için Maraş naibine emredilmiştir (BOA, Ş.d., 28: 179/710). Bu karyeler ahalisinden bazı zimmîlerin vakfa vermeleri gereken ispenç resmi ve diğer hukuku riayetlerini vermemeleri ile ilgili başka bir şikâyeti ve nizayı konu edinen bir hüküm için bkz. BOA, Ş.d., 27: 175/1215 (evâsıt-ı M 1111 / 08-17.07.1699).

miştir²¹¹⁵. Yine İfraz-ı Zülkadriye mukataasını toplamaya memur olan Mehmed Bey, Z 1013/04.1605 tarihinde, Ağaçlı Cemaati'nden Yakub bin Mehmed ile onun otuz adamının saldırısına uğramış ve bu kişilerin hak ettikleri cezayı almaları için Ayntab mahkemesine başvurmuştur²¹¹⁶. Aynı şekilde Malatya sancak beyi İbrahim, Gerger kazasının 1098/1687 senesine ait avarız, nüzul ve sürsat bedellerini toplamaktan dönerken Behisni'de yedi yüz kadar silahlı Ekrad eşkıyası tarafından basılmış, bir adamı tüfek ile vurularak öldürülmüş, otuz kadar adamı yaralandıktan başka beş atı ve 1.000 kuruş parası yağmalanmıştır²¹¹⁷.

Maraş'ta vergi hususunda çeşitli sorunlar ile karşılaşan, idarecilerin hudut tanımaz mali istek ve salgunlarıyla bunalan veya ağırlaşan tekâlifler karşısında perişan ve perakende olan reaya ile bunlar üzerindeki birtakım kanuni ve şer'î mali haklarını bile tahsil edemeyen çeşitli engellerle karşılaşan yetkililer, bu şikâyetlerini öncelikle yerel mahkemelere burada bir sonuç alamazlar ise Divan-ı Hümâyûn'a kadar götürürlerdi. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla; Maraş'ta vergi vermekle yükümlü olan zimmî reayanın, devlet nezdinde Müslüman reayadan herhangi bir farkı yoktu. Devlet bu şikâyetler karşısında daima halktan yana bir tavır alarak zulümlere bulaşan yetkilileri çok sert bir üslup ile ikaz eder, haksız olarak aldıkları her türlü maddi varlıkların tekrar sahiplerine iadesi için de bölgedeki diğer ehl-i örf ve şer'e emirler ve fermanlar gönderirdi. Merkezî hükümet, hak sahibi yetkililerin şikâyetleri karşısında da reayaya sorumluluklarını hatırlatıcı telkin ve ikazlarda bulmaktan, zorbaların ve eşkıyanın ele geçirilip şer'le haklarından gelinmesi için yerel idarecilere emirler göndermekten geri durmazdı²¹¹⁸.

Osmanlı Padişahları, 17. yüzyılda özellikle ordunun sınırlarda savaştığı ve içerde çeşitli problemlerle uğraştığı zamanlarda daha çok vergiler ile ilgili yaygınlaşan zulümler karşısında halkın bu konuda merkezi bunaltan şikâyetlerini de nazara alarak, ülkesinde adaleti kurmak için umumi pek çok adaletnameler yayınlamışlardır. Bu adaletnamelerde beylerbeyi, kadı ve naipleri, sancak beyleri ve onların adamları yani voyvodalar, subaşılar, kethüdalar ile eminler, mültezimler, şehirlerde ve kasabalarda yerleşmiş kapıkulu mensupları, kethüdayerileri ve yeniçerilerin yaptıkları haksızlıklar ve her türlü zulümleri yasaklanmıştır. Ayrıca adı geçen görevlilerin reaya üzerine çeşitli adlarla saldıkları her çeşit tekâlif-i şakka, reayadan şer', kanun ve defterlerin tayin ettiğinden fazla

²¹¹⁵ BOA, Ş.d., 2: 79/319 (Evail-i S 1063/01-11.01.1653).

²¹¹⁶ *Gaziantep Şer'îye Sicili*, Nu. 10, s. 346'dan nakleden Koçak, *a.g.t.*, s. 266.

²¹¹⁷ BOA, Ş.d., 11: 44 (Evasit-ı Ca 1099/14-24.03.1688).

²¹¹⁸ BOA, Ş.d., 11: 294 (Evahir-i B 1099/22-31.05.1688); BOA, Ş.d., 16: 58/275 (Evahir-i B 1103/08-18.04.1692).

vergi talep etmeleri devre çıkmaları ve kalabalık maiyetleri için ücretsiz yem ve yiyecek almaları, kadıların teftiş görevini kötüye kullanarak devre çıkmaları şiddetle yasaklanmıştır²¹¹⁹. Bahse konu edilen dönem içerisinde yaygın bir hal alan zulüm ve bidatlerin önünü almak amacıyla yayınlanan adaletnameler, eşkıyalık ve zulmü önlemede istenilen düzeyde etkili olamamışlardır. Her şeye rağmen eşkıyalık ve zulüm zaman zaman azalsa da devam etmiştir.

²¹¹⁹ Ehl-i örf ve ehl-i şer' idarecilerin bu dönemde reayaya yaptığı bütün zulümleri tafsilatlı bir biçimde izah eden ve bir sureti Zülkadriye beylerbeyi Maraş mollası ile eyaletteki diğer sancak beyleri ile kadılarına hitaben yazılan 30.09.1609 tarihli bir adaletnâme için bkz. BOA, M.d., 8: 893-899; Halil İncılık, "Adâletnâmeler", *Belgeler*, C. II, S. 3-4, Ankara, 1965, s. 49-145.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLAR, DİNİ VE SOSYAL YAPILAR

4.1. Maraş Sancağı ve Vakıf Müessesesi

Kelime olarak, durdurmak, alıkoymak gibi anlamlara gelen vakfin ıstılah manası ise, Allah rızası için hukukî bir akitle sahip olunan menkul veya gayr-ı menkulün oldukça çeşitli gayelere yönelik ebedi olarak tevkiif edilmesidir²¹²⁰.

Maddi bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmek gibi ulvi ve fevkalade bir düşüncenin mahsulü olan vakıf müessesesi, yüzyıllarca İslâm ülkelerinde büyük bir ehemmiyet kazanmış, sosyal ve ekonomik hayat üzerinde derin tesirler icra etmiş dinî ve hukuki bir müessesedir²¹²¹. Osmanlı Devleti'nde diyanet, eğitim-öğretim, sağlık, bayındırlık, sosyal güvenlik, dayanışma, yardımlaşma vs. gibi alanlara ilişkin yatırım ya da hizmetler, esasen vakıflar tarafından finanse edilmekteydi²¹²².

Dulkadirli Beyliği hâkimiyetinin ikinci yarısında Maraş sancağındaki yerleşim yerlerindeki abidevi vakıf müesseseleri ve vakıflaşma süreci hızla artmış, şehrin imar ve inşasında etkili bir rol oynamıştır. Sosyal ve ticari hayat bu kurumların etrafında şekillenmiş ve devam etmiştir²¹²³.

²¹²⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *VD*, S. XV, s. 25-26. Vakıfların mahiyeti ve kökeni hakkında geniş bilgi için bkz. M. Fuat Köprülü, "Vakıf Meselesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 1-32; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, C. 13, İstanbul 1988, s. 153-172; aynı müellif, "Türk Kültür Sisteminde Vakfin Yeri", *Türk Vakıfları* (Edit. Z. Baloğlu), İstanbul, 1996, s. 403-408; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 1 vd.

²¹²¹ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Döneminde Maraş'ta Bulunan Vakıfların Eğitime Katkıları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, s. 559.

²¹²² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı", *İktisat ve Din* (Haz. Mustafa Özel), İstanbul 1994, s. 45; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" s. 354; İ. Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985, s. 20-35. Öyle ki, batılı sosyal siyasetçiler 16. yüzyıl Osmanlı cemiyetini "vakıf cenneti" olarak adlandırmışlardır (E. Kozak, *a.g.e.*, s. 20). Öte taraftan, bilindiği kadarıyla, vakıf gelirlerinin, toplam kamu gelirleri içindeki payı, 16. yüzyılın ilk yarısında % 12 civarında iken, 17. yüzyılda, tahminen, % 25'lere yükselmiştir (Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı", s. 45).

²¹²³ M. Halil Yinanç, "Elbistan", *İA*, C. 4, İstanbul 1993, s. 228; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, C. I-II, Ankara 1990, s. 356; Yaşar Baş, "Maraş Çevresinde Dulkadirli ve Osmanlı Vakıfları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, s. 565.

Dulkadiroğullarından Osmanlılara geçen Maraş ve çevresindeki cami, medrese, imaret ve zaviye gibi eserlerden müteşekkil bütün vakıflar, Osmanlılar döneminde de aynı isim, aynı hizmet ve aynı şartlarla devam etti²¹²⁴. Maraş bölgesinin 1525’de yapılan ilk tahriri esnasında Zülkadriye Eyaleti vakıf gelirlerinin eyalet gelirlerine oranı % 5 civarındaydı. Yine bu devirde, tahrir defterlerine göre, Zülkadriye Eyaleti’ne bağlı Maraş merkez kazasının % 2,45’i, vakıf geliri olarak ayrılmıştı²¹²⁵. Vakıf defterlerinden yapılan tespitlere göre, 17. yüzyılın sonuna doğru, 1100/1689 yılında Zülkadriye (Maraş) Eyaleti vakıflarının toplam yıllık geliri 831.420 akçe ve 1105/1694 yılında yapılan kayıtlar esnasında ise, livada bulunan 136 vakfın toplam yıllık geliri 301.680 akçe civarındaydı. 1106/1695 yılında yapılan yeni bir vakıf tahririnde ise, gelirlerin yükseldiği görülmektedir²¹²⁶.

Osmanlıların Maraş bölgesini ele geçirmesinden sonra, eski vakıfların korunması ile birlikte, bölgede yeni vakıflar da kurulmuştur. Maraş’ın merkezindeki vakıfların yekûnu bu dönemde önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bununla birlikte, birim nüfusa göre, vakıf eserler ya da vakıflar, hızlı bir şekilde azalmaya başlamış, özellikle şehrin çevresindeki yerleşim birimlerinde vakıflaştırma hareketi önemini kaybetmiştir. Maraş ve çevresinde Dulkadir Beyliği döneminde daha çok hükümdarların vakıflar kurmasına karşılık Osmanlılar zamanında halktan zengin kimseler bu görevi yapmışlardır. Osmanlılar zamanında yapılan vakıfların büyük bir çoğunluğunun Maraş’ın merkezinde yapılan hayri vakıflar olduğu dikkati çekmektedir. Bu vakıfların arasında dinî hizmetlere yönelik vakıflardan cami vakıfları çoğunluktadır. Medreseler ve zürri vakıflar önemli bir miktar oluşturmaktadır. Kur’an-ı Kerim vakıfları da bulunmaktadır²¹²⁷. Çalışma dönemimizde şehirde çeşitli vakıflar kuranlar arasında en çok Bayezidli ve Hatipzade aileleri ile Ahmed Paşa’nın isimleri geçmektedir.

17. yüzyılda Maraş vakıflarının durumlarını, bu dönemde tutulan evkaf defterleri ve diğer arşiv kayıtları sayesinde kısmen öğrenebiliyoruz. Arşivlerdeki belgelerin içeriğinden vakıfların vakfiyemelere göre kurucularını, vakıf şartlarını, gelir kaynaklarını ve bu kaynakların ayrıldığı kalemleri; vakıflardaki çeşitli müesseselerde yöneticilik ve kurumun özelliğine göre farklı vazifeler görenlerden bir kısmının isimlerini, bu görevlerine karşılık olarak aldıkları ücretlerin miktarlarını; vakıflara yapılan haksız müda-

²¹²⁴ Kazıcı, “Maraş’ta Bulunan Vakıfların Eğitime Katkıları”, s. 559.

²¹²⁵ BOA, TT.d., 998: 463, 481, 542, 578; Ömer L. Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul 1970, s. xvii.

²¹²⁶ BOA, MM.d., 1878: 2, 3.

²¹²⁷ Baş, “Maraş Çevresinde Dulkadirli ve Osmanlı Vakıfları”, s. 567- 568.

haleleri öğrenmek mümkündür. Bunun ötesinde bir vakfa bağlı bir handa her gece kaç misafirin ücretsiz kaldığını ve bunlara nasıl ve ne ölçüde hizmet edildiğini; bir medresede kaç öğrencinin ders görüp memleket irfan ve kültürüne hizmet ettiğini; imarette, günde ne kadar yemeğin pişirilip kaç kişiye dağıtıldığını; tekke veya zaviyeye kaç kişinin devam ettiği gibi konularda bilgi edinmek imkânı yoktur²¹²⁸.

4.2. Maraş'ta Bazı Şahıslarca Yapılan Zürri ve Hayri Vakıflar

4.2.1. Bayezidli Ailesine Ait Vakıflar

Maraş'ta 1522'de Osmanlı hâkimiyetinin tesisinden yani Maraş ve havalisinin Zülkadriye Eyaleti olarak Osmanlı Devletine bağlanmasından sonra Cumhuriyet dönemine kadar Maraş'ta iki önemli ailenin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan biri Dulkadirli; diğeri de Bayezidli ailesidir. Bu iki aile arasında oluşan rekabet zaman zaman arşiv belgelerine geçtiği şekliyle şehirdeki sosyal yaşamı olumsuz etkilemiştir²¹²⁹.

Yavuz Sultan Selim İran seferine çıktığı zaman Bayezid (Doğu Bayezid) Kasabası'ndan bazıları²¹³⁰ tüm aileleri ile beraber Sultan'ın ordusuna iltihak ederek muharebede göstermiş oldukları yararlılık sebebiyle Padişahın inayetine mazhar olmuşlardı. Daha sonra yine Dulkadirli memleketine asker sevkinde faydalı hizmetlerde bulunduğundan, mükâfat olarak Bayezid beylerinin ulusu (büyüğü) olan İskender Bey²¹³¹, çavuşbaşı unvanıyla Maraş'ta iskân edilerek birçok arazi arpalık olarak kendisine verilmiştir. Şehrin doğu tarafı Dulkadirli'lere, batı tarafı da Bayezidli ailesine ait idi. Bayezidli ailesinin iskân edildiği bu mahalleye de Çavuşlu Mahallesi denilmiştir. Bu mahalle halen aynı adla anılmaktadır²¹³².

Bu bölümde inceleme dönemi içerisinde, Bayezidli ailesinden vakıf kuranların kısaca hayatlarından, vakfiyelerinden ve yaptıkları vakıf eserlerinden bahsedilecektir.

4.2.1.1. Hacı Abdullah Bey Vakıfları

İskender Bey'in vefatı üzerine ailenin reisliği, oğlu Hacı Abdullah Bey'e intikal etmiştir. Maraş'ta bir süre mütesellimlik de yapan Hacı Abdullah Bey, şehirde ziraatın ilerlemesine çalışmış, kanallar açmış, yollar yaptırmıştır. Bu arada hayri müesseseler

²¹²⁸ Kazıcı "Maraş'ta Bulunan Vakıfların Eğitime Katkıları", s. 560.

²¹²⁹ Eyicil, *Yakınçağda Kahramanmaraş*, s. 31-32.

²¹³⁰ 17. yüzyılın sonlarına ait bir arşiv belgesinden, bu ailelerin yani Bayezidli ailesinin Karakoyunlu cemaatinden oldukları anlaşılmaktadır (BOA, C..ADL., 13/855 (20 B 1126/1.08.1714).

²¹³¹ Ahmet Cevdet Paşa, Tezahir'in 27. Tezkire'sinde Maraş'ın sosyal yapısı hakkında bilgi verirken, Bayezidli ailesinin Bayezid Bey namında birine izafeten Bayezidli denildiğini ifade etmektedir. (A. Cevdet, *Tezahir*, 25-39 (Yay. Cavit Baysun), Ankara 1991, Tezkire m. 27, s. 122). Oysa yukarıda açıkladığımız gibi bu aile, Doğu Bayezid'den getirildiği için oraya izafeten *Bayezidli* denilmiştir.

²¹³² Atalay, *a.g.e.*, s. 89; Darkot, "Maraş", s. 312.

yapmaktan da geri kalmamış; 1027/1618 senesinde Maraş'ta meşhur Bayezidli Camii'ni yaptırarak, buraya birçok emlak ve arazi vakfetmiştir. Daha sonraki dönemlerde de onun oğullarından Salih Bey, Hoca Durdu Mahallesi'ndeki Salihye Camii'ni; Veli Bey Küçükçavuşlu Mahallesi'ndeki camiye; İskender Bey de Acemli Mahallesi'ndeki camiye yaptırmıştır²¹³³.

Anadolu Muhasebe Kalemi tarafından tutulan ve Maraş Eyaleti'nde bulunan vakıfların günlük ve aylık giderlerini gösteren 1100-1106/1689-1695 tarihli defterlerde, Bayezidoğulları vakfının o tarihlerde vezayif gideri günlük 2,5 akçe, altı aylık gideri ise 450 akçeydi. Bayezidli Medresesi'nin maaş gideri ise günlük 4, altı aylık 720 akçe olarak kaydedilmiştir²¹³⁴.

Bayezidoğullarının Maraş'taki akar ve hayratlarını gösteren vakfiyelerden birisi Evasıt-ı Z 1027/29.11-08.12.1618 tarihli İskender Bey'in oğlu Hacı Abdullah Bey'e aittir. Vakfiyedeki bilgiler, Abdullah Bey'in bir cami (Bayezidli Camii), bir mektep ve bir de medrese yaptırmak suretiyle bir büyük külliye inşa ettiğini göstermektedir²¹³⁵.

Hacı Abdullah Bey, yaptırdığı bu hayri kurumların giderleri için Sûk-ı Sultani'de (bu günkü Saraçhane Cami çevresi) 72 dükkân ve bu dükkânların üzerindeki iki kahvehanenin gelirlerini vakfetmiştir. Sûk-ı Sultani'nin güneybatısında arasta yakınında bir boyahane dükkânı ve Divanlı Mahallesi'nde bir değirmen²¹³⁶ de vakıflar arasındadır.

Pınarbaşı Köyü'nde bulunan bir değirmenin Hacı Abdullah'ın hissesine düşen 1/3'ünün geliri, iki cüz okumak şartıyla mahallesindeki imama tahsis edilmiştir. Bu cüzlerden birinin Hz. Peygamber'in (a.s.v.)'in ruhuna; diğerinin de babası, anası ve sair akrabalarının ruhlarına bağışlanmasını istemiştir.

Vâkıf, her gün okunacak yirmi cüzü okuyanlara günlük olarak iki buçuk dirhem tayin edilmesini şart koşmuştur. Okunan cüzlerden birinin sevabının Hz. Peygamber (a.s.v.)'in ruhuna, ikincisinin annesine, üçüncüsünün vakfın binasında, arsasında, ağaçlarında ve hatta taşlarında hakkı bulunan kimselerin ruhlarına hediye edilmesini; geri kalan cüzlerin sevabının kendisine bağışlanmasını istemektedir. Cüzlerin Hazine-darlı Camii'nde toplanarak okunması, okumayanın veya cüz okumak için camiye gelmeyen mütevellî tarafından paralarının verilmemesi talep edilmektedir.

Vakfın yukarıdaki hizmetlerinin yanında yetime, çifti 10 veya 12 dirheme 40

²¹³³ Atalay, *a.g.e.*, s. 90.

²¹³⁴ BOA, MM.d. 4983: 4; BOA, MM.d. 1878: 2; BOA, EV.HMH.d., 554: 3.

²¹³⁵ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240.

²¹³⁶ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240; VGA, D.n. 591, s. 21, 22.

çift ayakkabı, her biri 6 ziradan dikilmiş 40 gömlek alınması, mevlit kandilinde fakara ve miskinlere ziyafet verilmesi, Sultan Kalesi ve Saraçlar Çarşısı'na akan suların suyuollarının tamir edilmesi, Seyyid Kalender Kahvesi yanında bulunan su oluğunun tamir ve bakımının yapılması, bu suyuolları ve çeşmenin tamire ihtiyacının bulunmaması halinde bu amaç için ayrılan paranın yedek akçe olarak bir sonraki yıla devredilmesi öngörülmektedir.

Divanlı mahallesindeki değirmenden sağlanan gelirden her sene on altı altın ayrılması, ayrılan bu altınlardan on ikisinin Medine'de Ravza-i Mutahhara'da görev yapan Şeyh efendiye, geri kalan dört altından üçünün zeytinyağı ve temizlik gibi Mescid-i Nebevinin ihtiyaç ve hizmetlerine, geri kalan birinin de bozduularak Medine fukarasına dağıtılması istenilmektedir. Hacı Abdullah Bey, kurduğu vakfın mütevelliliğini erkek ve aslah evladına, sonra nesilden nesile üreyen evladına, bunların inkırazı halinde akrabalarının aynı vasıfları taşıyan erkek çocuklarına geçmesini şart koşmuştur²¹³⁷. Hacı Abdullah Bey'in yaptığı başlıca hayrî vakıflar şunlardır:

4.2.1.1.1. Bayezidli Camii

Çavuşlu (bugünkü Yörük Selim) Mahallesi'nde bulunan Bayezidli Camii, Bayezidoğullarından Hacı Abdullah Bey tarafından 1618 yılı civarında yaptırılmıştır²¹³⁸. Günümüze gelinceye kadar pek çok defa tamirat geçirmiştir. Eski yapıdan günümüze sadece tek şerefeli kesme taş minare gelmiştir²¹³⁹.

4.2.1.1.2. Bayezidli Medresesi

Bayezidoğullarından Hacı Abdullah Bey'in 1027/1618 yılları civarında yaptırdığı külliyesinin ikinci elemanı medresesidir²¹⁴⁰. Vakıfların Şahsiyet Kayıt Defteri'ne "Hacı Abdullah Bey Medresesi"²¹⁴¹ olarak kaydedilen yapı, 20. yüzyılın başlarında faal iken²¹⁴² sonraki yıllarda yıkıldığından günümüze gelememiştir.

Hacı Abdullah Bey, Evasıt-ı Z 1027/29.11-08.12.1618 tarihli vakfiyesinde, medreseyle ilgili çeşitli bilgilere yer vermiştir²¹⁴³. Medreseye müderris olarak Bertizli Mustafa Efendi ile beraber bir müdin atandığı belirtilerek, müderrisin tefsir, fetva, usul

²¹³⁷ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240; VGA, D.n. 591, s. 21, 22.

²¹³⁸ Atalay, *a.g.e.*, s. 90; VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240. Camiye yapılan vazife tevcih kayıtları ile ilgili olarak bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 195-7. Bu çalışmada ismi geçen bütün eserlerin mimari özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hamza Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I-II.

²¹³⁹ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 70-71.

²¹⁴⁰ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240.

²¹⁴¹ VGA, ŞK.d. 167: 122/1026.

²¹⁴² A. Doğan, *a.g.t.*, s. 229.

²¹⁴³ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240.

ve meani ilimlerini okutması istenilmiş. Müderrise 20 dirhem, muide ise iki dirhem yevmiye ödenmesi gerektiği belirtilmiş. Medrese odalarının her birine kış mevsiminin 6 aylık kandiliye bedeli olarak birer dirhem verilmesi gerektiği zikredilmiştir.

Anadolu Muhasebe Kalemi tarafından tutulan deftere göre, 1105/1694 tarihinde medresenin vezaif gideri günlük dört akçeden altı aylık 720 akçe olarak görülmektedir²¹⁴⁴. Hacı Abdullah Bey Medresesi'nde, çalışanların ücretleri, saraçhane çarşısındaki vakıf dükkânlardan icar olarak toplanan paralardan ödenmekteydi²¹⁴⁵.

4.2.1.1.3. Bayezidli (Hacı Abdullah Bey) Mektebi

Hacı Abdullah Bey tarafından, 1618 yılı civarında, Çavuşlu Mahallesi'ndeki Bayezidli Camii'nin yanına yapılan mektep, günümüze ulaşmamıştır. Külliyesine zengin vakıflar yapmış olan Hacı Abdullah Bey, mektebin muallimine yevmiye olarak 3 dirhem verilmesini şart koşmuştur²¹⁴⁶.

4.2.2. Hatibzade Vakfı

Maraş'ın Hazinedarlı Mahallesi sakinlerinden Müderris Mehmed Efendi, Kalendar Çelebi, Ahmed Çelebi ve merhum Ahmed Çelebi'nin oğlu Ali Çelebi gibi şahıslar, Maraş Çarşısı'nda kendi mülkleri olan toplam 25 adet oda ile 53 adet dükkânı Allah rızası için vakf-ı sahih ve lazım olarak 01 Za 1063/23.09.1653 tarihinde vakfetmişlerdir²¹⁴⁷.

Vakıf gallesinin, yukarıda isimleri sayılan vakıf kardeşlerin kendi erkek evladına eşit bir şekilde dağıtılması şartıyla vakfedilmiş olması, vakfin tamamen zürri (ailevi) olduğunu gösterir. Hatta daha sonraki yıllarda bazı kimselerin, vakfin gelirlerine sahip çıkmak için kendilerinin evlad-ı vâkıftan olduklarını iddia ederek vakıf görevlilerine müdahale etmeleri, anlaşmazlığın Mahkemeye ve Divan'a kadar intikal etmesine sebep olmuştur²¹⁴⁸.

4.2.3. Hoca Mehmed Durdu Vakfı

1095/1684 tarihli bir belgeye göre, 17. asrın başlarında Maraş'ta mukim olan Hoca Mehmed Durdu, bazı emlak ve akarını oğulları Abdulgaffar, Ahmed ve Abbas adına vakfetmiştir. Vakfettiği emlak ve akarının gelirinin eşit bir şekilde nesil be-nesil

²¹⁴⁴ BOA, MM.d. 4983:4; Tekin, *a.g.t.*, s. 139.

²¹⁴⁵ Yıldız, *a.g.e.*, s. 82; VGA, H.d., 1151: 24a.

²¹⁴⁶ VGA, VK. D.n. 600, s.194, s.n. 240.

²¹⁴⁷ VGA, VK. D.n. 607, s. 255.

²¹⁴⁸ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 259-260.

erkek evladına taksim edilmesini şart koşmuştur²¹⁴⁹. Vakıfla ilgili bir kaç arşiv belgesinden başka elimizde bir kayıt bulunmamaktadır. Bu belgelerde vakfın zürri bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı belgelere göre, vakfın mahiyetini ve miktarını bilemediğimiz emlak ve akarına sahip olmak isteyen bazı kimselerin vakfa müdahalede bulunduğu, bu nedenle çıkan anlaşmazlığın mahkemeye intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlaşmazlıklar üzerine, Mehmed Durdu Efendi'nin torunu ve Abbas'ın oğlu olduğunu bildiren bir şahısın mahkemeye müracaat ederek kendisine bir beraat verilmesini istediği görülmektedir²¹⁵⁰.

4.3. Maraş Sancağı'ndaki Dinî ve Sosyal Yapılar

Yukarıda değinildiği gibi Maraş şehrinde fiziki yapıyı oluşturan unsurların başında dinî, ilmî ve sosyal yapılar gelmektedir. Cami, mescit, tekke gibi dinî yapılar yanında bulunan ve çoğu kez külliyelerin bir parçası olan medreseler, mektepler ve kütüphaneler gibi ilmî yapılar ile imarethaneler, hanlar ve hamamlar gibi içtimai ve ticari yapılar, şehirlerin oluşumunda ve gelişmesinde önemli etkileri olmuştur.

İncelenen belgelerden anlaşıldığı üzere bu kurumlarda görev yapanların ve çalışanların yevmiyeleri, atandıkları vakfın gelirleri tarafından karşılanmakta, bir kısmı da ücretsiz görev yapmaktaydı. Örneğin, cami, mescit, medrese, tekke ve zaviye gibi kurumlarda, imam, müezzin, hatip, müderris, vaiz, şeyh, müteveli, zaviyedar, nazır, cüz-hân ve ferraş gibi görevliler ücretlerini çalıştıkları müesseselerin vakıflarından almaktaydı. Yine bu yapıların yağ, kandil, zeytinyağı, hasır ve ibrik gibi çeşitli ihtiyaçları, tamirat, bakım ve onarım vb. harcamaları da vakıf gelirlerinden karşılanmaktaydı. Vakfa gelir getiren han, hamam gibi yapıların tamir ve bakımı ise vakfın gelir-gider dengesinin denk olmaması hasebiyle tamir ve bakımları karşılığında kiraya verildiği görülmektedir.

Bu kısımda 17. yüzyılda Maraş sancağında yer alan dinî ve sosyal yapılar ele alınacaktır. Burada yapıların özel bir disiplin alanı olan sanat tarihi ile ilgili mimari özelliklerinden çok, tarihi yönleri üzerinde durulacaktır.

4.3.1. Camiler ve Mescitler

İslam şehirlerinde içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mabetler ise sadece mescit olarak anılırdı²¹⁵¹. Şehir bünyesinde yer alan camiler, bir ibadet mahalli olmaları yanında, Müslümanların toplanıp tartıştıkları, işlerini gördükleri,

²¹⁴⁹ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 263.

²¹⁵⁰ BOA, İ.E., VKF., 4632; BOA, C.. EV., 16052.

²¹⁵¹ Ahmet Önkâl-Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, C. 7, s. 46-53.

herhangi bir devlet emri veya kararının görüşülüp neticelendirildiği, kamuoyunun oluştuğu genel bir yer olarak da kullanılmıştır. Her semtin camiine gelen hükümet tebligatı burada halka açıklanırdı²¹⁵².

Maraş sancağında köy, kasaba ve şehirlerde yerleşim yerinin ilk nüvesini oluşturan bu ibadethanelerin her türlü masrafları ve görevlilerin ücretleri kurucuları tarafından kurulan vakıflar sayesinde karşılanmıştır²¹⁵³. Kâtip Çelebi, Maraş'ı “*çok sayıda mescit ve camii olan büyük bir şehir*” şeklinde tarif ederek şehrin İslami kimliğini özellikle vurgulamıştır²¹⁵⁴. Maraş'a 1059/1649 ve 1082/1671 tarihlerinde iki kez gelen Evliya Çelebi ise Maraş halkının çok dindar Müslümanlar olduğunu vurguladıktan başka sadece şehir merkezinde 39 cami ve 1039 tane de mescit olduğunu kaydetmiştir. Camilerin en meşhurlarından Ada Camii, Boğazkesen, Bektutiye, Hatuniye, İsa Divanlı, Hatibzade, Kale Camii, Şadiye ve Kara Maraş camilerini isimleriyle zikrederek bunlar hakkında bazı bilgiler vermiştir²¹⁵⁵. Merkezdeki bu ibadethanelerin dışında pek tabi olarak her köyde en azından, bir mescit bulunduğunu gözden uzak tutmamak gerekir²¹⁵⁶.

4.3.1.1. Maraş'taki Camiler

4.3.1.1.1. Camii-i Kebir

Maraş'ta Dulkadir Beyliği döneminden günümüze kadar kalan ve 17. yüzyıl kaynaklarında “*Cami-i Kebir, Ada Camii, Cami-i Atik, Süleyman Bey Camii, Alauddevle Bey Camii*” diye geçen²¹⁵⁷ bugünkü Maraş Ulu Camii, Dulkadir Beyliği hükümdarı Süleyman Bey tarafından 1442-1454 tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Daha sonra 907/1502 yılında Süleyman Beyin oğlu Alauddevle Bey tarafından yenilercesine tamir ettirilmiş²¹⁵⁸ ve camiye zengin vakıflar tahsis edilmiştir. Cami, bugünkü şeklini onun zamanında aldığından 1502 yılından sonra “Alauddevle Bey Camii” ismiyle de anılır olmuştur²¹⁵⁹. Böylece Alauddevle Bey'in, merkezini Ulu Camii'nin oluşturduğu bir kül-

²¹⁵² Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumları” s. 1265.

²¹⁵³ Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, *VD*, S. 18 (1984), s. 5-41.

²¹⁵⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 598.

²¹⁵⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²¹⁵⁶ Maraş şehrindeki mimari eserler hakkında daha geniş malumat için bkz. Mehmet Özkarcı, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Kahramanmaraş, I-II*, Ankara, 2007; Hamza Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisini*, Ankara 1986; Hamza Gündoğdu, “Kahramanmaraş Mimari”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 200-201; Pakize Yıldız, *Maraş Şehri Vakıf Eserleri*, Konya 2012.

²¹⁵⁷ BOA, C.EV. 5694; BOA, İ.E..VKF. 1905; BOA, C..EV. 497/25138; BOA, C..EV. 249/12453; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 598; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 175.

²¹⁵⁸ Camiinin ilk inşası konusundaki görüş ve tartışmalar için bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 290-192.

²¹⁵⁹ Hatta bazı arşiv belgelerinde bu camiinin Alauddevle Bey tarafından inşa edildiği kaydedilmiştir (BOA, İ.E..VKF., 1001 (22 M 1086/18.04.1675)).

liye yaptırdığı anlaşılıyor. Bu külliyyeden sadece Ulu Cami ve Taş Medrese günümüze ulaşabilmiştir²¹⁶⁰.

Evliya Çelebi, Maraş Ulu Camisi'ni, avlusunun iki yanından büyük bir nehir aktığı için “*Ada Camii*” ismiyle kaydeder ve bazı özelliklerini sıralayarak çevresini tasvir eder. Seyahatname'deki bilgilere bakılırsa: Ada Camii, çarşı içinde en çok cemaate sahip ve şehrin en büyük camiidir. Boy uzunluğu 150 ayak, eni ise 50 ayaktır. Camii içinde 10 ayak üzerine binmiş kemerler vardır. Onların üstünde çam kirişler üzerinde sade bir tavan vardır. Tavanın üstü de kireç ile örtülüdür. Biri sağ, biri kible taraflarında olmak üzere iki kapısı vardır. Kible kapısı önünde bir minaresi, dış sofaları ve harimi vardır. Camiinin çevresinde bugün olduğu gibi birkaç yüksek ulu çınar ağaçları ve cemaatin abdest aldığı bir değirmen akarsuyu vardır²¹⁶¹.

Cami-i Kebir, Alauddevle Bey'in Maraş'ta bulunan hayri vakıfları içinde en çok geliri olan vakıf eseridir. 17. yüzyıldaki adıyla Kuvtul, yeni adıyla Kurtuluş Mahallesi'nde bulunan Camiye onlarca mezra, birçok köy, dükkân, değirmen, arsa, bağ, çiftlik ve hamamın gelirleri vakfedilmiştir²¹⁶². Caminin vakıf gelirleri 1526-1527 tarihli tahrir defterlerinde 14.071 akçe, 1563 tarihli tahrir defterinde ise 22.204 akçe olarak görülmektedir²¹⁶³. Başka bir arşiv belgesinde Ulu Camii'nin 1105/1693 tarihinde günlük 108 akçeden altı aylık 19.440 akçelik vezayif gideri olduğu kayıtlıdır²¹⁶⁴.

Alauddevle Bey, vakfiyelerinde müderris, imam ve sair görevliler için ayrı ayrı şartlar koştuğu gibi, bütün görevlilere bir takım ortak şartlar da koşturmuştur. Bu şartlar, vakıflarında görev yapanların (imam, müderris ve saire) Maraş'ta sakin ve Hanefi mezhebinde olmaları ve vakfi yaşatmak gayreti içinde olmaları gereğidir. İmam için vâkıfın özel şartı ise; imamın vera sahibi, takvalı, şeriatı ve sünneti iyi bilen, namazda caiz olanla ifsat eden şeyleri bilen, beş vakit namazı, kadın erkek arası ayrılmış olarak namaz kıldırmasıdır. Ayrıca imam fecirden duha vakti çıkıncaya kadar; ikinci namazı eda edildikten sonra akşam namazına ve sonra da yatsı namazı öncesine kadar meşhur evradı ve tesirli duaları açıktan okuyacaktı²¹⁶⁵.

²¹⁶⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 191-193.

²¹⁶¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman-Dankoff), s. 175.

²¹⁶² Solak, *Maraş Kazası*, s. 207; Cami-i Kebir gelirleri hakkında daha geniş bilgi için bkz: Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 315-318; VGA, VK. D.n. 590, s. 105-107, s.n. 98; Baş-Tekin, *Maraş Vakıfları*, s. 84-88.

²¹⁶³ BAO, TT.d., 998: 465-466'den naklen Solak, *Maraş Kazası*, s. 207.

²¹⁶⁴ BAO, MM.d., 4983.

²¹⁶⁵ VGA, VK. D.n. 590, s. 109; BOA; VKF, Nu. 9/7.

İncelenen döneme ait bazı arşiv kayıtlarından Ulu Camii ile ilgili birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Örneğin, Hacı Bayezid (Abdullah) bin İskender'in Evasıt-ı Za 1027/11.1618 tarihli vakfiyesinde Maraş'ın Sûk-i Sultani'de (Saraçhane Çarşısı) bulunan dükkânlardan yedisinin arsası Maraş Ulu Camii'nin vakfi olduğundan yedi dükkân için senede toplam 50 dirhem paranın camiye verilmesi gerektiği belirtilmiştir²¹⁶⁶.

Arşiv belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla 1080/1669 tarihinde günlük 26 akçelik maaşla Ulu Camii hatibi olan İbrahim, meslek ve kariyerine uymayan bir biçimde eşkıyalar ile ilişki içine girince merkeze şikâyet edilir. Haleb muhafızı Hüseyin Paşa'ya gönderilen ferman üzerine tutuklanır ve Haleb Kalesi'ne hapsedilir. Böylece boşalan hitabet görevine daha önce 20 yıldan fazla bu görevi yapan ve İbrahim'in selefi Mevlana Muhammed'in getirilmesi için Hüseyin Paşa, merkeze arz etmiştir²¹⁶⁷.

Kayıtları Anadolu Muhasebesi'nde tutulan Ulu Camii vakfında yevmi 4 akçe ile ferraş el-Hac Muharrem'in vefatı üzerine oğlu Rakrak Mustafa'nın ferraş olarak bu göreve getirilmesi Maraş kadısı Mustafa tarafından 1085/1675'te merkeze arz edilmiştir²¹⁶⁸. Başka bir belgeye göre Ulu Camii vakfının cüzhanı Abdullah'ın vakıf şartlarına aykırı bir surette Kur'an okumasını bilmediği, şikâyet üzerine ortaya çıkınca bu görevden alınarak yerine el-Hac Osman Efendi getirilmiştir²¹⁶⁹.

1119/1707 tarihli bir belgeye göre İbrahim adında birisi, eski naip Mustafa'dan hilaf-ı inha aldığı bir arz ile 1117/1705 tarihinde Ulu Camii hatibi Derviş Mehmed'i görevine devam ettiği sırada, öldü diye adı geçen hitabet cihetini üzerine aldırır. Görevi sırasında vakfa çok zarar veren İbrahim, kısa bir zaman sonra vefat edince yerine tekrar Derviş Mehmed atanır²¹⁷⁰.

Ulu Camii'nde dört tane imamın görev yaptığı anlaşılmaktadır. Örneğin cami imamlığının yevmi 3,75 akçe maaşa sahip dörtte bir hissesi 09 L 1114/ 26.02.1703 tarihli berat ile Seyyid Mustafa'nın feragatinden Maraş kadısı Ahmed el-Gergerî'nin arzı sonucu babası Seyyid Ali'ye tevcih edilir. Fakat Sis'li Seyid Osman adlı bir şahıs, "*Seyyid Ali zenginlerdendir, imam oldu olalı bir vakit namaz kaldırmayıp vazifesini yerine getirmemekte*", imamlığın diğer dörtte bir hissesine tasarruf eden Hüseyin için de "*vakfa çok gadir etmektedir*" diye bahanelerle bu sıralarda Ulu Camii vakfının mütevel-

²¹⁶⁶ VGA, VK. D.n. 600, s. 104, S.n. 240.

²¹⁶⁷ BOA, İ.E.. VKF., 1905 (8 L 1081/18.02.1671). İbrahim, daha sonra Haleb Kalesinde idam edilmiştir (Baş, *Maraş Vakıfları*, s. 90).

²¹⁶⁸ BOA, İ.E..VKF., 1001.

²¹⁶⁹ BOA, C..EV., 6182.

²¹⁷⁰ BOA, C..EV., 5694 (17 B 1117/4.11.1705), BOA, C..EV. 32067.

lisi olup on beş konak uzaktaki bir sancakta oturan Arslan Paşa'dan bir inha yazısı alarak her ikisinin hissesini 1132/1719-20 yılında üzerine alır. Bütün bunlardan sonra Maraş Kadısı Mehmed, merkeze gönderdiği arzda bu tevcihin haksız olarak yapıldığını belirterek adı geçen görevin tekrar Seyyid Ali'ye verilmesini rica etmiştir²¹⁷¹.

Cami görevlilerinden, ilim ve fazilet sahibi kimselerden seçilen ve vakıftan maaş alan duagûlar, çeşitli gün ve vakitlerde dua ederlerdi. 17. yüzyılın sonlarına ait olarak tespit edilen belgelerden bu göreve günlük 5 akçe maaşla bazı kimseler atanmıştır. Kalender, N 1103/05-06.1692'de yeniden²¹⁷²; Seyyid Ali ve Seyyid Süleyman, Ra 1103/11-12.1691'de Seyyid Ebulkasım'ın vefatı üzerine; İbrahim, Ca 1111/10-11.1699 tarihinde İbrahim'in üzerinden Seyyid Mustafa ve Seyyid Ali'nin haksız olarak aldığı'nın anlaşılmasıyla²¹⁷³; İbrahim, Ca 1113/11-12.1701'de İbrahim'in üzerinden diğer İbrahim'in aldığı anlaşılıp azledilmesiyle²¹⁷⁴; Ali, Za 1114/03-04.1703'te Mehmed Emin ile İbrahim'in duagûluk bahanesiyle 5 akçe aldığı'nın anlaşılıp, işlerine son verilmesiyle atanmıştır.

Cami-i Kebir vaizi Ebu Bekir'in vefatı üzerine, S 1104/10-11.1692'de Şeyh Mustafa getirilmiştir²¹⁷⁵. Şeyh Mustafa'nın maaşı zamlanarak yevmi 5 akçeye çıkartılınca beratı da Z 1116/03-04.1705'te yenilenmiştir²¹⁷⁶.

Camide günlük 1 akçe ücret karşılığında cüz okuyan cüzhân Hacı Veli'nin vefatı üzerine yerine C 1110/01.1699'da Ali atanmıştır²¹⁷⁷. Yine camide namazdan sonra Kur'an'dan en az on ayet okuması gereken "aşirhân" Osman hizmetini terk edince yerine günlük iki akçe ücret karşılığında B 1111/01-02.1700'de Ali getirilmiştir²¹⁷⁸.

Çok geniş bir görevli kadrosu bulunan Ulu Camii'nde bunlardan başka beş vakit namazından önce ihlâs suresini okuyan ihlâshân²¹⁷⁹, sabah namazı ezanından önce ilahiler okuyan temcithân²¹⁸⁰, hafızlara kıraat ilmini öğreten şeyhulkurra²¹⁸¹; caminin

²¹⁷¹ BOA, İ.E..VKF., 1001 (22 M 1086/18.04.1675).

²¹⁷² VGA, H.d., 1159: 44a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 153.

²¹⁷³ VGA, H.d., 1159: 44a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 153.

²¹⁷⁴ VGA, H.d., 1159: 45a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 153; VGA, H.d., 1159: 46a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 153. Daha sonraki atamalar için bkz. *Aynı müellif*, *a.g.t.*, s. 153 vd.

²¹⁷⁵ VGA, H.d., 1159: 47a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 157.

²¹⁷⁶ VGA, H.d., 1159: 37a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 157.

²¹⁷⁷ VGA, H.d., 1140: 343a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 159.

²¹⁷⁸ VGA, H.d., 1159: 44b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 153.

²¹⁷⁹ Yıldız, *a.g.e.*, s. 57.

²¹⁸⁰ 5 akçe ücret alan temcithân İbrahim görevini bırakınca yerine C 1126/06-07.1714 tarihinde Mehmed getirilmiştir (VGA, H.d., 1157: 43a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 160).

²¹⁸¹ B 1104/04-05.1693 tarihinde bu görevde bulunan Hasan Efendi beratını yenilemiştir (VGA, H.d., 1159: 44b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 160).

kandillerinden sorumlu çerağdar²¹⁸²; caminin temizliğini sağlayan, halısını, kilimini ve hasırını serip, toplamak ve temizlemekle görevli ferraş²¹⁸³; ahşap olan binanın bakım, onarım ve tamir işlerini yapan neccar²¹⁸⁴; binanın hafif bakım ve onarımını yapan meremmim veya meremmatçı; caminin, tuvalet ve çeşmelerinin toprak ile örtülü damlarını loğlayan loğkeşler ve kerpiç duvarın sudan aşınmaması için damın duvardan 40-50 cm. dışarıya ve suyun akması için meyilli olarak yapılan ve loğlanmayan topraklı kısımları (süyük veya dam silmesi)²¹⁸⁵ tahta tokaçlarla tokatlayan tokatçılar²¹⁸⁶; camiye su taşıyan kanalların bakım ve onarımını yapan suyolcuları ve abdesthane kanavatçısı ve bu işler için harcamaları yapan mutemet²¹⁸⁷; camiye hayır işleyenlerin isimlerini sayarak onlara dua eden muarrif; namaz vakitlerini ayarlayan muvakkit; caminin halı, kilim gibi sergilerinden sorumlu hafız-ı bisat; anahtarlarından sorumlu ve onları muhafaza eden zabiti miftah; kütüphaneden sorumlu olan kütüphane nazırı gibi görevliler bulunmaktaydı²¹⁸⁸.

4.3.1.1.2. Ağa Veli Camii

Adından da anlaşılacağı üzere Ağa Veli adında hayırsever bir kimse tarafından inşa edilen Camii, Kara Maraş Mahallesi'nde yer almakta idi²¹⁸⁹.

Bu devirde insanların, belki de geçim zorlukları karşısında, birbirlerinin görevlerini haksız yollarla almaya çalıştıkları sık tekrerr eden hadiselerdendi. Nitekim hurufat defterleri kayıtlarına göre, Ağa Veli Camii imamlığı, Z 1111/05-06.1700'de Haydar tarafından haksız olarak İbrahim Halife'den gasp edilmişse de²¹⁹⁰ bu haksızlığın anlaşılması üzerine, adı geçen görev, L 1112/03-04.1701'de tekrar İbrahim'e verilmiştir²¹⁹¹.

²¹⁸² Genellikle 1-2 akçe ile bu göreve atamalar yapıldığı halde C 1111/11-12.1699'da Halil'in vefatı ile yerine Abdülkerim, 0,5 akçe ile çerağdar ve ferraş olarak getirilmiştir (VGA, H.d., 1159: 44b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 160). Camiinin çeşmelerini aydınlatmak için *çeşme çerağdarı* adıyla başka bir görevli atanırdı (Yıldız, *a.g.e.*, s. 61).

²¹⁸³ Bekir'in vefatı üzerine N 1103/05-06.1692'de Cuma ferraşlık görevine atanmıştır. Bu tarihlerde bir ferraş vakıftan 2 ile 5 akçe arasında bir ücret almaktaydı (VGA, H.d., 1159: 44a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 160). Caminin Cuma günleri temizliğini yapmak üzere 1 akçe ile Cuma ferraşı; tuvaletlerini temizlemek için 1,5 akçe ile "*kenif ferraşı*" veya "*ayak çeşmeleri ferraşı*"; çardağını temizlemek için iki akçe ile "*çardak ferraşı*" atanmıştır. Bütün bu temizlik personelinin şefi "*şeyhü'l-ferraş*" denilen görevli idi (Yıldız, *a.g.e.*, s. 60).

²¹⁸⁴ Neccar Halil vefat edince yerine Ra 1114/07-08.1702 tarihinde yevmi yarım akçe ile Hacı İsmail atanmıştır (VGA, H.d., 1159: 45a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 166).

²¹⁸⁵ Kemalettin Koç, "Anadolu'da Dam Loğu Kültürü ve Kahramanmaraş Örneği", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1068.

²¹⁸⁶ Pakize Yıldız, tokatçılar için: "*camii çevresindeki ahırların bakımından sorumlu olan kişi olmalıdır*" (Yıldız, *a.g.e.*, s. 67) diye aktarsa da kanaatimizce bu tanımlama doğru değildir.

²¹⁸⁷ Yıldız, *a.g.e.*, s. 67-8.

²¹⁸⁸ Ulu Caminin farklı görevlerine yapılan atamalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 144-169.

²¹⁸⁹ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 231; VGA, H.d., 1157: 41b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 170.

²¹⁹⁰ VGA, H.d., 1159: 44b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 170.

²¹⁹¹ VGA, H.d., 1159: 45a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 170.

Atanan imamın dürüst, güvenilir bir kimse olması, kişiliği ve niteliği önemliydi. Ağa Veli Camii'nin imamı İbrahim'in yalan söylediği, sahte, yalan dolan işlerinin olduğuna dair halkın şahitlik yapması sonucu İbrahim'in işine son verilmiş, yerine vakıf mütevellisinin arzıyla Ca 1129/04-05.1717'de Hasan atanmıştır²¹⁹².

4.3.1.1.3. İsa Divanlı Camii

İsa Divanlı Camii, adını camiden alan Divanlı Mahallesi'nde²¹⁹³ Osman Çelebi bin İsa Divanî tarafından yaptırılmış ve pek çok tamir ve onarım geçirerek günümüze kadar gelebilmiştir. Osman Çelebi, camii yaptırmakla kalmayıp, dönemin geleneğine uygun olarak ona gelir sağlayacak vakıflar yapmıştır. Mihrap ve minarede yer alan inşa kitabelerinden Camii inşasının 976/1568-69 tarihinde bitmiş olduğu anlaşılmaktadır²¹⁹⁴. Maraş'ı 1059/1649 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi, Camii hakkında bilgi vermeden “*İsa Divan Camii*” diye sadece ismini zikretmekle yetinmiştir²¹⁹⁵.

1101-1119/1689-1707 tarihleri arasında günlük 1 akçe ile camiin imam-hatipliğini yapan Halil Dede'nin vefatı üzerine, camiin banisi Osman Çelebi neslinden gelen Dede Muhammed Efendi, güzel ahlak sahibi, namaz konusunda titiz ve dikkatli ayrıca Kur'an-ı Kerimi usulüne uygun okuyabilme gibi özellikleri ile cemaat tarafından bu vazife için uygun görülmüştür. Maraş kadısı Mehmed Sunullah'ın merkeze gönderilen arzı üzerine berat çıkmıştır²¹⁹⁶.

1078/1667 tarihli bir tevcihat buyruğundan, camiin vakfında günlük bir akçelik vazife ile meremmetçi (vakıf binaları tamir eden şahıs)'lik yapmakta olan Hızır adındaki şahsın vefatı üzerine, yerine işin ehli Hasan'ın tayin edildiği anlaşılmaktadır²¹⁹⁷.

İsa Divanlı Caminin imam ve hatipliğine, Mustafa, Bayram ve Abdullah'ın daha önce bu görevi haksız olarak üzerlerine aldıklarının anlaşılması üzerine 1691 yılında, yevmi bir akçe ile Ali²¹⁹⁸; Mustafa ve Ali'nin görevlerini yerine getirmemesinden dolayı N 104/05-06.1693 tarihinde Ömer²¹⁹⁹; Ra 1110/09-10.1698'de Halil'in vefatı üzerine

²¹⁹² VGA, H.d., 1157: 45a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 170.

²¹⁹³ Yınanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 27; BOA, İ.E..VKF., 6296.

²¹⁹⁴ Kitabelerdeki ifadelerden dolayı araştırmacılar tarafından Camii'nin inşa tarihi ile ilgili farklı tarihler ileri sürülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 188-194; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 235; Gündoğdu, “Kahramanmaraş (Mimari)”, s. 198.

²¹⁹⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²¹⁹⁶ BOA, C..EV., 346/17584.

²¹⁹⁷ BOA, İ.E..VKF., 1767 (2 R 1078/21.09.1668).

²¹⁹⁸ VGA, H.d., 1159: 44a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 251.

²¹⁹⁹ VGA, H.d., 1159: 149b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 251.

de Şeyh Ömer²²⁰⁰ getirilmiştir. Za 1110/06.1699 tarihinde caminin hatibi İbrahim'in bu görevi layıkıyla yapamamasından yerine diğer İbrahim²²⁰¹ atanmıştır.

4.3.1.1.4. Acemli (İskender Bey) Camii

Hacı İskender Camii ve Şehit Evliya Camii adlarıyla da anılan Acemli Camii, medresesi ile birlikte bir külliye olarak Bayezidoğullarından Abdullah Bey'in oğlu İskender Bey tarafından 17. yüzyılın ortalarına doğru inşa ettirilmiştir. Acemli Mahallesi'nde olan bu camii günümüze kadar gelememiştir²²⁰². Camii ile ilgili olarak incelenen Hurufat Defterleri kayıtlarından ve diğer arşiv belgelerinden Caminin çeşitli görevlerine yapılan atamalar hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. 1691 yılında caminin müezzin ve çerağdarı Mustafa'nın vefatı üzerine, çerağdarlığa Mustafa²²⁰³, müezzinliğe İbrahim²²⁰⁴ getirilmiştir. Aynı yıllarda Caminin imamı İbrahim Efendi'dir²²⁰⁵. Caminin hatibi Bekir'in bu görevi haksız olarak ele geçirdiği anlaşınca azledilerek yerine Ş 1108/02-03.1697 tarihinde Mehmed Şaban getirilmiştir²²⁰⁶. Boş olan ferraşlık görevine günlük bir akçe ile Mehmed'in ferraş olarak tayin edilmesi için Maraş Kadısı el-Hac İbrahim, merkeze bir arz yazmıştır²²⁰⁷.

4.3.1.1.5. Timurci Paşa (Arasa, Cıgıcı) Camii

Bugün "*Arasa Camii*" olarak bilinen Camii, arşiv belgelerinde banisine izafeten "*Timurcu Paşa Camii*", bulunduğu mahalleden dolayı "*Cıgıcı Camii*" bazen de yakınında yer alan Arasa (Zahire Pazarı)'dan dolayı "*Arasa Camii*" olarak da kayıtlara geçmiştir²²⁰⁸. Timurci Paşa, 17. yüzyılın sonlarında bina ettiği bu hayırlı eserin giderlerini karşılamak için bir de vakıf kurmuştur²²⁰⁹.

Timurci Paşa Camisi'nin imameti ve vakfin tevliyeti Ahmed adlı bir şahsın üzerinde iken onun 1103/1691-2 senesinde ölmesi üzerine bu görevler İsmail'e tevcih olunur. İsmail yaklaşık 28 sene bu görevi tasarruf eder. Hatta yaşlanınca bu görevlerini 1128/1715-6 yılında oğulları Hasan ve Şeyh Ali Halife'ye kendi rızasıyla feragat

²²⁰⁰ VGA, H.d., 1140: 343a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 252.

²²⁰¹ VGA, H.d., 1140: 344'ten nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 252.

²²⁰² Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 12-13; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 248-9; VGA, D.n. 609, s. 204, s.n. 316; BOA; VKF, Nu. 9/7; VGA, H.d., ŞK.d., 168, s. 426, s.n. 4, 510.

²²⁰³ VGA, H.d., 1159: 43b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 231.

²²⁰⁴ VGA, H.d., 1159: 44a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 231.

²²⁰⁵ VGA, H.d., 1157: 39a.

²²⁰⁶ VGA, H.d., 1140: 341'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 230.

²²⁰⁷ BOA, İ.E.VKF., 835 (20 N 1078/04.03.1668). Bu göreve yapılan başka tevcihler için bkz. VGA, H.d., 1157: 42a.

²²⁰⁸ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 61.

²²⁰⁹ BOA, C..EV. 3254; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 65; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 233.

eder²²¹⁰. Fakat adı geçen Ahmed'in oğlu Şeyh Abdullah bu görevler eskiden, babamın ekmeği idi, diyerek bir yolunu bulup askerî berat ile bunları üzerine alır. Ancak Hasan ve Şeyh Ali Halife de boş durmayarak Şeyh Abdullah'ı rahatsız ederler. Bu anlaşmazlık, taraflarca ayrı ayrı arzuhallerle merkeze şikâyet edilir. Merkez de Anadolu Muhasebesi kayıtlarına ve Maraş Kadısı Mustafa'nın Şeyh Abdullah hakkındaki olumlu görüşlerini içeren arzına istinaden Hasan ve Şeyh Ali Halife'yi bu görevden alarak tekrardan Şeyh Abdullah'a berat vermiştir²²¹¹. Bu belgeden Caminin 1103/1691-2 yılı civarında yapıldığı ve ilk imamı ve vakfın mütevellisinin de Ahmed Efendi olduğu anlaşılmaktadır²²¹². Çünkü 1100/1689 yılına ait vakıf tahrir defterinde kaydı bulunmayan camiiin vakfının, 1105-1106/1694-1695 tarihli Maraş evkaf tahrir defterlerinde günlük 4, aylık 120 akçelik vezayif gideri olduğu kayıtlıdır²²¹³.

4.3.1.1.6. Şeyh (Şeyh Hüseyin) Camii

Şeyh Camii, eski adıyla Şeyh, şimdiki adıyla da Turan Mahallesi'ndedir. Yapı, bazı onarımlar görenek günümüze gelmiştir. Aynı mahalle sakinlerinden Şeyh Hüseyin Dede tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Camii hakkında elde edilen en eski belgenin 1092/1681 tarihli olmasından caminin en az bu tarihten önce yapıldığını göstermektedir. Fakat yapıldığı tarih kesin olarak bilinmemektedir. Camii ile ilgili fazla bir belge bulunamamıştır.

Şeyh Camii hatibi Hamza'nın vefatı üzerine boşalan hitabet ciheti, 1092/1681 tarihinde yevmi bir akçe maaş ile Mustafa Halife'ye tevcih edilmiştir²²¹⁴. Şeyh Camii'ne görevli alınırken adayların dindar, müstakim, ilim-irfan, vera ve takva sahibi, tecvitli Kur'an okuyabilme, namaz işlerine dikkat etme gibi vasıflara sahip olmasının yanında cemaat tarafından da uygun görülmesi gerekirdi. Bu adayların ayrıca yapılacak imtihanı da kazanması gerekirdi. Camiin imam-hatipliğine şartları taşıyan ve yapılan imtihanı da kazanan ve 20 L 1109/01.05.1698 tarihinden beri günlük bir akçe ile bu görevi yapan Es-Seyyid Ali'nin tekrar atanması için Maraş Kadısı Ahmed, merkeze arz etmiş, Padişah da "*izn-i hümayunum olmuştur*" diye bu tayini tasdik etmiştir²²¹⁵. Seyyid

²²¹⁰ VGA, H.d., 1157: 42a; VGA, H.d., 1157: 44a (M 1127/01-02.1715).

²²¹¹ BOA, C.EV. 448/22693 (29 R 1135/06.02.1723).

²²¹² Cami vakfına ilk mütevellî olarak Ahmed'in atanmasına dair başka bir kayıt da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki Hurufat defteri kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır (VGA, H.d., 1159: 46b (M 1115/05-06.1703)'den nakleden Yıldız, a.g.t., s. 268).

²²¹³ Yapı, bu iki defterde "*Camii-i Timurcu Paşa der Mahalle-i Çığcığlar der Maraş*" ve "*Camii-i Timurcu Paşa*" ifadeleriyle kaydedilmiştir (BOA, MM.d. 4983: 3; BOA, MM.d. 1878: 2).

²²¹⁴ BOA. İ.E..VKF., 771 (29 B 1092/14.08.1681).

²²¹⁵ BOA, C.EV., 25518 (29 L 1114/18.03.1703)

Ali, bu görevi 23 S 1140/10.10.1727 tarihine kadar uzun bir süre devam ettirmiştir. Bu tarihte Maraş'taki tüm imam, hatip, suleha ve ulemanın İstanbul'a gönderdikleri mahzarlarıyla Şeyh Hüseyin Camii'nin imam ve hatipliği diğer Seyyid Ali Efendi'ye tevcih edilmiştir. Fakat selefi olan Seyyid Ali, zengin ve nüfuzlu olduğundan halefini rahatsız eder ve eski görevini tekrar elde etmek için Maraş naibinden arz alarak merkeze göndermiştir. Böylece aralarındaki anlaşmazlık mahkemeye intikal edince yapılan muhakeme sonucunda yeni imam-hatibin haklı olduğu ortaya çıkmıştır²²¹⁶.

4.3.1.1.7. Haruniye (Alauddevle Bey) Camii

17. yüzyılda Maraş Sancağı'na bağlı olan Haruniye Nahiyesi'nde (Bugünkü Düziçi) Alauddevle Bey tarafından 1500 yılından önce yaptırıldığı tahmin edilen Haruniye Camii, günümüze kadar gelememiştir.

1694 ve 1695 tarihlerinde, Alauddevle Bey Camii olarak bilinen vakıf eserin günlük 4 akçeden altı aylık personel gideri 720 akçe tutmaktaydı. Aynı tarihlerde Camiin vakıflarından Karaca Viran mezrası, 120 akçelik aylık geliri ile Alauddevle Bey'in vakfi olarak kaydedilmiş ancak gelirinin nereye harcandığı belirtilmemiştir²²¹⁷.

25 N 1091/19.10.1680 tarihli bir vazife tevcih beratına göre, Haruniye Nahiyesi'nde bulunan Camiin 1665'ten önce yıkılmış olması nedeniyle hatibi olan Hasan Efendi de görevini bırakmış, onun yerine camiyi tamir etmesi şartıyla 1680'de Mehmed Halife tayin edilmiştir²²¹⁸. Evasıt-ı L 1108/03.05.1697 tarihli bir Şikâyet Defteri kaydından da anlaşıldığına göre: Caminin imam-hatibi Hamza, İstanbul'a kadar gidip, Maraş'tan 15 konak uzak Bozok Sancağı'nda oturan Alauddevle Bey Vakfi mütevellisi Arslan'ın, her yıl gönderdiği vekilleri vasıtasıyla vâkıfın şartlarına aykırı olarak vakfin mahsulünü aldırarak Caminin harabe olmaya yüz tutmasına sebep olduğunu Divan'a şikâyet etmiştir. Merkez'den yetkililere gönderilen hükm-ü şerifte, vakfin mahsulünün vakfin tamiri, onarımı ve mürtezikasının vezayifine harcanması ve bir daha böyle bir şeye müsamaha edilmemesi emredilmiştir²²¹⁹. 17. yüzyılın ortalarından itibaren vakıf mütevellilerinin gereken ihtimamı göstermemesinden ve mahsulünü vâkıf şartına aykırı olarak zapt etmelerinden dolayı camiin bakım, tamir ve onarımının yapılmadığından dolayı Caminin harabe haline geldiği yukarıda bahsedilen arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

²²¹⁶ BOA, C..EV., 25518; BOA, C..EV., 62/3068.

²²¹⁷ BOA, MM.d. 4983: 2; BOA, MM.d. 1878: 2; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 204-5.

²²¹⁸ BOA, İ.E..VKF., 2686.

²²¹⁹ BOA, Ş.d., 25: 6/12.

4.3.1.1.8. Ali Ağa (Haznedarlı) Camii

Bulunduğu mahalleye adını veren Haznedarlı Camii'nin inşa kitabesi olmadığı için yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir²²²⁰.

Cami, 16. yüzyıl kayıtlarında “*Mescid-i Ali Ağa b. Hazinedar*”²²²¹, 17. yüzyıl kayıtlarında ise “*Ali Ağa Camii*”²²²² olarak geçmektedir. Yapı, daha sonra “*Haznedarlı Camii*” ismiyle tanınmıştır. Evliya Çelebi, Maraş'taki camilerden bahsederken Haznedarlı Mahallesi'nde iki caminin var olduğunu kaydetmiştir²²²³. 17. yüzyıl Maraş vakıf tahrir defterlerinde de, Evliya Çelebi'nin verdiği bilgileri tasdik edecek şekilde, Haznedarlı Mahallesi'nde iki caminin vakfı kaydedilmiştir²²²⁴.

Vakfiyesi günümüze gelmeyen caminin vakıfları hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz. Yukarıda zikredilen 17. yüzyıl vakıf tahrir kayıtlarında sadece camiden bahsedilmekte ve caminin günlük 8, yıllık 2880 akçelik vezayif gideri olduğu anlaşılmaktadır²²²⁵. Fakat bu gelirin nereden geldiği ve kimlere ne kadar ücret ödendiği açıkça belirtilmemiştir. Ali Ağa Camisi imamlığını, Osman'dan haksız olarak ele geçiren Hüseyin, Za 1108/05-06.1697 tarihinde azledilmiştir. Bu göreve tekrar getirilen eski imam Osman²²²⁶, vazifesini Z 1120/02-03.1709 tarihinde oğlu Mahmud'a bırakmıştır²²²⁷. Bu sıralarda caminin hatip ve mütevelliliğini yürüten Şeyh Hüseyin, görevini B 1122/08-09.1710'te büyük oğlu Seyyid Mehmed'e bırakmıştır²²²⁸.

4.3.1.1.9. Bektutiye (Çınarlı) Camii

Cami, Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve 17. yüzyılda Anadolu Muhasebe Kalemi tarafından tutulan vakıf defterlerinde “*Bektutiye Camii*” isimleriyle geçmektedir²²²⁹. Günümüze çeşitli onarım ve ilavelerle gelen ve daha çok Çınarlı Camii diye bilinen yapının inşa kitabesi olmadığı için yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat arşiv

²²²⁰ Caminin inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler için bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, 169-170; M. Zafer Bayburtluoğlu, “Kahraman Maraş'ta Bir Grup Dulkadiroğlu Yapısı”, *VD*, C. X (1973), s. 245; *Cumhuriyet'in 50. Yılında Kahramanmaraş İl Yılığ* (1973), s. 156; Yurt Ansiklopedisi, C. VIII (1982-1983), s. 5736; Gündoğdu, *a.g.e.*, s. 35.

²²²¹ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 68, 76; BOA, TT.d., 402: 755; BOA, TT.d., 998: 418.

²²²² BOA, MM.d., 4983: 6; BOA, MM.d. 1878: 3; BOA, EV.HMH.d., 554: 4.

²²²³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²²²⁴ Bu camilerle ilgili olarak 24 S 1100/18.12.1688 tarihli bir vakıf kayıt defterinde “*Camii-i mahalle-i Hazinedarlı*” ve “*Camii-i Ali Ağa Mahalle-i Hazinedar*” şeklinde ayrı ayrı iki caminin vakıf kayıtları geçmektedir (BOA, EV.HMH.d., 554: 4; BOA, MM.d. 4983: 6; BOA, MM.d. 1878: 3).

²²²⁵ BOA, MM.d., 4983: 6; BOA, MM.d. 1878: 3; BOA, EV.HMH.d., 554: 4.

²²²⁶ VGA, H.d., 1140: 341'nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 185.

²²²⁷ VGA, H.d., 1157: 39b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 185.

²²²⁸ VGA, H.d., 1157: 38b'den Yıldız, *a.g.t.*, s. 185. Cami görevlerine yapılan atamalar için bkz. *Aynı tez*, s. 185-186.

²²²⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

belgelerine göre, Dulkadir Beyliği hükümdarı Alauddevle Bey tarafından 1500 yılı civarında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır²²³⁰.

Caminin günümüze gelen müstakil vakfiyesine rastlanmamıştır. Alauddevle Bey, 14 M 916/24.04.1510 tarihli vakfiyesinde, Bektutlu Mahallesi'nde bina ettirdiği Bektutiye Medresesinde tahsil gören talebe ve mahalle halkının beş vakit namaz kılmaları için medresenin yanına bir de "mescit" inşa ettirdiğini ve onun giderleri için zengin vakıflarda bulunduğunu ifade etmektedir²²³¹. 1105-1106/1694-5 yıllarında Caminin günlük 50 akçe, Medresesi'nin 9 akçe vezayif gideri vardı²²³².

4.3.1.1.10. Hatuniye (Şemse Hatun) Camii

Hatuniye Camii, şimdiki adıyla Kurtuluş (eski adıyla Hatuniye) Mahallesi'nde bulunmaktadır. Görmüş olduğu tamiratlar nedeniyle asli yapısını kaybeden Cami, halen ibadete açıktır²²³³. Alauddevle Bey tarafından 915/1509-1510 yılında, kendisi de bir hayırsever²²³⁴ ve aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in büyükannesi olup 1500 tarihinden önce vefat eden²²³⁵ hanımı Şemse-Mah adına yaptırmıştır²²³⁶. 17. yüzyılın ortalarında Maraş'a gelen Evliya Çelebi, Hatuniye Camii'nin kitabesini şu şekilde okuyarak tespit etmiştir: "...*Ammere hazihi'l camii'l-mübarek Şemse Mah Hatun bint-i Rüstem bin Nasrüddin bin Zeynelabidin sene ...*"²²³⁷.

Hatuniye Camii, arşiv kayıtlarına göre; önceleri hamamı, türbesi, çeşmesi, imareti ve medresesi ile birlikte bir külliye olarak inşa edilmiştir²²³⁸. Medresesi ile birlikte bir külliye oluşturan Hatuniye Camii'nin vakıf gelirleri, genellikle medresesi ile birlikte tahsis edilmiştir. Alauddevle Bey diğer hayri eserlerinde olduğu gibi Hatuniye Külliyesi'ne de pek çok gelir kaynaklarını vakfetmiştir. Vakfın gelirleri hamam, dükkân, arazi ve bahçe gelirlerinden oluşmaktadır. 1563 tarihli tahrir kayıtlarına göre Şems Hatun Cami ve Medresesi vakfına kaza dâhilindeki 11.970 akçe gelirin vakfedildiği anlaşıl-

²²³⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 81-87.

²²³¹ VGA, D.n., 590: s. 106, s.n. 98; VGA, D.n., 1966: 150/166.

²²³² BOA, MM.d., 4983: 2; BOA, MM.d., 1878: 2.

²²³³ Bayburtluoğlu, "Kahramanmaraş'ta Bir Gurup Dulkadiroğlu Yapısı", s. 241.

²²³⁴ Refet Yinanç, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", *VD*, C. XX (1988), s. 312.

²²³⁵ Alauddevle Bey, 906/1500 tarihli vakfiyesinde, hanımı Şems Hatun'un vefat ettiğini ve ruhuna Kur'an-ı Kerim okuyan kimseye de bir köyün yarısını vakfettiğini belirtmektedir (VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98).

²²³⁶ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 37-39.

²²³⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²²³⁸ BOA, C.EV., 8202; BOA, C.MF., 8746; BOA, İ.E.TVC., 2470; Atalay, *a.g.e.*, s. 55.

maktadır²²³⁹. 17. yüzyılın sonlarına ait vakıf kayıt defterlerine göre Cami vakfının günlük 23,5 akçe, yıllık 8.360 akçe personel gideri vardı²²⁴⁰. Hurufat Defterleri kayıtlarından anlaşıldığı üzere cami ve vakfında nazır, imam, müezzin, Cuma müezzini, cüzhân, devirhân, aşirhân, çerağdar, minare çerağdarı, ferraş, kayyum, kennas (süpürgeci) ve kanavetçi (su yolları tamircisi) gibi çok sayıda görevli istihdam edilmekteydi²²⁴¹.

4.3.1.1.11. Divanlı (Ahmed Paşa) Camii

Divanlı mahallesinde bulunan cami, inşa kitabesine göre 1101/1689-90 yılında Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış ve camiye bazı gelir kaynakları da vakfedilmiştir²²⁴². Caminin asıl ismi “Ahmed Paşa Camii” iken daha sonra “Divanlı Camii” adını almıştır. Bazı onarım ve tamiratlarla günümüze gelen cami, orijinal özelliklerini büyük ölçüde korumaktadır²²⁴³. Ahmed Paşa, cami görevlilerinin giderleri için sük-i Sultanide (Maraş Çarşısı’nda) iki boyahane inşa ederek vakfetmiştir. Normalde Maraş boyahanesinden alınan vergiler, Maraş beylerbeyleri haslarına dâhil olduğundan Cami vakfına ait olan boyahanelerden vergi alınmaması için Maraş Kadısı naibi Mehmed, merkeze arz edince isteği kabul edilmiştir²²⁴⁴.

17. yüzyıl sonlarına ait cami ile ilgili ulaşılan belgelere göre camide görev yapan kişiler hakkında bazı bilgilere ulaşabilmekteyiz. M 1105/09-10.1693 tarihinde eski mütevellî Dündar’ın vakıf malını yemesi üzerine, cami vakfının mütevelliliğine, aynı zamanda burada imam olan Hüseyin atanmıştır. Dündar’ın üzerindeki hatiplik görevi de aynı tarihli başka bir berat ile Halil’e verilmiştir²²⁴⁵. Daha sonra Hüseyin’e tevcih edilen mütevellilik görevinin kendisinden alınarak Mehmed’e verildiği anlaşılmaktadır²²⁴⁶. N 1109/03-04.1698 tarihli bir vakıf kaydına göre burada müezzin olarak çalışan Abdullatif, Cami vakfından 0,5 akçe ücret almaktaydı²²⁴⁷. C 1116/10.1704’te Camiye imam olarak Halil atanmıştır²²⁴⁸. Camiye yapılan atamalarda veya burada görev yapanlara karşı

²²³⁹ Vakfın vakfiyesi ve vakıf gelirleri için bkz. VGA, D.n., 590: 106/98; Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 36; Solak, *Maraş Kazası*, s. 207, 210; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 354; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 121.

²²⁴⁰ BOA, EV.HMH.d., 554: 2 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 1878: 2 (22 Za 1106/4.08.1695); BOA, MM.d., 4983: 3 (1105/1694).

²²⁴¹ Bu vaziflere yapılan bazı atamalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, 262-3.

²²⁴² VGA, H.d., 1128: 119a.

²²⁴³ Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 136-141.

²²⁴⁴ BOA, İ.E..DH., 1012 (25 B 1104/01.04.1693).

²²⁴⁵ VGA, H.d., 1159: 47b’den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 174.

²²⁴⁶ VGA, H.d., 1140: 343a (L 1109/04-05.1698).

²²⁴⁷ VGA, 1140: 342b’den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 170.

²²⁴⁸ VGA, H.d., 1157: 36’dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 174. Camiye yapılan diğer atamalar için bkz. Aynı müellif, *a.g.t.*, s. 172-5.

zaman zaman bazı haksızlıkların ortaya çıktığı ve bunların Divan'a kadar yansıdığı yine belgelerden anlaşılmaktadır²²⁴⁹.

4.3.1.1.12. Boğazkesen (Ekmekçi-Ali Ağa) Camii

Günümüze çeşitli onarım ve ilavelerle orijinal özelliğini kısmen yitirerek gelen ve arşiv belgelerinde çeşitli isimlerle²²⁵⁰ geçen yapı, iki derenin kesiştiği noktada bulunduğu için, daha çok “Boğazkesen Camii” ismiyle tanınmıştır. Maraş'a ilk defa 1649 yılında gelen Evliya Çelebi de yapıdan “Boğazkesen Camii” ismiyle bahsetmektedir²²⁵¹. Bundan dolayı caminin bulunduğu bölgeye “Boğazkesen Mahallesi” adı verilmiştir.

İnşa kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak Alauddevle Bey'in azatlı kölesi ve Ekmekçibaşısı olan Ali Ağa bin Abdullah tarafından efendisinin hükümdarlık yılları olan 1480-1515 yılları arasında yaptırılan caminin gelirleri de banisi tarafından vakfedilmiştir. Vakfiyesi günümüze gelmediğinden gelirleri hakkında net bir bilgiye sahip değiliz. Ancak 1563 tahririnde 500 akçelik bir bağ ve bir değirmenin, aynı isimle anılan buk'a ile birlikte adı geçen camiye vakfedildiği görülmektedir²²⁵². Caminin 17. yüzyılın sonlarında tutulan vakıf tahrir kayıtlarında 1100/1689'da yıllık 720 akçelik²²⁵³, 1105/1694'te günlük iki akçeden altı aylık 360 akçelik²²⁵⁴, 1106/1695 yılında ise aylık 120 akçelik²²⁵⁵ personel gideri olduğu görülmektedir²²⁵⁶.

4.3.1.1.13. Nakîb (Hacı) Camii

Çeşitli onarım ve tamiratlar geçirerek günümüze gelen ve halen Maraş'ın Ekmekçi Mahallesi'nde bulunan yapı²²⁵⁷, arşiv belgelerinde “Nakib Camii, Seyyid Mehmed Efendi Camii, Müftü Nakib Camii” gibi isimlerle geçmektedir²²⁵⁸. Cami, inşa kitabesine göre; Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Mehmed Efendi ve kardeşi Seyyid Ahmed Efendi tarafından 1110/1698-9 yılında medrese ile birlikte yaptırılmıştır. Her iki yapının bakım, tahribi durumunda onarımları ve görevlilerin ücretleri için, banileri tara-

²²⁴⁹ Bu konuda bazı örnekler için bkz. BOA, İ.E..VKF. 4966; BOA, İ.E..VKF. 4527.

²²⁵⁰ 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde “Ali Ağa Mescidi” (Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 40, 76); 17. yüzyıla ait vakıf tahrir kayıtlarında “Mescid-i Ekmekçi Hacı Ali” (BOA, MM.d., 4983: 4; BOA, MM.d., 1878: 2; BOA, EV.HMH.d., 554: 3); Vakıfların Şahsiyet Kayıt Defteri'nde (VGA, ŞK.d., 167, s.n. 2360) ve C 1138/02.1726 tarihli belgede “Ekmekçi Hacı Ali Mescid-i Şerifi” (BOA, C..EV., 18589'den nakleden Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 101.) olarak geçmektedir.

²²⁵¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²²⁵² Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 40, 76.

²²⁵³ BOA, EV.HMH.d., 554: 3.

²²⁵⁴ BOA, MM.d. 4983: 4.

²²⁵⁵ BOA, MM.d. 1878: 2.

²²⁵⁶ Camideki çeşitli görevlere yapılan atamalar hakkında bilgi için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 214-215.

²²⁵⁷ VGA, H.d., 1128: 118; VGA, H.d., 1140: 343b; VGA, H.d., 1156: 12a.

²²⁵⁸ Caminin mimarisi ve diğer özellikleri hakkında bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 215-520.

findan Çukuroba, Seksenler ve Ekmekçi mahallerinde bulunan 3 adet değirmendeki hisseleri ve kurallarına uygun okunması şartıyla 3 adet Kur'an-ı Kerim, vakfedilmiştir²²⁵⁹.

4.3.1.1.14. Salihye Camii

İlk camii, bugünkü yapının yerinde Bayezidoğulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in oğlu Salih Bey tarafından Hoca Durdu (bugünkü Dumlupınar) Mahallesi'nde, 17. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir. Adı geçen Caminin masrafları Abdullah Bey'in vakıflarından karşılandığından bazı arşiv belgelerinde caminin adı "Abdullah Bey'in Bayezid Camii" olarak geçmektedir²²⁶⁰.

4.3.1.1.15. Sârâçhane Camii

Bugünkü Kurtuluş Mahallesi'nde bulunan Camii, arşiv belgelerinde "Sûk-i Sultani" (Sultan Çarşısı) olarak geçen Saraçlar Çarşısının merkezinde yer alan fevkanî ve orijinal durumunu büyük ölçüde koruyan bir yapıdır. İnşa kitabesi ve müstakil vakfiyesi olmadığından banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mehmet Özkarcı, yapının, 1618 yılından önce Bayezidoğulları'ndan Hacı Abdullah Bey tarafından yaptırıldığını²²⁶¹; Pakize Yıldız, ise Bayezidzade Hacı Mehmed tarafından kahvehaneden camiye dönüştürüldüğünü belirtmektedir²²⁶². Kurucusu tarafından caminin giderleri için bazı gelirlerin tahsis edildiği anlaşılmaktadır²²⁶³. N 1117/12-01.1705-1706 tarihinde caminin imamı Şeyh Mustafa'nın görevden ayrılması üzerine diğer Mustafa bu vazifeye atanmıştır²²⁶⁴.

4.3.1.1.16. Dede Mehmed (Çınarlı) Camii

Arşiv belgelerinde "*Dede Mehmed Camii*" diye geçen yapı günümüzde daha çok "*Çınarlı Camii*" olarak tanınmaktadır. Günümüze çeşitli onarım ve ilavelerle gelen ve Çomaklı (Sakarya) Mahallesi'ndeki²²⁶⁵ Cami, inşa kitabesine göre, 1082/1671-1672 yılında Dede Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Vakfı olmasına rağmen vakfiyesi günümüze gelmeyen yapının vakıfları hakkında bilgi yoktur²²⁶⁶.

²²⁵⁹ VGA, D.n., 738 s.182-183.

²²⁶⁰ BOA, C.. EV., 27983, 5126'dan nakleden Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 249; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 239-242.

²²⁶¹ VGA, D.n. 600, s.194, s.n. 240; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 243-247; Nazif Öztürk, "Bayazitoğulları Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, S. XXVI (1997), s. 45-60.

²²⁶² VGA, H.d., 1157: 47b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 197.

²²⁶³ N. Öztürk, "Bayazitoğulları Vakıfları", s. 45-60.

²²⁶⁴ VGA, H.d., 1157: 37b. Caminin çeşitli görevlerine yapılan atamalar için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 197-8.

²²⁶⁵ VGA, H.d., 1157: 47a

²²⁶⁶ VGA, ŞK.d. 167, s.n. 2905; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 118-121.

Yevmi bir akçe ile Caminin imam ve hatibi olan Ahmed'in ehliyetsiz olmasının anlaşılmasıyla görevden alınarak yerine İbrahim atanmıştır²²⁶⁷. R 1108/10-11.1696 tarihinde yarım akçe yevmiye ile Caminin vakfına Mustafa, müteveli olarak atanırken²²⁶⁸ C 1108/12-01.1696-1697'de Ali, aynı maaşla caminin ferraş ve çerağdarı olarak atanmıştır²²⁶⁹.

4.3.1.1.17. Devecili Camii

1990 yılından tamamen yıkılarak yerine betonarme olarak yenisi yapılan Cami'nin ilk olarak, deposunda muhafaza edilen inşa kitabesine göre, 1024/1615 yılında Kaya oğlu Ebubekir tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Maraş'ın Akçakoyunlu Mahallesi'nde bulunan orijinal yapıdan bugün sadece tek şerefeli taş minaresi gelebilmiştir²²⁷⁰.

4.3.1.1.18. Hacı Veli Bey Camii

Küçük Çavuşlu (Yörükselim) Mahallesi'nde bulunan Cami, Bayezidoğullarından Hacı Abdullah Bey'in oğlu Veli Bey tarafından 17. yüzyılın ortalarında inşa edilmiştir. Bazı onarımlarla beraber orijinal özelliklerini büyük ölçüde muhafaza ederek günümüze gelen Camiye Hacı Abdullah Bey vakfından bazı tahsisatlar yapılmıştır²²⁷¹.

4.3.1.1.19. Kazancı Camii

İnşa kitabesi günümüze gelmeyen ve banisi ile inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen Divanlı Mahallesi'ndeki caminin 17. yüzyılın sonlarında yaptırıldığı tahmin edilmektedir²²⁷².

4.3.1.1.20. Şazi (Şadi) Bey Camii

Yapı, 1563 tarihli Tahrir Defteri'ne "*Şadi Bey Camii*" ismiyle kaydedilmiş ve bulunduğu mahalleye de ismini vererek, mahalle "*Şadi Bey Camii Mahallesi*" olarak kayıtlara girmiştir. Caminin, Alauddevle Bey'in hükümdarlığı dönemi olan 1480-1515 yılları arasında onun komutanlarından Şadi Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır²²⁷³. Arşiv belgelerine göre Şadi Bey, cami ile onun yanına yaptırdığı medreseye, on-

²²⁶⁷ VGA, H.d., 1159: 44b, 45a (B 1111/12-01.1699-1700)

²²⁶⁸ VGA, H.d., 1140: 340b.

²²⁶⁹ VGA, H.d., 1140: 340b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 203-207. Hurufât defterleri kayıtlarındaki atamalar hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Aynı tez*, 203-207.

²²⁷⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 130-132.

²²⁷¹ VGA, D.n. 591, s. 23'den nakleden Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 158-161; N. Öztürk, "Bayazıtogulları Vakıfları", s. 48; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 243.

²²⁷² Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 197-200; K. Koç, *a.g.e.*, s. 197.

²²⁷³ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 88.

ların devamını sağlamak için, zengin vakıflar yapmıştır²²⁷⁴. 1105-1106/1694-1695 tarihlerinde tutulan evkaf defterlerine göre, caminin günlük 8, yıllık 1400 akçelik vezaif gideri vardı²²⁷⁵.

Evliya Çelebi, Camiden “*Şadiye Camii*” diye bahsetmekte ve onu şehrin en önemli camileri arasında göstermektedir²²⁷⁶. 12 Ca 1077/10.11.1666 tarihinde Şadi Bey Medresesi’ne atanan ve burada uzun süre müderrislik yapan Ali Efendi, harabe hale gelen Şadi Bey Külliyesi’ni tamir ettirerek faal hale getirmiştir. Bundan dolayı külliye, özellikle cami, Şadi Bey ve Ali Efendi adıyla kayıtlara geçmiştir²²⁷⁷.

N 1103/05-06.1692 tarihinde Caminin imam hatibi olan Seyid Ahmed, çocuksuz olarak vefat edince bu göreve Mehmed atanmıştır²²⁷⁸. R 1110/10-11.1698’de Caminin imam hatipliğine berat ile Seyid Ahmed tayin edilmiştir²²⁷⁹. 17. yüzyılın son yıllarında caminin müezzini Ali, çerağdarı Yusuf, meremmimi Cum’a, loğkeşi Osman ve mütevellisi Ebubekir idi²²⁸⁰.

4.3.1.1.21. Şekerli (Ahmed Paşa-Yukarı Oba) Camii

Çeşitli tarihlerde bazı onarımlar görerek günümüze kadar orijinal halini önemli ölçüde koruyan ve Maraş’ın merkezindeki Yukarı Oba/Şekerli (günümüzde Şeyh ve Turan Mahallesi) Mahallesi’nde²²⁸¹ bulunan Cami, inşa kitabesine göre, Ahmed Paşa tarafından 1107/1695-1696 yılında yaptırılmıştır²²⁸². Arşiv belgelerinde yapının ismi, “*Ahmed Camii*”, “*Ahmed Paşa Camii*”, “*Yukarı Oba nam-ı diğer Şekerli Camii*”, “*Şekerli*

²²⁷⁴ Şadi Bey’in inşa ettiği yapılara yaptığı vakıflar hakkında bilgi için bkz. R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39-40, 74.

²²⁷⁵ BOA, MM.d., 1878: 3; BOA, MM.d., 4983: 6.

²²⁷⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²²⁷⁷ BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.08.1695); BOA, MM.d., 4983: 6; Tekin-Baş, Vamık Şükrü, *a.g.e.*, C. III, s. 758’den naklederek Şadiye Külliyesi’nin Ali Efendi tarafından 1119/1707 tarihinde tamir edildiğini belirtmesine rağmen belirttiğimiz arşiv kaynaklarında Ali Efendi’den (1105-1106/1694-1695 tarihlerinde) merhum olarak bahsetmektedir. Ayrıca başka bir arşiv belgesinde Ali Efendi’nin bu külliye-yi daha önce (1077/1667’den sonra ve 1105/1694 tarihinden önce) tamir etmiş olduğundan dolayı 1105-1106/1694-1695 yıllarında tutulan evkaf kayıtlarında Külliye’nin adı “*Cami-i Şadiye (Şaziye) ve Merhum Müftü Ali Efendi*” şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce tamir kitabesinde adı Seyyid Ali Efendi olarak geçen ve Camiyi tamir edenin başka bir şahıs olduğudur (BOA, İ.E..TCT., 357 (12 Ca 1077/10.11.1666).

²²⁷⁸ VGA, H.d., 1159: 44a.

²²⁷⁹ VGA, H.d., 1140: 343a.

²²⁸⁰ VGA, H.d., 1157: 38b; VGA, H.d., 1157: 37b; VGA, H.d., 1157: 37b; VGA, H.d., 1145: 114. Caminin çeşitli görevlerine yapılan atamalar için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, 260-261.

²²⁸¹ VGA, H.d., 1157: 40a.

²²⁸² A. Doğan, *a.g.t.*, s. 224; Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 272. Bu dönemde Divanlı Mahallesi’ndeki “Divanlı (Ahmed Paşa) Camii”nin de banisi, Ahmed Paşa olarak kayıtlara geçtiğinden muhtemelen her iki caminin banisi aynı şahıs olmalıdır.

Camii”, “*Şekerli nam-ı diğer Ahmed Paşa Camii*” olarak değişik lafızlarla geçmektedir²²⁸³.

17. yüzyılın sonlarında caminin imamlığı Veli'nin vefatından dolayı 0,5 akçe ücret ile Osman ve Ebu Bekir'e verilmiştir²²⁸⁴. Aynı sıralarda camide görevli müezzin Halil'in ölmesiyle de yerine Hasan getirilmiştir²²⁸⁵.

Evasıt-ı Z 1107/12.08.1696 tarihli bir şikâyet defteri kaydına göre bu camiye ait vakfın mütevellisi Ali, vakfa ait malları ve paraların bir kısmını haksız bir şekilde yiyip ve bir kısmını da iflas eden adamlara vererek vakfa zarar vermiştir. Bunun üzerine cami cemaati ve vakfın nazırı, durumu merkeze şikâyet edince Maraş beylerbeyi ve naibi, gerekenin yapılarak mahallinde şer'le halledilmesi hususunda, uyarılmışlardır²²⁸⁶.

4.3.1.1.22. Kale (Sultan Süleyman) Camii

Maraş Kalesi içinde bulunan²²⁸⁷ Sultan Süleyman Camii'nin, kaleyi tamir ettiren Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından, burada yaşayan halkın ve kaleyi koruyan görevlilerin ibadetlerini yapmaları amacıyla inşa edildiği belgelerden ve kaynaklardan anlaşılmaktadır²²⁸⁸.

Evahir-i Ş 1106/06-16.04.1695 tarihli bir hükme göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın tamir²²⁸⁹ ettiği Maraş Kalesi'ndeki caminin başta minaresi olmak üzere pek çok kısımları harabe olacak kadar yıpranmıştır. Bunun üzerine Kaledeki askerler, mahkemeye gelerek: “*eğer Devlet bu iş için para vermezse caminin tamamen harabe olup yıkılacağını*” belirterek Maraş naibi Mevlana Abdullah'a durumu anlatırlar. Naip Abdullah da onların isteklerini, mektup ile Divan'a bildirir. Divan, Maraş kadısı, âyan-ı vilayet ve iş erlerine gönderdiği hüküm ile camide gerekli keşfin yapılarak gerçekten böyle bir tamire ihtiyacının olup olmadığının araştırılması ve sonucun merkeze arz edilmesini adı geçen yerel idarecilere emretmiştir²²⁹⁰.

²²⁸³ BOA, C..EV., 5454; VGA, Ş.K.d., 167, s.n. 1235; Mehmet Karataş, *234 numaralı Maraş şer'iyeye sicili hicri 1322-1325/Miladi 1903-1907 (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, K.Maraş 1996, s. 173, 212.

²²⁸⁴ VGA, H.d., 1159: 45a (M 1114/05-06.1702).

²²⁸⁵ VGA, H.d., 1140: 341a (Za 1108/05-06.1697). Camide hatip, imam, müezzin, Cuma müezzini, cüz-hân, ferraş, müteveli, çerağdar gibi görevlere yapılan atamalar için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 176-182.

²²⁸⁶ BOA, Ş.d., 22: 40/265.

²²⁸⁷ VGA, 1159: 44b.

²²⁸⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²²⁸⁹ Her ne kadar belgede: “... *Sultan Süleyman han tabe serahunun medine-i Maraş'ta bina eylediği Hisar Kıla...*” diye geçmekte ise de yukarıda izah ettiğimiz ve Evliya Çelebi'nin kitabesini naklettiği gibi Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptığı, kaleyi esaslı bir şekilde onarmasıdır.

²²⁹⁰ BOA, Ş.d., 20: 18/73.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki Hurufat Defterlerinde kayıtlı bazı belgelerden Sultan Süleyman Camii'nde hatip, Cuma ferraşı, müezzin, ferraş, meremmim gibi çeşitli hizmetlilerin atandığı ve burada görev yaptıkları anlaşılmaktadır²²⁹¹.

4.3.1.1.23. Kadı Muslihiddin Camii

Arşiv belgelerine göre Kadı Muslihiddin tarafından “buk'a” ile beraber Bektütiye (bugünkü Fevzi Paşa Mahallesi) Mahallesi'nde yaptırılan²²⁹² caminin masrafları için çeşitli vakıflar yapılmıştır²²⁹³. Bu vakıf ile ilgili kayıtlara 17. yüzyıl sonuna ait vakıf belgelerinde rastlanılmaktadır. 1105-1106/1694-1695 tarihli kayıtlarda vakfın günlük 4 akçe vezayif gideri olduğu belirtilmektedir. 1132 /1719 tarihli arşiv belgesinde cami ve buk'ada görev yapan şahıslarla ilgili bilgi bulunmaktadır²²⁹⁴.

Ca 110/11-12.1698 tarihinde caminin imamı Abdullah'ın görev ehliyetinin bulunmadığı ortaya çıkınca yerine Hacı Ahmed getirilmiştir²²⁹⁵. Daha sonra onun vefatı üzerine de Osman ve Ahmed yevmi bir akçe ile imamlığa getirilmişlerdir²²⁹⁶. Aynı sıralarda camide hatiplik görevini yapan Abdullah, kendi rızasıyla vazifesini oğlu Ömer'e bırakmıştır²²⁹⁷.

4.3.1.1.24. Hamuroğlu Hacı İmam Camii

Hamuroğlu Hacı İmam Camii, Çavuşlu (bugünkü adı ile Yörük Selim) Mahallesi'nde bulunmaktaydı²²⁹⁸. Hamuroğlu Hacı İmam tarafından inşa ettirilmiştir²²⁹⁹. Yapı ile ilgili ulaşılan kayıtlar, caminin 17. yüzyılın sonlarında faal olduğunu göstermektedir.

Büyük bir cami olduğu anlaşılan Hamuroğlu Hacı İmam Camii'nde müteveli, imam, imam-ı sâni, hatip, müezzin, Cuma müezzini, dersiam, buk'adar, ferraş, çerağdar ve loğkeş gibi çeşitli görevliler istihdam olunmaktaydı ve bunların ücretleri cami için yapılan vakıftan karşılanmaktaydı²³⁰⁰.

²²⁹¹ Bu görevlere yapılan atamalar için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 313.

²²⁹² VGA, H.d., 1139: 159a

²²⁹³ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 241.

²²⁹⁴ Bkz. aşağıda “Kadı Muslihiddin Buk'ası” başlığına.

²²⁹⁵ VGA, H.d., 1140: 343b.

²²⁹⁶ VGA, H.d., 1119: 193a.

²²⁹⁷ VGA, H.d., 1157: 38a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 251-2. Caminin imam, hatip, müezzin, cüzhân, çerağdar ve ferraş gibi görevlerine yapılan tayinler hakkında bkz. *Aynı tez.*, s. 251-4.

²²⁹⁸ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1186.

²²⁹⁹ VGA, H.d., 1119: 192b.

²³⁰⁰ Hurufat Defterlerine göre cami ve vakfı için yapılan tayinler için bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 249-250.

4.3.1.2. Maraş Mescitleri

4.3.1.2.1. Reştebaiye Mahallesi Mescidi (Camii)

Eski adıyla Reştebaiye (yeni adıyla Fevzi Paşa) Mahallesi'nde bulunan mescidin kim tarafından ve kaç tarihinde yaptırıldığı bilinmemektedir. Yukarıda izah edildiği üzere bu mahalle, aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı'ndan (1514) sonra Doğubayazıt'tan getirerek Maraş'a yerleştirdiği Bayezidoğulları ailesinin yoğun olarak yerleştiği bir yerdir. Evasıt-ı Z 1108/01.08.1696 tarihli Şikâyet Defteri'ne yansıyan bir kayda göre: seyitlerden Seyyid Abdullah berat ile bu mescitte imamlık yapmaktadır. Bu arada Rakka'ya iskâna tabi tutulan Hâce cemaatinden İsmail, iskândan kurtulmak için beratsız olarak ve bu mahallenin ileri gelenlerinden Küçük Çavuşoğlu Osman'a²³⁰¹ dayanarak Seyyid Abdullah'ın görevine karışmaya başlamıştır. Bunun üzerine Seyyid Abdullah, İstanbul'a kadar giderek durumu Divan'a şikâyet edince İsmail'in beratsız müdahale etmemesi için Maraş vali ve kadısına hüküm yazılmıştır²³⁰².

Adı geçen mescidin yerine daha sonra Osman Ağa tarafından, günümüze kadar varlığını koruyan Reştebaiye (Küçük Çavuşlu) Camii, 1113/1701-2 yılında yaptırılmıştır. Cami ile yanına yapılan medrese giderleri için vakıflar tayin edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır²³⁰³.

4.3.1.2.2. Fatma Hatun Mescidi

Maraş'ın Sarı Velilü Mahallesi'nde Fatma Hatun tarafından 1078/1668 tarihinde inşa edilen bu Mescide ilk imam olarak da Pir Mehmed'in yevmi bir akçe ile atanması için Evahir-i N 1078/05.03.1668 tarihli Maraş Kadısı Abdullatif'in arzına istinaden berat nişanı gönderilmiştir²³⁰⁴.

4.3.1.2.3. Boranlı Mescidi

İskenderoğlu Hacı Bayezid'in Evasıt-ı Z 1027/11.1618 tarihli vakfiyesinde adına rastladığımız mescit hakkında başka bir bilgimiz yoktur. Bayezidoğullarından İskenderoğlu Hacı Bayezid, Sûk-ı Sultani'de (Saraçlar Çarşısı) yaptırdığı yetmiş iki dükkândan üçünün arsasının Boranlı Mescidi'nin vakfına ait olduğunu ve her dükkân

²³⁰¹ Vakıfların Şahsiyet Kayıt Defteri'nde yapının adı "*Hacı Osman Cami-i Şerifi*" olarak geçmektedir (VGA, Ş.K.d. 167, s.n. 1931'den nakleden Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 232-233). Ayrıca daha sonra bu mescidin yerine yapılan Caminin adının "*Küçük Çavuşlu Camii*" ve Reştebaiye Mahallesi'nin adının da Çavuşlu Mahallesi diye dönüşmesi, bu belgedeki Küçük Çavuşoğlu Osman'ın Caminin banisi ve Mahalleye adını veren şahıs olması ihtimalden uzak değildir.

²³⁰² BOA, Ş.d., 22: 178/1204.

²³⁰³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 332-337; BOA, C..MF., 329.

²³⁰⁴ BOA, İ.E.,VKF., 835.

arsası için yıllık beşer akçe Boranlı Mescidi'ne ödeme yapılmasını vakfetmiştir²³⁰⁵.

4.3.1.2.4. Kalender Efendi Mescidi

Mescit, muhtemelen 17. yüzyılın başlarında Kalender Efendi tarafından Hazinedarlı (Duraklı) Mahallesi'nde inşa edilmiştir. Daha sonra torunları Ali oğlu Mehmed Efendi, Ali oğlu Kalender Çelebi, Ali oğlu Ahmed Çelebi tarafından kurulan zürri vakıftan adı geçen mescidin imamına, her gün sabah namazından sonra Hazreti Peygamberin ve vâkıfların anna-babalarının ruhu için bir cüz okumak şartıyla, bir akçe ücret tahsis edilmiştir²³⁰⁶.

4.3.1.3. Elbistan'daki Camii ve Mescitler

4.3.1.3.1. Ali Bey Camii

Ali Bey Camisi'nin, buk'ası ile birlikte, Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru Elbistan'ın Kaplanlı Mahallesi'nde yaptırıldığı ve kendisine daha sonra Alauddevle Bey tarafından Yenice Köyü, Til ve Özik köylerindeki birer değirmen ve İshak Yeri adında ziraata elverişli bir arazinin vakfedildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır²³⁰⁷. 1527 tarihli tahrir defterinde, caminin bir tarafının yanmış²³⁰⁸ olduğu anlaşılmakta ise de daha sonra tekrar tamir edilmiş ve 17. yüzyılda faal olarak devam ettiği görülmektedir²³⁰⁹. Fakat günümüze kadar gelememiştir.

17. yüzyılın sonlarında yapılan vakıf tahrirleri ile ilgili kayıtlarda Caminin vakıflarına dair bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece "Vakf-ı Buk'a-i Ali Beğ ve Hoca Bağlı der Elbistan" diye caminin buk'asının gideri günlük 20 akçe olarak kaydedilmiştir. Muhtemelen Ali Bey Camii'nin vakıfları da bunun içinde sayılmıştır²³¹⁰. Başka bir arşiv kaydına göre 1120/1708-9 yılında Maraş cizyesinden Ali Bey Camii ve Buk'ası'na 2.550 akçe gelir aktarılmıştır²³¹¹.

1697 yılında Cami imamı Hasan, görevini layıkıyla yerine getirmediğinden azledilerek²³¹² yerine Süleyman atanmıştır. Fakat görevinin ehli olmayan ve cami cemaati tarafından da istenilmeyen Süleyman, ihtiyacı olmadığından vazifesini yerine getirme-

²³⁰⁵ VGA, D.n. 600, s. 194, s.n. 240; VGA, D.n. 591, s. 21, s.n. 28.

²³⁰⁶ VGA, D.n. 607, s. 255, s.n. 3383.

²³⁰⁷ VGA, 590: 107/98.

²³⁰⁸ BOA, TT.d., 419, 60; Yaşar Baş, *Zulkadir Beyliği ve Osmanlı zamanında Elbistan ve Eshab-ı Kehf Vakıfları*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1996, s. 75.

²³⁰⁹ Mehmet Özkarcı, Ali Bey Camii'nin 15. yüzyıldaki tamirinden sonra "Cami-i Cedit" adıyla geçtiğini söylemekte (Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1227) ise de cami, 17. kayıtlarında da "Ali Bey Camii" diye geçmektedir. Bazı kaynaklar için bkz. BOA, İ.E..VKF., 6900; BOA, C..EV., 68/3379 (29 Ca 1115/10.10. 1703); BOA, C..EV., 113/5615; BOA, MM.d., 22340: 17.

²³¹⁰ BOA, EV.HMH.d., 554: 4; BOA, MM.d., 4983: 3.

²³¹¹ BOA, MM.d. 22340: 17; BOA, MM.d., 7076: 92.

²³¹² BOA, C..EV., 113/5615 (25 Ş 1108/19.03.1697).

miş, böylelikle Cami, harabe haline gelmiştir. Durumun Evahir-i R 1115/03-13.09.1703 tarihinde Maraş Kadısı Ömer tarafından İstanbul'a bir arz ile sunulması üzerine, bu göreve Hüseyin ve el-Hac Veli birlikte tayin edildiler²³¹³. Fakat onlar da bir yıl sonra bu vazifeyi yerine getirmezler ve cemaat, bunlardan da şikâyetçi olur. Sonuçta tekrar Maraş Kadısı Ömer Efendi'nin arzı ve ruus-u hümayun ile bunların yerine de Ali Efendi atanır. Ali Efendi gerçekten bu vazifeye layık ve işini de gereği şekilde yerine getirmiştir²³¹⁴. Ancak bu sefer de dışarıdan, hatta Rakka'ya iskâna tabi tutulan Veli ve Mehmed bir yolunu bularak Ali Efendi'nin vazifesini ele geçirip ona çok gadredince Elbistan nabi Hasan Efendi'nin arzı üzerine Ali Efendi tekrar eski vazifesine tayin edilerek beratı kendisine gönderilmiştir²³¹⁵. Ali Efendi'nin 1119/1707'de imamlığa devam ettiği görülmektedir²³¹⁶.

4.3.1.3.2. Cami-i Atik (Çarşı Camii)

Elbistan'ın tarihi çarşısı içinde bulunan cami, günümüzde *Çarşı Camii* adı ile bilinmektedir. Kim tarafından yapıldığı ve inşa tarihi bilinmemektedir. Şehrin en eski camii olması nedeni ile kaynaklarda *Cami-i Atik* adı ile kaydedilmiştir²³¹⁷. Cami, IV. Mehmed (1648-1687) zamanında tamir edilmiştir²³¹⁸.

16. yüzyılda yapılan ilk üç tahrir kayıtları esnasında Cami-i Atik adına ve aynı camiye ait vakıf kayıtlarına rastlanmamaktadır. Cami-i Atik adı ve vakıflarında bir belirsizlik söz konusudur. Bu durum, caminin Cami-i Kebir ile karıştırılmasına sebep olmuştur. Fakat 17. ve 18. yüzyıllarda tutulan Evkaf Defterleri'nde Cami-i Kebir'e ait vakıf kayıtlarından ayrı olarak Cami-i Atik adına vakıf gelirleri kaydedildiği görülmektedir. Nitekim camiin 1100/1689 tarihindeki bir yıllık vezaif (personel maaşı) karşılığı olmak üzere 1.800²³¹⁹, 1105/1694'de günlük beş akçe üzerinden altı aylık 900 ve yıllık 1.800 akçelik²³²⁰; 1106/1695'de ise beş akçe hesabıyla aylık 150 akçelik gideri olduğu zikredilmiştir²³²¹.

²³¹³ BOA, C..EV., 68/3379 (29 Ca 1115/10.10.1703).

²³¹⁴ BOA, C..EV., 68/3379 (29 Ca 1115/10.10. 1703).

²³¹⁵ BOA, C..EV., 113/5615.

²³¹⁶ BOA, İ.E..VKF., 6900.

²³¹⁷ R. Yinanç, *a.g.e.*, s.122. Bu cami ile Elbistan'daki Cami-i Kebir araştırmacılar tarafından birbirine karıştırılmıştır. Her biri kendi tezi için farklı deliller getirerek kimisi bu iki ismin aynı yapıyı; kimisi de farklı yapıları ifade ettiklerini iddia etmiştir. Kanaatimizce bu iki isim farklı yapıları ifade etmektedir. Bunun için bu şekilde kaydetmeyi uygun bulduk. Bu konu ile ilgili tartışmalar için aşağıda Elbistan Alaüddevle Bey Cami-i (Cami-i Kebir) konusuna bakınız.

²³¹⁸ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 122.

²³¹⁹ BOA, EV. HMH.d., 554: 8.

²³²⁰ BOA, MM.d., 4983: 3.

²³²¹ BOA, MM.d., 1878: 2.

17. yüzyılın sonlarında Cami'nin hatipliğini, aynı zamanda Alauddevle Bey Cami'nin de hatibi olan Cemaleddin yapmıştır. O, yaşlanınca 11 B 1108/03.02.1697 tarihinde bu vazife Hasan Halife'ye verilmiştir²³²².

4.3.1.3.3. Alauddevle Camii (Cami-i Kebir, Ulu Camii)

16. yüzyıl arşiv belgelerinde “El-Mescidü'l (Camii'l)-Kebir, Cami-i Kebir,²³²³ Cami-i Alauddevle Bey, Mescid-i Kebir”²³²⁴, adları ile kaydedilen eser, Dulkadir Beyi Alauddevle Bey tarafından 892/1492'den önce imar ve inşa edilmiştir²³²⁵. 17. yüzyıl arşiv belgelerinde de “*Cam-i Kebir ve Alauddevle Bey Cami-i Şerifi*” adlarıyla geçen yapı, halen Elbistan'ın Güneşli Mahallesi'nin ortasında bulunmakta ve “Ulu Cami” adıyla anılmaktadır²³²⁶. 1118/1706 tarihli bir kayıta, Alauddevle Bey Camii adına, eskiden beri Cami-i Kebir'e ait vakıfların kayıtlı olması caminin yeri ve adı ile ilgili tereddütleri ortadan kaldırmaktadır²³²⁷. Cami-i Kebir hakkında ileri sürülen düşüncelerden biri de kaynaklarda Cami-i Atik olarak kaydedilmiş bulunan eserin, caminin diğer adlarından biri olduğu, yani bu iki adla aynı eseri gösterdiği fikridir. Ancak ilk tahrirlerde görülmediği halde, daha sonraki vakıf kayıtlarında adı geçen eserin Alauddevle Bey Cami-i Kebiri dışında ayrı bir vakıf olarak kaydedilmiş olması bu düşüncüyü ortadan kaldırmaktadır²³²⁸. Hatta bu iki vakıf görevlileri arasındaki bir anlaşmazlığın İstanbul'a kadar şikâyet edilmesi ile ilgili bir belgedeki bilgiler ışığında konuya baktığımızda, en azından 17. yüzyıl için, Cam-i Atik ile Alauddevle Bey Cami-i Kebiri'nin farklı iki yapı olduğu kesin olarak ortaya çıkmaktadır²³²⁹.

Alauddevle Bey, inşa ettirdiği bu Caminin masraflarını, görevlilerin maaşlarını ve benzeri harcamaları karşılamak üzere; arazi, pazar yeri, dükkân, zemin ve değirmen

²³²² BOA, C..EV., 86/4277.

²³²³ VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98.

²³²⁴ BOA, TT.d., 402: 1037, 1041; BOA, TT.d., 419: 42'den nakleden Baş, “Elbistan Alauddevle Bey Camii (Cami-i Kebir, Ulu Cami)”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, s. 811; Yınanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 474.

²³²⁵ VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98; BOA, MM, 3332, s. 47'den nakleden Baş, “Elbistan Alauddevle Bey Camii”, s. 811. Cami-i Kebir'in yeri, ilk banisi, ilk inşa tarihi, yukarıdaki isimlerin bütünüün aynı camiye ait olup olmadığı, eski adının Cam-i Atik olup olmadığı gibi hususlar bu konuda araştırma yapan araştırmacılar tarafından çok farklı olarak tespit ve kabul edilmiştir. Bu farklı kanaatlerin tartışılmasına ve karşılaştırılmasına burada girecek değiliz. Biz dönemimiz ile ilgili kayıtları temel alarak konuyu kısaca vereceğiz. Fakat daha geniş bilgi arzu edenler bu konuda şu iki yazarın çalışmalarına bakabilir: Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 979-981, 984-985, 1009-1011; Baş-Tekin, *a.g.e.*, s. 125-132; Baş, “Elbistan Alauddevle Bey Camii”, s. 811-813.

²³²⁶ Baş, “Elbistan Alauddevle Bey Camii”, s. 811.

²³²⁷ BOA, C..EV., 4277'den nakleden Baş, “Elbistan Alauddevle Bey Camii”, s. 812.

²³²⁸ BOA, EV..HMH.d., 554: 8; BOA, MM.d., 4983: 2,3.

²³²⁹ BOA, C..EV., 4277.

gelirlerinden oluşan vakıflar tahsis etmiştir²³³⁰. 17. yüzyıldaki vakıf kayıtlarından birçoğunda caminin muhasebesi ayrıntılı olarak kaydedilmemiş, sadece caminin 1100-1106/1689-95 tarihleri arasında yıllık vezaifinin yani personel giderlerinin 3.600 akçe olduğu kaydedilmiş başka bir bilgi verilmemiştir²³³¹. 1118/1706 tarihli belgede camiin 906/1500 tarihli vakfiyesinde geçen vakıf gelirlerinden Melik köyündeki değirmenlerin haricinde kalan vakıfların tamamının yine Cami-i Kebir adına kaydedildiğini görmekteyiz²³³².

Elbistan Alauddevle Bey Camii-i Şerifi'nin hatibi Ahmed vefat edince adı geçen caminin hitabeti 1077/1666-7 tarihinde Seyyid Cemaleddin'e tevcih edilir. O, bu vazifesinin yanında aynı zamanda Cami-i Atik hitabetliğini de yürütmektedir. Yaklaşık 30 sene bu görevlerini devam ettirdikten sonra 1108/1697'de iyice yaşlanınca Cami-i Atik'teki vazifesinden alınarak yerine Hasan Halife getirilir. Alauddevle Bey Cami-i Şerifi'ndeki vazifesini de beş sene sonra oğlu Hüseyin'e günlük beş akçe ile ferağ eder. Şeyh Seyyid Hüseyin ve Hasan arasında 1116/1704 yılında camilerin vakıfları yüzünden çıkan anlaşmazlık İstanbul'a şikâyete kadar uzanır. Sonuçta Defter Emmini Mehmed'in keşfi ve ilamı ile mesele Şeyh Hüseyin lehine sonuçlanır. Ancak Maraş beylerbeyi ve Maraş Kazası naibine hitaben Divan-ı Hümâyûn tarafından verilen emr-i şerife rağmen Hasan Halife, Şeyh Hüseyin'e karışmaktan vazgeçmeyince 1118/1706'da görevden alınır²³³³.

4.3.2. Maraş'taki Medrese, Mektep ve Kütüphaneler

4.3.2.1. Maraş Merkezindeki Medreseler

Sözlük anlamı “okumak, anlamak, bir metni öğretmek ve ezberlemek için tekrarlamak” olan medrese, ders kökünden gelen çoğulu medaris olan bir mekân adıdır²³³⁴. Medreseler, Türk İslâm devletlerinde talebelerin ders gördüğü, ilim öğrendiği yer anlamında olup, genel olarak sıbyan mekteplerinin üzerinde orta ve yüksek dereceli eğitim ve öğretimin yapıldığı okullardı²³³⁵.

²³³⁰ Bu vakıflar hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98; BOA, TT.d. 419: 23-25, 42; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 478, 487, 494, 544, 580; BOA, İ.E..VKF., 4392; BOA, MM.d. 3332: 47'den nakleden Baş, “Elbistan Alauddevle Bey Camii”, s. 813-4.

²³³¹ BOA, EV.HMH.d., 554: 8; BOA, MM.d., 4983: 2; BOA, MM.d., 1878: 2.

²³³² BOA, C..EV., 4277.

²³³³ BOA, C..EV., 86/4277.

²³³⁴ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 323.

²³³⁵ Pakalın, *a.g.e.*, C. II, s. 436; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 1. Geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, s. 327-332.

Bu kurumlar, genellikle bir dersane ve etrafındaki talebe hücrelerinden oluşuyordu. Buna ilaveten, ekonomik güce göre imaret, kütüphane, hamam gibi yapılar da inşa edilirdi. Hükümdar ve diğer devlet adamları veya halktan hayırseverler tarafından yaptırılan medreselerin mutlaka bir vakfiyesi bulunmaktaydı. Vakfiyelerde medresenin işleyiş biçimi, görevliler ve bunların alacakları günlük maaşlar yer almaktaydı²³³⁶.

Maraş, Dulkadiroğullarının başkenti olduğu için aynı zamanda bölgenin bir eğitim ve kültür merkezi durumunda idi. Şehirde cami, mescit, mektep, medrese, buk'a, zaviye ve bunlara ait vakıflar bulunmaktaydı²³³⁷. Eğitime ayrı bir önem veren Dulkadir Beylerinden Süleyman Bey (1442-1454) ve Alaüddevle Bey (1480-1515)'in Maraş, Elbistan ve diğer birçok şehirde medrese ve benzeri eğitime yönelik vakıflar yaptırdığı, çeşitli kurumları tamir ettirdiği ya da bu vakıflara gelirler tahsis ettiği bilinmektedir. 1515'te Osmanlı Devleti'nin burayı ilhakından sonra eski eğitim kurumları işlevini sürdürmeye devam etmiştir. Osmanlı Devleti, Dulkadir döneminde yapıлып kendisine intikal eden medreseleri korudukları gibi kendileri de bunlara yenilerini ilave etmişlerdir.

Eğitim ve öğretim konusuna önem verilen Maraş'ta merkezî yönetim veya şehirdeki yerel idarecilerden ziyade maddi durumu iyi olan hayırsever Maraş sakinleri, şehir merkezinde daha çok olmak üzere mektep, medrese veya halkın eğitildiği tekke, zaviye ve buk'alar yaptırmışlardır²³³⁸. Evliya Çelebi, Maraş'ı ziyaretleri sırasında şehirdeki eğitim kurumları hakkında da bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre şehirde, bugünkü Kur'an kıraati ve hafızlık eğitiminin verildiği Kur'an kursu uygulamasına benzer bir biçimde şeyhü'l-kurraların yani hafızlık eğitimini veren hocaların ders verdiği cami ve mescitlere bitişik öğrenci odalarının dışında, 11 medrese vardır. Bunların en meşhurları ve mamurları Bektutiye Medresesi, Taş Medrese, Yenice Kale Medresesi'dir²³³⁹. Aynı yüzyılda yaşamış olan Kâtip Çelebi de, kenti pek çok medresesi olan bir büyük şehir olarak tasvir etmektedir²³⁴⁰.

Kaynak ve arşiv belgelerinden birçok eğitim kurumunun kurulduğu ve nitelikli bir eğitim verildiği anlaşılan Sancağın haklarında bilgi elde ettiğimiz başlıca medreseleri aşağıda incelenecektir.

²³³⁶ Baltacı, *a.g.e.*, s. 25; Ziya Kazıcı, *İslam ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985, s. 125.

²³³⁷ Altınöz, *a.g.e.*, s. 123-4.

²³³⁸ Yıldız, *a.g.*, s. 96.

²³³⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²³⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Cihannüma*, s. 598.

4.3.2.1.1. Bağdadiye (-i Kübra) Medresesi

Bağdadiye Medresesi, Alauddevle Bey tarafından²³⁴¹ o günkü adıyla Kuytul Mahallesi'ndeki Ulu Caminin kuzeyinde 15. yüzyılın sonlarına doğru inşa ettirilmiş ve medresenin avlusunda birbirine bitişik odalar yaptırılmıştır²³⁴². Maraş'ta bulunan medreselerin içerisinde en faal olanı ve en uzun ömürlü olanlarından. Besim Atalay'ın Maraş hakkında verdiği bilgilere göre, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, burada bulunan medreselerden en önde gelen beş medreseden birisidir²³⁴³.

Alauddevle Bey, bu medrese için gelir getiren vakıflar tahsis etmiştir. Maraş'ın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesinden sonra yapılan sayımlarda söz konusu yerler Bağdadiye Medresesi vakıfları olarak tahrir defterlerine kaydedilmiştir. Vakfiyeleri ve tahrir defterlerine göre Bağdadiye Medresesi'nin vakıf gelirleri, çeşitli köylerin şer'i ve örfi vergileri; Maraş Bedesteni'ndeki bazı dükkânların gelirleri; Keşferciyân (ayakkabıcılar) çarşısında bulunan dükkân kiralari; Halkalı cemaatinin adet-i ağnam ve sair rüsumları gibi kalemlerden oluşmaktaydı. Adı geçen vakfın 1563 tahririnde 10.114 akçe geliri kaydedilmiştir²³⁴⁴. 1105-1106/1694-1695 yıllarında medresenin günlük dört akçe, yıllık 1.440 akçelik vezayif gideri vardı²³⁴⁵. Vakfiyelere ve tapu tahrir defterlerine göre, Yenice Kale'nin cizye gelirleri, Bağdadiye Medresesi'nin gelirleri arasındaydı. Fakat bu gelir, 1106/1695 tarihinde Sultan II. Ahmed (1691-1695) döneminde maktu' hale getirilmiş, söz konusu cizye gelirinden senede 6.725 akçenin Bağdadiye Medresesi vakfına verilmesi kararlaştırılmıştır. 1106/1695 tarihinden itibaren her sene tespit edilen 6.725 akçenin (32 esedi kuruş ve 2 para) medresenin vakfına teslim edildiği, ilgili kadı hüccetlerinden açıkça görülmektedir²³⁴⁶.

Bu dönemde içerisinde çeşitli tarihlerde Bağdadiye Medresesi²³⁴⁷ ile ilgili olarak İstanbul'dan Maraş Kadısı'na birçok hüküm gönderilmiştir²³⁴⁸. Konu itibariyle bu

²³⁴¹ BOA, C..MF., 33/1637b.

²³⁴² VGA, D.n. 590, s. 106; VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n. 166; BOA, Vakfiyeler Tasnifi (VKF), Nu. 9/7.

²³⁴³ Atalay, *a.g.e.*, s. 193.

²³⁴⁴ Medrese vakıflarının geniş dökümü için bkz. Solak, *Maraş Kazası*, s. 211; VGA, D.n. 590, s. 106; BOA., VKF, 9/7; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 128; Özkarıcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, 1197-1198; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 98-99.

²³⁴⁵ BOA, MM.d., 4983: 2; BOA, MM.d., 1878: 4.

²³⁴⁶ BOA, EV.HMH.d., 1285: 5. 23 M 1123/13.03.1711 tarihli belgede bu cizye gelirinin ocaklık olarak Medrese'ye her sene Maraş cizyesi malından olmak üzere tayin ve havalesi için emr-i şerif verildiğinin defterde kayıtlı olduğu belirtilmiştir (BOA, İ.E..VKF., 7597). Bu konu ile ilgili şu arşiv belgelerine de bkz: BOA, C..EV., 28399; BOA, C..MF., 2059; BOA, C..MF., 5722; BOA, C..MF., 66; BOA, İ.E..VKF., 5048; BOA, MM.d., 22340: 17; BOA, MM.d., 7076: 92.

²³⁴⁷ Bu belgelerin neredeyse tamamında Medresenin adı "*Bağdadiye-i Kebir veya Bağdadiye-i Kübra*" olarak geçmektedir. Misaller için bir önceki dipnotta yer alan kaynaklara bakınız.

²³⁴⁸ BOA, İ.E..VKF., 7597; BOA, C..EV., 28399.

hükümlerin tamamı medresenin cizye gelirinin düzenli olarak temini ve medresenin çeşitli görevlerinin tevcihi ilgilidir. Bu hükümlerden ve kadı hüccetlerinden medrese hakkında bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bağdadiye Medresesi ile ilgili belgelerde, tespit edebilen müderris ve sair görevliler hakkında şu bilgilere ulaşılmıştır:

1105/1694 tarihinde Bağdadiye-i Kübra Medresesinin nısfına mutasarrıf olan Mehmed, yine kendisi gibi Bektutiye Medresesinde müderris olan Hüseyin ile birlikte kendi medreseleriyle yetinmeyerek Maraş'taki Mihriban Zaviyesini dahi haksız olarak üzerlerine alıp zaviyenin vakfına zarar vermişlerdir. Alauddevle Bey evkafı mütevellisi Arslan Paşa'nın durumu İstanbul'a arz etmesi üzerine adı geçenlerin zaviyedeki görevlerine son verilerek yerine mütevellinin teklif ettiği Abdullah'ın atanması için 24 C 1105/20.02.1694 tarihli ruus-u hümayun çıkmıştır²³⁴⁹. 1106/1695 tarihinde, Abdullah'ın oğulları Hızır ve Mehmed Efendiler, Bağdadiye Medresesi'nde "ber vech-i iştirak" müderrislik yapmaktaydılar²³⁵⁰. 1107/1696 tarihinde Medrese'de Mehmed Esad Efendi'nin müderrislik yapmaya devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır²³⁵¹. 1121/1709 tarihli bir belgede Mehmed Efendi'nin müderrisliğin yanı sıra mütevellilik vazifesini de üzerine aldığı anlaşılmaktadır²³⁵².

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, Bağdadiye Medresesi müderrisleri kayd-ı hayat şartıyla görevlendiriliyor, vefat ettiklerinde yerlerine atanacak müderrisler zor bir imtihandan geçirilerek atanıyorlardı²³⁵³.

4.3.2.1.2. Bektutiye (Kadı) Medresesi

Yapı, arşiv belgelerinde ve vakfiyelerde daha çok Kadı Medresesi adıyla geçerken bazı kayıtlarda banisine nispetle "Nasreddin Mehmed Bey Medresesi" ve 916/1510 tarihli Alauddevle Bey vakfiyesinde Maraş çevresinde yaşayan Bektutlu Cemaatinin, Medrese ve bitişiğindeki mescide hizmet etmelerinden dolayı "Bektutiye Medresesi" olarak da adlandırılmıştır. Medrese daha sonra adını verdiği Bektutiye (bugün Fevzi Paşa) Mahallesi'nde Alauddevle Bey'in dedesi Nasreddin Mehmed Bey tarafından 15. asrın ilk çeyreğinde yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda mamur ve faal olduğunu bildirdiği Bektutiye Medresesi, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar faal ola-

²³⁴⁹ BOA, C..EV., 288/14674.

²³⁵⁰ BOA, İ.E..VKF., 7597.

²³⁵¹ BOA, C..MF., 2094.

²³⁵² BOA, İ.E..VKF., 5552.

²³⁵³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1199; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 278.

rak gelmişse de daha sonra yıkıldığından kendisinden günümüze herhangi bir kalıntı kalmamıştır²³⁵⁴.

Alauddevle Bey, bu medreseyi tamir ettirerek yanına bir de mescit ekledikten başka, bu yapılar için pek çok vakıflar da yapmıştır. Medrese vakıfları içerisinde pek çok köy ve mezranın gelirleri, Bektutlu ve Ekrad cemaatlerinin adet-i ağnam ve sair rüsumu, Maraş Bezzazistanı'nın yanında bulunan 750 akçe gelirlî beş dükkân, Kara Hayit Nahiyesi ile buraya bağlı bulunan Çağırğan Karyesi'nin su kanalları gibi farklı gelir kaynakları yer almaktaydı. Külliye'nin 1526 tarihindeki geliri 18.066 akçe idi²³⁵⁵. 1105-1106/1694-1695 yıllarında, medresenin günlük dokuz, altı aylık 1.620 akçe vezaif gideri olduğu²³⁵⁶ anlaşılmaktadır.

1076/1665-6 yılında Bektutiye Medresesi'nin müderris ve mütevellisi İbrahim, İstanbul'a gönderdiği arzualinde: Bektutlu Cemaati vergilerinin adı geçen medrese vakfına ait olmasına rağmen Yüzde Voyvodasının bu cemaatin, "*haric-i ez defterdir*" diye, vergilerine hatta 2.000 kuruş malları ile deve ve at gibi hayvanlarına el koyduğunu; böylelikle vakfa zarar verdiğini belirterek bu haksız müdahalenin men edilmesi için emr-i şerif istemiştir²³⁵⁷.

Evasıt-ı Ş 1103/28.04.1692 tarihinde Bektutiye Medresesi'nde, padişah berahtıyla, müderris olan Halil, İstanbul'a kadar gidip maaşını vermeyen vakıf mütevellisini şikâyet edince Maraş Mollası yani kadısına konunun halledilmesi için hüküm yazılmıştır²³⁵⁸. 1105/1694 tarihinde Bektutiye Medresesi'nde müderris olan Hüseyin, kendi medresesiyle yetinmeyerek Maraş'taki Mihriban Zaviyesini dahi haksız olarak üzerine alıp zaviyenin vakfına zarar verir. Alauddevle Bey evkafı mütevellisi Arslan Paşa'nın durumu İstanbul'a arz etmesiyle adı geçen zaviyedeki görevlerine son verilerek yerine mütevellinin teklif ettiği Abdullah atanır²³⁵⁹.

4.3.2.1.3. Hatuniye (Şemse Hatun) Medresesi

İnşa kitabesi tahrip olduğu için yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen medresenin adı, Alauddevle Bey'in 906/1500 tarihli vakfiyesinde geçmektedir. Vakfiyeye göre

²³⁵⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175; A. Doğan, *a.g.t.*, s. 229.

²³⁵⁵ VGA, D.n. 590, s. 106, s. n. 98; VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n. 166; BOA, VKF., Nu. 9/7; R. Yinanç-Elbüyük, *a.g.e.*, C. I-II, s. 564, 584, 639; R. Yinanç, *a.g.e.*, 128; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1195-1197; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 104-105; Solak, *Maraş Kazası*, s. 212.

²³⁵⁶ BOA, MM.d., 4983: 2; BOA, MM.d., 1878: 2.

²³⁵⁷ Bunun üzerine Merkezden Maraş eyaletine mutasarrıf olan Vezir Mehmed Paşa'ya, söz konusu anlaşmazlığın çözümü için hüküm yazılmıştır (BOA, Ş.d., 4: 106/459 (Evahir-i Ca 1076/29.11-08.12.1665)

²³⁵⁸ BOA, Ş.d., 16: 125/607.

²³⁵⁹ BOA, C..EV., 288/14674 (29 Ca 1105/26.01.1694).

medrese, 1500 yılı civarında Alauddevle Bey tarafından hanımı Şemse Hatun²³⁶⁰ adına inşa ettirilmiştir²³⁶¹. Bu yapı, arşiv kayıtlarına göre, önceleri hamamı, türbesi, çeşmesi, imareti ve camisi ile birlikte bir külliye olarak inşa edilmiştir²³⁶². Alauddevle Bey diğer hayri eserlerinde olduğu gibi adı geçen külliyyeye de pek çok gelir kaynaklarını vakfetmiştir²³⁶³. Vakıf gelirlerinden bazılarının cami adına, bazılarının medrese adına, bir kısmının da her ikisi adına kaydedildiği görülmektedir²³⁶⁴.

16. ve 17. yüzyıllarda Şemse Hatun Medresesi, daha yüksek dereceli medreselere göre düşük seviyede bir eğitim merkezi olduğundan buraya Şemse Hatun Buk'ası da denilmiştir²³⁶⁵. Nitekim bu medrese, 17. yüzyılın ortalarında alt düzeydeki medreseler derecesinde olduğundan Şeyhülislam'ın tertibi ile buk'alık üzere Molla Hüseyin'e verilmiştir²³⁶⁶. 29 N 1078/13.03.1668 tarihinde Hatuniye Medresesi müderrisi Molla Hüseyin, Kars-ı Maraş'ta ikamet ettiğinden Maraş'a gelip tedrisat yapmadığından eğitim-öğretim faaliyetlerini aksatınca görevden alınarak müderrislik, tevliyet görevi ile birlikte, şart olan imtihanı da kazanan, Ahmed Efendi'ye tevcih edilmiştir²³⁶⁷. Medresenin müderrislik ve vakfının mütevelliliğini 40 yıldan fazla yapan Ahmed Efendi, 1124/1712 tarihinde vefat edince Maraş zenginlerinden Maraşî Karamanlızade Mehmed Efendi, 1125/1713'de bir yolunu bularak, 14 akçe yevmiye ile müderris olarak onun yerine tayin edilmiştir. Fakat bu tayinin haksız olduğunu, Maraş Kadısı Yahya Efendi'nin arz ile adı geçen görevlere vâkıfın şartlarını taşıyan, Ahmed Efendi'nin oğlu Mehmed'in layık olduğunu İstanbul'a bildirmesi ve Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin tasvibi üzerine Mehmed bu görevlere tayin edilmiştir. Tayin ile ilgili sadaret buyruldu ise 29 Z 1125/16.01.1714 tarihinde çıkmıştır²³⁶⁸. Daha sonraki yıllarda buraya müderris olarak tayin edilenler aynı ücreti almışlardır²³⁶⁹.

²³⁶⁰ Şemse Hatun hakkında bilgi için bkz. yukarıda Şems Hatun Camii başlığına ve Mehmet Özkarcı, "Kahramanmaraş Şems Hatun (Hatuniye) Külliyesi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, s. 797.

²³⁶¹ VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 47-48.

²³⁶² BOA, C.EV., 8202; BOA, C.MF., 8746; BOA, İ.E.TVC., 2470; Atalay, *a.g.e.*, s. 55. Külliye hakkında geniş bilgiler için bkz. Özkarcı, "Şems Hatun (Hatuniye) Külliyesi", s. 797-810.

²³⁶³ Vakfın vakfiyesi ve vakıf gelirleri için bkz. VGA, 590: 106/98; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 36; BOA, TT.d. 998: 466.

²³⁶⁴ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 354; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 121.

²³⁶⁵ Buk'a hakkında bkz. Mehmet İbşirli, "Buk'a", *DİA*, İstanbul 1992, C. 6, s. 386-387.

²³⁶⁶ BOA, KK.d., 217: 83 (18 Ra 1071/21.11.1660).

²³⁶⁷ BOA, İ.E..TCT., 282.

²³⁶⁸ BOA, İ.E..TCT., 2470.

²³⁶⁹ BOA, C..MF., 8746; BOA, İ.E..TCT., 282.

4.3.2.1.4. İskender Bey (Acemli) Medresesi

Bayezidoğulları'ndan Hacı Abdullah Bey'in oğlu İskender Bey tarafından 17. yüzyılın ortalarına doğru aynı isimle yaptırdığı caminin yanına inşa ettirilmiştir²³⁷⁰.

Arşiv belgelerine göre Acemli Mahallesi'ndeki Acemiye Medresesi'ne iki veya bir akçe ile müderris atamaları yapılmıştır²³⁷¹.

4.3.2.1.5. Nakîb Medresesi

Medrese, Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Mehmet Efendi ve kardeşi Seyyid Ahmet Efendi tarafından cami ile beraber 1110/1698 yılında Ekmekçi Mahallesi'nde inşa edilmiştir²³⁷². 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar faaliyetlerini devam ettiren²³⁷³ yapı, günümüze gelememiştir.

4.3.2.1.6. Nebeviye (İmaret) Medresesi

Nebeviye veya diğer adıyla İmaret Medresesi, Alauddevle Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru Maraş Ulu Cami'nin kuzeyinde İmaret-i Nebeviye'ye bitişik olarak inşa ettirilip kendisi için çeşitli vakıflar yapılmıştır. 906/1500 tarihli vakfiyeye göre Kaza dâhilindeki çeşitli mezra, köy, arazi, değirmen, pirinç tarlaları ve bazı köylerin vergileri bu medrese için vakfedilmiştir. Alauddevle Bey, daha sonra bunlara yeni vakıflar eklemiş ve 14 M 916/23.04.1510 tarihinde bunları Mahkemede tescillemiştir. Tüm bu vakıfların 1563'teki toplam geliri 11.703'ye ulaşmıştı²³⁷⁴. Medrese, bu gelir kaynakları sayesinde 20. yüzyılın ilk yıllarına kadar faal olarak gelmiş fakat maalesef günümüze ulaşmayan Dulkadir eserlerindedir²³⁷⁵.

17. yüzyılda Medresenin görevlileri hakkında tevcihat beratlarının azlığı dikkati çekmektedir. 09 R 1071/12.12.1660 tarihli bir tevcih defterinde Nebeviye Medresesi müderrisliği Molla Veli üzerinde iken Mustafa adındaki bir şahıs yalancı ruus ile ele geçirir. Fakat daha sonra buk'alık olarak Şeyhülislam tertipleriyle tekraren Molla Veli'ye

²³⁷⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 24-5; BOA, İ.E..VKF., 835 (20 N 1078 /04.03.1668); VGA, D.n. 609, s. 204, s.n. 316; BOA; VKF, Nu. 9/7; VGA, ŞK.d., 168: 426, s.n. 4, 510.

²³⁷¹ VGA, H.d., 1157: 42b; VGA, H.d., 1128: 120b; Yıldız, *a.g.t.*, s. 98.

²³⁷² Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1203; Mescidin vakıfları hakkında bkz. VGA, D.n. 738, s. 182-183. Adı geçen vakfiyeye göre cami ve medreseyi, Seyyid Ahmed'in vefatından sonra vasiyeti üzerine ondan kalan tereke ile Nakibüleşraf Kaymakamı olan kardeşi Seyyid Mehmed Efendi yaptırmıştır (*Aynı yer*).

²³⁷³ Atalay, *a.g.e.*, s. 193; A. Doğan, *a.g.t.*, s. 229.

²³⁷⁴ Vakfiyelerdeki gelir kaynakları hakkında daha fazla bilgi için bkz. VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n.166; VGA, ŞK.d., 167, s.n. 114; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 35, 51, 77; Nazif Velikahyaoğlu, "906/1501 Tarihli Süleyman Bey Oğlu Alauddevle Vakfiyesi", *Sütçü İmam Dergisi*, S. VI, s. 28; Solak, *Maraş Kazası*, s. 213; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1199; K. Koç, *a.g.e.*, s. 208-9.

²³⁷⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 193.

tevcih edilmiştir²³⁷⁶. Diğer bir tevcih belgesine göre, mazul Fetva Emini Sünbülzâde Mehmed Efendi'nin oğulları Ahmed Reşid ve Mehmed Efendiler, yapılan imtihanda muvaffak olmaları üzerine müderris olarak tayin edilmişlerdir. 17.07.1719 tarihli buyruldu ile tevcihatlarının tescil edildiği anlaşılmaktadır²³⁷⁷.

4.3.2.1.7. Reştebaiye (Hacı Osman Ağa Medresesi) Medresesi

Medrese, Osman Ağa tarafından 1113/1701-2 yılında Restebaiye Camii ile birlikte Restebaiye Mahallesi'nde yaptırılmıştır. 1910'lu yıllarda hala faal ve şehirdeki önemli medreselerden biri olan yapı, 1952 yılında yıkılarak yerine cami görevlileri için iki katlı lojman inşa edilmiştir²³⁷⁸.

4.3.2.1.8. Şazi (Şâdi) Bey Medresesi

Medresenin, Dulkadir Beyliği hükümdarı Alauddevle Bey'in (1480-1515) komutanlarından Şadi Bey tarafından Şazi Bey Mahallesi (günümüzde Dumlupınar)'ndeki Şazi Bey Camii ile beraber 1480-1515 yılları arasında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Şadi Bey, inşa ettirmiş olduğu cami ve medresesinin devamını sağlayacak bazı vakıflar da yapmıştır. 1563'te Maraş kazası genelinde muhtelif yerlerde bulunan dükkân, değirmen, bahçe, eşcar, arazi ve köy gelirlerinden oluşan ve toplamı 6.247 akçe tutan gelir medrese ile camiye vakfedilmiştir²³⁷⁹. Medresenin 17. yüzyıl sonlarında yıllık 5.040 akçe vezayif gideri olduğu Evkaf Tahrir Defterlerinden anlaşılmaktadır²³⁸⁰.

1563 tarihli tahrir defterinde ve 17. yüzyıldaki bir kayıta yapı, “Şadi Bey Buk'ası” ismiyle kaydedilmiştir²³⁸¹. 12 Ca 1077/10.10.1666 tarihinde Ashab-ı Kehf Medresesi Müderrisi Ali Efendi, Maraş müftülüğü görevi ile birlikte Taş ve Şaziye²³⁸² medreselerine de musıla-i sahn itibariyle mutasarrıf olarak tayin edilmiştir²³⁸³. Ali Efendi, harabe hale gelen bu medreseyi tamir ettirerek faal hale getirmiştir. Bundan dolayı külliye Şadi Bey ve Ali Efendi adıyla kayıtlara geçmiştir²³⁸⁴. Müftü Ali Efendi'nin

²³⁷⁶ BOA, KK.d., 217: 89.

²³⁷⁷ BOA, C..MF., 8014.

²³⁷⁸ Adil Akben, *234 Numaralı Şer'iyeye Sicili (1322-1325 H. / 1904-1907 M.) -Değerlendirme ve Transkripsiyon*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya, 1996, s. 189; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1205.

²³⁷⁹ Solak, *Maraş Kazası*, s. 213; R. Yinanç-Elibüyük *a.g.e.*, C. I, s. 39-40.

²³⁸⁰ BOA, EV.HMH.d., 554: 3 (24 S 1100/18-28.12.1688); BOA, MM.d., 4983: 4.

²³⁸¹ R. Yinanç-Elibüyük *a.g.e.*, C. I, s. 39-40; BOA, MM.d., 4983: 5.

²³⁸² Belgenin orijinal kayıtdır.

²³⁸³ Ali Efendi'den önceki müftünün de aynı şekilde bu iki vazifeye mutasarrıf olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (BOA, İ.E..TCT., 357).

²³⁸⁴ BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.08.1695); BOA, MM.d., 4983: 6. Rahmi Tekin ve Yaşar Baş, Vamık Şükrü, (*a.g.e.*, C. III, s. 758'den naklederek) Şadiye Külliyesi'nin Ali Efendi tarafından 1119/1707 tarihinde tamir edildiğini belirtmelerine rağmen adı geçen arşiv kaynaklarında Ali Efendi'den (1105/1694 ve 1106/1695 tarihlerinde) merhum olarak bahsetmektedir. Ayrıca başka bir arşiv belgesinde (BOA,

mezarı da halen faaliyetini devam ettirmekte olan Şazi Bey Cami'inin giriş kapısının sol tarafındadır.

4.3.2.1.9. Şekerli Medresesi

20. yüzyılın başlarında 80 öğrencinin eğitim gördüğü fakat günümüze kadar gelmeyen Medrese'nin, Turan Mahallesi'ndeki Şekerli (Ahmed Paşa) Camii ile birlikte, Gani Yusufzade Ahmed Paşa tarafından 1107/1695-6 yılında yaptırıldığı ifade edilmiştir²³⁸⁵. İnceleme dönemimiz içerisinde medrese ile ilgili başka bir bilgi ve belgeye rastlanmamıştır.

4.3.2.1.10. Taş (Rad) Medresesi

Arşiv kaynaklarında “*Rad Medresesi*” adıyla da geçen ve Ulu Camii'nin kuzeyinde bulunan Taş Medrese, çeşitli tamiratlar geçirmesine rağmen, Maraş merkezinde, Dulkadir Beyliği zamanından günümüze kadar gelen tek medrese binasıdır. Her ne kadar bazı eserlerde Taş Medrese'yi yapanın kimliği hakkında tereddütler varsa da²³⁸⁶ Alauddevle Bey'e ait vakfiyelerde açıkça Taş Medrese'yi yaptıranın kendisi olduğu ifade edilmektedir²³⁸⁷. Günümüze gelen inşa kitabesi okunamadığından inşa tarihi de ihtilafli²³⁸⁸ olan Medrese'nin, son araştırmalara göre Alauddevle Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiyeye göre medrese, talebe ve mahalle sakinlerinin ibadet edecekleri bir mescit ile birlikte yapılmıştır²³⁸⁹.

17. yüzyılın ortalarında mamur olduğunu Evliya Çelebi'nin haber verdiği Taş Medrese'nin, 20. yüzyılın başlarında da faal ve meşhur bir medrese olduğunu Besim Atalay haber vermektedir²³⁹⁰.

Alauddevle Bey, medrese, türbe ve mescidin bulunduğu bir küçük külliye olarak inşa ettirdiği yapıya, oldukça zengin vakıflar yapmıştır. 1563 tarir defterinde Medreseye bağlı vakıfların toplam geliri 34.567,5 akçeye ulaşmaktaydı. Bu vakıfların arasında

İ.E..TCT., 357) Ali Efendi'nin bu külliyei daha önce (1077/1666'dan sonra ve 1105/1694 tarihinden önce) tamir etmiş olduğundan dolayı 1105-1106/1694-1695 yıllarında tutulan evkaf kayıtlarında Külliye'nin adı “*Camii-i Şadiye (Şaziye) ve Merhum Müftü Ali Efendi*” şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce tamir kitabesinde adı Seyyid Ali Efendi olarak geçen ve Camiyi tamir edenin başka bir şahıs olduğudur.

²³⁸⁵ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1202.

²³⁸⁶ *Maraş İl Yıllığı*, 1967, s. 223; Bayburtluoğlu, “Kahramanmaraş'ta Bir Gurup Dulkadiroğlu Yapısı”, s. 246. Bu tartışmaların değerlendirilmesi için bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 331-333.

²³⁸⁷ VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF. Nu. 9/7; VGA, 1966: 150/166; VGA, H.d., 1157: 38b.

²³⁸⁸ Bu tartışmalar için bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 331.

²³⁸⁹ K. Koç, *a.g.e.*, s. 206.

²³⁹⁰ Atalay, s. 193.

arazi, pirinç tarlaları, çeşitli köylerin vergileri, değirmen, bedesten, dükkân ve arasta gelirleri mevcuttur²³⁹¹.

17. yüzyılda gelir ve giderleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşamadığımız Taş Medrese'nin 1105-1106/1694-1695 tarihlerinde yapılan Evkaf Tahrir Defterlerinde günlük, aylık ve altı aylık personel giderleri kaydedilmiştir. Buna göre, bu Medrese'nin günlük 8, aylık 240 ve altı aylık gideri 1.440 akçeydi²³⁹². İnceleme dönemimizde rastladığımız arşiv belgelerine göre Medrese vakfına Maraş cizyesi malından, her sene 14.400 akçelik (yani 90 esedi kuruş) bir gelirin aktarıldığı anlaşılmaktadır²³⁹³.

Yukarıda geçtiği üzere 12 Ca 1077/10.10.1666 tarihinde daha önce Elbistan'da dâhil-i hareket derecesiyle Ashab-ı Kehf Müderrisi olan Ali Efendi, fetva görevi ile birlikte Taş ve Şaziye medreselerine de musıla-i sahn itibariyle mutasarrıf olarak tayin edilmiştir²³⁹⁴. Taş Medrese'nin içinde bulunan mescit bölümünde müezzin²³⁹⁵, imam gibi görevliler mevcuttu. Burada imamlık yapan Ahmed, 1090/1679'da padişah beratı ile görevini Mehmed Efendi'ye bırakmıştır²³⁹⁶.

4.3.2.1.11. Hoca Durdu Medresesi

Hoca Durdu Medresesi, Alaca Mescidin yakınında Şekerli Mahallesi'nde yer almakta idi. Medresede bir dersiam görev yapıyordu. Nitekim Hoca Durdu Medresesi'nde ücretsiz dersiâm olarak görev ifa eden Ömer'in vefatı üzerine bu göreve L 1112/03-04.1701 tarihinde Ahmed Halil atanmıştır²³⁹⁷. Medresenin birçok hücrelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Hoca Durdu Mehmed'in hücrelerinin ve zürri vakıflarının mütevellisi Seyyid Hacı Osman'ın vefat etmesi üzerine yerine yine onun soyundan Seyyid İbrahim ve Seyyid Yusuf, Maraş naibi Mehmed'in arzıyla L 1145/03-04.1733'te tayin edilmişlerdir²³⁹⁸.

²³⁹¹ Solak, *Maraş Kazası*, s. 212. Medresenin vakıflarının tam dökümü ve Medrese ile mescide atanacak müderris ve imam olacak adaylarda aranacak özellikler için bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 336-337; VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n. 166.

²³⁹² BOA, MM.d., 4983: 2; BOA, MM.d., 1878: 2.

²³⁹³ BOA, EV.HMH.d., 1285: 10 (6 Ş 1115/15.12.1703); BOA, İ.E..EV., 5046 (10 R 1114/30.08.1702). 1120/1708-9 yılında da bu vakfa 10.800 akçelik bir gelir aktarılmıştır (BOA, MM.d., 7076: 92; BOA, MM.d., 22340: 17).

²³⁹⁴ Ali Efendi'den önceki müftünün de aynı şekilde bu iki vazifeyi mutasarrıf olduğu kayıtlıdır (BOA, İ.E..TCT., 357 (12 Ca 1077/10.10.1666).

²³⁹⁵ Bir örnek için bkz. VGA, H.d. 1157: 38b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 106.

²³⁹⁶ Mehmed Efendi, görevini ifa ederken kendisine karışanların men edilmesi için İstanbul'a bir arzuhal sunmuştur. Bu arıza üzerine durumu tahkik edilerek gereğinin yapılması için sadrazam buyrulduyu çıkarılmıştır (BOA, İ.E..VKF., 882 (23 Ca 1090/2.08.1679).

²³⁹⁷ VGA, H.d., 1159: 45a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 101.

²³⁹⁸ VGA, H.d., 1145: 86.

4.3.2.2. Maraş'taki Mektepler

Kelime anlamı yazı yazmanın öğrenildiği yer olan mektep; Müslüman bir çocuğun ilk önce Kur'an öğrenmesi gerektiği düşüncesiyle, daha çok "Kur'an öğrenilen yer" manasına gelmektedir²³⁹⁹.

Sıbyan mekteplerine 4-7 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklar gitmekteydi. Maraş'taki mektepler, devlet adamları ve hayırsever kişiler tarafından yaptırılmaktaydı. Belli bir teşkilat ve ortak bir programa bağlı olmayan bu mektepler, vakıf gelirleri ile vakfın şartlarına göre idare edilirdi. Çoğu cami ve mescit yanında olurdu²⁴⁰⁰. Söz konusu bu eğitim kurumlarında Kuran öğretimi ve ezberi, okuma-yazma eğitimleri yapılmaktaydı. Sıbyan mekteplerinin hocaları, medrese mezunu kişilerden olup, daha çok cami veya mescitlerde imamlık ve müezzinlik yapan kişilerdi²⁴⁰¹. Maraş şehri, çağdaş müelliflerin şehir ile ilgili tasvirlerine göre, 17. yüzyılda canlı bir eğitim ve kültür merkezi niteliğini taşımaktaydı. Evliya Çelebi'nin şehri ziyareti sırasında Seyahatnamesinde verdiği bilgilere bakılacak olunursa; Maraş'ta 40 sıbyan mektebi olduğu anlaşılmaktadır²⁴⁰². Fakat bu dönemde Maraş'taki mekteplerin çok azı hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Bunlardan kısaca bahsedilecektir.

4.3.2.2.1. Alauddevle Bey Camii/Veli Bey Muallimhanesi/Cami-i Kebir Mektebi

Alauddevle Bey, tarafından 16. yüzyılın başlarında yaptırılan Alauddevle Bey Camii Muallimhanesi, Kuytul Mahallesi'ndeki Alauddevle İmareti yakınında bulunuyordu²⁴⁰³. "Cami-i Kebir Mektebi" adıyla da belgelerde geçen Alauddevle Bey Camii Muallimhanesi, Veli Bey tarafından muhtemelen 17. yüzyılın ikinci yarısında tamir ettirilmiştir. Bu tamirattan sonra mektebin adı Veli Bey Muallimhanesi olarak anılmıştır²⁴⁰⁴.

Bu mektepte hoca olan Ahmed, başka bir göreve geçince yerine, Maraş naibi İsmail'in arzıyla Ş 1111/01-02.1700'de Hüseyin, atanmıştır²⁴⁰⁵. Bazen altı akçe yevmiye ile bu görevi ifa eden kişilere dışarıdan müdahaleler olmuş, durum anlaşılınca görevdeki kişinin devam etmesi sağlanmıştır²⁴⁰⁶. Buraya atanan muallimlerin görevleri dışında duagülük vazifelerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Maraş'ta Cami-i Kebir Mekte-

²³⁹⁹ L. Brunot, "Mektep", *İA*, C. 7, İstanbul 1957, s. 653.

²⁴⁰⁰ Vedat Günyol, "Mektep", *İA*, C. 7, İstanbul 1957, s. 655-659.

²⁴⁰¹ Yücel Gelişli, "Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)" *Türkler*, C. 15. Ankara 2002, s. 35-43.

²⁴⁰² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁴⁰³ VGA, 1157: 37a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 91.

²⁴⁰⁴ VGA, H.d., 1157: 41a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 92.

²⁴⁰⁵ VGA, H.d., 1159: 44b.

²⁴⁰⁶ C 1108/11-12.1698 tarihinde olmuş bir örnek için VGA, H.d., 1140: 341b.

bi'nde muallim ve duâgû olan İbrahim, Mehmed ve Derviş Ömer'in B 1117/10-11.1705'te görev ehliyetlerinin bulunmadığının anlaşılmasıyla azledilince Maraş naibinin arzıyla Seyyid Mehmed ve Hacı İbrahim atanmışlardır²⁴⁰⁷.

4.3.2.2.2. Ahmed Paşa Muallimhanesi

Osmanlı döneminde inşa edildiği anlaşılan Ahmed Paşa Muallimhanesi, Şeker Deresi/Şekerli Mahallesi'ndeki Alacalı Camii'nin yakınında Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Muallimhanede muallim-i sıbyan olan Seyyid Süleyman ve Seyyid Ahmed, Maraş kadısı arzıyla Z 1129/11-12.1717'de yeniden atanmışlardır²⁴⁰⁸.

4.3.2.2.3. Abidin Çelebi Mektebi

Yapı, Abidin Çelebi adlı hayırsever tarafından Hazinedarlı Mahallesi'nde inşa ettirilmiştir. Abidin Çelebi Mektebi'nde muallim olmayıp Halil, R 1123/05-06.1711'de bu göreve atanmıştır²⁴⁰⁹.

4.3.2.2.4. Sultan Süleyman Mektebi

Sultan Süleyman Mektebi, Maraş Kalesi'ndeki Sultan Süleyman Camii bitişiğinde idi. Maraş'ın 1522'de Osmanlı yönetimine geçmesinden sonra, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) kaleyi ve buradaki camiye tamir ettirmiş²⁴¹⁰; bu nedenle Sultan Süleyman Camii adını almıştır. Mektep de bu onarımlar sırasında inşa edilmiş olmalıdır.

Hurufat Defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Sultan Süleyman Mektebi'ne birçok muallim ataması yapılmıştır. Örneğin, Maraş'ta Sultan Süleyman Mektebi'nde bir akçe ile muallim Himmet'in ölümü üzerine yerine Maraş naibinin arzıyla B 1126/07-08.1714'te Mehmed atanmıştır²⁴¹¹.

4.3.2.2.5. Şeyh Mirza Mektebi

Şeyh Mirza Mektebi Hazinedarlı Mahallesi'nde idi. Mektebin harcamalarını karşılamak için kurulmuş olan vakıfların mütevellisi Abdülkerim'in ölümü üzerine yerine naip Ahmed'in arzıyla L 1112/03-04.1701'de Mehmed atanmıştır²⁴¹².

4.3.2.2.6. Şeyh Camii Mektebi

Bu okul, Şeyh Mahallesi'nde Şeyh Camii yakınında bulunuyordu²⁴¹³. Mektepte görevli muallim-i sıbyan Haydar'ın ölümü üzerine yerine bir akçe ile Mustafa R 1123/05-06.1711'de atanmıştır²⁴¹⁴.

²⁴⁰⁷ Mektebe yapılan diğer tayinler hakkında bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 92-93.

²⁴⁰⁸ VGA, H.d., 1157: 46a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 93.

²⁴⁰⁹ VGA, H.d., 1157: 41a.

²⁴¹⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 524.

²⁴¹¹ VGA, H.d. 1157: 43b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 94.

²⁴¹² VGA, H.d. 1157: 43b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 94.

4.3.3. Maraş Sancağı'ndaki Tekke ve Zaviyeler

Kelime olarak, köşe bucak gibi anlamlara gelen zaviye, yerleşim merkezlerinde veya yollar-geçitler üzerinde kurulan, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup derişlerin yaşadıkları ve ilgililerin ya da görevlilerin gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları binalara verilen addır²⁴¹⁵. Zaviyelerin, talim-terbiyeden ve irşattan iskâna, tebliğ-ihtidan ticarete ve hatta istihbarata kadar oldukça geniş bir yelpazede, pek çok işlevi bulunmaktaydı²⁴¹⁶. Bunların yanında zaviyeler, yolcu konuk etmek hizmetiyle ulaşım faaliyetlerinin önemli bir parçasıydı²⁴¹⁷.

Kısaca tekke ve zaviyeler, o dönem insanların hayrına olan her şeydi adeta. Psikolojik, pedagojik ve tıbbî problemlere varıncaya kadar geniş bir hizmet alanı bulunan tekke, o devrin mektebi, hastanesi, spor yurdu, moral kaynağı, dinlenme kampı, beldenin güzel sanatlar akademisi, edebiyat ve fikir ocağı konumundaydılar²⁴¹⁸.

Bu yararlarından ötürü diğer Türkmen grupları gibi, zaviye terbiyesine veya kültürüne yabancı olmayan, Osmanlılar da zengin gelir kaynakları olan zaviyeler açmışlar ya da açtırmışlardır²⁴¹⁹. Fakat 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet otoritesinin istikrar kazanarak merkezileşmesiyle ilk dönemlerde zaviyelere tanınan imtiyazlar yavaş yavaş sınırlandırılmaya başlanılmıştır²⁴²⁰. Araştırma sahamız Maraş Sancağı örneği de bu tespiti desteklemektedir. Çünkü bu sancakta yer alan tüm zaviyeler Dulkadiroğlu döneminde, özellikle Alauddevle Bey tarafından kurulmuş ve vakıflarla desteklenmişlerdir. Maraş ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine tam olarak katıldığı 1522 tarihinden sonra kurulan bir zaviyeye rastlamadık. Fakat önceki dönemde kurulan zaviyelerin vakıfları sayesinde Osmanlı'nın son dönemine kadar ayakta kaldıkları görülmüştür.

Evliya Çelebi, kadim bir şehir olan Maraş evliyasının çok olduğunu belirtir. Veli Fakih Sultan, Omuzu Güçlü Dede, Derdimend Baba, Çomaklı Sultan, Malik Eşter, Karlı Baba, Çem Çerez Baba ve Ukkâşe, Sadeddin-i Taftazâni ve Manav Ali bin Balı Efendi eserinde ismini andığı kimselerdir. Bu kişilerden bazılarının adına zaviyeler ku-

²⁴¹³ VGA, H.d. 1157: 43b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 95.

²⁴¹⁴ VGA, H.d. 1157: 41a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 95.

²⁴¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, Suraiya Faroqhi, "Zaviye", *İA*, C. 13, Eskişehir 2001, s. 468; Pakalın, *a.g.e.*, C. III, s. 648; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 372.

²⁴¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *VD*, S. XII (1978), s. 267.

²⁴¹⁷ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma/Neşri Tarihi*, C. I, (Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen), Ankara 1987, s. 91.

²⁴¹⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, s. 178 -185.

²⁴¹⁹ Ocak-Faruqhi, *a.g.m.*, s. 471-472.

²⁴²⁰ Ocak-Faruqhi, *a.g.m.*, s. 471.

rulmuş, böylelikle seyyahımızın da vurguladığı gibi, tasavvufî anlayış, Maraş halkının ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur²⁴²¹.

4.3.3.1. Maraş'taki Zaviyeler

4.3.3.1.1. Alauddevle Şeyh Haydar Zaviyesi

İsminden Alauddevle Bey tarafından Şeyh Haydar adına yaptırıldığı anlaşılan zaviyenin Maraş'ta hangi mahallede bulunduğu dair bilgi bulunamamıştır. Bir arşiv kaydından anlaşıldığı kadarıyla; Mehmed, Alauddevle Şeyh Haydar Zaviyesi mutasarrıflığını Seyyid Ahmed'in üzerinden haksız bir yolla ele geçirmiştir. Bu haksızlık daha sonra anlaşılnca adı geçen görev, Ra l 1103/11-12.1691'de verilen beratla tekrar Seyyid Ahmed'e iade edilmiştir²⁴²².

4.3.3.1.2. Mihriban Zaviyesi

Günümüze kadar ulaşmayan yapının, 15. yüzyılın sonlarına doğru Alauddevle Bey tarafından Pazarcık nahiyesine bağlı Mihriban Mezrasında inşa ettirildiği ve aynı mezranın gelirlerinin de zaviye ile oradaki Cami-i Atik için vakfedildiği 906/1500 tarihli vakfiyeden anlaşılmaktadır²⁴²³. 1563'te 11 neferin bulunduğu Zaviyenin geliri 1.000 akçe olarak görülmektedir²⁴²⁴. Zaviyedeki görevlilerin aylık maaş giderleri 1694'te 120 akçe; 1695'te de 240 akçe idi²⁴²⁵.

17. yüzyılda zaviyenin bulunduğu mezranın, Maraş merkez nahiyesine bağlandığı ve zaviyenin de etkin bir zaviye olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 1105/1693 tarihinde Bağdadiye-i Kübra Medresesinin nısfına mutasarrıf olan Mehmed, yine kendisi gibi Bektutiye Medresesinde müderris olan Hüseyin ile birlikte kendi medreseleriyle yetinmeyerek Mihriban Zaviyesini dahi haksız olarak üzerlerine alıp zaviyenin vakfına zarar vermişlerdir. Bu gelişmeler üzerine Alauddevle Bey evkafı mütevellisi Arslan Paşa'nın durumu İstanbul'a arz etmesiyle adı geçenlerin zaviyedeki görevlerine son verilerek yerlerine mütevellinin teklif ettiği Abdullah atanmıştır²⁴²⁶. Abdullah Efendi'nin, Mihriban Zaviyesi vakfı camiinde 1138/1725 tarihinde vefat edinceye kadar imam ve hatip olarak vazife yaptığı anlaşılmaktadır²⁴²⁷.

²⁴²¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 176.

²⁴²² VGA, H.d., 1159: 44a.

²⁴²³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1236-7; VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98.

²⁴²⁴ Solak, *Maraş Kazası*, s. 219.

²⁴²⁵ BOA, MM.d., 4983: 5; BOA, MM.d., 1878: 2.

²⁴²⁶ BOA, C..EV., 288/14674 (29 Ca 1105/26.01.1694).

²⁴²⁷ BOA, C..EV., 194/9688.

4.3.3.1.3. Osman Dede (Dibek Öyüğü) Köyü Zaviyesi

Osman Dede²⁴²⁸ Zaviyesi, Alauddevle Bey tarafından Pazarcık Nahiyesi'nin Dibek Öyüğü (Osman Dede) Köyü'nde yaptırılmış ve zaviyeye, Dibek Öyüğü Köyü ile Dibek Öyüğü Nehri gelirlerinin yarısını vakfetmiştir²⁴²⁹. 1563 tahririnde zaviyenin gelirinin 11.122 akçeye çıktığı görülmektedir²⁴³⁰.

1563 yılında zaviye vakfına ait köyün hububat geliri 2.928 akçe, Dibek Öyük suyundan elde edilen gelir ise 300 akçedir²⁴³¹. Vakfa ait 1040/1631 tarihli bir tevcih beratına göre; yaklaşık yüz sene sonra vakfın hububat geliri 2.928 akçede sabit kalırken, su yolu gelirinin 800 akçeye çıktığı görülmektedir. Aynı tarihte zaviyedar Ahmed'in vefatı üzerine aynı adlı başka bir şahıs zaviyede ders vermek amacıyla zaviyedar olarak tayin edilmiştir²⁴³². Zaviyenin hangi görevlilere ne kadar ödendiği belli olmayan 1105-1106/1694-1695'deki altı aylık vezayif gideri 720 akçedir²⁴³³.

4.3.3.1.4. Kızıl Bük Köyü Zaviyesi

Alauddevle Bey, 1500 yılında Kara Hayit Nahiyesi'ne bağlı olan Kızıl Bük köyü hububat gelirinin yarısını, gelen gidenlere harcanmak şartı ile kendi inşa ettirdiği zaviyeye vakfetmiştir²⁴³⁴. Kara Hasanlu ve diğer bazı cemaatlerin kışlağı ve ziraat yaptığı köyün vakıf geliri 1563'te 194 akçe idi. Köyde oturan Şemseddin oğlu Osman adlı müderris muhtemelen zaviyede dersler vermekteydi²⁴³⁵. Vakıf tahrir kayıtlarına göre 1105/1694 ve 1106/1695'te adı geçen zaviyede görev yapan personelin maaş giderleri aylık 120 akçe tutmaktaydı²⁴³⁶.

4.3.3.1.5. Çamçırız ve Irlığan (Varılğan) Zaviyesi

Tespit ettiğimiz arşiv belgelerinde bu her iki isim birlikte kullanılmıştır²⁴³⁷. Bunların ayrı ayrı iki zaviyeye mi yoksa tek zaviyenin iki ismine delalet ettiği tam ola-

²⁴²⁸ Alauddevle Bey (1480-1515) döneminde yaşayan, çevrede sevilen bir din âlimi ve Semerkantlı olduğu belirtilen Osman Dede, 940/1533 yılında vefat etmiş ve adıyla anılan Osman Dede (Dibek Öyüğü) Köyü'nde yaptırılan türbesine defnedilmiştir (E. Balbaba vd., *Türkiye Cumhuriyetinin 80. Yılında Pazarcık*, Ankara 2003, s. 253).

²⁴²⁹ R. Yinanç - Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 218-219. 906/1500 tarihi Alauddevle Bey vakfiyesine göre yapının, 15. yüzyılın sonlarına doğru inşa edildiği anlaşılmaktadır (VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98).

²⁴³⁰ Solak, *XVI. Asırda Maraş*, s. 218.

²⁴³¹ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 218-219.

²⁴³² BOA, İ.E..VKF. 1802 (17 Ra 1084/2.08.1673).

²⁴³³ BOA, MM.d. 4983: 5; BOA, MM.d. 1878: 3.

²⁴³⁴ VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98.

²⁴³⁵ Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 218.

²⁴³⁶ BOA, MM.d., 1878: 4; BOA, MM.d., 4983: 6.

²⁴³⁷ Bazı örnekler için bkz. BOA, C..EV., 288/14672; BOA, MM.d., 4983: 3-5.

rak belli değildir. Çünkü bu terkip belgelerin birinde tekil²⁴³⁸ diğerinde çoğul²⁴³⁹ olarak kullanılmıştır. Bu konuda çalışma yapan araştırmacıların bu konudaki izahları, meseleyi iyice anlaşılabilir etmiştir²⁴⁴⁰. 16. yüzyıl kayıtlarında *Irlığan (veya Ayrılğan) Hacı Dede Zaviyesi* diye zikredilen²⁴⁴¹ bir zaviye, Kalendir karyesinde Alauddevle Bey tarafından yaptırılıp çeşitli vakıflarla devamı sağlanmış²⁴⁴². 1105/1694 tarihli bir vakıf defterinde ve daha sonraki kayıtlarda Irlığan zaviyesi vakıfları Çamçırız²⁴⁴³ Zaviyesinin vakıfları ile birlikte kaydedilmiştir. 17. yüzyılın sonlarına ait arşiv kayıtlarında Çamçırız ve Irlığan Zaviyesi vakfının aylık vezayif gideri 120 akçe olarak kaydedilmiştir²⁴⁴⁴.

Yukarıda bahsettiğimiz 29 Za 1111/18.05.1700 tarihli belgeye göre; Maraş'ta bulunan Çamçırız ve Irlığan zaviyelerinde nısf hisse ile zaviyedar olan Mehmed Halife ölünce görevinin el-Hac Mustafa'ya tevcihi için Maraş Kadısı İstanbul'a arz göndermiştir. Sadrazamın "*uygundur*" buyrulduzu üzerine Padişah da "*berat olunsun*" diye emir vermiştir²⁴⁴⁵. El-Hac Mustafa 17 seneden fazla bu görevini yerine getirir. 1128/1715-6 yılında Şeyh Ahmed, kendisi hakkında bir takım iftiralarda bulunarak ve haksız bir şekilde bu görevi üzerine alır. Fakat bu görevin tekrar Hacı Mustafa'ya verilmesi için Maraş Kadısı Seyid İbrahim arzı ile Maraş'taki tüm ulema, eimme, huteba, suleha ve meşayih mahzarlarıyla İstanbul'a bildirince haksızlık anlaşılmalı ve görevini kendisine iade eden berat nişanı 1129/1716-7 tarihinde çıkmıştır. 1133/1720-1 yılında Hacı Mustafa,

²⁴³⁸ Bu belge, bir berat nişandır. Bu belgede üç defa "*Çamçırız ve Irlığan Zaviyesi*" geçmektedir. Yani sanki tek zaviyeden bahsediyor (BOA, C..EV., 498/25143 (29 Z 1136/18.09.1724).

²⁴³⁹ Vazife tevcihi ile ilgili bu belge Maraş Kadısı arzıdır. İki yerde "*Çamçırız ve Irlığan Zaviyeleri*" diye bu zaviyeden bahsediyor. Fakat aynı belgenin derkenarındaki bir mali kayıta "*Çamçırız Irlığan Zaviyesi vakfı*" diye bir kayıt vardır (BOA, C..EV., 288/14672 (29 Za 1111/18.05.1700).

²⁴⁴⁰ Örneğin Rahmi Tekin-Yaşar Baş, (*a.g.e.*, s. 219'da) Kalandaz Köyü Irlığan Hacı Dede Zaviyesi'nden bahsederken bu durumun belki de vakıfların tek elden idare edilmemesinden kaynaklandığını veya benzer isimle başka bir vakfın kurulmuş olabileceğinden bahsetmektedirler. Yani net bir tespit yapmamakta hatta orada Irlığan Dede Zaviyesi ile Armağan Dede Zaviyelerini de birbirine karıştırarak meseleyi iyice anlaşılabilir kılmıştır. Mehmet Özkarcı, ise Çamçırız zaviyesinin sadece ismini vermekte hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Fakat Çamçırız Zaviyesi'nin isminin geçtiği bizim de okuduğumuz (BOA, C..EV. 288/14672 (29 Za 1111/18.05.1700) arşiv belgesinden, eksik veya yanlış okumadan kaynaklı, "*Çamçınar Zaviyesi*" diye başka bir zaviyeden bahsetmektedir. Hâlbuki belgedeki ismin "*Çamçırız Zaviyesi*" olduğu çok rahatlıkla fark edilmektedir (Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1212-1213). Ziya Kazıcı da, adı geçen belgeyi aynı şekilde "*Çamçınar Zaviyesi*" diye okumuştur (Kazıcı, "*Osmanlı Belgelerine Göre Maraş'taki Vakıf Hizmetleri*", *Uzunluk*, S. I (1986), s. 18).

²⁴⁴¹ BOA, TT.d. 402: 814; BOA, TT.d. 998: 467'den nakleden Solak, *Maraş Kazası*, s. 219.

²⁴⁴² VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98; R. Yinanç-Elbüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 166.

²⁴⁴³ Evliya Çelebi, Maraş yolu üzerinde Hz. Ukaşe'nin bulunduğu Sofu Dağı civarında Çamçırız Baba'nın metfun olduğunu söyler (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. IX, s. 350). Bu kayıtlardan Çamçırız Baba'nın Pazarcık-Maraş civarında manevi etkisi olan bir kişi olduğu daha sonra adına tesisler ve vakıflar yapılmış olabileceğini çıkarmak mümkündür.

²⁴⁴⁴ BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.07.1695); BOA, EV.HMH.d., 554: 3 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 4983: 5 (1105/1694).

²⁴⁴⁵ BOA, C..EV., 288/14672.

yaşlandığından, görevini oğlu Osman'a ferağ etmek için Maraş Kadısı Mehmed'in arzı ile birlikte İstanbul'a giderler. Fakat yaşlı Hacı Mustafa, beratını Maraş'ta unuttunca ferağ işlemi yapılmaz. Beratı almak için tekrar memleketlerine gelirken yaşlı Hacı Mustafa vefat eder. Oğlu babasının senet ve beratını alıp İstanbul'a gidinceye kadar adı geçen Şeyh Ahmed yanına İbrahim ve Mehmed adlı arkadaşlarını da alarak bir yolunu da bulup zaviyedarlık görevinin yarı hissesini “*ber vech-i müşterek*” yani ortaklık üzere deruhte ederler. Fakat Molla Osman Efendi'nin İstanbul'a sunduğu arzuhali sonrasında bu vazife tekrar kendisine verilmiştir²⁴⁴⁶. Bu vakıa, bize insanların o dönemde bir makam için, birbiri ile nasıl ve hangi yollarla uğraştıklarını, mansıpların şahıslara vâkıf şartlarını taşıdığı ve görevini yerine getirdiği sürece genellikle kayd-ı hayat şartıyla verildiğini gösteren tipik bir örnek sunmaktadır. Ayrıca meslektaşlar arasındaki yardımlaşmaya da güzel bir misaldir.

4.3.3.1.6. Erüklüce Zaviyesi

17. yüzyılın sonlarında yapılan vakıf tahrirlerinde kendisine çeşitli vakıflar yapıldığı görülen Erüklüce²⁴⁴⁷ zaviyesinin, Maraş merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. 1100/1690, 1105/1694 ve 1106/1695 yıllarında gelirleri “*Vakf-ı Zaviye-i Kara Ziyaret ve Erüklüce*” diye tutulan zaviyenin vezayif gideri günlük dört akçeden altı aylık 720 akçedir²⁴⁴⁸. Bu zaviyenin zaviyedarı ve aynı zamanda Erüklüce mezrasının mezraadarı olan Şeyh Hasan'ın ölümü üzerine yerine Ahmed b. El-Hac Ali'nin tayini ile ilgili 29 L 1117/13.02.1706 tarihli diğer bir belge, adı geçen zaviyenin Maraş'taki Süleyman Bey türbesine vakfedilen Erüklüce mezrasında olabileceğini de hatıra getirmektedir²⁴⁴⁹.

4.3.3.1.7. Bağdadiye-i Suğra Zaviyesi

17. yüzyıl arşiv kayıtlarında Maraş merkezinde yer aldığı anlaşılan zaviyenin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı hakkında bir bilgiye ulaşılmamıştır. Bağdadiye-i Suğra Zaviyesi'nin ihtiyaçlarının ve burada bulunan görevlilerin ücretlerinin karşılanması amacıyla vakıf kurulmuştur. Vakfın amacına uygun olarak buraya zaviyedar atamaları yapılmıştır. 1100/1689, 1105/1694 ve 1106/1695 tarihli evkaf kayıt defterlerindeki bilgilere göre, Zaviye'nin günlük 4 akçe, altı aylık 720 akçelik personel gideri var-

²⁴⁴⁶ BOA, C..EV., 498/25143.

²⁴⁴⁷ Mehmet Özkarcı, bu zaviyenin adını “Ereğlice Zaviyesi” diye kaydetmiştir (*Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1212). Fakat kelimenin belgelerden “Erüklüce” olarak okunmasının daha isabetli olacağını düşünerek “Erüklüce Zaviyesi” adını kullanmayı uygun gördük.

²⁴⁴⁸ BOA, MM.d., 4983: 4; BOA, EV..HMH., 554: 3 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.07.1695).

²⁴⁴⁹ BOA, C..EV., 295/15003.

di²⁴⁵⁰. Bağdadiye-i Suğra Zaviyesi'nin yarısına mutasarrıf olan Abdullah'ın görevden alınmasıyla yerine Mustafa adlı biri Maraş naibinin arzıyla R 1130/03-04.1718'de beratla tayin edilmiştir²⁴⁵¹. Bir yolunu bularak hilaf-ı inha Zaviyenin nısıf hissesiyle zaviyedarlığına gelen Mustafa Halife, bu görevden alınarak yerine Seyyid Mustafa atanır. Seyyid Mustafa, dışarıdan bazı kimselerin kendisini rahatsız etmeleri üzerine İstanbul'a gönderdiği arzuhaliyle eski kaydının ve beratının yenilenmesini Padişah'tan rica etmiştir. Padişah da kaydının Anadolu Muhasebesi Kalemi'nde derkenar edilmesini ve beratının yenilenmesini yetkililere emretmiştir²⁴⁵².

4.3.3.1.8. Bum Dede (Baba) Zaviyesi

Dulkadir Beyliği hükümdarı Alauddevle Bey, Maraş Bedesteni'nin doğusundaki Bum Dede²⁴⁵³ Zaviyesi'ni inşa ettirerek burada her gün iki defa yemek pişirilip fakirlere dağıtılması şartıyla zaviyeye vakıflarda bulunmuştur²⁴⁵⁴. Zaviye'nin 1563'teki geliri 630 akçe olarak tespit edilmiştir²⁴⁵⁵. Zaviyenin, 1105-1106/1694-1695 yıllarına ait Evkaf kayıt defterine göre günlük 3 akçeden altı aylık 720 akçe vezayif gideri vardı²⁴⁵⁶.

Zaviye'nin zaviyedarlığını, azledilen Mehmed'den 26 Ş 1138/29.04.1726 tarihinde devralan Yusuf Efendi, 1146/1733-4 yılına gelindiğinde hâlâ bu görevi devam ettirmektedir. Ancak bu tarihte ilginç bir gelişme olur. Bu tarihte Şeyh Hüseyin adında bir şahıs, Maraş naibi Ali Kameri'nin mührüne benzer bir sahte mühür yaptırarak onun adına İstanbul'a bir arz gönderir. Bu arzda: Yusuf Efendi'nin vefat ettiğini ve gerisinde oğlu da olmadığından söz konusu zaviyenin zaviyedarlığının Şeyh Hüseyin'e tevcih edilmesi ricası vardır. Yapılan araştırma sonunda ve kendisinin itirafıyla mührün sahte olduğu ortaya çıkınca firar edip kaçmıştır²⁴⁵⁷. Bu vakıa, bize o dönemdeki bir takım iletişim ve ulaşım güçlüklerinden dolayı insanların, Devlet'in en üst kademesindekileri bile

²⁴⁵⁰ BOA, MM.d., 4983: 4; BOA, EV..HMH., 554: 3 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.07.1695).

²⁴⁵¹ VGA, H.d., 1157: 46b'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 110.

²⁴⁵² BOA, C..EV., 396/20093.

²⁴⁵³ 17. yüzyılı arşiv belgelerinde adı Bum Baba olarak geçen Yum Dede'nin hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Mehmet Özkarcı, onun Alauddevle Bey (1480-1515) zamanında yaşayan ve yörede saygın bir kişiliğe sahip bir Mevlevi şeyhi olduğunu, türbesinin de bugün yıkılmış olan Mevlevi Dergâhı'nın bünyesinde bulunduğunu belirtmiştir (Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1209).

²⁴⁵⁴ Alauddevle, Bum Baba Zaviyesi'ne, Maraş Bedesteni'nde 15 dükkân, Seki Çınar Mezrası'nın gelirlerini, zaviye yakınlarındaki arazi ve bir ev, Artıl nahiyesindeki bir değirmeni vakfetmiştir (VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; VGA, D.n. 1966, s. 152, s.n. 166).

²⁴⁵⁵ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, 39.

²⁴⁵⁶ BOA, MM.d., 1878: 2; BOA, MM.d., 4983: 2.

²⁴⁵⁷ Şeyh Hüseyin, düzenlediği sahte arzda kendisini “*ehl-i ilm ve sahib-i fazilet ve fünün-u şettadan tedri-se kadir..*” olarak tanımlamayı da unutmamıştır (BOA, C..EV., 28571).

nasıl yanılmaya çalıştığı ve gayr-i kanuni yollarla bazı mansıpları elde etmeye çalıştığını açıkça göstermektedir.

4.3.3.1.9. Seyyid Mazlum Zaviyesi

Alauddevle'nin yaptırdığı Ulu Cami ve çevresindeki külliye'nin bir parçasını oluşturan Seyyid Mazlum Zaviyesi'nin²⁴⁵⁸ mutfağı, mahzeni, misafir hücreleri, kileri ve ayrı yerde bulunan tuvaletleri ile²⁴⁵⁹ büyük bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Zaviyenin masrafları için banisi tarafından 9 mezraa, bir köy, bir arazi ve bir kervansarayın gelirleri vakfedilmiştir. Vâkıf, ayrıca adı geçen zaviyede kuşluk ve ikinci vakitlerinde yemek pişirilerek, mütevellinin marifetiyle miskinlere, yetimlere ve yoksullara ikram edilmesini şart koşturmuştur²⁴⁶⁰. İnceleme dönemimiz içinde faal olan zaviyenin sadece vezayif gideri 1100/1689, 1105/1694 ve 1106/1695 yıllarındaki evkaf tahrir kayıtlarına göre, günlük 4 akçeden yıllık 1.440 akçelik idi²⁴⁶¹.

4.3.3.1.10. Omuzu Güçlü Zaviyesi

Maraş'ın ziyaret yerlerindendi. Nitekim Evliya Çelebi de Omuzu Güçlü Zaviyesi'nden ziyaret yeri olarak bahsetmiş, adını Omuzu Küçi Dede olarak söylemiştir²⁴⁶².

Omuzu Güçlü Zaviyesi'nin 16. yüzyılın ikinci yarısında önemli denebilecek vakıf geliri vardı. 1563 yılında 820 akçelik gelire sahip olan²⁴⁶³ zaviyenin yaklaşık yüzyıl sonra sadece vezayif gideri yıllık 1.440 akçe tutmaktaydı²⁴⁶⁴. 17. yüzyılın son yıllarında Omuzu Güçlü Zaviyesi, Seyyid Mustafa'nın tasarrufundaydı²⁴⁶⁵.

4.3.3.1.11. Çomaklı/Artin/Çomak Baba Zaviyesi

Evliya Çelebi'nin Çomaklı Sultan olarak bahsettiği²⁴⁶⁶ Çomak Baba'nın mezarı, günümüzde Sakarya Mahallesi olarak bilinen mahallede bulunmaktadır. Zaviyenin de aynı civarda olduğu tahmin edilmektedir²⁴⁶⁷. Çomaklı diğer adıyla Çomak Baba Zaviye-

²⁴⁵⁸ Solak, *Maraş Kazası*, s. 216.

²⁴⁵⁹ VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF, 9/7'den nakleden Baş-Tekin, *a.g.e.*, s. 121. 2250 akçelik gelirinin olduğu 1563 tahririnde, Zaviye'nin vakıfları hakkında bkz. R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39, 104; Solak, *Maraş Kazası*, s. 217, 220.

²⁴⁶⁰ VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF, 9/7'den nakleden Baş-Tekin, *a.g.e.*, s. 121. Zaviyenin 2.250 akçelik gelirinin olduğu 1563 tahriri sırasında kaydedilen vakıfları hakkında bkz. R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39, 104; Solak, *Maraş Kazası*, s. 217, 220.

²⁴⁶¹ BOA, EV.HMH.d., 554: 3; BOA, MM.d., 4983: 5; BOA, MM.d., 1878: 3.

²⁴⁶² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 176.

²⁴⁶³ Solak, *Maraş Kazası*, s. 217.

²⁴⁶⁴ BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.07.1695); BOA, EV.HMH.d., 554: 3 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 4983: 4 (1105/1694).

²⁴⁶⁵ VGA, H.d., 1157: 54a.

²⁴⁶⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 176.

²⁴⁶⁷ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1211.

si de Dulkadir Beyi Alauddevle Bey tarafından yaptırılmıştır²⁴⁶⁸. 1105-1106/1694-5 yıllarında günlük 2 akçeden, aylık 60 akçe vezayif gideri olan Çomak Baba Zaviyesi'nin²⁴⁶⁹ Maraş'taki Hacı Bektaş Veli Asitanesi'ne bağlı Bektaşî tekkelerinden biri olduğu belirtilmiştir²⁴⁷⁰.

Maraş'taki Çomaklı zaviyesine Seyyid Abdullah mutasarrıfken dışarıdan Ahmed ve İsmail bu görevi üzerlerine alıp ona haksızlık etmişlerdir. Bu haksız müdahalenin anlaşılması üzerine eski beratıyla tekrar Seyyid Abdullah zaviyedarlığa getirilip L 1112/12-01.1707-1708'de ataması yapılmıştır²⁴⁷¹.

4.3.3.1.12. İsa Baba Zaviyesi

24 S 1100/18.12.1688 tarihli bir evkaf kayıt defterine göre Pazarcık nahiyesinin Kürdi Kuyusu karyesinde bulunan zaviye²⁴⁷², Alauddevle Bey tarafından inşa ettirilmiş, buraya gelir kaynağı olarak da tarıma elverişli arazi, bağ ve bahçeler vakfedilmiştir²⁴⁷³. 17. yüzyılın sonlarında faal olan zaviyenin vakıf kayıt defterlerine göre günlük 4 akçelik vezayif gideri vardı²⁴⁷⁴.

4.3.3.1.13. Sa'dü'l-Aziz Zaviyesi

Zaviye, 906/1500 tarihli vakfiyesine göre, Alauddevle Bey tarafından Maraş'ın yakınındaki Eski Çınar'da yaptırılarak giderleri için çeşitli vakıflar yapılmıştır²⁴⁷⁵. 17. yüzyılda fonksiyonunu devam ettiren Zaviye'nin 1100/1689, 1105/1694 ve 1106/1695 yıllarında düzenlenen evkaf defterlerindeki kayıtlara göre günlük 2 akçe yıllık 720 akçe vezayif gideri olduğu anlaşılmaktadır²⁴⁷⁶.

29 C 1136/25.03.1724 ve 29 Z 1144/23.06.1732 tarihli arşiv belgelerinden zaviyede iki şeyhin 1106/1695 senesinden beri ortaklık üzere görev yaptığı fakat bu tarihlerde başkaların haksız bir şekilde bu görevleri üzerlerine aldıkları ve durumun vakfın mütevellisi Mehmed Paşa tarafından Divan'a şikâyet edildiği anlaşılmaktadır²⁴⁷⁷.

²⁴⁶⁸ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 124. Zaviyenin vakıfları hakkında bkz. VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98; R. Yinanç-Elbüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39.

²⁴⁶⁹ BOA, MM.d., 1878: 2 (22 Za 1106/4.07.1695); BOA, EV.HMH.d., 554: 3 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d. 4983: 2 (1105/1694).

²⁴⁷⁰ BOA, C..EV., 621/31349'den nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 112-3.

²⁴⁷¹ VGA, H.d., 1159: 45a.

²⁴⁷² BOA, EV.HMH.d., 554: 2.

²⁴⁷³ VGA, D.n. 590, s. 108, s.n. 98; R. Yinanç-Elbüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39.

²⁴⁷⁴ BOA, MM.d., 1878: 2 (22 Za 1106/4.07.1695); BOA, EV.HMH.d., 554: 2 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 4983: 2 (1105/1694).

²⁴⁷⁵ BOA, C..EV., 2516. Zaviyeye yapılan vakıflar arasında zaviyenin yanında bulunan bir arazi, bir bağ; Kemer nahiyesinde bir arazi ve bir değirmen bulunmaktadır (VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98).

²⁴⁷⁶ BOA, MM.d., 1878: 2 (22 Za 1106/4.07.1695); BOA, EV.HMH.d., 554: 3 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 4983: 3 (1105/1694).

²⁴⁷⁷ BOA, C..EV. 98/4856; BOA, C..EV., 498/25163.

4.3.3.2. Elbistan'daki Zaviyeler

4.3.3.2.1. Ebecik (Ahmed Bey) Zaviyesi

Belgelerde “Ebecik nam-ı diğer Ahmed Bey Zaviyesi” diye geçen yapının banisi kesin olarak bilinmemekle beraber Elbistan’ın şehir kethüdası olan ve Elbistan’da zürrî bir vakfı da bulunan Ahmed Bey tarafından kurulmuş olması muhtemeldir²⁴⁷⁸. Önceleri Elbistan’da bir karye olan ve daha sonra Hatun Köyü’ne bağlı bir mezraa olan Ebecik’teki²⁴⁷⁹ zaviyeye Alauddevle Bey, Hatun Köyündeki bir değirmen ve ziraat arazisi ile Elbistan çarşısında 10 dükkân ve Ebecik mezrasının gelirlerini vakfetmiştir²⁴⁸⁰. 17. yüzyılın sonlarına ait vakıf kayıtlarına göre zaviyenin günlük 4 akçe vezayif gideri olduğu anlaşılmaktadır²⁴⁸¹.

4.3.3.2.2. Deve (Dede) Baba Zaviyesi

Günümüze gelmeyen zaviye, Efsus yani Afşin’deki Dede Baba Mahallesi’nde bulunmaktaydı. Alauddevle Bey 906/1500 ve 14 M 916/23.04.1510 tarihli vakfiyelerinde, Afşin’de Dede Baba Zaviyesi’ni yaptırdığını ve zaviyeye Efsus (Afşin) Köyü’nün yarısını vakfettiğini belirtmektedir²⁴⁸². 17. yüzyılda işlevini yerine getiren zaviye hakkında birkaç belgeden başka elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu belgelere göre Zaviyenin yıllık vezayif gideri; 1100/1689 tarihinde 5760 akçe²⁴⁸³, 1105-1106/1694-1695 tarihleri arasında ise 2160 akçe idi²⁴⁸⁴.

Zaviye’nin nısf zaviyedar ve nısf tevliyetine mutasarrıf ve başka şehirde oturduğundan 14 Ra 1103/5.12.1691 tarihinde, bu görevden alınan Seyyid İbrahim’in yerine, Şeyh Davud atandı. Daha sonra Hasan adlı şahıs Şeyh Davud vefat etti diye haksız bir şekilde bu vazifeyi üzerine alır. Bunun üzerine Elbistan Kadısı Ahmed durumu, gur-re-i Z 1106/ 13.07.1695 tarihinde İstanbul’a arz etti. Muhasebe defterlerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre haksızlık giderilmiş, adı geçen vazifeler tedris şartıyla tekrar Şeyh Davud’a verilmiştir²⁴⁸⁵.

²⁴⁷⁸ BOA, TT.d., 402: 1037, 1044-1046’dan nakleden Baş-Tekin, *a.g.e.*, s. 147.

²⁴⁷⁹ BOA, TT.d., 419: 45, 47; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 478.

²⁴⁸⁰ VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98. 1563 yılındaki tahrir esnasında zaviyenin vakıf gelirleri hakkında bkz. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 478, 487.

²⁴⁸¹ BOA, MM.d., 1878: 3 (22 Za 1106/04.07.1695); BOA, EV.HMH.d., 554: 5 (24 S 1100/18.12.1688); BOA, MM.d., 4983: 5 (1105/1694).

²⁴⁸² VGA, VK.d., 590: 107/98; VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n. 166.

²⁴⁸³ BOA, EV.HMH., 554: 5.

²⁴⁸⁴ BOA, MM.d., 4983: 5; BOA, MM.d., 1878: 3.

²⁴⁸⁵ BOA, İ.E..VKF., 4197.

4.3.3.2.3. Cenderiye Zaviyesi

Elbistan'ın Kızılca Oba Mahallesi'nde kurulmuştur. Muhtemelen aynı adla tanınmış olan medresenin yanında bulunmaktaydı. Kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. 17. yüzyılın ikinci yarısına gelinceye kadar evkaf defterlerinde ve daha önceki kayıtlarda Cenderiye Zaviyesi'ne ait her hangi bir kayda rastlanmamıştır²⁴⁸⁶. Cenderiye Zaviyesi'nin, yıllık maaş giderleri, 1100/1689'da 3.240 akçe²⁴⁸⁷, 1105-1106/1694-1695'de ise 2.880 akçe²⁴⁸⁸ idi.

Cenderiye Zaviyesi zaviyedarlığına, 11 M 1089/5.03.1678 tarihinde, eski zaviyedar İbrahim'in azli üzerine Ali Efendi atanmıştır. O da bir yıl sonra bu görevini kendi rızasıyla 20 Za 1090/23.12.1679'da kardeşi Hasan Efendi'ye ferağ etmiştir²⁴⁸⁹.

4.3.3.2.4. Ümmet (Himmet, Babaiye) Baba Zaviyesi

Elbistan'ın merkezinde aynı adı taşıyan caminin yakınında inşa edilmiş olan zaviyeden günümüze sadece temel duvarları kalmıştır. Yapı, çevrede çok sevilen ve sayılan din âlimi ve hatip olan Ümmet Baba adına Alauddevle Bey tarafından külliye'nin bir elemanı olarak yaptırılmıştır. Alauddevle Bey, 1496 yılında yaptırdığı bu yapıların devamlarını sağlamak için zengin vakıflar yapmıştır²⁴⁹⁰. Ümmet Baba Zaviyesi'nin önemli gelir kaynaklarından birisi olan Kitiz Köyü'nün, 1563 yılında yıllık vakıf geliri 6.787 akçe²⁴⁹¹, 1100-1105/1689-1694'de yıllık 1.440 akçe²⁴⁹², 1106/1695'de ise, günlük 8 akçe üzerinden yıllık geliri 2880 akçe idi²⁴⁹³. Kitiz Köyü'nün dışında, zaviyenin 1100-1106/1689-1695 yılları arasındaki yıllık geliri 3.600 akçe idi²⁴⁹⁴.

11 L 1069/02.07.1659 tarihli bir Mühimme hükmüne göre Ümmet Baba Zaviyesi, Şeyhülislam işareti ve ruus-u hümayun ile müderrisinden Ahmed'e tevcih edilmişti. Fakat İbrahim'in dışarıdan hilaf-ı inha karışması üzerine, Ahmed durumu arzuhal ile İstanbul'a şikâyet edince lehine Elbistan Kadısı'na hüküm gönderilmişti²⁴⁹⁵.

Seyyid Cemaleddin, Evasıt-ı M 1083/09-19.05.1672 tarihinde Himmet Baba Zaviyesi'nin hem zaviyedarı hem de mütevellisi idi. Seyyid Cemaleddin, ordu-yu hü-

²⁴⁸⁶ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 149-150.

²⁴⁸⁷ BOA, EV, HMH.d., 554: 5.

²⁴⁸⁸ BOA, MM.d., 4983: 5; BOA, MM.d., 1878: 3.

²⁴⁸⁹ BOA, İ.E..VKF., 598.

²⁴⁹⁰ R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 13; Ümmet Baba Külliyesi vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz. VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 479, 486, 524; BOA, TT.d., 419: 45.

²⁴⁹¹ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.t.*, II, s. 524.

²⁴⁹² BOA, EV..HMH.d., 554: 8; BOA, MM.d. 4983: 4.

²⁴⁹³ BOA, MM.d., 1878: 2.

²⁴⁹⁴ BOA, EV..HMH.d., 554: 8; BOA, MM.d., 4983: 4; BOA, MM.d., 1878: 2.

²⁴⁹⁵ BOA, M.d., 93: 8/52.

mayuna gönderdiği arzualinde Elbistan'ın Ahsendere nahiyesinde iki Kitiz köyü olduğunu bunlardan birinin adı geçen zaviyeye vakıf, diğerinin Zülkadriye Defter kethüdasına dirlik olarak kaydedildiğini, ancak kethüda dirliğini zabta gelenlerin zaviyeye ait Kitiz Köyü'nü de alarak zaviyeye zarar verdiğini belirtmiştir. Devamında bu haksız müdahalenin men'i için hüküm istemiştir. Merkez tarafından defterhane-i amire defterleri üzerinde yapılan araştırmada durumun Seyyid Cemaleddin'in anlattığı şekliyle olduğu ortaya çıkınca tarafların birbirlerine müdahale etmemeleri için Maraş beylerbeyi ve Elbistan Kadısı'na hüküm gönderilmiştir²⁴⁹⁶.

4.3.4. Maraş'taki Buk'alar

İslâm dünyasında türbe, zaviye ve özellikle eğitim yeri için kullanılan buk'a "zaviye" karşılığında da yaygın olarak kullanılmıştır. Daha yaygın bir şekilde ise muhtemelen medrese ile sıbyan mektebi arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmekteydi. Anadolu'da, özellikle Suriye, Filistin ve Mısır'da bu nevi buk'alara sık sık rastlanmaktadır²⁴⁹⁷.

Aşağı dereceli medreselere buk'a denilir ve genellikle buralara şehrin kadısının arzı ile tayin yapılırdı²⁴⁹⁸. Diğer taraftan, bir medresede müderris olan kimseye aynı yerde bulunan bir buk'anın taltif maksadıyla ilâveten verildiği, böylece müderrisin iki yerde ders verip ücret aldığı görülmektedir²⁴⁹⁹. Genellikle buralara tayin edilen müderrislerde mülazemet şartı aranmadığı, şehir kadısının arzıyla uygun bir kişinin tayin edildiği görülmektedir. Buk'aların mimari tarzı, buralarda hangi derslerin okutulduğu ve eğitim süresi gibi hususlar hakkında ise kaynaklarda bilgi yoktur²⁵⁰⁰.

İncelenen dönemde Maraş Kazası'nda yer alan başlıca buk'alar şunlardır:

4.4.4.1. Kadı Muslihiddin Buk'ası

Maraş'ın Bektutiye Mahallesi'nde bulunan yapı, Kadı Muslihiddin tarafından yaptırılmış²⁵⁰¹ ve masraflarını karşılamak için de yine banisi tarafından gelir sağlayacak vakıflar yapılmıştır. Kadı Muslihiddin buk'ası vakfı ile ilgili ilk bilgilere 17. yüzyıl sonuna ait vakıf defterlerinde rastlanmaktadır. 1105-1106/1694-1695 tarihli kayıtlarda

²⁴⁹⁶ BOA, Ş.d., 8: 29/116.

²⁴⁹⁷ İpşirli, "Buk'a", s. 386-7; İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2006, s. 215.

²⁴⁹⁸ Maraş'taki Hatuniye Medresesi, 18 Ra 1071/20.11.1660 tarihinde, bir müderrise müstehak olmadığından Molla Hüseyin'e buk'alık üzere verilmişti (BOA, KK.d., 217: 83). Nebeviye Medresesi ile ilgili olarak başka bir örnek için bkz. *aynı defter*, s. 89.

²⁴⁹⁹ 11 L 1069/02.07.1659 tarihli bir Mühimme kaydına göre Elbistan Kazası'ndaki Ümmet Baba Zaviyesi, ruus-u hümayun ile müderrisinden Ahmed'e tevcih edilmiştir (BOA, M.d. 93: 8/52).

²⁵⁰⁰ İpşirli, "Buk'a", s. 386-7.

²⁵⁰¹ VGA, H.d., 1145: 29b; BOA. C..EV., 155/7680.

vakfın günlük 4, aylık 120, altı aylık 720 akçe giderinin olduğu kaydedilmiştir²⁵⁰². Kadı Muslihiddin, buk'a ve camisi için yapmış olduğu vakfın tevliyetini evladından ekber ve erşed olana şart koştuğundan dolayı, 17 Za 1103/31.07.1692 tarihinde vâkıfın büyük oğlu Feyzullah Efendi'nin vefatı üzerine yine vâkıfın oğullarından el-Hac Ali müteveli olarak tayin edilmiştir²⁵⁰³. Ali'nin vefatı üzerine de karındaşı Ahmed, aynı vazifeye 1132/1719'da tayin edildi²⁵⁰⁴. Kadı Muslihüddin Buk'ası'na, talebelere ders vermek şartıyla, buk'adar olarak görevlendirilen Mehmed, ders verme gücünün kalmaması ve görevini aksatmasından dolayı görevinden alınarak yerine tedris gücüne sahip olan Ahmed atanmıştır²⁵⁰⁵.

4.4.4.2. Ali Bey (Hoca Bağı) Buk'ası

Dulkadir Beyliği hanedanından Şehsuvaroğlu Ali Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru Elbistan'ın merkezinde kurulmuş olan buk'adan, günümüze her hangi bir iz kalmamıştır. Buk'a, yanında kurulmuş olan cami ile birlikte bir külliye haline getirilmiştir. Alauddevle Bey tarafından Ali Bey Buk'ası ve Camii için Pınarbaşı (Yenice Mezra) Köyü'nün cizye ve vergi geliri ile Özik ve Til (Akbayır) köylerinde bir değirmen ve Elbistan'a bağlı İshak Nehr adı ile bilinen mezraa vakfedilmiştir²⁵⁰⁶.

Buk'anın, yapılışından bir süre sonra, bakımsızlık ve ilgisizlik içinde kalmıştır. 1527 yılı tahriri esnasında, içinin otlarla doldurulmuş olduğu ve bu nedenle vakıflarının Pınarbaşı Köyü'nde faaliyette olan Ali Bey Zaviyesi'ne tahsis edilmiş olduğu kaydedilmiştir²⁵⁰⁷. Buk'anın daha sonra onarıldığı için faaliyetini 17. yüzyılda sürdürdüğü görülmektedir. Bu dönemdeki kayıtlarda “*Ali Bey ve Hoca Bağı Buk'ası*” şeklinde geçen buk'anın 1100/1689 ve 1105/1694 yıllarında günlük 20 akçe, yıllık 7.200 vezayif gideri vardı²⁵⁰⁸. Bu senelerde buk'anın buk'adarlığını yürüten Mahmud, bazı kimselerin vazifesine müdahale etmesi üzerine İstanbul'a kadar gidip hem şikâyette bulunmuş hem de beratını yenilemiştir. Divan'dan Maraş beylerbeyine ve Maraş Kadısına gönderilen hüküm ile bu haksız müdahalenin önlenmesi emredilmiştir²⁵⁰⁹.

²⁵⁰² BOA, MM.d., 4983: 3; BOA, MM.d., 1878: 2.

²⁵⁰³ BOA, A.E..SAMD.II., 20/2197.

²⁵⁰⁴ BOA. İ.E..VKF., 6122; BOA, C..MF., 7272.

²⁵⁰⁵ VGA, H.d., 1157: 39b'den nakleden Yıldız *a.g.t.*, s. 120. Kadı Muslihiddin Vakfına ve Buk'asına yapılan diğer atamalar hakkında bkz. *Aynı tez*, s. 42-43, 120-121.

²⁵⁰⁶ VGA, VK.d., 590: 107.

²⁵⁰⁷ Baş, *a.g.t.*, s. 85.

²⁵⁰⁸ BOA, MM.d., 4983: 3; BOA, EV.HMH.d., 554: 4.

²⁵⁰⁹ BOA, Ş.d. 16: 56/263 Evahir-i B 1103/08-18.04.1692.

4.4.4.3. Ağa Veli Buk'ası

Ağa Veli Buk'ası, Ağa Veli tarafından inşa edilmiştir²⁵¹⁰. Maraş'ta Kara Maraş Mahallesi'nde bulunan Ağa Veli Buk'ası'na 18. yüzyıl başlarında buk'adar tayinleri bulunmaktadır. Ağa Veli Buk'ası'nda buk'adar Yusuf'un vefat etmesi üzerine merkez tarafından yerine oğlu Mehmed atanmıştır²⁵¹¹.

4.4.4.4. Alacalı (Hoca Durdu) Buk'ası

Alacalı Buk'ası, Hoca Durdu tarafından yaptırılmış²⁵¹² ancak inşa tarihi tespit edilememiştir. Hoca Durdu'nun vakıflarından biri olup bu nedenle bazı belgelerde Hoca Durdu Buk'ası olarak da yer almıştır. Burada görevli Mevlâna Ahmed'in beratı bulunmadığından Ra 1140/10-11.1727'de merkez tarafından beratı gönderilmiştir²⁵¹³.

4.4.4.5. Hacı Bayezid Buk'ası

Bayezidoğullarından Hacı Abdullah tarafından yaptırılan cami gibi buk'a da onun tarafından inşa ettirilmiş olmalıdır. Buk'aya, buk'adaların "ders vermek" şartıyla vazife verildiğine bakılırsa mektep gibi de kullanılıyordu. Hacı Bayezid Buk'ası'nda "ders dimek" şartıyla buk'adar olan Ahmed ve Mustafa ortak mutasarrıflar iken Mustafa'nın hissesini kardeşi Mehmed'e bırakması sebebiyle C 1122/07-08.1710'da Mehmed'e berat verilmiştir²⁵¹⁴.

4.4.4.6. Reştebaiye Bukası

Yapı, adından da anlaşılacağı üzere Restebaiye Mahallesi'nde bulunmakta idi. Restebaiye Buk'ası'na mutasarrıf Mehmed, vakfın malını yiyip ardından hizmeti terk etmiştir. Bu durumun tespitinden sonra görevden alınmış ve yerine Ali Halife, getirilmiştir²⁵¹⁵.

4.3.5. Maraş'taki İmaretler

İmaret, cami, mescit, medrese, tabhane, darü'l-it'am, darüşşifa, aşevi, kervansaray, muvakkithane ve türbe gibi yapıların tamamı için kullanıldığı gibi medrese talebelerine, fakirlere, gariplere, yolculara ve her isteyene bedava yemek dağıtılmak üzere yapılan hayır kurumlarına verilen isimdir²⁵¹⁶. İmaretlerden yemek yiyenler öncelikle misafirler, külliyedeki öğrencilerdir. Bunların haricinde müderrisler, danışmendler,

²⁵¹⁰ VGA, H.d., 1139: 159b.

²⁵¹¹ VGA, H.d., 1128: 119b; Yıldız, *a.g.t.*, s. 118.

²⁵¹² VGA, H.d., 1145: 89.

²⁵¹³ VGA, H.d., 1128: 120b; Yıldız, *a.g.t.*, s. 119.

²⁵¹⁴ VGA, H.d., 1157: 39.

²⁵¹⁵ VGA, H.d., 1157: 53b; Yıldız, *a.g.t.*, s. 121.

²⁵¹⁶ Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *DİA*, C. 22, Ankara 2000, s. 219-220; Sertoğlu, *Tarih Lügati*, s. 161.

bevvaplar, imamlar, müezzinler, nöbetçi yeniçeriler, darüşşifada görevli hekimler, hastalar vb. insanlar bu tür hayır kurumlarından faydalanabilmektedir²⁵¹⁷. Sosyal açıdan toplumun daha sağlıklı yetişmesine, kültürel yönden gelişmesine ve fertler arasında ahenkli bir düzenin sağlanmasına hizmet eden imaretler²⁵¹⁸ Osmanlı şehirlerinin birçoğunda olduğu gibi Maraş'ta da bulunmakta ve halka hizmet etmekteydiler. Bunların içinde en meşhuru Nebeviye İmaretidir.

İncelenen dönemde Maraş hakkında bilgilere ulaşılan tek imaret alauddevle Bey'in inşa ettirdiği Nebeviye İmaretidir. İmaret-i Nebeviye, çevresinde cami, mescit, mektep, medrese teşekkülünü kapsayan ve hizmet veren vakıf kurumu idi. Şimdi bu kuruma daha yakından bakalım.

4.4.5.1. Nebeviye İmaret-i

Alauddevle Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru Maraş'ta yaptırılan külliyesinin bir elemanı olan Nebeviye imareti, Ulu Camii avlusunun kuzey tarafındaki abdest musluklarının yerinde bulunmaktaydı. İmaret, ahır ile çok sayıda oda ve hizmet hücrelerinden oluşmaktaydı. Alauddevle Bey, bu imareti başta Hz. Peygamber'in Ruh-u münevverine, sonra O'nun nesline, ashabına, onların evlatlarına ve zürriyetlerine bağışladığından dolayı adını "*İmaret-i Nebeviye*" koyduğunu vakfiyesinde belirtmiştir²⁵¹⁹. İmaret, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar faal olarak devam etmiş, bu tarihlerde pek çok eserle aynı kaderi paylaştığından harabe haline gelmiştir. Günümüzde kalıntılarından hiçbir iz bulunmamaktadır²⁵²⁰.

Alauddevle Bey, kaza genelinde çeşitli köy, mezra, zeytinlik, pirinç tarlası ve onlarca dükkânın gelirlerini Nebeviye İmaret-i'ne vakfetmiştir²⁵²¹. Tüm bu vakıfların 1526 yılında 5.800 akçe, 1563'te ise 10.945 akçe geliri olduğu anlaşılmaktadır²⁵²². İnceleme dönemimizde rastladığımız arşiv belgelerine göre 1114 /1702-3 yılı Maraş Eyaleti cizyesi malından 114.400 akçelik²⁵²³, yine başka bir belgede 1120/1708-9 yılı malından da 10.800 akçelik (90 esedi kuruşluk) bir gelir Alauddevle Bey'in bina ettiği Medrese ve imarete aktarılmıştı²⁵²⁴.

²⁵¹⁷ Ertuğ, *a.g.m.*, s. 220.

²⁵¹⁸ Ziya Kazıcı, "Osmanlı Devletinde İmaret", *Osmanlı*, C. V, Ankara 1999, s. 44-48.

²⁵¹⁹ VGA, VK.d., 590: 105/98; Veli Kahyaoğlu, *a.g.m.*, s. 28.

²⁵²⁰ Karataş, *a.g.t.*, s. 82; Atalay, *a.g.e.*, s. 87.

²⁵²¹ İmaretin vakıf gelirleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: VGA, D.n. 590, s. 105, s.n. 98; VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n. 166; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 38, 49, 115, 173, 278, 287.

²⁵²² Solak, *Maraş Kazası*, s. 214-5.

²⁵²³ BOA, İ.E..VKF., 5046.

²⁵²⁴ BOA, MM.d., 7076: 92; BOA, MM.d., 22340: 17.

Vakfiyelerden anlaşıldığına göre, imaretin işleri “Şeyh” tarafından yürütülmekteydi. Mutfakta yapılan harcamalar mütevellinin bilgisi dâhilinde imaretin şeyhi tarafından ilim adamlarına, medreselerdeki talebelere, misafirlere, yolculara, yoksul ve fakirlerle sarf edilmekteydi. Vakfiyeye göre imarete her gün kuşluk ve ikindi vakitlerinden sonra olmak üzere iki defa yemek pişirilerek başta fukaraya, Medrese talebe ve hocalarına, zaviye şeyhlerine, yoksullara, yetimlere ve yolculara verilmesi istenilmiştir²⁵²⁵.

Arşiv belgeleri imaretin de diğer yapılar gibi 17. yüzyılın ilk yarısında bakımsızlıktan harabe haline geldiğini göstermektedir. 03 R 1052/01.07.1642 tarihinde Maraş Kadısı, İstanbul’a gönderdiği arzında Dulkadir Beyliği’nden gelen tüm cami, imaret, tekke ve türbelerine ait vazifelerin ve gelirlerin vâkîf şartlarına aykırı olarak naehillere verildiğini; bunun neticesinde adı geçen yapıların bakımsızlıktan harap hale geldiğini; böylelikle vazifelerini yapamadıklarını arz eder. Merkezden yerel idarecilere gelen hükümde tüm bu usulsüzlüklerin önlenerek vakıfların bir habbesinin dahi zayi edilmemesi ve kimseye haksızlık yapılmaması emredilmiştir²⁵²⁶. 17. yüzyılın ikinci yarısında şehri gezen Evliya Çelebi ise, “*Ulu Camii İmaretî*” diye adlandırdığı bu imareti, Maraş’taki en meşhur ve mamur imaretler arasında sayar ve orada gelen geçenlere bolca ikramlarda bulunulduğunu kaydeder²⁵²⁷. Evail-i N 1077/25.02-05.02.1665 tarihinde imaretin zaviyedarı olan İbrahim, İstanbul’a kadar gidip zaviyenin vakfına dışarıdan kimselerin hileli yollarla aldıkları beratlarla verdikleri zararları şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Maraş Paşasına ve Kadısına gönderilen hükümde bu tür haksız müdahalelerin def edilmesi istenmiştir²⁵²⁸.

İmarete müteveli, şeyh, kâtip, nazır ve cabi, tabbah, ferraş, meremmem, aşçı, ateşbaz, duagu, müvezzi, loğkeş ve cüzhân gibi geniş bir görevli kadrosunun çalıştığı ve görevlerin genellikle babadan oğula geçtiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır²⁵²⁹.

4.3.6. Afşin’deki Vakıflar

4.3.6.1. Ashab-ı Kehf Külliyesi

Ashab-ı Kehf Külliyesi, günümüzde Afşin ilçesinin 7 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Buraya 13. yüzyılda mescit, tekke ve misafirhane yapılmıştır. Ashab-ı Kehf Külliyesi’ne gelen ziyaretçilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve konaklamalarının sağ-

²⁵²⁵ VGA, VK.d., 1966: 150/166; VGA, VK.d., 590: 105/98.

²⁵²⁶ BOA, MM.d., 22116: 17.

²⁵²⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁵²⁸ BOA, Ş.d., 6: 14/61.

²⁵²⁹ Bu görevlere yapılan bazı atamalar ve bu görevlilerin yaptıkları işler hakkında bkz. Yıldız, *a.g.t.*, s. 125-129, 46-89.

lanması için Anadolu Selçuklularının yarım asır Maraş Emirliğini yapan Nusretüddin Hasan Bey (1185-1234) tarafından ribat, cami ve handan oluşan külliye inşa ettirilmiştir. Daha sonra külliye Dulkadir Beyliği (1337-1522) ve Osmanlı Devleti zamanında bazı yapılar ilave edilerek büyütülmüştür²⁵³⁰. Dulkadir Beyliği hükümdarı, Süleyman Bey (1442-1454) tarafından Ashab-ı Khef’de buk’a, oğlu Alauddevle Bey (1480-1515) de medrese yaptırmıştır²⁵³¹. Alauddevle Bey’in hanımı Şemse Hatun, 1500 yılında Külliyyede bugün “Kadınlar Mescidi” olarak bilinen kısmı yaptırmıştır. Külliyyeye en son ilave edilen Paşa Çardağı, Osmanlılar döneminde 1531 yılında inşa edilmiştir²⁵³².

Arşiv belgelerine göre 16. yüzyılda toplam 2 yaylak, 8 köy ve 11 mezranın külliyenin vakfı olduğu ve 4 cemaatin vergiden muaf tutularak külliyyeye hizmet ettikleri anlaşılmaktadır²⁵³³. 1105/1694 yılında zaviyenin 1.440 akçelik maaş gideri olduğu kayıtlıdır²⁵³⁴. 1120/1708-9 senesi Maraş cizyesi malından 10.800 akçelik bir gelir, Alauddevle Bey Medresesi ve Ashab-ı Khef İmareti’ne ödenmişti²⁵³⁵. Fakat bu miktarın ne kadarının imarete ait olduğu belirtilmemiştir.

17. yüzyıla ait bazı belgelere göre vakfın görevlilerine sık sık dışarıdan müdahaleler olmaktadır. Örneğin, Darü’s-saade Ağası arzı üzerine Ashab-ı Khef vakıflarının mütevelliliğine tayin olan Maraşlı Yusuf’a 1065/1654-5’te bazı kimselerin müdahalesi olunca bunun önlenmesi için Divan tarafından Maraş Paşasına ve kadısına hüküm yazılmıştır²⁵³⁶. 01 L 1069/22.06.1659 tarihinde Ashab-ı Khef Vakıflarının mütevellisi Hasan Efendi ve Müderrisi Ali südde-i saadete gönderdikleri arzuhallerinde: söz konusu vakfın zevaidinden vakıf şartlarına aykırı olarak dışarıdan bazı kimselerin askeriden aldıkları beratları ibraz ederek yeni görevler istediklerini böylece vakfa ziyade zarar verdiklerini belirterek müdahalenin önlenmesi için emr-i şerif rica etmişlerdir²⁵³⁷. Vakfın

²⁵³⁰ Faruk Sümer, “Ceridler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 24 (Aralık 1988), s. 1.

²⁵³¹ VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98.

²⁵³² Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 632.

²⁵³³ Solak, *Kanuni Döneminde Elbistan Kazası*, s. 310-316; Baş, *a.g.t.*, s. 140-154. Ashab-ı Khef vakıflarını oluşturan köy, mezra, yaylak, cemaat vs.nin toplam geliri; 1525 yılında yapılan tahrir esnasında 38.125 akçe, 1527 yılında 72.589 akçe ve 500 kilo buğday, 1563 yılındaki tahrirde ise 44.616 akçe olarak kaydedilmiştir (Baş, *a.g.t.*, s. 139).

²⁵³⁴ BOA, MM.d., 4983: 3.

²⁵³⁵ BOA, MM.d., 7076: 92.

²⁵³⁶ BOA, Ş.d., 3: 106/363.

²⁵³⁷ Bu türden vakfın şartlarına aykırı ihdas edilen vazifelerin iptali daima beklenen bir sonuçtu. Burada da aynı kaide aynen gerçekleşmiş, bu konuda Zülkadriye Beylerbeyisi ve Maraş kadısına hüküm yazılmıştır (BOA, M.d., 93: 3/18).

tevliyeti 6 Za 1070/14.07.1660 tarihinde Mustafa üzerinden alınarak Mehmed'e verildi²⁵³⁸.

4.3.6.1.1. Ashab-ı Kehf Ribatı/Zaviyesi

Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde inşa edilen kervansaraylara genellikle “*ribat*”²⁵³⁹ isminin verildiği görülür. Osmanlılar döneminde ise ribat kelimesi hemen hemen kaybolarak zaviye, tekke, dergâh, asitane ve imaret terimlerine yer verildiği görülür. Afşin Ashab-ı Kehf Külliyesi'nde yer alan hanikah (zaviye) ve hanın inşa kitabelerinde, her iki yapının ismi ribat şeklinde geçmektedir²⁵⁴⁰. Ribat, inşa kitabesine göre, Maraş Emirliğini yapan Nusretüddin Hasan Bey (1185-1234) tarafından 1215 yılında inşa edilmiştir²⁵⁴¹. Ashab-ı Kehf Ribatı, “hanikah (zaviye)” amacıyla yapılmış olup, Osmanlı arşiv belgelerinde “*Ashabü'l-Kehfü's-Şerif Zaviyesi*” olarak geçmektedir²⁵⁴².

Zaviyenin 1105/1694 tarihinde 1.440 akçelik gideri vardı²⁵⁴³. 24 N 1088/20.10.1677 tarihli bir buyruduya göre, zaviyenin hububat gelirinun yarısı, daha sonra medreseye tahsis edilmişti²⁵⁴⁴.

İnceleme dönemimiz ile ilgili olarak ulaştığımız bazı arşiv belgeleri, zaviye hakkında detaylı bilgilerden ziyade buraya bazı görevlilerin tayini ve bu görevlilere dışarıdan zaman zaman yapılan müdahaleler ile ilgilidir. Zaviyedar olarak atanan şahıslar, Alauddevle Bey'in kendisine yurtluk olarak Çoban Pınarı adlı araziye verdiği ve vakıflarının tevliyetine tayin ettiği Seyyid Şeyh Hüseyin el-Hüseyin et-Tirmizi'nin nesebinden gelen kimselerdir. Bu vakfın idaresini elinde bulunduran sülaleye ve vakıf gelirlerine yönelik müdahalelerin olduğu belgelere yansımıştır. Örneğin, zaviyenin mütevelliliği ve zaviyedarlığı, ulemeden Mustafa'nın üzerinde iken Evasıt-ı N 1076/17-27.03.1666 tarihinde bazı garazkârlar, kendisi hakkında çeşitli iftiralar ederek ve çeşitli hileli yollardan beratlar elde ederek bu göreve müdahale ederler. Bunun üzerine Musta-

²⁵³⁸ BOA, KK.d. 217: 55. Başka haksız bir müdahale örneği için bkz. BOA, İ.E..VKF. 7776.

²⁵³⁹ İslam dünyasında 8. yüzyıldan itibaren inşa edilmeye başlanan ribatlar, genellikle sınır boylarında stratejik önemi olan yerlerde kurulmuş müstahkem mevkiilerdir. Bilhassa ilk zamanlarda cihad ve gaza için gönüllü savaşan gaziler burada toplanırlar; düşman hücumu karşısında müdafaasız yerlerde yaşayan civar halkı da buralara gelip sığınırlardı (Georges Marçais, “Ribat”, *IA*, C. 9, İstanbul 1993, s. 734-736).

²⁵⁴⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 938; Ahmet Yaşar Ocak, “Zâviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme”, *VD*, S. XII (1978), s. 249.

²⁵⁴¹ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 640; VGA, D.n. 590, s. 107, s.n. 98. Ribatın mimari özellikleri hakkında bilgi için bkz. Aynı müellif, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 639-646; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 178-9; Sümer, *Eshabü'l-Kehf*, s. 47-48.

²⁵⁴² R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 834; M. H. Yinanç, *Maraş Emirleri*, s. 50.

²⁵⁴³ BOA, MM.d. 4983: 3.

²⁵⁴⁴ BOA, İ.E..VKF., 226.

fa, arzuhal ile durumu İstanbul'a bildirir. Araştırma sonucunda adı geçen iyi birisi olduğu ve iftira edenlerin hileleri ortaya çıkar. İlgililere, müdahale edenlerin men'leri için padişah emri gönderilmesine rağmen durum devam edince ikinci kez Maraş Kadısına emr-i şerif gönderilerek şehrin idarecileri ikaz edilmişlerdir²⁵⁴⁵. Zaviye'nin tevliyeti, 29 C 1086/20.10.1675'ten önce Süleyman'a bu tarihten sonra Mustafa'ya²⁵⁴⁶, Evasıt-ı Za 1087/14-24.01.1677'den itibaren de Mustafa'dan alınarak Numan'a verilmiştir²⁵⁴⁷. Aynı şekilde 1092/1681-2'de zaviyenin zaviyedarlığı, evladiyet ve meşrutiyet üzere Seyyid İbrahim'in uhdesindedir²⁵⁴⁸. Ali Efendi, 1088/1678 yılında Ashab-ı Kehf Zaviyesine mutasarrıf olan Hüseyin'in başka diyarda oturmasından dolayı bu görevin kendisine verilmesini Padişah'tan talep etmiştir²⁵⁴⁹.

4.3.6.1.2. Ashab-ı Kehf Camii

İnşa kitabesi günümüze gelmeyen cami, daha önce Ashab-ı Kehf mağarası üzerine yapılmış olan bir Bizans kilisenin kalıntıları üzerine Nusretüddin Hasan Bey tarafından 1215-1234 yılları arasında inşa ettirilmiştir²⁵⁵⁰. Günümüze çeşitli onarımlar görerek gelen cami, orijinal durumunu önemli ölçüde muhafaza etmektedir. 17. yüzyılda faal olan caminin, 1100-1106/1689-1695 yılları arasındaki senelik vezayif gideri 12.960 akçedir²⁵⁵¹. Fakat bu gelirin nereden geldiği yani caminin vakıflarını, hangi görevliye ne kadar ücret verildiği ve camide hangi görevlilerden kaç tane bulunduğu ve bunların vazifeleri ile taşınması gereken şartlarına dair bilgilerin bulunduğu kayıtlara rastlanmıştır²⁵⁵².

4.3.6.1.3. Ashab-ı Kehf Medresesi

İnşa kitabesi olmayan Medrese, Dulkadir Beyliği hükümdarı Alauddevle Bey tarafından 1480-1492 yılları arasında inşa ettirilmiştir²⁵⁵³. Alauddevle Bey, 906/1500 ve 916/1510 tarihli vakfiyelerinde, Ashab-ı Kehf 'te medrese inşa ettirdiğini belirterek bu

²⁵⁴⁵ BOA, Ş.d. 4: 166/650-651.

²⁵⁴⁶ BOA, İE..VKF., 775.

²⁵⁴⁷ BOA, İE..VKF., 1885.

²⁵⁴⁸ BOA, MM.d. 3244: 108.

²⁵⁴⁹ BOA, İE..VKF., 226.

²⁵⁵⁰ Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 167; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 656-7. Caminin inşa tarihi ile ilgili farklı görüşler için bkz. M.H. Yinanç, "Maraş Emirleri", 49-50; Tahsin Özgüç-Mahmut Akok, "Aşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, S. II (1958), s. 84; R. Yinanç, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", s. 312; R. Yinanç, *a.g.e.*, s. 123.

²⁵⁵¹ BOA, EV.HMH.d., 554, s. 8; BOA, MM.d., 4983, s. 3; BOA, MM.d., 1878, s. 2.

²⁵⁵² 1092/1682 tarihli bir belgede Orta Niyabet Nahiyesi'ndeki Nişanid Köyü'nün 5.645 akçelik pazar vergisi, 1.200 akçe bezzaz pazarı gelirinin tamamı ile Efsus Köyü'nün gelirinin yarısının, Ashab-ı Kehf Buk'ası ve Camii şerifine ait olduğu görülmektedir (BOA, MM.d., 3244: 108).

²⁵⁵³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 682-3.

yapısına oldukça zengin vakıflar yapmıştır²⁵⁵⁴.

Arşiv belgelerinde vakfın gelir gider durumu cami ve zaviyede olduğu gibi, Ashab-ı Kehf Vakfı içinde topluca gösterilmiştir²⁵⁵⁵. 4 Za 1082/3.03.1672 tarihli bir buyrulduya göre, Ashab-ı Kehf Zaviyesi ve Buk'ası'nın yarım hisselik gelirini medresenin müderrisi Ali Efendi, diğer yarısını da hizmetkârlar kullanmaktaydılar²⁵⁵⁶. Medresenin vakıflarından biri de Kayseri'nin Koramaz nahiyesine bağlı Parsama köyünün malikâne hissesidir. Bu hisseyi tasarruf eden müderrislerden Mehmed Zeki ve Ahmed'in; vakfın diğer hisselerini de ellerine geçirmek istemeleri sebebi ile anlaşmazlıklar çıkmıştır²⁵⁵⁷. Arşiv belgelerine göre 17. yüzyılda faal olan yapının, 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürdüğü anlaşılıyor²⁵⁵⁸.

İncelenen dönemde Medresenin görevlilerine ve gelirlerine zaman zaman müdahaleler yapıldığı belgelere yansımıştır. 1079/1668 tarihli bir buyrulduya, Elbistan'dan göçüp başka şehirde oturan medresenin müderrisi Hüseyin'in görevini terk etmesi üzerine, öğrencilerin de medreseyi terk ettiği ve medresenin sahipsiz kalması nedeni ile gündün güne tahrip edildiği, yıkılmaya yüz tuttuğu ve misafirlerin de burayı mesken olarak kullanmaya başladıkları ifade edilmektedir. Aynı tarihte Hüseyin'in yerine ulemeden Ali Efendi tayin edilmiştir²⁵⁵⁹. Fakat Hüseyin, daha sonra yaptığı tüm bu ihmalleri ve vakfa verdiği zararları inkâr ederek halefine müdahale edince halkın şehadetleriyle iddiasının yalan olduğu ortaya çıkmıştır²⁵⁶⁰. Ali Efendi'nin Eşkîya tarafından tüm malı ile birlikte beratı da yağmalanıp talan edilince kendisine 24 N 1088/ 20.11.1677 tarihinde yeniden berat verilmiştir²⁵⁶¹. 1092/1681-2 yılında Medresede müderrisliğe devam eden Ali Efendi, medreseye ait olmayan vakıflara yaptığı haksız müdahalesinden dolayı Ashab-ı Kehf Zaviyesi'nin mütevellisi İbrahim tarafından İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Daha sonra bu durum defterlerden araştırılır ve Ali Efendi'nin haksız olduğu

²⁵⁵⁴ VGA, VK. D.n. 590, s. 107, s.n. 98; VGA, VK. D.n. 1966, s. 150, s.n.166; BOA, VKF., 9/7.

²⁵⁵⁵ VGA, VK. D.n. 590, s. 107, s.n. 98. Ayrıca bkz. R.Yinanç, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", s. 314.

²⁵⁵⁶ BOA, İ.E. EV., 226.

²⁵⁵⁷ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. II, s. 631, 632; BOA, İ.E..EV., 7776.

²⁵⁵⁸ BOA, İ.E..VKF., 226, 1489, 7776.

²⁵⁵⁹ Belgelerden anlaşıldığına göre, Ali Efendi ilim ve fazilet sahibi biri idi. Kendi ifadesine göre, hariç medreselerinden birine tayin edilmesini beklerken 7 Za 1079/8.04.1669 tarihli Ruus-ı Hümayun emri ile Ashab-ı Kehf Medresesi müderrisliğine tayin olunmuştur. Ancak daha sonra müderrislik derecesi *musılai sahn'a* çıkarılarak Maraş Müftülüğünü de birlikte yapmak üzere, Maraş'ta bulunan Taş Medrese ve Şaziye Medreseleri'nin müderrisliğine tayin olunmuştur (BOA, İ.E..TVC., 357; BOA, İ.E..EV., 226; BOA, İ.E..EV., 1083).

²⁵⁶⁰ BOA, İ.E.. VKF., 1489.

²⁵⁶¹ BOA, İ.E..VKF., 226.

ortaya çıkmıştır²⁵⁶².

4.3.6.2. Mescid-i Karye-i Efsus

1100-1105-1106/1689-1694-1695 yıllarına ait Maraş evkaf tahrir defterlerinde “*Mescid-i karye-i Efsus*” diye bir mescitten bahsedilmiştir. Diğer kaynaklarda hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan bu mescidin Ashab-ı Kehf Külliyesi’ndeki mescitlerden biri olması muhtemeldir. Mescidin 1689 ve 1694 yıllarında günlük bir akçeden yıllık 360 akçelik vezayif geliri kaydedilmiş iken 1695 yılında bu gider 8 kat artarak günlük 8, yıllık 2.280 akçeye çıkmıştır²⁵⁶³.

4.3.7. Maraş’taki Hamamlar

Su bakımından oldukça zengin olan Maraş’ta pek çok hamam inşa edilmiş ve bugün dahi devam eden yaygın bir hamam kültürü oluşmuştur. Maraş’ta eskiden evlerde umumiyetle gusülhanelerden başka yıkanılacak bir yer olmadığından yıkanmak için çarşı hamamlarına gidilirdi. Orta halli aile hanımlarının en önemli eğlence yerleri de hamamlardı²⁵⁶⁴. Ayrıca şehrin sıcak bir bölgede yer alması dolayısıyla duş kabini biçiminde oldukça küçük ölçülerde inşa edilmiş, “*gir çık hamamı*” olarak nitelendirilen küçük banyo mekânları da bölgede eskiden beri yaygındır²⁵⁶⁵.

Maraş’ı 1671 yılında ikinci kez ziyaret eden Evliya Çelebi, şehrin yapıları hakkında bilgi verirken burada beş tane hamam bulunduğunu belirttikten sonra bunlardan üç tanesinin ismini saymıştır: *Çukur Hamamı*, *Çarşı Hamamı* ve *Boğazkesen Hamamı*²⁵⁶⁶. Fakat bu rakam, sadece çarşıda ve meşhur olmuş hamamların adedi olmalı yoksa bu sayı şehir için, o dönem göz önüne alındığında, çok mütevazı kalmaktadır²⁵⁶⁷. Bu dönemdeki hamamların çoğu, hayırseverler tarafından yaptıkları hayrî eserlere gelir getirici yapılar yani vakıf olarak yapılmaktaydı²⁵⁶⁸.

²⁵⁶² BOA, MM.d. 3244: 108.

²⁵⁶³ BOA, EV.HMH.d., 554: 5; BOA, MM.d., 4983: 5; BOA, MM.d., 1878: 3.

²⁵⁶⁴ K. Koç, *a.g.e.*, s. 240.

²⁵⁶⁵ H.Gündoğdu, “Kahramanmaraş Mimarî”, s. 200.

²⁵⁶⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁵⁶⁷ Örneğin, 17. yüzyıl sonlarında tutulan bir vakıf tahrir defterinde Piri Muzaffer Bey Hamamı ismiyle geçen bir hamamın günlük 4 akçeden altı aylık 720 akçelik vezayif gideri vardı (BOA, EV.HMH.d., 554: 3; BOA, MM.d., 4983: 4; BOA, MM.d., 1878: 3). Bu dönemde bölgedeki sadece kaza merkezlerinde değil kalabalık nahiye ve köylerde de insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hamamların yaptırılıp işletildiğini arşiv malzemeleri bizlere göstermektedir. Bu bağlamda, Zeyton Nahiyesi’nde yapılan hamam, verilecek en güzel bir misaldir. Günümüze kalıntıları gelebilen hamamlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Özkarıcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 550-60.

²⁵⁶⁸ Nitekim 1563 tahririnde Ulu Camii’nin vakıf gelirleri arasında Uzunoluk Hamamı vardı (BOA. TT.d. 998: 465-466). 1563 Tahririnde Maraş Pazarının yanında olan Hatun Hamamı’nın 9.600 akçelik vergi geliri, Şems Hatun (Hatuniye) Cami ve Medresesi’nin vakıf gelirleri arasında kaydedilmiştir (BOA. TT.d. 998: 466; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 38; VGA, D.n. 590, s. 106, s.n. 98). Elbistan’daki Ali Bey

4.3.7.1. Çukur Hamamı

Hamam, şehrin ilk yerleşim yerlerinden olan kalenin güney eteğinde Ekmekçi Mahallesi'nde, eskiden Köprübaşı denen mevkide, Ulu Camii'nin kuzeybatı tarafında inşa edilmiştir. Şehirde günümüze kadar gelen en eski tarihli hamam olan yapı, mimari özelliği ve şehirdeki konumundan dolayı muhtemelen 15. yüzyılın ikinci yarısında Dul-kadir Beyliği döneminde inşa edilmiştir²⁵⁶⁹. 17. yüzyılın ortalarında Maraş'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirde var olan 5 hamamdan birisinin "Çukur Hamamı"²⁵⁷⁰ olduğunu zikreder²⁵⁷¹.

4.3.7.2. Kuyucak Hamamı

Mehmet Özkarcı, Maraş'taki Paşa Hamamı ile benzerlik gösteren ve Turan Mahallesi'nde bulunan Kuyucak Hamamı'nın, bu benzerlik ve şehirdeki konumundan dolayı 16. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceğini ifade etmiştir. Günümüze çeşitli onarımlar görerek gelen hamam, orijinal dokusunu önemli ölçüde korumaktadır. Halen özel şahısların mülkiyetinde olan hamam, fonksiyonunu sürdürmektedir²⁵⁷².

4.3.7.3. Paşa Hamamı

İnşa kitabesi olmadığı için inşa tarihi ve banisi kesin olarak bilinmeyen yapı, Maraş'ın Ekmekçi (Kurtuluş) Mahallesi'nde inşa edilmiştir²⁵⁷³. 17. Yüzyılın sonlarında Maraş'ta sakin eski Rakka beylerbeyi Ahmed Paşa'nın mülk olarak tasarrufunda ve yıllık 300 kuruş kira geliri olan bir hamamın var olduğu Evail-i Ş 1100/21-31.05.1689 tarihli bir Şikâyet Defteri kaydından anlaşılmaktadır. Hatta bu hamamın gelirini, 3.300 kuruş borçlu olduğu Hüseyin'e borcu bitinceye kadar vermeye mahkemece hüccet verilmesine rağmen Paşa'nın buna müsaade etmeyerek Hüseyin'e yaptığı haksızlık Divan'a kadar şikâyet edilmiştir²⁵⁷⁴. Bu kayıttan, kuvvetli bir ihtimal ile Paşa Hamamı'nın, en az 1101/1689-90 yılında veya daha öncesinde Divanlı (Ahmed Paşa) Camii'nin de banisi²⁵⁷⁵ Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış olmalıdır²⁵⁷⁶.

Hamamı gelirleri, Efsus (Afşin)'deki Ashab-ı Kehf Külliyesi'ne vakfedilmişti (BOA, TT.d. 419: 327).

²⁵⁶⁹ Hamamın mimari yapısı ve diğer özellikleri hakkında bilgi için bkz. H. Kemali Şişmanoğlu, *Kahramanmaraş Profan Mimarisi*, İÜ Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, İstanbul 1973, s. 25-26; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 448-451.

²⁵⁷⁰ Yapının yarısı yol seviyesinin altında kaldığı için *Çukur Hamam* olarak isimlendirilmiştir.

²⁵⁷¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁵⁷² Hamam hakkında fazla bilgi için bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s.464-467.

²⁵⁷³ A. Doğan, *a.g.t.*, s. 240. Hamamın diğer özellikleri hakkında bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 474-484.

²⁵⁷⁴ BOA, Ş.d., 13: 266/1248.

²⁵⁷⁵ VGA, H.d., 1128: 119a.

4.3.7.4. Boğazkesen Hamamı

Boğazkesen Hamamı Maraş'ta 17. yüzyılda mevcut idi. Evliya Çelebi'nin eserine aldığı Boğazkesen Hamamı²⁵⁷⁷, Ekmekçi Mahallesi'ndeki Boğazkesen (Ekmekçi Hacı Ali Ağa) Camii'nin yakınında bulunmaktaydı²⁵⁷⁸. Mehmet Özkarcı, Dulkadirli hükümdar Alauddevle'nin Ekmekçibaşısı Hacı Ali Ağa bin Abdullah tarafından camii ile birlikte 1480-1515 yılları arası yaptırıldığını öne sürmektedir²⁵⁷⁹.

4.3.7.5. Hatuniye (Pazar-Çarşı-Marmara) Hamamı

Evliya Çelebi'nin ismini "Çarşı Hamamı" diye zikrettiği hamam olduğu düşünülen yapı, Maraş çarşı merkezinde bulunan bir Dulkadirli eseridir. İnşa kitabesi olmadığından yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hamamın, 1500 yılında Alauddevle Bey tarafından eşi Şemse Hatun adına inşa ettirdiği Şems Hatun Külliyesi'nin bir parçası olarak yaptırıldığı iddia edilmektedir²⁵⁸⁰.

4.3.7.6. Uzunoluk Hamamı

1957 yılına kadar varlığını koruyan yapı, Bektutiye (Bugünkü Fevzi Paşa) Mahallesi'nin Uzunoluk Caddesi üzerinde inşa edilmiştir²⁵⁸¹. 1563 tahririnde Ulu Cami'nin vakıf gelirleri arasında Uzunoluk Hamamı gelirlerinin de sayılmasından tesisin en azından 16. yüzyılın ortalarında inşa edildiği anlaşılmaktadır²⁵⁸².

4.3.7.7. Ferhad Paşa Hamamı,

Varlığı 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren belgelerle sabit olan²⁵⁸³ ve 17. yüzyılda faal olan bir hamamdır. Genellikle Maraş çarşısındaki bir kervansaray ile birlikte mukataa olarak işletilen²⁵⁸⁴ Ferhat Paşa Hamamı'nın 17. yüzyılın sonlarında tutulan vakıf tahrir kayıtlarına göre, 1100/1689'da yıllık 1.800 akçelik²⁵⁸⁵, 1105/1694²⁵⁸⁶ ve

²⁵⁷⁶ H. Gündoğdu da yapının 17. yüzyılda yapıldığını kaydetmiştir (Gündoğdu, "Kahramanmaraş (Mimarisi)", s. 200).

²⁵⁷⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁵⁷⁸ VGA, H.d., 1148: 28a.

²⁵⁷⁹ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. II, s. 1216.

²⁵⁸⁰ K. Koç, *a.g.e.*, s. 244. Bu hamamın 9.600 akçelik gelirleri 1563 tarihli tahrir kayıtlarına göre Şems Hatun cami ve medresesine vakfedilmiştir (Solak, *Maraş Kazası*, s. 186).

²⁵⁸¹ Abdurrahman Şahin, "Kahramanmaraş'ta Osmanlı Dönemi Profan Mimarisi", *Sütçü İmam Dergisi*, S. 2, (1989), s. 42. Hamamın mimari özellikleri hakkında bkz. Şişmanoğlu, *a.g.t.*, s. 24-25.

²⁵⁸² BOA. TT.d. 998: 465-466'den nakleden Solak, *Maraş Kazası*, s. 207, 210.

²⁵⁸³ R. Yinanç - Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 36. 1526 yılında 3.000 akçe ve Padişah haslarına dâhil olan hamam geliri, 1563 yılında 10.400 akçeye çıkmıştır (Solak, *Maraş Kazası*, s. 186).

²⁵⁸⁴ Bunların, 1586-1587'de iltizam bedeli 12.000 akçeydi (BOA, MM.d., 4972: 44). 17 yüzyılın sonlarında mukataanın yıllık 6.400 akçe geliri vardı (BOA, MM.d., 10160: 124).

²⁵⁸⁵ BOA, EV.HMH.d., 554: 3.

1106/1695²⁵⁸⁷ yıllarında ise günlük beş akçeden altı aylık 900 akçelik personel gideri olduğu görülmektedir.

4.3.8. Maraş Beylerbeyi ve Dulkadiroğulları Sarayları

Evliya Çelebi, mamur ve bayındır bir şehir olarak bahsettiği Maraş'ta hem beylerbeyi veya valilerin kullandığı bir sarayın hem de başta Dulkadiroğullarına ait olanı olmak üzere çok sayıda sarayın olduğunu ancak bunların en önde gelenin Paşa sarayı olduğunu belirtir. Onun tarifine göre Maraş Sancağı'nda oturan beylerbeyi veya valilere ait Paşa Saray'ı, şehrin yüksek bir yerinde yer alan, bakımlı, ihtişamlı büyük sarayların ayarında ve işlek bir cadde üzerindeydi.

Seyyahın verdiği bilgilere göre şehirdeki eşsiz ve İrem bağları ayarındaki bir diğer saray da Dulkadiroğlu'na ait binadır. Onun sarayın kapısı üzerindeki mermer üzerine yazılan kitabeden aktardığına göre, bu şaşalı, çekici ve müferrah köşk, Dulkadir Beyi Halil Bey (1353-1386) tarafından güzel bir şekilde inşa edilmiştir²⁵⁸⁸.

Her iki saray da günümüze gelememiştir. Dulkadirli Beyliği'ne ait sarayın yeri hakkında Arifi Paşa şu bilgileri vermektedir: *Kuyucak ve Alaybeyi ve Şekerli mahallelerinin önünde ve garb cihetine nazır bir tepede ve şimdi Sarayaltı Camii denilen camii şerifin üst başında idi. ...Sarayın arsası bugün mahalle halindedir*²⁵⁸⁹.

4.4. Ticari ve Sanayi Yapılar

4.4.1. Maraş'taki Hanlar

Maraş'ın günlük yaşantısına yön verip gelişmesinde önemli rol üstlenen yapıların başında şüphesiz şehirde inşa edilen “şehir içi han”lar gelmektedir²⁵⁹⁰. Bunlar, insan ve hayvanların birlikte barınması açısından Anadolu Selçuklu kervansaraylarına benzer fonksiyonları yanında, şehirde eşyanın depolanması, satılması ve çeşitli büro hizmetlerinin yerine getirilmesi gibi çok yönlü işlevleri bulunan ticari yapılardır. Nitekim 1563 yılına ait tahrir defterlerine göre şehirde iki bedesten ve iki kervansaray mev-

²⁵⁸⁶ BOA, MM.d., 4983: 4.

²⁵⁸⁷ BOA, MM.d., 1878: 2.

²⁵⁸⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁵⁸⁹ Arifi Paşa, *Elbistan ve Maraş'ta Dulkadir Oğulları Hükümeti*, (Edit. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2011, s. 66.

²⁵⁹⁰ Mehmet Özkarcı, “Gaziantep'te Dört Han”, *Vakıflar Dergisi*, S. 26, (Ankara 1997), s. 275. Osmanlı han ve kervansarayları için bkz. Feridun Akozan, “Türk Han ve Kervansarayları”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul, 1963, s. 133-167; İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara 1969; Mustafa Cezar, “Türk Tarihinde Kervansaray”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, -Kongreye Sunulan Bildiriler* (11-15 Ekim 1976 Ankara), C. II, Ankara 1981, s. 931-940; Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1978.

cut iken²⁵⁹¹, Evliya Çelebi, 17. yüzyıl ortalarında Maraş merkezindeki altı han içinde en meşhurlarının çarşı içindeki Acem ve Müftü hanları olduğunu, ayrıca kentin dört demir kapılı iki bedesteninde 1045 kadar dükkân olduğunu zikreder²⁵⁹². Bir kısmı günümüze kadar gelen bu mimari eserler, şehrin o dönemdeki ekonomik yaşantısını günümüzde belgeleyen önemli kültür varlıklarımızdır. Şimdi bu ticari yapılardan kısaca bahsedelim.

4.4.1.1. Hışır Hanı

Hışır Hanı, tarihi çarşı kompleksinin içerisinde olup Dulkadir Beyliği hükümdarı Alauddevle Bey tarafından yaptırılan Maraş (Belediye) Çarşısı ile Eski (Maraş-Yukarı) Bedesten'in arasında yer almaktadır. Maraş şehrinin iktisadi bakımından gelişme gösterdiği 17. yüzyılda Yeni (Aşağı) Bedesten ile Kapalı Çarşı yüzyılın başlarında ve Taş Han 1650 yılı civarında inşa edildiği gibi Hışır Hanı'nın da bu dönemde yapıldığı tahmin edilmektedir İlk dönemlerde handa pamuk kozası satıldığından, adını "pamuk kozası" anlamındaki "Hışır veya Hışva" kelimelerinden almıştır. Fonksiyonunu 1965'li yıllara kadar devam ettiren han, günümüzde harabe haldedir²⁵⁹³.

4.4.1.2. Kâtip (Büyük Bağdad/Müftü) Hanı

Dulkadir Beyliği hükümdarı Alauddevle Bey, 906/1500 tarihli vakfiyesine göre, Maraş'ta *Han-ı Bağdadü'l-Kebir'i* (Büyük Bağdad Hanı) inşa ettirerek, Ulu Camii'nin güney tarafında yer alan Seyyid Mazlum Zaviyesi'ne vakfetmiştir²⁵⁹⁴. 1563 tarihli Maraş tahrir defterinde ise, Alauddevle Bey'in yaptırdığı hanın *Sûk-ı Maraş'ta* (Maraş Çarşısı) bulunduğu ve Seyyid Mazlum Zaviyesi'nin vakfi olduğu kaydedilmiştir²⁵⁹⁵. Yine Alauddevle Bey, 906/ 1500 tarihli vakfiyesinde; Ulu Cami'yi yenilercesine tamir ettirdiğini belirterek, caminin kuzey tarafına İmaret-i Nebeviyye ile Büyük Bağdadiye Medresesi'ni, kuzeybatı tarafına Taş (Rad) Medrese'yi, güney yönüne Seyyid Mazlum Zaviyesi'ni ve Maraş Çarşısı (Bugünkü Belediye Çarşısı)'nda Hatuniye (Pazar) Hamamı ile Büyük Bağdat Hanı'nı inşa ettirdiğini belirtmektedir²⁵⁹⁶. Bu arşiv kayıtlarını beraber düşündüğümüzde Alauddevle Bey'in Maraş (Belediye) Çarşısı'nda yaptırdığı hanın, "Büyük Bağdat Hanı" olduğu anlaşılmaktadır. Birçok meslek grubuna ait geniş çarşı kompleksinde inşa edilen han, şehre gelen tüccar ve yolcuların ihtiyacını karşıla-

²⁵⁹¹ R. Yinanç - Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. xxxiii.

²⁵⁹² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁵⁹³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 360-362; K. Koç, *a.g.e.*, s. 237.

²⁵⁹⁴ VGA, D.n. 590, s. 106-107, s.n. 98.

²⁵⁹⁵ R. Yinanç-Elibüyük *a.g.e.*, C. I, s. 39.

²⁵⁹⁶ VGA, D.n. 1966, s. 150, s.n. 166.

mak için yapılmıştır²⁵⁹⁷. Mehmet Özkarcı, Büyük Bağdat Hanı'nın, 17. yüzyıldan itibaren Müftü Hanı ismiyle tanındığını ve bu yüzden Evliya Çelebi'nin yapıyı eserinde “*Müftü Hanı*” diye zikrettiğini belirtmiştir²⁵⁹⁸. Yapı, 1990'lı yıllara kadar fonksiyonunu kısmen sürdürmüş, bugün ise harabe haldedir²⁵⁹⁹.

4.4.1.3. Taş Han

Han bugünkü Kapalıçarşı'nın doğu tarafına yerleştirilmiştir. Önceden “yolcu hanı” olarak tesis edilen yapının alt katındaki mekânlar ahır, depo ve servis hacimleri olarak; üst kattaki odalar ise yolcuların kalması amacıyla yapılmıştır. Çarşı kompleksiyle organik bir bütünlük oluşturan han, bugün fonksiyonunu yitirmiş, alt ve üst kattaki mekânlar dükkân ve depo şeklinde kullanılmaktadır²⁶⁰⁰. Mehmet Özkarcı, Hatipzadelerden üç kardeş tarafından Za 1063/09.1653 tarihinde tanzim edilen vakfiyedeki bilgilerin Taş Hanı'nın plan şemasına uygunluğundan yola çıkarak Han'ın bu üç kardeş tarafından 1650 civarında inşa edilmiş olabileceğini belirtir²⁶⁰¹. Han ile ilgili bir belgeye göre Taş Hanı'nda bir akçeye mutasarrıf Hacı Ahmed'in vefat etmesi ile yerine Şeyh Hasan el-Manevi'ye C 1117/10-11.1705'te berat verilmiştir²⁶⁰².

4.4.2. Maraş'taki Bedestenler

Başta bez ve ağır kumaşların satıldığı yer anlamını taşıyan Bedesten, Bedestân, Bezzâzistan veya Bezistan, genelde kapalı çarşıların içinde veya bitişiğinde yer alırdı. Şehrin gözde ticaret merkezi durumunda olan bedestenler, kentin muteber ticaretle uğraşanlarının iş merkezi durumundaydı. Çarşılar bunun etrafında gelişerek kenti meydana getirirlerdi²⁶⁰³. Yukarıda geçtiği üzere bu dönemde şehirde iki bedesten vardı.

4.4.2.1. Eski (Maraş-Yukarı) Bedesten

Günümüze az bir kısmı gelen bedestenin inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Maraş Bedesteni'nin Alauddevle Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olunması arşiv belgelerine daha uygundur²⁶⁰⁴.

²⁵⁹⁷ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 365-370.

²⁵⁹⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 367.

²⁵⁹⁹ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 368.

²⁶⁰⁰ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 378.

²⁶⁰¹ VGA, VK. D.n. 607, s. 255, s.n. 383; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 377.

²⁶⁰² VGA, H.d., 1157: 37a'dan nakleden Yıldız, *a.g.t.*, s. 136.

²⁶⁰³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 399.

²⁶⁰⁴ Alauddevle Bey, 906/1500 ve 916/1515 tarihli vakfiyelerinde, şehirde “*Maraş Bedesteni*”ni inşa ettirdiğini belirtmektedir (VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; VGA, VK. D.n. 1966, s. 150, s.n. 166).

Dulkadir Beyliği hükümdarı Alaüddevle Bey, 906/1500 ve 916/1515 tarihli vakfiyelerinde, “*Sûk-ı Maraş*” (Maraş Çarşısı²⁶⁰⁵) ile “*Maraş Bedesteni*”ni yaptırdığını ifade etmektedir. Günümüzde Belediye Çarşısı olarak bilinen çarşı, Ulu Camii’nin güney doğu tarafından başlayarak kuzey-güney doğrultusunda Çarşıbaşı’ndaki Eski Bedesten’e kadar uzanmaktadır. Böylece çeşitli esnaf gruplarının toplandığı çarşı ile bedesten bir bütün teşkil etmiş. Bu yapıların etrafına han, hamam ve cami gibi yapılar da inşa edilerek geniş bir ticari bölge meydana getirilmiş ve çarşı kompleksinin odak noktasını Eski Bedesten oluşturmuştur²⁶⁰⁶.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortalarında, şehirde dört demir kapılı iki bedestenin olduğunu ifade etmektedir²⁶⁰⁷. Bu yapılar, Eski (Yukarı) Bedesten ile Yeni (Aşağı) Bedesten’dir²⁶⁰⁸.

4.4.2.2. Yeni (Aşağı) Bedesten

Maraş, 1522 yılında Osmanlı hâkimiyetine alındıktan sonra sosyal ve ekonomik bakımdan daha da ilerleyerek, bölgenin önemli bir ticaret merkezi olmuştur. 1580’li yıllarda Anadolu’nun gelişmiş şehirler statüsüne giriyordu²⁶⁰⁹. Ayrıca Bayezidoğullarından Hacı Abdullah Bey’in, Z 1027/11.1618 tarihli vakfiyesinde, “*Sultan Çarşusu’nda kain kibleli bedesten ... yetmiş iki dükkan bina ettim*” şeklinde ifade geçmektedir. Sultan Çarşısı, şimdiki “Saraçlar Çarşısı” olup, “Yeni Bedesten” de bu çarşının 6-7 m. kadar güney tarafında yer almaktadır. Vakfiyede zikredilen bedestenin, “Yeni Bedesten” olduğu ve 1618 yılından önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Maraş’a ilk defa 1649 yılında gelen Evliya Çelebi, şehirde “*dört demir kapılı iki bedesten*” olduğunu ifade etmektedir. Çeşitli onarımlarla günümüze gelen ve fonksiyonunu günümüzün ticari anlayışına göre sürdüren bedesten, orijinal özelliğini büyük ölçüde korumaktadır²⁶¹⁰.

²⁶⁰⁵ Maraş Çarşısı, belgelerde “*sûk*” (VGA, H.d., 1145: 89), “*sûk-ı sultaniye*” (VGA, H.d., 1145: 104), “*çarşı*” (VGA, H.d., 1145: 29a) olarak geçmektedir. Burada çeşitli meslek gruplarından oluşan birçok dükkân bulunmaktadır.

²⁶⁰⁶ VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; VGA, VK. D.n. 1966, s. 150, s.n. 166; Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 393-5.

²⁶⁰⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175.

²⁶⁰⁸ Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 393-5.

²⁶⁰⁹ Faroqhi, *Kentler ve Kentliler*, s. 15.

²⁶¹⁰ VGA, d.n. 600, s. 194, s.n. 240; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175; *Yurt Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 5661; R. Yinanç- Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 37; Özkarcı, *Kahramanmaraş’ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 398-399.

4.4.3. Maraş'taki Çarşılar

Kaynaklarda çarşılarının zengin, bedestenlerinin işlek olduğu belirtilen²⁶¹¹ Maraş şehrinde, İslam şehir geleneğine uygun olarak, belirli iş alanlarında uzmanlaşmış küçük çarşı ve belirli malların satıldığı pazarların yer aldığı ticari alanın, kalenin güney eteğinde yer alan Ulu Camii'nin doğu ve batı taraflarında şekillenerek, geniş bir çarşı kompleksi halinde güneye doğru geliştiği görülür²⁶¹².

Osmanlılar döneminde şehrin ticari potansiyeli gelişince Dulkadir Beyliği döneminde inşa edilen bir bedesten, çok sayıda dükkândan oluşan ve çeşitli esnaf gruplarının toplandığı çarşı, arasta (zahire pazarı) ve hanlara ilaveten, bir bedesten, Kapalıçarşı, çeşitli meslek gruplarının toplandığı çarşılar, hanlar ve hamamlar yapılmıştır. Çarşı kompleksine, esnaf ve müşterilerin ihtiyacını karşılamak için cami, han hamam gibi dinî ve sosyal muhtevalı yapılar da inşa edilmiştir. Ayrıca Kapalıçarşı ve Yeni Bedesten'in doğusunda önceden bir de Mevlevi Dergâhı bulunmaktaydı²⁶¹³.

4.4.3.1. Belediye Çarşısı

Maraş'ın en eski ticari mekânlarından biri, Ulu Camii'nin hemen güneydoğu tarafından başlayan ve kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve Dulkadir Beyliği döneminde inşa edilen *Belediye Çarşısı*'dir. Alauddevle Bey'in 906/1500 tarihli vakfiyesinde, *Sûk-ı Maraş* (Maraş Çarşısı) ismiyle geçmektedir²⁶¹⁴. Bu çarşının Alauddevle Bey tarafından 15. yüzyılın sonlarına doğru yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Burası Dulkadir Beyliği ve Osmanlı dönemlerinde en canlı ticari bölge olduğu gibi, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir²⁶¹⁵.

4.4.3.2. Saraçlar Çarşısı

Belediye Çarşısı'nın batısında ve Yeni (Aşağı) Bedesten'in kuzey tarafında yer alan *Saraçlar Çarşısı* (Saraçhane), Bayezidoğullarından Hacı Abdullah Bey'in Z 1027/11.1618 tarihli vakfiyesinde *Sûk-i Sultani* (Sultan Çarşısı) ismiyle geçmekte ve burada

²⁶¹¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 598; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175-176; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 403; A. Saim Emirmahmutoğlu, "Bedestenler Şehri, Geçmişte Maraş" *Türkiye Turizm Aylık Turistik Mecmuası*, S.14, C. 2 (Ankara 1963), s. 7-8; Hülya Dike, "Maraş'ta Ticarî Hayat", *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi*, S. 7, s. 41-42.

²⁶¹² Mehmet Özkarcı, "Kahramanmaraş'ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi", s. 1215-1216.

²⁶¹³ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 405.

²⁶¹⁴ Adı geçen vakfiyeye göre buradaki 19 dükkânın gelirleri, Ulu Camii'nin giderleri için vakfedilmiştir (VGA, VK. D.n. 590, s. 105, s.n. 98).

²⁶¹⁵ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 405.

yetmiş iki dükkân yapıldığı belirtilmektedir²⁶¹⁶. Bu çarşının, Hacı Abdullah Bey tarafından 1618 yılı civarında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde de şehrin en önemli ticari bölgelerinden olan çarşıda, ağırlıklı olarak saraçlar ve gıda maddeleri satan esnaf bulunmaktadır²⁶¹⁷.

4.4.3.3. Kazzazlar (İpekçi) Çarşısı

Yeni Bedesten ile Kapalıçarşı'nın doğu tarafında bulunan çarşı, önceleri burada ipekli mamul satıldığından "Kazzazlar Çarşısı" adı ile anılmıştır. Çarşı sokağının batı tarafında yer alan dükkânlar, bedesten ve Kapalıçarşı ile organik bir bütünlük arz ettiğinden Kazzazlar Çarşısı'nın, Kapalıçarşı ile beraber 16. yüzyılın sonları veya 17. yüzyılın başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir²⁶¹⁸.

4.4.3.4. Mazmanlar Çarşısı

Taş Hanı'nın kuzey dış duvarına bitişik ve Kapalıçarşı'nın doğu tarafına doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan Mazmanlar²⁶¹⁹ Çarşısı, asli durumunu büyük ölçüde yitirmiştir. Son şeklini 16. yüzyılın sonlarında alan çarşının, Belediye Çarşısı, Kazzazlar Çarşısı ve Kapalıçarşı ile bağlantısı vardır²⁶²⁰.

4.4.3.5. Bakırcılar Çarşısı

Kapalıçarşı'nın güney tarafındaki doğu-batı doğrultusunda eğimli bir arazi üzerine yerleştirilen Bakırcılar Çarşısı, son şeklini 16. yüzyılın sonlarında almıştır. Bakırcılar Çarşısı'nın; doğuda Çarşıbaşı'na, kuzeybatıda Kapalıçarşı'ya, güneyde de semerci, keçeci ve külekçilerin bulunduğu çarşı ile bağlantısı vardır²⁶²¹.

4.4.3.6. Semerciler Çarşısı:

17. yüzyılda var olan çarşılardan biri de son şeklini 16. yüzyılın sonlarına doğru alan *Semerciler Çarşısı*'dir. Bakırcılar Çarşısı'nın güney tarafına yerleştirilen Semerciler Çarşısı'nda yoğun olarak semerci, keçeci, külekçi ve bakırcılar bulunmaktadır. Çarşı orijinal yapısını kısmen kaybetmiştir. Bu çarşının alt kısmında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan sokak ise *Köşgerler Çarşısı* olarak bilinir²⁶²².

²⁶¹⁶ Vakfiyede bu dükkânların Hacı Abdullah Bey tarafından yaptırılan Bayezidli Camii'ne vakfedildiği belirtilmiştir (VGA, VK., D.n. 600, s. 194, s.n. 240).

²⁶¹⁷ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 406.

²⁶¹⁸ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 406.

²⁶¹⁹ Keçi kılından büyük çuval, yem torbası, hayvan kolonları, göçebe çadırı v.b. dokuma yapanlara *mazman* ismi verilmektedir.

²⁶²⁰ K. Koç, *a.g.e.*, s. 133; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 407.

²⁶²¹ Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 407.

²⁶²² *Aynı eser*, s. 408.

4.4.3.7. Demirciler Çarşısı

Demirciler Çarşısı, Çarşıbaşı'nın üst kısmında önceden yer alan Eski (Maraş) Bedesten ile Tuz Hanı'nın önünden başlayarak doğuya doğru kıvrılarak uzanmaktadır. Çarşının son şeklini 16. yüzyılın sonlarına doğru aldığı belirtilmiştir. Dükkânlar, doğu-batı doğrultusunda uzanan sokağın iki tarafına yerleştirilmiştir. Kaynaklarda, Maraş'ta demircilik sanatının önemli bir meslek olduğu belirtiliyor. Maraş'ta bulunan demir madenlerinden çıkarılan demir buralardaki kalhanelerden işlenerek mamul haline getiriliyordu²⁶²³.

4.4.3.8. Alacacilar Çarşısı

Kapalıçarşı ile Taş Han'ın arasına yerleştirilen ve yapım tarihi tam olarak bilinmeyen *Alacacilar*²⁶²⁴ Çarşısının, Kapalıçarşı ile beraber 16. yüzyılın sonlarında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kaynaklarda Maraş'ta alaca kumaş dokumacılığının çok yaygın olduğu ifade edilmekte ve şehirde çarşıların isimleri zikredilirken, "Alacacilar Çarşısı" olarak bu yapıdan da bahsedilmektedir²⁶²⁵.

4.4.4. Maraş'taki Su Değirmenleri, Çeşmeler ve Su Kemerleri

Maraş, yer altı ve yer üstü su kaynakları açısından zengin bir yerleşim yeridir²⁶²⁶. Şehirdeki başlıca kaynak suları daha önceki konularda bahsedildiği üzere Pınarbaşı mevkiinde bulunan Baharpınarı, Kırkgöz ve Büyükgöz kaynaklarıdır. Ahır Dağı'nın dibinde iki kol halinde çıkan ve günümüzde de kullanılan bu kaynak suyu, inşa edilen ark veya su kemerleriyle²⁶²⁷ şehrin her mahallesindeki çeşmeye, camiye²⁶²⁸ ve

²⁶²³ A. Doğan, *a.g.t.*, s. 301; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 408-409.

²⁶²⁴ Alaca; fesrengi ve lacivert zemin üzerine dokunan sarı çizgili bir nevi pamuklu kumaşın adıdır. Çok dayanıklı olan kumaştan daha çok erkeklere mintan, kadınlara şalvar ve entari dikilirdi.

²⁶²⁵ Ökkeş Ramazanoğlu, *234 numaralı Maraş Şer'iyye Sicili H.1322-1325 M 1904-1907 (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996, s. 50; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 409.

²⁶²⁶ Mehmet Ali Canyurt, "Kahramanmaraş İlinin Su Ürünleri Üretim Potansiyeli ve Ceyhan Nehri Sorunları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1513; Kenan Uçan-Cafer Gençoğlan-Hasan Değirmenci-Ramazan Meral, "Tarımsal Açından Kahramanmaraş İli Su Kaynakları", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1520.

²⁶²⁷ 1610'lu yıllarda Çavuşlu Mahallesi'nde mektep, cami ve medreseden oluşan bir külliye inşa ettirip ona vakıflar yapan Bayezidoğullarından Hacı Abdullah Bey, külliye ve mahallenin su ihtiyacını karşılamak için inşaatında bizzat kendisi de çalışarak arklar yaparak Pınarbaşı'nda çıkan kaynak suyunu şehre getirmiş, 1618 yılı civarında da Akdere üzerinde bir su kemeri inşa etmiştir (Atalay, *a.g.e.*, s. 90; K.Koç, *a.g.e.*, s. 255; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 519-520; Bekir Sami Bayazıt, *Kahramanmaraş'ta Bayazitoğulları (1514-1990)*, Kahramanmaraş 1998, s. 16-17, 24-25).

²⁶²⁸ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz.: Kahraman- Dağlı), s. 102.

hatta her eve kadar götürülür böylece kentin içme ve kullanma suyu temin edilirdi²⁶²⁹. Ahaliden kullandıkları ve tükettikleri bu su karşılığında “*su hakkı*” adıyla alınan paralardan hâsıl olan gelir de 1563 tahrir defteri kaydına göre Ulu Cami’ye vakfedilmiştir. Şehrin her tarafına bu sudan götürüldüğü gibi Kara Maraş mevkiindeki bağ, bahçe ve bostanların sulama işi de hep bu su vasıtasıyla karşılanmıştır²⁶³⁰. Pınarbaşı suları, bu dönemde sadece içme suyu olarak tüketilmemiş şehirdeki sekiz değirmenin de çalıştırılmasında kullanılmıştır²⁶³¹.

Su değirmenleri, modern öncesi Osmanlı ekonomisinde ve şehir hayatında önemli bir yere sahipti. Devlet, su, yel ve hayvan gücü ile çalışan un değirmenleri ile bazı yerlerde zeytinyağı değirmenlerinden “*resm-i asiyab*” adıyla bir vergi de almaktaydı. 1563 yılında Maraş Sancağı’nda yapılan tahrirlere ait defter kayıtlarından, bu vergi dolayısıyla, Maraş Kazası’nda (köy ve mezralar dâhil) yaklaşık 220 değirmen ve bunlardan alınan 6.907 akçe vergi geliri olduğu anlaşılmaktadır²⁶³².

17. yüzyılda tahrir kayıtları yenilenmediğinden Maraş’ta toplam kaç tane değirmen olduğu, bunların nerelerde buldukları ve onlardan ne kadar vergi alındığını tespit etmek maalesef mümkün olmamıştır. Ancak bu sayının arttığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü 1563 yılında yaklaşık Maraş merkezinde 30-35 değirmen varken Evliya Çelebi yüzyıl sonra 1671 yılında verdiği bilgilerde sadece Pınar Başı suyu ve Elmalı Köyü’nden çıkan bir sudan yararlanılarak 24 adet değirmen yapıldığını söylemektedir. Evliya Çelebi’nin belirttiği gibi Maraş’taki değirmenlerin tamamına yakını şehirdeki çeşitli vakıfların gelirleri içindeydi. Örneğin, Şadi Bey, camii ve buk’ası için Şadi Bey değirmeni olarak bilinen ve 1.250 akçelik geliri olan bir değirmenin²⁶³³ gelirlerini vakfetmiştir. Alauddevle Bey, inşa ettiği Bağdadiye-i Kübra Medresesi için İrtıl Köyü’ndeki iki Değirmeni²⁶³⁴; Taş Medresesi için Zeytun Nahiyesi’ne bağlı Venk Köyü’ndeki bir değirmeni²⁶³⁵ ve Maraş’ta yıllık 250 akçelik geliri olan diğer bir değirmeni²⁶³⁶; Nebevi-

²⁶²⁹ Bu kaynakların birinci sınıf su kalitesine sahip olduğu yapılan araştırma ile de tespit edilmiştir. Bu çalışma hakkında bkz. Ali Alaş- M. Hale Dosdoğru, “Kahramanmaraş İli İçme ve Kullanma Sularının Su Kalite Parametrelerinin Belirlenmesi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. III, İstanbul 2005, s. 1559-1571.

²⁶³⁰ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 75.

²⁶³¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 3, (Haz.: Kahraman- Dağlı), s. 102.

²⁶³² Solak, *XVI. Asırda Maraş*, s. 168-169.

²⁶³³ Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39.

²⁶³⁴ VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF, 9/7; Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 128;

²⁶³⁵ VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF, 9/7; Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 271.

²⁶³⁶ BOA, TT.d., 998: 466.

ye Medresesi için İmalı Köyü'ndeki değirmeni²⁶³⁷ vakfetmişti. Ashab-ı Kehf vakıflarına Elbistan'a tabi Hatun Mezrası'nda bulunan bir değirmen, vakıf geliri olarak kaydedilmişti²⁶³⁸. Pınarbaşı Köyü'ndeki bir değirmenin 1/3 hissesine sahip Bayezid oğullarından Hacı Abdullah Bey, bu gelirini, iki cüz okumak şartıyla mahallesindeki imama tahsis ederek vakfetmişti²⁶³⁹.

Vakıf kurucuları, kurdukları hayrî müessesler için sadece değirmen, dükkân, arazi, hamam, han ve ev gelirlerini vakfetmemişlerdir. Onlar zaman zaman akla gelebilecek ve geliri olan her şeyi bu iş için kullanmışlardır. Bu gelir getirici şeyler bazen bir dağdan elde edilen her türlü madenler, bitkiler ve onların meyveleri olabilirken bazen bir kaplıca, bazen de bir su kanalı varidatı olmuştur. Bir bakıma insanlar daha fazla hayır ve hasenat kazanmak için ellerindeki tüm varlıklarını bu iş için seferber etmişlerdir. Örneğin, Zeytun Kaplıcalarının geliri Nebeviye Medresesi için²⁶⁴⁰ vakfedilirken Bektütiye (Kadı) Medresesi'ne Kara Hayit nahiyesi ile buraya bağlı olan Çağırğan Köyü'nün su kanalları²⁶⁴¹ ve Taş Medrese için Aksu Nehri'nden ayrılan kol ile Kara Hayit nahiyesi ve bu nahiyeye bağlı mezraların pirinç tarlaları vakıf olarak kaydedilmişti²⁶⁴². Kara Hayit nahiyesindeki Kara Dede Zaviyesi'ne ait İncirli Köyü'nde bulunan vakıf arazisinden çıkan suyu kullananlardan "su hakkı" olarak alınan 618 akçe yine bu zaviyeye vakfedilmişti²⁶⁴³. Alauddevle Bey de Dibek Öyüğü Köyü'nden geçen suyun gelirlerini, aynı köyde kurduğu Dede Osman Zaviyesi'ne tahsis etmişti²⁶⁴⁴.

Maraş'ın çeşmelerinden bahsetmeyi ihmal etmeyen seyyah-ı meşhur Evliya Çelebi, şehirde soğuk, berrak ve tatlı suyu olan 70 tane çeşme bulunduğunu bununla bir-

²⁶³⁷ VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 38-51. Alauddevle Bey, ayrıca tamir ettirdiği Ulu Camii'nin imamın maaşı için Uzunoluk'ta bir değirmen vakfetmişti (VGA, VK.d., 590, s. 106, s.n. 98; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 37). O, ayrıca Şems Hatun Medresesi için bir değirmeni (VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98), Sadulaziz Zaviyesi için Kemer nahiyesindeki bir değirmeni (VGA, VK. D.n. 590, s. 107, s.n. 98), Bum Dede Zaviyesi'ne Irtıl nahiyesindeki bir değirmeni (VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF., 9/7; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39.), Çomak Baba Zaviyesi'ne Kara Maraş Köyü'nde Arslanlı Değirmeni'ni vakfetmişti (VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 39). Nakip (Hacı) Camii ve Medresesi'ne Çukuroba Mahallesi'nde İsa Değirmeni olarak bilinen değirmenin yarı hissesi ve Seksenler (Kaya Başı) Mahallesi'ndeki Dukaz Pir Ali Değirmeninin 1/3 hissesi vakfedilmişti (VGA, VK. D.n. 738: 182).

²⁶³⁸ BOA, TT.d., 419: 327.

²⁶³⁹ VGA, VK. D.n. 600, s. 194, s.n. 240; VGA, VK. D.n. 591, s. 21, 22

²⁶⁴⁰ BOA, VKF., 9/7; Tekin-Baş, *a.g.e.*, s. 103.

²⁶⁴¹ VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF., 9/7.

²⁶⁴² VGA, VK. D.n. 590, s. 106, s.n. 98; BOA, VKF., 9/7.

²⁶⁴³ R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 195.

²⁶⁴⁴ BOA, TT.d., 402: 887; VGA, VK. D.n. 590, s. 105, s.n. 98.

likte herkesin evinde sürekli akan birer çeşmenin de var olduğunu bildirir²⁶⁴⁵. Bu çeşmelerin isimleri, banileri, buldukları mevkiler ve mimari özellikleri ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşma imkânı olmamıştır.

4.4.5. Maraş'taki Köprüler

Şehrin kurulduğu alan irili ufaklı pek çok dere tarafından parçalanarak tepeliklere ayrılmıştır. İşte bu derelerin arasındaki tepelere serpilmiş mahalleler arasında bağlantıyı sağlayan köprüler yapılmıştır. Bunların yanında şehri, kasabalarına ve diğer şehirlere bağlayan güzergâhlarda Ceyhan, Aksu gibi nehirlerin üzerinde köprüler yapılmıştır.

4.4.5.1. Ceyhan Köprüsü

Ceyhan Nehri üzerine inşa edilen ve bazı onarımlarla günümüze kadar gelen köprünün inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir²⁶⁴⁶. Yapının adı, ilk olarak 1526 ve 1563 tarihli Maraş Tahrir Defterlerinde geçmektedir. Bu belgelerde köprünün adı, “*Cisr-i Ceyhun*” (Ceyhan Köprüsü) ve “*Cisr-i ab-ı Ceyhun*” (Ceyhan Suyu Köprüsü) şeklinde geçmektedir. Bu kayıtlara göre, eğer Yörükler, kışlaktan yaylağa veya yaylaktan kışlağa giderken köprüden geçerse herhangi bir vergi vermeyeceklerdi. Şayet tüccar ve celebkeşanlar geçerse onlardan “*bac-ı rah*” (yol vergisi) adıyla bir vergi alınacaktı. 15.000 akçe tutan bu vergi gelirleri, önceleri padişah haslarına dâhil iken 1563 tahririnde beylerbeyi hasları arasına alınmıştır²⁶⁴⁷. Köprünün yanında görevlilerin ikamet etmesi için bazı yapıların olduğu anlaşılmaktadır. 12 Ra 986/19.05.1578 tarihinde Ceyhan köprüsü civarına mescit ve han gibi tesisler inşa ederek buraya yerleşip köprünün hizmetlerini yapmak isteyenlere merkezî hükümetçe müsaade edilmiştir. Bunlara yolcu veya başkalarından hiç kimsenin müdahale etmemesi, buradan geçen yolcuların onlardan haksız yere yem, yemek, koyun ve kuzu gibi isteklerde bulunmaması, bu tür ihtiyaçlarını ancak paralarıyla karşılamaları konusunda Maraş beylerbeyi ve kadısına emirler gönderilmiştir²⁶⁴⁸. Rakka'ya mecburi iskâna tabi tutulan aşiretler, firar edip Maraş tarafına geldiklerinde bu köprüyü kullandıklarından köprünün kapatılarak bu eşkıyanın kaçışına meydan verilmemesi yönünde yerel idarecilere

²⁶⁴⁵ Kendi ifadesi ile: “*cümle yetmiş çeşm-i ab-ı zülâldir. Amma her evde birer mâ-i cari mukarrerdir*” (Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 175).

²⁶⁴⁶ Köprünün mimari özellikleri hakkında bkz. Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 570-574.

²⁶⁴⁷ BOA, TT.d. 998: 419; R. Yinanç-Elibüyük, *a.g.e.*, C. I, s. 37.

²⁶⁴⁸ Nacak, *a.g.t.*, s. 80.

zaman zaman emirler gönderilmiştir²⁶⁴⁹.

4.5. Maraş Kalesi

Şehrin çeşitli tehlikelerden korunarak güvenliğinin sağlanmasında rol oynayan ve uzun yıllar şehir ile bir bütünlük içinde olan kaleler askerî, idari ve adli birçok görevler yüklenmiştir²⁶⁵⁰. Maraş Kalesi, şehrin tam ortasında doğu-batı ve kuzeyden ortalama 50 m., güneyden 100 m. yükseklikte, içinde tabii kayalıkların da bulunduğu üç tarafı sarp yığma bir tepe üzerine kurulmuştur. Etrafında hendeği olmayan kale, müteaddit kule ve burçlarla tahkim edilmiştir. İnşa kitabesi olmadığından kimler tarafından ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Fakat ilk kuruluşunun Geç Hitit Devleti zamanında MÖ 9. yüzyılda olduğu kabul edilmektedir²⁶⁵¹.

Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl ortalarında kale ile ilgili olarak verdiği bilgilere göre: “Bir tepe üzerine²⁶⁵² yapılmış olan Maraş Kalesi, dört köşe, etrafı altı yüz adım uzunluğunda, küçük fakat sağlam ve güzel bir kaledir. Etrafında hendeği yoktur. Şehre bakan kible tarafında 3 kat bir kapısı vardır. Kapı dışındaki kulelerin iki yanında birbirine bakan heybetli ve adeta canlı gibi dört aslan heykeli durmaktadır²⁶⁵³. Ana giriş kapısından başka bir de kuzey tarafında daima kapalı gizli bir kapısı vardır. Ayrıca Kale'nin içindeki mahallede 100 kadar toprak örtülü, bakımsız ve eski ev²⁶⁵⁴ ile Kal'a Camii bulunmaktaydı²⁶⁵⁵”.

1522 yılından sonra Maraş ve çevresinin tamamen Osmanlılara geçmesiyle beraber bölge Osmanlı ülkesinin neredeyse orta yerinde kalmıştır. O bakımdan şehri düşmana karşı surlarla savunma ihtiyacı kalmamıştır. Bunun ile beraber bu dönemde Maraş kalesinde ciddi boyutlarda onarımlar yapılmış, mahalleler kurulmuş ve bir mescit ve mektep inşa edilerek burası yerleşim alanı haline getirilmiştir. Evliya Çelebi'nin görüp okuduğu ve seyahatnamesinde bizlere naklettiği ancak günümüze gelmeyen tamir kita-

²⁶⁴⁹ BOA, M.d., 115: 98.

²⁶⁵⁰ M. Streck, “Kale”, *İA*, C. 6, İstanbul 1993, s.124; Pakalın, *a.g.e.*, C.2, s. 143.

²⁶⁵¹ Kalenin mimari özellikleri, günümüze kadar kalede yapılan tamir ve onarımlar hakkında geniş bilgi için bkz: Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 526-529; Gündoğdu, *Dulkadir Beyliği Mimarisini*, s. 75-76.

²⁶⁵² Kâtip Çelebi de Maraş Kalesi'nin yüksek bir tepede olduğunu ifade eder (*Kâtip Çelebi, a.g.e.*, s. 598).

²⁶⁵³ Bu aslan heykellerinden üçü kaybolmuştur (Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 522). Bir rivayete göre kaybolan iki Aslan'ın Fransa'ya kaçırıldığı belirtilmiştir (S. Canpolat, *a.g.e.*, s. 20). Diğeri yani “Maraş Aslanı” olarak bilineni İstanbul Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Kayıtlara göre, bazalttan yapılmış olan bu aslan heykeli Maraş Kalesinde bulunmuştur (Zoroğlu, *a.g.m.*, s. 304).

²⁶⁵⁴ Kalede evlerin varlığı, 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş fakat günümüze ne bu evler ne de oradaki cami gelememiştir (Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 525).

²⁶⁵⁵ *Evliya Çelebi, a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 174-175; Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9-10, (Sade. Mümin Çevik), s. 140.

belerine göre kale, önce Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) tarafından tamir ettirilmiş, daha sonra 1001/1592-93 ve 1053/1643 yıllarında onarım görmüştür²⁶⁵⁶. Evahir-i Ş 1106/6-16.04.1695 tarihli bir hükme göre, Kanuni Sultan Süleyman'ın tamir²⁶⁵⁷ ettiği Maraş Kalesi'ndeki caminin başta minaresi olmak üzere pek çok kısımları harabe olacak kadar yıpranmıştır. Bunun üzerine mahkemeye gelen Kaledeki askerler, “*Eğer Devlet bu iş için para vermezse caminin tamamen harabe olup yıkılacağını*” belirterek Maraş Naibi Mevlana Abdullah'a durumu anlatmışlardır. Naip Abdullah da onların bu isteklerini, mektup ile Divan'a bildirmiş. Merkezî hükümet de adı geçen camide gerekli keşfin yaptırılarak gerçekten böyle bir tamire ihtiyacının olup olmadığının araştırılması ve sonucun merkeze arz edilmesi hususunda Maraş kadısı, âyan-ı vilayet ve iş erlerine bir hüküm göndermiştir²⁶⁵⁸.

Görevli askerler tarafından korunan Maraş Kalesi, güvenilir bir yer olması sebebiyle başta Tahrir defterleri ve diğer mali kayıtlar gibi resmî belgeler, devlete ait para ve eşyalar, ayrıca vakıf ve tüccarların kıymetli malları burada saklanmaktaydı. Örneğin; Maraş Eyaleti'nin 1101/1690 ve 1103/1692 senelerine ait 13.000 kuruşluk bedeliye maldan Maraş Kazası hissesine düşen 5.200 kuruşunun büyük bir kısmının tahsil edildiği ve kalede muhafaza edildiği maliyeye ait 9 L 1112/19.03.1701 tarihli bir hükümden anlaşılmaktadır²⁶⁵⁹.

Birçok Osmanlı kalesinde olduğu gibi, Maraş Kalesi de zaman içinde çok farklı amaçlarla kullanılmıştır. Kalede mustahfizlar görevli olduğu gibi, birçok silah, mühimmat, askerî araç ve gereçler de bulunmaktaydı. Bu sebeple kale askerî depo niteliği arz ettiğinden zaman zaman eşkıya tedibinde veya seferlerde kullanılacak mühimmatın Maraş Kalesi'ndeki cephaneden temin edilmesi konusunda yerel idarecilere emirler gönderilmiştir. Nitekim Rakka eyaletinde iskân olunan Türkmen ve Ekrad taifesinden firar edip Kilis yakınlarında toplanan eşkıyanın, önceden olduğu üzere, yerlerine nakil ve iskânına Rakka Beylerbeyi Yusuf Paşa memur edilince ihtiyaten yanlarında bulunması gereken birkaç adet basit topun Maraş, Ayntab ve Haleb kalelerinde bulunan küçük top-

²⁶⁵⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. 9, (Haz. Dağlı- Kahraman- Dankoff), s. 174; Özkarcı, *Kahramanmaraş'ta Türk Varlıkları*, C. I, s. 524; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, C. I, Ankara 1959, s. 257-258.

²⁶⁵⁷ Her ne kadar belgede: “... *Sultan Süleyman han tabe serahunun medine-i Maraş'ta bina eylediği Hisar Kıla...*” diye geçmekte ise de yukarıda izah ettiğimiz ve Evliya Çelebi'nin kitabesini naklettiği gibi Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptığı, kaleyi esaslı bir şekilde onarmasıdır.

²⁶⁵⁸ BOA, Ş.d., 20: 18/73.

²⁶⁵⁹ BOA, MM.d. 3134: 364.

lardan ne miktar gerekirse sonradan yerine konulması şartıyla verilmesi için Maraş, Ayntab ve Haleb eyaletleri kadı ve kale dizdarlarına ayrı ayrı hükümler yazılmıştır²⁶⁶⁰.

Arşiv belgelerinden, herhangi bir tehlike anında halkın sığınağı durumunda-ki²⁶⁶¹ Maraş Kalesi'nin, aynı zamanda beldenin zindanı, yani hapisanesi olarak kullanıldığı, birtakım suçlardan hüküm giymiş kimselerin ve kalabendlik cezasına çarptırılan suçluların cezalarını burada çektikleri anlaşılmaktadır. İncelenen dönemde özellikle Devlet'e karşı asi olanlar ve halka zarar veren eşkıyalar, yakalanarak Maraş Kalesi'ndeki zindanda hapsedilmişlerdir²⁶⁶². Yine bu dönemde yakalanan bazı zanlı ve suçluların, Maraş Kadı Mahkemesi'nin veya Divan-ı Hümâyûnun haklarında vereceği ceza belirlenip kesinleşinceye kadar bir süre kaledeki zindanda tutuldukları görülmektedir²⁶⁶³.

²⁶⁶⁰ BOA, MM.d., 3462: 133 (24 C 1108 /18.01.1697).

²⁶⁶¹ BOA, MM.d. 3134: 264.

²⁶⁶² BOA, M.d., 110: 96/402 (Evasıt-ı Z 1108/1-10.07.1697); BOA, M.d., 111: 234/816 (Evasıt-ı Ş 1111/01-10.02.1700).

²⁶⁶³ BOA, M.d., 110: 96/402 (Evasıt-ı Z 1108/01-10.07.1697); BOA, M.d., 111: 234/816; BOA, M.d., 111: 227/780; BOA, M.d., 71: 19/38.

SONUÇ

7. yüzyılın ortalarına doğru Müslümanların hâkimiyetine girince Bizans ile Müslüman toprakları arasındaki serhaddin (sugur) bir parçası haline gelen Maraş, 11. yüzyılın sonlarına doğru Türkler tarafından fethedildikten sonra buraya yoğun olarak gerçekleşen Türkmen göçleriyle Türkmen Vilayeti haline gelmiş, akabinde 180 yıl süren Dulkadir Beyliği'nin başkentliğini yapmıştır. Sancağın, Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve kısa bir süre sonra Osmanlı sınırlarının güney ve doğu yönünden genişlemesi neticesinde yeni eyaletlerin oluşturulmasıyla bölge, Osmanlı ülkesinin ortasında kalmış ve daha önceki stratejik konumunu yitirmiştir. Dolayısıyla 17. yüzyılda Maraş Sancağı İmparatorluk açısından ortalama bir katkısı ve önemi olan mütevazı bir eyaletin Paşa sancağı haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti'ne 1515 yılında ilhak edilen Dulkadir Beyliği toprakları üzerinde 1531 yılında Maraş'ın Paşa Sancağı olarak teşkilatlandığı Dulkadriye Eyaleti kurulmuştur. Maraş/Dulkadriye Eyaleti 17. yüzyılın başlarında Maraş, Ayntab, Malatya, Kars-ı Maraş ve Samsad olarak beş sancaktan müteşekkildi. Daha önce Maraş Eyaleti'ne tabi olan Sis ve Üzeyr sancaklarının bu dönemde Adana ve Kıbrıs eyaletlerine bağlandıkları görülmektedir. 17. yüzyılın birinci çeyreğinden itibaren Eyalete bağlı Maraş, Malatya, Ayntab ve Kars-ı Maraş olarak oluşan dört sancaklı bir idari teşkilat yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Hatta 19. yüzyılın kadar bu idari teşkilatlanmada önemli bir değişiklik olmamıştır. 17. yüzyıl boyunca Maraş Sancağı'nın kazaları ise Elbistan, Zamantı, Hısn-ı Mansur ve Maraş merkez kazalarıydı. Maraş Kazası'na bağlı nahiyeler de Maraş, Bertiz, Kemer, Keferdiz, Kara Hayit, Aladinek, Pazarcık, Güvercinlik, Göynük, Tekak, Kargılık, Haruniye, Andırın, Zeytun, Yenice Kale, Hısn-ı Mansur ve Kuru Pınar nahiyeleridir. Bu dönemin en dikkat çekici yanı ise, idari bakımdan Maraş Sancağı'na bağlı olan Hısn-ı Mansur kazasının Malatya livasına; Zamantı kazasının ara sıra Kayseriye livasına; aslında müstakil bir sancak ve kaza merkezi olan Kars-ı Maraş Kazası'nın sürekli, Biretü'l-Fırat kazasının ise zaman zaman mali açıdan Maraş livasına bağlanmış olmasıdır.

Maraş sancağı, Paşa Sancağı olma statüsünü incelenen dönemde koruduğundan, beylerbeyleri veya Paşa unvanlı vezirler tarafından idare edilmişlerdir. Arşiv vesikalarından ve kaynaklardan bu idarecilerin 80 kadarı hakkında görev yaptıkları yıllar ve kimlikleri gibi çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Maraş Eyaleti bu dönemde Adana, Kars eyaletleri gibi gelirleri tek başına bir veziri geçindirmeyecek kadar düşük olduğundan buraya atanan bazı kimselerin bu mansıbı beğenmediği ve gitmek istemediği görülmektedir. Bu yüzden yaklaşık 628.450 akçe has gelir olan Maraş beylerbeyliğine atananlara, özellikle vezir rütbelilere, idari bölgelerindeki Malatya, Ayntab, Kars-ı Maraş gibi bir veya birkaç sancağın geliri de kendi maaşlarına ilave (*ber vech-i zamime*” veya “*il-hak*”) olarak verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, kuvvetler ayrımı ve adil bir yönetim oluşturma gayesiyle Maraş sancağına atadığı beylerbeyi kadar önemli ve etkin ikinci idareci de ulema sınıfına mensup olan kadıdır. Maraş kadılığı bu dönemde, mevleviyet derecesinin en düşük derecesi yani üçüncü sınıf mevleviyet olan *devriye mevleviyeti* sınıfında yer almaktaydı. Günlük 500 akçe geliri olan Maraş kadısının yıllık hâsılatı 8.000-9.000 kuruş civarındaydı. Çeşitli medreselerde müderris veya bazı şehirlerde müftü olarak görev yapan ulema ile Konya, Gelibolu, Yenişehir, Kayseri, Trabzon, Sakız, Kütahya, Erzurum ve Sinop gibi kazalarda bilfiil kadılık yapan veya mazul durumdaki kadılar Maraş kadısı olarak atanmışlardır. Maraş'ta Kadılık görevini yürütenlerin bir kısmı sürelerinin bitiminde ikinci hatta üçüncü kez aynı vazifeye atandıkları anlaşılmaktadır. Belki de ücretinin düşüklüğünden veya kaynaklardan anlaşılmayan başka sebeplerden ötürü, merkezî hükümetçe Maraş'a kadı olarak atanan pek çok kimse, buraya gitmeyerek azli tercih etmişlerdir.

Maraş kazasında idari anlamda klasik dönem kaza teşkilatı, 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiş, fakat bu tarihlerden itibaren Maraş Kadılığı, “*ber vech-i arpalık*” şeklinde Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, İstanbul kadısı, Nakibüleşraf ve Müneccimbaşı gibi ilmîye sınıfı mensuplarına veya yüksek dereceli kadılıklardan mazul olanlara tevcih edilmeye başlanmıştır. Maraş Kadılığı geliri kendilerine arpalık verilen kimseler Maraş'a gitmeyerek oradaki işleri kendi adına yürütmesi için kazada müderris olarak çalışan birini “*ber vech-i emanet*” Maraş Mahkemesi'ne naip atamışlardır. Böylece Maraş Kazası'nın bu dönemde fiili olarak naipler vasıtasıyla idare edildiği incelenen belgelerden anlaşılmaktadır.

Maraş sancağında beylerbeyi ve kadıdan başka sancakta şehir yönetimine büyük ölçüde tesir eden diğer yöneticiler ise ehl-i örf zümresinden mütesellim, voyvoda, alaybeyi, çavuşlar, miralem, kethüdalar, çeribaşı ve çeri sürücüler; mali görevlilerden tımar defterdarı ve defter kethüdası; Şehrin güvenliğinden sorumlu yeniçeri serdarı, kethüdayeri, asesler ve asesbaşı, kale örgütünde dizdar, kethüda, mustahfızan yani kale erleri; halkın temsilcileri mesabesindeki nakibüleşraf kaymakamı, şehir kethüdası, vilayet âyanı, eşrafı ve iş erleri ile ehl-i şer' zümresinden eyalet müftüsü, naipler ve Maraş Mahkemesinde görev yapan kâtipler, muhızrlar ve muhızr başlıları gibi görevliler ile diğer din görevlileri ve vakıf görevlileri idi.

Bütün bu görevlilerin klasik dönemde üstlendikleri görevlerinin yanında 17. yüzyılda en çok meşgul oldukları konuların başında, Sancak veya eyaletteki hatta yakın bölgelerindeki Celâllilik ve eşkıyalık faaliyetlerinin ve çeşitli idarecilerin zulümlerinin sebebiyet verdikleri asayişsizliğin giderilerek güvenliğin yeniden sağlanması böylelikle bölgedeki reayanın huzur ve refahının sağlanması; aşiretlerin iskânının sağlanması; Devlet'in çeşitli sebeplerle Maraş sancağındaki halktan ve idarecilerden talep ettiği avarız, nüzul, sürsat, iştırâ zahiresi ve belderan bedeli gibi olağanüstü tekâliflerin yerine getirilmesi; Osmanlı Devleti'nin hem batıda Avusturya, Venedik ve Lehistan ile hem de doğuda İran ile giriştikleri uzun soluklu savaşlar esnasında Sancak idarecilerinden ve halktan talep ettiği yükümlülüklerin ifa edilmesi gibi dönemin ve coğrafyanın gerektirdiği konjonktürel görevler gelmektedir.

1600-1700 yılları arasında Maraş kazasının toplam avarızhane sayısı 518 ile 285,5 hane arasında farklılaşmıştır. Yani kazanın avarızhane sayısında seksen senelik bir zaman diliminde yaklaşık % 50 civarında bir düşme gerçekleşmiştir. Vergi hanesi temelinde değerlendirildiğinde, 17. yüzyılın başlarından itibaren nüfusta düşme eğilimi gözleniyor, bu da Anadolu'nun diğer yerleriyle nispeten paralel giden bir demografik eğilimdir. Başka bir deyişle, kentin "17. yüzyıl buhranı"ndan payına düşeni aldığı söylenebilir. Ancak nüfus sayısındaki bu düşüşün, daha çok, başka sancak ve eyaletlere verilen iç göçler ve bölgedeki konargöçer cemaatlerin başka bölgelerde mecburi iskâna tabi tutulması sebebiyle meydana geldiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Arşivdeki araştırmalarımızda Maraş Sancağının 17. yüzyıla ait mufassal avarız defterlerine tesadüf edilmemiş, yalnız onlarca icmal avarız defterine ulaşılmıştır. Bu defterlerde Maraş livasına ait genel avarızhane adetleri üzerinden yaptığımız hesaplamalar ile Maraş Kazası'nın nüfusu 1590 yılında yaklaşık 47.729 kişi iken yaklaşık 30

sene sonra en yüksek değer olan 56.650'e çıkmış, yüzyılın sonlarında ise tekrar 31.350 kişiye düşmüştür. Maraş Sancağı'nın 1618 yılındaki nüfusu yaklaşık 78.000, yüzyılın sonlarında ise 47.000 civarına düşmüştür. Maraş şehir merkezindeki nüfusun da yaklaşık 7 ila 12.500 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfusun kahir ekseriyeti Türkmen olmakla birlikte Kılıçlı gibi Kürt aşiretlerin varlığı da söz konusudur.

Doğal nüfus artışına rağmen şehir nüfusunun bu kadar uzun süre sabit kalmasının hatta dönemin sonlarında düşmesinin sebepleri, Maraş'ta incelemeye esas dönemde cereyan eden Celâlî fetreti ve aşiret eşkıyalıkları sırasında yaşanan toplumsal çözümler sonucunda gerçekleşen göçler ile başta asayişin yeniden tesisi ve başkaca gerekçelerle Sancak dâhilinde hatırı sayılı bir nüfus kitlesine sahip aşiretlerin Çukurova, Rakka, Haleb ve Hama-Humus gibi bölgelere mecburi iskâna tabi tutulmaları olduğunu düşünmekteyiz.

Nitekim Maraş ve çevresi, 17. yüzyılın başlarında, bölgede isyan eden Meymun Davudoğulları, Köse Sefer, Kara Yazıcı ile ona iltihak eden asi Hüseyin Paşa'nın, 1606 Canbuladoğlu Ali Bey, bir yıl sonra Kalenderoğlu, 1658 yılında bir diğer Celâlî lideri olan Abaza Hasan Paşa'nın tahribatına uğramıştır. Bu Celâlî isyanları ve çeşitli eşkıyalık hareketlerinin sebep olduğu içtimai çözümler ve "*Büyük Kaçgunluk*" sonucu perakende olan halkın bir kısmı Haleb, Şam, Tokat, Kayseri, Manisa, Bağdat, Kars, Erzurum, Çıldır, Gürcistan hatta İran'a kadar gitmişlerdir.

Ancak 17. yüzyıl, baştan sona sadece sıkıntılarla dolu bir dönem olmamıştır. Şehir, yüzyılın ilkyarısında ne kadar maddi kayba uğramış olursa olsun, ikinci yarısında toparlanmaya başlamıştır. Evliya Çelebi, 1671 yılındaki ikinci ziyaretinin ardından, 11.000 haneden müteşekkil şehrin büyüdüğünü, mamur, bakımlı ve tarihi yapılarla süslenmiş bir şehir olduğunu, şehirde artık daha fazla han, cami ve dükkân bulunduğunu yazmaktadır.

İncelemeye esas dönemde kaynaklara göre yaklaşık 20-25 hane Ermeni nüfusun yaşadığı tahmin edilen Maraş merkezinde gayrimüslimlere ait herhangi bir mahalle bulunmamaktadır. Şehirdeki mahallerin sayıları tam olarak tespit edilmese de en az 30 mahallenin var olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmıştır. Evliya Çelebi ise Seyahatname-si'nde, 1563 tahririnde mahalle sayısı olarak tespit edilen 42 rakamını yaklaşık 100 sene sonra aynen tekrarlamıştır. Mahalle sayılarının bu şekilde sabit kalma veya azalma durumunun, şehrin fiziki bakımdan küçülmesiyle bağlantılı olmayıp mahalle anlayışındaki değişikliklerle ilgili olduğu düşünülmektedir.

Geçmiş yüzyıllara nispetle önemli bir kısmı yerleşik hayata geçse de bu dönemde Maraş bölgesinde hala hatırı sayılır miktarda konargöçer Türkmen nüfusunun daha doğru bir ifade ile Maraş Yörükü'nün yaşadığı anlaşılmaktadır. Maraş çevresindeki aşiretlerin önemli bir kısmı olan İfraz-ı Zülkadriye Türkmenleri bir mukataa olarak teşkilatlandırıldıktan sonra, zaman zaman Maraş beylerbeylerine, bazen Adana beylerbeylerine çoğu zaman da Valide Sultan haslarına dâhil edilmişlerdir. Aşiretlerin isimleri en çok karıştıkları eşkıyalık hadiseleriyle Mühimme, Şikâyet ve Ahkâm gibi defter kayıtlarına geçmiştir. Başta İlbeyli, Tacirli, Kılıçlı, Çepni, Mamalı, Bekirceli, Bozkoyunlu, Rişvan, Beziki, Akçakoyunlu, Cerid, Kara Hacılı, Dönlü, Kürd Mahmudlu, Kara Alilü, Selmanlı, Çelikanlı, Evcı, Çakallı, Okçu, Cihanbeyli, Avşarlı, Doğanlı, Karalar Ceridi, Alcı, Sakallu Ceridi gibi Türkmen ve Ekrad taifelerine bağlı pek çok eşkıya, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş ve çevresinde bilhassa kırsal yerleşim yerlerinde yerleşik halka, diğer aşiretlere, vakıflara, ticaret kervanlarına, yolculara hatta Devlet görevlilerine yönelik pek çok şekavet hadiselerine karışıp asayiş, iktisadi ve içtimai düzeni bozmuşlardır. Osmanlı Devleti, bu ve başka gerekçelerle 1690'lı yıllardan itibaren Maraş ve çevresindeki konargöçer aşiretlerden bir kısmını Maraş Eyaleti sınırları içerisindeki kışlaklarına yerleşik hayata geçirirken büyük bir kısmını ise Çukurova, Kıbrıs, Halep, Rakka, Hama ve Humus bölgelerine sürgüne veya mecburi iskâna tabi tutmuştur.

Tipik bir İslam ve Osmanlı şehircilik anlayışını ve özelliklerini gösteren Maraş'ta fiziksel olarak üç temel ögenin varlığı öne çıkmaktadır. Bunlar dinî vecibelerin yerine getirildiği ve aynı zamanda toplumsal ilişkilerin pekiştirildiği cami ve mescit; ticari faaliyetlerin yürütüldüğü çarşılar, bedesten, pazar yeri ve hanlar ile temizlik ve sağlık açısından vazgeçilmez olan hamamdır. Dinî ve sosyal yapılarının çokluğuyla meşhur Maraş'ın sadece şehir merkezinde pek çok hamam, 39 cami ve 1039 mescit, her cami ve mescidin bitişiğinde birer Kur'an kursu, çok sayıda zaviye ve dergâh, 11 medrese, en az 40 sıbyan mektebi, iki imaret ile onlarca çeşme vardı.

Maraş'ın, bu dönemde sahip olduğu, vakıflar vasıtasıyla yaşatılan pek çok medreseleri, mektepleri, buk'aları, cami ve zaviyeleri ve bu eğitim kurumlarında ders veren âlimlerin faaliyetleri sayesinde oldukça canlı bir ilim ve kültür merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu canlı kültür, eğitim ve öğretim ortamında başta Osmanlı Devleti'ne iki kez Veziriazamlık, üç kez Kaptan-ı Deryalık yapan Halil Paşa ve devrinin neredeyse tüm bilim dallarında yaklaşık 120 civarında eser kaleme alan *Saçaklızade Mehmed Efendi* gibi hem ümeradan hem ulemadan pek çok meşhur şahsiyetler yetişmiştir.

Dulkadirli Beyliği hâkimiyetinin ikinci yarısında Maraş sancağındaki yerleşim yerlerindeki abidevi vakıf müesseseleri ve vakıflaşma süreci Osmanlı egemenliği devrinde de devam etmiş ve şehrin imar ve inşasında etkili bir rol oynamıştır. Osmanlı döneminde eski vakıfların korunması ile birlikte, bölgede yeni vakıflar da kurulmuştur. Maraş'ın merkezindeki vakıfların yekûnu bu dönemde önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde yapılan vakıfların neredeyse tamamı başta Hoca Durdu, Ahmed Paşa, Bayezidli ailesinden Hacı Abdullah, Salih Bey, Veli Bey, İskender Bey ve Hatipzade ailesinden Müderris Mehmed Efendi, Kalender Çelebi, Ahmed Çelebi ve Ali Çelebi olarak halktan zengin kimseler tarafından yapılmışlardır. Vakıf defterlerinden yapılan tespitlere göre, 17. yüzyılın sonuna doğru, 1689 yılında Zülkadriye (Maraş) Eyaleti vakıflarının toplam yıllık vezayif gideri 831.420 akçe ve 1694 yılında yapılan kayıtlar esnasında ise, livada bulunan 136 vakfın toplam yıllık vezayif gideri 301.680 akçe civarındaydı. 1695 yılında yapılan yeni bir vakıf tahririnde ise, gelirlerin yükseldiği görülmektedir.

Maraş sancağında yaşayan halk, kasaba ve köylerde daha ziyade hayvancılık ve tarımı bir arada yaparken, şehirde yaşayanlar ise çoğunlukla zanaatkârlık ve ticaret bazen de, tarım, hayvancılık ve ticareti bir arada yapmaktaydı.

Maraş şehri, 17. yüzyılda Osmanlı ülkesindeki anayolların dışında tali bir konumda kalmış, İmparatorluk Anadolu'sundaki ana yolları birbirine bağlayan ikincil yolların güzergâhında yer aldığından Uzak bölge ticaretinde bir varlık göstermemiştir. Aslında coğrafi vaziyeti itibarı ile Mezopotamya ve Kuzey Suriye'ye giden kervanların güzergâhında olmasından dolayı eski devirlerden beri büyük bir ticaret merkezi olan şehir, Kayseri, Sivas, Malatya, Besni, Antep, Antakya ve Adana'ya bağlayan yolların da kavşak noktasındaydı. Fakat ilk çağlardaki bu avantajlı konumunu Osmanlı döneminde kaybeden Maraş şehri, 17. yüzyılda da uzun mesafeli ticaret yollarının göreceli olarak yakınında olmakla beraber üzerinde yer almıyordu. Ancak Maraş'ın ürettiği bir takım ürünleri, özellikle zirai ve sınaî ürünleri, kendi sancak sınırlarını aşan komşu şehirlere pazarlamak suretiyle bu yerleşim alanlarıyla ilişkilerinin olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çevresindeki Ayntab, Sivas, Kayseri, Malatya, Adana, Harput ve daha başka vilâyetlere ticareti yapılan en önemli tarımsal ürünler: Sancak genelinde üretimi çokça yapılan üzümlerden imal edilen pekmez, pestil, bastık, samsa, sucuk, kuru üzüm ve kırma gibi yiyecekler ile Evliya Çelebi'nin eserinde çokça bahsettiği nar meyvesidir.

Şehirlerin ekonomisinde olmazsa olmazlardan olan ticaret Ulu caminin etrafında konuşlanan çarşı kompleksinde yapılmaktaydı. 17. yüzyıl Maraş'ı Celâlî isyanlarıyla sarsılmış ve büyük kayıplar vermesine rağmen, bu dönemde en az 6 hanı, pek çok hamamı, hemen her biri bir mamul maddenin üretim ve satışına ayrılmış çeşitli esnaf çarşıları, diğer şehirlerden farklı olarak iki bedesteni, arastası, onlarca su değirmeni, 1045 dükkânı, iki imareti sayesinde ve konaklarıyla büyük bir ticari ve sanayi kenti görünümündeydi. Şehir, dokumacılık, boyacılık, dericilik, bakırcılık, değirmencilik gibi sektörlerde mal ve hizmet üreten bir sanayi merkeziydi. Maraş Sancağı'nda onlarca değirmenin faal olduğu arşiv vesikalarından ve kaynak eserlerden anlaşılmaktadır. Sancak dâhilindeki dağlardan kesilen ağaçlardan, hem Mezopotamya'ya ihracata hem de Fırat Nehri üzerinde bir nehir filosu inşasına yönelik, önemli miktarda kereste üretimi yapılmıştır.

Dulkadirli Türkmenleri zamanından beri Maraş ve çevresinde üretimi devam eden pirinçlerin önemli bir kısmının, şark tarafına sefere çıkan Osmanlı askerlerinin ihtiyacı için gönderildiği anlaşılmaktadır. Esasen incelemeye esas dönem içerisinde Maraş Sancağı, sadece yetiştirdiği pirinç değil, istihsal ettiği buğday, arpa, tereyağı, un, bal, canlı et, yük ve binek hayvanı gibi zirai ve hayvansal ürünlerle, Osmanlı merkezî yönetimi tarafından özellikle şark tarafına düzenlenen sefer organizasyonlarına önemli katkılar yapmıştır. Eyaletten talep edilen zahirenin büyük bir kısmı 17. yüzyılda olağanlaşan ve ağırlaşan nüzul ve sürsat tekâlifi şeklinde tarh ve tahsil edilse de şehir halkından iştiraya yöntemiyle de sefer mühimmatı için sık sık koyun, peksimet, buğday, hayvan yemi olarak arpa, saman ve alaf mubayaaları gerçekleştirilmiştir.

Maraş ve çevresi 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, gerek sarayın gerekse de sefer halindeki ordunun et kaynağını teşkil eden kasaplık koyunun hususan Dulkadirli Türkmenlerinden temin edildiği önemli bölgedir. Nitekim İstanbul hükümetinin çeşitli amaçlarla kullandığı camus, deve ve katır gibi yük ve binek hayvanlarının bir kısmının satın almalarla bu yörede temin edildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda 1638-9'da Bağdat Seferi için bölgede 125 çift camus iştiraya edilmiştir. Aynı şekilde 1656-7 yılında 50 katar (300 tane) deve satın alınırken, 1724 yılında İran üzerine gerçekleştirilen Tebriz ve Revan seferlerinde Maraş Sancağı'ndaki aşiretlerden (özellikle Rişvan aşiretinden) toplam 750 adet deve ve 100 adet katır temin edilmiştir.

Aynı şekilde Osmanlı Devleti, çeşitli amaçlarda kullanmak için ihtiyaç duyduğu binek ve yük hayvanlarını, miri için daha masraflı olduğundan, bu yöredeki konargöçer taifesi mensuplarından olan mekkari esnafından kiralama cihetine gitmiştir.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş'ta bakır ve demir madeninin işlendiğine dair bilgilere sahibiz. Maraş'ta demirciliğin en gelişmiş olduğu yer Zeytun nahiyesiydi. Elbistan'ın Ahsendere nahiyesinde bulunan bakır madenleri önemli idi. Maraş Sancağı'nda işletilen ve Devlet tarafından talep edilen en önemli maden belki de güherçiledir. Maraş Eyaleti'nin Zamantı, Malatya, Gerger ve Kâhta gibi farklı kazalarında güherçile işlemek üzere kârhaneler veya kâlhaneler kurulmuştur. Yine Haleb'de imal edilen barutun hammaddesi olan güherçilenin de önemli bir kısmı Maraş ve Hama gibi yerlerden karşılanmaktaydı.

Maraş sancağında yaşayan reaya, 17. yüzyılda olağan şer'î ve örfî vergilerinin yanında önceleri olağanüstü durumlarda tahsil edilen fakat bu dönemde olağan tekâlifler sırasına geçen avarız akçesi, nüzul, sürsat ve belderan bedeli gibi avarız-ı divaniye türü vergileri de aynı veya nakdî olarak ödemek zorunda bırakılmışlardır. Halk, bu dönemde avarızhanesi başına, yaklaşık 400 akçe avarız akçesi, ortalama 600 akçe nüzul bedeli, 500-1000 akçe belderan bedeli ödemiştir. Sürsat ise çoğunlukla aynı mükellefiyetler şeklinde yerine getirilmekteydi.

Osmanlı Devleti, teorik olarak halk üzerine iki avarız-ı divaniye tekâlifini aynı zamanda tarh ve tahsil etmemesine rağmen 17. yüzyılın sonlarındaki mali darboğazına girdiği zamanlarında Maraş ahalisinden bu tekâliflerin ikisini hatta üçünü de aynı zamanda talep ve tahsil etmiştir. Nitekim Maraş halkı, 1654 ve 1693 yıllarında hem avarız hem de nüzul bedelini, 1689 yılında ise, bu iki vergiye ek olarak bir de sürsat bedelini beraber ödemiştir. Bu tarihte 601,5 avarızhanesi olan Maraş livası reayasından 2.222 kuruşu avarız akçesi, 3.101,5 kuruşu da nüzul bedeline ve 2.439 kuruşu sürsat bedeli olmak üzere talep edilen meblağ 7.762,5 esedi kuruş (853.875 akçe) değerindeydi. Halk, bu yıl düzenlenen sefer için ordu hazinesine ayrıca beldarın bedeli olarak 20.333 esedi kuruş (2.957.240 akçe) vermekle mükellef tutulmuştur.

Devlet hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olan Maraş livasının avarız akçeleri, nüzul, sürsat ve belderan bedelleri, özellikle 17. yüzyılın sonlarında istabl-ı Amire ve matbah-ı âmire (yani saray ahır ve saray mutfağı) mühimmatı için ocaklık olarak tayin edilmiştir. Bu gelirler, bazen de Yeniçeri mühimmatına, Basra'da yapılacak olan firkatlar için Maraş ve Behisni taraflarındaki dağlardan kesilecek kerestelerin kesim ve nakil ücretlerine, Kayseri'den ihracı emredilen lağımçıların ücretlerine ve Maraş Eyaleti'nde yapılan zahire ve camus iştirası masraflarına kullanılmıştır.

Araştırılan dönemde merkezî hükümet, Maraş Kazası'ndan sürsat zahiresi olarak yaklaşık 2.000 kile arpa, 500 ile 250 kile arasında un, 40-200 arasında koyun, 100-40 kıyye sadeyağı, 100-30 kıyye bal, saman ve odun bahası olarak yaklaşık 2.000 akçe, 20-40 araba kadar da odun talep etmiştir. Hatta IV. Murad'ın 1638-9 yılındaki Şark Seferi sırasında ordunun ihtiyaçları için Maraş Kazası'ndan 3.000 kile arpa, 2.000 adet ekmek, 200 adet koyun, 100 kıyye sadeyağ, 100 kıyye bal istenmiştir

Osmanlı Devleti'nin Maraş sancağındaki önemli gelir kaynakları arasında, Maraş zuema ve erbab-ı tımar bedelleri (1699'da Maraş, Erzurum, Şam ve Halep gibi dört eyaletten sağlanan bu tür gelirler yaklaşık 15 milyon akçeyi buluyordu.) ile Maraş Çeltik Enharı Mukataası, Maraş Güherçile Mukataası, Elbistan Resm-i Çift Mukataası, İfraz-ı Zülkadriye Mukataası, Maraş Duhan Gümrüğü Mukataası, Maraş Defter Kethüdalığı ve Tımar Defterdarı Mukataası yer almaktaydı. Diğer önemli bir gelir kaynağı da Maraş Eyaleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin ödediği cizye vergisiydi. Nitekim Osmanlı merkez hazinesine 1622 yılında Maraş Sancağı'ndaki Hıristiyan gayrimüslimlerden 14.559 akçe; 1701 senesinde Maraş Eyaleti'ndeki gayrimüslimlerden de 1.422.626 akçelik (yaklaşık 8891 esedi kuruş) cizye geliri girişi olmuştur.

Özetle bu çalışmamız neticesinde Maraş Sancağı'nın siyasî, mali, dinî, idari, iktisadi ve sosyokültürel alanlarda geçirdiği değişim/dönüşüm, 17. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti genelindeki gelişme ve değişimlerden pek farklı değildir. Ancak yüzyılın Maraş açısından bir felaket asrı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Esasen Sancak için, dönemin yekpare ve homojen bir seyir izlemediği dönemsel dalgalanmalar olmakla beraber mutlak bir tedenniden bahsetmektense ilerleme hızının yavaşlamasından söz edilebiliriz. Maraş Sancağı'ndaki Osmanlı Devleti Klasik dönem sisteminin, 17. yüzyılda özellikle mali, idari ve askerî alanlarda gözle görülür derecede bir değişim/dönüşüm geçirdiği gözlemlenmektedir. Son olarak, 17. yüzyıl boyunca Maraş'ın hiçbir zaman İstanbul'dan özel bir ilgi görmediği söylenebilir. Nitekim, ne bir Osmanlı sultanı ne de bir hanedan üyesi şehri kendi kudretlerinin gösterişli simgesi olan bir vakıfla donatmaya gerek duydu.

Çalışmamızın bu konudaki her şeyi yeteri kadar aydınlattığı iddiasında değiliz. Maraş Mahkemesi'nin 17. yüzyılda tuttuğu şer'îye sicillerinin ve merkezî hükümetin Sancak için adı geçen dönemde yaptığı mufassal tahrir defterlerinin olmamasından ötürü birtakım konular kısa geçilmiştir. Bundan sonra eğer zikredilen belgeler veya yeni belge ve kaynaklar ortaya çıkarsa ve konu daha tematik ve daraltılmış dönemler halinde araştırılırsa yeni bir takım sonuçlara ulaşılabilir kanaatindeyim.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- 1.1. Bâb-ı Âsafî Mühimme Defterleri (M.d.²⁶⁶⁴) Nu: 3, 9, 12, 32, 44, 50, 53, 55, 59, 61, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 119, 120, 121, 122, 130, 131, 133, 135, 139, 141, 145, 147, 149, 150, 154.
 - 1.1.1. Bâb-ı Âsafî Mühimme Zeyli defterleri Nu: 13.
- 1.2. Bâb-ı Âsafî Atik Şikâyet Defterleri (Ş.d.) Nu: 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 58.
- 1.3. Maliyeden Müdevver Defterleri (MM.d.) Nu: 43, 53, 215, 300, 457, 615, 842, 905, 1179, 1516, 1582, 1621, 1878, 1980, 2412, 2414, 2471, 2505, 2580, 2582, 2656, 2783, 2787, 2790, 2805, 2808, 2887, 2926, 2989, 3300, 3067, 3093, 3134, 3157, 3167, 3178, 3185, 3244, 3260, 3332, 3375, 3439, 3443, 3451, 3462, 3474, 3476, 3482, 3748, 3807, 3809, 3820, 3832, 3834, 3835, 3836, 3839, 3841, 3844, 3845, 3850, 3853, 3855, 3857, 3862, 3890, 3891, 4087, 4149, 4176, 4347, 4433, 4482, 4887, 4950, 4952, 4972, 4983, 5083, 5597, 6260, 6467, 6633, 6634, 6886, 7028, 7075, 7076, 7392, 8458, 9486, 9496, 9839, 9868, 9873, 9876, 9896, 9956, 10144, 10156, 10160, 10163, 10179, 10277, 10304, 15822, 16009, 16077, 18536, 22116, 22340, 22395.
- 1.4. Tapu Tahrir Defter (TT.d.) Nu: 124, 142, 181, 219, 331, 402, 408, 419, 758, 998,
- 1.5. Kamil Kepeci Tasnifi (KK.d.) Nu: 217, 262, 266, 315, 494, 2438, 2566, 2575, 2577, 2580, 2582, 2583, 2587, 2604, 2614, 2621, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2635, 2646, 2651, 2653, 2657, 2659, 2662, 2665, 2683, 2688, 2705, 2721, 2728, 2768, 2775, 2835, 3067, 5045.
- 1.5. Bâb-ı Âsafî Ruûs Defterleri (A.RSK.d.) Nu: 257, 1441, 1483, 1498, 1452, 1512, 1551, 1560, 1564, 1568, 1572.
- 1.6. Bab-ı Defteri Mevkufat Defterleri (MKF.d.) Nu: 27432, 27441, 27467, 27468, 27471, 27477, 27488, 27520, 27526, 27557, 27600, 27613, 27616, 27635, 27665, 27776, 27781, 27827, 27842.
- 1.7. Bâb-ı Âsafî Nişan Tahvil Kalemî Defterleri (A. NŞT.d.) Nu: 1220, 1355.
- 1.8. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d.) Nu: 328, 624, 699, 800, 1361.
- 1.9. Bab-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemî Zimmet Halifesi Defterleri (D.BŞM.ZMT.d.) Nu: 13737, 13744, 13760.
- 1.10. Bab-ı Defteri Cizye Muhasebe Kalemî Defterleri (D.CMH.d.) Nu: 26670, 26718.
- 1.11. Bab-ı Defteri Başbakikulu Kalemî Evrakı (D.BŞB.d.) Nu: 26240.
- 1.12. Bab-ı Defteri Maden Mukataası Kalemî Evrakı (D.MMK.DHN.d.) Nu: 23262.
- 1.13. Evkaf Haremeyn Muhasebesi (EV.HMH.d.) Nu: 554, 1285.

²⁶⁶⁴ Dipnotlarda BOA, M.d., 64: 123/654 şeklindeki gösterimde birinci rakam (64), defterin numarasını; ikinci rakam (123), sayfa numarasını; varsa üçüncü rakam (654), hüküm numarasını göstermektedir.

1.14. Defterhâne-i Âmire Tımar-Zeamet (Ruznamçe) Defterleri (DFE. RZ.d.) Nu: 212, 274, 953, 955.

1.15. Cevdet (C) Tasnifi:

1.15.1. Adliye (C..ADL.)²⁶⁶⁵: 13/855, 4382, 4493.

1.15.2. Askeriye (C..AS.): 447/18637, 558/23409, 636/26816, 826/35193, 41442, 1050/46123, 1083/47775.

1.15.3. Bahriye (C..BH.): 50/2377, 1359.

1.15.4. Evkaf (C..EV.): 4/192, 2516, 62/3068, 3254, 68/3379, 86/4277, 98/4856, 5454, 113/ 5615, 5694, 6182, 155/7680, 8202, 194/9688, 16052, 249/12453, 288/14672, 288/14674, 295/15003, 16052, 346/17584, 396/20093, 448/22693, 25143, 497/25138, 498/25143, 498/25163, 25518, 27983, 28399, 28571, 621/31349, 32067.

1.15.5. Dahiliye (C..DH.): 20/958, 43/2110, 7460, 49/2409, 6095, 23/11101, 32/1558, 65/3217, 107/5347, 321/16001, 257/12823.

1.15.6. Darbhane (C..DRB.) Nu: 25/2727.

1.15.7. Hariciye (C..HR.) Nu: 58/2891,

1.15.8. Maarif (C..MF.) Nu: 66, 329, 2059, 2094, 5722, 7272, 8014, 8746, 33/1637.

1.15.9. Maliye (C..ML.): 693, 2505, 15521, 14729, 397/16289, 23209, 23229, 23230, 23260, 23264, 607/25054, 25895, 31320.

1.15.10. Tımar (C..TZ.) Nu: 176/8776.

1.15.11. Zaptiye (C..ZB.) : 40/1983, 81/4015, 71/3545, 520/26262, 64/3191.

1.16. İbnülemin (İ.E.) Tasnifi:

1.16.1. Adliye (İ.E..ADL.) Nu: 1/88, 5/327, 13/855.

1.16.2. Askeriye (İ.E..AS.): 10/875, 11/1064, 18/1714, 19/1778, 22/2033, 24/2159, 26/2331, 27/2421, 27/2422, 27/2454, 30/2680, 30/2681, 30/2682, 30/3033, 33/2922, 34/3037, 34/3448, 36/3607, 38/3447, 38/3449, 42/3778, 42/3781, 44/3982, 45/4133, 46/4223, 48/4338, 72/6446, 84/7579.

1.16.3. Dahiliye (İ.E..DH.): 139, 7/701, 726, 839, 1012, 1525, 1616, 1646, 1660, 1676, 1802, 1839, 49/2409.

1.16.4. Maliye (İ.E..ML.) Nu: 1673.

1.16.5. Tevcihat (İ.E..TCT.): 282, 357, 823, 832, 2470.

1.16.6. Vakıf (İ.E..VKF.): 226, 598, 771, 775, 835, 839, 882, 1001, 1489, 525, 1767, 1885, 1905, 2686, 31/3616, 4197, 86/4277, 4392, 4527, 4632, 4966, 44/5046, 44/5047, 5048, 5552, 48/5296, 49/5419, 6122, 6900, 6296, 68/7363, 68/7364, 7597, 7776.

1.17. Ali Emiri (A.E.):

1.17.1. Sultan II. Ahmed (A.E..SAMD.II.) Nu: 5/427, 20/2197.

1.17.2. Sultan II. Mustafa (A.E. SMST.II.) Nu: 1/45, 2/149, 5/498, 6/525, 9/818, 11/1022, 11/1028, 11/1033, 11/1063, 15/1409, 18/1746, 19/1365, 20/1937, 25/2414, 25/2414, 34/4047, 34/3036, 41/4047, 5108, 5186,

²⁶⁶⁵ Dipnotlarda BOA, C..ADL. 13/855 şeklindeki gösterimde birinci rakam (13), belgenin dosya numarasını; ikinci rakam (855), belgenin gömlek numarasını; eğer tek rakamlı (BOA, C..ML. 15521 gibi) ise bu rakam belgenin gömlek numarasını göstermektedir.

2. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSA):

E.5222-22, D.5246, E.7002/44, E. 9298-84, E. 9298-85,

3. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA):

Tapu Tahrir Defterler (TT.d.): Nu: 101,108, 116, 329, 368.

4. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGA):

4.1. Hurufat Defterleri (H.d.) Nu: 1091, 1119, 1128, 1139, 1140, 1142, 1145, 1148, 1151, 1157.

4.2. Vakfiye Kayıt Defteri (VK. D.n.) Nu: 590, 591, 600, 607, 609, 738, 1966,

4.3. Şahsiyet Kayıt Defterleri (Ş.K.d.) Nu: 167, 168,

KANUNNAME VE RİSALELER

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi*, İstanbul, 1328.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. I-VII, İstanbul 1990.

Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, (Edit. M. Tayyib Gökbilgin), İstanbul, 1979.

DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul 1993.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara 1998.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Neş. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992.

ŞAHİN, İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32 (İstanbul 1979), ss. 905-935.

SEYAHATNAMELER

ANDREASYAN, Hrand D., *Polonyalı Simonun Seyahatnamesi 1608-1619*, İstanbul 1964.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1-2, 9-10, (Sade. Tevfik Temel-kuran, Haz. Mümin Çevik), İstanbul 1985.

_____, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, C. 3, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1999.

_____, *Evliya Çelebi Seyhatnâmesi*, C. 9, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), İstanbul 2005.

_____, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 4-5, (Haz. Yücel Dağlı- Seyit Ali Kahraman- İbrahim Sezgin), İstanbul 2001.

Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri- Şam-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne, 3. Cilt-1. kitap, (Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 2006.

YAYINLANMIŞ ARŞİV BELGELERİ

6 Numaralı Mühimme Defteri (972 /1564–1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks > I, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1995.

- 7 Numaralı Mühimme Defteri ((975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, C. II, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1999.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, C. I, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik vd.), Ankara 1996.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026–1027/1617–1618) “Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım”, (Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım vd.), Ankara 2000.
- İNALCIK, Halil, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987.
- KURT, Yılmaz, *Çukurova Tarihinin Kaynakları C. V, 1563 Tarihli Kars-ı Maraş Sancağı Mufassal Tahrir defteri*, Ankara 2011.
- Maraş Tahrir Defteri (1563)*, (Yay. Refet Yinanç-Mesut Elibüyük), I-II, Ankara 1988.
- Muhasebe-i Vilâyet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zülkadiriyye Defteri II, 937/1530*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1999.
- Osmanlı Tarihine Aid Belgeler Telhisler (1597-1607)*, (Haz. Cengiz Orhonlu), İstanbul 1970.
- Mühimme Defteri 90*, (Sade. Mertol Tulum, Haz. Nezih Aykut, vd.) İstanbul 1993.
- Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı*, C. I-II, (Haz. Said Öztürk), İstanbul 2006.

KAYNAK ESERLER

- Abdurrahman Abdi Paşa, *Vakâyi’-Nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)] Tahlil ve Metin Tenkidi*, (Haz. Fahri Çetin Derin), İstanbul 2008.
- Ahmed Cevdet, *Tezâkir*, 25-39 (Yay. Cavit Baysun), Ankara 1991.
- Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116 / 1688-1704)*, (Haz. Abdulkadir Özcan), Ankara 2000.
- Âşık Mehmed, Menâzirü’l-Avâlim (Metin)*, C. II, (Haz. Mahmut Ak), Ankara 2007.
- Celal-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, (Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar), Ankara 1990.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin(1006-1116/1656-1704)*, (Neş. Abdulkadir Özcan), Ankara 1995.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, (Çev. Hüseyin Ragıp Uğural), Ankara 1992.
- Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamaniçe*, (Tahlil ve Metin), (Haz. Ayşe Hande Can), (<http://ekitap.KulturTurizm.gov.tr/dosya/1-219106/h/giris.pdf> ziyaret tarihi:25.09. 2012)
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, C. III, (Haz. Nezih Aykut), Ankara 2004.
- Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü’l-Tevarih*, C. IV, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992.
- İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, (Neş. Haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 1996.
- Kâtip Çelebi, *Kitâb-ı Cihannümâ li-Kâtib Çelebi*, C. I, Tıpkı Basım, (Haz. Fikret Sarıcaoğlu), Ankara 2009.
- Kâtip Çelebi, *Tuhfetü’l-Kibâr Fi Esfâri’l- Bihâr*, (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan), (Haz. İdris Bostan), Ankara 2008.
- Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü’l Vüzera*, (Neş. İsmet Parkmaksızoğlu), İstanbul 1952.
- Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma/Neşri Tarihi*, C. I, (Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed

- Altay Köymen), Ankara 1987.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, C. 1-5, (Eski Yazıdan Nakleden: Seyit Ali Kahraman), (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.
- _____, *Sicil-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, C. II, IV/I, (Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun), İstanbul 1996.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C. I-II, (Sade. Neşet Çağatay), Ankara 1992.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. II-III, (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1968.
- Nev'îzâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakaik*, (Neş. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1992.
- Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. 2, (Yay. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989.
- Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultan Murad-ı Rabisi (IV. Murad'ın Revan Seferi)*, (Haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2006.
- Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, C. 1, Fasikül I, (Sade. İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1962.
- Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, C. I, (Haz. Vahid Çabuk), Ankara 1989.
- Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307.
- ŞAHİN, İlhan, "Kenzü'l-Vekâyi Mustafa Sakıb Efendi ve Eseri", *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XIII, S. 7-8 (İstanbul 1977), ss. 95-118.
- Şakaik-ı Numaniye ve Zeyilleri C. 2-5, (Neşre Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l A'lam*, C. VI, İstanbul 1316.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekayi'ü'l-Fudalâ*, C. I, (Neş. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Şükrî-i Bitlisi, *Selim-nâme*, (Haz. Mustafa Argunşah), Kayseri 1997.
- Topçular Kâtibi Abdulkadir (Kadri) Efendi, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C. II, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003.
- Uşşâkizâde Es-Seyyid İbrahim Hasib Efendi, *Uşşâkizâde Tarihi 1-2*, (Haz. Raşit Gündoğan), İstanbul 2005.
- YÜCEL, Yaşar, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar: Kitab-ı Müstetâb, Kitâbu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk*, Ankara 1988.

TETKİK ESERLER

- ABACI, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması*, Ankara 2001
- Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul 1989.
- _____, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)*, İstanbul 1989.
- AKDAĞ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları"*, Ankara 1999.
- _____, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, I-II*, İstanbul, 1979.
- _____, *Celâli İsyanları (1551-1603)*, Ankara 1963.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, C. I, İstanbul 1988.
- _____, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.

- AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004.
- ALTINÖZ, İsmail, *Dulkadir Eyaleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesi*, Kahramanmaraş 2009.
- Anonim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Genel Kurmay Başkanlığı Yay. Ankara 1966.
- Arifi Paşa, *Maraş ve Elbistan'da Dulkadiroğulları Hükûmeti*, (Edit. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2011.
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, C. I-II, Ankara 1990.
- ATALAY, Besim, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*, (Yay. Haz. İlyas Gökhan-Mehmet Karataş), Kahramanmaraş 2008.
- AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998.
- BABİNGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok) Ankara 1982.
- BALTACI, Cahid, *XV ve XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar*, İÜİFM C. XVII, S. 1-4'den Ayrı Basım, İstanbul 1961.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, C. 2, (Yay. Haz. Hüseyin Özdeğer), İstanbul 2000.
- _____, *XV. ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Mâlî Esasları- Kânunlar I*, İstanbul 1943.
- BARKEY, Karen, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), İstanbul 1999.
- BAŞ, Yaşar - Rahmi Tekin, *Maraş Vakıfları*, Konya 2007.
- BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara 1997.
- BAYAZIT, B. Sami, *Kahramanmaraş'ta Bayazitoğulları (1514-1990)*, Kahramanmaraş 1998.
- _____, *1865-1866 Kürtdağı, Cebel-i Bereket, Kozanoğulları İsyanı ve Güneydeki Aşiretlerin İskânları*, Kahramanmaraş 2008.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.
- BİLGE, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslaâmiye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kamusu*, C. V, İstanbul 1969.
- BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmed Ali Kılıçbay), Ankara 1995.
- BOZKURT, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989.
- BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2000.
- CAN, Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995.
- CANBAKAL, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, İstanbul 2009.
- CANSEVER, Turgut *İslamda Şehir ve Mimari*, İstanbul 2006.

- CANPOLAT, Salman, *Maraş'ta Hititler (Etiler)*, Maraş 1945.
- CEZAR, Mustafa, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986.
- COOK, Michael A. *Population Pressure in Rural Anatolia 1450-1600*, London 1972.
- Cumhuriyet'in 50. Yılında Kahramanmaraş İl Yıllığı, Kahramanmaraş 1973.
- ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997.
- ÇAKAR, Enver, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Elazığ 2006.
- ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukâta'a Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.
- ÇİÇEK, Kemal - Abdullah Saydam, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet, Raiyet*, Trabzon, 1998.
- ÇİFTÇİ, Cemil, *Maraşlı Şairler, Yazarlar, Âlimler*, İstanbul 2000.
- ÇİZAKÇA, Murat, *A Comparative Evolution of Business Partnerships, The Islamic World and Europe with Specific Reference to The Otoman Archives*, E.J. Brill 1996.
- ÇOĞALAN, Celal- Halil Kurtaran, *Her Yönüyle Maraş*, İstanbul 1969.
- DARLING, Linda T., *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Financial Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, Leiden: Brill, 1996.
- DEDEOĞLU, Mesut, *Dünden Bugüne Kahramanmaraş*, Ankara 1996.
- DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesi'nde Eşkiya, Devlet ve Siyaset Maraş Eyaleti Örneği (1590-1750)*, İstanbul 2012.
- DEMİRKENT, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)*, C. I, Ankara 1990.
- DULKADİROĞLU, Ahmet, *Dünden Bugüne Dulkadiroğulları*, Kırşehir 2002.
- ELDEM, Edhem - Daniel Goffman- Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, (Çev. Sermet Yalçın), İstanbul 2003.
- EMECEN, Feridun, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989.
- ERGENÇ, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995.
- _____, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Ankara, 2006.
- ERGİN, Osman, *Türk Şehirlerinde İmarat Sistemi*, İstanbul 1939.
- _____, *Türkiye'de Şehirciliğin İnkişafı*, İstanbul 1986.
- ERÖZ, Mehmet, *Yörükler*, İstanbul 1991.
- ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul 2007.
- ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996.
- EYİCİL, Ahmet, *Yakın Çağda Kahramanmaraş*, Kahramanmaraş 2009.
- _____, *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 1999.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1994.
- _____, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2008.
- _____, *Men of Modest Substance: House Owners and House Property in Seventeenth-Century Ankara and Kayseri*, Cambridge 1987.

- _____, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (Çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara 2006.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2005.
- GÜÇER, Lütü, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- GÖKÇE, Turan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkıyye (Denizli) Kazası*, Ankara 2000.
- GÖKHAN, İlyas, *Başlangıçtan Kurtuluş Harbine Kadar Maraş Tarihi*, Kahramanmaraş 2011.
- GÜRAN, Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi*, İstanbul 1978.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.
- _____, *Türkler ve Ermeniler*, (Haz. Kemal Çiçek), Ankara 2005.
- GRISWOLD, William J., *Anadolu'da Büyük İsyân*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul 2002.
- GÜLSOY, Ersin, *Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresi'nin Kurulması (1645-1670)*, İstanbul 2004.
- GÜNAY, Nejlâ, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyânları*, İstanbul 2007.
- _____, *XX. Yüzyılda Maraş*, Kahramanmaraş 2012.
- GÜNDOĞDU, Hamza, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986.
- GÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul*, Elazığ, 2003.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri- "Bozulus Türkmenleri"*, Ankara 1997.
- _____, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri*, İstanbul 2005.
- GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998.
- GÜRBÜZ, Mehmet, *Kahramanmaraş Merkez İlçenin Beşerî ve İktisadi Coğrafyası*, Kahramanmaraş 2001.
- GÜRBÜZ, Adnan, *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Sancak Çalışmaları Değerlendirme ve Bibliyografik Bir Deneme*, İstanbul 2001.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit - Hulusi Yetkin, *Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler*, Gaziantep 1970.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.
- HİNZ, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Sevim Acar), İstanbul 1990.
- HOBSBAWM, Eric J., *Eşkiyalar*, (Çev. Orhan Akalın-Necdet Hasgöl), İstanbul 1997.
- İLTER, İsmet, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara 1969.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 1 (1300-1600)*, (Çev. Hali Berktaş), İstanbul 2004.
- _____, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul 2000.
- İNBAŞI, Mehmet, *Ukrayna'da Osmanlılar Kamanıçe Seferi ve Organizasyonu*, İstanbul 2004.

- İŞBİLİR, Ömer, *17. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İstanbul 1996.
- KARA, Âdem, *19.Yüzyılda Bir Osmanlı Şehri Antakya*, İstanbul 2005.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003.
- KAZICI, Ziya, *İslam ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985.
- KEMERLİOĞLU, Eyüp, *Toplumsal Tabakalaşma*, Erzurum 1990.
- KELEŞ, Ruşen, *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara 1972.
- KILIÇ, Orhan, *XVI. ve XVII. Yüzyılda Van (1548-1668)*, Van 1997.
- _____, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati*, Elazığ 1997.
- KOÇ, Kemalettin, *Kahramanmaraş'ta Sosyal Hayatın Fiziki Yapıya Etkisi*, Kahramanmaraş 2010.
- KOESTLER, Arthur, *Onüçüncü Kabile*, (Çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul 1984.
- KOZAK, İ. Erol, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, İstanbul 1985.
- KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası*, İstanbul 1987.
- LİNDNER, R. Paul, *Ortaçağ Anadoluşunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay) Ankara 2000.
- MANTRAN, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, C. I-II, (Çev. M. Ali Kılıçbay, Enver Özcan), Ankara 1990.
- Maraş İl Yıllığı*, Ankara 1967.
- Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları I-II*, (Edit. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008.
- Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Edit. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008.
- Mc GOWAN, Bruce W., *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and Struggle for Land, 1600-1800*, Cambridge 1981
- Mecelle-i Ahkâm-ı Âdliye* (Haz. Ali Himmet Berki), Ankara 1959.
- MİROĞLU, İsmet, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası 1520-1566*, Ankara 1990.
- MURPHEY, Rhoads, *The Functioning Of The Ottoman Army Under Murad IV (1623-1639/1032-1049)*, Chicago 1979.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı Aleviliğın Tarihsel Alt Yapısı*, İstanbul 2000.
- _____, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İşkânı*, İstanbul, 1987.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İşkân Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul 1963.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990.
- ORTAYLI, İlber, *Hukuk ve İdare Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Ankara 1994.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul 2000.
- Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, (Edit. Halil İnalçık- Donalt Quataert), (Çev. Ayşe Berktaş vd.), İstanbul 2004.
- ÖZ, Mehmet, *XV-XVI. Yüzyılda Canik Sancağı*, Ankara 1999.

- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Ankara, 1995.
- ÖZBİLGİN, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İstanbul 2003.
- ÖZDEMİR, Rifat, *XIX. Yüzyılın ilk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.
- ÖZKARCI, Mehmet, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri: Kahramanmaraş*, C. I-II, Ankara 2007.
- ÖZKAYA, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1994.
- _____, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2008.
- ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.
- PİTCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001.
- POLAT, Cavit, *Maraş Bibliyografyası*, Kahramanmaraş 2009.
- PAMUK, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006.
- RİCAUT, Paul, *Türklerin Siyasi Düsturları*, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 1996.
- SAKİN, Orhan, *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*, İstanbul 2006.
- SAYDAM, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Trabzon 1999.
- SEVGİN, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Ankara 1959.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara 2002.
- Seyahatnâme, Şehir ve Coğrafya Kitaplarına Göre Maraş*, (Haz. Yaşar Alparslan-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2009.
- SOLAK, İbrahim, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, Ankara 2004.
- SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*, İstanbul 2007.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul 1992.
- _____, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1992.
- ŞAHİN, İlhan, *Osmanlı Döneminde Konargöçerler İncelemeler-Araştırmalar*, Ankara 2006.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1998.
- _____, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.
- TANSEL, Selahaddin, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul, 1966.
- _____, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006.
- TAŞTEMİR, Mehmet, *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hısn-ı Mansur, Gerger, Kah-ta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Ankara 1999.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya*, Konya 2001.
- TÜRKAY, Cevdet, *Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 2001.
- UÇAR, Şahin, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul 1990.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944.

- _____, *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.
- Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I-III, Kahramanmaraş 2013.
- Uluslararası Dulkadir Beyliği Sempozyumu (29 Nisan-1 Mayıs 2011 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I-III, Kahramanmaraş 2012.
- I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I-III, İstanbul 2005.
- Urfalı Mateous Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), Ankara 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, I, II*, Ankara, 1983.
- _____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1984.
- _____, *Osmanlı Devlet Teşkilatı'nda Kapıkulu Ocakları II*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi, C. III, II. kısım*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.
- _____, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.
- WEBER, Max, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), İstanbul 2000.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.
- YILDIZ, Pakize, *Maraş Şehri Vakıf Eserleri*, Konya 2012.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara 1995.
- _____, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı*, Elazığ 1999.
- YİNANÇ, Refet, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.
- YÜCEL, Yaşar - Ali Sevim, *Türkiye Tarihi III Osmanlı Dönemi (1566-1730)*, Ankara 1991.

TEZLER

- AKBEN, Adil, *234 Numaralı Şer'iyye Sicili (1322-1325 H./1904-1907 M.) - Değerlendirme ve Transkripsiyon*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996.
- AKGÜN, Ayla, *63/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1063-1064 / M. 1653-1654) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.
- ALADAĞ, İrfan, *İlk İslâmî Dönemlerde Maraş (İlk Fethinden Selçukluların Gelişine Kadar)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kars 2009.
- ALTINÖZ, İsmail, *Dulkadir Beylerbeyliğinin Teşekkülü ve Gelişmesi*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.
- AYCİBİN, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin I-II-III*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- AYDIN, Meltem, *Gazânâme-i Halil Paşa 1595-1623 (Tahlil ve Metin)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.

- AYGAN, Halil, *235 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996.
- AYNA, Bayram, *Türk Fethinden Dulkadiroğluları Dönemi'Ne Kadar Maraş Bölgesi Tarihi (1085–1337)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2003.
- BAĞÇECİ, Yahya, *1895 Zeytin Ermeni İsyanı*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 2008.
- BAŞ, Yaşar, *Maraş Çevresinde Zülkadirli Vakıfları*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 1999.
- BAYKARA, Tuncer, *Osmanlı Taşra teşkilatında XVIII. Yüzyılda Görev ve Görevliler (Anadolu)*, Ankara 1990.
- BAYRAK, Şaban, *XVIII. Yüzyılın İlk yarısında Anadolu'da Eşkiyalık Olayları*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya 1998.
- CIRIK, Hatice, *XVII. Yüzyıl Askeri Seferleri Esnasında Anadolu'dan Yapılan Hazırlıklar (1644–1660)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.
- ÇAM, Cuma, *11 Numaralı Ayntab Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1017/M.1608-1609)*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2008.
- ÇELİK, Göknur, *Vâsıtı'nın "Gazâvât-ı Murad Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- ÇELİKDEMİR, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690–1840)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2001.
- ÇETİNTAŞ, İbrahim, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2006.
- ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ Sosyal Bilimler, Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- DEMİR, Mesut, *1686-1687 (h. 1097-1098) Tarihli Atık Şikâyet Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- DEMİRCİ, Süleyman, *The Functioning of Ottoman Avâriz Taxation: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery. A Case Study of the Province of Karaman, 1621 -1700*, Durham Üniversitesi, Doktora Tezi, Durham 2001.
- DİNÇASLAN, A. Latif, *Zeytin ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları (1895-1921)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.
- DOĞAN, Ayhan, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Maraş*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1999.
- EKİN, Ümit, *XVII.- XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletişim Örgütlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002.
- EREN, Yunus, *34 Numaralı ve H.986/1578 tarihli Mühimme defteri [s.1-164] "İnceleme-Metin"*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

- GELİR, Burcu, *1680-1700 Tarihleri Arasında Ayntab (Gaziantep) Şehrinde Asayiş Problemleri ve İslam-Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.
- GÖKÇEK, Mehmet Fatih, *Behcetî Seyyid İbrahim Efendi “Târîh-i Sülâle-i Köprülü” (Transkripsiyon ve Tahlil)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- GÜL, İsmail, *Osmanlı Devleti’nde Sultan IV. Murad Dönemi Yeniçeri İsyanları (1623–1640)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2006.
- GÜNER, Hüsniye, *21 Numaralı Ayıntab Şer’iyye Sicili Defteri H. 1059-1060 (M.1649-1650) Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006.
- GÜRCAN, Fatih, *Avrupa’daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- İŞİK, Rukiye, *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630–1750)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011.
- İPÇİOĞLU, Mehmet, *Bir Osmanlı Bütçesi Örneği 1622 Tarihli Ruznamçe Defteri (XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Kamu Ekonomisinin Tahlili Denemesi)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1996.
- İŞBİLİR, Ömer, *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- İZGİ, Şuayib, *32 Numaralı Mühimme Defteri [s. 201-400] Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- KABACIK, Mehmet, *230 Numaralı Maraş Şer’iyye Sicili*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 1996.
- KALIPÇIOĞLU, Zeynep, *75 Numaralı Kayseri Şer’iyye Sicili, (H.1073/74- M.1663/64)*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1996.
- KAR, Serdar, *63 Numaralı Mühimme Defteri: (995-996/1587-1588)*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- KARABEKİROĞLU Şevki, *234 Nolu Maraş Şer’iyye Sicili*, Yüksek Lisans Tezi, KSÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 1999.
- KARADENİZ, Hasan Basri, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları*, EÜ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1995.
- KARAKURT, Hasan, *234 Numaralı Maraş Şer’iyye Sicili Hicri 1322–1325/ Miladi 1903–1907*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1999.
- KARATAŞ, Mehmet, *234 numaralı Maraş şer’iyye sicili hicri 1322-1325/Miladi 1903-1907 (Değerlendirme ve transkripsiyon)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 1996.
- KAYA, İsmail, *15/2 Nolu Kayseri Şer’iyye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1019-1020/M.1611-1612)*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.

- KESENCELİ, Resul, *231 Numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili H. 1315/M 1897-1898 (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996.
- KOÇ, Yahya, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme Çeviriyazı-Dizin*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- KOÇAK, Zülfiye, *Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1600-1650)*, ATAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2000.
- KONUK, Yunus Emre, *Sultan IV. Murad'ın Bağdad Seferi ve Kasr-ı Şirin Antlaşması*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2005.
- KOZAK, Yasin, *V ve VI Numaralı Maraş Ahkâm Defterlerinde Maraş'a Gönderilen Hükümler*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2005.
- KUCAK, Ömer, *Zafernâme (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)*, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2007.
- KÜÇÜK, Levent, *Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2007.
- KÜÇÜKÖNDER, Lütfiye, *231 sayılı Maraş Şer'iyeye sicili H.1313-1314/M.1896-1897 Değerlendirme ve Transkripsiyon*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 1996.
- NACAK, Süleyman, *34 Numaralı Mühimme Defteri (h. 986/m. 1578) Transkripti ve Değerlendirmesi (164-326 Sayfaları Arası)*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- ÖZBEK, Zeynep Ayhün, *1-2 Nolu Mülâzemet Defteri (Tahlil ve Değerlendirme)*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- ÖZEL, Nalân, *23 No'lu Ayıntâb Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Muğla 2006.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta 2006.
- ÖZLÜ, Zeynel, *Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2003.
- ÖZVERİ, Cengiz, *1813-1834 Tarihlerini Kapsayan IV Numaralı Maraş Ahkam Defterinde Maraş Kadılığına Gönderilen Hükümler*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2004.
- POYRAZ, Nihal, *Dulkadiroğulları'nın İlmi ve Kültürel Faaliyetleri*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2003.
- RAMAZANOĞLU, Ökkeş, *234 numaralı Maraş Şer'iyeye Sicili H.1322-1325 M 1904-1907 (Değerlendirme ve Transkripsiyon)*, KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 1996.
- SOLAK, İbrahim, *XVI. Asırda Maraş Kazası*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2002.
- SÜSLÜ, Mustafa, *20-2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H.1027/28-M.1618/19)*, *Metin*

- Transkripsiyonu ve Değerlendirme*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.
- ŞAHİN, Harun, *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- ŞAHİN, Dilek, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 numaralı Mühimme zeyline Göre)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.
- ŞAHİN, Mehmet, *Kuyucu Murad Paşa'nın Celâlî Mühimmesi (1607)*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- ŞİŞMANOĞLU, H. Kemali, *Kahramanmaraş Profan Mimarisi*, İÜ Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, İstanbul 1973.
- TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2005.
- TOĞRUL, Neşe, *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyeye Sicili'nin (H. 1061, 1108, 1142-M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2010.
- TÜRKMEN, Mustafa Nuri, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2002.
- UZUN, Efkan, *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2008.
- ÜSTÜN, Bayram, *41/2 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (H. 1048/M. 1638-1639) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.
- YILDIRIM, Nermin, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- YILDIZ, Pakize, *Hurufât Defterlerine Göre Maraş Kazası*, SÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010.
- YILMAZ, Mehtap, *Vekayi'name (Vekayi-i Bec) (Metin ve Değerlendirmesi)*, MÜ Türikiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- YÖRÜK, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası (1700-1750)*, ATAÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2011,
- YURTLAK, Rıdvan, *66/1 Numaralı Kayseri Şer'iyeye Sicili (1067/1657), Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1995.
- YÜCE, Oğuzhan, *59 Numaralı Mühimme Defterinin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2007.

MAKALELER/MADDELER

- ACUN, Fatma, "Celâlî İsyancıları (1591-1611)", *Türkler*, C. 9, Ankara, 2002, ss. 695-709.

- AFYONCU, Erhan, “Mir-i Alem”, *DİA*, C. 30, İstanbul 2005, ss. 124-125.
- AKDAĞ, Mustafa, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *AÜ DTCF Dergisi*, S. XIII/1-2 (Ankara 1955), ss. 27-51.
- AKOZAN, Feridun, “Türk Han ve Kervansarayları”, *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, C. I, İstanbul, 1963, ss. 133-167.
- AKÖZ, Alaaddin, “XVI. Asrın İlk Yarısında Aladağ Kazası (1501-1540)”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (İstanbul 1995), ss. 67-84.
- AKÖZ, Alaaddin - SOLAK, İbrahim, “Dulkadirli Beyliği’nin Osmanlı Devletine İlhakı ve Sonrasında Çıkan İsyanlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 153 (Aralık 2004), ss. 41-50.
- _____, “Dulkadirli Eyaletine Ait Bir Kanunname Sûreti (1533–1546)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, ss. 9-29.
- _____, “Osmanlı Taşra Yönetimi ve XVI. Yüzyılda Maraş Kazası Yöneticileri”, *SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, s. 29-46.
- AKÖZ, Alaaddin – Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Konya 2003), ss. 107-132.
- ALTINÖZ, İsmail, “Dulkadir Vilayeti’nin Osmanlı İdari Düzeninde Yerini Alması”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 427-436.
- ALTUNAN, Sema, “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 913-919.
- ARIKAN, Zeki, “XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Çeltik Üretimi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi (İstanbul 21-25 Ağustos 1989) Tebliğleri*, Ankara 1990, ss. 477-481.
- ARMAĞAN, Latif “Osmanlı Devleti’nde Konargöçerler”, *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, ss. 142-150.
- ATAR, Fahrettin, “Mahkeme”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, ss. 339-340.
- AYDIN, Meltem, “Halil Paşa İbn Pirî Vakfiyesi”, *VD*, S. 37, ss. 1-30.
- _____, “Maraşlı Halil Paşa”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, Kahramanmaraş 2013, ss. 369-380.
- BARKAN, Ömer Lütfi, “Edirne Askerî Kassam Defterleri”, *Belgeler*, S. 5-6, Ankara 1993.
- _____, “Avarız”, *İA*, C. II, İstanbul 2001, ss. 13-19.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler” *VD*, S. II (1942), ss. 209-304.
- _____, “1070-71 (1660-61) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.XVII, S. 1-4 (İstanbul 1960), ss. 304-317.
- BAŞ, Yaşar, “Maraş çevresinde Dulkadirli ve Osmanlı Vakıfları”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, ss. 565- 572.
- _____, “Elbistan Alauddevle Bey Camii (Cami-i Kebir, Ulu Cami)”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, ss. 811-16.

- BAŞDOĞAN, Ferhat, “Kıbrıs Seferinde Maraş Eyaleti”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş*, 66. Yıl Özel Sayısı, S. 3, s. 52-54.
- BATMAZ, Eftal Şükrü, “Osmanlı Devleti’nde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *AÜ OTAM*, S. 7 (Ankara 1996), ss. 1-9.
- _____, “İltizam Sisteminin XVII. Yüzyıldaki Boyutları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S. 29 (Ankara 1997), ss. 250-260.
- BAYBURTOĞLU, M. Zafer, “Kahraman Maraş’ta Bir Grup Dulkadiroğlu Yapısı” *VD*, C. X (1973), ss. 234-250.
- BAYKARA, Tuncer, “Kazâ”, *DİA*, C. 25, Ankara 2002, ss. 119-120.
- BEHAR, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Edit. Halil İnalçık - Şevket Pamuk), Ankara 2000.
- BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, ss. 323-327.
- BUZPINAR, Şit Tufan, “Nakîbüleşraf”, *DİA*, C. 32, Ankara 2006, ss. 322-324.
- CANATAR, Mehmet, “Kethüda”, *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, ss. 332-334.
- CEZAR, Mustafa, “Türk Tarihinde Kervansaray”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, -Kongreye Sunulan Bildiriler (11-15 Ekim 1976 Ankara)*, C. II, Ankara 1981, ss. 931-940.
- ÇADIRCI, Musa, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1981, ss. 1359-1365.
- _____, “II. Mahmut Döneminde Mütessellimlik Kurumu”, *AÜ DTCTF Dergisi*, S. XXVIII/3 (1970), ss. 287-296.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reâyadan Alınan Vergi ve Resimler”, *AÜ DTCTF Dergisi*, C. V, S. 5 (Ankara 1947), ss. 483-511.
- ÇAKIR, Baki, “Maraş Çeltük Enharı Mukataası: Osmanlı Döneminde Maraş’ta Çeltik Üretimi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, ss. 555-558.
- ÇELİK, BÜLENT, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Antep’te Ticaret ve Bu Konuda Karşılaşılan Bazı Zorluklar”, *Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan Gaziantep*, Gaziantep 1999, ss. 147-154.
- ÇELİK, Şenol “Şehir Kethüdâsı”, *DİA*, C. 38, Ankara 2010, ss. 451-452.
- DARKOT, Besim, “Maraş”, *İA*, C. 7, İstanbul, 1993, ss. 311-316
- DARLİNG, Linda T., “Avariz Tahriri: Seventeenth and Eighteenth Century Ottoman Survey Registers”, *The Turkish Studies Association Bulletin*, vol. 10/1 (Mart 1986), pp. 23-26.
- DİKE, Hülya “Maraş’ta Ticarî Hayat”, *Madalyalı Tek Şehir Kahramanmaraş Dergisi*, S. 7, s. 41-42.
- DEMİR, Tanju, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın Sonlarında Denizli’de Mukataa ve Vakıflar”, *EJOS*, Vol. 7 (2004), ss. 1-7.
- DEMİRCİ, Süleyman, “Complaints about *avâriz* assessment and payment in the *avâriz*-tax system: An aspect of the relationship between centre and periphery. A case study of Kayseri 1618–1700”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient JESHO* 46.4.(2003), pp. 437-474.

- _____, “Demography And History: The Value of The *Avârizhâne* Registers For Demographic Research: A Case Study of The Ottoman Sub-Provinces of Konya, Kayseri And Niğde, C.1620s -1700”, *Turcica*, Vol. 38 (2006), s. 181-211.
- _____, “Mardin Çevresinde Olağanüstü Vergi Mükellefiyeti Diyarbakır Eyaleti Örneği 1640–1700” *Uluslar Arası Mardin Tarihi Sempozyumu (26-28 Mayıs 2006) Bildirileri*, C. 1, (Edit. İbrahim Özcoşar - Hüseyin H. Güneş), İstanbul 2006, ss. 267-277.
- _____, “Osmanlı Klasik Sisteminde Değişim: Diyarbakır Eyâletinde Olağanüstü Vergi Uygulamalarına Yönelik Gözlemler: 1645-1700”, *II. Uluslar Arası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Tarihi Sempozyumu (15-18 Kasım 2006 Diyarbakır) Bildirileri*, C. 2, Ankara 2008, ss. 363-385.
- _____, “Some notes on avârizhânes of Konya Livası, 1621–1700”, *Journal of Academic Studies*, Vol. 5/17 (May-July 2003), pp. 105-118.
- _____, “Avariz and nüzul levies in the Ottoman Empire: An assessment of tax burden on the tax-paying subjects. A case study of the Province of Karaman, 1628-1700” *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/2000, ss. 293-308.
- _____, ”İltizam (tax-farming) in the Avâriz-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s–1700”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/2002. s. 159-172.
- _____, ”Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620s-1700” *Belleten*, C. 70, S. 258 (Ağustos 2006), ss. 563-590.
- _____, ”Collection of Avâriz and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A case study of the province of Karaman, 1621–1700”, *Belleten*, C. 69, S. 256 (Aralık 2005), ss. 539-565.
- _____, “Kanun-i Kadimin İzinden Yeni Bir Sistemin Tesisine Osmanlı Mâli Sisteminde Değişim: XVII. Yüzyıl Sivas Eyâleti Avârizhâne Sayıları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyum (Sivas Valiliği 21–25 Mayıs 2007) Bildirileri*, C. 1, ss. 179-190.
- _____, “Collection of Avarız and Nüzul Levies in the Ottoman Empire: A Case Study of the Province of Karaman, 1620-1700”, *Belleten*, C. 69, S. 256, Aralık 2005, ss. 897-912.
- _____, ”Settling Disputes over Avâriz Levies in the Ottoman City of Kayseri, c. 1620s–1660 (Muslim and Non- Muslim Usage of the Kadı's Court)”, *Journal of Academic Studies*, Vol. 5/20 (February-April:2004): pp. 87-98.
- _____, “Osmanlı'da Devlet, Toplum ve Ekonomi: XVII. Yüzyılda Trabzon Eyâletinin Avarızhâneleri ve Vergi Nispetleri Üzerinde Bazı Gözlemler” *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Konferansı CIEPO-17 (18-23 Eylül 2006)*, ss. 543-555
- DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan, “Osmanlı Türkiye'si'nde Eşkıyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, S.2 (Nisan 2012), ss.73-103.

- _____, “Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/2, S. 16, ss. 47-76.
- _____, “Osmanlı Türkiye’inde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkîyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Turkish Studies*, Vol. 7/3, Summer 2012, pp. 887-914.
- DEMİRCİ, Mustafa, “İslâm-Bizans Mücadelesinde Bir Serhat Şehri: Maraş”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 319-332.
- DEMİREL, Ömer, “Osmanlı Dönemi Sivas Menzilhanesi”, *Osmanlılar Dönemi Sivas Sempozyumu 21-25 Mayıs 2007, 1. Kitap*, ss. 169-175.
- DÖĞÜŞ, Selahattin, “Maraş’ta Türkmen Aşiretleri”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. I, s. 457-466.
- _____, “Osmanlıların Fethine Kadar Dulkadirli Türkmenleri”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, Kahramanmaraş 2008, ss. 67-84.
- _____, “Maraş’ta Dulkadir Türkmenleri ve İsyanları”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine*, (Edit. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan, Selim Kaya), Kahramanmaraş, 2008, ss. 115-141.
- Ebul-ulâ Mardin, “Kadı”, *İA*, C. 6, İstanbul 1977, s. 42-46.
- EMECEN, Feridun M., “Çeltik”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 265-266.
- _____, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (1981), ss. 159-170.
- _____, “Bedel”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1992, s. 301.
- _____, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat, Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı* C. 4, Ankara 1999, ss. 91-97.
- _____, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12 (1982), ss. 159-170.
- EMİRMAHMUTOĞLU, A. Saim, “Bedestenler Şehri: Geçmişte Maraş”, *Türkiye Turizm*, - Aylık Turistik Mecmua, (*Maraş-Adıyaman*), C. II, S. 14, Ankara 1963, ss.7-8.
- ERCAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Gayrimüslimlerin Ödedikleri Vergiler ve Bu Vergilerin Doğurduğu Sosyal Sonuçlar”, *Bellekten*, C. LV, S. 213 (1991), ss. 370-391.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV (1984), ss. 69-78.
- _____, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, (Ankara 1981), ss. 1264-1273.
- _____, “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Âyan Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. III, İstanbul 1982, ss. 110-111.
- _____, “Şehir Çalışmaları Hakkında Düşünceler”, *Bellekten*, C. LII, S. 203, Ankara 1988, ss. 667-683.

- _____, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 10 (1986), ss. 87-96.
- ERKAL, Mehmet, “Cizye”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 42-45.
- ERTAŞ, Yaşar, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli’deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları”, *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, ss. 91-98.
- ERTUĞ, Zeynep Tarım, “İmaret”, *DİA*, C. 22, Ankara 2000, ss. 219-220.
- EYİCİL, Ahmet, “1878 Zeytun İsyanı”, *AÜ OTAM*, S. 10, ss. 27-58.
- _____, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, *AÜ OTAM*, S. 11, ss.157-210.
- _____, “Maraş’ta 1855’de Tacirli Aşiretinin İsyanı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 30 (1998), ss. 99-133.
- FAROQHİ, Suraiya, “Mar’ash” *Eİ (Encyclopedia of İslam)*, vol. VI, London 1991, pp. 508-510.
- _____, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, C. 2, (Edit. Halil İnalçık- Donalt Quataert), (Çev. Ayşe Berktaş vd.), İstanbul 2004, ss. 543-758.
- GELİŞLİ, Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü)” *Türkler*, C. 15. Ankara 2002, ss. 35-43.
- GENÇ, Mehmet; “Osmanlı Maliyesinde Malikane sistemi” *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, (Edit. Osman OKYAR), Ankara 1975, s. 231-296.
- _____, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, İstanbul 2006, ss. 57-64.
- _____, “İltizam”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 154-158.
- GENÇ, Serdar, “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, *Journal of History Studies*, C. 4, S. 1, ss. 235-249.
- GÖKHAN, İlyas, “Dulkadir Türkmenlerinin Diyarbakır ve Yöresindeki Faaliyetleri” *Diyarbakır Valiliği I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004)*, Diyarbakır 2004, ss. 529-539.
- _____, “Dulkadir Beyliğinin Kayseri Yöresindeki Hâkimiyeti ve Eserleri”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Araştırmaları I*, ss. 181-190.
- _____, “Dulkadir Beyliği’nin Osmanlılara Katılmasından Sonra Maraş Bölgesinde Çıkan İsyânlar”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, ss. 213-232.
- _____, “13. Yüzyılın İlk Yarısında Maraş”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 345-353.
- _____, “Selçuklular Zamanında Maraş Emiri Nusretüddin Hasan Bey”, *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildiriler*, C. I, Konya 2001, ss. 335-345.
- GÖYÜNÇ, Nejat, “Hâne” Deyimi Hakkında”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, ss. 331-348.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a kadar)”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, ss. 77-88.
- GÜNDOĞDU, Hamza, “Kahramanmaraş Mimari” *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 197-201.

- GÜNDOĞDU, Raşit “Uşşâkî-Zâde Tarihinde Maraş”, I. *Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. II, İstanbul 2005, ss. 741-746.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Dulkadirli Türkmenleri”, I. *Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 451-456.
- _____, “Kahramanmaraş”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 192-196.
- GÜNYOL, Vedat, “Mektep”, *İA*, C. VII, İstanbul 1957, ss. 655-659.
- GÜRBÜZ, Adnan, “16-17. Yüzyıllarda Maraş Şehrinde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2/9 (Sonbahar 2009), ss. 167-170.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Aşiret”, *DİA*, C. I, İstanbul 1991, s. 9-10.
- HONİGMANN, Ernest, “Mar’ash (Germanikeia)”, *Eİ (Encyclopedia of İslam)*, vol. 6, London 1991, pp. 505-508.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Asya_mandas%C4%B1
- HÜLAGÜ, Metin, “Osmanlı Devleti’nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11 (2001), ss. 75
- İLGÜREL, Mücteba, “Abaza Hasan”, *DİA*, C. I, s. 10-11.
- _____, “Canbolatoğulları”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 144-145.
- _____, “Celâli İsyânları”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 252-257.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, ss. 301-318.
- İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, C. II, S. 3-4, Ankara 1965, s. 49-145.
- İNALCIK, Halil, “Rice Cultivation and the Çeltükci Re’aya system in the Ottoman Empire”, *Turcica*, Vol. 14 (1982), pp. 69-141.
- _____, “Cizye (Osmanlılarda Cizye)”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 45-48.
- _____, “Eyalet”, *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 548-550.
- _____, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, Vol. VI (Louvain 1980), pp. 283-337.
- _____, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1996, ss. 49-53.
- _____, “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultanî ve Fatih’in Kanunları”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XIII, S. 2 (1958), ss. 102-126.
- _____, “Mahkeme”, *İA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 149-151.
- _____, “The Nature of Traditional Society”, *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy Collected Studies*, London 1978, pp. 42-63.
- İNBAŞI, Mehmet “1642 Tarihli Avârız Defterlerine Göre Erzurum Şehri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İstanbul 2001, ss. 9-32.
- İPÇİOĞLU, Mehmet “Osmanlı Döneminde İki Şehrin Gündelik Yaşam Mukayeseleri (Maraş ve Konya)”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. 1, Kahramanmaraş 2013, ss. 151-160.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Beylerbeyi”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 69-74.
- _____, “Buk’a”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 386-387.
- _____, “ehl-i örf”, *DİA*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 519-520.
- _____, “Avarız Vakfi”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 109

- _____, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla kadar), *Belleten*, C. LXI, S. 232 (Ankara 1998), ss. 597-699.
- _____, “Medrese-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C. 28, Ankara 2003, ss. 327-332.
- İŞBİLİR, Ömer, “Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali: I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği”, *Türkler*, C. 10, Ankara 2002, ss. 151-158.
- KARADENİZ, Hasan Basri, “Dulkadirli Beyliği Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları II*, (Edit. Yaşar Alparslan, Mehmet Karataş, Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008, ss. 19-42.
- _____, “Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadir Beyliği’nin İlhakı” *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, ss. 486-498.
- KARAGÖZ, Mehmet, “17. Asrın Sonunda Filibe ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri (1680-1700)”, *FÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S. 2, Elazığ 2006, ss. 373-402.
- _____, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Malatya ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri”, *AÜ OTAM*, S. 5, Ankara, 1994, ss. 192-207.
- KARLIĞA, Bekir, “XVIII. yy. Osmanlı Düşünce Hayatı ve Kahramanmaraşlı Bazı Bilim Adamları”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 3-10.
- KAYA, Selim, “Ortaçağda Maraş’ın Sosyokültürel ve Etnik Yapısı Hakkında Bir Değerlendirme”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 335-344.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlı Devletinde İmaret”, *Osmanlı*, C. 5, Ankara 1999, ss. 44-48.
- _____, “Osmanlı Döneminde Maraş’ta Bulunan Vakıfların Eğitime Katkıları”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005, ss. 559-563.
- _____, “Osmanlı Belgelerine Göre Maraş’taki Bazı Vakıf Hizmetleri”, *Uzunluk Dergisi*, S. I (1986), ss. 15-18.
- KESKİN, Mustafa - Hasan ARSLAN, “17. Yüzyılda Maraş Valileri/Beylerbeyleri”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, Kahramanmaraş 2013, ss. 13-54.
- KILIÇ, Remzi, “Şah İsmail’in Dulkadiroğulları Devleti Üzerine Yaptığı Orta Anadolu Seferi (1507) ve Sonuçları”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 409-420.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat “Vakıf Meselesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü”, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1983, ss. 1-32.
- KÖPRÜLÜ, Orhan Fuat, “Çavuş”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 236-237.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1994, ss. 532-566.
- MARÇAİS, Georges, “Ribat”, *İA*, C. 9, İstanbul 1993, ss. 734-736
- Mc GOWAN, Bruce, “Osmanlı Avarız -Nüzül Teşekkülü 1600-1830”, *VII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. II, Ankara 1981, ss. 1327-1331.
- MERT, Özcan, “Âyan”, *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 195-196.

- MÜDERRİSOĞLU, Fatih, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, C.10, Ankara 2002, ss. 920-922.
- NEDKOFF, Boris Christoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, (Çev. Şinasi Altundağ), *Belleten*, C. 7, S. 32, ss. 598-652.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “Zâviyeler”, *VD*, S. XII (1978), ss. 247-269.
- OCAK, Ahmet Y. - Suraiya Faroqhi, “Zaviye”, *İA*, C. 13, Eskişehir 2001, ss. 468-472.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, “XVII. Yüzyılda Türkiye Şehirlerindeki Başlıca Yöneticiler”, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. I (Samsun 1986), ss. 140-155.
- _____, “Dizdar”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1993, ss. 480-481.
- ORHONLU, Cengiz- Turgut Işıksal, “Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XLII, S. 17-18, ss.77-102.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 9, S. 1, Ankara 1976, ss. 95-107.
- ORTAYLI, İlber - Fahrettin Atar, “Kadı”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 66-75.
- ÖNKAL, Ahmet - Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 222- 226.
- _____, “Cami”, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 46-53.
- ÖZ, Mehmet, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *VD*, C. XXII (1991), ss. 429-439.
- _____, “Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan Özel Sayısı, Ocak 2010, ss. 226-233.
- _____, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Edit. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, ss. 16-32.
- ÖZBARAN, Salih, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İltizam” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, ss. 453-457.
- ÖZCAN, Ruhi, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Ayıntab (Gaziantep)”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9, Bişkek 2004, ss. 31-40.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Çeribaşı”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, ss 270.
- _____, “Asesbaşı”, *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 464.
- ÖZCAN, Tahsin, “Maraşlı Bir Osmanlı Alimi: Saçaklızade Mehmed Efendi ve Eserleri”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 53-68.
- ÖZDAMARLAR, Kadir, “Türk Tasavvuf ve Düşünce Dünyasında Saçaklı-Zâde Mehmet Efendi ve Eserleri Üzerine Bir Deneme”, *Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 43-52.
- ÖZEL, Oktay, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi, (Ankara, 12-16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Ankara 1999, ss. 735-743.
- _____, “Avâriz ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı’da Bilgi ve İstatistik*, (Edit. Şevket Pamuk), Ankara 2000, ss. 35-50.
- ÖZGÜÇ, Tahsin – Mahmut Akok, “Afsin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, S. II (1958), ss. 77-92.

- ÖZKARCI, Mehmet, "Eshab-ı Kehf Hanı", *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, (Edit. Hakkı Acun), Ankara 2007, ss. 437-447.
- _____, "Kahramanmaraş'ta Osmanlı Dönemi Ticaret Yapılarının Türk Mimarisindeki Yeri ve Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8-Ekim 1999 Ankara) - Kongreye Sunulan Bildiriler-*, C. III/2, Ankara 2002, ss. 1213-1232.
- _____, "Kahramanmaraş Şems Hatun (Hatuniye) Külliyesi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, İstanbul 2005 ss. 797-810.
- _____, "Gaziantep'te Dört Han", *VD*, S. 26, (Ankara 1997), ss. 275-312.
- ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi", *AÜ DTCTF Dergisi*, S. XXVIII (3-4), Ankara 1977, ss. 369-390.
- _____, "Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi ve Büyük Hanedanlıklar", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, ss. 165-173.
- _____, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Belleten*, C. XLII, S. 168, Ankara 1979, ss. 667-675.
- _____, "XVIII. Yüzyılinda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. 13, Ankara 2002, ss. 699-709.
- ÖZTUNA, Yılmaz, "Maraş", *TA*, C. 23, Ankara 1976, ss. 284-289.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avarız-Hane Defteri", *OTAM*, 8 (Ankara 1997), ss. 249-293.
- _____, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık Olayları", *Belleten*, C. LIV, S. 211 (1991), ss. 963-993.
- _____, "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı", *I. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*, Kitabından Ayrıbasım, Antakya 1992.
- ÖZTÜRK, Nazif "Bayazıtöğulları Vakıfları", *VD*, S. XXVI (1997), ss. 45-60.
- ÖZTÜRK, Said, "Yeni Tespit Edilen Maraş Şer'ıye Sicilleri", *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. 1, Kahramanmaraş 2013, ss. 175-180.
- RAMSAY, W. Mitchell, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, (Çev. Mîhri Pektaş), İstanbul 1960.
- SAYDAM, Abdullah, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Sistemi", *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997, ss. 4-12.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Askerî", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 488-489.
- _____, "17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli", *Çele*, S. 9 (1964), ss. 15-21.
- _____, "Avârız", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 108-109.
- _____, "Sıvış Yılı Buhranları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, S. 1-2, İstanbul 1969, ss. 304-317.
- _____, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazîne Gelir ve Giderleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. II, Ankara 1981, ss. 1401-14012.

- _____, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre 15. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphâne Mukâta’aları”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 1-2, İstanbul, 1963, ss. 145-218.
- SELÇUK, Hava, “Osmanlı Devleti’nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avârız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24 (2008/1), ss. 159-201.
- SOLAK, İbrahim, “XVI. Yüzyılda Maraş ve Çevresinde Dulkadirli Türkmenleri”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, (Edit. Yaşar Alparslan-Mehmet Karataş-Serdar Yakar), Kahramanmaraş 2008, ss. 127-167
- _____, “16. Yüzyılda Maraş Kazası’nın Sosyoekonomik Yapısı Üzerine bir değerlendirme”, *I.Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 483-494.
- SÖYLEMEZ, Faruk, “Osmanlı Dulkadirli Siyasi ve Sosyal Münasebetleri”, *Maraş Tarihinden Bir Kesit: Dulkadir Beyliği Araştırmaları I*, ss. 85-110.
- _____, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkivalık Hareketleri”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 22 (2007/1), ss. 69-85.
- _____, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Maraş’ta Türkmen Aşiretleri”, *Maraş Tarihi ve Sanatı Üzerine* (Edit. Mehmet Özkarcı, İlyas Gökhan), Kahramanmaraş 2008, ss. 163-191.
- SÜMER, Faruk, “Dulkadir Elini Meydana Getiren Oymaklar”, *Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu (10-11 Şubat 1986) Bildirileri*, Ankara 1987, ss. 43-48.
- _____, “Ceridler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 24 (Aralık 1988), ss. 3-9.
- _____, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (Ankara 1970), ss. 1-147.
- _____, “Çukur-Ova Tarihine Dair Araştırmalar”, *AÜ DTFC Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 1, (1963), ss. 1-79.
- _____, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI (1952), ss. 509-523.
- ŞAHİN, Harun, “Osmanlı Dönemi’nde Maraş’ta Ticaret”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 29 (Nisan 2012: <http://www.akademikbakis.org>).
- _____, “Osmanlı Döneminde Maraş’ta İktisadi Faaliyetler: 19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 10 (2011), ss. 1057-76.
- ŞAHİN, Abdurrahman, “Kahramanmaraş’ta Osmanlı Dönemi Profan Mimarisi”, *Sütçü İmam Dergisi*, S. 2, (1989), ss. 41-44.
- ŞAHİN, İlhan, “Dulkadir Eyaleti”, *DİA*, C. 9, İstanbul 1993, ss. 552-553.
- _____, “1638 Bağdad Seferinde Zahire Nakline Memur Edilen Yeni-İl ve Halep Türkmenleri”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı, S. 33 (1982), ss. 227-236.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Konar-Göçer Aşiretlerin Hukuki Nizamları”, *Türk Kültürü*, C. XX, S. 227 (Ankara 1982), ss. 285-295.
- _____, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu’su Göçebelerinin İdarî ve Sosyal Yapısı”,

- İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 15 (İstanbul 1995), ss. 253-264.
- _____, “Göçebeler”, *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, ss. 132-141.
- ŞEKER, Mehmet, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması Sürecinde Maraş Bölgesi ve Bölgeye Yerleşen Türk Boyları”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 43-450.
- TAŞDEMİR, Mehmet, “Zülkadir Beyliği Zamanında Maraş’ta Kurulan Medreseler”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, ss. 787-796.
- TEKİN, Rahmi, “Zülkadir Beyliği Zamanında Maraş’ta Kurulan Medreseler”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Bildirileri*, C. I, İstanbul 2005, ss.787-796.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, “II. Bayezid Devrinde Çukurova’da Nüfuz Mücadelesi”, *Belleten*, C. XXXI, S. 123 (Temmuz 1967), ss. 345-375.
- TEMELKURAN, Tevfik, “Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemi”, *İÜ Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 6 (İstanbul 1975), ss. 129-169.
- TIZLAK, Fahrettin, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri”, *Belleten*, C.57, S.220, ss. 751-780.
- TOK, Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. VE XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 15 (2005/1), ss. 153-173.
- _____, “Kayseri Kadı Sicillerindeki Avârız ve Avârızhâneler ile ilgili Belgeler Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1655-1660)”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri 2000, ss. 487-511.
- TUNCEL, Metin, “Bugünkü Kahramanmaraş”, *DİA*, C.24, İstanbul 2001. ss. 196-197.
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı (H. 1041/ M. 1631-32 Tarihli bir İdari Taksimat Defteri)”, *ATAÜ 1961 Yıllığı*, Erzurum 1963, ss. 201-204.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Osmanlı Devleti’nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, ss. 111-122.
- VELİKAHYAOĞLU, Nazif, “906/1501 tarihli Süleyman Bey oğlu Alaüddeve Vakfiyesi”, *Sütçü İmam Dergisi*, S. 6 (Ankara 1993), ss. 27-31.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Osmanlı Toplumunu”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, (Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, ss. 441-513.
- _____, “İslam Hukukunda Zimmîlerin Yeri”, *Türk Kültürü*, S. 290, C. 25, ss. 335-339.
- _____, “XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *VD*, S. XV, ss. 23-53.
- _____, “Vakıf”, *İA*, C. 13, İstanbul 1988, ss. 153-172.
- YEL, Ali Murat - Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mahalle”, *DİA*, C. 27, Ankara 2003, ss. 323-26.
- YETİŞGİN, Memet, “Osmanlı’nın Son Döneminde Maraş”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 67-68-69, C. XXIII (Mart-Temmuz-Kasım 2007), ss. 263-305.
- YILDIRIR, Mehmet, “Osmanlı Dönemi’nde Maraş’ın İktisadi ve Sosyal-Kültürel Hayatında Pazar ve Panayırların Rolü”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sem-*

pozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri, C. 1, Kahramanmaraş 2013, ss. 345-368.

YİNANÇ, Mükrimin Halil, "Aşiret", *İA*, C. 1, İstanbul 1993, ss. 710-711.

_____, "Dulkadırlılar" *İA*, C. 4, İstanbul 1993, ss. 654-655.

_____, "Elbistan", *İA*, C. 4, İstanbul, ss. 223-230.

_____, "Maraş Emîrleri", *VII-XVI. Asırlarda Maraş Emîrleri (Emîr, Melik, Bey, Senyör, Beylerbeyi, Sancakbeyi)*, (Edit. İlyas Gökhan- Selim Kaya), Kahramanmaraş 2008, ss. 19-63.

YİNANÇ, Refet, "Eshab-ı Kehf Vakıfları", *VD*, C. XX (1988), ss. 311-312.

_____, "Dulkadiroğulları", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 553-557.

YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, C. XXXVIII, S. 152 (1974), ss. 657-708.

ZOROĞLU, Kamil Levent, "Kahramanmaraş'ın İlk Çağdaki Yeri ve Önemi", *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6- 8 Mayıs 2004 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. I, İstanbul 2005, s. 303-308.

SÖZLÜKLER VE DİĞER KAYNAKLAR

AKBAYAR, Nuri, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul, 2001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, (Yay. Haz. Yusuf İhsan Genç vd.) İstanbul 2000.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1998.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1998.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul, 1983.

SAKAOĞLU, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü*, İstanbul 1985.

SERTOĞLU, Mithat, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986.

Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu, (Haz. Şükrü Akalın vd.), Ankara 2009.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011.

DİZİN

A

- Abaza Hasan Paşa (Celâli lideri), 52, 126, 127, 210, 399
- Abaza Mehmed Paşa, 38, 43, 44, 52, 56, 106, 268
- Abdallu, 164, 165, 169, 170, 171, 222
- Abdurrahim Paşa (Maraşlı, eski Maraş valisi), 105, 141
- Abidlu, 164
- Acemli Mahallesi, 130, 323, 333, 355
- Acerli, 198
- Acurlu, 191
- Adaklu, 164
- Adana, 12, 16, 29, 32, 40, 41, 43, 44, 52, 56, 77, 104, 112, 113, 116, 125, 144, 165, 168, 169, 180, 181, 184, 193, 195, 199, 202, 206, 216, 218, 219, 222, 223, 224, 227, 233, 242, 244, 261, 265, 270, 280, 285, 289, 290, 308, 309, 312, 316, 396, 397, 400, 401
- Adana Kalesi, 195, 222, 299, 305
- Vezir Mehmed Paşa (Adana Valisi), 193, 218
- Adet-i Ağnam, 254, 307, 314
- Adet-i çoban, 175
- Adıyaman, 29, 163, 165, 198, 231
- Adillü, 164, 224
- Afşar, 161, 165, 190, 192, 202, 216, 225, 227
- Afşarlu, 164, 169, 170, 224
- Afşin, 19, 114, 369, 376, 377, 378, 381
- Ağaçeri, 20
- Ağaçlı Cemaati, 307, 318
- Ağca Eylülü, 165, 175
- Ağcakoyunlu, 161, 163, 164, 165,
- Ahır Dağı, 113, 115, 152, 230, 232, 234, 390
- Ahmed Hacılu, 164
- Ahmed Paşa (Maraş valisi), 40, 41
- Ahmed Paşa (Maraş valisi), 41
- Ahmed Paşa (aslen Maraşlı Eski Maraş beylerbeyi), 105, 143, 160, 237, 321, 338, 343, 357, 360, 381, 382, 401
- Ahsendere Nahiyesi, 36, 165, 192, 217, 239, 371, 402
- Akalı, 191
- Akçakoyunlu cemaati, 104, 165, 186, 205, 247, 287, 309, 315, 400
- Akçakoyunlu Mahallesi, 341,
- Akdağlı, 164
- Akkoyunlu, 137
- Aksaray, 29, 57, 120, 143, 165, 258
- Aladinek Nahiyesi, 34, 35, 396
- Alaiye, 120
- Alauddevle Bey, 14, 22, 23, 151, 229, 327, 328, 335, 337, 338, 339, 342, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 374, 375, 376, 378, 379, 382, 384, 386, 388, 391, 392
- Alauddevle Bey Medresesi, 256
- Alauddevle Bey İmareti, 256
- Alaybeyi, 48, 60, 61, 64, 65, 107, 145, 296, 383
- Alcı, 163, 164, 165, 166, 192, 193, 195, 196, 208, 217, 218, 225, 249, 400
- Alemlü, 164
- Ali Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 42, 43, 44, 45
- Ali Paşa (Rakka valisi), 295
- Amasya Kalesi, 204
- Amasya Sancağı, 44
- Amcazade Hüseyin Paşa, 124, 263
- Amik Ovası, 184
- Amiki cemaati, 202
- Anadolu, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 27, 38, 39, 40, 42, 43, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 66, 77, 91, 93, 112, 114, 123, 126, 127, 141, 143, 146, 154, 167, 174, 184, 189, 194, 199, 203, 209, 210, 212, 214, 217, 219, 227, 228, 234, 236, 240, 242, 243, 249, 260, 261, 270, 271, 287, 302, 312, 371, 386, 398
- Anadolu Kazaskeri, 91, 93, 397
- Anamaslu (Karacalu), 163
- Anamaslu Ceridi, 164, 169, 170
- Anamaslu Zakirlüsü, 164
- Anamaslu, 169, 171, 224
- Andırın, 23, 34, 35, 144, 195, 202, 227, 241
- Ankara, 89, 91, 162, 182, 261, 280,
- Antakya, 12, 18, 19, 113, 114, 162, 166, 199, 202, 219, 242, 401
- Araban Nahiyesi, 35, 116,
- Araban cemaati, 164, 169
- Arabanlu, 170
- Arabistan, 112, 141
- Arabistan cemaati, 141, 169, 171
- Arablı, 53, 191, 200
- Arapkir, 29, 191, 279, 288
- Arefe Gazilü, 165
- Arpalık, 57, 89, 90, 91
- Arslan Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 45,
- Arslan Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 50,
- Arslan Paşa (Karaman beylerbeyi), 49,
- Arslan Paşa (Maraş beylerbeyi), 53, 57, 193, 195, 220,
- Arslan Paşa (Trablusşam beylerbeyi), 217,
- Arslan Paşa (Ulu Camii vakfı mütevellisi) 330, 352, 354, 363
- Ashab-ı Kehf, 19, 86, 97, 110, 134, 175, 215, 231, 356, 358, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 391
- Aşıklı, 164
- Atmalı, 182, 189
- avarız vakfı, 260
- Avşarlı, 400
- Avusturya, 2, 48, 49, 52, 126, 180, 190, 213, 258, 268, 398

Ayas, 125, 165, 168, 171, 172, 178, 184, 195,
211, 219, 221, 222, 223, 228, 308
Ayntab, 19, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 44, 49, 51,
52, 54, 57, 61, 65, 81, 83, 87, 90, 91, 100,
105, 107, 111, 113, 114, 115, 116, 120, 121,
124, 125, 126, 127, 134, 146, 162, 165, 166,
179, 188, 190, 194, 196, 198, 199, 200, 201,
207, 208, 218, 220, 225, 238, 241, 244, 249,
250, 253, 256, 260, 266, 267, 271, 273, 276,
280, 281, 282, 286, 287, 290, 291, 295, 296,
307, 308, 311, 316, 317, 318, 395, 396, 397,
401,
Ayntab Kalesi, 77
Azak Kalesi, 42

B

Baba İshak, 19, 20, 185
Bab-ı Altun, 190, 216
bac-ı rah, 243, 392
bâd-ı heva, 175
Bağdad, 29, 39, 41, 43, 49, 50, 53, 54, 63, 68,
128, 138, 161, 200, 210, 238, 271, 277, 278,
279, 287, 290, 293
Bağdad Kalesi, 67, 298
Bağdadiye-i Kübra Medresesi, 256, 352, 363,
391
Bahtiyar Obası, 164
Balbanlu taifesi, 189
Baraklı Ceridi, 273
Basra, 29, 40, 42, 43, 54, 68, 114, 182, 245,
261, 267, 276, 290, 403
Vezir Halil Paşa (Basra Muhafızı), 290
Baş Muhasebe kalemi, 296
Bayezidli Camii, 323, 324, 325, 388
Bayezidoğlu, 221, 223, 250, 316, 318
Bayezidoğlu Mehmed, 107, 144, 145, 146, 197,
206, 316
bedel-i mekkaren, 83
Beğmişli, 53, 185, 191, 200, 213, 248
Beğsan, 164
Behisni, 19, 33, 77, 97, 103, 191, 198, 202, 231,
244, 261, 267, 276, 291, 318, 403
Behisnili Ali Paşa, 39, 43, 44, 57
Bekirceli Cemaati, 185, 400
Bektaşlı, 164, 165, 193, 197, 200, 250
Bektaşlı Kürecisi, 164
Bektutiye (Bektutlu) Mahallesi, 327, 337, 344,
353, 372, 382,
Bektutiye (Kadı) Medresesi, 166, 203, 226, 337,
351, 352, 353, 354, 363, 391,
Bektutlu cemaati, 164, 165, 166, 337, 353
beldar, 291, 292, 293
ber vech-i emanet, 93, 397
ber vech-i iştirak, 303, 352
ber vech-i maktu, 253
Bereket Bölükbaşı (Meşhur bir eşkıya), 198
Berendi, 125, 165, 168, 171, 172, 178, 195, 204,
211, 219, 221, 222, 223, 228, 308

Bertiz Nahiyesi, 35, 36, 396
Besni, 103, 113, 242, 401
Beydili, 137, 165, 180, 192, 213, 248
Beziki, 400
Bezikioğlu Ali (meşhur bir eşkıya), 166, 206
Bıyıklı Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 45
Birecik, 34, 44, 112, 113, 114, 165, 179, 207,
220, 242, 245, 286, 290, 316
Bizans, 15, 16, 17, 18, 19, 112, 378, 393, 396
Boğazkesen Mahallesi, 98, 130, 327, 339
Boğazkesen hamamı, 380, 382
Bostancı, 164, 169, 171, 183
Boynu İnce cemaat, 177
Boynu Yoğunlu,, 164
Boz Mehmedlü, 130, 131
Bozca Ada Kalesi, 256
Bozkoyunlu cemaati, 51, 53, 185, 189, 191,
198, 200, 207, 208, 213, 248, 316, 400
Bozlu Ceridi, 164
Bozok Sancağı, 27, 30, 31, 53, 71, 162, 168,
215, 224, 335, 337,
Bozok aşireti, 21, 188, 167,
Bozulul cemmaati, 162, 180, 201, 207, 308, 317
Bulanıklı, 169, 171
Bursa, 43, 92, 119, 138, 224
Büyük Abdallu, 169
Büyük Hüseyin Hacılı (be-nam-ı Ustalu), 169
Büyük Yablaklı, 169

C

Cafer Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 104, 206, 316
Camustil, 35, 36, 164, 232, 303
Canlulu, 169
Cebel-i Bereket, 186, 244, 245
Celeb Ali Paşa, 39, 47, 57
Cerid aşireti, 114, 161, 163, 175, 186, 204, 215,
220, 400
Ceyhan Nehri, 115, 188, 232, 236, 390, 392
Cığcıglu Mahallesi, 130, 131
Cihanbeyli, 51, 54, 189, 191, 400
Cisr-i Ceyhun (Ceyhan Köprüsü), 193, 196,
216, 239, 392, 393,
Colab Nehri, 217
Cufutoğlu Ahmed Paşa (Maraş beylerbeyi), 39,
43, 44

Ç

Çağıranlı Cemaati, 165, 174, 179, 207, 316
Çakal Demircilü, 121, 170, 171, 224
Çakallı, 62, 64, 125, 165, 169, 170, 171, 190,
193, 199, 202, 205, 218, 307, 316, 400
Çakallı Dokuzu, 62, 64, 165, 169, 171, 193,
202, 205, 218, 307, 316
Çakırlu, 169
Çalab Verdilü, 164
Çanakçı, 164

Çarkanlı Oymağı, 192, 218
 Çataldepe, 169
 Çavuldur Bey, 18
 Çavuşlar emini, 45
 Çavuşlu Mahallesi, 215, 322, 324, 325, 345, 346, 390
 Çeçelü, 190
 Çelikanlı, 189, 400
 Çepni, 53, 188, 191, 200, 204, 211, 213, 217, 219, 248, 400
 Çerikanlı, 195
 Çevkanlı (Çelikanlı?), 165, 206
 Çıkrık, 169, 171, 224
 Çıkrık Neccarlüsü, 169, 171
 Çıkrıkçı Neccarlüsü, 164
 Çıkrıklı Neccarlüsü, 169, 170
 Çıldır, 29, 40, 43, 127, 208, 209, 219, 399
 Çimelü, 163
 Çobanoğlu (Maraş ileri gelenlerinden), 221, 223
 Çolak Kalender cemaati, 164
 Çorum Kalesi, 204
 Çöplü, 169, 171
 Çöteli Ahmed Paşa (Maraş beylerbeyi), 40, 43, 45, 57, 106
 Çukur Oba Mahallesi, 130, 131
 Çukurova, 13, 125, 162, 163, 168, 184, 201, 214, 215, 221, 224, 228, 245, 309, 399, 400

D

Dadaşlı, 169, 171
 Dağ Ceridi cemaati, 193, 218
 Dalğış cemaati, 165
 Dalkaralu, 130, 131
 dalya, 207, 317
 Darende, 29, 240, 244
 Davud Hacı, 121, 164, 169, 170, 171, 222, 224
 Davud Paşa Ovası, 181
 Davulciyan Mahallesi, 130, 131
 Dayanlu, 164
 Dede Sülü, 164, 165, 176, 203, 227
 Defter Kethüdalığı, 70, 71, 300, 301, 302, 404
 Defter kethüdası, 371
 Değşirli, 164
 Deli Alilü, 130, 131
 Demirkapı, 168, 221
 Demrek Karğuluk, 164
 Devciler (Deveciyan) Mahallesi, 130, 131
 devir ve selamiye, 179
 Deyr-i Rahbe, 191
 Dışarcıyan, 163
 Dığaç Karalusu (benam-ı Hacı Osman), 164
 Dıgalı Ceridi, 169, 171
 Dikeç, 164
 Dikilü (Dinilü?), 164
 Dimlek, 53, 191, 200
 Dimleklü, 189, 191, 213, 248
 Dimos-ı Ayntab, 76, 80, 107,

Dışarcıyan cemaati, 164
 Divan çavuşu, 269
 Divan-ı Hümâyûn, 54, 55, 66, 71, 73, 103, 143, 150, 155, 156, 175, 198, 205, 206, 268, 301, 315, 316, 317, 319, 349
 Divanlı Mahallesi, 130, 142, 143, 215, 237, 323, 332, 342, 343
 Divriği, 191, 240
 Diyarbekir, 29, 42, 50, 53, 90, 148, 209, 219, 243, 249, 255, 265, 268, 271, 272, 283, 287, 294, 299, 300, 301
 Dizdar, 75, 76, 78, 79
 Dobladanlu (Obladanlu)?, 171
 Doğanlı, 165, 193, 196, 218, 400
 Dokuz (diğer adı Bişanlı), 163, 190
 Dolayanlu, 164
 Döğerli, 53, 191, 200
 Dönekli, 169
 Döngelleli, 171, 175
 Döngellü, 164
 Döngellü (benam-ı Hacı Divane), 164
 Dönlü, 189, 400
 Dönüklü taifesi, 174
 Duhan Mukataası, 312
 Dulkadriye Eyaleti, 26, 27, 28, 30, 396
 Dulkadir Türkmenleri, 22, 163, 185
 Dulkadirli Beyliği, 10, 21, 24, 25, 28, 161, 162, 185, 214, 215, 229, 320, 383, 400
 Dulkadiroğlu Murtaza Ali, 62, 63, 64, 85, 107, 145, 297
 Dumanlı aşiretleri, 182
 Durabeyli, 164, 169, 171
 Durak, 109, 164, 169, 171, 224
 Duraklı, 130, 131, 176, 346

E

Ebubekir Paşa (Maraş beylerbeyi), 38, 39, 41, 44, 45, 290, 307
 Edhemlü, 164
 Eğlenlü, 164
 Eğri, 29, 39, 43
 Ehl-i örf, 59, 102, 156, 319
 Ekrad, 85, 101, 161, 165, 174, 181, 185, 189, 192, 198, 203, 206, 209, 210, 213, 215, 228, 248, 318, 353, 395, 400
 Ela Firuzlu, 169, 171
 Elbistan, 16, 19, 23, 26, 27, 33, 36, 51, 74, 80, 86, 87, 97, 106, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 121, 127, 133, 134, 154, 156, 162, 163, 165, 168, 186, 191, 192, 193, 194, 196, 202, 211, 213, 215, 217, 218, 231, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 254, 256, 273, 279, 289, 299, 306, 313, 314, 317, 320, 346, 347, 348, 349, 350, 358, 369, 370, 371, 372, 376, 379, 381, 383, 391, 396, 402, 404
 Elbistan sahrası, 191, 202
 El-Hac Mehmed Paşa (Rakka valisi), 190, 216

Elmalı köyü, 237
 emanet ber vech-i iltizam, 298, 302
 Emir Buldacı, 18
 Engizek Dağı, 165, 225
 Erkenez Nehri, 14, 116, 230, 232
 Ermeni, 12, 13, 18, 19, 20, 141, 146, 147, 185,
 231, 253, 399
 Erzurum, 29, 38, 39, 41, 43, 50, 52, 54, 87, 88,
 89, 91, 114, 127, 128, 143, 199, 208, 209,
 219, 227, 233, 243, 247, 249, 268, 270, 272,
 276, 279, 286, 294, 397, 399, 404
 Esenli Alcısı, 171
 esnaf-ı selase, 253
 Eşekçi, 164
 Eşkinciler, 163
 Eşraf, 98, 100, 101, 102, 160, 161, 252,
 Etmekçiyan Mahallesi, 130, 131
 Evci, 163, 164, 165, 169, 170, 190, 199, 224,
 400
 Eymir, 163
 Eyülü Karamanlusı, 164, 169, 170

F

Fakihlü, 164, 169, 170
 Fazıllu, 164
 Fazlı Paşa (Adana Valisi), 169, 265
 Ferhat Paşa (Veziriazam), 24, 25, 26, 271
 Ferhat Paşa hamamı, 151, 383
 Fettahoğlu,, 221
 Fırat Nehri, 28, 34, 81, 112, 113, 116, 203, 220,
 236, 238, 242, 245, 286, 396, 402
 Fırmıs, 114, 127, 141, 142, 147, 149, 151, 236,
 256, 318
 Filipe, 267, 276
 fiskalizm, 273

G

Gege (Keke), 164, 171
 Gence, 271
 Gerger, 32, 33, 49, 77, 104, 106, 141, 231, 240,
 318, 403
 Girit (Adası), 258, 275, 292, 294
 Göçerevli zümresi, 174
 Göçerli cemaati, 189
 Gökşun, 23, 113, 114, 116, 147, 225, 234, 245,
 246
 Gölbaşı, 113, 114
 Göynük, 34, 35, 36, 106, 113, 114, 164, 191,
 202, 247, 396
 Gurbet Neccarlüsü, 164, 169, 170
 Günce, 191, 217
 Gündeşlü, 163, 165, 176
 Gürcistan, 127, 208, 209, 247, 399
 Gürkân, 191
 Güvercinlik Nahiyesi, 34, 35, 36, 97, 165, 192,
 220, 225, 232, 305, 396

H

Hacı Abdullah Bey, 244, 322, 323, 324, 325,
 340, 341, 355, 387, 388, 390, 391
 Hacı Ali Obası, 164
 Hacı Mehmed Kürtüllü, 164
 Hacı Şeyh Obası, 164
 Hacılar Kürdü, 174
 Hacılar, 164
 Hacılu, 164, 165, 222, 223, 224
 Hacılu Dokuzu, 165, 166, 167, 222, 223
 Haçin, 128, 238
 Haçin (Saimbeyli), 128, 238
 Haleb, 14, 17, 20, 29, 30, 31, 33, 34, 39, 43, 44,
 52, 71, 77, 85, 91, 97, 112, 113, 114, 120,
 125, 126, 127, 139, 147, 161, 162, 163, 178,
 180, 184, 189, 190, 191, 193, 196, 200, 202,
 209, 211, 215, 218, 219, 221, 225, 230, 231,
 233, 237, 238, 240, 242, 244, 246, 249, 250,
 255, 264, 266, 268, 270, 271, 279, 285, 286,
 287, 288, 294, 296, 297, 304, 305, 306, 307,
 311, 313, 329, 395, 399, 400, 403, 404
 Halifelü, 130, 131
 Halil Paşa (Bezirgan, Maraş beylerbeyi), 40
 Halil Paşa (Maraş Beylerbeyi), 195
 Hama, 125, 165, 178, 184, 192, 193, 196, 201,
 202, 211, 215, 217, 221, 222, 223, 224, 225,
 240, 399, 400, 403
 Hamdanî, 14, 17
 Hamid livası, 311
 Hamid-İli, 44, 267, 276
 Hamidlü, 164
 Hardallı, 191, 213, 248
 Harput, 21, 114, 120, 163, 237, 244, 285, 401
 Harran Nahiyesi, 190, 216
 Harran Ovası, 202, 219
 Harun Reşid, 17
 Haruniye, 34, 35, 36, 164, 165, 225, 335, 396
 Hasan Demircülü, 164
 Hasan Paşa (Maraş beylerbeyi, 1604), 38, 85,
 101, 106, 154, 247,
 Hasan Paşa (Maraş beylerbeyi, 1631-2), 46, 39,
 Hasan Paşa (Maraş beylerbeyi, 1672-6), 39, 45,
 49, 58, 59, 155, 156
 Hasan Paşa (Karaman valisi), 146, 198, 223
 85,
 Hasan Paşa (Tokmak, Maraş beylerbeyi), 40
 Hasanlu (an taife-i Küreci), 164
 Haslar Mukataası Kalemi, 308
 Hass-ı Hümayun, 168, 306
 Hatıpzade, 160, 321, 401
 Hatuniye Mahallesi, 130,
 Hatuniye hamamı, 151, 382, 385, 381
 Hatuniye camii, 327, 337, 338, 354, 381
 Hatuniye Medresesi, 354, 371, 381
 Havaşır oymakları, 189
 Hazinedarlı Mahallesi, 130, 131, 325, 326, 336,
 346, 360,
 Hazinedarlı camii, 324

Hazine-i âmire, 293
 Helete, 164
 Herikli, 191
 Hevke (Hevge)?, 164
 Hısn-ı Mansur, 18, 32, 33, 34, 35, 36, 64, 107,
 134, 163, 165, 168, 177, 181, 182, 189, 191,
 192, 198, 202, 206, 207, 211, 213, 231, 232,
 248, 289, 316, 396
 Hoca Davudlu Mahallesi, 130, 131
 Hubaz?, 164
 Hufman, 169, 171
 Humarlu, 130, 131
 Humus, 17, 125, 165, 178, 184, 192, 201, 202,
 211, 215, 217, 222, 224, 399, 400
 Hüseyin Fakihlü, 164, 169, 170, 222, 224
 Hüseyin Hacılı, 121, 164, 169, 170, 222, 224
 Hüseyin Hacılı (Benam-ı Ustalu), 171
 Hüseyin Paşa (Rakka valisi), 53, 85, 97, 143

İ

İbrahim Paşa (Maraş beylerbeyi,1600), 38,
 İbrahim Paşa (Maraş beylerbeyi,1699), 40,
 İbrahim Paşa (Çelebi), 39, 41, 46, 64
 İfraz-ı Zülkadriye, 108, 125, 145, 165, 167, 168,
 169, 170, 171, 176, 178, 180, 195, 198, 202,
 204, 211, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225,
 228, 242, 250, 254, 265, 266, 299, 306, 307,
 308, 309, 310, 311, 314, 318, 400, 404
 İfraz-ı Zülkadriyye Mukataası, 168, 198, 309,
 310
 İhsanlu, 164
 İlbasan Sancağı, 44
 İlbeğlü, 161, 172
 İlbeyli, 36, 104, 164, 165, 176, 178, 179, 186,
 190, 197, 199, 200, 202, 204, 205, 208, 211,
 215, 216, 219, 225, 227, 247, 249, 250, 266,
 315, 400
 İlbeyli (Hamidlü), 165, 204
 İmanlu Afşarı, 163
 İncilü, 164, 169, 170, 171
 İnebeylü, 164
 İpşir Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 40,
 43
 İran, 2, 25, 48, 56, 128, 162, 210, 232, 235, 238,
 243, 268, 276, 278, 279, 285, 288, 291, 322,
 398, 399, 402
 İsa Divanlı Mahallesi, 130,
 İsa divanlı Camii, 327, 332, 333
 İsa Fakihlü, 164, 165
 İsalu Ceridi, 169, 171
 İshaklu, 164
 İslam Paşa (İç-İl Sancağı mutasarrıfı), 193, 218
 İslam Paşa (Maraş beylerbeyi), 193, 218
 Hüseyin Paşa (Maraş valisi), 261, 280
 İstabl-ı âmire, 256, 261, 267, 275, 276, 403
 İstanbul, 56, 68, 70, 72, 81, 90, 91, 93, 99, 101,
 109, 112, 127, 139, 144, 145, 146, 147, 148,
 150, 154, 155, 164, 168, 183, 195, 197, 200,

201, 207, 220, 235, 239, 240, 260, 270, 286,
 287, 288, 290, 297, 303, 318, 335, 345, 347,
 349, 352, 353, 354, 355, 363, 365, 366, 367,
 370, 371, 373, 375, 378, 380,397, 402, 404
 İtoğlu? Tacirlisi, 164

K

Kabaklu, 164
 Kabal? Halifelü (benam-ı Evcî?), 164
 Kabal? Sarılı, 164
 Kaçgunluk, 127, 208, 399
 Kadirli, 29, 31, 103, 113, 185
 Kadirli taifesi, 53, 185, 191, 200
 Kafır Kıran, 165
 Kâhta, 33, 49, 77, 231, 240, 403
 kaimmakam akçesi, 108, 316
 Kalavun Yusuf Paşa, 38, 44, 46, 56, 105
 Kalecik Kalesi, 204
 Kalenderoğlu, 44, 52, 125, 246, 399
 Kamanıçe, 49, 58, 59, 88, 275
 Kancı Ceridi, 164, 169, 170, 171
 Kanlı Kavak, 169, 171
 kapıcıbaşı, 55, 142
 Kara Alilü, 189, 400
 Kara Beydil oymağı, 165
 Kara Dedelu, 169, 171
 Kara Eşmelü, 191, 213, 248
 Kara Güvenç?, 164
 Kara Hacılı, 164, 187, 400
 Kara Hamzalu, 164
 Kara Hasanlu (Ceridi), 104, 164, 165, 166, 169,
 171, 178, 196, 206, 217, 222, 228, 266, 316,
 364,
 Kara Hayit Nahiyesi, 34, 35, 232
 Kara Süleymanlu, 121, 164, 169, 170, 171
 Kara Şeyhlü, 189, 191, 200
 Karaca Arablu, 164, 169, 171
 Karaca Bekdiklü, 189
 Karacalu, 165, 169, 171, 175
 Karahisar-ı Sahib, 39, 43, 261, 267, 276, 280
 Karakoyunlu, 144, 189, 322
 Karalar Ceridi, 145, 165, 228, 400
 Karaman, 5, 26, 29, 43, 48, 49, 50, 57, 77, 120,
 128, 129, 145, 162, 165, 169, 171, 186, 197,
 199, 203, 209, 210, 219, 222, 223, 224, 226,
 227, 237, 240, 246, 249, 254, 256, 261, 268,
 270, 271, 272, 280, 299, 300, 301, 312, 313,
 317
 Karaman Hacılı, 169, 222, 224
 Karamanlu, 164, 169, 222, 224
 Karaşeyhli, 53
 Karayazıcı, 246
 Kargılık, 34, 35, 396
 Karğaçyan Mahallesi, 130, 131
 Kars-ı Maraş (Kadirli), 26, 31, 32, 33, 53, 57,
 112, 121, 143, 168, 188, 189, 195, 204, 220,
 232, 238, 240, 242, 274, 279, 285, 288, 295,
 299, 305, 306, 311, 317, 354, 396, 397

Kars-ı Zülkadriye (Kadirli), 31, 32, 45, 99, 103, 155, 192, 202, 213, 227, 248, 309
Kaşıkçı, 189
Kavaklu oymağı, 202
Kavlaklu, 164
Kayalu, 164
Kayseriye, 34, 89, 90, 92, 122, 179, 204, 263, 396
Kayseriye Kalesi, 204
Kazancılar? Ceridi, 164
Kazancılu, 169, 170
Kazlı, 191, 217
Keçilü Bulanıklusu, 164
Keçilü Karamanlu, 169, 171
Keferdiz Nahiyesi, 34, 35, 36, 85, 101, 165, 188, 191, 202, 210, 213, 225, 226, 248, 396
Kekledanlu?, 164
Keleşorlu Cemaati, 54
kemayar akçe, 261
Kemer, 34, 35, 226, 232, 369, 391, 396
Kengiri Kalesi, 204
Kerevetli, 169, 171
Kerimoğlu Halil Bey, 188
Kethüda, 55, 68, 78, 79, 96, 108, 121, 137, 164, 173, 177, 181, 193, 200, 371, 398
Kethüda Ahmed Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 51, 58
Kethüda cemaati, 164
Kethüdayeri, 72, 73, 101, 158, 189, 199, 268, 319, 398,
Kıbrıs, 29, 30, 31, 39, 43, 71, 92, 108, 145, 165, 193, 195, 201, 204, 215, 218, 219, 227, 233, 240, 266, 285, 311, 396, 400
Kılıçlı, 51, 53, 161, 165, 189, 191, 192, 196, 199, 200, 202, 208, 225, 250, 399, 400
Kılıçlı Ekradı, 186, 193, 194, 195, 217, 218, 249
Kıllu, 122, 124, 164, 250, 263
Kınalıoğlu Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 45
Kımk, 125, 165, 168, 169, 171, 172, 176, 195, 204, 219, 221, 222, 223, 228, 250, 265, 266, 308, 310
Kımkılu?, 170
Kırğıl, 164, 171
Kırıntılı, 225
kırkık akçe, 261
kırpık akçe, 294
Kırşehir, 20, 21, 114, 162, 215
Kızıl Ahmed, 191
Kızıl Alilü, 164
Kızıl Koyunlu, 177
Kızıl akçe, 261, 294
Kızıllu, 163, 164, 169, 171
Kilikya, 16, 19, 20
Kilis, 53, 180, 190, 192, 194, 196, 216, 218, 279, 288, 296, 297, 395
Kinnesrin, 17
kitabiyeye, 260, 273
Koca Atlı, 165, 206
Koca Hasanlu, 164

Kolanlu, 130, 131
Konakçı Ali Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 45
Konya, 39, 40, 88, 89, 90, 91, 234, 246, 312, 397,
Koyun Emini, 288
Koyuncu Dokuzu, 164
Koyuncuoğlu Gündeşlüsü, 164
Koyunoğlu, 54, 174, 187
Kozan, 30, 168, 244
Kozanoğlu, 145, 204, 223
Köçekli, 177
Kömür Ceridi, 169, 171, 224
Köse Sefer (Celâli asisi), 125, 399
Kulağı Kurdlu, 130, 131
Kurdkulağı, 220, 222, 224, 310
Kuru Pınar Nahiyesi, 35, 232, 396
Kuşlu, 169, 171
Kuytul Mahallesi, 130, 131, 328, 351, 359
Kuyucu Murad Paşa, 52, 125
Küçekli, 204
Küçük Abdallu, 169, 171
Küçükçavuşlu Mahallesi, 323, 341
Küçük Hüseyin Hacılu, 169
Küçük Yapalaklu, 171
Küçükülü (benam-ı Evcı), 164
Kürd Mahmudlu, 400
Kürecekli, 189, 199
Küreciyan, 163, 164
Kürekir, 189
Kürd Bayramoğlu Derviş Paşazade Mehmed Paşa (Adana Beylerbeyi), 310
Kürd Nebi (Bektaşlı cemaatinden şaki), 197
Kürt, 42, 51, 97, 134, 209, 239, 399
Kürtül, 164
Küşne, 163
Kütahya, 88, 89, 90, 92, 165, 219, 222, 224, 397

L

Lehistan, 45, 48, 58, 59, 258, 275, 398
Lekvanik, 180, 186, 220, 225, 250, 285

M

Mağara (Tufanbeyli), 225
Mahalle-i Çakırlu, 171
mahkeme harcı, 260, 273
Mahmud Paşa (Maraş valisi), 40, 228
Maksudlu, 164
Malatya, 16, 17, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 40, 42, 45, 47, 48, 51, 53, 57, 59, 83, 103, 104, 105, 112, 113, 114, 124, 162, 163, 165, 168, 181, 187, 189, 190, 191, 193, 199, 200, 202, 203, 207, 240, 242, 244, 250, 256, 261, 263, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 275, 281, 282, 285, 286, 291, 295, 297, 311, 314, 316, 318, 356, 396, 397, 401, 403

Mamalı, 53, 124, 137, 165, 176, 191, 200, 264, 273, 275, 283, 400
 Manisa, 34, 58, 89, 91, 114, 119, 120, 121, 127, 128, 131, 138, 139, 176, 209, 258, 399
 Maraş Kalesi, 14, 15, 16, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 101, 127, 253, 254, 313, 343, 344, 360, 393, 394, 395
 Maraş Kavurgalusu, 163
 Maraş Ovası, 184, 232
 Maraş Türkmenleri, 181
 Maraş Yörükleri, 165, 174, 176, 178, 186, 211, 265, 266
 Mardin, 39, 44, 62, 81, 120, 162, 180, 265
 Matbah-ı Amire, 193, 261, 275
 Mehmed Paşa (Maraş beylerbeyi, 1607-8), 38, 52
 Mehmed Paşa (Maraş beylerbeyi 1646), 39, 43
 Mehmed Paşa (Maraş valisi, 1596), 103, 247,
 Mehmed Paşa (Rum beylerbeyi, Maraşlı), 104, 142, 151, 256,
 Mehmed Paşa (Maraş beylerbeyi, 1713), 218,
 Mehmed Paşa (Çavuşzade, Maraş valisi), 39, 46
 Mehmed Paşa (Pomak, Maraş beylerbeyi), 39, 41, 43, 51, 53, 57, 190, 191,
 Mehmed Paşa (Trabzon beylerbeyi), 49
 Memlûk, 20, 21, 22, 24
 Menbiç Ravendan, 190, 216
 Mendollu cemaati, 186
 Gökoğlu Hasan (Meşhur eşkiyadan), 198
 Meymun Davudoğulları, 125, 399
 Mezopotamya, 15, 112, 113, 114, 238, 242, 245, 401, 402
 Mısır, 17, 20, 29, 138, 141, 152, 287, 297, 371
 Mısır para, 255, 256
 Mihmadlu, 164, 169, 170, 171, 189, 222, 224
 Milas, 80, 165
 Miralay, 65
 Muhasebe-i Evvel Kalemî, 301, 305, 307, 308
 Mukataa Yörükleri, 176
 Murad Paşa, 39, 52, 57, 80, 125, 301, 302
 Musa Fakihli, 121, 164, 169, 170, 171, 222, 224
 Musacalu, 144, 165, 172, 177, 206, 316
 Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi, 1636), 39, 49, 58, 290
 Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi, 1704), 196
 Mustafa Paşa (Kundakçızade, Maraş beylerbeyi), 39, 41, 46
 mübaşir maişeti, 260, 273
 Münbic, 225

N

Nadirlu Melik Ahmed, 170
 Nebeviye imareti, 151, 374, 375
 Nebeviye Medresesi, 255, 256, 391
 Nevşehir, 215
 Niğbolu, 39, 40, 41, 44
 Niğde, 32, 40, 43, 61, 63, 104, 120, 148, 206, 224, 258, 282, 316

Nogay Paşa (Maraş beylerbeyi), 38, 43, 49
 Nusretüddin Hasan Bey, 19, 376, 377, 378

O

Obladanlu, 169
 ocaklık, 19, 76, 266, 273, 275, 287, 299, 305, 352, 403
 Odunlu, 202
 Oğuz, 161
 Okçu İzzeddinli, 195, 196, 208, 225, 249
 Orçanlı, 164
 Orşarlu Karamanlususu, 171
 Ortadoğu, 132, 239
 Oruç Arablı (Ceridi), 164, 273
 Oruç Ovası, 125
 Osman Paşa (Maraş beylerbeyi, 1689), 39, 48, 261, 280, 302,
 Osman Paşa (Maraş beylerbeyi, 1696), 40, 42,
 Osman Paşa (Rakka Valisi, 1716), 145
 Osman Paşa (Diyarbakir valisi), 255

Ö

Öksüz, 137, 164
 Ömer Paşa (Maraş valisi, 1607), 38, 52, 125
 Ömer Paşa (Maraş valisi, 1651-2), 39, 40, 43
 Ömer Paşa (Maraş beylerbeyi, 1683), 39, 42
 Özi, 40, 181

P

Pançova, 42, 45, 106
 Paşa Sancağı, 37, 396
 Payas, 30, 180, 184, 276, 287, 288, 289
 Payas Kalesi, 288, 289
 Pazarcık, 34, 35, 36, 85, 101, 106, 140, 161, 164, 165, 182, 188, 190, 191, 200, 210, 213, 225, 232, 237, 247, 248, 250, 362, 363, 364, 368, 396
 Peçenek, 163
 Pınarbaşı, 29, 36, 113, 115, 152, 230, 232, 237, 323, 372, 373, 390, 391
 Piyale Paşa (Maraş beylerbeyi), 38
 Pojeğa, 50

R

Rakhaslı, 189
 Rakka, 29, 34, 39, 47, 53, 61, 85, 97, 105, 125, 143, 145, 161, 165, 178, 181, 184, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 206, 208, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 250, 266, 286, 287, 295, 297, 303, 311, 345, 347, 381, 393, 395, 399, 400
 Recebli Afşarı, 165, 192, 196, 202, 208, 218, 219, 225, 226, 227, 249

Receblü Avşarı, 250
 Remeksli? aşireti, 189
 resm-i ağıl, 175
 resm-i amediye, 312
 resm-i arus (gerdek vergisi), 175
 resm-i asiyab, 390
 resm-i dönüm, 175, 317
 Reştebaiye Mahallesi, 130, 345, 356, 374
 Reyhanlı, 202
 Rışvan, 12, 59, 105, 108, 165, 176, 180, 182,
 185, 186, 192, 198, 207, 291, 317, 400, 402
 Rışvan Hassı, 177
 Rışvan Mukataası, 181, 307
 Rışvan Voyvodası, 192
 Rışvanoğlu Halil Paşa (Maraş beylerbeyi), 40,
 43, 44, 46, 53, 65, 105, 193, 197, 220, 221,
 254, 256, 261, 276, 291, 296, 297, 311
 Rışvanoğlu Hüseyin Ağa, 308
 Rışvanoğlu Mehmed Paşa, 56, 255
 Rodos Adası, 42
 Rodoslu Ali (Maraş beylerbeyi), 40, 42
 Ruha (Urfa), 34, 180, 237, 291
 Rum (Sivas) eyaleti, 26, 43, 70, 237, 270
 Rum Mehmed Paşa, 39, 44, 105, 138, 307, 271,
 Rumeli, 23, 24, 29, 39, 40, 41, 43, 52, 91, 92,
 93, 141, 154, 172, 239, 287, 312, 397
 Rumiyanlı, 198

S

Saçaklızade Mehmed Efendi, 140, 141, 400
 Sadaka Demürcülü, 165, 175
 Sadıklı, 164
 Saimbeyli, 29
 Sakallı Ceridi, 165, 188, 202, 222, 223, 228,
 400
 Sakçılı, 164
 Salarlı, 189
 Salih Paşazade Ahmed Paşa (Maraş valisi), 40,
 44, 51, 57
 salma (salgun), 211
 Samsad, 28, 30, 31, 32, 33, 206, 396
 Sandıkçı?, 164
 Sarı Mehmedlü (benam-ı Hasanlı), 164
 Sarı Velilü Mahallesi, 130, 346
 Sarıbaş Cemaati, 175
 Sarılı Neccarlüsü, 169, 170
 Sarız Neccarlüsü, 164, 169, 171
 Saru Danişmendlü, 164
 Seçen, 53, 191, 200
 Sefer Paşa (Maraş valisi), 38, 49, 51, 106, 247
 Seğmenlü Karamanlusu, 169, 170, 171, 224
 selamiye, 103, 104, 179, 205, 247, 315
 Selek(n)lu, 164
 Selimiye, 191
 Selman Fakihlü, 165
 Selmanlı, 164, 165, 176, 189, 203, 227, 400
 Selmanlı (benam-ı Hamoruç?), 165
 Serasker Vezir Mustafa Paşa, 181

Seydi Ahmed Paşa, 39, 42
 Seydilü, 164
 Seyfüddüvle, 17
 Seyyid Ahmed Paşa (Maraş valisi), 40, 42
 Seyyid Ebubekir (Maraş beylerbeyi), 39
 Seyyid Mehmed Paşa (Maraş beylerbeyi), 39,
 42, 44, 58
 Silsipür, 190
 Sinan Paşa, 23, 50, 137, 138
 sipahi reayası, 169
 Sis, 27, 28, 30, 121, 122, 127, 143, 204, 232,
 236, 240, 263, 282, 285, 288, 299, 305, 306,
 330, 396
 Sofuyanlı, 164
 Soysalu, 164
 Sökmenlü Karamanlusu, 164, 169
 Subaşı, 73, 148
 Suğur, 17
 Sük-i Sultani (Sultan Çarşısı), 58, 143, 151,
 244, 237, 323, 329, 338, 340, 346, 386, 388
 Suriye, 16, 17, 19, 20, 24, 112, 113, 114, 141,
 214, 242, 260, 371, 401
 Süleyman Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 49
 Sultan II Osman (Genç Osman), 50, 105
 Sultan II. Mustafa, 49, 50
 Sultan II. Süleyman, 180, 311
 Sultan II. Ahmed, 351
 Sultan III. Ahmed, 141
 Sultan IV. Mehmed, 7, 45, 49, 58, 59, 275, 347
 Sultan IV. Murad, 7, 28, 31, 43, 49, 57, 209,
 249, 258, 271, 277, 279, 287, 290, 293, 403
 Sülî Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 42
 Sümeysat (bugünkü Samsat), 113

Ş

Şaban Ağa (Maraş beylerbeyi), 39
 Şah İsmail, 22, 23
 Şahablu, 169
 Şahin Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi), 39, 40,
 41
 Şam, 16, 17, 29, 38, 39, 41, 43, 45, 56, 88, 89,
 112, 114, 115, 126, 127, 138, 140, 162, 163,
 209, 227, 243, 245, 249, 268, 270, 294, 399,
 404
 Şambayadi, 165
 Şarkıyan, 130, 131, 165, 176, 264, 273, 275
 Şarkıyan Yörükleri, 124, 165, 176, 264, 273
 şehir kethüdası, 83, 98, 101, 102, 252, 369, 398
 Şehrizer, 43
 Şehsuvar Bey, 22, 26
 Şehsuvaroğlu Ali Bey, 21, 23, 24, 25, 26, 346,
 372,
 Şehsuvarzade Mehmed (Maraş beylerbeyi), 40,
 43, 46
 Şeker Deresi Mahallesi, 75, 130, 131, 360
 Şemseddinlü, 164
 Şeyh Mihmadlu (benam-ı Sarılar), 165
 Şeyhlü, 169, 171, 189, 202, 217

Şeyhlü Ceridi, 169, 171
 Şeyhzade Ahmed Paşa (Maraş valisi), 39, 58
 Şihablu Neccarlüsü, 171

T

Tacirli, 53, 125, 145, 161, 163, 164, 165, 169,
 170, 171, 188, 190, 193, 195, 196, 197, 199,
 202, 203, 204, 208, 218, 219, 220, 225, 228,
 249, 250, 400
 Tacirli Melik Ahmed, 125, 165, 169
 Tacirli-i Kara Hamid, 164
 Tahirlü, 164
 Tahtalu (veya Yahyalu?), 165
 Talas, 226
 Tarsus, 16, 17, 30, 134
 tashih ve tenzil, 178, 211
 Taş (Rad) Medrese, 357, 385
 Taş Hanı, 244, 385, 388
 Tatalı, 191, 217
 Taya Şeyhlü, 191
 Tayyazade Ahmed Paşa (Maraş beylerbeyi), 39
 tefavüt, 261
 tefavüt-i hasene ve kuruş, 262
 Tehmürek (benam-ı Hazinedarlu), 164
 Tekak (Tiyek) Nahiyesi, 34, 35
 Teke-ili, 288
 Tekelü, 163, 164
 Telbaşar Nahiyesi, 194
 Temeşvar, 29, 45, 63, 106
 Tersane-i Âmire, 282
 Terziler Ceridi, 171
 Tezkiresiz tımar, 47
 Tımar defterdarı, 300
 Tımar Defterdarlığı, 71, 300, 301, 302, 303, 304
 Tiflis, 201
 Timurci Paşa, 333, 334
 Tokat, 25, 73, 87, 89, 90, 91, 109, 114, 127,
 209, 243, 247, 312, 399
 Toprak kadısı, 87, 182
 Torun (Durak)?, 170
 Torunlu, 175
 Toyulu (veya Toylu?), 164
 Trablusşam, 39, 40, 41, 43, 47, 57, 88, 89, 90,
 138, 143, 144, 163, 217, 219, 264, 268, 270
 Trabzon, 29, 39, 40, 43, 49, 89, 143, 265, 270,
 272, 397
 Tur Alilü, 164
 Turasanlu, 189
 Tuzsuz, 169
 Türkmen ağası, 173, 206
 Türkmen voyvodası, 173
 Türkmenlikten çıkmak, 172

U

Ufacıklı, 169, 171
 Ulus, 180, 288

Urfa, bkz. Ruha
 Uzunlu Evcisi, 164, 170
 Uzunyayla, 114, 184, 245

Ü

Ümmü Sultan hassı, 125, 219, 265, 266
 Üsküdar Türkmeni, 162
 Üsküdar Ulus taifesi, 87, 182
 Üzeyr Sancağı, 30, 221, 279, 310, 396

V

Valide Haseki Sultan paşmaklık hassı, 177
 Valide Sultan, 104, 165, 168, 170, 176, 185,
 201, 206, 242, 306, 308, 314, 316, 400
 Valide Sultan hassı, 165, 176, 185
 Van, 29, 39, 41, 43, 201, 209, 249
 Varsak, 163
 Varvarî Ali Paşa (Maraş beylerbeyi), 39
 Veli Bey, 143, 323, 341, 359, 401
 Veli Paşa (Maraş beylerbeyi, 1606), 38, 42,
 Veli Paşa (Maraş beylerbeyi, 1636), 31, 39, 41
 Venk Köyü, 391
 Vezir Ahmed Paşa (Maraş mutasarrıfı), 53
 Vezir Gürcü Mehmed Paşa (Maraş valisi), 39,
 43, 46
 Vezir Gürcü Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi),
 39, 41, 43, 46, 58
 Vezir Hasan Paşa (Küçük, Maraş valisi), 39, 43,
 Vezir Hasan Paşa (Rakka valisi), 61
 Vezir Hasan Paşa (Trablusşam valisi), 144
 Vezir Hasan Paşa (Maraş Valisi, 1705), 193, 218
 Vezir Hasan Paşa (Hac emiri olan Şam
 beylerbeyi), 255
 Vezir Hüseyin Paşa (Topal, Maraş valisi), 39
 Vezir Mehmed Paşa (Maraş beylerbeyi, 1665),
 39, 47, 353,
 Vezir Mehmed Paşa (Adana valisi), 193, 218,
 Vezir Mustafa Paşa (Tekkeli, Maraş valisi 1643-
 4), 39, 46, 49, 67, 275
 Vezir Mustafa Paşa (Bağdad valisi), 54, 68
 Vezir Ömer Paşa (Sivas valisi), 191
 Vezir Siyavuş Mustafa Paşa (Maraş beylerbeyi),
 39, 46, 47, 56, 57
 Vezir Süleyman Paşa (Haleb Valisi), 193, 218
 Vezir Yusuf Paşa (Maraş muhafızı), 262
 Veziriazam Hüsrev Paşa, 272
 Veziriazam Sinan Paşa, 276
 Vezir Yusuf Paşa (Rakka Valisi), 165, 194, 197,
 218, 225
 Vilayet-i Türkmân, 24
 Viyana Kuşatması, 43, 180
 Voyvoda, 40, 68, 108, 173, 177, 198, 201

Y

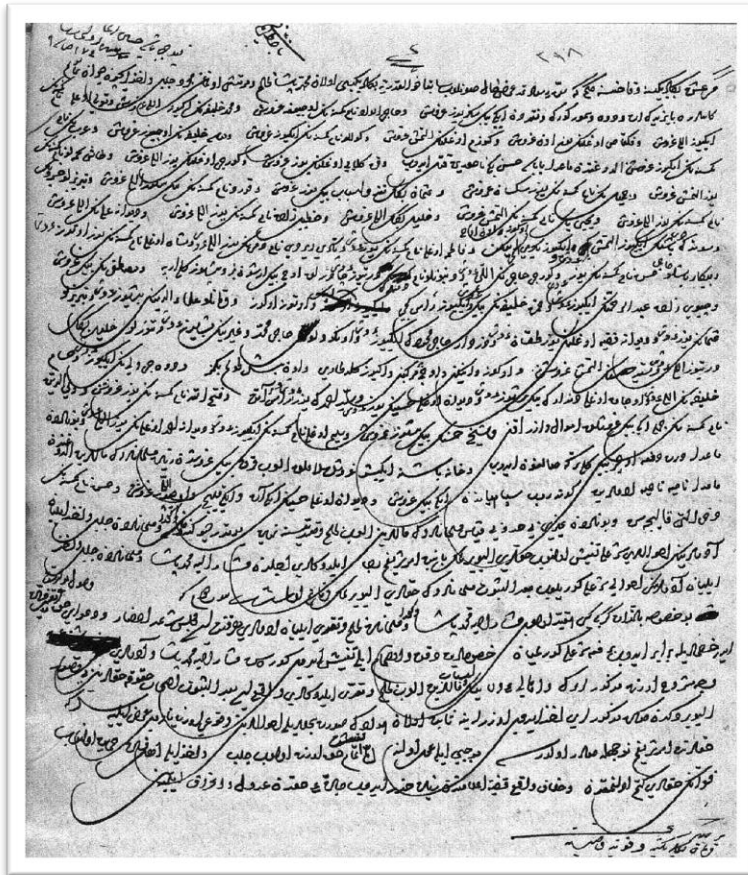
- Yakub Paşa (Maraş valisi), 39
 Yaplaklı, 171
 Yavuz Sultan Selim, 21, 23, 24, 138, 322, 337, 345
 Yaycılar, 164
 Yedi Bölük halkı, 242
 Yenice Kale, 35, 36, 164, 256, 351, 396
 Yeni-İl, 162, 163, 165, 177, 179
 Yeni-il Türkmenleri, 163, 206
 Yolbasanlı, 164
 Yörük, 29, 164, 172, 174, 244, 246, 324, 345, 400
 Yörükân-ı Dulkadriyye, 172
 Yörükân-ı Maraş, 172
 Yörüklükten çıktı, 172
 Yukarı Oba (Ev) Mahallesi, 130, 131, 143, 343
 Yunus Paşa (Maraş beylerbeyi), 40, 43, 50
 Yusuf Paşa (Maraş beylerbeyi, 1616), 38, 50, 103, 104, 179, 205, 247, 315
 Yuvalı, 163
 Yüreğir Dokuzu, 169, 171
 Yüreğir Neccarlüsü, 164, 169, 170

Z

- Zamantı, 26, 33, 34, 36, 49, 61, 63, 64, 65, 67, 77, 80, 108, 110, 121, 122, 165, 186, 188, 200, 202, 225, 226, 227, 231, 240, 241, 250, 254, 263, 279, 299, 313, 317, 396, 403
 Zamantı Kalesi, 80
 Zaviyedar, 378
 Zeğallı? Ceridi, 164
 Zeker Hacılı, 189
 Zeyneblü Ceridi, 164
 Zeyneddin Karaca Bey, 20
 Zeytun, 12, 15, 34, 35, 36, 114, 127, 141, 142, 146, 147, 149, 150, 151, 164, 185, 189, 236, 238, 256, 318, 381, 391, 396, 402
 Zirekanlı, 177
 Zonbadanlı Mahallesi, 130, 131
 Zor Paşa (Maraş valisi), 38, 49
 Zülfikar Paşa (Maraş valisi), 28, 29, 44, 57
 Zülkadriye, 2, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 48, 52, 57, 86, 103, 109, 133, 148, 156, 161, 162, 168, 186, 219, 222, 223, 228, 237, 240, 247, 262, 268, 269, 270, 279, 288, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 319, 321, 322, 371, 377, 401
 Zülkadriye Eyaleti, 27, 57, 321, 322
 Zülkadriye İfraz Mukataası, 307
 Zülkadriye Vilayeti, 162, 269
 Züyuf akçe, 261, 294

EKLER

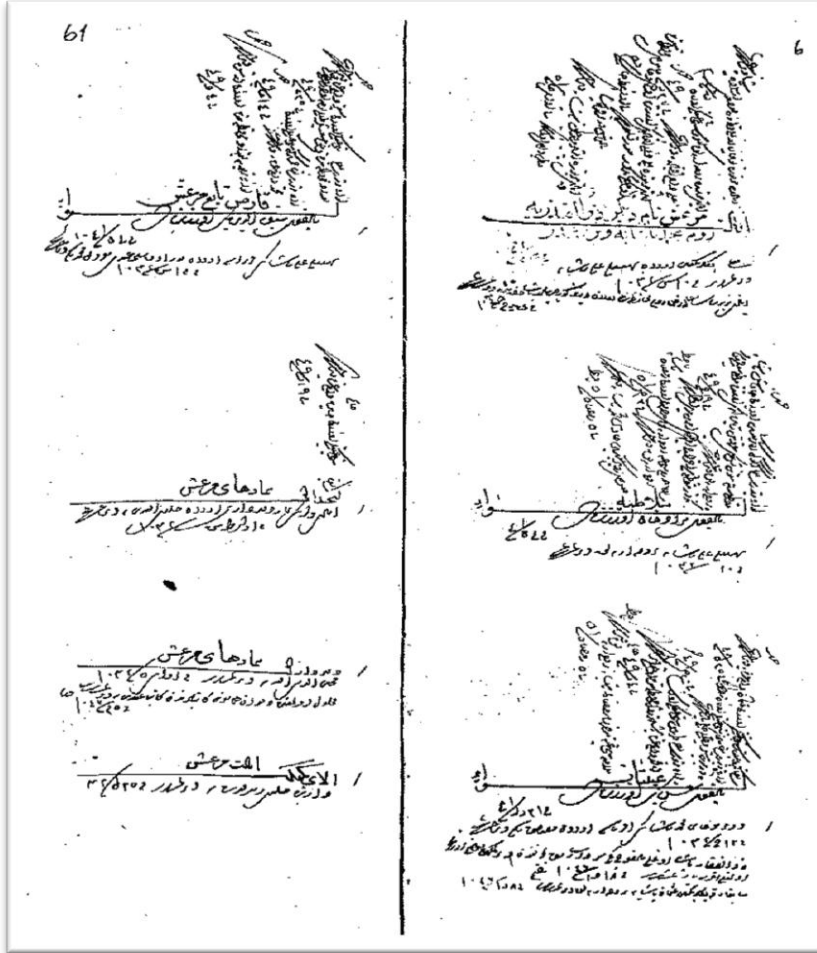
Ek 1: 1596-7 yıllarında Maraş beylerbeyi olan Mehmed Paşa'nın Maraş eyaletindeki halka yaptığı zulümleri anlatan bir belge (BOA, M.d., 79: 218/541 (17 S 1009/28.8.1600)).

Ek 2: Türkmen Tacirli cemaatinin yaz aylarında yaylaya gidip gelirken Maraş çevresinde yaptıkları eşkiyalığa son vereceklerine ve bunu bir daha yaparlarsa 100 kese nezir akçesi ödeyeceklerine dair belge (BOA, M.d., 114:62/297 (evail-i Za 1114/ 19.04.1703)).

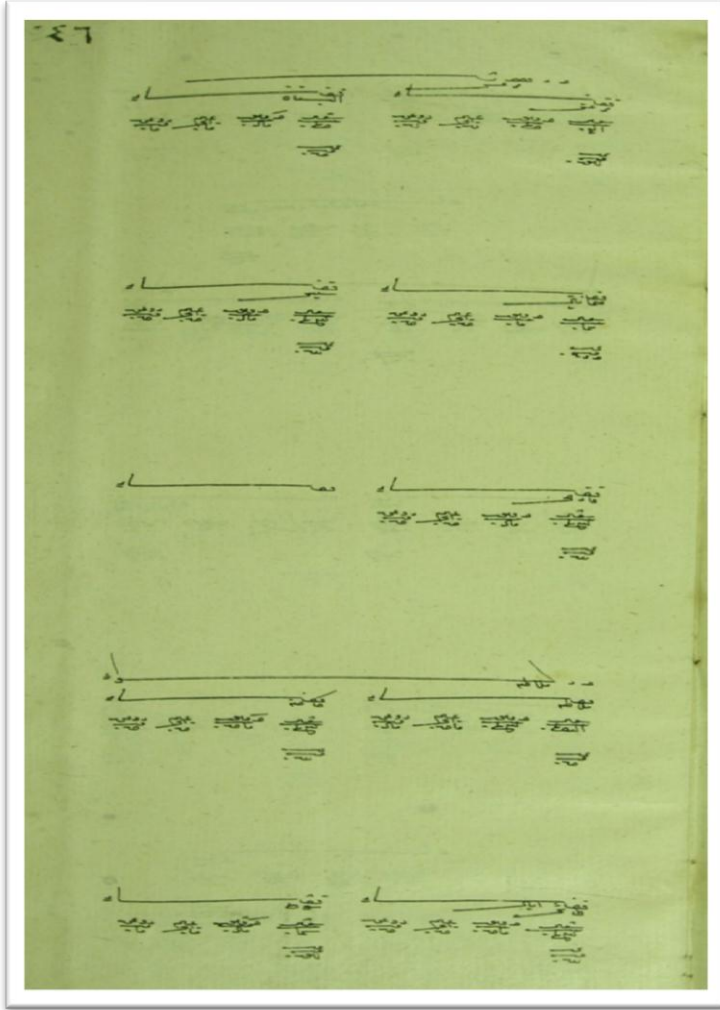

Ek 3:1042/1632-3 Tarihli Bir Sancak Tevcih Defterine Göre Maraş/Zülkadriye Eyaleti İdari Taksimatı (BOA, KK.d. 266: 60-61)

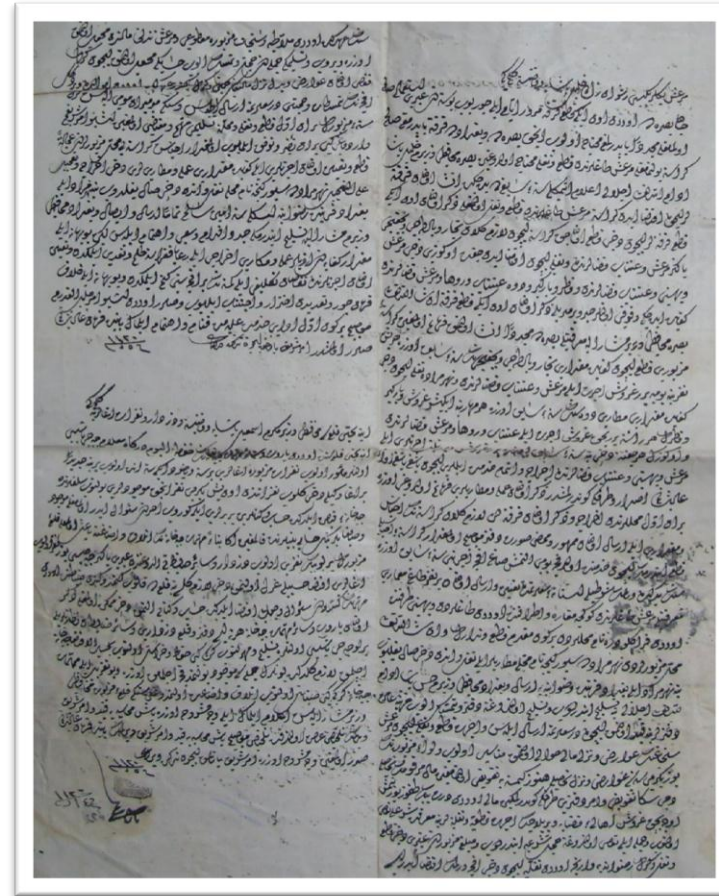

Ek 4:1028/1618 tarihli Mufassal-İcmal formatında hazırlanmış Maraş eyaletine ait bir avarızhane defteri (BOA, MM.d. 43: 92)

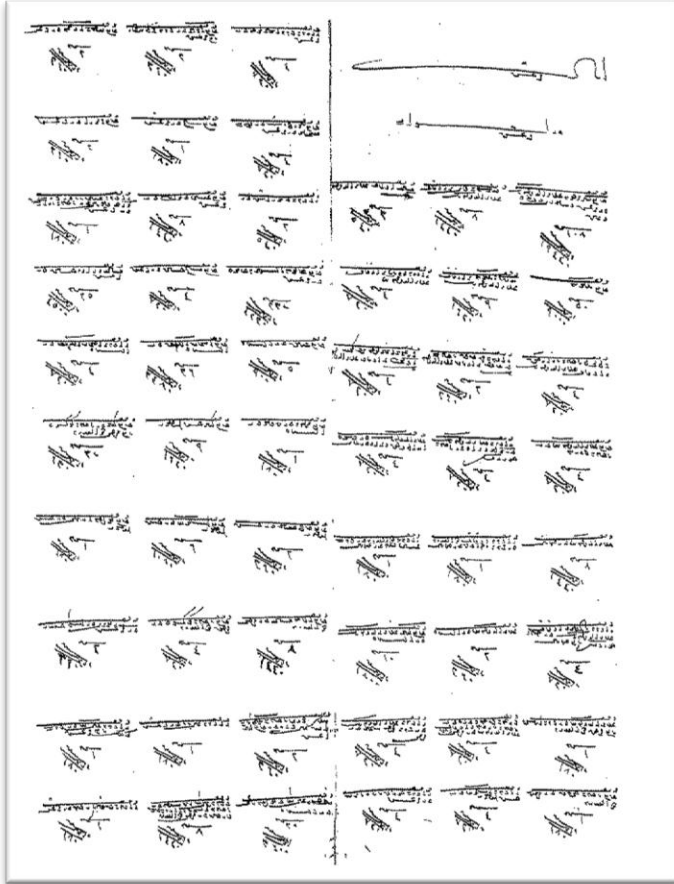
Ek 5: Maraş Eyaletine ait 1032/1623 tarihli sürsat zahiresi defterinden bir bölüm (BOA, KK.d. 2566: 46).

Ek 6: Fırat Nehri üzerinde inşa olunacak donanma için Maraş ve çevresindeki dağlardan kereste temini için Maraş Beylerbeyi Rişvanoğlu Halil Paşa'ya yazılan emir (BOA, C..BH., 50/2377 (05 Z 1120/15.02.1709))

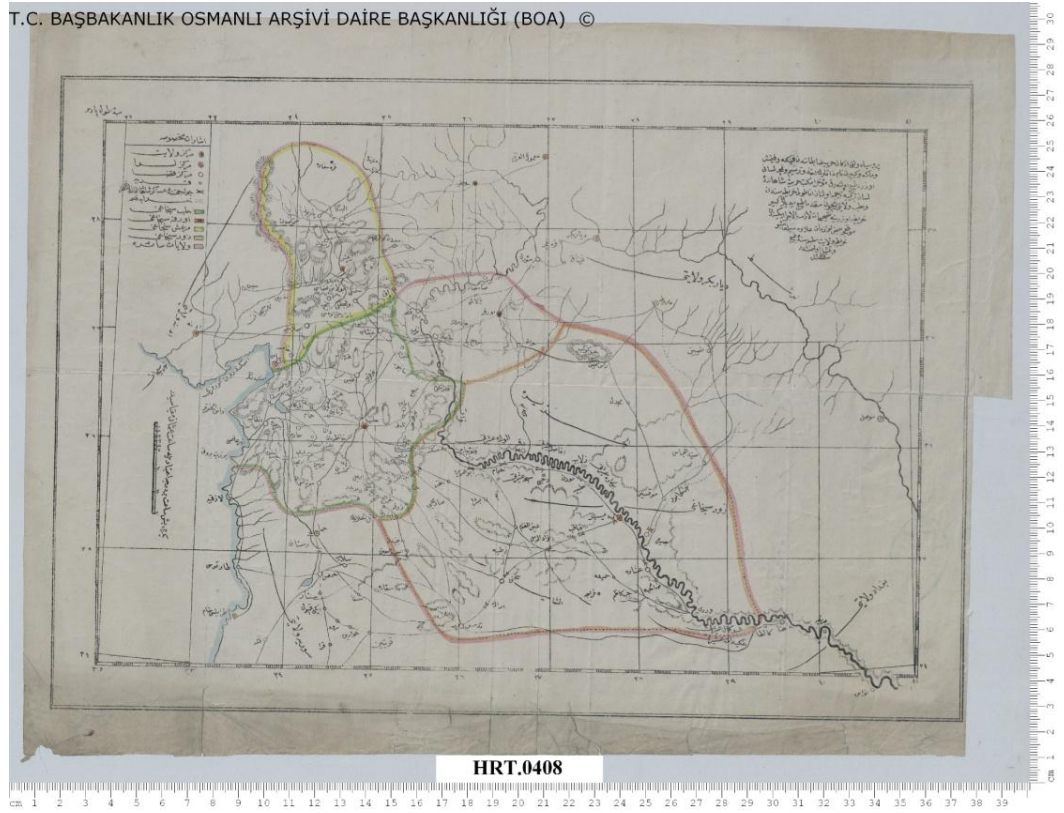
Ek 7: 1105/1694 tarihli Maraş eyaleti evkaf defteri (BOA, MM.d. 4983: 2)

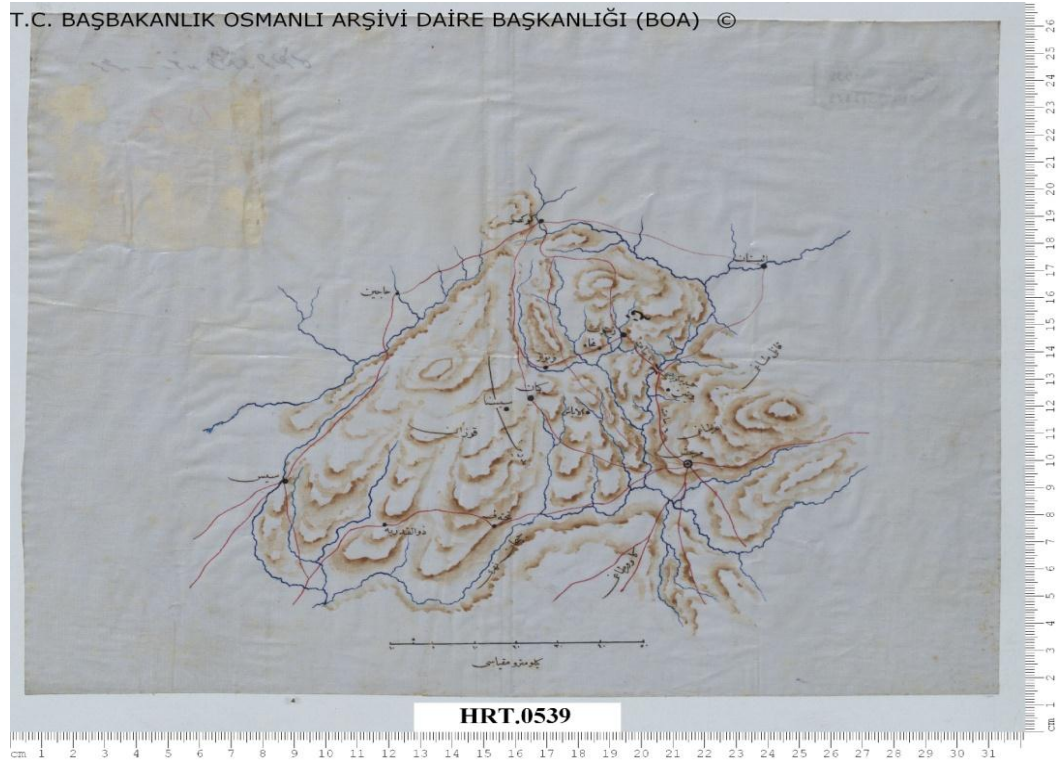
Ek 8: Alauddevle Bey'in, 906/1500 tarihli vakfiyesinden bir sayfa (VGA, D.n., 590: s. 106, s.n. 98)

Ek 9: Maraş eyaleti ile ilgili bir harita

Ek 10: Maraş eyaleti ile ilgili bir harita

Ek 11: Maraş Livası Haritası (*Maraş Tahrir Defteri (1563)*, (Yay. Refet Yinanç-Mesut Elibüyük), I-II, Ankara 1988, s. xli)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Hasan ARSLAN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 10.10.1976/Besni

Medeni Durumu: Evli

Tel: +90 505.2280103

E mail: hasanarslan@dicle.edu.tr

Yazışma Adresi: Dicle Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü
Diyarbakır

EĞİTİM

Yüksek Lisans Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2005

Lisans Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği 1998

Doktora Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı 2014

İŞ DENEYİMLERİ

1998-2010 MEB Tarih Öğretmenliği

2010- Dicle Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı

YABANCI DİL

İngilizce

YAYINLAR

DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan, *Osmanlı Türkiyesinde Eşkîya, Devlet ve Siyaset Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)*, İstanbul 2012.

DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan, “Osmanlı Türkiyesinde Eşkîyalık Faaliyetlerini Önlemeye Yönelik Alınan Tedbirler ve Uygulanan Cezalara Dair Gözlemler: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, C. 4, S.2 (Nisan 2012), ss.73-103.

_____, “Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti Örneğinde Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2012/2, S. 16, ss. 47-76.

_____, “Osmanlı Türkiye’sinde Bazı Aşiret, Cemaat ve Taifelerin Eşkîyalık Faaliyetleri Ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları: Maraş Eyâleti Örneği (1590-1750)”, *Turkish Studies*, Vol. 7/3, Summer 2012, pp. 887-914.

KESKİN Mustafa - Hasan ARSLAN, “17. Yüzyılda Maraş Valileri/Beylerbeyleri”, *Uluslararası Osmanlı Döneminde Maraş Sempozyumu (4-6 Ekim 2012 Kahramanmaraş) Tebliğleri*, C. II, Kahramanmaraş 2013, ss. 13-54.

DEMİRCİ, Süleyman - Hasan Arslan, “Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyâleti’nde Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları 1590-1750” *XVI. Türk Tarih Kongresine (13-16 Eylül 2010 Ankara) sunulan ve baskıda olan tebliğ.*